

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

акад. - академік

АН СРСР - Академія Наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік

АН УРСР - Академія Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки

бл. - близько

БУСА - Буковинська Українська Самооборонна Армія

в т.ч. - в тому числі

в-во - видавництво

вид. - видання

ВУАН - Всеукраїнська Академія Наук

ВУЦВК - Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет

ГА - Галицька Армія

газ. - газета ген. - генерал

ГРР - Головна Руська Рада

ГУР - Головна Українська Рада

д.чл. - дійсний член

дин. - династя до н.е. - до нової (нашої) ери

ДПУ(ДемПУ) - Демократична Партія України

ж-л - журнал

заг. - загальний зах. - західний

зб. - збірник

ЗО УНР - Західна Область Української Народної Республіки

ЗУБДО - Загальна Українська Безпартійна Демократична Організація

ЗУЗ - Західно-українські землі

ЗУНР - Західно-Українська Народна Республіка

ЗУР - Загальна Українська Рада

о. - острів

обл.- область

оз. - озеро

ОУН. - Організація Українських Націоналістів

п. - помер

пд. - південний

п-ів - півострів

пн - північний

побл. - поблизу

пол. - половина

полк. - полковник

пор. - поручник

поч. - початок

проф. - професор

псевд. - псевдонім

р. - рік, річка

р.н. - рік народження

р-н - район

РНК - Рада Народних Комісарів

р.р. - роки

р.см.- рік смерті

РСДРП(б) - Російська Соціал-Демократична Робітнича Партія (більшовиків)

ін. - інший

ін-т. - інститут

КЕ ОУН - Крайова Екзекутива Організації Українських Націоналістів

кін. - кінець

кн. - князь

команд. - командант, командир

КП(б)У - Комуністична Партія (більшовиків) України

КПЗУ - Комуністична Партія Західної України

АБАЗИН АНДРІЙ (р.н. невід- 1703) -український військовий діяч, брацлавський полковник (1690-1703), один з керівників національно-визвольної боротьби українського народу проти польських загарбників в кінці 17 -на початку 18 ст. у Правобережній Україні. В 1691-96 брав участь у походах правобережних козаків проти кримських татар. Під час антипольського повстання (1702-04) під проводом С.Палія козацькі загони на чолі з А. вели боротьбу з польськими військами на Брацлавщині та Поділлі. Наприкінці жовтня 1702 А. разом з загонами богуславського полковника Самуся оволодів Немировом. В лютому 1703 в бою під Ладижином (тепер село Тростянецького р-ну Вінницької обл.) був тяжко поранений і потрапив у полон. За наказом польного гетьмана А.Сенявського страчений (посаджений на палю).

АБДУЛ - ГАМІД I (1725-1789) - турецький султан (1774-1789). За А.- Г. I Туреччина вела війни проти Російської імперії. За Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774 і Ясським договором 1791 до Росії ввійшли землі між Дніпром і Дністром. Кримське ханство офіційно визнане володінням Росії, хоча його фактичне приєднання до Російської імперії відбулося в 1783.

АВАРИ (в руських джерелах - обри) -великий племінний союз, в якому провідну роль відігравали тюркомовні племена. Вперше А. згадуються у давньогрецьких авторів 5-6 ст. - I Пріска Понтійського, Феофілакта Сімокагги, I Менандра та ін. А. стали авангардом великої групи племен, які просувались в Україну з території Центральної Азії і склали основу Тюркського каганату. Вперше з'явилися на території сучасної України в 558, напавши на населення Приазов'я. Наприкінці 50 - на поч. 60-х рр. аварські орди сильно спустошили землі антів. У 558-568 А., просуваючись далі на захід, розбили племена гепідів і захопили їх землі в колишній римській провінції Паннонії (тер. басейну серед, течії Дунаю та його приток Сави і Драви). Тут, після численних походів і підкорення декількох слов'янських племен, заснували в 60-х роках 6 ст. свою державу - Аварський каганат. На чолі держави стояв хан Баян. Паннонія стала центром каганату, звідки А. постійно нападали на слов'ян, франків, лангобардів. В 601-02 вели запеклу війну проти Візантії. Союзниками Візантійської імперії у цій війні виступили анти.

Основним заняттям А. було скотарство, хоча економічно вони залежали від покороених ними племен. В першій половині 6 ст. зазнали ряд поразок від Візантії, слов'ян, франків. В серед. 7 ст. А. були повністю витіснені з Українського Причорномор'я. В 90-х роках 8 ст. були розгромлені франками, а наприкінці 9 ст. аварська держава остаточно розпалася під ударами угорців. Частина аварських племен відійшла на схід, і про них більше не згадується в літописах.

АВГУСТ II ФРИДЕРИК (Фрідріх) Сильний (12.5.1670-31.1.1733) - польський король (1697-1706,1709-1733). курфюрст Саксонії (з 1694). Син саксонського курфюрста Іоанна Георга III. Вибраний королем Польщі після смерті Яна III Собеського. За правління А.ІІ Ф. у результаті війни Священної ліги проти Османської імперії на Карловицькому конгресі 1698-99 було підписано договір, за яким до Польщі ввійшли Поділля і частина Правобережної України. В 1704 уряд А.ІІ Ф. жорстоко придушив повстання під проводом С.Палія. Під час Північної війни 1700-21 А. ІІ Ф. виступав союзником російського імператора Петра I. Після розгрому польсько-саксонських військ армією Карпа XII, за умовами Альтранштадтського миру 1706, А.ІІ.Ф. був змушений зректися влади на користь С.Лещинського. В 1709 при підтримці Петра I був відновлений на престолі. Намагався зміцнити королівську владу в Польщі.

АВГУСТ III ФРИДЕРИК (Фрідріх) (17.10.1696 -5.10.1763) - король Польщі і курфюрст Саксонії з 1733. СинАвгуста II Фридерика. Посів польський престол завдяки збройній підтримці Росії. За часів правління А.ІІІ.Ф. Річ Посполита перебувала у стані глибокої політичної кризи. Уряд А.ІІІ.Ф. жорстоко придушував гайдамацький і опришківський рух в Україні, який набув особливої сили в 30-50-х роках 18 ст. За А.ІІІ.Ф. продовжувався процес зміцнення магнатської опозиції і занепаду королівської влади.

АВГУСТИНЦІ - жebraцький орден римсько-католицької церкви, що виник у серед. 12 ст. в Італії. Прийняв статут, написаний на основі оригіналів творів єпископа Гіппону (Пн. Африка) Августина Блаженного (звідси і назва А.). Остаточно затверджений Папою Римським Олександром IV в 1256. Діяли в багатьох країнах Європи, в т.ч. в Україні. В серед. 15 ст. орден нараховував 30 тис. членів і мав бл. 2 тис. ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ МОНАСТИРІВ. ЧЛЕНОМ ОРДЕНУ був М.Лютер. В 16-17 ст. А. займалися місіонерською діяльністю в Китаї, Японії, Африці, Америці. Сьогодні орден нараховує бл. 5 тис. членів.

АВЕРЕСКУ ОЛЕКСАНДР (9.4.1859-3.10.1938) - румунський державний і політичний діяч, маршал (з 1934). Н. в м. Ізмаїлі. В 1886 закінчив воєнну академію в Турині (Італія). В 1907-08 - воєнний міністр, з 1911 - начальник румунського генерального штабу. Під час першої світової війни командував корпусом, армією. З 1919 -міністр внутрішніх справ. Здійснював каральні експедиції проти українського населення у Буковині і Бессарабії. В 1920-21 і 1926-27 -прем'єр-міністр Румунії. Домігся визнання Румунією Бессарабії з боку держав Антанти. Засновник Народної партії, один з ідеологів створення "Великої Румунії".

АВРАТИНСЬКИЙ (Гавратинський) СТЕПАН (р.н. невід. - 1651) - тростянецький сотник. Учасник національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57. В лютому 1651 брав участь в обороні м.Красного на Поділлі. Виніс з поля бою тіло Д.Нечая. Взятий у полон і за наказом польного гетьмана М. Калиновського розстріляний під Мурахово.

АВСТРІЯ, АВСТРІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА -держава у Центральній Європі, в басейні середньої течії р.Дунай.

Межує з Чехією, Словаччиною, Угорщиною. Словенією, Італією, Швейцарією, Ліхтенштейном та Німеччиною. Територія 83,9 тис. км². За формою державного устрою А. - федеративна республіка. Складається з 8 провінцій - земель і прирівняної до них в адміністративному відношенні столиці - м.Відень (Нижня Австрія. Бургенланд, Верхня Австрія, Штірія, Карінтія, Зальцбург, Тіроль, Форарльберг. Відень). Глава держави - президент, що обирається терміном на 6 років. Виконавчу владу здійснює уряд, який очолює призначений президентом федеральний канцлер. Законодавча влада належить парламентові, що складається з двох палат: національної ради та федеральної ради. Кожна з земель має власну конституцію та ландтаг (парламент).

На території А. сліди найдавніших людей датуються епохою палеоліту. На рубежі нової ери тут проживали різні племена, переважно кельтського походження, серед яких найзначнішими були тавриски (норики). За років правління імператора Августа австрійські землі були захоплені римлянами і включені ними до складу провінцій Норик, Реція та Паннонія. В цей час тут виникли перші міста: Віндобона (Відень), Ювавум (Зальцбург), Овілава (Вельс) та ін.

В перші століття нової ери на землях А. розселилися германські (бавари) та слов'янські (словенські) племена. Першими державними утвореннями були тут держава Само (утв. бл. 623) та слов'янське князівство Хорутанія, яке у 8 ст. було захоплене баварськими герцогами. Наприкінці 8 ст. австрійські землі ввійшли до складу франкської імперії Карла Великого, а після її розпаду (843) відійшли до Східно-франкського королівства.

Зародком австрійської держави стала утворена у II пол. 10 ст. Східна марка, в якій з 976 утвердилась династія Бабенбергів. В 1156 австрійські маркграфі добилися перетворення А. у герцогство (цей рік вважається датою утворення австрійської держави) у складі Священної Римської імперії. Впродовж 12-14 ст. кордони А. суттєво розширюються. Австрійські герцоги поширили свою владу на Штірію, Карінтію, Крайну, Тіроль, Форарльберг і стали одними з наймогутніших південно-німецьких князів. Після смерті останнього представника роду Бабенбергів (1246) розпочалася боротьба за оволодіння А., у якій взяв участь і галицько-волинський князь Данило Романович Галицький. Внаслідок довготривалої боротьби тут утвердилась у 1282династія Габсбургів, представники якої з 1438 незмінно були також імператорами Священної Римської імперії.

На протязі 13-15 ст. в А. складається станова монархія з ландтагами в окремих землях, однак до кінця 15 ст. вона продовжувала бути конгломератом земель, об'єднаних лише династичними зв'язками.

За років правління імп. Фрідріха III (1440-1493) герцоги А. почали використовувати титул ерцгерцог, а при його наступнику Максиміліані I (1493-1519) всі австрійські землі були об'єднані. Тоді ж проводилась політика, спрямована на їх внутрішню консолідацію.

На рубежі 15-16 ст. йшов процес створення світової імперії Габсбургів. Внаслідок шлюбу Максиміліана 1 з дочкою герцога Бургундії Карпа Сміливого Марією і одруження його сина з наступницею іспанської корони утворилась найбільша держава тогочасного світу, якою став управляти імператор Карп V (1519-1566). У 1521-1522 він передав своєму братові Фердинанду 1 всі німецькі "спадкові землі" Габсбургів, а собі залишив інші володіння (Іспанію, Нідерланди та ін.).

За років правління Фердинанда 1 (1521/22-1564), який у 1556 став імператором Священної Римської імперії, значення А. суттєво зросло. Після розгрому у 1526 турками угорсько-чеського війська в битві при Мохачі і загибелі короля Людовіка II він добився обрання королем Угорщини і Чехії і включення значної частини цих королівств до складу австрійських володінь (центральна і східна частини Угорщини залишились в залежності від Туреччини). Тоді ж розпочалися австро-турецькі війни, які тривали впродовж 16-18 ст. і суттєво вплинули на формування австрійської держави.

Після смерті Фердинанда 1 його землі були поділені між синами Максиміліаном (Верхня і Нижня Австрія, Чехія та Угорщина), Фердинандом (Тіроль і деякі володіння у пд.-зах. Німеччині) та Карпом (Штірія, Карінтія і Крайна). Старший з братів - Максиміліан був обраний імператором Священної Римської імперії (1564-1576). Роки правління наступних Габсбургів -

Рудольфа II (1576-1612) та Матвія 1 (1612-1619) -були заповнені боротьбою з становими установами А., Чехії та Угорщини, яка завершилась значним зміцненням монархічної влади. Одночасно велася боротьба проти протестантизму у рамках Контрреформації.

На початковому етапі Тридцятилітньої війни імператору Фердинанду II (1619-1637) після розгрому чеського війська в битві при Білій Горі (1620) пощастило остаточно ліквідувати опозицію і встановити необмежену владу Габсбургів у цій провінції.

Наприкінці 17 ст. особливо небезпечною для А. стала турецька загроза. У 1683 турки взяли в облогу Відень і тільки завдяки допомозі польського короля Яна III Собеського, в війську якого було понад 5 тис. українських козаків, пощастило розгромити османську армію. Наступні перемоги дали можливість А. відновити своє панування в Угорщині (Карловицький конгрес 1698-99). Впродовж 1701-1714 А. вела війну проти Франції за т.зв. іспанську спадщину. В результаті цієї війни А. за Раштадтським миром 1714 одержала Південні Нідерланди (Бельгію), Мілан та Неаполітанське королівство. У 1713 імператор Карп VI прагматичною санкцією оголосив всі володіння Габсбургів нероздільними: при відсутності у імператора гютомків чоловічого

роду, влада переходила до його старшої дочки - Марії Терезії її потомків. Однак після смерті Карла VI (1740) спадкові права Марії Терезії були піддані сумніву, що було причиною війни за т.зв. австрійську спадщину. Закінчилась вона укладанням Ахейського миру (1748), за яким визнавалась прагматична санкція. Згодом А. втратила одну з провінцій - Сілезію, яка за часів Семилітньої війни (1756-1763) була захоплена Пруссією.

У 1772 А. взяла участь разом з Пруссією та Росією у першому поділі Речі Посполитої і захопила тоді Галичину. Через два роки, у 1774, А. внаслідок війни з Туреччиною одержала також Буковину.

На роки правління Марії Терезії та Йосифа II припадає остаточне оформлення і розквіт австрійського абсолютизму. У 70-80-х роках 18 ст. в А. було проведено ряд реформ, спрямованих на посилення централізації і зміцнення апарату державної влади. Було введено єдиний кримінальний кодекс, уніфіковано судову систему, створено постійну армію. Територію А. було поділено на 15 округів, управління якими здійснювали урядові комісари. Німецька мова стала офіційною на всій території імперії, посилилась германізація окремих земель держави. Важливе значення мало звільнення селян від кріпосної залежності та часткове обмеження розміру панщини і заміна її поземельним податком. Однак після смерті Йосифа II майже всі його реформи були відмінені.

Наприкінці 18 ст. А. стала ініціатором, учасником антифранцузьких коаліцій, вела війни з наполеонівською Францією. Зазнавши ряд поразок, А. втратила деякі з своїх провінцій і змушена була відмовитись від впливу на Німеччину. З 1804 А. стала імперією, а у 1806 Наполеоном було ліквідовано Священну Римську імперію.

В результаті поразки наполеонівської Франції відбулось значне посилення позицій А. Під час Віденського конгресу 1814-1815 вона виступала за реставрацію і збереження феодально-абсолютистського ладу в Європі. А. не тільки повернула втрачені провінції, а й здобула нові землі - Ломбардію і територію колишньої Венеціанської республіки, обміняні на Австрійські Нідерланди (Бельгію). Здобула А. і домінуючий вплив на Німеччину. Керівником внутрішньої та зовнішньої політики імперії на протязі 1 пол. 19 ст. був К.Меттерніх (з 1809 - міністр закордонних справ, у 1821-1848 - канцлер). Його діяльність була спрямована на підтримку дворянського землеволодіння, збереження старих феодальних порядків, встановлення системи всеосяжного поліцейського нагляду і шпигування, розпалювання національної ворожнечі між окремими народами імперії. Однак всі ці заходи не дали бажаних результатів, відбувався процес наростання кризових явищ, виявом яких стали події революції 1848-1849.

Революційні події охопили всі провінції Австрійської імперії, в т.ч. і землі, населені українцями: Галичину, Буковину та Закарпаття. Особливо великими були виступи у Відні, Празі, Львові. Тоді ж відбулося селянське повстання на Буковині під керівництвом Л. Кобилиці. Уряд змушений був піти на поступки, найважливішими серед яких були ліквідація панщини, опублікування конституції та скликання парламенту (рейхстагу).

Подальше наростання революційних подій (особливо в Угорщині) викликало втручання царської Росії, за допомогою якої австрійському урядові вдалося придушити виступи у всіх регіонах імперії.

На протязі 50-60-х роках 19 ст. зусилля уряду були спрямовані на досягнення компромісу з правлячими колами окремих частин імперії, що привело до утворення в 1867 Австро-Угорщини. Сприяли цьому і зовнішньополітичні невдачі А.: загострення відносин з Росією під час Кримської війни 1853-1856, поразки у війнах з Сардинським королівством і Францією у 1859, з Пруссією та Італією у 1866.

В II пол. 19 - на поч. 20 ст. у зовнішній політиці А. домінували намагання укласти союз з Німеччиною, спрямований проти Росії та Франції. Австро-німецький договір було укладено у 1879. згодом до нього приєдналась також Італія (1882). Так, було укладено Троїстий Союз, який відіграв важливу роль у розпалюванні першої світової війни, під час якої А. в союзі з Німеччиною, Болгарією та Туреччиною воювала проти Антанти (Англія, Франція, Росія та ін.). Невдалі воєнні дії, посилення економічної кризи, безперервні політичні кризи привели до розпаду Австро-Угорщини восени 1918. 12 листопада 1918 А. була проголошена республікою.

10 вересня 1919 А. підписала Сен-Жерменський мирний договір з країнами Антанти, який заборонив приєднання її до Німеччини.

1 жовтня 1920 була прийнята конституція Австрійської республіки, згідно з якою країна стала "союзною державою" з широкою автономією земель. Глава держави - президент, користувався обмеженими повноваженнями. Парламент складався з двох палат - Національної Ради, що обиралася на основі загального голосування на 4 роки, та Федеральної Ради, що складалася з представників земельних ландтагів.

На поч. 20-х років А. знаходилася в стані економічної і фінансової кризи, яка дедалі більше загострювалася. Намагаючись послабити кризові явища, уряд А. у 1922 пішов на укладення Женевських протоколів з Англією, Францією, Італією та Чехословаччиною про відтермінування оплати репарацій та надання позички на суму 650 млн. золотих крон. Одночасно над А. було встановлено контроль генерального комісара, призначеного Лігою націй (1922-1926). Ці заходи сприяли стабілізації політичного та економічного становища республіки.

В період світової економічної кризи 1929-1933, яка мала важкі наслідки для А., в політичному житті держави відбулися суттєві зміни. У 1929 були внесені поправки до конституції, у 1933 було розпущено парламент,

відмінено свободу друку і зборів, обмежено ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ Партій. Дедалі більший вплив на А. чинили сусідні Німеччина та Італія, де встановились фашистські режими. Особливо активними були прихильники "аншлюсу" -включення А. до складу Німеччини, які у 1934 вчинили путч, під час якого загинув канцлер Е.Дольфус. У 1936 уряд канцлера Шушніга уклав з Німеччиною договір, який перетворював А. у сателіта останньої. В ніч з 11 на 12 березня 1938 німецькі війська окупували А., і було проголошено про "аншлюс" обох держав.

У другій світовій війні А. брала участь як складова частина фашистської Німеччини. У березні-квітні 1945 територія А. була звільнена військами антигітлерівської коаліції і поділена на чотири зони окупації: радянську, американську, англійську та французьку. Столиця держави -Відень - також була розділена на 4 сектори. Верховна влада належала Союзній Раді з чотирьох військових комісарів, що представляли окупаційні держави.

Незадовго до закінчення війни. 27 квітня 1945, в А. було утворено тимчасовий уряд, який очолив відомий політичний діяч К.Реннер (у грудні 1945 його було обрано президентом Австрійської Республіки).

У 1948 А. прийняла план Маршала, завдяки якому її економіка досягла за короткий час високого рівня розвитку. В країні були проведені реформи, спрямовані на перетворення А. у незалежну демократичну державу, здійснено її демілітаризацію та денацифікацію. 15 травня 1955 у Відні представники СРСР, США, Англії та Франції уклали Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії. 25 жовтня 1955 після виведення окупаційних військ парламент А. прийняв закон про її постійний нейтралітет. А. зобов'язалась не вступати в жодні військові союзи, не допускати створення військових баз на своїй території. Нейтралітет А. визнали більшість країн світу.

Нині Австрійська республіка - одна з найбільш розвинутих демократичних держав Центральної Європи.

АВСТРО-УГОРЩИНА, АВСТРО-УГОРСЬКА ІМПЕРІЯ - держава, що утворилася внаслідок укладення компромісної угоди між двома частинами Австрійської імперії - Австрією та Угорщиною (т.зв. австро-угорський компроміс) у 1867. Територія А.-У. складала 676545 км². Населення - біля 50,5 млн. чол. (1908).

В середині 19 ст. багатонаціональна Австрійська імперія перебувала у стані глибокої кризи. Особливо відчутними стали її прояви під час революційних подій 1848-1849. Ще більше протиріччя між окремими частинами імперії, насамперед Австрією та Угорщиною, загострилися після поразки Відня у австро-прусській війні 1866. За цих умов реальною стала загроза розпаду імперії Габсбургів. Аби запобігти цьому, австрійський уряд запропонував укладення угоди, яка б надавала Угорщині значних автономних прав.

За цією угодою Австрійська імперія була перетворена на двосдину (дуалістичну) державу, яка дістала назву А.-У. і складалася з двох частин, що були розділені р.Лейтою: Австрії (Цислейтанії) та Угорщини (Транслейтанії).До складу Австрії входили власне австрійські землі, Чехія (Богемія), Моравія, Сілезія, Далмація, Істрія, Трієст, а також Галичина та Буковина. Угорщина (т.зв. землі корони св.Стефана), крім власне угорських земель, включала також Словаччину, Банат та Воеводину, Хорватію і Словакію, Трансильванію, Закарпатську Україну. Вона дістала політичну і адміністративну автономію, власний уряд та парламент - сейм. В Австрії було запроваджено нову конституцію.

На чолі А.-У. стояв австрійський імператор з династії Габсбургів, який одночасно носив титул короля Угорщини. Формально його влада була обмежена рейхсратом в Австрії та сеймом в Угорщині. Спільними для всієї імперії були три міністерства: 1) закордонних справ, 2) військово та морське, 3) фінансів. Останні два міністерства існували також в обох частинах імперії. Всі інші міністерства були самостійними для Австрії та Угорщини. Законодавча влада щодо спільних справ обох частин держави здійснювалась спеціальними "делегаціями", які скликалися щорічно по черзі у Відні та Будапешті. До їх складу входили по 60 делегатів від рейхсрату та сейму. Видатки на загальноімперські потреби розподілялися пропорційно для обох частин імперії, згідно зі спеціально укладеною угодою. Так, у 1867 квота встановлювалась у 70 % для Австрії і 30 % - для Угорщини.

21 грудня 1867 імператор Франц Йосиф I (1848-1916) затвердив австро-угорську угоду і конституцію Австрії. Згідно з її положеннями утворювався рейхсрат-двопалатний парламент, що складався з палати панів та палати депутатів. До палати панів, крім спадкових членів, імператор міг призначити пожиттєвих членів. Ними, зокрема, були митрополит греко-католицької церкви Андрей Шептицький та відомий український письменник Василь Стефаник.

Палата депутатів формувалася шляхом виборів від окремих провінцій. Виборче право було обмежене майновим і віковим цензом та куріальною системою. У 1873 було введено Прямі Вибори ВІД ВСІХ Курій, Крім сільської. Внаслідок зниження майнового цензу для міських і сільських курій з 10 до 5 гульденів річного прямого податку, у 1882 значно зросла кількість виборів, однак уряд відмовився ввести загальне виборче право. Чергова виборча реформа 1896 встановила п'яту курію, що повинна була обиратися на основі загального виборчого права. Ця курія посилала у рейхсрат 72 депутати (всього було 525 депутатів). І тільки у 1907 в А.-У. було введено загальне виборче право і ліквідовано куріальну систему виборів.

Австро-угорська угода 1867 не вирішила всіх протиріч між окремими частинами імперії. Незадоволеними були насамперед Чехія та Хорватія. З останньою у 1868, при сприянні Відня, Угорщина уклала угоду, яка на деякий час згладдила непорозуміння. Однак з Чехією домовитися не вдалося. 11 представники подали у

рейхсрат декларацію, в якій вимагали надання т.зв. землям корони св.Вацлава (Чехії, Моравії та Сілезії) прав аналогічних угорським. Внаслідок довготривалої боротьби австрійський уряд був змушений піти на ряд поступок (дозвіл вживання чеської мови в адміністрації та шкільництві, поділ Празького університету на чеський та німецький та ін.), однак повністю вирішити всі протиріччя так і не вдалося.

Українське населення А.-У. у 1910 складало 8 % загальної кількості мешканців імперії і

проживало на території Галичини, Буковини та Закарпаття. Його політичне становище було вкрай важким. На Закарпатті існування українців взагалі не визнавалося угорськими властями. У 1868 сейм у Будапешті оголосив все населення краю єдиною угорською нацією. На Буковині та в Галичині становище було дещо кращим. Тут виникли і успішно розвивалися українські культурно-просвітницькі організації (т-во "Просвіта", Наукове товариство ім. Т.Шевченка та ін.), були українські представники у провінціальних сеймах. Однак і тут українці були у нерівноправному становищі. В Галичині влада фактично належала полякам, а на Буковині -німцям та румунським боярам. Офіційною мовою в Галичині була польська, а на Буковині - німецька.

Зовнішня політика А.-У. після поразок у війнах з Німеччиною та Італією була спрямована головним чином на Балкани. У 1878 австро-угорські війська окупували Боснію та Герцеговину, яка була анексована 5.10.1908. Це викликало загострення відносин А.-У. з Росією, результатом чого було укладення 7 жовтня 1879 таємної угоди з Німеччиною, до якої у 1882 приєдналася Італія. Так було оформлено Троїстий союз, спрямований проти Росії та Франції.

28 червня 1914 у Сараєві було вбито наступника австрійського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда, що стало приводом до початку першої світової війни. 28 липня 1914 А.-У. оголосила війну Сербії, а 6 серпня - Росії. В союзі з Німеччиною, Болгарією та Туреччиною А.-У. впродовж 1914-1918 вела воєнні дії проти країн Антанти, які закінчилися крахом імперії. У жовтні-листопаді 1918 на її землях утворились самостійні держави: Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів та словенців (Югославія), Західно-Українська Народна Республіка. Частина колишніх територій А.-У. відійшла до Італії, Румунії, Польщі.

АГАПІТ ВИШНЕВСЬКИЙ (світське ім'я Антоцій; р.н. невід. - 1926) - український церковний діяч, архієпископ Катеринославський. В січні та червні-липні 1918 був учасником двох сесій Всеукраїнського Церковного Собору під час роботи якого активно виступав за проголошення автокефальної Української Православної Церкви. А. - один з небагатьох представників вищого духовенства, який підтримав Українську національну державу. 19.2.1918 урочисто зустрів Директорію Української Народної Республіки на Софіївській площі у Києві. 22.1.1919 відправив молебен підчас урочистого проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР. В 1919 був тимчасово відсторонений від служби денікінцями. Заарештований більшовиками і помер у тюрмі.

АДАЛЬБЕРТ МАГДЕБУРЗЬКИЙ (р.н. невід. -20.6.981) - німецький церковно-політичний діяч, перший архієпископ Магдебурзький (968-981), хроніст. В 961 за дорученням німецького імператора Оттона I і на запрошення княгині Ольги, яка намагалася запровадити християнство у Київській Русі, їздив на чолі церковної місії до Києва. В 962 повернувся у Німеччину. З 966 -абат у Вайсенбурзі. з 968 - архієпископ Магдебурзький. За деякими даними А.М. написав продовження хроніки настоятеля монастиря Регіно-Репнона Прюмського (п. в 915), яка охоплює період з 906 до 967.

АДАМ БРЕМЕНСЬКИЙ (р.н. невід. - бл. 1081, за ін. даними бл. 1085) - північно-німецький хроніст. Автор праці "Історія гамбурзьких єпископів" (бл. 1075,4 кн., лат. мовою) -цінного джерела з історії та культури скандинавських народів та західних слов'ян. Згадує Київ, який називає суперником Константинополя.

АДІЛЬ-ГІРЕЙ II (рр.н.ісм. невід.) -кримський хан (1665-71). В 1665А.-Г. II при підтримці турків скинув з престолу хана Мохаммед-Гірея IV. Підтримав П.Суховія (Суховієнка) і М.Ханенка в їх боротьбі проти гетьмана П.Дорошенка. В результаті домовленості П.Дорошенка і турецького уряду був скинутий з престолу. На кримському престолі його змінив Селім-Гірей, який став союзником П.Дорошенка у воєнних діях проти Польщі і Московської держави.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ - поділ території України на певні частини з метою побудови державних органів влади та управління на місцях. В періоди втрати Україною державної незалежності і поділу її території між сусідніми державами на українських етнічних землях створювались колоніальні органи управління та поступово поширювався адміністративно-територіальний устрій метрополії. В Україні першими спробами адміністративно-територіального поділу можна вважати існування земель-князівств за часів Київської Русі. В 9-12 ст. територія сучасної

України поділялася на Київську, Чернігово-Сіверську, Переяславську, Волинську і Галицьку землі, які входили до складу Київської держави. Деякі менші землі, через низький економічний і політичний рівень розвитку, входили до складу Київського князівства, зокрема Полянська (Руська), Турово-Пинська і Древлянська землі. Землі-князівства поділялись на волості, центрами яких були міста - городи. За політичним устроєм Київська Русь являла собою державне утворення у формі монархії. На чолі держави стояв великий князь київський, який зосереджував у своїх руках всю повноту, законодавчої, виконавчої, судової і військової влади. Внутрішнє управління державою здійснювали численні княжі управителі. На найвищі адміністративні посади призначались представники великокнязівського роду або намісники

(посадники) і тисяцькі. Згодом провідне місце серед київських урядовців займав двірський, або дворецький, основна діяльність якого була пов'язана з управлінням князівським двором. Розгляд судових справ здійснював сам князь. За дорученням князя судові функції міг виконувати хтось із бояр, найчастіше дворецький. На місцях судочинства найчастіше займався спеціальний київський урядник - тивун (тіун). Найрізноманітніші функції при дворі виконували печатник, стольник, покладник, сідлецький, а також дрібніші чиновники - биричі, отроки, дітські, городники, митники та ін.

З серед. 12 ст. розпочався процес занепаду Київської держави. Найбезпосереднішим спадкоємцем політичної і культурної традиції Київської Русі стало Галицько-Волинське князівство, яке продовжило ранній період української державності. В 13- I пол. 14 ст. у складі Галицько-Волинської держави було об'єднано значну частину української етнічної території. У 13 ст. західний кордон Галицько-Волинського князівства проходив по р.Яселці, далі у півн.-сх. напрямку через ріки Віслок і Сян і ще далі, на захід від р.Вепр, пролягав на півд.-сх. Крайніми західними українськими поселеннями були Коросно, Ряшів, Щекарів, Верещин. Північною межею Галицько-Волинської держави були притока Бугу Володавка і Верхня Прип'ять, а після входження до складу князівства Берестейської землі - ріки Наров і Яселда. На сході князівство межувало з Турово-Пинською і Київською землями. Кордон проходив через Прип'ять, Стир, Горинь, далі верхів'ями Случі і Пд. Бугу вздовж рік Ушиці і Пруту до Чорного моря. Галицько-Волинське князівство включало Перемишльську, Звенигородську, Галицьку, Володимирську, Луцьку, Дорогобузько-Пересопницьку, Болохівську, Берестейську, Холмську, Червенську і Белзьку землі. До складу князівства входили також землі у нижній течії Дністра. Пруту. Серету, а також значна частина Закарпаття. В основу державної організації і адміністративного устрою Галицько-Волинського князівства покладалися ті ж принципи, що і в Київській державі. Територія держави поділялася на ряд князівств-земель. До складу земель входили волості, центрами яких були міста. З I пол. 14 ст. окремі міста-князівства отримали магдебурзьке право і дістали підставу для самоврядування. Першим самоврядний статус отримало м.Сянок (1334), згодом - Львів, Кам'янець-Подільський. Брест, Дорогочин, Більськ, Луцьк та ін. Після смерті Юрія II Болеслава (1340) почався занепад Галицько-Волинської держави. Більшість українських земель у II пол. 14 ст. була загарбана, анексована іноземними державами. В 1387 багаторічні війни Польщі, Угорщини і Литви за Галичину завершилися приєднанням (анексією) цієї української території до Польського королівства. В 50-х роках 14 ст. литовський князь Ольгерд розпочав захоплення Придніпров'я. Ще в I пол. 14 ст. Литва завоювала частину Волині, Берестейську (1320) і Дорогочинську землі. У 1355- 56 литовські війська захопили спочатку Чернігово-Сіверщину, а в 1362 - Київську і Подільську землі (1363). З приєднанням значної частини українських земель Литовське князівство перетворилось на велику феодальну державу. Українські землі з їхньою високою культурою і правовими відносинами справляли значний вплив на політичне і суспільне життя Литовської держави. Руська (давньоукраїнська) мова стала державною мовою. Литовська держава сприйняла чимало норм руського права і систему адміністративної влади. Православна церква відігравала значну роль в державі. Все це визначало автономний статус українських земель у складі Великого князівства Литовського. Волинь, Київщина, Новгород-Сіверщина, Чернігівщина і Поділля становили окремі удільні князівства на чолі з князями. Адміністративна влада зосереджувалась в руках князя, земських бояр і князівських урядовців - канцлера, скарбничого, тивуна і соцького. Хоча українські удільні князі мали значні автономні права, все ж вони постійно намагалися досягнути повної незалежності від Литовської держави. Прагнучи не допустити зміцнення українських князівств, великий литовський князь Вітовт протягом 1392-94 змістив удільних князів, які провадили на той час майже незалежницьку політику, і ліквідував Новгород-Сіверське, Волинське, Подільське і Київське князівства. На поч. 40-х років 15 ст. Волинське і Київське князівства були знову відновлені. Однак після смерті Свидригайла (1452) і Семена Олельковича (1470) ці князівства були остаточно ліквідовані і перетворені на литовські провінції. На їх місці створено Київське, Брацлавське і Волинське воєводства, які управлялися великокняжими намісниками - воєводами. Воєводства складалися з повітів, а повіти з волостей. Після укладення між Польщею і Литвою Люблінської унії 1569 всі українські землі, за винятком Берестейської і Дорогочинської. Закарпаття. Буковини і Чернігівщини, потрапили під безпосередню владу Польського королівства. Ця територія поділялась на воєводства: Руське (складалось з Галицької, Львівської, Перемишльської, Сяніцької і Холмської земель): Волзьке (складалось з Бузького, Городельського і Грабовецького повітів): Подільське (включало Червоногородський. Кам'янецький і Летичівський повіти): Брацлавське (входили Брацлавський, Вінницький і Звенигородський повіти): Волинське (складалось з Луцького, Володимирського і Крем'янецького повітів): Київське (входили Київський, Житомирський, Овруцький повіти і Білоцерківське, Богуславське, Канівське, Корсунське, Романівське, Черкаське і Чигиринське староства). За умовами Деулінського перемир'я 1618 між Річчю Посполитою і Московською державою Чернігово-Сіверщина перейшла під владу Польщі. В 1635 було утворене Чернігівське воєводство з Чернігівським і Новгород-Сіверським повітами. Берестейське (Берестейський і Пинський повіти) і Підляське (Мельницька, Дорогочинська і Більська землі) воєводства були включені до складу Литви. Адміністративне управління українськими землями у складі Речі Посполитої здійснювалось на основі Литовського статуту 1588 та норм польського права. Значна частина українських міст керувалась положеннями магдебурзького права, на основі якого управління містом переходило до виборного магістрату, очолюваного війтом.

Після захоплення Угорщиною Закарпатської України (остаточно у 13 ст.) на цій території було запроваджено угорський адміністративно-територіальний устрій. Українські землі були роздоєні між сімома комітатами (жупами) - Спишським, Земплинським, Шаришським, Ужанським, Угочанським, Березьким, Мармароським.

На чолі комітету стояв жупан, якого призначав король. На початку 16 ст. внаслідок втрати Угорщиною незалежності більша частина Закарпаття потрапляє під владу Трансільванського (Семигородського) князівства. 31699 вся Закарпатська Україна знаходилась у складі Австрії.

З серед. 10 ст. територія сучасної Буковини входила до складу Київської Русі. У 12 - 1 пол. 14 ст. ці землі становили частину Галицько-Волинської держави. Занепад Галицько-Волинського князівства привів до зміцнення в середині 14 ст. в цьому регіоні позицій Угорщини. В серед. 14-15 ст. тут існувало українське державне утворення - Шипинська земля (в межах сучасної Чернівецької обл.). З серед. 14 ст. Буковина відійшла до Молдавського князівства. В цей час буковинські землі були розділені на три волості - Чернівецьку, Хотинську і Сучавську. В 1514 Молдавія разом з українською територією потрапила під владу Туреччини. У Буковині була створена турецька військово-адміністративна одиниця - Хотинська райя. У II пол. 18 ст. Буковина поділялася на три цинуги -Чернівецьку, Сучавську і Кімпалугську, які склалися з околів. Адміністративна і судова влада на цій території належала молдавському дивану в Яссах. В 1774 Буковина (крім Хотинської райї) потрапила під владу Австрії і до 1786 управлялася військовим командуванням. На початку 1787 буковинські землі увійшли до складу Галичини. Територія Хотинської райї за Бухарестським мирним договором 1812 потрапила під владу Російської імперії.

Протягом століть Північне Причорномор'я і Крим були зоною боротьби українських князів з кочовими племенами. Після розгрому Хозарського каганату (965) військами Святослава Ігоровича на Таманському півострові утворилося Тмутараканське князівство, до складу якого незабаром увійшли землі Приазов'я, Кубані та Східна частина Кримського півострова. З поч. 11 ст. князівство перебувало у складі Київської держави. В 13 ст. Українське Причорномор'я і Крим були завойовані монголо-татарами. У Криму утворився улус з центром у м.Солхаті, який полягав ханам Золотої Орди. Після її розпаду тут виникла татарська держава - Кримське ханство (1449-1783). Татарські орди здійснювали грабіжницькі походи на Україну. Руйнуючи українські міста і села, вони брали у полон десятки тисяч мирних жителів і продавали їх у рабство або використовували на тяжких роботах у своїх господарствах. Заданими перепису 1666-67, проведеного Евлієм Челебі, українці становили 4/5 всього населення Криму. Для захисту від татаро-турецької агресії у Пониззі Дніпра на південь від дніпрових порогів була створена військово-політична організація -Запорізька Січ. До складу володінь запорізького козацтва - Вольностей Війська Запорізького -входила територія по лінії від гирла Тясмину до Чорного Лісу, далі ріками Ворсклою, Синюхою і Пд. Бугом до Дніпровсько-Бузького лиману, вздовж Дніпра до верхів'їв Конки і гирла Берди, а звідти - узбережжям Азовського моря до гирла Кальміусу та по р.Орелі до Дніпра. З II пол. 16 ст. на Запоріжжі сформувався чіткий адміністративно-політичний устрій. Усе Військо Запорізьке поділялося на полки, якими командували полковники. Полк поділявся на курені на чолі з курінними отаманами, а курені - на сотні. На чолі козацького війська стояв виборний гетьман. Безпосередньо на Січі старшим був кошовий отаман. Вищою владою на Січі вважалася військова рада (коло), яка обирала або скидала кошового отамана, козацьку старшину, вирішувала всі найважливіші питання життя Коша. На чолі всього управління Запорізькою Січчю стояла військова старшина (кошова старшина) - військовий писар, військовий суддя, осавул, обозний, хорунжий. Запорізькі козаки становили "січове товариство", яке поділялось на курені. У 18 ст. всіх куренів було 38. Керував куренем курінний отаман. Місце перебування Січі змінювалось кілька разів і залежно від воєнно-політичної ситуації (див. І Томаківська Січ, Микитинська Січ, Чортомлицька Січ, Кам'янська Січ, Опешківська Січ, Нова Січ, Задунайська Січ). Згодом, у 18 ст., запорізькі землі охоплювали територію сучасних Запорізької, Дніпропетровської, Миколаївської, Херсонської і значної частини Донецької областей. Адміністративне вони поділялись на округи - паланки: на правому березі Дніпра -Кодацька, Бугогардівська, Інгульська (Перевозинська), на лівому - Протовчанська, Самарська, Орельська, Кальміуська і Прогноївська. На чолі паланок стояли паланкові полковники, писарі та осавули, призначені Кошем. Наростання національного і соціального гніту в Україні протягом 14-16 ст. викликало постійне піднесення народної боротьби проти польських загарбників, яка в серед. 17 ст. переросла в національно-визвольну війну українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-1657. Основною метою цієї боротьби стало створення незалежної держави у межах усіх українських етнічних земель. Вже на початковому етапі війни на значній частині території України була відновлена українська державність, сформувалась нова військово-політична система і органи державного управління, визначився адміністративно-територіальний устрій, який будувався в основному на традиціях Запорізької Січі. Українська козацька держава, яка складалась з земель колишнього Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств, обіймала територію бл. 200 тис. км2 За умовами Зборівського мирного договору 1649, кордон між Україною і Річчю Посполитою встановлювався по лінії Дністер -Ямпіль - Брацлав - Вінниця - Погребище -Паволоч - Коростишів - Горностайпіль -Димер- Дніпро - Остер - Чернігів - Ніжин -Ромни. Східний кордон встановлювався по лінії колишнього польсько-московського кордону і пролягав по р.Сухий Ромен, Терен, Бобрик, через Сулу, Псьолдо Ворскли і далі до р.Коломак і до Муравського шляху. На чолі новоствореної держави стояв гетьман України, яким був проголошений Б.Хмельницький (1648). Гетьману належала вища військова, політична, адміністративна і судова влада в Україні, яку він здійснював через Генеральну Військову Канцелярію. Найближчими помічниками гетьмана в управлінні державою була генеральна старшина - генеральний писар, генеральні судді, генеральний осавул, генеральний хорунжий, генеральний підскарбій, генеральний обозний, генеральний бунчужний. Найвищою судовою установою був Генеральний Військовий Суд. Столицею України та гетьманською резиденцією стало місто Чигирин. Територія України поділялась на полки, число яких не було сталим. В 1649 їх налічувалося 16 - Чигиринський, Черкаський, Корсунський, Білоцерківський, Канівський, Переяславський,

Брацлавський, Кальницький (Вінницький), Київський, Кропив-нянський, Миргородський, Ніжинський, Полтавський, Чернігівський, Прилуцький та Уманський. В 1650 всіх полків було 20. Під час воєнних дій української армії проти польських і литовських військ в 1654-55 утворились Волинський, Турово-Пинський, Білоруський (Чавський) і Подільський полки. На чолі кожного полку стояв полковник, який обирався на полкової раді або призначався гетьманом, Полковник зосереджував у своїх руках військово, адміністративну і судову владу на території полку. Крім нього, до полкового уряду входили полковий суддя, полковий писар, полковий осавул, полковий обозний, полковий хорунжий. Полки поділялись на сотні, в яких військово-адміністративні функції виконували сотники. До складу сотні входило кілька куренів, що очолювалися курінним отаманом. Найвищим органом місцевого управління були козацькі ради, на яких обговорювались і вирішувались всі найважливіші політичні, військові, фінансові та судові справи, обирали і скидали козацьку старшину (див. також Генеральна Військова Рада). Управління містами у Гетьманщині здійснювалось відповідно до їх статусу. Містами, які мали магдебурзьке право (Київ, Ніжин, Чернігів, Переяслав, Стародуб, Глухів, Полтава, Батурин та ін.), управляли виборні магістрати. Міста ж, які не дістали цього права, мали обмежене самоврядування, управлялись виборними ратушами, але підлягали і старшинській адміністрації. На чолі міського управління стояв війт, якого обирали або призначав гетьман чи полковник. У II пол. 17 ст. Україна внаслідок десятирічної виснажливої громадянської війни та постійної збройної інтервенції іноземних військ (т. зв. період Руїни) потрапила у сферу впливу сусідніх держав. Після Андрусівського перемир'я 1667 та "Вічного миру" 1686 територія Лівобережної України з Києвом та Запоріжжя опинилися під владою Московської держави, а Правобережна Україна залишилась у складі Речі Посполитої (в 1699 до Польщі приєднано Поділля, яке знаходилось під владою Туреччини). Південна Київщина і Брацлавщина з містами Трахтемирів, Канів, Черкаси і Чигирин мала залишатись незаселеною. Українські землі, які перебували у складі Московської держави протягом 17-18 ст., зберігали відносну автономію і державні права. Територія Гетьманщини (сучасн. Чернігівська, Полтавська, зх. частина Сумської, Харківська і сх. частина Київської обл.) за військовим і адміністративно-територіальним устроєм поділялась на 10 полків: Київський, Ніжинський, Переяславський, Чернігівський, Стародубський, Лубенський, Прилуцький, Гадяцький, Миргородський і Полтавський. Гетьманській адміністрації підлягав і Могилівський полк, який частково знаходився на етнічній білоруській території. Політико-правове становище Гетьманщини спочатку визначалося договорами між гетьманом України і московським урядом, які носили міждержавний характер. Однак, по мірі заострення внутрішньополітичної ситуації, внаслідок боротьби за владу старшинських угруповань та у зв'язку з намаганнями Московської держави посилити свої впливи в Україні, ці договори поступово набувають рис договірних статей. Переяславські етапі 1659, Батуринські статті 1663, Московські статті 1665 та ін. Гетьманські угоди з московським урядом щоразу більше обмежували політичну автономію України та посилювали її адміністративну і фінансову залежність від Московської держави. Управління Гетьманщиною здійснював гетьман України, якому належала вся повнота військової, адміністративної і судової влади. Гетьман обирався Генеральною Військовою Радою, в основному з кандидатур, заздалегідь узгоджених з московським урядом. Гетьманський уряд вже не мав права підтримувати дипломатичні відносини з іноземними державами. Резиденція гетьмана щоразу ближче переносилася до московського кордону - Гадяч (1663-68), Батурин (1669-1709: 1750-1764), Глухів (1709-1750). В 1708 на території Лівобережної України було утворено дві губернії - Київську і Азовську, що фактично поклато початок створенню паралельних органів державного управління. З 1709 при гетьманові постійно перебував царський резидент для нагляду за діяльністю гетьмана та старшини. Значного удару по українській державності було завдано діяльністю органів російської колоніальної адміністрації в Україні - Малоросійської колегії та Правління гетьманського уряду. Розглядаючи Гетьманщину як складову частину Російської імперії та намагаючись уніфікувати систему управління державою, російський уряд вирішив повністю ліквідувати автономію України. 10.11.1764 Катерина II скасувала гетьманство, передавши всю повноту виконавчої влади в Україні президенту Малоросійської колегії П.Рум'янцеву. Обмеження козацького самоуправління та поступова ліквідація полкового устрою відбувалися і на Слобідській Україні. З серед. 16 ст. територію Слобожанщини почали поступово заселяти українські козаки і селяни з Правобережної і Лівобережної України. 317 ст.. ці землі було приєднано до Московської держави. Адміністративно-територіальний устрій на Слобідській Україні був здебільшого подібним до Гетьманщини. В 17 ст. тут існувало п'ять полків, які становили військові і адміністративно-територіальні одиниці: Острогозький (1652-1658), Сумський (1652-1658), Охтирський (1651-58), Харківський (1659-1660), Балакліївський (1669-1670). В 1670 Балакліївський полк було приєднано до Харківського, з якого в 1685 виділився Ізюмський полк. Полкові канцелярії підпорядковувались білгородському воєводі, через нього - Розрядному приказу, а згодом - Посольському приказу. Намагання Слобідської України приєднатись до Гетьманщини викликало рішучий опір з боку російських властей. 28.7.1765 російський уряд ліквідував слобідські козацькі полки і на їх місці утворив регулярні гусарські частини за російським зразком. На слобідських землях було утворено Слобідсько-Українську губернію з центром у Харкові.

В II пол. 18 ст., прагнучи обмежити самоврядування і господарську діяльність Запорізької Січі, яка виступала активним каталізатором національної свідомості та перешкождала експансіоністській політиці Російської імперії на півдні України, російський уряд дозволив створення на території Запоріжжя військових поселень з іноземців (сербів, німців, болгар, греків). Новозасновані поселення були названі Новою Сербією (1752) з штаб-квартирою у Новомиргороді та Слов'яно-Сербією (1753) з центром в м.Бухмуті (тепер Артемівськ). В 1764 військові поселення були ліквідовані, а їх землі включені до складу Новоросійської губернії.

Наприкінці 17-18 ст. значна частина українських земель - Правобережна Україна, Поділля, Волинь, Галичина, Холмщина, Підляшшя і Посяння - входили до складу Польщі. В 1684-85 на Правобережжі польський сейм підтвердив за козаками їх основні права і привілеї. На цій території були сформовані Білоцерківський (фастівський), Корсунський, Брацлавський і Богуславський полки, які очолювали полковники С.Палій, З.Іскра, А.Абазин і С.Самусь. Однак, у червні 1699 польський сейм, побоюючись наростання нової хвилі національно-визвольного руху на Правобережжі, прийняв постанову про ліквідацію козацьких полків. Це рішення не було визнане козаками і привело до Палія повстання 1702-04. Після поразки повстання значна частина козаків перейшла на територію Гетьманщини, а козацький військово-територіальний устрій на Правобережній Україні було ліквідовано. Наприкінці 17 - поч. 18 ст. на українських землях у складі Речі Посполитої зберігався поділ на воєводства і повіти. Існували Київське, Брацлавське, Подільське, Волинське, Руське і Волзьке воєводства. Адміністративне управління здійснювали воєводські та повітові органи влади.

Наприкінці 18 ст. внаслідок трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) українські землі потрапили до складу Австрії, Російської імперії і Туреччини. В 1772 до складу Австрії відійшла вся територія Руського воєводства (без Холмської землі). Волзького та західних повітів Волинського і Подільського воєводств, а в 1774 - Буковина (без Хотинської Райї). Австрійський уряд створив на захоплених територіях коронний край - Королівство Галичини і Лодомерії (Володимири) з центром у Львові, у складі якого штучно об'єднав українські етнічні землі з частиною польських земель. Умовною межею між українською (східною) і польською (західною) частинами Галичини стала р.Сян. В 1786-1849 окремих округ у складі Галичини становила Буковина, а в 1795-1809 - Холмщина. Територія королівства поділялась на округи і дистрикти, кількість яких змінювалась. Так, до 1782 існувало 6 округів і 59 дистриктів, а в 1867 - 17 округів і 176 дистриктів.

Адміністративна влада у коронному краї належала губернському управлінню на чолі з губернатором. Губернатора, який утримував у своїх руках всю повноту виконавчої влади, призначав імператор. Вищий представницький орган в Галичині - сейм збирався тільки один раз, у 1780. Існував виконавчий орган сейму - становий крайовий комітет. На місцях адміністративна і судова влада належала війтові, а управління декількома навколишніми громадами здійснював мандатор. Містами управляли магістрати, до складу яких входили війт, бургомістр, райці (радники) і лавники (засідателі). З утворенням в 1867 Австро-Угорської імперії Східна Галичина і Буковина залишаються у складі Австрії, а Закарпаття потрапило під безпосередню владу Угорщини. Існуючі коронні краї у Галичині і Буковині отримали статус провінції і поділялися на повіти. Вся адміністративна влада в краї належала наміснику (див. також Галичина і Буковина).

В 1699 Закарпатська Україна, яка протягом століть знаходилась під окупацією Угорщини, потрапила до складу Австрії. Територія Закарпатської України, як і угорські етнічні землі, поділялась на жупи (Комітати), які в свою чергу складались з доміній. Всі адміністративні органи влади на Закарпатті підпорядковувались Пожонському (Братиславському) намісницькому управлінню. Зазнаючи нещадного національного гніту і будучи найбільше відірваними від загальноукраїнського громадсько-політичного і культурного життя, українці Закарпаття все ж зберігали національну свідомість і самобутню культуру (див. також Закарпаття).

Зміцнення економічної незалежності Запоріжжя та величезний вплив запорожців на формування політичної свідомості українського населення становили потенційну загрозу колоніальній політиці Російської імперії на пд. України. Тому, 4-5.(15-16).6.1775 за наказом Катерини II російські війська під командуванням ген. П.Текелі зруйнували Запорізьку Січ. 3.(14).8.1775 було видано царський маніфест, який офіційно ліквідував запорізьке козацтво. На землях Війська Запорізького було утворено дві губернії - Азовську і Новоросійську. Після скасування гетьманства російський уряд вирішив остаточно ліквідувати існуючі ще форми військового і місцевого адміністративно-територіального устрою на Лівобережній Україні. В 1781 на Лівобережжі було ліквідовано сотенно-полковий устрій. В 1781-83 в Україні було утворено Київське, Харківське, Чернігівське, Новгород-Сіверське і Катеринославське намісництва. Паралельно з намісництвами існував поділ на губернії. В 1783 указом російської військової колегії на основі лівобережних козацьких полків створювались регулярні карабінерські кавалерійські полки. Таким чином, протягом усього часу перебування українських земель у складі імперії політика російського уряду була спрямована на ліквідацію традиційного адміністративного устрою України, збереження якого в значній мірі сприяло формуванню в українського населення національної свідомості. Подальша російська експансіоністська політика на пд. України завершилась приєднанням в 1783 Кримського ханства до Російської імперії. Царським указом від 2.2.1784 на території Криму було утворено Таврійську область з центром у Сімферополі. В 1783 Азовська і Новоросійська губернії були об'єднані і на їх основі створено Катеринославське намісництво з центром у Кременчуці (з 1789 - у м.Катеринослав).

Після другого і третього поділу Польщі до складу Російської імперії увійшли Київщина, Брацлавщина і Волинь. На цих землях було створено Волинську, Брацлавську і Подільську губернії. Відповідно до царського указу від 1796 "Про новий поділ держави на губернії" в Україні замість намісництв створювались губернії. На поч. 19 ст. існувало 9 губерній: Київська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська, Подільська і Волинська. В 1815 до Російської імперії було приєднано Холмщину і Підляшшя, які в 1831 увійшли до складу Сідлецької, Люблінської і Гродненської губерній (див. також Губернія). В 1 пол. 19 ст. для придушення національно-визвольного руху російський уряд сформував систему військово-адміністративних одиниць - генерал-губернаторства. В Україні було створено чотири генерал-губернаторства: Київське (складалось з Київської, Волинської і Подільської губерній),

Малоросійське (Полтавська і Чернігівська), Харківське (Харківська і Воронежська губернії), Новоросійське (Катеринославська, Таврійська, Херсонська губернії і Бессарабська область). Всю повноту військової і цивільної влади на території адміністративних одиниць здійснював генерал-губернатор. На протязі II пол. 19 ст. значних коректив в адміністративно-територіальному поділі українських земель у складі Російської імперії не відбулося. В 1912 було створено Холмську губернію, до якої увійшла більшість українських земель Королівства Польського. На поч. першої світової війни 1914-18 в результаті Галицької битви 1914 російські війська захопили значну частину західно-українських земель. На окупованій території було створено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, яке проіснувало до серпня 1917 (з перервами). Діяльність російських військово-адміністративних органів у Галичині, Буковині і Посянні була спрямована на нищення українського національного життя у всіх його проявах - політичному, релігійному і культурному. Лютнева революція 1917 в Росії сприяла розгортанню національно-визвольного руху в Україні. 3(17).3.1917 у Києві було створено Українську Центральну Раду, яка після проведення Всеукраїнського Національного Конгресу була перетворена на революційний парламент України. Очоливши боротьбу українського народу за побудову власної держави, УЦР своїми 4 Універсалами вивела Україну зі статусу колонії у складі Російської імперії до становища незалежної держави (див. Універсали Української Центральної Ради).

15(28)6.1917 на засіданні Малої Ради було сформовано перший український уряд - Генеральний Секретаріат УЦР-УНР. Після проголошення в ніч з 11(24). на 12.(25).1.1918 незалежності України Генеральний Секретаріат було перейменовано у Раду Народних Міністрів УНР. За умовами Берестейського договору 1918 між УНР і державами Четвертого союзу західний і північно-західний кордони України встановлювалися по лінії Тарноград-Білгораї-Щебрешин-Красностав-Пугачів-Радин-Межиріччя-Сарна ки-Мельник-Високо-Литовськ-Кам'янець-Литовськ-Пружани-Вигоновське озеро. Таємна частина договору між УНР і Австро-Угорщиною передбачала об'єднання Галичини і Буковини в окремий коронний край. Важливим кроком української влади стало прийняття 2-4.3.1918 закону про адміністративно-територіальний поділ України. Запроваджувався поділ на нові адм.-територіальні одиниці - землі. Серед них - Київ з околицями, Древлянська земля (головне місто- Коростень), Волинь (Луцьк), Погориння (Рівне), Болохівська земля (Житомир), Поросся (Біла Церква), Черкаси (Черкаси), Побужжя (Умань), Поділля (Кам'янець-Подільський), Брацлавщина (Вінниця). Подніпров'я (Балта), Помор'я (Миколаїв), Одеса з околицею Низ. (Єлизаветград, тепер Кіровоград), Січ (Катеринослав, тепер Дніпропетровськ), Запоріжжя (Бердянськ), Нове Запоріжжя (Херсон), Азовська земля (Маріуполь), Половецька земля (Бахмут, тепер Артемівськ), Донеччина (Слов'янськ), Подоння (Остро-горськ), Сіверщина (Стародуб), Чернігівщина (Чернігів), Переяславщина (Прилуки). Посем'я (Конотоп), Посулля (Ромни). Полтавщина (Полтава), Самара (Кременчук). Слобожанщина (Суми), Харків з повітом і частиною Валківського та Білгородського повіту. Виконавча влада на місцях належала губернським і повітовим комісарам, які призначались УЦР замість царських губернаторів. Вища судова влада в республіці належала Генеральному Суду та Апеляційним Судам. 29.4.1918 на сесії УЦР було схвалено Основний Закон Республіки (див. Конституція УНР) та обрано М.Грушевського президентом України. Однак в основному УЦР виявила неспроможність організувати ефективне адміністративне управління державою, не змогла налагодити нормальне господарське життя та сформувати боєздатні збройні сили, що в кінцевому результаті привело до її падіння. 29.4.1918 на Хліборобському Конгресі у Києві гетьманом України було обрано П.Скоропадського. В опублікованому 29.4.1918 "Законі про тимчасовий устрій України" зазначалось, що вся виконавча і законодавча влада в країні тимчасово належить гетьману України. Гетьман призначав Отамана Ради Міністрів Української Держави, затверджував склад уряду, очолював Збройні Сили і керував зовнішньою політикою держави. В майбутньому владу гетьмана мав обмежити законодавчий орган - Сейм України. УЦР оголошувалася розпущеною, а всі видані нею закони скасовувались. Замість УНР проголошувалася Українська Держава. Вищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади стала Рада Міністрів Української Держави. Для управління країною на місцях запроваджувалися посади губернських і повітових старост. На чолі міського управління стояли міські отамани, а у Києві - столичний отаман. Найвищим органом судової влади став Державний Сенат Української Держави. В період Гетьманату тривало формування української державної території. Враховуючи стратегічні інтереси держави і побажання населення територій, де українці становили більшість, до України було приєднано Гомельський повіт Могилівської губернії, Путивльський, Рильський, Суджанський, Гайворонський. Білогородський, Корочанський, Новооскольський повіти Курської губернії, Валуйський повіт Воронежської губернії, а також Річинський, Пинський і Мозирський повіти Мінської губернії. В вересні 1918 на переговорах у Києві між представниками українського уряду і делегацією від національних та громадських організацій Криму було досягнуто угоди про входження пів-ова до складу України на правах автономії. В травні-жовтні 1918 на українсько-російських переговорах розглядалося питання про територіальне розмежування між Україною і Радянською Росією, яке в результаті розриву переговорного процесу російською стороною не було вирішено. В листопаді 1918 внаслідок протигетьманського повстання владу в свої руки взяла Директорія УНР. 26.12.1918 було проголошено відновлення УНР і сформовано уряд держави - Раду Народних Міністрів УНР. В цей же день було відновлено законодавство УНР, в тому числі закон про адміністративний поділ. 23-28.1.1919 в Києві відбувся Трудовий Конгрес України, який став пред парламентом об'єднаної України. Конгрес затвердив Акт Злуки ЗУНР і УНР, проголошений 22.1.1919 на Софіївській площі столиці, [тимчасово передав законодавчі повноваження Директорії УНР. Адміністративно-територіальний устрій територій, які контролювала Директорія, визначався законом "Про організацію адміністративної влади УНР у місцевостях, звільнених від більшовицької окупації". Згідно з цим законом влада на місцях належала органам місцевого самоврядування - Трудовим радам.

Однак нормальне функціонування цих органів за умов воєнного стану не могло бути забезпечене, і фактично адміністративні функції здійснювали військові отамани і комісари Директорії. Територія республіки поділялася на Західну (ЗО УНР) і Східну області. Східна область складалася з Київської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської, Херсонської, Житомирської, Кам'янецької і Холмської губерній. Столицею УНР вважався Київ, хоча фактично головним містом в різні часи ставали Вінниця і Кам'янець-Подільський. 12.11.1920 Директорія УНР схвалила "Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці" та "Закон про Державну Народну Раду Української Республіки", які однак не були реалізовані через окупацію території УНР сусідніми державами.

З наближенням воєнної поразки країн Четвертого союзу українське населення Австро-Угорщини рішуче висловилося за утворення Української держави в її етнографічних межах. 18.10.1918 у Львові на зборах українських депутатів австрійської Державної Ради і членів Палати Панів, українських членів галицького і буковинського сеймів було утворено Українську Національну Раду, ЗУНР, яка очолила український національний рух в Австро-Угорській імперії. В ніч на 1.11.1918 українські війська за розпорядженням УН - Ради зайняли всі найважливіші державні установи у Львові. 13.11.1918 було проголошено Західно-Українську Народну Республіку. Вищим виконавчим і розпорядчим органом республіки став Державний Секретаріат ЗУНР. Державна територія ЗУНР включала українські етнічні землі -Галичину, Буковину і Закарпаття (заг. площа бл. 70 тис. км²). Однак незабаром буковинські і закарпатські землі були окуповані іноземними військами. Уряд ЗУНР за умов воєнного стану не мав можливості змінити систему адміністративно-територіального поділу, характерну для Австро-Угорської імперії, хоча принципи роботи органів державної влади значно змінились. Адміністративні і фінансові функції на місцях здійснювали повітові комісари, яких призначав державний секретар внутрішніх справ, військова влада в повітах належала повітовим військовим комендантам. Для розгляду судових справ були створені окружні суди. Одним з головних завдань

центральної влади ЗУНР було державне об'єднання з Українською Народною Республікою. Після нетривалої підготовчої роботи 22.1.1919 у Києві було проголошено Акт Злуки УНР і ЗУНР. Під час українсько-польської війни 1918-19 польські війська поступово витісняли адміністрацію ЗУНР з території республіки. Спроби укласти перемир'я і досягнути державно-територіального розмежування з Польщею при посередництві Антанти були безрезультатними. В середині липня 1919 польські війська повністю окупували територію ЗУНР.

В 1917-20 на території України виник ряд маріонеткових територіальних утворень у формі т. зв. радянських республік, створення яких було, як правило, інспіровано ззовні і які протистояли державним інститутам влади українського народу (див. Українська Соціалістична Радянська Республіка, Донецько-Криворізька Радянська Республіка, Галицька Соціалістична Радянська Республіка). Поразка українських національно-визвольних змагань 1917-21 привела до ліквідації національної державності та чергової зміни політико-адміністративного устрою українських земель в 20-30-х роках. Українські етнічні території в міжвоєнний період входили до складу чотирьох держав - СРСР, Польщі, Чехо-Словаччини і Румунії. УСРР (з 1937 - УРСР) яка з 30.12.1922 знаходилася у складі СРСР, в травні 1920 було поділено на 12 губерній (з 25.10.1922 - 9) -Волинську, Донецьку, Запорізьку, Катеринославську, Київську, Кременчуцьку, Миколаївську, Одеську, Подільську, Полтавську, Харківську і Чернігівську. Західний кордон УСРР за умовами Ризького мирного договору 1921 проходив по лінії р.Збруч на захід від м.Ямпіль, на схід від м.Острогор і далі вздовж сучасної межі Рівенської і Житомирської обл. В 1924 ЦК РКП(б) були висунуті безпідставні претензії РСФРР на Шахтинський і Таганрозький округи (заг. площа 5 тис. км² Донецької губернії, де українці складали 71,5% від всього населення, а в 1925 на підставі постанови "Про врегулювання кордонів з РСФРР і БСРР" значні масиви земель Чернігівської, Курської і Воронежської губерній, де українці також становили абсолютну більшість, були приєднані до Росії. На протязі 20-х років йшли процеси перегляду кордонів УСРР і відчуження великих українських етнічних територій на користь РСФРР. 1.2.1922 ВУЦВК прийняв постанову "Про впорядкування та прискорення робіт по адміністративно-територіальній реформі в УСРР". Замість волостей і повітів 12.4.1923 було створено округи і райони. Постановою президії ВУЦВК від 3.6.1925 скасовано поділ на губернії. 12.10.1924 у складі УСРР була створена Молдавська АСРР, куди увійшла частина українських етнічних земель (перебувала - до 2.8.1940). 9.2.1932 в УСРР було створено перші області - Вінницьку, Дніпропетровську, Київську, Одеську; 3.6.1932 -Донецьку; 7.10.1932 - Чернігівську. В 1934 столицю України перенесено з Харкова до Києва. 22.9.1937 створено Житомирську, Миколаївську, Полтавську, Кам'янець-Подільську (з 1954 -Хмельницька) області. Донецьку область 3.6.1938 поділено на Сталінську (з 1961 - Донецька) і Ворошиловградську (з 1961 - Луганська). 10.1.1939 утворено Запорізьку, Кіровоградську і Сумську області.

Після розпаду Австро-Угорщини, в 1918-19 Румунія і Угорщина анексували значну частину української етнічної території. Румунія загарбала Хотинський, Ізмаїльський і Акерманський повіти Бессарабії, Північну Буковину і українську частину Мармарощини, а Угорщина захопила значну частину Закарпаття. 1918-19 на територіальній основі колишніх Березького, Угочанського, Ужанського і Шариського комітатів (жуп) угорський уряд створив автономне утворення -Руську Країну. За Сен-Жерменським мирним договором 1919, Севрським мирним договором 1920 та Бессарабським протоколом (24.10.1920) Буковина і Бессарабія були приєднані до Румунії. 8.5.1919 за ініціативою закарпатської еміграції у США і при підтримці Антанти Центральною Руською (Українською) Народною Радою було проголошено входження Карпатської України

до складу Чехословаччини. Остаточне приєднання Закарпаття до федеративної республіки чехів і словаків санкціонували рішення Сен-Жерменського договору (10.9.1919) і Тріанонського мирного договору 1920. Українські етнічні території у складі Чехословаччини було поділено на Пряшівщину (відійшла до Словаччини) і Підкарпатську Русь. В 1928 Чехо-Словаччину було поділено на 4 краї (Чехію, Словаччину, Моравію і Сілезію, Підкарпатську Русь). Запровадження поста крайового президента і створення крайового представницького органу означало деяке розширення автономних прав цієї української території. Складне міжнародне становище Чехо-Словаччини наприкінці 30-х років і боротьба українських політичних партій на Закарпатті за надання українцям реальної політичної автономії примусили чехо-словацький уряд 22.10.1938 погодитись на створення на території Карпатського краю нового державного утворення - Карпатської України. 2.11.1938 за рішенням Віденського арбітражу (див. Віденські арбітражі 1938 і 1940) частина території Карпатської України з містами Ужгород, Мукачів і Берегів були передані Угорщині. 15.3.1939 сейм Карпатської України прийняв конституцію республіки і обрав президентом держави А.Волошина. 14.3.1939 Угорщина, за згодою гітлерівської Німеччини, розпочала відкриту агресію проти Карпатської України. Кілька днів чинили мужній опір переважаючим силам угорських окупантів збройні формування Карпатської України - Карпатська Січ. Однак, наприкінці березня 1939 більша частина Закарпаття була окупована угорськими військами.

В 20-30-х роках окуповані Польщею українські землі, які були остаточно приєднані до Польської держави рішенням Ради Послів держав Антанти вір. 14.3.1923 (див. також - Західно-Українська Народна Республіка. Антанта), входили до складу Волинського, Люблінського, Львівського, Станіславівського, Тернопільського і Поліського воєводств (офіц. назва - "Східна Малопольща"). Воєводства поділялись на повіти, повіти - на гміни.

На чолі воєводства стояв воєвода, якого призначав президент за рекомендацією Міністерства внутрішніх справ. Адміністративну владу у повіті здійснював староста, а у гміні - вїт. Місцеве сільське управління очолював солтис. Політично-адміністративний устрій українських земель у складі Польщі був спрямований на дискримінацію політичних і національно-культурних прав українського населення, поступову колонізацію і в кінцевому результаті повну асиміляцію українців на окупованій Польщею території Західної України.

Воєнно-політичні події другої світової війни привели до нової зміни адміністративно-територіального устрою українських земель. Після розвалу Польської держави згідно з таємними статтями Пакту Молотова-Ріббентропа Червона Армія у вересні 1939 зайняла території Західної України, а у червні 1940 - Пн. Буковину, Хотинський, Акерманський і Ізмаїльський повіти Бессарабії, які незабаром (2.8.1940) були приєднані до УРСР. На території Західної України 4.12.1939 було створено шість областей - Львівську, Станіславську (з 1962 - Івано-Франківська), Тернопільську, Волинську, Рівенську й Дрогобицьку (в 1959 - об'єднана з Львівською); Українські етнічні землі загальною площею 16 тис. км² (Лемківщина, Посяння, Холмщина, Підляшшя), що потрапили в зону німецької окупації, увійшли до складу Генеральної Губернії з центром у Кракові. На поч. радянсько-німецької війни 1941-45 Організація Українських Націоналістів (під проводом С.Бандери) 30.6.1941 проголосила у Львові відновлення української державності. Був сформований орган крайової влади - Українське Державне Правління де чолі з Я.Стецьком. На всій українській етнічній території мала бути відновлена суверенна і соборна Українська держава. Проте вже 4.7.1941 німецька окупаційна влада заборонила діяльність УДП, а 12.7.1941 гестапо заарештувало Я.Стецька і членів правління Рільницького та В.Стахівца, після цього воно перестало існувати. Вся територія України була поділена між Німеччиною та її союзниками на зони окупації. 1.8.1941 з Галичини (тер. бл. 50 тис. км²) було створено окремий дистрикт і об'єднано з територією Генеральної Губернії. 20.8.1941 для управління іншими українськими територіями було створено військово-адміністративну одиницю - Рейхскомісаріат "Україна" (заг. площею бл. 340 тис. км²). Його територія складалася з 6 генеральних округів - Волинь, Житомир, Київ, Таврія, Дніпропетровськ і Миколаїв, які поділялися на генеральбецірки (генеральні округи) і на крайзи (округи). З огляду на важливе стратегічне значення Донбасу, його район було поставлено під контроль особливої комендатури "Донець". Адміністративні функції на окупованій гітлерівцями території належали німецькій військовій владі, генеральним та військовим комісаріатам. Управління великими містами здійснювали штадкомісарства, меншими - орткомісарства. Місцева адміністрація складалася з районних міських управ і сільських старост. Адміністративним центром рейхскомісаріату стало Рівне. В липні 1941 окуповані румунською армією Чернівецька і Ізмаїльська обл. УРСР були включені до складу Румунії, а 19.8.1941 до неї були приєднані землі Одеської, пд. райони Вінницької та зах. райони Миколаївської обл. На цих землях було створено румунську адміністративно-територіальну одиницю - Трансністрію. Головним завданням німецької, румунської і угорської окупаційної влади було забезпечення своїх армій і промисловості продовольством і сировиною. Окупанти повністю ігнорували національно-культурні господарські інтереси місцевого населення, вивозили українську молодь на примусові роботи в Німеччину (див. Остарбайтери), чинили жорстоке переслідування діячів національно-патріотичного руху. Всі ці злочинні заходи іноземних загарбників викликали могутню хвилю українського руху Опору на окупованих українських землях, який очолила Організація Українських Націоналістів і головною воєнною силою якого стала Українська Повстанська Армія. В тилу, окупаційних військ діяли і радянські партизани.

Наприкінці 1944 після відступу гітлерівських військ та їх союзників на території України був встановлений довоєнний адміністративно-територіальний устрій. Відновлення радянської політичної системи в Україні проходило шляхом переслідувань, репресій і депортацій як проти членів руху Опору, так і проти місцевого

населення. 18.5.1944 радянським тоталітарним режимом було вчинено кривавий злочин проти кримсько-татарського народу, внаслідок якого було депортовано з Кримського п-ова більше 400 тис. кримських татар. 30.6.1945 Кримськотатарську АРСР перетворено на Кримську обл. РРФСР (з 1991 - Республіка Крим). В післявоєнний період внаслідок радянсько-польських (16.8.1945), радянсько-чехословацьких (29.6.1945) договорів та Паризьких мирних договорів 1947 були встановлені південно-західні і західні кордони України, які не враховували меж етнічного розселення українців і, таким чином, не відповідали національно-державним інтересам України (див. також Радянсько-польський договір 1945, Радянсько-чехословацький договір 1945). В ході польсько-радянського територіального розмежування польський комуністичний уряд, намагаючись придушити на Закарпатті український національний рух за відновлення повноцінної української державності в етнографічних межах, вчинив акт геноциду проти українського населення Лемківщини, Холмщини, Підляшшя і Посяння. В квітні-жовтні 1947 з цих територій було депортовано 140575 українців (див. "Віспа" операція), в 50-80-х роках в адміністративно-територіальному устрої України значних змін не відбулося. 19.2.1954 Президія Верховної Ради СРСР, враховуючи територіальну близькість, спільність економіки і тісні господарські зв'язки, затвердила подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської обл. до складу України.

Після проголошення 24.8.1991 "Акту про державну незалежність України" законодавчі і виконавчі органи влади країни здійснили ряд важливих заходів, спрямованих на удосконалення адміністративно-територіального устрою України та приведення його у відповідність з новим статусом України як незалежної держави.

"АЗБУЧНА ВІЙНА" ("Азбучна завірюха") - боротьба українців Галичини в 30-50-х роках 19 ст. проти намагання австро-угорських урядових кіл впровадити латинський шрифт для української абетки. Вперше з планом заміни кириличної азбуки латинським шрифтом виступив у 1834 філолог І.Лозинський. Ця пропозиція викликала рішучий протест з боку членів "Руської трійці". Спроби губернатора Галичини і Лодомерії А.Голуховського в 1859 законодавчим шляхом запровадити латинський алфавіт, спричинили широкі протести українського населення в Галичині. Вимоги громадськості, підтримані відомими славістами П.Шафариком і Ф.Міклошичем, примусили австрійський уряд у 1861 скасувати попередні розпорядження, які стосувалися українського правопису, та відмовитися від намагань латинізувати українську писемність.

АЗОВСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО - українське військове формування, створене 1828 російським урядом. Спершу складалося з 1500 козаків Задунайської Січі на чолі з кошовим отаманом Й.Гладким, які під час рос.-турецької війни 1828-29 перейшли на сторону Росії та утворили

Дунайський козацький полк. В 1831 А.к.в. було розселено в Катеринославській губернії між сучасними м.Бердянськом і Маріуполем. Азовські козаки жили станицями, займались землеробством і рибальством. Основним завданням А.к.в. була охорона зах. узбережжя Азовського моря. За виконання військової служби козаків звільняли від повинностей і податків. Наказним отаманом А.к.в. до 1853 був Й.Гладкий. Внутрішнє самоуправління здійснювалося наказним отаманом і військовим правлінням, центр якого знаходився в станиці Петровській, а згодом - у Маріуполі. В 1862-64 частину козаків було силоміць переселено на Кубань та Пн. Кавказ. Невдоволені цими діями царського уряду, козаки підняли повстання, яке російські війська жорстоко придушили. На підставі указу від 11(23).10.1864 А.к.в. було ліквідовано, а козаків переведено у селянський стан.

АЗОВСЬКЕ СИДІННЯ - героїчна оборона Азова козацькими [донськими] козаками в 1637-42. Напротязі 16 - поч. 17 ст. спираючись на зчеплений в 1471 турками Азов, татари робили спустошливі набіги на українські землі. Влітку 1637 козаки, скориставшись внутрішньою боротьбою в Криму, після двомісячної облоги штурмом здобули Азов і володіли містом протягом 5 років. Влітку 1641 захисники фортеці (5,5 тис. чол., в тому числі 800 жінок) витримали облогу 240-тисячної тур.-татарської армії під проводом сераскіра Хусейна-Делі. Втративши 70 тис. чол. вбитими і пораненими, турки 26.9.1641 відступили. Влітку 1642 козаки, не маючи можливості більше утримувати фортецю, зруйнували укріплення і залишили місто.

АЗОВСЬКІ ДОХОДИ 1695-96 - походи московських військ і флоту та українських козацьких полків на Азов і пониззя Дніпра під час рос.-турецької війни 1686-99. Безпосередньою метою А.д. було здобуття фортеці Азова у гирлі р.Дон. Перший А.д. розпочався весною 1695. Під Азов виступила московська армія (31 тис. чол., 170 гармат) на чолі з ген. О.Головіним, Ф.Лефортом і П.Гордоном. Одночасно з наступом на Азов українська армія (120 тис. чол.) на чолі з гетьманом І.Мазепою і невеликий московський загін під командуванням Б.Шереметева захопили у липні 1695 турецько-татарські фортеці Кизикермен, Тавань та ін. Підійшовши до гирла Дону, московські війська 5.7.1695 почали облогу Азова. Невдалі штурми фортеці 5.8 і 25.9 призвели до великих втрат і примусили московську армію в листопаді 1695 відступити. Наприкінці 1695 розпочалась підготовка другого А.д. На верфях у Преображенську і Воронежі було збудовано бл. 30 військових кораблів. У квітні 1696 московські війська (75 тис. чол.) піз командуванням А.Шейна вирушили на кораблях і сухоходом до Азова. Наприкінці квітня з України виступив укр. козацький корпус (15 тис. чол) на чолі з чернігівським полк. Я.Лизогубом. Друга частина московських військ і українська армія (70 тис. чол) діяли в пониззі Дніпра. В травні 1696 Азов був оточений з суші і блокований московським флотом під командуванням Ф.Лефорта. Після запеклого штурму фортеці 17-19(27-29).7 українськими полками гарнізон фортеці капітулював. Вирішальну роль у облозі та здобутті Азова відіграли українські козаки.

АЙХГОРН (ЕЙХГОРН) ГЕРМАН (1848-30.7.1918) - командуючий німецькими військами в Україні (1918),

фельдмаршал. Видані А. накази про негайний засів ланів (6.4.1918) та запровадження німецьких військових судів на території України (25.4.1918) були розцінені Українською Центральною Радою як спроба втручання у внутрішні справи держави і викликали рішучий протест з боку частини українських політичних партій і державних органів. Конфлікт між УЦР і німецьким командуванням, спричинений наказами А., завершився державним переворотом і приходом до влади гетьмана П.Скоропадського (див. Українська Держава). Лідери російських лівих есерів, намагаючись зрівнати умови Берестейського миру 1918, підготували замах на А. і німецького консула в Москві графа Мірбаха. 30.7.1918 А. був убитий есером Б.Донським у Києві. Впливові українські політичні партії висловили співчуття з приводу загибелі А. і рішуче засудили терористичний акт як такий, що був спрямований на підрив української державності. Після смерті А. командування німецькими військами в Україні очолив фельдмаршал Кірбах.

АКАДЕМІЧНА ГІМНАЗІЯ у Львові (Українська Академічна Гімназія) - найстаріша гімназія в Україні. Заснована розпорядженням Йосипа II від 24.10.1784. А.г., будучи створена як складова частина Львівського університету (Академії), отримала назву "академічна". Випускники гімназії зараховувались до університету без вступних іспитів. Мовою викладання до 1849 в А.г. була латинська, згодом - німецька. 31867 всі навчальні предмети в початкових класах викладалися українською мовою, а з 1874 - в усіх класах. Значна частина учнів гімназії були членами української молодіжної організації Пласт. В 20-30-х роках 20 ст. в А.г. діяли нелегальні юнацькі осередки Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів, до складу яких входили учні старших класів. У різні часи в А.г. викладали І.Боберський, А.Вахнянин, М.Возняк, М.Галушинський, І.Зелінський, І.Кокоруза, Ф.Колесса, І.Крип'якевич, В.Лаба, С.Людкевич, О.Огоновський, О.Степанів-Дашкевич та ін. У гімназії свого часу навчалися Є.Коновалець, Р.Шухевич, Р.Сушко, В.Кучабський, М.Кордуба та ін. В 1944 А.г. було реформовано у середню загальноосвітню школу. З 1992 А.г. відновила діяльність.

"АКАДЕМІЧНА ГРОМАДА" - студентське товариство у Львові, що виникло після об'єднання Академічного братства і студентського товариства "Ватра". Існувало в 1896-1921. Друкований орган - журнал "Молода Україна". З 1908 проводило широку освітню роботу серед українського населення, спрямовану на пробудження національної самосвідомості. Закрита польською владою у зв'язку з переслідуванням Львівського (таємного) Українського Університету.

"АКАДЕМІЧНЕ БРАТСТВО" - товариство українських студентів у Львові в 1882-1896. Товариство ставило за мету бути посередником наукового та громадського життя студентів. "А.б" мало свою читальню і бібліотеку, організувало наукові гуртки, літературні вечори, мандрівки по рідному краю. Разом із студентським товариством "Ватра" стало основою для товариства "Академічна громада".

"АКАДЕМІЧНИЙ ЛЕГІОН" - збройні студентські формування, що брали участь у революції 1848-49 в Австрії. Створені в березні 1848 у столиці Австрійської імперії Відні і у Львові. "А.л." у Відні нараховував бл. 4 тис. чол., а у Львові - до 900 чол. Входив до складу львівської національної гвардії (воєнізованого формування жителів міста). На поч. листопада 1848 брав участь у кровопролитних вуличних боях проти урядових військ. Після придушення Львівського повст. 1848 був розпущений, а частина учасників репресована.

АЛАЗОНИ - плем'я, яке жило в серед. І тис. до н.е. в басейні р. Пд. Буг на північ від Ольвії. Дані про них містяться в працях Геродота, Страбона, Павсанія і Стефана Візантійського. А. займались землеробством. Місця розселення А. на сьогодні ще недостатньо вивчені. Одна частина дослідників відносить їх до протослов'ян, інша - до скіфських племен.

АЛАНИ (самоназва - ірони) - численні іраномовні племена сарматського походження, які жили з Іст. н. е. на території між Нижнім Дніпром і Пд. Уралом, а також на Пн. Кавказі. За священнями Таціта і Йосипа Флавія здійснювали успішні походи на Крим, Закавказзя, Малу Азію і Мідію. Основним заняттям А. в цей період було кочове скотарство в поєднанні з землеробством. В 372 А. були розбиті гуннами, в 6 ст. - аварами. Частина А. взяла участь у Великому переселенні народів через Галлію і потрапила на Піренейський п-ів і в Пн. Африку. Інша частина А. в 6-9 ст. відступила у передгір'я Кавказу і згодом увійшла до складу Хозарського каганату. Кавказькі А. - предки сучасних осетин.

АЛЕКСІВ МИКОЛА (1894-1934) - український графік. Навчався у Київській мистецькій школі і в Петербурзькій Академії Мистецтв. В 1917-18 створив ескізи для грошових знаків Української Народної Республіки. У 20-х роках - автор численних ілюстрацій до київських видань та екслібрисів.

АЛЕППСЬКИЙ ПАВЛО (Халебський Павло, араб. Бульос аль Халябі Ібн аз Заїма аль Халябі; бл. 1627-1669) - архідиякон, мандрівник, письменник. Син Антіохійського Патріарха Макарія. Н. в м. Халебі (Алеппо) в Сирії. Подорожував разом з батьком з Дамаска через Анатолію, Стамбул і Констанцу до Московського царства. Протягом 1654-56 А. разом з батьком двічі побував в Україні. Під час подорожі познайомився з Молдавським господарем С.Георгіцою, київським митрополитом С.К.ОСОВИМ. 21.6.1654 під Богуславом зустрівся з гетьманом Б.Хмельницьким. Автор твору "Подорож Патріарха Макарія", який містить цінний матеріал про тогочасне політичне становище України, культуру, звичаї і побут українського народу в серед. 17 ст.

АЛІМПІЙ (Аліпій, Олімпій) ПЕЧЕРСЬКИЙ (бл. 1050-17.8.1114) - київський мозаїст і живописець, монах Києво-Печерського монастиря. Навчався у візантійських майстрів. За даними Києво-Печерського Патерика з 1084 брав участь у розписі Успенського собору у Києво-Печерській лаврі. Існує припущення, що А. виконував мозаїчні роботи для Михайлівського Золотоверхого собору в Києві (зруйнований у 1934).

Малював ікони, які до наших часів не збереглися.

АЛМАЗОВ (Алмазів) ОЛЕКСА (1886-1936) -український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УГР. В 1917 організував у Києві Гарматний дивізіон двобатарейного складу (згодом-у складі першої Запорізької дивізії), який в січні 1918 вів бої проти більшовицьких військ на підступах до Києва. Наприкінці березня 1918 у Харкові переформував, його у Запорізький кінногір-ський гарматний дивізіон (популярна назва "алмазівці"). В 1918 частина А. брала участь в бойових операціях проти більшовиків. Учасник Першого Зимового походу (див. Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). З 1921 жив в еміграції у Чехо-Словаччині та Польщі.

АМБОДИК-МАКСИМОВИЧ НЕСТОР МАКСИМОВИЧ (7.11.1744-5.8.1812) - визначний український вчений-енциклопедист, один з основоположників наукового акушерства, фітотерапії, ботаніки. Н. в с.Веприку на Полтавщині (тепер село Гадяцького р-ну Полтавської обл.). В 1768 закінчив Київську Академію, а згодом - Страсбурзький ун-т., де захистив докторську дисертацію (1775). 31784 - перший у Російській імперії професор акушерства. Запровадив нові наочні методи викладання. В 1797 за ініціативою Д.-М. було засновано Клінічний повивальний ін-т у Петербурзі. Великою заслугою А.-М. є створення ним найдосконаліших на той час підручників з акушерства "Мистецтво сповивання" (1784-86) та ботаніки "Ботаніки початкові основи" (1795). А.-М. став першим фітотерапевтом, який науково обґрунтував застосування в медицині лікарських трав.

"АМЕРИКА" - перша українська газета в США. Виходила в 1886-1890 у м.Шенандоа (шт. Пенсільванія) спочатку раз на місяць, згодом - щотижня. Засновником і видавцем газети був греко-католицький священик І.Волянський, пізніше - парохія Шенандоа.

АНАХАРСИС (б ст.до н.е.) - скіфський мудрець. Відомості про А. містяться у творах багатьох давньогрецьких авторів (Геродот та ін.). Був сином скіфського царя Гнура. Багато подорожував по різних країнах, зокрема по Греції, жив у Афінах. Ознайомившись з традиціями і віруваннями греків, захопився урочистими святами на честь богині Гери, охоронниці шлюбу і подружнього кохання. Повернувшись у Скіфію, захотів запровадити цей звичай на своїй батьківщині. Під час проведення такого свята, яке А. влаштував вдома, був вбитий царем Савлієм за спробу запровадити чужоземний звичай. Деякі дослідники вважають, що А. є винахідником тліючого трута, двозубого якоря тощо.

АНГЕЛ (прізвище і ім'я, р.р.н. і см. невід.) -український отаман, один з керівників повстанського руху проти більшовиків у 1918-19 на Чернігівщині. Загони А., які склалися в основному з колишніх бійців Чорноморської дивізії, координували свої бойові дії проти Червоної Армії з командуванням Армії Української Народної Республіки.

АНГЕЛИ - династія візантійських імператорів (1185-1204). Прийшли до влади, скинувши з престолу Андроніка I Комнина. Представниками династії А. були: Ісаак II А. (1185-95), в 1203-04 правив спільно з сином Олексієм IV; його брат Олексій III А. (1195-1203 - скинув і осліпив Ісаака II); Олексій IV А. (1203-04) - правив спільно з батьком Ісааком II А. За правління А. внутрішньо- і зовнішньополітичне становище у Візантійській імперії значно ускладнилось. Продовжувався процес ослаблення Візантії. А. зазнали ряд поразок у війнах з турками-сельджуками. Вели безуспішні війни проти Болгарії. Підтримували тісні економічні і політичні зв'язки з галицько-волинськими землями. При А. відбулися 3 і 4 хрестові походи. 28.1.1204 династія А. була повалена внаслідок народного повстання під час облоги хрестоносцями Константинополя.

АНДРІЄВИЧ КАЛЕНИК (рр.н. і см. невід.) -козацький гетьман (1609-10, 1624-25). В 1610 очолював загін козаків, що входив до складу польських військ, які брали участь в облозі Смоленська. Домагався зрівняння козацької старшини у правах з польською шляхтою та надання автономії Війську Запорізькому. Відстоював інтереси православної церкви в Україні.

АНДРІЄВСЬКИЙ ДМИТРО (1893 - р. см. невід.) - відомий український політичний діяч і публіцист, член Організації Українських Націоналістів (з 1929). За фахом інженер. Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917-21 емігрував у Бельгію. В листопаді 1927 на першій Конференції Українських Націоналістів (3-7.11.1927) у Берліні разом з Є.Ко-новальцем, М.Сціборським, В.Мартинцем обраний до складу Проводу Українських Націоналістів. Співпрацював у часописі "Національна Думка", який видавала Група Української Національної Молоді. Очолював Українську Національну Раду в Брюсселі. 28.1.-3.2.1929 брав участь у роботі Першого Конгресу Українських Націоналістів у Відні, після завершення якого за дорученням Проводу очолював політичну референтуру ПУН. Публікував численні статті у журналі "Розбудова Нації". В 30-х роках - референт зовнішньої політики ОУН. З 1940 А. один з лідерів ОУН під проводом А.Мельника. В 1944 був заарештований гестапо і ув'язнений в концтаборі у Брецї. З 1948 - член Української Національної Ради. А.-автор ряду публіцистичних статей, в яких виклав основні засади ідеології націоналізму - "Наша позиція", "Шлях розбудови", "Обставини 30-х років і Провід Українських Націоналістів" та ін.

АНДРІЄВСЬКИЙ ОПАНАС (Панас) Михайлович (1878-1955) - український державний і політичний діяч, юрист. Н. в Уманському повіті на Київщині. В 1906 закінчив юридичний лицей у Ярославлі. Займався адвокатською практикою у Києві. Брав участь в українському національному русі. З грудня 1917 - член Української Партії Соціалістів - Самостійників. 14.11.1918 разом з В.Винниченком, Ф.Швецем, С.Петлюрою, А.Макаренком увійшов до складу Директорії Української Народної Республіки. Підтримував позицію С.Петлюри, спрямовану на безкомпромісну боротьбу проти більшовиків і пошук шляхів укладення союзного

договору з Антантою. Наприкінці квітня 1919 підтримав разом з провідними членами Української Партії Соціалістів-Самостійників Української Народнореспубліканської Партії спробу державного перевороту, яку очолив отаман В.Оскілко. Заколотники вимагали призначити Є.Петру-шевича тимчасовим президентом України до скликання Установчих Зборів: передати всю повноту військової влади командуючому Українською Галицькою Армією ген. М.Омельяновичу-Павленку, усунути від керівництва військовими справами С.Петлюру і П.Макаренка. створити коаліційний уряд з представників Західної Облaсті Української Народної Республіки і Української Народної Республіки. Після безкровної ліквідації антидержавного виступу вийшов 4.5.1919 зі складу Директорії УНР (постанова Директорії про вибуття А. від 13.5.1919). В червні 1919 був причетний до заколоту П.Болбочана. Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917-21 жив у Чехо-Словаччині та Австрії. В 20-х роках входив до складу емігрантських політичних організацій - Всеукраїнської Національної Ради. Українського Центрального Комітету та ін. В 1928-29 разом з А.Макаренком і Ф.Швецем організував Українську Національну Раду за кордоном, яка, на їх думку, мала стати центром наддніпрянських українців у еміграції. Був професором Українського Вільного Університету у Празі. Помер у Австрії.

АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ (р.н. невід, -п. 1233)-угорський королевич, син Андрія II, брат Бели IV (див. Бела). Двічі захоплював галицький престол. В 1230 під час визволення Галича військами Данила Романовича Галицького від угорських загарбників потрапив у полон, але незабаром був звільнений. Помер під час другої облоги Галича дружиною Данила- Романовича.

АНДРІЙ БОГОЛЮБСЬКИЙ (бл. 1111-29.6.1174)-князь володимиро-суздальський (1157-1174), син Юрія Долгорукого, внук Володимира Мономаха. А.Б. брав участь у походах свого батька, був князем у Вишгороді під Києвом. В 1155 перебрався до Володимира на Клязьмі. Власне тоді забрав з собою знамениту ікону Божої Матері, яка згодом отримала назву Володимирської Богородиці і була перевезена до Москви. Після смерті батька (1157) завершив процес об'єднання пн.-сх. земель Київської держави Володимире-Суздальське князівство. Намагався підпорядкувати своїй владі Новгород. В березні 1169 війська А.Б. захопили і нещадно зруйнували Київ. Посадив на київський престол Гліба Переяславського. Втручався у внутрішні справи південно-руських князів, але в 1173 військо А.Б. було ними розбите. Переніс столицю свого князівства у Володимир, недалеко якого збудував князівську резиденцію Боголюбово (звідси і його прізвище). Політика А.Б., спрямована на зміцнення князівської влади, привела до гострого конфлікту з місцевою знаттю. В ніч з 28 на 29.6.1174 був убитий боярами-змовниками у Боголюбово.

АНДРІЙ ПЕРВОЗВАННИЙ - святий, один з дванадцяти апостолів, брат св. Петра. Проповідував християнство у країнах Причорномор'я. За історичною традицією побував біля Києва і на дніпрових берегах поставив хрест. Там, де за наказом А.Д. було встановлено хрест, пізніше збудовано Андріївську церкву. Помер мученицькою смертю розп'ятий, на скісному хресті, мабуть, в Ахаїї.

АНДРІЙ 1 (Андрaш 1, Ендре 1: р.н. невід. - п. 1060) - угорський король (1046-1060) з дин. Арпадів. В 1031-46 А. 1. переслідуваний королем Стефаном 1 Святим, разом з братами Левентом і Белою 1 перебував у Київській державі. Був одружений з донькою Ярослава Мудрого -Анастасією. В 1046 зайняв угорський престол. За правління А. I вихідці з Київської Русі посідали високі державні пости в Угорському королівстві.

АНДРІЙ II (Андрaш II, Ендре II: р.н. невід. - п. 1235) - угорський король (1205-1235) з.дин. Арпадів. Вступив на престол після тривалої боротьби зі своїм братом Імре (1196-1204). Після смерті Романа Мстиславича (1205) намагався захопити владу у Галицько-Волинській державі. Прийняв титул "короля Галичини і Волині". В 1214 у Спiшi уклав з краківським князем Лешком Білим угоду про поділ галицько-волинських земель між Угорщиною і Польщею, гарантом якої ставав шлюб між сином А. II Коломаном і дочкою Лешка - Соломонією (Соломеєю). Син А. II Коломан в 1214-19 займав галицький престол. В 1219-27 вів боротьбу з галицьким князем Мстиславом Удатним. У 1228-33, намагаючись закріпити за своїм сином Андрієм Андрієвичем Галичину, воював з Данилом Романовичем Галицьким, але зазнав поразки.

АНДРІЙ ЮРІЄВИЧ (р.н. невід. - п. бл. 1323) -галицько-волинський князь (з 1308; за ін. даними -з 1315). Після смерті свого батька, короля Юрія Львовича, правив разом з братом Левом. Налагодивши тісні союзи зв'язки з польським королем Владиславом Локетком і тевтонським орденом, намагався послабити залежність від Золотої Орди. Тривалий час воював з монголо-татарами і Литвою. Загинув одночасно з Левом II Юрієвичем, на думку деяких істориків - у боротьбі з монголо-татарами, інших - з литовцями, захищаючи від них Підляшшя. Після смерті А.Ю. пряма лінія нащадків Романа Мстиславича припинилася. На галицько-волинський престол було запрошено мазо-вещького князя Болеслава Тройденевича, який прийняв ім'я Юрія II Болеслава.

АНДРУЗЬКИЙ ГЕОРГІЙ (Юрій) Володимирович (26:5(8.6.)1827 - р. см. невід.) -український політичний діяч, вчений-юрист, поет. Н. в с.Вечірки на Полтавщині (тепер Пиря-тинського р-ну Полтавської обл.). Навчався на юридичному факультеті Київського ун-ту св.Володимира. В 1846 вступив у Кирило-Мефодіївське Братство. На засланнях організації відстоював ідею відновлення незалежної української держави - Гетьманщини. В квітні 1847 заарештований і засланий у Казань. В 1848-50 жив у Петрозаводську. В березні 1850 під час обшуку у А. поліція вилучила "Начерки Конституції Республіки". Даний проект Конституції (два перші, написані в 1846-47 під впливом М.Гулака) передбачав створення федерації слов'янських країн без Росії. За написання "Начерків..." заарештований і засланий до Соловецького монастиря (1850-54). Після звільнення в 1854 А. переведений до Архангельська. В 1857 повернувся в

Україну, де служив у полтавській судовій палаті. Подальша доля А. невідома. Автор ряду поетичних творів: "Не плачте, рідненька мамо", "Україна" та ін., в яких відобразив колоніальне становище України у складі Російської імперії.

АНДРУСІВСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я 1667 - договір про перемир'я між Річчю Посполитою і Московською державою, укладений 30.1. (9.2.) 1667 в с.Андрусові поблизу Смоленська. А.д., основні положення якого вироблялись протягом трьох місяців, зі сторони Московського царства підписав А.Л. Ордін-Нащокин, а зі сторони Польщі - жмудський староста Ю.Глебович. За умовами А.д. припинялась польсько-московська війна 1654-1667 і встановлювалось перемир'я на 13,5 років (до червня 1680). За А.д. під владою Московської держави залишалась Лівобережна Україна, Сіверська земля з Черніговом і Стародубом, а також Смоленськ. Правобережна Україна і Білорусія з Вітебськом, Полоцьком і Двінськом залишалися в складі Речі Посполитої. Київ на два роки передавався Московській державі. Запорізька Січ передавалась під спільне управління Польщі і Московщини, які зобов'язувались у випадку татарських набігів на Україну разом виступити проти кримського хана. Умови перемир'я викликали велике незадоволення серед українського суспільства, що переросло у повстання, яке очолив гетьман І.Брюховецький. А.д., порушивши умови Переяславської Ради 1654, закріпило насильницький поділ української етнічної території на дві частини - Правобережну Україну і Лівобережну Україну, остаточно затверджений т.зв. "Вічним миром" 1686.

АНДРУСЯК ВАСИЛЬ (псевдонім Грегит, Різун; 1912-25.2.1946) - український військовий діяч, полк. Української Повстанської Армії. Н. у Снятинсь-кому повіті на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл.). Командир воєнної округи УПА "Чорний ліс". Відзначений Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1 ступеня. Вбитий агентом НКВС

АНДРУХ ІВАН (1892-28.8.1921)-український військовий і політичний діяч, сотник Січових Стрільців. Був одним з активних організаторів "Січей" у Галичині. За років першої світової війни - підхорунжий, четар Легіону Українських Січових Стрільців. На поч. вересня 1916 під час боїв на г.Лисоні недалеко Бережан потрапив у російський полон і був переправлений у концтабір Дубовка під Царицином. Звільнившись з полону в січні 1918, разом з А.Мельником, Р.Сушком, В.Кучабським та ін. прибув до Києва, де вступив до Куреня Січових Стрільців. Командував стрілецьким піхотним полком, входив до складу командних органів Січових Стрільців - Команди Січових Стрільців та Стрілецької ради. 3 грудня 1919 перебував в еміграції в Чехо-Словаччині Австрії. Проводив організаційну роботу серед колишніх українських старшин, які опинилися в еміграції. В липні 1920 став співзасновником Української Військової Організації, в 1921-22 -Краєвий Комендант УВО на Східноукраїнських землях (СУЗ). На поч. 1921 А. разом з старшинами-Неросликом і Решетухою нелегально повернувся до Києва для організації антибільшовицького підпілля. А. став одним з організаторів Українського Центрального Повстанського Комітету, який ставив за мету підготовку збройного повстання проти більшовиків. 17.7.1921 заарештований чекістами і після нетривалого слідства разом з М.Опокою, Г.Чупринкою і ще 36 членами цієї організації, розстріляний.

АННА ІВАНІВНА (28.1(7.2.)1693-17.(28)10.1740) - російська імператриця з 25.1.(5.2.)1730. Племінниця Петра 1. В 1710 одружилася з герцогом Фрідріхом Вільгельмом Курляндським, але незабаром овдовіла. На престол була запрошена Верховною таємною радою, яка поставила їй ряд умов - "кондицій", що обмежували самодержавну форму правління. Керівні посади в російському уряд за А.І. займали прибалтійські німці на чолі з її фаворитом Біроном. За А.І. вибувалося дальше обмеження державних прав України. В 1734 після смерті гетьмана

Д.Апостола не дозволила вибір нового гетьмана, а гетьманська влада у Лівобережній Україні була передана "Правлінню гетьманського/ряду" (1734-50). "Правління" складалося з шести чоловік: царського резидента (до 1737 - Шаховський), двох царських чиновників та генерального обозного Я.Лизогуба з двома українськими козацькими старшинами. За наказом А.І. з 1731 будувалась система укріплень, т.зв. Українська лінія, яка починалась ви Дніпра і проходила по р.Орелі та р.Береці до Оверського Дінця. На важких будівельних роботах працювало до 30 тис. українських козаків і селян. В 1734 уряд А.І. дав дозвіл на заснування Нової Січі.

АННА (АГНЕСА) ЯРОСЛАВНА (н. між 1024 і 1032-п. після 1075) - дочка Ярослава Мудрого, королева Франції з 1049. 4.8.1049 одружилася у Реймсі з французьким королем Генріхом I, який шукав підтримку у Ярослава в боротьбі проти Священної Римської імперії. Після смерті чоловіка (1060) А.Я. була регентшею під час правління свого малолітнього сина Філіппа 1. В 1062 одружилася з графом Валуа-Креслі, але шлюб був визнаний незаконним. Скульптурне зображення А.Я. є на порталі церкви св.Вінцента в м.Сен Ліс (Франція). Збереглися документи з її підписами -найдавнішими зразками українського письма. За деякими даними, А.Я. привезла з Києва у Францію т.зв. Реймське Євангеліє (написане кирилицею), на якому присягали під час коронації французькі королі.

АНТАНТА (франц. - "Сердечна згода") -блок європейських держав (Великобританія, Франція, Російська імперія), який сформувався в 1904-07 для боротьби проти т.зв. Троїстого союзу (Німеччина. Австро-Угорщина, Італія, виник в 1879-82). Згодом назва "Антанта", крім основних держав, що воювали проти Німеччини та її союзників, поширилась ще на 22 країни -США, Японію, Румунію, Китай, Грецію, Португалію та ін. Після проголошення Першого Універсалу УЦР (див. Універсали УЦР) і створення Генерального Секретаріату УЦР-УНР. уряди держав А. з літа 1917 почали надсилати своїх представників для ознайомлення з внутрішньополітичною ситуацією в Україні. В серпні 1917 за дорученням французького

посольства у Петербурзі в Києві перебував журналіст Жан Пелісьє, який інформував свій уряд про події в Україні. В жовтні 1917 англо-французька військова місія на чолі з ген. Табуї і полк. Перльє вела переговори з генеральним секретарем військових справ С.Петлюрою. Представники А. на всіх переговорах з українською стороною в основному ставили питання про можливість використання українських військ, що поступово формувались, у воєнних діях проти австро-німецького блоку. Падіння Тимчасового уряду і захоплення більшовиками ставки головнокомандуючого російськими військами М.Духоніна, спричинили переїзд військових місій Великобританії, Японії, Румунії, Сербії та Бельгії до Києва. В місті розпочались активні переговори з представниками Англії (ген. Чарльз) і Франції (полк. Гравьє і Перльє), які намагались встановити офіційні відносини з Генеральним Секретаріатом і пробували переконати український уряд не брати участі в переговорному процесі з Центральними державами. В грудні 1917 уряди Франції і Великобританії призначили своїх представників в Україні - відповідно ген. Табуї та Д.П.Багге. 21.12.1917 (3.1.1918) ген. Табуї офіційно заявив про визнання Української Народної Республіки і призначення його комісаром Французької Республіки при Генеральному Секретаріаті. Держави А. намагались переконати уряд УНР продовжувати боротьбу на Зах. і Пд. фронтах, пропонуючи фінансову і військову допомогу. Однак складне внутрішньополітичне становище в Україні, агресія більшовицької Росії і окупація її військами значної частини української території, в тому числі Києва, примусили Генеральний Секретаріат вимовитись від подальших контактів з А. і укласти Берестейський мир 1918. На протязі 1918 А. ставилась вороже до УНР і Української Держави гетьмана П.Скоропадського, повністю затримуючи Добровольчу армію ген. А.Денікіна та ідею російських шовіністичних кіл про відновлення "единой и неделимой России". В жовтні 1918 у Женеві в переговори з представниками країн А. намагався вступити міністр закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко але через початок антигетьманського повстання ці спроби були припинені. Директорія УНР не була визнана А., а позиція українського уряду розглядалась її дипломатами як "більшовицька". В листопаді 1918 А., стурбована наступом більшовиків, прийняла рішення замінити німецькі гарнізони власними військами. 12.12.1918 Армія УНР після жорстоких боїв з білогвардійцями на підступах до Одеси зайняла місто, а вже 15.12.1918 (за ін. даними - 27.12.) розпочалася висадка франко-грецького десанту під командуванням ген. Боріуса у прибережній смузі Одеси. 27.12.1918 Директорія УНР опублікувала ноту "До демократій усіх націй світу і демократій держав Антанти", в якій висловлювався рішучий протест проти втручання А. у внутрішні справи України. Враховуючи складне становище на українсько-більшовицькому фронті, Директорія видала наказ про відхід українських частин з міста. Наприкінці грудня 1918 війська А. (заг. числом бл. 60 тис. чол.) поступово захопили південну частину України по лінії Тирасполь-Бірузула-Вознесенське-Миколаїв-Херсон-Крим. Змушена вести бої на два фронти, Директорія вирішила вступити в переговори з військовим командуванням А. 6.2.1919 командуючий французькими військами д'Ансельм поставив українській делегації (І.Мазепа, С.Бачинський, О.Греков, С.Остапенко) у Бірузулі попередні умови для початку переговорів - відставка В.Винниченка, В.Чехівського та С.Петлюри, контроль над фінансовою політикою українського уряду; звільнення з в'язниць гетьманських міністрів, та ін. Найбільш важливе для української делегатиї питання про визнання незалежності УНР на переговорах не ставилось. Після виходу зі складу Директорії В.Винниченка (11.2.1919) і сформування нового уряду (13.2.1919) без участі представників соціалістичних партій переговори продовжились. Не подаючи надії на можливість визнання УНР, А. вимагала підпорядкування української армії союзному командуванню і включення її поряд з Добровольчою армією ген. А.Денікіна у єдиний антибільшовицький фронт та встановлення контролю А. над українськими землями. На ці умови українська делегація категорично не погодилась. Наприкінці лютого 1919 повстанська армія отамана М.Григор'єва, який перейшов на бік більшовиків, розпочала наступ проти військ А. В серед, березня повстанські загони зайняли у печері, викопаній Іларіоном). На цьому місці виник Києво-Печерський монастир, засновниками якого стали А.П. і Феодосій (Теодосій). Брав активну участь у політичному житті, підтримував князя Святослава Ярославича в його боротьбі за великокнязівський престол з князем Ізяславом Ярославичем.

АНТОНОВИЧ ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЄВИЧ (18(30).1.1834, за ін. даними 1830-8(21)3.1908) - видатний український історик, археолог, етнограф. Н. в с.Махнівці Бердичівського повіту Київської губернії (тепер с.Комсомольське Вінницької обл.: за ін. даними - у м.Чорнобиль, Київської обл.). Закінчив медичний (1855) і історико-філологічний (1860) ф-ти Київського ун-ту. Був одним з організаторів і головою київської Громади. Налігав до угрупування т. зв. хлопоманів. В 1863-80 Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві. З 1878 - професор історії Київського унту. В 1881 очолив Історичне товариство Нестора-літописця при Київському ун-ті. А. був одним з ініціаторів угоди між галицькими народолюбцями і польсько-австрійськими політичними колами, яка отримала назву "нова ера". А. - автор багатьох праць з історії України: "Про походження козацтва" (1863), "Про гайдамацтво" (1876), "Про походження шляхетських родів у Південно-Західній Росії за актами 1432-1798" (1870), "Уманський сотник Іван Гонта" (1882), "Київ та його доля і значення з 14 до 16 ст." (1882), "Монографії з історії Західної і Південно-Західної Росії" (1885): з археології - "Розкопки в землі древлян" (1893), "Археологічна карта Київської губернії" (1895), "Археологічна карта Волинської губернії" (1902); з етнографії - "Чаклунство", "Історичні пісні малоросійського народу" (1874-75, разом з М.Драгомановим). А. зібрав і видав 8 томів "Архіву Південно-Західної Росії", в яких були вміщені цінні матеріали з історії Правобережної України 16-18 ст. А. - представник народницької школи в українській історіографії, створив київську школу істориків в особі своїх учнів (Д.Багалій, М.Грушевський, П.Голубовський, І.Линченко та ін.). Майже півстоліття стояв на чолі українського громадсько-політичного життя, підтримував тісні зв'язки з Галичиною. А. виступав ініціатором переїзду М.Грушевського до Львова і створення там українського наукового центру. Офіційна радянська історіографія характеризувала А. як

“буржуазно-націоналістичного історика”.

АНТОНОВИЧ ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ (псевдонім Войнаровський, Муха, Шельменко, Подорожній; 2(14).11.1877 - 1945) - український громадсько-політичний і державний діяч, історик мистецтва. Син В.Антоновича. Н. в Києві. Вивчав історію італійського мистецтва та його зв'язків з Україною. 29.1.(11.2.)1900 А. разом з М.Русовим, Л.Мацієвичем, П.Андрієвським, О.Коваленком заснували у Харкові Революційну Українську Партію. В 1902-03 редагував у Чернівцях газету “Гасло”, а в 1905 - у Харкові газету “Воля”. З 1912 А. викладав історію мистецтва у Київській мистецькій школі. Належав до Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. З березня 1917 - активний член Української Центральної Ради, товариш голови УЦР М.Грушевського. В жовтні 1917 А. за дорученням Генерального Секретаріату УЦР-УНР їздив до Одеси, Херсону, Миколаєва з метою з'ясувати питання про можливість українізації Чорноморського флоту. Після повернення у Київ був призначений генеральним секретарем, а 9(22).1918 - міністр морських справ. 18.1.1918 Мала Рада затвердила запропонований А. проект українського морського прапора, який розробила Українська морська рада. Прапор складався з двох смуг - угорі жовта, внизу - синя; на синій - золотий тризуб і хрест. В період Директорії УНР-міністр мистецтва в уряд В.Чехівського, голова дипломатичної місії Української Народної Республіки у Римі і Празі. Брав участь у громадсько-мистецькому житті України, був ініціатором заснування Державного драматичного театру (1918) і Державного народного театру (1918-22). В 1921 А. став одним із організаторів Українського Вільного Університету. В 1928-30 і 1937-38 - ректор УВУ, в 1925-45 - голова Українського Історико-філологічного Товариства і директор Музею визвольної боротьби України у Празі. Помер у Празі. Автор праць “Естетика виховання Т.Шевченка” (1914), “Українське мистецтво” (1923), “Триста років українського театру 1619-1919” (1925) та ін.

АНТОНОВ-ОВСІЄНКО ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (9(21).3.1883-1938) - більшовицький військовий діяч, дипломат, н. в Чернігові. Навчався в Воронежському кадетському корпусі (1902-04), потім у Петербурзькому юнкерському училищі. В 1903 вступив у РСДРП. У 1910 емігрував у Францію, де співпрацював з меншовиками, згодом - член більшовицької партії. В листопаді 1917 обраний членом комітету у військових і морських справах Раднаркому. Наприкінці листопада призначений командуючим військами, які вели боротьбу проти Донського військового уряду ген. Каледіна. А.-О. брав участь у розробці плану воєнних дій проти Української Народної Республіки. Цей план передбачав захоплення більшовицькими військами Харкова, Полтави, Катеринослава і їх подальший наступ на Київ. В грудні 1917 А.-О., стягнувши до Харкова значну кількість військ; 13(26).12.1917 (за ін. даними - 9(22).12.) захопив місто і перетворив його на центр антидержавних сил. Наприкінці грудня 1917 об'єднав більшовицькі війська у три армійські групи під командуванням П.Єгорова, Р.Березіна та С.Кудинського. Командуючим цими військами А.-О. призначив лівого есера М.Муравйова. Під час визволення Армією Української Народної Республіки території України від більшовиків 7.3.1918 призначений за вказівкою Леніна головнокомандуючим червоногвардійськими частинами в Україні, які мали завдання стримувати наступ австро-німецько-українських військ і забезпечити вивіз з України матеріальних цінностей. Входив до складу маріонеткового більшовицького уряду в Україні - Народного Секретаріату. В січні-червні 1919 командував Українським фронтом, війська якого, складаючись в основному з російських червоногвардійців, здійснювали відкриту агресію проти України (див. Українсько-більшовицька війна 1917-21). В 1922-24 - начальник політичного управління Реввійськради. З 1924 А.-О. - на дипломатичній роботі. В 1925-33 - представник СРСР у Чехо-Словаччині, Литві та Польщі, пізніше - нарком юстиції СРСР. Розстріляний НКВС СРСР.

АОРСИ - союз сарматських племен. Велике племінне об'єднання А. під назвою “янь цай” згадує китайський мандрівник Чжан-Цянь. В 2 ст. до н.е. кочовища А. розташовувались у степах між пн. берегом Каспійського моря та Доном. За свідченням античних авторів (Страбона, Птолемея, Плінія) в руках А. був давній торговельний шлях з Українського Причорномор'я на Кавказ, в Індію, Середню Азію, Китай. Займались кочовим скотарством. В 2 ст. н.е. А. увійшли до складу союзу сарматських племен на чолі з аланами.

АПОСТОЛ -1. За часів раннього християнства мандрівний проповідник християнського вчення. Іноді А. були організаторами і наставниками місцевих християнських громад, до яких вони звертались зі своїми посланнями. Ряд послань А. ввійшли у Новий Завіт. У Новому Завіті А. називають 12 учнів Ісуса Христа-Петро, Андрій, Яків Старший, Іоанн, Пилип, Варфоломій, Фома, Матфій, Яків Молодший, Леввіт-фаддей, Симон, Іуда Іскаріот, ідо них приєднував себе Павло. 2. Частина Біблії, що містить опис діянь святих / апостолів та їх послання. 3. “Апостол” - перша друкована книга в Україні. Видана у лютому 1574 І.Федоровим у Львові. Пізніше “А.” видавався у Києві (починаючи з 1630), Львові (1639), Луцьку (1640), Угорцях (1620).

АПОСТОЛ ДАНИЛО ПАВЛОВИЧ (4(14)121654-17(28).1.1734) - визначний український військовий і державний діяч кін. 17 - 1 пол. 18 ст., гетьман Лівобережної України (1727-34). Походив з козацько-старшинського роду Апостолів. Н. в с.Великі Сорочинці на Полтавщині. Будучи полк. миргородським (1683-1727), брав участь у походах проти турків і татар. здобував фортеці Кизи-Кермен і Очаків. Під час -Північної війни 1700-21 визначився в боях під Ерестофером в Лівонії (1701) та в битві під Варшавою (1705). Прихильник незалежницької політики гетьмана І.Мазепи, один з активних учасників вироблення положень українсько-шведського союзу. 25.10.1708 разом з українськими полками приєднався до шведської армії. Проте в листопаді, проаналізувавши причини перших воєнних невдач шведських військ в Україні, перейшов на бік Петра І. В 1722 А. на чолі козацьких частин (10 тис. чол.) брав участь у складі російської армії у поході проти Персії. Ставши одним з .найближчих співробітників наказного гетьмана П.Полуботка. разом із значною

частиною генеральної старшини виступав проти обмеження державних прав України Малоросійською колегією. Став ініціатором вироблення Коломацьких петицій 1723. Опозиційна діяльність української старшини щодо російської політики в Україні привела до арешту наприкінці 1723 П.Полуботка, А., Я.Лизогуба, В.Журавського, Д.Володковського та цілого ряду інших старшин за наказом Петра I і ув'язнення їх в Петропавловській фортеці. Влітку 1727 уряд Петра II, зважаючи на зростаючу напруженість російсько-турецьких відносин і підготовку нової війни і прагнучи залучити на свій бік козацьку старшину, ліквідував Першу Малоросійську Колегію і дозволив обрати нового гетьмана. 1.10.1727 на генеральній раді у м. Глухові А. було обрано гетьманом. В 1728 новообраний гетьман їздив на коронацію Петра II, де подав петицію про відновлення державних прав України на основі Березневих статей 1654. У відповідь на гетьманську петицію російський уряд видав т. зв. "Рішительні пункти" 1728, які, ставши своєрідною конституцією Гетьманщини, значно обмежували гетьманську владу і політичну автономію Лівобережної України. Зважаючи на реальні обставини, А. взявся за проведення ряду управлінських і соціально-економічних реформ, які значно упорядкували державне життя Гетьманщини. За гетьманства А. в 1729-31 було проведено т. зв. Генеральне слідство про маєтності. Під час проведення дослідження на основі документів і повідомлень старших людей було визначено і повернуто в державне користування рангові (державні землі, які були безпідставно захоплені в приватне володіння). А. провів реорганізацію фінансової системи України, вперше встановивши точний бюджет державних видатків, які складала 144 тис. крб.

Продовжував здійснювати судову реформу; в 1730 видав "Інструкцію українським судам", де встановлювався порядок апеляції у судових справах. А. вистояв інтереси укр. торгівлі, вимагаючи від рос. уряду зміни дискримінаційної торговельної системи, запровадженої ще Петром I. На поч. 1728 А. зібрав у Глухові представників купецтва і перед рос. урядом гостро поставив питання про скасування заборони на експорт традиційних укр. товарів - зерна, воску, шкіри, прядива та ін. А., незважаючи на опір московського уряду, відновив право призначати Генеральну Військову Канцелярію та полковників; значно зменшив кількість росіян у своїй адміністрації; заборонив їм купувати землі в Україні, видавши українським адміністративним органам наказ про матеріальне сприяння тим з них, хто бажав виїхати з України; обмежив до шести кількість російських полків в Україні; перевів Київ з-під влади генерал-губернатора під юрисдикцію гетьмана; домігся повернення під гетьманську владу запорожців, які з 1708 були змушені жити на території Кримського ханства (див. Олешківська Січ), і дозволу на заснування в 1734 Нової Січі на р. Підпільній. Помер і похований у с. Сорочинцях (тепер Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл.). Гетьманування А. було спрямоване на захист державних прав українського народу та боротьбу з російським впливом на Україну, чим тимчасово стримав процес повної інтеграції Гетьманщини в структуру Російської імперії.

АПОСТОЛИ - український козацько-старшинський рід сер. 17 - поч. 19 ст. на Миргородщині. Представники роду А. протягом 1659-1736 були полк. Миргородського полку. Данило А. (1654-1734) - гетьман Лівобережної України з 1727 (див. Апосюп Д), Павло А (р.н. невід -п. 1736) - миргородський полковник (1727-36), син гетьмана Д.Апостола. Підчас російсько-турецької війни 1735-39 був смертельно поранений в бою з турками під Гезлевым (тепер Євпаторія). Петро А. (р.н. невід. - п. 1758) - полковник лубенський (1728-57), син Д.Апостола. В 1725-30 утримуваний у Петербурзі і Москві як заложник через недовір'я російського уряду до його батька. Автор "Щоденника" (травень 1725 - травень 1727), написаного французькою мовою, який переклав і видав російською мовою О.Лазаревський. "Щоденник" - цінне джерело для вивчення історії Лівобережної України 18 ст. Після смерті в 1816 останнього представника роду Михайла А., прізвище А. успадкував по матері Іван Муравйов-Апостол, батько одного з керівників декабристського руху та повстання Чернігівського полку С.Муравйова-Апостола.

АРГАТ (грецьк. - робота, праця) - назва бідних козаків на Запорізькій Січі в 18 ст., які наймитували в Молдавії, Волощині, Криму. А. брали активну участь у гайдамацькому русі 1730-60-х років. Деякий час до А. належав керівник Коліївщини - М. Залізник.

АРДАГАСТ (II пол. 6 ст.) - князь і полководець антів. Відомості про А. містяться в працях візантійських істориків феофілакта Сімокагги і Феофана. В 583 здійснив вдалий похід у Візантію, під час якого дійшов майже до Константинополя. На зворотньому шляху війська А. були розбиті візантійським полководцем Коментіолою під Андріанополем. Протягом 592-93 вів воєнні дії на Дунаї.

АРКАС МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (26.12.1852)7.1.1853 -13(16).3.1909) - український культурно-північний діяч, композитор і письменник. Н. в м. Миколаєві. Навчався в Одеській гімназії. В 1875 закінчив Новоросійський (тепер Одеський) ун-т. В 1875-98 служив у морському відомстві в Миколаєві. Був знайомий з П.Ніщинським, М.Кропивницьким, М.Лисенком. Відкрив на власні кошти народну школу з українською мовою викладання (виразу заборонена владою). Один з засновників і голова "Просвіти" в Миколаєві. Серед музичних творів А. - записи та обробки народних пісень, романси та дуети. Головні музичні твори А. - опера "Катерина" на сюжет однойменної поеми Т.Шевченка, вперше поставлена М.Кропивницьким у Москві. Автор популярної книги "Історія України-Руси" (1908).

АРМІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (Наддніпрянська Армія, Дієва Армія) - Збройні Сили УНР в період українських національно-визвольних змагань 1917-21. Процес формування української армії розпочався відразу після повалення царизму в Російській імперії в лютому 1917 та одночасно з розгортанням національно-визвольного руху в Україні. 9(22).3.1917 у Києві за ініціативою М.Міхновського

відбулися перші збори українських офіцерів і солдатів російської армії, які звернулися до Тимчасового уряду з домаганнями національно-територіальної автономії України і проголосили себе Тимчасовою Українською Військовою Радою.

16.(29).3.1917 на нараді військових київського гарнізону було створено першу військову організацію - Український Військовий клуб ім.гетьмана П.Полуботка. На цьому ж засіданні ухвалено приступити до створення національної армії, розпочати формування українських добровільних полків і першому з них присвоїти назву - Перший Український козачий ім. гетьмана Б.Хмельницького полк. Одночасно з військовим клубом було утворено Український Військовий Організаційний Комітет, що мав безпосередньо займатись формуванням національних збройних сил. 10.4.1917 у Києві відбулося віче українських солдатів-фронтовиків, яке ухвалило вимагати від Тимчасового уряду створення української армії, виділення на фронті солдатів-українців в окремі військові частини, формування в тилу полків, для яких державною мовою була б українська. В квітні 1917 у Мінську утворилася Українська Фронтowa Рада для військ Західного фронту на чолі з С.Петлюрою. У травні 1917, незважаючи на опір російського командування, було сформовано Український козачий ім. гетьмана Б.Хмельницького полк, командиром якого призначено сотника Д.Путника-Гребенюка, згодом - підполк Ю.Капкана. Визначну роль у створенні української армії відіграли Всеукраїнські військові з'їзди 1917. В травні 1917 на першому Всеукраїнському військовому з'їзді було утворено Український Генеральний Військовий Комітет, який мав здійснювати керівництво усім українським військовим рухом. Водночас зі створенням українських військових організацій і формуванням добровільних полків проходив процес українізації тих фронтових частин російської армії, що складалася переважно з українців. В царській армії на початку першої світової війни було мобілізовано не менше 4 млн. українців, які по мірі поширення українського національного руху почали вимагати від російського командування виділення їх у окремі військові частини. В серпні 1917 українізований 34 корпус російської армії під командуванням ген. П.Скоропадського був перейменований у Перший Український Корпус, а у вересні - з 6 російського армійського корпусу сформовано Другий Січовий Запорізький Корпус (ком.ген. Мандрика). На поч. листопада 1917 українські старшини і солдати піхотного Фінляндського полку створили Гайдамацький курінь під командуванням сотн. Пустовіта. Взимку 1917-18 деякі з цих частин брали участь в боях проти більшовицьких військ на Лівобережній Україні] пір, час оборони Києва. Проте значна частина українських військ (16 дивізій), які не були вчасно зняті з фронту урядом УНР, були розбиті більшовиками при спробі пробитися в Україну або в атмосфері всезростаючої анархії серед частин російської армії, самодемобілізувалися. У листопаді 1917 комендант київської воєнної округи полк. В.Павленко поклав початок створенню української гвардії, сформувавши у Києві дві сердюцькі дивізії. Наприкінці 1917 з полонених галичан у Києві був створений Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців. незабаром перейменований в Курінь Січових Стрільців (з березня 1918 - полк). Ще в квітні 1917 розпочався процес утворення частин Вільного Козацтва, які наприкінці 1917-поч. 1918 вели героїчну боротьбу проти наступаючих червоногвардійських загонів, сформованих з робітників Петрограду і Москви, а згодом продовжувало партизанську боротьбу на території, окупованій більшовиками. В листопаді 1917 для управління всіма збройними силами України було сформовано Український Генеральний Військовий Штаб. Наприкінці грудня 1917 перед початком українсько-більшовицької війни 1917-21 УНР з ряду причин політичного і організаційного характеру не мала регулярної безздатної армії. Тільки 3(16).1.1917 на засіданні Малої Ради було прийняте рішення про створення народної армії, яке однак через опір частини пробільшовицьки настроєних членів УЦР втілювалося в життя дуже повільно. Наприкінці січня - поч. лютого 1918 на підступах до Києва розгорнулися запеклі бої з наступаючими більшовицькими військами під командуванням М.Муравйова, які рвалися до міста. Столицю України обороняли Гайдамацький Кіш Слобідської України. Курінь Січових Стрільців, Помічний Студентський Курінь, курінь Вільного Козацтва, полк ім. кошового К.Гордієнка, Окремий Чорноморський Курінь, Залізничний Курінь, Автопанцирний дивізіон та ін. невеликі військові загоны. Залишивши Київ, всі українські частини крім Гайдамацького Коша в р-ні містечка Ігнатівці були об'єднані в Окремий Запорізький загін під командуванням ген. А.Присовського. чим було покладено початок формуванню регулярної армії. Після укладення Берестейського миру 1918 27.2.1918 Армія УНР при підтримці німецьких частин розпочала наступ на Київ. В боях брали участь і сформовані у німецьких та австрійських таборах з полонених українців Синежупанників дивізія і Козацько-Стрілецька дивізія (див. Сірожупанників дивізія). В ході боїв Окремий Запорізький Корпус перейменований у Запорізьку дивізію, а з кін. березня - у Запорізький Корпус. 2-3.3.1918 місто було звільнено українськими військами, і 7.3.1918 до столиці повернувся уряд УНР. Розвиваючи успішний наступ на Лівобережній Україні, українські частини 9.4.1918 визволили Полтаву, а 19.4 - Харків. До кін. квітня 1918 вся територія України була звільнена від більшовиків. 13.4.1918 за наказом військового міністра О.Жуковського Кримська група Армії УНР. долаючи запеклий опір ворога, розгорнула наступ на Крим. 22.4.1918 республіканські війська зайняли Джанкой, а незабаром Сімферополь і Бахчисарай. Проте подальший наступ українських військ було зупинено на вимогу німецького командування. У період Гетьманату німецько-австрійське командування в Україні перешкоджало формуванню українських військових частин, демобілізувало Синежупанників дивізію та зменшило до розмірів кадрів Сірожупанників дивізію, роззброїло полк Січових Стрільців. У складі української армії у цей період залишився Запорізький Корпус, перейменований в Окрему Запорізьку дивізію: Запорізький і Чорноморський Коші. В липні 1918 було сформовано Першу Сердюцьку дивізію. На 1.11.1918 українська армія нараховувала 60 тис. чоловік. В листопаді 1918, під час повстання проти гетьмана П.Скоропадського, військові сили Директорії УНР склалися з Окремого Загону Січових Стрільців, під час боїв за Київ реформованого в Осадний Корпус Січових Стрільців (див. Січові Стрільці), Запорізького Корпусу.

Дніпровської дивізії, Сірої дивізії і частин першої Сердюцької дивізії. Розбивши гетьманські частини в Мотовилівському бою 1918. республіканські війська 14.12.1918 зайняли Київ. В грудні 1918 Армія УНР, за деякими даними, досягла 300 тис. чол. До її складу входили: Запорізький корпус. Окремий Загін Січових стрільців, Дніпровська дивізія, Селянська, або Київська дивізія, Запорізька Січ, Волинська дивізія, Подільська дивізія, Полк ім. І.Франка та інші невеликі військові частини. Начальником Генеральної булав (штабу) Армії УНР був призначений полк. О.Сливинський, першим генерал-квартирмейстером (оперативні справи) - ген. Дроздовський, другим (організаційні справи) - ген. М.Какурін. Після відходу українських військ з Києва в лютому 1919 діяльність військового міністерства була припинена. Армією УНР керував від імені Головного Отамана штаб, склад якого декілька разів змінювався. Наприкінці 1918 УНР опинилася в оточенні ворожих фронтів. З півночі і сходу в Лівобережну Україну рвалися більшовицькі армії, Українське Причорномор'я окупували війська Антанти і денікінці, на заході країни українським частинам протистояли армії Польщі і Румунії. Молода українська дипломатія не змогла шляхом переговорів ліквідувати жоден з цих небезпечних фронтів. В цих надзвичайно складних умовах командуванню Армії УНР не залишалось нічого іншого, як вести воєнні дії проти інтервентів, в усіх чотирьох напрямках. В грудні 1918 було сформовано 4 армійські групи - Лівобережну (команд, от. П.Болбочан). Північну (Правобережну: от. В.Оскілко), Південну (ген. О.Греков) і Дністрянську. Найбільшу небезпеку для української держави становив лівобережний фронт, де з поч. грудня 1918 без оголошення війни наступали московські війська під командуванням В.Антонова-Овсієнка (див. Українсько-більшовицька війна 1917-21). В січні-лютому 1919 українські частини деякий час стримували більшовицький наступ, але під натиском в декілька разів переважаючих сил ворога були змушені відступити. 5.2.1919 частини Армії УНР після триденних кровопролитних боїв з російською Червоною армією залишили Київ. В березні-квітні 1919 Наддніпрянська Армія, ведучи важкі оборонні бої, відступила спочатку на Правобережну Україну, а на поч. травня - на Волинь і Поділля. Після п'ятимісячних боїв у грудні 1918 - травні 1919 проти більшовиків, військ Антанти і Ю.Пілсудського, в Армії УНР залишилось 15 тис. бійців. Внаслідок реорганізації, проведеної в травні 1919, Армія УНР складалася з 5 армійських груп: Січових Стрільців (5 тис.чол.), Запорізької (3 тис. бійців). Волинської (4 тис. бійців), групи полк. О.Удовиченка (1,2 тис.чол.) і групи Ю.Тютюнника (1,5 тис. бійців). На поч. червня 1919 Дієва Армія, провівши ряд наступальних операцій проти більшовицьких військ, визволила південно-східне Поділля і вийшла на лінію Староконстянтинів-Проскурів (тепер Хмельницький) - Кам'янець-Подільський. Таким чином було створено плацдарм для виступу Української Галицької Армії, яка під тиском польських військ 16-18.7.1919 була змушена залишити територію Західноукраїнської Народної Республіки і перейти р.Збруч. В липні на поч. серпня 1919 перед походом на Київ Армія УНР нараховувала 35 тис. козаків і старшин, 177 гармат, 533 куплети, 9 бронепоездів, 26 літаків). В більшовицькому зазірлі з Армією УНР взаємодіяли повстанські загони от. Зеленого. Сокола, Павловського, Шепеля та ін. заг. кількістю 15 тис. повстанців. В серпні 1919 бойовими діями Армії УНР і УГА в ході спільного походу на Київ і Одесу керував Штаб Головного Отамана (створений 11.8.1919). Начальником штабу було призначено ген. М.Юнаківа, його заступником - ген. В.Кур-мановича. 31.8. 1919 українські війська увійшли у Київ. Одночасно до міста вступили частини Добровольчої армії ген. А.Денікіна. Щоб не допустити збройного конфлікту між двома противниками більшовиків, українське командування вирішило вивести свої війська з Києва і розмістило їх на південному заході від міста. 24.9.1919, прагнучи припинити антиукраїнський терор, розв'язаний блогвардійцями, і допомогти українському повстанському рухові, Директорія УНР оголосила війну Добровольчій армії. Контрнаступ Армії УНР і УГА проходив у надзвичайно важких умовах - раптово вдарили морози і в частинах спалахнула епідемія тифу. Позбавлені через блокаду Антанти ліків і санітарних матеріалів, українські армії втратили бл. 70 відсотків особового складу. Крім цього, в середині жовтня, скориставшись браком набоїв в українських частинах, денікінці прорвали фронт і захопили Брацлав, Гайсин, Тульчин. За цих умов, всупереч волі президента ЗУНР Є.Летрушевича, Начальна Команда УГА 6.11.1919 уклала у Затківцях перемир'я з Добровольчою армією. В середині листопада 1919, втративши останнього союзника, частини Наддніпрянської Армії потрапили в оточення більшовицьких, денікінських і польських військ в р-ні Чорторії і Любара. 4.12.1919 на нараді членів уряду УНР і командування армії було вирішено перейти до ведення партизанської боротьби проти окупантів. 6.12.1919 частини Армії УНР вирушили у Перший Зимовий похід (див. Зимові походи Армії УНР 1919-1920 і 1921). Відразу після укладення Варшавського договору 1920 між Польщею і УНР польські війська 25.4.1920 розпочали наступ на Київ. Разом з польськими військами наступали частини Армії УНР у складі двох стрілецьких дивізій під командуванням полк. М.Безручка і полк. О.Удовиченка. На поч. вересня 1920 після реорганізації українські формування склалися з 7 дивізій: Запорізької, Волинської, Залізної, Херсонської, Січової, Київської, Окремої кінної та кінно-гарматного дивізіону (див. Польсько-радянська війна 1920). У сер. жовтня 1920 частини Армії УНР, що налічували 25 тис. бійців, займали позиції по лінії Шаргород-Бар-Літин. З підписанням 12.10.1920 у Ризі радянсько-польського перемир'я стратегічна ситуація для Армії УНР стала надзвичайно складною. На протязі двох наступних місяців Армія УНР, вибиваючи всі наступальні операції противника з великими для нього втратами, утримувала під своїм контролем значну частину Поділля. В серед, листопада проти українських військ більшовицьке командування кинуло значно переважаючу їх у кількісному відношенні Чотирнадцяту армію. 21.11.1920 наступ більшовицьких військ змусив українські частини відступити у Галичину, де вони були роззброєні польською владою і інтерновані у таборах для військовополонених. Дальші воєнні дії на території України велись у формі партизанської боротьби, якою керував Повстанський штаб, очолюваний Ю.Тютюнником. В листопаді 1921 частини Армії УНР здійснили партизанський рейд по Правобережній Україні - Другий Зимовий похід (див. Зимові походи Армії УНР 1919-

20 і 1921). Інтерновані вояки Армії УНР після тривалого перебування у польських таборах для військовополонених (Вадовіці, Каліш, Ланцуг, Стрілків, Петриків, Щеп'юрно та ін.) поступово перейшли на становище політичних емігрантів. В 20-50-х роках значна частина колишніх козаків і старшин Армії УНР стали учасниками українських національно-патріотичних організацій, збройних формувань (УВО, ОУН, УПА), які воєнно-політичними засобами продовжували боротьбу за незалежність України.

АРПАДИ (Арпадовичі) - династія угорських князів (889-1001), потім королів (1001-1301). Заснована князем Арпадом (бл. 890 - за ін. даними 889-907), який об'єднав угорські племена і заснував Угорську державу. Найвизначніші представники А.: Стефан (Іштван 1) Святий (997-1038), перший король з династії А., запровадив християнство, здійснив ряд реформ: Ласло (Владислав I Святий - 1077-95) і Копоман (Кальман Книжник; 1095-1116), за правління яких Угорщина досягає найбільшої могутності. В цей час (кін. 11 ст.) А. починають загарбувати Закарпаття. В наступний період правління А. розпочався процес занепаду угорської держави. Вже Андрій II (1205-35) змушений видати в 1222 Золоту буллу, яка містила значні поступки магнатам і дворянству і посилювала феодальну роздрібленість Угорщини. А. мали родинні зв'язки з князями Я.Мудрим, В.Мономахом, Ізяславом Мстиславовичем і Я.Осьмомислом. В 11-13 ст. вели загарбницькі війни проти Галицько-Волинської держави.

АРСЕНИЧ МИКОЛА (псевдонім Михайло: 1910-23.1.1947) - український військовий діяч. Н. в Галичині. В 30-х роках був активним учасником українського націоналістичного руху, член Союзу Української Студентської Молоді в Польщі. В березні 1939 заарештований польською поліцією. На поч. другої світової війни був звільнений з ув'язнення. З 1942 - в Українській Повстанській Армії, згодом - Головний Провідник Служби Безпеки УПА. Відзначився успішною боротьбою проти агентури радянських спецслужб в лавах УПА та націоналістичного підпілля. Загинув разом з дружиною у бою з відділами МДБ.

АРТАНІЯ (Арсанія, Арта) - державне утворення в 8-9 ст. (у сх. слов'ян або на території сучасн. У країни). Згадується арабськими та перськими географами (Джанхані, Аль-Балхі, Аль-Істарі, Ібн-Хаукаль) поряд з Куявією і Славією. Вела торгівлю з арабськими країнами. Одні дослідники ототожнюють А. з територією антів, інші з Тмутараканню, Черніговом.

АРТЕМ (парт. псевдонім Сергєєва Федора Андрійовича: 6(18)3.1883-24.7.1921) - російський більшовицький діяч. Н. в с.Глебово Фатезького повіту Курської обл. В 1902 вступив до РСДРП. В 1902-07 проводив пропагандистську роботу в Україні, на Уралі, в Петрограді. Жив в еміграції в Китаї (1910-11) та Австралії (1911-17). В липні 1917 - секретар обласного комітету більшовиків Донецько-Криворізького басейну. З 14(27).12.1917 до 18.4.1918 - член Народного Секретаріату, народний секретар у справах промисловості і торгівлі. один з керівників КП(б)У.

В січні-березні 1918 - голова так зв. Донецько-Криворізької Радянської Республіки. Вів активну боротьбу проти державних органів Української Народної Республіки. В 1920- голова Донецького губвиконкому, в 1920-21 - секретар Московського комітету РКП(б), згодом голова центрального комітету Всеросійської спілки гірників. Загинув під час катастрофи аеровагону.

АРХИПЕНКО ЄВГЕН (1884 - п. після 1955) - український політичний і державний діяч. За освітою агроном. В 1906-09 видавав українські журнали "Українське бджільництво" у Петербурзі та "Рілля" (1910) у Києві. А. був одним з лідерів Української Народно-Республіканської Партії. В 1919-20 - міністр земельних справ в уряді Б.Мартоса та міністр народного господарства в уряд В.Про-коповича. Наприкінці квітня 1919 разом з членами Української Партії Соціалістів-Самостійників підтримував спробу державного перевороту, який очолив отаман В.Оскілко. З 1921 перебував в еміграції. Видавав на Волині журнал "Український пасічник". З 1944 жив у ФРН.

АРХИПЕНКО ОЛЕКСАНДР ПОРФИРОВИЧ (18(30).5.1887 - 25.2.1964) - видатний український скульптор і живописець. Н. в Києві.

В 1902-05 навчався у Київському художньому училищі, звідки був виключений за участь в українському студентському русі. В 1906 організував першу виставку своїх творів під Києвом. В 1907 вчився в Московському училищі живопису, скульптури і архітектури, а з 1908 - у Паризькій мистецькій школі. В 1910 заснував власну мистецьку школу у Парижі, згодом - у Берліні та Нью-Йорку (1923-64). В 1921-22 з великим успіхом пройшла ретроспективна виставка творів митця у Берліні. З 1923 оселився у США. А.- один з найяскравіших представників кубізму, конструктивізму і абстракціонізму. Залишив понад тисячу скульптур, картин і творів живопису. Серед найвідоміших творів А. - "Адам і Єва" (1908), "Поцілунок" (1910), "Танок" (1912), серія жіночих торсів (1909-16), портрети Т.Шевченка (1923-1935), Ф.Віхтера (1923), І.Франка (1925), "Диригент В.Менгельбург" (1925), "Мадонна" (1936), "Заратуштра" (1948), "Клеопатра" (1957), "Цар Соломон" (1963) та ін.

АРХІМАНДРИТ - титул управителів великих чоловічих монастирів, ректоре духовних семінарій, керівників духовних місій та монаших чинів. Вперше титул А. введено у християнській церкві в 5 ст., а у Київській Русі - 312 ст. А. обирався пожиттєво з правом уживати мітру і жезл. В Україні було декілька А. - А. києво-печерський, почаївський та ін.

АСКОЛЬД (Оскольд) і ДИР - київські князі другої половини 9 ст. За деякими даними, нащадки Кия, за іншими- дружинники Рюрика. В 860 очолювали Київську дружину під час походу на Константинополь за

правління імператора Михайла III. В багатьох джерелах згадується про хрещення А. і Д., а також за їх князювання - частини населення Київської держави. За А. і Д. в 867 на Русь було вислано імператором Василієм I і Константинопольським патріархом Ігнатієм (можливо Михайлом III і патріархом Фотієм) для місіонерської діяльності єпископа і священників, які створили єпархію. Констянтин VII Багрянородний повідомляв про укладення в 873-74 (за ін. даними 875) договору між Візантією і Київською Руссю (князем Аскольдом). Є відомості, що А. і Д. вели боротьбу проти печенігів, дунайських болгар, уличів і древлян. За літописними даними, були вбиті бл. 882 у Києві Олегом, який звинуватив їх в узурпації влади. За твердженням літопису, А. поховано на Угорській горі ("Аскольдова могила"), а Д.-за церквою Орини (Ірини) у Києві.

АСТАМАТІЙ (Астаматенко, Стаматенко) ОСТАФІЙ (р.н. невід. - п. 1678) - український державний діяч 50-60-х років 17 ст. В 1654 за наказом гетьмана Б.Хмельницького організував митні кордони України. В 1675-77 А. був послом гетьманів П.Дорошенка і Ю.Хмельницького у Туреччині. В 1678 призначений Ю.Хмельницьким наказним гетьманом. Через деякий час був запідозрений у протигетьманській змові, заарештований і страчений.

АТЕЙ (р.н. невід. - п. 339 р. до н.е.) - скіфський цар. За повідомленнями Страбона. в 4 ст. до н.е. А. зосереджував у своїх руках владу над більшістю скіфських племен Українського Причорномор'я. За правління А. територія Скіфії простягалась від Дону до фракійських племен на Дунаї. Карбував власну монету. А. вів війну проти царя Македонії Філіппа II, в ході якої і загинув. За А. почалося перетворення союзу скіфських племен у народність, на думку більшості дослідників, виникла перша скіфська держава.

АТТИЛА (р.н. невід. - п. 453) - вождь племені гуннів (434-453; до 445 правив спільно з братом Бледою, тоді, вбивши брата - самостійно). За часів правління А., гуннський союз племен з центром в Паннонії (сучасн. Зах.Угорщина) поширив свою владу на сх. до Кавказу, на зах. - до Рейну, на пн. - до островів Датського архіпелагу і пд. - за Дунай, і досяг найбільшої могутності. В 443, 447-48 здійснив ряд походів на територію Східної Римської імперії та Ірану, примусив імператора до сплати щорічної данини у розмірі 21 тис. фунтів золота. В 451 розпочав похід у Галію, але, як вважає історична традиція, в битві на Каталаунських полях (тепер Шампань) А. був розбитий об'єднаною армією римлян, вестготів, франків, бургундів під командуванням римського полководця Ф.Аеція. В 452 війська А. спустошили Пн. Італію, захопивши Аквілею. Падую, Мілан, і підійшли до Риму. Після переговорів з папою Левом I, А. не став захоплювати місто, а обмежився викупом. В 453 А. повернувся до Паннонії, де незабаром і помер. Після смерті А. його держава розпалась. Частина дослідників ототожнює А. з полянським князем Києм (див. Кий. Щек, Хорив). гуннів - зі слов'янським населенням Придніпров'я, а державу А. - з Великою Скіфією.

АФОН (Апон Орос, Айон Ора, Атос) - сх. виступ Халкідонського пів-ова в Егейському морі. Висота 1935 м над рівнем моря. Ввантійський імператор Констянтин Погонат (правив в 668-685) віддав пів-ів А. у виключне володіння монахів (ченців). В 8 ст. грецькі самітники (анакорети) створили на А. т.зв. чернечу республіку. Перший монастир (Лавра) на А. був заснований в 962-63 греком Афанасієм. З часом на А. виникло бл. 20 укріплених чоловічих монастирів, і він став відігравати роль великого релігійного центру православної церкви. Перший руський монастир (Пантелеймонів) був закладений на А. в 1080 за візантійського імператора Олексія Комнина. Доступ жінкам на А. було заборонено. Україна мала з А. тісні релігійно-культурні зв'язки. На А. перебували Антоній Печерський та і. Вишенський. Сьогодні А. - релігійний, науковий і туристичний центр. Управління здійснюється представниками монастирів - т.зв. святою общиною. Вища юрисдикція належить Константинопольському Патріарху. В монастирях А. зберігається бл. 10 тис. грецьких, слов'янських, арабських рукописів, цінні мистецькі твори (починаючи з 9 ст.). Збірки до цього часу мало досліджені.

АХМЕД I (1589-22.11.1617) - турецький султан (1603-1617). Воював проти Австрії (1593-1606), Польщі (1616) та Ірану (1603-1211616-17). Під час правління А.І. у відповідь на тур.-татарську агресію на українські землі, запорізькі козаки здійснили ряд вдалих морських походів на Туреччину і Крим. В 1614 козаки двічі перепливали Чорне море і здобували турецькі мста Синоп і Трапезунд. Весною 1615 запорожці напали на околиці Стамбулу, спалили гавань Архіокі. А.І на власні очі спостерігав вогняну заграву. В 1616 козаки під проводом гетьмана П.Сагайдачного захопили Кафу, знищивши при цьому бл. 14 тис. турецьких вояків.

АХМЕД III (1673-1736) - турецький султан (1703-1730). Вів переговори з гетьманом І.Мазепою та П.Орликом про надання військової допомоги Україні в боротьбі проти Російської імперії. В 1711 турецька армія під командуванням А. III розбила московські війська на чолі з Петром 1 у битві біля Ясс на р. Прут. Уклав Прутський мирний договір 1711. Вів війни проти Венеції (1714-18), Австрії (1716-18) та (рану з (1722)). Внаслідок війни з Австрією Туреччина втратила Банат і частину Волощини. А.III був усунений від влади внаслідок повстання в Стамбулі на чолі з Патрона-Халімом.

Б

БАБЕНКО ВІРА (1902 - 7.9.1921) - зв'язкова українських повстанських штабів на Катери-нославщині (тепер Дніпропетровська обл.) Посланець окружного катеринославського штабу до уряду Української Народної Республіки. Закатована більшовиками в Катеринославі.

БАБІЙ ІВАН (р.н. невід. - 25. 7.1934) -директор філії Академічної гімназії у Львові. Звинувачений українськими націоналістичними колами у співпраці з польською окупаційною владою. Засуджений революційним трибуналом Організації Українських Націоналістів до смертної кари. 25.7.1934 убитий у Львові бойовиком ОУН М. Царем.

БАГАЛІЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ (7.11.1857-9.2.1932) - видатний український історик та громадський діяч, академік Всеукраїнської Академії Наук (з 1919). Народився у Києві в міщанській родині. Вищу освіту здобув на історико-філологічному факультеті Київського та Харківського ун-тів. Після закінчення Київського ун-ту і проходження трирічної підготовки при кафедрі Б. у 1883 став доцентом кафедри російської історії Харківського ун-ту. а незабаром, у 1887 - екстраординарним професором цієї кафедри. У 1906-1910 обирався ректором Харківського ун-ту. Впродовж 1906, 1910-1914 Російська Академія наук обирала Б. членом Державної Ради. У 1914-1917- голова Харківської міської думи. У 1918- член комітету для заснування Української Академії Наук і з 1919 -голова її історично-філологічного відділу, а згодом член Президії ВУАН. Розгорнув широку діяльність у справі організації наукової роботи, створення академічної бібліотеки. На протязі 20-30-х рр. викладав історію України у Харківському та Полтавському ін-тах народної освіти, очолював створену у Харкові науково-дослідну кафедру історії України, Інститут історії української культури, Інститут Т.Шевченка, Центральне архівне управління УСРР. Брав активну участь у громадській діяльності і був організатором вищої школи в Україні, двічі обирався головою Бюро секції наукових працівників- України.

Як історик Б. формувався під впливом поглядів свого вчителя В.Антоновича. У своїй концепції історичного процесу був прихильником етнографічно-федеративно-обласних поглядів, яких дотримувався також М.Костомаров.

Автор понад 200 праць, що стосуються в основному історії Слобідської, Лівобережної та Південної України 15-18 ст. Першою значною його роботою була монографія "История Северной земли до половины XIV в." (1882). У 1883-1884 опубліковано: "Курс древнерусской истории до половины XIV в.", який Б. читав у Харківському ун-ті. Головними працями Б. є: "Очерки по истории колонизации и быта степной окраины Московского государства" (1887), "Колонизация Новороссийского края и первые его шаги по пути культуры" (1889), "Магдебургское право в Левобережной Малороссии" (1892), "Украинская старина" (1896), "Опыт истории Харьковского университета" (т.I-II1893,1904), "История города Харькова" (спільно з Д.Міллером 1905-1906). "Історія Слобідської України" (1918), "Нарис української історіографії" (т.I-II, 1923-1925), "Український мандрівний філософ Г.С.Сковорода" (1926), "Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті" (1928).

Праці Б. побудовані на багатому джерельному матеріалі, значна частина якого вперше вводиться в науковий обіг.

БАГГЕ (Бегге: Джон Піктон) (1867 - р. см. невід.) - англійський дипломат. В 1905 преребував на консульській службі в Російській імперії. з 1914 - британський консул в Одесі. 5(18)12.1917 призначений представником Великобританії в Українській Народній Республіці.

БАДЕНІ КАЗИМИР-ФЕЛІКС (14.10.1846 - 9.7. 1909) - австрійський державний діяч, граф. італієць за походженням. В 1888-95 - намісник Галичини. В 1890 став ініціатором укладення угоди з народовцями, яка отримала назву "нова ера" і мала на меті стабілізувати українсько-польські відносини в Галичині. На основі цієї домовленості галицьким українцям за підтримку політики австрійського уряду було надано декілька місць в австрійському парламенті, збільшувалось число українських кафедр у Львівському ун-ті, запроваджувався український фонетичний правопис, викривались три українські гімназії і Фінансові установи "Дністер" у Львові та "Українська Щадниця" в Перемишлі, почала виходити українською мовою урядова газета "Народна Часопись" (1890 - 1914). Однак ці поступки, запропоновані Б. і реалізовані австрійським урядом не задовільнили політичних домагань більшості народовців, 1894 політика "нової ери" закінчилась повним крахом. В 1895 -97 Б.- президент-міністр Австро-Угорщини. В 1897 Б. під час парламентських виборів у Галичині розгорнув збройний антиукраїнський терор (криваві "баденівські вибори"), в результаті якого загинуло 10 чоловік, 29 поранено і кількасот зарештовано. З 63 депутатів вд Галичини було обрано лише трьох українців. 28.11.1897 змушений був подати у відставку.

БАЙБУЗА ТИХОН (рр.н. і см. невід.) - козацький гетьман (1597-98). На поч.листопада 1598 очолив похід запорожців під Перекоп. Проводив політику, спрямовану на досягнення компромісу з польським урядом, чим викликав незадоволення запорожців і неєрестрових козаків. Вів боротьбу за гетьманство з Ф. Полоусом.

БАЗАВЛУЦЬКА СІЧ - Запорізька Січ. яка в 1652-1709 знаходилась на о. Чортомлик або Базавлук (див. Чортомлицька Оч).

БАЗАР - село Народицького р-ну Житомирської обл. 17.11. 1921 в с. Малі Міньки поблизу Б. у ході другого Зимового походу в бою з радянськими військами (9-та Кримська кавалерійська дивізія, командир Г.

Котовський) зазнала поразки Волинська група Армії УНР під командуванням ген.-хорунжого Ю.Тютюнника (див. Зимові походи Армії УНР 1919-201 1921). 2.11. 1921 (за ін. даними - 23.11.1921) в Б. більшовиками було розстріляно 359.полонених учасників походу. які відмовились перейти на службу до Червоної Армії.-

БАЗИЛЕВИЧ ГРИГОРІЙ (1759-1802)-відомий український і російський лікар, перший клінічний професор у Російській імперії. Закінчив Харківську Колею. навчався у Петербурзі і Страсбурзі. 31795 - професор патології і терапії Петербурзької медико-хірургічної школи. Сприяв поширенню медичної освіти.

БАЛАБАН ГЕДЕОН (до постриження в ченці-Григорій; 1530 - 10.2. 1607) - український церковний діяч, львівський єпископ (1569 -'1607). З 1590 брав участь у всіх переговорах з Ватиканом про об'єднання православної та католицької церкви. В 1590 став ініціатором наради єпископів холмського і белзького Дюнісія "Аборуйського, луцького Кирила Терлецького, пинського і турівського Леонтія Пельчинського, яка проходила у Белзі, їде вперше було піднято питання про об'єднання (унію) православної та католицької церков. В 1596 Б. на Берестейському Соборі став на сторону князя К. Острозького і виступив проти унії. Вів боротьбу зі Львівським братством. Б. заснував школи і друкарню в Стратині, видавав церковні книги ("Службник", 1604: "Требник", 1606), піклувався про шкільництво. Помер в с. Уневі на Львівщині.

БАЛАГУЛИ - рух серед польської шляхти на Правобережній Україні в 30 - 40-х рр. 19 ст., яка свої поверхневі симпатії до народу виявляла у зовнішньому наслідуванні селянських звичаїв. Часто набирав викривлених форм - бійки, пияцтво, лайки і т.ін.

БАНДЕРА СТЕПАН (1.12. 1909 - 15.10. 1959) -визначний український політичний діяч. один з лідерів українського національно-визвольного руху 30-50-х рр. Народився в с. Старий Угринів Калуського повіту на Станіславщині (тепер Івано-Франківщина) в родині греко-католицького священика. В 1919 - 1927 навчався у Стрийській гімназії. На поч. 1922 став членом Пласту, а згодом - Організації Вищих Класів Українських Гімназій. Після закінчення гімназії намагався виїхати у Чехо-Словаччину для навчання в Українській Господарській Академії у Подебрадах, але не дістав дозволу ви польських властей. В 1928 Б., ставши членом Української Військової Організації, отримав призначення спочатку у відділ розвідки, пізніше - пропаганди. Одночасно належав до студентської організації Група Української Націоналістичної Молоді, що була тісно пов'язана з УВО. В 1929 Б. вступив в Організацію Українських Націоналістів (ОУН), з 1931-член Крайової Екзекутиви ОУН на Західно-Українських-Землях (ЗУЗ), а з червня 1932 -заступник Крайового Провідника і референт пропаганди. В червні 1933 на берлінській конференції ОУН Б. був офіційно затверджений Крайовим Провідником ОУН на ЗУЗ. Під час зустрічей з Є Коновальцем Б. виклав власне бачення шляхів розбудови організації та розгортання національно-визвольного руху в Західній Україні. В 1933 Б. спланував і провів шкільну акцію, спрямовану проти спроб польського уряду полонізувати українське шкільництво. Підтримуючи акції протесту Українського Національно-Демократичного Об'єднання проти спланованого голодомору 1932-33 в Наддніпрянській Україні, Б. доручив М. Лемику здійснити замах на радянського консула у Львові. В 1934 Б., виконуючи постанову конференції ОУН у Берліні (1933), підготував замах на одного з головних організаторів політики "паціфікації" щодо українського населення Галичини і Волині міністра закордонних справ Польщі Б. Перацького. В червні 1934 заарештований і в ході Варшавського процесу 1935-36 і Львівського процесу 1936 був засуджений до смертної кари, згодом замінені на довічне ув'язнення. З 1936 Б. разом з М. Лебедем, М. Климишиним, Я. Карпинцем, Є. Качмарським, Р. Мигалем та іншими націоналістами перебував у в'язниці "Свенти Кшиж" ("Святий Хрест") у Варшаві. Після розвалу Польської держави у вересні 1939 звільнений з тюрми. Прибувши до Львова, Б. разом з активом ОУН протягом короткого часу виробив детальний план розбудови мережі ОУН на теренах всієї України. В 1939 очолив течію в ОУН, яка стояла в опозиції до методів і тактики діяльності Проводу Українських Націоналістів під керівництвом А. Мельника. 10.2.1940 у Кракові був створений Революційний провід ОУН на чолі з Б., затверджений у квітні 1941 Великим Збором ОУН. Після початку радянсько-німецької війни 1941-45 ОУН ставить своїм завданням відновлення української державності. За розпорядженням Б. були сформовані три похідні групи ОУН (загальна кількість 6 тис. чол.), Дружину Українських Націоналістів (складалась з військових частин "Нахтігаль" і "Роланд"), організовано редакції газет. 30.6.1941 ОУН (під проводом Б.) проголосила у Львові відновлення на західноукраїнських землях української державності і сформувала орган крайової влади на чолі з Стецьком Ярославом -Українське Державне Правління.

6.7. 1941 Б. був заарештований окупаційними властями і після відмови скасувати акт відновлення Української держави ув'язнений у концентраційному таборі Саксенгаузен. У цей же час брати Б. - Степан і Ярослав були кинуті до німецького концтабору Освенцім, де загинули в 1942. Після звільнення з концтабору військами союзників Б. внаслідок постійної загрози арешту радянськими спецслужбами був змушений змінювати місце перебування. Жив в Інсбруку, Зеєнфельді, Мюнхені. В лютому 1946 (за іншими даними - в 1947) Б. очолив провід Закордонних Частин ОУН (34 ОУН). У грудні 1950 (за іншими даними - в серпні 1952) внаслідок розходження з питань стратегії і тактики визвольного руху з Крайовим Проводом ОУН, Б. відмовився від посту голови Проводу 34 ОУН. В 1953-54 намагався врегулювати відносини між українськими еміграційними угрупованнями і досягти консолідації всіх націоналістичних сил за кордоном. В 1956 на Конференції 34 ОУН Б. знову був обраний головою Проводу. В наступні роки активізував роботу по налагодженню зв'язків з націоналістичним підпіллям в Україні і формуванням нової нелегальної структури ОУН на українських землях. Ця організаційна діяльність Б. серйозно занепокоїла керівництво СРСР. 15.10.1959 у Мюнхені агент КДБ Б. Сташинський пострілом із спеціально виготовленого пістолету (стріляв

ампулами з ціаністим калієм) вбив Б. Похований на кладовищі у Мюнхені. Б. автор декількох праць, в яких ґрунтовно розроблено теологічні і теоретичні засади українського націоналізму, зокрема "Перспективи Української Національної Революції" (1958) та ін.

БАНТИШ-КАМЕНСЬКИЙ ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ (5.(16).11.1788 - 25.1.(62).1850) -український історик і археограф, син М.М. Бантиш-Каменського. Н. в Москві. Навчався в Московському ун-ті. В 1814-16 служив в Колегії закордонних справ. З 1816 - управитель канцелярії київського військового губернатора князя М. Рєпніна. В 1825-28 - губернатор Тобольська, в 1836-37 - віденський губернатор. Перебуваючи в Україні Б.-К. зібрав і систематизував цінний історичний матеріал, опублікований після його смерті в книзі "Джерела малоросійської історії" (1858-59). Автор "Історії Малої Росії з часів приєднання її до Російської Держави за Олексія Михайловича до відміни гетьманства" (ч. 1-4, 1822), "Словник достопамятних людей російської землі" (т.1-5; 1836, 1848).

БАНТИШ-КАМЕНСЬКИЙ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (16.(27).12.1737 - 20.1.(12.)1814) -український і російський історик, археограф, бібліограф. Н. в м. Ніжині (тепер Чернігівської обл.). Навчався в Київській та Московській академіях та Московському ун-ті 31762 працював у московському архіві Колегії закордонних справ. з 1783 управляючий цього архіву. Автор археографічних праць, в яких містяться цінні документальні дані з історії України - "Історичні повідомлення про виниклу в Польщі унію" (1805,1864), "Листування між Росією і Польщею до 1700" (1862), "Огляд зовнішніх зносин Росії до 1800" (т.1-4,1894-1902) та ін. Б.-К.М. також відомий як видавець і перекладач.

БАРАБАШ ІВАН (р.н. невід. - п. 1648) -військовий осавул реєстрового козацького війська. Весною 1646 Б. у складі козацької делегації разом з І.Караїмовичем і Б.Хмельницьким їздив до Варшави, де велись таємні переговори з польським королем Владиславом IV Вазою про участь козаків у війні проти Туреччини. Навесні 1648 Б. разом з полк. С.- М. Кричевським і Вадовським та військовим осавулом І.Караїмовичем очолював загін реєстрових козаків, висланий польським урядом для придушення повстання на Запоріжжі, яке поклато початок національно-визвольній війні українського народу 1648-57. 24.4.(4.5). під проводом Ф.Джалалія та сотника Б.Товпиги відбулось повстання козаків загону Б. В Кам'яному Затоні (тепер с. Дніпрово-Кам'янка Дніпропетровської обл.) повстану стратили Б. та його прихильників. 2.(12).5.1648 під Жовтими Водами загін приєднався до української армії під проводом Б. Хмельницького.

БАРАБАШ ЯКІВ ФЕДОРОВИЧ - кошовий отаман Запорізької Січі (1657-58). Разом з полтавським полковником М.Пушкарем, виходячи з вузькостаршинських інтересів, очолив антигетьманську опозицію, яка проводила промосковську політику, спрямовану на підпорядкування України царській владі. Наприкінці 1657 став співорганізатором Пушкаря і Барабаша заклоту 1657-58 проти гетьмана І.Виговського. Після розгрому основних сил заклотників 16.6.1658 (за ін. даними 15.5.) під Полтавою намагався втекти до наступаючих на Лівобережжя московських військ. В серпні 1658 був схоплений козаками і страчений.

БАРАН МИХАЙЛО (1880-1937) - український громадський і політичний діяч. Н. в Скалі-Подільській Борщівського повіту на Тернопільщині. Навчався у Тернопільській гімназії. Закінчив Чернівецький ун-тет і Львівську торгову академію. В 1914 очолив сотню Легіону Українських Січових Стрільців. Наприкінці грудня 1914 Б. в районі села Гутари потрапив у російський полон. В 1919 став одним з організаторів і провідних членів КПСГ (з 1923 - Комуністична Партія Західної України), член політбюро цієї партії. У березні 1920 очолив першу бригаду Червоної Української Галицької Армії, яка була розсіяна польськими військами в боях під Михнівою. Під час польсько-більшовицької війни 1920- старшина 1 полку 44 дивізії Червоної Армії, заступник голови Галицького революційного комітету. В 20-30-х рр. працював на викладацькій роботі. В 1937 Б., як і сотні ін. галичан, які перебували в УРСР, було заарештовано і розстріляно.

БАРАН СТЕПАН (1879 - 4.6.1953) - відомий український громадський і політичний діяч, публіцист, дійсний член НТШ. Н. в с. Крукеничі Мостиського повіту у Галичині. В 1913-19 був членом Української Національно-Демократичної Партії, входив до складу Народного Комітету цієї партії. В 1913-18 - секретар УНДП. В 1914-16 -член Президії Головної Української Ради, з 1915 - Загальної Української Ради. В 1914-18 -головний редактор газето "Свобода". В 1918-19 Б.. входив до складу Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР. З 9.11.1918 призначений державним секретарем земельних справ Західно-Української Народної Республіки в уряді К.Ле-вицького і залишався на цьому посту до початку січня 1919. З кінця 1919 увійшов до складу Всеукраїнської Національної Ради, був обраний заступником голови цього політичного об'єднання. За дорученням ВНР провів підготовчу роботу по створенню проекту нової Конституції УНР. Брав активну участь у суспільно-політичному житті Галичини в 20-30-х рр. В 1928-39 - посол вір. Українського Національно-Демократичного Об'єднання у польському сеймі. Був одним з організаторів Української Парламентарної Репрезентації у вищому законодавчому органі Польщі. Як адвокат виступав захисником в політичних судових процесах над учасниками українського національно-визвольного, руху в Західній Україні. Протягом багатьох років тісно співпрацював з українськими періодичними виданнями - газетою "Діло" (1902-39)і "Свобода" (в 1914-18 - головний редактор). В післявоєнний період жив в еміграції. В 1951-53 Б.С. очолював виконавчий орган Української Національної Ради. Б. автор численних праць з проблем аграрних, церковних і освітніх відносин на західноукраїнських землях. Найважливіші з них: "Статистика середнього шкільництва у Східній Галичині в 1848-98" (1910), "Історія української адвокатури" (1934), "Земельна справа в Галичині" (1947), "Митрополит Андрій Шептицький" (1948) та ін. Помер та похований у Мюнхені (Німеччина).

БАРАНОВИЧ ЛАЗАР (бл.1620-3(13).9.1693) -український церковний, політичний і літературний діяч II гіол.

17 ст. Навчався в Київській братській школі, колегіумах Вільно (тепер Вільнюс, Литва) і Каліша (тепер Польща). В 1650-57 - ректор Київської Колегії. 31657- чернігівський єпископ. В 1657, 1659-61, 1670-85 - місцєблюститєль Київської митрополитичної кафедри. В церковних справах проводив політику орієнтації на Московську Патріархію, проте не погодився вийти з-пд юрисдикції Константинопольського Патріарха і висвятитися на митрополита у Москві. В 1674 заснував друкарню і колегіум у Новгороді Сіверському (згодом - перенесені до Чернігова).

Автор збірок казань - "Меч духовний" (1666), "Труби словес проповідних" (1674) та ін. Написав збірку віршів польською мовою "Лютня Аполлона" (1671).

БАРАНОВСЬКИЙ ХРИСТОФОР АНТОНОВИЧ (1874-1941) - відомий український громадський і державний діяч, фінансист. В 1907-17 - засновник і директор Союзбанку в Києві. В 1917-18 Б.Х. обраний до складу Української Центральної Ради і Малої Ради від кооперативних організацій України. В червні-вересні 1917 - генеральний секретар фінансів Української Народної Республіки. В 1917-19 Б.Х. очолював Всеукраїнський Кооперативний Страховий Союз. З 26.5.1920 - міністр фінансів УНР в уряд В. Прокоповича. З 1920 жив в еміграції у Північній Америці. Автор праць з проблем фінансів та кооперації.

БАРАНОВСЬКИЙ ЯРОСЛАВ (псевдонім Лімницький, Макар; 1906-1943; за ін. даними -11.5. 1944) - український політичний діяч, член УВО і ОУН (31929). Н. в с.Темєрівцях на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл.) в сім'ї греко-католицького священника. В 1924-26 входив до складу "Летючої бригади" Української Військової Організації, створеної Ю. Головінським для здійснення бойових операцій проти польських репресивних Органів. Брав участь в експропріаційних акціях біля Калуша (травень, листопад 1924, травень 1926), у Львові (березень 1925), біля Богородчан (влітку 1925), в Долині (влітку 1925). Заарештований польською поліцією і в червні 1926 разом з братом Р.Барановським (згодом виявився агентом польської поліції) засуджений до 2,5 років тюрми. Після звільнення з ув'язнення в січні-лютому 1929 Б. брав участь у Першому Конгресі Українських Націоналістів у Вині (28.1.-3.2.1929), на якому було створено Організацію Українських Націоналістів. З 1930 забезпечував зв'язок між Начальною і крайовою Командою УВО, референт зв'язку Проводу Українських Націоналістів (ПУН) з Крайовими Екзекутивами ОУН. В 1933-39 - президент Центрального Союзу Українського Студентства. В серпні 1939 - учасник II Великого Збору Українських Націоналістів у Римі (27.8.1939). на якому разом з М. Капустянським і О. Сеніком увійшов до складу президії ПУН. Загинув в 1943 у Львові.

БАРБАРЕУМ - греко-католицька духовна семінарія в 1774-84 у Відні, заснована імператрицею Марією Терезією. Діяла при Варвари св.церкві. В Б. навчалися відомі українські греко-католицькі церковні діячі Галичини та на Закарпаття (А. Ангелович та ін.).

БАРБОН ПЕТРО (р. н. невід. -1588)- львівський архітектор. Походив з Італії, жив у Львові в 50-80-х рр. 16 ст. Барбон збудував там дзвіницю при братській Успенській церкві, що носить назву "вежа Корнякта" (1572-82) та палац у стилі палійського Відродження для купця К. Корнякта (1571-80). Мав великий вплив на творчість українських архітекторів П.Римлянина і А.Прихильного.

БАРВІНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (25.2.1850 3.2.1883) - український громадський діяч, письменник (літературні псевдоніми Василь Барвінок, Ришмидинов та ін.), літературний критик і публіцист. Брат О.Барвінського. Н. в с. Шляхтинцях на Тернопільщині (тепер с. Гніздичка Збарзького району Тернопільської обл.). В 1872 Б.В. закінчив Львівський ун-т. Б. -один з співзасновників товариств "Просвіта" (1868) і "Рідна школа" (1881). В 1876-80 -редактор журналу "Правда", а в 1880-83 - засновник і перший редактор газети "Діло". Б. був знайомий і підтримував зв'язки з П. Кулішем, М. Драгома-новим, М. Костомаровим. Автор публіцистичних статей і прозових творів, наприклад повістей "Скошений цвіт" (1871), "Сонні мари молодого питомця" (1879), "Безталанне-сватання" та ін.

БАРВІНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (6.6.1847-1927)-визначний український громадсько-політичний діяч. педагог і історик, дійсний член НТШ (з 1899). Брат В. Барвінського. Народився в с. Шляхтинцях на Тернопільщині у родині священника. В 1857-65 вчився у тернопільській гімназії. У 1865 вступив до Львівського ун-ту, вивчав історію і українську мову та літературу. Добре володів німецькою і декількома слов'янськими мовами. В студентські роки очолював львівський осередок Громади, співпрацював з українськими періодичними виданнями "Правда", "Мета". "Русь", "Русалка". Був знайомий з М. Лисенком. З 1868 Б. займався педагогічною діяльністю, викладав у гімназіях Бережан, Тернополя, з 1888 - професор державної учительської семінарії у Львові. В 1889-1918 - член Крайової шкільної ради, в 1891-96 голова Українського Педагогічного Товариства, заступник голови т-ва "Просвіта" (1889-1895) у Львові В 1886 Б. розпочав видавати "Руську історичну бібліотеку" (вийшло 24 томи). Б. поряд з О. Кониським і й. Антоновичем став одним з ініціаторів реорганізації Літературного Товариства ім.Т.Шевченка в Наукове Товариство ім. Т.Шевченка, а в 1892-97 - очолював т-во. Б. брав активну участь у громадсько-політичному житті Галичини. Намагався досягнути порозуміння з австрійським урядом і польськими політичними колами, впроваджуючи в життя політику т.зв. нової ери, яка, однак, зазнала невдачі (див. Народовці). В 1891-1907 входив до складу австрійського парламенту (з 1917-довічний член Ради Панів), в 1894 -1904 - депутат галицького сейму. В 1896 виступив засновником Католицького Руського Народного Союзу, який в 1911 перетворився на Християнсько-Суспільну Партію. В 1918-19 Б. очолював Державний Секретаріат освіти і віросповідань Західно-Української Народної Республіки в уряді К.Левицького (з 9.11.1918 до 4.1.1919). Після окупані польськими військами Галичини вийшов від політичної діяльності Б. - автор і видавець кількох підручників

для українських народних і середніх шкіл - "Виймки з українсько-руської літератури", "Вибір з української літератури", "Історія української літератури" (1920), та ін.

БАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ 1768 - військово-політичне об'єднання польської шляхти, спрямоване проти короля Станіслава Августа Понятовського і Російської імперії. Створена 29.2.1768 у м. Бар на Поділлі (тепер Вінницька обл.) за ініціативою магнатів братів Красинських, Ю.Пуласького та ін. Учасники Б.к. виступали проти втручання Росії у внутрішні справи Речі Посполитої та реформ внутрішнього устрою Польщі, домагалися збереження прав і привілеїв шляхти. Безпосереднім приводом до виступу конфедерате стало підписання С. Понятовським 17.2. 1768 піч грубим тиском російського уряду трактату про зрівняння в політичних правах католиків з некатоліками (лідери противників зрівняння були заарештовані російським послом М.Рєпніним і вивезені у Калугу). В ході воєнних дій з російськими військами конфедерати чинили масові розправи над українським населенням, що викликало піднесення гайдамацького руху і стало причиною національно-визвольного повстання на Правобережній Україні - Коліївщини. Боротьба конфедератів проти царських військ продовжувалася з 1768 до 1772. В жовтні 1768 на стороні Б.к. виступила Туреччина, яка оголосила війну Росії. Французький уряд для керівництва збройними силами конфедератів вислав ген.Дюмур'є. Проте, незважаючи на значну міжнародну підтримку, в 1772 головні сили конфедератів були розбиті російськими військами під командуванням О. Суворова. Поразка Б.к. стала однією з передумов першого поділу Польщі (1772).

БАРЯТИНСЬКИЙ ІВАН (рр.н. і см. невід.) -російський князь. В 1734 разом з князем О.Шаховським і полк. Гур'євим увійшов від російської сторони до складу Правління гетьманського уряду. В 1736 призначений фактичним головою цього органу. За наказом Б. було заарештовано весь київський магістрат, а всі королівські і царські грамоти, в яких зазначалися привілеї Києва, зібрано і відіслано до Петербурга.

БАРЯТИНСЬКИЙ ЮРІЙ (рр.н. і см. невід.) -московський воєвода, князь. В 1658 командував московською залогою в Києві. У вересні 1658 зумів вибити спробу Д. Виговського при підтримці київських міщан здобути місто. Щоб помститися киянам, Б.Ю. зруйнував частину міста, знищивши при цьому кілька тисяч мирних жителів (за деякими даними - 15 тис.чол.).

БАСАРАБ МАТЕЙ (Матейу; р. н. невід. - п. 1654) - господар Волощини (1632-1654), сприяв економічному розвитку Волощини, зміцнював владу господаря. За допомогою київського митрополита П.Могили відкрив друкарні у Кимпулунгу і Говорі. В 1652 надрукував перший

збірник писаних законів Волощини. В 1653 Б., підтримуючи претендента на молдавський престол С.Георгіцу, разом з семигородським (трансільванським) князем Юрієм II Ракоці) вів боротьбу проти військ господаря Молдови В. Пупула і українських військ на чолі з Т. Хмельницьким.

БАСАРАБ ОЛЬГА (1889 - 12.02.1924) -визначна українська громадсько-політична діячка в Галичині. Н. в с.Підгородді на Рогатинщині (тепер Івано-Франківська обл.). Навчалась у Перемишльському ліцеї, згодом у Торговій академії у Відні. Вже під час навчання брала активну участь в українському національному русі, створюючи перші дівочі дружини Пласту. На поч. першої світової війни Б. разом з О.Степанів організувала першу жіночу чету Легіону Українських Січових Стрільців. В ході війни проводила велику добротину і освітню роботу у Комітеті допомоги пораненим і полоненим у Вині та Комітеті допомоги цивільному населенню, за що була відзначена організацією Міжнародного Червоного Хреста. Одна з організаторів і член Головної Управи Союзу Українок у Львові. 9.2.1924 Б., була заарештована польською поліцією за приналежність до Української Військової Організації. В ніч з 12 на 13.2.1924 закатована під час допиту. Похована на Янівському цвинтарі у Львові.

БАСКАК - намісник хана Золотої Орди у підвладних країнах у II пол. 13 - на поч. 14 ст. На українських землях з'явилися після падіння Києва (1240). Б., якого супроводжували значні військові загопи, проводив облік населення і збирав данину в українських землях. Часто втручалися у взаємовідносини між князями, чинили суд і розправу. Жорстоке поводження Б. з місцевим населенням часто приводило до повстань проти монголо-татар. На початку 14 ст. хани перестали посилати Б. в Україну, зобов'язавши князів самих збирати данину і відвозити її в Золоту Орду.

БАТИЙ (Бату, Саїн-хан: 1208-1255) -монгольський хан, полководець, онук Чингісхана. В 1236-43 очолив похід монголо-татарського війська в Східну і Центральну Європу. В 1239 війська Б. здобули і зруйнували Чернігів і Переяслав, в 1240 - Київ, Галич, Володимир. Наприкінці 1240 монголо-татари увійшли в Польщу. Угорщину і Далмацію. Ослаблене героїчною боротьбою населення руських князівств, військо Б. зазнало ряд поразок у Чехії та Угорщині. В 1242 Б. повернувся з військом на Нижню Волгу, де заснував монгольську державу - Золоту Орду з столицею Сараєм-Бату (місто Бату). В 1251 Б. брав участь у державному перевороті в монгольській імперії, під час якого великим ханом імперії став Мунке.

БАТОЗЬКА БИТВА 1652 - переможна битва українського війська, очолюваного Б.Хмельницьким з польською армією під командуванням коронного гетьмана М.Калиновського 22-23.5(1-2.6.)1652 біля г.Батіг на Брацлавщині (тепер Вінницька обл.). Щоби не допустити воєнного союзу України з Молдовою польський уряд направив в Україну армію, яка складалась з 12 тис. кінноти, 8 тис. жовнів та 30 тис. озброєних слуг. Несподіваним ударом 22.05.(1.6) козацькі полки атакували польське військо і змусили ворога виступити в табір. Оточивши польський табір, вранці 23.5(2.6) козаки вдарили з усіх боків і в кількох місцях прорвали ворожу оборону. Бій у таборі точився цілий день і завершився повним розгромом польської

армії. В Б. полягло майже все польське військо та німецькі найманці. Загинув і сам гетьман М.Калиновський. Українські війська зайняли територію України до р. Случ. В Б. Б. особливо яскраво проявився талант Б.Хмельницького як видатного полководця. Сучасники, оцінюючи цю блискучу перемогу української армії, порівнювали Б.б. з розгромом римлян карфагенським полк. Ганнібалом під Каннами (216 рік до н.е.)

БАТОРІЙ СТЕФАН (27.9.1533 - 12.12.1586) -польський король (з 1576). Син семигородського (трансильванського) князя Стефана IV. Навчався в Падуанському ун-ті В 1571-76 - семигородський князь. Вибраний польським королем при підтримці середньої шляхти. За правління Б. польський уряд зробив спробу знищити Запорізьку Січ. В квітні 1578 було видано королівський універсал, яким заборонялось пускати запорожців "на волость" і торгувати з Січчю зброєю і порохом. У вересні-грудні 1578, готуючись до війни з Московською державою і намагаючись

використати в ній козацтво, Б. збільшив кількість реєстрових козаків до 500 чол., а в 1583-до 600 чоловік і надав їм ряд привілеїв, у т. ч. було вперше передано козакам клейноди (хоругву, бунчук, булаву та печатку) та видано у володіння Трахтемирів в Зарубським монастирем. В 1579-82 за Б. Річ Посполита брала участь у Лівонській війні 1558-1583. У воєнних діях брали участь і українські козаки, зокрема в боях на Оверщині. В січні 1582 Б. в Ямі Запольському уклав перемир'я з Московським царством. Намагаючись зміцнити королівську владу, вів боротьбу з польськими магнатами.

БАТУРИН - містечко Бахмацького р-ну Чернігівської обл. на р. Сеймі Час заснування Б. точно невідомий. Вперше згадується в документах за 1625. Під час національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57- сотенне містечко Батуринової сотні Стародубського полку. В 1669 - 1708 -резиденція гетьманів Лівобережної України (Д. Многогрішного, І.Самойловича, І.Мазепи). Тут підписано Батуринової статті 1663. В листопаді 1708 московські війська під командуванням О. Меншикова захопили Б. Місто було вщент зруйновано, а всі жителі знищені. Козацьку старшину розіп'яли на хрестах, котрі встановили на плотах і пустили вниз по р.Сейм. В 1750-64 Б. був резиденцією гетьмана К.Розумовського. В Б. збереглися цінні архітектурні пам'ятки: палац К.Розумовського (1709-1803, архітектор Ч. Камерон), парк і будинок В. Кочубея.

БАТУРИНСЬКІ СТАТТІ 1663 - міждержавний договір, підписаний гетьманом Лівобережної України І.Брюховецьким і представниками московського уряду у м. Батурині в 1663. Підтверджуючи Березневі статті 1654, Б. с. містили додаткові пункти, за якими гетьманська адміністрація зобов'язувалась забезпечувати харчами московське військо в Україні: повернути московським поміщикам селян-втікачів; українським купцям заборонялось ввезення та продаж горілки і тютюну у Московській державі. У 1665 Б. с. замінені Московськими статтями 1665.

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1681 угода про перемир'я 13(23).1.1681 у Бахчисараї між Туреччиною, Кримським ханством і Московською державою. При укладанні договору від української сторони був присутнім генеральний писар С Ракович. Договір був укладений терміном на 20 років і завершив війни 70-х рр. 17 ст. між цими державами за володіння землями Правобережної України. За Б.м.д. кордон між Туреччиною і Московською державою встановлювався по р. Дніпру; Туреччина приєднувала пн. Київщину, Брацлавщину і Поділля, а Московська держава - Лівобережну Україну і Київ з містечками Васильків, Стайки, Трипілля, Радомишль. Напротязі 20-х років територія між Дністром і Бугом залишалася нейтральною і незаселеною, на якій обидві сторони не мали права будувати і відновляти укріплення: козаки отримали право на рибну ловлю, добування солі та вільного плавання по Дніпру та його притоках до Чорного моря, а татари - на кочування і полювання в степу по обидві сторони Дніпра. Б. м. д. в черговий раз перерозподілив українські землі між сусідніми державами і значно посилив позиції московського уряду в Гетьманщині, що призвело до поступового наростання національного та соціального гніту українського народу у Лівобережній Україні.

БАЧИНСЬКИЙ ЛЕВ (1872-1930)- український політичний діяч, адвокат. Н. у Галичині. Після здобуття юридичної освіти займався адвокатською практикою у Станіславові (тепер Івано-Франківськ). Належав до провідних членів Української Радикальної Партії. В 1907-1918 Б., будучи членом Державної Ради у Відні, послідовно відстоював національні інтереси українського населення Галичини. В серпні 1914 увійшов до складу Головної Української Ради, а з травня 1915 разом з М. Васильком. Є Петрушевичем, М. Ганкевичем став заступником голови Загальної Української Ради К. Левицького. В жовтні 1918 обраний заступником президента Української Національної Ради Є. Петрушевича. На початку листопада 1918 - державний комісар Станіславського повіту. Автор конституційного закону від 3.1.1919 про об'єднання ЗУНР і УНР та закону про земельну реформу від 14.4.1919. В січні 1919 очолював делегацію з представників Галичини, Буковини і Закарпаття, яка 22.1.1919 взяла участь в урочистій церемонії проголошення Злуки двох українських держав у Києві. Після переходу УГА за Збруч залишився в окупованому польськими військами Станіславі. Підтримував діяльність президента ЗУНР Є.Петрушевича за кордоном, спрямовану на відновлення незалежності Західно-Української Народної Республіки дипломатичними заходами. В 1924-30 - голова УРП (з 1926 - Української Соціалістичної Радикальної Партії). З 1928 -депутат польського сейму, в якому спільно з Українською Парламентською Репрезентацією діяв Соціалістично-Радикальний Клуб, очолюваний Б.

БАЧИНСЬКИЙ ЮЛІАН (1870-після 1934) -український громадський діяч, публіцист. Член Української Радикальної Партії, а з 1899 -Української Соціал-Демократичної Партії. В 1895 Б. опублікував працю "Україна Irredenta" ("Україна Незалежна"), де обґрунтував необхідність політичної самостійності України. В

1918 Б. входив до складу Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР. З 1919 -представник УНР у Вашингтоні. В 20-х рр. повернувся в УСРР. Працював у редакції "Української Радянської Енциклопедії". В 1934 Б. заарештований і засланий. Дальша доля невідома. Б. - автор книги "Українська еміграція в Америці".

БЕЗБОРОДЬКИ - український старшинський рід. Походили з козаків Переяславського полку. Андрій Б. (1711 - 1780) - генеральний писар (1741-62), з 1762 - генеральний суддя. Олександр Андрійович Б. (1747 - 6.4. 1799) - державний діяч, дипломат, князь (з 1797). Н. в м. Глухові. Закінчив Київську Академію. В 1765 розпочав службу в канцелярії ген.-губернатора Малоросії П. Рум'янцева. Брав участь в укладанні Кючук-Кайнарджійського миру 1774.31775 - особистий секретар Катерини II. В 1780 став членом Колегії закордонних справ, а з 1784 фактично очолював її. В 1791 підписав Яський мирний договір 1791 з Туреччиною. Маючи великий вплив на Павла I, добився відновлення в Україні генерального Військового Суду та деяких установ часів Гетьманщини. Ілля Б. (1756-1815) - брат Олександра Б. В 1820 на його кошти в Ніжині була відкрита гімназія вищих наук. В 1832 її перетворено на Ніжинський лицей.

БЕЗПАЛИЙ ІВАН (р. н. невід. - 1718) -козацький полковник. Походив з козацької старшини Уманського полку. В 1658-59 Б. очолював старшинську опозицію, яка, стоячи на промосковських позиціях, виступала проти незалежницької політики гетьмана І.Виговського. В листопаді 1658 під Барвою (тепер Чернігівська обл.) був обраний наказним гетьманом. При підтримці московських воєвод організував антигетьманське повстання на Лівобережжі. Приєднав свої загоны до московських військ під командуванням воєвод Г.Ромодановського і О.Трубецького, які окупували частину території Лівобережної України. Після обрання в 1659 гетьманом Ю.Хмельницького став генеральним суддею. На початку XVIII ст. прийняв схиму.

БЕЗПАЛКО ЙОСИП (1881 - р. см. невід.) -український політичний і військовий діяч, публіцист. Н. на Буковині. Деякий час займався педагогічною діяльністю. В 1906-18 Б. очолював Українську Соціал-Демократичну Партію на Буковині. 1908-1914 і 1918 редагував партійний друкований орган - газету "Борба". В 1918- член Української Національної Ради Буковини, з жовтня 1918 -Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР. В січні 1919 взяв участь у роботі Трудового Конгресу України. В 1919-1920 Б. - міністр праці УНР в уряді Б.Мартоса. З 1920 жив в емігрант у Чехо-Словаччині, викладав у Господарській Академії у Подебрадах. В 1947 репресований НКВС СРСР.

БЕЗПАЛКО ЙОСИП (псевдонім Остап; р. н. невід. - п. 3.8.1947) - український військовий діяч, командир групи "Лисоня" Української Повстанської Армії. Загинув у бою з радянськими каральними загонами.

БЕЗРУЧКО МАРКО (1883-1944) - український військовий дач, ген.-хорунжий Армії УНР. Н. на Херсонщині. В 1914 закінчив Академію генерального штабу в Петербурзі Учасник першої світової війни. В 1918 - начальник оперативного відділу Генерального штабу Армії Української Народної Республіки. З квітня 1919 - начальник штабу Корпусу Січових Стрільців (командир Є.Коновалець), член Стрільцької Ради. З січня 1920 - командир 6 стрілецької дивізії Січових Стрільців, яка брала участь у першому Зимовому поході (див. Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). Після підписання Варшавського договору 1920 дивізії Б. і О.Удовиченка розпочали спільно з польською армією наступ на Київ під час польсько-радянської війни 1920. 7.5.1920 дивізія Б. разом з польськими частинами зайняла Київ. З серпня 1920 Б. командував Середньою групою військ Армії УНР, яка, провівши в жовтні контрнаступ проти більшовицьких військ, зайняла Поділля по лінії Шаргород-Бар-Літин. Наприкінці 1920 очолював військову місію і штаб Армії УНР у Варшаві. В 1920-24 Б. військовий міністр, віце-міністр уряду Української Народної Республіки за кордоном (в екзилі), член Вищої Військової Ради УНР. В 1931-35 - голова Українського воєнно-історичного товариства у Варшаві. Автор книги "Українські Січові Стрільці на службі Батьківщині".

БЕЛА - в угорському королівстві ім'я королів з династії Арпадів. Найвідоміші:

БЕЛА I (1016-1063) - угорський король, брат Андрія I. Правив з 6.12.1060;

БЕЛА II СЛІПИЙ (1108 - 13.2.1141) - угорський король. В 1112 був осліплений за наказом свого дядька короля Коломана. Захпив частину Далмації з м. Спліт (1133) та Боснію (1136). В 1139 втручався в міжусобну боротьбу в Київській державі, пославши 30-тисячне військо на допомогу Ярополку Володимировичу в його боротьбі проти чернігівського князя Всеволода;

БЕЛА III (1145 - 23.4.1196) - угорський король з 1172 Син Гейзи II. Виховувався в Константинополі Користувався підтримкою візантійського імператора Мануїла I, запровадив в управлінні країною візантійські порядки і звичаї. Приєднав до Угорщини Срем, Хорватію і Далмацію (1180). В 1188 Б. скориставшись конфліктом між галицьким князем Володимиром Ярославичем і боярами, захопив Галич і проголосив себе "королем Галичини". Залишив у Галичині намісником свого сина Андрія. В 1189 галицьке боярство об'єдналось з Володимиром і вигнало загарбників;

БЕЛА IV (1206 - 3.5.1270) - угорський король з 1235. Син Андрія II. Проводив політику зміцнення королівської влади і намагався ослабити політичну роль магнатів. 8 1241 під час монголо-татарської навали втік у Далмацію. З 1242 активно вибудовував країну. В 1244-45 разом з своїм зятем Ростиславом і польськими феодалами напав на Галицько-Волинське князівство, захопив Перемишль і обложив Ярослав (на р. Сян). 17.8.1245 в Ярославській битві 1245 угорсько-польські загарбники були розгромлені українськими військами під командуванням Данила Романовича Галицького. В 1246-64 підтримував союзні відносини з Д.Галицьким. В 1247 відбувся шлюб Лева Даниловича з дочкою Констанцією. Вів війну проти

Венеції за далматинські міста, також проти чеського короля Пшемисла II за оволодіння Австрією і Штірією.

БЕЛЬКЕ ГУСТАВ (1618-1661) шведський дипломат. В 1655-56 очолював шведське посольство у Москві. Виконуючи доручення короля Карпа X Густава, Б., не визнав козаків за підданих московського царя, продовжуючи вважати Україну повністю незалежною державою. Така позиція Швеції щодо України стала однією з причин оголошення в 1656 війни з Москвою.

БЕНЕДИКТИНЦІ (бенедектини) - найстаріший чернечий римо-католицький чин, заснований близько 530 Бенедиктом Нурсійським в монастирі Монте-Кассіно (Італія): жіноче відгалуження чину - бенедиктинки. Статут чину вимагав постійного перебування в монастирі, обов'язкової молитви (7 раз на добу) та ін. В 10-11 ст. чин Б. досяг найбільшого впливу в католицькій церкві. В епоху раннього середньовіччя Б. з'явилися в Україні. 313 ст. існував монастир Б. у Києві. В 1922-24 митрополитом А.Шептицьким були засновані Б. східного обряду. В 1926 відкрили католицький університету Зальцбурзі (Австрія). Сьогодні центри Б. існують в Європі та Америці. На чолі чину стоїть абат-примас, який живе в Римі і обирається кожні 12 років.

БЕРЕЗА КАРТУЗЬКА - місто на р. Яселя в Західній Біларусі, за 92 км на пн.-сх. від Бреста (тепер м.Берега, Брестської обл. Республіка Біларусь). Назва "Картузька" походить від костьолу чину картузіанців. В 1934 в Б.К. містився створений польським урядом концентраційний табір для політичних в'язнів. Утворений розпорядженням президента Польщі І.Мосціцького від 17.6.1934. Відкритий 5.7.1934 у будівлях колишнього російського монастиря. Відзначався особливо жорстоким режимом. У таборі були ув'язнені сотні українських діячів. зокрема членів Організації Українських Націоналістів. Вже в 1934 у Б.К. перебувало 200 в'язнів, в тому числі 120 українських націоналістів, 40 членів польської партії "Обуз Народово-радикальні" і близько 40 членів Комуністичної партії Західної України. Напередодні другої світової війни у таборі знаходилось близько 5 тис. українців.

БЕРЕЗИНСЬКИЙ ЮРІЙ-МИРОСЛАВ (бл. 1912-30.11.1932) - український військовий діяч. Н.вс. Оглядів Радехівського повіту на Львівщині у сім'ї священика. Навчався у Львівському ун-ті Член УВО і ОУН. 22.03.1932 убив начальника Українського відділу слідчої поліції львівського комісаріату Е.Чехов-ського. який керував слідством у всіх важливих справах заарештованих членів ОУН і відзначався особливо жорстоким поведінням з ув'язненими під час допитів. 30.11.1932 керував нападом на пошту в Городку Ягайлонському (тепер м. Городок Львівської обл.) з метою здобуття коштів для дальності ОУН. Під час операції був поранений охороною і, не бажаючи потрапити до рук ворога, застрелився.

"БЕРЕЗІЛЬ" - український театр. Заснований в 1922 Л.Курбасом, як мистецьке об'єднання "Березіль" (МОБ) навколо групи акторів колишнього "Молодого театру" (створений в 1918). Назва походить від першого місяця весни - березня. Працював 1922-26 у Києві, а в 1926-33 - у Харкові. Створюючи "Б.", Л.Курбас виходив з засади, що театр повинен не відтворювати, а формувати життєві принципи людей у суспільстві. Творча практика "Б." зазнавала впливу емпресіонізму і конструктивізму. Театр ставив п'єси світових і українських драматургів: "Макбет" В.Шекспіра, "Змова Феско в Генуї" Ф.Шіллера, "Жакерія" П.Меріме, "Хазяїн", "Сава Чалий" і Карпенка-Карого, "За двома зайцями" М.Старицького та ін. Особливим успіхом користувалися п'єси М.Куліша "Маклена Граса", "Народний Малахій" і "Мина Мазайло". В різні роки в театрі працювали Д.Антонович, А.Бучма, М.Крушельницький, О.Середюк. Н.Титаренко, Н.Ужвій, С.Шагайда, В.Чистякова та інші актори. "Б." з його чіткою національною та мистецькою позицією постійно зазнавав критики, яка звинувачувала театр у націоналізмі, в боротьбі з політикою Комуністичної партії. Наприкінці 1933 Л.Курбас був заарештований, а театр "Б." переформовано і перейменовано у Харківський державний драматичний театр ім. Т.Шевченка.

БЕРЕЗНЕВІ СТАТТІ 1654 (статті Богдана Хмельницького) комплекс документів, які регламентували політичне і правове становище Гетьманщини після Переяславської ради і включення України до складу Московського царства. В ході переговорів між гетьманським урядом та Москвою українська сторона постійно добивалася від царя підтвердження прав та привілеїв Запорізького Війська, української шляхти, православного духовенства та міст. У відповідь царські послани запевняли гетьмана Б.Хмельницького та старшину, що всі права та порядки, які існували в Україні, будуть збережені. Однак вже в процесі безпосередньої підготовки та в ході Переяславської ради виникли непорозуміння між обома сторонами. Так, зокрема, московський посол, боярин В.Бутурлін, відмовився від будь-яких зобов'язань на користь України, у т.ч. і від складення присяги вщ імені царя. про гарантування прав і привілеїв козацтва, шляхти, духовенства та міщан України. Такий хід подій стурбував Б.Хмельницького та старшину, які вирішили добитися письмового підтвердження своїх прав. З цієї метою було розроблено вимоги до царя, що складалися з 23 пунктів, або статей. Ці г. зв. "Просительні статті" гетьман доручив відвезти до Москви посольству, яке очолювали генеральний суддя Війська Запорізького С.Богданович-Зарудний та переяславський полковник П.Тетеря.

У даному документі мова йшла про підтвердження прав, привілеїв та вольностей Війська Запорізького та української шляхти (ст.1, 3, 7, 13), укладення 60-тисячного козацького люстру (ст.2), платню старшині про кошти на утримання козацького війська (ст.8-12, 21), збереження місцевої адміністрації та збір нею податків (ст.4, 15), надання гетьманові у рангове володіння Чигиринського староства (ст.5), право Війська Запорізького обирати гетьмана (ст.6), право зносити гетьмана з іноземними державами (ст.14), невтручання московських чиновників у справи України (ст.16), підтвердження козацьких та шляхетських привілеїв (ст.17), збереження прав київського митрополита (ст.18), надіслання царського війська проти військ Речі Посполитої

під Смоленськ (ст.19), утримання військових залог на кордонах України і Польщі (ст.20), оборону України від нападів татар (ст. 22), утримання козацької залоги у фортеці Кодак (ст.23).

Посольство вирушило до Москви наприкінці лютого 1654 відразу ж після приїзду розпочалися інтенсивні переговори, які тривали шість днів. В результаті проект був значною мірою змінений і скорочений до 11 пунктів. 21.3.1654 вони були представлені на розгляд царя та Боярської думи і схвалені ними. Згідно з цим документом, який був головним у всьому комплексі документів і увійшов до історії під назвою "Березневі статті", передбачалось: 1 - збір податків на користь царської скарбниці доручалось вести українським урядникам; 2 - встановлювалась платня військовому писарю та підпискам (1000 польських злотих), військовим суддям (300 польських злотих), судовим писарям (100 польських злотих), полковим писарям і хорунжим (50 польських злотих), сотенним хорунжим (30 польських злотих) та гетьманському бунчужному (50 злотих); 3 - козацькій старшині, писарю, двом військовим суддям, всім полковникам, і військовим та полковим осавулам надавались у володіння млини; 4 - встановлювалась платня генеральному обозному (400 злотих) та генеральному хорунжому (50 злотих); 5 - заборонялись зносини гетьмана з турецьким султаном та польським королем; 6 - підтверджувалося право київського митрополита і всього духовенства на маєтності, якими вони володіли; 7 - московський уряд зобов'язувався вступити у впну з Польщею весною 1654; 8 - передбачалось утримання російських військ на кордонах України з Річчю Посполитою; 9 - гетьманський уряд просив встановити платню полковникам (100 ефімків-талерів), полковим осавулам (200 польських злотих), військовим осавулам (300 польських злотих), сотникам (100 польських злотих) і кожному козакові (30 польських злотих), однак дане прохання було відкладено до перепису всіх прибутків, що мали поступати до царської скарбниці з України, а також до укладення реєстру в кількості 60 тис. козаків; 10 - у випадку татарських нападів на Україну передбачалось організувати проти них спільні походи з боку як України, так і Московії; 11 - гетьманський уряд просив встановити утримання для козацької залоги у фортеці Кодак (400 чол.) та для запорожців, виконання даного прохання також було викладене до окремого рішення. Тут же містилась вимога до гетьмана: негайно приступити до укладення реєстру в кількості 60 тис. козаків і після завершення роботи надіслати його до Москви.

Частина вимог гетьмана Б.Хмельницького і українського уряду була розглянута царським урядом окремо, і деякі з них були підтверджені царськими указами 27.3.1654.

Згідно з Б.с. Україна зберігала значні права -мала власний адміністративно-територіальний устрій та управління, користувалася власним правом тощо. Однак відчутним було обмеження її політичного та економічного суверенітету: гетьманське управління було підпорядковане московському уряду, заборонялось підтримувати дипломатичні зносини з сусідніми державами -Річчю Посполитою та Туреччиною, всі витрати на утримання козацького війська лягали на гетьманську скарбницю, яка повністю контролювалася царськими чиновниками.

Б.с. були чинними лише на протязі 5 років. У 1659 між українським урядом і Москвою були укладені нові, т. зв. Переяславські сталі, які ще більш обмежували суверенітет України.

Оригінали Б.с.до наших днів не збереглися (до речі, їх не було вже у 1659). Відомими є тільки копії та чорновики, що зберігаються у фондах Посольського приказу Центрального державного архіву давніх актів у Москві.

БЕРЕЗОВСЬКИЙ МАКСИМ СОЗОНОВИЧ (16(27)10.1745 - 22.3.(2.4)1777) - видатний український композитор. Н. в.м.Глухові (тепер Сумська обл.) Вчився в Київській Академії, де почав писати музику. Володіючи гарним голосом в 1758 Б. був запрошений співати у придворну капелу в Петербурзі. З 1762 - співак італійської оперної трупи в Орієнбаумі. В 1765-74 - жив у Італії, де завершив музичну освіту у відомого теоретика музики Дж.Мартіні. В 1771 Б. був обраний акад. Болонської філармонічної академії. В цей період життя Б. написав оперу "Демофонт", яка в 1778 була поставлена з великим успіхом в Ліворно. В 1774 повернувся у Петербург. Постійні придворні інтриги і неможливість знайти застосування своїм творчим силам привели Б.до самогубства. Автор опери "Іфігенія", багатьох духовних концертів ("Не отвержи мене во время старости...", "Отче наш", "Вірую"), в яких відчутні впливи українських народних пісень і київських церковних співів. Б. відіграв важливу роль у становленні української класичної музики, хорового концерту.

БЕРЕНДЕЇ (берендичі. берендії) - кочові тюркські племена. Згадуються в староукраїнських літописах. З початку 12 ст. разом з торками і печенігами селились, за згодою князів, в південноукраїнських степах, поблизу Київського і Переяславського князівств, особливо в басейні р.Росі. В 1145 Б. разом з торками і печенігами увійшли до складу об'єднання чорних клобуків. Українські князі використовували кінноту Б. (чисельність близько 2,5 тис. вершників) для боротьби проти половив і в міжусобицях. Після монголо-татарської навали Б. поступово асимілювались з основним кочовим населенням Золотої Орди.

БЕРЕСТЕЦЬКА БИТВА 1651 - битва української армії на чолі з Б. Хмельницьким в період національно-визвольної війни українського народу 1648-573 польськими військами18(28).б.-30.6(10.7)1651 поблизу м. Берестечка (тепер містечко Горохівського району Волинської області Польська армія налічувала 150 тис. чоловік, в тому числі 20 тис іноземних найманців. У війську Б.Хмельницького було близько 100 тис. козаків і 50 тис. татар. У боях 18-20 (28-30).6 козаки успішно атакували польські війська, які втратили 7 тис. чоловік вбитими. У вирішальний момент битви татарські загони, очолювані кримським ханом Іслам-Гіреєм III, не витримавши артилерійського вогню, втекли з поля бою, захопивши в полон Б. Хмельницького, який

намагався їх затримати. Залишившись без полководця, українська армія була оточена ворогом. Обложені протягом десяти днів, під керівництвом полковників Ф.Джалалія, М.Гладкого, І.Богуна та інших героїчно відбивали всі атаки поляків. Під командуванням наказного гетьмана І.Богуна через непрохідні болота і р.Пляшівку з возів, хомутів, сідел і одягу було збудовано три переправи. В ніч на 30.6(10.7) козацькі полки, ведучи ар'єргардні бої, зуміли вирватись з оточення. Хоча втрати у повстанців були великі- загинули близько 30 тис. козаків, втрачено 28 з 115 гармат, - розгромити їх ворогові не вдалося. Українська армія виступила на Київщину, де почала готуватися до нових битв. Наслідком Б. б. стало підписання Білоцерківського мирного договору 1651.

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ 1596 - одна з найважливіших подій в історії церковного життя в Україні. Укладена у 1596. внаслідок чого утворилась Українська Греко-Католицька Церква. Була викликана необхідністю виправити наслідки церковного розколу між Римським Престолом та Константинопольським Патріархатом, який відбувся у 1054. Кроки до цього робилися не один раз, але реальні можливості полагождення цього питання склалися лише в 16 ст. Сприяла цьому, насамперед, кризова ситуація, у якій перебувала православна церква в Україні. Проявами її були занепад церковної дисципліни, непорозуміння між церковними братствами та ієрархією, зазіхання новоствореного (1589) Московського Патріархату, непродумані кроки Константинопольського та інших східних патріархів, тощо. Важливим фактором, що спонукав до укладення унії з Апостольською столицею, була необхідність протистояти подальшій латинізації та полонізації української світської еліти, а також добитися зрівняння в правах українського духовенства з латинським. Ідея укладення унії знайшла прихильників і в польських державних та церковних колах, які мали тут свої розрахунки. Однак, як показав дальший розвиток подій, їхні сподівання не справдилися. Ініціатором укладення церковної унії з Римом був львівський православний єпископ Гедеон Балабан, який на протязі тривалого часу вів суперечки з Львівським Ставропігійським братством. Цю ідею підтримали єпископ холмський Діонісій Зборуйський, єпископ пинський Леонтій Пельчинський та єпископ луцький Кирило Терлецький, а з 1593 і нововисвячений володимирський єпископ Іпатій Потій. Ідею унії, особливо на етапі її підготовки, підтримував і найвпливовіший світський український магнат князь Костянтин Острозький. Для обговорення і вирішення даного питання на протязі 1590-95 єпископи провели 5 синодів і, погодивши основні питання, у червні 1595 доручили єпископам Потію та Терлецькому вести переговори у справі об'єднання церков у Римі, куди вони виїхали у вересні цього ж року. Після тривалих переговорів, у грудні 1595 обидва єпископи були прийняті папою Климентієм VIII і визнали католицьке віросповідання. Згодом було видано документ, який встановлював права та привілеї уніатської церкви. Для офіційного урочистого проголошення унії київським митрополитом Михайлом Рогозою та польським королем Сигізмундом III Ваза було скликано церковний собор у Бресті, який відбувся 16-20.10.1596. Для участі у його роботі прибули всі єпископи, багато архимандритів, ігуменів, священників та представників мирян. Однак вже на початку собору його учасники поділилися надвоє. До противників унії, яких очолювали князь К.Острозький та представник Константинопольського Патріарха протосинкел Никир, приєдналися єпископи львівський Г.Балатон та перемишльський М.Копистинський. Разом з частиною духовенства та мирян вони провели окремий православний собор, який засудив діяльність митрополита М.Рогози та єпископів, які прийняли унію і хотіли наблизити православну церкву до західного світу. Митрополит Рогоза та вірні йому єпископи вибули згідно з канонічним правом собор, який довершив справу унії з Римським Престолом. У ньому взяли участь митрополит, 5 єпископів, частина духовенства та шляхта, а також представники католицької церкви. Собор затвердив акт унії, про що було оповіщено окремим посланням митрополита. Згідно з умовами Б.у. українська церква зберігала східний обряд, церковнослов'янську літургічну мову, право на заміщення митрополичої та єпископських кафедр, вживання старого (юліанського) календаря, нижче духовенство і надалі зберігало право одружуватись. Одночасно визнавалась зверхність Римського Папи як першоієрарха всієї Християнської Церкви та були прийняті догми католицької церкви.

Внаслідок укладення Б.у. православне духовенство, що визнало її рішення, було урівняне в правах з католицьким, звільнялося від сплати податків та виконання інших повинностей. Єпископам були обіцяні місця у сенаті Речі Посполитої, але ця обіцянка не була виконана урядом. Шляхта та міщани, що прийняли унію, також урівнювались у правах з католиками латинського обряду і одержали право займати посади у державних та міських урядах. Зразу ж після Берестейського собору з восьми єпархій Київської митрополії унію прийняли шість: Київська, Володимир-Волинська, Турово-Пинська, Луцька, Холмська та Полоцька. Перемишльська та Львівська єпархії прийняли її згодом відповідно у 1692 та 1700.

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИР 1918 (Брестський мир)-мирний договір між Українською Народною Республікою, з одного боку, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією, з другого, підписаний 27.1(9.2)1918 у Бресті (Бересті, Брест-Литовську). Поштовх для початку переговорів про мир з Центральними державами дали більшовики. 20.11.(3.12)1917 у штабі німецьких військ у Брест-Литовську вони вступили у переговори з представниками австро-німецького блоку. 2(15).12 було підписано угоду про перемир'я строком на 28 днів. Переговори про укладання мирного договору між Радянською Росією і Німеччиною та її союзниками почались 9(22).12.1917 у Бресті. Більшовицька делегація (голова А. Іоффе) на початку переговорів заявила, що вона представлятиме інтереси всіх народів колишньої Російської імперії. 21.12.1917-3.1.1918 Українська Центральна Рада направила на переговори українську делегацію. До складу делегації УНР, яку було обрано на нараді представників керівництва Української Партії Соціалістів-Революціонерів і Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, входили В.Голубович (голова), М.Полоз, М.Любинський, О.Севрюк, М.Левитський. Напередодні від'їзду делегація отримала докладне роз'яснення позиції України на

переговорах ви М.Грушевського. Делегація повинна була домагатися включення до складу УНР українських земель, що знаходились під владою Австро-Угорщини (Східної Галичини, Буковини і Закарпаття), а також земель, які належали до війни Російській імперії (Холмщина, Підляшшя і Посяння). У випадку відмови Австро-Угорщини передати окуповані нею землі, делегація мала вимагати створення з них окремого коронного краю з найширшою автономією. На переговорах у Бресті Німеччину представляли державний секретар закордонних справ Р.фон Кюльман, начальник штабу східної групи військ ген. М.Гофман, Австро-Угорщину - міністр закордонних справ граф О.Чернін граф Чаки, Туреччину - посол у Берліні Ібрагім Гакі і державний секретар Ахмет Мессімі-Бей; Болгарію - міністр юстиції Попов і ген. П.Ганчев (пізніше Попова заступив голова Ради Міністрів Болгарії В. Радославов). 25.12.(6.1).1918 українська делегація, яку нотою делегацій чотирьох союзних держав було визнано "самостійним і повноважним представником УНР", підключилася до переговорів. Питання про долю Східної Галичини, Буковини і Закарпаття на вимогу делегації Австро-Угорщини було знято з обговорення. Холмщину, Підляшшя і Посяння було визнано за землі, які повинні увійти до складу УНР. 5(18).1.1918 на пропозицію російської делегації у переговорах було зроблено перерву на десять днів. 7(20).1.1918 виїхала до Києва і українська делегація. Після проголошення в ніч з 11 на 12.1.(24 на 25.1).1918 IV Універсалу УЦР (Універсали Української Центральної Ради) члени української делегації повернулися до Бреста. На цей раз делегацію очолював О.Севрюк. Напередодні відновлення переговорів російська делегація (голова Л.Троцький)17(30)1.1918, мотивуючи зміною внутрішньополітичної ситуації в Україні і присутністю на переговорах представників харківського більшовицького уряду (голова делегації Ю.Медведев), фактично відмовилася визнати повноваження делегатів УНР. Після ознайомлення учасників переговорів з текстом IV Універсалу УЦР 19.1(1.2).1918 на пленарному засіданні всіх делегацій міністр закордонних справ Австро-Угорщини О.Чернін від імені Центральних держав зробив заяву про визнання Української Народної Республіки незалежною і суверенною державою. В ніч з 26 на 27.1 (з 8.2 на 9.2) 1918 було укладено мирний договір між УНР і країнами Четверного союзу. Текст Б.м. складався з 10 статей. За умовами Б. договору кордони між Австро-Угорською імперією і УНР встановлювалися по лінії довоєнних кордонів Російської імперії та Австро-Угорщини. Кордон з Польщею мав проходити по лінії Тарноград-Білгораї-Щебрешин-Красностав-Пугачів-Радин-Межиріччя-Сарнаки-Мельник-Високо-Литовськ-Кам'янець-Литовський-Пуржани-Вигоновське Озеро. Для остаточного встановлення кордонів з Польщею створювалася мішана місія. Брестський договір передбачав врегулювання питання про звільнення окупованих областей: встановлення дипломатичних і консульських відносин: взаємну відмову від оплати військових податків і компенсації шкоди, заподіяної війною: повернення військовополонених та інтернованих цивільних осіб. Б. м. регулював господарські відносини і взаємний обмін товарів між Україною та країнами Четверного союзу. Додатковою умовою договору був пункт про надання Центральними державами збройної допомоги УНР у боротьбі проти більшовиків та позика українському уряду в розмірі 1 млрд.крб. У Бресті була укладена також таємна декларація між УНР і Австро-Угорщиною, за умовами якої Садна Галичина і Буковина об'єднувалися в один коронний край. Проте 4.7.1918 Австро-Угорщина анулювала таємну декларацію, мотивуючи це тим, що Україна не передала обумовленої Б.м. кількості збіжжя. Насправді таке рішення було прийняте під тиском польських політичних кіл. Укладення Б.м. стало блискучою перемогою молодій українській дипломатії та першим актом визнання України як незалежної держави у новітній час.

БЕРЕСТЕЙЩИНА (Берестейська земля, Брестщина) - українська етична територія між Бугом і Прип'яттю, Яселдою і Нарвою. Загальна площа - 32.3 тис.км² Найбільші міста -Берестя(Брест), Кобрин, Кам'янець. З 10 ст. знаходилась у склад Київської держави. В 1080-1150 належала до Турово-Пинського князівства, з 1150-до Волинського, а з 1199 стала складовою частиною Галицько-Волинської держави. В 1320 Брестська земля була захоплена Трокським князівством (Литва). В 1569-1795 входила до складу Берестейського воєводства Речі Посполитої. Після третього поділу Польщі (1795) Б. перейшла під, владу Російської імперії. Тепер - територія Республіки Беларусь. Сьогодні на Б. в межах Малоритського, Брестського, Каменецького, Жабинківського, Кобринського, Березівського, Дрогочинського, Іванізького, Пінського та Столинського районів Брестської області цілковито, а в Пружанському, іванецькому, Ляховицькому і Лупинецькому - частково проживає корінне українське населення. В 1940 у Брестській області працювало 58 шкіл з українською мовою навчання, 127 читалень "Просвіти", в обласному центр була українська бібліотека. На даний час шкіл з українською мовою викладання на Б. немає 18.02.1990 у Бресті було створено Українське Громадсько-Культурне Об'єднання, яке послідовно виступає за надання населенню Б. статусу української національної меншини в Беларуській державі і за збереження та розвиток рідної мови, культури і звичаїв.

БЕРИНДА ПАМВО (н. між 50-70-ми рр. 16 ст. -п. 23.7.1632)-видатний діяч української культури і освіти, лексикограф, письменник. Н. у Галичині. Працював друкарем і гравером у Стратині, Перемишлі, Львові, а з 1619 - у Києві. Був головним друкарем, редактором, перекладачем у Києво-Печорській лаврі. Найважливіша праця Б. - перший друкований український словник "Лексиконь словеноросский альбо имен толкование" (1627). Словник Б. містить 6982 поняття, слова та імена тогочасної церковнослов'янської мови з перекладом та тлумаченням тогочасною українською літературною мовою. Б. - один з зачинателів української поезії і шкільної драми, автор віршованої композиції "На Рождество Христа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа для утіхи православним християнам" (1616) - видатної пам'ятки української літератури. Помер у Києві.

БЕРЛАДНИК ІВАН (Іван Ростиславич; р.н. невід. - 1162) князь, один з представників галицького княжого роду Ростиславичів. Син перемишльського князя Ростислава Володаревича. Після смерті батька одержав у володіння м-Звенигород (на р.Білці). У 1141 розпочав війну з своїм дядьком Володимирком Володаревичем.

В результат невдалої спроби зайняти галицький княжий стіл, Б. у 1144 був позбавлений Звенигородського удільного князівства. Зазнавши поразки, втік на землі нижнього Дунаю, де з 1146 згадується як князь берладський (назва походить від м.Берладь, що знаходилось на одноіменній річці - лівій притоці Серету). Згодом подався до Києва, де служив при дворі князя Всеволода Ольговича та його брата Святослава. У 1158 Б. знову на Дунаї, де, організувавши загоми половців та берладників, у наступному році вирушив у похід проти галицького князя Ярослава Осмомисла. Маючи б-тисячне військо, обложив головне місто Галицького Пониззя - Ушицю, але незважаючи на підтримку місцевого населення зазнав поразки. Подався до Києва, а згодом - до Греції, де у 1162 був отруєний у м.Солуні (Салоніки).

БЕРЛАДНИКИ - збірна назва переселенців з земель Київської держави, насамперед з Галицького князівства, які у 12 ст. оселилися у нижньому Подунав'ї (т. за. Галицьке Пониззя). Головним містом Б. було м.Берладь (нині м.Бирлад у Румунії). Займалися, головним чином, рибальством, полюванням та іншими промислами. У літописах вперше згадуються у 1159, коли вони підтримуючи галицького князя Івана Ростиславича (Берладника), взяли участь у поході проти Ярослава Осмомисла, і напали на м.Ушицю та Кучелмин. Згодом, у 1160 Б. здобули м.Олештя у пониззі Дніпра, але біля м.Дциня зазнали поразки від київського князя Ростислава Мстиславича. Після цього письмові джерела не подають відомостей про Б.

БЕРНАРДИНЦІ - див. **ЦИСТЕРЦІАНЦІ**. **“БЕРТЕЛЕМІ ЛІНІЯ”** (“Бартелемі лінія”) - умовна назва лінії, яку спеціальна комісія держав Антанти на чолі з генералом Бертелемі 24.2.1919 запропонувала вважати східним кордоном Західної області Української Народної Республіки. На поч. лютого 1919 Найвища Рада країн Антанти, намагаючись припинити українсько-польську війну 1918-19, вислала для переговорів з урядами ЗОУНР і Польщі про перемир'я спеціальну комісію на чолі з ген. Бертелемі. До складу делегації входили представники Великобританії (лорд Картон де Віарт), США, (професор Лорд), Італії (майор Стабіле) та ряд військових експертів. Провівши попередні переговори з представниками польського уряду у Львові, члени місії 22.2.1919 прибули у Ходорів, ставку Начальної Команди УГА. 24.2.1919 на вимогу місії Антанти було укладено перемир'я. Припинення воєнних дій, яке вступило в силу з 25.2.1918 зупинило успішний наступ українських військ в ході Вовчухівської операції 1919. Під час переговорів за участю делегацій ЗОУНР і Польщі в Ходорові, а потім у Львові ген. Бертелемі в ультимативній формі вимагав встановлення демаркаційної лінії між воюючими сторонами по “Б. л.” Цей план передбачав встановлення західного кордону ЗОУНР по східній межі Львівського, Перемиш-лянського і Бібрського повітів і далі по р. Стрий. Таким чином до Польщі відходило 40% території Сх. Галичини (в тому числі Львів і Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн залишалися у складі Польщі). 28.2.1919 українська делегація (О.Бурачинський, С. Витвицький і М.Лозинський) викинула пропозиції місії Бертелемі. 23.1919 воєнні дії на українсько-польському фронті відновилися (див. також Західно-Українська Народна Республіка, українсько-польська війна 1918-19).

БЕССАРАБІЯ (Бессарабія) - історична область між Прутом, Дністром і гирлом Дунаю. Значна частина Б. входить до складу Молдови. Землі на крайньому півдні і півночі Б. належать до України. Територія Б. здавна заселялась племенами скіфів, гетів, даків, антів (з 4 ст.), уличів, тиверців. В 9-10 ст. Бессарабія була у склад Київської держави, пізніше - Галицько-Волинського князівства. З середини 14 ст. увійшла до складу Молдовського князівства. В 1514 разом з Молдовою загарбала султанська Туреччина. В середині 16 ст. у Б. здійснили походи козацькі загоми на чолі з Д. Вишневецьким (1553,1564), І.Свірговським (1574), Іваном Підковою, (1577), С. Наливайком (1594). Й період національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57 відбулися Молдовські походи 1650 і 1652. Після зруйнування в 1775 Запорізької Січі козаки заснували на півдні Б. Задунайську Січ. За Бухарестським мирним договором 1812 Б. увійшла до складу Російської імперії. Лютнева революція 1917 в Росії спричинила посилення українського національного руху в Б. Створювались українські школи, організовувались осередки “Просвіти”. Українське населення тієї частини Б., де українці становили більшість, домагались від Генерального Секретаріату УЦР-УНР приєднання цих земель до Української Народної Республіки. В середині січня 1918, скориставшись складним міжнародним становищем України, румунські війська окупували територію Б. В умовах румунської окупації бессарабський парламент Сфатул Церій (Рада Країни) проголосив 25.11.1918 приєднання Б. до Румунії. Проти цього рішення виступили українські депутати В. Цеганко, Чумаченко, Панцір, Прічицький та ін. за що були заарештовані і розстріляні. Українське населення Б. на багатотисячних мітингах і зборах протестувало проти анексії Румунією українських етнічних земель у Б. - Акерманщини, Ізмаїльщини, Західної Одещини (Південна Бессарабія) і Хотинщини (Північна Бессарабія). На поч. січня 1919 на Хотинщині вибухнуло народне повстання проти румунських окупантів, яке було жостоко придушене регулярними військами (див. Хотинське повстання 1919). У вересні 1924 у Б. відбулося Татарбунарське повстання 1924, яке завершилось кривавою розправою над учасниками виступу і політичним процесом (1925) у Кишиневі над керівництвом повстання. За даними румунського перепису 1930 українське населення у Пд. Б. становило 74,2%, а у Пн.-36,6%, молдаване і румуни - 19,2%, німці - 9,2%, євреї - 3%. Протягом 20-30-х років румунський уряд проводив політику румунізації українського населення Б.

Перебуваючи постійно під жорстоким політичним тиском, українське національно-культурне життя у Б. розвивалось слабо. Існували нечисленні осередки товариств “Просвіта”, читальні, театральні гуртки. Серед керівників українського національного руху у Бессарабії були В.Корчовий, О.Ялович, М.Галин, І.Гаврилюк, В.Гетманченко, М.Палій та ін. 28. 1940 територія Бессарабії увійшла до складу СРСР. Акерманський,

Ізмаїльський і Хотинський повіти відійшли до УРСР (див. також Адміністративно-територіальний устрій

України).

БИЧ ЛУКА (1875-1944) - український політичний діяч на Кубані, юрист, економіст. З літа 1917 - член Військової Ради Кубані, а з жовтня - Крайової Ради (Установчих Зборів). В грудні 1917 брав участь у прийнятті Конституції Кубанського Краю (офіційна назва Кубанської Республіки). Очолював Законодавчу Раду Республіки. Після прийняття 16.2.1918 акту про державну незалежність Кубані, очолив перший крайовий уряд, який офіційно заявив про вступ Кубанського Краю на федеративних засадах до складу Української держави. Після розгрому кубанських крайових органів денікінцями у 1920, емігрував за кордон. Жив у Чехо-Словаччині. З 1922 - доцент, згодом проф. права Української Господарської Академії у Подєбрадах. Автор ряду наукових праць з господарсько-фінансових проблем.

БІБІКОВ ДМИТРО ГАВРИЛОВИЧ (1792-22.2(63).1870)-російський державний діяч, ген. від інфантерії, учасник Вітчизняної війни 1812. В 1837-52 - київський, подільський і волинський ген.-губернатор. В Україні Б. активно проводив політику російського великодержавного шовінізму. Брав участь у розгромі Кирило-Мефодіївського братства, скасував дію Литовського статуту 1588 (1840) та ліквідував греко-католицьку церкву (1839) у Правобережній Україні, конфіскував маєтки католицького духовенства. З метою русифікації України здійснив заміну місцевих чиновників на російських. В 1847-48 провів інвентарну реформу, яка законодавче закріплювала поміщицьку земельну власність. В 1852-55 - міністр внутрішніх справ Російської імперії.

БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ С. ПЕТЛЮРИ - заснована в Парижі у 1929. В 1940 нараховувала у своїх фондах 15 тис. книг. В приміщенні бібліотеки знаходився музей С. Петлюри. В 1940 німці зруйнували будинок бібліотеки і знищили бібліотечний фонд. У 1946 бібліотека відновила свою діяльність.

БІБЛІОТЕКА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА - створена в 1892 у Львові разом з реорганізацією товариства ім. Т.Шевченка у наукове. В 1894 бібліотека мала 600 книг, на початку 1914 - 70 тис. книг, а в 1939 - близько 300 тис. томів. В бібліотеці зберігалась найповніша і найсистематичніша збірка україністики - пере-важноукраїнських друків 19-20 ст., стародруків 16-18 ст., комплекти преси. Рукописний відділ мав рукописи-14-20 ст. з території всієї України. Тепер фонди бібліотеки зберігаються в Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника АН України.

БІЗАНЦ АЛЬФРЕД (1890 - п. після 1945) - австрійський та український військовий діяч, підполк. УГА та Армії УНР. Н. в с. Дорнфельд (тепер с. Тернополя Пустомитівського р-ну Львівської обл.) За походженням німець. В роки першої світової війни - офіцер австрійської армії. З листопада 1918 командир Львівської (Сьомої) бригади УГА, групи військ "Південь". В березні 1919 бригада Б. визначилась в ході Вовчухівської операції 1919. 7.6.1919 Львівська бригада УГА розпочала Чортківський наступ 7979. Заді бригади. під час цієї операції Б. було присвоєно звання підполк. В серпні 1919 його частина успішно діяла під час наступу об'єднаних українських армій на Київ. В січні 1920 підрозділ Б. у складі частин Української Галицької Армії, внаслідок епідемії тифу і повної ВЩСуТНОСТІ боєПРИПаСІВ Бізанца. потрапив у критичне

становище, був змушений перейти на службу в Червону Українську Галицьку Армію. 24.4.1920 група військ під командуванням Б. вийшла зі складу ЧУГА і, прорвавши польську лінію фронту в р-ні Михнівки, вирушила на з'єднання з частинами Армії УНР. На поч. 40-х рр. Б. - референт українських справ в Управлінні Генеральною Губернією. В 1943-44 Б. очолював Військову управу Дивізії "Галичина". В 1945 Б. був заарештований радянськими спец-службами і засланий. Дальша його доля невдома.

БІЛАС ВАСИЛЬ (17.9.1911 - 23.12.1932) - член Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів. Небіж ДДанилишина.

Входив до складу дрогобицької бойової групи ОУН, створеної З.Кос-саком. 19.8.1931 разом з ДДанилишином за дорученням Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ здійснив замах на керівника східного відділу міністерства закордонних справ Польщі Т.Голувка. Брав участь у експропріаційних актах з метою отримання коштів для діяльності ОУН у Бориславі (31.7.1931) і Трускавці (8.8.1931). 30.11.1932 Б. разом з ДДанилишином, Ю.Березинським, В.Стариком, М.Жураковським, С.Мащакком та ін. бойовиками здійснив напад на пошту у м. Городок Ягайлонський (тепер міородок Львівської обл.) з метою отримання коштів для діяльності українських націоналістичних організацій ОУН і УВО. Під час відступу після завершення операції заарештований разом з Д.Данилициним у с.Веринь на Львівщині. Страчений 23.12.1932 у львівській тюрмі "Бригідки".

БІЛІНСЬКИЙ (Білінський) МИХАЙЛО (1882-17.11.1921) - український військовий діяч, капітан 3-го рангу Українського Військового Флоту. З 1917 належав до Української Партії Соціалістів-Самостійників. Став одним з організаторів українського морського міністерства. У травні-жовтні 1918 Б. входив до складу української делегації, яка вела переговори про умови підписання мирного договору з радянською Росією у Києві. З 26.12.1918 до 9.4.1919 - морський міністр Української Народної Республіки в урядах, які очолювали В.Чеховський і С. Остапенко. З квітня 1919 - командир першої української дивізії морської піхоти. У 1920-21 - міністр внутрішніх справ УНР. В 1920-21 Б. входив до складу Всеукраїнської Національної Ради, очолював її і був заступником голови урядової Комісії по розробці Конституції УНР. Брав участь в першому Зимовому поході Армії Української Народної Республіки (див.Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). 17.11.1921 Б. під час бою з частинами Червоної Армії потрапив в оточення в р-ні Базару. Не бажаючи здаватись у полон, застрелився.

БІЛІ ХОРВАТИ - слов'янське плем'я, що жило в 7-10 ст. у районі Карпатських гір та верхів'ях Дністра. Утворили союз племен після розпаду.

БІБЛІОТЕКА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА - створена в 1892 у Львові разом з реорганізацією товариства ім. Т.Шевченка у наукове. В 1894 бібліотека мала 600 книг, на початку 1914 - 70 тис. книг, а в 1939 - близько 300 тис. томів. В бібліотеці зберігалась найповніша і найсистематичніша збірка українистики - пере-важно українських друків 19-20ст., стародруків 16-18 ст., комплекти преси. Рукописний відділ мав рукописи-14-20 ст. з території всієї України. Тепер фонди бібліотеки зберігаються в Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника АН України.

БІЗАНЦ АЛЬФРЕД (1890 - п. після 1945) - австрійський та український військовий діяч, підполк. УГА та Армії УНР. Н. в с. Дорнфельд (тепер с. Тернопілля Пустомитівського р-ну Львівської обл.) За походженням німець. В роки першої світової війни - офіцер австрійської армії. З листопада 1918 командир Львівської (Сьомої) бригади УГА, групи військ "Південь". В березні 1919 бригада Б. визначилась в ході Вовчухівської операції 1919. 7.6.1919 Львівська бригада УГА розпочала Чортківський наступ 1919. За дії бригади. під час цієї операції Б. було присвоєно звання підполк. В серпні 1919 його частина успішно діяла під час наступу об'єднаних українських армій на Київ. В січні 1920 підрозділ Б. у складі частин Української Галицької Армії, внаслідок епідемії тифу і повної відсутності боєприпасів потрапив у критичне становище, був змушений перейти на службу в Червону Українську Галицьку Армію. 24.4.1920 група військ під командуванням Б. вийшла зі складу ЧУГА і, прорвавши польську лінію фронту в р-ні Михнівки, вирушила на з'єднання з частинами Армії УНР. На поч. 40-х рр. Б. -референт українських справ в Управлінні Генеральною Губернією. В 1943-44 Б. очолював Військову управу Дивізії "Галичина". В 1945 Б. був заарештований радянськими спец-службами і засланий. Дальша його доля невідома.

БІЛАС ВАСИЛЬ (17.9.1911 - 23.12.1932) - член Української Військової Організації Організації Українських Націоналістів. Небіж Д.Данилишина.

Входив до складу дрогобицької бойової групи ОУН, створеної З.Кос-саком. 19.8.1931 разом з Д.Данилишином за дорученням Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ здійснив замах на керівника східного відділу міністерства закордонних справ Польщі Т.Голувка. Брав участь у експропріаційних актах з метою отримання коштів для діяльності ОУН у Бориславі (31.7.1931) і Трускавці (8.8.1931). 30.11.1932 Б. разом з Д.Данилишином, Ю.Березинським, В.Стариком, М.Жураковським. С.Мащакот та ін. бойовиками здійснив напад на пошту у м. Городок Ягайлонський (тепер м.Городок Львівської обл.) з метою отримання коштів для діяльності українських націоналістичних організацій ОУН і УВО. Під час відступу після завершення операції заарештований разом з Д.Данилишином у с.Веринь на Львівщині. Страчений 23.12.1932 у львівській тюрмі "Бригідки".

БІЛИНСЬКИЙ (Білінський) МИХАЙЛО (1882-17.11.1921) - український військовий діяч, капітан 3-го рангу Українського Військового Флоту. З 1917 належав до Української Партії Соціалістів-Самостійників. Став одним з організаторів українського морського міністерства. У травні-жовтні 1918 Б. входив до складу української делегації, яка вела переговори про умови підписання мирного договору з радянською Росією у Києві. З 26.12.1918 до 9.4.1919 - морський міністр Української Народної Республіки в урядах, які очолювали В.Чеховський і С. Остапенко. З квітня 1919 - командир першої української дивізії морської піхоти. У 1920-21 - міністр внутрішніх справ УНР. В 1920-21 Б. входив до складу Всеукраїнської Національної Ради, очолював її і був заступником голови урядової Комісії по розробці Конституції УНР. Брав участь в першому Зимовому поході Армії Української Народної Республіки (див.Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). 17.11.1921 Б. під час бою з частинами Червоної Армії потрапив в оточення в р-ні Базару. Не бажаючи здаватись у полон, застрілювався.

БІЛІ ХОРВАТИ - слов'янське плем'я, що жило в 7-10 ст. у районі Карпатських гір та верхів'ях Дністра. Утворили союз племен після розпаду якого частина хорватів переселилася на захід. Згадуються утворах Константина VII Багрянородного (Велика або Біла Хорватія) і Масуді. Константин VII пов'язує з ними походження південнослов'янських хорватів, оскільки ще за візантійського імператора Іраклія (610-641) значна частина Б. х. переселилася на Балканський пів-ов. Згадуються у "Повісті временних літ", що є священням того, що частина Б. х. залишилась у Прикарпатті.

БІЛОЗЕРСЬКИЙ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ (1825 - 20.2(43).1899) - український громадсько-політичний і культурний діяч, журналіст. Н. на хуторі Мотронівці на Чернігівщині. Вищу освіту здобув в Київському унті св. Володимира (1843-46). В 1846-47 - учитель Петровського кадетського корпусу у Полтаві. Разом з М.Костомаровим і М.Гулаком виступив організатором Кирило-Мефодіївського братства. Брав участь у створенні "Статуту Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія". Був автором "Записки" - пояснень до статуту братства. Розвинув ідеї християнського соціалізму, виступав за об'єднання всіх слов'янських народів у республіканську федерати, в якій провідну роль відводив Україні. В 1847 Б. був заарештований і засланий в Олонецьку губернію під нагляд поліції. Служив у Петрозаводському губернському правлінні. В 1856 звільнений. Жив у Петербурзі. В 1861-62 - редактор "Основи". Згодом служив у Варшаві. Підтримував зв'язки з Галичиною, співпрацював у газетах "Мета" і "Правда". Останні роки життя провів на хуторі Мотронівці.

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1651 договір укладений між гетьманом України Б. Хмельницьким і польським урядом 18(28).9.1651 в м. Біла Церква. Умови цього договору стали наслідком поразки

української армії у Берестецькій битві 1651. За Б. м. д. число реєстрового війська зменшувалося з 40 тис. до 20 тис. чол. Козацькою територією визнавалось лише Київське воєводство. У Брацлавське і Чернігівське воєводства поверталась польська адміністрація, а магнатам і шляхті повертались - їхні маєтки.

Гетьман зобов'язувався розірвати союз Кримським ханством і позбавлявся права дипломатичних зносин з іноземними державами. Б.Хмельницький залишався гетьманом, але після його смерті король дістав право призначати і звільняти гетьманів. Білоцерківський договір дав можливість українському народові зібрати сили для відновлення боротьби проти Польщі. В травні 1652 умови .Б. м. д. були анульовані Б. Хмельницьким.

БІЛЬСЬКИЙ (Бельський) ФЕДІР ІВАНОВИЧ (р. н. невід. - п. бл. 1506) - український князь, один з керівників боротьби українського народу проти литовського панування в останній чверті 15 ст. В 1481 Б., М.Олелькович (брат останнього київського князя Семена Олельковича: див. Олельковичі) та І.Гольшанський у відповідь на ліквідацію литовським урядом українських князівств, в першу чергу Київського (1470: фактично в 1471) організували змову з метою вбити великого князя литовського Казимира IV Ягеллончика і утворити незалежну українську державу. Після викриття змови М.Олельковича та І.Гольшанського стратили в серпні 1481 у Києві, а Б. втік до Москви, де перейшов на службу до московського князя Івана 14 Васильовича. В 1402 оженився на племінниці князя, рязанській княжні Анні Василівні. Сам Б. і його нащадки вигравали значну роль в державному і політичному житті Московської держави 16 ст.

БІСМАРК ОТТО-ЕДУАРД-ЛЕОПОЛЬД ФОН ШЬОНГАУЗЕН (1.4.1815 - 30.7.1898) - пруський та німецький державний діяч, дипломат, князь. Н. в Шьонгаузені. В 1859-62- пруський посланець в Російській імперії, в 1862 - у Франції. В 1862-71 Б.-міністр-президент і міністр закордонних справ Пруссії. Провів воєнним шляхом об'єднання Німеччини під зверхністю Пруссії. В 1871-90 - рейхсканцлер Німецької імперії, в якій керівну роль відігравала Пруссія. В 1879-1882 став одним з головних організаторів Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія). Припускають, що Б. був ініціатором поміщення в тижневику "Gegenwart" ("Сучасність") статті Б.Гартмана "Росія в Європі", в якій висловлювалась думка про можливість відновлення "Київського князівства" під протекторатом Габсбургів.

БЛАКИТНИЙ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ (справжнє прізвище - Елланський) (31.12.1893 (12.1.1894) - 4.12.1925) - український політичний діяч і письменник. Н. у с.Козлах на Чернігівщині (тепер с.Михайло Коцюбинське Чернігівського р-ну Чернігівської обл.). Навчався в Чернігівській духовній семінарії і Київському комерційному інституті. З квітня 1917 - член Української Партії Соціалістів-Революціонерів. В травні 1918 Б. став одним з ініціаторів розколу УПСР і оформлення лівої фракції партії боротьбистів. Редагував її друкований орган - газету "Боротьба". Після вимушеного злиття Української Партії Соціалістів-Революціонерів-Боротьбистів (комуністів) з Комуністичною Партією (більшовиків) України вступив до останньої. В 1920-25 входив до складу ЦК КП(б)У. З 1921 був призначений головою Держвидаву та редактором газети "Вісті ВУЦВК". Б. - організатор і редактор журналів "Шляхи мистецтв", "Червоний перець" (1922-25), "Всесвіт" (1925). Засновник і керівник спілок "пролетарських" письменників України - "Боротьба" (1919) і "Гарт" (1923-25). Б. відомий як поет (під псевдонім В.Еллан), прозаїк (псевдонім - А.Ортал), як фейлетоніст сатирик (псевдонім - Валер Прозоза), як пародист (псевдонім - Маркіз Попелястий). Автор збірки поезій "Удари молота і серця" (1920) та інших літературних творів. В 30-х роках твори Б. були заборонені як націоналістичні, а пам'ятник Б., встановлений у Харкові, знищений.

БОБЕРСЬКИЙ ІВАН (4.8.1873 - 17.8.1947) відомий український громадський діяч, один з засновників українського спортивного руху. Н. в с. Доброгостів Дрогобицького повіту на Львівщині у родині священика. Навчався в ун-тах Львова, Відня і Граца. Перебуваючи в Західній Європі, вивчав нові форми і методи фізичного виховання. В 1890-14 викладав німецьку мову і фізичну культуру в Академічній гімназії у Львові. Став одним з організаторів сокільсько-стрілецького руху, в 1910-14 - голова "Сокола-Батька". Редагував періодичні видання: "Вісті з Запорожжя" (1910-14) і "Січові вісті" (1912-14). На поч. першої світової війни увійшов до складу Бойової Управи УСС. з 1915 - член Головної. Української Ради. В 1918-19 - референт пропаганди у державному секретаріаті військових справ ЗУНР. В листопаді 1920 за дорученням Державного Секретаріату ЗУНР-ЗОУНР виїхав до США. З 1922- секретар представництва ЗУНР у Канаді. Брав активну участь у житті української діаспори в Америці. В 1931 повернувся в Європу. В 1932-47 жив у м.Тржичі (Югославія). Автор поручників з фізичного виховання - "Забави й ігри рухові" (1904-05). "Копаний м'яч" (1906) та ін.

БОБРИНСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (Георгій) ОЛЕКСАНДРОВИЧ (р.н. і см. невід.) - російський державний діяч, граф. В 1914-5 Б. під час окупації російськими військами Галичини і Буковини очолював Галицько-Буковинське генерал-губернаторство. Керована Б. російська окупаційна адміністрація проводила відверту антиукраїнську політику. За його розпорядженнями закривались українські школи, газети, друкарні, відбувались масові арешти і депортації української інтелігенції у глибоку Росію. Діяльність Б. на посту генерал-губернатора Галичини і Буковини російський політик П.Мілюков, виступаючи в Державній Думі, розцінив як "європейський скандал".

БОБРОВСЬКИЙ БОРИС (рр. н. і см. невід.) -український військовий діяч періоду української національно-визвольної боротьби 1917-21. В роки першої світової війни - генерал російської армії В 1917 очолював Українську Військову Громаду в Двинську. Наприкінці листопада 1917 був призначений начальником Українського Генерального Військового Штабу, який очолював до березня 1918. Подальша його доля

невідома.

БОБРОК-ВОЛИНСЬКИЙ ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ (II пол 14 ст.) - український князь. Походив з Волині. Син литовського князя Коріата (Михайла) Гедиміновича. З кінця 70-х років перейшов на службу до московського князя Дмитрія Донського і одружився на його сестрі Анні. Учасник походів московського війська проти волзьких болгар. (1376) і татар (1378). Особливо відзначився під час Куликівської битви 1380. Командуючи в ході битви запасним полком. наніс ранговий удар, який привів до розгрому татарських військ хана Мамаю.

БОВМЕН ІСААК (1878-1950) - американський дипломат. В 1919 Б. входив до складу американської делегації на Паризькій мирній конференції 1919-20. Член комісії по вирішенню українсько-польського конфлікту. З ініціативи Б. 2.5.1919 американський уряд припинив воєнну допомогу Польщі у зв'язку з діями польської армії ген. Й.Гаплера на українському фронті в Галичині під час українсько-польської війни 1918-1919.

БОГАЦЬКИЙ ПАВЛО (1883 - р.см. невід.) український громадський і військовий діяч, журналіст, літературознавець і бібліограф, дійсний член НТШ. В 1909-14 - засновник і редактор ж-лу "Українська хата", який виходив у Києві. В 1914 Б. за національно-просвітницьку роботу був заарештований російською владою і засланий до Нерчинського краю. В 1917 повернувся до Києва, де був призначений начальником міліції міста. В 1918-19 - столичний отаман і отаман Коша Охорони Республіки. З 1922 перебував в еміграції. Б. автор збірок новел "Камелії" (1918), "Під баштою зі слонової кості", літературно-критичних статей і бібліографічних праць.

БОГДАНОВИЧ-ЗАРУДНИЙ САМІЙЛО (рр.н. і см. невід.) - український військовий і державний діяч, генеральний суддя, дипломат. До поч. національно-визвольної війни 1648-57 був товаришем козацької хоругви королівської армії. В 1648 приєднався до повстанського війська під проводом Б.Хмельницького. Визначився в Корсунській битві 1648. Виконував важливі дипломатичні доручення гетьмана Б.Хмельницького. В квітні 1650 вів переговори з представниками польського уряду у Варшаві. В квітні 1652 і березні 1654 Б.-З. очолював українські посольства до Москви, а в червні 1653 - до Туреччини. Разом з П. Тетерею брав участь у виробленні положень міждержавного договору між Україною і Московським царством в лютому-березні 1654 (див. Березневі статті 1654). В 1657 їздив з дипломатичною місією до Трансильванії. Підтримував політику гетьмана І.Виговського. У вересні 1658 брав участь у виробленні умов і укладанні Гадяцького договору 1658. Після обрання гетьманом Ю.Хмельницького перейшов на його бік. Спільно з Г.Лісняцьким і Г.Гуляницьким уклав Слободищенський трактат 1660. В 1664 вів боротьбу проти гетьмана Лівобережної України -І.Брюховецького. Після 1664 даних про нього немає

БОГУН ІВАН ТЕОДОРОВИЧ (Федоренко, Федорович; р.н.невід.п.17(27), 2.1664) - видатний український військовий і державний діяч. полководець, полковник подільський, згодом – кальницький (вінницький) і паволоцький. Походив з української шляхти. Учасник визвольних повстань у 1637-38. Брав участь у всіх битвах національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57. В березні 1651 Б. разом з С.Височаном керував обороною Вінниці. Особливо визначився у Берестецькій битві 1651. В ході цієї битви, будучи обраним наказним гетьманом, зумів організувати оборону козацького табору, а пізніше вивести українську армію з оточення. В 1653 вів запеклі бої з польськими частинами пір, командуванням С.Чарнецького під Монастирищем. В січні 1654 Б. разом з дмовився присягнути на вірність московському царю. У 1655 керував героїчною обороною Умані. Непохитно стояв на позиціях української державності, був противником промосковської і пропольської орієнтації українських гетьманів. В 1658 брав активну участь у придрушенні Пушкаря і Барабаша заколоту 1657-58. Висловлював претензії Ю.Хмельницькому за укладення Переяславських статей 1659. В.1662 Б. був ув'язнений поляками в фортеці Мальборк (Марієнбург). На поч. 1663 король Ян II Казимир звільнив Б. і доручив йому командування правобережними козацькими полками. В 1663-64 брав участь у поході гетьмана П.Тетері у Лівобережну Україну. В лютому 1664 був схоплений поляками 117(27)2.1664 розстріляний біля Новгород-Оверського.

БОДЯНСЬКИЙ ОСИП МАКСИМОВИЧ (літературні псевдоніми М.Бода-Варвинець; запорожець Ісько Материнка, І.Мастак та ін.: 31.10(12.11).1808-6(18).9.1877) - український філолог-славіст, історик і письменник. Н. в с.Варві Полтавської губернії (тепер селище Сріблянського р-ну Чернігівської обл.) у сім'ї священика. В 1834 закінчив навчання у Московському ун-ті. У 1837-42 перебував у науковому виражденні у слов'янських країнах. В 1842-68 - проф. Московського ун-ту, а з 1845 - секретар Московського т-ва історії-та старожитностей при ун-ті. В 1846-48 і 1858-77 редагував його періодичне видання "Чтение Московского общества истории и древности российских", в яких опублікував багато цінних матеріалів з історії України, народні пісні. Б. - автор праць з історії -"Про погляди відносно походження Русі" (1835), "Про час виникнення слов'янських письмен" (1855) та слов'янської філології -"Розгляд різних думок про давню мову північних і південних русів"(1837) та ін. Б. послідовно вистояв самобутність і самостійність української національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57. В березні 1651 Б. разом з С.Височаном керував обороною Вінниці. Особливо відзначився у Берестецькій битві 1651. В ході цієї битви, будучи обраним наказним гетьманом, зумів організувати оборону козацького табору, а пізніше вивести українську армію з оточення. В 1653 вів запеклі бої з польськими частинами під командуванням С.Чарнецького під Монастирищем. В січні 1654 Б. разом з І.Сірком відмовився присягнути на вірність московському царю. У 1655 керував героїчною обороною Умані. Непохитно стояв на позиціях української державності, був противником промосковської і пропольської орієнтації українських гетьманів. В 1658 брав

активну участь у придушенні Пушкаря і Барабаша заколоту 1657-58. Висловлював претензії Ю.Хмельницькому за укладення Переяславських статей 1659. В.1662 Б. був ув'язнений поляками в фортеці Мальборк (Марієнбург). На поч. 1663 король Ян II Казимир звільнив Б. і доручив йому командування правобережними козацькими полками. В 1663-64 брав участь у поході гетьмана П.Тетері у Лівобережну Україну. В лютому 1664 був схоплений поляками і 17(27)2.1664 розстріляний біля Новгород-Сіверського.

БОДЯНСЬКИЙ ОСИП МАКСИМОВИЧ (літературні псевдоніми М.Бода-Варвинець: запорожець Ісько Материнка, І. Мاستак та ін.; 31.10(13.11).1808-6(18).9.1877) - український філолог-славист, історик і письменник. Н. в с.Варві Полтавської губернії (тепер селище Сріблянського р-ну Чернігівської обл.) у сім'ї священика. В 1834 закінчив навчання у Московському ун-ті. У 1837-42 перебував у науковому відрядженні у слов'янських країнах. В 1842-68 - проф. Московського ун-ту, а з 1845 - секретар Московського т-ва історії-та старожитностей при ун-ті. В 1846-48 і 1858-77 редагував його періодичне видання "Чтение Московского общества истории и древности российских", в яких опублікував багато цінних матеріалів з історії Укр.аїни, народні пісні. Б. – автор праць з історії – "Про погляди відносно походження Русі" (1835), "Про час виникнення слов'янських письмен" (1855) та слов'янської філології – "Розгляд різних думок про давню мову північних і південних русів" (1837) та ін. Б. послідовно відстоював самобутність і самостійність української мови і літератури. В 1846 вперше видав "Літопис Самовидця" (можливий автор - Р.Ракушка-Романовський) та "Історію Русів". Був ініціатором видання "Народні пісні Галицької і Угорської Русі" Я.Головацького. Автор поетичних творів "Наські українські казки" (1835) та поезії 1843-44. Б. був знайомим і перебував у дружніх стосунках з М.Гоголем, Т.Шевченком, М.Максимовичем.

БОЖ (Боз, Бус; р.н. невід. -п. бл. 375) – князь антів. У своїй книзі "Про походження та історію готів" історик Йордан писав, що в 70-х роках 4 ст. Б. очолював мужню боротьбу антів проти готів. Спочатку анти завдали поразки готам, яких очолював король Вінитар, але бл. 375 готам вдалося захопити Б. в полон. За наказом Вінгтара розп'ятий разом зі своїми синами і найближчими 70 старшинами. Згадується в "Слові о полку Ігоревім". За деякими даними, Б. був страчений на Росі біля с. Синяви (тепер Рокитнянський р-н Київської обл.).

БОЖКО ЮХИМ (1885 - січень 1920) -український повстанський отаман. В період Гетьманату - начальник охорони Запорізької залізниці у Катеринославі. В листопаді 1918 очолив українське військове формування на Катерино-славщині - "Запорізька Січ". Наприкінці 1918 -поч. 1919 вів активні бойові дії проти більшовицьких військ в р-ні Катеринослава. В 1919 - командир 2 піхотної дивізії Запорізького Корпусу. Б. хотів втілити в життя утопічну ідею про відновлення запорізьких традицій в армії, чим вносив елементи анархії у військові частини. Загинув у суперечці з отаманом О.Волохом в січні 1920.

БОЙДУНИК ОСИП (псевдонім Діброва; 1895 -р. см. невід.) - український політичний діяч. Н. у Галичині. Інженер за фахом. Брав участь в українських національно-визвольних змаганнях 1917-21, був старшиною Української Галицької Армії і Армії Української Народної Республіки. З 1920 -член Української Військової Організації. На поч. 20-х років один з провідних членів Групи Української Національної Молоді, згодом голова ГУНМ. В січні-лютому 1929 - учасник Першого Конгресу Українських Націоналістів (28.1.-3.2.1929) у Відні, на якому було утворено Організацію Українських Націоналістів. Співпрацював у тижневику "Український Голос" і "Голос Нації". Неодноразово заарештовувався польською поліцією. У вересні 1932 під час "процесу конгресівців" над 9 учасниками Першого Конгресу Українських Націоналістів засуджений до 4 років ув'язнення. Після звільнення наприкінці 1935 очолив політичну референтуру Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ. З 1941 - член Проводу Українських Націоналістів. В еміграції входив до складу Української Національної Ради. очолював її президію. Автор праць "Національний солідаризм", "Українська внутрішня політика" та ін.

БОЙОВА УПРАВА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ (Українська Бойова Управа) -організаційно-координаційний центр Легіону Українських Січових Стрільців. Створена 3.8.1914 з представників від Головної Української Ради, Українського Січового Союзу і "Сокола-Батька" для формування Легіону УСС. 6.8.1914 опублікувала звернення "До українського народу", в якому містився заклик вступати в УСС.З початку вересня 1914 Б.У. УСС перебувала у Відні. З 1915 Б.У. займалася в основному пропагандистською, видавничою і харитативною діяльністю, В 1914-15 Б.У. очолював К.Трильовський, а з 1917 - С. Смаль-Стоцький. Членами Б.У. були К.Білецький, І.Боберський, Д.Вітовський. В.Темницький. С.Горук, Д.Катамай. С.Шухевич, В.Онгалевич, Т.Рожанковський та ін.

БОЙЧУК МИХАЙЛО ЛЕВОВИЧ (18(30).10.1882- 13.7.1937) - визначний український живописець-монументаліст і педагог, один з основоположників українського монументального мистецтва. Н. в с.Романівці на Тернопільщині. В 1908 -удосконалював свою майстерність у Парижі. В 1917 - проф. Академії Мистецтв, з 1924 -художнього інституту в Києві. Б. створив школу художників-монументалістів т. зв. бойчукістів (Т.Бойчук, К.Гвоздик, А.Іванова, С.Колос, О.Мизін, О.Павленко, І.Падалка, М.Рокицький та ін.), вміло поєднував впливи візантійського живопису з традиційними елементами українського малярства. Під його керівництвом виконано розписи Луцьких казарм у Києві (1919) санаторію ім. ВУЦВК на Хаджібеївському лимані в Одесі (1928), Червонозаводського театру в Харкові (1933-35). Б. - автор портретів Б.Лепкого і К. Же-ромського (поч. 20 ст.), ряду декорацій для вистав "Молодого театру" Л. Курбаса у Києві (1918). В 1937 заарештований органами НКВС і засланий. Помер у концтаборі.

БОЛБОЧАН (Балбачан) ПЕТРО (1883 -24.6.1919) - відомий український військовий діяч, полковник Армії

УНР. З осені 1917 Б. командир Першого Українського республіканського полку у складі Другої сердюцької дивізії. На поч. лютого 1918 очолювана Б. частина вела запеклі бої на підступах до Києва і в самому місті проти наступаючих більшовицьких армій, В лютому 1918 був призначений командиром другого куреня Окремого Запорізького Загону. 24.2.1918 курінь Б., зайнявши Житомир, розпочав наступ на Київ, який звільнив 2.3.1918. 10.4.1918 Б. за наказом військового міністра УНР О.Жуковського очолив Кримську групу Армії УНР, яка, розвиваючи успішний наступ на півдні України, 25.4. зайняла Симферополь, а в наступний день - Бахчисарай. З кін. квітня 1918 Б. командував Другим Запорізьким полком у складі Запорізького Корпусу, який у період Гетьманату охороняв східні кордони України. В листопаді 1918 полк під командуванням Б. одним з перших перейшов на бік Директорії Української Народної Республіки і взяв участь у повстанні проти гетьмана П.Скоропадського. У грудні 1918 Директорія УНР призначила Б. командуючим Лівобережною армійською групою яка протистояла наступу Червоної армії у Лівобережній Україні. Після відступу частин Армії Української Народної Республіки на Правобережну Україну Б. командних постів не займав. 9.6.1919 при підтримці ряду провідних членів Української Партії Соціалістів-Самостійників Б. самовільно проголосив себе командуючим Запорізького Корпусу, який розташовувався в Проскуріві (тепер Хмельницький). Цей крок був розцінений Директорією УНР як спроба державного перевороту. Б. був заарештований начальником контррозвідки Армії УНР М.Чеботарівим, звинувачений у спробі встановлення диктатури Є. Летушевича та командуючого Української Галицької Армії О.Грекова і за вироком воєнно-польового суд розстріляний біля станції Балин на Поділлі.

БОЛЕСЛАВ I ХОРОБРИЙ (967-17.6.1025) польський князь (992-1025) і король в 1025. Походив з династії П'ястів. Син князя Мешка I.В. 999 приєднанням Краківської землі завершив процес формування польської держави. У війнах з "Священною Римською імперією" (1003-05 1007-13, 1015-18) зумів відстояти незалежність Польщі. В 1000 добився організації самостійної архієпископської кафедри у Гнезно. В 1003 захопив Словаччину і Моравію, проте остання була відвоєнована Чехією в 1201. В 1018 Б., підтримуючи Святополка Окаянного у боротьбі проти Ярослава Мудрого, здійснив похід на Київ і тимчасово захопив Червенські міста. В 1030-31ці міста відвоював Ярослав Мудрий.

БОЛЕСЛАВ II СМІЛИВИЙ (1039-1081) польський князь (1058-77), король Польщі (1077-79) з династії П'ястів. Син Казимира I. Вів війну з Чехією. За правління Б.ІІ Польща втратила частину Західного Помор'я. В квітні 1069 війська Б.ІІ допомогли київському князю Ізяславу Ярославичу зайняти Київ і придушити Київське повстання 1068-69. В 1077 здійснив новий похід у Київську державу. В 1079 в результаті повстання великих феодалів змушений втекти в Угорщину. Помер у Каринтії.

БОЛЕСЛАВ III КРИВОУСТИЙ (20.8.1085-28.10.1138) - польський князь (1102-1138; за іншими даними -1106-38). Син князя Владислава I Германа. Походив з династії П'ятів. Після смерті батька отримав у володіння Малу Польщу. Вів вперту боротьбу зі своїм братом Збігневом, який успадкував Мазовію і Велику Польщу, і його союзником німецьким імператором Генріхом. За Б.ІІІ було тимчасово відновлено політичну єдність Польщі. В 1116 приєднав до Польщі Сх.Помор'я, а в 1123-Зах. Помор'я і частково землі лютичів. За правління Б.ІІІ у Польщі перебував Володимир Мономах. В 1138 видав статут (т.зв. статут Б.ІІІ), за яким територія Польщі була поділена на уділи між його синами, що поклато початок періоду роздробленості Польської держави.

БОНЯК (руське прізвище - Шолудивий; кін. 11-поч. 12 ст.) - половецький хан. Чинив грабіжницькі напади на Київську Русь. В червні 1096 на чолі половецької орди напав на Київ (можливо, у відповідь за вбивство 24.2.1095 князем В.Мономахом у Переяславі половецьких князів Кітана і Ітлара), де спалив княжий двір в Берестові, Красний двір на Вицубичах і пограбував Печорську Лавру. В 1097 і 1105 знову напав на київські землі. В 1099 допомагав князю Давиду Ігоровичу заволодіти Володимиром і Луцьком. В 1107 Б. разом з половецьким ханом Шаруканом був розгромлений військами Володимира Мономаха, Святополка і Олега на Сулі поблизу Лубен.

БОПЛАН ПІОМ ЛЕВАССЕР де (бл. 1600-6.12.1673) - французький військовий інженер і картограф. Н. у Нормандії. В 1630-48 перебував на службі у польських королів Сигізмунда III, Владислава IV і Яна II Казимира в чині старшого капітана артилерії і королівського інженера, переважно в Україні. Керував будівництвом фортець і замків у Барі (1638), Бродях (1630-35), Пшчірцях (1635-40; у співпраці з італ. інженером Андреа дель Аквою), Кременчук. В липні 1635 за проектом Б. на правому березі Дніпра біля Кодацького порогу польський уряд наказав спорудити фортецю Кодак, яка мала повністю ізолювати Запорізьку Січ від решти України. В 1639 Б. відбудував зруйновану козаками на чолі з гетьманом І.Сулимою фортецю Кодак. В 1650

видав "Опис України або області Королівства Польського...", що містить цінні дані з історії, географії і культури України, докладний опис побуту і звичаїв українського народу. Б. був -одним з найвидатніших картографів 17 ст. В 1648-50 склав карту України, для якої використовував власні виміри.

БОРБИСТИ - популярна назва членів Української Партії Лівих Соціалістів-Революціонерів (борбистів). Назва походить від центрального партійного органу російської газети "Борьба". Підтримували існування радянської влади в Україні. Проте, на відміну від більшовиків, замість гасла диктатури пролетаріату висунули гасло диктатури трудящих класів. В липні 1920 Б. були змушені самоліквідуватися і увійти до складу Комуністичної Партії (більшовиків) України. В 20-30-х роках деякі провідні члени Б., серед яких Качинський, Мстиславський, Терлецький та ін., входили до складу уряду УСРР.

БОРЕЦЬКИЙ ІОВ (Іван Матвійович; р.н. невід. -п. 12.3.1631) Український церковний, політичний і освітній діяч. Н. в с.Бірчому у Галичині (тепер с. Городоцького р-ну Львівської обл.). Освіту здобув за кордоном. Викладав у Львівській братській школі, в 1604-05 - її ректор. В 1615 виступив одним з засновників Київської братської школи, в якій згодом став ректором. В 1620-31 - київський православний митрополит. Б. - автор полемічних творів, спрямованих на захист православ'я: "Протестація" (1621), "Юстифікація" (1622). В 1628-29 Б. разом з митрополитом В.Рутським робив спроби примирити дві українські церкви -православну і греко-католицьку. Проте плани Б. не знайшли підтримки.

БОРЕЦЬКИЙ МИХАЙЛО (1879-1936) -український церковний діяч, митрополит УАПЦ (1927-1930). Н. на Волині. Навчався у Київській духовній семінарії та на педагогічних курсах у Харкові. В 1904-21 - викладач теології та військовий священник-капелан. 31922 - єпископ гайсинський. 17.10.1927 обраний на Другому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі митрополитом Української Автокефальної Православної Церкви. Підчас процесу над Спілкою Визволення України заарештований і ув'язнений у Ярославському ізоляторі для політичних в'язнів. За відмову підписати звернення до Папи Римського, яке б засвідчувало відсутність в Україні репресій за релігійні переконання, засланий на Соловецькі острови. Помер при нез'ясованих обставинах в одній з клінік Ленінграда.

БОРИС І ГЛІБ - молодші сини київського князя Володимира Святославича. Бл. 987-89 (за іншими даними - 994-996) Борис (р.н. невід.-п.1015) отримав від батька Ростов, а Гліб (р.н. невід.-П.1015) - Муром. Після смерті батька (1015) під час міжусобної боротьби були вбиті за наказом старшого брата Святополка Окаянного. Б. вбито на р. Альті, коли він повертався з походу на печенігів, а Г., - поблизу Смоленська. В 1072 останки Г. і Б. були перенесені у Вишгород і захоронені у Борисоглібському соборі, збудованому князем Ізяславом. В 1071 канонізовані православною церквою. В 1191 прах Б. і Г. князь Давид Ростиславич переніс у Смоленськ.

БОРОВЕЦЬ ТАРАС (псевдоніми Тарас Бульба, Чуб, Гонта: 93.1908 - 15.5.1981) - український політичний і військовий діяч. Н. на Волині. Деякий час працював каменярем. В роки польської окупації Західної України проводив пропагандистську роботу на Поліссі. У 1930 заснував організацію Українське Національне Виродження. Декілька раз заарештовувався польськими спецслужбами, в 1934-35 був в'язнем Берези Картузької В 1939-41 під час більшовицької окупації продовжував роботу по організації націоналістичного підпілля на Поліссі і Волині. На поч. німецько-радянської війни 1941-45 Б. сформував і очолив партизанські відділи Поліської Січі в м.Олевську. В лютому 1942 повстанські загони на чолі Б. діяли в Костопільському та ін. р-нах. В березні-квітні 1943 вів переговори з штабом УПА-Північ, однак пропозицію про входження його відділів в єдиний повстанський рух Б. вихилив. В липні 1943 Б. перейменував очолювані ним загони в Українську Народно-Революційну Армію і створив спільно з І.Мітрингою Українську Національно-Демократичну Партію. 18-19.8.1943 УНРА була роззброєна частинами Української Повстанської Армії. Наприкінці листопада 1943 (за деякими даними -1.12.1943) заарештований гестапо у Варшаві і ув'язнений у концтаборі Саксенгаузен.

Звільнений у вересні 1944.31948 жив в емігрант у Канаді. Видавав журнал "Меч і Воля", створив Українську Національну Гвардію. Номеру Торонто. Автор спогаде "Армія без держави".

БОРОВИКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ЛУКИЧ (24.7(4.8.).1757-6(18).4.1825) - видатний український живописець-портретист. Н. в м.Миргороді в козацькій родині. Малювати вчився у батька і дядька-іконописців. В 1788 Б. переїхав до Петербурга, де працював під керівництвом Д.Ле-вицького. Став найвидатнішим портретистом Петербурга. 31795-академік, з 1802- радник Академії Мистецтв. Працюючи в дусі класицизму, продовжував кращі західно-європейські традиції в українському мистецтві. Виконав бл. 160 портретів - полк. П.Руденка (80-11 рр. 18 ст.), О.Капніста (1780), "Богоматір на троні", "Цар Давид" (1785), М.Лопухіної (1797), В. Арсенєвої (1795), О.Безбородька з дочками (1803), київського вайта П.Борщевського (1818) та багато ін. Виконав іконостаси і розписи церков та соборів у Миргород, Кобинцях, Могилеві, Петербурзі та інших містах.

БОРОДАВКА (Неродич) ЯЦЬКО (р.н. невід.-П.1621) - гетьман запорізького козацтва. Наприкінці 1619 Б. був обраний нереєстровим козацтвом гетьманом замість П.Сагайдачного. В 1621 очолив козацьке військо в поході проти турків у Молдавію (див. Хотинська війна 1620-21). Невдачі деяких козацьких загонів Б. у Молдавії, нестача провіанту і фуражу для війська привели до скинення його з гетьманства. Гетьманом було обрано П.Сагай-дачного. Невдовзі Б. за вироком козацького суду було страчено.

"БОРОТЬБА" - щотижнева газета, видання Української Партії Соціалістів-Революціонерів. Виходила в 1917-20 у Києві. Редактор М.Порш. Після розколу УПСР у травні 1918 "Б." - орган лівої фракції партії, яка отримала від газети свою назву - боротьбисти. Редактор В.Блакитний.

БОРОТЬБИСТИ (Боротьбісти) -див. Українська Партія Соціалістів-Революціонерів-Боротьбістів (комуністів).

БОРТНЯНСЬКИЙ ДМИТРО СТЕПАНОВИЧ (1751-28.9(10.10).1825) - видатний український композитор і хоровий диригент. Н. в м.Глухові (тепер Сумська обл.). За деякими даними, до1758 навчався у Глухівській співочій школі. За гарний голос був прийнятий до петербурзької придворної капели. Вчився в італійського композитора Б.Галуппі, а в 1769-79 продовжував навчання в Італії. Написав опери "Креонт" (1776), "Алкід" (1778), "Квінт Фабій" (1779), поставлені на італійській сцені. В 1774 (за ін. даними1779)-1796-капельмейстер

придворної капели в Гатчині і Павловську, в якій співали майже виключно українці. В цей час написав опери "Сокіл" (1786) і "Син-суперник" (1787). пасторальну комедію "Свято сеньйора" (1786), балет і концертну симфонію (1796). В 1796-1825 управитель придворної співочої капели. Створив понад сто творів хорової церковної музики (в т.ч. бл. 70 концертів і 2 літургії), в яких в значній мірі відобразилися мотиви української народної пісенності. Серед хорових концертів Б. найвідоміші: "Господи, силою твоєю", "Слава во вишніх Богу", "Сей день", "Услиши, Боже, глас мій" та ін. Хоровий стиль Б. визначається урочистістю і ліричністю. Творчість Б. належить до вершин світової музичної культури.

БОРЩАК ІЛЬКО (19.7.1892-11.10.1959) -відомий український історик і громадський діяч. Н. на Херсонщині. Вивчав класичну філологію в Петербурзькому, Київському і Новоросійському (Одеському) ун-тах. Після здобутт вищої освіти, займався науковою діяльністю. В 1914-17 Б. -офіцер російської армії, брав участь у боях на фронтах першої світової війни. На поч. 1917 обраний членом Української ради військ Румунського фронту. В 1918-19-старшина Армії УНР. З січня 1919 у складі місії Української Народної Республіки перебував у США, згодом - секретар української делегації на Паризькій мирній конференції 1919-20. В 1923-32 Б. - один з засновників і провідних членів Союзу Українських Громадян у Франції, який стояв на прорадянських позиціях. У 1926-29 - один з видавців газети "Українські вісті" в Парижі. В 20-30-х роках плідно займався науковою діяльністю, досліджуючи політичну історію України 17-поч. 20 ст. В 1938 став ініціатором викладання української мови і літератури, а також запровадження курсу українознавства в Національній школі живих східних мов у Парижі. Під час гітлерівської окупації Франції в 1940-43 двічі заарештовувався, деякий час перебував на нелегальному становищі. В 1949 став директором Архіву української еміграції у Франції, розпочав видання наукового журналу "Україна" (1949-53). Помер у жовтні 1959 у Парижі. Автор бл. 400 наукових праць, написаних українською і французькою мовами, серед них - "Козаки Б.Хмельницького" (1922), "Пилип Орлик. Вивід прав України" (1924), "Вольтер і Україна" (1926), "Український мир у Брест-Литовському" (1929), "Григор Орлик - великий мазепинець" (1930), "Мазепа - людина і історичний діяч" (1932), "Слідами гетьмана К.Розумовського у Франції" (1957) та ін.

БОТА ЛУІС (1862-1919) - південноафриканський державний і військовий діяч, генерал. Перший прем'єр-міністр Трансваалю, а з 1910 - прем'єр-міністр Південно-Африканського Союзу. 2.4.1919 Б. за дорученням Найвищої Ради Паризької мирної конференції 1919-20 очолив міжнародну комісію, утворену для підготовки укладання перемир'я між Західною Областю Української Народної Республіки і Польщею під час українсько-польської війни 1918-19. Комісія ухвалила обмежити армії воюючих сторін до 20 тис. кожну. Було встановлено демаркаційну лінію ("лінія Боти"), за якою Дрогобицький нафтовий басейн залишався за ЗОЗУНР, а до Польщі відходив Львів і території на захід від лінії Львів - Сокаль. Уряд ЗОЗУНР 13.5.1919 прийняв пропозиції комісії Б. Польський уряд, значно посиливши фронтові частини на українсько-польському фронті армією ген. Й. Галлера, повністю сформованою у Франції і призначеної Антантою виключно для боротьби з більшовицькими військами, відкинув всі пропозиції міжсоюзної комісії, очолюваної Б. (див. також українсько-польська війна 1918-19).

БОШ ЄВГЕНІЯ БОГДАНІВНА (11(23).8.1879 5.1.1925) - радянська партійна і державна дачка. Єврейка за походженням. Н. в м.Очакові (тепер Миколаївська обл.). В 1901 році вступила в РСДРП. В 1905-07 займалась пропагандою ідей більшовизму на півдні України. З 1908 перебувала в Києві. В 1911-12 секретар комітету РСДРП в Києві. Навесні 1912 заарештована і вислана в Іркутську губернію. В 1914 разом з Г. Пятаковим емігрувала за кордон. Після Лютневої революції в Росії повернулася в Київ. В 1917 очолювала окружний і обласний комітет більшовицької партії. В грудні 1917 обрана до складу більшовицького уряду в Україні - т. зв. Народного Секретаріату, в якому виконувала функції секретаря внутрішніх справ. В 1917-18 керувала більшовицькими збройними загонами в Україні, згодом займалась партійною роботою у Пензі, Астрахані, Чернігові, Москві.

БОЯРИ - 1. Збірна назва представників правлячого стану у Київській Русі, які займали друге, після князів, панівне становище в управлінні державою. Щодо походження терміну "Б." висловлюються різні думки. Одні дослідники виводять його від старослов'янського "бой" (воїн) або "болій" (великий), інші - від тюркського "баяр" (вельможа, багатий муж), ще інші - від староісландського "boerger" (знатна людина).

Виникнення боярства на Русі вноситься до епохи розкладу родоплемінних відносин у слов'янських племен (6-9 ст.). В період утворення Київської держави Б. поділялися на дві великі групи: 1 - земські Б. (старці, градські) - потомки родоплемінної знаті, що становили верхівку тогочасного суспільства; 2 - княжі Б. - представники княжої дружини та урядники його двору. В 11 ст. відбувається злиття обох груп боярства. Б. були васалами князя, зобов'язаними служити у його війську за право володіння земельними наділами. Одночасно вони користувалися т. зв. правом від'їзду, тобто могли переходити від одного князя до іншого без втрати своїх земель. В часи Київської держави Б. не були замкнутим станом, були випадки, коли до їхнього середовища потрапляли представники городян, духовенства і навіть селянства (смердів). В епоху роздробленості посилилась економічна могутність Б., зросло їх політичне значення. В Галицько-волинському князвстві впродовж 12-13 ст. вони брали участь у вирішенні всіх державних справ і неодноразово були керівниками антикнязівських виступів (наприклад Володислав Кормильчич). Дещо меншим був вплив Б. на політичне життя Київського, Чернігово-Оверського, Переяславського та інших князівств.

Б. займали найважливіші посади при княжому дворі. З їх середовища призначалися двірські (управителі

княжим господарством), скарбники, печатники (держателі княжої печатки), мечники, стольники та ін. Вони очолювали обласну адміністрацію - були княжими посадниками та тисяцькими. Найбільш заслужені і найзнатніші Б. входили до складу Боярської ради,- що була дорадчим органом при князі.

2. Після переходу українських земель під владу Великого Князівства Литовського та Королівства Польського основна частина Б. перейшла на службу до великих князів литовських та польських королів і була включена до шляхетського стану. Найбільш знатні з них отримали титули князів (Острозькі, Вишневецькі, Збараські та ін.). Середньо- і малозаможні Б. втратили частину своїх привілеїв і перетворилися на військових слуг, урядників та інших що служили панам та князям на правах денної залежності. За часів Польсько-Литовської держави вище боярство прибрало назву панів, або земян, а стара назва -Б. залишилася при дрібних боярах. Нижчий прошарок боярства разом з дрібною шляхтою впродовж тривалого часу боровся проти засилля панів. Ця боротьба закінчилась у 16 ст. формальним зрівнянням у правах всіх представників шляхти і Б. без огляду на їх майновий стан. Частина збіднілих Б. в часи формування і розвитку українського козацтва поповнювала його ряди, з їх середовища походила значна частина керівників козацьких рухів у 16-17 ст.

3. На протязі 15-17 ст. Б. були представниками правлячої верхівки у Московській державі. Вони перетворилися на замкнутий стан, який претендував на панівну роль в управлінні державою, що викликало репресії з боку московських великих князів (з 1547 - царів). Так, за Івана IV (1533-1584) під час т. зв. оприччини було знищено або заслано значне число Б., представників найзнатніших і найбагатших родів. Згодом, Б. стали іменуватися служилі люди вищого розряду, що входили до складу Боярської думи. В ході реформ Петра I (1682-1725) на початку 18 ст. титул Б. було скасовано. 4. В Румунії, Молдові, а також на українських землях, що знаходилися в їх склад (див. Буковина) Б. називали великих землевласників. Боярство тут сформувалося у 13-14 ст. і на протязі наступних століть відіграло провідну роль у політичному житті регіону, проводило активну румунізацію українських земель. Особливо масштабним цей процес був у 1918-1940, коли фактично була припинена політична та культурно-просвітницька діяльність українського населення. В результаті включення Північної Буковини до УРСР у 1940 боярство було ліквідоване. У 1945 така ж доля його спіткала у Румунії.

БОЯРСЬКА ДУМА - 1. В часи Київської держави - вища рада при князеві, що складалася з представників земського боярства (старців градських - потомків місцевої родоплемінної знаті), княжої дружини (княжих мужів, думців), а згодом також духовенства (митрополита, єпископів). У компетенції Б.д. був розгляд і обговорення питань законодавства, внутрішньої та зовнішньої політики, державного устрою, релігії. Рішення її мали дорадчий характер.

Б.д. не мала постійного складу, заслання її скликалися князем у необхідних випадках. Особливо зросла роль Б.д. в період феодальної роздробленості. Вона стала свого роду феодальною курією (радою феодалів) сеньйора - великого чи удільного князя з його васалами, що користувалися певною політичною самостійністю. У 12 ст. до її складу входили основні урядові княжого двору: двірський, печатник, стольник, мечник, скарбник, а також представники княжої адміністрації на місцях -тисяцькі, посадники, воеводи. Звичайно число членів Б.д. було незначним. В деяких землях Київської Русі її роль суттєво вирізнялася. Так, у Галицькій землі їй належало важливе місце в управлінні державою.

2. У Московській державі з кінця 15 ст. Б.д. перетворилася на постійний дорадчий орган при московському великому князі (з 1547 -при царі). До її складу входили путні бояри (вдали окремими галузями двірцевого княжого господарства) та особи, що вдали адміністративним управлінням держави (тисяцькі, окольничі та ін.). Роль Б.д. була суттєво підірвана оприччиною, яку запровадив Іван IV Грозний. Значення її посилювалося наприкінці 16 і у 17 ст., коли до неї були включені представники дворянства. В результаті проведення державних реформ Петра I Б.д. у 1711 була замінена Сенатом.

БРАЙТЕР ЕРНЕСТ ТЕОДОР (1865-1935) -польський політичний діяч, публіцист. Єврей за походженням. В період до першої світової війни посол віденського парламенту від Галичини, видавець львівського "Монітора". В 1918 - член Української Національної Ради ЗУНР і Державного Секретаріату ЗУНР. Б. був єдиним польським політиком, який підтримував ідею державної незалежності України. За свою політичну діяльність і погляди Б. зазнавав переслідувань з боку польського уряду і був змушений емігрувати з Польщі.

БРАТСТВА - релігійні та культурно-просвітницькі організації українських міщан, які виникли при церковних парафіях в Україні в 15-17 ст. Спочатку Б. носили релігійно-благо-дійницький характер - опікувалися церквою, дбали про її побудову та обслуговування, влаштовували громадські богослужіння, місцеві церковні урочистості, братські обіди, допомагали бідним і хворим братчикам, організовували шпиталі та ін. В 16 ст. Б. набули великого громадсько-політичного і національно-культурного значення. Посилення національного гніту на українських землях, захоплених Річчю Посполитою, змушує Б. більш активно виступати на захист прав українського населення -звертатися зі скаргами на дії польської адміністрації до судів, посилати посольства до короля та ін. З часом Б. набирали дедалі більшого впливу, серед всіх верств українського населення: ремісників, цехових майстрів, купців, православної шляхти. Б. підтримували нечисленні українські магнати, такі як К-Острозький. А.Кисіль та ін. З кін. 16 ст. Б. розгорнули широку культурно-освітню діяльність. Вони викривали братські школи, друкарні, збирали бібліотеки. Найдавнішим і найвідомішим було Львівське братство, засноване бл. 1453. Наприкінці 16-на поч. -17 ст. Б. діяли в Києві, Луцьку, Острозі, Перемишлі, Рогатині, Тернополі, Судовій Вишні та інших містах України. В 17 ст. велику роль в національно-культурному житті України відіграло Київське братство, засноване в 1615 при

Богоявленському монастирі. До числа його членів крім київських міщан і української шляхти вступило також і Запорізьке Військо на чолі з гетьманом П.Сагайдачним. В 1632 Київську братську школу було об'єднано з Лаврською школою і створено Києво-Могилянську Колегію (див. Києво-Могилянська Академія). В числі провідних діячів Б. були видатні вчені, письменники, політичні діячі того часу: Ю.Рогатинець, І.Красовський, С.Зизаній, І.Борецький, П.Беринда та ін. Характер своєї діяльності Б. зберегли до кін. 17 ст. На поч. 18 ст. Б. занепали і перетворилися на виключно церковні організації, які дбали про збереження церков відправу богослужінь.

БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ - українська таємна організація. Створена влітку 1891 (за іншими даними 1892) на могилі Т.Шевченка у Каневі. Засновниками Б.Т. була група українських студентів - Б.Грінченко, І.Липа, М.Міхноський, В.Боровик та ін.. Основні ідейні засади організації були викладені у "Декларації віри молодих українців" і опубліковані у квітні 1893 у львівській газеті "Правда". Своїм основним завданням Б.Т. ставило боротьбу за національне визволення українського народу та досягнення повної автономії всіма народами, які були поневолені Російською імперією. Б.Т. зобов'язувалось вимагати поширення вживання української мови у школі, державних установах, родині і при всіх обставинах боронити інтереси українського народу. Тарасівці розгорнули широку діяльність по пропаганді своїх ідей серед студентства, шкільної молоді, селянства і робітництва. До літа 1893 основним осередком Б.Т. був Харків, але після арешту значної частини членів організації центр перенесено до Києва. Осередки Б.Т. з'явилися в Одесі, Полтаві, Лубнах та деяких інших містах України. До активних діячів Б.Т. належали В.Боржковський, М.Вороний, М.Дмитрієв, В.Самійленко, М.Кононенко, М.Коцюбинський, В. Степаненко, Б.Тимченко, О.Черняхівський, В.Шемет та ін. Б.Т. діяло в Україні до 1898. Під впливом ідей Б.Т. було засновано в 1897 Загальну Українську Безпартійну Демократичну Організацію та в 1900 - Революційну Українську Партію.

БРАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ - українська таємна організація, заснована навесні 1919 в Києві. Підтримувала зв'язки з урядом Української Народної Республіки за кордоном. Провідну роль у діяльності БУД відігравав С.Єфремов. В 1924 організація саморозпустилася.

БРАТСЬКІ ШКОЛИ - навчальні заклади в Україні у 16-18 ст., які заснували і утримували братства. Б.ш. були не тільки засобом освіти, але й однією з форм боротьби проти колонізаторської політики польського уряду. Перша школа була заснована в 1586 у Львові Львівським братством. За зразком Львівської братської школи викрилися Б.ш. у Луцьку, Перемишлі, Галичі, Вінниці, Вільні, Мінську, Могилеві та інших містах. В 1615 була заснована Київська братська школа. Першим її ректором став вихованець Львівської братської школи, письменник І.Борецький. Робота Б.ш. визначалась статутом. Навчання в школі проводилось українською мовою, але велика увага приділялась вивченню грецької, латинської і польської мов. Учні Б.ш. вивчали також діалектику, риторику, поетику, арифметику, геометрію, астрономію, музику, а у деяких - теологію. В школах панувала сувора дисципліна. Очолював школу ректор. Крім того, братство виділяло двох спостерігачів (схолархів), які контролювали роботу вчителів і навчання учнів та розв'язували господарські проблеми. До викладачів ставилися вимоги зразкової поведінки і доброї педагогічної підготовки. Б.ш., на відміну від єзуїтських колегій, мали демократичний характер. У них навчалися діти з різних суспільних станів: міщан, козаків, духовенства і шляхти. Сироти і учні з незаможних родин жили у бурсах. Б.ш. відігравали значну роль у поширенні освіти і культури в Україні, збереженні національної свідомості у абсолютної більшості українського суспільства.

БРАЦЛАВЩИНА - історична область в Україні у 14-18 ст. Займала територію теперішньої Вінницької і частину Хмельницької обл. України. Назва походить від міста Брацлав - її адміністративного центру. В 1362 землі Б. були захоплені великим князем литовським Ольгердом. В 60-х роках 15 ст. на територіальній основі Б. було створене Брацлавське воєводство, яке після укладення Люблінської унії 1569 відійшло до Польщі. Населення Б. брало активну участь у національно-визвольних повстаннях проти польських загарбників під проводом К.Косинського. С.Наливайка. М.Жмайла, Т.Федоровича, П.Лавлюка. В 1648 на визволеній від польської шляхти Б. було створено нову адміністративну одиницю Брацлавський полк, козаки якого брали участь у всіх битвах української армії під проводом Б.Хмельницького. Після укладення Андрусівського перемир'я 1667, за умовами якого Україна була поділена між двома сусідніми державами (Річчю Посполитою і Московським царством), Б. мало відійти до Польщі. Проте наприкінці 17 - ПОЧ.18 ст. населення Б., як і всієї Правобережної України, продовжувало вести вперту боротьбу проти польських гнобителів під проводом гетьмана П. Дорошенка, полковників А.Абазика, С.Палія. В 1712 після підписання Прутського мирного договору 1711 Брацлавський полк було ліквідовано. Внаслідок другого поділу Польщі (1793) Б. була захоплена Російською імперією і на її територіальній основі (2(13).4.1793) було створено Брацлавське намісництво. В 1796 після ліквідації намісництва в Росії територія Б. ввійшла до складу Подільської і Київської губерній (див. Адміністративно-територіальний устрій України).

БРАЦАЙКО МИХАЙЛО (1883 - р.см. невід.) - український громадсько-політичний і культурний діяч у Закарпатській Україні. Брат Юрія Б. В 1918-19 Б., стоячи на позиціях українського національно-державницького руху, виступав за входження Закарпаття до складу Соборної Української держави. В січні 1919 разом з братом Юрієм Б. став організатором народних зборів ("Собору Русинів") у Хусті, на яких було проголошено возз'єднання Закарпатської України з Українською Народною Республікою. 31919-член Центральної Руської (Української) Народної Ради. В 1922-38 один з лідерів Християнської Народної Партії. В 1932-38 Б. видавець і редактор суспільно-політичного двотижневика національно-демократичного напрямку "Українське слово". З лютого 1939 входив до складу сейму Карпатської України. Подальша його

доля невідома.

БРАЩАЙКО ЮРІЙ (1879-1946) - український громадсько-політичний діяч у Закарпатті, адвокат. В 1918-19 разом з братом Михайлом Б. став організатором українського національного руху у Закарпатті. 21.1.1921 народні збори представників від усіх земель Закарпаття під керівництвом братів Бращайків проголосили возз'єднання Закарпатської України з Українською Народною Республікою. В 1919 - один з засновників Центральної Руської (Української) Народної Ради в Ужгороді. В 1922-38 Б. був одним з провідних членів Християнської Народної Партії, яка стояла на позиціях українського народовства. З лютого 1939 -депутат сейму Карпатської України, міністр республіканського уряду. В 1946 репресований НКВС.

БРИГАДА - тактичне з'єднання у збройних силах, яке складається з кількох полків. В Українській Галицькій Армії було 12 бригад: Українських Січових Стрільців, Коломийська, Бережанська, Золочівська, Сокальська, Равська, Львівська, Самбірська, Угнівська або Волзька, Янівська або Яворівська, Стрийська і Гірська. Б. УГА складалася з 3-5 куренів піхоти, гарматного полку і кінної сотні. У 1919 в армії УНР існували окремі Б. кінні, а в 1920 - Б. піхотні.

БРОДІЙ АНДРІЙ (р.н. невід-п.1945) -громадсько-політичний і державний діяч у Закарпатті. Дотримувався москвофільських поглядів. В 1929-38 - депутат чехо-словацького парламенту. 8.10.1938 Б. обраний прем'єр-міністром Карпатської України. Незабаром заарештований за участь у таємних переговорах з угорським урядом. В 1939 Б. стає членом угорського парламенту. У 1945 заарештований органами НКВС і засуджений до смертної кари.

БРЮХОВЕЦЬКИЙ (Бруховецький) ІВАН МАРТИНОВИЧ (р.н.неви. - п. 8(18).6.1668) -гетьман Лівобережної України (1663-68). Н. біля Диканьки на Полтавщині. Вперше згадується в реєстрі Чигиринської сотні. Був старшим слугою (конюшим) у резиденції Б.Хмельницького. виконував деякі дипломатичні доручення гетьмана. В 1659 Б. під час гетьманських виборів їздив на Запоріжжя, щоб схилити запорожців підтримати кандидатуру Ю.Хмельницького. Залишившись на Запорізькій Січі, був обраний кошовим отаманом, а згодом і "кошовим гетьманом" (1659-63). Б., будучи вмілим оратором демагогом, висунувши утопічні соціальні лозунги (зменшити податки, обмежити старшинське землеволодіння), став поряд з Я. Сомком та І.Золотаренком кандидатом на гетьманство. В червні 1663 на Чорній Раді у Ніжині при підтримці запоріжців, селян, міщан і підтиском московського війська на чолі з Д.Великоганіним Б. було обрано гетьманом Лівобережної України. Спочатку проводив відверто промосковську політику. Виразу після обрання гетьманом Б. уклав з Московською державою БатуриНСькі статті 1663, став першим з українських гетьманів, який поїхав до Москви. Під час перебування у вересні-жовтні 1665 у Москві Б. було надано титул боярина і передано у володіння Шептаківську волость на Чернігівщині. В грудні 1665 Б. пописав Московські статті 1665, які значно обмеживши державні права Гетьманщини, послалили її адміністративну і фінансову залежність від Московського царства. На поч. 1666 Б. повернувся в Україну, де за допомогою генерального підскарбія Р.Ракушки-Романовського впорядкував фінансові справи держави. Дуже скоро промосковська політика Б. принесла важкі наслідки для України. Майже у всіх великих українських містах розмістилися російські гарнізони, значно розширилися права царських воєвод, які зосередили в своїх руках ряд військових і фінансових функцій (наприклад збирання податків в царську казну, заготівля хліба для утримання московських військ, грошові збори з українських купців тощо). В 1666 було проведено майновий перепис населення Лівобережної України для визначення розмірів оподаткування. Все це викликало величезне незадоволення українського населення московською адміністрацією і особливо гетьманом, який призвів до її появи в Україні. Навіть та частина православного духовенства, яка підтримувала раніше промосковську орієнтацію гетьманів, відкрито запротестувала проти зростання московського впливу. Незадоволення досягло свого апогею після укладення між Польщею і Московською державою Андрусівського перемир'я 1667. В 1667-68 на Лівобережжі відбулося ряд великих виступів проти московських залог у містах. Б., відчуваючи загальне обурення діяльністю московської адміністрації в Україні, вирішив відкрито виступити проти Москви і очолити антимосковське повстання. У січні 1668 на старшинській раді Гадячі Б. висловився за ліквідацію московської влади в Гетьманщині та перехід України під турецький протекторат. Рада прийняла цю пропозицію. Одночасно Б. вступив у переговори з П. Дорошенком та вислав посольство у складі полковника лубенського Г.Гамалії, генерального обозного І. Безпалого і канцеляриста Кашперовича до Стамбулу. В травні 1668 війська Б., повиганявши московські залоги з частини українських міст, вирушили визволяти пограничне місто Котельву, яке обложила московська армія під командуванням боярина Г.Ромодановського. На поч. літа на Лівобережну Україну вступили правобережні полки під проводом гетьмана П. Дорошенка і пішли на зустріч з військами Б., які стояли військовим табором під Опішнею (тепер Полтавська обл.) Дізнавшись про підхід військ П.Дорошенка, лівобережні козаки виступили проти Б. і 8(18).6.1668 вбили його. Похований у Гадячі.

БУБЕЛА ПЕТРО (1889-1920) - український військовий діяч, отаман УГА. Н. в. с. Лисиничі біля Львова. Закінчив Академічну гімназію у Львові. З жовтня 1918 входив до складу Українського Генерального Військового Комісаріату, який готував Листопадове повстання 1918 у Львові. В 1918-19 - товариш державного секретаря військових справ ЗУНР. Влітку 1919 .Б. - член делегації Української Галицької Армії на переговорах з денікінцями. Розстріляний більшовиками в Одесі.

БУДЗИНОВСЬКИЙ ВЯЧЕСЛАВ (1868-лютий 1935) - український громадсько-політичний діяч, журналіст, історик. В 1890 разом з І.Франком, М. Лавликом, Є. Левицьким став одним з засновників Української

Радикально) Партії, редактором її друкованого органу "Громадський голос". В 1899 вийшов зі складу УРП і став одним з організаторів Української Національно-Демо-кратичної Партії. В 1907-18 Б. - депутат австрійського парламенту. В 1927-30 очолював Українську Партію Праці, яка вистояла радянським тенденціям. Б. - автор праць на економічні теми ("Аграрні відносини в Галичині", "Хлопська посілість") та ряду історичних повістей і оповідань ("Осаул Підкова", "Під одну булаву", "Пригоди запорізьких скитальців"). Написав також двотомну "Історію України" (1924).

БУЖАНИ - одне з літописних племен, яке впродовж 8-10 ст. проживало на території західноукраїнських земель у басейні р. Західний Буг, від якої і походить його назва. Згадки про Б. містяться у давньоруських літописах ("Повість временних літ") та іноземних хроніках ("Баварський анонім X ст."). Письмові джерела свідчать про існування на землях, заселених Б., близько 230 укріплених городищ. Є припущення, що Б. творили племінний союз, і разом з волинянами у більш ранніх джерелах згадуються під назвою дуліби. Головними центрами Б. були Буськ (літописний Бужеськ), Белз та ін. У 9-10 ст. землі Б. ввійшли до складу Київської держави, після того у письмових пам'ятках вони не згадуються.

БУЗЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО - українське козацьке військо в II пол. 18-поч. 19 ст. Його виникнення пов'язане з сформованим у 1769 ген. О.Прозоровим полком українських козаків, що брав участь у російсько-турецькій війні 1768-74. В 1775 козаків полку було поселено на прикордонних землях по р. Південний Буг. В 1797 б.к.в. було ліквідовано, а козаків перетворено на державних селян. Проте в 1803 військо було знову відновлено у складі трьох полків по 500 козаків. Центром війська став Вознесенськ. Бузькі козаки брали участь у війні проти Туреччини (1806-12) і Франції (1812-14). В 1817 б.к.в. було остаточно ліквідоване, а козаків перетворено на військових поселенців. Скасування б.к.в. і примусове перетворення козаків на військових поселенців викликало влітку 1817 повстання, яке було жорстоко придушене урядовими військами.

БУКОВИНА - історична назва українських етнічних земель, розташованих між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту та Серету. Нині ця територія входить до складу України (Північна Буковина - Чернівецька обл.) та Румунії (Південна Буковина - обл. Сучава та Ботошани

Румунії. Свою назву, яка вперше зустрічається у 1392, Б. одержала від обширних букових лісів, що покривали значну частину її території. Перші сліди людини на Б. датуються епохою палеоліту (стоянки Бабин, Біла, Мліїв). В період неоліту тут розселилися племена трипільської культури (4-3 тис. до н.е.) (стоянки Дорошівці, Хлівіще, Шитинці, Серет та ін.) У письмових джерелах землі Б. вперше загадані грецьким істориком Геродотом (5 ст. до н.е.), який вказував, що в цей час тут розселилися племена гетів. Згодом тут поселилися племена бастарнів, карпів, даків. У 1-3 ст. частина буковинських земель перебувала у складі римської провінції Дакії. Споконвічними жителями Б. були слов'янські племена, свідченням цього є численні досліджені стоянки зарубинецької (2 ст. до н.е. - 2 ст. н.е.) та черняхівської (2-7 ст.) археологічних культур. Це підтверджує автохтонність українського населення на землях Б. У 4-7 ст. вони входили до складу першого державного утворення слов'ян на українських землях - Антського племінного союзу. У 1 тис. через Б. переселялися кочові народи: готи, гунни, авари, угри та ін., а з II пол. тисячоліття тут розселилися слов'янські племена тиверців білих хорватів. Впродовж 10-11 ст. Б. перебувала у складі Київської Русі. в 12 - 1 пол. 14 ст. - Галицького князівства, а згодом Галицько-Волинської держави. В цей час центрами цих земель були міста Василів, Городок, Сучава, Онут та ін. Після монголо-татарської навали зв'язки Б. з галицько-волинськими землями послабились, що привело до утворення тут на початку 14 ст. окремої Шипинської землі, яка визнавала зверхність золотоординських ханів. У 40-50-х роках 14 ст. буковинські землі перебували під владою Угорщини, король якої Людовік призначив сюди намісником воєводу Драгоша, який сприяв переселенню на Б. румунського населення з Семигороддя (Трансільванії) та Мармарощини.

У 60-х роках 14 ст. після утворення незалежного князівства Молдови, Б. увійшла до його складу, в якому перебувала до 1774. Впродовж 1387-1497 Молдова визнавала зверхність Польщі. В цей час Б. відіграла важливу роль в економічному та політичному житті князівства, яке охоплювало землі між Дністром, Карпатами та Чорним морем. У 15 ст. Молдова вела запеклу боротьбу проти турецької агресії, очолювану князем Стефаном Великим (1457-1504). Однак після його смерті, у 1514, Молдова потрапила у васальну залежність ви Османської імперії і зобов'язувалась платити щорічну данину султанові. Наприкінці 16 ст. її було перетворено на звичайну провінцію Туреччини. Тоді ж розпочалася активна румунізація буковинських земель, яка особливо посилилась після перенесення у 1564 р. столиці князівства з Сучави до Ясс. У 1490-1492 землі Б. та Галичини були охоплені повстанням під керівництвом Мухи (див. Мухи повстання 1490-1492). На протязі 16-17 ст. загоны українських козаків часто вели воєнні дії на території Молдови проти турецько-татарських нападників. У 1570-х роках походи сюди очолював Іван Підкова.

В роки національно-визвольної війни українського народу під керівництвом Б.Хмельницького 1648-1657 у складі козацько-селянських військ перебувала значна частина буковинців, які утворили власний полк, що брав участь у облозі Львова (1648). У 1650 Б.Хмельницький очолив похід у Молдову, який завершився укладенням союзу з господарем В. Лупулом. Впродовж 16-18 ст. постійними були культурні зв'язки Б. з іншими українськими землями. Молдовські господарі були фундаторами багатьох церков в Україні (Успенська та П'ятницька церкви у Львові та ін.). Відбувався обмін культурними цінностями, насамперед друкованими книгами. Багато вихідців з Б. навчалися у школах та колегіях Києва, Львова та інших українських міст. У 17-18 ст. на буковинських землях розвивався опришківський та гайдамацький рухи,

спрямовані на національне визволення українського народу.

В результаті воєнних дій Росії та Австрії проти Туреччини у 1774 Б. була захоплена австрійськими військами. У складі Австрійської імперії (з 1867 -Австро-Угорщини) вона знаходилася до 1918. Протягом 1786-1849 Б. була у складі Галичини, а згодом її перетворено на окремий коронний край імперії. Під час революційних подій 1848-1849 населення Б. брало участь у ряді селянських повстань, які очолював Лук'ян Кобилиця, обраний депутатом австрійського парламенту. У 1848 в Б. було скасовано панщину, що сприяло піднесенню національно-культурного руху українського населення, який особливо посилювався після утворення у 1869 т-ва "Руська Бесіда" у Чернівцях. Після визнання у 1862 Б. окремим коронним краєм Австрійської імперії, їй було надано адміністративну автономію. На чолі краю стояв президент, який управляв за допомогою крайового сейму та крайового виділу. Урядовою було встановлено німецьку мову. Україну увійшли до складу крайового сейму лише з 1890. З 80-х років 19 ст. на Б. розпочинається справжнє українське відродження, яке очолюють представники народолюбського напрямку в суспільному русі - С.Смаль-Стоцький, О.Попович, Є.Лігуляк, М.Василько. У 1885 почала виходити перша українська газета "Буковина". В цей час українці активно боролися за культурно-національну автономію та поділ краю на українську та румунську частини. З 1875 у Чернівцях діяв університет з німецькою мовою викладання. Впродовж тривалого часу у ньому працював видатний український діяч проф. С.Смаль-Стоцький. На Б. жили і творили видатні українські письменники Ю.Федькович і О.Кобилянська, які описували тяжке становище українського селянства. У зв'язку з несприятливими умовами масовою стала еміграція населення, головним чином до США та Канади. У 1891-1910 з Б. виїхало близько 50 тис. чол. В роки першої світової війни буковинські землі зазнали значних руйнувань від воєнних дій і до липня-серпня 1917 були окуповані російськими військами. Після розпаду Австро-Угорщини і проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) Б. була включена до її складу. Влада перейшла до утвореного 25.10.1918 Українського Крайового Комітету, який організував 3.11.1918 велике народне віче у Чернівцях, що прийняло рішення про входження Б. до складу єдиної Української держави. 6.11.1918 було встановлено українську владу на землях Б., населених переважно українцями. Президентом краю було проголошено О.Поповича. Однак вже 12.11.1918 румунські війська окупували Північну Буковину разом з Чернівцями. Тут 28.11.1918 було сфабриковане рішення т. зв. Генерального Конгресу Буковини, що складався виключно з румунів, про об'єднання Б. з Румунією.

Згідно з Сен-Жерменським мирним договором 1919 за Румунію було визнано Південну Буковину, а за Севрським мирним договором 1920 — і Північну Буковину. Проти таких рішень рішуче протестували офіційні представники ЗУНР, УНР та УСРР. У період румунської окупації Б. (1918-1940) були скасовані всі автономні права Б., її перетворено на звичайну провінцію Румунії. У 1918-1928 і 1937-1940 тут існував надзвичайний стан. Румунізація краю досягла апогею. Було заборонено вживання української мови, закрито учбові та культурно-просвітницькі заклади, газети та журнали. Українські назви населених пунктів та прізвища змінювали на румунські. Переслідувалась українська церква. Інтереси українського населення Б. захищала Українська Національна Партія (1927-1938) на чолі з В.Залозецьким, якій вдалося здобути декілька місць у румунському парламенті. За умов важкого національного, соціального та економічного гноблення на Б. посилювався національно-визвольний рух українського населення, як легальний так і нелегальний (діяльність УВО - ОУН).

В результаті таємних домовленостей між СРСР та Німеччиною і ультиматуму СРСР до Румунії румунські власті 28.6.1940 залишили Північну Буковину, яка була окупована радянськими військами. Згідно з рішенням Верховної Ради СРСР від 2.8.1940 було утворено Чернівецьку область у складі Української РСР. Після встановлення радянської влади відразу ж розпочалися масові репресії проти національно свідомої частини українського населення. З перших днів радянсько-німецької війни у червні 1941 на Б. була встановлена місцева українська влада, яка виразу ж була ліквідована румунським окупаційним режимом. Румуни утворили концентраційні табори, провели масові судові процеси проти українських діячів, відновили насильницьку румунізацію краю. Для боротьби з румунськими окупантами вже з кінця 1943 у гірських районах Б. почали формуватися повстанські загони. У березні-квітні 1944 Чернівецька область була звільнена від румунської окупації і знову включена до складу УРСР. Мирний договір, укладений союзниками з Румунією у Парижі 10.2.1947, затвердив кордон між СРСР і Румунією станом на 28.6.1940.

Після відновлення радянської влади на Б. знову розпочалися масові репресії проти місцевого населення, було проведено колективізацію сільського господарства, яка в основному завершилась у 1949, відбулися і певні позитивні зрушення у економічному та культурному розвитку регіону.

"БУКОВИНА" – українська газета, що видавалася у Чернівцях в 1885-1915 та 1918 (з перервою, 1911-12; за іншими даними - 1885-1910) і Відні (1915-17; за іншими даними 1910-18). Орган буковинських народолюбів. Періодичність різна - ви 2 разів на місяць (1885-92) до щоденної (1896-98). Редагували газету Ю.Федькович (1885-88), О.Попович (1885-92, співредактор і редактор), Павло Кирчів (1888), С.Дашкевич (1888-94, співредактор і редактор), О. Маковей (1895-97), Л.Турбацький (1897-99), Л. Когут (1898), О.Луцький (1907-13), В.Щурат. В.Федорович та ін. Газета публікувала багато цінних матеріалів з історії та культури буковинського краю, формувала і розвивала українську національно-демократичну думку на Буковині,

БУКОВИНСЬКА УКРАЇНСЬКА САМО-ОБОРОННА АРМІЯ(БУСА) - українське збройне формування, яке утворилося восени 1943 на Буковині і у Бессарабії для боротьби проти гітлерівських окупантів. Влітку 1944 БУСА складалася з трьох бойових виділів. Командиром повстанської армії був Луговий. В 1944 виділи БУСА

Об'єдналися з частинами Української Повстанської Армії і стали складовою частиною УПА-Захід.

БУКОВИНСЬКИЙ КУРІНЬ - українська добровольча військова частина, утворена в 1919. Сформована М.Топущаком з біженців з Буковини, які рятувались від терору румунських військ. Б.К. воював проти більшовицьких військ у складі Залізної дивізії Армії Української Народної Республіки. Командував Б.К. Омелян Кантимір.

БУКШОВАНИЙ ОСИП (1888, за ін. даними -1.6.1890 - п. після 1933) - український військовий діяч, отаман УСС. Н. в с. Жаб'є (тепер Івано-Франківська обл.). Вчився в Коломийській гімназії, після її закінчення - студент Львівського політехнічного ін-ту, 3 поч. першої світової війни очолив сотню Легіону Українських Січових Стрільців у складі куреня отамана Г.Коссака. У травні 1915 був поранений в р-ні Лісович і потрапив у російський полон. Будучи засланим в Сибір, втік через Туркестан у Персію. У горах Б. очолив загін курдів, які воювали проти урядових військ за створення Курдської держави. Згодом Б. перебрався до Туреччини. Відзначений за хоробрість німецькими і турецькими бойовими нагородами. Наприкінці 1916 повернувся в полк УСС і знову очолив стрілецьку сотню. Восени 1917 Б. був обраний старшинами командиром Легіону УСС. Під час українсько-польської війни 1918-19 з січня 1919 Б. командував Першою бригадою УСС у складі УГА. Брав участь у розробці плану Чортківського наступу 1919. З лютого 1920 перебував в Червоній Українській Галицькій Армії. Після переходу ЧУГА в квітні 1920 на бік Армії УНР залишився на службі в Червоній армії. В 1933 Б. разом з іншими галичанами, які співпрацювали з більшовиками, був заарештований і засланий на Соловецькі острови. Подальша його доля невідома.

БУЛАВА -1. Вид холодної зброї, що виникла у найдавніші часи і мала форму палиці, на одному з кінців якої була закріплена головка у формі кулі, восьмигранника, шестигранника та ін. Руків'я Б. виготовлялося найчастіше з дерева, рідше -металу, а головка - з металу або каменю.

2. Один з клейнодів у реєстровому козацькому війську, на Запорізькій Січі та Гетьманщині, що був ознакою влади гетьмана (кошового отамана). Вперше Б. разом з іншими клейнодами була надана козацтву польським королем Стефаном Баторієм у 1576 і вигоді стала постійним атрибутом влади в Україні. Найчастіше Б. виготовляли в срібла, часто була позолочена і прикрашена дорогоцінним камінням. У 1648 після обрання Б.Хмельницького гетьманом йому була вручена майстерно зроблена срібна позолочена Б., прикрашена коштовним камінням, що зберігалася у скарбниці Запорізької Січі. У 17-18 ст. козацтво часто одержувало клейноди, в т.ч. Б., від різних володарів - польських королів турецьких султанів, російських царів. У 18 ст. клейноди в Україну прислалі Петро I, Єлизавета Петрівна, Катерина II. Після скасування гетьманства в Україні (1764) та ліквідації Запорізької Січі (1775) Б. разом з іншими клейнодами було конфісковано і вивезено до Росії. Б. та інші клейноди використовувалися українським козацтвом і на Задунайській Очі, після ліквідації якої у 1828 кошовий отаман Й. Гладкий передав їх російським властям. Після Лютневої революції 1917 Тимчасовий уряд Росії прийняв рішення про повернення в Україну клейнодів, що зберігалися переважно у Москві та Петербурзі. Однак це рішення не було виконане, і подальша доля цих пам'яток невідома.

БУНД (з ідишу Bund - союз; "Загальний єврейський робітничий союз в Литві, Польщі і Росії") - єврейська політична партія. Виникла у вересні 1897 на установчому з'їзді єврейських соціал-демократичних груп у Вільносі (Литва). Вела соціалістичну пропаганду, переважно в Україні, Білорусії і в західних губерніях Росії. В 1898-1903 і 1906-12 входив як автономна організація в РСДРП. Після Лютневої революції 1917 в Росії підтримував політику Тимчасового уряду. В 1917-18 представники від БУНДу (А.Золотарьов, М.Лібер (Гольдман), М.Рафес входили до складу Української Центральної Ради, Малої Ради та займали відповідальні пости в Генеральному Секретаріаті УЦР-УНР. В листопаді 1917 М.Рафес був обраний до складу Крайового комітету для охорони революції в Україні. БУНД негативно поставився до ідеї створення незалежної української держави. Представники організації в УЦР і Малій Раді різко засуджували підготовку законів, спрямованих на забезпечення державної самостійності України, і голосували проти прийняття III і IV Універсалів УЦР (див. Універсали УЦР). В період Директори УНР члени БУНДу, незважаючи навіть на відновлення національно-персональної автономії для національних меншин (закон Ради Народних Міністрів УНР від 24.1.1919), постійно виступали проти української державності. В березні 1921 на 13 конференції в Мінську частина членів БУНДу проголосила про входження в РКП(б), решта -продовжила свою політичну діяльність за кордоном.

БУНЧУК - військова регалія у вигляді палиці з кулею або вістря на верхньому кінці, під якими прикріплювалися китиці чи волосся з кінського або турячого хвоста. Б. були в ужитку давніх племен і народів, що проживали і на українських землях: скіфів, сарматів, половців, монголо-татар. Широко використовувався Б. як військова регалія на Запорізькій Січі та Гетьманщині. Козаки запозичили його від турків та татар, які використовували Б. замість прапора чи військового знака. Це була пофарбована чорною фарбою палиця, довжиною 4,5 аршина (бл. 325 см.), на верхній кінець якої насаджувалась мідна або позолочена куля, під яку вкладали мальоване біле чи чорне волосся з кінського хвоста з чотирма або шістьма косами поверх волосся. У 1763 російська цариця Катерина II надала Запорізькій Очі клейноди, серед яких був і Б. з срібною ручкою, а вміщене на ньому волосся було обшите срібною ниткою та парчею. Б. був ознакою влади гетьмана (кошового отамана) і надавався всьому Війську Запорізькому. Б. носив і був відповідальним за його збереження бунчужний (бунчуковий товариш), а за часів Гетьманщини - генеральний бунчужний. Після скасування гетьманства в Україні (1764) і ліквідації Запорізької Очі (1775) Б. разом з

іншими клейнодами було конфісковано і вивезено до Росії. У Преображенському соборі в Петербурзі зберігалося 3 Б. Подальша доля цих сторичних пам'яток українського народу невідома.

БУНЧУКОВИЙ ТОВАРИШ (підбунчужний) - в українському козацькому війську в 17-18 ст. - помічник генерального бунчужного. Б. т. у військових походах виконував обов'язки ад'ютанта при гетьмані, а на урочистих церемоніях носив за ним малий бунчук. Посаду Б, т. було скасовано в 1764.

“БУРЛАКА” - відомий український хор у Великобританії. Виник у 1945 в Італії, з 1947 - у Великобританії. Популяризує українське хорове мистецтво в країнах Європи і Америки. В 1990 “Б.” вперше виступав в Україні.

БУРЛІЙ (Бурляй, Бурлай) КІНДРАТ ДМИТРОВИЧ (рр.н. і см, невід.) - гадяцький полковник (1648-49), дипломат, сподвижник Б.Хмельницького. Походив з козацької родини. На чолі козацьких загонів здійснив ряд вдалих морських походів, а в 1624 здобув Сіноп. Учасник національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57. Виконував важливі дипломатичні доручення гетьмана. Наприкінці березня-квітня 1648 разом з Б.Хмельницьким вів переговори з кримським ханом Іслам-Преєм III про утворення українсько-татарського воєнного союзу для боротьби проти Речі Посполитої. У березні-травні 1653 В. і С.Мужилівський вели дипломатичні переговори з царським урядом у Москві. В 1655 спільно з С.Мужилівським та Д.Греком очолював українське посольство до Швеції, яке вело переговори з шведським королем Карлом X Густавом. Декілька раз призначався наказним гетьманом. Подальша доля невідома.

БУРСА - гуртожиток для бідних студентів при середньовічних університетах, який утримувався частково за кошти університету, частково за пожертвування, зібрані студентами. В Україні - гуртожиток для учнів, переважно сиріт і дітей бідних батьків. Б. існували при Львівській братській школі, Києво-Могилянській Академії у 18 ст. при Покровській церкві на Запорізькій Січі була школа з Б. В 17-18 ст. бурсаки з метою залучення коштів на утримання Б. у містах і на ярмарках ставили вистави і виконували духовні і народні пісні. В 1787 така форма збору пожертвувань на Б. була заборонена царським урядом. Згодом назва “Б.” вживалась для означення гуртожитків при духовних навчальних закладах, в яких учні утримувались за державний кошт. Картини життя учнів у Б. яскраво змальовано у творах М.Гоголя і в романі А.Свидницького “Люборацькі”.

БУРУНДАЙ (Бурандай, Борундай, Борондай; р.н. і см. невід.) - монголо-татарський воевода, темник хана Батия. Наприкінці 30 – на поч. 40-х років 13 ст. Б. брав участь у завойовницьких походах монголо-татар на Київську державу та інші країни. В 1258 призначений намісником Правобережної України. В 1259-60 напав на Волинь і примусив Данила Романовича Галицького зруйнувати міські укріплення Володимира, Кременця, Луцька і Львова, а волинського князя Василька Романовича - взяти участь у походах на Литву (1258), Польщу (1259).

БУХАРЕСТСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1812 - договір між Туреччиною і Російською імперією. підписаний 16(28).5.1812 у Бухаресті. Завершив російсько-турецьку війну 1806-12. Б.д. складався з 18 статей, дві з яких були таємними. За умовами договору встановлювався новий російсько-турецький кордон по р. Прут (замість Дністра), внаслідок чого до складу Російської імперії увійшли українські землі з фортецями Ізмаїл, Кілія, Акерман, Хотин та населенням 200 тис.чол. Росія отримала право торгового судноплавства по всьому Дунаю і воєнного - до гирла р.Прут. Росія повертала Туреччині всі області, захоплені її військами в ході воєнних операцій на Кавказі (Анапу, Поті, Ахалкалакі), а також Молдову і Волощину. Західна Грузія залишилася в складі Російської імперії. Османська імперія зобов'язувалася надати автономію Сербії у справах внутрішнього управління.

БУЧАЦЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1672 - мирний договір між Річчю Посполитою і Османською імперією. укладений 18(28).10.1672 в м.Бучачі (Тернопільська обл.) Навесні 1672 розпочалась польсько-турецька війна 1672-76. Завдавши ряд поразок польським військам під командуванням коронного гетьмана Яна Собеського влітку 1672, турецько-українська армія на чолі з султаном Магометом IV і гетьманом П.Дорошенком здобула фортецю Кам'янець-Подільський і розпочала наступ на Галичину. На поч. вересня почалася облога Львова турецько-українськими військами. За цих умов польський уряд був змушений укласти Б.д. За умовами договору Польща віддавала Туреччині Поділля. Брацлавщина і пд.Київщина переходили під владу гетьмана П.Дорошенка. Польща зобов'язувалася сплатити Туреччині контрибуцію за зняття облоги Львова і щорічно платити 22 тис. злотих данини. В квітні 1673 польський сейм відмовився затвердити Б.д., і польсько-турецька війна тривала до укладення Журавненського договору 1676.

БУЧМА АМВРОСІЙ МАКСИМІЛІАНОВИЧ (14.3.1891-6.1.1957) - видатний український актор і режисер. Н. в м.Львові. Акторську діяльність розпочав у театрі товариства “Руська бесіда”.

Воював на фронтах першої світової війни. Потрапив у полон. Згодом вчився у Київському музично-драматичному театрі ім.М.Лисенка і працював актором у театрі М.Садовського. В 1919 став одним з організаторів “Нового Львівського театру”, а у 1920 брав участь у створенні драматичного театру ім.І.Франка у Києві. В 1923-26 працював у театрі “Березіль”. В цей час створив ряд яскравих сценічних образів: Джіммі Хіггінс у п'єсі за однойменним романом А.Сінклера, Пузир в “Хазяїні” І.Карпенка-Карого, Лейба в “Гайдамаках” за Т.Шевченком, Задорожний в “Украденому щасті” І.Франка, Блазень у “Макбеті” В.Шекспіра та ін. У 1926-30 працював у кінематографії як актор і режисер, створивши образи Миколи Джері. Тараса Трясила, Т.Шевченка, Сашка-музиканта в однойменних фільмах. У 1930-36 Б. знову активно працює в

“Березні”. В 1936-54 - актор і режисер Київського театру ім. І.Франка, багато знімався в кіно. Режисерські роботи Б.: кінофільм “За стіною” (1928), вистави “Назар Стодоля” (1942), “Наталка Полтавка” (1953) та ін.

В

ВАГИЛЕВИЧ ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ (2.9.1811-10.6.1866) - український поет, філолог, фольклорист, громадський діяч. Н. в с. Ясенів-Горішній на Станіславщині, (тепер Івано-Франківська обл.) в сім'ї священика. Закінчив львівську духовну семінарію. В. разом з М.Шаш-кевичем і Я.Головацьким був одним з засновників “Руської трійці”. Співавтор “Русалки Дністрової” (1837), в якій опубліковані пройняті патріотичними мотивами поетичні твори “Мадей”, “Жулин і Калина” (1837) та зібрані ним народні пісні з передмовою “Предговор к народним руським пісням”. Переклав на українську мову “Слово о полку Ігоревім”, давши науковий коментар. В 1848 перейшов на пологофільські позиції, проповідував ідею польсько-українського союзу під зверхністю Польщі, видав газету “Щоденник руський” (1848), зазнавши переслідувань під час революції 1848 в Австрії, відійшов від громадсько-політичного життя. Помер і похований у Львові.

ВАДОВИЦІ - місто в Польщі, на території Краківського воєводства. В 1919-20 у В. знаходився концентраційний табір для українців з Галичини. У таборі перебувало близько 15 тис. чоловік, з яких 1,5 тис. померло від тифу. Згодом у В. знаходився табір для інтернованих бійців Армії УНР.

ВАЗА (Васа) -династіякоролів Швеції (1523-1654) і Польщі (1587-1668).Засновану шведським дворянином Вазою, який очолив народну боротьбу проти датського панування і був оголошений королем під іменем Густава 1. Найвідоміші представники династії у Швеції: Густав 1 (1523-60), Ерік XIV (1560-68), Густав II Адольф (1611-32), у Польщі - Сигізмунд III, син Йогана II Шведського і Катерини Ягелонки, дочки польського короля Сигізмунда I Старого. З обранням в 1592 Сигізмунда III шведським королем була встановлена особиста унія між Польщею і Швецією, яка проіснувала до 1599; Владислав IV (1632-48), Ян II Казимир (1648-68). За правління династії В. у Речі Посполитій в Україні вибухнули національно-визвольні повстання під проводом К.Косинського, С.Наливайка, М.Жмайла, Г.Федоровича, Павлюка та ін., відбулась національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57, в результаті якої була встановлена українська держава - Гетьманщина.

ВАЛУЄВ ПЕТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (22.9 (4.10).1815 - 27.01 (8.2).1890) - російський державний діяч, граф. В 1853-58 - курляндський губернатор, а в 1858-61 -директор департаменту міністерства державного майна. В 1861 призначений на пост міністра внутрішніх справ. Шестирічне управління В. міністерством відзначалось жорстоким придушенням національно-визвольного руху поневолених народів Російської імперії, в першу чергу українського. В., який стояв на позиціях агресивного російського великодержавного шовінізму, відомий своєю заявою, що “ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може”. Підготував Валуєвський циркуляр 1863. Залишивши пост міністра внутрішніх справ (1868), В. продовжував займати відповідальні посади в державному апараті. В 1870 В. став ініціатором запровадження загальної військової повинності. В 1872-79 - міністр державного майна, з 1879 - голова Кабінету міністрів. З 1881 - у відставці.

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 - таємне розпорядження російського уряду від 20.7.1863 про заборону друкування книг українською мовою. Автором В.ц. був міністр внутрішніх справ Російської імперії П.Валуєв, відомий своєю заявою, що “ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може”. Циркуляр забороняв друкувати українською мовою шкільні підручники, науково-популярні та релігійні видання. Фактично припинилося друкування і української художньої літератури. Наступним кроком російської влади, який ще більше посилював національне гноблення і русифікацію українського народу, став Емський акт 1876.

ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури) - літературна організація в 1925-28 в Україні. ВАПЛІТЕ стояла на засадах творення нової української літератури шляхом засвоєння найкращих здобутків західно-європейської культури. Фактичним лідером ВАПЛІТЕ був М.Хвильовий, який висунув лозунг “Геть від Москви”. Членами ВАПЛІТЕ були М.Яловий, О.Слісаренко, АЛюбченко, М.Бажан, О.Досвітній, Г.Епік, М.Йогансен, О.Копиленко, Ю.Смолич, П.Тичина, Ю.Яновський, І.Сенченко, І.Дніпровський, Г.Коцюба та ін. В 1927 ВАПЛІТЕ видавала журнал “ВАПЛІТЕ”. Погляди М.Хвильового зумовили критику ВАПЛІТЕ з боку партійних і державних діячів УРСР. Особливо гострих нападок зазнав твір М.Хвильового “Вальдшнепи”. Внаслідок постійних переслідувань ВАПЛІТЕ була змушена “самороз-пуститися”. Члени ВАПЛІТЕ продовжували літературну діяльність в альманасі “Літературний ярмарок” (1928-29) і організації “Політфронт”.

ВАРВАРИ СВЯТОЇ ЦЕРКВА - українська греко-католицька церква у Відні, осередок української громади Австрії. В 1774-84 при церкві існувала греко-католицька семінарія -Барбареум. При парохії знаходиться цінний архів.

ВАРИВОДА АНТІН (10.1.1869-12.3.1936) -український військовий діяч, полк. Української Галицької Армії, Н. в Сереті на Буковині. 16.3. - 30.9.1916 - комендант Легіону Українських Січових Стрільців. Учасник

українсько-польської війни 1918-79. В серпні 1920 В. був призначений командиром табору для полонених галичан у м.Ліберці (Чехо-Словаччина). Помер у Відні.

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1920 - угода між Українською Народною Республікою і Польщею, укладена у квітні 1920 у Варшаві; 3 листопада 1919 у Варшаві українська дипломатична місія (А.Лівицький - голова; С.Витвицький - заступник голови, представник ЗО УНР; згодом вийшов зі складу делегації) вела переговори з польською стороною про створення єдиного проти-більшовицького фронту. 21.4.1920 міністром закордонних справ УНР А.Лівицьким і керівником Я.Домбським було підписано політичну і торговельно-економічну конвенцію. За умовами договору польський уряд визнавав незалежні Української Народної Республіки та Директорію УНР на чолі з Головним Отаманом С.Летлюрою як верховну владу в державі; українсько-польський кордон було визначено по лінії, яка проходила по р. Збруч, далі в пн.-сх. напрямку до Вишгородка, ще далі на схід від Здолбунова, вздовж східної межі Рівненського повіту до р. Прип'яті. Польща зобов'язувалась не укладати міжнародних угод, спрямованих проти України; гарантувались національно-культурні права українського населення в Польщі і польського - в Україні. Складовою частиною В.д. була військова конвенція підписана 24.4.1920 українським ген. В. Сінклером та представником польського воєнного відомства Славеком, яка передбачала початок спільних польсько-українських військових дій проти більшовицьких військ на території України. Умови В.д., зокрема. офіційне визнання УНР анексії Польщею Галичини, Західної Волині, частини Полісся, Лемківщини, Підляшшя. Посяння і Холмщини привели до суттєвих розходжень серед українських політичних сил. Проти В.д. рішуче виступив закордонний (екзильний) уряд Західно-Української Народної Республіки та все українське населення окупованих Польщею в 1918-19 українських земель. Труднощі польсько-радянської війни 1920 змусили польський уряд визнати УСРР і укласти з нею Ризький мирний договір 1921. фактично ліквідувавши наслідки В.д.

ВАРШАВСЬКИЙ ПРОЦЕС 1935-36 - один з найбільших політичних судових процесів проти ОУН у Західній Україні в період її окупації Польщею. Відбувся 18.11.1935 -13.1.1936 у Варшаві. На лаві підсудних знаходились С.Бандера, М.Лебідь, Д.Гнатківська, Я.Карпинець. М.Климишин, Б.Підгайний, І.Малюца, Я.Чорній, Є.Качмарський, Р.Мигаль, К.Зарицька і Я.Рак. Ув'язнених було звинувачено у приналежності до Організації Українських Націоналістів, підготовці замаху і вбивств міністра внутрішніх справ Польщі - С.Перацького. Матеріали слідства містили 25 томів (близько 10 тис. сторінок). Значна увага в акті обвинувачення, який складався зі 102 сторінок, приділялася висвітленню діяльності ОУН в Польщі та з'ясуванню ролі литовського уряду у фінансуванні ОУН та її Проводу. В ході судових засідань всі підсудні, окрім Р.Мигалю, відмовились давати показання польською мовою. Це саме під час процесу зробила більшість українських свідків, за що були засуджені судом до короткотривалих термінів ув'язнення. Захисниками підсудних на В.п. були відомі українські адвокати В.Горбовий, Я.Шлапак, Л.Ганкевич, О.Павенцький. 13.1.1936 на підставі фактично сфабрикованих зізнань були засуджені С.Бандера, М.Лебедь і Я.Карпинець до смертної кари, з заміною, у зв'язку з амністією, на довічне тюремне ув'язнення; М.Климишин і Б.Підгайний - на довічне тюремне ув'язнення; Д.Гнатківська на 18 років тюрми; І.Малюца, Р.Мигаль і Я.Чорній - на 12 років тюрми; К.Зарицька - на 8 років; Я.Рак і Я.Чорній - на 7 років. Всі підсудні сприйняли вирок з великою гідністю. Мужня поведінка ув'язнених членів ОУН вразила навіть польську громадськість і змусила в дечому переглянути своє ставлення до українського національно-визвольного руху у Польщі. Наприклад, газета польських радикальних народовців "Просто з Мосту" в ті дні писала: "... ми мусимо розуміти і цінити героїчне зусилля українського народу, який протягом сотень років не має своєї державності, що його русифікують, полонізують, роздирають, а він завжди триває" (продовжує існувати - Авт.). Вирок суду викликав хвилю протестів серед українського суспільства. День вироку оголошений українською громадськістю днем національної скорботи, були відмінені всі урочистості з нагоди Нового року і вивішені траурні прапори.

ВАРЯГИ (від стародавньосканд. - норманські воїни, що служать у візантійських імператорів) - давньоруська і візантійська назва жителів Скандинавії. У Західній Європі. Варяги відомі під іменем норманів. Військові дружини варягів здійснювали завойовницькі походи на Західну Європу і Русь. В 9-11 ст. наймались на службу до руських князів, брали участь у походах на Візантію та в битвах з кочівниками. Варяги виконували також функції княжих послів, займались торгівлею на шляху "з варягу греки". Значна частина з них сприймала мову і культуру слов'ян і асимілювалась. Вперше згадуються в "Повісті временних літ", де вміщено розповідь про "закликання варягів", що стала основою для створення у 18 ст. "норманської теорії" походження Київської держави. Востаннє згадуються у літописі під 1036.

ВАСИЛЕНКО МИКОЛА ПРОКОПОВИЧ (1.4.1867 - 1935) - український громадсько-політичний і державний діяч, історик держави і права, академік Української УАН (з 1918), дійсний член НТШ (з 1911). Чоловік М.Полонської-Василенко. Н. в с.Єсмані Глухівського повіту (тепер с.Червоне Сумської обл.). Навчався на історико-філологічному факультеті Юр'ївського (Тартуського) ун-ту, після закінчення якого працював педагогом, журналістом у Києві. Беручи активну участь в українському національному русі, був членом київської Громади, згодом Товариства Українських Поступовців, співробітником журналу "Кіевская Старина". В 1905 редагував газету національно-демократичного напрямку "Кіевские Отклики", за що був заарештований і засуджений до однорічного ув'язнення. Після звільнення склав екстерном екзамен в Новоросійському (Одеському) ун-ті за курс юридичного ф-ту Став одним з найактивніших співробітників заснованого в 1907 Українського Наукового Товариства у Києві, редактором його "Записок". В 1909 обраний приват-доцентом Київського ун-ту св.Володимира. В 1917 призначений куратором Київської шкільної округи, з січня 1918 -

член колегії Генерального Суду. Належав до партії кадетів (див. Конституційно-Демократична Партія). В травні 1918 затверджений гетьманом П.Скоропадським міністром освіти і тимчасово виконуючим обов'язки міністра закордонних справ Української Держави. В липні 1918 затверджений президентом Державного Сенату Української Держави. Перебуваючи на посту міністра освіти, В. проводив політику українізації освітніх закладів, став одним з ініціаторів створення Київського Державного Українського Університету і Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, викриття Української Академії Наук. В 1921 обраний президентом Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН), але на вимогу більшовицького уряду усунений з посади. В 20-х рр. очолював Комісію по вивченню українського права, редагував її видання. В 1924 засуджений до 10-річного ув'язнення. Згодом амнестований. Автор праць: "До історії малоросійської історіографії і малоросійського суспільного устрою" (1894), "Нариси з історії Західної Русі і України" (1916), "Політичні погляди М.Драгоманова" (1912), "Павло Полуботок" (1925), "Територія України в 17 ст." (1927), "Збірка матеріалів до історії Лівобережної України в 17 ст." (1927), "Правове положення Чернігівщини за польської доби" (1928) та ін.

ВАСИЛЕНКО-ВОЛОШ ПЕТРО (1921 -1946) -старшина Української Повстанської Армії. публіцист. Народився на Полтавщині. Член Організації Українських Націоналістів. Учасник партизанської війни проти більшовиків. Редактор підпільного журналу "Лісовик". Автор збірки віршів "Мої повстанські марші", репортажів "У боротьбі за волю під бойовими прапорами УПА". Загинув в бою.

ВАСИЛІАНИ (базиліани) - чернечий орден, створений у 4 ст. у Візантії. Прийняв за основу своєї діяльності статут, складений бл. 362 богословом Василієм Кесарійським (Великим). В 11 ст. почали поширювати свій вплив в Україні. Монастирі чину В. не були пов'язані між собою і підпорядковувались або місцевому єпископові, або, як виняток, Константинопольському Патріархові (право Ставропігії). Після прийняття Берестейської унії 1596 Київський митрополит І.В.Рутський в 1617 об'єднав усі монастирі, які прийняли унію, в одну конгрегацію (об'єднання монастирів, що дотримуються одного статуту -Авт.) - Св.Трійці (т.зв. Литовську). Нова організація чину В. була затверджена папою Урбаном XVII. В 1739 у Львові була створена нова конгрегація . Покрови Богородиці, яка називалась Руською Коронною. В 1743 за розпорядженням папи Венедикта XIV на капітулі (колегії керівних духових осіб - Авт.) української греко-католицької церкви і представників усіх монахів у Дубні було створено чин Св.Василія. Організаційно поділявся на чотири провінції (Литовську, Білоруську, Коронну або Руську, Галицьку) і нарахував бл. 1300 монахів та 44 монастирі. Діяльність чину В. проявилася у заснуванні християнських місій, василіанських шкіл та видавництва. У 18 - поч. 19 ст. василіанські школи, які відзначалися високим рівнем викладання, діяли в багатьох містах України -Барі, Канові, Острозі, Овручі, Супраслі і Угневі. Після трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795) всі провінції В., крім Галицької, потрапили під владу Російської імперії. В 1839 монастирі чину В. були закриті царським урядом. В період між двома світовими війнами В. розгорнули свою діяльність у Закарпатті. В 30-ті рр. існували 22 монастирі В.. з них - 16 у Галичині (Бучач, Добромиль, Кристинополь (тепер Червоноград), Львів, Перемишль, Золочів та ін.), у Закарпатті - 3, по одному - в Угорщині, Румунії і Канаді. Перед другою світовою війною чин В. мав три провінції: Галицьку, Американсько-Канадську і Закарпатську, та віце-провінцію у Бразилії. Сьогодні діють три провінції: Американська, Бразильська і Канадська та віце-провінція - в Аргентині. Інтенсивно відновлюється діяльність чину В. на західноукраїнських землях. В 1989-92 відновлено діяльність монастирів В. у Львові, Угневі та ін. містах. Сьогодні існують згромадження чину В. римо-католицького обряду в Італії (центр в Гроттаферрата) і Лівані.

ВАСИЛІЙ I МАКЕДОНЯНИН (25.5.836 /за ін. даними - 813/ - 29.8.886) - візантійський імператор (з 867), засновник Македонської династії. Походив з македонських селян. Потрапивши до імператорського двору, став фаворитом Михайла 111,а в 867-співправителем. Убивши імператора, захопив престол. Проводив політику зміцнення центральної влади. Воював з арабами на сході та в Італії, В 867 В.І.М. (за ін. даними Михайло III) вислав у Київську Русь для місіонерської діяльності єпископа і священників, які заснували тут єпархію. В 875 (за ін. даними -873-74) у Києві побувало посольство від В.І.М., яке домоглося покращення відносин між Київською державою і Візантією. За правління В.І.М., внаслідок зусиль Константинопольського Патріарха Фотія та Ігнатія, спрямованих на поширення християнства, було охрещено частину населення України-Русі.

ВАСИЛІЙ II БОЛГАРОБІЙЦЯ (957-15.12.1025)-візантійський імператор (976-1025) з Маке-донської династії. В 987-89 за допомогою військ князя Володимира Святославича придушив заколот провінціальної знаті на чолі з Фокою Вардою. Намагаючись забезпечити собі постійну підтримку київського князя Володимира, видав заміж за нього свою сестру Анну. За правління В. II Б. візантійські війська завдали ряд поразок арабам і зайняли частину Месопотамії та Сирії. В 976 -1018 вів надзвичайно жорстокими методами війну з Болгарією (за що і був названий Болгаробійцею), яка завершилась її завоюванням. За В. II Б. Візантія в 1020 приєднала грузинські та азербайджанські землі.

ВАСИЛЬ III ІВАНОВИЧ (1479-1533)-великий князь московський (з 1505), син Івана III Васильовича і Софії Палеолог, племінниці останнього візантійського імператора. На протязі свого панування проводив активну загарбницьку політику, спрямовану на зміцнення Московської держави, розширення її території. Ліквідував останні удільні князівства на землях пн.-сх. Русі: у 1510 - Псковське, близько 1521 - Рязанське, у 1522 Новгород-Сіверське (відвойоване від Великого князівства Литовського у 1503). Вів постійні війни з Кримським та Казанським ханствами, а також, з Великим князівством Литовським від якого прагнув відвоювати українські та білоруські землі. Вважав їх своєю родовою власністю. У 1519 заявив послам

Римського Папи Льва X, що Києвом та ін. українськими землями великий князь литовський володіє “неправдою”, а Москва прагне не чужих, а своїх земель. У зв'язку з цим, російська історіографія оцінює В.ІІІ і як “борця за російську народність і православну віру” (В. Ключевський).

У 1506 після смерті великого князя литовського Олександра (1492-1506), В.ІІІ 1 добивався обрання на литовський великокняжий перстол, але невдало. Намагаючись добитися зміцнення свого впливу на українських землях, у 1508 підтримував повстання князя Глинського проти литовців. Надав йому незначні військові загоны, які діяли на власний розсуд, здобуваючи для Москви білоруські міста, і жодної допомоги повстанцям не надали.

В ході війни з Литвою, війська В.ІІІ 1. у 1511 здобули м. Смоленськ, але зазнали поразки від загонів князя Острозького. Однак, у 1514 московським військам вдалося відвоювати Смоленськ і включити його до складу Московської держави.

У внутрішній політиці, опираючись на підтримку православної церкви, В.ІІІ 1 намагався обмежити вплив знатних княжих та боярських родів, ліквідувати їх імунітетні права і припинити зростання їхнього землеволодіння. Ці заходи викликали незадоволення предствників аристократії. У 1525 за виступ проти великого князя було страчено І.М.Берсень-Беклемишева, тоді ж засуджено Максима Грека (1525,1531) та В. Патрикеева (1531). Ряд заходів В.ІІІ І були спрямовані на підпорядкування церкви великокняжій владі. У 1521 за відмову взяти участь у війні з удільним князем Василем Івановичем Шемячичем було заслано митрополита Варлаама. В.ІІІ 1 був одружений з О. Глинською, племінницею князя М. Глинського. Від цього шлюбу народився майбутній цар Іван Грозний (1530-1584).

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ (7.(19).10.1854-24.9.(7.10)1917) - видатний український живописець. Н. в м. Ізюмі (тепер Харківська обл.). В 1876-85 навчався у Петербурзькій Академії Мистецтв у М.Клодта й В.Орловського, а з 1886 - удосконалював свою майстерність у Франції. Італії, Великобританії. З 1888 жив у Харкові. Був одним із провідних членів Українського Архітектурно-Мистецького товариства, яке відіграло значну роль у мистецькому житті Слобідської України. Багато творів В. присвячені героїчному минулому українського народу - “Сутичка запорозців з татарами” (1892), “Козак в степу” (бл.1905), “Запорожець на розвідці”, “Похід козаків” (1917) та ін. В. автор численних пейзажів (“Весна в Україні”, 1883: “Козача левада”, 1893; “Дніпровські плавні”, 1896) та жанрових картин (“Козак і дівчина”, 1894; “Ярмарок у Полтаві”, 1912 та ін.). Разом й М.Самокишем і Д.Явор-ницьким створив альбом “З української старовини” (1900) та “Мотиви українського орнаменту” (1912).Твори В. зберігаються в музеях Києва, Харкова, Одеси, Сум, Москви та ін. міст.

ВАСИЛЬКО МИКОЛА (1868 -1924) - відомий український громадсько-політичний діяч, дипломат. Н. на Буковині. Володів незначними земельними маєтностями. Брав активну участь у суспільно-політичному житті Буковини. Належав до місцевого відділу Української Національно-Демократичної Партії. В 1898, 1907 і 1911 обирався депутатом австрійського парламенту та буковинського сойму. Став одним з ініціаторів створення Вільнодумного союзу в соймі при підтримці якого вирішувались деякі насущні проблеми національно-культурного життя буковинських українка (зокрема, викриття української гімназії у Вижниці. 1908). Будучи одним з найвпливовіших українських депутатів Палати Панів (сенату) і заступником голови Українського Клубу віденського парламенту, рішуче відстоював національні інтереси українського населення Галичи і Буковини. З серпня 1914 входив до складу Головної Української Ради, а з 1915 -член Загальної Української Ради, разом з Є Петрушевичем, Л. Бачинським, М. Ганкевичем був заступником голови президії ЗУР К.Левицького. В 1915-16 став організатором Гуцульсько-Буковинського Легіону. В роки першої світової війни виступив прихильником т.зв. австро-угорської концепції, яка передбачала у випадку перемоги Четверного союзу відновлення

Галицько-Волинської держави (Волинь і Поділля мали увійти до її складу) як національно-автономного краю Австро-Угорської імперії. Користуючись авторитетом в австрійських урядових колах, сприяв виробленню вигідних для України умов Берестейського миру 1918 та укладення таємного протоколу між УНР і Австро-Угорщиною, за яким західноукраїнські землі виділялись в окремий коронний край. В жовтні 1918 увійшов до складу Української Національної Ради ЗУНР-ЗО УНР. В 1918-1920 В. був дипломатичним представником Західноукраїнської Народної Республіки В Австрії, а в 1920-24 - послом Української Народної Республіки у Швейцарії і в Німеччині.

ВАСИЛЬКО РОМАНОВИЧ (бл. 1203 - бл. 1269) - волинський князь, син засновника Галицько-Волинської держави Романа Мстиславовича. Після смерті батька (1205) разом з матір'ю та старшим братом Данилом перебував у Польщі та Угорщині. У 1209 одержав Берестейське удільне князівство, згодом став правити у Безі, а з 1213, у Кам'янці над Горинню. Разом з Данилом Романовичем Галицьким управляв також Тихомлем та Перемишлем, а з 1215 і Володимиром-Волинським. Обидва Романовичі вели спільну боротьбу за об'єднання всіх уділів Волинського князівства, яка успішно закінчилась у 1234. Після остаточного утвердження Данила Романовича у Галицькому князівстві (1238) В. Р. продовжував управляти Волинню. Обидва брати проводили спільну політику, між ними не було непорозумінь. 17.8.1245 вони спільно розгромили війська польських і угорських загарбників та загоны галицьких бояр у битві під Ярославом. Після смерті Данила В. Р. став главою династії Романовичів.

ВАСИЛЬКО РОСТИСЛАВИЧ (р.н. невід. -1124) - князь теребовльський (1084 -1124). Син засновника

галицької княжої династії Ростислава Володимировича. У 1084 разом з братами Рюриком та Володарем укріпився на галицьких землях. Тут утворилися Перемишльське, Звенигородське та Теробовельське князівства. У останньому правив В. Р. Вів війни з київськими та волинськими князями, які прагнули не допустити відокремлення Галичини. У 1097 брав участь у Любецькому з'їзді князів, Після його закінчення був підступно схоплений і за наказом київського князя Святополка Ізяславича -осліплений у с. Звенигороді (біля Києва). У 1099 В. Р. разом з братом Володарем розгромив загопи київського та смоленського князів у битві на Рожному полі (на зх. від м. Золочева на Львівщині). У цьому ж році на р.Вігор (недалеко від Перемишля) за допомогою половецького хана Боняка Ростиславичі завдали поразки угорському війську на чолі з королевичем Коломаном. Спільно з половцями та іншими руськими князями В. Р. здійснив кілька походів на Польщу.

ВАССИЯН ЮЛІАН (12.1.1894-1953) -український політичний діяч, ідеолог Організації Українських Націоналістів. Учасник першої світової війни, старшина Українських Січових Стрільців. Брав участь в українських національно-визвольних змаганнях у 1917-21. В середині 20-тих років поряд з С.Охримовичем, І.Габрусевичем, Д.Кравцівим, В.Диденком став організатором і провідним членом перших молодіжних націоналістичних організацій "Групи Української Державницької Молоді" та "Групи Української Національної Молоді". В 1927-28 займався підготовкою Конференцій українських націоналістів у Берліні і Празі. В лютому 1929 на Першому Конгресі Українських Націоналістів, В., будучи обраний заступником голови Конгресу, виступив одним з засновників ОУН, був обраний членом та ідеологічним референтом Проводу Українських Націоналістів. Співпрацював у періодичних виданнях "Розбудова нації", "Український голос" та ін. Під час процесу "Конгре-сівців", який польська влада влаштувала над шістьма учасниками Конгресу Українських Націоналістів у Відні, засуджений до 4 років тюрми. В. багато років був в'язнем польських і німецьких таборів. В післявоєнний час жив на емігрант У США. Помер і похований у Чикаго. В. написав ряд праць, в яких виклав і розвинув ідейні засади українського націоналізму: "До головних засад націоналізму" (1928), "Ідеологічні основи українського націоналізму" (1929), "Змаг основ" (1940).

ВАХНЯНИН АНАТОЛЬ (Наталь) - (19.9.1841 11.2.1908) - відомий український громадсько-політичний діяч, композитор, педагог і журналіст. Народився в с.Сеняві недалеко Перемишля (тепер Польща). З 1852 навчався у Перемишльській гімназії. В 1859-63 вивчав теологію у Львівській духовній семінарії, займався літературною і музичною діяльністю. У 1865 організував перший Шевченківський концерт на західно-українських землях. Деякий час викладав українську мову в гімназії у Перемишлі, згодом переїхав до Відня. Навчаючись на філософському факультеті Віденського ун-ту, в 1867 організував студентське т-во "Січ" і став його першим головою. Після завершення університетських студій (1868) повернувся до Львова і продовжив педагогічну діяльність у Академічній гімназії. Співорганізатор і перший голова т-ва "Просвіта" (08.12.1868-1869). Тісно співпрацював з комісією по підготовці українських підручників для народних і середніх шкіл. В 1867-70 - редактор "Правди", "Письма з Просвіти" (1878-79), співредактор "Діла", організатор і керівник музично-хорових т-в "Торбан" (1870) і "Боян" (1891). 24.10.1885 В. разом з Ю.Романчуком організував народовську політичну організацію "Народна Рада", яка продовжила ідеї Головної Руської Ради. В 1890 разом з іншими лідерами народовців став ініціатором політики "нової ери", яка мала б сприяти вноормуванню українсько-польських відносин в Галичині, (див. Народовці). В 1894-1900 - депутат Віденського парламенту. В 1903 заснував Вищий музичний інститут ім. М.Лисенка у Львові та став його першим директором. Був засновником і керівником Союзу співоцьких і музичних товариств. В. - автор опери "Купало" (1870-92; поставлена в 1929 у Харкові), музики до драми Т.Шевченка "Назар Стодоля", хорів, пісень, а також літературних творів - "Три тополі", "Оповідання і гуморески" (1902), "Споминів з життя" (1908), шкільних підручників.

ВЕДЕЛЬ АРТЕМІЙ ЛУК'ЯНОВИЧ (1767, за ін. даними - 1770, 1772 - п. 14.7.1808) - видатний український композитор, хоровий диригент, співак. Н. в Києві. До 1787 навчався у Київській Академії, де був співаком-солістом, пізніше -регентом хору. Основи музики вивчав під керівництвом Дж.Сарті. В 1787-90 - регент і капельмейстер хорової капели московського генерал-губернатора П.Єропкина. В 1790 повернувся в Україну. З 1793 жив у Києві. У 1793-94 керував хором Київської Академії та хором ген. А.Левандінова. В 1796 переїхав до Харкова, де керував губернським хором і викладав музику в Харківському колегіумі. З 1798 став послушником Києво-Печерської лаври. Багато мандрував по Лівдбережній Україні. В 1799 був заарештований російським урядом, оголошений божевільним і утримувався в божевільні Кирилівського монастиря. В. - автор 29 церковних концертів (найвидатніші - 10 концертів на 4 голоси), на яких позначився вплив української народної пісенності.

ВЕКША (вивериця) - найдрібніша розмінна грошова одиниця Київської держави. Вперше згадується у давньоруських літописах в середині 9 ст. (859). У грошовій системі 10 - 1 пол. 13 ст., встановленій на основі аналізу "Руської правди", В. дорівнювала 1/3 резани, 1/6 куни. 150 В. дорівнювали монетній гривні срібла. У ваговому відношенні В. становила 0,34 г. срібла. В реальному грошовому обігу 2 В. вповідали західноєвропейському динарові. Давньоруські перекладачі творів візантійських авторів ототожнювали В. з візантійською мідною монетою "нумієм". Прихильники т.зв. "хуτροвої теорії" грошового обігу в Київській Русі вважають В. виправленою шкуркою білки, яка використовувалась одночасно з її монетними аналогом (частиною срібного арабського дирхема).

ВЕЛЕГРАДСЬКІ З'ЇЗДИ - міжнародні з'їзди представників слов'янських народів католицького православного віросповідання у м.Велеграді (Моравія). Вибувались з ініціативи митрополита А.Шептицького та

О.А.Спальдака в 1907, 1911, 1924, 1927, 1932, 1936. Основною ідеєю В.з. була спроба примирення і об'єднання православної і католицької Церков.

ВЕЛЕС (Волос) - бог-покровитель достатку, скотарства і торгівлі у Київській Русі до прийняття християнства. У руських літописах згадується

поряд з богом Перуном. При укладенні договорів з греками кияни клялися Перуном і В. Після прийняття християнства у народних віруваннях В. поєднався з Василієм.

ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ -переміщення в 3-4 ст. германських, слов'янських, сарматських та ін. племен на територію Римської імперії, що розпочалось в Українському Причорномор'ї. Причиною В.п.н. стало прагнення воєнної знаті до захоплення нових земель і військової здобичі, швидкий приріст населення, який при екстенсивному характері ведення господарства збільшив потребу у нових пасовищах і орних землях. В.п.н. почалось поступовим пересуванням готів з Прибалтики в Українське Причорномор'я. Готські племена осіли в пониззі Дніпра (остготи) та між Дністром і Дунаєм (вестготи). В 375 гунни, розбивши племінний союз готів на чолі з Германаріхом, покорили більшу частину остготів та ін. племена. Восени 376 під тиском гуннів вестготи, перейшовши Дунай, оселились, з дозволу Риму, на території римської провінції Мезії (територія між Нижнім Дунаєм і Балканами). В 377 внаслідок постійних утисків римських чиновників вестготи підняли повстання, до якого приєдналися раби і колони. 9.8.378 повсталі розгромили римську армію під Андріанополем. Лише в 382 імператору Феодосію вдалося придушити повстання. На початку 5 ст. вестготи на чолі з Аларіхом I розпочали похід в Італію і 24.8.410 здобули Рим. Згодом вони захопили значну частину Галії, а пізніше і Іспанії, заснувавши на цих землях Тулузьке королівство (419-507). До середини 5 ст. германські племена (вандали, алемани, бургунди, франки, англосакси) заселили територію Західної Римської імперії і створили в кінці 6-7 ст. свої королівства. Гунни, які утворили величезну державу на чолі з Аттілою, намагалися захопити Галлію та Італію. Проте після поразки на Каталаунських полях (451) та смерті Аттіли їхня держава розпалась. В 455 Рим зайняли і зруйнували вандали. В 476 вождь племені скирів Одоакр скинув останнього імператора Ромула Августа, і Римська імперія перестала існувати. В 6-7 ст. почався завершальний етап В.п.н. В цей період племена антів, гепідів, болгарів, хорватів, сербів, аварів та ін. вступили на територію Східної Римської імперії (Візантії). З 527 анти, склавіни разом з гуннами здійснювали часті походи на Константинополь. В 577 слов'яни зайняли землі на території Фракії і Македонії, а на початку 7 ст. Далмацію та Істрію. Наприкінці 7 ст. слов'яни займали майже весь Балканський півострів і деякі області Малої Азії. В.п.н. стало однією з причин падіння рабовласницької Західної Римської імперії.

ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ - 1. Вищий князівський титул у Київській державі. В 10-13 ст. титул В.к., як правило, належав до київських князів. 313 ст. титул В.к. мали галицько-волинські князі та володимиро-суздальські князі. 2. В 14-16 ст. титул В.к. носили володарі Великого князівства Литовського. Після Люблінської унії 1569 титул В.к. увійшов до польського королівського титулу. 3. В Московії з 14-15 ст. цей титул стали присвоювати собі володимирські, рязанські, тверські, а з 2-ої половини 15 - початку 16 ст. -московські князі. В 1547 титул великий князь московський увійшов до царського, а 1721 - до імператорського титулу. В 1797-1917 в Російській імперії В.к. іменувались члени імператорської родини - родичі імператора, імператриці.

ВЕЛИЧКО САМІЙЛО (н. бл. 1670 - п. після 1728) - відомий український козацько-старшинський літописець. Н. на Полтавщині. Вчився у Києво-Могилянській Колегії, де оволодів латинською, німецькою та польською мовами. Служив канцеляристом у генерального писаря В. Кочубея, а бл. 1704 перейшов на службу до Генеральної Військової Канцелярії. У 1708 звільнений зі служби. Оселився у с. Жуках (біля Диканьки) на Полтавщині, де займався учительською працею та укладенням літопису. В. є автором першого систематичного викладу історії української козацької держави, при написанні якого використано значну кількість українських, польських, та німецьких джерел, широке коло документів Генеральної Військової Канцелярії. Літопис складається з 4 частин. Перша - "Сказание о войне казацкой з поляками через Зеновія Богдана Хмельницького..." змальовує події 1648-1659, окремими епізодами сягаючи у 1620. Друга і третя частини, які охоплюють 1660-1686 та 1687-1700 назване "Повествования летописная с малороссийских и иных отчасти поведених собранная и zde описанная", містять значну кількість власних спостережень В. іґрунтуються на документах гетьманської канцелярії. У четвертій частині зібрано додатки з різних документів 17 ст.

Літопис В. написаний українською літературною мовою 18 ст. з елементами народної мови. На жаль, повний текст його не зберігся. Цей літопис є одним з найголовніших і найбільш вірогідних творів української історіографії II пол. 17 - початку 18 ст. Вперше опублікований Київською Археографічною комісією у 1848-1864 рр.: під назвою "Летопись событий в юго-западной России в 17 в.", т. I-IV. В. є також автором перекладу з німецької на українську мову збірника "Космографія" та передмови до нього.

ВЕЛИКИЙ ЛУГ - історична назва в 16-18 ст. дніпровських плавнів, які знаходились на лівому березі Дніпра, нижче від о.Хортиці. На території В.Л. в 16-18 знаходилась Запорізька Січ (див. Січ Запорізька).

ВЕЛЬЯМІНОВ-ЗЕРНОВ СТЕПАН (р. н. і см. невід.) - представник російської колоніальної адміністрації в Україні в 1 пол. 18 ст., президент-бригадир Малоросійської колегії (1722-27). Робив постійні спроби усунути Генеральну Військову Канцелярію від вирішення основних державних справ в Гетьманщині. Добився від російського уряду фактичного підпорядкування всієї фінансової політики в Україні Малоросійській колегії. В 1727 у зв'язку з відновленням гетьманства і ліквідацією Малоросійської Колегії В. було відкликано до

Петербургу.

ВЕНЕДИ (венети, венди, вінди) - слов'янські племена, які жили на рубежі н.е. між ріками Одрою і Дніпром та біля Карпат. Назва венедів зустрічається в 1 ст. н.е. в працях античних авторів - Плінія Старшого, Таціта, Птолемея, Йордана. Тацит, зокрема, зазначав, що В. численні і займають велику територію. Історик Йордан (6 ст.) повідомив, що В. частіше називались антами і склавінами, але разом з тим він перерахував венедів, антів і склавів, як три окремі групи племен. Займалися землеробством, осілим скотарством, мисливством і рибальством, мали торговельні зв'язки з іншими племенами. В III ст. вели війни з Римською імперією. Очевидно, венеди стали спільною етнічною основою для формування західних і східних слов'ян.

ВЕРБИЦЬКИЙ ІВАН (1902 - р. см. невід.) - член Української Військової Організації. В жовтні 1926 заарештований польською поліцією і звинувачений у замаху на шкільного куратора Я.Сойнського (вбито 19.10.1926), який здійснював широкомасштабну програму полонізації української освіти у Галичині. В січні 1926 польський суд засудив як виконавців замаху В.І. і В.Агаманчука до смертної кари, яку в липні 1928 було замінено на довічне ув'язнення (згодом - на 15 років тюрми). Насправді, замах на Я.Собінського здійснили Р.Шухевич і Б.Підгайний.

ВЕРБИЦЬКИЙ МИХАЙЛО (1815 -7.(19)12.1870) - український композитор, хоровий диригент, священник. Народився в с.Улючі недалеко Перемишля (Польща). Середню і музичну освіту здобув у Перемишлі і у Львові. Викладав співи у школах, пізніше - керував хором Ставропігійського ін-ту у Львові. З 1852 був священником у с.Млинах (тепер територія Польщі), де і помер. В. - один з перших композиторів-професіоналів в Галичині. Автор хорових, вокальних, інструментальних творів, серед яких оперети "Гриць Мазниця" і "Школяр на мандрівці" (1849); мелодрама "Підгоряни" (1864), хори "Заповіт", "Поклін", "Думка", 12 симфоній-увертюр (1855-65), солоспіви, два полонези, вальс. Автор 36 релігійних композицій, серед яких "Іже херувими", "Отче наш", "Буде ім'я Господнє" та ін. В 1863 написав музику до українського національного гімну на слова П.Чубинського "Ще не вмерла Україна" (з 15.1.1992 - державний гімн України).

ВЕРВ - сільська територіальна община в Київській Русі. Термін "В" походить від шнурка - "вірвовки", яким вимірювали ділянку землі, зайняту членами В. Об'єднувала населення одного або кількох селищ. У В. існувало общинне володіння лісами, випасами та ін. угіддями. В. була і судово-адміністративною одиницею, члени якої були зв'язані між собою круговою порукою. Члени В. несли взаємну відповідальність за сплату князеві податків і за злочини, вчинені на їх території. Органом управління В. була Копа або віче.

ВЕРЕСАЙ ОСТАП МИКИТОВИЧ (1803 -квітень 1890) - видатний український кобзар. Н. в с.Калюжинці на Чернігівщині. На четвертому році життя осліп. У 15 років пішов у науку. Близько 1852 оселився в с.Сокиринцях (тепер Сріблянського р-ну Чернігівської обл.). Про В. знав Т.Шевченко, в 1860 подарував йому "Кобзар" з дарчим написом. Виконував народні думи ("Про Хведора Безрідного", "Про втечу трьох братів з города Азова", "Проводи козака", "Про бідну вдову і трьох синів"), українські народні пені, псалми. Виступав у Києві, Петербурзі та ін. містах. Творчість В. вивчали М.Лисенко, П.Чубинський, С.Русова. В 1978 у Сокиринцях встановлено йому пам'ятник.

ВЕРЛАН (р. н. і см. невід.) - один з керівників гайдамацького руху у Правобережній Україні в 30-х рр. 18 ст. Був сотником надвірних козаків князів Любомирських у Шаргороді (тепер Вінницька обл.). В 1734 В., отримавши титул "наказного козацького полковника", очолив гайдамацьке повстання у Брацлавському воєводстві. Згодом повстання поширилось і на західноукраїнські землі. Півторатисячний загін В. разом з гайдамаками М.Гриви, С Чалого, /Жили та ін. звільнив Вінницю, Жванець, Броди, Збараж. Влітку 1734 окремі загоны В. обложили Кам'янець-Подільський і з'явилися біля Львова. Проте незабаром повстання було розбите російськими і польськими військами. В. з невеликим загonom гайдамаків вдалося відступити у Молдавію. Дальша його доля невідома.

ВЕРНАДСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ (28.2(12.3).1863 - 6.1.1945) - видатний український і російський природознавець, мінералог і кристалограф, основоположник геохімії, біогеохімії, гідрогеохімії, вчень про ноосферу і біосферу, академік (з 1909), академік Української Академії -Наук (з 1918), перший президент УАН (1918-19). Н. в Петербурзі. У 1885 закінчив фізико-математичний ф-тет Петербурзького ун-ту. В 1888-90 навчався за кордоном. В 1890-1911 працював у Московському ун-ті (з 1899 - професор), який залишив в знак протесту проти реакційних заходів міністра освіти Л.Кассо. З 1914 очолював геологічний і мінералогічний музей Петербурзької АН.

В 1918 став одним з організаторів Комісії по вивченню природних продуктивних сил Росії, з якої згодом виділився ряд інститутів -керамічний, оптичний, радієвий, фізико-хімічного аналізу, платини, географічний та ін. З червня 1917 жив в Україні. В червні 1918 на пропозицію міністра освіти М.Василенка очолив комісію по виробленню законопроекту про заснування Української Академії Наук. який 14.11.1918 затвердив гетьман П.Скоропадський. В 1918-19 В. - перший президент УАН. В 1920-21 -професор Таврійського ун-ту в Сімферополі. У 1922-39 - директор створеного ним Радієвого ін-ту та ряду ін. наукових установ. В 1939 В. разом з ін. вченими створив Комісію по ізотопах. Працював у Празі (Карлівський ун-т) і Парижі (Сорбона). Член Чехо-Словацької АН (з 1926) та Паризької АН (з 1928), багатьох зарубіжних наукових т-тв. Ідеї В. стали основою нових напрямів сучасної геології, мінералогії, гідрогеології. Розробив ряд теоретичних положень з геохімії рідкісних і розсіяних елементів, ролі живих організмів в геохімічних процесах, пошуків радіоактивних мінералів та ін. Розробив теорію побудови розповсюджених мінералів -силікатів і алюмосилікатів. Автор

близько 400 праць, серед яких "Очерки геохімії" (1924, 1927), "Биохимические очерки" (1922-32,1940) та багато ін.

ВЕРТЕП - старовинний український народний ляльковий театр. В Україні відомий з 17 ст., поширився у 17-18 ст. Вистави В. відбувалися у скринці, що мала вигляд двоповерхового будиночка або церкви. Вертепник, пересовуючи на дротиках дерев'яні ляльки, змінюючи відповідно голос, говорив за кожну дієву особу. Вистави відбувалися на ярмарках, міських площах, по хатах селян і міщан. Влаштовували і виконували В., звичайно, мандрівні дяки або виховань шкіл, в т.ч. Києво-Могилянської Колегії, які під час канікул розходились по Україні в пошуках засобів до існування. Українська вертепна драма складалася з двох частин: релігійної і інтермедійної з національно-побутовими елементами. Починалася вистава релігійною частиною, яка відбувалася на верхній сцені В. Тут чергувалися народження Ісуса Христа, поклон пастухів, винищення немовлят царем Іродом і його смерть. Потім дійство переходило на нижню сцену, де розігрувалися сцени з

народного життя. Серед народних персонажів найпопулярнішими були Запорожець, Циган, Москаль, Шинкарка, Баба та ін. Персонажі розмовляли народною мовою, були вдягнені в українські національні костюми. Відомо кілька варіантів української вертепної драми: Сокиринський або Галаганівський (1770), Волинський (1788-91), Куп'янський (1823) та ін. В Україні відомий ще т.зв. живий В., в якому ролі дійових осіб виконують не ляльки, а живі люди. Українські вертепні драми ставляться часто і тепер під час Різдвяних свят.

ВЕРЬОВКА ГРИГОРІЙ ГУРІЙОВИЧ (13(25).12.1895 - 21.10.1964) - український композитор, фольклорист, хоровий диригент і педагог. Н. в м.Березна на Чернігівщині. В 1916 закінчив Чернігівську духовну семінарію, а в 1933 - Київський музично-драматичний інститут ім.М.Лисенка. З 1931 викладав диригування у Київській консерваторії (з 1947 - професор). В 1943-64 Верьовка -художній керівник і головний диригент Українського народного хору. В 1964 хору присвоєно його ім'я. Автор хорових пісень, кантат, обробок народних пісень, інструментальних композицій.

"ВЕЧЕРНИЦІ" ("Вечорниці") - перший літературний тижневик народовського напрямку. Видавався в 1862-63 у Львові (вийшло 17, номерів). Головними співробітниками "В." були: Федір Заревич (псевдонім Юрко Вороний: редактор - 1862), Володимир Шашкевич (редактор - 1862-63), Д.Тинячкевич, Ксенофонт Климкович та ін. І.Франко вважав "В." "першим осередком народовського руху в Галичині з виразним українофільським відтінком" (див. також Народовці).

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ СЕРГІЙ (бл. 1878 р. см. невід.) - український громадсько-політичний діяч поч. 20 ст. Родом з Полтавщини. Економіст за фахом. Належав до Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. В квітні 1917 був обраний до складу Української Центральної Ради. З червня 1917- заступник голови УЦР. з липня 1917 - член Малої Ради. В 1918 В. призначений генеральним консулом Української Держави в Петербурзі, пізніше - професор Київського Українського Державного Університету. В 20-х рр. - професор сільськогосподарського ін-ту у Києві, де очолював кафедру економіки сільського господарства. В 30-х рр. деякий час перебував в ув'язненні, пізніше емігрував.

ВЕШНЯК-ЯКУБОВИЧ ФЕДІР (Вешняк Федір Якубович) (р. н. невід. - п. 1650) - полковник Чигиринського полку (1648-50). Походив з Полтавщини. Навчався у Києво-Могилянській Колегії, а згодом перебував на Запоріжжі. В 1636-37 - військовий писар. Служив у реєстровому козацькому війську. В квітні 1648 разом з Ф.Джалалієм очолив повстання реєстрових козаків у Кам'яному Затоні та їх перехід на бік Б.Хмельницького. В 1648 був призначений чигиринським полковником, став одним з найближчих сподвижників Б.Хмельницького. Учасник Жовтоводської битви 1648, Корсунської битви 1648. 2.5.1648 (за іншими даними - в червні) очолив перше українське посольство до Варшави. В 1649 двічі їздив з дипломатичними місіями до Москви. 5.6. і 13.6.1649 мав зустрічі з царем Олексієм Михайловичем. Під час Збараської облоги 1649 і Зборівської битви 1649призначався наказним гетьманом. Помер наприкінці 1650 у Чигирині.

ВИБОРНІ КОЗАКИ - одна з категорій українського козацтва, що з'явилася у Гетьманщині у 18 ст. і до складу якої входили повноправні козаки, записані до полкових та сотенних компутів (реєстрів). Причиною появи В.к. було прагнення російського уряду зменшити кількість козаків, які користувалися наданими козацтву правами та привілеями.

Першу спробу провести "перевірку" та скорочення козацьких компутів в окремих сотнях Ніжинського полку було зроблено універсалом гетьмана І.Мазепи у 1701. Однак, в умовах Північної війни та у зв'язку з непопулярністю даного заходу серед основної маси козацтва, її не було здійснено.

Лише у 1735 було видано указ про Правління гетьманського уряду, за яким приступили до складання нових компутів. Цей крок було схвалено російським сенатом у Петербурзі. В результаті кількість козацького війська скоротилася до 30 тисяч. Особи, включені до нових компутів, стали називатись В.к. Козаки, які не були занесені до цих списків, переводились у категорію підпомічників. В.к. були зобов'язані виконувати лише військову повинність, з'являючись на службу кінно, з повним власним спорядженням та зброєю. До категорії В.к. зараховувались також діти духівництва. На Гетьманщині В.к. як окремий стан проіснували до 1783, коли царський уряд скасував козацькі права та привілеї. Однак В.к. не були переведені у кріпацтво, а й надалі залишились особисто вільними людьми.

У Слобідській Україні внаслідок проведення російським урядом військової реформи, у 1732-1737 також було проведено ревізію козацьких компутів, до яких було включено лише 4200 козаків із п'яти полків. За своїм становищем вони були близькими до В.к. Проіснували до 1765, коли на Слобожанщині було ліквідовано козацькі полки.

ВИГОВСЬКИЙ ІВАН ОСТАПОВИЧ (р.н.невід-п. 16(26).3.1664) - видатний український державний, політичний і військовий діяч, гетьман України (1657-59). Походив з українського шляхетського роду Овруцького повіту на Київщині. Вчився в Києво-Могилянській Колегії. Служив юристом в міському суді в Луцьку, згодом - намісник луцького старости. Брав участь у діяльності Луцького братства. На початку національно-визвольної війни 1648-57 під проводом Б. Хмельницького служив у польському війську. Під час Жовтоводівської битви 1648 потрапив у татарський полон. Викуплений Б.Хмельницьким. В 1648 призначений генеральним писарем. Виявивши блискучі дипломатичні здібності, В. виконував найважливіші доручення гетьмана і став одним з найближчих дорадників Б.Хмельницького. Вів переговори з Польщею, Московщиною, Швецією, Кримським ханством та ін. державами. Після смерті Б.Хмельницького на Корсунській Раді 1657 обраний гетьманом України. Продовжував політику Б.Хмельницького, спрямовану на досягнення повної державної незалежності України. У зовнішній політиці В. мав на меті утримувати дружні відносини з усіма сусідніми країнами, не надаючи переваги жодній з сторін. В жовтні 1657 уклав українсько-шведський договір, умови якого були вироблені ще за участю Б. Хмельницького. В той же час відновив союз з Кримським ханством, що був розірваний з моменту укладання Березневих статей 1654 та розпочав переговори з Польщею. Активна зовнішня політика В., спрямована на зміцнення міжнародного авторитету України, викликала занепокоєння московського уряду. Намагаючись посилити свій вплив в Україні, царський уряд почав активно формувати за допомогою своїх агентів антигетьманську опозицію. Внутрішня політика В., зорієнтована на посилення ролі козацької старшини в українському суспільстві, постійне підбурювання селян і запорожців царськими агентами спричинили виступ проти гетьмана частини козаків і селян, який очолив полтавський полковник М. Пушкар і запорізький кошовий Я. Барабаш. В травні-червні 1658 гетьманські війська за наказом В. ліквідували Барабаша і Пушкаря заколот 1(557-58 і Дейнеків повстання 1657-58. Складна політична ситуація в Україні, постійна загроза агресії з боку Московщини і підтримка нею антигетьманської опозиції змусили В. до союзу з Річчю Посполитою. 6(16).9.1658 після довгих переговорів між Україною і Польщею було укладено Гадяцький договір 1658. Дізнавшись про укладення договору В. з Польщею, Московщина розпочала відкриту агресію проти України. Навесні 1659 150-тисячна армія під командуванням князя Трубецького розпочала окупацію Лівобережної України, руйнуючи і грабуючи все на своєму шляху. В червні 1659, зібравши всі можливі військові сили, В. вирушив назустріч загарбникам. 28-29(8-9).7.1659 у Конотопській битві 1659 українська армія під проводом гетьмана В. вщент розгромила московські війська.

Проте В. не зміг скористатися результатами блискучої перемоги під Конотопом. Проти політики гетьмана виступила старшинська опозиція, яку створили промосковськи настроєні полк. І.Безпалій. Т.Цюцюра, В.Золотаренко. Скориставшись новим виступом проти гетьмана В., московські війська під командуванням

Г.Ромодановського захопили Лівобережну Україну. В цих умовах В. в жовтні 1659 зрікся булави і виїхав у Польщу. Через деякий час В. був призначений сенатором і київським воєводою. 31662 брав активну участь у діяльності Львівського братства. На початку 1664 В. було звинувачено у зраді і без суду, за наказом полковника С.Маховського, розстріляно під Вільхівцем недалеко Лисянки (тепер Черкаська обл.). Похований у Великому Скиті біля с.Рудки Гніздичової у Галичині. На думку деяких дослідників, у Скиті Манявському.

ВИГОВСЬКІ - український шляхетський рід на Київщині. Найвідоміші представники - брати Іван, Данило, Костянтин, Федір, Василь Виговські. Іван В. (р. н. невід. - п. 16.03.1664) - гетьман України (1657-1659; див. І.Виговський). Данило В. (р. н. невід., - п. 30.11.1659) - полковник бихівський. Зять Б. Хмельницького - був одружений з його дочкою Оленою. В 1655 наказаний гетьман козацьких військ у спільному українсько-московському поході проти Речі Посполитої. Під час облоги і здобуття Любліна не дозволив П.Потьомкіну руйнувати місто і нищити жителів. Після смерті Б.Хмельницького виступив проти Москви. За наказом гетьмана І.Виговського зробив невдалу спробу вигнати з Києва московську залозу на чолі з воєводою Ю.Барятинським. Потрапив у московський полон. Замучений на допиті під Калугою 30.11.1659. Його родові маєтки були конфісковані польською владою. Костянтин Виговський. (рр. н. і см. невід.) - турівський і пинський полковник, генеральний обозний (1658). Після зречення з гетьманства Івана В. перейшов на службу у польську армію у чині полковника. Брав участь у битві під Чудновом на Житомирщині, в якій була розбита московська армія під командуванням воєводи В.Шереметева. Після розстрілу брата І.В. відмовився від усіх пропонувананих йому польською владою державних посад. Федір Виговський (рр. н. і см. невід.) - український дипломат. За дорученням гетьмана Б.Хмельницького та І.Виговського у складі українських посольств їздив до Москви і Варшави. В 1664 - київський суддя. Василь Виговський. (р. н. і см. невід.) - український військовий діяч, овруцький полковник (з 1658). Учасник національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького 1648-57. В 1655-58 перебував у татарському полоні. Після повернення призначений полковником овруцьким. Брав участь у битві з московськими військами під Васильковом. Був захоплений у полон. Помер у в'язниці.

ВИННИКІВ НАТАЛІЯ (1920-1942) - зв'язкова Організації Українських Націоналістів. В 1941 заарештована радянськими репресивними органами і засуджена під час "Процесу 59-ох" у Львові до смертної кари (згодом - замінено на довічне ув'язнення). В 1941 звільнена з тюрми німецькими окупаційними властями. В 1942 В.

за участь в українському русі Опору заарештована гестапо і розстріляна у Києві.

ВИННИЧЕНКО ВОЛОДИМИР КИРИЛОВИЧ (26.7(7.8).1880) - 6.3.1951) - відомий український громадсько-політичний і державний діяч, визначний письменник. Н. в с.Веселий Кут Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (тепер Кіровоградська обл.). Після закінчення Єлисаветградської гімназії вступив на юридичний ф-тет Київського ун-ту. Навчаючись в унті, брав активну участь в українському національному русі. Налігав до членів київської Громади, став одним з засновників Революційної Української Партії. За дорученням партії проводив пропагандистську роботу серед селян Полтавщини і робітників Києва, спрямовану на викриття національної і соціальної політики російського самодержавства в Україні. Через деякий час був заарештований, виключений з ун-ту без права навчання у будь-якому ін. навчальному закладі і виданий у 5-й саперний батальон. В 1903 В. зумів виїхати до Львова, де займався літературною діяльністю. В липні 1903 при спробі перевезти нелегальну літературу через кордон Російської імперії заарештований у Волочиську і ув'язнений в Лук'янівській тюрмі. Після звільнення в серпні 1904 брав участь у створенні Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, входив до складу центральних органів партії, редагував друкований орган "Боротьба". В 1906-14 В. постійно переслідуваний поліцією, змушений періодично жити в емігрант. В березні 1910

входив до складу "Української громади" в Парижі. Згодом жив у Львові (1913-17), разом з Д.Донцовим і Л.Юркевичем редагував журнал "Дзвін". На поч. 1914 переїхав до Москви, де співпрацював у часописі "Украинская жизнь". Після Лютневої революції 1917 повернувся до Києва. Будучи лідером УСДРП, в 1917-19 відіграв значну роль в українському національно-визвольному русі. З березня 1917 під час Українського Національного Конгресу обраний заступником голови Української Центральної Ради, а згодом - заступником голови Малої Ради. Наприкінці травня 1917 очолював українську делегацію на переговорах з Тимчасовим урядом у Петербурзі. 15(28).6.1917 призначений головою першого українського уряду - Генерального Секретаріату УЦР, з одночасним виконанням обов'язків генерального секретаря внутрішніх справ. Брав активну частку в підготовці всіх Універсалів УЦР. В грудні 1917 став ініціатором відхилення ультиматуму Ради Народних Комісарів Росії. В січні 1918 очолив Раду Народних Міністрів УНР і міністерство внутрішніх справ. Однак вже 18(30).1.1918 підтиском міжпартійних незгод подав у відставку. 18.9 - 14.11.1918 очолював Український Національний Союз. став одним з керівників повстання проти гетьмана П.Скоропадського. 14.11.1918 обраний головою Директорії УНР. В лютому 1919 В., не погоджуючись з політикою орієнтації на Антанту. В. вийшов зі складу Директорії, з групою однодумців організував закордонну групу Української комуністичної партії, створив її друкований орган - газету "Нова доба". На початку 1920 вів інтенсивно переговори про можливість повернення в Україну і участь у роботі більшовицького уряду, хоча при цьому висунув дві основні умови - самостійність і суверенність Української радянської республіки та створення українського національного уряду. На початку травня 1920 приїхав до Москви. Зустрічався з Л.Троцьким, Л.Каменевим, Г.Зінов'євим, Г.Чичериним, Х.Раковським та ін. і отримав пропозицію зайняти пост заступника голови РНК і наркома закордонних справ України. Вивчивши внутрішньополітичне становище України, В. висунув вимогу включити його до складу політбюро Комуністичної Партії (більшовиків) України. Після відмови В. виїхав за кордон. Повернувшись до Відня, виступив з гострою критикою національної політики більшовицького уряду і комуністичної партії в Україні. В 20-х рр. В. поселився у Франції, де в основному займався літературною діяльністю.

У роки фашистської окупації Франції був ув'язнений у концтаборі. Помер у французькому містечку Мужен недалеко Канн. Автор літературних творів - романів "Чесність з собою", "Заповіти батьків", "Записки Кирпатого Мефістофеля", "Божки"; п'єс "Щаблі життя" (1907), "Великий Молох" (1907), "Metento" (1909), "Чужі люди", "Базар" (обидві - 1910), "Гріх" (1918); драм "Брехня" (1910), "Чорна Пантера і Білий Медвідь" (1911), "Натусь" (1912) та ін. В 1920 опублікував дуже тенденційні спогади "Відродження нації" (1920, т.1-3). В емігрант написав драми "Закон", "Великий секрет", "Ательє щастя", "Пророк", "Над".

ВИПИСНІ КОЗАКИ (випищики) - українські козаки, виключені рішеннями уряду Речі Посполитої з козацьких реєстрів (списків) наприкінці 15 - 1 пол. 17 ст. Після утворення у 1572 реєстрового козацького війська кількість занесених до реєстру козаків часто змінювалася, в т. ч. і у сторону зменшення. Переважно це відбувалося після поразки козацько-селянських повстань. Так, після придушення повстань 1637 - 1638 і прийняття сеймом Речі Посполитої "Ординації Війська Запорізького...", козацький реєстр було зменшено з 8 до 6 тис. козаків. 2 тис. не були вписані до реєстру і стали В. к. Однак чисельність цієї категорії козаків була значно більшою. Після Куруківської угоди 1625 їх було понад 20 тис.

В. к. було заборонено називатися козаками, утворювати військові загони, обирати собі старшину і навіть проживати на "волості" (в місцях розселення реєстрових козаків). Не підлягали вони і козацькому судочинству. В. к. повинні були повернутися до одного з станів тогочасного українського суспільства (селянства чи міщанства). Незадоволені своїм становищем, вони часто переходили на Запорізьку Січ і активно включалися у національно-визвольну боротьбу проти шляхетської Речі Посполитої.

ВИРА - грошовий штраф за вбивство вільної людини у Київській державі. В. сплачував вбивця на користь князя, (якщо йому вдалося уникнути кривавої помсти). За "Руською правдою", помста зі сторони родичів вбитого могла бути заміненна сплатою 40 гривень. За вбивство ж представника князівської адміністрації потрібно було сплатити подвійну В. (80 гривень). Піввира (20 гривень) сплачувалась за нанесення тяжких тілесних пошкоджень і вбивство невірної жінки. У випадку, якщо вбивцю не знаходили, "дику" В. платила вся

община - верв, на території якої було знайдено труп вбитого.

ВИСОЧАН СЕМЕН (Сень Гнатович; р. н. невід. -п. 1666) - керівник національно-визвольного повстання 1648 у західно-українських землях, полковник лисянський. Восени 1648 В. очолив масовий народний рух проти польського гніту у Галичині, який розпочався під час походу української армії під проводом Б.Хмельницького на Львів (див. національно-визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57). В. організував в р-ні Отині (тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) 15-тисячне повстанське військо, яке поділялося на полки і сотні, було озброєне артилерією. Повстанці, очолювані В., успішно діючи в тилу польської армії, здобули найбільшу польську фортецю на Прикарпатті -Пнів (тепер с. Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.). В грудні 1648 повстанські полки під командуванням В. вели тяжкі бої з польськими військами за переправи через Дністер, проте під тиском переважаючих сил противника були змушені відступити у Правобережну Україну. В 1651 воював на Брацлавщині у війську І.Богуна, брав участь в обороні Вінниці від польських військ. В 1659 отримав звання козацького полковника. В 1664-65 В. був одним з керівників повстання проти польського панування на Правобережній Україні під проводом кальницького полковника В.Варениці, визначився під час оборони Лисянки (тепер Черкаська обл.). На початку 1666 В. потрапив у московський полон, був вивезений до Москви, де і помер.

ВИТВИЦЬКИЙ СТЕПАН (1884 - 9.10.1965) -відомий український громадсько-політичний діяч. Н. на Станіславщині. Навчався на юридичному ф-ті Львівського і Віденського ун-тів. У студентські роки очолював Академічну Громаду у Львові та організацію "Січ" у Відні. В 1915-18 - член редакції "Діла" і редактор "Свободи" у Львові. В жовтні 1918 В., будучи членом Української-Національно-Демократичної Партії, обраний на посаду секретаря Української Національної Ради ЗУНР - ЗОУНР, член Президії УНР, згодом - державний секретар закордонних справ Республіки. У 1919 очолював делегацію ЗОУНР на переговорах з спеціальними місіями Найвищої Ради держав Антанти на чолі з генералом Бертелемі (лютий 1919) і ген. Л.Ботою (травень 1919) про умови перемир'я з Польщею. З жовтня 1919-заступник голови дипломатичної місії Директорії УНР (голова А.Лівицький) у Варшаві. Протестуючи проти проекту умов Варшавського договору 1920, залишив переговори. Деякий час керував роботою секретаріату закордонних справ в уряді ЗУНР в еміграції у Відні. В 1921-23 В., очолюючи місії ЗУНР у Парижі і Лондоні, домагався від урядів цих країн визнання факту окупані Польщею території Східної Галичини і відновлення незалежності. 1925-39 В. - один з провідних членів Українського Національно-Демократичного Об'єднання, заступник голови УНДО (з 1938). В 1935-39- посол до польського сейму і член Української Парламентської Репрезентації. З 1945 жив у Німеччині. В червні 1948 став одним з ініціаторів створення Української Національної Ради, був обраний заступником голови Виконавчого Органу УНР і керівником відділу закордонних справ. З березня 1954 - після смерті А.Лівицького - обраний президентом УНР. Помер 9.10.1965.

ВИТЕЧІВСЬКИЙ З'ЌЗД 1110 - другий з'їзд князів Київської держави, скликаний у м.Витчеві (тепер Київської обл.) з ініціативи Володимира Мономаха в серпні 1110. На В.з. розглядалось питання про примирення князівських міжусобиць і об'єднання сил для боротьби проти половців. 10.8.1110 князі Св'ятополк Ізяславич, Володимир Всеволодович Мономах, Давид і Олег Св'ятославичі уклали договір про припинення міжусобної боротьби. Княжий суд позбавив Володимир-Волинського князівства князя Давида Ігоровича, який порушив перемир'я, укладене на Любецькому з'їзді 1097, і спричинив міжусобну війну. В заміні йому було надано у володіння Бузьк, Острог, Дубно, Чорторийськ, а незабаром - Дорогобуж та 4000 гривень срібла. Після з'їзду відбулись спільні походи князів проти половців, які надовго припинили напади цих кочівників на Київську Русь.

ВИТОВТ (Вітовт, Вітаутас; 1350 - 27.10.1430) -великий князь литовський (1392-1420), син Кейстута. В 1370-76 брав участь у походах проти Тевтонського ордену, а 1372 - на Москву. Виступав проти умов Кревської унії 1385, боровся за політичну незалежність Литви від Польщі. За угодою, укладеною в 1392 в Острозі В. був визнаний польським королем Ягайлом довічним правителем Литовського князівства. Ліквідував на території України найбільші удільні князівства - Волинське, Київське, Новгород-Сіверське і Подільське та створив замість них звичайні литовські провінції, в яких правили великокнязівські намісники, а Західне Поділля був змушений передати Ягайлові. Вів тривалу боротьбу з татарами, намагаючись витіснити їх з Українського Причорномор'я. 12.8.1399 литовські війська на чолі з В. були розбиті татарськими загонами у битві над Ворсклою, але в 20-х рр. 15 ст. В. все ж зайняв Поділля і зумів розширити свої володіння до Чорноморського узбережжя. Будував на південних кордонах своєї держави велику систему укріплень, яка складалася з фортець Каравул, Білгород, Хаджібей. Протягом 1406-08 здійснив три походи у Московське князівство, встановивши в 1408 кордони між Литвою і Московією по р.Угрі. Вів тривалу війну проти Тевтонського ордену. В 1410, в ході "Великої війни", В. разом з Ягайлом очолював польсько-литовсько-українські війська, які завдали поразки німецьким рицарям в Грюнвальдській битві 1410. В сприяв розвитку торгівлі, ремесел, запроваджував у містах, в т.ч. і в Україні, магдебурзьке право. В 1413 уклав з Польщею Городельську унію 1413, яка обмежувала права і привілеї української шляхти у Великому князівстві Литовському. 15.11.1415 за ініціативою В. собор єпископів у Новгородку висвятив всупереч волі Константинопольського Патріарха митрополитом київським і литовським Григорія Цамблака.

ВИШЕНСЬКИЙ ІВАН (н. між 1545-50 -п. після 1620) - видатний український письменник-полеміст. Н. в м.Судова Вишня (тепер Львівська обл.). Був високоосвіченою людиною, брав участь у діяльності Львівського братства. Жив у Луцьку і Острозі. З кінця 1580-х років перебував на Афоні, який був центром

православного чернецтва на Сході. Приймавши чернецтво, поселився в печері, ставши схимником-анакхоретом. Посилав в Україну свої пристрасні послання, адресовані до князя К. Острозького, до братств, священників і всіх українців. В 1605 приїжджав в Україну і жив в Манявському Скиті з Й.Княгицьким. Літературну діяльність В. розпочав одночасно з Острозькою групою полемістів. Відомо близько 20 творів В., найвизначніші з яких - "Обличеніє діавола-миродержца", "Послание к утекшим от православія епископам", "Порада о очищеніи церкви" та ін. В своїй творчій критикував Берестейську унію і католицизм, весь тогочасний церковний і світський лад. Помилковими були виступи В. проти системи світської освіти, вивчення іноземних мов та античної філософії, а також народних звичаїв та обрядів: В. вбачав у них поганські риси. Творчість В. вплинула на розвиток жанру сатири в українській Літературі. Твори В. вивчали, І.Франко, М.Сумцов, А.Кримський, М.Грушевський, М.Возняк.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ДМИТРО (р. н. невід. -п. 1563) - український князь, перший з достовірно відомих козацьких гетьманів (бл. 1552-1563). Походив з старовинного волинського роду Ге-диміновичів. Власник земельних маєтків у Кременецькому повіті. В 1550-53 - староста Черкаського і Канівського повітів. Бл. 1552 (за ін. даними 1554-55,1556) збудував на о-ві Мала Хортиця замок, який став прототипом Запорізької Січі і згуртував на боротьбу ПРОТИ татар кілька сот козаків. 1554 знову призначений Сигізмундом II Августом старостою канівським і черкаським. В 1557-58 відбивав напади кримських татар на чолі з ханом Девлет-Гіреєм I на Хортицю. В жовтні 1657 В. на чолі козаків здобув турецьку фортецю Іслам-Кермен і вивіз звідти всі гармати на Хортицю. В. пробував організувати союз держав (Польща, Московія), в якому би брали участь і запорожці для боротьби проти Туреччини і Кримського ханства. На початку 1559 здійснив вдалий похід у Крим, визволивши з неволі кілька тисяч українських невільників. У червні запорожці під проводом В. напали на турецьку фортецю Азов. У 1563 втрутився в боротьбу за молдавський престол. Під час походу у Молдавії 4-тисячний козацький загін на чолі з В. зазнав поразки у бою під Сучавою ви військ претендента на молдавський престол Стефана IX Томші. В. був взятий в полон і виданий турецькому уряду. За повідомленням "Хроніки Мартина Бельського" В. після жорстоких катувань за наказом султана Сулеймана II був скинений з вежі на залізні гаки, вмуровані у прибережну стіну в Константинополі, на яких і помер. В. - герой української народної думи про Байду.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ МІХАЛ (Михайло) - Фома-Корибут (1633, за ін. даними 31.7.1640 -10.(20).11.1673) - польський король (1669-73). Син Я.Вишневецького. За правління В. М. у Речі Посполитій послабилась королівська влада. За В.М. Польща, намагаючись захопити Правобережну Україну, підтримувала претендента на гетьманство М.Ханенка і вела війну проти П.Дорошенка. Влітку 1672 українсько-турецька армія, здобувши фортецю Хотин, вступила в Галичину. Після короткотривалої облоги українсько-турецькими військами Львова В.М. був змушений укласти Буцацький мирний договір 1672, за умовами якого Україна ставала незалежною державою під протекторатом Туреччини. Помер у Львові.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ЯРЕМА (Ієремія) (1612 -20.8.1651) - один з найбільших магнатів, князь, воєвода руський (з 1646). Походив з українського князівського роду. Навчався в єзуїтському колегіумі у Львові, вивчав військову справу в Італії та Іспанії. В 1631 прийняв католицизм. Володів величезними маєтками у Північній Україні, Волині і в Поліссі Утримував наймані війська. Резиденцією В. було місто Лубни, де він часто приймав послів іноземних держав. Очолював магнатську опозицію, яка виступала за збереження своїх привілеїв і політичних впливів, проти зміцнення королівської влади у Речі Посполитій. В 1632-34 брав участь у війні проти Московської держави, під час якої відзначалися українські козаки під проводом гетьмана Т.Орендаренка. Під час національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького 1648-57 маючи 12-тисячний загін надвірного війська, з надзвичайною жорстокістю розправлявся з українським населенням. В липні 1648 надвірні загоны В., В.Заславського і Я.Тишкевича зазнали нищівної поразки в боях під Махнівкою, П'яткою і Староконстантиновом від українських військ на чолі з М.Кривоносом. Після розгрому польської армії в Пилявецькій битві 1648 В.Я. втік до Львова. Влітку 1649 отримав титул коронного гетьмана. Продовжував боротьбу за відновлення польської влади в Україні.

ВИШНЕВЕЦЬКІ - український князівський рід. Про походження роду в науковій історичній літературі єдиної думки немає. За одними даними В. були галуззю княжого роду Несвіцьких (засновник - Федір Несвіцький), за ін. -нащадками великого князя литовського Ольгерда (родоначальник - Федір Корибут). Володіли величезними земельними маєтностями в Україні, займали керівні посади в органах державної влади Польщі. Найвизначніші представники: Іван В. (рр.н. і см. невід.) - староста пропойський і чечерський (1536-43). Андрій В. (рр.н. і см. невід.) - волинський каштелян (1569) і брацлавський воєвода (1572). Дмитро В. (рр.н. невід. - п. 1563) - український козацький гетьман (див. Д.Вишневецький). Костянтин В. (рр.н. і см. невід.) - староста житомирський (1583). До цього роду відносять: Ярему В. (1612-1651) -воєвода руський з 1646 (див. Я.Вишневецький). Міхал В. (1633-1673) - король Польщі з 1669 (див. Вишневецький Міхал). В 40-х рр. 18 ст. рід В. перестав існувати, а їхні володіння перейшли до польських магнатів Замоїських.

ВІДЕНСЬКІ АРБІТРАЖІ 1938 1 1940 - назва двох підписаних у Відні представниками Німеччини (міністр закордонних справ Й.Ріббентроп) та Італії (граф Г.Чіано) рішень про передачу Угорщині значних територій Чехо-Словаччини і Румунії. На поставі рішень першого В.а. від 2.11.1938 від Чехо-Словаччини було відторгнуто і приєднано до Угорщини південну Словаччину і частину Карпатської України (Угорський, Іршавський, Мукачівський і Севлюшський повіти з містами Ужгород, Мукачів, Берегів) загальною площею 11 927 км² і 182 тис.населення. В результаті другого В.а. від 30.8.1940 від Румунії до Угорщини відходила Північна Трансильванія з територією 43.492 км² і населенням 2,4 млн. чол. Відповідно до мирного договору з

Угорщиною, пописаним 10.2.1947 у Парижі, рішення обох В.а. було скасовано.

ВІЗАНТІЯ (ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ) - прийнята в історичній науці назва держави, що утворилася наприкінці 4 ст. у східній частині Римської імперії. Назва походить від Візантії - колонії, заснованої у 7 ст. до н. е. вихідцями з грецького міста Мегари на європейському березі протоки Босфор. Вигідне географічне становище колонії - на перехресті світових торгових шляхів - спричинилося до побудови тут імператором Костянтином I (324-337) нової столиці імперії. Будівництво нового міста, названого Константинополь (місто Константина) розпочалося у 326 і офіційно завершилось у 330. Нова столиця стала центром світової держави, яка одержала назву Східна Римська імперія (Імперія ромеїв) і проіснувала до 1453, коли Константинополь (Царгород) був здобутий турками.

Східна Римська імперія утворилася в результаті розпаду Римської імперії, який відбувся після смерті імператора Феодосія Великого (395). Тоді в кожній її половині з'явився самостійний імператор: у західній - Гонарій (395-423), у Східній - Аркадій (395-408), якого вважають першим візантійським імператором. Територія В. охоплювала землі Балканського пів-ва, Малу Азію, Сірію, Палестину, Єгипет, Лівію (Кіренайку), частину Месопотамії, Вірменії та Грузії, а також південь Кримського пів-ва (Херсонес), острови Егейського та Середземного морів (Крит та Кіпр). Офіційною мовою у 4-6 ст. була латинська, а згодом - грецька.

Вже в перші століття н. е., після втрати Італією домінуючої ролі в економічному житті Римської імперії, її місце посідають східні провінції (особливо Мала Азія, Сірія та Єгипет), де ще в епоху еллінізму була створена система, що базувалася на нових формах ведення сільського господарства. Важливим фактором було також зростання міст та торгівлі. Найбільшими центрами світової торгівлі були Константинополь, Антіохія, Александрія. Високий рівень розвитку економіки сприяв зміцненню В., яка у 9 ст. досягла найвищої могутності. За правління імп. Юстиніана (527-565) було проведено адміністративну та законодавчу реформи, зміцнено централізацію держави, створено міцну армію. Це дало можливість В. суттєво розширити свою територію. Були завойовані Північна Африка (533-534), Італія (555). Далмація, Південно-Східна Іспанія, Сіцилія, Сардинія, Корсіка та Балеарські о-ви. Однак, вже наприкінці 6 ст. імперія вступає в період глибокої кризи і вже до середини 8 ст. її територія зменшується майже вдвічі. На початку 7 ст. спочатку перси, а згодом араби завойовували Сірію, Палестину та Єгипет. У сер. 7 ст. на Балканському пів-ві утворилося міцне Болгарське царство. Тоді ж лангобарди підкорили собі територію Італії, де під контролем візантійських властей залишилися лише Равенна, Рим та Неаполь.

Лише на початку 8 ст. імператору Льву III (717-741) вдалося зупинити натиск арабів і стабілізувати ситуацію на кордонах імперії. Впродовж наступних трьох віків В. з перемінним успіхом вдавалось утримувати свої землі. На сході, внаслідок занепаду Арабського халіфату, візантійцям вдалося підкорити Кілікію, Вірменію, частину Месопотамії, о-в Кіпр. Менш вдалимими були воєнні дії на заході. Тут імперія втратила Сіцилію, Мальту, Крит (відвойований у 2-й пол. 9 ст.). Найбільш важливими були взаємини з Болгарією, яка на початку 9 ст. стала небезпечним ворогом імперії. У 811 хан Крум розгромив візантійське військо і обложив Константинополь. Згодом його внук Симеон захопив майже всі володіння імперії на Балканах за винятком Царгорода і Сопуні (м. Фессалоніки). Лише у 2-й пол. 9 ст. В. вдалося ліквідувати загрозу зі сторони болгар, держава яких у 1018 була завойована і перетворена на одну з провінцій імперії.

У 2-й пол. 9 ст. на сході з'явилися турки-сельджуки, які почали загрожувати сх. провінціям імперії. У битві при Манцикерті (1071) візантійські війська зазнали поразки, а імператор Роман Діоген потрапив у полон. Після цього турки-сельджуки швидко захопили значну частину Малої Азії і створили тут Рулінський (Іконійський) султанат. Одночасно на заході активізували воєнні дії нормани, які захопили володіння імперії на Апеннінському пів-ві.

Під впливом військових невдач і в самій імперії загострюється внутрішньополітична боротьба, яка проявилася у виступах великих землевласників проти імператорської влади і зростанні сепаратних тенденцій в окремих провінціях. Останній період розквіту В. припадає

на правління тут династії Комненів. Завдяки проведенню ряду політичних, економічних, адміністративних реформ феодалного характеру, вдалося стабілізувати становище імперії. Однак, вже наприкінці 12 ст. явними стають ознаки кризового стану держави. Вона ще знайшла сили стримувати натиск норманів на Балканах, за допомогою хрестоносців було відвойовано частину Малої Азії. Але під час IV Хрестового походу (1204) хрестоносці за дорученням Венеції, здобули і пограбували Константинополь. Візантійська імперія припинила існування як політичне ціле. На її обломках утворився ряд феодалних самостійних держав - Латинська імперія з центром в Царгороді та ряд залежних від неї утворень (князівство Ахайя, герцогства Афіни, Наксос та ін.), Епірський деспотат, Нікоська та Трапезундська імперії в Малій Азії.

Німецька імперія завдяки вигідному географічному становищу і ряду реформ, проведених у ній представниками династії Палеологів, досить швидко зміцніла і вже у 1261 імператор Михаїл VIII Палеолог захопив Константинополь і відновив Візантійську імперію. Територія її охоплювала пн.-зах. частину Малої Азії, основну частину Македонії та Фракії, ряд островів на півночі Егейського моря та південну частину Пелопонесу. Однак і надалі становище імперії залишалось вкрай важким. Зі сходу їй загрожували турки-османи, з півночі - серби і болгари, частину островів захопили венеціанці, а латинські рицарі - Пелопонес і середню Грецію. Найбільш небезпечним ворогом В. були турки-османи, які у 14 ст. захопили землі Балканського пів-ва і підійшли до Константинополя. Останній візантійський імператор Константин XII

Палеолог (1449-1453) був васалом Туреччини і володів лише столицею. У 1453 турки після нетривалої облоги штурмом здобули Константинополь, після чого Візантійська імперія перестала існувати. Трапезундська імперія проіснувала до 1461 коли її землі також були захоплені турками. Історія В. тісно пов'язана з долею народів, що в різні епохи проживали на українських землях. У перших століттях н. е. імперія контактувала з племенами, які розселялися у Прикарпатті, Придністров'ї, Північному Причорномор'ї, Криму. В часи т. зв. "великого переселення народів" тут пролягали шляхи, якими кочові орди (готи, гунни, авари та ін.) переселялися до кордонів Римської, а згодом Візантійської імперії. У 4-6 ст. на територію В. здійснювали походи слов'яни -анти, що створили перше державне слов'янське утворення на українських землях - Антський племінний союз. Згодом слов'яни розпочали масову міграцію та територію Балканського пів-ва, і незабаром вони стали домінуючим населенням в окремих регіонах. В. Після утворення у 9 ст. Київської держави, її контакти з В. стали широкомасштабними і багатогранними, вони охоплювали політичне, економічне та культурне життя обох країн. Вперше історичні джерела згадують про великий похід русичів на Візантію в 860. Тоді князі Аскольд та Дир здійснили невдалу облогу Константинополя. Результатом цього походу був початок широкого ознайомлення з християнським віровченням і його поширення на Русі. Особливо жвавими були зв'язки між обома державами у 9 ст. Князь Олег двічі (907,911) ходив походами на Царгород і добився укладення вигідної торгової угоди з В., що надавала широких привілеїв руським купцям. Менш успішною була візантійська політика князя /горя. Два невдалі походи на Константинополь (941, 944) привели до укладення невідповідного для Київської держави торгового договору. На новий рівень поставила русько-візантійські відносини княгиня Ольга, яка у 957 на чолі посольства відвідала Константинополь. Там вона вела успішні дипломатичні переговори з імператором В. Константином VII Багрянородним. Є свідчення, що саме під час свого перебування у Царгороді Ольга прийняла християнство. Результатом її місії було покращення торгових зв'язків між обома державами. У роки правління Святослава Ігоровича відносини між Київською державою і В. суттєво погіршилися. Причиною цього було прагнення обох сторін укріпитися з Болгарією. Воєнні дії Святослава на Дунаї, що тривали впродовж 968-971 закінчилися його поразкою і укладенням невідповідної для Русі угоди під Доростолом. Невдовзі після цього сам князь був вбитий у сутичці з печенігами, які діяли у згоді з В. Постійно підтримував зв'язки з візантійськими імператорами Володимир Святославич. Внаслідок тривалих дипломатичних переговорів і військового походу на Корсунь (Херсонес) йому вдалося добитися укладення шлюбу з сестрою імператора Анною. Результатом відносин з В. було і хрещення Русі у 988. По-різному складалися відносини між обома державами в 11 ст. Саме тоді відбувся останній великий військовий похід русичів на В. (1043), який закінчився невдало. Але вже незабаром син Ярослава Мудрого Всеволод був одружений з внучкою візантійського імператора Константина Мономаха. В часи розпаду Київської держави В. утримувала тісні зв'язки з окремими князівствами, насамперед- Галицьким. Дочка князя Володаря Ростиславича була одружена з представником візантійської правлячої династії, а наступник візантійського престолу Андроник Комнен був частим гостем галицького князя Ярослава Осмомисла. З часів прийняття християнства особливо тісними стають культурні і духовні зв'язки з В. Аж до 1686 православна церква на українських землях перебувала у канонічній юрисдикції патріарха константинопольського. Київськими митрополитами майже постійно були вихідці з В. Впродовж домонгольського періоду лише два з них були руського походження -Іларіон (1051) та Климентій Смолятич (1147). Однак Київська митрополія мала значну внутрішню незалежність від патріарха і одночасно не була підпорядкована світській владі, як церква у В. чи згодом у Москві. В період входження українських земель до складу Польщі та Литви православна церква добилася ще більшої самостійності у вирішенні своїх внутрішніх питань, хоча і надалі продовжувала керуватися збірником візантійського церковного права "Номоканоном". Значним був вплив візантійських церковних норм на організацію чернечого життя в Україні, розвиток української літератури, архітектури та образотворчого мистецтва.

ВІЙСЬКОВИЙ ШКІЛЬНИЙ ОТАМАН (кошовий шкільний отаман) - у Запорізькій Січі (16-18 ст.) виборна службова особа, яка піклувалася діяльністю січової школи. Розпоряджався шкільними коштами, дбав про харчі та побутові умови для молодих і старших школярів. В.ш.о., яких, як правило, було двоє, обиралися і скидалися самими школярами.

ВІЙСЬКО ЗАПОРІЗЬКЕ 1. В.З. низове, реєстрове - офіційна назва реєстрового козацького війська, утвореного у 1572 рішенням польського короля Сігізмунда II Августа для оборони південних кордонів Речі Посполитої від нападів турків та кримських татар. Формувалося з українських козаків, яких вносили у спеціальний список - реєстр, чисельність якого часто змінювалася (у 1572 - 300 чол., у 1630-38 - 8 тис. чол.). В результаті національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 В.З. низове було підпорядковане польським властям і перестало існувати. 2. Офіційна назва-відновленої внаслідок національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 української національної держави - Гетьманщини та її збройних сил. 3. В.З. низове - офіційна назва Запорізької Січі та її війська, що вживалася впродовж 16-18 ст.

ВІЙСЬКОВИЙ ДОВБИШ (кошовий довбиш, политаврик) - у Запорізькій Січі (16-18 ст.) військовий службовець, що відав військовими литаврами, за допомогою яких скликав запорожців на загальні козацькі ради (І.І. нового року, на 2-3 день Великодня, на 1.10-храмове свято Покрови Богородиці на Січі), а також перед військовими походами або під час прибуття на Січ офіційних осіб. Здійснював інші важливі функції, зокрема поліційні - роздягав засудженого і приковував до ганебного стовпа на січовому майдані, був присутній при виконанні вироків. В.д. збирав на користь війська мито і податок при переправах через ріки (перевізне) в межах Вольностей Війська Запорізького. В.д. допомагав піддовбиш.

ВІЙСЬКОВИЙ КАНТАРЖІЙ (кошовий кантаржій; від грецького - вага) - у Запорізькій Січі (16-18 ст.) службова особа, яка була охоронцем військових мір і ваг, що служили еталоном для всіх торговельних операцій, здійснюваних на Запоріжжі. В.к. збирав податок на користь кошової скарбниці з усіх привезених на Січ товарів і продуктів. Жив в окремому приміщенні на базарній площі.

ВІЙСЬКОВИЙ ОСАВУЛ - виборна службова особа, яка обіймала одну з найважливіших військово-адміністративних посад у Запорізькій Січі 16-18 ст. Обирався на військовій раді строком на один рік. В.о. у мирний час стежив за дотриманням порядку на Січі, а у воєнний час - у таборі. В.о. видав заготівлею провіанту на випадок війни; розподілом, за наказом кошового отамана, грошової і натуральної платні, захистом інтересів запорожців у прикордонній зоні; охороною подорожуючих територію Запоріжжя; очолював козацьку розвідку і стежив за ходом битв, вводячи по мірі потреби у бій резерви. У

судових справах В.о. виконував роль слідчого - проводив дізнання з приводу суперечок між січовиками, злочинів серед сімейних козаків, розглядав скарги на місці, стежив за виконанням судових вироків, переслідував злочинців збройно. Знаком влади В.о. була дерев'яна палиця з потовщеннями на кінцях, скріплена срібними кільцями. Помічником осавула обирали військового підосавулія, а під час війни - військового обозного (див. Обозний).

ВІЙСЬКОВИЙ ПИСАР (кошовий писар) - виборна службова особа, що відала всією канцелярією Запорізької Січі у 16-18 ст. В.п. розсилав накази по куренях, вів рахунки прибутків і витрат, здійснював дипломатичне листування. Ведучи всю документацію і кореспонденцію, писар мав значний вплив на внутрішню і зовнішню політику Війська Запорізького. Особа, яка отримала лист або відписала його за писаря - страчувалась. У роботі писарю допомагав кошовий підписарій. Знаком посади В.п. була довга чорнильниця-каламар ("калям" від східн. - тростина), яку він під час військових рад зберігав за поясом, а також гусине перо, застормлене за праве вухо. В.п. обирався козацькою радою строком на рік, але як правило, займав цю посаду протягом багатьох років. Останнім писарем Запорізької Січі був І.Глоба.

ВІЙСЬКОВИЙ ПУШКАР (кошовий пушкар) - військова службова особа, яка відала всією артилерією і артилерійськими боєприпасами у Запорізькій Січі в 16-18 ст. Виконував одночасно функції наглядача січової в'язниці. На допомогу В.п. обирався підпушкар та кілька гармашів або канонірів.

ВІЙСЬКОВИЙ СУДДЯ (кошовий суддя) - службова особа, яка відала судовими справами у Запорізькій Січі в 16-18 ст. В.с. розглядав кримінальні і цивільні справи, проводив разом з військовим осавулом слідство і виносив вирoki. У своїх рішеннях керувався нормами українського звичаєвого права і традиціями судової практики Київської держави. Вирoki судді затверджував кошовий отаман, а смертні - рада. В.с. обирався на військовій раді строком на один рік. Зовнішнім знаком влади В.с. була велика срібна печатка, яку він мусів мати при собі під час військових зібрань і скріплювати нею підпис кошового отамана на документах, ухвалених військовою радою. В.с. будучи найближчим помічником кошового отамана, часто призначався наказним отаманом. Останнім суддею Запорізької Січі був П.Головатий.

ВІЙСЬКОВИЙ ТОВАРИШ - почесний титул, який у 18 ст. гетьман України присвоював козакам за військові заслуги. Титул В.т. дорівнював сотникові. Козаки з титулом В.т. виконували особисті доручення гетьмана і мали право брати участь у раді старшини.

ВІЙСЬКОВИЙ ТОВМАЧ (кошовий товмач) - у Запорізькій Січі (16-18 ст.) службова особа, яка виконувала обов'язки військового перекладача. Повинен був знати кілька мов народів, з якими мали стосунки запорізькі козаки. Візував документи чужоземців, які проїжджали через Запоріжжя, виступав посередником між ними і Кошем. Зачитував і перекладав зміст дипломатичної кореспонденції, яка прибувала на Січ. В.т. нерідко вираджали як людину, яка знала іноземні мови, у розвідку в ворожий табір.

ВІЙСЬКОВИЙ ШАФАРІ (кошовий шафарі; з польськ. - економ) - у Запорізькій Січі (16-18 ст.) службова особа, яка збирала податок (перевізне) з купців на користь військової скарбниці на переправах через Дніпр, Пд. Буг і Самару (Микитинський, Кодацькій, Бугогардівській, Самарській та ін.). В.ш., яких було четверо, вели книгу прибутків і видатків, стежили за порядком при перевезенні вантажів через переправи.

ВІЙТ - керівник місцевого самоуправління в 16-18 ст. в Україні, яке ґрунтувалося на магдебурзькому праві. Існували міські і сільські війти. Посада В. спочатку була спадковою, але з часом стала виборною. Здійснював судову і адміністративну владу. За виконання своїх обов'язків брав частину податків і судових виплат. В. у містах затверджував гетьман. В. були в Києві, Чернігові, Ніжині, Полтаві та інших містах. Посада В. існувала в українських селах до 18 ст., а в містах - до скасування магдебурзького права на початку 19 ст. У Галичині в складі Австро-Угорщини В. очолював сільську громаду, а в 1921-39 на українських землях, окупованих Польщею, був керівником найменшої адміністративно-територіальної одиниці - гміни.

"ВІК" - українське видавництво. Засноване в 1895 О.Лотоцьким, С.Єфремовим, Ф.Мату-шевським, В.Дурдуківським, В.Прокоповичем у Києві. Існувало до 1918. Видало близько 140 назв

художньої, навчальної і науково-популярної літератури загальним тиражем 560 тис. примірників. У видавництві було підготовлено до друку і випущено трьохтомну "Антологію української літератури".

ВІДЕНСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я 1656 - перемир'я, укладене 24.10.1656 у м.Вільно (тепер Вільнюс, Литва) між Річчю Посполитою і Московською державою. Переговори у Вільно тривали на протязі серпня-жовтня 1656.

Українська делегація, на вимогу московської сторони, не була допущена до участі у виробленні умов В.п., а висунуті гетьманом Б. Хмельницьким пропозиції були відкинуті. За В.п. припинялися воєнні дії між Польщею і Московією та обидві країни зобов'язувалися не розпочинати переговорів про мир із Швецією. Обговорювалося питання про встановлення державних кордонів і обрання Олексія Михайловича польським королем після смерті Яна II Казимира, які не дали конкретних результатів. Після укладення Гадяцького договору 1658 та встановлення союзницьких відносин між Україною і Польщею, ці держави продовжували війну проти Московського царств

ВІЛЬГЕЛЬМ II ГОГЕНЦОЛЛЕРН (27.1.1859 -4.6.1941) - імператор Німеччини і король Прусії (1888-1918). Внук Вільгельма I, син Фрідріха III. В 1890, проголосивши т.зв. новий курс, активізував зовнішню політику Німеччини, спрямовану на боротьбу за переділ світу. Разом з іншими правителями європейських держав сприяв розв'язанню першої світової війни. В січні 1918 В.ІІ Г. наполягав на підписанні мирного договору з Україною. 19.1(1.2).1918 Німеччина разом з ін. країнами Четверного союзу визнала Українську Народну Республіку незалежною державою. За В.ІІ Г. між УНР і Німеччиною та її союзниками було укладено Берестейський мир 1918, який був ратифікований німецькою стороною в липні 1918. 2.6.1918 В.ІІ Г. визнав гетьманом України П.Скоропадського. 6.9.1918 в замку Вільгельмгоге відбулися переговори, в ході яких обговорювалися актуальні проблеми тогочасних українсько-німецьких відносин. 9.11.1918 під час революції в Німеччині виїхав до Голландії. 28.11.1918 відрікся престолу. Помер в Утрехті. Автор мемуарів "Події і постаті 1878-1918".

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО - українські добровільні військово-міліцейні з'єднання, створені для захисту Української держави і охорони правопорядку. Перший кіш В.К. було сформовано у квітні 1917 у Звенигородському повіті на Київщині. Кошовим отаманом став С.Тризло. Ініціатором створення В.К. був селянин з с.Гусакова Звенигородського повіту - Смоктій. В серпні 1917 добре організовані вільно-козацькі підрозділи існували в Бердичівському, Борзнянському, Київському, Канівському, Черкаському, Ніженському та Уманському повітах. Відділи В.К. створювалися за територіальним принципом з національно свідомих селян і робітників віком старше 18 років. Основним тактичним підрозділом В.К. була сотня. Кількість бійців сотні могла бути різна - від 55 до 700 чол. Сотні однієї волості об'єднувалися у курінь, курені в полк. а полки цілої округи утворювали кіш. Старшина В.К. була виборна. Сотенна старшина складалася з п'ятох членів: сотника, писаря, скарбника, хорунжого і бібліотекаря. Сотня мала свій прапор, канцелярію і бібліотеку. Курінну старшину вибирали сотні волості, полкову - курені повіту, а кошову - полки округи. В серпні-вересні 1917 вільно-козацький рух охопив всю Київщину, Чернігівщину, Полтавщину, Катеринославщину, Херсонщину, Кубань. Були створені коші ім.Семена Палія, ім.гетьмана П.Сагайдачного та ін. Одним з найкращих був "Гайдамацький курінь" на Херсонщині, який нараховував близько 8 тис. бійців. 3-7(16-20).10.1917 у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд В.К.. На з'їзді прибуло 200 делегатів, які представляли близько 60 тис. "вільних козаків". На з'їзді було створено Генеральну Раду В.К. з 12 осіб. Отаманом В.К. було обрано командира Першого Українського корпусу ген. П.Скоропадського. Місцем розміщення управи було визначено Білу Церкву. З жовтня 1917 виходив щоденний часопис "Вільний козак" під редакцією М.Левицького. В січні 1918 у зв'язку з наступом більшовицьких військ за розпорядженням Генерального Секретаріату Військових Справ розпочато реорганізацію В.К. у регулярні військові частини - Реєстрове Вільне Козацтво. Взимку 1918 частини В.К. чинили стійкий опір наступаючим більшовицьким військам. Особливо визначались сотні В.К. під проводом М.Ковенка, які протягом кількох днів наприкінці січня - поч. лютого 1918 вели героїчну боротьбу проти переважаючих більшовицьких сил на підступах до Києва і в самому місті. Територія ж Звенигородського повіту, де кошовим отаманом Звенигородського коша було обрано ген. Ю.Тютюнника, залишалась вільною ви більшовиків до повернення влади. В травні-червні 1918 на вимогу німецького командування виділи В.К. було роззброєно і розформовано. Проте значна частина козаки зберегла зброю і згодом увійшла до складу частин Армії Української Народної Республіки

ВІЛЬШАНСЬКА УГОДА 1617 - угода, укладена 28.10.1617 в урочищі Стара Вільшанка поблизу Таращі (тепер м.Київська обл.) між гетьманом П.Сагайдачним і командуючим польськими військами С.Жолкевським. Умови В.у. відбивали пошук компромісу між козацтвом і польським урядом. За В.у. козацький реєстр встановлювався в розмірі 1 тис. чоловік, проте на прохання старшини, остаточну кількість реєстрових козаків мав визначити польський сейм; козакам надавалося право обирати гетьмана, якого затверджував польський король; за службу реєстровим козакам польський уряд зобов'язувався виплачувати платню; реєстровики мали право жити тільки на Запоріжжі; їм заборонялося здійснювати походи на Крим і Туреччину; з козацького війська виключались ті міщани, які вступили в козаки за останні 5 років, і нереєстрові козаки повертались під владу старост і шляхти. В.у. викликала велике незадоволення серед широких кіл нереєстрових козаків, і тому польському уряду не вдалося втілити її у життя. (див. також Роставицька угода 1619).

ВІНІТАР (рр. н. і см. невід.) - король готів. В 70-х рр. 4 ст. вів війни проти антів, очолюваних князем Божем. Захопивши Божа в полон, В. наказав розіп'ясти його разом з синами і 70 старійшинами на хрестах. В. загинув у боротьбі з гуннами.

"ВІСЛА" ОПЕРАЦІЯ - злочинний захід польського комуністичного режиму проти українського населення на окупованих Польщею українських етнічних землях 1947. Полягав у примусовій депортації (виселенні - Авт.) українців з Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини на території у зх. та пvn. частині Польської держави, що до 1945 належали Німеччині. Акт геноциду проти українського народу. 9.9.1944 між

комуністичними урядами УРСР і Польщі було підписано угоду про взаємний обмін населенням у прикордонних районах. Переселення українців з їх етнічних територій, яке мало за умовами угоди носити виключно добровільний характер, проводилося найчастіше примусово і з застосуванням військової сили. Польські адміністративні органи застосовували найрізноманітніші засоби для зростання масштабів переселення - позбавлення прав українців на землю, ліквідація рідного шкільництва, культурно-освітніх установ, греко-католицької церкви та інші. В жовтні 1944 - серпні 1946, за даними польських джерел, було переселено 482 тис. осіб. Переселення і масові репресивні акції польського уряду щодо українського цивільного населення викликали закономірну рішучу протидію національно-патріотичних сил - Української Повстанської Армії та націоналістичного підпілля Організації Українських Націоналістів на території Закарпаття, що становило серйозну загрозу для існування тоталітарного режиму в цілій Польщі. В цих умовах польська комуністична влада, продовжуючи свою антиукраїнську політику, вирішила повністю виселити українське населення з його етнічних земель і розпорошити українську національну меншину в Польщі. Приводом до початку "В.О." стала загибель

28.3.1947 в р-ні с.Яблонне (на шосе між Балигородом і Тісною) у бою з відділом УПА (ком.-майор С.Хрін) заступника міністра оборони Польщі ген. К.Сверчевського. В цей же день на засланні політбюро ППР було прийнято рішення про цілковиту депортацію українського населення у новостворені на колишніх німецьких землях воєводства - Вроцлавське, Гданське, Ольштинське, Познанське і Щецинське. 28.4.1947 (за ін. даними - 24.4.1947) о 4.00 годині ранку шість польських дивізій (бл.17тис.чол.) та відділи Корпусу Безпеченства Публічного (назва органів польської служби безпеки - Авт.) оточили місцевості, на яких компактно проживало українське населення. В цей же час відділи НКВС і чехословацької армії заблокували східні і південні кордони Польщі від Бреста до Нового Сончу. "В.О." проводились під безпосереднім керівництвом міністра оборони Польщі маршала Р.Жимерські та ген. С.Моссора. Депортаційні заходи проходили в три етапи: 1-й - з 28.4. до 15.6.1947 виселялись українці з повітів Лісно, Сянік, Перемишль, Ясло, Коросно, Любачів, Горлиці, Ярослав; 2-й - до 30.6.1947 виселялось українське населення з повітів Новий Сонч, Новий Тарг, Томашів Любельський, Грубешів. Протягом третього етапу (до кінця жовтня 1947) виселено населення з решти повітів Закарпаття. На 31.7.1947 за польськими даними, було переселено 140 575 осіб, ув'язнено в концтаборі Явожно 3800 чол., убито 655 чол. заарештовано 1466 членів українського руху Опору. Намагаючись прискорити асиміляцію переселенців органи влади, звичайно, допускали переїзд в одну місцевість не більше 3-4 українських сімей. До кінця 1947 у місця, звідки було депортовано українське населення, переселено близько 14 тис. осіб польської національності.

ВІТИК СЕМЕН (1876 - 1934; за ін. даними 1937) - український громадсько-політичний і державний діяч. Н. у Галичині. В 1899 разом з М.Ганкевичем, В.Охримовичем став одним з засновників Української Соціал-Демократичної Партії. Обирався депутатом австрійського парламенту. В жовтні-1918 увійшов до складу Української Національної Ради ЗУНР - ЗОУНР, член Президії УНР. В 1918-19, будучи повітовим комісаром на Дрогобиччині, відмовився виконувати розпорядження Державного Секретаріату ЗУНР-ЗО УНР, чим значно ускладнив забезпечення військовим спорядженням частини Галицької Армії. В період Директорії УНР- голова президії Трудового Конгресу України. З 1919 перебував на еміграції у Відні, де видавав про-радянський журнал

"Нова Громада". В 20-х рр. був одним з лідерів УСДП в Галичині. Наприкінці 20-х рр. переїхав до Харкова. В 1933 В. заарештований за приналежність до "націоналістичної організації", яка ставила собі за мету "відірвати Україну від Росії". Загинув у концтаборі,

ВІТОВСЬКИЙ ДМИТРО (8.11.1887-4.8.1919) -визначний український військовий і державний діяч, полковник УГА. Н. в с.Медуха недалеко Галича (тепер Івано-Франківська обл.). Після закінчення гімназії у Станіславі (тепер Івано-Франківськ), вступив на юридичний факультет Львівського ун-ту. Ще під час навчання у гімназії брав активну участь у роботі таємного гуртка, а в студентські роки вступив до Української Радикальної Партії. В листопаді 1908 підготував втечу з станіславської тюрми М.Січинського, який в 1908 вбив австрійського намісника Галичини А.Потоцького. В. був одним з організаторів т-тва "Січ" та читалень "Просвіти" на Покутті, активним учасником масових антиурядових виступів українського студентства у Львові. В 1910 за участь у боротьбі за український ун-тет заарештований, виключений з ун-ту і ув'язнений. Після звільнення завершував навчання у Краківському ун-ті. На поч. першої світової війни вступив до Легіону Українських Січових Стрільців. В 1914-15 В. командував сотнею, пізніше куренем Українських Січових Стрільців під час кровопролитних боїв проти російських військ у Карпатах, на Маківці, над Стрипою. Влітку 1915 очолював військову комендатуру Галича. Намагаючись і пропагувати ідеї українського стрілецтва серед і населення Галичини, став засновником друкованого органу УСС журналу "Шляхи", який виходив у 1915-18 у Львові. В 1916-17 В. як комісар УСС у Ковелі займався організацією українського шкільництва на Волині, де його стараннями було відкрито 17 народних шкіл. В період Української Держави - комендант Жмеринки, де послідовно проводив організаційну діяльність по створенню українських державних органів влади. 29.10.1918 (за іншими даними-30.10) очолив Український Військовий Генеральний Комісаріат, який під його керівництвом організував і провів переможне Листопадове повстання 1918 у Львові і передав всю повноту влади у Галичині Українській Національній Раді ЗУНР-ЗОУНР. 09.11.1918 призначений державним секретарем військових справ ЗУНР, В. активно взявся за розбудову збройних сил молодої української держави -Галицької Армії. З березня 1919 (за ін. даними -з травня) В. входив до складу делегації УНР, яка брала участь у Паризькій мирній конференції 1919-20 і намагалась переконати Найвищу

раду країн Антанти вжити заходів для припинення агресії Польщі проти української держави. Загинув у авіакатастрофі під Ратибором (Сілезія). Похований у Берліні на кладовищі Гугенотів.

ВІТОШИНСЬКИЙ-ДОБРОВОЛЯ ЙОСИФ-МИХАЙЛО (1857-9.12.1931) - український військовий діяч, генерал-майор УГА. В роки першої світової війни - генерал-майор австрійської армії. Командував 130 бригадою в корпусі П.Гофмана, до складу якої входив Легіон Українських Січових Стрільців. З листопада 1918 до весни 1920 командував військовими з'єднаннями Української Галицької Армії під час українсько-польської війни 1918-19 та в період воєнних дій галичан проти більшовиків і денікінців у Наддніпрянській Україні. З 1920 перебував в еміграції.

ВІЧЕ- народні збори у стародавніх слов'ян на Київській Русі, на яких вирішувалися важливі громадські та державні справи. Виникли з племінних зборів у слов'ян. Вперше згадується в літописах у Новгороді - 1016, Києві - 1068, Володимир-Волинському - 1097, Звенигороді - 1147, Переяславі - 1175. В II пол. 11-12 ст. внаслідок послаблення князівської влади і розпаду Київської держави роль В. у суспільному житті набуває особливого значення. В. скликалися не регулярно, за ініціативою населення або представників влади. В. оголошувало війну і укладало мир, обирало і усувало князя та головних осіб (посадників, тисяцьких, соцьких), вело переговори з чужоземними купцями, чинило вічовий суд і приймало закони. Іноді городяни-учасники В. виганяли з міста або карали на смерть найбільш ненависних представників князівської адміністрації (наприклад, під час Київського повстання 1068). Рішення приймали без голосування, шляхом схвалення тієї чи іншої пропозиції криком. В., як орган державної влади, занепадають з втратою українськими землями незалежності.

“ВІЧНИЙ МИР” 1686 - мирний договір між Польщею і Московською державою, підписаний 6(16).5.1686 у Москві. В переговорах, які тривали сім тижнів, з польської сторони брали участь послы К.Гжимултовський і М.Огінський, з московської - В.Голіцин. Текст договору складався з преамбули 133 статей. Договір було укладено на основі Андрусівського перемир'я 1667. За “В.М.” Річ Посполита визнавала за Московським царством Лівобережну Україну, Київ, Запоріжжя, Чернігово-Сіверську землю з Черніговом і Стародубом. Польща відмовлялася від претензій на Київ, за що отримувала 146 тис. крб. компенсації. Брацлавщина та пд. Київщина ставали нейтральною незаселеною зоною між Польщею і Московією. Пн. Київщина, Волинь і Галичина відходили до Польщі. Поділля залишалось під владою Туреччини (в 1699 було приєднано до Польщі). Московське царство анулювало попередні договори з Туреччиною та Кримським ханством і вступило до антитурецької “Священної Ліги” (Польща, Священна Римська імперія, Венеція) зобов'язувалось організувати воєнний похід проти Кримського ханства (Кримські походи 1687 і 1689). Хоча умови “В.М.” набували чинності відразу після підписання договору, польський сейм ратифікував його тільки в 1710. “В.М.” остаточно затвердив насильницький поділ українських земель між двома державами, що значно ускладнювало і послаблювало національно-визвольний рух в Україні.

ВЛАДИСЛАВ I ЛОКЕТЕК (між 3.3.1260 і 19.1.1261)- князь брестський (з 1275), польський король (з 1320). Син куявського князя Казимира. З правління В.І.Л. було покладено початок політичному об'єднанню Польщі. При підтримці польського рицарства і частини міщан зумів об'єднати під своєю владою Малу Польщу, Помор'я і Велику Польщу (1296). Придушив повстання німецького бюргерства у Познані (1310) і Кракові (1311), яке виступало проти зміцнення королівської влади і об'єднання Польщі. В 1320 коронований у Кракові. Підтримував союзні зв'язки з галицько-волинськими князями Андрієм Юрійовичем і Левом Юрійовичем. Ведучи війни проти Бранденбургу (1316-17 і 1326-29) і Тевтонського ордену (1327-32) уклав воєнний союз з Угорщиною і Литвою. В 1331 розбив війська ордену біля с.Пловців. Помер під час переговорів з орденом про повернення Польщі Помор'я.

ВЛАДИСЛАВ II ЯГАЙЛО (1348-1434) -великий князь литовський (з 1377) і польський король (1386-1434). Див. Ягайло.

ВЛАДИСЛАВ III ВАРНЕНЧИК (31.10.1424 -10.11.1444) - король Польщі (1434-1444) і Угорщини (під ім'ям Ласло V) з 1440. Син Владислава II Ягайла. За правління В.ІІІ.В. посилився вплив шляхти на державне життя. В 1435 на українських землях, що входили до складу Литви, було обмежено право переходу селян від одного землевласника до ін.. В 1443 разом з угорським полководцем Янушем Гуняді очолив польсько-угорські війська, які вели боротьбу проти Османської імперії. В серпні 1444 уклав у м.Сегеді 10-річне перемир'я, яке зупинило наступ турків на Балканах. Незабаром порушив умови перемир'я і розпочав воєнні дії проти турецької армії. В 1444 армію В.ІІІ.В., у складі якої воювали і українські козаки, було розбито в битві під Варною. В цій битві загинув і сам Владислав III (звідки і походить його посмертне прізвисько).

ВЛАДИСЛАВ IV ВАЗА (19.4.1595 - 20.5.1648) -король Польщі (1632-1648), син Сигізмунда III Вази. В липні 1610 В.ІV. будучи королевичем, був проголошений московським боярським урядом царем Московської держави. Домагаючись московського престолу, вів 1617-18 і 1632-34 війни з Московським царством. Вирішальну роль у ході воєнних дій щоразу відігравали козацькі війська під проводом гетьманів П.Сагайдачного (1618) та Т.Орендаренка (1632-34), які рятували польську армію від поразок. В 1643 В.ІV. уклав з Московською державою Поляновський мирний договір, за умовами якого відмовлявся від домагань московського престолу, але під польською владою залишалась Сіверщина. В 1633 В.ІV., прагнучи залучити козаків до участі в польсько-московській війні, видав, всупереч позиції магнатів у сеймі, т.зв. “Статті для заспокоєння руського народу”. У цих “Статтях” було узаконено існування на території України двох українських митрополій - православної і греко-католицької, першу з яких після укладення Берестейської унії

1596 польська влада трактувала як незаконну. За В.IVB. для контролю за військовим і політичним життям Запоріжжя на правому березі Дніпра за проектом французького інженера, архітектора Г.-Л. де Боплана було збудовано фортецю Кодак. 3-4 (13-14).8.1635 козацький загін під проводом гетьмана І.Сулими зруйнував цю фортецю. Під час правління В.IVB. відбувались Павлюка повстання 1637 та Остряника повстання 1638. В 1646 В.IVB., готуючись до війни з Туреччиною вів таємні переговори з представниками козацької старшини, серед яких був Б.Хмельницький. В травні 1648 на початку національно-визвольної війни українського народу 1648-57В.IVB. помер.

ВОВК АНДРІЙ (1882 - 1960-ті рр.) -український і громадський діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Брав участь у першій світовій війні, офіцер російської армії. В 1917 став одним з організаторів українських військових підрозділів на румунському фронті. В 1918-19 очолював частини Армії Української Народної Республіки на українсько-більшовицькому фронті (див. Українсько-більшовицька війна 1917-21). В грудні 1919-травні 1920 брав участь у першому Зимовому поході Армії України (див. Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). Влітку 1920 командував Київською стрілецькою дивізією. В листопаді 1920 був інтернований у польських таборих. В 1925 став першим головою Українського Воєнно-Історичного Товариства у Варшаві. В період після другої світової війни жив у ФРН.

ВОВК ФЕДІР (Волков Хведір) КИНДРАТОВИЧ (5(17)3.1847 - 30.6.1918) - видатний український антрополог, етнограф і археолог. Н. в с.Крячківка на Полтавщині (тепер Пирятинського р-ну Полтавської обл.). Навчався у Новоросійському (Одеському) і Київському ун-тах. Разом з В.Антоновичем брав участь в археологічних розкопках на Київщині і Волині. Як учасник київської Громади зазнав переслідувань з боку царського уряду. В 1879 змушений емігрувати у Францію, де перебував до 1905. Опублікував французькою мовою працю "Шлюбний ритуал на Україні", брав участь у виданні "Кобзаря" (Прага, 1876), в якому були надруковані безцензурні твори Т.Шевченка. В 1904-06 В.Ф. здійснив ряд експедицій у Галичині і Буковині, під час яких проводив антропологічні дослідження. З 1907 - приват-доцент, а з 1917-проф. Петербурзького ун-ту. В кінці 1917 Київський ун-т обрав Вовка професором географії і антропології. Помер у Гомелі, повертаючись в Україну. В.Ф. зібрав великий антропологічний матеріал, який ліг в основу близько 200 його праць. Серед найважливіших: "Українці в антропологічному відношенні" (1906), "Антропометричні дослідження українського населення Галичини, Буковини, Угорщини" (1908), "Український народ в його минулому і сучасному" (1916), "Етнографічні особливості українського народу" (1916). У своїх роботах В.Ф. прийшов до висновку, що українці за антропологічними ознаками становлять єдиний тип, вдмінний від східнослов'янських народів, а близький до південних слов'ян. В. Ф. був дійсним членом Наукового товариства ім.Т.Шевченка у Львові (з 1893), Російського Географічного Товариства в Петербурзі, Історичного, Антропологічного Товариства у Парижі та багатьох ін. наукових установ.

"ВОВКИ" - назва відділу Української Повстанської Армії, який у післявоєнні роки діяв на Холмщині і Підляшші. Учасник цих боїв

П.Новина залишив хроніку "Щоденник із днів боротьби відділу УПА "Вовки" 1948.

ВОВЧУХІВСЬКА ОПЕРАЦІЯ 1919 (Вовчухівська офензива) - наступальна воєнна операція Української Галицької Армії в лютому-березні 1919 під час українсько-польської війни 1918-19. Після двох невдалих спроб наприкінці грудня 1918 - січні 1919 оволодіти Львовом, командування УГА на початку лютого, завершивши реорганізацію частин, укомплектувавши їх командними кадрами і довівши реальну чисельність військ до 60 тис. чоловік, вирішило провести третю операцію по визволенню столиці Західно-Української Народної Республіки. Стратегічний план Начальної Команди УГА (командант М.Омельянович-Павленко, начальник штабу В.Курманович) передбачав три етапи наступу: на першому -Третій Корпус УГА (командир полк, Г.Коссак) мав оволодіти залізничною лінією Львів-Перемишль; на другому етапі - планувалося визволення Львова Другим Корпусом УГА (командир полк. М.Тарнавський), на завершальному етапі операції українські війська мали здобути Перемишль і вийти на лінію р.Сян. В.о. розпочалась 16.2.1918 обстрілом польських передових позицій по лінії Судова Вишня-Городок і у Львові. 19.2.1918 армійські групи "Ширець", "Рудки", Яворівська група перейшли в наступ під Бондарівкою, Малим Любенам, Дубовою Долиною і Вовчухами. Долаючи запеклий опір противника, сотні Львівської бригади А.Бізанца та Перший Корпус УГА вийшли впритул до залізниці Львів-Перемишль. Таким чином, перша частина оперативного плану, яка передбачала оточення Львова, була практично виконана. Проте цей успішний початок операції був зупинений на вимогу Найвищої Ради держав Антанти, яка вислала до Львова місію на чолі з генералом Бертелемі для переговорів з урядом ЗО УНР. Члени цієї делегації почали вимагати від командування УГА припинити наступ і укласти перемир'я на фронті. Виступаючи за справедливе і мирне вирішення конфлікту, українська сторона погодилась на укладення перемир'я, яке вступило в силу 25.2.1919. Однак місія ген. Бертелемі зажадала в ультимативній формі встановлення демаркаційної лінії між сторонами, взявши за основу Бертелемі лінію. 28.2.1919 делегація ЗОУНР викинула ганебні умови перемир'я, запропоновані місією країн Антанти. 2.3 воєнні дії на українсько-польському фронті відновилися. 7.3.1919 українські війська продовжили розпочатий в середині лютого наступ. В ході кровопролитних боїв українські підрозділи розгромили групу генерала Бекера в р-ні Вовчухів, що відкрило шлях на окупований поляками Перемишль. Однак, в цій ситуації, Начальна Команда припустилася тактичної помилки: замість того, щоб розширити пролом у польській обороні і продовжити наступ, командування УГА наказало розгорнути бойові дії у напрямі на Городок і далі на Львів. 9-11.3.1919 значні сили українських військ вели тяжкі бої за Городок. В цей час польське командування, яке, порушуючи умови лютневого перемир'я, стягнуло в район бойових дій

значні підкріплення (група ген. Александровича), зосередило велику ударну групу в районі Судової Вишні і 15.3.1919 розпочало контрнаступ. Виснажені місячними наступальними боями українські війська змушені були відступати. 18.3. польські з'єднання завершили операцію по деблокуванню Львова. В.о. УГА, через несприятливі зовнішньополітичні обставини і прорахунки командування, яке не використало сприятливих умов для розгрому ворога, незважаючи на проявлений героїзм стрільців і старшин, завершилася невдачею.

ВОЄВІДКА ЯРОСЛАВ (5.3.1882-28.3.1920) - український військовий діяч, отаман Української Галицької Армії. Н. в с.Петранцях Калушського повіту на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл). За фахом юрист. На поч. першої світової війни був мобілізований у австрійську армію. С кінця грудня 1918 командував першим артилерійським полком у складі бригади УСС Наприкінці 1919-ПОЧ.1920 В. служив у Червоній Українській Галицькій Армії. 28.3.1920 убитий більшовицьким комісаром Табукашвілі в Одесі. Над вбивцею В. стрільці вчинили самосуд

ВОЄВОДИ - воєначальники слов'янських народів, правителі. 1. У Київській Русі з 10 ст. командуючі князівською дружиною або народним ополченням. 2. В Московській державі 16-17 ст. існували полкові В., які очолювали кожний з 5 полків московського війська. Посада полкових В. ліквідована Петром 1. В кінці 1775 існувала посада городових В., які здійснювали адміністративне і воєнне управління містом або повітом. З 1654 московський уряд призначив городових В., як комендантів фортець та командуючих московських гарнізонів в Україні. 3. В Польщі і Литві - королівський намісник в мирний час і воєначальник у воєнний час. Згодом В. стояв на чолі адміністративно-територіальної одиниці - воєводства. Посада В. була довічною. В. був членом сенату. Існували у Польщі до кінця 18 ст. 4. В 1921-39 у Західній Україні, яку окупувала Польща, В. називались керівники адміністративно-територіальних округів - воєводств.

ВОЄВОДСТВО - 1. Адміністративна територіальна одиниця в Литві і Польщі у 15-18 ст., яку очолював воєвода. На українських землях у складі Речі Посполитої існували Волзьке, Берестейське, Брацлавське, Волинське, Київське, Підляське, Подільське і Руське воєводства.

2. Адміністративно-територіальна одиниця у Польщі в 1921-39. Українські землі, окуповані Польщею, входили до складу шести воєводств: Волинського, Люблінського, Львівського, Поліського, Станіславського і Тернопільського.

3.. Адміністративно-територіальна одиниця у сучасній Польщі.

ВОЗНИЙ - судовий урядовець у Польщі, Литві, Україні до 19 ст. В Україні В. змінив староукраїнських урядовців - дітських і вижив. В. вручав повідомлення до суду, підтримував контакти зі сторонами, оглядав місце злочину, жертви або постраждалих, виконував рішення суду у цивільних справах та наглядав за порядком під час судового процесу.

ВОЙНАРОВСЬКИЙ АНДРІЙ (Бл. 1681 - п. 1740 або 1741) - український військовий і політичний діяч, небіж гетьмана І.Мазепи. Н. в м.Володимирі на Волині. Освіту здобув у Києві і Дрездені. В 1700 жив при дворі саксонського курфюрста Августа II Фридерик. В 1706 -гетьманський представник при царській похідній канцелярії у Гродно. Будучи з самого початку ознайомлений з політичними планами І.Мазепи, виконував таємні доручення гетьмана. 23.10.1708 В., прибувши в тодішню резиденцію І.Мазепи в Борзні, повідомив про початок наступу московських військ на Україну. Супроводив гетьмана і шведського короля Карла XII до Туреччини. Після смерті І.Мазепи, поряд з П.Орликом і Д.Горленком претендував на гетьманство. Брав участь у виробленні Конституції України 1710. В 1710 їздив з дипломатичним дорученням вір, П.Орлика у Крим, а в 1711-12 - до Стамбулу з місією від Карла XII. Жив у еміграції в Австрії, Швеції і Німеччині. Шляхом дипломатичних переговорів, намагався створити коаліцію європейських держав (провина роль в коаліції виводилась Швеції і Англії) і з їх допомогою відновити українську державність. 12.10.1716 підступно схоплений московськими агентами в Гамбурзі. В 1716-23 - в'язень Петропавлівської фортеці, згодом-засланий в Якутськ, де і помер. Дружина В. і діти довгий час жили у Швеції.

ВОЙШЕЛК МІНДОВГОВИЧ (р.н. невід, п. 1268, за ін. даними -1269) - великий князь литовський з 1263. Після свого батька Міндовга, передав престол Шварну Даниловичу, що був одружений з його сестрою. Прийняв православ'я і пішов у монастир. В 1268 (за ін. даними -1269) убитий під час перебування у гостях в галицько-волинського князя Василька Романовича претендентом на литовський престол Левом Даниловичем.

ВОЛИНЕЦЬ АНАНІЙ (1894-1939) - керівник українського повстанського руху на Вінниччині. В 1917-18 - комісар Гайсинського повіту. В.А. був одним з організаторів Вільного Козацтва, учасник повстання проти гетьмана П.Скоропадського. З 1919 до кінця 1920 В.А. очолював партизанську боротьбу проти більшовиків у Гайсинському повіті. В.А. видавав часопис "Повстанець". З 1920 перебував в еміграції у Польщі. В 1939 був вбитий агентом НКВС.

ВОЛИНСЬКЕ УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ (ВУО) - політична партія, яка діяла у 20-30-их роках у Західній Україні. Створена при сприянні урядових кіл, в першу чергу, волинського воєводи Г. Юзефського, для послаблення українського національного руху, і виступала за співробітництво з польськими окупаційними органами влади. Членів ВУО обирали за списком проурядової організації - Безпартійного блоку співпраці з урядом до варшавського парламенту. ВУО лояльно ставилось до польської політики у національно-культурній та церковній ділянках життя волинських українців. Угодовська діяльність ВУО значного впливу на

суспільно-політичне життя Волині не мала. Очолювали об'єднання П. Певний (до 1935) та С. Тимошенко (з 1935), серед провідних членів організації були С. Скрипник, М. Бурий, М. Волков, О. Ковалевський та ін. Видавало друковані органи - "Українська нива" (1928-37; редактор П. Певний) і "Волинське слово" (з 1937).

ВОЛИНЬ (Волинська земля) - історико-географічна область у пн.-зах. частині України в басейні пд. притоки Прип'яті і верхів'я Західного Бугу. Назва В. походить від давнього городища Волинь (Волинь) поблизу Володимир-Волинського, яке згадується в літописах під 1018. Наприкінці 7 на поч. 10 ст. тут жили племена дулібів, бужан і волинян. В 10 ст. найбільш відомими центрами Волинської землі стали Буськ, Луцьк, Червень, Белз, а згодом - Берестя, Дорогочин, Пересопниця, Холм, Кременець та ін. Бл. 988 великий князь київський Володимир Святославич заснував місто Володимир (тепер-Володимир-Волинський Волинської обл.), яке стало центром Володимиро-Волинського князівства. В 11-12 ст. В. володіли різні князі, в основному, нащадки Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха. В сер. 12 ст. Волинська земля відокремилась від Києва. У 1099 володимиро-волинський князь Роман Мстиславич, оволодівши Галичем, об'єднав Галицьку і Волинську землі в єдине Галицько-Волинське князівство. Після розпаду Галицько-Волинської держави (1349) збройна боротьба між Польщею і Литвою привела до укладення в 1352 перемир'я, за умовами якого Волинь відходила до складу Литви. У 1366 Польща захопила Зах. Волинь з містами Холм і Белз. У складі Великого князівства Литовського В. зберігала до 1452 статус князівства, але після смерті Свидригайла Волинське князівство було ліквідоване і перетворене на звичайну провінцію Литви. Після укладення Люблінської унії 1569 Польща захопила всю В. На цих землях було створено Волинське воєводство, яке складалося з Луцького, Володимирського і Крем'янецького повітів (адміністративний центр - Луцьк). Незважаючи на сильну політику колонізації, на Волині наприкінці 16 на поч. 17 ст. активно розвивався національно-культурницький рух, що проявлявся в діяльності братств в Острозі, Володимирі, Луцьку, заснуванні Острозької академії та шкіл у Володимирі, Дубно, Луцьку, розвитку друкарства в Острозі, Почасві, Кременці, Константинові та ін. містах. В 16-18 ст. населення В. брало активну участь у козацько-селянських повстаннях під проводом К. Косинського. С. Наливайка проти національно-соціального гніту польської шляхти. В. стала ареною кривавої боротьби з польськими загарбниками у ході національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57, та під час гайдамацьких повстань 30-60-х рр. 18 ст. Після трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) В., за винятком Кременецького повіту, була приєднана до Російської імперії. Землі В. входили до складу спочатку Волинського намісництва (до 1795- Ізяславського), а з 1797 - Волинської губернії (центр - Новоград-Волинський, з 1804 - Житомир). Активна великодержавна політика царського уряду на Волині зокрема, ліквідація в 1838 греко-католицької церкви та скасування в 1840 Литовського статуту, спричинила послаблення українського національного руху на цих землях. У 1914-18 В. зазнала величезних матеріальних і людських втрат під час воєнних дій на її території. В роки українських національно-визвольних змагань 1917-21 В. часто ставала ареною боїв з польськими і більшовицькими окупантами. В лютому 1918 у Житомирі працювала Українська Центральна Рада, а у квітні 1919 - уряд Української Народної Республіки та Директорія УНР перебували у Рівному. У травні 1919 Зх. Волинь окупували польські війська, а Сх. Волинь в 1920 - Червона армія. В листопаді 1921 через територію В. проходив рейд Волинської групи Армії Української Народної Республіки під командуванням Ю. Тютюнника (див. Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). За умовами Ризького мирного договору 1921 сх. частина В. увійшла до УСРР, а зах. - до Польщі. Економічні і суспільно-політичні процеси, що відбувалися в 20-30-х рр. на В., були характерні для всіх українських земель у складі СРСР. Українське населення Зах. Волині зазнавало численних утисків та переслідувань з боку польського окупаційного режиму, заперечуючи єдність української національної спільноти, польський уряд намагався розчленити її на окремі частини та реалізувати політику колонізації місцевого населення. Для цього між Галичиною і Волинню був встановлений т.зв. "сокальський кордон", завданням якого було припинення політичних і культурних зв'язків між цими українськими територіями. Угодівська діяльність Волинського Українського Об'єднання щодо польської окупаційної влади та політика "пацифікації", спричинила значне послаблення національного життя на В. У 1928-32 було ліквідовано осередки товариства "Просвіта" у Рівному, Острозі, Ковелі, Володимирі, Крем'янці. В 1939 на території В. замість 443 українських народних шкіл (в 1922--23) діяло тільки 8 (польських - 1459) та не існувало жодної середньої державної української школи. Цілеспрямована антиукраїнська політика польської адміністрації викликала закономірний опір національно-патріотичних сил. В 30-х рр. на В., як і у Галичині, значно активізувала свою діяльність Організація Українських Націоналістів, проти урядової політики на волинських землях виступали українські депутати польського сейму.

В вересні 1939 В. була занята радянськими військами і приєднана до УРСР. На територіальній основі В. створено Волинську обл. (4.12.1939, центр Луцьк) і Рівненську обл. (4.12.1939, центр Рівне; Крем'янецьчина увійшла до складу Тернопільської обл.). Відступ радянських військ з території В. супроводжувався масовим терором і репресіями проти мирного населення, розстрілом членів українських патріотичних організацій у тюрмах Луцька, Дубна та ін. міст. В роки гітлерівської окупації України Волинські землі входили до складу рейхскомісаріату "Україна" і становили генеральний округ "Волинь". На В. містився адміністративний центр рейхскомісаріату - Рівне. Діяльність військової окупаційної влади на В., головним завданням якої було викачування з краю продовольства і сировини, зіткнулась з всезростаючим рухом Опору проти загарбників. В 1942-44 на В. діяли українські збройні формування - Поліська Січ, Українська Повстанська Армія та радянські партизани. З вторгненням в січні-лютому на територію В. більшовицьких військ УПА та збройне підпілля продовжило боротьбу проти радянського режиму, яка тривала до поч. 50-х рр. Сьогодні на території

В. розміщується Волинська, Рівненська, частина Житомирської та Тернопільської обл. (загальна площа 40,3 тис. км²). Абсолютну більшість населення становлять українці (94,6%) і росіяни (4,5%), які в грудні 1991 на всеукраїнському референдумі одноставно проголосували за відновлену незалежність України.

ВОЛИНЯНИ - одне з літописних племен, яке впродовж 8-10 ст. проживало на західноукраїнських землях, заселяючи територію історичної області - Волині. Згадки про В. містяться у давньоруських літописах (Повість минулих літ) та іноземних хроніках (Баварський анонім 10 ст.). Пишуть про них і арабські мандрівники Аль-Масуді та Ібн-Якуб. Письмові джерела свідчать про існування на землях, заселених В., біля 70 укріплених городищ. Головними центрами В. були Волинь, а згодом Володимир (Волинський). Є припущення, що волиняни творили племінний союз і разом з душанами у більш ранніх джерелах згадуються під назвою дуліби. У 9-10 ст. землі, заселені волинянами ввійшли до складу Київської держави, а в періоді розпаду тут утворилось окреме удільне князівство, яке згодом стало частиною Галицько-Волинської держави.

ВОЛОБУЄВ МИХАЙЛО (р. н. невід. -1938) -український вчений-економіст. В 20-х рр. -науковий працівник науково-дослідного інституту ВУАН у Харкові. В 1928 опублікував у журналі "Більшовик України" дві статті під назвою "До проблем української економіки". В цих матеріалах Волобуєв доводив, що Україна за радянської влади, як і в часи Російської імперії, залишається економічною колонією Росії. Свої твердження В. обґрунтував цифровими даними економіста В.Доброгаєва, які переконливо доводили,що московський більшовицький уряд, розвиваючи промисловість в центральних районах Росії, ставить Україну в ще більше залежне становище від російського метропольного господарства (ст. "Проти економічної платформи націоналізму", 1930). Економічна теорія В. доповнила політичні погляди М.Хвильового і О.Шумського про життєву необхідність побудови комуністичної Української держави. Через деякий час В., зазнавши переслідувань з боку офіційних радянських організацій, був змушений написати спростування своєї теорії та засудити свої попередні погляди як помилкові і навіть антинаукові. Після ліквідації лідерів націонал-комунізму в Україні В. було заарештовано і заслано у концтабір. В 1938 розстріляний.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ (Володимир-Василій Всеволодович; 1053-1125) - видатний державний і політичний діяч Київської Русі, великий князь київський (1113-1125), воєначальник і письменник. Син Всеволода Ярославича і дочки візантійського імператора Костянтина Мономаха. В 1078 його батько став великим князем київським, а він отримав у володіння Чернігів. З 1093 вів боротьбу проти половців та їх союзника Олега Святославича, якому змушений був віддати Чернігів (1094). Князь жив у Переяславській землі, яка зазнавала найбільш спустошливих набігів кочівників. Виступав за припинення князівських усобиць і згуртованих сил для відсічі половцям. Став ініціатором Любецького з'їзду 1097, Витчевського з'їзду 1100, Долобського з'їзду 1103. В 1103,1107, 1111 організував спільні походи князів проти половців, завдав їм ряд поразок, після яких вони надовго припинили напади на руські землі. Запрошений на князювання у Київ піч час Київського повстання 1113. Придушивши повстання, В.М. видав ряд законів (відомі під назвою "Статут Володимира Всеволодовича"), в яких скасовувалося холопство за борги та обмежувалися проценти на позики. В.М. зумів тимчасово об'єднати піч своєю владою більшу частину території Київської держави і припинити князівські усобиці. Відомий як високоосвічена людина. Автор вміщеного в Лаврентіївському літописі "Повчання", адресованого його дітям і чернігівському князю Олегу Святославичу, в якому різко засуджував князівські усобиці і закликав до єдності всіх князівських земель. У літописі є легенда про те, що В.М. отримав від свого діда по матері, візантійського імператора Костянтина Мономаха барми і корону (див. Шапка Мономаха). Похований в Софійському соборі в Києві.

ВОЛОДИМИР СВЯТОСЛАВИЧ (Володимир Великий; після хрещення Василій; р. н. невід. - п. 1015) - великий князь Київський (бл. 980-1015; за ін. даними - 978-915), один з найвизначніших державних діячів Київської держави. Син Святослава Ігоровича. В 969-78 князував у Новгороді. В 980, перемигши свого брата Ярополка, який був підступно вбитий варягами з дружини В.С., став великим князем у Києві. Значно розширив і зміцнив кордони Київської Русі. У 981 здійснив похід на Захід проти польських князів, які намагались захопити руські землі та зайняв Перемишль і Червенські міста. За В.С. до складу Київської держави входили також Закарпатська Русь і Тмутаракань. В.С. воював з вятичами (982), ятвягами (983), радимичами (984), волзькими болгарами (985) і хорватами (993). Для захисту від кочівників (печенігів, чорних клобуків) збудував укріплену лінію з містами-фортецями по р. Стугні, Десні, Ірпені, Трубежі й Сулі. Завершив об'єднання всіх руських земель у складі Київської держави. Політичне об'єднання держави вимагало проведення релігійної реформи. Здійснив невдалу спробу запровадити єдиний пантеон язичеських богів і зробити обов'язковим поклоніння їм. В кінці 987 або на початку 988 охрестився. В 988-89 запровадив християнство як державну релігію Київської Русі. Впровадження християнства сприяло розвитку культури Русі, поширенню писемності, створенню перших шкіл і бібліотек. За В.С. територія Києва була розширена і захищена новими валами з кам'яними вежами, побудована Десятинна церква, князівський кам'яний палац та інші споруди. В.С. розвивав політичні, економічні і культурні зв'язки з Візантією, Польщею, Угорщиною. Чехією, західноєвропейськими країнами. Намагався зміцнити міжнародні позиції Київської держави. У відповідь на прохання візантійського імператора Василя II Болгаробійці допомогти придушити повстання полководця Фоки Варди у Малій Азії, вимагав укласти союз з Київською державою і скріпити його шлюбом з дочкою імператора Анною. Коли ж руські війська придушили повстання, Василь II відмовився виконувати свої зобов'язання. У відповідь на це війська В.С. в 989 зайняли Херсонес-Корсунь у Криму і примусили Візантію дотримуватись умов договору. За В.С. Київська держава досягла

найбільшої політичної могутності. Діяльність В.С. сприяла розквіту Київської держави і зміцненню її міжнародного авторитету. канонізований церквою.

ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВИЧ (р. н. невід. -1198) - галицький князь (1187-1198). Син Ярослава Осмомисла. останній представник галицької княжої династії Ростиславичів. Після смерті батька став княжити в Галичі, але через непорозуміння з боярами змушений був тікати в Угорщину. Там був ув'язнений королем Белою III., який захопив Галичину. В.Я. вдалося втекти, і за допомогою імператора Фрідріха II Барбароси та польського князя Казимира Справедливого знову повернути собі Галицьке князівство. Підтримував добрі відносини з своїм дядьком, володимиро-суздальським князем Всеволодом Юрієвичем Велике Гніздо.

ВОЛОДИМИРКО (Володимир Володаревич 1104-1152) - галицький князь (з 1141; за ін. даними -1144), син Володаря Ростиславича. В 1124 став Звенигородським князем, а в 1129, після смерті брата Ростислава, заволодів Перемишлем. Поступово об'єднав Перемишльську, Звенигородську, Галицьку і Тербовлянську землі в єдине князівство. Столицею князівства обрано в 1141 (за ін. даними - 1144) Галич, зайнятий В. після смерті його племінника Івана Васильовича. Намагався об'єднати під своєю владою і волинські землі, проте в боротьбі за них з київським князем Всеволодом II Ольговичем зазнав невдачі. Придушив Галицьке повстання 1144. Виступав союзником Юрія Долгорукого в його боротьбі проти київського князя Ізяслава і допоміг Ю.Долгорукому здобути Київ. Вів тривалу боротьбу проти Угорського королівства, спираючись на союз з візантійським імператором Мануїлом Комненом. В 1152 уклав мирний договір з угорським королем Гейзою. За правління В. були закладені основи майбутньої могутності Галицько-Волинської держави.

ВОЛОДИСЛАВ КОРМИЛЬЧИЧ (рр.н. і см. невід) - галицький боярин. Наприкінці 12-поч. 13 ст. очолював боярську опозицію у Галицько-Волинській державі, яка виступала проти зміцнення князівської влади. В 1213 за допомогою угорського війська здобув Галич і проголосив себе галицьким князем. Після укладення в 1214 у Спиші угоди між угорським королем Андрієм II та краківським князем Лешком Білим про поділ Галицько-Волинських земель між Угорщиною і Польщею угорські війська окупували Галичину. В.К. було позбавлено влади і вивезено в Угорщину, де він і помер.

ВОЛОХ ОМЕЛЯН (1885 - р. см. невід.) -український військовий діяч, отаман Армії УНР. В 1917 В. очолював другий український полк Армії Української Народної Республіки, пізніше - сотник Гайдамацького Коша Слобідської України. З березня 1918 В. командував Гайдамацьким полком, На поч. 1919 призначений командиром Запорізького Корпусу Армії УНР, а з червня - Гайдамацькою бригадою. 1.12.1919 в м.Любарі (тепер Житомирська обл.) зробив невдалу спробу підняти військовий заколот проти Директорії УНР. Після придушення виступу, В., захопивши державну скарбницю (190 тис. золотих франків, 39 тис. золотих рублів та ін.), перейшов на сторону більшовиків. Дальша його доля невідома.

ВОЛОШИН АВГУСТИН (173.1874 -11.7.1945) -визначний український громадсько-політичний і державний діяч, президент Карпатської України (1939). Народився в с.Келеничі на Закарпатті (тепер Міжгірський р-н Закарпатської обл.) у родині священика. Закінчив Ужгородську гімназію. Навчався у богословській семінарії в Ужгороді та на теологічному ф-ті Будапештського ун-ту. Згодом вступив до Вищої педагогічної школи у Будапешті. Добре знав чеську, німецьку, угорську, сербську, словацьку, латинську та грецьку мови. З листопада 1897 - викладач, а 1912-38 -директор учительської семінарії в Ужгороді. З кінця 90-х рр. В. брав активну участь у суспільно-політичному житті Закарпаття. В 1897-1938 редагував єдину українську газету "Наука", з 1925 - "Свобода". Один з засновників і керівників видавничого акціонерного т-ва "Унію" (1902-19). У 1918 став членом-засновником Руської Народної Ради, потім -головою Центральної Руської (Української) Народної Ради в Ужгороді. В 1922 В. разом з М. Брашайком, М.Дашнаєм та іншими громадсько-політичними діячами Закарпаття організував Християнсько-Народну Партію. В 1925-29 В. - депутат чехословацького парламенту. В 1935-38 В. був обраний почесним головою товариства "Просвіта" в Ужгороді. Глибоко усвідомлюючи необхідність єдності всіх патріотичних сил України, В. встановив і підтримував тісні зв'язки з українськими діячами у Львові, зокрема з митрополитом А.Шептицьким. В жовтні 1939 під впливом міжнародних подій і тиском українських політичних сил чехословацька влада була змушена дати згоду на створення автономного уряду Карпатської України, в якому В. став державним секретарем. 26.10.1938 В. було обрано прем'єр-міністром Карпатської України. За короткий час В. на посту прем'єр-міністра було налагоджено роботу промисловості, транспорту, пошти; зазнала значних змін існуюча система освіти, де навчання почало переводитись на українську мову, створювались нові вищі навчальні заклади. На Закарпатті в цей період виходило українською мовою десять періодичних видань. При активній підтримці В. були створені національні збройні сили - "Карпатська Січ". 12.2.1939 відбулися вибори до сейму Карпатської України, які засвідчили цілковиту перемогу Українського Національного Об'єднання. 14.3.1939 новосформований парламент, який зібрався у Хусті, проголосив незалежність Карпатської України, та прийняв Конституцію і обрав В. президентом української держави. Проте, одночасно з прийняттям цих історичних рішень, на підставі таємної угоди між Німеччиною і Угорщиною угорські війська розпочали 14.3.1939 агресію проти Карпатської України. Незважаючи на героїчний опір загонів Карпатської Січі, угорська армія протягом 14-16.3. окупувала більшість території Карпатської України. Президент і частина уряду на чолі з прем'єром Ю.Реваєм були змушені емігрувати до Чехо-Словаччини. У Празі В. працював в Українському Вільному Університеті, очолював кафедру педагогіки, а згодом був обраний ректором університету. 1.5.1945 В. був заарештований радянською контррозвідкою і вивезений до СРСР 11.7.1945 В. страчений в Лефортовській тюрмі у Москві. В. - автор ряду педагогічних праць: "Педагогічна психологія" (1920), "Педагогіка і дидактика" (1920), "Коротка історія педагогіки" (1921), драматичних творів "Маруся

Верховинка” (1931), “Без бога ні до порога” (1935), та ін.

ВОЛОШИН МИХАЙЛО (1878-1943) -український громадський діяч, адвокат. В 1925-39В.- один з лідерів Українського Національно-Демократичного Об'єднання, член керівних органів організації. В 1930-х рр. виступав як адвокат у політичних процесах над українськими патріотами. В 1941-43 В. очолював Львівську адвокатську палату. Довголітній диригент музично-хорового товариства “Боян” у Львові.

ВОЛОШИН РОСТИСЛАВ (псевдонім Павленко, Березюк; 1911-1944) - визначний український політичний і військовий діяч. Член Організації Українських Націоналістів. Був одним з організаторів ОУН на Волині. В 1933-34 очолював Союз Українських Студентських Організацій у Польщі. З липня 1934 - в'язень польського концтабору Береза Картузька. Після звільнення влітку 1935 В. ідеологічний референт Крайової Екзекутиви ОУН на Пвн.-Зах. Українських Землях. Неодноразово заарештовувався польською, радянською і німецькою окупаційними владами. В 1941-43 В. очолював політико-виховний відділ Крайового Військового Штабу Української Повстанської Армії, з весни 1943 очолив заілля (тил - Авт.) УПА. В 1943 головував на першій конференції Антибільшовицького Блоку Народів. 11-15.7.1944 - голова Великого Збору Української Головної Визвольної Ради. Загинув у бою з радянськими каральними частинами в серпні 1944 біля с. Гаї Вижні на Дрогобиччині.

ВОЛХВИ - У Київській Русі (дохристиянський період) служителі язичницького релігійного культу. Вважалося, що В. мали вплив на сили природи, вміли пророкувати майбутнє і лікувати людей. Найдавніша згадка про В. відноситься до 912, де міститься розповідь про провіщення близької смерті князю Олегу. Чинили опір запровадженню християнства у Київській державі. Брали участь у Київському повстанні 1068. на чолі якого намагалися стати і використати для боротьби проти поширення християнства. Діяння В. (ворожба, чаклунство) переслідувалися з боку держави.

ВОЛЬФ АРНОЛЬД (1877-1924) - австрійський і український військовий діяч, генерал-четар УГА. За походженням австрієць. Під час першої світової війни - підполковник австрійської армії. В листопаді 1918 перейшов на службу в Галицьку Армію. Під час українсько-польської війни 1918-19 В. очолював Бережанську (третю) бригаду

УГА, яка визначалась у боях за Бережани (20-21.6.1919). В серпні 1919 в ході спільного наступу УГА і Армії Української народної Республіки на Київ В. було призначено командуючим Другого Корпусу УГА. В вересні 1919 корпус В. вів успішні бої проти денікінських військ в районі Липівця, Немирова, Гайсина, Брацлава. З середини 1920 В.А. перебував у таборі для військовополонених - Ліберці (Чехо-Словаччина). У червні 1921 призначений комендантом табору в м.Юзефів, де і помер.

ВОТЧИНА - 1. Одна з форм феодальної земельної власності в часи Київської держави. Власник В. мав право передати її у спадщину, продати, обміняти, поділити, тощо. Термін “В”. походить від слова “отчина”, тобто батьківська власність. В. виникли в процесі формування приватної феодальної власності на землю. Їх власниками у 9-11 ст. були князі, а також княжі дружинники та земські бояри - нащадки родоплеємної верхівки. Після прийняття християнства сформувалось вотчинне землеволодіння церкви, яким володіли представники церковної ієрархії (митрополит, єпископи) і великі монастирі.

Існували різні категорії В.: родові, куплені, надані князем та ін., що суттєво впливало на можливість власників вільно розпоряджатися В. Так, володіння родовими В. обмежувалося державою і родичами. Власник такої В. був зобов'язаний служити тому князеві, на землях якого вона знаходилась, а без згоди членів роду він не міг її продати, обміняти тощо. У випадку порушення цих вимог власника позбавляли В. Це свідчить, що в епоху Київської Русі володіння В. не було прирівняне до права власності на неї.

В період роздробленості Київської держави В. стала основною формою феодального землеволодіння, що постійно зростала за рахунок нових князівських надань, захоплення общинних земель, купівлі, обміну тощо. Це призвело до зростання впливу власників В. на політичне життя.

Володіння знатних бояр звичайно складалося з кількох В., які часто знаходилися в різних місцях держави і не утворювали жодного господарського організму. У відношенні до населення В., їх власники користувалися рядом прав і привілеїв у галузі судочинства, збору податків та ін. У великих В. формувалась власний адміністративно-господарський апарат, який займався організацією їх життєдіяльності.

В період розпаду Русі В. називали також окремі удільні князівства (княжі столи - престоли), що успадковувалися князем від батька. На Любецькому з'їзді 1097 була здійснена невдала спроба на основі принципу В. (“каждо да держит отчину свою”) припинити князівські міжусобиці.

2. Після переходу більшої частини українські земель під владу Литви та Польщі, тут не тільки збереглося, а й суттєво зросло вотчинне землеволодіння. Більшість В. тут належала представникам давніх українських княжих та боярських родів. Одночасно великі князі литовські та польські королі надавали землі “в отчину”, “на вічність” литовським, польським, московським феодалам. Особливо активним цей процес став після 1590, коли сейм Речі Посполитої надав королю право роздавати т. зв. “пустині” за Білою Церквою. Це були землі з українським населенням, на яких згодом сформувалось вотчинне, за своєю суттю, землеволодіння магнатських родів Вишне-вещьких, Потоцьких, Конєцпольських та ін. Велике землеволодіння в Україні було ліквідоване національно-визвольною війною під проводом Б. Хмельницького 1648-57. Однак, згодом воно було відновлене на Правобережжі, що залишилося під владою Речі Посполитої. На Лівобережжі у другій

половині 17 ст. йшов процес формування землеволодіння української козацької старшини.

3. У 14-15 ст. В. були основною формою землеволодіння і у Північно-Східній Русі, де йшов активний процес формування Московської держави. Однак у зв'язку із зростанням протиріч між центральною великокняжою владою і сепаратистськими устремліннями бояр-вотчинників права останніх почали суттєво обмежуватися (було відмінено право вільного від'їзду від одного князя до іншого, обмежено право суду у В. та ін.). Центральна влада почала опиратися на дворянство, що користувалося землеволодіннями на помісному праві. Особливо активним був процес обмеження В. у 16 ст. Тоді були суттєво обмежені вотчинні права бояр (закон 1551 та 1562), а під час оприччини багато В. були ліквідовані, а їх власники страчені. Наприкінці 16 ст. у Московії основною формою землеволодіння були вже не В., а помістя. У 17 ст. продовжувався процес юридичного зближення В. з помістями, який завершився виданням *Петром 123.3.1714* указу про єдиноспадкування. У 18-19 ст. термін "В" інколи вживався для означення дворянської земельної власності.

ВОТЧИННИЙ СУД - право судочинства власника *вотчини*, маєтку над селянами, що у них проживали. В. с. зародився ще в епоху Київської держави, однак найбільшого поширення набув після захоплення українських земель Польщею та Литвою. Компетенція В. с. постійно розширювалась у зв'язку з поширенням процесу закріпачення селянства, який став особливо активним у 15-16 ст., коли копні (общинні), а також королівські та великокнязівські суди замінялися В. с. Юридично приватновласницькі селяни у Великому князівстві Литовському були вилучені з-під державної юрисдикції і передані під судочинство панів привілеєм короля Казимира IV у 1447. На українських землях, що перебували у складі Польщі, це було зроблено Київськими статутами 1454.

У *Лівобережній Україні* В. с. був ліквідований в результаті національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57. На Правобережжі, яке після поділів Речі Посполитої відійшло до Росії, В. с. зберігся і проіснував до 1861, у *Галичині* його було скасовано після її включення до складу Австрійської імперії. Впродовж 15-19 ст. В. с. поряд з державними і церковними судами існували і в Російській імперії. Компетенція В. с. регламентувалася окремими грамотами. У його роботі брали участь сотські, старости, судні мужі, які у своїй діяльності керувалися наказами землевласників. В. с. на власний розсуд встановлювали різні покарання для кріпосних селян: биття батогами, різками, приковування ланцюгом до стіни та ін. У 1760 поміщики дістали право засилати своїх кріпаків у Сибір. В. с. у Російській імперії проіснували до скасування кріпосного права у 1861.

ВРЕЦЬОНА ЄВГЕН (псевдонім Волянський: 1905, за ін. даними - 11.6.1907 - р. см. невід.) -український військовий діяч, провідний член Української Військової Організації та *Організації Українських Націоналістів* (з 1929). Н. в м.Винниках біля Львова. За фахом інженер-хімік. З кінця 20-х рр. активний учасник українського націоналістичного руху в *Галичині*.

Влітку 1931 підсудний у процесі над членами ОУН М.Ласійчуком і В.Соляком, разом з якими готував напад на радянське консульство у Львові як відповідь на більшовицькі репресії проти української інтелігенції у *Наддніпрянській Україні*. Був звільнений за браком доказів. З червня 1934 -редактор спортивно-виховного тижневика "Готові", який видавався за ініціативою ОУН. В липні 1934- квітні 1936 ув'язнений в польському концтаборі Береза *Картузька*. В 1938-39 входив до складу Генерального штабу "Карпатської Січі", брав участь в боях з угорськими загарбниками. В 1942 став одним з активних організаторів Української *Повстанської Армії*. З липня 1943 - член Української Головної Визвольної Ради, пізніше - президент Закордонного Представництва ЗП УГВР.

ВСЕВОЛОД ЯРОСЛАВИЧ (1030 - 1093) -князь переяславський (1054-1076), великий князь київський (1076, 1078-1093). Син *Ярослава Мудрого*. Згідно з заповітом батька отримав у володіння переяславські та ростово-суздальські землі. Разом з братами Ізяславом та Святославом до 1073 спільно управляв Київською державою. Брав участь в укладенні "Правди *Ярославичів*", що була доповненням до "Руської *Правди*", Ярослава Мудрого. Був одружений з внучкою візантійського імператора Константина *Мономаха*. Свою діяльність спрямовував на зміцнення влади великого князя київського та збереження єдності Київської *Русі*. Підтримував добрі відносини з церковною ієрархією, заснував Києво-Видубицький монастир, В.Я. був високоосвіченою на той час людиною, знав п'ять іноземних мов. Після смерті його наступником у Переяславському князівстві став старший син - *Володимир Мономах*.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РОБІТНИЧИХ, СОЛДАТСЬКИХ І СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ 1917 - відбувся 4-6(17-19).12.1917 у Києві. Скликаний за ініціативою більшовицьких організацій, які прагнули протиставити його *Українській Центральній Раді* і добитися її переобрання або передачі влади радам. На з'їзд було обрано понад 2 тис. делегатів, серед яких тільки 150 більшовиків. На початку роботи з'їзду більшовик В.Затомський зробив невдалу спробу самовільно захопити головування. Абсолютною більшістю голосів з'їзд доручив головувати А.Степаненку (УПСР). Почесним головою з'їзду. Учасники 3-го Всеукраїнського військового з'їзду. Київ, листопад 1917. було обрано *М.Грушевського*. На порядку денному з'їзду стояли питання: про ставлення до Української Центральної Ради; про політику Ради Народних Комісарів відносно України; про ноту Української Центральної Ради у відповідь на ультиматум РНК від 4(17).12.1917. На з'їзді з різкою критикою політики російського радянського уряду виступили представники органів державної влади і українських політичних партій - *М.Грушевський, С.Петлюра, М.Порш, В.Винниченко, Б.Мартос, М.Шаповал* та ін., а також депутати вщ українських військових організацій *Баклаженко* (Кавказький фронт), *Гудзенко* (Південно-Західний фронт), *Пилипчук* (Західний фронт), *Бакало* (Північний фронт), *Ковальський*

(Балтійський фронт) і Петренко (Чорноморський флот). Делегати з'їзду висловили свою повну підтримку діяльності Української Центральної Ради, як такої, що відображає інтереси українського народу і спрямована на досягнення Україною повної незалежності. З'їзд майже одногосно ухвалив резолюцію, в якій засуджував політику РНК і визнав ноту *Генерального Секретаріату УЦР-УНР* від 5(18).12.1917 "гідною відповіддю на ультиматум". Більшовики, відчувши що вони не зможуть впливати на рішення з'їзду, покинули Київ і переїхали до Харкова. Тут 11-12(24-25).12.1917 об'єднавшись з делегатами обласного з'їзду рад Донбасу і Криворіжжя, проголосили себе першим Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Делегатів від селянства, яке становило більше 2/3 населення України, на з'їзді майже не було. Було проголошено утворення Української Народної Республіки і обрано Центральний виконавчий комітет рад України (голова Ю.Медведев). 17(20).12 1917 в окупованому більшовиками Харкові ЦВК повідомив про створення першого радянського уряду - *Народного Секретаріату*. Звинувативши Українську Центральну Раду в "антинародній дрібнобуржуазній політиці, в шовінізмі і націоналізмі" представники більшовиків вітали політику РНК і доручили ЦВК негайно поширити на територію України декрети і розпорядження уряду Радянської Росії. Під прикриттям маріонеткового "Народного Секретаріату" російський більшовицький уряд в грудні 1917 розпочав окупацію територій України (див. *Українсько-більшовицька війна 1917-1921*).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНГРЕС 1917 - відбувся 6-8(19-21).4.1917 (за іншими даними - 4-8(17-21).4.1917). Скликаний *Українською Центральною Радою*. У роботі конгресу взяли участь бл. 900 делегатів вщ політичних, культурних і професійних організацій з усієї України. Пленарні засідання конгресу вів представник Кубані С.Ерастов, почесним головою був обраний *М.Грушевський*. З доповідями виступили *Д.Дорошенко*, *О.Шульгин*, *Ф.Мату-шевський*, М.Ткаченко та інші. В прийнятих резолюціях ВНК вимагав федеративного і демократичного устрою Росії, національно-територіальної автономії України, визначення її території, повернення з заслання депортованих галичан. Конгрес переобрав УЦР у складі 115 членів, головою УЦР було обрано М.Грушевського, його заступниками - *В.Винниченка* та *С.Єфремова*. ВНК став фактично українськими Установчими зборами, які обрали УЦР - перший український парламент.

ВСЕУКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ З'ЇЗДИ (Українські військові з'їзди 1917) - з'їзди представників вщ українських фронтових частин російської армії, Чорноморського і Балтійського флотів, військових організацій і т-в. Перший військовий з'їзд був скликаний з ініціативи *Українського Військового Організаційного Комітету* (голова - полк. Глинський) для координації дій українського військового руху. Відбувся 5-8 (18-21).5.1917 (за ін. даними 5-10 (18-23).5.1917) - у Києві. На з'їзд прибуло понад 700 делегатів, які представляли 1.580.702 українських вояків. Відкрив з'їзд голова *Української Центральної Ради* *М.Грушевський*. До складу президії було обрано *С.Летлюру*, *М.Міхновського*, *В.Винниченка*, *Ю.Капкана*, *С.Письменного*. В центрі уваги з'їзду були питання загальнополітичного характеру. Делегати з'їзду поставили вимогу, щоб *Тимчасовий уряд* і Петроградська Рада негайно оголосила окремим актом принцип національно-територіальної автономії України і призначила міністра у справах України. З'їзд визнав Українську Центральну Раду "єдиним компетентним органом, призначеним рішати всі справи, що стосуються цілої України" З'їзд розглянув питання про ставлення до війни та про загальні принципи створення національної армії. Під впливом демагогічних заяв В.Винниченка було відхилено пропозицію М.Міхновського про встановлення збройним шляхом соборної самостійної Української держави. З'їзд прийняв нав'язану прихильниками соціалістичної орієнтації резолюцію, в якій закликав воюючі сторони до встановлення миру без анексій і контрибуцій і, фактично, заперечував необхідність створення регулярної української армії. В резолюції зазначалося, що "... постійне військо як знаряддя панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу...". З'їзд розглянув також питання про зміцнення дисципліни у військових частинах та боротьбу з дезертирством, про запровадження викладання на українській мові в усіх цивільних і військових навчальних закладах, та ін. Другий В.в.з. проходив 5-11 (18-23).6.1917 у Києві. На з'їзді були присутні 1976 делегатів (пізніше - бл. 2,5 тис.делегатів), які представляли 1.732.444 українських військовослужбовців. Головою з'їзду було обрано *В.Винниченка*. З'їзд прийняв ряд резолюцій політичного і військового характеру. Делегати зажадали, що Тимчасовий уряд визнавав розпорядження Української Центральної Ради і запропонував УЦР негайно приступити до організації самостійних державних і військових структур. З'їзд вирішив якнайшвидше розробити план українізації війська і вжити всіх заходів для негайного втілення його в життя. На з'їзді було обрано Тимчасову Раду Військових Депутатів у складі 132 чол., яка увійшла до складу УЦР.

На чолі Тимчасової Ради Військових Депутатів стояла президія, до складу якої входили стрілець О.Гермайзе, хорунжий М.Зрублевський, вистун П.ВойТенко, стр.С.Березняк, хорунжий О.Пали-вода, поручик П.Куцяк і пор. М.Панченко. З'їзд доручив УГВК розробити план створення *Вільного Козацтва*.

Третій В.в.з. відбувся 20-30.10 (2-12).11.1917 у Києві. В роботі з'їзду взяло участь бл. 3 тис. делегатів. Головував на з'їзді Д.Лебединець. З доповіддю на з'їзді виступили М.Грушевський, *М.Ковалевський* та ін. В своїй резолюції з'їзд вимагав від УЦР негайного проголошення Української незалежної республіки, повної українізації армії і флоту, укладення миру. З делегатів з'їзду було сформовано перший Український полк охорони революції. Полк у ході боїв 29-31.10 (11-13.11.)1917 у Києві розбив військові частини штабу Київської Військової Округи, які підтримували повалений Тимчасовий уряд і придушив заколот більшовиків у місті. Постанови третього В.в.з. в значній мірі вплинули на рішення УЦР проголосити *Українську Народну Республіку*.

В.в.з. своїми рішеннями надавали важливу політичну підтримку діяльності УЦР, сприяли розгортанню

військового руху і створенню Збройних Сил Української Народної Республіки (див. також *Армія Української Народної Республіки*).

ВСЕУКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ З'ЇЗДИ 1917 І 1918 - з'їзди представників робітничих організацій України. Перший В.р.з. відбувся 11-13 (24-26).7.1917 у Києві. В роботі з'їзду взяло участь близько Зооделегатів, що свідчило про слабкість українського робітничого руху. До складу президії з'їзду було обрано *В.Винниченка*, *М.Порша*, *Д.Антоновича*, *М.Паламарчука* та ін. З'їзд закликав робітників України підтримати *Українську Центральну Раду* і обрав Всеукраїнську Раду Робітничих Депутатів як складову частину УЦР. Серед 100 депутатів Ради було 70 членів *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії* і *ЗО Української Партії Соціалістів-Революціонерів*.

Другий В.р.з. проходив у Києві 26-27.5.1918 нелегально через заборону його роботи гетьманською адміністрацією. Делегати з'їзду виступили проти гетьманського режиму і вимагали відновлення *Української Народної Республіки*.

ВСЕУКРАЇНСЬКІ СЕЛЯНСЬКІ З'ЇЗДИ 1917 І 1918 - з'їзди представників селянства України. Перший В.с.з. відбувся 28.5-3.6(10-16).6.1917 у Києві. В роботі з'їзду взяло участь близько 2200 делегатів, з яких 1500 мали ухвальний голос. Абсолютна більшість делегатів з'їзду були членами *Селянської Спілки та Української Партії Соціалістів-Революціонерів*. Почесним головою з'їзду було обрано *М.Грушевського*. До складу президії увійшли *В.Винниченко*, *П.Христюк*, *В.Мартос*, *І.Осадчий* та ін.. З'їзд підтримав діяльність *Української Центральної Ради* по забезпеченню реальної автономії України. Делегати з'їзду вимагали федеративного устрою Росії, проведення українізації всіх державних і громадських установ в Україні та скасування приватної власності на землю. З'їзд постановив передати всю землю без викупу в Український земельний фонд, яким повинен був розпоряджатись Український Сейм та повітові і волосні земельні комітети, вибрані на демократичній основі. З'їзд провів вибори членів Центрального Комітету Селянської Спілки, який мав стати виконавчим органом Української Ради Селянських Депутатів. Членами Української Ради селянських депутатів було обрано 133 чоловіки, які разом з Центральним Комітетом Селянської Спілки увійшли до складу УЦР.

Другий з'їзд В.С.З. відбувся 21-23.5.1918 поблизу Києва. Гетьманська влада заборонила з'їзд. Засідання з'їзду проходили нелегально у Голосіївському лісі. З'їзд ухвалив резолюції, в яких засуджувалася політика гетьмана *П.Скоропадського* і висловлювалася повна підтримка *Українській Центральній Раді*.

ВУЄХОВИЧ-ВИСОЧИНСЬКИЙ МИХАЙЛО (Вуяхевич; бл.1625-1697) - український державний діяч 2-ої пол. 17 ст. На поч. 60-х рр. 17 ст. В.-В. був військовим писарем за гетьманства *Я.Сомка*. Деякий час перебував на засланні в Московському царстві. З. 1668 - генеральний писар за *П.Дорошенка*, в 1683-91 - генеральний суддя. У 1687 разом з *В.Кочубеєм*; *А.Гамалією*, *Є. Лизогубом* та деякими ін. старшинами брав участь в усуненні від влади гетьмана *І.Самойловича*. З 1691 - архимандрит Києво-Печерської лаври.

ВЯЗЛОВ АНДРІЙ ГРИГОРОВИЧ (1862 -1919) -український громадсько-політичний і державний діяч. Н. на Волині. Навчався на юридичному ф-ті Київського ун-ту, по закінченні якого працював мировим суддею і членом окружного суду. В 1906 - депутат Державної Думи, де належав до Української Парламентської фракції. Був членом *Товариства Українських Поступовців*, входив до Ради товариства. В роки першої світової війни брав активну частку в роботі Союзу Міст Південно-Західного фронту, який займався організацією госпіталів для поранених, допомогою біженцям з *Галичини* і *Буковини*, створенням будинків для дітей-сиріт та ін. В 1917 - губернський комісар Волині. З 1917 - в *Українській Партії Соціалістів-федералістів*. 2.4.1918 В. обраний генеральним суддею УНР. За Гетьманату з липня 1918 - начальник Головного управління нагляду за місцями ув'язнення на правах товариша міністра юстиції, сенатор адміністративного Суду Української Держави (див. *Державний Сенат Української Держави*). В жовтні-листопаді 1918 - міністр юстиції *Української Держави*. В 1919 очолював українське виділення Міжнародного Червоного Хреста. Помер у Кам'янці- Подільському.

Г

ГАБРУСЕВИЧ ІВАН (псевдоніми Іртен,Джон, Северко; 1902-16.5.1944) - відомий український політичний діяч. Н. в Галичі у родині священика. Ще навчаючись на філософському ф-ті Львівського ун-ту (закінчив у 1931), став одним з організаторів молодіжного націоналістичного руху на Львівщині. З поч. 20-х рр. належав до провідних членів Групи Української Державницької Молоді. згодом-Союзу Української Націоналістичної Молоді. З лютого 1929 -член Організації Українських Націоналістів, керівник під-референтури юнацтва Крайової Екзекутиви ОУН на Західно - Українських Землях (ЗУЗ). Г. за дорученням Проводу Українських Націоналістів розгорнув широку діяльність по створенню підпільної сітки молодіжних націоналістичних груп та організації акцій непокори польській окупаційній владі. Деякий час редагував часопис для молоді "Юнак". В 1930 за рекомендацією голови ПУН *Є. Коновальця* Г. призначено заступником, а з липня 1931- Крайовим Провідником ОУН на ЗУЗ.

Декілька разів заарештовувався польською поліцією. В 1934 Г. увійшов до складу ПУН, де очолив

референтуру ідеологічного вишколу. Співпрацював в Українській Пресовій Службі (УПС) у Берліні, пізніше - Відні, в 1941 активно сприяв проголошенню 30.6.1941 відновлення української державності та створенню Українського Державного Правління. 15.9.1941 заарештований німецькою таємною поліцією (гестапо) і ув'язнений в концтаборі Саксенгаузен. Помер у концтаборі 16. 5.1944.

ГАБСБУРГ ВІЛЬГЕЛЬМ (Василь Вишиваний; 1895-після 1950, можливо, 1951) - український військовий діяч, австрійський архієпископ-єрцгерцог, полковник Легіону Українських Січових Стрільців. Онук австрійського імператора Франца-Йосифа. Н. в сім'ї престолонаслідника Карла-Стефана. 312 років жив у с.Живець у Західній Галичині, де вперше познайомився з побутом і звичаями українців. Навчався у воєнній академії у Віннер Нойштадті. Самостійно вивчив українську мову. Учасник першої світової війни. 31.9.1915 - лейтенант піхотного полку, в якому служили українці з Золочівщини. Згодом очолив армійську групу у корпусі ген. П.Гофмана, до складу якого входив Легіон УСС. У квітні 1918 під час боїв у р-ні Жмеринки Г. призначено командиром Легіону УСС. В 1919-20 - співробітник Міністерства військових справ Української Народної Республіки, радник з військових питань Головного Отамана С.Летляри. В 1921 повернувся в Австрію. Жив у Відні. 26.8.1947 був заарештований радянськими спецслужбами у Відні і таємно вивезений в СРСР. Перебував у радянських концтаборах, де і загинув. Автор збірки поезій українською мовою "Минають дні" (1921).

ГАБСБУРГИ (нім. Habsburger) - одна з європейських династій, представники якої на протязі 13-20 ст. правили у ряді країн Західної та Центральної Європи.

Родоначальником Г. вважається Гунтрам Багатий, один з знатних землевласників Верхнього Ельзасу (Юст). У 1090 Г. одержали графський титул, а з 1135 стали ландграфами в обл. Верхнього Рейну та Швейцарії. Саме тут, у обл. Аргуау, бл.1020 було побудовано замок Габсбург, від якого походить назва династії.

Першим відомим Г. був Рудольф 1, обраний у 1273 імператором Священної Римської імперії (1273-1291), Він поширив свою владу на герцогства Австрію та Штірію (1276,1282) й закріпив їх за Г. У 14 ст. Г. приєднали до своїх володінь Каринтію та Крайну (1335) і Тіроль (1363). У 1379 рід поділився на дві лінії: альбертинську (Австрія) та леопольдинську (Штірія, Каринтія, Крайна, Тіроль).

Після смерті останнього з представників люксембургської династії, у 1437 Г. тимчасово поширили свою владу на Чехію та Угорщину, а у 1438 знову стали німецькими імператорами.

В результаті шлюбу Максиміліана Г. (1493-1519) з Марією Бургундською до родових володінь було приєднано Нідерланди. В період правління Карла V (з 1516 - іспанський король Карл 1, а з 1519 - імператор Священної Римської імперії) під владою Г. опинились величезні території: Німеччина, Австрійські володіння, Нідерланди, частина Італії, Іспанія та її колонії.

За угодою 1521-1522 між Карлом V та його братом Фердинандом австрійські спадкові землі були передані останньому. Таким чином Г. поділились на австрійську та іспанську лінії. Після загибелі короля Чехії та Угорщини Людовіка II в биті під Мохачем (1526) його володіння вийшли до Г.

Припинення у 1700 іспанської лінії Г., внаслідок війни за т. зв. "іспанську спадщину", до володінь австрійських Габсбургів відійшли Південні Нідерланди (Бельгія) та італійські володіння. Австрійська лінія припинилась у 1740 з смертю імператора Карла VI (1711-1740). Шлюб його доньки Марії Терезії (1740-1780) з герцогом Францом Стефаном Лотарнзьким поклав початок габсбургсько-лотарнзькій лінії династії Г.

Внаслідок першого поділу Речі Посполитої у 1772 Г. поширили свою владу на Галичину, а у 1774 одержали також Буковину.

У період наполеонівських воєн імператор Франц II (1792-1835) змушений був відмовитись від титулу імператора Священної Римської імперії, яка перестала існувати (1806), а зберіг за собою титул імператора Австрії (1804).

Представниками династії Г., які носили титул королів Галичини та Володимирії (Galiciae et Lodomeriae) були: Марія Терезія (1740-1780), Йосиф II (1780-1790), Леопольд II (1790-1792), Франц II (1792-1835), Фердинанд 1 (1835-1848), Франц Йосиф 1 (1848-1916) та Карл 1 (1916-1918). У 1849 Г. дістали титул князів Буковини. У 1867 Австрійська імперія була перетворена у двоєдину Австро-Угорську монархію на чолі з представником династії Г,

11.11.1918 імператор Карл 1 відкрісся від престолу. 3.4.1919 Установчі збори Австрійської республіки прийняли закон про позбавлення Г. всіх прав, вигнання їх за межі Австрії та конфіскацію всього майна. В Угорщині Г. формально панували до 1946.

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР 1658 - угода, укладена між гетьманом України І.Виговським та польським урядом 16.9.1658 у м.Гадячі. На попередніх переговорах українську сторону представляли Ю.Немирич, якого вважають автором Г.д., і П.Тетеря, а польську - К.Беньовський та К.Євлашевський. Від кожного полку в Україні були присутні спеціально визначені представники, які узгоджували пункти договору, кожний з яких підписували. Договір складався з чотирьох розділів. За умовами Г.д., Україна, як незалежна держава, під назвою Велике Князівство Руське входила на рівних правах з Польщею і Литвою до складу федерального державного утворення - Речі Посполитої. Територію Великого Князівства Руського складали київське, брацлавське і чернігівське воеводства. Вища законодавча влада належала національним зборам депутатів,

які обиралися ви усіх земель князівства. Виконавчу владу здійснював гетьман, який обирався довічно й затверджувався королем. Вибір кандидатів на гетьмана мали здійснювати спільно всі стани українського суспільства - козацтво, шляхта і духовенство. Гетьман очолював збройні сили України. У Великому князівстві Руському встановлювалися державні посади канцлера, маршалка, підскарбія і вищий судовий трибунал. Все діловодство мало вестися українською мовою. У Києві або в ін. місті передбачалося створити монетний двір для карбування власної монети. Українська армія мала складатися з 30 тис. козаків і 10 тис. найманого війська. Польським військам заборонялося перебувати на території князівства. У випадку воєнних дій в Україні польські війська, які знаходились на її території, переходили під командування гетьмана.

Гарантувалися права та привілеї козацтва. На подання гетьмана щороку сто козаків з кожного полку мали прийматися до шляхетського стану. Православні віруючі зрівнювались у правах з католиками. Греко-католицька (уніатська) церква зберігалася, але не могла поширюватись на нові території. У спільному сенаті Речі Посполитої мали надати право застати православному митрополитові київському і п'ятьом православним єпископам. Четвертий розділ Гд. трактував питання освіти. У ньому говорилося, що Київська Колегія (див. - Києво-Могилянська Колегія) отримує такі ж права, як і Краківський ун-т. Другу академію або університет мали заснувати в ін. місті України. Планувалося відкрити гімназії, колегії та друкарні, "скільки буде потрібно".

В ході переговорів українські делегати домагалися, щоб до складу Великого князівства Руського були включені ще Волинське, Белзьке і Подільське воєводства. Проте, в цьому і в деяких ін. питаннях польська сторона виявляла негоступливість, чим викликала незадоволення "Астини козацьких мас, настроєних проти польської влади. Умови Гд. не задовольняли жодної з сторін, насамперед, прихильників повної незалежності України, і тому цей договір не міг бути довготривалим.

ГАДЯЧ (Гадяче) - місто Полтавської обл. України, центр Гадяцького р-ну. Розташоване на р. Пслі (притока Дніпра). За деякими даними - засноване в 1634. З початку національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57 - центр Гадяцького полку. У вересні 1659 тут було укладено Гадяцький договір 1658. В 1663-68 Г. - столиця Гетьманщини за правління 1. Брюховецького. З 1803 - повітове місто Полтавської губернії. В 1841 в Г. народився М. Драгоманов. У 1858-65 в місті жив видатний український письменник Панас Мирний. Тут народилася мати Лесі Українки - письменниця Олена Пчілка і декілька років провела сама поетеса.

ГАЙДАМАКИ - 1) Учасники національно-визвольної боротьби українського народу проти польського гніту в 18 ст. у Правобережній Україні (див. Гайдамацький рух). Вперше Г. згадуються в історичних документах в 1717 (за даними -1712,1714.)

2) Учасники українських військових формувань в 1917-21, що входили до складу Армії УНР.

Створювалися з добровольців і з українізованих частин російської армії. В листопад 1917 одним з перших був організований Гайдамацький Курінь пщ командуванням сотника Пустоцьвіга. В грудні 1917 - січні 1918 з окремих гайдамацьких частин було сформовано два великі з'єднання - Гайдамацький Кіш Оіоб'їдської України (к.омвр. - отаман СЛетлюра) і Гайдамацький кінний полк ім. кошового К. Гордієнка (ком. полк. В. Петрів), які в лютому 1918 увійшли до складу української регулярної армії (див. Армія Української Народної Республіки).

ГАЙДАМАЦЬКИЙ КІШ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ - військова частина у складі Армії УНР. Сформована в грудні 1917 С. Петлюрою, який став його отаманом. Кіш складався з двох куренів - червоних і чорних гайдамаків, кінної отаманської сотні та гарматного дивізіону. Особовий склад коша складався з добровольців, переважно старшин і козаків київських військових шкіл. Г.К.СУ. визначився у зимових боях 1918 під час оборони Києва в(д військ більшовиків.

В березні 1918 Кіш було розширено до Гайдамацького піхотного полку (команд.-полк. В. Сікевич) і включено до складу Запорізького Корпусу. В червні 1918 полк перетворено в Гайдамацьку бригаду з гарматним дивізіоном 1 кінною сотнею. Командував бригадою отаман О. Волох.

ГАЙДАМАЦЬКИЙ КІННИЙ ПОЛК ІМ. КОШОВОГО К. ГОРДІЄНКА (Запорізький ім. кошового К. Гордієнка полк кінних гайдамаків) - перша регулярна кінна частина Армії Української Народної Республіки. Сформовано полк В. Петрівим наприкінці 1917. В січні 1918 пщ час українсько-більшовицької війни брав участь у боях з військами більшовиків на Північно-Західному фронті та у вуличних боях з російськими червоногвардійцями у Києві. З березня 1918 входив до складу Запорізького Корпусу під назвою Запорізький ім. кошового К. Гордієнка полк кінних гайдамаків. Визначився в боях за Полтаву (27.3.1918) та Бахчисарай (24.4.1918)

ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ - український національно-визвольний рух проти польського гніту в Правобережній Україні" 18 ст. Виник на поч. 18 ст. на Волині 1 Зх. Подалі, а 32 чв. 18 ст. розгорнувся на Київщині і Брацпавщині (за ін. даними - 1712,1714). Перша вдома в історичних джерелах згадка про гайдамаків датована 1714.

Гарантувалися права та привілеї козацтва. На подання гетьмана щороку сто козаків з кожного полку мали прийматися до шляхетського стану. Православні віруючі зрівнювались у правах з католиками. Греко-

католицька (уніатська) церква зберігалася, але не могла поширюватись на нові території. У спільному сенаті Речі Посполитої мали надати право застати православному митрополитові київському і п'ятьом православним єпископам. Четвертий розділ Г.д. трактував питання освіти. У ньому говорилося, що Київська Колегія (див. - Києво-Могилянська Колегія) отримує такі ж права, як і Краківський ун-т. Другу академію або університет мали заснувати в ін. місті України. Планувалося відкрити гімназії, колеї та друкарні, "скільки буде потрібно".

В ході переговорів українські делегати домагалися, щоб до складу Великого князівства Руського були включені ще Волинське, Белзьке і Подільське воєводства. Проте, в цьому і в деяких ін. питаннях польська сторона виявляла непоступливість, чим викликала незадоволення частини козацьких мас, настроєних проти польської влади. Умови Г.д. не задовольняли жодної з сторін, насамперед, прихильників повної незалежності України, і тому цей договір не міг бути довготривалим.

ГАДЯЧ (Гадяче) - місто Полтавської обл. України, центр Гадяцького р-ну. Розташоване на р. Пслі (притока Дніпра). За деякими даними - засноване в 1634. З початку національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57 - центр Гадяцького полку. У вересні 1659 тут було укладено Гадяцький договір 1658. В 1663-68 Г. - столиця Гетьманщини за правління 1. Брюховецького. З 1803 - повітове місто Полтавської губернії. В 1841 в Г. народився М. Драгоманов. У 1858-65 в місті жив видатний український письменник Панас Мирний. Тут народилася мати Лесі Українки - письменниця Олена Пчілка і декілька років провела сама поетеса.

ГАЙДАМАКИ - 1) Учасники національно-визвольної боротьби українського народу проти польського гніту в 18 ст. у Правобережній Україні (див. Гайдамацький рух). Вперше Г. згадуються в історичних документах в 1717 (за даними -1712,1714.)

2) Учасники українських військових формувань в 1917-21, що входили до складу Армії УНР.

Створювалися з добровольців і з українізованих частин російської армії. В листопад 1917 одним з перших був організований Гайдамацький Курінь під командуванням сотника Пустоцьвіта. В грудні 1917 - січні 1918 з окремих гайдамацьких частин було сформовано два великі з'єднання - Гайдамацький Кіш Слобідської України (команд - отаман С.Летлюра) і Гайдамацький кінний полк ім. кошового К. Гордієнка (ком. полк. В. Петрів), які в лютому 1918 увійшли до складу української регулярної армії (див. Армія Української Народної Республіки).

ГАЙДАМАЦЬКИЙ КІШ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ - військова частина у складі Армії УНР. Сформована в грудні 1917 С. Петлюрою, який став його отаманом. Кіш складався з двох куренів - червоних і чорних гайдамаків, кінної отаманської сотні та гарматного дивізіону. Особовий склад коша складався з добровольців, переважно старшин і козаків київських військових шкіл. Г.К.С.У. визначився у зимових боях 1918 під час оборони Києва від військ більшовиків.

В березні 1918 Кіш було розширено до Гайдамацького піхотного полку (команд.-полк. В. Сікевич) і включено до складу Запорізького Корпусу. В червні 1918 полк перетворено в Гайдамацьку бригаду з гарматним дивізіоном 1 кінною сотнею. Командував бригадою отаман О. Волох.

ГАЙДАМАЦЬКИЙ КІННИЙ ПОЛК ІМ. КОШОВОГО К. ГОРДІЄНКА (Запорізький ім. кошового К. Гордієнка полк кінних гайдамаків) - перша регулярна кінна частина Армії Української Народної Республіки. Сформовано полк В. Петрівим наприкінці 1917. В січні 1918 під час українсько-більшовицької війни брав участь у боях з військами більшовиків на Північно-Західному фронті та у вуличних боях з російськими червоногвардійцями у Києві. З березня 1918 входив до складу Запорізького Корпусу під назвою Запорізький ім. кошового К. Гордієнка полк кінних гайдамаків. Визначився в боях за Полтаву (27.3.1918) та Бахчисарай (24.4.1918)

ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ - український національно-визвольний рух проти польського гніту в Правобережній Україні" 18 ст. Виник на поч. 18 ст. на Волині 1 Зх. Поділлі, а 32 чв. 18 ст. розгорнувся на Київщині і Брацпавщині (за ін. даними - 1712,1714). Перша вдома в історичних джерелах згадка про гайдамаків датована 1714.

"Гайдамаками" (походить всl турецького "гайда" - тати, переслідувати, турбувати) польська шляхта називала українських повстанців, а згодом вони і самі себе почали називати цим іменем. Гайдамацькі загопи формувалися у неприступних місцях Правобережної України і Запоріжжя - Чорному, Мотронинському, Кучманському лісах, Холудному Яру. Там вони створювали табори, де формувались нові гайдамацькі загони. Зберігалися зброя та провіант. З'являлися гайдамаки переважно навесні і діяли до осені. Гайдамацький загін нараховував 200-300 повстанців, які, швидко пересуваючись, завдавали ворогові несподіваних ударів. Напади були заздалегідь підготовлені розвідкою, яку вели гайдамаки, переодягнуті у старців, крамарів тощо. Гайдамаки руйнували маєтки польських магнатів і шляхти, палили і захоплювали їх майно, знищували архіви, документи на власність, карали смертю особливо ненависних визискувачів. До гайдамацьких загонів входили козаки, селяни, міщани. Активними учасниками і ватажками цих загонів були, здебільшого, запорізькі козаки. Г.р. знаходив глибоке співчуття і цілковиту підтримку у місцевого населення, яке поповнювало повстанські війська, давало провідників, постачало продовольство і повідомляло про небезпеку. Перше велике гайдамацьке повстання спалахнуло 1734. Після смерті короля Августа II

Фридерика, у Правобережну Україну вступило російське військо разом з гетьманськими полками, щоб добитися обрання на польський престол Августа III Фридерика. Серед українського населення розійшлася чутка, що цариця Анна Іванівна видала грамоту, в якій закликала нищити шляхту. Повстання охопило Київщину, Поділля і Волинь. Очолив повстання сотник надвірних козаків князів Любомирських - Верлан. якого гайдамаки проголосили козацьким полковником. Його півторатисячний загін став основною силою повстання. Одночасно діяли повстанські загони М.Гриви, Г.Голого, Жили, Г.Медвідя. Писаренка та ін. Гайдамаки звільнили Жванець, Броди, Збараж, обложили Кам'янець-Подільський, з'явилися під Львовом. Лише наприкінці 1738 російські та польські війська при допомозі зрадника С.Чалого після запеклих боїв розбили основні сили повстанців та примусили частину гайдамацьких загонів відступити у Молдавію, а іншу припинити на деякий час збройну боротьбу.

В 1750 Г.р. знову охопив Брацлавщину, Київщину і Поділля. Гайдамацькі загони очолили О.Письменний, М.Сухий, П.Таран, М.Тесля та ін. Повстану, розгромивши польські загони, здобули Умань, Вінницю, Чигирин, Фастів і Трахтимирів. Повстання тривало до зими 1750 і було придушене спільними зусиллями польських і російських військ. Проте боротьба гайдамаків не припинялась. Найбільшого розвитку Г.р. набрав 1768, коли на Правобережній Україні спалахнуло велике національно-визвольне повстання - Коліївщина. Безпосереднім приводом для повстання стала поява на Правобережжі російських військ, які вели боротьбу з військовими загонами Барської конфедерації 1768. Українське населення сприйняло прихід царських військ як допомогу у боротьбі проти польської влади. Одним з ідейних натхненників і організаторів повстання став ігумен Мотронинського монастиря М. Значко-Яворський. Очолив повстання запорожець М.Залізняк. В урочищі Холодний Яр поблизу Чигирини. М.Залізняк зібрав гайдамацький загін, який в травні 1768 здобув Жаботин, Смілу, Черкаси, Корсунь, Канів, Лисянку. 10.6.1768 гайдамаки М. Залізняка разом з загonom надвірних козаків на чолі з сотником І.Гонтою, який приєднався до них, зайняли Умань. Одночасно на Київщині і Брацлавщині діяли повстанські загони І.Бондаренка, А.Журби, С.Неживого, М.Швачки. Повстання і на цей раз було жорстоко придушене. 27.6.1768 гайдамацький табір під Уманню оточили російські війська. Одночасно з російськими частинами діяла і польська армія. Після короткої сутички повсталі були змушені здатися. У полон потрапили М.Залізняк, І.Гонта та ін. ватажки повстання. Протягом липня-серпня було розгромлено більшість гайдамацьких загонів. Учасників повстання жорстоко покарали.

Незважаючи на поразку Г.р. відчутно похитнув польське панування в Україні, послабив національне гноблення, відіграв велику роль у формуванні національно-визвольних традицій українського народу. Героїчна боротьба гайдамаків за національне визволення свого народу знайшла відображення у народних думах, піснях, художніх та історичних творах.

ГАЛАГАН ГРИГОРІЙ ПАВЛОВИЧ (3(15).8.1819-13(25).9.1888)- відомий український громадський діяч. Походив зі старовинного козацького роду на Чигиринщині. Володів великими маєтками на

Полтавщині і Чернігівщині. Був особисто знайомий і листувався з Т.Шевченком, М.Максимовичем, П.Кулішем, 6.Антоновичем. В 1857 видав збірник "Южноруські пісні з голосами". Відкрив в с. Сокиринцях першу в Україні селянсько-позикову ощадну касу, створив музей українського народного побуту. 31882 Г. член Державної Ради. де вистоявав інтереси українських селян. У 1871 заснував у Києві приватний навчальний заклад -Колелю Павла Галагана. За ініціативою і при матеріальній допомозі Г.Г. було відкрито гімназію в Прилуках (1874), ремісничі

училища в Ічнянському і Прилуцькому повітах, цілий ряд народних шкіл. В 1873-75 Г.Г. очолював Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства. Матеріально підтримував журнал "Кевская Старина" та інші українські видання, дбав про розвиток української архітектури, хорового мистецтва і театру. Автор цінних наукових фольклорних і етнографічних праць: "Описание малорусских вертепных драмм с приложением нот" (1862), "Южнорусские песни с голосами" (1875).

ГАЛАГАН МИКОЛА (1882 - після 1945) -український громадсько-політичний діяч, публіцист. Родом з Чернігівщини. За фахом фізик. В 1903-04 належав до Революційної Української Партії, з 1917 - член Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. В 1917-18 - представник Української Центральної Ради на Кубані. В період існування Української Держави - очолював Департамент Міністерства народного здоров'я. В листопаді 1918 входив до складу

Військового Революційного Комітету, створеного Директорією УНР для керівництва збройним повстанням проти режиму гетьмана П. Скоропадського. За часів

Директорії УНР - голова дипломатичної місії у Будапешті. В еміграції жив у Відні та Празі. Керував діяльністю українських закордонних громадських організацій, зокрема Українською Громадою (1927-39). Г. автор чотиритомного видання мемуарів "3 моїх спогадів". Після 1945 даних про Г. немає

ГАЛАГАНИ - український козацько-шляхетський рід у Лівобережній Україні в 18- поч. 20 ст. Засновниками роду були брати Гнат і Семен Г. Гнат Г. (р.н. невід.- п. 1748) - козацький полк., з 1706 - командував компанійським полком у військах гетьмана І.Мазепи. В 1708 зрадив гетьмана і перейшов на сторону московської армії. В травні 1709 допоміг царським військам полк. П.Яковлева зруйнувати Стару Січ (див. Чортотлицька Січ). За це був призначений полковником чигиринським (1709-14) і прилуцьким (1714-39) та

одержав великі земельні маєтності. Визначався жорстокою експлуатацією місцевого населення. Семен Г. (р.р.н. і см. невід.) - миргородський наказний полковник, брат Гната Г. В 1736 брав участь у спільному поході російської армії і козацьких полків у Крим. Григорій Г. (1716-1777) - прилуцький полковник (1739-63), учасник походів проти турків. Григорій Г. (1819-1888) - визначний український громадський діяч (див. Галаган Григорій Павлович).

ГАЛЕЧКО (галечко) СОФІЯ (3.5.1891, за ін. даними 8.9.1894- серпень 1918, за ін. даними -207.1918) - українська військова діячка, хорунжий Легіону Українських Січових Стрільців. Н. в м. Новий Сонч (тепер Польща). Закінчила філософський ф-т в ун-ті м.Граца (Австрія). Активна учасниця січово-стрілецького руху в Галичині. На поч. першої світової війни 1914-18 разом з О.Степанів, Г. Дмитерко та ін. галичанками добровільно вступила (2.9.1914) до Легіону УСС 31914 Г. була санітаркою, розвідницею, стрільцем, четарем сотні поручника З.Носковського, згодом -хорунжий УСС. В 1914-15 визначилася у боях в Карпатах, за що була нагороджена медаллю за хоробрість (10.11. 1914) та присвоєно ступінь підхорунжого. У 1917-18 Г. служила в запасній частині Легіону УСС Коші Українських Січових Стрільців. Трагічно загинула у с. Пасічній на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл.).

ГАЛИЧ - місто в Івано-Франківській обл. України на р. Дністрі. Давній Г. знаходився на 5 км. на південь від теперішнього, на березі р. Лукви (притока Дністра) на місці суч. с. Крилоса. Вперше Г. згадується в Іпатіївському літописі від 1140. В 1141, (за ін. даними - 1144) Г. став столицею Галицького князівства, з 1199 - Галицько-Волинської держави. Г. був одним з найбільших центрів Київської Русі. В 1241 жорстоко зруйнований монголо-татарами. У 1349 Г. був захоплений Польщею, а з 1772 - перебував у складі Австрії. Під час першої світової війни Г. в 1914 був захоплений 8-ою російською армією 28.6.1915 після кровопролитних боїв з російськими військами Г. зайняли підрозділи Українських Січових стрільців. Деякий час комендантом міста був Д. Вітовський. На поч. літа 1919 поблизу Г. відбувались бої Третього Корпусу Української Галицької Армії з польськими частинами. Сьогодні Г. - районний центр Івано-Франківської обл.

ГАЛИЧИНА - історична назва українських етнічних земель, розташованих на північ від Карпатських гір, в басейні річок Дністра (верхня і середня течії), Західного Бугу (верхня течія), Сяну (верхня течія). Це територія Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (за винятком північної частини) областей України, а також ряду воєводств Польщі (Перемишльське, Жешівське, Замойське, Холмське та ін.) Впродовж 1786-1849 до складу Г. входила і Буковина.

Землі Г. були зоною розселення людини вже в епоху палеоліту. Особливо активною була колонізація регіону в наступні епохи. Археологічна карта Г. надзвичайно багата і барвиста, що свідчить про сприятливі умови для проживання тут людини. Споконвічними жителями Г. були слов'янські племена, предки українського народу. У II половині 9 ст. це були племена білих хорватів, дулібів (бужан, волинян) та тиверців, які вже вигод утримували тісні зв'язки з київськими князями. Внаслідок походу князя Володимира галицькі землі у 981 були включені до складу Київської держави. Після її розпаду тут утворилось Галицьке князівство, а згодом Галицько-Волинська держава.

В середині 14 ст. Г. стала об'єктом суперечки між Польщею, Угорщиною та Литвою. У 1349 тут встановив свою владу польський король Казимир III Великий, який включив галицькі землі до Польського королівства., як окреме "Королівство Русі". У 1434 відбулася інкорпорація його до складу Польщі, чим було скасовано автономне становище Г., відмінено давньоукраїнське право та судочинство, а галицьке боярство було введено в правах з польською шляхтою. Тут було утворене Руське воєводство (з центром у Львові), що складалося з п'яти земель (повітів) - Сяноцької, Перемишльської, Львівської, Галицької та Холмської. Дещо пізніше, у 1462 було утворене Волзьке воєводство.

Соціально-економічне життя краю характеризувалося розвитком сільського господарства, міст та ремесел, внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Відбувався процес закріпачення селянства, який завершився у 1505. Це викликало незадоволення селян і знайшло свій вияв у ряді повстань, найбільше серед яких відбулося у 1490-1492 під керівництвом Мухи та Борулі. У першій половині 16 ст. на Підкарпатті розгорнувся опришківський рух, який свого апогею досяг у 18 ст.(Довбуш Олекса).

З метою збереження національної самобутності українського народу Г. з 16 ст. тут починають виникати братства, які мали не тільки релігійний характер, а й були культурно-просвітницькими установами. Найвідомішим з них було Львівське Успенське Ставропігійське братство (1586). На рубежі 16-17 ст. в Г. відбувається процес національно-культурного відродження. Розквітає українське шкільництво, книгодрукування, література та мистецтво. Вихідцями з Г. були гетьман П.Сагайдачний, І.Борецький, Є.Плетенецький, З.Копистенський. К.Сакович, П.Беринда, Л., С.Зизанії та інші діячі того часу.

У Г. було започатковано справу унії між католицькою і православними церквами. Однак перемишльський та львівський єпископи, вже на завершальному етапі її укладення, відмовились її прийняти. Перемишльська єпархія прийняла унію лише у 1692, Львівська - у 1700, а Львівське братство аж у 1708.

В роки національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. 1648-1657 гетьман Б. Хмельницький здійснив 2 походи у Г (1648,1655) підчас яких двічі облягав м. Львів. Багато жителів Г. приєдналось тоді до козацько-селянських військ.

Друга половина 17 - перша половина 18 ст. - це період економічного та культурного занепаду галицьких земель, спричиненого постійними війнами, шляхетським сваволям, слабкістю центральної влади Речі Посполитої.

Внаслідок першого поділу Польщі (1772) Г. була включена до складу Австрійської імперії. Тут було створено окрему провінцію - "Королівство Галичини і Лодомерії", до складу якої увійшли українські етнічні землі Г. (східна Галичина) та південна частина Польщі з м. Краковом (Західна Г.). У 1786-1849 до складу Г. входила також Буковина. Після встановлення тут австрійського панування з метою господарського та культурного піднесення краю, уряд провів ряд реформ: спроба ліквідації кріпацтва і пом'якшення панщини, запровадження нового судочинства, утворення ряду навчальних закладів для українського населення, відновлення Львівського університету (1784) та Галицької греко-католицької митрополії (1808).

У першій половині 19 ст. в Г. розпочалося українське національне відродження, очолене представниками свідомого греко-католицького духовенства. Вагомими явищами у цьому процесі стали утворення у Перемишлі Іваном Могильницьким "Клерикального товариства", діяльність митрополита М. Левицького і, особливо, утворення "Руської трійці" (1837) та видання альманаху "Русалка Дністровая". Революційні події 1848-1849 сприяли пробудженню національної самосвідомості українського населення Г. Головна Руська Рада, що виникла у Львові (1848), проголосила ідею єдності всіх українських земель, а також пропонувала утворити з українських земель Східної Галичини, Буковини та Закарпаття окремий коронний край у складі Австрійської імперії. Важливою подією було скасування панщини в Г. у 1848, яке викрило нові можливості для розвитку економіки краю, сприяло відродженню національно-культурного життя.

Після утворення Австро-Угорщини Г. увійшла до складу австрійської її частини. Влада тут повністю належала польським аристократам.

Аж до першої світової війни постійно вибувалося українсько-польське протистояння.

Проте, незважаючи на всі утиски і обмеження, Г. у другій половині 19 ст. була регіоном, де активно розвивалися українські національно-культурні установи-товариство "Просвіта" (1868), "Літературне товариство ім. Т. Шевченка" (1873), виникали українські кооперативні організації, спортивні товариства "Січ", "Сокіл" та ін.

Тут працювали видатні українські діячі того часу. І. Франко, М. Павлик, А. Вахнянин, Ю. Романчук та ін. З 1894 у Львові працював проф. М. Грушевський, який відіграв важливу роль у розвитку українського культурного, наукового та громадсько-політичного життя в Г.

В роки першої світової війни в Г. було сформовано Легіон Українських Січових Стрільців, який в майбутньому став першим військовим формуванням молодих українських збройних сил.

В період розпаду Австро-Угорської імперії на землях Г. і Буковини було створено Західноукраїнську Народну Республіку, яка 3.1.1919 ухвалила закон про злуку з Українською Народною Республікою. Урочисто Акт Злуки УНР та ЗУНР було проголошено 22. 1. 1919. Однак, в липні 1919 територія Г. була окупована польськими військами, Офіційне рішення про приєднання Г. до Польщі було прийнято Радою Послів Антанти 14.3. 1923. Одночасно польському уряду пропонувалось надати Г. права автономії, чого, однак, ніколи не було здійснено.

Період польської окупації Г. (1919-1939) характеризується активною полонізацією краю, важким соціально-економічним становищем населення, утисками українського громадсько-політичного життя. Колонізація Г. проводилась за рахунок вихідців з корінних польських земель. В цих умовах розгорнулась активна нелегальна боротьба УВО-ОУН, відповіддю на яку було проведення польським урядом пацифікації (див. Пацифікація) та інших репресивних заходів. Однак, навіть в цих умовах українцям Г. вдалося розвивати діяльність культурно-освітніх та кооперативних організацій ("Просвіта", "Рідна школа", "Сільський господар" та ін.

Під час другої світової війни, 17.9.1939 на підставі Пакту Молотова-Ріббентропа радянські війська вступили на територію Г., де було встановлено тоталітарний режим, розпочалися масові репресії проти місцевого населення. В таких умовах 26.10 1939 Народні Збори Західної України прийняли рішення про включення Західної України до складу Радянської України. На землях Г. було утворено 4 області УРСР - Львівську, Станіславівську (1962 - Івано-Франківська), Тернопільську та Дрогобицьку (у 1959 - об'єднана з Львівською).

Під час радянсько-німецької війни 1941-1945, Г. була окупована німецькими військами і 1.8.1941 її включено до складу Генеральної Губернії, як окремий округ.

В воєнні роки було змінено західний кордон Г. Уклавши договори з Польщею у 1945, 1951 радянський уряд віддав західну частину Г. (Лемківщина та Надсяння) Польщі.

Після завершення другої світової війни на галицьких землях було відновлено тоталітарний режим, який супроводжувався масовими репресіями, виселенням мирного населення у глибинні райони СРСР. Проведено насильницьку колективізацію сільського господарства. Відповіддю на злочини сталінського режиму став широкомасштабний рух Опору, який вела Українська Повстанська Армія та українське націоналістичне збройне підпілля, що тривав до середини 1950-х рр. На т.-зв. Львівському церковному соборі 1946 було насильно ліквідовано Українську Греко-Католицьку Церкву (вийшла з підпілля у 1989).

У 60-70-х рр. Г. була центром правозахисного руху, що в середині 80-х рр. переріс у хвилю українського національного відродження новітнього часу.

Сучасна Г. (Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська області України) займає 8.2 % площі республіки, тут проживає 10,4% її населення.

ГАЛИЦЬКА АРМІЯ - назва Збройних Сил Західно-Української Народної Республіки до 6. 11. 1919 (див. Українська Галицька Армія).

ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ - церковна провінція утворена на землях Галицько-Волинської держави старанням князів Лева Даниловича та Юрія I (1301-1308) у 1303. Грамоту про піднесення галицького єпископства до рангу митрополії та вилучення його з-під юрисдикції київського митрополита підписали Константинопольський патріарх Атаназій та візантійський імператор Андроник. До складу Г. м. входило 6 єпархій: Галицька, Перемишльська, Володимирська, Холмська, Луцька та Турівська. Першим галицьким митрополитом був грек Ніфонт(1303-1305). Після нього митрополитом було обрано ченця, що походив з Галичини - Петра, який згодом виїхав до Володимира на Клязьмі. Відомими є митрополити галицькі Гавриїл (1326-1329) та Теодор (1331-1347). Вперше скасовано Г. м. за наполяганням

Москви у 1347. Відновлено Г. м. завдяки старанням польського короля Казимира III Великого. У 1370 митрополитом було висвячено єпископа Антонія (помер у 1391). Після нього митрополією управляв Луцький єпископ Іван. У 1401 Г.м. була підпорядкована Київській митрополії. Резиденція київського митрополита по той час знаходилася в Москві.

Після захоплення Галичини Австрією уряд звернувся до Риму з проханням відновити Г.м. У 1807 Римський Папа підписав буллу про відновлення Г.м. на землях Галичини та Холмщини. Першим митрополитом було призначено єпископа Антонія Ангеловича (1808-1814). Згодом галицькими митрополитами були: Михайло Левицький (1816-1858), Григорій Яхимович (1860-1863), Сильвестр Сембратович (1885-1898), Юліан Саскуїловський (1899-1900), А.Шептицький (1900-1944); Й.Сліпий (1944-1984). Зараз Г. м. очолює Блаженіший Патріарх Іван Мирослав кардинал Любачівський.

ГАЛИЦЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА - маріонеткове територіальне утворення, проголошене 15.7.1920 Галицьким революційним комітетом (Галревком) на частині західноукраїнських земель під час польсько-радянської війни 1920. Створення ГРСР відбулося за директивами з Москви і під безпосереднім керівництвом В.Леніна. До складу ГРСР увійшли Бережанський, Борщагівський, Бродівський, Буцацький, Гусятинський, Заліщицький, Збаразький, Зборівський, Золочівський, Підгаєцький, Рогатинський, Скальський, Терехівський, Сокальський, Тернопільський, Чортківський і, частково, Бібрський, Кам'яно-Струмилівський, Перемишлянський, Радеківський повіти (терит. сучасн. Тернопільської і част. Львівської обл.). Найвищим органом республіки став Галревком. На місцях створювалися сільські, містечкові і повітові ревкоми. Місцем перебування Галревкому став Тернопіль. До складу Галревкому входили В.Затонський (голова), М.Баран (заст.голови), М.Левицький, К. Литвинович, І.Немоловський та ін. Офіційними мовами було визнано польську, українську і єврейську. Після відступу Червоної армії з території Галичини 23.9.1920 ГРСР припинила своє існування.

ГАЛИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ 1144 повстання городян міста Галича проти князя Володимирка. Об'єднавши в 1141 ряд удільних князівств в Галицьке князівство, Володимирко намагався приєднати до своїх володінь 1 Волинську землю. Проте в боротьбі за Волинь з київським князем Всеволодом II Ольговичем зазнав невдачі і був змушений сплатити йому 1400 гривень срібла та визнати залежність від Києва. Умови договору викликали незадоволення городян і стали приводом до повстання. Скориставшись з виїзду Володимирка на полювання у Терехівлю, галичани закликали князувати з Звенигорода Берладника Івана. Володимирко зібравши свої війська, протягом трьох тижнів тримав Галич в облозі. Під час битви Іван Берладник утік на Дунай у місто Берладь (звідси і прізвисько), а звати у Київ. Городяни ж мусили здатися і були жорстоко покарані за участь у повстанні.

ГАЛИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ 1189 - повстання у Галицькій землі проти угорських загарбників у 1189. Після смерті Ярослава Осмомисла (1187) боярська опозиція розпочала відкриту боротьбу проти його синів Олега і Володимира. Володимир Ярославич, який став князем після Олега, не визначався ні великими здібностями, ні політичним хистом. Через деякий час він був позбавлений боярами влади і залишив Галич. З цього скористався угорський король Бела III (див.Бела) В 1188, захопивши Галич, він проголосив себе королем Галичини і призначив свого сина Андрія галицьким намісником. Опинившись під іноземною владою, галицькі бояри самі почали звертатися за допомогою до різних князів -Романа, Рюрика, Святополка. На заклик галичан прийшов з військом Ростислав Берладник, син Івана Берладника. В бою з угорцями Ростислав зазнав поразки і був убитий. Влітку 1189 галичани підняли повстання проти загарбників. На допомогу прийшов Володимир Ярославич, якого підтримував за наказом свого сюзерена німецького імператора Фрідріха I Барбароси польський князь Казимир II Справедливий. Угорські війська залишили Галич і Володимир міцно закріпився на галицькому просторі.

ГАЛИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ 1219-1221 - народне повстання у Галицько-Волинській державі проти угорських загарбників. Після смерті Романа Мстиславича (1205) галицькі бояри, скориставшись з малолітства його синів Данила і Василька, повели боротьбу проти зміцнення великокнязівської влади. В усобиці почали втручатися чернігово-сіверські князі, а також Угорщина і Польща, які намагалися підкорити галицько-

волинські землі. В 1214 в Спиші краківський князь Лешко Білий і угорський король Андрій // вирішили захопити і поділити між собою землі Галицько-Волинського князівства. Через деякий час Галичину окупувало угорське військо, а Польща загарбала Перемишль, Берестейщину і пн.-зах. частину Волині. Галицький престол захопив Коломан, син Андрія II. У 1219 галичани підняли повстання проти загарбників, закликавши на допомогу новгородського князя Мстислава Удатного. 25.3. 1221 об'єднані сили волинського князя Данила Романовича Галицького, Мстислава Удатного і повсталих городян розбили під Галичем угорські війська, очолювані королевичем Коломаном, який потрапив у полон і був висланий у Торчевськ.

ГАЛИЦЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ КОМІТЕТ (Галревком) - орган радянської влади в Сх. Галичині, захопленій Червоною армією під час польсько-радянської війни 1920, з 15.7.1920 тимчасовий робітничо-селянський уряд Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Сформований 8.7.1920 у Харкові за директивами московського більшовицького керівництва на спільному засіданні Галицького організаційного комітету КП(б)У і Політбюро ЦК КП(б)У. До складу Грк входили В. Затонський (голова) М.Баран (заст.голови), А.Бараль, М.Левицький, К.Литвинович, І.Немолівський, Ф.Конар, М.Козоріз, І.Сіак та ін. Місце перебування - Тернопіль. 15.7.1920 декларацією Грк було проголошено утворення ГРСР. Для управління на місцях Галревком формував повітові революційні комітети. Проте всі найважливіші справи вирішувало військово командування. Припинив свою діяльність 21.9.1920 у зв'язку з відступом Червоної армії з території Західної України.

ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКЕ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО - тимчасова адміністративно-територіальна одиниця, створена царським урядом наприкінці 1914 на окупованих російськими військами землях Галичини, Буковини і Посяння з центром у Чернівцях. Існувала в 1914-17. Поділялася на Львівську, Перемишльську, Тернопільську і Чернівецьку губернію. Очолювали Г.-Б. г.-г. російські військові генерал-губернатори Г.Бобринський (1914-15) і Ф.Трепов (1916). Одним з основних завдань російської окупаційної адміністрації стало нищення українства в усіх його проявах - політичному, релігійному і культурному. Проводячи цілеспрямовану антиукраїнську політику, російські окупаційні власті закривали українські школи, періодичні видання, друкарні. Було заборонено продавати і позичати в бібліотеках книжки українською мовою, вводилися обмеження на вживання української мови й робилися спроби запроваджувати в школах викладання російською мовою. За постановою російського генерал-губернатора відбувалися масові депортації української інтелігенції в глибоку Росію. В перші місяці окупації було заарештовано 12001 вислано 578 чол. Особливо сильних репресій зазнала Українська Греко-Католицька Церква, сотні священників якої було депортовано до Росії. 2.9.1914 було заарештовано і вивезено спочатку до Курська, а пізніше до суздальської тюрми митрополита А.Шептицького. В червні 1915, виступаючи, російські війська взяли заложниками бл. 700 провідних українських, єврейських і польських діячів. Російський політик П.Мілюков, виступаючи у Державній Думі, розцінив політику російської адміністрації у Г.-Б. г.-г. як "європейський скандал". Наприкінці літа 1916 Г.-Б. г.-г. очолив ген. Ф.Трепов. Край було поділено на дві губернії - Чернівецьку (губ. Лігін) і Тернопільську (губ. І.Чарторижський). 22.4.1917 крайовим комісаром Г.-Б. г.-г. з правами генерал-губернатора тимчасовий уряд призначив Д. Дорошенка. В серпні 1917 внаслідок виступу російських віськ з західноукраїнських земель Г.-Б. г.-г. було ліквідовано.

ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКИЙ КОМІТЕТ ("Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни") - організація, заснована влітку 1917у Києві. Створена для допомоги українцям з Галичини і Буковини, що потрапили у полон під час першої світової війни або були депортовані російською окупаційною владою вглиб Російської імперії. Керівники Г.-Б.к. серед яких були Є. Коновалець, Р. Дашкевич, І. Чмола, Ф. Черник, І. Лизанківський, Н. Низкоклон, Г. Лисенко та ін. Очолював Г.-Б.к. І. Лизанківський.

ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКИЙ КУРІНЬ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ - українська військова частина, сформована наприкінці 1917 у Києві. Влітку 1917 у Києві утворився Галицько-Буковинський Комітет, який незабаром прийняв рішення сформувати галицьку військову частину. 12.11.1917 до комітету надійшла письмова згода Генерального Секретаріату Військових Справ на створення такої частини. 13.11.1917 з'явилася відозва "Тимчасової головної ради галицьких, буковинських і закарпатських українців", яка закликала вступати у ряди Січових Стрільців. Відозву підписали І.Лизанківський, Є.Коновалець, Р.Дашкевич, Ф.Черник, І.Чмола, Г.Лисенко, М.Низкоклон. 18-19.11.1917 полк. Р.Дашкевич відібрав у Дарницькому таборі військовополонених 22 добровільців-галичан, які покладали початок Г.-Б.к.С.С. Поступово, поповнюючись за рахунок полонених українців, втікачів з різних концентраційних таборів біля Царицина, у Туркестані і Сибіру, особовий склад куреня досяг 500 чол. Командантом куреня було обрано сотн. Г.Лисенка. Проте відсутність достатньої кількості кадрових старшин, деморалізуючий вплив збільшовичених частин, які самочинно залишили фронт, займалися грабунками і мародерством та прорахунки команданта куреня у веденні організаційної роботи значно послаблювали військову дисципліну серед особового складу частини. Стрільці постійно мітингували, створювали різноманітні революційні комітети, що приводило до наростання анархістських настроїв серед стрілецьтва. За таких умов перетворення куреня у боєздатну військову частину стало неможливим. Однак, становище докорінно змінилося з прибуттям до куреня групи колишніх полонених старшин УСС з концтабору під Царицином - А.Мельника, Р.Сушка, В.Кучабського, І. Андруха та загону, сформованого О.Думним і Є.Скалієм з полонених галичан, які працювали в копальнях на Криворіжжі 6(19).1.1918 на нараді старшин і січовому вічі було проголошено про повну підтримку стрілецьтвом діяльності Української Центральної Ради та вирішено, ліквідувавши революційні комітети, приформуванні куреня прийняти за основу організаційну структуру Легіону Українських Січових Стрільців. Г.-Б. К.С.С. було

перейменовано у Куринь Січових Стрільців, який незабаром став однією з кращих частин Армії Української Народної Республіки.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА назва князівства утвореного Романом Мстиславичем у 1199 внаслідок об'єднання Галицького та Волинського князівств. Г.В.д. була найбільшою і наймогутнішою серед удільних князівств, що виділилися на українських землях внаслідок розпаду Київської держави. В різні періоди до складу Г.В. д. входили Галицьке, Перемишльське, Звенигородське, Теревовлянське, Володимир-Волинське, Луцьке, Белзьке, Берестейське та інші удільні князівства. У 1203 Роман Мстиславович поширив свою владу на Київщину та Переяславщину. Після його смерті у 1205, єдність Г.В.д. була тимчасово порушена.

Розпочався майже сорокарічний період міжусобних воєн та іноземного втручання у справи галицьких та волинських земель. Не допустити відновлення єдності Г.В.д. прагнули верхівка галицького боярства, окремі удільні князі та правлячі кола Угорщини і Польщі.

Першими розпочали боротьбу за владу у Галицькому князівстві Володимир, Святослав та Роман Ігоровичі, сини оспіваного у "Слові о полку Ігоревім" новгород-сіверського князя Ігоря Святославича. Вони утримувались тут впродовж майже шести років (бл. 1206-1212). Однак, внаслідок боротьби з боярською верхівкою, зазнали поразки, і у 1213 на княжому престолі у Галичі засів боярин Володислав Кормильчич, а після його вигнання, у 1214 правителі Угорщини та Польщі домовилися про поділ галицьких земель.

В результаті довготривалої боротьби, яка закінчилась 1221, чужинців було вигнано і князем став Мстислав Удатний, який походив з дрібних київських князів, а до того князував у Новгород. На роки його князювання (1221-1228) припадає участь галицьких і волинських полків у битві на Калці (1223). У 1228 Мстислав Удатний покинув Галицьке князівство і передав його угорському королеві.

В цей час, укріпившись на Волині, боротьбу за другу свою "напівбатьківщину" розпочинає Данило Романович Галицький. Але тільки в 1238 він остаточно оволодів Галичем, відновивши єдність Г.В. д. Наприкінці 1239 кордони держави значно розширюються. Саме тоді Данило Романович поширив свою владу на Київ, де залишив воєводою свого тисяцького Дмитра, який очолював оборону міста від орд хана Батия у 1240.

Після здобуття Києва монголо-татари продовжили свій похід на захід і зруйнували більшість міст Г.В.д., завдавши їй важких втрат. Послаблення внаслідок цього, княжій владі спричинилося до початку міжусобиць. У внутрішні справи держави знову втручаються іноземці. Край цьому поклала битва під Ярославом, в якій 17.08. 1245 Данило та Василько Романовичі розгромили війська угорських і польських загарбників та загопи бунтівних галицьких бояр. Боярська опозиція була остаточно знищена, а Данило став повним володарем Г.В.д.

На цей час припадає період найвищого її піднесення. Зміцнюються кордони держави. Ще у 1238 Данило Романович розгромив німецьких рицарів під Дорогочином і тим надовго викинув їхні спроби завоювання руських земель. Перестали втручатися у справи князівства і польські князі. Було укладено мирний договір з Угорщиною. Внаслідок поїздки у Золоту Орду (1245-1246), хоча Данило Романович змушений був визнати зверхність хана, він добився підтвердження своїх справ на Г.В.д.

У 2-й пол. 40-х р.р. 13 ст. зовнішньополітична діяльність князя була спрямована на утворення антимонгольської коаліції держав, яка однак з ряду причин не склалася і Данило Романович змушений був у 1254-1255 та 1259 самостійно вести воєнні дії з військами Золотої - Орди. Одночасно він втрутився у боротьбу за Австрію та вів війни з литовськими князями. Вінцем політичної діяльності Данила Галицького було прийняття ним королівського титулу. Коронація відбулася у 1253 у м. Дорогочині. Помер цей найвидатніший галицько-волинський князь у 1264 і був похований у своїй новій столиці м. Холм.

Після смерті Данила Романовича галицькі і волинські землі формально залишились однією державою, але всередині її відбувалося суперництво між Волинню, яку очолювали Василько Романович (до 1269, а згодом його син Володимир 1269-1289) та Галичиною, де князував Лев Данилович (1264-1301). Окремі незначні уділи мали і сини Данила Галицького - Мстислав (Луцьк) та Шварно (Холм з Дорогочином). Почався поступовий занепад Г.В.д. Від неї відходять окремі землі: турово-пінська, ятвязька. Деякою компенсацією було приєднання частини Закарпаття та деяких земель у Польщі.

На початку 14 ст. єдність Г.В.д. відновлюється. В цей час тут правив син Лева Даниловича, король Юрій 1, головним здобутком якого було утворення у 1303 окремої Галицької митрополії. Після смерті Юрія I Г.В.д. перейшла до його синів Андрія Юрієвича і Лева Юрієвича, які проводили активну зовнішню політику, виступаючи проти татар.

Останнім галицько-волинським князем був Юрій II Болеслав, син дочки Юрія 1 Марії та мазовецького князя Тройдена. Правив він у 1323-1340. Продовжував політику своїх попередників. Зумів врегулювати відносини з Золотою Ордою, Литвою, Тевтонським орденом. Однак, напруженими залишилися стосунки з Польщею та Угорщиною, які стали готувати спільний наступ на Г.В.д. У внутрішній політиці Юрій II сприяв розвитку міст, надаючи їм магдебурзьке право, прагнуч обмежити владу боярської верхівки. Ці заходи князя викликали незадоволення його політикою і у квітні 1340 його було отруєно у Володимирі Волинському.

Виразу після смерті Юрія II у внутрішні справи Г.В.д. втрутились іноземці. Польський король Казимир III

Великий здійснив грабіжницький похід на Львів, але не зміг утвердитися у Галичині. Лише після декількох років правління боярської олігархії на чолі з Д.Дедьком (1340-1349) Г.В.д. перестає існувати, і у 1349 Казимир III захоплює Галичину, а згодом ще й Холмщину та Волзьку землю. Волинь, де правив князь Любарт Гедимінович, відійшла до Литовської держави.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО див Галицько-Волинська держава.

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА МАТИЦЯ культурно-освітнє товариство в Галичині, засноване 16. 07. 1848 у Львові. Основною метою ГРМ було проведення просвітницької та видавничої діяльності, а також розвиток шкільництва на західноукраїнських землях. Зразком для його створення були "Матиці" ін. слов'янських народів, насамперед чехів та словаків. Першим головою Г.Р.М. став М. Куземський. З поч. 60-х р.р. 19 ст. керівництво т-ва опинилося в руках А. Петрушевича, Я. Головацького. Б. Дідицького, які були виразниками ідей москвофільства і заперечували існування українського народу, викидали вживання української мови, а замість неї запроваджували "язичіє".

Видавнича діяльність Г.Р.М. була особливо активною до середини 80-х рр. До цього часу старанням т-ва видано понад 80 книжок, серед яких переважали роботи загальноосвітнього змісту, праці з ремесла, сільського господарства, педагогіки, шкільні поручники, серед яких була і "Читанка" М. Шашкевича. Друкованим органом Г.Р.М був "Науковий Сборник", який з перервами і під різними назвами видавався протягом 1865-1908.3 ІІ пол. 80-х рр. т-во поступово занепадає і остаточно перестає існувати у 30-х рр. 20 ст.

ГАЛКИН ОЛЕКСІЙ (1866-1940.) - український військовий діяч, ген.-полк. Армії УНР. У 1918 -начальник Генерального Штабу Армії УНР. У 1920-21 - військовий міністр Української Народної Республіки. У 1923-40 жив у Західній Україні. Заарештований органами НКВС Загинув у в'язниці.

ГАЛЛ АННОНІМ (Мартин Галл; кін. 11- поч. 12 ст.) - автор польської хроніки. Хроніка написана латинською мовою (3 книги) і охоплює історію Польщі до 1113. ГА. дав, в цілому, достовірне описання історії Польщі 10-11 ст. Хроніка містить цінний матеріал про зв'язки Польщі з Київською Руссю. Більша частина хроніки присвячена правлінню Болеслава III Кривоустого. Вперше видана у Гданську в 1749.

ГАЛЛЕР ЮЗЕФ (1873-1960) - польський військовий діяч, генерал. В 1918-19 Г. сформував і озброїв у Франції на кошти урядів держав Антанти 80-тисячну польську армію, яка призначалася виключно для боротьби проти більшовиків. Проте, 15.5.1919 польський уряд направив армію Г. на українсько-польський фронт в Галичині і Волині (див. Українсько-Польська війна 1918-19). Протягом 16-18.7.1919 польська армія під командуванням Г. зуміла витіснити Українську Галицьку Армію за р. Збруч і окупувати всю територію Західної Облaсті Народної Республіки.

ГАЛУЩИНСЬКИЙ МИХАЙЛО (26.9.1878-25.9.1931; за ін. даними - 23.9.1931) - український громадсько-політичний і військовий діяч. Н. в с. Дзвиняч Чортківського повіту на Тернопільщині в родині священника. Закінчив Тернопільську гімназію. Навчався у Львівському (1898-1900) і Віденському (1900-01) ун-тах. В студентські роки брав активну участь в українському громадсько-політичному житті, очолював "Академічну громаду" у Львові та "Січ" у Відні Разом з В.Старосольським. А.Крушельницьким, Л.Цегельським, С.Горюком видавав перший український студентський журнал "Молода Україна", в якому пропагувалася ідея побудови незалежної української держави. Після закінчення ун-ту деякий час працював викладачем у Золочівській гімназії, а з 1909 - директор Рогатинської гімназії, св.Володимира. В цей період Г. став визначним організатором гімназійної освіти в Галичині. На початку першої світової війни призначений Бойовою Управою УСС командантом ЛегіонуУкраїнських Снових Стрільців, обов'язки якого виконував до 14.3.1915.3 середини 1915 військовий референт при командуванні австрійської армії. Активний учасник Листопадового повстання 1918 у Львові. В 1923-31 очолював організацію "Просвіта", яка під його керівництвом перетворилася в значну громадсько-освітню організацію. В 1921-24 -професор Львівського (таємного) Українського Університету. В 1925 став одним з співзасновників і провідним членом Українського Національно-Демократичного Об'єднання. В 1928-31 обирався сенатором і віце-президентом польського сенату від УНДО. Автор мемуарів "З Українськими Січовими Стрільцями" (1934).

ГАЛЯТОВСЬКИЙ (Голятовський) ІОАНИКІЙ (р.н.невід.- п.12.1.1688)-український письменник, громадсько-політичний і церковний діяч 17 ст. Навчався у Києво-Могилянській Колегії, де в 1657-65 був ректором. В 1669-88 Г. -архімандрит Єлецького Успенського монастиря у Чернігові. Видатний промовець, автор збірок проповідей і оповідань -"Ключ розумення.." (1659 і 1660. Київ; 1663 і 1665 Львів), "Наука, або способ зложення казанья" (1659). "Небо новое" (1665,1677,1699), "Скарбница потребная" (1876). Видав польською мовою полемікобо-гословські трактати - "Лебедь з перами своїми" (1675; за ін. даними - 1679), "Азбука різним єретикам" (1681), "Алькоран Магометів" (1683) та ін.

ГАМАЛІЙ - український козацько-старшинський рід в 17-18 ст. Найвідоміші представники: Михайло Г. (рр.н. і см. невід.) - полковник черкаський (1662) за гетьманування Я. Сомка. Григорій Михайлович Г. (рр. н. невід. - п. 1702) -лубенський полковник (1665-69, 1687-88, див. Гамалія Г.); Андрій Михайлович Г. (р.н. невід. - П.1696) - лохвицький сотник, генеральний осавул (1689-94). Прихильник гетьмана І. Мазепи. Михайло Андрійович Г. (рр. н. і см. невід.) -генеральний осавул (1707 - 09). Підтримував політику І. Мазепи, за що був у 1709 заарештований царськими властями і засланий. Антін Андрійович Г. (р.н. невід. - п. 1728), брат Михайла Андрійовича Г., заарештований разом з братом і висланий у Сибір.

ГАМАЛІЯ ГРИГОРІЙ МИХАЙЛОВИЧ (р.н. невід. - п. 1702) - український військовий діяч II ПОЛ.17 ст., полк. лубенський (1665-69: 1687-88). Брав участь у національно-визвольній війні українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-1657. В 1655 здобув Корсунь. Прихильник гетьмана І.Виговського. Член посольства гетьмана І.Брюховецького до Московського царя Олексі Михайловича. В 1688 за дорученням І.Брюховецького разом з генеральним обозним І.Безпалим і канцеляристом Кашперовичем їздив з дипломатичною місією до Стамбулу, де обговорював з турецьким урядом умови переходу України під протекторат Османської імперії. Повернувшись в Україну, підтримував політику гетьмана П.Дорошенка. Призначався полковником паволоцьким, генеральним осавулом, наказним гетьманом.

ГАНДЗЮК ЯКІВ (1863 - лютий 1918) -український військовий діяч, генерал. Учасник першої світової війни - ген. російської армії. В серпні 1917 очолив 1 дивізію Першого Українського Корпусу під командуванням П. Скоропадського, після його відставки - командир корпусу. Розстріляний більшовиками у Києві в лютому 1918.

ГАНЖА ІВАН (р.н. невід.- вересень 1648) український військовий діяч, уманський полк. (1648), сподвижник Б.Хмельницького. За деякими даними - татарин за походженням. Учасник козацьких похода на Чорне море. В ніч з 23 на 24.4. (з 3 на 4. 5.) 1648 напередодні битви під Жовтими Водами (див. Жовтоводська битва 1648), за дорученням Б.Хмельницького, переконав реєстрових козаків (4 тис. чол.) у Кам'яному Затоні на Дніпрі (поблизу нинішнього села Дніпровакам'янки Верхньодніпровського р-ну Дніпропетровської обл.) приєднатись до української армії. Учасник Корсунської битви 1648. В червні 1648 в ході боїв з польськими військами козацький загін на чолі з Г. визволив Умань і Тульчин. Влітку 1648 Г був призначений уманським полк. Загинув у Пилявецькій битві 1648.

ГАНКЕВИЧ ЛЕВ (1883- р. см. невід.) -український політичний діяч, адвокат, один з провідних членів Української Соціал-Демократичної Партії. В 1911 Г. очолив фракцію УСДП, яка стояла на самостійницьких позиціях. З 9.11.1918 - член Української Національної Ради ЗУНР-УНР. Після відступу українських військ зі Львова залишився в місті. В 1918-22 разом з П.Буняком, А.Чарнецьким, І.Квасницею та ін. редагував партійний журнал УСДП - газету "Вперед". В 1923 виступив проти переходу партії на комуністичну платформу, за що був виключений з партії. В середині 1920-х років Г. очолив групу "Вперед", яка у 1929 проголосила відновлення УСДП (ліквідована польською владою в січні 1924). В 1929-33 - голова УСДП. Виступав оборонцем в політичних судових процесах над членами Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів у Західній Україні. Був адвокатом М.Лебедя, Д.Гнатківської, Я.Рака і Б. Підгайного під час Варшавського процесу 1935-36. Помер у США.

ГАНКЕВИЧ МИКОЛА (1869-1939) український політичний діяч, один з організаторів робітничого руху в Галичині. В 1900 Г. разом з С. В і тиком, В. Охримовичем став засновником української Соціал-Демократичної Партії. Редагував центральні органи партії-газети "Воля" і "Земля і Воля" (1907-12). На поч. першої світової війни 1914-18 увійшов до Складу Головної

Української Ради у Львові, згодом - заступник голови Загальної Української Ради у Відні. На поч. 20-х рр. виступав проти переходу УСДП на комуністичну платформу, за що був виключений в 1923 разом з В. Старосольським, Л. Ганкевичем, П.Буняком, І. Квасницею з партії. Ставши членом Польської Соціалістичної Партії, робив спроби знайти шляхи політичного партнерства з УСДП.

ГАРАЛЬД III СУВОРИЙ (Гаральд Гардрад, Гаральд Сміливий; 1015-1066) - норвезький король (1046-1066). Декілька років на чолі варязької дружини перебував на службі у Київській державі і Візантії. В 1044 одружився з донькою Ярослава Мудрого - Єлизаветою Ярославною. Автор кількох поетичних творів, зокрема, пісні присвяченої Єлизаветі Ярославні. Ставши королем, робив спроби завоювати Данію. Загинув поблизу Йорку під час походу в Англію у боротьбі з англо-сакським королем Гарольдом.

ГАРКУША (Миколаєнко) СЕМЕН ІВАНОВИЧ (бл.1739 -п.1784) - запорізький козак, ватажок повстанських загонів в Україні у 70-80-х рр.18 ст. Н. в м.Березань (тепер село Гомельського р-ну Мєнської обл., Республіка Беларусь) в українській родині І.Миколаєнка. З 9 років перебував на Запоріжжі, де його й прозвали Гаркушею. Учасник походів запорізьких козаків на Очаків і Хаджибей. За деякими даними, знав І.Гонту і брав участь у Коліївщині. В 1772-84 Г. на чолі повстанських загонів нападав на панські маєтки на Лівобережжі, Слобідській і Правобережній Україні. Склад цих загонів постійно змінювався, а сам Г. часто виступав під іншими прізвищами. Протягом 1773-76 і 1778-83 тричі був заарештований царськими властями і ув'язнений, але щоразу втік з в'язниці та продовжував боротьбу. Востаннє схоплений 17(28).2.1784 у Ромнах (тепер Сумська обл.) і після жорстоких катувань засланий на довічну каторгу у Херсон, де незабаром помер.

ГАСИН ОЛЕКСА (псевд. "Лицар"; 1907-31.1.1949) - визначний український політичний і військовий діяч, полковник Української Повстанської Армії. Н. в с.Конюхові недалеко м. Стрия на Львівщині. Закінчив Стрийську гімназію, навчався у Львівському політехнічному ін-ті. Ще навчаючись у гімназії став одним з лідерів "Організації Вищих Класів Українських Гімназій".

Член Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів, один з організаторів націоналістичного руху на Стрийщині. В 1933-34 брав участь у технічному забезпеченні видання "Бюлетня Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ". Неодноразово заарештовувався польською поліцією. В 1934 -в'язень концтабору у Березі Картузькій. Після звільнення - військовий референт Крайової Екзекутиви ОУН. У вересні

1938 Г., внаслідок постійного переслідування польськими спецслужбами, змушений виїхати за кордон. Працюючи у військовій референтурі Проводу ОУН. був одним з найближчих співробітників Є. Коновальця. В 1940 був обраний членом Проводу ОУН (С. Бандери), а з 1941 - керівником організаційно-мобілізаційного відділу ГВШ ОУН. В 1941 заарештований гестапо і засуджений до страти. 9.4.1943 звільнений підрозділом УПА під час нападу на в'язницю. В 1943 став одним з керівників партизанської боротьби проти гітлерівців у Карпатах, яку вели відділи Української Народної Самооборони. З 1944 Г. зайняв пост командира групи військ "УПА-Захід". В 1940 - 41 і 1947-49 - член Проводу ОУН (С.Бандери). В січні 1946 Г. був призначений, начальником (шефом) Штабу УПА. Розробив і реалізував план боротьби УПА в нових умовах. Загинув у перестрілці з співробітниками МДБ СРСР 31.1.1949 у Львові. Співавтор з Є.Коновальцем "Військового підручника".

ГАШТОВТ (Гаштольд) MARTIN ІВАНОВИЧ (рр. н. і см. невід.) - литовський магнат 15 ст. Після смерті київського князя Семена Олельковича (1470) призначений польським королем Казимиром IV Ягеллончиком воєводою київським. Однак кияни не впустили його у місто. В 1471 за допомогою війська здобув Київ. Не знайшовши підтримки серед міського українського населення в 1475 повернувся у Литву. В 1480 київським воєводою був призначений киянин Іван Ходкевич.

ГВИНТОВКА МАТВІЙ (рр. н. і см. невід.) -український військовий діяч 60-70-х рр.17 ст. В період гетьманування /. Брюховецького -ніжинський полковник (1663-67). Був одним з найближчих співробітників гетьмана Д. Многогрішного, генеральний осавул (1668-72) в його уряді. В січні 1669 їздив у складі українського посольства до Москви Після усунення з гетьманства Д. Многогрішного був заарештований і вивезений до Сибіру, де і помер.

ГЕДИМИН (Гедимінас: р.н.невід.-1341) - великий князь литовський (1316-1341), син Путувера, брат Витеня. Вів непримиренну боротьбу з німецькими лицарями, яким завдавав ряд поразок. В 1325 уклав союз з польським королем Владиславом Локетком для спільної боротьби проти хрестоносців. В 1331 розбив війська Лівонського ордену під Пловцями (Польща). Активно проводив політику захоплення і приєднання українських і білоруських земель. В 1319-20 захопив Берестейську землю і Дорогичин, а згодом Кам' янець та ін. міста. У васальній залежності від Г. знаходились Мінське, Вітебське, Друцьке і Турово-Пинське князівства, завершив підкорення Полоцького князівства. Після смерті Юрія II Болеслава в 1340 поставив свого сина Любарта князем Волині. Г. почав титулувати себе "королем литовців і руських". Г. вважається засновником столиці Литви Вільнюса, яка вперше згадується у 1322-23. Смертельно поранений під час облоги німецької фортеці Баєрбург на р.Німан.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР - в Російській імперії з 1775 - вища урядова особа в губернській адміністрації, яка очолювала генерал-губернаторство. До 1775 звання Г.-г. було почесним. З 1708 очолювали органи колоніальної адміністрації в Київській губернії (перший -М.Леонтєв). В цей період цивільна влада належала гетьманському правлінню, а Г.-г. здійснював нагляд за військовими справами і обороною кордонів. Київський Г.-г. мав повноваження вести переговори з Кримським ханством, Туреччиною і Польщею. Після проведення Катериною II в 1775 губернської реформи, влада Г.-г., особливо в колоніальних володіннях Росії, набула характеру військової диктатури. Будучи главою всієї військової, адміністративної, судової і фінансової влади, Г.-г. мав практично необмежені повноваження. Г.-г. був одночасно і командуючим військами військового округу. Призначався царем. Як правило, на посаду Г.-г. призначались найбільш реакційні і шовіністично настроєні російські генерали. В різний час в Україні функції Г.-г. виконували, відомі своїми антиукраїнськими заходами П.Румянцев, Д.Бібіков, Г.Бобринський.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО - в Російській імперії у 1775-1917 велика адміністративно-територіальна одиниця, до складу якої входила одна або кілька губерній. Створювалось російським урядом, в основному, для боротьби з національно-визвольним рухом поневолених народів або у воєнний час. У Г.-г. фактично запроваджувався стан військової диктатури. На чолі Г.-г. стояв генерал-губернатор. В 1764 після ліквідації гетьманства на Лівобережній Україні було створено Малоросійське Г.-г., яке протягом 1764-82 очолював П.Румянцев. В Україні у різний час існували Харківське (1775-96) з Харківською і Воронежською губерніями, Київське (1832-1914) з Київською, Волинською і Подільською губерніями, Новоросійське з Катеринославською, Таврійською і Херсонською губерніями та ін. Г.-г. Так, в 1914-17 на території Галичини і Буковини. окупованій російськими військами, було створено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство.

ГЕНЕРАЛЬНА БУЛАВА - в період українських національно-визвольних змагань 1917-21 - одна з назв Генерального штабу Армії Української Народної Республіки.

ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА КАНЦЕЛЯРІЯ найвища адміністративна установа Гетьманщини в 17-18 ст. Створена Б.Хмельницьким під час національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57. Здійснювала все військове, адміністративне, судове і фінансове управління. Гетьман через Г.в.к. здійснював управління військовими, адміністративними, судовими і фінансовими справами держави. Г.в.к. підпорядковувалась гетьману, а безпосередньо керував її діяльністю генеральний писар. До складу Г.в.к. входила вся генеральна старшина, крім генерального судді. Здійснювала нагляд за рішеннями Генерального Військового Суду з кримінальних і політичних справ. Все діловодство велося українською мовою. Місцем перебування канцелярії була гетьманська резиденція (в різні часи - Чигирин,

Гадяч, Батурин, Глухів). З 28. 11. 1720 указом Петра 1 позбавлена фінансових і судових функцій. З 1722 діяльність Г.в.к. контролювалась Малоросійською колегією. В 1727-34 за гетьманства Д. Апостола знову підпорядковувалась гетьману. Після його смерті реорганізована у Правління гетьманського уряду. За гетьмана К. Розумовського була знову відновлена і функціонувала до остаточної ліквідації російським урядом гетьманства 10(21.)11.1764.

ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА РАДА - найвищий державний і політичний орган у часи Гетьманщини протягом 1648-1750. Скликалася для обрання гетьмана, або вирішення важливих державних, політичних, військових і судових питань, обговорювала зовнішньополітичні справи. Г.в.р. скликалася окремими універсалами гетьмана. Брати участь у раді мали всі козаки, іноді делегації від міщан, в окремих випадках - селяни (т.зв. Чорна рада). Учасники ради ставали в коло, в центрі якого стояв гетьман з старшиною. Число присутніх могло доходити до кількох тисяч. Постійного місця проведення Г.в.р. не існувало. Найчастіше рада збиралася на р.Росаві (Київщина) та в м.Переяславі. Наприкінці 17 ст. вплив її на державне життя України послаблюється. Основні функції переходять до ради старшини. На поч. 18 ст. Г.В.Р. збиралася лише для затвердження рішень, які вже прийняли гетьман і генеральна старшина. В лютому 1750 відбулась остання Г.В.Р. (див. Глухівська Рада 1750), на якій було проголошено гетьманом України К.Розумовського.

ГЕНЕРАЛЬНА ГУБЕРНІЯ (Генерал-губернаторство) - тимчасова адміністративно-територіальна одиниця, утворена 12.10.1939 гітлерівським урядом (під час другої світової війни) у центрально-східній частині Польської держави Адміністративний центр знаходився у Кракові. До складу Г.-г. входили і українські етнографічні землі - Лемківщина, Підляшшя, частина Посяння і Холмщина (заг. площа 16 тис. км. кв.), 1.8.1941. Г. була об'єднана з дистриктом (провінцією) Галичина. На чолі Г. г. стояв генерал-губернатор (Г.Франк), якому належала вся повнота адміністративної і військової влади. Г.г. поділялась на окружні староства ("крайзгауптманшафти") та виділені в окремі одиниці "вільні міста" ("крайзфрайштадти") на чолі з штадтгауптманами. В Галичині було відновлено поділ на повіті і гміни. Сільське населення отримало право територіального самоуправління. Окупаційний режим на галицьких землях був дещо ліберальніший, ніж на решті українських територій, що було пов'язано з "тривалим перебуванням у складі Австро-Угорщини.

ГЕНЕРАЛЬНА СКАРБОВА КАНЦЕЛЯРІЯ найвища фінансова установа гетьманського уряду у 1723-81 в Україні. Г.с.к. займалась збиранням податків з населення, відала військовим скарбом, контролювала державні прибутки та видатки, наглядала за будівництвом укріплень. Г.с.к. очолював генеральний підскарбій. Знаходилась у Глухові.

ГЕНЕРАЛЬНА СТАРШИНА 1.-вища державна адміністрація в Гетьманщині в 17-18 ст. Г.с. становила найближче оточення гетьмана. До складу Г.с. входили: генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний, два генеральних осавули. Г.с. брала участь у Генеральній Військовій Раді, вирішувала найважливіші політичні, адміністративні та військові питання, проводила дипломатичні переговори, відала фінансами і судовими установами, очолювала збройні сили Гетьманщини. Протягом 18 ст. права Г.с. у вирішенні державних справ України постійно обмежувалися заходами російського уряду. По мірі обмеження російським царизмом державних прав України Г.с. втрачає свої функції. На поч. 80-х років 18 ст. Г.с., як адміністративний орган перестав існувати.

2. В період Гетьманату 1918 - вищий старшинський командний склад Збройних Сил Української Держави, до якого належали генеральний хорунжий, генеральний бунчужний і генеральний осавул (див. також Українські військові звання).

ГЕНЕРАЛЬНИЙ БУНЧУЖНИЙ 1. виборна службова особа, що обіймала одну з найвищих урядових посад у Гетьманщині 17-18 ст., член генеральної старшини. До обов'язків Г.б. належало берегти і захищати у воєнні часи бунчук-символ гетьманської влади. Під час воєнних дій керував відділами козацького війська. Г.б. виконував важливі доручення гетьмана, що стосувалися судових справ, дипломатичної служби.

2. В період Гетьманату 1918 – військове звання особи вищого командного складу у Збройних Силах Української Держави. Разом з генеральним хорунжим і генеральним обозним становив генеральну старшину.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ СУД (Генеральний Суд) - найвища судова установа Гетьманщини в 17-18 ст. Виник підчас національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57. Підпорядковувався гетьманові. Розглядав справи про вбивства, грабежі, підпали маєтків. Найважливіші справи (напр., злочини проти Української держави, невиконання розпоряджень гетьмана та ін.) та суд над генеральною військовою і полковою старшиною розглядалися у Г.в.с. членами генеральної старшини. Був найвищою

апеляційною інстанцією для полкових і сотенних судів. Рішення Г.в.с. могло бути оскаржене у гетьмана. За гетьманства К.Розумовського складався з 12 членів - 2 генеральних судді і 10 виборних членів. Офіційно діяв до утворення намісництва (1782 - 83), а фактично існував до 1790.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ОБОЗНИЙ- 1)вища службова особа державної адміністрації у Гетьманщині в 17-18 ст. Входив до складу генеральної старшини (див. Обозний)

2) В період Гетьманату 1918 - найвище військове звання у Збройних Силах Української Держави. Разом з генеральним хорунжим і генеральним бунчужним становив генеральну старшину.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ОСАВУЛ - член генеральної старшини, вища службова особа державної адміністрації у Гетьманщині 17-18 ст. Г.о. було двоє -старший і молодший - (підосавульний). Старший Г.о. був охоронцем гетьманської булави. Г.о. був найближчим помічником гетьмана у військових питаннях, розслідував тяжкі злочини, брав участь у переговорах з іноземними послами, виконував обов'язки наказного гетьмана. Г.о. здійснював інспектування війська, вів козацькі списки. Г.о. брав участь у роботі Генеральної Військової Канцелярії.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАР - 1. член генеральної старшини, вища службова особа, яка вела справи гетьманського уряду в Україні в 17-18 ст. Іноземці називали його канцлером. Г.п. керував діяльністю Генеральної Військової Канцелярії, приймав іноземних послів, брав участь у виробленні умов міжнародних договорів, вів дипломатичне листування. Г.п. зберігав державну печатку.

2. В 1917-18 - член Генерального Секретаріату УЦР УНР, вища службова особа Української Народної Республіки. Вів справи українського уряду, зберігав державну печатку, стверджував законність та чинність документів. Посада Г.п. існувала з 15.(28).6.1917 до 9.(22).1.1918. Г.п. були П.Христюк. О.Лотоцький, з листопада 1917 - справи Генерального Секретаріату вів заступник Г.п. І.Мірний. 22.1.1918 у зв'язку з перетвореннями Генерального Секретаріату у Раду Народних Міністрів УНР, замість Г.п. було встановлено посаду Державного писаря. Державним писарем УНР став І.Мірний. В період Української Держави функції Г.п. виконував Державний Секретар.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПІДСКАРБІЙ- вища службова особа державної адміністрації в Україні в серед. 17-18 ст., член генеральної старшини. Відав державною скарбницею, прибутками і витратами державних коштів. Г.п. керував збором податків, встановлював мита. Г.п. стояв на чолі Генеральної Скарбової Канцелярії.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ - УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ - найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади в Україні з 15(28).6.1917 до 9(22).1.1918; Уряд України. Створений на закритому засланні Малої Ради 15(28).6. 1917. Складався з 8 генеральних секретарів і генерального писаря. Головою Г.С. і генеральним секретарем внутрішніх справ було обрано В. Винниченка. До складу Г.С. також входили: П.Христюк (УПСР) - генеральний писар, генеральні секретарі: військових справ - С.Петлюра (УСДРП), фінансів - Х.Барановський (безпартійний), земельних справ - Б.Мартос (УСДРП), судових справ - В.Садовський (УСДРП), продовольчих справ - М.Сгасюк (УПСР), народної освіти І.Стешенко (УСДРП), міжнаціональних справ - С.Єфремов (УПСФ). 26(9)7.1917 В.Винниченко оголосив декларацію, в якій Г.С. проголошувався крайовим органом влади і окреслювались основні завдання його діяльності. Внаслідок переговорів у липні 1917 між Українською Центральною Радою і Тимчасовим урядом Г.С був визнаний органом державної влади в Україні, склад якого мав визначатися УЦР спільно з всеросійським урядом. 14(27)7.1917 В. Винниченко сформував новий склад уряду, до якого входили: голова і генеральний секретар внутрішніх справ - В.Винниченко, генеральний писар - П.Христюк, генеральний секретар земельних справ - Б.Мартос, генеральний секретар фінансових справ Х.Барановський, генеральний секретар військових справ - С.Петлюра, генеральний секретар народної освіти - І.Стешенко, генеральний секретар шляхів - В.Голубович(УПСР), генеральний секретар пошт і телеграфу - О.Зарубін (рос. есер), генеральний секретар судових справ - В. Садовський, генеральний секретар продовольчих справ - М. Стасюк, генеральний секретар державного контролю (державний контролер) - М.Рафес (БУНД), генеральний секретар міжнаціональних справ - О.Шульгин (УПСР). Товаришами генерального секретаря міжнаціональних справ було обрано М.Зільберфарба (Єврейська Об'єднана Соціалістична Партія) та В.Міцкевича (Польський Демократичний Централ). Статс-секретарем в справах України при Тимчасовому уряді призначено П.Стебницького (УПСФ). 16(29).7.1917 УЦР ухвалила "Статут вищого Управління Україною" ("Статут Генерального Секретаріату"), який проголошував Г.С. найвищим карйовим виконавчим органом, визначав його структуру і функції. Однак, стурбований розгортанням державотворчих процесів в Україні, російський уряд не затвердив "Статуту Генерального Секретаріату", видав "Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату" а 4(17).8.1917. "Інструкція" значно обмежувала автономні права України: Г.С. мав стати органом Тимчасового уряду і фактично не одержував виконавчих функцій; Г.С. обмежувався до семи генеральних секретарів; дії українського уряду могли поширюватися тільки на 5 губерній - Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську. 9(22).8.1917 після довгих 1 бурхливих дебатів УЦР взяла до вдома інструкцію й 21.8.(3.9.)1917 затвердила Г.С. у наступному складі: голова і генеральний секретар внутрішніх справ -В.Винниченко, генеральний секретар фінансів -М.Туган-Барановський (УПСР), генеральний секретар земельних справ - М.Савченко-Більський (УПСР), генеральний секретар народної освіти -І.Стешенко, генеральний секретар міжнародних справ - О.Шульгин (товариші - М.Зільберфарб і В.Міцкевич), генеральний писар - О. Лотоцький (УПСФ), генеральний контролер - О.Зарубін, комісар України при Тимчасовому уряді -П.Стебницький. Більшовицький переворот і повалення Тимчасового уряду в Росії у жовтні 1917 зумовили перехід всієї повноти влади в Україні до УЦР і Г.С. 30.10.(12.11.)1917 Центральна Рада ухвалила доповнити склад Г.С. і призначили таких нових генеральних секретарів: військових справ - С.Петлюра, продовольчих справ -М.Ковалевський (УПСР), торгівлі і промисловості - В.Голубович, юстиції - М.Ткаченко (УСДРП), шляхів - В.Єщенко, пошти і телеграфу

- С.Зарубін, праці - М.Порш (УСДРП). Крім того, було призначено третього товариша генерального секретаря з міжнародних справ Д.Одинця. Після проголошення 7(20).11.1917 Української Народної Республіки в Г.С. відбулися деякі зміни. В серед. листопада подали у виставку М.Савченко-Більський, О.Зарубін, О.Шульгин, згодом - М.Туган-Барановський і О.Лотоцький. На поч. січня 1918 до складу Г.С. входили: голова і генеральний секретар внутрішніх справ В.Винниченко, генеральні секретарі: військових справ - М.Порш, судових справ - М.Ткаченко, морських справ -Д.Антонович, продовольчих справ - М.Ковалевський, пошт і телеграфу - М.Шаповал (УПСР), торгівлі і промисловості - В.Голубович, земельних справ - Б.Зарудний, шляхів - В.Єценко, освіти - І.Стешенко, великоруських справ -Д.Одинець, жидівських (єврейських) справ -М.Зільберфарб, польських справ - В.Міцкевич, генеральний контролер - О.Золотарьов, виконуючий обов'язки генерального секретаря фінансів - В.Мазуренко, виконуючий обов'язки генерального писаря - І.Мірний. 9(22).1.1918. Українська Центральна Рада IV Універсалом (див.Універсали УЦР) проголосила УНР незалежною і самостійною державою. Цей універсал перейменував Г.С. в Раду Народних Міністрів УНР. В 1917-18 видавався "Вісник Генерального Секретаріату України" (згодом - "Вісник Генерального Секретаріату УНР").

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУД - найвищий судовий орган Української Народної Республіки і Української Держави в 1917-1918 створений законом УЦР ви 2(15).12.1917 (за ін.даними 4(17).12.1917). Організація і порядок діяльності Г.с. визначався даним законом до прийняття Установчими Зборами України Конституції УНР. Г.с. складався з трьох департаментів: цивільного, карного, адміністративного. Виконував свої функції на території всієї України і мав здійснювати нагляд за судовою діяльністю суддів УНР, в межах, установлених законом. Члени Г.с. мали звання генеральних суддів. Керівництво Г.с. належало старшому за віком генеральному судді. При Г.с. створювалась прокуратура (прокураторія) Законом Ради Міністрів Української Держави вір, 2.6.1918 повноваження Г.с. були продовжені до утворення Державного Сенату (8.7.1918). До складу сенату входили три Г.с. - адміністративний, карний, цивільний (див. Державний Сенат Української Держави).

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУДДЯ - 1. вища службова особа державної адміністрації в Україні у 16-18 ст., член генеральної старшини. Г.с., як правило, було двоє. Г.с. розглядав справи, які поступали на ім'я гетьмана. Рішення Г.с. виносив одноосібно, лише в присутності писаря. Часто Г.с. виїжджав вирішувати судові справи на місця. Г.с. очолював Генеральний Військовий Суд, Г.с. часто брав участь у дипломатичних переговорах, а також виконував обов'язки наказного гетьмана.

2. В Українській Народній Республіці і Українській Державі в 1917-18 - вища судова посада, член Генерального Суду. 2(15).1.1918 Мала Рада таємним голосуванням обрала Г.с. УНР: П.Ачкасова, О.Бутовського, Пухтинського, М.Радченка, О.Хруцького, Г.Шіянова, С.Шелухина, Попова. Після відновлення в березні 1918 влади Української Центральної Ради в Києві. Г.с. стали: П.Ачкасова, Пухтинський, С.Шелухин, А.Вязлов, А.Марголін, П.Яценко., Д.Маркович, Г.Шіянов, Попов, М.Радченко. В перші місяці існування Гетьманату було створено Генеральний Суд Української Держави, до складу якого увійшла більшість Г.с. УНР. 8.7.1918 на основі затвердженого гетьманом закону Ради Міністрів ці Г.с. склали основу Державного Сенату Української Держави і отримали звання senatorів.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ХОРУНЖИЙ 1. член генеральної старшини, вища посадова особа гетьманської адміністрації в Україні у 17-18 ст. Офіційним обов'язком Г.х. була охорона головної хоругви козацького війська. Г.х. видав здебільшого військовими справами і в певній мірі був ад'ютантом гетьмана: Г.х. виконував важливі військові та дипломатичні доручення гетьмана, призначався наказним гетьманом.

2. В період Гетьманату 1918 - військове звання особи вищого командного складу у Збройних Силах Української Держави. Разом з генеральним бунчужним і генеральним обозним становили генеральну старшину.

ГЕОРГІЦУ СТЕФАН (Георгіца, Георгій Стефан; р.н. невід. -1668) - молдавський господар (1653-58). В квітні 1653 Г. при підтримці трансільванського князя Юрія II Ракоці і волоського господаря М.Басараба скинув з престолу В.Лупула. 21-22.4.(1-2.5.)1653 українські війська під проводом Т.Хмельницького розгромили загопи Г. і повернули господарський престіл Лупулові. Після загибелі Т. Хмельницького (5(15).9.1653) і відступу козацьких полків з Сучави, Г. знову захопив Ясси. Намагався встановити добросусідські відносини з гетьманом Б.Хмельницьким і отримати військову допомогу у боротьбі проти Османської імперії та Кримського ханства. В липні-серпні 1654 вів у Яссах переговори з українськими послами Д.Лисовцем та Іскрицьким, які завершилися відновленням дипломатичних відносин між Молдавією і Україною. Позбавлений влади ставленниками Туреччини.

ГЕРБЕЛЬ СЕРПИ МИКОЛАЙОВИЧ (рр.н. і см. невід.) - український державний діяч, голова (отаман) Ради Міністрів Української Держави (1918). Поміщик з Херсонщини. До 1917 -губернатор Харківської губернії. З серед. 1918 -представник Української Держави при командуванні австро-угорських військ в Україні, з літа 1918 - міністр продовольчих справа уряд Ф. Лизогуба. В серед, жовтня підписав "Записку дев'ятьох" до голови Ради Міністрів, в якій ішлося про необхідність переорієнтації державної політики гетьманського уряду на досягнення порозуміння з Антантою та встановлення федеративного зв'язку з майбутньою небільшовицькою Росією. Після проголошення гетьманом П. Скоропадським федерації з Росією, 14.11.1918 очолив новосформований уряд. В серед. грудня 1918 заарештований у Києві українською республіканською владою і ув'язнений у Лук'янівській тюрмі. В лютому 1918 звільнений і висланий в Одесу. Дальша його доля

невідома.

ГЕРБ - емблема, особливий спадковий знак, укладене відповідно до законів геральдики поєднання фігур та предметів, що мають символічне значення і виражають певну історичну традицію. Існують такі основні групи Г.: 1) державні, 2) земельні (історичних земель, провінцій, губерній, областей тощо), 3) міські, 4) корпоративні (ремісничих цехів, церковних братств, тощо), 5) родові, їх зображали на прапорах, монетах, рицарських обладунках та зброї, посуді, будівлях, рукописних та друкованих книгах та ін.

Найстаршим прообразом Г. були тотемічні зображення тварин, покровителів племені чи роду в епоху родового ладу. Зародки їх спостерігаємо і у чисельних символічних фігурах, родових знаках власності ("знамені", "рубезі", "мітки" - у слов'ян, тамги - у тюркських племен).

Першими гербами були емблеми, що постійно зображались на монетах, медалях та печатках держав стародавнього світу. У III тис. до н.е. Г. Шумеру був орел з лев'ячою головою, Єгипту - змія. Згодом орел став Г. Перської держави, а потім - Риму, коронований лев стародавній Г. Вірменії. Кожна з держав-полісів стародавньої Греції також мала свій Г: Афіни - зображення сови, Корінф - крилатого коня-пегаса та ін. Візантійські імператори обрали своїм Г. двоголового орла, від яких його запозичила Російська держава.

У середні віки виникли міські Г. - червона лілія Флоренції, лев св. Марка-Венеції, тощо. Тоді ж з'явилися і корпоративні Г.

Виникнення гербів, як родових спадкових символів, характерних своєю однорідністю, з властивими лише їм елементами, розташованими у певному порядку, належить до 11-12 ст. до епохи хрестових походів. Г. родів затверджувались або надавались спеціальним рішенням державної влади. Атрибутами повного Г. є: щит, шолом, намет, корона, нашоломник, щитотримачі, мантія, девіз (коротке речення з гаслом роду). Головна частина - щит із зображенням на ньому, називається емблемою, клейнодом або титулом.

На українських землях слов'яни використовували різні символічні знаки ще в епоху родоплеменного ладу. Ними були квадрат, ромб, коло, зірки, півмісяць, геральдичні звіри, та птахи - одноноги, орли тощо. В період розкладу родового ладу вони перетворюються у сімейні та особисті знаки власності, які широко використовувались для таврування худоби, різних знарядь праці, бортних дерев, тощо. Після утворення Київської держави правлячий княжий рід Рюриковичів користувався знаком власності у вигляді дво-, а згодом тризубця, який незабаром став і державним Г. Його зображення відоме з печатки князя Святослава Ігоровича (загинув в 972). Згодом цей знак карбується на срібних та золотих монетах великого князя київського Володимира Святослава-вовича (980-1015). На них бачимо з одного боку зображення князя, а з іншого - тризуб і напис "Володимир на столі, а це його срібло". Тризуб виявлено і на цеглі Десятинної церкви у Києві, на плитах Успенського собору у Володимирі-Волинському, він міститься у Г. французької королеви Анни, що була дочкою Ярослава Мудрого. Як знак князівського роду він широко використовувався у державному житті держави: на печатках, якими скріплювали міжнародні договори, на князівських товарах, що вивозилися на продаж за кордон тощо. Виготовлені з бронзи чи срібла вони прикрашали пояси княжих дружинників, їх зброю, знамена княжого війська.

Після смерті Володимира Великого зображення тризубця зустрічаємо на монетах князів Святополка Окаянного (1015-1019), Ярослава Мудрого (1019-1054) та ін. В період розпаду Київської держави тризубець спочатку модифікується у вигляді двозубця, а згодом витісняється з ужитку. На зміну його приходять земельні Г. - на Київщині це зображення святого архистратига Михаїла, а в Галичині - лева опертого на скелю.

Після включення українських земель до складу Польщі широкого поширення набуло використання Г. окремих шляхетських родів, що мали глибоке давньоруське коріння (кн. Острозькі, Корецькі, Вишневецькі та н.). Тоді ж були офіційно утверджені історичні Г. окремих історичних земель - Галичини (Львівської землі Руського воєводства) - золотий лев, що спирається на скелю на голубому полі та ін. Широко розповсюдженими стали і міські Г. що використовувались на міських печатках, прапорах тощо.

Утворене у 1572 реєстрове козацьке військо, також одержало свою гербову символіку - зображення лицаря-козака з самопалом, яке широко вживалося на печатках реєстрового козацького війська. Запорізької Очі та українських гетьманів: після виникнення української національної державності з серед 17 ст. до серед 18 ст.

В період національного відродження на галицьких землях у середині 19 ст. тут поширилося використання в якості Г. старого символу Галицько-Волинської держави - золотого лева на блакитному тлі. Саме він став емблемою багатьох західноукраїнських політичних та культурно-просвітницьких організацій та військових формувань в роки першої світової війни (напр. українське січове стрілецтво). Законом Ради державних Секретарів про самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії від 12.11. 1918, який був схвалений Українською Національною Радою ЗУНР-ЗОУНР у Львові 13. 11 1918 ЗУНР було затверджено золотого лева на синьому тлі, обернутого вправо.

Після утворення у Києві Української Центральної Ради і визнання її Тимчасовим урядом Росії постало питання про створення української державної символіки. Після тривалої дискусії 12.3. 1918 на засіданні Малої Ради у Коростені державним Г. УНР було схвалено зображення золотого тризубця на синьому полі. 1.3. 1918 це рішення було опубліковано у Києві, а 22.3. 1918 - затверджено Центральною Радою у формі великого і малого Г. з відповідним орнаментальним облямуванням. Автором проєктів був відомий художник

В. Кричевський. Тоді ж було схвалено і зображення великої та малої печаток УНР. Тризубець залишився державним Г. України і в часи Гетьманату П. Скоропадського (1918) та правління Директорії УНР (1918-1920). Після проголошення акту Соборності України її 01.1919 і об'єднання УНР та ЗУНР в єдиній Українській державі її Г. став золотий тризубець на синьому полі. Після ліквідації української національної державності зображення тризубця часто використовували у своїй символічній різні політичні та культурно-просвітницькі організації Західної України - Організація Українських Націоналістів (середній зуб тризубця оформлений у вигляді меча), християнські організації (середній зуб у вигляді хреста) тощо.

Крайовим Г. Закарпаття у складі Чехо-Словаччини в 1920 було ухвалено зображення ведмедя на правому боці гербового щита і синьожовтих смуг - на лівому. 15. 3. 1939 Сейм Карпатської України, що проголосив її незалежність, включив до крайового Г. зображення тризубця.

В роки існування УРСР її Г. був модифікований Г. Радянської Росії - золоті серп і молот в проміннях сонця на червоному полі в обрамленні з колосків пшениці і п'ятикутною червоною зіркою вгорі. Тут же написи "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!". Це зображення часто зазнавало різних незначних змін. Ніяких українських національних та історичних традицій у цьому Г. не було.

Після відновлення української національної державності Верховна Рада України у 1992 затвердила зображення золотого тризубця на синьому полі малим державним Г. України.

ГЕРМАНАРИХ (р.н. невід. 375) - остготський король з роду Аманів, який у 4 ст. підкорив своїй владі остготські та вестготські племена, а також дрібні угрофінські племена Поволжжя. Підкорені Г. племена були обкладені даниною. Вів війни з антами, племінний союз яких очолював вождь Бож. Готський племінний союз, який очолював Г. був нетривким державним об'єднанням. У 375 він розгромлений гуннами, а Г. покінчив життя самогубством.

ГЕРОДОТ (між 490 і 480 до н.е. - між 430 і 425 до н.е.) - видатний давньогрецький історик, названий "батьком історії". Н. в м.Галікарнасі в Малій Азії. Після встановлення тиранії змушений залишити батьківщину. Деякий час жив на о.Самос. На протязі 455-447 до н.е. багато подорожував, відвідав Єгипет, Вавілонію, Фінікію, Сірію. Перебуваючи на берегах Чорного моря (в м.Ольвії). зібрав дані про скіфів і ін. племена, що жили в Українському Причорномор'ї. Бл. 445 до н.е. жив у Афінах, де підтримував тісні відносини з Періклом. В 443 до н.е. переселився у м.Фурій в Пн. Італії та став громадянином міста. Г. автор "Історії греко-перських військ". Головною темою твору є боротьба греків (еллінів) під керівництвом Афінів проти персів. Праця Г. - цінне джерело з історії, етнографії та географії Українського Причорномор'я. В 4 кн. твору подано систематичний опис життя і побуту скіфів, а також кіммерійців, таврів та ін. племен, які заселяли південноукраїнські степи. Г. описав похід, військ перського царя Дарія 1 проти скіфів в 514 або 513 до н.е. Опис подій в "Історії" доведений до 479-78 до н.е.

ГЕРЦИК ГРИГОРІЙ (рр.н. і см. невід.) - український військовий діяч поч. 18 ст. .полковник полтавський (з 1705), згодом -генеральний осавул. Потримав укладення українсько-шведського воєнного союзу та політику гетьмана І.Мазепи, спрямовану на ліквідацію московської влади в Україні. Після Полтавської битви 1709 разом з гетьманом і більшістю старшини змушений відступити у Бендери. Служив генеральним писарем в уряді П.Орлика. З 1720 Г. виконував таємні доручення гетьмана у Польщі. Схоплений агентами московського посла у Варшаві С.Долгорукого. Вивезений до Росії і ув'язнений в Петропавловській фортеці. Дальша доля невідома. За деякими даними, після 1728 жив у Москві.

ГЕТИ - племена фракійського походження, які у 6-4 ст. до н.е. проживали на пн. Балканського півострова та пониззі Дунаю. Згадки про них містяться у творах давньогрецьких авторів, зокрема Геродота та Страбона. Брала участь у війні з перським царем Дарієм 1 у 513 р. до н. е. Впродовж

4 ст. до н.е. вели війни з македонськими царями Філіппом III та його сином Олександром.

З серед. 1 ст. до н.е. до поч. 2 ст. н.е. вели війни з Римською державою, які закінчились поразкою Г. і включенням заселених ними земель до складу римської провінції Дакія. Протягом тривалого часу нападали на грецькі колонії у Північному Причорномор'ї, в результаті чого деякі з них (Тіра, Ольвія), були майже цілком знищені.

ГЕТЬМАН - (від нім. Hauptmann, польськ. Hetman - начальник)- 1) в Польщі та Великому Князівстві Литовському з II пол.15 ст. - командуючий збройними силами. Початкове Г. призначався королем на час військових дій. З 1503 посада Г. великого коронного, а згодом " Г. великого литовського" стала постійною, а з 1581- довічною. У 1527 Г. стали найвищими військовими керівниками. Помічниками їх були Г. польні (коронний та литовський). Вперше ця посада з'явилася у Польщі в 1539, а у Великому Князівстві Литовському дещо пізніше. Займалися організацією постачання війська, розвідки, керували найманими військами тощо. 2) після утворення у 1572 українського реєстрового козацького війська Г. стали просто називати його керівників. Уряд Польсько-Литовської держави всіляко уникав вживання даного титулу і підміняв його виразом " старший його Королівської Милості Війська Запорізького". Однак козацькі керівники продовжували вживати титулу Г. (К. Косинський, С. Наливайко. Т. Федорович). Повноваження Г. реєстрового козацтва були суттєво обмежені урядом Речі Посполитої, а часто ця посада взагалі скасовувалася. Так, після придушення козацько-селянських повстань 1637-1638 замість Г. було призначено урядового комісара. 3) в результаті відновлення внаслідок національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.

Хмельницького 1648-1657. української держави Г. став її главою. В його руках була зосереджена вся повнота виконавчої, законодавчої та судової влади, він здійснював зв'язки України з іноземними державами, мав значний вплив на церковні справи. Гетьманські укази - універсали були обов'язковими для всього населення. Ознаками влади Г. були бунчук та булава.

Після Переяславської Ради 1654 і укладення Березневих статей 1654 з Росією розпочалося обмеження повноважень Г. Його формально обирали на генеральній військовій раді на невизначений строк за погодженням з царським урядом. У 18 на практиці відбулося призначення Г. царем. Новообраний Г. затверджувався у Москві чи Петербурзі і укладав з Росією спеціальний договір (статті).

Г. очолював уряд України - генеральну старшину, що разом з полковниками утворювала старшинську раду, яка мала значний вплив на державні справи. Посада Г. на Лівобережній Україні існувала до 1764 (з перервами у 1722-1727 та 1734-1750. Резиденція його послідовно знаходилась у м. Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів. З 1663 до 1681 посада Г. існувала також на

Правобережній Україні (П. Тетеря, П.Дорошенко, Ю. Хмельницький, М. Ханенко), а у 1710-1742 Г. України в еміграції був П. Орлик.

Впродовж квітня-грудня 1918 на чолі Української Держави стояв П. Скоропадський, який мав титул Г.

ГЕТЬМАН ПОЛЬНИЙ (двірський) - у Великому князівстві Литовському (з кін.15 ст. та у Польщі з 30-х років 16 ст. до 18 ст. заступник гетьмана великого коронного. **ГЕТЬМАНАТ** - див. Українська Держава. **ГЕТЬМАНЩИНА**, (ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА) 1) Усталена в науковій літературі назва української національної держави, відновленої внаслідок національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, що існувала впродовж 1648-1782 . Офіційна назва держави - Військо Запорізьке. Царський уряд унікав вживання терміну Г. і в офіційних документах називав її - Малоросією. Столицями Г. в різні часи були м.Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів.

На початковому етапі існування Г. була номінально залежною від Речі Посполитої, а її територія обмежувалась Київським, Чернігівським та Брацлавським воєводствами. Однак фактично вона була незалежною, а влада її глави - гетьмана поширювалася на значно більшу територію (частина Волині та білоруських земель). Державний устрій Г. на початковому етапі характеризувався наявністю власного військово-адміністративного управління, виборністю гетьмана, генеральної, полкової та сотенної старшини, єдиною податковою, судовою, фінансовою, військовою системою, наявністю дипломатичних зносин з іноземними державами тощо.

Після Переяславської Ради і укладення Березневих статей 1654 між Україною і Росією, московський уряд розпочав систематичне обмеження прав та привілеїв Г., звівши її до стану автономії, повноваження якої постійно звужувалися (заборона у 1669 зносин з іноземними державами, збір у 1666-1668 податків на Г. російськими чиновниками і відправка грошей до Москви, з поч. 17 ст. - фактичне призначення гетьмана царем та ін).

У 1663 Г. поділилася на лівобережну (під контролем Росії) та правобережну (під контролем Речі Посполитої). Цей поділ був закріплений умовами Андрусівського перемир'я 1667. В адміністративно-територіальному відношенні Г. поділялася на полки та сотні. На Правобережжі козацький полково-сотенний устрій проіснував до 1714 (з перервами). На Лівобережжі він зберігся до 1782. Кількість полків та сотень часто змінювалася - виникали одні полки, зникали ін. На Г. найбільш тривалим був поділ на 10 полків: Київський, Чернігівський, Ніжинський, Стародубський, Преяславський, Лубенський, Прилуцький, Гадяцький, Миргородський, Полтавський. Склалися вони з 7-20 сотень.

Міста на Г. користувалися правами самоврядування, ними управляли магістрати та ратуші. Суспільна структура Г. включала козацтво, українську шляхту, міщанство, селянство. Провина роль у державному житті належала козацькій старшині та українській шляхті, з яких формувалася рада старшин, що була дорадчим органом при гетьмані. Вони ж відігравали вирішальну роль на генеральних військових радах.

Проводячи політику, спрямовану на ліквідацію Г. царський уряд намагався дедалі більше обмежити її автономію. У 1722-27 було створено першу Малоросійську колегію, що мала право контролювати дії гетьмана та уряду Г. Впродовж 1734-50 гетьманство було скасоване тимчасово, указом Катерини II 10-(21).X1.1764 - остаточно. Г. стала управляти друга Малоросійська колегія, яку очолював П.Рум'янцев. У 1782 з утворенням Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництва полково-сотенний устрій було скасовано. Г. перестала існувати.

2) Г. називають також державу, на чолі якої стояв гетьман Павло Скоропадський і яка існувала на Україні з 29.4.1918 до 14.12.1918 р. (див. Українська Держава).

ГИРЯ (ГИРА) ІВАН (р.н. невід.- п. 1655) -український військовий діяч, полковник білоцерківський (1648-49, за ін. даними - 1652-55). В 20-30-х рр. 17 ст. запорізький полковник і військовий суддя. Учасник національно-визвольної війни українського народу 1648-57, в ході якої очолював Білоцерківський полк. Брав участь у багатьох битвах проти польських загарбників. Помер під час епдемії чуми в Умані.

ПЗЕЛЬ ІНОКЕНТІЙ (бл. 1600-18(28). 11.1683) -український освітній і церковний діяч, вчений-богослов, історик, Походив з Пруссії. В 1642 закінчив Києво-Могилянську Колегію, згодом деякий час навчався за

кордоном. За дорученням православного київського митрополита П. Могили керував Печорською друкарнею. У 1645-50 -професор і ректор (31646) Києво-Могилянської Колегії, де читав курси філософії, психології та ін. 31656 - архіандрит Києво-Печерської Лаври Г. був одним з найосвіченіших діячів в Україні 17 ст. Автор філософсько-богословських праць - "Твір про всю філософію" (1645-47), "Мир з Богом людині" (1669) та полемічного трактату "Правдива віра" (1668). Г. приписують авторство "Синописа" - першого нарису історії України. Редагував "Києво-Печерський Патерик" (1661). Помер у Києві.

ПЛЬДЕБРАНД КОНРАД ЯКІВ (1629-1679) -німецький пастор. В 1657 супроводив шведського посла Г.Веллінга у Чигирин на переговори з гетьманом Б-Хмельницьким. Залишив опис цієї подорожі.

ГІМН - урочиста пісня, виконання якої пов'язане святковими урочистостями, офіційними державними заходами, військовими парадом, політичними подіями, церковно-культурними ритуалами, тощо. Існують державні, військові, патріотичні, релігійні, національні Г. Вони відзначаються образністю тексту, легкою мелодією, розміреним ритмом, величавим характером. Державні і національні Г. утверджують усталене традицією почуття єдності і самотності народу і є узагальнюючим образом народних почуттів.

Своїм корінням Г. сягають глибокої давнини. Початкове вони використовувались для прославлення богів та героїв. Найдавніші були складені ще в стародавніх Месопотамії та Єгипті. Значного розвитку досягло творення Г. у античній Греції, де їх виконували хори під акомпанемент кифари.

Після утвердження християнства широкого розвитку досягли релігійні Г. Відомими їх творцями були Роман Солодкоспівець, Йоан Дамаскин та ін. У Київській державі часто виконувалися величальні Г. - кондаки, а в середньовічній Західній Європі католицькі Г. - хорали.

Більшість сучасних державних Г. європейських країн зародились у 18-19 ст. Це польський національний Г. "Єще Польска не згинела" чеський, - "Де є батьківщина моя", французький - "Марсельєза" та ін. Державні Г. існують у всіх сучасних державах і разом з гербом та прапором складають державну символіку.

Український національний та державний Г. -пісня "Ще не вмерла Україна" - був створений у 60-х рр. 19 ст. Автором його слів є відомий український поет, етнограф, фольклорист Павло Чубинський (1809-1884). Вперше слова Г. були опубліковані у 1863 і дуже швидко розійшлися та стали популярними серед інтелігенції, студентів у різних частинах України. Автором музики є греко-католицький священик, композитор та диригент Михайло Вербицький (1815-1870), Крім М. Вербицького, музику до гімну "Ще не вмерла Україна" писали інші композитори, зокрема Кирило Стеценко.

Впродовж 19-20 ст. національними Г. на українських землях вважалися також інші пісні. Особливо часто це був "Заповіт" Т.Шевченка, який постійно виконували під час урочистих подій. На галицьких землях 19 ст. широко використовувалася пісня "Мир вам, браття, всі приносим" (слова І. Гуталевица, муз. Д. Січинського), яка у 1848 була визнана Головною Руською Радою як Г. галицьких українців.

Згодом цю ж роль виконували твори "Не пора" (слова І.Франка, музика Д.Січинського), "Вічний революціонер" (слова І. Франка, музика М.Лисенка).

На Закарпатті українці широко використовували Г. "Я русин був" та "Подкарпатські русини" (слова О. Духновича). Останній, зокрема був офіційним Г. краю у роки його входження до складу Чехо-Словаччини (до 1938). Незалежна Карпатська Україна (березень 1939 р.) ухвалила своїм офіційним Г. пісню "Ще не вмерла Україна".

Знанням серед українського населення Галичини та інших регіонів України був церковний Г. "Боже великий єдиний, нам Україну храни" (слова О. Конинського. музика М. Лисенка).

Українська еміграція у США та Канаді як Г. використовувала пісні "За тебе, Україно" (слова В. Щурата, музика С. Людкевича), "Для тебе, Україно, живемо" (слова О. Грицяя, музика С. Людкевича) та ін.

У кінці 20 - на початку 20 ст. Г. "Ще не вмерла Україна" став найбільш вживаним. Особливо він поширився у роки визвольних змагань українського народу 1917-1921, однак спеціального закону, що встановив би його як єдиний державний Г, прийнято не було.

Після відновлення незалежності України Г. "Ще не вмерла Україна" став державним і використовується у всіх випадках, коли його вживання є необхідне і передбачене діючим законодавством.

ГІРЕЇ (Гереї, Гераї) - династія кримських ханів (15-18 ст.). В 1449 засновник династії Г. Хаджі-Гірей, скориставшись із занепаду Золотої Орди, проголосив незалежність Кримського ханства. В 1475 син Хаджі Г. хан Менглі-Гірей був змушений визнати себе васалом турецького султана. Резиденцією Г. було спочатку м. Солхат (Старий Крим), а згодом - Бахчисарай. Влада Г. обмежувалася впливом великих феодалних родів (Ширин, Барин, Кипчак. Аргин та ін.), які вигравали значну роль у політичному житті Кримського ханства і нерідко вступали у відкриту боротьбу проти династії. Г. організували і очолювали постійні грабіжницькі напади в Україну. На поч. національно-визвольної війни українського народу 1648-57 хан Іслам-Гірей III вступив у союз з гетьманом України 5. Хмельницьким, але, щоб не допустити вирішальних перемог української армії, зраджував під час Зборівської битви 1649, Берестецької битви 1651 і Жванецької битви

1653. Після захоплення Криму Російською імперією, в 1783 останній кримський хан Шапін-Гірей був змушений зректися престолу і виїхати до Туреччини.

ГІРНЯК НИКИФОР (1885-1962) - український військовий діяч, сотник УСС, отаман УГА. Н. на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл.). У довоєнний час викладав у Рогатинській гімназії. На поч. першої світової війни – командир сотні Легіону Українських Січових Стрільців. З 14.3.1915 призначений комендантом Коша Українських Січових Стрільців, який очолював до 1.11.1918. В серед. жовтня 1918 делегований від УСС до складу Українського Гетьманського Військового Комісаріату, який діяв у Львові. Учасник українсько-польської війни 1918-19. В грудні 1919 Г. очолював Вінницький ревком Української Галицької Армії, брав участь у створенні Червоної Української Галицької Армії.

Після завершення українських національно-визвольних змагань 1917-21 - емігрував у США. Автор спогадів “Червона Українська Галицька Армія”.

ГЛАДКИЙ ЙОСИП (1789-16.7.1866) - останній кошовий Задунайської Січі. Н. в с.Мельниках на Черкащині. Працював у Одесі, а звіттуї перебрався на Задунайську Січ і вступив до козацтва. Був обраний курінним, а пізніше - кошовим отаманом. В 1828 під час війни 1828-29 Г. на чолі невеликого козацького загону (500 чол.), забравши клейноди і військовий скарб, 18(30).5.1828 перейшов на сторону російських військ в р-ні Ізмаїла. За це турецький уряд жорстоко помстився українському населенню в Добруджі. Після війни Г. було присвоєно звання полковника і доручено сформувати Азовське козацьке військо. В 1852-53 Г. наказний отаман цього війська.

Вийшовши у відставку, жив разом з сім'єю у своєму маєтку Новопетропавлівці Олександрівського повіту Катеринославської губернії.

ГЛАДКИЙ МАТВІЙ (р. н. невід. - 8(18).5.1652) - український військовий діяч, полковник миргородський, фундатор церкви у Миргороді, учасник Корсунської битви 1648, Пилявецької битви 1648, походів на Львів і Замостя. Восени 1648 керував козацькими військами, які вели боротьбу проти польсько-литовських частин на північноукраїнських землях і в Белорусі. В грудні 1648 Г. з Б. Сокальським були послані гетьманом Б. Хмельницьким на елекційний сейм у Варшаву. Під час Берестецької битви 1651, коли татари взяли у полон Б. Хмельницького, виконував обов'язки наказного гетьмана. Будучи незгідним з умовами Білоцерківського мирного договору 1651 і вимагаючи продовження воєнних дій, разом з козацькими загонами Л. Мозирі та Бугая протидіяв вступові польських військ на територію Гетьманщини. Схоплений і страчений 8(18).5.1652 разом з Л. Мозирю і А. Хмелецьким на вимогу польської сторони (С.Аксак, К.Завіша, С. Маховський, С. Лянцкоронський) українсько-польської військової комісії, яка наглядала за дотриманням умов договору. Літопис Самовидця містить свідчення про те, що Г. після битви під Берестечком намагався захопити гетьманську владу, за що і був заарештований та страчений. Похований у с. Миргородці недалеко від Миргорода.

ГЛИНСЬКА ОЛЕНА ВАСИЛІВНА (р. н. невід. -п.4(13).4.1538)-українська княжна дочка Василя Глинського, племінниця М. Глинського. В 1526 вийшла заміж за великого князя московського Василя III Івановича. В 1533-38 - регентша при малолітньому сині Івані IV Васильовичі. В 1535 провела грошову реформу, за якою в Московському князівстві була запроваджена єдина грошова система. Припускають, що Г. була отруєна.

ГЛИНСЬКИЙ МИХАЙЛО ЛЕВОВИЧ (р.н. невід. - п. 15(24).9.1534) - український державний діяч, керівник антипольського повстання на поч. 16 ст. в Україні, князь. Походив з старовинного князівського роду Глинських, який володів м. Глинськом, Полтавою і Глинницею. Виховувався при дворі німецького імператора Максиміліана, згодом служив Альбрехту Саксонському. Перебуваючи в Італії, прийняв католицтво. В 90-х р.15 ст. повернувся в Україну. В 1499-1507 -маршалок великокнязівського литовського двору. Запідозрений у посяганні на князівську владу, був усунений з усіх державних посад. Намагаючись відновити незалежну українську державу на українських землях, які входили до складу Литви, в 1507-08 разом зі своїми братами Василем та Іваном очолив повстання української і білоруської шляхти проти Сигізмунда 1 Старого. Після поразки повстання змушений перебратися разом з братами до Москви. Перейшов на службу до московського князя Василя III Івановича, за що отримав великі земельні володіння і титул боярина. Визначився як воєначальник у боях проти татар. Під час литовсько-московської війни 1512-22 намагався перейти на сторону Литви, за що і був ув'язнений в 1514-26. Під час регентства своєї племінниці О.Глинської, матері малолітнього Івана IV, брав участь у боротьбі боярських угруповань за владу. В 1534 Г. був знову ув'язнений і помер у тюрмі.

ГЛОБА ІВАН (р. н. невід. - п. 1791) - останній військовий писар Запорізької Січі (1765-75). Після зруйнування Січі (1775) Г. був заарештований і засланий до Туруханська Тобольської губернії.

ГЛУХ (Глухий) ЙОСИП (р.н. і см. невід.) -уманський полковник (1648-54). Восени 1648 Г. після загибелі І.Ганжі призначений уманським полковником. В 1649 брав участь у всіх битвах української армії проти польських загарбників. В березні 1651 Г. на чолі 10-тисячного козацького загону розбив польські війська під Липовцем (тепер Вінницька обл.) і примусив коронного гетьмана М.Калиновського зняти облогу Вінниці, яку обороняв полковник І.Богун. Учасник Берестецької битви 1651. Зі своїм полком наздогнав під Синіми Водами кримських татар, які покинули поле битви під Берестечком і грабували Україну, та розбив один з

їхніх загонів. Разом з М.Гладким, Л.Мозирою, А.Хмелецьким належав до старшинської опозиції, яка не визнавала умов Білоцерківського мирного договору 1651 і перешкоджав вступу польських військ на Правобережну Україну. Брав участь у Батозькій битві 1652 і поході українських військ на чолі з Т.Хмельницьким у Молдавію в 1653. В січні 1654 на Переяславській Раді відмовився разом з полковником І.Богуну присягнути на вірність московському царю. В січні 1655 спільно з І.Богуну обороняв Умань від польських військ. Дальша його доля невідома.

ГЛУХІВ - місто, центр Глухівського р-ну Сумської обл. на р. Єсмані (притока ріки Сейму). Перша згадка про Г. міститься в Іпатіївському літописі під 1152. В II пол. 14-15 ст. - головне місто Глухівського князівства. 31648 - сотенне містечко Ніжинського полку. В 1669 у Г. був обраний гетьманом Д. Многогрішний, який тут уклав Глухівські статті 1669. В 1708-22, 1727-34, Г. - гетьманська столиця, а в 1722-27 і 1764-86 - місце перебування Малоросійської колегії. В лютому 1750 у Г. відбулась Глухівська Рада 1750, на якій гетьманом Лівобережної України обрано К. Розумовського. У Г. народились видатні українські композитори М. Березовський, Д. Бортнянський, художники А. Лосенко, М. Мурашко.

ГЛУХІВСЬКА РАДА 1750 - рада козацької старшини - у м.Глухові (тепер Сумська обл.), на якій за вказівкою російської імператриці Єлизавети Петрівни гетьманом Лівобережної України було обрано К.Розумовського. Тимчасове відновлення гетьманства було пов'язане з складним зовнішньополітичним становищем Російської імперії (загострення відносин з Туреччиною і Польщею) і намаганням у зв'язку з загрозою війни залучити на свій бік козацьку старшину.

ГЛУХІВСЬКІ СТАТТІ 1669 - договір, підписаний 16.3.1669 у м.Глухові між гетьманом Лівобережної України Л.Многогрішним і московським урядом. Наростання національно-визвольної боротьби в Україні, політика гетьмана Правобережної України

П.Дорошенка і позиція Д.Многогрішного примусили московський уряд скасувати умови Московських статей 16651 піти на поступки при укладанні "Г.с.". Склалися з 27 пунктів. Договір декларував права України на основі Березневих статей 1654. - За "Г.с." московські воеводи залишилися лише в п'ятьох містах - Києві, Переяславі, Чернігові, Ніжині і Острі, де вони не мали права втручатись у справи місцевої адміністрації. Козацький реєстр встановлювався в розмірі 30 тис. чоловік. Гетьман мав право утримувати 1 тис. чол. найманого війська. Податки збирались виключно козацькою старшиною. Одночасно гетьману заборонялось вступати в зносини з іноземними державами. Значно обмежувався перехід селян у козацтво. Г.с. в цілому були спрямовані на обмеження державних прав України московським урядом.

ГНАТКІВСЬКА ДАРІЯ (1912) - український політичний діяч, член УВО і ОУН. В 1933 разом з Марією Кос, Вірою Свенціцькою, К.Зарицькою, Галею Недзвецькою входила до складу боево-розвідувальної групи ОУН. Брала участь у підготовці замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. На Варшавському процесі 1935-36 засуджена до 15 років тюрми. В ув'язненні одружилась з М.Лебедем.

ГНІЗДОВСЬКИЙ ЯКІВ ЯКОВИЧ (27.1.1915 8.11.1985) - визначний український графік, скульптор і живописець. Н. в с.Пилипче на Поділлі. Навчався у Чортківській гімназії. Весною 1934 Г. був заарештований польською поліцією за приналежність до нелегального гуртка, пов'язаного з українським національним підпіллям, проте через деякий час був звільнений. Продовжуючи навчання у школі прикладного мистецтва у Львові, вислав свої малюнки до дитячих і юнацьких видань гумористичного ж-лу "Комар". В 1938 вступив у Варшавську академію мистецтв, а після початку другої світової війни 1939-45 до Академії Мистецтв у Загребі (Хорватія). В 1946-47 Г. здійснював художню редакцію літературно-мистецького ж-лу "Арка" у Мюнхені. оформлював англійські видання поем Дж.Кітса, С.Тейлора, Т.Гарді та ін. В 1949 емігрував у США. в 1954 в Нью-Йорку відбулась перша велика персональна виставка робіт митця. Г. продовжував і далі займатися графікою (дереворізом), живописом, керамікою і скульптурою малих форм, виконаною у новаторській манері. Здійснював ілюстрацію дереворізами ювілейного видання "Слова о полку Ігоревім" (1950, Філадельфія). Твори Г. виставлялись у Токіо, Лондоні, Зх.Берліні, Мюнхені, Празі і Москві та були куплені для експозицій багатьох галерей світу (Бостонський музей, філадельфійський музей, Бібліотека Конгресу США). Помер у Нью-Йорку. В 1987 у Нью-Орлінзі було здійснено посмертне видання всіх робіт митця. Тоді ж у Нью-Йорку вийшла монографія-каталог всіх графічних робіт. Найвизначніші твори Г: "Смерть" (1944), "Академія" (1944-45), "Скитальці" (1946), "Танок" (1953), "Година без зустрічей" (1956), "Метро - замкнена брама" (1957), "Фанні" (1960), "Бронкс" (1960), "Поле" (1962), "Пень" (1966) та ін.

ГОГОЛЬ ІЛЛЯ (р.н. невід. - п. липень1649) -козацький полковник, сподвижник гетьмана Б.Хмельницького. Походив з козацької родини. На поч. 1648 приєднався до повстанського війська. Навесні 1649 Г. був посланий Б.Хмельницьким на чолі 12-тисячного загону на допомогу білоруським повстанцям. В ході боїв, завдавши поразки литовській армії Я.Радзивілла, примусив її відступити в р-н м.Речиці. Протягом майже трьох місяців війська під командуванням Г. вели героїчну боротьбу проти загарбників. Лише в червні литовські війська, отримавши значні підкріплення, змогли перейти в наступ. 17(27).7.1649 7-тисячний загін Г. був оточений ворожими частинами біля с.Загалля (тепер Республіка Беларусь). Сам Г. майже всі козаки загинули у бою.

ГОГОЛЬ ОСТАП (р.н. невід.- п.1679) -український військовий діяч доби Хмельниччини і Руїни. Родом з Волині. До 1648 ротмістр хоругви "панцерних козаків" в Умані. Після Корсунської битви 1648 перейшов на бік повстанців і був призначений гетьманом Б.Хмельницьким полковником уманським, а з 1654 - полковником

подільським . В 1658 намагався вигнати московські залоги з Києва. Прихильник гетьмана П.Тетері. В 1663 Г. як полковник брацлавський брав участь у поході військ П.Тетері та польської армії під командуванням Яна ІІ Казимира у Лівобережну Україну. На поч. 1664 оголосив себе підданим московського царя. Згодом активно підтримував гетьмана П.Дорошенка. В 1671-74 - наказний гетьман Правобережної України. Зневірившись у боротьбі з польськими та московськими загарбниками, постригся у ченці Межигірського

монастиря, де 9.1. 1679 помер. За деякими даними, похований у Києві.

ГОЛИЙ ГНАТ (р.н. і см. невід.) - запорізький козак, один з керівників гайдамацького руху на Правобережній Україні, зокрема в р-ні Чорного Лісу, в 30-40-х роках 18 ст. Організував у верхів'ї р. Інгулу гайдамацький загін, який здійснював напади на маєтки польської шляхти. В 1741 стратив у с.Степашках на Вінниччині (тепер село Гайсинського р-ну Вінницької обл.) колишнього гайдамацького ватажка І.Чалого, який перейшов на службу до польської шляхти. Загін Г. діяв в околицях Тульчина, Немирова, Звенигородки до 1748. Про героїчну боротьбу Г. проти польських поневолювачів складено народні пісні. Яскравий образ Г., борця за волю України, відтворив у історичній драмі "Сава Чалий" визначний український драматург І.Карпенко-Карий.

ГОЛІЦІН ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ (1643 21.4 1714) - московський державний діяч кін. 17 ст., боярин з 1676. В 1672-77 і 1680-81 перебував в Україні, де брав участь у бойових діях під час Чигиринських походів 4677-78. В 1682-89 очолював різні прикази, в т.ч. Малоросійський приказ. В 1686 добився укладення вигідного для Московської держави мирного договору з Польщею (див. "Вічний мир" 1686). Організував і очолив два невдалих Кримських походи 1687 і 1689. Г. виграв важливу роль при обранні на Коломацькій раді 1687 гетьманом І. Мазепи. В 1689 Г. після приходу до влади Петра І був позбавлений боярства та вотчин, засланий в Архангельський край, де і помер.

ГОЛІЦІН ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ (1665 14(25). 4.1737) - російський державний діяч І пол. 18 ст., князь. В 1701 - надзвичайний посол Московської держави в Стамбулі. У 1711-18 - київський генерал-губернатор. Перебуваючи на цій посаді, в записках до московської центральної адміністрації радив їй шляхом проведення політики інтриг поглиблювати протиріччя між старшиною і гетьманом та заохочувати таємні доноси, щоб таким чином контролювати політичну ситуацію в Гетьманщині. З 1718 - сенатор, 1726-30 - член Верховної таємної ради. Керував складанням "кондицій" (умов), які значно обмежували самодержавну владу при вступі на престол Анни Іванівни. В 1736 був звинувачений у службових зловживаннях (очевидно, за наказом цариці) і засуджений до смертної кари (згодом замінена на довічне ув'язнення). Помер у Шліссельбурзькій фортеці.

ГОЛІЦІН МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (1(11). 11.1675-10(21).12. 10) - російський фельдмаршал' (31725), князь. Брат Д. Голіцина. Розпочав воєнну службу в Семенівському полку. Брав участь в Азовських походах 1695-96 і Північній війні 1720-21. Під час Полтавської битви 1709 командував гвардією. Разом з О. Меншиковим очолив переслідування відступаючих шведсько-українських військ. Приймавши капітуляцію частини шведських військ під Переволочною, наказав з особливою жорстокістю розправитись з полоненими українськими козаками і запорожцями. Учасник морських битв при Гангузі (1714) і Гренгамі (1720). В 1723-28 командував російськими військами в Україні, у 1728-30 - президент Военної колегії, сенатор. Після приходу до влади Анни Іванівни звільнений у відставку.

ГОЛОВАТИЙ АНТІН (Антон) АНДРІЙОВИЧ (1744-8.(19.2.)1797; за ін. даними 27.1.(8.2)1797) -український військовий діяч, козацький старшина, кошовий отаман Чорноморського козацького війська (1797; за ін. даними - 1796-97). Навчався у Київській Академії. В період існування Нової Січі - полковий старшина, писар полкової канцелярії. Після зруйнування Запорізької Січі(1795) - капітан російської армії. В 1787 Г. разом з запорізьким старшиною С. Білим сформував військо вірних козаків, яке в 1788 було перейменовано у Чорноморське козацьке військо. Займав у цьому війську посаду військового судді, а в 1797 (за ін. даними - 1796) - обраний кошовим отаманом. Підчас російсько-турецької війні 1787-91 і перського походу 1796-97 Г. командував козацькими полками, які брали участь у боях проти турків і персів.

ГОЛОВАТИЙ ПАВЛО (бл. 1716-1795) -український військовий діяч, останній кошовий суддя (див. військовий суддя) Нової Січі. Після зруйнування в 1775 російськими військами Запорізької Січі, Г. був заарештований і засланий у Тобольськ. Ув'язнений у Знаменському монастирі, де і помер.

ГОЛОВАЦЬКИЙ ПЕТРО (р.н. невід.- п. червень 1651) - український військовий діяч середини 17 ст., полковник переяславський. Походив з шляхетського роду на Поліссі. Служив жовніром польської шляхетської хоругви, яка стояла залогою у фортеці Кодак. В липні 1648 став організатором селянського повстання проти польських загарбників (у Чернігово-Сіверському воєводстві). Загони на чолі з Г., які нараховували бл. 25 тис. повстанців, визволили Стародуб і інші північноукраїнські міста і розпочали наступ на Білорусію. Згодом, за наказом Б.Хмельницького, Г. вів боротьбу проти польських військ на Волині. В 1648 очолював козацькі частини під час походу української армії під проводом Б.Хмельницького у Галичину. Під час облоги Львова вів від імені гетьмана переговори з львівськими міщанами. В жовтні-листопаді 1648 під час облоги Замостя належав до тієї частини старшини, яка вимагала від гетьмана не укладати перемир'я з Польщею і продовжувати воєнні дії. В 1649 брав участь у боях проти польсько-литовських військ на Чернігівщині і на території Великого князівства Литовського. Загинув у Берестецькій битві 1651.

ГОЛОВАЦЬКИЙ ЯКІВ ФЕДОРОВИЧ (17.10.1814-13.5.1888) - український поет, історик літератури, етнограф

і педагог. Н. в Чепелях на Львівщині (тепер Бродівського р-ну Львівської обл.). В 1841 закінчив Львівський ун-тет, з 1842 - греко-католицький священик. З 1848 - професор української мови і літератури Львівського ун-ту, а в 1864-66 - ректор цього навчального закладу. Належав до "Руської трійці". Разом з М.Шашкевичем і І.Вагилевичем видав альманах "Русалка Дністровая" (1837), в якому опублікував кілька патріотичних поезій. В 1846 у зб. "Вінок русинам на обжинки" надрукував 20 сербських пісень, перекладених українською мовою. Під впливом М.Погодіна перейшов на москвофільські позиції і в 1867 переїхав до Російської імперії. Жив у Вільно (тепер Вільнюс, Литва), де працював у археографічній комісії. Г. автор наукових праць з літератури, історії, етнографії Найважливіша праця: "Народні пісні Галицької і Угорської Русі" кн. 1-4 (1878).

ГОЛОВІНСЬКИЙ ЮЛІАН (1.12.1894-30.9.1930) - визначний український військовий і політичний діяч, сотник УГА. Член УВО і ОУН (з 1929). Н. в с. Радимно біля Перемишля (тепер на терит. Польщі). Навчався в українській гімназії у Львові. Під час першої світової війни мобілізований до австрійської армії, воював на італійському фронті. Брав участь в українсько-польській війні 1918-19. З лютого 1919 командував Равською (шостою) бригадою Української Галицької Армії, яка відзначилась в серпні 1919 в боях з

ГОЛОВНИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ ШТАБ військова частина, яка керувала ходом другого Зимового походу Армії УНР у листопаді 1921 (див. Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). На чолі ГПШ стояв генерал-хорунжий Ю.Тютюнник.

ГОЛОДОМОР - соціально-господарське явище, що виявляється у позбавленні населення мінімуму необхідних продуктів харчування і призводить до зміни демографічної та соціальної структури населення регіонів, а інколи і країн. Г. виникає внаслідок неврожаю, зумовленого природними причинами (посуха, повінь, морози, нищення посівів шкідниками та ін.), наслідками воєн, недосконалістю господарської системи. В окремих випадках Г. організовувався штучно з метою винищення певних груп населення, а інколи цілих народів для досягнення політичних цілей.

На українських землях найдавніші згадки про Г. датуються епохою Київської Русі. Тоді вони були викликані природно-кліматичними умовами і мали регіональний характер. В пізніші часи регіонами, які найчастіше охоплював голод, були Полісся, степова Україна та гірські райони Карпат.

У 19 - на поч. 20 ст. на українських землях було кілька неврожайних років (1833-1834, 1844-1846, 1855 та ін.), що призводило до зростання соціальної напруженості на селі і було однією з причин еміграції українського населення у Сибір, Середню Азію, Казахстан і в Америку.

Важкими для українських земель були голодомори 20 ст; 1921-1922; 1932-1933; 1946-1947.

Г. 1921-1922 був викликаний неврожаєм та політикою більшовицького уряду в Україні. Охопив він насамперед пд. губернії - Донецьку, Запорізьку, Катеринославську, Миколаївську та Одеську. Внаслідок продрозкладки і надмірного продподатку з цих губерній було вивезено 18 млн пудів хліба (при загальному зборі 54 млн. пудів, що складало приблизно 35% звичайного врожаю). В результаті вже восени 1921 розпочався Г. До весни 1922 кількість голодуючих зросла до 8 млн, чол. Поширювались інфекційні хвороби - тиф, холера. Внаслідок цього Г. смертність склала бл. 500 тис чол.

Радянський уряд організував допомогу голодуючим, але вона була спрямована головним чином на райони Поволжя, де Г. був особливо важким. Українському населенню надавали допомогу насамперед громадські, релігійні та кооперативні організації. Більшовики використали боротьбу з Г. для пограбування церкви. Суттєва допомога поступала з-за кордону. У Львові діяв Крайовий Комітет Допомоги голодній Україні, аналогічні комітети снували у Відні, Берліні, Празі на американському континенті. Також допомагали комісаріат Нансена, АРА, єврейська організація "Джойнт", Червоний Хрест, Чехо-Словащини.

Особливо трагічним для України став Г. 1932-1933, викликаний виключно політичними причинами. Він був запланований сталінським керівництвом як репресивний захід проти українського селянства, що ставило опір колективізації. Внаслідок повальних ревізій хліба населення почало голодувати вже навесні 1932. Але особливо важкою ситуація стала у 1933, коли від селян було забрано весь хліб, значну частину якого продали за кордон, а немало - сховали. Основна маса сільського населення була позбавлена будь-яких засобів існування. Тільки незначна частина активістів та представників партійно-господарського апарату не зазнала жахів Г. В меншій мірі голод відчувався у містах і промислових районах, де було запроваджено карткову систему. Виїзд голодуючого населення за межі України було заборонено. Більшу частину українського селянства було приречено на голодну смерть.

Нечуваних розмірів набрав Г. у пд. та сх. областях України. Подекуди смертність сягала 18-20% усього населення. У зв'язку з відсутністю статистичних матеріалів число жертв Г. 1932-1933 важко визначити. У різних джерелах зустрічаються цифри від 3 до 10 млн чол.

Радянська влада постійно замовчувала факт існування Г., не подавала населенню ніякої допомоги і відкидала пропозиції допомоги з-за кордону, прирікаючи на голодну смерть мільйони людей. Г. 1932-33 є найжорстокішим фактом геноциду, вчиненого проти українського народу впродовж його тисячолітньої історії.

Після завершення другої світової війни внаслідок воєнних знищень і небувалої посухи українські землі знову зазнали жахів Г. Він тривав у 1946-1947 і охопив в основному пд. області України. Однією з причин цього Г. була виправка великої кількості зерна для підтримки комуністичних режимів у країнах Центральної і Східної

Європи.

ГОЛОТА ІЛЛЯ (Ілляш; р.н. невід. - липень 1649; за ін. даними червень 1649) - український військовий діяч. кін. 40-их років 17 ст., наказний полковник канівський. Учасник національно-визвольної війни українського народу 1648-57. На поч. 1649 посланий Б.Хмельницьким на чолі 10-тисячного козацького загону у північноукраїнські землі і Білорусію для підтримки повстанського руху проти польських загарбників. На весні 1649 завдав нищівної поразки литовській армії кн. Я.Радзивілла, примусивши його відступити до м.Речиці. Протягом трьох місяців українські війська під проводом Г. вели кровопролитні бої проти переважаючих сил ворога. 17(27).7.1649 (за ін. даними 7(27).6.1649) загін Г. потрапив в оточення в р-ні м.Загалля (тепер Любанського р-ну Менської обл.) і був розбитий польсько-литовською армією під командуванням Гонсевського і Денгофа. В одному з боїв загинув і сам Г.

ГОЛУБ ОЛІФЕР ОСТАПОВИЧ (Стеблівець; р.н.невід. - п.1628) - козацький гетьман (1622-23), близький співробітник гетьманів П.Сагайдачного і М.Дорошенка. 23.4.1622 обраний гетьманом на козацькій раді на р.Росаві на Київщині. Під час свого гетьманування організував морські походи козаків проти Османської імперії. В 1623 вислав посольство до Варшави на сейм з вимогами припинити переслідування українського православного населення і підтвердити права і привілеї козацтва. В 1625 Г., будучи козацьким полковником, брав участь у національно-визвольному повстанні, яке очолив М.Жмайпо. В 1628 був учасником козацького походу під проводом гетьмана М.Дорошенка у Крим на підтримку претендента на ханський трон Шагін-Гірея. Загинув у бою під Бахчисараєм.

ГОЛУБОВИЧ ВСЕВОЛОД ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1890-30-ті роки 20 ст.) -відомий український громадсько-політичний і державний діяч, інженер за фахом. Належав до Української Партії Соціаліпів-Револуціонерів, член Центрального Комітету цієї партії. 314(27)7.1917 -генеральний секретар шляхів, а з 30.10.(12,11.)1917 - генеральний секретар торгівлі та промисловості України. В грудні 1917 -січні 1918 очолював українську делегацію на мирних переговорах з представниками держав Четвертного союзу у Бресті (див. Берестейський мир 1918). Після проголошення IV Універсалу УЦР (див. Універсали Української Центральної Ради) призначений 17(30).1.1918 головою Ради Народних Міністрів УНР, обов'язки якого виконував до 29.4.1918. Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917-21 жив в УСРР. В 1921 Г. як і інші провідні діячі УПСР був заарештований і засуджений більшовицькою владою, але через деякий час амністований. В 30-х роках репресований радянським режимом.

ГОЛУБОВИЧ СИДІР (Ізидор; 1873-1938) -відомий український політичний і державний діяч. Н. в Галичині: Член Української Національно-Демократичної Партії, депутат австрійського парламенту (з 1911) та галицького сейму (з 1913). В 1915 став членом Загальної Української Ради. В жовтні 1918 Г. був обраний до складу Української Національної Ради (див. Українська Національна Рада ЗУНР-ЗУУНР). В листопаді-грудні 1918 очолював Державний Секретаріат судових справ в уряді К.Левицького. З 4.1.1919 - голова Державного Секретаріату ЗУНР-ЗО УНР з одночасним виконанням обов'язків державного секретаря фінансів, торгівлі та промисловості. З 1924 поряд з Стефановичем і Є. Евином лідер т.зв. незалежної групи у проводі Української Трудової Партії. Г. став одним з ініціаторів об'єднання частини національно-демократичних сил Західної України і створення Українського Національно-Демократичного Об'єднання. Наприкінці 20-30-х років брав активну участь в суспільно-політичному житті Галичини.

ГОЛУБКО (Голуфко) ТАДЕУШ (бл.1877-29.8.1931) - польський політичний діяч. Н. в м.Ташкенті (Узбекистан). Депутат польського сейму від політичної організації "Безпартійний блок співпраці з урядом", який підтримував політику режиму Ю.Піпсудського. Очолював східний відділ міністерства закордонних справ. заявляв, що більшовицька окупація Наддніпрянської України є найвигіднішим для Польщі розв'язанням українського питання, бо будь-який самостійний український уряд мав би територіальні претензії до польської сторони. Виступав за співпрацю українських політичних партій з польським окупаційним режимом (урядом), фактично штовхаючи їх на шлях колабораціонізму з окупантами. Вважався одним з авторів політики "паціфікації". 29.8.1931 убитий членами бойової групи Організації Українських Націоналістів у Трускавці.

ГОЛЬДЕЛЬМАН СОЛОМОН (1885 -3.1.1971) -визначний діяч української єврейської громади, вчений-економіст. В 1917-18 входив до складу Української Центральної Ради ви єврейської організації Поалей-Ціон. До призначення 26.12.1918 міністром єврейських справ А.Ревуцького, Г. виконував обов'язки секретаря з національних питань. 10.12.1918 Директорія прийняла пропозицію Г. про відновлення національно-персональної автономії для національних меншин. В 1919 -товариш міністра торгівлі і промисловості, згодом - товариш міністра праці. З 1920 перебував в еміграції у Чехо-Словаччині. Викладав в Українській Господарській Академії у Подєбрадах (з 1925 -професор) та Українському Технічно-Господарському Інституті. З 1939 жив у Палестині. Помер у Єрусалимі. Автор праць з економіки і національно-етнічних проблем, серед яких "Листи про Україну. Матеріали до історії українсько-єврейських відносин за часів революції" (1921), "Населення і комуністична партія на радянській Україні національному і соціальному розрізі", "Жидівська національна автономія на Україні 1917-1920рр." (1963) та ін.

ГОММЕРУС(ГУММЕРУС) (ГЕРМАН (1877-1948) - фінський політичний діяч історик, проф.Гельсинського ун-ту. В 1918 посол Фінляндії Активно підтримував ідею незалежної України. Автор книги "Неспокійні часи на Україні" (1930).

ГОНДІУС ВІЛЬГЕЛЬМ (1597-1658) - голландський -гравер. З 1634 жив у Гданську. Вигравірував карти з історії України (1640,1648, 1650) з зображенням козаків, портрет Б. Хмельницького (1651). Виконав гравюри за малюнками Г.-Л. Боплана до книги "Опис України" (1650). На титульному аркуші книги І.Пасторія "Скіфо-козацька війна" (1652) зобразив українських козаків, захоплених у полон поляками підчас національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57.

ГОНТА ІВАН (р.н. невід. - п. 1768) - один з керівників національно-визвольного повстання у Правобережній Україні 1768 - Коліївщини. Н. в с.Росішки на Уманщині (тепер село Христинівського р-ну Черкаської обл.). Спочатку служив козаком, пізніше -сотником надвірного війська у магната графа Потоцького в Умані. При наближенні гайдамацького війська на чолі з М. Залізняком до міста, Г. разом з загоном надвірних козаків приєднався до повсталих. 9-10(20-21).6.1768 гайдамаки спільними зусиллями здобули Умань. Рада повсталих проголосила М.Залізняка гетьманом і князем уманським, а Г.полковником і князем смільянським. Розгортання повстання на Київщині, Брацлавщині, Поділлі і загроза поширення його у Лівобережній Україні, викликало тривогу російського уряду. Царські війська на чолі з генералом Кречетовим, які вели на Правобережжі війну з загонами прихильників Барської конфедерації 1768, допомогли польській шляхті придушити повстання. 27.6(8.7) 1768 російські війська підступно оточили повстанський табір. М.Залізняк і Г. були по-зрадницьки заарештовані підрозділом полк. Гур'єва, а їхні загони роззброєні. Інші гайдамацькі загони були розбиті у боях. Г. як польського підданого російське командування видало польській влад. За наказом коронного гетьмана К.Браницького Г. після жакхливих катувань, які він витримав з величезною мужністю, було страчено у с.Сербах поблизу Могилів-Подільського (тепер село Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.). Збереглись численні народні перекази про Г. Художній образ Г. створений Т.Шевченком у поемі "Гайдамаки".

ГОНЧАРЕНКО ГНАТ (бл.1836 - п. після 1908) - визначний український кобзар. Н. на Харківщині в родині селянина-кріпака. Учився кобзарського мистецтва у Кулибаби. Виконував історичні пісні і думи. Творчість Г. високо цінували Леся Українка, Філарет Колесса та ін.

ГОРБАЧЕВСЬКИЙ АНТІН (1856-1944) український громадський і політичний діяч, адвокат. Н. в Галичині. Один з активних діячів народовського руху на Дрогобиччині і Чортківщині. У 1883-84 -очолював редакцію "Діла" - першої української щотижневої газети в Галичині. Обирався депутатом галицького сейму, з 1912 був членом австрійського державного трибуналу. В 1918-19 увійшов до Української Національної Ради ЗУНР-30 УНР, член Виділу УНРади. З жовтня 1919 дипломатичної місії (голова А. Лівницький) у Варшаві. Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917-21 жив у Західній Україні. В 1925 став одним з співзасновників Українського Національно-Демократичного Об'єднання. В 1928-39 - сенатор польського сейму ви УНДО, член Української Парламентської Репрезентації.

ГОРБАЧЕВСЬКИЙ ІВАН (1854-1942) визначний, український вчений-хімік громадський діяч. Н. на Тернопільщині. Закінчив Віденський ун-тет. В 1883-1917 Професор Празького ун-ту, в 1902-03 - його ректор. Входив до складу Палати панів австрійського парламенту (з 1908), член Крайової ради здоров'я Чеського королівства та Вищої державної санітарної ради Австрії (1906-17). В 1917-18 очолював міністерство здоров'я. Австрії. Став одним з ініціаторів створення Українського Вільного Університету у Відні і Празі. Був професором УВУ, в 1923-24 і 1931-35 - ректором цього навчального закладу. Автор ряду праць в галузі органічної хімії.

ГОРБОВИЙ ВОЛОДИМИР (1898 - після 1945) - український політичний діяч у Галичині, відомий адвокат. Виступав оборонцем у політичних процесах над учасниками національно-визвольного руху в Західній Україні - членами Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів. Під час Варшавського процесу 1935-36 - адвокат С. Бандери, Я. Чорнія і Є.Качмарського, а на Львівському процесі 1936 захищав С. Бан-дери та І.Равлика. В 1933 заарештований польською владою і в 1934 ув'язнений у Березі Картузькій. В червні 1941 Г. очолив Український Національний Комітет у Кракові. В липні 1944 заарештований німецьким гестапо і тривалий час перебував у в'язниці. У 1945 заарештований органами НКВС СРСР і засланий у концтабір. Дальша його доля невідома.

ГОРДІЄНКО КОСТЬ ГОРДІЄВИЧ (р.н. невід. п.5(16). 5.1733) - кошовий отаман Запорозької Січі(1702-1728, з перервами). Н. на Полтавщині. Навчався в Києво-Могилянській Колегії. На поч. 1702 обраний кошовим отаманом Старої Січі (див. Чортомлицька Січ). Проводив незалежницьку політику, виступав проти посягань московського уряду на вольності Запоріжжя. Очолював воєнні операції запорожців проти гарнізонів московських фортець, збудованих в межах Вольностей Війська Запорізького. Спочатку знаходився в опозиції до гетьмана І.Мазепи через його формально лояльну політику щодо московського уряду. В березні 1708 Г., поборовши попередні протиріччя між ним і гетьманом, на чолі 8-тисячного загону запорожців приєднався (26.3.1709) до військ: І.Мазепи у Диканьці. За посередництва гетьмана 28.3.(8.4.)1709 уклав угоду з шведським королем Карлом XII про спільну боротьбу проти Московського царства. Поразка в Полтавській битві 1709 шведсько-українських військ змусила Г. відступити за межі України разом з І.Мазепою і Карлом XII. 26.6.1709 упорядкував переправу через Дніпро біля Переволочної, що дозволило гетьману, королю та частині гетьманських військ і запоріжців переправитись на правий берег. Після смерті І.Мазепи підтримував гетьмана П.Орлика, брав участь у створенні Конституції 1710. Весною 1711 очолював загін запорожців у невдалому поході П.Орлика на Правобережну Україну. В 1711-28 Г. обирався кошовим отаманом Олешківської Очі. Виступав проти повернення запорожців на територію України, підвладну

московському уряду.

ГОРДОН ПАТРИК (1635-1699) - московський генерал і контрадмірал. За походженням шотландець. До 1651 перебував на шведській і польській службі. В 1660 брав участь у боях проти московських військ під Любаром і Чудновом, але згодом перейшов на московську службу. На протязі 15 років служив в Україні. Під час Чигиринських походів 1677-78 керував фортифікаційними роботами у Чигирині. Учасник Кримських походів 1687-89 та Азовських походів 1695-96. Автор щоденника, який містить цінні матеріали з історії Лівобережної України кін. 17 ст.

ГОРКУША (Гаркуша) ФИЛОН (р.р .н. і см невід.) – полтавський полковник (1658-1670, з перервами). Походив з Бихова у Білорусі. З юнацьких років перебував на Запоріжжі, згодом служив у реєстровому козацькому війську. Навесні 1648 перейшов на сторону Б.Хмельницького. Учасник Жовтоводської битви 1648 і Корсунської битви 1648. Влітку 1648 за наказом гетьмана разом з Н.Небабою, М.Гпадким, Кривошапокою вів боротьбу проти польсько-литовських військ у північноукраїнських землях і Білорусі. В грудні 1648 козаки на чолі з Г. взяли в облогу Бихів, а в 1649 здобули Мозир, Гомель і Пинськ. В липні 1649 спільно з С.-М.Кричевським обороняв українські землі від литовських військ під командуванням Я.Радзивілла. В 1654 у складі українського посольства перебував у Москві. Був призначений наказним полковником полтавським. В 1656 їздив з дипломатичною місією до Варшави. В червні 1657 командував козацьким військом на Волині. Підтримував політику гетьмана І.Виговського. Брав участь у придушенні Пушкаря і Барабаша заколоту 1657-58. Дальша його доля невідома.

ГОРЛЕНКИ - український козацько-старшинський рід на Чернігівщині. Засновник роду Лазар Г. (р.н. невід.-п. .1687) полковник Прилуцького полку. Загинув у липні 1687 під час козацьких заворушень. Найвідоміші представники роду Г. Дмитро Г. (рр. н. і см. невід.) - прилуцький полк. (1692-1708). Один з найближчих сподвижників гетьмана І.Мазепи, активний прихильник розриву з Московією. В 1708 разом з І.Мазепою перейшов на сторону Карла XII. Супроводжував гетьмана І.Мазепу в еміграцію. Після смерті І.Мазепи (1709) був поряд П.Орликом і А.Войнаровським (одним з кандидатів на гетьманство). В 1711 і 1713 брав участь у походах гетьмана П.Орлика на Правобережну Україну. В 1715 внаслідок особистого конфлікту з П.Орликом повернувся в Україну. В 1715-30 змушений жити у Москві. В 1731 отримав дозвіл повернутися в Україну. Яким Г. (р. н. невід.-бл. 1758)- український військовий діяч, бунчуковий товариш. З 1729 Г. - генеральний хорунжий. В 1737 під час кримського походу - наказний гетьман, згодом -генеральний суддя. Яким Г. (Йоасаф: 1705-1754) - український церковний і освітній діяч, письменник. Внук Лазаря Г. і Д. Апостола. В 1725 закінчив Київську Академію. прийняв чернецтво, працював викладачем в цій академії. В 1737 став ігуменом Лубенського Мгарського Преображенського монастиря. З 1748 білгородський і обоянський єпископ. Дбав про розвиток освіти в Україні. Автор драми “Брань чесних семи добродстелей зь семи гръхами смертними” (1737). Василь Г. (1853-1907) -український письменник і мистецтвознавець. Н. в с.Яронівці (тепер Сумська обл.), освіту здобув у Ніжинському лицейі та Сорбонському ун-ті (Париж). Активно співпрацював з журналом “Киевская старина”. Автор численних праць про українських письменників (І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Мирного та ін.). Йому належать статті на історико-побутові та етнографічні теми, зокрема дослідження про українські думи і кобзарів. Частина праць опублікована у книгах “Южнорусские очерки й портреты” (1898), “Украинские были” (1899). “Отблески” (1908).

ГОРНОВИЙ ОСТАП (справжнє прізвище та ім'я - Дяків Осип; 1921-1950) - відомий діяч Організації Українських Націоналістів, письменник і публіцист. В 1943-44 Г. редагував у підпіллі журнали “Юнак” і “Вісті”. В 1945-48 - член відділу пропаганди Проводу ОУН. В 1948 Г. призначений Краєвим Провідником Львівського краю. В 1949-50- член Української Головної Визвольної Ради, заступник голови Секретаріату УГВР. Загинув у бою весною 1950.

ГОРОДЕЛЬСЬКА УНІЯ - угода між польським королем Владиславом II Ягайло та великим князем литовським Вітовтом укладена 2.10.1413 у м. Городлі на р. Західний Буг. Рішення Г.у., заперечуючи положення Кревської унії 1385 підтверджували існування Великого князівства Литовського як окремої незалежної держави. Разом з тим визнавалась політична зверхність польського короля, який мав стати великим князем литовським після смерті Вітовта. Г.У. передбачала проведення ряду заходів, спрямованих на уніфікацію систем органів державного управління обох країн, а також зрівняння прав шляхти католицького віровизнання Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Результатом Г.У. було зміцнення союзу Литви та Польщі у війнах з Тевтонським орденом.

ГОРODOVІ КОЗАКИ - 1. Частина українського козацтва, яка на відміну ви низового запорізького козацтва проживала не на Очі, а на волостях, або на городах тобто на землях що були під владою місцевої адміністрації Великого князівства Литовського. Г.к. виникли у першій половині 16 ст. у зв'язку з необхідною чинити опір, спустошливим набігам татар та турків на українській землі. Найбільш відомими організаторами загонів Г.К. були черкаський староста О. Дашкевич, барський староста Бернард Претвич, шляхтич С.Заборовський, князі Д.Вишневський та Б.Ружинський ін. За свою службу Г.к. одержували від уряду платню, та користувались різного роду правами та привілеями. У боротьбі з татарами і турками вони тісно співпрацювали з запорізькими козаками. У 1572 значну частину Г.к. було взято на державну службу і внесено до реєстру (див. реєстрове козацтво).

2. Офіційна назва козацького стану, яка вживалась на Україні з середини 17 - до 80-х років 18 ст. До Г.к. зараховувались особи, що були внесені до козацьких компутів (списків). Внаслідок укладення Березневих

статей 1654 кількість Г.к. встановлювалась у 60 тис.. На Г.к. поширювались всі привілеї козацтва. Основною їх повинністю була військова служба, від виконання інших повинностей та сплати податків вони звільнялися. В залежності від майнового стану Г.к. поділялися на кінних, піших та тяглих. Перші з них брали участь у військових походах, другі несли гарнізонну та сторожову службу, а треті віддавали повинності старшині. Після Андрусівського перемир'я 1667 і ліквідації козацтва на українських землях, що залишилися під владою Речі Посполитої. Г.к. збереглися тільки на Гетьманщині. Внаслідок реформи 1735 права і привілеї Г.к. надалі поширювались тільки на виборних козаків. Значна частина Г.к. була переведена у категорію підпомічників.

У 1783 виборні козаки також були позбавлені своїх прав і прирівняні до державних селян, одержавши назву "малоросійські козаки".

ГОРСЬКА АЛЛА ОЛЕКСАНДРІВНА (18.9.1929-28.11.1970) - українська художниця і відомий діяч правозахисного руху 60-х років в Україні. Н. в м.Ялті. Підчас війни пережила блокаду Ленінграда. Навчалась в художньому інституті в Києві. В 1961-65 разом з В.Стусом, В.Симоненком, І.Світличним-та ін. стала одним з організаторів і активним членом Клубу творчої молоді у Києві, який був-тоді центром українського національного життя. Брала участь в організації літературно-мистецьких вечорів, підготовці щорічних Шевченківських свят та ін. Плідно займалась мистецькою діяльністю, створила ряд монументально-художніх робіт. В 1964 за виконання Шевченківського вітражу до вестибюлю Київського університету (був знищений), виключена з Спілки художників, однак згодом поновлена. Належачи до групи "шестидесятників", брала активну участь в українському правозахисному русі. За участь в акціях протесту в 1965-68 проти розправ над українськими правозахисниками - Б. і М.Горинями, П.Заливахою, С.Караванським, В.Морозом, В.Чорноволом та ін. Г. була знову виключена зі Спілки художників і зазнала переслідувань з боку радянських органів безпеки. В квітні 1968 поставила свій підпис під листом-протестом 139 діячів науки і культури до тодішніх керівників СРСР у зв'язку з незаконними арештами і закритими судами над дисидентами. 28.11.1970 трагічно загинула при нез'ясованих обставинах у Василькові біля Києва. Похорон Г перетворився в демонстрацію протесту проти існуючого комуністичного режиму в Україні. Авторчисленних художніх творів: "Автопортрет з сином" (1960), "Портрет батька" (1960), "Абетка" (1960), "Біля річки" (1962-63), "Портрет В.Симоненка" (1963) та ін.

ГОРУК СЕМЕН (Сень:13.9.1873; за ін. даними -12.9. 1875-1920) - Український військовий діяч, журналіст, отаман Легіону Українських Січових Стрільців і Української Галицької Армії. Н. в м.Снятині (тепер Івано-Франківська обл.). Навчався у Коломийській гімназії, згодом -львівському ун-ті. В довоєнний період був активним членом "Молодої України" та Християнсько-Суспільної Партії, редагував часопис "Руслан". Став одним з організаторів товариства "Сокіл" в Галичині. В роки першої світової війни - командир сотні, з листопада 1914 - куреня Легіону Українських Січових Стрільців. Стрілецькі військові підрозділи під командуванням Г. визначалися в боях на Маківці над Стрипою і на Лисоні. Поранений піч Потуторами. В листопаді 1918 входив до складу Українського Генерального Військового Комісаріату, який очолив підготовку і проведення Листопадового повстання Листопадового повстання 1918 у Львові. З 5.11. до 10.12. 1918 Г -начальник штабу Начальної Команди УГА. Брав участь в українсько-польській війні 1918-19 і українсько-більшовицькій війні 1917-21. Заарештований більшовиками в квітні 1920 в Києві. З весни 1920 Г перебував у більшовицькому полоні у концтаборі Кожухов недалеко від Москви. В червні 1920 Г. разом з іншими галичанами був перевезений у табір особливого призначення на Соловецьких островах, де і загинув.

ГОСПОДАР - титул правителів Волощини і Молдови. У п.п. 14 ст. титулу Г вживали князі Галицько-Волинської держави, а в 14-16 ст. і князі Великого князівства Литовського.

ГОТИ (готони) - східногерманські племена (племена східних германців). За твердженням античних авторів (Пліній, Тацит, Птолемей), Г. на поч. н.е. жили на південному узбережжі Балтійського моря та в пониззі Вісли, куди переселилися з Скандинавії (о.Готланд). З 2 пол. 2 ст. Г. почали рух на Південь. В 1 пол. 3 ст. досягли Українського Причорномор'я,дебл.260захопили ряд античних міст держав - Ольвію, Тіру та Боспорську державу. Племена Г. поділялися на племінні групи, на чолі яких стояли вожді або конунги. Г. в союзі з іншими племенами здійснювали успішні воєнні походи в Малу Азію на Балканський п-ів (Дакію, Мезію). Вели війни проти Римської імперії, які привели до втрати імперією (в 271; за ін. даними - 274) Дакії. В 2 пол. 4 ст. з Г успішно боролися анти. Г, що осіли на захід від Дністра, називалися вестготами, а племена, які жили в нижній течії Дніпра - остготами. В 4 ст. прийняли християнство у формі аріанства. В цей же період Г створили сильне політичне об'єднання на чолі з остготським королем Германаріхом. В 375 готське об'єднання племен було розгромлене гуннами і витіснене з Причорномор'я. Невелика частина Г. залишилася в Криму.

ГОФМАН КАРЛ (р.н. невід.- квітень 1920) -австрійський і український військовий діяч, отаман (майор) Української Галицької Армії. За походженням австрієць. В роки першої світової війни - офіцер австрійської армії. З листопада 1918 командував армійською групою "Рудки" (група Гофмана), яка визначилася в боях з польською армією за Львів (див.Українсько-польська війна 1918-19). В лютому 1918 галицькі частини під командуванням Г., прорвавши оборону противника і розвиваючи наступ, зайняли населені пункти Поріччя, Долиняни, Вовчухи, Милятин, Бар та Довгомостиська, чим в значній мірі спричинилися до успішного завершення першого етапу Вовчухівської операції 1919. В червні 1919 очолив новосформовану Самарську (восьму) бригаду УГА. Розстріляний більшовиками у квітні 1920 в Одесі.

ГОФМАН МАКС (1869-1927) - німецький генерал начальник генерального штабу Східного фронту під час першої світової війни. В грудні 1917 - лютому 1918. Г. разом з державним секретарем закордонних справ Р. фон Кюльманом представляли Німеччину на мирних переговорах з делегацією Української Народної Республіки у Бресті. 27.1.)9.2.) 1918 як представник Німецької Найвищої Військової Управи підписав Берестецький мир 1918. Автор цікавих спогадів про події першої світової війни, в т.ч. про переговори в Бресті - "Der Krieg versäumten Gelegenheiten".

ГОФМАН ПЕТЕР (1865-1938) - австрійський військовий діяч, генерал, учасник першої світової війни. В 1914-15 - командуючий корпусом австрійської армії, до складу якого входив Легіон Українських Січових Стрільців. В 1918 -головнокомандуючий австрійськими військами в Україні.

ГРАВЕЦЬ ОМЕЛЯН (псевд.Батько; 1909-10.6.1944) - український військовий і політичний діяч, полковник Української Повстанської Армії. Н. в Чесанові на галицько-холмському прикордонні. В 1938-39 - організаторі технічний виконавець відомих демонстрацій українського населення, спрямованих проти польського окупаційного режиму. В 1939 заарештований польською поліцією. У вересні 1939 був звільнений з ув'язнення і повернувся на Холмщину. В 1939-41 - керівник підпільного зв'язку Проводу ОУН з осередками організації на українських землях. З 1941 Г. - член Головного Військового Штабу ОУН, Провідник Генеральної Округи ОУН на східноукраїнських Землях. Влітку 1943 призначений командиром групи військ "УПА-Північ". Загинув у бою з регулярними частинами Радянської армії на Вінниччині.

ГРАБ'ЯНКА ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ (р.н. невід.-бл.1738) - український козацький літописець, гадяцький полковий суддя (1717-28), обозний (1728-29)1 полковник (1729-38).31686 перебував на службі в козацькому війську. Учасник Кримських походів 1687 і 1689, Азовських походів 1695-96 і Північної війни 1700-21. В 1723 Г. разом з іншими старшинами їздив до Петербурга добиватися скасування Малоросійської Колегії та відновлення виборів гетьмана (див. Коломацькі петиції 1723). За це був 1723-25 ув'язнений у Петропавлівській фортеці. В 1725 Г. після смерті Петра 1 повернувся в Україну. Брав участь в російсько-турецькій війні 1735-39. Влітку 1738, прикриваючи зі своїм полком відступ російської армії з Криму, загинув у бою. Г. - автор історичного твору літописного характеру "Действия презельной и от начала поляков кровавой небывалой брани Богдана Хмельницкого-с поляками- Року 1710". Твір викладає історію України з давніх часів до 1709. Джерелом для написання твору Г. служили офіційні документи, польські хроніки, щоденники, розповіді сучасників подій. Головну увагу приділяє історії козацтва та національно-визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57. Оригінал твору не зберігся. Відомо бл. 20 списки літопису Г.

ГРЕК ДАНИЛО (Д.Калаугер, Д.Олівеберг, Олівеберг де Грекані: рр.н. і см. невід.) - український державний діяч і дипломат 50-х років 17 ст. Грек за походженням. Був ієромонахом в Афінах. За деякими даними, прибув в Україну з антиохійським патріархом Макарієм (за ін. даними - як посол шведської королеви Христини) 28.3.1654 був прийнятий під Білою Церквою гетьманом Б.Хмельницьким. З червня 1654 перебував на українській дипломатичній службі. 28.6.1654 очолив посольство до королеви Христини, а 30.10. був прийнятий новим королем Швеції Карпом Х. За дорученням Б.Хмельницького представив план створення антипольської коаліції і балтійсько-чорноморського союзу проти Османської імперії. В 1655 брав участь в поході української армії у Галичину, а в травні 1655 їздив разом з К.Бурляєм з дипломатичною місією у Швецію. В червні 1656 очолював українське посольство в Трансільванію, а згодом до Молдавії і Волощини. Деякий час жив у Пруссії. Влітку 1657 Г. за згодою Б.Хмельницького вступив на шведську дипломатичну службу і в червні 1657 разом з шведським послом Лілієнкроною приїздив до Чигирини. Був шведським резидентом у Молдавії, де відстоював інтереси України. За гетьманства І.Виговського займав відповідальну пости в гетьманській адміністрації. Дальша його доля невідома.

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ - вищий духовний навчальний заклад, заснований в 1928 у Львові митрополитом А.Шептицьким. Мала два факультети -богословський і філософський. Навчання тривало п'ять років. Мови викладання -українська і латинська. У 1934-39 у академії навчалось 350-400 студентів. Одним з організаторів і ректором Г.-К.Б.А. був Й.Сліпий. Серед професорсько-викладацького складу навчального закладу були митрополит А.Шептицький, Й.Сліпий, М.Чубатий, І.Крип'якевич та ін. Закрита радянською владою в 1944.

Сьогодні здійснюються заходи по відновленню діяльності Г.-К.Б.А.

ГРЕКОВ (Греків) ОЛЕКСАНДР (Михайло) (1875-1958) - відомий український військовий діяч, ген.-хорунжий Армії УНР. Родом з Чернігівщини. В роки першої світової війни -ген. російської армії. В листопаді 1917 призначений командиром 2 Сердюцької дивізії, сформованої за наказом коменданта київської воєнної округи полк. В.Павленка. З грудня 1918 командуючий Південної Групи військ Армії Української Народної Республіки. Наприкінці 1918 на поч. 1919 - міністр військових справ УНР. У складі української делегати вів переговори в Одесі з представниками Антанти про надання Директори УНР воєнної допомоги у боротьбі проти більшовиків. 9.6. 1918 Є.Петрушевич призначив Г. командуючим Українською Галицькою Армією. Підготував і провів Чортківський наступ 1919. В еміграції жив у Австрії. В 1945 заарештований радянськими спецслужбами у Відні і засланий у концтабір. В 1956 звільнений з ув'язнення.

ГРЕНЕР ВІЛЬГЕЛЬМ (1868-1939) - німецький військовий діяч. начальник штабу німецьких військ в Україні (1918), генерал-поручник. Н. в м.Вюр-тенберзі. Навчався в Академії генерального штабу. На поч. першої

світової війни керував роботою німецьких залізниць і організацію військових перевезень. З кін. 1916 перебував на Східному фронті, де командував дивізією, згодом - корпусом. -представником німецької центральної влади на українських землях. Підтримав прихід до влади гетьмана П.Скоропадського. За ініціативою Г. було демобілізовано Синезупанників та Сірожупанників дивізії і полк, Січових Стрільців. На поч. листопада 1918 призначений начальником Генерального штабу німецької армії. З 1919 міністр шляхів, з 1927 військовий міністр. Один з засновників Українського Наукового Інституту в Берліні. Автор спогадів "Полководець проти волі".

ГРИВА МАТВІЙ (рр.н. і см. невід.) - запорізький козак, один з керівників гайдамацького руху в 30-х рр. 18 ст. В 1734 загін повстанців під проводом Г. здобув Вінницю. Учасник повстання під керівництвом Верлана. Після поразки повстання з невеликим загоном виступив на Запоріжжя. Восени 1736 гайдамацький запн Г зайняв Паволоч (Житомирська обл.) і Погребище (Вінницька обл.). Історичних даних про дальшу долю Г. немає

ГРИГОРІЙ ІІ БОЛГАРИНОВИЧ (ГРЕК Григорій: р.н.невід.- 1472) • православний митрополит київський (1458-1472). Після прийняття Флорентійської унії 1439 Константинопольський патріарх Григорій Мамма висвятив, а Папа Римський Каліст III в 1458 призначив Г.ІІ Б. київським митрополитом. Висвячення Г.ІІ Б. на Київську митрополію означало відновлення незалежної митрополії, яка охоплювала всі українські і білоруські землі. Митрополит отримав титул "Київського і всієї Русі", а з 16 ст. - "Київського, Галицького і всієї Русі". В 1469 Г.ІІ Б. відійшов від унії і був Затверджений на митрополічій кафедрі Константинопольським Патріархом Діонісієм, який не визнавав Флорентійської унії.

ГРИГОРІЙВ (Григор'єв) МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1888-27.7.1919) - український військовий діяч, полк. Армії УНР. Н. в с.Верблюжці на Херсонщині. До першої світової війни служив у державних установах. В 1914 мобілізований у російську армію. Воював у чині штабс-капітана, за участь у боях відзначений Георгієвським хрестом. В 1917 Г. взяв активну участь в українізації військових частин російської армії. У 1918 служив у Збройних Силах Української Держави. З ІІ пол. 1918 за дорученням С.Петлюри готував повстання проти гетьмана П.Скоропадського на півдні України. В листопаді 1918 об'єднавши піч своїм командуванням численні повстанські загони, передав їх у розпорядження Дирек-торії УНР. Ведучи боротьбу проти білогвардійських військ повстанська армія (бл. 20 тис. чол.) під командуванням Г. в грудні 1918 зайняла Миколаїв і продовжила наступ у напрямі на Херсон. Після відступу Директорії УНР з Києва, Г. 18.2.1919 розпочав у Харкові переговори з більшовицьким урядом України. Наприкінці лютого очолив Задніпровську стрілецьку бригаду, з квітня - дивізію. Провів операцію по звільненню півдня України від військ Антанти, здобувши на 10.3. 1919 Херсон, а 15.3.1919 Одесу. Побачивши грабіжницьку політику більшовиків в Україні, яка супроводжувалася кривавими репресіями проти українського селянства, Г. вирішив підняти антибільшовицьке повстання. 8.5.1919 він звернувся з універсалом "До українського народу", в якому закликав до боротьби проти російських продзагонів і комісарів, та створення Рад без більшовиків. 9.5.1919 повстанська армія розпочала наступ з р-ну Знамянки-Олександрії-Куцівки на Катеринослав і Єлисаветград. 10.5. загони повстанців здобули Черкаси. 11.5. -Золотоношу, 12.5. - Кременчук. Г розраховував швидким маршем пройти Лівобережну Україну і оволодіти Харковом. Проте дальшим успіхам Г перешкодили амбіційні устремління деяких керівників повстанських загонів, що не дозволило йому об'єднати всі антибільшовицькі сили. В кін. травня проти повстанців було кинуте добірні більшовицькі військові частини піч командуванням К.Ворошилова і О.Пархоменка, які зупинили наступ. Після ряду кровопролитних боїв на Полтавщині Г. зі своїми військами змушений був відійти на Херсонщину. Влітку 1919 війська Г. об'єднались з загонами Н.Махна. Г. був обраний командиром об'єднаної армії, а Н.Махно -головою реввійськради. 27.7.1919 піч час конфлікту з отаманом Махном у с.Сентовому на Харківщині Г загинув. Деякі загони військ Г приєднались до повстанців Н.Махна, а більшість піч ударами більшовиків і денікінців розсіялась.

ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ (псевд. Плака, Альбов; 1701-7.10,1747) - український мандрівник і письменник. Н. в Києві. В 1715-23 навчався в Київській Академії, в 1723-24 - у Львівському єзуїтському колегіумі. В 1724-47 подорожував по Угорщині, Болгарії,

Австрії, Румунії, Греції, Італії, Палестині, Сирії, Аравії та Єгипту. Залишив цінні записки про свої подорожі, в яких описував життя і побут, культуру відвіданих ним країн. Свої подорожні записи оформив 150 малюнками - види міст, пам'ятки архітектури ("Каїр", 1727; "Гора Ліван. Ліванські кедри", 1728 та ін.). Вперше надруковано в 1778.

ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ ІВАН ГРИГОРОВИЧ (1713-1785) - видатний архітектор, представник українського барокко. Брат В.Г.Григоровича-Барського. Вчився в Київській Академії. Побудував водогін на Подолі з павільйоном-фонтаном "Феліціан" (1748-49; на поч. 19 ст. - "Самсон", відновлено в 1982), надбрамну церкву з дзвіницею у Кирилівському монастирі 17 (50-60), церкви -Покровську (1766) і Миколи Набережного (1772-85)-всі у Києві, бурсу Київської Академії (1778); Собор Різдва Богородиці (1752-63), церкву (1761) в с.Лемешках (тепер Козелецького р-ну Чернігівської обл.). Творчість Б. відіграла визначну роль у розвитку українського барокко 2 пол. 18 ст., в якому зароджувалися риси класицизму.

ГРИДЬ (гридинь, гридень) - назва князівських дружинників у Київській державі. Г, звичайно називали молодших воїнів на виміну від старших (бояр). Г. несли воєнну службу і брали участь в управлінні князівським господарством.

ГРИЦАЙ ДМИТРО (псевд. Перебийніс; 1907-1945) - український військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий Української Повстанської Армії. Н. в с.Дорожів Самбірського повіту на Львівщині (тепер село Самбірського р-ну Львівської обл.). Середню освіту здобув у Дрогобицькій гімназії. Ще навчаючись у гімназії, брав участь у діяльності Організації Вищих Класів Українських Гімназій, а згодом став членом Української Військової Організації. В 1928 вступив на фізико-математичний факультет до Львівського ун-ту. Не закінчивши навчання, був мобілізований. Служив у польській армії, з відзнакою закінчив офіцерську школу. В цей період свого життя став членом Організації Українських Націоналістів. З 1933 керівник Військової Референтури Крайової Екзекутиви ОУН. В 1934 заарештований польською поліцією і протягом двох років був ув'язнений у концтаборі Береза Картузька. Після звільнення з концтабору Г. продовжив навчання в ун-ті. В 1939 був знову ув'язнений у Березі Картузькій. Звільнений у вересні 1939 після розвалу польської держави. В 1940-41 - член Революційного Проводу ОУН і учасник другого Великого Збору ОУН. В 1941-43 Г. брав активну участь у партизанській боротьбі проти гітлерівців. Восени 1941 очолив Крайовий Військовий Штаб ОУН, який займався викриттям тактичних планів німецького командування, створенням складів зі зброєю і боеприпасами, підготовкою офіцерських кадрів для майбутньої української армії. Весною 1943 -заарештований гестапо. Звільнений з ув'язнення піч час нападу на тюрму відділу Української Повстанської Армії. Очолив Головний Військовий Штаб УПА. З січня 1945 призначено на пост Шефа Штабу УПА. 1.11.1945 Г. було присвоєно звання генерала. Восени 1945 разом з членом Проводу ОУН Маївським Тарасом, виконуючи завдання Української Головної Визвольної Ради. потрапив у засідку чеської поліції при переході через чесько-німецький кордон. Був захоплений в полон і після жаклихвих тортур страчений в тюрмі у Празі.

ГРИНЧЕНКО БОРИС ДМИТРОВИЧ (літ. псевд. Василь Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільховий та ін. ; 27.11(9.12).1863-23.4.(6.5).1910) - видатний український письменник, гро-мадсько- політичний діяч, вчений - мовознавець і педагог. Н. на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (тепер Сумська обл.). Вчився в реальному училищі у Харкові. З 1881 вчителював на Слобожанщині і Катеринославщині. В 1891 (за н. даними - 1892) Г. спільно з І.Липою, М.Міхновським, Ю.Міхновським, В.Боровиком, М.Вороним, О.Черняхівським заснував Братство Тарасівців. В 1884-1900 працював у Чернігівському земстві, активно співпрацював з місцевою Громадою. На кошти І.Череватенка, організував на Підросійській Україні видавництво популярних книжок українською мовою ("Про грім та блискавку", "Велика пустиня Сахара", "Жанна д'Арк", життєписи І.Котляревського, Є Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та ін. 31902 жив і працював у Києві. 31904-став одним з лідерів новоствореної Української Демократичної Партії. Наприкінці 1904 очолив ліву течію УДП, яка утворила Українську Радикальну Партію, (наприкінці 1905 об'єдналась з УДП в Українську Демократичну - Радикальну Партію. За дорученням київської Громади редагував "Словар української мови" (т.т. 1-4, 1907-09), з 1906 - співробітник газети "Громадська Думка" .а редактор журналу "Нова Громада". В 1906-09 очолював київську "Просвіту". Г. належав до гурту найвизначніших представників українського народництва. В період найбільшого розмаху великодержавно-шовіністичної політики російського уряду в Україні, виступав за послідовне проведення національно-культурницької роботи серед українського суспільства. Свої політичні погляди виклав у написаній ним програмі УДРП та у "Листах з Наддніпрянської України" (газета "Буковина", 1892-93).

Літературну діяльність розпочав у 80-ті роки. Г. автор близько 50 оповідань ("Чудова дівчина", 1884; "Сама, зовсім сама", 1885; "Олеся", 1890; "Украла", 1891; "Дзвоник", 1897 та ін.), повістей ("Соняшний промінь", 1890; "На розпутті", 1891; "Серед темної ночі", 1900; " Піч тихими вербами", 1901), збірок поезії ("Пісні Василя Чайченка", 1884; "Під сільською стріхою", 1886; "Підхмарним небом", 1893 та ін.). Історичній темі присвячені драми: "Серед бурі" (1897), "Степовий гість" (1897), "Ясні зорі" (1884-1900). Г. перекладав твори Фрідріха Шіллера, Йогана-Вольфганга Гете, Гайнріха Гейне, Віктора Гюго, та ін. Г. впорядкував і видав у трьох книгах "Етнографічні матеріали зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях" (т.т. 1-3, 1895-99). Йому належать цінні збірки народної творчості "Пісні та думи" (1895), "Думи кобзарські" (1897), "Веселий оповідач" (1898) та ін. Плідно працюючи в галузі народної освіти. Г. свої педагогічні погляди виклав у працях: "Яка тепер народна школа в Україні" (1896), "Народні вчителі і вкраїнська школа" (1906), "На беспросветном пути. Об украинской школе" (1906) та ін. Г. боровся за навчання українських дітей рідною мовою, виступав за чистоту української літературної мови. Створив ряд шкільних підручників, серед яких "Українська граматика", "Рідне слово". Помер у Оспедалетті (Італія), похований у Києві.

ГРОМАДИ - організації української інтелігенції у II пол. 19 - на поч.20 ст. в Україні, які вели національно-культурну та громадсько-політичну діяльність. Існували таємно в Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Херсоні, Чернігові та ін. містах України. Перша виникла наприкінці 50-х років 19 ст. в Петербурзі,до складуякоївходилиМ.Костомаров, Т.Шевченко, П.Куліш, В.Білозерський, Ф. і О.Лазаревські та ін. Коштом українських землевласників В.Тарнавського і Г.Галагана видавали твори українських письменників, а в 1861-62 - журнал "Основа". В 1861 Г. утворилась у Києві, і в 70-90-ті 19 ст. стала головним осередком національно-культурної роботи в Україні. В цей період до київської Г. входили .В.Антонович, М.Драгоманов, П.Чубинський, Т.Рильський, Ф.Вовк, М.Лисенко, М.Старицький, В.Рубінштейн, І.Нечуй-Левицький та ін. Члени Г. вважали, що їх основним завданням є поширення освіти та пробудження національної свідомості .народу. Вони брали активну участь у роботі недільних шкіл, видавали українську популярну і наукову літературу, збирали матеріали з етнографії і фольклору. Члени Г. активно співпрацювали у Південно-Західному Відділі Російського Географічного Товариства (1873-75), а також дебатували актуальні проблеми суспільно-політичного життя України в газеті "Київський Телеграф". Емський

указ 1876 звинуватив Г. і заборонив їх дальність. Внаслідок репресій 1875-76 було припинено видання "Кієвського Телеграфа", закрито Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства, звільнено

з Київського ун-ту М.Драгоманова і М.Зібера. Частина громадівців на чолі з М.Драгомановим емігрувала за кордон, де почала видавати зб. "Громада" (1878-82). У 80-х роках 19 ст. громадівці в Україні об'єднались навколо журналу "Кієвская Старина" (1888-1906), який матеріально підтримували В.Симиренко, В.Тарнавський і Є.Чикаленко. До київської Г. наприкінці 19-поч. 20ст. ввійшли молоді діячі: Тимченко, С.Єфремов, М.Левицький, І.Стещенко, Л.Жебуньов та ін. Активно працювали тоді Г. в Одесі (В.Мальований, О.Андрієвський, Є.Борисов, Ф.Щербина), в Харкові (Д.Пильчиків, В.Александров, П. і О.Єфименки), Чернігові (М.Шраг, М.Коцюбинський, Б.Грінченко). Полтаві (М.Дмитріїв) та ін. містах України. В 1897 в Києві з ініціативи В.Антоновича і О.Конинського відбувся з'їзд членів Г., на якому було засновано Загальну Українську Безпартійну Демократичну Організацію. До новоствореної організації увійшли всі Г., що існували в 20 містах України, Діяльність Г. в Україні продовжувалась до Лютневої революції 1917.

"ГРОМАДСЬКА ДУМКА" - перша щоденна громадсько-політична газета українською мовою у Підросійській Україні. Виходила з поч. 1906 (за деякими даними - з 31.12.1905) у Києві. Заснована Є.Чикаленком, В.Симиренком і В.Леонтовичем. У газеті працювали Ф.Матушевський, С.Єфремов, В.Дурдуківський, Б. і М.Грінченки, 1.8.1906 за розпорядженням російського уряду газету було закрито. 15.9.1906 видання "ГД." було продовжено під назвою "Рада".

ГРОМИКА МИХАЙЛО (р.н. невід. - П.1652) -білоцерківський полковник (1649-52). Прихильник досягнення компромісу з Річчю Посполитою, один з ініціаторів Білоцерківського договору 1651. Вбитий у Корсуні козаками, незадоволеними умовами договору.

ГРОШІ - особливий товар, що є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів Г. виконують функції мірила вартості та засобу обігу. Крім того, вони є засобами нагромадження та платежу. З утворенням світового ринку деякі національні Г. виконують функції світових.

З найдавніших часів грішми були різні товари: хутра звірів, металеві сокири, мушлі каури тощо. Однак завдяки своїм фізичним властивостям найбільш вживаним загальним еквівалентом вартості дуже швидко стають благородні метали: золото та срібло. Згодом вони набирають форми монет.

Найдавнішими монетами відкарбованими на українських землях були емісії грецьких колоній заснованих на північному узбережжі Чорного моря (Ольвія, Тіра, Херсонес, Пантікапей та ін.) Випускались вони впродовж 6 ст. до н.е. - 4 ст. н.е. Однак ареал їх розповсюдження є незначним. Одночасно поширювались і монети карбовані на монетних дворах материкової Греції та островів Егейського моря і Малої Азії.

Значно частіше зустрічається на українських землях монетна продукція стародавнього Риму. Насамперед, це срібні денарії імператорської епохи, особливо часів панування імператорів Траяна, Адріана, Луція Вера, Марка Аврелія та Коммода (2 ст. н.е.). Ці монети перебували в обігу до 5 ст. Знахідки більш пізнього часу є рідкими. Масштаби використання римських денаріїв були дуже значними. Інколи у скарбах фіксується по декілька тисяч цих монет, а всього монетних знахідок у яких вони присутні зафіксовано біля 1500.

У 6-7 ст. на землях України з'явилася невелика кількість візантійських монет -срібних та бронзових, рідше золотих.

Впродовж 8-11 ст. на грошовому ринку Київської держави домінують арабські дірхеми, відкарбовані на чисельних дворах Арабського халіфату у Середній Азії, Ірані, Північній Африці, на Близькому Сході і навіть на Піренейському півострові. На Русь вони проникали двома основними шляхами -Волзьким та шляхом "з варяг у греки". Причому більш інтенсивним був перший. Одночасно потреби ринку обслуговували візантійські срібні міліарісії та західноєвропейські монети денарієвого типу. Але вплив цих грошових одиниць на економічне життя був мізерним.

В епоху найбільшої могутності Київської держави князі розпочали власне монетне карбування. Так, Володимир Святославич Великий (980-1015) випускав т. зв. "златники" та "срібляники" - золоті та срібні монети, на лицевій стороні яких поміщено зображення князя з усіма регаліями, а на зворотній - княжий герб - тризуб. Після Володимира Великого срібну монету карбували князі Святополк Ярополкович (1015-1019), Ярослав Мудрий (1019-1054) та можливо, тмутараканський князь Олег-Михаїл. Деякі з них виконані на високому мистецькому рівні і є цінними пам'ятками нашої історії.

У другій половині 11 ст. у зв'язку з припиненням масового ввозу іноземних монет і відсутністю власних покладів срібля Київська Русь вступає у т. зв. "безмонетний період". Є припущення, що тоді роль засобів обігу виконували хутра звірів, насамперед, куниці та білки. Вони використовувались паралельно з арабськими монетами. У письмових джерелах згадуються такі і номінали тогочасної грошової системи: куна, ногата, резана, векша, гривна. Співвідношення між ними, на основі розрахунків здійснених за Короткою редакцією "Руської Правди" виглядає так: 1 гривна = 20 нотатам = 25 кунам = 50 резанам = 150 векшам

У 12-13 ст. при проведенні значних фінансових операцій широке використовувались срібні злитки - гривни. Розрізняють декілька їх типів, основними з яких є: київські, чернігівські та новгородські. Різною була і вага гривен. Теоретично вона становила 204,756 г. срібла.

У 14 ст. монетне карбування на українських землях відновлюється. Після завоювання Галичини поляками,

король Казимир III Великий (1333-1370) розпочав тут емісію т. зв. "квартників" (півгрошів) зі срібла та мідних "пулів". Перші з них несуть зображення герба Галичини - крокуючого лева та напис "moneta russiae". Монета цього типу карбувались у Львові і наступниками Казимира III Людовиком Угорським (1370-1382) та його намісником у Галичині - Володиславом Опольським (1372-1378), а також при Владиславі Ягайло (1386-1434). Одночасно, останній з них карбував і т. зв. "львівські квартники" - півгроші з написом "moneta lemburgensis", які випускались до 1414 р. Після встановлення у середині 14 ст. литовського панування на основній частині українських земель, у Київському удільному князівстві випускав власну монету князь Володимир Ольгердович (1362-1394). Крім нього, відомі карбовані на Чернігівщині монети кн. Дмитра Корибута. Припускають, що емісію вели і інші удільні князі.

У другій половині 14-15 ст. домінуюче становище на грошовому ринку посіли празькі гроші, - монети, що карбувались у величезній кількості чеськими королями починаючи з 1300 р. Найбільш поширеними на українських землях є гроші Вацлава IV (1378-1419). Останні з монет цього типу датуються першою половиною 16 ст. Крім празьких грошів, у монетних скарбах цього часу бачимо продукцію польських; литовських, золотоординських, московських монетних дворів. При проведенні значних фінансових операцій використовувались золоті дукати (3,48 г), переважно угорського карбування. Одиницями грошової лічби були копа, що дорівнювала 60 грошам (1 гріш = 10 денаріїв (пенязів), яка використовувалась у Великому князівстві Литовському, та гривна (48 грошів, 1 гріш = 18 денаріїв), що домінувала в Галичині.

У 16 ст. , внаслідок грошової реформи Сигізмунда 11526-1528 рр. грошове господарство українських земель зазнає суттєвих змін. На ринку з'являються нові номінали: шостак - 6 грошів, трояк - 3 гроші, гріш, тернарій (третяк) - 3 денарії, солід (шеляг) - 6 денаріїв тощо. Основною лічильною одиницею стає злотий, що дорівнював 30 грошам. Зростає і кількість та асортимент крупної монети з'являються срібні талери (біля 28 г.) та їх фракції 1/2 та 1/4. Карбувались вони переважно на монетарних Голландії, Південних Нідерландів, різних володінь Німеччини, рідше Польщі. Серед золотих дукатів переважають голландські та угорські, а також венеціанські "цехіни". У 16 ст. співвідношення талера і дуката переважно становило 3:2.

У 17 ст. з'являються нові номінали монет - це орти (1/4 талера) та півтораки (1 1/2 Кредитні гроші - низькопробні "тинфи", номінальна вартість яких дорівнювала 1 злотому (30 грошів), а реальна не перевищувала 12, та мідні соліди - "боратинки". В цей час було відкрито Львівський монетний двір, який функціонував у 1656-1663 рр. (з перервами). Тут випускались переважно срібні орти та шостаки, а також невелика кількість талерів та золотих монет.

Дискусійним залишається і питання проведення грошового карбування Богданом Хмельницьким. Більшість дослідників не схильні підтримувати цієї думки, але дехто (зокрема акад. І.П.Крип'якевич) її схвалює Є також дані про карбування півтораків - чехів гетьманом П. Дорошенком у м. Лисянка.

На українських землях, які після укладення Андрусівського перемир'я 1667, залишилися у складі Речі Посполитої, до першого її поділу (1772) грошове господарство залишилося практично без змін.

Іншою була картина, на землях, що відійшли до Російської держави. Тут відразу ж почали поширюватися російська монета, яку населення не хотіло приймати. І тільки після Полтавської битви 1709 Петро 1 заборонив використовувати іноземну монету в Україні, але вона ще зустрічалась на ринку до 30-х рр. 18 ст. Впродовж 18 ст. і до революції 1917 тут домінували російський рубль та копійка (1/100 рубля).

Внаслідок першого поділу Речі Посполитої (1772) Галичина відійшла до складу Австрійської імперії. У 1774 вона захопила і Буковину. На цих землях австрійський уряд запровадив власну грошову систему: 1 гульден (флорин) дорівнював 60 крейцерам. Деякий час велося карбування міцних монет для Галичини номіналом 1 шиллінг, та 3 крейцари. З 1857 гульден став дорівнювати 100 крейцерам. Внаслідок грошової реформи 1892 у Австро-Угорщині було запроваджено золотий монометалізм і основною грошовою одиницею стала корона (крона), яка ділилася на 100 геллерів (філлерів).

Після відновлення української національної державності 1917 р. з'явилась необхідність випустити власні гроші. Ухвалою Української Центральної Ради від 19.12.1917 року було вирішено випустити перші кредитні білети номінальною вартістю 100 карбованців. Вони були віддруковані в одній з українських друкарень Києва і з'явилися в облігу вже 24 грудня того ж року. Це були перші паперові Г. на яких було поміщено зображення державного герба України - тризуба і написи українською мовою. Одночасно на банкнотах цієї емісії бачимо написи російською, єврейською та польською мовами.

Законом Української Народної Республіки від 1.03.1918 р. грошовою одиницею стала гривня, яка дорівнювала 1/2 карбованця і ділилася на 100 шагів. В обігу перебували грошові знаки вартістю 10,25, 50, 100, 250, 1000 карбованців, а також 2, 5, 100, 500, 1000 і 2000 гривень. Гривні всіх номіналів, крім 5 гривень були надруковані у Берліні, 5 гривень випускались у Станіславові (тепер м. Івано-Франківськ). Карбованцеві купюри друкувались у Києві, Кам'яну Подільському та в деяких інших містах. Поліграфічний рівень їх виконання значно гірший і у зв'язку з цим їх часто підробляли. Розмінна монета - шаги, випускались у вигляді поштових марок, номінальною вартістю 10, 20, 30, 40 та 50 шагів.

Грошові знаки часів Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР мають високу мистецьку вартість. У їх проектуванні приймали участь відомі митці: Нарбут, Модзалевський, Красівський, Приходько,

Романовський, Середа, Краловський.

Під час першої світової війни та визвольних змагань українського народу у зв'язку з браком розмінної монети з'явилась велика кількість міських та регіональних грошових знаків т. зв. бон, чеків, розмінних знаків, тощо. Зокрема на Волині вони випускались у Кремену, Дубно, Луцьку, Острозі, Житомир, Рівному та н, а в Галичині - у Львові, Дрогобичі, Бродах, Золочча, Тернополі, Збаражі, Сокалі

Після встановлення на українських землях більшовицького режиму, а згодом і включення їх до складу СРСР тут були поширені знаки радянського зразка. На західноукраїнських землях у міжвоєнний період використовувались Г. держав, до складу яких вони входили: у Галичині польська марка, а з 1924 - злотий, що дорівнював 100 грошів, на Закарпатті - чехословацька крона, яка ділилася на 100 геллерів, а на Буковині - румунська лея, що складалася з 100 бані.

Після відновлення державної незалежності України 1991 р. взято курс на запровадження в обіг власної грошової одиниці - гривні.

ГРУПА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ МОЛОДІ - перша нелегальна молодіжна політична організація націоналістичного напрямку у Західній Україні. Створена групою студентів Львівського (таємного) Українського Університету на поч. 20-х років для боротьби проти впливу комуністичної ідеології на українське суспільство. Провідними членами організації були: О.Боднарів, Ю.Вассиян, І.Габрусевич. В.Диденко, В.Кравців, С.Охримович. В 1926 внаслідок об'єднання Студентських Громад і "ГУДМ" виник Союз Української Національної Молоді.

ГРУПА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОЛОДІ - перша організація української молоді за кордоном, яка стояла на засадах націоналізму. Створена в таборі для інтернованих бійців УГА в чеському м.Ліберціна поч. 1921. Організаторами ГУНМ стали З.Петрів, М.Коновалець, І.Вільховий, В. Бас, І.Гіжа та ін. Згодом до складу цієї організації увійшли О. Бойдуник, М.Козак, Ю.Вассиян, С.Нижанківський. Восени 1922 осередки ГУНМ існували у Празі, Брно, Подєбрадах, пізніше - у Відні, Берліні і Граці.

Навесні 1924 у Празі відбувся з'їзд представників усіх осередків організації, на якому було узгоджено ідейні основи розбудови ГУНМ і поставлено питання про необхідність об'єднання всіх націоналістичних організацій. Восени 1924 створено керівний орган організації - Екзекутиву ГУНМ. Головами ГУНМ обирались: М.Ковалець, С.Нижанківський, З.Петрів, Л.Макарушка, М.Коновалець, Пижа, О.Бойдуник. На поч. 1927 офіційні переговори представників ГУНМ і Легії Українських Націоналістів завершилися створенням координаційного центру діяльності цих двох організацій - "Союзу Організацій Українських Націоналістів". А вже 28.1.1928 відбулося остаточне злиття цих двох організацій в "Союз Українських Націоналістів".

ГРУША ІВАН (рр.н. і см. невід.) - державний діяч серед. 17 ст., військовий, дипломат, генеральний писар (1658-69). Походив з шляхетського роду. 7.9.1656 разом з І.Ковалевським від імені гетьмана Б.Хмельницького підписав з українсько-семигородський договір, за яким обидві сторони зобов'язались надавати одна одній військову допомогу у боротьбі проти Речі Посполитої (див.Українсько-семигородський договір 1656). В липні 1657 на прохання представників від Пинського повіту їздив до Пинська для прийняття від місцевого населення присяги на вірність гетьману Б.Хмельницькому. За гетьманування І.Виговського був військовим генеральним писарем.

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (17(29).9.1866-24.11.1934) - видатний український історик, визначний політичний і державний діяч, публіцист. Н. в м.Холмі (тепер м.Хелм, Польща) у сім'ї педагога-славіста. Походив з давньої (відомої з 18 ст.) священницької родини Грушів (згодом Грушевських з Чигиринщини. Невдовзі сім'я Г. переїхала за місцем роботи батька спочатку у Ставропіл, згодом - на Кавказ. З 1880 навчався у Тифліській гімназії, а в 1886-90 - на історико-філологічному факультеті Київського ун-ту. В травні 1894 захистив дисертацію та тему "Барське староство" і отримав ступінь магістра. В цей період свого життя брав активну участь у дальності київської Громади. В 1894 за рекомендацією В.Антоновича переїхав до Львова, де посів кафедру української історії у Львівському ун-ті. В 1898-1913 Г., очолюючи Наукове Товариство м.Шевченка у Львові, проводив величезну роботу по реорганізації товариства за зразком європейських академій наук, збиранню фондів, створенню бібліотеки і музею. У 1895-1913 редагував "Записки Наукового Товариства ім.Шевченка".

Г. створив у Львові школу істориків України, до якої належали І.Крип'якевич, І.Джиджора, О.Терлецький, С.Томашівський, В.Герасимчук, М.Кордуба. В 1898 у Львові вийшов перший том монументальної праці Г. "Історія України-Руси" (в 10 т.), яка продовжувала видаватись в 1899-1937 у Львові і Києві. Політичну діяльність Г. розпочав у Галичині, де в 1899 став одним з засновників Української Національно-Демократичної Парті. В роки першої російської революції багато часу проводив на Наддніпрянській Україні. В 1907 Г. організував і очолив Українське Наукове Товариство^ Києві. В 1908, продовжуючи свою політичну діяльність, Г. став одним з ініціаторів створення і головою Товариства Українських Поступівців. яке об'єднало більшість українських партій та національно-громадських організацій. В цей період Г. видав ряд публікацій щодо українського питання - "З біжучої хвилі" (1906), "Визволення Росії і українське питання" (1907), "Наша політика" (1911), "Вільна Україна" (1917). Перша світова війна застала Г. в Галичині В листопаді 1914 Г. (через Австрію, Італію і Румунію) зумів повернутися до Києва. Тут був заарештований російськими властями, які вже давно слідували за його діяльністю, звинувачений у "австрофільстві" і засуджений до заслання у Сибір. На прохання Російської Академії Наук Г. переводять спершу до

Симбірська, згодом до Казані, а звідти - до Москви. 14(27).3.1917 повернувся до Києва, де одночасно був обраний головою Української Центральної Ради. УЦР на чолі з Г., враховуючи зміну політичної і соціально-економічної ситуації, пройшла шлях від вимог автономії до проголошення незалежної України (див.Універсали Української Центральної Ради).

29.4.1918 Г. був обраний президентом Української Народної Республіки. Після приходу до влади 29.4.1918 гетьмана П.Скоропадського ввійшов від активної політичної діяльності. В березні 1919 Г. емігрував в Чехо-Словаччину, а потім в Австрію, де розгорнув широку наукову і публіцистичну діяльність. В 1919 Г. заснував Український соціологічний інституту Відні, в 1920-22 редагував орган Української Партії Соціалістів-Революціонерів. "Борітеся - поборете!", часописи "Східна Європа" і "Наш стяг". Жив також у Женеві, Берліні 1 Парижі. 7.3.1924 після довгих роздумів і переговорів з радянськими представниками, Г. повернувся до Києва. В 1924 був обраний членом Української Академії Наук, керував секцією історії України Історичного відділу АН, брав участь у виданні журналу "Україна", "Записок історико-філологічного відділуВУАН", "Наукового збірника" та ін. За його редакцією вийшли: "Український археологічний збірник", "Пам'ятки українського письменства", "Студії з України". В 1929 Г. обрали академіком Академії Наук СРСР. Проте невдовзі Г. заарештували як керівника т.зв. Українського націоналістичного центру, але незабаром звільнили. В березні 1931 його було вислано до Москви, наукові установи, створені ним, ліквідовано, співробітників і учнів заарештовано. Все це негативно вплинуло на здоров'я вченого. Помер Г. при нез'ясованих обставинах під час нескладної операції у Кисловодську, де перебував на лікуванні. Похований на Байковому кладовищі у Києві. Г. - автор понад 2 тис. наукових праць: "Історія України-Руси" (т.1-10, в 13 кн.б 1898-1937), "Нарис історії українського народу" (1904). "Ілюстрована історія України" (1911), "Початки громадянства" (1921), "Історія української літератури" (т.1-5,1923-27) та багато н. Г. - один з редакторів багатотомного видання документів "Джерела до історії України".

Історична концепція Г. складалась під впливом В.Антоновича, М.Костомарова і М.Драгоманова. Ідеї народництва і федералізму були домінуючими в його науковій і громадській діяльності. Для історичної концепції Г. була характерною першість соціальних інтересів над національно-державними. Однак, в процесі дальшого вивчення історії України та особистої участі в громадсько-політичному житті Г. все більшого значення надавав державно-національному чинникові. Ідеалом майбутнього устрою України для Г. був демократичний федералізм з широкими правами громадян, виборністю всіх органів управління. Великі заслуги Г. як вченого, який створив цілісну концепцію українського історичного процесу, його діяльність, як державного і політичного діяча періоду українських національно-визвольних змагань 1917-21, ставлять його в ряд найвизначніших постатей української історії.

ГРЮНВАЛЬДСЬКА БИТВА 1410 (Танненберзька битва) -битва, яка відбулася під час "Великої війни" 1409-11 між військами Тевтонського ордену і об'єднаною польсько-литовсько-українською армією поблизу с.Грюнвальд і Танненберг (Сх.Пруссія, тепер терит. Польщі). 15.7.1410. До складу союзницьких військ, які очолювали великий князь литовський Вітовт і польський король Ягайло, входили польські і литовські частини, українські війська з Галичини, Поділля, Києва, Стародуба, Луцька, Володимира (всього бл. 40 тис. чол.). У складі союзницьких військ були смоленські полки, загони кримських татар та чеські найманці (4 тис. чол.) на чолі з Я.Жижкою. майбутнім вождем таборитів. Військами Тевтонського ордену, які склалися з німецьких і французьких рицарів та найманців з багатьох країн Зх.Європи, командував великий магістр Ульріх фон Юнгінген. Польсько-литовско-українська армія налічувала 100 тис. чол. і кількісно переважала армію хрестоносців, але орденські війська мали перевагу в озброєнні і воєнній підготовці. Битва розпочалася атакою татарської кінноти на ліве крило орденських військ. Проте рицарі Валенрода відбили цей напад і самі перейшли в контрнаступ. Хрестоносцям вдалось змусити до відступу литовські війська, а на правому фланзі потіснити польську армію. В критичний момент битви стійкість проявили українські і смоленські полки, які продовжували утримувати позиції в центрі. Це дозволило союзникам перебудувати свій бойовий порядок і перейти в контрнаступ. Війська Тевтонського ордену, втративши 18 тис. убитими (в т.ч. загинув і великий магістр ордену) і 14 тис. полоненими. були розгромлені. Поразка союзницьких військ у Г.б. підірвала військову могутність Тевтонського ордену і припинила експансію німецьких рицарів на Схід

ГУБЕРНІЯ (від лат. - правитель) - вища адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії. Вперше встановлена в 1708 указом Петра 1, за яким територію всієї Московської держави було поділено на 8 Г. Дві з них -Київська і Азовська - займали частину території України. Створення Г. на українських землях було пов'язано з намаганням царського уряду організувати паралельні до гетьманської адміністрації органи влади. Очолював Г. губернатор, який поєднував адміністративні, судові і фінансові функції. З 1710 Г. поділялися на долі, а з 1719 - на провінції, а провінції на дистрикти. За "Установленням про губернії" 1775, яке поширювалося на Україну з 1781, в кожній Г. створювалось губернське правління в склад губернатора, двох губернських радників і губернського прокурора. Російську імперію було поділено на 41 Г., які в свою чергу, склалися з повітів. Невдовзі кількість Г. зростає до 50. Указом вір. 22.3.1764 на півдні України створювалась Новоросійська Г, яка складалась з двох провінцій - Єлисаветградської і Катеринославської та Бахмутського повіту. В 1765 на території Слобідської України було створено Слобідсько-Українську Г. (з 1835 - Харківську) з центром у м.Харкові. На поч. 80-х років 18 ст. у Лівобережній Україні і Слобожанщині запроваджено поділ на намісництва, які поділялися на Г. Внаслідок трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795) на українських землях, що перейшли під владу Російської імперії в 1796 було створено Подільську і Волинську Г. Відповідно до царського указу від 12.12.1796 "Про гезділ держави на губернії" намісництва

були ліквідовані. У 1796 Лівобережна Україна отримала назву Малоросійська Г, яка в 1802 була поділена на Чернігівську і Полтавську. На територіальній основі Катеринославського і Вознесенського намісництва (раніше - Г.) була знову утворена Новоросійська Г., яку в 1802 перетворено на Таврійську, Катеринославську і Миколаївську (з 1803 - Херсонська). Напротязі I пол. 19 ст. з цих Г. було утворено чотири генерал-губернаторства - Київське, Новоросійське, Малоросійське і Харківське. В 1815 до Російської імперії було приєднано Холмщину і Підп'яшшу, землі яких з 1831 знаходились у складі Сідлецької, Люблінської і Гродненської Г. На поч. 1917 українські землі знаходилися у складі Київської, Чернігівської, Харківської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської, Таврійської, Чорноморської, Подільської і Волинської та частково Люблінської, Сідлецької, Гродненської, Мінської, Бесарабської і Кубанської Г. В 1921 територія України поділялася на 12 Г, згодом - на 9. В результаті адміністративно-територіальної реформи в Україні у 1925 Г. було скасовано (див. також Адміністративно-територіальний устрій України).

ГУБЕРНСЬКІ (губерніальні) КОМІСАРИ - в Україні у 1917-18 -службова особа, яка обиралась для адміністративного управління губернією замість губернатора. На поч. 1917 кандидатури Г.к. затверджував Тимчасовий уряд, а з літа 1917 -Українська Центральна Рада. В українських губерніях, на які за "Тимчасовою інструкцією для Генерального Секретаріату Тимчасового уряду в Україні" від 4(17).8.1917 поширювалась влада Генерального Секретаріату УЦР-УНР, Г.к. були: В.Стародомський - м.Київ; М.Суковкин (згодом М.Саліковський) - Київщина; М.Іскрицький (згодом Д.Дорошенко) - Чернігівщина; А.Лівицький - Полтавщина; А.В'язлов - Волинь, М.Стахоєський - Поділля. Виконували свої функції і після проголошення Української Народної Республіки. В повітах існували посади повітових комісарів. Вперіод Гетьманату були замінені губернськими старостами

ГУЛАК МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1822-26.5.(7.6.)1899) - український громадсько-політичний діяч, педагог і вчений. Походив з дворянської родини Золотоніського повіту на Полтавщині. В 1843 закінчив юридичний факультет Дерптського (Тартуського) ун-ту. В 1844 здобув вчений ступінь кандидата права. В 1845-47 служив в канцелярії київського і волинського генерал-губернатора. В грудні 1845- січні 1846 разом з М.Костомаровим та В.Біпозерським заснував Кирило-Мефодіївське братство. Належав до радикального крила організації (Г., Т.Шевченко, Г.Андрузький, О.Навроцький, І.Посяда), яке відстоювало національно-демократичні ідеї. 18.3.1847 заарештований і ув'язнений в Шліс-сельбурзькій фортеці, де перебував до 1850. Під час слідства тримався особливо мужньо, відмовившись давати свідчення і назвати будь-кого з учасників братства. В 1850-55 перебував під наглядом поліції в Пермі. З 1859 працював викладачем математики, природничих наук та історії у навчальних закладах Одеси, Керчі, Кутаїсі, Тбілісі. Г. належать праці з історії, математики, філософії, юриспруденції, переклади з грузинської і азербайджанської літератури. Помер у Єлисаветполі (тепер Гянджа, Азерб.).

ГУЛЕВИЧІВНА (Галшка, Лозчина Гулевичівна) ЄЛИЗАВЕТА ВАСИЛІВНА (1585-1642) - одна з засновниць Київського братства, монастиря і школи при ньому. Дружина мозирського маршалка Степана Лозки. В 1615 пожертвувала свою садибу з землями на Подолі у Києві для влаштування монастиря і школи. Цим було покладено початок Київській братській школі (згодом - Києво-Могилянській Академії). Брала участь у діяльності Луцького братства.

ГУЛИЙ-ГУЛЕНКО АНДРІЙ (1886-р. см. невід.) - український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. На поч. 1919 вів бої з загонами Н.Махна за Катеринослав (тепер м.Дніпропетровськ) в 1919-20. Командував Запорізькою дивізією під час першого Зимового походу Армії УНР (див. Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). В листопаді 1921 очолював Бесарабську групу Армії УНР, яка діяла спільно з Волинською групою Ю.Тютюнника під час другого Зимового походу Армії УНР. Попав у більшовицький полон. Дальша доля невідома.

ГУЛЯНИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ (рр.н. і см. невід.) -український військовий і державний діяч, полковник ніжинський (1656-59) і корсунський. Походив з шляхетської родини на Волині. В 1649 та в серпні 1654 (разом з Марком Лєвоновичем і Іваном Дяченком) за дорученням Б.Хмельницького очолював українське посольство до Москви. В 1654 вимовився прийняти присягу на вірність московському цареві. Сподвижник гетьмана І.Виговського, активний прихильник його незалежницької політики. В 1657-58 Г. брав участь у придушенні антигетьманського заклоту під керівництвом Я.Барабаша і М.Пушкаря. В 1659 Г. будучи наказним аверським гетьманом, протягом трьох місяців обороняв Конотоп від московських військ під командуванням князя Трубецького. Після зречення І.Виговського. Г. був усунений з полковництва. В 1659 перейшов на сторону Ю.Хмельницького. Разом з С.Богдановичем-Зарудним і Г.Лісницьким став ініціатором укладення Слободищенського трактату 1660. За гетьманування П.Тетері кілька разів їздив з посольством до Варшави. В 1663-64 Г. брав участь у поході польсько-української армії під командуванням Яна Казимира і П.Тетері на Лівобережну Україну. В 1664 на вимогу польського коронного гетьмана С.Чарнецького заарештований і без суду ув'язнений разом з митрополитом київським Й.Тукальським і Ю.Хмельницьким у фортеці Мальборк (Прусія). В 1667 був звільнений і приєднався до гетьмана П.Дорошенка. З 1675 перебував на службі у польського короля. Дальша його доля невідома.

ГУЛЬТЯЙ - в 15-16 ст. неосілі селяни у Польщі, що у пошуках заробітку переходили з місця на місце. Прийняті в 1496 і 1503 закони обмежували їм свободу пересування.

ГУННИ (Гуни) - великий кочовий народ, що сформувався на території Центральної Азії наприкінці 3 ст. до н.е. Вперше згадується в китайських джерелах. На поч. 2 ст. до н.е. Г. з'явилися в степах Українського

Причорномор'я. Завоювавши аланів. в 375 Г. на чолі з вождем Баламбером (Балміром) розбили готів і антів та зайняли простір між Доном і Карпатами. На думку деяких дослідників, підкорення Г., остготів і витіснення вестготів у Фракію, дало початок Великому переселенню народів. Напротязі 395-415 здійснили походи на Закавказзя, у Сірію, Каппадакію, Месопотамію, Фракію та Іллірію. В 420 Г. просунулися у Паннонію (терит. сучасн. Угорщини). В 445 вождем Г. став Аттіла, при якому гуннська держава досягла найбільшої могутності. До складу держави Г. входила територія Українського Причорномор'я під назвою Припонтійська Скіфія, а заданими частини дослідників - значна частина території всієї сучасної України - Велика Скіфія. В 447 Г. на чолі з Аттілою здійснили похід на Східну Римську імперію і дійшли до околиць Константинополя. В 451 війська Г. напали на Галлію, здобувши "міста Мец,Вормс, Страсбург, Майнц і взяли в облогу Орлеан. Проте після битви з римлянами та їх союзниками 15.6.451 на Каталаунських полях наступ було короткочасно зупинено. В 452 гуннські війська вторглися в Італію. Після смерті Аттіли (453) боротьба за владу між його синами і повстання підкорених племен привели до розпаду гуннської держави. В 455 в битві біля Недао (Паннонія) Г. були розбиті і відступили у південноукраїнські степи. Після нової поразки в 469 у Фракії від візантійської армії Г. розсіялись по різних територіях.

ГУНЯ ДМИТРО ТИМОШОВИЧ (рр.н. і см. невід.) - один з керівників національно-визвольних повстань в Україні у 30-их роках 17 ст., козацький гетьман (1637, 1638). Учасник народного повстання проти польських поневолювачів під проводом П.Павлюка. Після поразки повсталих в грудні 1637 під Кумейками (6.12.1637; тепер село Черкаського р-ну, Черкаської обл.) та Боровицею (10.12.1637; тепер село Чигиринського р-ну, Черкаської обл.), частина козаків на чолі з Г. і К.Скиданом відступила на Запоріжжя. В кін. 1637 Г. був обраний гетьманом. На поч. 1638 козаки, очолювані Г, розбили польський каральний загін ротмістра Мелецького, післаний для знищення Запорізької Січі. Весною 1638 Г. разом з запорожцями приєднався до повстання під проводом Я.Острянина (див. Острянина повстання 1638). В травні 1638 після бою під Жовнином (тепер село Чернобаївського р-ну Черкаської обл.) частина повсталих на чолі з Острянином виступила на Слобідську Україну. Г., якого обрали гетьманом, разом з рештою повстанців продовжив боротьбу. 17.6.1638 козаки під проводом Г. ввійшли з-під Жовнина до гирла р. Сули, де в неї впадає р.Старець. Повстанці збудували добре укріплений табір ідо 28.7.(7.8.) відбивали всі атаки польських військ під командуванням М.Потоцького. Через нестачу харчів, фуражу і знесилення людей повстанці змушені були розпочати переговори з польським командуванням. Г. з частиною козаків зумів прорвати вороже оточення і відступив на Запоріжжя. В 1640 Г. очолював похід запоріжців на Крим. Дальша його доля невідома.

ГУТКОВСЬКИЙ КЛИМ - (1881 - 29.5.1915) -український військовий діяч, сотник Легіону Українських Січових Стрільців. Н. в Тернополі. Закінчив реальну школу, згодом Львівський політехнічний ін-тут. На поч. 20 ст. став одним з організаторів січово-стрілецького руху в Галичині. Деякий час жив у Бразилії, де в 1910 редагував часопис "Праця". Відкрив сталактитові печери у Кривчі на Поділлі. В 1913 організував у Бориславі товариство "Українських Січових Стрільців" (див. "Січ"). Під час першої світової війни - сотник Легіону УСС і командант Гуцульської сотні УСС. Помер у лікарні в Будапешті 29.5.1915.

ГУЦУЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА - назва українського державного утворення, що існувало в листопад 1918-червні 1919 на Закарпатті. Після перемоги в листопаді 1918 національно-демократичної революції у Львові (див. Листопадове повстання 1918) населення Буковини і Закарпаття на багатолюдних народних вічах в Чернівцях і Хусті висловилося за входження цих віковичних українських земель до складу Західно-Української Народної Республіки. 21.1.1919 у Хусті відбувся Всекарпатський Конгрес, делегати якого вирішили возз'єднати закарпатські землі у складі єдиної Української держави. В цей же час на Рахівщині і значній частині Мармарощини утворилась Г.Р. з центром у селі Ясіня. Вищим органом влади стала Гуцульська Народна Рада, яку очолив С.Ключурак. До складу Ради входило 42 члени - 38 українців, 2 німці і 3 євреї. Виконавча влада належала до секції (міністерства) і підсекцій - дипломатичної, військової, внутрішньої, господарської та ін. 21.1.1919 делегація Г.Р. взяла участь у роботі Всекарпатського Конгресу (Собору Русинів). Представники конгресу С.Ключурак і І.Климуш передали уряду ЗУНР у Станіславі рішення населення краю про приєднання до України (закарпатських земель). Угорський уряд, намагаючись втримати свою владу на цих територіях, вислав в р-н Ясіні значні військові сили. Проте в ході боїв в р-ні Білина, Рахова, Великого Бичкова і Сиготу угорські війська були розбиті військовими загонами Г.Р. і частинами Української Галицької Армії, які прибули на допомогу закарпатським українцям. Однак, наприкінці січня 1919 на територію Г.Р. напали регулярні румунські війська. Переважаючі сили ворога розбили українські частини біля Сигота і поступово зайняли Великий Бичків, Луг, Хмелів. В інших місцевостях була відновлена угорська окупаційна влада. В р-ні Ясіні і навколишніх селах українські органи влади існували до червня 1919. 10.9.1919 за Сен-Жерменським договором територія Г.Р. увійшла до складу Чехо-Словаччини.

ГУЦУЛЬСЬКА СОТНЯ УСС - військова частина у складі Легіону українських Січових Стрільців, сформована у жовтні 1916. Після кровопролитних боїв Легіону УСС в серпні-вересні 1916 проти російських військ в р-н Бережан, на Лисоні та в Потуторах стрілецькі частини було відведено на переформування у с. Розвадів (тепер с.Миколаївського р-ну Львівської обл.). На вимогу командування 7 австрійської армії Легіон був змушений вислати одну сотню на австрійсько-російський фронт у пн.-сх. Карпатах (басейн рр. Виші, Борші і Золотої Бистриці). В другій половині жовтня з досвідчених стрільців і старшин (бл. 200 чол.) була сформована Г.С. (ком.А.Ерле), яка 27.10.1916 виступила в р-н Великого Бичкова на Закарпатті. В листопаді 1916 - березні 1917 Г.С. брала участь у боях на околиці Карлибаби. В квітні 1917 напроти позицій Г.С стояв зукраїнізований полк російської армії, бійцям якого стрільці передавали українські часописи та

встановлювали перед окопами великі таблиці з українськими патріотичними гаслами. Тоді між цими двома українськими частинами фактично було укладено перемир'я. Це змусило австрійське командування перекинути 5.7.1917 Г.С. у склад 200 німецької дивізії, яка розташувалася в р-ні г.Попаді. 27.6.1917 стрільці сотні знову увійшли до складу Легіону УСС недалеко с.Конюхів (Бережанського р-ну Тернопольської обл., де вже 29.6. розпочався наступ російської армії.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ КУРІНЬ УГА - військова частина Української Галицької Армії в 1918-1919. Входив до складу Самбірської (Одинадцятої) бригади УГА Під час Вовчухівської операції 1919 визначився в боях за Городок (тепер місто Львівської обл). В ході Чортківського наступу 1919 УГА вів кровопролитні бої з польськими частинами на ділянці фронту Хирів-Перемишль (див. Українсько-польська війна 1918-19). В серпні 1919 брав участь у поході об'єднаних українських армій на Київ і Одесу. Командиром Г.К. був четар Г.Голинський.

ГУЦУЛЬСЬКО-БУКОВИНСЬКИЙ ЛЕГІОН -добровільне військове формування у складі австрійської армії під час першої світової війни 1914-18. Створений в 1915-16 на Буковині за ініціативою М. Василька. Складався, в основному, з буковинських українців.

Д

ДАВИД ІГОРОВИЧ (1059-1112) - волинський князь, син володимиро-волинського князя Ігоря Ярославича, онук Ярослава Мудрого. Одержав від великого князя київського Всеволода Ярославича у 1084 в удільне володіння м.Дорогобуж на Волині, а в 1086 (або 1085) -Володимир. В 1097 при підтримці великого князя Київського Святослава Ізяславича захопив у полон теребовлянського князя Василька Ростиславича і звелів виколоти йому очі. Переслідуваний князями за цей злочин, змушений втекти у Польщу. Вів уперту боротьбу за волинський престол. В 1099 Д.І. закликав собі на допомогу половецького хана Боняка і при його підтримці здобув Володимир і Луцьк. На Витичівському з'їзді 1110 Д.І. був остаточно позбавлений свого володіння. Пізніше княжив у Буську, Острозі, Дубно, а наприкінці життя знову у Дорогобужі.

ДАЖБОГ - у східних слов'ян бог сонця, світла і вогню, син Сварога (звідси і друга назва -Сварожич). Пізніше став богом жнив, добра і достатку. Перші згадки про Д. є в- "Повісті временних літ" (**під980і1114**)тав "Слові о полку Ігоревім". Населення Київської Русі вважало себе "онуком Дажбога".

ДАНИЛИШИН ДМИТРО (2.4.1907-23.12.1932) -визначний діяч Української Військової Організації і Організації Українських Націоналістів. Дядько В.Біласа. Н. в м.Трускавці. Входив до складу дрогобицької бойової групи ОУН, створеної З.Коссаком. З 1.7.1931 разом з М.Гнатівим, В.Біласом та членом боївки під псевдонімом "Оса" з метою здобуття коштів для підпільної діяльності ОУН здійснив напад на польський "Банк Людови" у Бориславі. 29.8.1931 за наказом Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ спільно з В.Біласом вчинив замах на начальника східного відділу міністерства закордонних справ Польщі Т.Голувка, який мав відношення до проведення політики "паціфкації" у Західній Україні. Учасник експропріаційних акцій на пошти у Трускавці (8.8.1931) та Городку (30.11.1932). Заарештований польською поліцією недалеко від с.Веринь. В грудні засуджений негайним судом у Львові (відбувся 17-22.12.1932) до смертної кари через повішення. 23.12.1932 страчений разом з В.Біласом у львівській тюрмі "Бригідки". Страта Д.і В.Біласа викликала масовий рух протесту серед українського населення Галичини. Щорічні визначення річниці страти героїв перетворювались на масові антипольські демонстрації, які часто завершувались кривавими сутичками демонстрантів з поліцією.

ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ГАЛИЦЬКИЙ (бл. 1201-1264) - волинський та галицький князь, король - з 1253. Син засновника Галицько-Волинської держави князя Романа Мстиславовича. Після смерті батька (1205) був проголошений князем у Галичині, але під час міжусобної війни змушений разом з матір'ю та братом Васильком Романовичем перебувати у Польщі та Угорщині.

Бл. 1213 Д.Р.Г. знову на короткий час був визнаний боярами князем галицьким. Разом з загоном дружинників брав участь у поході проти боярина-узурпатора Володислава Кормильчича. Згодом спільно з братом одержав в управління міста Тихомль та Перемишль, а з 1215 -Володимир-Волинський. У 1219 здійснив похід проти поляків і повернув до Волині Берестя та Забужжя. Д.Р.Г, прагнув зосередити в руках Романовичів усі волинські землі, що йому вдалося зробити у 1234.

Спільно з іншими руськими князями взяв участь у битві на Калці (1223), під час якої був поранений. Вів довготривалу боротьбу за Галицьке князівство, яке остаточно здобув у 1238. У 1239 поширив свою владу на Київ, де залишив воєводою тисяцького Дмитра Єйковича, який очолив оборону міста від орд хана Батия у грудні 1240. Приділяв значну увагу зміцненню західних кордонів Галицько-Волинської держави. У 1238 розгромив німецьких рицарів, очолюваних магістром Бруно, які захопили м.Дорогичин. У 1243-44 здійснив походи на Польщу, в ході яких підкорив Люблінську землю.

Успішною для Д.Р.Г. була і війна з Угорщиною. 17.8.1245 об'єднані дружини Романовичів завдали поразки під Ярославом військам угорських та польських загарбників і загонам бунтівних галицьких бояр.

Напруженими були відносини Д.Р.Г. з монголо-татарами, які після спустошення Батисем Галицько-

Волинського князівства, прагнули встановити тут своє панування. Наприкінці 1245 Д.Р.Г. здійснив поїздку до столиці Золотої Орди м.Сарай, де зустрівся з ханом Батием і, завдяки своїм дипломатичним здібностям добився підтвердження своїх прав на князювання у Галичині та Волині. Після повернення готувався до подальшої боротьби з татарами. Для цього прагнув створити широку коаліцію володарів європейських держав: Апостольського Престолу, Тевтонського ордену, Угорщини, Польщі, Литви. Однак ці спроби завершилися невдало. Розпочав воєнні дії самостійно. У 1254-55 вів війну з загонами татарського темника Куремси, яка закінчилась приєднанням до Галицько-Волинської держави земель по р.Случ, Тетерів та Південний Буг. Однак у 1259 татарський хан Бурундай змусив Д.Р.Г. визнати зверхність Золотої Орди і зруйнувати міські укріплення.

Активною була дипломатична діяльність Д.Р.Г. 31247 він встановив мирні відносини з Польщею. У цьому ж році уклав договір про дружбу з Угорщиною, який був завершений шлюбом його сина Льва Даниловича з принцесою Констанцією. Впродовж I пол. 50-х років 13 ст. брав участь у боротьбі за австрійські володіння, які хотів закріпити за своїм сином Романом. Напруженими були відносини Д.Р.Г. з литовськими племенами. У 1254-55 було підкорене одне з них - ятвяги. Тоді ж було укладено договір з Тевтонським орденом.

Д.Р.Г. сподіваючись одержати від країн Західної Європи необхідну допомогу проти ординців, погодився на укладення церковної унії з Римським Престолом, прийняв від папи Інокентія IV королівську корону. Коронація відбулася у 1253 в м.Дорогичині. Але сподівання на одержання допомоги не справдилися і згодом зв'язки з Римом були розірвані.

Д.Р.Г. проявив себе як здібний державний діяч. Реформував військо та державний апарат Галицько-Волинської держави, приборкав бунтівне галицьке боярство. Особливої уваги надавав розбудові міст. Заснував Холм(бл. 1237), Львів (1256) та ін. Переніс столицю держави з зруйнованого татарами Галича до Холма, де і був похований після смерті у 1264.

ДАНИНА - у стародавні часи назва натурального або грошового податку, що сплачувався підкореними племенами на користь своїх переможців. За часів Київської держави як військову контрибуцію Д. сплачували неслов'янські племена, підкорені київськими князями. Найдавніший літопис "Повість временних літ" згадує і спроби хозар обкласти Д. полян, що закінчилися невдало.

У 9 ст. київські князі перетворили Д. на прямий державний податок, що сплачувався всім населенням держави. Первісною формою його збору було полюддя. Початково розмір Д. та періодичність її сплати не регламентувалися, що викликало зловживання з боку князів. Одним з результатів цього було Древлян повстання 945, під час якого загинув князь Ігор. Придушивши повстання, княгиня Ольга змушена була піти на впорядкування системи збору Д. У 947 замість полюддя формою збору став повіз, тоді ж було встановлено її розмір та періодичність сплати. Одиницю оподаткування був дим (двір) та рало (хліборобська родина). Внаслідок здійснення цих заходів Д. було перетворено на постійний державний податок, що став основним джерелом поповнення державної скарбниці.

Після монголо-татарської навали і встановлення в серед. 13 ст. золотоординського панування було запроваджено сплату Д. від кожної особи - "душі", що стало можливим внаслідок проведення перепису населення.

На українських землях, які у 14 ст. увійшли до складу Великого князівства Литовського, населення сплачувало Д. на користь удільних князів та у великокняжу скарбницю, а з 15 ст.-на користь землевласників,

Після відновлення української держави внаслідок національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57 та за часів Гетьманщини Д. у формі податків сплачували селяни та міщани. Зібрані таким чином гроші використовувались на потреби України (утримання гетьманської та місцевої адміністрації, козацького війська, будівництво церков, монастирів та цивільних споруд тощо).Значна частина коштів, особливо у 18 ст. відсилалась до імператорської російської скарбниці.

ДАНЧЕНКО ОЛЕКСАНДР (1887-р.см. невід.) -отаман Армії Української Народної Республіки. В листопаді 1917 призначений начальником організаційного відділу Українського Генерального Військового Штабу. В 1919 очолював Запорізьку дивізію і деякий час Запорізький Корпус. В грудні 1919 Д. разом з отаманами Ю.Божкомі О.Волохом піз впливом ідеології боротьбістів відмовився виконувати накази Директорії УНР і підтримав спробу державного перевороту. Після придушення заколоту перейшов на бік більшовиків. Подальша його доля невідома.

ДАРІЙ I (Дар'явауш, Дар'явуш, 558-486 до н.е.) - перський цар (522-486 до н.е.) з династії Ахаменідів. Вступив на престол, вбивши Гаумату і жорстоко придушивши повстання в Вавілонії, Персії, Мідії, Єгипті і Парфії. В 518 до н.е. завоював пн-зх. частину Індії. В 514-13 р. до н.е. здійснив похід проти скіфів Українського Причорномор'я, який завершився поразкою персів. З метою зміцнення держави провів ряд реформ: адміністративну -поділивши перську державу на воєнно-адміністративні округи (сатрапії); грошову запровадив золоту грошову одиницю - дарік, воєнну та ін. Розпочав греко-перські війни 500-449 до н.е., під час яких його війська були розбиті у Марафонській битві 490 до н.е.

ДАШКЕВИЧ (Дашкович) ОСТАФІЙ (Остап, Євстахій: р.н. невід.- П.1535) - український військово-політичний діяч. Походив з шляхетського роду з м.Овруча. Політичну діяльність розпочав у Білорусії. Брав участь у повстанні М.Глинського, був канівським, з 1514 - черкаським старостою. Як прикордонний староста

організовував загони козаків для оборони південно-українських земель від нападів татар і турків. Д. неодноразово на чолі козацьких загонів ходив у Крим, а в 1515-16 і 1521 здійснив два походи у московські землі. В 1531 відбив напад кримського хана Саадат-Гірея на Черкаси. В 1533 подав на розгляд польського сейму у Пьонтркові проект побудови на Дніпрі ряду фортець для оборони України від татарських нападів. Пропозицію Д. сейм схвалив, але подальших заходів до втілення проекту у життя зроблено не було. Українські історики Д.Бантиш-Каменський, М.Маркович, Д.Дорошенко називали Д. одним з перших козацьких гетьманів та організаторів запорізького козацтва.

ДАШКЕВИЧ РОМАН (6.12.1892-11.1.1975) -визначний український громадсько-політичний і військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Н. в сТустановичах на Дрогобиччині (тепер Львівська обл.) у родині священика. Навчався у Перемишльській гімназії. В 1911-14-студент юридичного ф-ту Львівського ун-ту. В студентські роки брав активну участь в українському національно-визвольному русі в Галичині, був членом управи Української Академічної Громади й Українського Студентського Союзу, головою Просвітньої комісії і Просвітнього гуртка у Львові, які займалися культурно-освітньою роботою серед українського населення. Один з ініціаторів і організаторів січово-стрілецького руху в Галичині. З весни 1913 -кошовий повітової "Січі" у Львові і т-ва Українських Січових Стрільців. На поч. 1-ої світової війни мобілізований до австрійської армії і тому не мав змоги вступити до Легіону Українських Січових Стрільців. У 1915 Д., будучи старшиною артилерії австрійської армії, потрапив у російський полон і був інтернований на Забайкалля. Після Лютневої революції 1917 в Росії Д. навесні втік з табору військовополонених і пробрався у Київ. Працюючи з осені 1917 у Галицько-Буковинському Комітеті спільно з Є.Коновальцем, І.Чмолюю, Г.Лисенком, Ф.Черником, та ін. розгорнув активну діяльність по створенню Галицько-Буковинського Куреня Січових Стрільців. 18-19.11.1917 Д. відібравши у Дарницькому таборі військовополонених 22 добровольця, поклав початок формуванню стрілецької частини. В січні 1918 Д. був обраний до складу Стрілецької Ради і призначений командиром гарматної батареї Куреня Січових Стрільців. В січні-лютому 1918 батарея Д. брала участь в запеклих боях з червоногвардійськими частинами, які рвалися до Києва, а в березні 1918 - у визволенні міста з-під більшовицької окупації. Після встановлення в Україні влади гетьмана П.Скоропадського і роззброєння німецьким командуванням Куреня, Д. очолював 4-ту батарею Запорізького Корпусу, який займав позиції на схід від Олександрівська (тепер Запоріжжя). З вересня 1918 знову командував новосформованою батареєю Січових Стрільців. Ця артилерійська частина під командуванням Д. відіграла вирішальну роль у перемозі республіканських військ у Мотовилівському бою 1918. В січні-грудні 1919 -командир гарматної бригади СС, яка брала участь у всіх бойових операціях Армії УНР цього періоду. Після завершення українських національно-визвольних змагань 1917-21 повернувся до Львова. Закінчивши навчання у Львівському ун-ті, здобув ступінь доктора права. В 1920 одружився з О.Степанів. У 20-30-х роках займався адвокатською практикою. В 1921-22 відновив діяльність спортивно-протипожежних т- в "Січей" у Львові. Заборона польською владою діяльності цих організацій в 1924 змусила Д. шукати нові організаційні форми патріотичного виховання молоді. В 1925 Д. організує т-ва "Луг", які нараховували в 30-х роках у Галичині понад сто осередків і бл. 50 тис. членів. В 1922-33 редагував журнал "Січові вісті", а в 1933-39 -"Вісті з Лугу". Під час другої світової війни з 1943 жив у Куфштайн (Австрія). В післявоєнний час викладав історію України у школі, яка розміщувалася в таборі для біженців. Автор книги "Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські Ворота" (Нью-Йорк, 1965), численних історичних довідок, споминів.

ДАШКЕВИЧ-ГОРБАЦЬКИЙ (Дашкович-Горбацький) ВОЛОДИСЛАВ (рр.н. і см. невід.) -український військовий діяч періоду Гетьманату. Під час першої світової війни - генерал російської армії. Був одним з організаторів приходу до влади і проголошенням гетьманом України П.Скоропадського. 29-30.4.1918 Д.-Г. очолював гетьманські військові частини, які зайняли найважливіші державні установи у Києві. В квітні-липні 1918 -начальник штабу Збройних Сил Української Держави. В жовтні 1918 очолював українську дипломатичну місію у Бухаресті (Румунія).

ДЕВЛЕТ-ПРЕЙ І (Девлет-Прай; р.н. невід-п.1577) - кримський хан (1551-1577). Організовував грабіжницькі походи на Україну і Московщину. В 1557 і 1558 нападав на Запорізьку Січна о.Хортиці, але щоразу зустрічав гідну відсіч козаків на чолі з князем Д.Вишневецьким. Під час Лівонської війни 1558-83 виступав союзником польського короля Сигізмунда II Августа проти Московської держави. В 1568-74 вів війну з Московським царством за Астрахань і Казань. Весною 1571 здійснив похід у Московщину і спалив у травні Москву. В 1572 був розбитий московськими військами на р.Лопасні.

ДЕВЛЕТ-ПРЕЙ ІІ (р.н. невід.-п.1724) - кримський хан (1699-1724 з перервами), син хана Селім-Прея. Його становище на престолі було нестійким внаслідок постійної внутрішньополітичної боротьби в Кримському ханстві (повстання ногайців, міжусобиці з братами Газі-Преєм, Каплан-Преєм).

ДЕДЬКО (Детько, Дяцько) ДМИТРО (р.н. невід-п. бл. 1349) -галицький боярин. В 40-х роках 14 ст. очолював боярський уряд Галицько-Волинського князівства, яке за правління Д. зберігало незалежність, відбиваючи всі спроби Польщі, Угорщини і татар загарбати українські землі. Тільки після смерті Д. польський король Казимир III Великий зумів в 1349 захопити Галичину.

ДЕЙНЕКІВ ПОВСТАННЯ 1657-58 - селянське повстання проти наростання соціального гніту у Лівобережній Україні в 1657-58. Повстання, центром якого стала Полтавщина, почалося восени 1657. Дейнеками називали селян, озброєних дрючками (від турецького дейнека -дрючок). Загони дейнеків очолювали С.Довгаль, І.Довгаль, М.Стрижна, І.Іскра, М.Зеленський. Повсталі виступали з вимогами повернути т.зв.

козацькі вольності - право вільно варити горілку, вести лови і рибальство, вільно переходити на Запоріжжя і вибирати гетьмана "Чорною радою". Цей народний рух використала незадоволена державницькою політикою І.Виговського промосковськи настроєна частина козацької старшини, яка хотіла усунути його від гетьманства. Повсталі деяки приєдналися до заколотників, очолюваних М.Лушкарем і Я.Барабашем, які підняли повстання проти І.Виговського (див. Пушкаря і Барабаша заколот 1657-58). Спроби гетьмана порозумітися з опозицією завершилися невдачею. В червні 1658 в бою під Полтавою гетьманські війська розгромили загони, очолювані М.Пушкарем і Я.Барабашем. В цьому бою були розсіяні і загони деяків.

ДЕЛЬВІГ СЕРГІЙ (1866-1944) - український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР, військовий історик. Учасник першої світової війни. В листопаді 1917 був призначений начальником інспекторату артилерії Українського Генерального Військового Штабу. На поч. 1918 - начальник артилерії Гайдамацького Коша Слобідської України. З 1919 - інспектор артилерії Армії Української Народної Республіки. В червні 1919 очолював делегацію Української Народної Республіки на переговорах про перемир'я з Польщею під час Чортківського наступу 1919 Української Галицької Армії, яке було заключено 16.6.1919. Договір про перемир'я встановлював демаркаційну лінію між Українською Галицькою Армією і польськими військами по т.зв. Дельвіга лінії. Проте Диктатор ЗО УНР Є.Петрушевич не визнав умов перемир'я, і наступ галицьких частин продовжувався. В 1919-21 Д. - голова української військової місії у Румунії. Після 1921 жив в емігранті.

"ДЕЛЬВІГА ЛІНІЯ" - демаркаційна лінія між Українською Народною Республікою Польщею, встановлена в червні 1919. На поч. червня 1919 Українська Галицька Армія розпочала Чортківський наступ 1919, в ході якого завдала ряд серйозних поразок польським військам і звільнила значну частину території Західної Обл. Української Народної Республіки. В цей же час Директорія УНР розпочала з польським урядом переговори про перемир'я, сподіваючись у випадку припинення наступу галицьких частин отримати військову допомогу у війні з більшовиками (див. Українсько-більшовицька війна 1917-21). 16.6.1919 делегація УНР на чолі з С.Дельвігом без консультації і згоди з урядовими колами ЗОУНР уклала з представниками Польщі договір про перемир'я, який мав вступити в силу з 21.6.1919. За умовами перемир'я між УГА і польською армією встановлювалася демаркаційна лінія, за основу якої було взято "Дл." (Залізці - р.Серет - Тернопіль - Острів -Литятин -р.Золота Липа -Дністер - Незвиська). Заключення перемир'я беззастережно розцінювалося Начальною Командою УГА як спроба польського командування виграти час, підтягти підкріплення і зупинити наступ галицьких частин. Тому умови договору не були визнані Диктатором Є.Петрушевичем, і УГА продовжувала бойові дії на українсько-польському фронті.

ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ - політична партія національно-демократичного напрямку. Установчий з'їзд ДПУ відбувся 15-16.12.1990 у Києві. Головою партії було обрано Ю. Бадзьо, лідером парламентської фракції - Д.Павличка. На сьогодні ДПУ (ДемПУ) очолює В.Яворівський. Друкований орган партії - часопис "Воля" (до серпня 1990 - "Голос").

ДЕНІКІН АНТОН ІВАНОВИЧ (4(16).12.1872 -8.8.1944) - російський військовий діяч, ген.-лейтенант російської армії, головнокомандуючий антибільшовицькими силами Півдня Росії під час громадянської війни 1918-20 у Росії. Н. у Варшаві. В 1892 закінчив Київське піхотне училище, в 1899 - академію Генштабу. Учасник першої світової війни, командир дивізії, корпусу, в 1907 -командуючий військами Західного і Південно-Західного фронту. Наприкінці 1917 разом з Л.Корніловим і М.Алексєєвим став організатором Добровольчої армії, яку очолив після загибелі Л.Корнілова (13.4.1918). Весною 1919 Добровольча армія під командуванням Д. розпочала наступ з Північного Кавказу, захопивши в червні Донбас і Харків. На окупованій денікінцями українській землі проголошувалась ідея "единой и неделимой России", здійснювались погроми українських культурних установ і шкіл, проводились масові репресії проти української інтелігенції. 31.8.1919 денікінські війська увійшли у Київ, який був зайнятий частинами Армії Української Народної Республіки і Української Галицької Армії. Бої між українськими військами і денікінцями тривали протягом вересня-жовтня 1919. Потрапивши в ході боїв у надзвичайно складні умови (епідемія тифу, брак набоїв), Начальна Команда УГА була вимушена 6.11.1919 (офіційно 17.11.1919) підписати договір з Д. про входження УГА до складу "Збройних сил Півдня Росії" (офіційна назва армії Д.). Диктатор ЗОУНР-ЗУНР Є.Петрушевич виступив проти рішення командування УГА. Зрештою, цей договір так і не набув сили через швидкий відступ військ Д. під ударами більшовицької армії. Рештки денікінських частин відступили у Крим і в березні-квітні 1920 увійшли до складу армії ген. П.Врангеля. Д. емігрував за кордон. Помер у м.Анн-Арборні (США). Автор мемуарів: "Очерки русской смуты" (т.1-2, 1920-22, т.3-4, 1924-25) та ін.

ДЕРЕЩУК (Дерещенко) ПЕТРО (1884 -р.см.невід.) -український військовий діяч періоду українських національно-визвольних змагань 1917-21. В 1919 - інспектор Запорізького Корпусу. В 1920 очолив антибільшовицьке повстання на Уманщині. Загин Д. в 1921 був розбитий. В 1923 Д. засуджений на судовому процесі в Умані на 10 років ув'язнення. В 1929 достроково звільнений, але незабаром знову заарештований. Подальша доля невідома.

ДЕРЖАВНА ВАРТА - адміністративний орган в Українській Державі, що здійснював охорону правопорядку. Створена законом Ради Міністрів Української Держави від 18.5.1918. Керувалась Департаментом Д.В. при Міністерстві внутрішніх справ. На місцях органи Д.В. підпорядковувались губернським і повітовим старостам. В кожному повіті перебували резервні сотні кінних вартових, а у великих містах - дивізіони (250 чол.). Для несення патрульної і охоронної служби на залізницях створено Корпус Залізничної Варти, який

поділявся на 7 регіональних відділів: Київський, Одеський, Південний, Катеринославський, Лівобережний, Харківський і Подільський.

ДЕРЖАВНИЙ БАНК УНР - єдиний емісійний банк Української Народної Республіки. Створений 6.1.1918. Був уповноважений випускати державні банківські білети.

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР - член уряду Української Народної Республіки - Ради Народних Міністрів УНР та уряду Української Держави - Ради Міністрів Української Держави. Посада Д.С. відповідала посаді Генерального Писаря в Генеральному Секретаріаті УЦР-УНР. Д.С. називалися також члени уряду Західно-української Народної Республіки (див. Державний Секретаріат ЗУНР-ЗОУНР).

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ЗУНР - ЗОУНР - найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади Західно-Української Народної Республіки та Західної Області Української Народної Республіки. Уряд республіки. Створений Українською Національною Радою ЗУНР -ЗОУНР 9.11.1918. Державні Секретаріати (міністерства) очолили: К.Левицький (УНДП) - голова Д.С. і секретар фінансових справ, В.Панейко (УНДП) - секретаріат закордонних справ, Л.Цегельський (УНДП) - секретаріат внутрішніх справ, С.Голубович - секретаріат судових справ, Д.Вітовський (УРП) - секретаріат військових справ, О.Барвінський (Х-СП) - секретаріат освіти і віросповідань, С.Баран (УНДП) - секретаріат земельних справ, Я.Литвинович (УНДП) - секретаріат торгівлі і промисловості, І.Мирон (УНДП) - секретаріат шляхів. О.Пісецький (УНДП) - секретаріат пошти і телеграфу, А.Чернецький (УСДП) - секретаріат праці і суспільної опіки, І.Курівець (УНДП) - секретаріат охорони здоров'я, І.Макух (УРП) - секретаріат громадських робіт, С.Федак (УНДП) - секретаріат продовольства. 4.1.1919 у Станіславі (тепер Івано-Франківськ) після реорганізації УНР ЗУНР було переобрано склад Д.С. До складу нового уряду входили: С.Голубович - голова, державний секретар фінансів, торгівлі і промисловості, В.Панейко - державний секретар закордонних справ, І.Макух - державний секретар внутрішніх справ, Д.Вітовський - державний секретар військових справ (з 13.2.1919 - В.Курманович), А.Артимович (буковинський відділ (УНДП) - державний секретар віросповідань і освіти, Й.Бурачинський (буковинський відділ УНДП) - державний секретар судових справ, І.Мартинець (УНДП) - державний секретар земельних справ, І.Мирон - державний секретар шляхів, пошт і телеграфу, М.Козаневич (УСДП) - державний секретар громадських робіт, Л.Цегельський, з 10.3.1919 - М.Лозинський (УНДП), пізніше - С.Витвицький (УНДП) - керуючий справами державного секретаріату закордонних справ на час участі В.Панейка у складі делегації Української Народної Республіки у роботі Паризької мирної конференції 1919-20. Після проголошення 22.1.1919 Акту Злуки ЗУНР і УНР в єдину соборну Українську державу Д.С. став урядом Західної Області Української Народної Республіки (ЗО УНР). Названий склад Д.С. залишився до 9.6.1919, коли в умовах наближення воєнної поразки Президія Виділу (Виділу) ЗУНР ЗО УНР прийняла рішення про передачу всієї повноти військової і цивільної влади Є.Петрушевичу і надала йому диктаторських повноважень (див. Диктатор ЗО УНР-ЗУНР). Функції Д.С. почав виконувати новостворений орган - Рада Уповноважених Диктатора в Галичині і за Збручем. Головноуповноваженими були призначені В.Курманович (військові справи: згодом функції уповноваженого перейшли до Військової Канцелярії Диктатора), С.Голубович (внутрішні справи), С.Витвицький (закордонні справи), О.Назарук (преса і пропаганда), І.Мирон (шляхи). Наприкінці 1919 внаслідок зовнішньої агресії керівництво ЗО УНР, повністю втративши контроль над державною територією, було змушене емігрувати за кордон. З 1.8.1920 у Відні було сформовано закордонний (екзильний) уряд Диктатора, який ставив собі за мету домогатися відновлення незалежності ЗУНР дипломатичними засобами. До складу уряду входили уповноважені: С.Витвицький (закордонні справи; з 1921 - К.Левицький), В.Сінгалевич (фінанси, торгівля і промисловість), Й.Ганінчак, пізніше - Р.Лерфецький (внутрішні справи, судівництво, пошта, телеграф, шляхи та ін.), К.Левицький (преса, пропаганда). Начальником Військової Канцелярії призначено Я.Селезінку. В 1922 уповноваженим для фінансових справ став Л.Сероїчковський, внутрішніх справ - В.Сінгалевич, преси і пропаганди - Р.Лерфецький, фінансового контролю - М.Гаврисевич. Внаслідок рішення Ради Послів держав Антанти від 14.3. 1923 про приєднання території Східної Галичини до Польської держави уряд ЗУНР 15.3.1923 припинив своє існування.

ДЕРЖАВНИЙ СЕНАТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ - найвищий судовий орган Української держави, створений замість Генерального Суду відповідно до закону про утворення Державного Сенату Української держави, затвердженого гетьманом П.Скоропадським 8.7.1918. Здійснював нагляд за діяльністю всіх судів держави у межах, встановлених законом. Д.С. поділявся на Генеральні Суди: адміністративний, цивільний і карний. Д.С. призначався гетьманом після попереднього узгодження кандидатур з Радою Міністрів Української Держави у складі Президента, сенаторів Загального Зібрання і сенаторів Генеральних Судів. До складу Д.С. входило 45 сенаторів. Президентом Д.С. було призначено М.Василенка (одночасно, був міністром освіти); головами Генеральних Судів: адміністративного - Д.Носенка, цивільного - В.Гусаківського, карного - М.Чубинського. При сенаті та кожному з Генеральних Судів був прокурор.

ДЕРЖАВНІ СЕЛЯНИ - стан селян в Росії і Україні в 18-19 ст. Д.с. вважалися особисто вільними, за користування землею платили ренту і виконували натуральну повинність. **V серед.** 19 ст. Д.с. становили бл. 45% селянства. В 1866 згідно з царським указом за Д.с. було закріплено за сплату оброку земельні наділи. В 1886 отримали право на земельну власність за викуп.

ДЕСЯТИНА -І. В середньовічній Європі - десята частина урожаю або інших доходів, яку сплачувало церкві населення на утримання місцевих храмів, парафіяльного духовенства і бідних. Вперше Д. почала збиратись

в 585. Д. розподілялась таким чином: 1/3 на утримання церковної будівлі, 1/3 священику, 1/3 на допомогу біднякам парафії. Відмінена в країнах Зх.Європи наприкінці 18-19 ст. 2. В Київській державі відрахування на користь церкви з доходів усіх князівських володінь та прибутків усіх землевласників. Вперше Д. встановив Київський князь Володимир Святославич після хрещення України-Русі для перебудови і утримання Десятинної церкви. В період монголо-татарського іґа Д. називалась данина, яку татари стягували з місцевого населення Київської Русі. В пізніші часи Д. збиралась для утримання парафіяльних храмів. В 17-18 ст. сплата Д. припинилася.

ДЕСЯТИННА ЦЕРКВА в Києві - перша кам'яна церква у Київській державі. Збудована київськими і візантійськими майстрами в 989-996 за князювання Володимира Святославича. На побудову і утримання Д.ц. князь Володимир виділив десятину (звідси назва храму). В 1240 Д.ц. була частково зруйнована ордами хана Батия. В 30-х роках 17 ст. митрополит П.Могила на частин руїн Д.ц. збудував велику церкву св.Миколи. В 1828-42 рештки руїн були розібрані На їх місці було споруджено нову церкву з тією ж назвою, яка не мала спільних рис з первісною будовою (архітектор В.Стасов). В 1928 Десятинна церква була остаточно знесена.

ДЕСЯТСЬКИЙ (десятник)-1. У Київській державі 9-12 ст. - старший над десятьма дружинниками. 2. У Запорізькій Січі -керівник найнижчої військової одиниці - десятка. 3. У Російській імперії- виборна особа, яка виконувала адміністративно-поліцейські функції. 4. В Українській Галицькій Армії -десятник - другий підстаршинський ступінь.

ДЕУЛІНСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я 1618 - перемир'я, укладене 1(11).12.1618 між Московською державою і Річчю Посполитою на 14,5 року в с.Деуліні поблизу Троїцько-Сергіївського монастиря (тепер м.Загорськ Московської обл.) після спроби польського королевича Владислава в 1617-18 захопити Москву. Участь у цій військовій кампанії взяли й українські козацькі полки під проводом П.Сагайдачного, які в критичний момент врятували польські війська від розгрому під Москвою. На переговорах у Деуліні у склад московської делегації входили бояри Ф.Шереметєв, Д.Мезецький та ін., польське посольство очолювали А.Надворський, Л.Сапеґа, Я.Гонявський. За умовами Д.п. до Польщі виходили Смоленська і Новгород-Сіверська землі. Д.п. не розв'язало політичних суперечностей між обома державами. Ще до закінчення терміну перемир'я між Московщиною і Польщею розпочалась т.зв. Смоленська війна 1632-34, в якій брали участь козацькі полки на чолі з гетьманом Т.Орендаренком і яка завершилась укладенням Поляновського миру 1634.

ДЕЦИКЕВИЧ ВОЛОДИМИР (1865-1946) -український громадський і політичний діяч кін.19 - I пол. 20 ст. В 1906-16 очолював галицький департамент міністерства внутрішніх справ у Відні. У 1916-18 - віце-президент намісництва у Львові. 1.11.1918 австрійський намісник Галичини граф К.Гуйн передав свої адміністративні функції Д., який в свою чергу передав всю повноту влади в Галичині Українській Національній Раді (див. Українська Національна Рада ЗУНР-ЗО УНР). З поч. 20-х років жив у Львові. В 1921-24 -професор адміністративного права Львівського (таємного) Українського ун-ту, голова кураторії Українських Високих шкіл у Львові. В 1928-39 - сенатор польського сейму від Українського Національно-Демократичного Об'єднання. З 1930 очолював кураторію Українського Національного Музею ім.митрополита А.Шептицького. В 1931-32 -перший голова Українського Католицького Союзу.

ДЖАЛАЛІЙ (Джелалій, Джеджалій, Джулай) **ФИЛОН** (Пилип; рр. н. і см. невід.) - визначний український військовий діяч національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького1648-57 Один з найближчих сподвижників Б.Хмельницького. Походив з татарського роду. До поч. війни служив козацьким сотником Переяславського полку. В квітні 1648 Д. разом з черкаським сотником Б.Товпигою очолив повстання реєстрових козаків з Кам'яному Затоні. У 1648 призначений кропивнянським (ічнянським) полковником. Брав участь у Жовтоводській битві 1648. Корсунській битві 1648, Пилявецькій битві 1648, Зборівській битві 1649. Виконував важливі дипломатичні доручення Б.Хмельницького. У жовтні-листопаді 1648 українська дипломатична місія на чолі з Д. уклала з Османською імперією договір, за умовами якого Україна визнавалась державою, і кримським татарам заборонялось нападати на українські землі. У вересні 1650 Д. очолював українське посольство до молдавського господаря В.Лупула. Під час Берестецької битви 1651 був обраний козаками наказним гетьманом. Призначався гетьманом генеральним осавулом. Після 1654 його доля невідома.

“ДЗВІН” - літературно-мистецький і суспільно-політичний журнал -соціал-демократичного напрямку, що виходив в 1913-14 у Києві. Видавався в основному на кошти Л.Юркевича. Всього вийшло 19 номерів. Редагували журнал: Д.Антонович і В.Левинський. Серед співробітників часопису були В.Винниченко, Леся Українка, М.Вороний, Л.Юркевич, Д.Донцов, Х.Алчевська, А.Луначарський та ін.

ДИВІЗІЯ - тактичне з'єднання в різних видах збройних сил. Розрізняють піхотні (стрілкові, мотострілкові, моторизовані), механізовані, кавалерійські, танкові, артилерійські, повітрянодесантні та ін. Д. Під час першої світової війни до складу піхотної Д. входило, як правило, 4 полки, 1-2 ескадриони кінноти і 36-72 гармати. Загальна чисельність Д. становила 16-18 тис. чол. Перші дві українські сердюцькі Д. були сформовані командуючим київської військової округи полк. В.Павленком. Перша сердюцька Д. складалася з полків м. гетьманів Б.Хмельницького, П.Полуботка, П.Дорошенка і І.Богуна. Очолював Д. під-полк. Ю.Капкан. Командантом другої сердюцької Д. призначено ген. О.Грекова. На поч. березня 1918 була сформована одна з перших регулярних Д. Армії Української Народної Республіки -Запорізька дивізія. В березні-червні 1918 на

Волині з полонених українців, які воювали у складі російської армії на фронтах першої світової війни, було створено дивізії Сірожупанників і Синьожупанників (див. Синьожупанників дивізія, Сірожупанників дивізія). В період існування Української держави гетьманський уряд в липні 1918 сформував Сердюцьку Д. (команд. полк.Клименко), яка складалась з 4 піхотних полків, кінного лубенського полку, гарматного і автопанцерного дивізіону та технічної сотні. У грудні 1918 військові сили Директорії УНР мали у своєму складі Чорноморську, Селянську (Київську), Волинську, Подільську та Дніпровську Д. В серпні 1919 перед походом українських армій на Київ і Одесу Армія УНР мала 12 піхотних Д. -Волинську, Січову, Холмську, Залізну, Повстанчу, Запорізькі (6, 7, 8), Залізничу, Січових Стрільців (10,11), Селянську. Під час польсько-радянської війни 1920до складу Армії УНР входили Волинська, Залізна, Запорізька, Київська, Січова, Херсонська та Окрема кінна Д. Українська Галицька Армія не мала у своєму склад Д., а складалась з бригад. В роки другої світової війни була сформована дивізія "Галичина". Тактичною бойовою одиницею в Українській Повстанській Армії був курінь. Сьогодні Д. -основне тактичне з'єднання Збройних Сил України (див. також Армія Української Народної Республіки).

ДИВІЗІЯ "ГАЛИЧИНА" (Перша Українська дивізія Української Національної Армії) - українська військова частина, яка в 1944-45 воювала на боці гітлерівської Німеччини. Формування дивізії розпочалося в квітні 1943 під керівництвом Військової Управи (гол. В.Кубійович). Дивізія створювалась за зразком німецьких піхотних дивізій. Командиром дивізії був призначений ген.Ф.Фрайтаг. Воєнний вишкіл бійці дивізії проходили у Нойгамері (Німеччина). Перед відправкою на радянсько-німецький фронт дивізія нараховувала 16 тис. чол. 17-22.7.1944 під час боїв під Бродами (тепер Львівська обл.) дивізія була оточена і розбита. Окремим частинам дивізії вдалося прорвати оточення і відступити на Захід. Деякі відділи Д."Г". увійшли до складу Української Повстанської Армії. Наприкінці 1944 була сформована нова дивізія загальною чисельністю 18 тис. чоловік. Наприкінці 1944 на поч. 1945 Д."Г" вела оборонні бої в Словаччині і Словенії. На поч. березня 1945 дивізія за розпорядженням Українського Національного Комітету була включена до складу Української Національної Армії під командуванням ген. П.Шандрука. На поч. квітня 1945 дивізія займала позиції в р-ні Грацу, де залишалась до капітуляції Німеччини. 14.4.1945 воїни дивізії склали присягу на вірність українському народові. Після капітуляції Німеччини Д."Г". виступила в зону окупані західних союзників і була інтернована у табори Фельдкірхен (Австрія), Удіне, Белярія. Ріміні (Італія). В травні 1947 українські полонені були вивезені до Великобританії і звільнені.

ДИКЕ ПОЛЕ - історична назва нерозмежованих і слабо заселених причорноморських степів між середньою і нижньою течією Дністра на заході, нижньою течєю Дону і Сіверським Дінцем на сході, від лівої притоки Дніпра - Самари і верхів'їв притоків південного Бугу - Синюхи та Інгула на півночі, до Чорного і Азовського морів та Криму на півдні. У 16-17 ст. уряд Польсько-Литовської держави Д.п. вважав українські землі, що знаходилися на схід і південь від м.Білої Церкви, і роздавав їх магнатам і шляхті у приватну власність як незаселені, хоча там проживало українське населення. Степи Д.п. були придатними для розвитку землеробства, скотарства та промислів, що спричиняло колонізацію їх ще в добу Київської держави. Перешкоджали цьому набіги степових кочівників, що хвилями прокочувались по цих землях від найдавніших часів (кіммерійці, скіфи, сармати, гунни, авари, хозари, печеніги, половці, монголо-татари та ін.). Особливо сприятливими для заселення українцями Д.п. стало 14-15 ст., коли ці землі увійшли до складу Великого князівства Литовського. Під впливом зростаючої небезпеки від нападів кримських татар тут у 15 ст. сформувалося українське козацтво. Наприкінці 18 ст. назва "Д.П." перестала вживатися.

ДИКТАТОР ЗАХІДНОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ - ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ - титул Є.Петрушевича, наданий йому 9.6.1919 Президією Виділу Української Національної Ради ЗУНР-ЗО УНР та Державним Секретарем ЗУНР-ЗОУНР. На поч. червня 1919 внаслідок воєнних дій на українсько-польському фронті (див.Українсько-польська війна 1918-19) становище ЗО УНР стало критичним. Майже вся територія республіки, за винятком трикутника між Дністром і Збручем, була окупована польськими військами. В умовах загрози воєнної поразки і остаточної втрати державності вся повнота військової і цивільної влади на території ЗО УНР передавалась Д. ЗО УНР-ЗУНР. Є.Петрушевич призначав Раду Уповноважених (Головноуповноважених) Диктатора та Військову Канцелярію. До складу Ради Уповноважених увійшли: С.Голубович (внутрішні справи), С.Витвицький (закордонні справи), В.Курманович (військові справи), І.Мирон (шляхи і транспорт), О.Назарук (преса). Директором Військової Канцелярії став К.Долєжаль, а Начальним Вождем У ГА - О.Греков. Після відступу Української Галицької Армії за Збруч і окупації польськими військами всієї Галичини уряд ЗО УНР і Д. перебували у Кам'янці-Подільському. В сер. листопада 1919 Є.Петрушевич і Рада Уповноважених Д. були змушені виїхати до Відня, де продовжували вести активну міжнародну діяльність, спрямовану на захист державних інтересів Західно-Української Народної Республіки Закордонний (екзильний) уряд ЗУНР (див. Державний Секретаріат ЗУНР-ЗО УНР) і Д. ЗО УНР-ЗУНР склали свої повноваження 15.3.1923 після рішення Ради Послів держав Антанти від 14.3.1923 про визнання фактичних кордонів Польської держави (див. також. Західноукраїнська Народна Республіка, Західна Область Української Народної Республіки).

ДИРЕКТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ - найвищий орган державної влади Української Народної Республіки, створений в листопаді 1918. Наприкінці квітня, розпустивши Українську Центральну Раду та проголосивши Українську Державу, до влади прийшов обраний 29.4.1918 на з'їзді Земельних Власників (н. назва -Хліборобський Конгрес) гетьманом України П.Скоропадський. Незабаром проти дій гетьманської адміністрації розгорнувся опозиційний рух політичних партій просоціалістичної орієнтації, які в

травні 1918 утворили Український Національний Державний Союз (згодом -Український Національний Союз). 13.11. 1918 у Києві відбулося таємне засідання Українського Національного Союзу, на якому розглядалося питання про повстання проти П. Скоропадського. Учасники зборів, в яких брали участь представники українських політичних партій, Селянської Спілки, профспілки залізничників та командування Січових Стрільців, ухвалили розроблений Повстанком оперативним штабом план збройного виступу. Присутні відхилили ідею негайного відновлення Української Народної Республіки і вирішили визначити форму державного правління після усунення від влади гетьмана. Для керівництва антигетьманським повстанням було створено тимчасовий верховний орган - Директорію УНР. До складу Директорії увійшли В. Винниченко (УСДРП) - голова, члени - С. Петлюра (УСДРП), О. Андрієвський (УПСС), Ф. Швець (Селянська Спілка) і А. Макаренко (безпартійний, віце профспілки залізничників). Обраний заочно С. Петлюра був затверджений Головним Отаманом Армії УНР. Приступивши до виконання своїх обов'язків, Директорія створила тимчасовий уряд - Раду завідуючих державними справами та Військовий Революційний Комітет (М. Авдієнко, В.Чехівський, А.Пісоцький, З.Висоцький, М.Галаган, Н.Загородній і М. Марченко). Протигетьманське повстання було прискорене проголошенням П. Скоропадським 14.11.1918 федеративної спілки з майбутньою більшовицькою Росією. 15. 11. 1918 члени Директорії виїхали у Білу Церкву, місце розташування своєї основної військової сили - Січових Стрільців.

Днем раніше туди прибув С. Петлюра. 16. 11. 1918 відділи Січових Стрільців зайняли Білу Церкву та Фастів і виступили в напрямку Києва. 18.11. 1918 відбувся Мотовилівський бій 1918, в якому гетьманські формування були розбиті. 20 - 21.11. республіканські війська, підійшовши до Києва, розпочали його облогу. На бік Директорії масово переходили гетьманські частини, дислоковані в різних районах України, та приєднувались численні повстанські загони на чолі з отаманами Зеленим, М. Григор'євим, Ангелом та ін. Загальна чисельність військових з'єднань, які підпорядковувались наказам Директорії, в грудні 1918 становила більше 100 тис. чол. (за деякими даними - бл. 300 тис. чол.). Наприкінці листопада - поч. грудня 1918 Армія Української Народної Республіки контролювала майже всю територію України. Після укладення Директорією угоди про нейтралітет з командуванням німецьких військ в Україні 12.12. 1918 частини Армії УНР розпочали загальний штурм Києва. В результаті дводенних запеклих боїв з противником відділи Січових Стрільців і Дніпровська дивізія здобули місто. 14. 12. 1918 гетьман України П. Скоропадський зрікся влади, передав управління країною Раді Народних Міністрів і виїхав за кордон. 19.12.1918 Директорія УНР урочисто в'їхала в Київ.

26.12.1918 було проголошено відновлення УНР і призначено перший уряд на чолі з В. Чехівським -Раду Народних міністрів УНР. За дорученням Директорії уряд скасував гетьманське законодавство і відновив дію законів УНР, ухвалив нові законодавчі акти - про передачу поміщицької землі селянам без викупу; закон про автокефалію Української Православної Церкви (1.1.1919), закон про скликання Трудового Конгресу України (5.1.1919) та ін. Після проголошення 22.1.1919 на Софіївському майдані у Києві Акту Злуки Західно-української Народної Республіки і УНР до складу Директорії УНР увійшов Є.Петрушевич. Сесія Трудового Конгресу, який виконував роль предпарламенту об'єднаної України, враховуючи загострення воєнно-політичної ситуації в державі, тимчасово передала всю законодавчу, виконавчу і судову владу Директорії УНР. Голові Директорії доручили здійснювати функції глави держави.

З поч. 1919 Директорія вимушена була діяти в надзвичайно складних внутрішніх і зовнішніх умовах. Молода українська держава знаходилась в кільці ворожих сил, найнебезпечнішими серед яких були більшовики, денікінці та війська Антанти. Ще наприкінці листопада - на поч. грудня 1919 радянська Росія без оголошення війни розпочала воєнну агресію проти України (див. українсько-більшовицька війна 1917-21).16.1.1919 після тривалих безплідних намагань прокомуністично настроєних діячів УНР (В.Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал та ін.) дипломатичними засобами порозумітися з Москвою, Директорія УНР оголосила війну РСФРР. Незважаючи на героїчну боротьбу республіканських військ проти частин Червоної армії у Лівобережній Україні, 5-6.2.1919 більшовики захопили Київ. Директорія УНР і уряд, залишивши столицю, були змушені змінювати місце перебування в залежності від воєнної ситуації.

Прагнучи ліквідувати хоча б один з фронтів, більшість членів Директорії виступила за переговори з командуванням військ Антанти, які в цей період займали майже всю територію півдня України. Не погоджуючись з цим рішенням, 11.2.1919 (за іншими даними - 10.2. 1919) В.Винниченко виїшов зі складу Директорії. Головою став С.Петлюра. 13.2.1919 у Вінниці був створений новий уряд на чолі з С.Остапенком. Однак, незважаючи на поступки Директорії на переговорах з представниками французького командування в Одесі і Бірзулі, досягти компромісу з Антантою щодо умов надання Армії УНР матеріально-технічної допомоги не вдалося.

Після евакуації в квітні військ Антанти з території України Директорія у Рівному створила уряд під проводом Б. Мартоса. 4.5.1919 зі складу Директорії виїшов О.Андрієвський, який підтримав спробу державного перевороту, очоленого отаманом В. Оскілком. В червні 1919 під натиском більшовицьких військ Директорія була змушена переїхати до Кам'янця-Подільського. До її складу входили С.Петлюра, А. Макаренко, Ф.Швець і С. Петрушевич. Останній займався справами тільки Галичини. 27.08.1919 Директорією було проведено нову реорганізацію уряду. Його очолив Іс.Мазепа.

На протязі літа-осені 1919 Директорія робила спроби стабілізувати воєнно-політичну ситуацію в Україні. Проте відкрита агресія кількох іноземних держав та неприхильне ставлення деяких лідерів Антанти до

незалежності УНР на Паризькій мирній конференції .1919-20 звели нанівець ці намагання. 15.11.1919 (за іншими даними - 14.11.1919) на спільній нараді членів Директорії та уряду УНР було прийнято рішення про скасування повноважень Ф.Швеця і А.Макаренка, які виїжджали для проведення роботи за кордон. У постанові наради визначалося, що на час їх відсутності "керування справами Республіки покладається на Голову Директорії пана Головного Отамана Симона Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони і постанови, ухвалені Радою Народних Міністрів". Правовий статус існування Директорії як найвищої влади в УНР у складі однієї особи регулював закон "Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці", ухвалений урядом 12.11.1920. На основі цього закону Директорія УНР в особі Голови Директорії мала затверджувати ухвалені Державною Народною Радою закони; затверджувати прийняті Радою Народних Міністрів призначення та звільнення; ухвалені Державною Народною Радою умови з іноземними державами та ін. Закон передбачав, що при неможливості виконання Головою Директорії своїх обов'язків, влада передавалася заступникові Голови Державної Народної Ради, а до її скликання - Колегії (мала складатися з трьох членів: голови Ради Народних Міністрів, порядкуючого у Найвищому суді УНР і представника всіх політичних партій). До початку роботи Колегії Голову Директорії заступав у випадку необхідності Голова Ради Народних Міністрів. Наприкінці 1920 Директорія УНР втратила контроль над територією України і С. Петлюра був змушений емігрувати. Після загибелі 25.05.1926 С. Петлюри у Парижі верховну владу в УНР перейняв тодішній голова уряду УНР за кордоном А.Лівицький.

ДИФЕНЗИВА - назва контррозвідки в 1918-1939 у Польщі. Популярна назва - "двуйка". Основна діяльність Д. була спрямована на боротьбу з українським національно-визвольним рухом на окупованих Польщею українських землях.

ДИВОВИЧ СЕМЕН (рр. н. і см. невід.) -український письменник серед. 18 ст. Походив з козацького роду Стародубського полку. Вчився у Києво-Могилянській Академії та у Петербурзі. Працював перекладачем у Генеральній Військовій Канцелярії та архіваріусом Малоросійського Генерального Архіву. У 1762 написав у формі віршованого діалогу великий твір "Розмова Великоросії з Малоросією", головною метою якого було відстоювання ідей державної самостійності козацької держави та висловлення протесту проти політики російського уряду щодо України. У своїй праці Д. широко використав "Короткий опис Малоросії" (1734) та інші сторичні джерела і змалював історію України від найдавніших часів до серед. 18 ст. Особливу увагу звернув на події національно-визвольної війни під керівництвом Б.Хмельницького 1648-57.

ДИДЕНКО АНДРІЙ (рр.н. і см. невід.) - козацький гетьман (1632-33). Обраний гетьманом при підтримці православного митрополита київського Ісаї Копинського замість прихильника Польщі гетьмана І.Кулагі-Петражинського.

"ДІЛО" - найстаріша і довгий час єдина українська щоденна газета в Галичині. Виходила у Львові в 1880-1939 (в 1880-82 -двічі на тиждень, 1883-87 - тричі на тиждень, з 1888 -щоденно). Засновниками "Д" була група народовців на чолі з Ю.Романчуком. Першим редактором "Д" став В.Барвінський, співробітниками - І.Балей, Ю.Романчук, А.Вахнянин, М.Подолинський та ін. В 1881-1906 при "Д" виходила "Бібліотека найзнаменитіших повістей" (74 тт.), а в 1936-39 -"Бібліотека "Діла" (48 п.). З часу свого виходу газета проводила ідеологію народовської течії в українському суспільно-політичному русі Галичини. Небудучи ніколи офіційним партійним органом, "Д" відстоювало на своїх сторінках політичну лінію Народної Ради (з 1886), Української Національно-Демократичної Партії (з 1899), Української Трудової Партії (з 1919); в партії існувала фракція "Д", Українського Національно-Демократичного Об'єднання (з 1925).

ДІЯРІЮШ (Діарій) - назва щоденних записів в Україні в 17-18 ст. Один з найвидатніших Д. брестського ігумена Анастасія Филиповича (1648). Д.С.Зорки,секретаря Б.Хмельницького,незберігся, але був використаний С.Величком. Цінними є Д. М.Ханенка (1727-53), Я.Марковича (1720-1732). Відомі офіційні щоденні записи, ведені у Генеральній Військовій Канцелярії за гетьманів І.Скоропадського і Д.Апостола. Ряд Д. досі не опубліковано.

ДМИТЕРКО (Ратич) ГАННА (Анна, Гандзя; 9.2.1893-1981) - десятник Легіону Українських Січових Стрільців, згодом - Української Галицької Армії. Н. в с. Підберізці біля Львова. В 1913-14 була членом Пласту та т-ва "Українських Січових Стрільців" (див. " Оч"). Наприкінці серпня 1914 вступила до однієї з сотень Легіону Українських Січових Стрільців. В 1914-15 Д. працювала сестрою милосердя у стрілецькому госпіталі. З серед. 1915 служила у курені Г.Коссака. Брала участь у боях під Лісовичами і над Стрипою. В еміграції жила у США де займалася педагогічною діяльністю.

ДМИТРАШКО (Думитрашко) РАЙЧА (Родіон; р.н.невід.-п. бл.1705) -перечаславський полковник (1667-74). Походив з Сербії. З 1665 перебував в Україні. В 1687 Д. разом з генеральним обозним Дунином-Борковським, генеральними суддями М.Вуєховичем-Височинським, В.Кочубеєм, генеральним писарем С.Прокоповичем написали донос на гетьмана І.Самойловича, в якому звинуватили його в неприхильності до політики московського уряду в Україні і в намірах створити з Гетьманщини незалежну державу. Після скинення з гетьманства І.Самойловича всі учасники змови, в т.ч. Д., були підвищені в козацьких рангах: отримали значні грошові та майнові винагороди.

ДМИТРО (рр. н. і см. невід.) - воєвода київський, намісник князя Данила Романовича Галицького. В 1240 керував героїчною обороною Києва від монголо-татар. Під час одного з боїв був поранений і потрапив у полон. Хан Батий, здивований мужністю Д., дарував йому життя.

ДНІПРОВІ ПОРОГИ (Дніпровські пороги) - виступ гранітів і гнейсів у руслі Дніпра між Дніпропетровськом і Запоріжжям. Перший докладний опис Д.п. дав Константин VII Багрянородний 946-953. Д.п. залиті водами водосховища у 1932 після побудови Дніпрогесу. Існувало 9 порогів: Кодацький, Сурський, Лоханський, Дзвонецький, Ненаситець (Ревучий), Вовнізький, Будило, Лишний, Вільний (Гадючий). Крім порогів, у порожистій частині Дніпра існувало понад 60 виходів порід, які отримали назву забори. Найзначнішою була Воронова забора недалеко від Ненаситинецького порогу. Довжина порожистої частини Дніпра досягала 70 км, а загальне падіння води становило 33,5м, ширина русла - від 360 до 960 м. У порогах існував природний козацький хід, по якому з величезною небезпекою для себе могли пропливати невеликі судна. У 1843-54 спроба створити штучний канал у порогах завершилась невдачею. Лише після затоплення порогів і забор в 1927-32 стало можливим судноплавство у порожистій частині Дніпра.

ДНІПРОВСЬКА ЛІНІЯ - система прикордонних укріплень, збудована в 1768-74 для оборони під. кордонів Російської імперії від нападів турків і татар. Будівництво Д.л. розпочалось у зв'язку з переміщенням кордонів Росії на південь і втратою оборонного значення Українською лінією. Простягалася через територію України майже на 200 км від Дніпра до Азовського моря вздовж річок Конки і Берди. Складалася з окремих фортець та суспільної укріпленої лінії між верхів'ями цих річок. Фортеці на Д.л. (Олександрівська, Микитинська, Григорівська, Кирилівська, Олексіївська, Захарівська, Петрівська) були розміщені на відстані бл. 30 км одна від одної. Охоронну службу в фортецях несли козаки. Після приєднання в 1783 Кримського ханства до Російської імперії Д.л. втратила воєнно-стратегічне значення.

ДНІПРОВСЬКА ДИВІЗІЯ - військове з'єднання, сформоване в листопаді 1918 отаманом Зеленим (див. Д.Герпило) в р-ні Трипілля, Радомишля, Фастова і Василькова під час повстання проти гетьмана П.Скоропадського. До складу Д.д. входило 4 піхотні полки, гарматний, кінний і технічний відділи (бл. 10 тис. бійців). В листопаді-грудні 1918 брала участь у боях за Київ. В січні 1919 командування Д.д. (розміщувалось у Святошині під Києвом) під впливом більшовицької агітації відмовилось виконувати накази Директорії УНР. Дивізія за розпорядженням С.Петлюри була розформована. Згодом з бійців Д.д. сформувалися повстанські загони під командуванням отаманів Зеленого і Соколовського, які влітку 1919 вели бої проти більшовицьких військ на Радомищині та Трипільщині.

“ДНІСТЕР” -1.Українське страхове товариство. Засноване в 1892 у Львові з метою страхового забезпечення українського населення від стихійного лиха та нещасних випадків. Засновниками товариства виступили К.Левицький, С.Федак, В.Нагірний, Д.Савчак. У 1929 “Д” нараховував бл. 1200 агентств і 95600 членів. Володів майном на 2 млн. польських злотих і резервним фондом 520 тис. злотих. Діяльність “Д” обмежувалась польським окупаційним режимом і була повністю припинена радянською владою в 1939. 2. Український кооперативний банк з обмеженою відповідальністю. Заснований в 1895 у Львові для зберігання заощаджень, надання матеріальної допомоги і позичок українському населенню. Надавав фінансову підтримку Львівському (таємному) Українському Університету та фінансував діяльність Організації Українських Націоналістів. Ліквідований в 1939 радянськими органами влади.

ДОВБУШ ОЛЕКСА (1700-1745) - керівник руху карпатських опришків у 30-40-х роках 18 ст. Н. в с.Печеніжині (тепер село Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) у сім'ї селянина. Перші відомості про героїчну боротьбу Д. проти гнобителів містяться у документах 1738. Загін Д. налічував 30-50 чол. Опорним пунктом загону Д. були Чорногора у Карпатах. В 1738-45 опришки Д. діяли у Прикарпатті. Закарпатті і на Буковині. Захоплене у панів, лихварів, купців майно Д. роздавав бідним. Всі спроби шляхти знищити загін Д. протягом сім років не мали успіху. Загинув Д. в с.Космачі (тепер Івано-Франківська обл.) від руки зрадника С.Дзвінчука. Про Д. складено багато народних пісень і переказів. Його ім'ям названо пам'ятні місця: гори у Карпатах, печера на горі Говерлі, скеля поблизу Яремчі. Образ народного героя відтворений у літературі (роман “Опришки” В.Гужицького), в музиці (балет А.Кос-Анатольського “Хустка Довбуша”), в образотворчому мистецтві (гравюра “Довбуш” О.Кульчицької), кіно (“Олекса Довбуш” за сценарієм Л.Дмитренка і Б.Іванова).

ДОВГОПОЛЕНКО (Довгополий) КЛИМ (рр.н. і см. невід.) - козацький старшина. Підтримував антимосковську політику гетьмана І.Мазепи. В 1709 Д. був серед тих старшин, які не залишили І.Мазепу і пішли з ним в еміграцію. Був генеральним суддею у гетьмана П.Орлика. Виїхав з П.Орликом до Швеції. В 1712 входив до складу української делегації, яка вела переговори у Стамбулі з турецьким султаном про надання гетьману військової допомоги в боротьбі проти Московського царства.

ДОВЖЕНКО ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ (29.8(10.9). 1894 - 25.11.1956) - видатний український кінорежисер, письменник, художник Н. в с. Сосниця на Чернігівщині (тепер Чернігівська обл.). В 1914 закінчив Глухівський учительський ін-т. У 1917-19 навчався у комерційному ін-ті та Українській Академії Мистецтв у Києві, а 1922-23 Удосконалював майстерність в художньому училищі в Берліні у проф. Е.Геккеля. Один з основоположників української кінематографії. В 1923-26 працював художником-ілюстратором газети “Вісті ВУЦВК” у Харкові. У 1926-28 Д. -режисер і сценарист Одеської кіностудії, 1929-41 -Київської кінофабрики, з 1946 - кіностудії “Мосфільм”, Д. створив фільми “Вася-реформатор” (1925), “Ягідки кохання”, “Сумка дипкур'єра” (1927), “Звенигора” (1927, сценарій М. Йогансена і Юртика), “Арсенал” (1925, цей фільм і всі наступні зняті за власним сценарієм), “Земля” (1930), “Іван” (1932), “Аероград” (1935), “Щорс” (1939). Д., маючи намір екранізувати повість М.Гоголя “Тарас Бульба”, написав режисерський сценарій до фільму. У воєнний період Д. відзняв документальні фільми “Битва за нашу Радянську Україну” (1943) і “Перемога на Правобережній Україні” (1945). Д. багато і плідно працював як письменник і публіцист. Автор оповідань

(“Мати”. “Перед боем”, “Воля до життя” та ін.), п'єс “Життя в цвіту”, “Потомки запорожців”, кіноповістей (“Зачарована Десна”, 1954; “Поєма про море”, 1956) та ін. Величезне значення для розуміння творчої спадщини Д. має недавно опублікований “Щоденник” митця.

ДОЖА Д'ЄРДЬ (1475-20.7.1514) - дрібний угорський дворянин, який у 1514 очолив повстанський рух в Угорському королівстві, в тому числі і на Закарпатті, яке входило до його складу. Проводом до повстання було оголошення булли Римського Папи Льва X про початок хрестового походу проти турків. Керівником загонів хрестоносців було призначено Д., який вважав цей похід передчасним і невідготовленим. Згодом виступав проти правлячих кіл Угорщини. У бою біля м.Тімішоара його загони 13.7.1514 були розгромлені урядовими військами. Страчений 20.7.1514.

ДОЛГОРУКИЙ ГРИГОРІЙ ФЕДОРОВИЧ (1656-15 (26).8.1723) - московський дипломат, князь. В 1701-21 - посол у Речі Посполитій, домігся укладення союзного договору з Польщею, а в 1707-Нарвського союзного договору. В листопаді 1708 був представником московського уряду при обранні гетьманом І.Скоропадського. Учасник Полтавської битви 1709. Уміло лавіруючи між різними політичними силами у Польщі, підтримував промосковську орієнтацію частини польських магнатів і шляхти.

ДОЛГОРУКИЙ ЮРІЙ (90-і роки 11 ст -15.5.1157) -ростово-суздальський та великий київський князь, шостий син Володимира Мономаха. Ще за життя батька Д.Ю. одержав у володіння ростово-суздальські землі, центр яких переніс з Ростова до Суздаля. Після смерті свого старшого брата, великого князя Мстислава Володимировича втрутився у міжусобну боротьбу з метою оволодіти Переяславським, а згодом і Київським князівствами. На початковому її етапі (1132-1135) зазнав поразки, але у 1147 знову розпочав військові дії, внаслідок яких у 1149 здобув Київ, але ненадовго, бо вже у 1151 був прогнаний Ізяславом Мстиславовичем. Знову оволодів Києвом у 1155. В роки князювання Д.Ю. розпочалося формування нового політичного центру у Київській державі. Ним стали пн.-сх., ростово-суздальські землі, де укріпились наступники Ю.Д., які прагнули зміцнити свій політичний вплив шляхом знищення і ослаблення Київщини, Переяславщини та інших південноруських земель. Вважається засновником м.Москви (1147).Помер Д.Ю.15.05.1157 в Києві.

ДОЛЄЖАЛЬ КАРЛ (1883-1924) - підполковник Генерального Штабу Української Галицької Армії.

За походженням чех. На поч. 1919 Д. очолював штаб Третього корпусу УГА. З червня 1919 -директор Військової Канцелярії Диктатора ЗОУНР-ЗУНР. В серпні 1919 під час спільного походу Армії УНР і УГА на Київ і Одесу Д. був призначений начальником оперативного відділу Штабу Головного Отамана. Пізніше служив у чехо-словацькій армії.

ДОЛОБСЬКИЙ З'ЇЗД 1103 - з'їзд князів Київської держави весною 1103 біля Долобського озера поблизу Києва, на якому обговорювалося питання про спільний похід проти половців. У Д.з. брали участь київський князь Святополк Ізяславович і переяславський князь Володимир Мономах зі своїми дружинами. Дружинники Святополка виступили проти організації походу, вважаючи, що не можна відбивати селян від весняних польових робіт. Після палкої переконливої промови В.Мономаха було прийнято рішення про спільний похід проти кочівників. Під час цього походу об'єднані сили руських князів повністю розгромили половецькі орди. .

ДОЛУД АНДРІЙ (1893-р.см. невід.) -український військовий діяч, полковник Армії УНР. В 1917-18 - член Української Центральної Ради. 13.11.1918 на чолі козацького загону ім.І.Гонти, сформованого з наддні-пряньських українців, прибув на допомогу галицьким військам у Львів. Брав участь в українсько-польській війні 1918-19. З кін.1918. командував Янівською (другою) бригадою УГА, яка відзначилась у боях з польськими частинами на підступах до Львова, в ході Вовчухівської операції 1919 та Чортківського наступу 1919. З грудня 1919 до травня 1920 - начальник штабу Армії УНР під час першого Зимового походу (див. Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). Під час польсько-радянської війни 1920 командував Херсонською дивізією. Після завершення українських національно-визвольних змагань 1917-21 емігрував у Бразилію. Подальша його доля невідома.

ДОМБ'Є - передмістя Кракова (Польща) В 1919 тут знаходився польський концентраційний табір для українських військовополонених. Від голоду, епідемій і катувань в Д. загинуло майже 6 тис. українців.

ДОМІНІКАНЦІ (домінікани, “брати проповідники”) - католицький чернечий орден , заснований в 1215 у Тулузі (Франція) іспанським монахом (ченцем) Домініком (1170-1221). Затверджений Папою Римським Гонорієм III 22.12.1216. З 1220 оголосив себе “жебруцим”, однак обітниця не дотримувалась і в 14 ст. була відмінена. В 1227 Д. отримали право повсюдної проповіді і сповіді. Заснували і утримували ун-ти в Болоньї, Кельні, Оксфорді. Під їх впливом знаходились богословські кафедри в ун-тах Парижа, Падуї, Праги та інших міст Європи. До Д. належали видатні філософі-схоласти (Альберт Великий, Фома Аквінський) і містики (М.Екхарт, Сейс, І.Таулер). В 1232 для боротьби проти єретичних рухів у відання ордену була передана інквізиція. З 13 ст. Д. розгорнули широку місіонерську діяльність в багатьох країнах світу, в т.ч. в Україні. У 1233 заснували монастир під Києвом (чернець Яцек Одрованж). Домініканські монастирі існували в Україні у 13-17, а на західно-українських землях до 1939. В 80-х роках цього століття Д. мали монастирі в 50 країнах світу. На чолі чину стоїть генерал, який підпорядковується Папі. Д. займають важливі державні пости у Ватикані. Сьогодні Д. - один з найвпливовіших католицьких монаших чинів.

ДОНЕЦЬ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ (11(23).1.1883 -10.9.1941) - видатний український співак (бас) і театральний

діяч. Н. в Києві. В 1905-13 працював в оперному театрі С.Зіміна у Москві. З 1913 - соліст Київського оперного театру. В 1919 разом з Я.Степовим і М.Микишею створював Українську Оперу. З 1925 Д. - активний учасник процесу українізації оперного мистецтва у Харкові. Артист великого сценічного таланту, володів голосом надзвичайної сили і діапазону. Д. з великим успіхом виконував чоловічі партії в операх "Тарас Бульба", "Наталка Полтавка" (М.Лисенка), "Запорожець за Дунаєм" (С.Гулака-Артемовського), "Фауст" (Ш.Гуно), "Кармен" (Ж.Бізе) та ін. Загинув при нез'ясованих обставинах під час відступу радянських військ з Києва.

ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА - назва маріонеткового територіального утворення, організованого більшовиками за вказівкою В.Леніна в січні 1918 для надійного забезпечення центру Росії паливом і харчовими продуктами. Після укладення Берестейського миру 1918 російські більшовики намагалися не допустити відновлення влади Української Центральної Ради в надзвичайно важливому в економічному і стратегічному відношенні Донецько-Криворізькому регіоні. Для цього на 4 обласному з'їзді Рад робітничих депутатів Донецького і Криворізького басейнів, що відбувся 27-30.12(9-12).1918 у Харкові, було проголошено утворення Д.-К.Р.Р. і приєднання її території до Радянської Росії. На з'їзді сформовано "уряд республіки" - Раду народних комісарів у складі: Артем (голова), В.Магідов, М.Жаков, В.Флов, М.Рухимович, В.Межлаук, А.Каменський та ін. У територіальному відношенні Д.-К.Р.Р. охоплювала Сумщину, Харківщину, Донеччину, Катеринославщину з Олександрівськом тепер Запоріжжя), Херсонщину з Кривим Рогом Слисаветградом (тепер Кіровоград) та частину Облесті Війська Донського з Таганрогом і Олександрогрушевським (тепер Шахти, Росія) та з столицю у Харкові. Однак незабаром зрозумівши, що Армія УНР й австро-німецькі війська відповідно до умов Берестейського миру звільнять всю українську етнічну територію від іноземної окупації, більшовицькі лідери змінили свої попередні наміри. На 2 Всеукраїнському з'їзді Рад у Катеринославі (17-19.3.1918) Артем, виконуючи директиви В.Леніна про необхідність створення "єдиного фронту боротьби трудящих України проти ворогів внутрішніх і зовнішніх" заявив, що К.-Д.Р.Р. становить складову частину України. Керівники К.-Д.Р.Р. взяли участь у роботі з'їзду і увійшли до складу ВУЦВК та Народного Секретаріату, після чого питання про окрему Д. К.Р.Р. більше не ставилось.

ДОНЦОВ ДМИТРО (29.8 (10.9).1883 30.2.1973) визначний український публіцист, політичний діяч, літературний критик. Ідеолог українського націоналізму. Н. в м.Мелітополі (тепер Запорізька обл.). В 1900-07 навчався (з перервами) в Петербурзькому, а в 1909-11 - Віденському ун-тах. Належав до Революційної Української Партії та Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, за що двічі заарештовувався (1905, 1907). В 1908 Д., переслідуваний царським урядом, був змушений емігрувати. Друкувався у журналах "Дзвін", "Украинская жизнь" та ін. В 1913, виступаючи на другому всестудентському з'їзді у Львові, у своїй доповіді "Сучасне політичне положення нації і наші завдання" накреслив програму побудови Української незалежної держави. В 1914-18 - голова і активний член Союзу Визволення України. В 1917 повернувся до Києва. В період Гетьманату Ц. очолив Українське Телеграфне Агентство і Державне Бюро Преси. В 1919-21 - керівник Українського Пресового Бюро у Берліні. З 1922 перебував у Львові, де виступив засновником Української Партії Національної Роботи, редагував її орган двотижневик - "Заграва" (1923-24). В 1922-39 керував редакцією "Літературно-наукового вісника" (в 1932-39 - "Вісника"), видання якого було поновлено за ініціативою Є.Коновальця. З 1939 жив у еміграції у Німеччині, Чехо-словащині, Франції. З 1947 оселився в Канаді, де викладав українську літературу в Монреальському ун-ті. Д. - автор багатьох публіцистичних праць, в яких обгрунтував необхідність політичної незалежності України і розробив ідейні основи українського націоналізму. Серед найважливіших праць - "Модерне москвофільство" (1913), "З приводу однієї ересі" (1914), "Історія розвитку української державницької ідеї" (1917), "Підстави нашої політики" (1921), "Націоналізм" (1926), "Де шукати українських традицій" (1938), "Дух нашої давнини" (1944) та ін. Йому належать літературно-критичні дослідження: "Криве дзеркало української літератури" (1929), "Естетика декаденсу" (1930), "Василь Стефаник" (1931), "Криза української культури" (1932), "Туга за героїчним. Постаті й ідеї літературної України" (1952), "Поетика вогнених меж. Олена Теліга" (1953) та ін. Д. перейшов кілька світоглядних еволюцій - від соціалізму до його повного заперечення, від антирелігійних позицій до крайностей войовничого християнства. Д. послідовно відстоював ідею незалежності України. Виступаючи проти російського імперіалізму в усіх його проявах, Д. застерігав від орієнтації на Москву, незважаючи на те, чи вона царська, республіканська, буржуазна чи пролетарсько-соціалістична. Праці Д. в значній мірі спричинилися до послаблення впливу комуністичних ідей та москвофільства на суспільну свідомість, особливо у Західній Україні. У філософських концепціях Д. яскраво виражені ідеї практичного ідеалізму, в яких основна роль у житті особи і суспільства відводиться ірраціональній волі. Ідеї Д. мали великий вплив на молодь у передвоєнний час і у значній мірі стали деологічним обгрунтуванням діяльності ОУН.

ДОРОШЕНКО ВОЛОДИМИР (1879 - 25.8.1963) -український громадсько-політичний діяч, бібліограф і літературознавець. Н. на Полтавщині (за іншими даними - у Петербурзі). Був співзасновником української студентської громади в Москві. Належав до Революційної Української Партії (з 1900), згодом до Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (з 1905). В 1908 Д. внаслідок постійних переслідувань російською поліцією виїхав до Львова. В 1914-18 - один з керівників Союзу Визволення України, член Президії організації, головний редактор його видань. З 1908 працював у бібліотеці Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, в 1937-44-директор бібліотеки. На початку 20-х років разом з В.Гнатюком - співредактор відновленого "Літературно-наукового вісника" (головний редактор - Д.Донцов). З 1944 Д. перебував у еміграції. Автор багатьох бібліографічних праць, літературознавчих статей, спогадів. Склали бібліографію творів Т.Шевченка. І.Франка, О.Кобилянської, П.Куліша.

ДОРОШЕНКО ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1882 -1951) - видатний український історик, громадсько-політичний і державний діяч, публіцист. Народився в м.Вільно (тепер Вільнюс, Литва). Походив з старовинного українського козацько-старшинського роду на Глухівщині, з якого вийшли два українські гетьмани - М.Дорошенко і П.Дорошенко. Навчався на історико-філологічному факультеті Варшавського, Петербурзького і Київського університетів. В 1903 очолював Українську студентську громаду в Петербурзі. Дуже рано розпочав політичну діяльність, спочатку як член Революційної Української Партії, а згодом - Товариства Українських Поступовців. Активно займався публіцистикою. З 1897 співпрацював з політичними виданнями в Галичині, в 1905-07 - з газетами і журналами національно-демократичного напрямку на Наддніпрянській Україні - "Рада", "Украинский вестник", "Украинская жизнь", "Україна". Певний час працював вчителем у середніх школах Києва і Катеринослава. В 1910-14 - редактор часопису "Дніпрові хвилі" у Катеринославі.

Під час першої світової війни обраний уповноваженим Всеросійського Союзу Міст на Південно-Західному фронті (з 1915), очолював відділ допомоги українцям на окупованих російськими військами землях Галичини і Буковини. В березні 1917 Д. після реорганізації ТУП у Союз Українських Автономістів-Федералістів (з червня 1917 - Українська Партія Соціалістів-Федералістів) став членом цієї організації. З квітня 1917 входив до складу Української Центральної Ради. 22.4. призначений Тимчасовим урядом крайовим комісаром Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора. Після відступу 2.8.1917 російських військ з Галичини повернувся до Києва, наприкінці серпня 1917 йому було запропоновано сформувати новий склад Генерального Секретаріату УЦР-УНР. Проте через розходження у поглядах на шляхи становлення української державності з М.Грушевським Д. відмовився від цієї пропозиції. Незабаром обраний губернським комісаром Чернігівщини і перебував на цій посаді до кінця 1917. Весною 1918 виїхав у Галичину. Після приходу до влади гетьмана П.Скоропадського повернувся до Києва. 20.05.1918 очолив Міністерство закордонних справ Української Держави. В період керівництва зовнішньополітичним відомством було відкрито дипломатичні представництва України в Румунії, Польщі, Швейцарії, Фінляндії та ряд українських консульств за кордоном і зарубіжних держав у Києві. В липні-серпні 1918 при активній участі Д. відбулася ратифікація Берестейського миру 1918 країнами Четверного союзу (крім Австро-Угорщини). В середині серпня 1918 у відповідь на антиукраїнську політику уряду ген. Сулькевича у Криму Д. намітив ряд заходів по економічній блокаді півострова, після реалізації частини з яких кримські власті пішли на переговори про форми державного об'єднання України. Д. часто виступав посередником у пошуках шляхів порозуміння між П.Скоропадським і національно-демократичними силами та виробленні умов формування українського уряду на повністю національній основі. В жовтні 1918 робив спроби вступити у переговори з дипломатичними колами держав Антанти у Берні. Після падіння Гетьманату- приват-доцент Кам'янець-Подільського державного Українського Ун-ту.

31920 перебував у еміграції. В 1920 Д. разом з В.Липинським, С.Шеметом та іншими діячами гетьманського руху брав участь у створенні об'єднання українських монархістів - Українського Союзу Хліборобів-Державників. В 1921-51 -професор кафедри історії Українського Вільного Університету у Відні, Празі і Мюнхені. Д. очолював Український Науковий Ін-т у Берліні (1926-31), Українську Вільну Академію Наук (1945-51). За визначенням О.Оглоблина, Д. був першим українським істориком, який дав науковий огляд історії України як процесу розвитку української державності. Автор близько 1 тис. праць з історії України, історії культури і церкви в Україні. Головні праці Д.: "Нарис історії України" (ч.1-2, 1932-33), "Історія України 1917-23 (ч.1-2,1930,1932), "Огляд української історіографії" (1923), "Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу" (1940), монографії про М.Костомарова, П.Куліша, В.Антоновича, гетьмана П.Дорошенка та ін. Визначне місце в українській публіцистиці займають книги спогадів Д. "Мої спогади про давно минуле. 1901-1914" (1949), "Мої спогади про недавно минуле. 1914-20" (1923-24).

ДОРОШЕНКО МИХАЙЛО (р. н. невід - п.1628) -визначний український політичний і військовий діяч початку 17 ст., козацький гетьман (1622-28 з перервами). 31618 -козацький полковник, учасник походу гетьмана П.Сагайдачного на Москву. Брав участь у Хотинській війні 1620-21. В 1622 обраний гетьманом замість О.Голуба. Здійснив вдалий похід на Перекоп. У 1625 брав участь у національно-визвольному повстанні під проводом М.Жмайла. Після бою біля Курукового озера (поблизу сучасного Кременчука) Д. був знову обраний гетьманом (5.11.1625)і уклав Куруківський договір 1625. Проводив політику зменшення протистояння між козаками і польським урядом. Уник участі козацьких військ у польсько-шведській війні. За Д. було проведено реорганізацію реєстрового козацтва і утворено за територіальним принципом шість козацьких полів: Київський, Білоцерківський, Переяславський, Корсунський, Канівський і Черкаський. Восени 1626 козацькі війська на чолі з Д. розгромили велику кримську орду під Білою Церквою. Навесні 1628 Д., виконуючи умови договору про взаємодопомогу між Військом Запорізьким і Кримським ханством (укладений 24.12.1624, згодом - поновлений) очолив похід козаків на Крим на допомогу ханові Магмед-Гірею і канчі Шагін-Гірею, які вели боротьбу проти ставленика Туреччини Джанібек-Прея. Під час одного з боїв поблизу Бахчисарая (за іншими даними - Кафи) Д. загинув.

ДОРОШЕНКО ПЕТРО ДОРОФІЙОВИЧ (1627 -19.11.1698) - визначний український державний, політичний та військовий діяч, гетьман України (1665-1676). Н. в м.Чигирині. Походив з старого козацького роду, онук М.Дорошенка. Здобув широку освіту, добре знав латинську і польську мови. Брав участь у національно-визвольній війні українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-1657 як козак і писар

Чигиринського полку. Виконував важливі доручення Б.Хмельницького, вів переговори з польським і шведським урядом. Будучи противником союзу з Московською державою, підтримав гетьмана І.Виговського. В 1660 як полковник чигиринський Д. їздив до Москви, де домагався скасування деяких пунктів Переяславських статей 1659. В 1663-64 -генеральний осавул у гетьмана П. Тетері, з 1665 -полковник Черкаського полку. 10.10.1666 правобережні полковники вибрали Д. тимчасовим гетьманом Правобережної України, а на початку січня 1666 у Чигирині козацька рада підтвердила вибір старшини. В 1665-66 Д. був змушений розбити двох претендентів на гетьманську булаву - В.Дрозденка і С.Опару.

Прагнути стабілізувати внутрішнє становище Правобережної України, Д. при підтримці київського митрополита Й.Тукальського провів ряд важливих реформ. Щоб позбутися залежності від козацької старшини, створив постійне 20-тисячне військо з найманих частин - т.зв. серденята (з турецької - відчайдухи), які відзначалися хоробрістю в бою і особистою відданістю гетьманові. Для зміцнення фінансової системи Гетьманщини Д. встановив на українському кордоні нову митну лінію і почав карбувати власну монету. Проводячи політику колонізації незалежних земель, Д. на степовому пограниччі утворив новий Торговицький полк. Намагаючись здобути підтримку серед народних мас, Д. часто скликав козацькі ради. де вислуховував думку рядових козаків. Разом з активними заходами по реорганізації внутрішнього державного життя України Д. розгорнув широку зовнішньополітичну діяльність. Стратегічною метою всієї внутрішньої і зовнішньої політики Д. було об'єднання під своєю владою Лівобережної і Правобережної України. Після підписання між Московською державою і Польщею Андрусівського перемир'я 1667, умови якого абсолютно нехтували державні інтереси України, Д. вирішив укласти військовий союз з Кримським ханством і перейти під політичний протекторат Туреччини. У вересні 1667 об'єднане українсько-турецьке військо, розпочавши воєнні дії в Галичині, змусило польський уряд визнати широку автономію Правобережної України і встановити українсько-польський кордон по р.Горині. Зміцнивши свої позиції на Правобережжі, Д. на початку літа на чолі козацького війська перейшов на лівий берег Дніпра, де в цей час відбувалось антимосковське повстання. В ході нього у військовому таборі під Опішнею козаки вбили гетьмана І.Брюховецького і 8.6.1668 проголосили Д. гетьманом всієї України. Проте гетьманування Д. на Лівобережній Україні тривало недовго. Занепокоєні зміцненням гетьманської влади в Україні сусідні держави взялися підривати її шляхом підтримки суперників Д. і прямою військовою агресією. Кримські татари підтримали претендента на гетьманську булаву запорізького писаря П.Суховієнка. Д., призначивши наказним гетьманом на Лівобережжі Д.Многогрішного, був змушений повернутися у Правобережну Україну. На поч. 1669 Д. при допомозі запорожців під проводом І.Сірка вдалося розгромити Суховієнка і його союзників - кримських татар. Відсутністю Д. у Лівобережній Україні скористалися противники гетьмана, які в середині березня 1659 у м.Глухові на основі Глухівських статей 1669 проголосили гетьманом Д.Многогрішного. В цих складних умовах, намагаючись нейтралізувати ворожі дії Криму і отримати допомогу у боротьбі проти Речі Посполитої і Московського царства, Д. восени 1669 уклав союзний договір з Туреччиною (затверджений Генеральною Військовою Радою 10-12.03.1669 у Корсуні). Основою воєнно-політичного союзу стала угода, підписана в 1651 між Б.Хмельницьким і турецьким султаном. За цим договором територія Української держави мала охоплювати землі від Перемишля до Путивля; підтверджувалося право вільного вибору гетьмана, який обирався повічно; українська православна церква зберігала автономію у складі константинопольського Патріархату; українське населення звільнялося від оплати податків і данини на користь турецької казни; на українських землях турки і татари не мали права споруджувати мечеті і брати ясир; Туреччина і Кримське ханство не повинні були укладати мирних договорів з Польщею і Московією без згоди гетьмана; султанські грамоти, які стосувалися України, мали писатися турецькою та українською мовами. Після підписання цієї угоди Туреччина оголосила Польщі війну. У вересні 1670 Д. був змушений розпочати боротьбу зі ставлеником Польщі уманським полковником М.Ханенком. Протягом 1671 призначений Д. наказним гетьманом О.Гоголь вів воєнні дії проти польської армії і загонів М.Ханенка. 1671 пройшов у незначних сутичках між противниками. Восени 1671 польська армія на чолі з Яном III Соб'єським повела наступ на Поділля і захопила Брацлав, Могилів, Вінницю. Навесні 1672 розпочалися широкомасштабні воєнні дії. Д., отримавши воєнну допомогу від Туреччини, перейшов у наступ. В липні козацькі полки під проводом Д. розгромили загоны М.Ханенка під Четвертинівкою на Поділлі. 27.8.1672 об'єднана українсько-турецько-татарська армія, яку очолювали гетьман Д., турецький султан Мохамед IV і кримський хан Селім-Прей, здобула фортецю Кам'янець (тепер Кам'янець-Подільський) і рушила в Галичину. На поч. вересня 1672 союзницькі війська обложили Львів. Не маючи засобів для продовження війни, польський уряд 5.10.1672 уклав Буцацький мирний договір 1672. Укладання Буцацького договору, за яким Польща вимовлялася від претензій на Правобережну Україну, Московська держава розцінила як можливість, не порушуючи Андрусівського перемир'я з Річчю Посполитою, захопити Правобережжя. В червні 1672 замість скиненого з гетьманства Д.Многогрішного лівобережним гетьманом було обрано І.Самойловича, якого 17.3.1674 було проголошено гетьманом всієї України. В червні 1674 московська армія під командуванням воєводи Г.Ромодановського і козацькі полки на чолі з гетьманом І.Самойловичем вступили у Правобережжя і взяли в облогу гетьманську столицю - Чигирин. Два тижні гетьманські війська завзято обороняли мсто. На допомогу Д. під Чигирин підійшла турецько-татарська армія під командуванням візира Кари-Мустафи, яка змусила І.Самойловича і московські війська відступити. Правобережна Україна знову перейшла під владу Д. Проте ситуація на Правобережжі була надзвичайно складною. Роки виснажливої війни перетворили українські мста і села на правому березі Дніпра на суцільну руїну. Турецькі залоги, закріпившись у стратегічно важливих містах, вимагали сплати данини турецькому султанові, руйнували церкви або перетворювали їх на мечеті, грабували і захоплювали в полон місцеве

населення. Жителі цілих сіл були змушені тікати на лівий берег Дніпра, сподіваючись знайти там безпечні умови для життя. Авторитет Д. почав падати серед українського населення.

В цій ситуації розчарований політикою Туреччини Д. вирішив зректись булави. Восени 1675 на козацькій раді в Чигирині Д. склав гетьманські клейноди, а І.Сірко прийняв від нього присягу на вірність цареві. Але московський уряд вимагав від Д. присяги на лівому березі Дніпра в присутності І.Самойловича і І.Ромодановського, від чого Д. рішуче відмовився. Восени 1676 30-тисячна московська армія і полки І.Самойловича знову обложили Чигирин. 19.9.1676 розпочався штурм гетьманської столиці, яку обороняв всього двохтисячний загін серденят. Після кількогодинного запеклого бою Д., розуміючи всю безвихідь становища, переконав козаків припинити опір. Після зречення з гетьманства Д. поселився в с.Сосниці (тепер Чернігівська обл.), проте через деякий час на вимогу царського уряду переїхав до Москви. В 1679-82 Д. жив у Вятці. Останні роки життя Д. провів у с.Ярополчому під Москвою, де і помер. Все життя і діяльність гетьмана Д., визначного державного і політичного діяча свого часу, були спрямовані на досягнення повної державної незалежності та збереження територіальної єдності України. Власне таку оцінку його діяльності давали такі видатні українські історики як В.Антонович, М.Костомаров, М.Грушевський. Д.Дорошенко та ін.

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ (псевдонім Кирило Василенко, Волинець, М.Галицький, М.Гордієнко, М.Кузьмичевський, П.Петрик, М.Толмачов, Українець, Чудак та ін.) -(18(30).9.1841 - 20.6(2.7).1895) - відомий український громадсько-політичний діяч, літературознавець, історик, публіцист, фольклорист, економіст, філософ.

Н. у м. Гадячі на Полтавщині в родині збіднілого дворянина козацького походження. Освіту здобув у Гадяцькому повітовому училищі, де вчився з 1849 до 1853, а також у Полтавській гімназії. За незалежні погляди Д. був виключений з останнього класу без права вступу в будь-який інший навчальний заклад. Однак завдяки втручання попечителя Київського учбового округу М.Пирогова йому було дозволено скласти іспити за курс гімназії екстерном. У 1859 вступив на історико-філологічний факультет Київського ун-ту С.В.Володимира, який закінчив у 1863.31864 працював приват-доцентом на кафедр античної історії цього ж ун-ту. У 1867 склав магістерський іспит, а у 1870 захистив дисертацію на тему "Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит". Після цього йому було присвоєно науковий ступінь магістра загальної історії. Впродовж 1870-1873 Д. перебував у закордонному вирядженні, під час якого відвідав найбільші наукові центри Європи: Берлін, Рим, Відень, Гайдельберг, Цюріх, Прагу та ін. Двічі побував у Галичині. Після повернення до Києва у 1873 став штатним доцентом кафедри античної історії. Одночасно Д. був одним з найбільш активних діячів Південно-Західного Відділення Російського Географічного Товариства і особливо київської громади (згодом названої "Старою"). У 1875 став жертвою репресій царського уряду і за рішенням Олександра II був звільнений з ун-ту і поставлений під негласний нагляд поліції. З метою уникнення арешту Д. керівництво Старої Громади відрядило його за кордон для організації видання журналу "Громада". Восени 1875 Д. переїхав до Відня, а незабаром до Швейцарії, де поселився у м.Клороне біля Женеви. З осені 1876 разом з однодумцями, серед яких були А.Лехоцький, Лодолинський, Ф.Вовк, а згодом М.Павлик, Д. працював над створенням друкарні та редакції журналу "Громада". П'ять збірників "Громади" вийшли в світ впродовж 1878-1882, а з 1880 почав виходити журнал "Громада". Це був перший сучасний український політичний часопис. Тоді ж виник і перший український гурток соціалістичного спрямування, очолюваний Д. У 1886 Д. пориває з Старою Громадою, члени якої були незадоволені його надто радикальними поглядами і відмовились ви подальшого фінансування його діяльності.

За умов матеріальних нестатків Д. прийняв запрошення новоствореного Софійського ун-ту (Болгарія) і у 1889 став професором кафедри загальної історії. Повернувшись до педагогічної діяльності, працював над комплектуванням, укладанням каталогів та бібліографічних показників для бібліотеки ун-ту. Одночасно не припиняв і громадсько-політичної діяльності, що привело до вимоги царського уряду видати Д. Росії. Однак під тиском передової громадськості уряд Болгарії вимовився це зробити. Помер Д. у 1895. Похований у Софії.

Суспільно-політичні та філософські погляди Д. сформувалися під впливом ідей кирило-мефодіївців, Т.Шевченка, П.-Ж.Прудона, англійських лібералів, російських революціонерів-демократів та ін. Він був прихильником ідей демократизму та федералізму і намагався поєднати завдання українського визвольного руху з сучасними йому західно-європейськими ліберально-демократичними та соціалістичними течіями у суспільному житті. Прагнув зберегти і розвинути ті українські національні традиції, що не стояли на перешкоді прогресивного розвитку.

Свій ідеал Д. бачив у добровільному об'єднанні гармонійно розвинених особистостей, застерігаючи від зловживання елементами примусу у суспільному житті. Був прихильником утворення федеративної держави, яка на основі адміністративного децентралізму, культурно-національної автономії, широких інтегративних зв'язків вирішила б національне питання демократичним шляхом. Зразком для її утворення Д. бачив тогочасний устрій Швейцарії, США, Англії.

Він був прихильником визнання пріоритету політичної свободи над економічними, суспільними та класовими інтересами, примату загальнолюдських культурних цінностей над національними особливостями. Одночасно Д. не викидав широкого впливу національних традицій на формування культурної спадщини народів. Виступав за відокремлення церкви від держави та секуляризацію українського громадського та культурного життя.

Засуджував втрату Україною національної державності і вказував на негативний вплив цього фактора на подальшу долю українського народу. Разом з тим, вказуючи на історичні права українців на самовизначення, не вірив у можливість відновлення національної державності. Тому прагнув спрямувати український суспільний рух на боротьбу за демократизацію та федералізацію у рамках Російської та Австро-Угорської імперії. Закликав до об'єднання і створення союзу всіх прогресивних сил східноєвропейського регіону, але одночасно застерігав від їх повного організаційного злиття і нівелювання особливостей українського громадсько-політичного руху.

Д. виступав проти українського регіонального сепаратизму, його політична програма мала загальноукраїнський характер, у ній підкреслювалась єдність всього українського народу від Закарпаття до Кубані. Намагався налагодити тісні контакти і взаєморозуміння всередині українського громадського та культурного життя, хотів подолати "історичну прірву", що пролягла між Галичиною та Наддніпрянською Україною. Він вважав, що до часу повалення російського самодержавства центром українського національного руху повинна залишатися Галичина, якій необхідно було позбутися надмірної провінційності.

Багато уваги Д. приділив вивченню різних аспектів російського, польського, балканського напрямів суспільно-політичного руху. Засуджував польський "історичний" патріотизм, прихильники якого прагнули відновлення Польської держави в кордонах 1772, а також великодержавне, централістичне спрямування політики російського царизму. Розглядав проблему національних меншин на Україні і накреслив перспективи нормалізації українсько-єврейських взаємин, зокрема визнавав потребу існування єврейської культурно-національної автономії.

Працюючи над проблемами міжнародного суспільно-політичного та культурного життя, Д. не створив власної цілісної і завершеної економічної програми. Ще за часів навчання у гімназії він вважав себе соціалістом. Соціалізм Д.- насамперед етичний, йому властиве, прагнення до соціальної справедливості. Д. заперечував марксистську теорію як помилкову, нездійсненну і шкідливу для українського політичного життя.

Перші наукові праці Д. присвячені розгляду питань античної історії, однак згодом він відійшов від цієї проблематики і розпочав дослідження української етнографії та фольклористики. Опублікував багато праць, присвячених українській народній творчості: "Исторические песни малорусского народа" (т.1-2, 1874-75, у співавторстві з В.Б.Антоновичем), "Малорусские народные предания и рассказы" (1876), "Нові українські пісні про громадські справи" (1881), "Політичні пісні українського народу XVIII-XIXст." (ч.1-2, 1883-1885). Багатогранною була наукова, літературно-критична, публіцистична і громадська діяльність Д. Вона мала значний вплив на розвиток українського політичного життя. Особливо відчутним він був у Галичині серед представників радикального та народовського напрямів суспільно-політичного життя. На Наддніпрянщині погляди Д. мали вплив на ідеологію деяких політичних партій.

ДРЕВЛЯНИ (деревляни) - східнослов'янське плем'я (союз племен), яке в 6-10 ст. жило на українському Полісі по р.Прип'яті, Горині, Случі, Тетереву. Вважають, що назва племені походить від давньоруського слова "древо" і, очевидно, вказує на лісистий характер місцевості, де проживало плем'я. Сусідами Д. були поляни, бужани, дреговичі. За повідомленнями Константина VII Багрянородного на півдні їх землі межували з половцями. Займались землеробством і скотарством, розвивались промисли і ремесла, ткацтво, гончарство. Землі Д. становили окреме князівство на чолі з князем. Найбільшими містами були Іскоростень (Коростень), Вручій (Овруч), Малин. В 884 київський князь Олег підкорив Д. і приєднав їхні землі до Київської держави. В 907 Д. у склад київського війська брали участь у поході на Візантію. Спроба князя Ігоря в 945 провести повторний збір данини серед Д. привела до Древлян повстання 945 і загибелі князя. В 946 княгиня Ольга, придушивши повстання, зруйнувала Іскоростень, а землі Д. підпорядкувала київському князю. Назва племені Д. останній раз зустрічається у літописі під 1136, коли князь Ярополк передав їхні землі Десятинній церкві.

ДРЕВЛЯН ПОВСТАННЯ 945 - найперше повстання у Київській державі, яке згадується у письмових джерелах. У 945 князь Ігор разом з дружиною зробив спробу повторно взяти данину (полюддя) з древлян. Древляни на чолі з князем Малом підняли повстання і вбили Ігоря. В 946 княгиня Ольга придушила Д.п., спалила головне місто древлян Іскоростень (сучасне Коростень Житомирської обл.). Проте Ольга мусила врегулювати збирання данини, визначити її розміри і встановити місце для її збирання -погости.

ДРЕГОВИЧІ - східнослов'янське плем'я, яке жило в 9-10 ст. між Прип'яттю та верхів'ям Західної Двини. Назва племені, очевидно, пішла від давньоруського слова "дрягва" - болото, що вказує на болотистий характер місцевості, де жило плем'я. Найбільші мста Д. - Турів, Слуцьк, Клецьк (Клецьк). Д. займались землеробством і ремеслами (гончарство, ткацтво, обробка заліза тощо). За літописами землі Д. становили окреме князівство з центром у Турові. В 9-10 ст. територія Д. увійшла до складу Київської держави. Наприкінці 10 ст. землі Д. відійшли до Турово-Пинського князівства, а пн. захід - до Полоцького князівства.

ДРОГОБИЧ ЮРІЙ (Дробицький Георгій; Котермак Юрій, син Доната; бл. 1450 – 4.2.1494) -український вчений 15 ст., доктор філософії (з 1478) і медицини (з 1482). Н. в м.Дрогобичі. Навчався у Краківському ун-ті (з 1468 або 1469), де йому в 1470 було присвоєно ступінь бакалавра, а в 1473 - магістра. Викладав медицину, філософію і астрономію в Булонському ун-ті, в 1481-82 -ректор цього навчального закладу. В 1487 (за іншими даними -1488) - професор Краківського ун-ту. В 1483 в Римі вийшла книга Д. "Прогностичні судження..." - перший друкований твір українця, виданий за кордоном.

ДРОЗДЕНКО ВАСИЛЬ (р. н. невід. - помер 1665) - полковник брацлавський (1665), один з ватажків повстанців у 1664-65 у Правобережній Україні. З 1664 вів боротьбу проти польських військ на Брацлавщині Домагаючись гетьманства, виступив проти гетьмана П.Тетері. Навесні 1665 повстанці на чолі з Д. розбили військо П.Тетері під Брацлавом і, зайнявши місто, проголосили Д. брацлавським полковником. Вів боротьбу за гетьманську владу з П.Дорошенком. Восени 1665 військо гетьмана П.Дорошенка після тривалої облоги здобули Брацлав. Д. був захоплений у полон і розстріляний.

ДРУЖИНА - 1. Загін воїнів, об'єднаних навколо вождя племені, а згодом князя, короля. 2. Збройні загони у Київській державі, які становили постійну військову силу князя, члени якої брали участь в управлінні князівством і особистим господарством князя. Члени Д. -дружинники за свою службу одержували від князя утримання натурою або землями. На чолі Д. стояв князь. Княжа Д. поділялась на дві групи: старшу Д. і молодшу Д. Старша Д. складалась в основному зі знатних дружинників - бояр, які були радниками князя у військових і адміністративних справах. Старші дружинники могли мати свої Д. Молодша дружина складала ядро княжого війська і ставала на чолі народного ополчення, яке князь збирав для великих воєнних походів. Молодші дружинники несли особисту охорону князя, його майна, князівського двору і виконували різні судово-адміністративні та господарські доручення. Д. як основна військова сила князів існувала до ліквідації в Україні удільних князівств (кін. 16 ст.).

ДУДИНСЬКИЙ РОМАН (183.1880 -14.7.1920) -український військовий діяч, сотник Легіону Українських Січових Стрільців, отаман (майор) Української Галицької Армії. Н. в с. Луб'яках Збарзького р-ну Тернопільського воєводства (тепер Тернопільська обл.). Після закінчення гімназії навчався у Львівському політехнічному ін-ті. В 1914-17 командував сотнею легіону УСС. В 1914-16 сотня Д. відзначилась під час боїв у районі Синьовидного і Маківки у Карпатах та над р.Стрипою. В 1919 командував Коломийською (другою) бригадою УГА. Потрапив у більшовицький полон. Перебував у таборі Кожухов під Москвою, де і загинув.

ДУКЕ ГЕОРГЕ (р. н. невід. - п. 1685) -молдавський господар. В 1681 після страти Ю.Хмельницького турецький уряд призначив Д. управляти Правобережною Україною. Присвоївши собі титул "господаря земель молдавських і земель українських" і поставивши "наказним гетьманом" Яна Драгинича, Д. поставив собі за мету заселити спустошене війною Правобережжя на засадах козацького устрою. Через деякий час захоплений поляками в полон, Вивезений до Львова, де і помер.

ДУМІН (Думин) ОСИП (1893 - 1945) -український військовий діяч, письменник (літературний псевдонім Антін Крезуб), сотник Січових Стрільців. Н. в Галичині. У роки першої світової війни служив у австрійській армії. В одному з боїв Д. потрапив у російський полон. Працював у копальнях на Криворіжжі. Підпільно Д. разом з Є.Скалієм організував загін з полонених галичан, який 14.1.1918 прибув до Києва і увійшов до складу Куреня Січових Стрільців. В 1918-19 Д.- командир сотні, куреня, полку, а згодом і армійської групи СС. В 1920-21 - командир партизанського загону на Трипільщині. Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917-21 перебував в еміграції. В 1921-25 - член Української Військової Організації, очолював відділ розвідки Начальної команди УВО. З 1945 доля Д. невідома. Автор історичних праць: "Нарис історії україно-польської війни 1918-19", "Історія легіону УСС", "Партизани", співавтор "Історії українського війська" (1938).

ДУХНОВИЧ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ (24.4.1803 - 30.3.1865) - закарпатський громадський діяч, письменник і педагог. Н. в с.Тополя на Пряшівщині (тепер Словаччина). В 1821 закінчив ужгородську гімназію, а в 1827 -богословську семінарію. В 1847 видав буквар -"Книга для читання", а в 1850 -перший в Угорщині український календар-альманах "Поздоровлення русинів на рік 1850". В 1850 заснував у Пряшеві "Литературное заведение", яке займалось культурно-просвітницькою діяльністю. Написав цілий ряд патріотичних поезій: "Я русин був, єсьм і буду", "Підкарпатські Русини" та ін. Автор двох драм, підручників для народніх шкіл - "Книжиця читальня". Разом з А. Добрянським домагався запровадження на Закарпатті викладання української мови у школах. Вся діяльність Д. була спрямована на боротьбу проти зугорщення Закарпаття. Помер в м.Пряшеві. Закарпатські русофіли використали ім'я Д. для антиукраїнської діяльності в "Обществе ім.Духновича".

Е

ЕЛЕКЦІЙНИЙ СЕЙМ (вщ лат.elector - той, що обирає) - в Речі Посполитій 16-18 ст. сейм, що скликався для виборів короля. Відбувався після конвокаційного сейму. Часто у Е.с. брали участь представники українського козацтва, духовенства й міщан.

ЕМСЬКИЙ АКТ (Емський указ) -розпорядження російського уряду, спрямоване на придушення української культури, підписане імператором Олександром II 18(30).5.1876 у м. Емсі (Німеччина). Е. а. доповнював основні положення Валуєвського циркуляра 1863. Виданий у зв'язку з меморандумом, надісланим цареві помічником попечителя Київського учбового округу М. Юзефовичем, в якому українців звинувачено в тому, що вони хочуть "вільної України у формі республіки з гетьманом на чолі". Е. а. забороняв ввозити на територію Російської імперії з-за кордону українські книги, українською мовою видавати оригінальні твори і робити переклади з іноземних мов, тексти для нот, театральні вистави і публічні читання. Місцевій

адміністрації наказувалося посилити нагляд, щоб у початкових школах не велося викладання українською мовою, та щоб з бібліотек були вилучені українські книги українською мовою. На підставі Е.а. було закрито Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства у Києві, припинено видання "Кієвського Телеграфа", ліквідовано Громади, звільнено ряд професорів - українців з Київського університету (М.Драгоманова. Ф.Вовка, М. Зібера, С.Подолинського та ін.). В 1878 на Паризькому літературному конгресі М.Драгоманов виступивши на захист української мови і культури, різко засудив Е.а. Ставши одним з проявів колоніально-національної політики російського царизму щодо України, Е.а. гальмував розвиток української культури та національно-визвольного руху, хоча повністю його припинити не міг.

ЕРЛЕ АЛЬФОНС (1888 - р. см. невід.) -український і австрійський військовий діяч, отаман (майор) Української Галицької Армії. Німець за походженням. Під час першої світової війни -офіцер австрійської армії. В листопаді 1918 перейшов на службу в УГА. В кін. 1918 Е. начальник штабу Начальної Команди УГА, згодом -начальник штабу Першого Корпусу УГА. В листопаді 1919 входив до складу української делегації, яка вела переговори у Жмеринці з представниками Добровольчої армії ген. А.Денікіна. В лютому-квітні 1920 Е. змушений служити в Червоній Українській Галицькій Армії. В кін. квітня 1920 разом з Ю.Головінським і О.Луцьким став ініціатором переходу ЧУГА на сторону Армії Української Народної Республіки. Восени 1920 Е. разом з іншими старшинами УГА був інтернований у польському таборі в Тухолі (недалеко Гданська). Через деякий час втік з табору. Жив у Австрії. Дальша його доля невідома.

Є

ЄВГЕНІЙ IV (1383 - 23.2.1447) - Римський Папа з 1431. Вів боротьбу проти Базельського собору (скликаний в 1431), який прагнув поставити собор вище папської влади і обрав в 1439 нового папу Фелікса V ("антипапу"). В 1438 Є. IV скликав новий собор у Феррарі (1438-39). Собор в 1439 був перенесений у Флоренцію (1439-42) і завершив свою роботу в Римі (1443-45). У роботі собору взяли участь візантійський імператор Іоанн VIII Палеолог, Константинопольський патріарх Йосиф II і митрополит Київський Ісидор, які після тривалих переговорів з Є IV уклали Флорентійську унію 1439. При підтримці володарів Європи Є. IV добився розпуску Базельського собору.

ЄВПРАКСІЯ ВСЕВОЛОДІВНА (1071-9.5.1109) -київська князівна, дочка великого князя київського Всеволода Ярославича, сестра Володимира Мономаха, німецька імператриця. В юному віці вийшла заміж за маркграфа Пн. Саксонії, але незабаром овдовіла. В 1088 була повінчана з німецьким імператором Генріхом IV під іменем Адельгейди. Завдяки цьому шлюбу Генріх IV намагався отримати підтримку київського князя у боротьбі проти саксонських володарів та сприяти об'єднанню православної і католицької церков. В кін. 1093 Є В. не витримавши брутального поводження з нею зі сторони чоловіка, була змушена покинути Німеччину і відбула до Каносси (Пн. Італія). Церковні собори у Константі П'яченці (1095), на яких виступала Є. В., засудили поведінку

Генріха IV. В 1097 виїхала до Угорщини, а звідти в Україну. В 1106 постриглася в черниці. Похована у соборі Успення Богородиці у Києві.

ЄЗУЇТИ - члени найбільш впливового католицького чернечого ордену. Заснований в 1534 іспанцем Іганієм Лойолою у Парижі і затверджений Папою Римським Павлом III піз назвою "Згромадження Ісуса" 27.9.1540. Головною метою ордену стало проповідання ідей християнства, поширення впливу католицької церкви і зміцнення влади Папи Римського (за пропозицією Є. Ватиканський собор 1869-70 прийняв догмат про непогрішність Папи). Організаційні принципи ордену будувались на основі суворої дисципліни, безумовного підпорядкування лише генералові ордену ("чорному папі"), або Папі Римському. Члени ордену мали право ходити у цивільному одязі, вслмовлятися від клятв і здійснювати будь-які дії, що йшли на користь католицькій церкві. Деякі принципи діяльності Є, якими вони користувалися для досягнення своєї мети, дали підставу приписати їм девіз "Мета виправдовує засоби". В 16-17 ст., намагаючись поширити свій вплив Є діяли 'в багатьох країнах світу, зокрема в Індії (з 1542), Японії (з 1549), Китаї (з 1563), на Філіпінах (з 1594) та ін. В серед. 16 ст. Є поширили свій вплив і на Україну. Спроби Є активно впливати на політичне життя європейських країн привели до заборони їх діяльності у Португалії, Франції, Іспанії і формальної ліквідації ордену Папою Климентом XIV в 1773. В 1814 орден був відновлений Папою Пієм VII. З 16 ст. для проповідання ідей християнства і виховання своїх прихильників створювались єзуїтські школи, які відзначались високим рівнем викладання. В Україні такі школи були створені у Львові (1608), Луцьку (1609), Києві (1690) та ін. містах. В 1661 грамотою польського короля Яна II Казимира Львівська єзуїтська колегія була реформована в університет. На українських землях в складі Російської імперії Є були змушені припинити свою діяльність в 1820, а в Західній Україні в 1939. На поч. 90-тих років 20 ст. діяльність ордену в Україні була відновлена.

ЄЛЕЦЬКИЙ УСПЕНСЬКИЙ МОНАСТІР - один з найстаріших монастирів в Україні, заснований в 1069. Згодом монастир став однією з фортець на підступах до Києва. В 1239 був зруйнований монголо-татарами, а в 1445-99 відбудований знову. Монастир мав велику бібліотеку. Найстарішою пам'яткою Єлецького монастиря є побудований у 11 ст. Успенський собор. Сьогодні монастир перетворено на музей-заповідник.

ЄЛІЗАВЕТА ПЕТРІВНА (18(29).12.1709-25.12.1761 (5.1.1762). - російська імператриця з 25.11.1741, дочка Петра I і Катерини I. Вступила на престол внаслідок дворцового перевороту і усунення від влади російського імператора Івана VI Антоновича. в 1744 вийшла заміж за молодого співака О. Розумовського. З поч. 1750-х років фактично керівництво внутрішньою політикою держави здійснював П. Шувалов, зовнішньою - О. Бестужев-Рюмін і М. Воронцов. Складність зовнішньополітичного становища Російської імперії (загострення відносин з Туреччиною і Прусією) і намагання у зв'язку з цим царського уряду залучити на свій бік козацьку старшину, привело до відновлення Є. П. гетьманства. На Глухівській Раді 1750 гетьманом України було обрано К. Розумовського. За час правління Є. П. було здійснено ряд економічних і фінансових реформ, засновано Московський ун-т (1755) і Академію Мистецтв (1757). За царювання Є. П. Росія вела Семилітню війну 1756-63.

ЄЛІЗАВЕТА ЯРОСЛАВНА (р. н. невід. - п. 1076) - дочка великого князя київського Ярослава Мудрого. В 1044 вийшла заміж за норвезького принца Гаральда Гардрода. У 1046 Гаральд при підтримці Я. Мудрого став норвезьким королем. Шлюб Є. Я. зміцнив зв'язки Київської держави з Норвегією. Після загибелі Гаральда під час походу до Англії в 1067, Є. Я. стала дружиною короля Данії Свена Естрідсена.

ЄРЕМІЯ II (р. н. і см. невід.) - Константинопольський Патріарх (1572 - 79, 1580-84, 1589 - 95). Протягом 1587-89 двічі відвідав Україну. Перебуваючи на українських землях, провів ряд реформ: надав широкі права братствам, а Львівському Успенському братству надав право ставропігії (грудень 1586); зобов'язав митрополитів щорічно скликати церковні собори; позбавив сану всіх багатоженців, в т. ч. київського митрополита О. Дівочку, супрасльського архи-мандрита Т. Злобу; призначив київським митрополитом М. Рогозу та патріаршим екзархом луцького єпископа К.Терлецького. В1589 здійснив подорож до Москви. де був змушений погодитись на заснування патріархату. Реформи, проведені Є. II, особливо надання широких прав братствам, викликали незадоволення серед українських єпископів, і в певній мірі, дали поштовх до укладення Берестейської унії 1596.

ЄРОШЕВИЧ ПЕТРО (1870 - п. після 1945) -український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Під час національно-визвольних боротьби 1917-21 командував 12 піхотною дивізією другого Подільського корпусу Армії Української Народної Республіки, згодом - командир першої Північної (Волинської) дивізії. Призначався заступником міністра військових справ, генеральним інспектором Армії УНР. Під час еміграції жив у Польщі. В 1945 заарештований радянськими спецслужбами. Дальша доля його невідома.

ЄСЬКОВИЧ МИХАЙЛО (Мисько, Черкашенин; 16 ст.) - козацький отаман. В 50-х роках 16 ст. перебував на Запоріжжі. В березні 1556 разом з отаманом Млинським за наказом гетьмана Д. Вишневецького очолив козацький загін (300 чол.), який здійснив спільно з московським військом на чолі з дяком Ржевським похід на турецько-татарські фортеці Іслам-Кермен, Очаків і Волам-Кермен. Після відступу московських загонів організував морський похід Азовським морем на Керч, а потім - у кримські володіння ширинських беїв. В 1557 за дорученням Д. Вишневецького їздив до польського короля Сигізмунда II Августа і до московського царя Івана IV Васильовича.

ЄФРЕМОВ СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (6(18).10.1876 - п. після 1939; за н. даними -1937) -визначний український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української Академії Наук (з 1919), дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Н. в с. Пальчик Звенигородського повіту на Київщині (тепер Катеринопільський р-н Черкаської обл.) у родині священика. В 1891-96 навчався в Київській духовній семінарії, згодом закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира. Політичну діяльність розпочав у студентські роки, ставши членом Загальної Української Безпартійної Демократичної Організації,

В кінці 1904 Є разом з Б. Грінченком, М.Левицьким, Ф.Матушевським та ін. створив Українську Радикальну Партію, яка в 1905 за його ініціативою об'єдналась з Українською Демократичною Партією, отримавши назву Українська Радикально-Демократична Партія. У 1905 очолив Селянський Союз. В 1908 Є. став одним з засновників і активним діячем Товариства Українських Поступовців. Співробітничав у багатьох українських періодичних виданнях -"Зоря", "Правда", "Записки НТШ", "Київская Старина", "Літературно-науковий вісник", "Рада", "Нова Рада", "Україна" та ін., друкував у них статті публіцистичного і історико-літературного характеру. В 1895-1918 один з керівників видавництва "Вік". За гострі публіцистичні виступи на захист української національної культури і політичних свобод у дореволюційний період неодноразово заарештовувався російськими властями. В березні 1917 Є. увійшов до складу Української Центральної Ради, а в квітні 1917 на Українському Національному Конгресі обраний заступником голови УЦР і членом Малої Ради. Після створення 15(28).6.1917 першого українського уряду - Генерального Секретаріату УЦР-УНРС. займав у ньому пост генерального секретаря міжнаціональних справ. З вересня 1917 Є очолював Українську Партію Соціалістів-Федералістів. З квітня 1918 до травня 1920 Є. офіційних посад не займав. З встановленням радянської влади в Україні змушений перейти на нелегальне становище і переховуватися. Восени 1919 на прохання Української Академії Наук Є було амністовано. Позбавлений можливості займатися активною політичною діяльністю. Є, будучи віце-президентом (1922-28) і головою Управи (1924-28) УАН, проводив велику наукову і науково-організаційну роботу, очолював ряд наукових товариств і комісій, наприклад, Комісію для видання пам'яток новітнього письменства України, Комісію для складання біографічного словника діячів України, Історико-літературне товариство при УАН та ін. Залишаючись непримиренним противником більшовицького режиму, Є., на думку деяких дослідників (Н. Павлушкова, В.

Плющ, В. Шмельов та ін.), в 1920-28 створив і очолив діяльність таємних опозиційних організацій Братство Української Державності і Спілку Визволення України, які послідовно відстоювали ідею української державності. В липні 1929 Є. було заарештовано і звинувачено в організації і керівництві СБУ. В квітні 1930 засуджений до 10-річного ув'язнення з суворою ізоляцією. Перші 7 років ув'язнення відбував у Ярославському політизоляторі, потім його переведено до Володимирської тюрми. З 1939 доля Є. невідома. Є. був одним з найвидатніших представників неонародництва в українській літературі. Є. вважав, що однією з провідних ідей в історії української літератури завжди була "визвольно-національна ідея". Є. - автор монографічних нарисів про видатних українських письменників: "Марко Вовчок" (1907), "Тарас Шевченко" (1914), "Співець боротьби і контрастів" (1913) (у виданні 1926 - "Іван Франко"), "Михайло Коцюбинський" (1922), "Іван Нечуй-Левицький", "Іван Карпенко-Карий" (1924), "Панас Мирний" (1928) та ін. Однією з найвизначніших праць Є. було видання "Щоденника" і "Листування" Т. Шевченка (1927-28). Історико-літературні погляди Є. найповніше представлені в його фундаментальній двотомній праці "Історія українського письменства" (1911).

ЄФРЕМОВ СЕРГІЙ (1893 - р. см. невід.) - український військовий діяч, підполк. Армії УНР. З 1917 очолював Українську Військову Раду Катеринославщини, делегат всеукраїнських військових з'їздів 1917. В 1918 командував гайдамацьким полком в боях проти більшовиків на Катеринославщині (тепер Дніпропетровська обл.). З 1921 перебував на Закарпатті. В березні 1939 був призначений головнокомандуючим збройними силами Карпатської України- Карпатською Січчю. Під час еміграції жив у США.

Ж

ЖВАНЕЦЬКА ОБЛОГА 1653 - облога українською армією на чолі з гетьманом Б.Хмельницьким польських військ під Жванцем (тепер с.Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.) під час національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57. Наприкінці серпня 1653 польська армія під командуванням короля Яна II Казимира вирушила в Україну і зосередилась під м.Жванцем поблизу Кам'янця. Назустріч польським частинам виступила українська армія, до якої наприкінці вересня приєдналися татарські загони на чолі з ханом Іслам-Гіреєм III. У запеклих боях козацькі загони завдали ряд поразок польським частинам і оточили королівське військо. Облога тривала понад два місяці. В польському таборі почався голод, спалахнули епідемії. Над польською армією нависла загроза неминучої катастрофи. Але й цього разу польські війська від повного знищення врятували татари. 5(15).12. 1653 кримський хан, підкуплений королем Яном II Казимиром, уклав з Польщею сепаратну угоду. За цих обставин Б.Хмельницький був змушений піти на перемир'я. За умовами перемир'я Білоцерківський мирний договір 1651 скасовувався, а відносини між Україною і Польщею регулювались на основі Зборівського договору 1649. Польський король зобов'язався сплатити кримському ханові контрибуцію у розмірі 100 тис. злотих і на підставі таємного договору дозволив протягом 40 днів грабувати населення і брати ясир на Волині.

ЖДАНОВИЧ (Ждановський) АНТІН (рр.н. і см. невід.) - український військовий діяч періоду Хмельниччини і Руїни, київський полковник (1650-53, 1655-56). До 1648 був козацьким сотником. Брав участь у національно-визвольній війні українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57. В 1649 за наказом гетьмана обороняв Київ від наступаючих польсько-литовських військ. Після загибелі С.-М. Кричевського в серпні 1649 призначений київським полковником. Ж. як представник української сторони входив до складу українсько-польської воєнної комісії, яка спостерігала за дотриманням умов Білоцерківського мирного договору 1651. Учасник багатьох дипломатичних місій до Туреччини (1650, 1651), Московщини (1654,1656) та інших країн. В 1653 прибув на чолі українського посольства до Варшави, де, незважаючи на дипломатичний статус, був заарештований і ув'язнений. Лише в 1655 звільнений з ув'язнення Я.Радзивіллою. В 1655 знову очолив Київський полк, і 1656 -генеральний суддя. В 1657 за дорученням Б.Хмельницького був призначений наказним гетьманом 20-тисячного українського корпусу, який спільно з військами семигородського князя Юрія II Ракочія і шведського короля Карла X Густава брав участь у бойових діях проти Польщі. Союзницькі війська, визволивши Галичину, поступово зайняли значну частину території Польщі, в т.ч. міста Ланцут, Краків і Варшаву. Влітку 1657 деякі непорозуміння між союзниками і демагогічна агітація царського агента Желябуського призвели до відмови частини козацьких військ, очолюваних Ж., від продовження воєнних дій і повернення їх в Україну. Звістка про самовільний виступ корпусу Ж. з Польщі тяжко вразила Б.Хмельницького і стала однією з причин його передчасної смерті. Після смерті Б.Хмельницького підтримував гетьмана І.Виговського. Учасник Конотопської битви 1659. В 1659 був послом І.Виговського до польського короля і турецького султана. В 1660 Ж. потрапив у московський полон, де, очевидно, і загинув,

ЖЕЛЯБОВ (Желябів) Андрій Іванович (17(29).8.1851 - 3(15).4.1881) - революціонер-народник. Н. в с. Миколаївка Феодосійського повіту Таврійської губернії. В 1869 закінчив навчання у Керчинській гімназії і вступив на юридичний факультет Новоросійського (Одеського) ун-ту. В 1871 за участь у студентських виступах був відчислений з навчального закладу і висланий з Одеси. В 1873 жив у Городищі Київської губ. (тепер Черкаська обл.), брав активну участь в роботі київської Громади, був учасником "ходіння в народ" у Херсонській і Катеринославській губерніях. За участь в українському народницькому русі неодноразово заарештовувався. В 1877-78 Ж. був посудним під, час процесу над народниками (процес 193-х) у

Петербурзі, але через брак доказів - звільнений. В цей період своєї діяльності зблизився з визначними діячами українського національного руху - М.Драгомановим, В.Антоновичем та ін. З 1879 - член народницької організації "Земля і Воля". Після розколу "Землі і Волі" став одним з керівників партії "Народна Воля". Створив ряд найважливіших програмних документів організації. Під керівництвом Ж. засновано першу в Російській імперії газету для робітників - "Рабочая газета". Один з організаторів замаху на імператора Олександра II 1(13).3.1881. Заарештований напередодні 27.2(11.3), Ж. добився прилучення своєї справи до судового процесу про вбивство царя. Страчений 3(15).4.1881.

ЖЕРЕБ - один з т. зв. Божих судів, засіб встановлення винного за випадковою ознакою. У старому українському судовому процесі при відсутності прямих доказів злочину кидали Ж. Результат Ж. розглядався як прояв волі вищої сили, яка стверджувала або відкидала звинувачення. Подекуди Ж. зберігався до останнього часу у звичаєвому праві при поділі майна.

"ЖИВОПИСНА УКРАЇНА" - серія офортів Т.Шевченка. "Ж.У." була задумана Т.Шевченком як періодичне художнє видання про історичне минуле України, звичаї, побут, фольклор, історичні пам'ятки українського народу. Мала виходити окремими випусками з пояснювальним текстом. В 1844 вийшов єдиний випуск "Ж.У." з шести естампів: "Дари в Чигирині 1649 року", "Судна Рада", "Старости", "У Києві", "Видубецький монастир" та "Казка". Чотири естампи супроводжувалися текстами, які написав Т.Шевченко. В 1845 мали вийти офорти з видами Суботова, Батурина, Чигирин, "Похорон молодого", "Іван Підкова у Львові", "Сава Чалий", "Павло Полуботок у Петербурзі" та ін. Видання було припинене через брак коштів. У 1861-62 Л.Жемчужников видав альбом офортів "Ж.У." як додаток до ж-лу "Основа". Вийшло 49 офортів за малюнками Л.Жемчужникова, І.Соколова, К.Трутовського, О.Бойдемана, В.Верещанина.

ЖИВОТОВСЬКИЙ ПАВЛО (р.н.невід- п. 1699) - український військовий і державний діяч періоду Руїни. В 1661-62 - полковник миргородський, а 1663-72 - гадяцький полковник. В січні-лютому 1664 обороняв Глухів від, польських військ під, командуванням польського короля Яна II Казимира. В липні-серпні 1678 Ж. призначений наказним гетьманом, командував козацькою залогою в Чигирині під час другої облоги міста турецько-татарською армією (див. Чигиринські походи 1677-78).

ЖИДІВСЬКИЙ (Єврейський) КУРІНЬ УГА -військова частина Української Галицької Армії, яка складалася переважно з євреїв. Сформований у червні 1919 в Тернополі. Командиром куреня був поручник С.Ляйнберг. До складу куреня входили чотири сотні піхоти (по 200 стрільців), кулеметна сотня, чета кінноти, чета саперів і чета зв'язку. Курінь входив до складу Першого корпусу УГА. Визначився в боях проти польських частин, а в липні 1919 - з більшовиками в р-ні Бердичева і Вінниці. В серпні 1919 курінь у складі УГА брав участь у спільному поході українських армій на Київ. В серед. 1920 внаслідок боїв з більшовиками і епідемії тифу курінь втратив 2/3 особового складу. Начальна Команда УГА була змушена розформувати курінь, а бійців розподілити по інших військових частинах.

ЖИЛА ІВАН (р.н. невід. - п. 1737) - керівник одного з гайдамацьких загонів, запорізький козак: Створив у Чорному Лісі на р.Цибульнику гайдамацький загін, який діяв проти польської шляхти у Київському воєводстві. Восени 1736 Ж. спільно з гайдамацькими загонами Гриви, Ведмедя, Харка, Іваниці здобули укріплені замки в Наволочі (тепер с.Попільнянського р-ну Житомирської обл.) і Погребищі (тепер Вінницька обл.). Загинув у бою з татарами біля Переволочної (тепер затоплена водосховищем Кременчуцької ГЕС).

ЖИТЕЦЬКИЙ ПАВЛО ГНАТОВИЧ (23.12.1836 (4.1.1837) - 5(18).3.1911) - видатний український філолог і фольклорист, дійсний член Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1908). Н. в м. Кременчуці В 1864 закінчив навчання на історико-філологічному факультеті Київського ун-ту. У 1864-67 викладав російську мову у Кам'янець-Подільській гімназії, в 1867-80- у навчальних закладах Києва, в 1880-82 - у Петербурзькому ун-ті. В 1882 повернувся до Києва. Ж. був активним учасником українського політичного руху, членом київської "Громади", співробітником "Кіевской Старини". В дискусії щодо "теорії" М.Погодіна про нібито російськість княжого Києва вистоявав думку, що Київська Русь - це держава українського народу, що традиції культури і побуту тут не переривалися у всі часи, а риси української мови наявні ще у письмових джерелах 12-13 ст. Помер у Києві. Автор праць: "Описание Пересопницькой рукописи 16 в." (1876), "Очерк звуковой истории малорусского наречия в 17 й 18 вв." (1889), "Литературная деятельность И.Вишенского" (1890), "Мысли о малорусских народных думах" (1893), "О переводах евангелия на малорусский язык" (1905), "Нарис історії української мови в 17 в" (1914) та ін.

"ЖІНКА" - друкований орган Союзу Українок. В 1935-38 виходив у Львові раз на два тижні. Редагували "Ж." М.Рудницька і О.Федак-Шепарович. Після заборони у 1938 польською владою діяльності Союзу Українок замість Ж. почав виходити часопис "Громадянка".

ЖМАЙЛА ПОВСТАННЯ 1625 - козацько-селянське повстання в Україні проти польських загарбників під керівництвом М.Жмайла. Польський уряд, занепокоєний наростанням національно-визвольного руху, послав у вересні 1625 на Київщину 30-тисячне військо на чолі з польським польним гетьманом С.Конецпольским. 1(11).10.1625 відбувся бій між польським військом і невеликим козацьким загonom під Мошнами на Черкащині. Козаки були змушені виступити спочатку до Черкас, а згодом - до гирла р.Цибульник. Сюди ж прибули з артилерією запорожці на чолі з гетьманом М.Жмайлом, який і став на чолі повстанців. Очолюване М.Жмайлом повстанське військо (20 тис. чол.) 15(25).10 в бою під с.Таборищем (Кіровоградська обл.) завдало значних втрат ворогові, але під натиском переважаючих польських сил

виступило до Курукового озера (поблизу м.Кременчука). Після невдалих спроб здобути козацький табір біля Курукового озера С.Конецпольський був змушений піти на переговори. Враховуючи складні обставини (оточення, відсутність боєприпасів), поміркована частина козацької старшини 5.XI.1625 позбавила гетьманства М.Жмайла, що виступав за продовження воєнних дій. На гетьмана було обрано М.Дорошенка, який уклав з польським командуванням Куруківську угоду 1625. Після припинення повстання доля М.Жмайла невідома.

ЖМАЙЛО МАРКО (рр.н. і см. невід.) -запорізький гетьман (1625), керівник антипольського повстання в 1625 (див. Жмайла повстання 1625). В листопаді 1625 скинутий з гетьманства поміркованою частиною козацької старшини, яка через складні обставини, була змушена піти на перемир'я з польським польним гетьманом С.Конецпольським. Гетьманом обрали М.Дорошенка, який уклав з польським командуванням Куруківську угоду 1625. Подальша доля Ж. невідома.

ЖОВТОВОДСЬКА БИТВА 1648 - перша переможна битва української армії під проводом Б.Хмельницького проти польських військ на поч. національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57. 21.1.1648 повстанські загони спільно з запорожцями розгромили польський гарнізон на Запорізькій Січі і обрали гетьманом України Б.Хмельницького. На поч. квітня 1648, вимагаючи ви великого коронного гетьмана М.Потоцького вивести з України урядові війська і скасувати "Ординацію Війська Запорізького", Б.Хмельницький на чолі козацького війська виступив з Запоріжжя. Головні шляхетські сили під командуванням М.Потоцького і польного гетьмана М.Калиновського розташувалися між Черкасами і Чигирином. 11(21).4.1648 польське командування вислало назустріч повсталим два авангардні загони. Перший під командуванням С.Потоцького і Я.Шемберка (бл. 6 тис. польських жовнірів і 2 тис. реєстровців) наступав суходолом, другий, що складався з 2 тис. іноземних найманців і 4 тис. реєстрових козаків на чолі з генеральними осавулами І.Барабашем та І.Караїмовичем, плив на байдаках вниз по Дніпру. Біля фортеці Кодак обидва загони мали об'єднатися і спільними зусиллями захопити Січ. Поділ польського війська на окремі частини блискуче використав Б.Хмельницький. 19(29).4.1648 повстанці і загін татар Тугай-бея атакували шляхетське військо в урочищі Жовті Води (неподалік теперішнього міста Жовті Води Дніпропетровської обл.) і змусили його, збудувавши табір, чекати на підмогу. Однак допомога польському війську ззовні так і не надійшла.24.4(4.5).1648 поблизу Кам'яногоЗатону на Дніпрі реєстрові козаки підняли повстання, яке очолили Ф.Джалалій і черкаський сотник Б.Товпига. Повстали, убивши деякого з старшин, 5(15)5 приєдналися до військ Б.Хмельницького. Вирішальна битва 5-6(15-16).5 завершилась повним розгромом польських військ в урочищі Княжі Байраки. Сотні польських солдатів загинуло, бл. 3 тис. жовнірів і 50 шляхтичів потрапили у полон, в т.ч. С.Потоцький (незабаром помер від ран) і Я.Шемберк.. Перемога української армії під Жовтими Водами сприяла розгортанню національно-визвольного руху по всій Україні.

ЖОЛКЄВСЬКИЙ (Жулкєвський) СТАНІСЛАВ (1547-7.10.1620) - польський військовий діяч, коронний польний гетьман (з 1588), великий коронний гетьман (з 1613), канцлер (з 1617). В 1594-96 очолював польські війська, які королівський уряд направив на придушення повстання під проводом С.Наливайка. В травні 1596 Ж. обложив козацький табір в урочищі Солониці біля Лубен. Підступом заволодівши табором, наказав вирвати кілька тисяч повстанців, їхніх жінок і дітей. В 1601-02 керував воєнними діями польської армії проти шведів у Лівонії, участь в яких брали і запорізькі козаки під проводом гетьманів С.Кішки та І.Куцковича. В 1607 розбив заколотників на чолі з М.Зебжидовським, які виступили проти Сигізмунда III Вази. З 1608 -київський воєвода. 24.6.1610 розгромив військо В.Шуйського і 4.6.1610 зайняв Москву. В 1611-20 керував воєнними діями польсько-української армії проти турків на Поділлі. Під час Хотинської війни 1620-21 війська під командуванням Ж. були розбиті в Цецорській битві 1620, в якій він і загинув.

ЖУК АНДРІЙ (1880-1968) - український громадсько-політичний діяч і публіцист. Походив з Лубенщини. З 1909 належав до Революційної Української Партії, а з 1905 - один з лідерів Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, член ЦК УСДРП, співробітник друкованих партійних органів "Гасло" та ін. Декілька разів ув'язнювався російськими репресивними органами. Наприкінці 1907 змушений виїхати в Галичину. Займався публіцистичною діяльністю, співпрацював з газетами соціал-демократичного ("Земля і Воля", "Праця") і націонал-демократичного ("Діло", "Рада") напрямку, редагував журнали "Економіст" і "Самопоміч". В 1914-18 Ж. - один з засновників і чільних членів Союзу Визволення України, Головної Української Ради. Загальної Української Ради. В період існування Української Народної Республіки - співробітник українського посольства у Відні та радник Міністерства закордонних справ УНР. З 1930 жив у Львові, керував статистичним бюро Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК), редагував часописи "Хортиця" і "Крайова Кооперація". З 1940 перебував у Відні. Автор численних статей з суспільно-політичних і економічних проблем.

ЖУКОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1884-1925) -український військовий і державний діяч, полк. Армії УНР. Ж. належав до Української Партії Соціалістів-Революціонерів. В 1917-18 - член Української Центральної Ради. В червні 1917 обраний до складу Українського Генерального Військового Комітету, де виконував функції представника при генеральному штабі в Петербурзі. В січні 1918 призначений товаришем міністра військових справ і праці М.Порша, з лютого 1918 - військовий міністр (кабінет В.Голубовича) Української Народної Республіки. На поч. 1919 - командир Окремого кордонного корпусу і начальник залоги Кам'янця-Подільського.

ЖУРАВНЕНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1676 - мирний договір між Річчю Посполитою і Османською

імперією, підписаний 17(27).10.1676 в с. Журавному (тепер село Жидачівського р-ну Львівської обл.). Завершив польсько-турецьку війну 1672-76. За умовами Ж.м.д. скасовувалася щорічна данина в сумі 22 тис. злотих, яку Польща сплачувала Туреччині на підставі зобов'язань Бучацького мирного договору 1672. Поділля залишалось у складі Османської імперії; значна частина Правобережної України (за винятком колишніх Білоцерківського і Павлоцького полків) визнавалася козацькою територією під управлінням гетьмана П.Дорошенка. Польський сейм не ратифікував Ж.м.д., що призвело згодом до нової війни між Польщею і Туреччиною і укладення Карловицького мирного договору 1699 (див. Карловицький конгрес 1698-99).

ЖУРАКОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (р.н. невід. - п. 1730) - генеральний осавул (1710-24) в уряді гетьмана І.Скоропадського. В 1723-24 був одним з керівників Генеральної Військової Канцелярії. Спільно з гетьманом П.Полуботком відстоював державні права України. В 1724 Ж. було заарештовано і разом з Д.Апостолом, генеральним бунчужним Я.Лизогубом та ін. старшинами вивезено до Петербурга, де ув'язнено у Петропавлівській фортеці. Останні роки життя провів у засланні.

ЖУРБА АНДРІЙ (р.н. невід. - липень 1768) -керівник гайдамацького загону під час Коліївщини, запорізький козак. В 1768 загін Ж. (бл. 300 чол.) спільно з загоном М.Швачки вів боротьбу проти польської шляхти на Київщині. У червні 1768 гайдамаки на чолі з Ж. і Швачкою здобули Фастів. Загинув у бою проти російських каральних загонів в липні 1768 біля с. Блащинці (тепер село Білоцерківського р-ну Київської обл.)

ЖУЧЕНКО ФЕДІР (р.н. і см. невід.) -полтавський полковник (1659-91, з перервами). Прихильник гетьмана Ю.Хмельницького. В 1672 Ж. заарештував кошового отамана І.Сірка, який після скинення з гетьманства Д.Многogrішного став одним з небажаних для московського уряду кандидатів на гетьманську булаву. Ж. закував І.Сірка у кайдани і привіз до Батурина, звідки його було відправлено до Москви, а згодом до Сибіру. Противник політики гетьмана І.Мазепи, тесть В.Кочубея та І.Іскри.

З

ЗАБІЛА (Забелло) ПЕРМЕН ПЕТРОВИЧ (28.7(9.8).1830-1917) - український скульптор. Н. в с.Монастирищі (тепер Ічнянського р-ну Чернігівської обл.). В 1850-57 - навчався у Петербурзькій Академії Мистецтв, академіком якої став у 1869. До 1872 жив і працював в Італії. Кращі твори З.: погруддя Т. Шевченка (1869, 1872), В. Боровиковського, В. Маяковського, М.Гоголя для пам'ятника в Ніжині (1881), надмогильний пам'ятник О. Герцену в Ніцці (Франція). Помер у Лозанні (Швейцарія).

ЗАБІЛИ - український старшинський рід в 16-19 ст. на Чернігівщині. Засновник роду Петро Михайлович З. (1580-1689) - український державний діяч. Н. в м. Борзні (тепер Чернігівська обл.). Був адміністратором королівського майна в м. Борзні. В 1648 підтримав *Б.Хмельницького*. Учасник *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57*. В 1649 і 1654-55 - полковник борзненський. В червні 1654 очолював козацьку делегацію від наказного гетьмана *І.Золотаренка* до московського царя. Прихильник політики гетьмана *І.Виговського*. В 1663-69 - генеральний суддя в адміністрації гетьмана *І.Брюховецького*, з яким в 1665 їздив до Москви. В 1669-85 -*генеральний обозний*. В 1672 З., прагнучи захопити гетьманську булаву, очолив старшинську змову проти гетьмана *Д.Многogrішного*. Володів значними маєтностями в Ніжинському і Чернігівському полках. Найвизначніші представники роду З.: Костянтин Михайлович З. (р.н. і см. невід.) - городовий отаман у Борзні (1664,1680,1683), брат Петра З. Іван З. (р.н. і см. невід.) - козацький сотник. У 1655 учасник українського посольства до шведського короля *Карла Х Густава*, а в 1659 - посол гетьмана *І. Виговського* до *Речі Посполитої*. Степан Петрович Забіла (р.н. і см. невід.) - український військовий і державний діяч, син Петра З. В 1672 їздив з посольством від гетьмана *І.Самойловича* до Москви. В 1678-83 - генеральний хорунжий, 1687-94 - полковник ніжинський. Брав участь у *Кримських походах 1687 і 1689*. В 1687 був одним з організаторів змови проти гетьмана *І. Самойловича*. Степан З. (р.н. і см. невід.) -український державний діяч, генеральний суддя (1729-39). В 1734 входив до складу *Правління гетьманського уряду*. До цього роду належали український поет В. Забіла і скульптор П. Забіла.

ЗАВИСНА (Завистна) ОЛЕНА (за ін. даними-Мар'яна; р. н. невід. - п. 1654) - героїня української національно-визвольної боротьби 1648-57. В листопаді 1654 польська армія під командуванням *М.Потоцького* і *С.Чарнецького* вступили на *Поділля* і *Брацлавщину*. Українське населення чинило героїчний опір загарбникам. Особливу мужність виявили захисники м. Буші Брацлавського воеводства (тепер село Ямпільського р-ну Вінницької обл.) - на чолі з козацьким сотником Гречкою. Після того, коли більшість захисників полягли у бою і польські жовніри захопили замок, дружина сотника Зависного Олена підпалила пороховий погріб. Внаслідок вибуху загинула сама і знищила багато ворогів. Героїчну оборону фортеці відобразив М.Старицький в історичній повісті "Облога Буші" та в історичній драмі "Оборона Буші".

ЗАВИХВОСТЬСЬКА БИТВА 1205 - битва, яка відбулася в червні 1205 під Завихвостом (тепер Люблінське воеводство, Польща) між військами галицько-волинського князя *Романа Мстиславича* та загонами краківського князя Лешка Білого і його союзника Конрада Мазовецького. Влітку 1205 Роман Мстиславич розпочав військовий похід на Польщу. Метою виступу стало намагання князя припинити напади польських

князів на галицькі землі і зміцнити західні кордони *Галицько-Волинської держави*. В ході походу князівська дружина підійшла під Люблін, де і відбулася вирішальна битва. 19.6.1205 під час запеклого бою з ворожими загонами Роман Мстиславич загинув. Є дані, що тіло Романа Мстиславича було відвезено у Галичину і поховано в Галичі.

ЗАГАЙКЕВИЧ ВОЛОДИМИР (1876-1949) -український громадський і політичний діяч, адвокат. На поч. 20 ст. брав активну участь в українському національному русі у *Посянні*, очолював культурні і громадські організації у Перемишлі. Будучи ОДНИМ З ВІДОМИХ ДІЯЧІВ *Української Національно-Демократичної Партії*, Б. в 1912 став депутатом австрійського парламенту. З жовтня 1918 - член *Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР*. в листопаді 1918 очолював повітову раду Перемишля, за розпорядженням якої українські збройні

відділи в ніч з 3 на 4.11.1918 зайняли місто. Після захоплення Перемишля польськими військами був заарештований і деякий час перебував в ув'язненні. Після завершення *українсько-польської війни 1918-19* жив у *Західній Україні*. Належав до *Українського Національно-Демократичного Об'єднання*. В 1928-35 - посол до польського сейму, в 1928-30 - віце-маршал і голова Українського Сеймового Клубу. В 20-30 роках виступав оборонцем у багатьох політичних процесах, які польський окупаційний режим влаштовував над учасниками українського національно-патріотичного руху. Захищав під час *Львівського процесу 1936* членів *Організації Українських Націоналістів* О.Мащака і В.Свенціцьку. В 1939-44 - віце-президент Апеляційного суду у Кракові. В післявоєнний час жив у Німеччині (Баварія), де і помер.

ЗАГАЛЬНА УКРАЇНЬСЬКА РАДА - українська політична організація, яка утворилася 5.5.1915 у Відні. Виникла після розширення складу *Головної Української Ради*. Зміна назви пояснювалась тим, що ЗУР мала представляти інтереси не лише галицькі, а й загальноукраїнські. До складу ЗУР увійшов 21 представник від *Галичини*, 7 від *Буковини*, а також 3 члени Союзу Визволення України (*В.Дорошенко*, *В.Козловський*, *О.Скоропис-Йолтуховський*, пізніше. *А.Жук* і

М.Меленевський). В програмних документах ЗУР зазначалась необхідність створення незалежної держави на всій українській етнічній території. Українські землі, які входили до складу *Австро-Угорщини*, мали отримати національно-територіальну автономію і об'єднатися в один автономний край. Провід ЗУР належав президії, до складу якої входили *К.Левицький* (голова УНДП), члени - *М.Василько* (УНДП, буковинський відділ), *Є.Петрушевич* (УНДП), *Л.Бачинський* (УРП), *М.Ганкевич* (УСДП, буковинський відділ), *О.Скоропис-Йолтуховський* (СВУ), згодом - *Я.Веселовський* (УРП) і *Темницький* (УСДП). Після проголошення австро-угорським урядом в листопаді 1916 створення польського королівства та широкої автономії Галичини з політичною перевагою для поляків ЗУР втратила вплив на український політичний рух.

ЗАГАЛЬНА УКРАЇНЬСЬКА БЕЗПАРТІЙНА ДЕМОКРАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ (Загальна Українська Організація) - українське громадсько-політичне об'єднання, засноване в 1897 у Києві за ініціативою *В.Антоновича* і *О.Кониського*. Ставила собі за мету згуртувати всіх українських діячів в одній політичній структурі. До організації приєдналися всі Громади, що існували в 20 містах України. ЗУБДО заснувала літературне видавництво "*Вік*", організувала у Києві велику книгарню, влаштовувала Шевченківські свята та ювілеї письменників, надавала допомогу українським діячам, яких переслідувала російська адміністрація, та ін. Поступово діяльність ЗУБДО почала набувати політичного характеру. В 1904 перетворилася на Українську *Демократичну Партію*, яка, об'єднавшись з *Українською Радикальною Партією*, утворила *Українську Демократично-Радикальну Партію*.

ЗАГРОДСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1889 - р.см. невід.) - український військовий діяч, генерал-поручник Армії УНР. В лютому-березні 1918 -командир піхотного куреня Запорізького загону. Наприкінці березня 1918 призначений комендантом Запорізького ім. гетьмана П. Дорошенка піхотного полку. З листопада 1918 З. очолював Запорізьку дивізію у складі Запорізького Корпусу, з травня 1919 - командир 6 дивізії *Запорізької Групи Армії УНР*. В грудні 1919 -травні 1920 командував Волинською Групою Армії УНР під час першого Зимового походу (див. *Зимові походи Армії УНР 1919-2011921*)5 травні-

листопаді 1920 - командир Волинської дивізії під час *радянсько-польської війни 1920*. В 1920 З. протягом деякого часу виконував обов'язки заступника командуючого Армії *Української Народної Республіки* ген. *М.Омелянвича-Павпенка*. В еміграції жив у Польщі, з 1949 - у США.

ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ - організація колишніх запорізьких козаків, що існувала в 1775-1828 на території Османської імперії, в гирлі р. Дунаю. Після зруйнування російським урядом Запорізької Січі в 1775 значна частина запорожців, намагаючись уникнути переслідувань і закріпачення, переселилася у пониззя Дунаю, у Добруджу, на підвладну Туреччині територію. Турецький уряд надав запорожцям землі між Пд. Бугом і Дунаєм. В 1776 в гирлі Дунаю ними була заснована перша З. С., відома в історичних джерелах під назвою Усть-Дунайської. За деякими даними, вона була на міст сучасного, м. Вилково Одеської обл., за іншими - в околицях с. Караорман. В 1785 внаслідок конфлікту з козаками-некрасовцями частина козаків (7 тис. чол.) переселилась у місцевість Сеймени у Сілістрії. Решта задунайців (бл. 8 тис. чол.) на заклик австрійського імператора *Йосифа II* оселились на території Банату, де вони несли прикордонну службу на австро-турецькому кордоні. Однак бюрократизм і жорсткий контроль австрійських урядовців змусив їх в 1805 повернутись на турецьку територію у Сеймени. Навесні 1813 козаки перенесли місце розташування Січі у

місцевість Катерлез (Катерлезька Січ). У 1815 у Верхньому Дунавці була заснована найбільш вдома З. С.-Дунавецька. Внутрішній устрій на З. С. був такий же, як і на Запорізькій Січі. Найвищим органом була військова рада, яка обирала кошову старшину - кошового отамана, військового суддю, писаря, осавула. До кошової старшини належав і товмач-драгоман (перекладач). У військовій раді могли брати участь усі козаки. Козаки займались рибальством, мисливством, скотарством і хліборобством. На Січі існувала *січова школа* і бібліотека, де зберігалась література духовного та історичного змісту. На З. С. часто вжали селяни і козаки з України, які рятувались від посилення національного і соціального гніту. Задунайські козаки повинні були брати участь у військових операціях турецької армії, часто проти християнських народів - сербів (1815-16), греків (1821), румунів (1821-22), що суперечило їх переконанням. В травні 1828 під час російсько-

турецької війни 1828-29 кошовий *Й.Гладкий* з невеликою групою козаків (бл. 1500 чол.), захопивши військову канцелярію та скарбницю, перейшов під Ізмаїлом на бік російських військ. Після закінчення війни російський уряд сформував з цих козаків *Азовське козацьке військо*. Через зраду Й. Гладкого турецький уряд жорстоко розправився з задунайцями. Бл. 2 тис. козаків разом з наказним гетьманом І.Баланом було заарештовано і ув'язнено. Козаків, що перебували на Січі, було вбито, а січові укріплення та церкву зруйновано і спалено.

ЗАДУШНИЙ ЧОЛОВІК - назва раба у Київській державі в 9-12 ст., якого власник відпускав на волю перед своєю смертю, як вважалося, для спасіння душі. Задушні люди перебували під опікою і юрисдикцією церкви та на її утриманні. Згадується в "Церковному Статуті" *Володимира Святославича*.

ЗАКАРПАТТЯ - історична назва українських етнічних земель, розташованих на південних схилах Карпатських гір та в басейні р.Тиси. Сьогодні це територія Закарпатської обл. України. Межує з Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею, а також з Львівською та Івано-Франківською обл. України. Площа 12,8 тис. км². Населення 1245,6 тис. чол. (1989). Землі З. були заселені ще в епоху пізнього палеоліту. Саме тут виявлено найдавнішу стоянку людини на землях України (с. Королево Виноградівського району), що датується 1 млн. -800 тис. рр. до н. е. Особливо активно процес заселення даного району відбувався в часи неоліту, епоху міді-бронзи та залізного віку.

В останніх століттях до н. е. тут розселилися кельтські племена, здійснювали сюди набіги скіфи та сармати. У 2 ст. н. е. частина З. входила до складу римської провінції Дакії. В епоху т. зв. "великого переселення" ці землі стали найбільш активним районом колонізації. Тут проходили племена гуннів (4-5 ст.), аварів (6-7 ст.), а згодом угрів (9 ст.) Одночасно, вже з перших століть н.е. З. стало зоною розселення слов'янських племен. Найбільш відомими серед них були білі хорвати, землі яких у 10-11 ст. входили до складу Київської Русі. У 907 вони у складі війська князя Олега брали участь у поході на Константинополь, а у 993 сюди здійснив похід Володимир Великий. Саме тоді за цими землями закріпився термін "Русь" (згодом Угорська Русь, Підкарпатська Русь, Карпатська Русь).

У 1 пол. 11 ст. почалося захоплення З. Угорщиною, яке остаточно завершилось у 13 ст. Відтоді аж до 20 ст. ці землі були північною прикордонною областю цього королівства. Проте в певні періоди частина З. була тісно пов'язана з іншими українськими землями. У II пол. 13 ст. м.Мукачів з округою було володінням князя Ростислава Михайловича, а згодом галицько-волинського князя *Лева Даниловича*. Згодом, у 1393-1414 надзупаном (управителем) Берегівського комбату (округу) був князь Федір Коріятович, який з значним військом прийшов сюди з Поділля.

Впродовж 13-15 ст. землі З. колонізувалися волохами, німцями, словаками, угорцями. Місцеве українське населення було закріпачене, позбавлене будь-яких політичних прав і свобод. Зберегти національну самобутність йому вдалося в значній мірі завдяки релігійному фактору. В ці часи тут існувала власна православна церковна організація з центром у Мукачеві.

У 1 пол. 16 ст. З. разом з частиною Угорщини перейшло під панування австрійських Габсбургів, які вели постійні війни з Туреччиною. Рівнинні райони З. зазнавали постійних руйнівних нападів татар та турків. 317 ст. тут розпочався опришківський рух, який особливо розмаху набув у 18 ст.

З початку 17 ст. активізуються прагнення до укладення церковної унії між католицькою та православною церквами. У 1646 р. в Ужгороді відбувся церковний Собор, що схвалив укладення унії. Остаточно унію було запроваджено на З. у 1721. Населення краю брало активну участь у національно-визвольній боротьбі угорського народу, особливо у повстанні 1703-1711. Після його придушення австрійський уряд змушений був провести ряд реформ, ініціаторами яких були М. Терезія та Йосиф 11 (спроба скасувати кріпацтво, обмежити селянські повинності). Однак закінчилися вони невдало.

Наприкінці Т8 - в 1 пол. 19 ст. спостерігається значне культурне відродження краю, чому сприяло налагодження тісних зв'язків з іншими українськими землями. Вихідцями із З. були професори Львівського університету П. Лодій та І.Земанчик, перший ректор Петербурзького ун-ту М.Балуг'янський, відомий діяч Ю.Гуца-Венелін та ін. Революційні події 1848-1849 мали відгомін і на З. Шовіністична політика угорського революційного уряду була причиною проавстрійської орієнтації більшості українських діячів З. У квітні 1849 закарпатський політик та публіцист А.Добрянський (1817-1901) обгрунтував проект об'єднання З. з Галичиною і утворення окремого коронного краю у складі Австрійської імперії. Після придушення угорської революції і утворення Австро-Угорщини всі здобутки українського населення З. були ліквідовані. Посилився процес мадяризації краю, закривались українські школи, газети та журнали, розпускались культурно-просвітницькі товариства. У відповідь спостерігалось значне посилення москвофільського руху,

зорієнтованого на Росію.

Важким було і економічне становище на З. Постійний земельний голод, повільні темпи розвитку промисловості викликали масову еміграцію населення регіону, особливо до США та Канади. Після розпаду Австро-Угорщини більшість українського населення З. висловилося за об'єднання з Українською Народною Республікою. 2 делегати від З. були у складі УНРади у Станіславі та на Трудовому Конгресі в Києві. Однак, 8.5.1919 утворена представниками ужгородської, прашівської та хустської рад Центральна Руська (Українська) Народна Рада проголосила об'єднання З. з Чехо-Словаччиною. Значною мірою це рішення було викликане тиском закарпатської еміграції у США.

Рішенням Паризької мирної конференції, на основі Сен-Жерменського мирного договору (10.9.1919) Зі переходило до складу Чехо-Словаччини, у складі якої йому гарантувались права автономії. З. було виділене в окремий адміністративний край - Підкарпатську Русь, очолений губернатором. Празький уряд всіляко відтягував надання краю автономії, перший етап якої було проведено лише в 1937. Впродовж 20-х-30-х рр. відбулися значні зрушення в соціально-економічному та культурному розвитку регіону. Активно працювали українські товариства - "Просвіта" (у 1936 мало 14.філій, 233 читальні), "Учительська громада" (у 1925-1965 членів) та ін. Відомими українськими діячами були А.Волошин, М. та Ю.Брацайки, А.Штефан та ін.

Під впливом міжнародних подій та з огляду на внутрішнє становище у жовтні 1938 уряд Чехо-Словаччини погодився на створення автономного уряду З., який 26.10.1938 очолив А. Волошин.

Після віденського арбітражу 2.11.1938 південна частина З. перейшла до Угорщини, а уряд Карпатської України переніс столицю до Хусту. 12.2.1939 відбулися вибори до першого

парламенту Карпатської України, на яких перемогу здобули представники Українського Національного Об'єднання.

15.3.1939 зібрався Сейм Карпатської України, який проголосив незалежність країни, ухвалив її конституцію і обрав президентом А. Волошина. Однак, на основі рішення Гітлера, угорські війська, незважаючи на героїчний опір відділів "Карпатської Січі", окупували землі Карпатської України і встановили жорсткий терористичний режим, який протримався до жовтня 1944.

Після звільнення З. радянськими військами, 26.11.1944 у Мукачеві було зібрано з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України, який висловився за приєднання З. до УРСР. 29.6.1945 між урядами Чехо-Словаччини та СРСР було укладено договір про вихід З. в складу Чехо-Словаччини і включення його до складу України. У 1944-1945 влада перебувала в руках Народної Ради Закарпатської України, а 22.1.1946 утворено Закарпатську обл.

Після встановлення радянської влади на З. було проведено репресії проти свідомої частини українського населення, у 1949 ліквідовано греко-католицьку церкву (вийшла з підпілля у 1989), проведено колективізацію сільського господарства (1949-1950). За післявоєнні роки відбулися значні зміни у економічному та культурному житті краю. У 1946 засновано Ужгородський ун-т.

ЗАКЕРЗОННЯ - науково-публіцистична назва українських етнічних територій, які знаходилися на захід від Керзона лінії і входили до складу Польщі. До цих земель належали Лемківщина, Підляшшя, Посяння, Сокальщина, Равщина і Холмщина. Загальна площа З. становила бл. 19,5 тис. км², на якій проживало 1,5 млн українців. За умовами радянсько-польського договору від 16.8.1945 (незначно змінені радянсько-польським договором 1951) ці споконвічні українські землі відійшли до Польщі. В 1947 польський комуністичний режим вчинив один з своїх найкривавіших злочинів проти українського населення З.. провівши "*Вісла*" операцію, внаслідок якої бл. 150 тис. українців були насильно вивезені з батьківських земель на терени пн. і зх. Польщі. З антиукраїнським терором польського уряду рішуче боролось українське націоналістичне підпілля і *Українська Повстанська Армія*, яка вела бойові операції проти польських каральних частин у З. до кін. 1947.

ЗАКУПИ - категорія напіввільних селян у Київській державі в 11-12 ст. і в Україні в 14-16 ст. 1. В Київській Русі З. називалися люди, які брали у землевласника позику ("купу") і за це були змушені виконувати феодалні повинності. За "Руською Правдою" З. мали майно, могли входити в договірні відносини. Землевласник мав право застосовувати проти З. фізичну силу, але не міг його вбити. За останнім запишалося право оскаржити дії феодала у княжому суді. З. дозволялось піти від феодала, щоб заробити гроші для сплати боргу. З. отримував від землевласника знаряддя праці і коня та був зобов'язаний працювати на його полі. Сплата боргу робила З. вільним, хоча умови виплати залишалися невідомими. За спробу втечі до сплати боргу З. могли перетворити на холопа. 2. В Україні в 14-16 ст. З. - збіднілі селяни і городяни, які брали позику грішми, зерном, тяглом тощо. До повернення позики мусили виробляти повинності на користь землевласника. Коли протягом 10 років З. не повертали боргу - феодал мав право перетворити їх на кріпаків.

ЗАЛІЗНИЙ ХРЕСТ - бойова нагорода *Української Народної Республіки*. Встановлена урядом УНР для визначення учасників першого Зимового походу *Армії Української Народної Республіки* (див. Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921). Відзначені йменувалися "Лицарями Ордена Залізного Хреста" (див. також

Українські військові відзнаки),

ЗАЛІЗНЯК МАКСИМ (н. на поч. 40-х років 18 ст. - р. см. невід.) - український національний герой, один з керівників національно-визвольного повстання у Правобережній Україні в 1768 проти польського гніту, яке увійшло в історію під назвою *Коліївщина*. Н. в с. Медведівці (за ін. даними - с. Івківці недалеко від Медведівки на Чигиринщині (тепер Чигиринського р-ну Черкаської обл.). З тринадцяти років, після смерті батька, перебував на Запорізькій Січі, де був приписаний до Тимошівського куреня. Деякий час наймитував в Очакові. В 1767 перебрався на Київщину, де став послушником спочатку Онуфріївського, на поч. 1768 Мотронинського монастиря (поблизу Чигирини). Дії збройних сил *Барської конфедерації* 1768 на *Поділлі*, Київщині і *Волині*, що супроводжувалися катуванням і грабунками українського населення, привели до розгортання національно визвольного руху проти польських загарбників, який очолив З. Навесні 1768 З. зібрав у *Холодному Яру*, недалеко від Чигирини, гайдамацький загін, який наприкінці травня розпочав боротьбу проти польської шляхти. Незабаром здобули Жаботин, Смілу, Черкаси, Канів, Корсунь, Лисянку, Богуслав, Мошни. 9-10 (20-21).6.1768 повстанці на чолі з З. разом з козацьким загоном І.Гонти оволоділи Уманню. Рада повстанців проголосила З. гетьманом і князем смілянським. *Гайдамацький рух* охопив все Київське і Брацлавське воєводства, на території яких почали запроваджуватись козацькі порядки. Російський уряд, наляканий розмахом повстання, наказав своїм військам, які вели боротьбу проти загонів конфедератів, допомогти польській королівській армії придушити повстання. 27.6(8.7.).1768 під Уманню З. разом з 1. Гонтою був підступно захоплений у полон військовими підрозділами під командуванням полковника Гур'єва. Російське командування, вважаючи З. царським підданим, засудило його до покарання батогами, таврування та заслання на довічну каторгу у Нерчинськ. Під час етапування у заслання в слободі Котельві (тепер село Котелевського р-ну Полтавської обл.) З. з кількома засудженими гайдамаками зумів втекти. Проте незабаром був знову схоплений і висланий у Нерчинськ, де і помер. Є дані, що З. робив спроби втечі з каторги і, можливо, брав участь у селянській війні під проводом О.Пугачова у Росії.

ЗАЛІЗНЯК МИКОЛА (1888-1950) -український громадсько-політичний діяч, публіцист і дипломат. Н. в Криму. Належав до *Української Партії Соціалістів-Революціонерів*. В 1907 за участь в українському національному русі був заарештований царською владою. В цьому ж році втік з тюрми і приїхав до Львова. Активний учасник студентського руху в Галичині. В 1914 став одним з організаторів Союзу *Визволення України*. З кін. 1914, очолюючи Закардонний комітет УПРС у Відні, вів публіцистичну і видавничу діяльність. В січні-лютому 1918 у складі делегації *Української Народної Республіки* брав участь у виробленні умов і укладанні *Берестейського миру 1918*. В 1919-20 - посол УНР у Фінляндії., згодом жив у Відні. В 1945 З. був заарештований радянськими спецслужбами і засуджений до тривалого терміну ув'язнення. Помер у тюрмі.

“ЗАЛІЗО” - за *“Руською Правдою”* засіб очищення від вини при підозрі у вбивстві чи крадіжці. Випробування З. полягло у тому, що підозрюваний мусив тримати в руках розпечене залізо. Якщо опіків не було, то він визнавався невинним. У цьому випадку підозрюваний сплачував “залізне” - плату князеві, мечникові та дитському.

ЗАЛЬЦВЕДЕЛЬ - місто у Німеччині. В 1915-21 у З. знаходився табір для полонених українців, які служили в російській армії під час першої світової війни. Кількість полонених українців у таборі становила бл. 30 тис. чол. Під керівництвом *Союзу Визволення України* тут була організована культурно-освітня робота. В таборі до 1921 існувала друкарня, яка друкувала часопис “Вільне слово” (1916-19), “Селяни” (1918), “Шлях” (1919-20) і “Нове слово” (1920).

“ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. Т.Шевченка” - видання Наукового Товариства ім. Т.Шевченка у Львові (тт. 1-155, Львів, 1892-1937; На 1994 видано 225 тт.). Перші 4 тт. вийшли в 1892-94 як неперіодичні збірники наукових статей з математики, біології, медицини під редакцією *О.Кониського*. В 1897-1913 “ЗНТШ” стали органом тільки історико-філософської і філологічної секції НТШ під редакцію *М.Грушевського*. У них друкувалися монографії, дослідження, історичні документи, присвячені історії, філології, етнографії, подавалось багато бібліографії, вміщувалися огляди журналів, що виходили в *Австро-Угорщині*, *Російській імперії* та інших країнах. У “ЗНТШ” співпрацювали всі відомі українські вчені. З 1914 “ЗНТШ” почали виходити як неперіодичні збірники наукових праць, а з 1924 - поділені на видання окремих секцій - історико-філософської (*редактор І.Крип'якевич*) та філологічної (*редактори -К.Студинський, Я.Гординський, В.Сімович*). З 1948 почали видаватися за кордоном. З 1991 відновлено видання “ЗНТШ” в Україні. Редактор О. Купчинський.

“ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА” - видання Українського Наукового Товариства у Києві. Виходили в 1908-18 (1-18 п.) за редакцією *М.Грушевського*. В серії “Записок” видавалися збірники на окремі теми (“Київ”, “Чернігів”), щорічники “Науковий збірник”, “Студії з історії України” та суспільно-літературний збірник “За сто літ” (1927-30 рр., 6 тт.).

ЗАПОРІЗЬКА ГРУПА АРМІЇ УНР - військове з'єднання *Армії Української Народної Республіки*, сформоване у квітні-травні 1919 з частин Запорізького Корпусу. Командиром З. Г. було призначено ген. *В.Сальського* (пізніше ген. *М.Омельяновича-Павленка*), начальником булави (штабу) став полк. *М.Воскобойників*. До складу З. Г. входили: 6-та дивізія під командуванням полк. В.Загородського (нач. булави - полк. *М.Стефанів*), 7-ма дивізія на чолі з полк. В. Осмоловським (нач. булави - полк. *Ю.Шелест*), 8-ма дивізія під командуванням полк. Г.Базилевського (нач. булави - В.Савченко). Загальна чисельність З. Г. в червні 1919 становила 3 тис. бійців. У серпні 1919 З. Г. брала участь у наступі Армії УНР і *Української Галицької Армії* на

Київ. У вересні-листопаді 1919 вела важкі кровопролитні бої проти Добровольчої Армії ген. А.Денікіна і більшовицьких військ. З(6)12.1919 до 6.5.1920 З. Г. під командуванням ген. А.Гулого-Гуленка перебувала у першому Зимовому поході Армії УНР (див. *Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921*). Після завершення походу група було реорганізовано у Першу Запорізьку дивізію під командуванням ген. А. Гулого-Гуленка, а пізніше - ген. Г. Базилевського. Брала участь у *радянсько-польській війні 1920*. 21.11.1920 З. Г. у складі Армії УНР після тяжких боїв з більшовицькими частинами змушена була відступити за Збруч. На території Польщі бійців З. Г. було роззброєно і інтерновано у табори. В листопаді 1921 частина бійців З. Г. взяла участь у другому Зимовому поході Армії УНР (див. *Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921*).

ЗАПОРІЗЬКА ДИВІЗІЯ АРМІЇ УНР - одна з перших регулярних військових частин *Армії Української Народної Республіки*. Сформована на поч. березня 1918 у Києві на базі Окремого Запорізького Загону. Командиром З. д. був спочатку А.Присовський, згодом - М.Шинкар. До складу дивізії входили три піхотні полки, по одному кінному, гарматному і інженерному полку, автопанцерний дивізіон та 3-й Гайдамацький піхотний полк (колишній *Гайдамацький Кіш Слобідської України*). В серед. березня 1918 З. д. виїхала на фронт. Командуючим З. д. було призначено ген. Натієва. Наприкінці березня 1918 переформована у **Запорізький Корпус Армії УНР**. **ЗАПОРІЗЬКА СІЧ** -див. Січ Запорізька. **ЗАПОРІЗЬКИЙ КОРПУС АРМІЇ УНР** - загальновійськове з'єднання Армії *Української Народної Республіки*, що діяло в 1918-19 під час українських національно-визвольних змагань 1917-21. Сформований у березні 1918 у Харкові. Командиром З. К. було призначено ген. Натієва, нач. булави (штабу) - підполк. В.Генденрайх. До складу корпусу входили: 1-й Запорізький ім. гетьмана П.Дорошенка піхотний полк (ком. полк. О. Загородський); 2-й Запорізький піхотний полк (полк. П.Болбочан), 3-й Запорізький ім. гетьмана Б. Хмельницького піхотний полк (полк. О.Шаповал). 3-й Гайдамацький піхотний полк (полк. В. Сикевич); 1-й Запорізький ім. кошового К. Гордієнка полк кінних гайдамаків (полк. В.Петрів), 1-й Запорізький інженерний полк (полк. О. Козьма); 1-й Запорізький гарматний полк (полк. О. Парфенів); 1-й Запорізький автопанцерний дивізіон (сотн. О. Болдирів); Запорізький кінно-гірський гарматний дивізіон (полк. О.Алмазіє), Запорізька повітряно-плавна ескадра (5 літаків, М. Баранів). Три Запорізькі полки і 3-й Гайдамацький піхотний полк було об'єднано у 1-шу дивізію під командуванням полк. П. Болбочана (нач. штабу - підполк. В. Генденрайх). Всі інші частини корпусу згодом мали створити 2-гу дивізію. У березні-квітні З. К. при підтримці окремих німецьких відділів визволив з-під більшовицької окупації *Лівобережну Україну, Донеччину і Крим*. В період *Гетьманату* З. К. було перейменовано в Окрему Запорізьку дивізію. В червні-листопаді 1918 З. К. охороняв східні кордони України. Під час повстання проти гетьмана П.Скоропадського перейшов на бік *Директорії УНР*. В листопаді -грудні 1918 до складу З. К. входили дві дивізії (командири - полк. О. Загородський і полк. В. Осмоловський). Командуючим З. К. Директорія УНР призначила командуючого республіканськими військами на Лівобережній Україні полк. П. Болбочана. В лютому-березні З. К. вів кровопролитні бої проти більшовицьких військ в р-ні Вінниці, Проскурова, Житомира. В ході наступу Бердичівської групи Червоної армії З. К. був відрізаний від основних сил Армії УНР. В цей період корпусом командував отаман О.Волох, а згодом полк. І.Дубовський. В результаті напружених боїв З. К. відступив на територію Румунії, де був майже повністю роззброєний і позбавлений військового майна. Наприкінці квітня 1919 З. К. залишив територію Румунії і, пройшовши через *Галичину*, приєднався на Волині до інших частин Армії УНР. У квітні -травні 1919 З. К. було реформовано в Запорізьку Групу Армії УНР під командуванням В. Сальського. Чисельний склад З. К. у різні періоди його існування становив від 3 до 15 тис. бійців.

“ЗАПОРОЖСКАЯ СТАРИНА” - фольклорна й історико-літературна збірка, яку видав І.Срезневський в 1833-38 у Харкові. Вийшло 6 випусків. В “З. С.” увійшли народні перекази, історичні пісні і думи, матеріали з історії козаччини. І.Срезневський редагував фольклорні матеріали, виправляв помилки різних текстів, зіставляв варіанти і відбирав найкращі. “З. С.” відіграла значну роль у розвитку української літератури, популяризації козацького минулого та українського історичного фольклору.

ЗАРИЦЬКА КАТЕРИНА (р.н. невід. - п. 29.8.1986) - українська політична діячка. Н. в Галичині. З поч. 20-х років брала активну участь в українському національному русі. Належала до *Організації Українських Націоналістів*. З 1933 разом з Марією Кос, Д.Гнатківською, Вірою Свенціцькою, Галею Недзвецькою входила до складу розвідувальної групи ОУН. Брала участь у підготовці замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького і допомагала виконавцеві замаху Г.Мацейкові перебратися у Чехо-Словаччину. Підчас *Варшавського процесу 1935-36 і Львівського процесу 1936* була звинувачена у причетності до ОУН і антипольській діяльності та засуджена до тривалого строку ув'язнення. Після захоплення Польщі гітлерівськими військами звільнена з тюрми. В 1939 одружилася з М.Сорокою. Під час другої світової війни брала участь в українському русі Опору. З 1945 З. очолювала Український Червоний Хрест при *Українській Повстанській Армії*. В 1947 заарештована органами НКВС і в 1949 засуджена до 25 років ув'язнення. До 1969 перебувала у Володимирській тюрмі, згодом - у мордовських таборах для політ'в'язнів. Після звільнення З. було відмовлено у поселенні в Галичині. Жила у Житомирській обл. де і померла.28.9.1991 відбулось урочисте перезахоронення праху З. та її чоловіка М.Сороки на Личаківському цвинтарі у Львові.

ЗАРУБІН ОЛЕКСАНДР (1884-1931) -російський політичний діяч в Україні. Належав до партії російських есерів (соціалістів-революціонерів). У 1917 входив до складу *Української Центральної Ради і Малої Ради*. У вересні 1917 З. був призначений генеральним контролером, а на поч. листопада - генеральним секретарем пошти і телеграфу України. Не погоджуючись зі змістом Третього Універсалу УЦР, який проголошував утворення *Української Народної Республіки*, подав у відставку (див. *Універсали Української Центральної*

Ради).

ЗАРУДНИЙ ОЛЕКСАНДР (1891-1918) - український політичний і державний діяч. Належав до *Української Партії Соціалістів-Революціонерів* (ліва течія). В 1917-18 входив до складу *Української Центральної Ради*. С поч. січня 1918 - генеральний секретар земельних справ. Розстріляний більшовиками разом з іншими відомими українськими діячами (Леонардом Бочковським, Ісааком Пугачем, Михайлом Орловським) у Києві після захоплення міста російськими військами під командуванням *М.Муравйова*.

ЗАСЛАВСЬКІ - український князівський рід у 15-17 ст. Володіли великими маєтками на *Волині* і *Поділлі*. Засновник роду - Іван Острозький наприкінці 15 ст. став власником м. Заслава (тепер Ізяслав Хмельницької обл.), від якого походить прізвище З. На поч. 17 ст. прийняли католицизм. Представники роду З. займали важливі державні посади у Польщі. Найвідоміші представники: Єжи З. (1592 - р. см. невід.) - володимирський староста. Учасник *Хотинської війни 1620-21*. Брав участь у придушенні *Жмайла повстання 1625* та разом з С. Конєцпольським - в укладанні з козаками Куруківського договору 1625. Януш З. (р. н. невід. - п. 1629) - воєвода підляський (1591) і волинський (1604, 1620). В 1596 і 1614 входив до складу комісій, створених польським урядом для вироблення компромісних угод між козаками і польським урядом. Олександр З. (р. н. невід. - п. 1625) - каштелян волинський (1605), брацлавський (1615) і київський воєвода (1628), син Януша З. Владислав - Домінік З. (н. не пізніше 1617 -п. 5. 4. 1656) - луцький староста, коронний конюший (з 1636), воєвода сандомирський (з 1645) і краківський (з 1649), син Олександра З. З 9.6.1648 З. був головним з трьох командуючих (разом з *О.Конєцпольським* і *М.Остророгом*) польського війська, розгромленого українською армією на чолі з *Б.Хмельницьким* в *Пилявецькій битві 1648*. Б.Хмельницький з сарказмом називав З., відомого своєю розніженістю і лінивстю, - "периною". В 1673 рід З. перестав існувати, їхні родові маєтності успадкував рід *Любомирських*.

ЗАТОНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ (27.7(8.8).1888 - 29.7.1938) - більшовицький державний і партійний діяч. Н. в с. Лисець Подільської губернії (тепер село Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.). В 1912 закінчив фізико-математичний факультет Київського ун-ту св. Володимира, з 1913 - викладав фізику в Київському політехнічному ін-туті. З 1905 належав до РСДРП. В 1917 - член крайового комітету РСДРП (б) і як представник від більшовиків разом з *Ю.П'ятаковим* входив до складу *Малої Ради* і *Крайового Комітету для охорони революції на Україні*. В грудні 1917 повністю підтримав агресію Росії проти *Української Народної Республіки*, увійшов як народний секретар освіти до складу *Народного Секретаріату*. З березня 1918 - голова більшовицького ЦК в Україні. З. був одним з організаторів КП(б)У. В 1919-20 - член реввійськради різних більшовицьких армій та реввійськради Українського і Південно-Західного фронтів, які здійснювали окупацію території України. На поч. 1920 був призначений більшовицьким урядом відповідальним за реорганізацію і побудову *Червоної Української Галицької Армії*. В липні-вересні 1920 - голова Галицького Революційного комітету. В 1922-23 і 1933-38- нарком освіти УСРР. В 1925-27 секретар ЦК КП(б)У, в 1927-33 голова ЦК КП(б)У. Займав керівні посади в інших більшовицьких державних і партійних органах в Україні. Знищений НКВС разом з дружиною.

ЗАХІДНА ОБЛАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЗОУНР) - назва *Західно-Української Народної Республіки* після об'єднання з *Українською Народною Республікою* в 1919-20. На підставі ухвали *Українською Національною Радою ЗУНР-ЗОУНР та Державним Секретаріатом ЗУНР-ЗОУНР* з. 1. 1919 у Станіславі про Злуку двох українських держав і Універсалу *Директорії УНР* від 22.1.1919 УНР і ЗУНР об'єднувалися в одну державу. 22.1.1919 на Софійській площі у Києві відбулося урочисте проголошення Акту Злуки ЗУНР (Галичина, Буковина і Закарпаття) і УНР (Наддніпрянська Україна) в єдину соборну УНР. *Трудовий Конгрес* України 24.1.1919, затвердивши Акт Злуки, ухвалив "Закон про форму української влади", згідно з яким ЗУНР було перейменовано в ЗОУНР із забезпеченням повної територіальної автономії. Остаточну справу об'єднання двох держав повинні були вирішити загальноукраїнські Установчі збори. ЗОУНР зберігала свої законодавчі і виконавчі органи влади. Для координації воєнно-політичної і економічної діяльності двох урядів було створено спільне воєнне командування, сформовано об'єднану делегацію на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, запроваджено єдину валюту. Президент Української Народної Ради (УНРади) ЗОУНР Є.Петрушевич був введений до складу Директорії УНР. 4.7.1919 Директорія УНР створила окреме міністерство у справах ЗОУНР. Проте з кін. 1919 внаслідок заяви місії УНР (голова *А.Лівицький*) на переговорах з представниками польського уряду у Варшаві про незацікавленість української сторони в території Галичини уряд ЗОУНР проводив цілком незалежну політику (див. також - *Варшавський договір 1920*). З поч. 1920 уряд ЗОУНР в еміграції та його делегація на переговорах в Парижі відновили вживання попередньої назви - ЗУНР.

ЗАХІДНА УКРАЇНА - 1. Публіцистична назва *Західно-Української Народної Республіки*, і В 1919-1939 назва всіх українських земель у складі Польщі, Чехо-Словаччини і Румунії. 3. Назва, вживана для означення всіх українських земель, приєднаних до УРСР в 1939-40. 4. Сьогодні термін З.У., вживається інколи для означення території Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької областей. Загальна площа - 110,7 тис. км², населення - 9,7 млн. чол. Питома вага українців у З.У. становить 89,2%, росіян - 5,1%.

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР) - українська держава, створена в листопаді 1918 на західноукраїнських землях, які входили до Австро-Угорської імперії. Напередодні першої світової війни значна частина українських земель - Східна Галичина, *Буковина* і *Закарпаття* - перебували у складі

Австро-Угорщини. В жовтні 1918 в умовах воєнної поразки австро-німецького блоку у першій світовій війні та під могутніми ударами національно-визвольної боротьби поневолених народів Австро-Угорська імперія розпалася на декілька незалежних держав. В цих складних обставинах рішучі заходи по створенню власної незалежної держави почали робити і українці на західноукраїнських землях. Наприкінці вересня 1918 у Львові було сформовано *Український Генеральний Військовий Комісаріат*, який розпочав роботу по підготовці збройного повстання проти австрійської влади. В жовтні 1918 головою комісаріату було призначено сотника *Легіону Українських Січових Стільців* Д.Вітовського. 18.10.1918 у Львові на зборах всіх українських депутатів австрійського парламенту, українських членів галицького і буковинських сеймів, представників політичних партій *Галичини* і Буковини, духовенства і студентства було утворено *Українську Національну Раду*. (див. Українська Національна Рада ЗУНР-ЗОУНР). УНРада стала політичним представницьким органом українського народу в Австро-Угорській імперії. 19.10.1918 УНРада, спираючись на право народів на самовизначення, проголосила Українську державу на всій українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття. На цьому засіданні було вирішено виробити демократичну конституцію та обрано президента Української Народної Ради, яким став Є.Петрушевич. 31.10.1918 у Львові стало відомо про приїзд до міста Польської ліквідаційної комісії (створена 28.10.1918 у Кракові), яка мала перебрати від австрійського намісника владу над цілим краєм і включити його до складу Польщі. УНРада поставила перед австрійським урядом питання про передачу їй всієї повноти влади у Галичині і Буковині. Проте австрійський намісник Галичини ген. К.Гуйн відповів на цю вимогу національно-демократичних сил категоричною відмовою. Тоді на вечірньому засіданні УВГС 31.10.1918 було вирішено взяти владу у Львові збройним шляхом. В ніч з 31.10 на 1.11.1918 стрілецькі частини, очолювані сотником Д. Вітовським, зайняли всі найважливіші урядові установи у місті (див. *Листопадове повстання 1918*). 9.11.1918 утворила свій тимчасовий виконавчий орган, який був 13.11.1918 перетворений на уряд - *Державний Секретаріат ЗУНР-ЗОУНР*. 13.11.1918 було затверджено Конституційні основи новоствореної держави - "Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії", згідно з яким вона отримала назву - *Західно-Українська Народна Республіка*. Закон визначав територію ЗУНР, яка включала українські етнічні землі і охоплювала Галичину, Буковину і Закарпаття. Територія ЗУНР становила 70 тис. км² і нараховувала 6 млн чол. населення. Був затверджений герб держави - Золотий Лев на синьому тлі та прапор - балакитно-жовтий. Національним меншинам на території ЗУНР гарантувалися рівні права з українським населенням (див. *Конституція ЗУНР*). Тимчасовий Основний закон ЗУНР був з часом доповнений цілим рядом законів, спрямованих на становлення державно-політичного і економічного життя республіки, серед яких закон про організацію.

ЗАРУДНИЙ ОЛЕКСАНДР (1891-1918) -український політичний і державний діяч. Належав до *Української Партії Софлістів-Революціонерів* (ліва течія). В 1917-18 входив до складу Української *Центральної Ради*. С поч. січня 1918 - генеральний секретар земельних справ. Розстріляний більшовиками разом з іншими відомими українськими діячами (Леонардом Бочковським, Ісааком Пугачем, Михайлом Орловським) у Києві після захоплення міста російськими військами піч командуванням *М.Муравйова*.

ЗАСЛАВСЬКІ - український князівський рід у 15-17 ст. Володіли великими маєтками на Волині і *Поділлі*. Засновник роду - Іван Острозький наприкінці 15 ст. став власником м. Заслава (тепер Ізяслав Хмельницької обл.), від якого походить прізвище З. На поч. 17 ст. прийняли католицизм. Представники роду З. займали важливі державні посади у Польщі. Найвідоміші представники: Єжи З. (1592 - р. см. невід.) - володимирський староста. Учасник *Хотинської війни 1620-21*. Брав участь у придушенні *Жмайла повстання 1625* та разом з С. Конєцпольським - в укладанні з козаками Куруківського договору 1625. Януш З. (р. н. невід. - п. 1629) - воєвода підляський (1591) і волинський (1604,1620). В 1596 і 1614 входив до складу комісій, створених польським урядом для вироблення компромісних угод між козаками і польським урядом. Олександр З. (р. н. невід. - п. 1625) - каштелян волинський (1605), брац-лавський (1615) і київський воєвода (1628), син Януша З.Владислав - Домінік З. (н. не пізніше 1617 -п. 5. 4. 1656) - луцький староста, коронний конюший (з 1636). воєвода сандомирський (з 1645) і краківський (з 1649), син Олександра З.3 9.6.1648 З. був головним з трьох командуючих (разом з *О.Конєцпольським* і *М.Остророгом*) польського війська, розгромленого українською армією на чолі з Б.Хмельницьким в *Пилявецькій битві 1648*. Б.Хмельницький з сарказмом називав З., відомого своєю розніженістю і лінивстю, -"периною". В 1673 рід З. перестав існувати, їхні родові маєтності успадкував рід *Любомирських*.

ЗАТОНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ (27.7(8.8).1888 - 29.7.1938) - більшовицький державний і партійний діяч. Н. в с. Лисець Подільської губернії (тепер село Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.). В 1912 закінчив фізико-математичний факультет Київського ун-ту св. Володимира, з 1913 - викладав фізику в

Київському політехнічному ін-туті. З1905 належав до РСДРП. В 1917 - член крайового комітету РСДРП (б) і як представник від більшовиків разом з *Ю.П'ятаковим* входив до складу *Малої Ради* і *Крайового Комітету для охорони революції на Україні*. В грудні 1917 повністю підтримав агресію Росії проти *Української Народної Республіки*, увійшов як народний секретар освіти до складу *Народного Секретаріату*. З березня 1918 - голова більшовицького ЦВК в Україні. З. був одним з організаторів КП(б)У. В 1919-20 - член реввійськради різних більшовицьких армій та реввійськради Українського і Південно-Західного фронтів, які здійснювали окупацію території України. На поч. 1920 був призначений більшовицьким урядом відповідальним за реорганізацію і побудову *Червоної Української Галицької Армії*. В липні-вересні 1920 - голова Галицького Революційного комітету. В 1922-23 і 1933-38- нарком освіти УСРР. В 1925-27 секретар ЦК КП(б)У, в 1927-33

голова ЦКК КП(б)У. Займав керівні посади в інших більшовицьких державних і партійних органах в Україні. Знищений НКВС разом з дружиною.

ЗАХІДНА ОБЛАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЗОУНР) - назва *Західно-Української Народної Республіки* після об'єднання з *Українською Народною Республікою* в 1919-20. На підставі ухвали *Українською Національною Радою ЗУНР-ЗОУНР та Державним Секретаріатом ЗУНР-ЗОУНР* 3.1.1919 у Станіславі про Злуку двох українських держав і Універсалу *Директорії УНР* від 22.1.1919 УНР і ЗУНР об'єднувалися в одну державу. 22.1.1919 на Софійській площі у Києві відбулося урочисте проголошення Акту Злуки ЗУНР (Галичина, Буковина і Закарпаття) і УНР (Наддніпряньська Україна) в єдину соборну УНР. Трудовий *Конгрес України* 24.1.1919, затвердивши Акт Злуки, ухвалив "Закон про форму української влади", згідно з яким ЗУНР було перейменовано в ЗОУНР із забезпеченням повної територіальної автономії. Остаточну справу об'єднання двох держав повинні були вирішити загальноукраїнські Установчі збори. ЗОУНР зберігала свої законодавчі і виконавчі органи влади. Для координації воєнно-політичної і економічної діяльності двох урядів було створено спільне воєнне командування, сформовано об'єднану делегацію на *Паризьку мирну конференцію* 1919-20, запроваджено єдину валюту. Президент Української Народної Ради (УНРади) ЗОУНР Є.Петрушевич був введений до складу Директорії УНР. 4.7.1919 Директорія УНР створила окреме міністерство у справах ЗОУНР. Протез кін. 1919 внаслідок заяви місії УНР (голова *А.Лівицький*) на переговорах з представниками польського уряду у Варшаві про незацікавленість української сторони в території Галичини уряд ЗОУНР проводив цілком незалежну політику (див. також - *Варшавський договір 1920*). З поч. 1920 уряд ЗОУНР в еміграції та його делегація на переговорах в Парижі відновили вживання попередньої назви - ЗУНР.

ЗАХІДНА УКРАЇНА - 1. Публіцистична назва *Західно-Української Народної Республіки*, 2. В 1919-1939 назва всіх українських земель у складі Польщі, Чехо-Словаччини і Румунії. 3. Назва, вживана для означення всіх українських земель, приєднаних до УРСР в 1939-40. 4. Сьогодні термін З.У., вживається інколи для означення території Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької областей. Загальна площа -110,7 тис. км², населення - 9,7 млн. чол. Пітома вага українців у З.У. становить 89,2%, росіян - 5,1%.

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР) - українська держава, створена в листопаді 1918 на західноукраїнських землях, які входили до Австро-Угорської імперії. Напередодні першої світової війни значна частина українських земель - Східна Галичина, *Буковина* і *Закарпаття* - перебували у складі Австро-Угорщини. В жовтні 1918 в умовах воєнної поразки австро-німецького блоку у першій світовій війні та під могутніми ударами національно-визвольної боротьби поневолених народів Австро-Угорська імперія розпалася на декілька незалежних держав. В цих складних обставинах рішучі заходи по створенню власної незалежної держави почали робити і українці на західноукраїнських землях. Наприкінці вересня 1918 у Львові було сформовано *Український Генеральний Військовий Комісаріат*, який розпочав роботу по підготовці збройного повстання проти австрійської влади. В жовтні 1918 головою комісаріату було призначено сотника *Легіону Українських Січових Стрільців* Д.Вітовського. 18.10.1918 у Львові на зборах всіх українських депутатів австрійського парламенту, українських членів галицького і буковинських сеймів, представників політичних партій *Галичини* і Буковини, духовенства і студентства було утворено *Українську Національну Раду*. (див. Українська Національна Рада ЗУНР-ЗОУНР). УНРада стала політичним представницьким органом українського народу в Австро-Угорській імперії. 19.10.1918 УНРада, спираючись на право народів на самовизначення, проголосила Українську державу на всій українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття. На цьому засіданні було вирішено виробити демократичну конституцію та обрано президента Української Народної Ради, яким став *Є.Петрушевич*. 31.10.1918 у Львові стало відомо про приїзд до міста Польської ліквідаційної комісії (створена 28.10.1918 у Кракові), яка мала перебрати від австрійського уряду питання про передачу їй всієї повноти влади у Галичині і Буковині. Проте австрійський намісник Галичини ген. К.Гуйн відповів на цю вимогу національно-демократичних сил категоричною відмовою. Тоді на вечірньому засіданні УВГС 31.10.1918 було вирішено взяти владу у Львові збройним шляхом. В ніч з 31.10 на 1.11.1918 стрілецькі частини, очолювані сотником Д.Вітовським, зайняли всі найважливіші урядові установи у місті (див. *Листопадове повстання 1918*). 9.11.1918 утворила свій тимчасовий виконавчий орган, який був 13.11.1918 перетворений на уряд - *Державний Секретаріат ЗУНР-ЗОУНР*. 13.11.1918 було затверджено Конституційні основи новоствореної держави - "Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої. австро-угорської монархії", згідно з яким вона отримала назву -*Західно-Українська Народна Республіка*. Закон визначав територію ЗУНР, яка включала українські етнічні землі і охоплювала Галичину, Буковину і Закарпаття. Територія ЗУНР становила 70 тис. км² і нараховувала 6 млн чол. населення. Був затверджений герб держави - Золотий Лев на синьому тлі та прапор - балакитно-жовтий. Національним меншинам на території ЗУНР гарантувалися рівні права з українським населенням (див. *Конституція ЗУНР*). Тимчасовий Основний закон ЗУНР був з часом доповнений цілим рядом законів, спрямованих на становлення державно-політичного і економічного життя республіки, серед яких закон про організацію війська (13.11.1918), тимчасову адміністрацію (15.11.1918), тимчасову організацію судівництва (16.11 і 21.11.1918), державну мову (1.2.1919), шкільництво (13.2.1919), громадянство (8.4.1919), земельну реформу (14.4.1919). Наслідком активної зовнішньо-політичної діяльності ЗУНР стало відкриття посольств в Австрії, Угорщині і Німеччині і дипломатичних представництв у Чехо-Словаччині, Канаді, США, Бразилії, Італії та ін. До нової Української держави єврейське та німецьке

населення поставились лояльно, а поляки розпочали воєнні дії проти української влади (див. *Українсько-польська війна 1918-19*). Одночасно румунські війська перейшли кордони ЗУНР і, незважаючи на опір населення. 11.11. зайняли Чернівці, а згодом всю Північну Буковину. 21.11.1918 внаслідок кровопролитних боїв польські війська захопили Львів. Уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а з кін. грудня УНРада і уряд ЗУНР знаходились у Станіславі (тепер Івано-Франківськ). 4.1.1919 було сформовано новий уряд на чолі з С.Голубовичем і створено Виділ УНРади (складався з 9 членів) під керівництвом *Є.Петрушевича*. 1.12.1918 делегація УНРади і представники *Директорії УНР* підписали у Фастові попередню угоду про об'єднання ЗУНР і УНР та остаточно схвалено вищим органом держави 3.1.1919. 22.1.1919 у Києві відбулося урочисте проголошення Акту про Злуку ЗУНР (Галичина, Буковина, Закарпаття) і УНР (Наддніпряньська Україна) в єдину соборну *Українську Народну Республіку*. Згідно з законом "Про форму влади в Україні", прийнятим *Трудовим Конгресом України*, ЗУНР отримала назву *Західна Область Української Народної Республіки*. Проте внаслідок складної міжнародної і внутрішньої ситуації возз'єднання двох українських держав не було втілене у життя, і їх адміністративні органи продовжували діяти майже незалежно. УНРада вела активну законотворчу діяльність, спрямовану на становлення державно-політичного і економічного життя на території республіки. В січні-травні 1919, незважаючи на постійну нестачу зброї, боєприпасів і амуніції *Українська Галицька Армія* контролювала ситуацію на українсько-польському фронті і поступово витіснила польську армію з території Галичини. В серед, лютого 1919 УГА з метою остаточного визволення території ЗОУНР розпочала *Вовчухівську операцію 1919*. Однак наприкінці лютого 1919 успішний наступ української армії був припинений на вимогу *Паризької мирної конференції 1919-20*, яка вислала до Львова місію для переговорів з урядом ЗОУНР про умови перемир'я з Польщею. Голова місії ген. *Бертелемі* (Франція), члени-полк. А. Віярд (Великобританія), проф. Лорд (США) і полк. Стабіле (Італія) виявили повне незрозуміння взаємовідносин ЗУНР і Польщі. Місія поставила вимогу негайного припинення воєнних дій і запропонувала демаркаційну лінію між двома сторонами, на підставі якої 40 відсотків Сх. Галичини (Львів і Дрогобицький нафтовий басейн) відходило до Польщі. Уряд ЗУНР цієї пропозиції не прийняв, після чого воєнні дії відновились. 13.5.1919 Найвища Рада країн *Антанти* зробила нову спробу укласти перемир'я між воюючими сторонами. На цей раз пропозиції міжсоюзницької комісії, яку очолював ген. *Л.Бота*, були прийняті українською стороною. Проте умови перемир'я, за якими Дрогобицький басейн залишався за ЗУНР, були викинуті польським урядом. В цих складних для польської сторони умовах 15.5.1919 на український фронт Галичині та Волині була кинута сформована і озброєна у Франції 80-тисячна польська армія ген. *Й.Галлера*, яка за вимогою Антанти призначалась тільки для боротьби проти більшовицьких військ. На поч. червня 1919 польські війська захопили майже всю Галичину, за винятком трикутника між Дністром, Збручем і Заліщицями. У зв'язку з критичним становищем ЗОУНР 9.6.1919 уряд С. Голубовича склав свої повноваження, а Виділ УНРади передав всю повноту військової і цивільної влади *Є.Петрушевичу*, який отримав титул *Диктатора Західної Области Української Народної Республіки*. Для виконання покладених на нього функцій *Є.Петрушевич* створив при собі тимчасовий виконавчий орган - Раду Уповноважених Диктатора і Військову Канцелярію. Начальним вождем було призначено ген. *О.Грекова*. 7-28.6.1919 УГА під командуванням *О.Грекова* провела *Чортківський наступ 1919*, внаслідок якого значна частина Галичини була визволена від польських загарбників. Проте нестача зброї і боєприпасів змусила УГА протягом червня-липня 1919 відступити на старі позиції. 16.-18.7.1919 УГА, ведучи кровопролитні ар'єргардні бої, виступила за *р.Збруч*. Територію ЗОУНР окупували польські війська. З липня до листопада 1919 місцем перебування *Є.Петрушевича*, Ради Уповноважених Диктатора і *Начальної Команди* УГА став Кам'янець-Подільський. Наприкінці листопада 1919 *Є.Петрушевич* і уряд ЗУНР були змушені, переїхати до Відня, де продовжували активну міжнародну діяльність по захисту державних інтересів ЗУНР. Найвища Рада 25.6.1919 (за іншими даними 29.6), побоюючись наступу більшовицьких військ за Збруч, погодилась на тимчасову окупацію польськими військами Східної Галичини, залишивши юридичні права над цією територією за союзними державами. 21.11.1919 під тиском польської сторони було укладено "Договір між союзними державами і Польщею про Східну Галичину", за яким Галичина входила до складу Польської держави, зберігаючи статус територіальної автономії. Після закінчення цього терміну, подальший статус цих земель визначався шляхом самовизначення місцевого населення. 8.12.1919 Найвища Рада Антанти, визнавши східним кордоном *Керзона лінію*, юридично затвердила окупацію споконвічних українських земель -*Холмищини, Лемківщини, Полясся* і Посяння -Польщею. Державно-правовий статус Галичини як окремого утворення був зафіксований у *Севрському мирному договорі 1920*. На протязі 1920-23 уряд ЗУНР і президент *Є.Петрушевич* постійно ставили перед Лігою Націй, Найвищою Радою і Радою Послів держав Антанти питання про ліквідацію польського окупаційного режиму на території республіки і відновлення незалежності ЗУНР. Однак лідери країн Антанти зацікавлені в існуванні сильної Польської держави як противаги Радянській Росії, не наважувались прийняти справедливе рішення з цієї проблеми. В березні 1921 делегація ЗУНР (*К.Левицький, Є.Брайтер, О.Назарук, Л.Мишуга*) висловила рішучий протест проти укладення *Ризького мирного договору 1921*. В 1921 Рада Ліги Націй прийняла ухвалу про організацію в 1922 міжнародної конференції з проблеми міжнародно-правового статусу Галичини. В квітні-травні 1922 питання про долю окупованих Польщею українських земель обговорювалось на Генуезькій конференції. 14.3.1923 на засіданні Ради Послів держав Антанти були визнані фактичні кордони Польщі на Сході з умовою надання автономії для Східної Галичини. Намагаючись змінити рішення Ради Послів, з Пуанкаре зустрічався митрополит. *А.Шептицький*, але безуспішно. 15.3.1923 припинив існування екзильний уряд ЗУНР, і склав свої повноваження *Є.Петрушевич*. За умовами *Сен-Жерменського мирного договору 1919*, *Севрського мирного договору 1920*, *Тріанонського мирного договору 1920* і *Бесарабського протоколу (24.10.1920)*, незважаючи на протести українського

населення, Буковина і частина Бесарабії були анексовані Румунією, а Закарпатська Україна передана до складу Чехо-Словаччини.

ЗБАРАЗЬКА ОБЛОГА 1649 - облога в м. Збаражі (тепер Тернопільська обл.) польського війська українською армією на чолі з гетьманом Б.Хмельницьким.Зазнавши поразки 16(26).5.1649 під Староконстантиновом і Меджибожем, польське військо, очолюване *Я.Вишневецьким*, відступило доЗбаража.30.6(10.7) під Збараж підійшли головні козацькі сили і татарський загін хана *Іслам-Прейя III*. який прийшов на допомогу Б. Хмельницькому. На поч. липня розпочалась облога повністю оточеної фортеці. На протязі місяця українські частини провели 6 штурмів (в т. ч. 27.7(6.8) -генеральний наступ, внаслідок чого польське військо опинилося в безнадійному становищі. В ході боїв за місто загинув корсунський наказний полковник *Н:Морозенко*. був тяжко поранений вінницький полковник *І.Богун*. На допомогу обложеному у фортеці, виступив з-під Любліна польський король Ян II *Казимир* з 30-тисячним військом. Б. Хмельницький, залишивши під Збаражем частину козацьких полків під командуванням генерального обозного *І.Черняти*, з головними силами рушив назустріч королівській армії під Зборів (див. *Зборівська битва 1649*). Тільки підписання *Зборівського договору 1649* врятувало від повного розгрому польськї війська, оточені у Збаражі.

ЗБАРАЗЬКІ - український князівський рід в II пол. 15 ст. - 1 пол. 17 ст., власники великих маєтностей на Волині і *Поділлі*. Прізвище походить від м. Збаража (тепер Тернопільська обл.), яким володів з серед. 15 ст. засновник роду Дениско Мокосійович. В 16 ст. 3. ополчилися. Стефан 3 (р. н. невід. - п. 1586) - вітебський і трокський воєвода. Учасник Лівонської війни 1558-83. Януш (Ян) 3. (р. н. невід. - п. 1608) - воєвода брацлавський. В 1575 розбив татарську орду під Збаражем. В 1577 переконав Івана *Підкову* поїхати у Немирів на переговори з представниками польського короля С.Баторія, за наказом якого його було заарештовано і страчено у Львові. Разом з *С.Жолкевським* командував польськими військами під час придушення *Наливайка повстання* 1594-96. Криштоф 3. (р.н. невід. - п. 1626) - краківський каштелян. Брав участь в Хотинській війні 1620-21. Юрій 3. (1580-1631) -краківський каштелян, син Януша 3. Ярій противник козачини. Післясмерті Юрія 3. рід 3. припинив існування. В 1636 значна частина маєтностей перейшла до князів *Вишневецьких*.

ЗБОРІВСЬКА БИТВА 1649 - переможна битва української армії, очолюваної Б.Хмельницьким з польським військом піц командуванням короля Яна II *Казимира* під Зборовом (тепер Тернопільська обл.) в серпні 1649. Після тяжких поразок протягом 1648 польська армія, порушивши перемир'я, навесні 1649 рушила в Україну. Польське командування вирішило одночасно напасти на українські війська з фронту і з тилу. З цією метою литовський князь Я.Радзивілл дістав наказ рухатися через Білорусію і зайняти Київ. Українське козацьке військо в червні 1649 розпочало наступ у двох напрямках: основні сили під проводом Б. Хмельницького йшли на Захід, а частина козацьких полків на чолі з полк. С- *М.Кричевським* виступила на Полісся, щоб запобігти фланговому удару литовського війська. На допомогу Б. Хмельницькому прибув загін кримських татар на чолі з ханом *Іслам-Гіреєм III*.

В червні 1649 козаки завдали поразки передовим частинам польської армії, які очолював *Я.Вишневецький*, і оточили залишки ворожих військ у фортеці Збараж (тепер Тернопільська обл.). На підмогу обложеному з-під Любліна вирушило 30-тисячне військо, очолюване королем Яном II Казимиром. Залишивши частину військ під командуванням генерального обозного *І.Черняти* під Збаражем, Б. Хмельницький з головними силами виступив назустріч королівській армії. Основні сили українських і польських військ зустрілися під Зборовом на р.Стрипі. 5-6(15-16).8 відбулася запекла битва, в якій польські війська зазнали великих втрат. Королівська армія опинилася в катастрофічному становищі. В цій ситуації польський король пішов на таємні переговори з кримським ханом, обіцяючи татарам велику грошову винагороду, дозвіл брати ясир і грабувати українські землі на шляху до Криму. Хан *Іслам-Гірей III*, не будучи зацікавленим у перемозі української армії і зміцненні України, поставив вимогу, щоб Б. Хмельницький припинив битву. Немаючи змоги одночасно воювати проти поляків і татар, гетьман підтиском хана змушений був розпочати переговори та укласти не вигідний для України *Зборівський договір 1649*.

ЗБОРІВСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1649 -мирний договір, укладений між гетьманом України Б.Хмельницьким і польським королем Яном II *Казимиром* 8.(18).8.1649 у м. Зборові (тепер Тернопільська обл.) після перемоги української армії у *Зборівській битві* 1649. Договір був підписаний під тиском кримського хана *Іслам-Гірея III*, який, намагаючись не допустити державного посилення України, підтримав польські домагання на укладення перемир'я. За умовами 3. м. д. Українська держава -*Гетьманщина* - визнавалась польським урядом у межах Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств. *Волинь* та *Поділля* залишались під владою польського короля. У Гетьманщині влада належала гетьману (звідси і назва держави), резиденція якого знаходилась у *Чигирині* Коронне польське військо на цю територію доступу не мало. Водночас на території козацької держави зберігалась польська адміністрація, хоча на всі відповідальні пости король мав право призначати тільки православних шляхтичів. За 3. м. д. зберігались Вольності Війська Запорізького, число реєстрових козаків встановлювалось у 40 тис. чол. (насправді їх було значно більше) і проголошувалась амністія всім учасникам національно-визвольної війни. Католицька і православна шляхта зрівнювалась у правах, а православний київський митрополит мав увійти до польського сенату. Питання про унію передавалось на розгляд сейму. Незважаючи на ряд не вигідних для України умов (обмеження території, повернення польської адміністрації, заведення реєстру), в цілому 3. м. д. дав можливість Б. Хмельницькому зміцнити становище Української держави.

ЗБОРОВСЬКИЙ САМІЙЛО (Самуель; р. н. невід. - п. 26.5.1584) - український козацький гетьман (1581). Походив з польської шляхти, син краківського каштеляна. Володів м. Золочевом Львівського повіту. Деякий час перебував при королівському дворі. Навесні 1583 (за іншими даними -1581) прибув на Томаківську Січ, де був обраний гетьманом. Вів переговори з турками і татарами про спільний похід у Персію. На чолі двохтисячного козацького загону здійснив похід проти турків в р-н Буго-Дністровського лиману.

Через деякий час повернувся до Польщі, де був схоплений Я. Замойським і за наказом короля *С.Баторія* страчений у Кракові.

ЗБРУЧ - ліва притока Дністра. Довжина 244 км, площа басейну 3395 км² В 1772-1917 З. був прикордонною рікою між Австро-Угорщиною і *Російською імперією*. В I пол. 1919 по З. проходив фронт Армії Української Народної Республіки (відділи *М.Шаповала* і *П.Шандрука*) та Східний фронт *Української Галицької Армії* (група "Підволочиськ" отамана *А.Ляєра* і група Марти-новича) проти більшовицьких військ. 16-18.7.1919 відбувся перехід УГА через З., чим завершилась українсько-польська війна 1918-19. В 1921-39 по З. проходив державний кордон між УРСР і Польщею.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ (Зелінський) ВІКТОР (1867-1940) - український військовий діяч, ген.-полк. Армії УНР. В березні 1918 у містечку Голобів на Волині сформував, а згодом і командував Синезупанників дивізією. Очолював українську військову місію у Варшаві. В еміграції жив поблизу Данціга (тепер Гданськ, Польща) де і помер. Автор споминів "Синезупанники".

ЗІБЕР МИКОЛА ІВАНОВИЧ (10(22)3.1844-28.4(10.5).1888) - визначний український економіст і соціолог, громадський діяч. Н. в м. Судаку (Крим). Походив з швейцарсько-українського роду. В 1876 закінчив юридичний факультет Київського ун-ту. В 1873-75 працював доцентом, згодом професором політекономії і статистики. З. був членом київської *Громади і Південного-Західного Відділу Географічного Товариства*. Приятелював з М.Драгомановим, після звільнення якого з Київського ун-ту на знак протесту також залишив цей навчальний заклад. З 1875 проживав за кордоном у, Швейцарії. Співпрацював у інформаційно-публіцистичних збірниках "Громада", які видавав у Женеві М. Драгоманов, мав тісний зв'язок з віденською "Січчю", дописував до журналів "Знання" і "Вісник Європи" та ін. З. був великим прихильником кооперативного руху, одним з його організаторів в Україні. Найвизначніші праці: "Теорія цінності і капіталу Д.Рікардо" (1871), "Нариси первісної економічної культури" (1883), "Давід Рікардо і К.Маркс в їх суспільно-економічних дослідженнях (1885) та ін.

ЗІЛЬБЕРФАРБ МОЙСЕЙ (1876 - р.см.невід) -єврейський політичний діяч в Україні. З березня 1917 - член Української *Центральної Ради* від Єврейської Об'єднаної Соціалістичної Партії, член Малої *Ради*. 27.7.1917 увійшов до складу *Генерального Секретаріату УЦР-УНР* як товариш генерального секретаря міжнародних справ С.Єфремова від євреїв. 7.11.1917 З. було обрано до складу *Крайового Комітету для охорони революції в Україні*. В січні 1918 З. призначений міністром єврейських справ УНР.

З'ІЗД НАРОДІВ РОСІЇ 1917 - відбувся 8-15(21-18).9.1917 (за ін., даними - 10-15(23-28).9.1917) у Києві. Скликаний за ініціативою Української *Центральної Ради*. У роботі з'їзду взяли участь представники народів колишньої Російської імперії- білоруси, буряти, грузини, донські козаки. естонці, євреї, латиші, литовці, молдавани, татари і українці. Від *Тимчасового уряду* на засіданнях з'їзду був присутній український письменник *М.Славінський*. Делегати з'їзду висловилися за побудову майбутньої Російської держави на федеративних принципах. З'їзд прийняв ряд резолюцій, в яких відзначалась необхідність надання розпорощеним по всій Росії народам, наприклад євреям, права територіально-персональної автономії, а національностям, які складала меншість у певному регіоні -національно-персональної автономії. Постанови з'їзду задекларували право козаків на створення самостійної групи населення, яка мала увійти до всеросійської федерації окремим повноправним членом; проголошувалась свобода функціонування всіх мов: визнавалось право литовського народу створити незалежну державу та ін. З'їзд постановив створити Раду Національностей при Тимчасовому уряді, а також було обрано Раду Народів з місцем перебування у Києві, яку очолив М. Грушевський.

ЗИМОВІ ПОХОДИ АРМІЇ УНР 1919-20 і 1921 -визначні бойові рейди військових з'єднань Армії *Української Народної Республіки* по тилах більшовицьких військ і денікінців в 1919-20 і 1921 у *Правобережній Україні*. Перший З. п. тривав з 6.12.1919 до 6.5.1920 (за іншими даними 5.5.1920).

Коростень. Проте під натиском переважаючих сил противника українські частини змушені були відступити на Захід. В р-ні базару (тепер Житомирська обл.) група була оточена більшовицькою кавалерією Г.Котовського. 17.11.1921 в бою під с. Малі Мінки повстанці були розбиті. Частина учасників другого З. п. потрапила в полон, і після рішучої відмови перейти на службу до Червоної армії 359 бійців Повстанської Армії 23.11 (за іншими даними - 21.11) 1921 було розстріляно під с.Базаром. Тільки невеликий загін з 150 бійців Волинської групи зумів прорвати оточення і 20.11 перейти польський кордон. Другий З. п. частин Армії УНР став останньою спробою українських національно-державних сил збройним шляхом завоювати незалежність України в ході національно-визвольних змагань 1917-21.

ЗИМІВНИК - назва хутора у запорізьких козаків у 1 пол. 16-18 ст. З. являв собою велике господарство, в якому козаки займалися скотарством, землеробством, бджільництвом тощо. З. засновували, як правило, 3-4 сімейні запорожці. В кожному З. було 2-3 хати і різні господарські будівлі. Офіційно козаків, що жили в З., називали сиднями або гніздюками. Ці запорожці займали підлегле становище щодо січових козаків. їх

кликали у воєнний похід лише у виняткових випадках пострілом з гармати на Січі або через спеціальних гінців. Головним завданням власників З. було забезпечення січових козаків продуктами.

ЗНАЧКО-ЯВОРСЬКИЙ МАТВІЙ КАРПОВИЧ (у чернецтві - Мельхіседек; бл. 1716-14.6.1809) - український церковний діяч II пол. 18 ст. Н. в м. Лубнах (тепер Полтавської обл.) Походив з козацької родини Лубенського полку. Закінчив Київську Академію. В 1753-68- ігумен Мотронинського Троїцького монастиря, з 1761 - управитель православних громад Київщини. Відстоював інтереси української православної церкви у Правобережжі.

Сприяв розгортанню *гайдамацького руху у Правобережній Україні*. підтримував зв'язки з М.Залізником. Після придушення Коліївщини усунений російським урядом від церковних справ. Деякий час був настоятелем Переяславського, потім Глухівського монастиря.

ЗНАЧКОВИЙ ТОВАРИШ - почесне звання, запроваджене у *Гетьманщині* в II пол. 17 ст. -наприкінці 17 ст. Надавалося *гетьманом* або *Генеральною Військовою Канцелярією* козацькій старшині і козакам, З.т. були вилучені з-під влади сотенної адміністрації і підлягали в адміністративному і судовому порядку *полковнику*. З.т. берегли полкові прапори та сотенні корогви, а також за дорученням полковників керували окремими військовими загонами. Кількість З.т. у полках була сталою - 30-50 чол. В 1783 у всіх полках *Лівобережної України* було 403 З.т. Ранг З.т., як і всі інші старшинські звання, скасовані російським урядом в 1785.

ЗОЛОТА ОРДА - татарська держава, яка існувала в 13-15 ст. на території Середньої Азії і Східної Європи. В східних джерелах називалась Улус Джучі, або Синьою Ордою, в руських - З.О. Виникла на поч. 40-х років 13 ст. внаслідок завойовницьких походів хана Батия. До складу З.О. входила територія від басейну р. Обі і р-ну нижньої Сирдар'ї на Сході до р. Дністра на Заході. Руські князівства територіально не входили до складу З.О., а перебували у васальній залежності - платили данину, зобов'язувались надавати монголо-татарам військову допомогу та ін. Центром З.О. було нижнє Поволжя, де за Батия засновано столицю - Сарай-Бату поблизу сучасної Астрахані (тоді Хаджи-Тархан). За правління хана Узбека столиця була перенесена в Сарай-Берке (місто засноване братом Батия ханом Берке, 1255-1266) поблизу сучасного Волгограду. В 50-х роках 13 ст. З.О. стала повністю незалежною від Монгольської імперії. На чолі З.О. стояв хан з роду Чингісхана. Для вирішення найважливіших питань хан скликав з'їзд з членів династії - курултай. Політичний лад З.О. мав напіввійськовий характер, що позначилося на адміністративному устрої. З.О. поділялася на улуси, області, округи-тумани, тисячі, сотні, десятки. На чолі адміністративно-територіальних одиниць стояли беки, темники, тисячники, сотники, десятки, які були одночасно правителями і воєначальниками. В 40-х роках 13 ст. боротьбу проти монголо-татарського іґа у пд.-зх. землях Київської держави очолив галицько-волинський князь Данило Романович *Галицький*. Проте через деякий час був змушений визнати владу золотоординського хана, хоча залежність Данила Романовича Галицького від З.О. була набагато меншою, ніж інших руських земель. З II пол. 14 ст. внаслідок посилення визвольної боротьби підкорених і залежних народів, а також загострення внутрішніх суперечностей могутність З.О. почала занепадати. Влітку 1362 литовський князь *Ольгерд*, скориставшись ослабленням З.О., розбив на р. Сині Води монголо-татарські війська і захопив частину українських земель (Чернігово-Сіверщину, Київщину, Поділля), які перебували під владою татарських ханів. Поступове відокремлення від З.О. самостійних ханств - Сибірського ханства (кін. 15 ст.), Ногайської Орди (40-і роки 15 ст.), Казанського ханства (1438), *Кримського ханства* (1443) та інших привело наприкінці 15- на поч. 16 ст. до її остаточного розпаду.

ЗОЛОТАРЕНКО ВАСИЛЬ НИКИФОРОВИЧ (р.н. невід. - п. 18(28).9.1663) - ніжинський полковник (1655-56; 1659-63). Брат *І.Золо-таренка*. Походив з міщан Корсуня. В 1654-55 разом з братом брав участь у поході українських військ у Білорусію. Призначався наказним гетьманом. Деякий час підтримував гетьмана *І.Виговського*. У вересні 1659 З., зрадивши гетьмана, приєднався до частини промосковськи настроєної старшини, яка готувала змову проти *І.Виговського*. Восени 1659 З. разом з *Я.Сомком* допоміг московським військам під командуванням кн. Трубецького захопити *Лівобережну Україну* і склав у Ніжині присягу на вірність царю Олексію *Михайловичу*. Намагаючись захопити гетьманську булаву, З. разом з ніжинським протопопом М. Филімоновичем посилав доноси до Москви на *наказного гетьмана Я.Сомка*. Був одним з кандидатів на гетьманство на *Чорній Раді 1663*. В вересні 1663 страчений разом з *Я.Сомком* за наказом новообраного гетьмана *І.Брюховецького* у м. Борзни на Чернігівщині (тепер село Чернігівської обл.).

ЗОЛОТАРЕНКО ІВАН НИКИФОРОВИЧ (р.н. невід- п.7(17).10.1655) - український військовий діяч, корсунський (з 1652) і ніжинський полковник, наказний гетьман (1654-55). Брат *В.Золотаренка* і дружини *Б.Хмельницького* - Ганни. Походив з міщан Корсуня. В серпні-жовтні 1651 у складі українського посольства (*Л.Мозиря*, М.Гунашевський, С.Савич) вів переговори з царським урядом у Москві. Брав участь у *Батозькій битві* 1652.3 поч. 1652- полковник корсунський, а з 1653 (за іншими даними - з липня 1652) -полковник ніжинський. У травні 1654 призначений *Б.Хмельницьким* сіверським наказним гетьманом. З. очолив 20-тисячну українську армію, яка воювала проти польсько-литовських військ у північно-українських землях і в Білорусії. У червні-вересні 1654 козацькі полки піз командуванням З. визволили Гомель, Черчеськ, Новий Бихів. Активні воєнні дії козаків З. примусили об'єднані польсько-литовські сили піз командуванням *Я.Радзивілла* і Гонсевського відмовитись від наступальних операцій в районі Могилева. В червні-липні 1655 українські і московські війська, які діяли також у Білорусії, зайняли Мінськ і столицю Великого князівства Литовського - Вільно. На визволених з-під польської влади білоруських землях З. за згодою і підтримкою місцевого населення запроваджував козацький устрій, що привело до конфлікту з московським

командуванням. В серпні-вересні 1655 українські війська під проводом З., продовжуючи наступ, перейшли Німан і здобули Лиду, Новогрудок та Несвіж. 7(17).17.1655 під час одного з боїв під Старим Биховом З. було смертельно поранено. Похований у Корсуні.

ЗОЛОТІ ВОРОТА - головна брама Києва за часів *Київської держави*. Збудовані за князювання Ярослава Мудрого в 1037 в міських укріпленнях на південному заході міста. Будівельним матеріалом служила цегла та камінь. Над проїзними воротами була збудована невелика церква Благовіщення. Припускають, що ворота або купол церкви були позолочені. Звідси, мабуть, і назва. В 1240 З.в. частково зруйнували монголо-татари. В 1648 через них урочисто в'їхав *Б.Хмельницький* на чолі української армії. В 1743-50 під час фортифікаційних робіт З.в. були засипані землею. В 1832 український археолог К.Лохвицький розкопав руїни З.в., а в 1837-38 їх було укріплено новою цеглою, а площадку обнесено чавуном. Реконструйовані у 80-х роках 20 ст.

ЗОРЬКА САМІЙЛО (рр.н. і см. невід.) -український козацький літописець серед. 17 ст. За твердженням *С.Величка* походив з Волині Служив писарем на Запорізькій Січі В 1648 став особистим секретарем *Б.Хмельницького*. В 1648-57 вів *діяріюш*, в якому детально описував події *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57*, дипломатичні відносини України з іноземними державами (Польщею, Туреччиною. Швецією, Московією, Кримським ханством), а також політичну діяльність *Б.Хмельницького*. *С.Беличко* посилався на *діяріюш З.* як основне джерело для написання свого твору "Сказаніє войне козацкой с поляками..." В "Сказаніі..." *С.Беличко* подав зворушливу промову З. на похороні *Б.Хмельницького*. Радянська історіографія піддавала сумніву існування З. та його *діяріюша*. Українські історики (*М.Максимович, М.Костомаров, Д.Багалій, Д.Дорошенко* та ін.) вважали вірогідним твердження *С.Величка* про З. як реальну історичну особу.

"**ЗОРЯ**" - літературно-науковий і громадський двотижневий часопис. Виходив у Львові 1880-97. З 1885 став органом Літературного Товариства ім.Т.Шевченка (згодом - *Наукового Товариства* ім. *Т.Шевченка*). Редакторами "З" були *О.Партицький* (1880-85), *Омелян Калитовський* (1886), *Григорій Цеглинський* (1887-88), *Олександр Борковський* (1889; за іншими даними 1886-97, можливо співредактор), *Володимир Левицький* (псевдонім *Василь Лукич*, 1890-97; за іншими даними -1890-93), *О.Маковей*(1894-95), *Кость Паньківський* (1896). В 1883-86 у редагуванні журналу брав участь *І.Франко*. У часописі друкувалися твори та літературно-критичні статті *Б.Грінченка, Миколи Вороного, Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, І.Франка, М.Грушевського, А.Хримського, В.Щурата* та ін. У 1883-85 (за іншими даними - 1884-86) виходила "Бібліотека "Зорі" (в 11 тт.). З 1898 "З" перетворено на "*Літературно-Науковий Вісник*".

"**ЗОРЯ ГАЛИЦЬКА**" - перша українська щотижнева газета, яка виходила з 1848 до 1857 у Львові. Перший номер "Зі" датований 15.5.1848. До 1851 була органом *Головної Руської Ради*. "З.Г." проголошувала ідеї окремішності і єдності українського народу. В газеті друкувалися твори *М.Шашкевича, М.Устияновича, О.Духновича* та ін. З 1851 перейшла на москвофільські позиції, друкувалась на "язичії". З 1853 перетворилася на літературний журнал. Редакторами "З.Г" були *А.Лавенцький* (1848-50), *М.Коссак* (1850), *І.ГушалевиЧ* (1850-53), *Б.Дідицький* (1853-54), *С.Шехович* (1854), *П.Костецький* (1855-56), *М.Савчинський* (1857). В 1857 перестала виходити через фінансові труднощі.

ЗОЛОТНИК (златник) - в *Київській державі*-назва золотої візантійської монети і одночасно міра ваги (маси), рівна 4,226 г. або 1/96 фунта.

ІБН БАТУТА (Абу Абдалах Мухамед Ібн Абдаллах аль Лавал ат Танджи: 24.2.1304-1377) -видатний арабський мандрівник. Бербер з Танжеру (Марокко). Протягом 1325-1349 подорожував по Аравії, Єгипту, Ірану, Малій Азії, з Сінопу, перепливши Чорне море, досяг Криму. Згодом І.Б. побував у Хорезмі, Бухарі, Афганістані, Індії та Китаї. В 1349 повернувся у Марокко. В 1352-53 мандрував по Судану, дійшов доТімбукту на р. Нігер. Останні роки свого життя провів у м.Фесі. Оповіді І.Б. про свої подорожі, які він продиктував секретарю місцевого султана, лягли в основу книги "Подарунок споглядачам про дива міст та чудеса подорожей". Твір І.Б. є цінним джерелом з історії України.

ІБН-РУСТЕ (Ібн-Руста, Абу-Алі Ахмед; кін.9 -поч.10 ст.) - арабський географ, письменник і мандрівник. За походженням перс з Ісфагана. Бл. 903 написав великий твір енциклопедичного характеру - "Книга дорогоцінних скарбів". Збереглася тільки сьома, остання частина твору, в якій подано цінні дані про стародавніх слов'ян.

ІБН ФАДЛАН (Ахмед ібн Аббас; рр.н. і см. невід.) - арабський письменник і мандрівник I пол. 10 ст. У 921-22 як секретар посольства багдадського каліфа Муктадіара (Мухтадіара; 908-32) подорожував з Багдаду через Середню Азію в Поволжя до царя волзьких булгар. І.Ф. -автор "Книги", написаної у формі розповів про свою подорож, в якій подав цінні дані про природу, життя та побут хорезмійців, башкир, булгар, хозарів і русів. Текст цієї книги був втрачений. В 1923 новий рукопис цієї праці було знайдено в Мешхеді (Іран).

ІБН ХОРДАДБЕГ (Ібн Хурдазбіг Абуль- Касім Убейдаллаг Ібн Абдалах; бл. 820-бл. 912-913) -арабський

географ, письменник і мандрівник. За походженням перс. Був управителем пошти полісі у провінції Джабаль, згодом придворний халіфа Аль-Мутаміда. Автор праці "Книга шляхів і держав" (844-848), в якій виклав геоцентричну систему Птолемея, описав торговельні маршрути руських купців до південних країн та згадував про їх перебування в Багдаді. І.Х. - найдавніший з відомих нам арабських письменників, що писав про русів і східних слов'ян.

ІВАН ВОДА ЛЮТИЙ (Івоня; Івон; Грозний; р.н. невід-п. 1574) - молдавський господар (1571-1574). За деякими даними, побічний син молдавського господаря Стефана Великого. В 1561 служив у великого маршалка Я.Фірлея в Польщі. Скинув з престолу Богдана Лопушана. Намагаючись змінити центральну владу, вів боротьбу з боярською опозицією. В 1574 розпочав боротьбу проти турецького гніту, закликав на допомогу козацькі війська на чолі з І.Свирговським. Українсько-молдавське військо завдало ряд серйозних поразок туркам та їх союзникам волохам під Браїловом, Тейною і Білгородом (тепер Білгород-Дністровський, Одеська обл.), захопило Бухарест. Проте через зраду хотинського баркалаба (коменданта - Авт.) Іремії Чарнавіча, козацько-молдавські частини були розбиті в боях біля Кагульського озера (9-11.6.1574). І.В.Л. потрапив у полон до турків і був убитий.

ІВАН ПІДКОВА (р.н. невід.- П.16.6.1578) -козацький отаман, молдавський господар (1577-78). Тривалий час жив на Запоріжжі, брав участь у козацьких походах. На поч. листопада 1577 І.П., назвавши себе братом Івана Води Лютого, при підтримці козацького загону на чолі з гетьманом Я.Шахом, почав боротьбу проти ставленика Туреччини, молдавського господаря Петра Мірчича Кривого. Козацьке військо розгромило загопи П.Мірчича і 31.11.1577 звільнило Ясси. 1.П., був проголошений молдавським господарем, а Я.Шах з козацьким загоном повернувся на Січ. В 1578 велике турецьке військо за наказом султана Мурада III розпочало наступ на Молдавію. Під натиском переважаючих ворожих сил козаки під керівництвом І.П. змушені були відступити на Україну. У Немирові (за ін. даними - Кам'янці-Подільському) І.П. був позрадницьки схоплений польськими жовнірами за наказом брацлавського воєводи Я. Збараського і відправлений до Варшави. За рішенням польського сейму 16.6.1578 І.П. було страчено у Львові. Тіло І.П. козаки викрали і перевезли до Канева, де поховали у місцевому монастирі. Героїчній боротьбі І.П. присвятив свою поему "Іван Підкова" Т.Шевченко.

ІВАН IV ВАСИЛЬОВИЧ (ГРОЗНИЙ) (25.8.1530 -18.3.1584) - великий князь московський (з 1533), цар (з 1547). Син великого князя московського Василя III Івановича та О. Глинської, що походила з княжого роду, який мав значні володіння на Переяславщині та Чернігово-Сіверщині, а згодом його представники переїхали у Московщину. Олена Глинська, яка очолювала московський уряд в роки малолітства І.ІV В. (1533 -1538), була племінницею відомого в українській історії князя М.Глинського. Після її смерті на великокняжому дворі панувало засилля боярських придворних угруповань (Шуйських, Бельських.Глинських та ін.), які управляли від імені І. ІV В.

У 1547 І.ІV В. вінчався на царство і став першим московським царем. Тоді ж розпочав самостійно управляти державою. Впродовж1549-60важливу роль відігравала т. зв. Вибрана рада (А.Адашев, А.Курбський, протопоп Сільвестр). В цей період було проведено ряд реформ, спрямованих на зміцнення і централізацію Московської держави - ліквідовано систему кормлінь, створено єдиний централізований апарат управління, зміцнено органи державної влади на місцях, прийнято новий Судебник (1550), впорядковано відносини з церквою, запроваджено скликання Земських соборів та ін.

Зовнішня політика І. ІV В. була спрямована на розширення кордонів Московського царства шляхом завоювання нових земель. У 1547-52 було завойоване Казанське ханство, у 1556 -Астраханське. Залежність від Москви визнали сибірський хан Едигер (1555), Велика Ногайська Орда (1555), кабардинські та черкеські князі (1557). У роки правління І. ІV В. розпочалося завоювання Зх. Сибіру. Прагнучи захопити українські та білоруські землі, а також здобути вихід до Балтійського моря, І.ІV В. втрутився у Лівонську війну 1558-83. яка, незважаючи на значні зусилля з боку Московської держави, закінчилась для неї безрезультатно. І. ІV В. постійно боровся за зміцнення своєї самодержавної влади. У 1560 він розпустив т.зв. Вибрану раду, а у 1565 запровадив режим опричини, який характеризувався надзвичайною жорстокістю, знищенням десятків тисяч невинних людей. У 1569 усунув з політичної сцени останнього удільного князя Володимира Андрійовича Старицького, а у 1570 жорстокі репресії було застосовано до жителів Новгороду та Пскова. І. ІV В. опирався на дрібнопомісне дворянство, в інтересах якого проводилось подальше закріпачення селянства. Одним з кроків у цьому напрямку було запровадження у 1581 т. зв. заповідних років, підчас яких взагалі заборонявся перехід селян від одного землевласника до іншого.

ІВАСЮК ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ (4.3.1949-22.5.1979) - відомий український поет і композитор. Один з основоположників української естрадної музики. Н. в м.Кіцмані Чернівецької обл. В 1973 І. закінчив Львівський медичний інститут. У 1973-79 навчався у Львівській консерваторії ім. В.Лисенка. Автор пісень "Я піду в далекі гори" (1968), "Червона рута" (1969), "Водограй" (1969), "Пеня буде поміж нас"(1971), "Два перстені" (1973) та ін. Загинув при нез'ясованих обставинах у Брюховицькому лісі недалеко від Львова. Похований на Личаківському цвинтарі. Похорон І. перетворився на масову акцію протесту проти існуючого комуністичного режиму в Україні. Деякий час у 80-х роках творча спадщина І. перебувала під заборону.

ІВАСЮК МИКОЛА ІВАНОВИЧ (16(28).4.1865 -25.11.1937: за ін. даними - 1935) - український живописець. Н. в с. Заставні на Буковині (тепер Чернівецька обл.). В 1884-89 вчився у Віденській, а в 1890-96 - у Мюнхенській Академії Мистецтв. Працював і організував виставки у Львові, Чернівцях і Києві. Створив

першу художню школу в Чернівцях (1899-1908). І. - автор картин на історичні теми ("Б.Хмельницький під Зборовом", 1893; "Битва під Хотиним", 1903: "В'їзд Б.Хмельницького до Києва", 1912; "Іван Богун під Берестечком", 1919), жанрових полотен ("Козак з дівчиною біля криниці". "Поцілунок", "Очікування", "Гуцулка під деревом", "Буковинець", 1889: "Мати", 1908), портретів Ю.Федьковича (1885), Т.Шевченка та І.Франка (1924). Репродукований НКВС СРСР.

ІВАЩЕНКО (ім'я, по-батькові та р.н. невід.-п.1925) - керівник українського повстанського руху проти більшовицької влади в 1923-24 на Лубенщині (Полтавська обл.). В 1924. з частиною повстанського загону потрапив в полон. За вироком суду, який проходив у Полтаві, 1. разом з чотирма своїми товаришами був страчений. Решта 73 повстанці були засуджені до тривалих строків ув'язнення.

ІГОР (р.н. невід.-п. 945) - великий князь київський (913-945). І., будучи, за повідомленням літопису, нащадком Рюрика (сином або онуком), став фактичним засновником династії Рюриковичів. Продовжував політику свого попередника князя Олега, спрямовану на зміцнення Київської держави. Підкорив племена древлян, уличів та ін.. які відокремилися від Києва на початку його князювання. За І. відбулися перші напади печенігів на Русь (915,920), з якими було укладено мирну угоду. В 941 І. здійснив похід проти Візантії, під час якого київський флот був знищений за допомогою т.зв. грецького вогню. В 944 відбувся другий похід І. на Візантійську імперію, який завершився укладенням в 945 договору між Київською державою і Візантією. За умовами договору київський князь зобов'язався не нападати на володіння Візантії у Криму (Корсунь): не утримувати військових гарнізонів у гирлі Дніпра: Київська держава і Візантійська імперія зобов'язувалися надавати одна одній у випадку потреби воєнну допомогу; обумовлювалися правила торгівлі і обміну посольствами (посли повинні були мати золоті печатки, а купці-срібні: спеціальні князівські грамоти мали повідомляти прибуття кораблів з Києва, тощо) та ін. В 913 і 943 І. здійснив два походи на Кавказ, які дозволили київським купцям торгувати на Сход. Загинув піз час Древлян повстання 945.

ІГОР ОЛЬГОВИЧ (р.н. невід.- п. 1147) - князь новгород-сіверський, великий князь київський з 1146. Син чернігівського князя Олега Святославича, засновника князівської династії Ольговичів. Спроба І.О. після смерті брата Всеволода утвердитись на київському престолі привела до повстання киян. невдоволених правлінням Ольговича (див. Київське повстання 1146). Загинув під час повстання.

ІГОР СВЯТОСЛАВИЧ (1151-1202) - новгород-сіверський князь (з 1178) і князь чернігівський (1198). Син чернігівського князя Святослава Ольговича. В 1169 приймав участь у поході Андрія

Боголюбського на Київ. У 1174 розбив орди половецьких ханів Кончака і Коб'яка під Переяславом. Після смерті брата Олега княжив у Новгород-Сіверському. Брав участь в міжусобній боротьбі за великокнязівський престол. В 1183 здійснив вдалий похід проти половців. В 1185 організував спільно з братом Всеволодом, путивльським князем Володимиром і князем рильським Святославом Ольговичем новий похід проти половців. Князівські дружини зазнали поразки від орди половецьких ханів Гзи і Кончака, а сам І.С. потрапив у полон, з якого потім зумів втекти. Похід І.С. на половців послужив сюжетною основою "Слова о полку Ігоревім".

ІГНАТОВИЧ ЯКИМ (рр. н. і см. невід.) - кошовий отаман Нової Січі (1749,1751-52,1754).За деякими даними, обирався кошовим отаманом чотири рази.

ІГУМЕН - титул настоятеля (управителя) монастиря у православній церкві. Настоятелі великих монастирів називались архимандритами. В Українській Греко-Католицькій Церкві настоятелем всіх монастирів однієї провінції є протоігумен. Настоятельки жіночих монастирів називалися егуменями. В Україні 1. користувався великим авторитетом і брав участь у соборах, виборах єпископа, на козацьких радах.

ІЗАПАРОВИЧ ГРИГОРІЙ (рр. н. і см. невід.) -козацький гетьман (1606). Відомий своїм універсалом до польського уряду, в якому повідомляв про підготовку татар до походу в Україну.

ІЗБОРНИК СВЯТОСЛАВА - найдавніші пам'ятки писемності у Київській Русі - два збірники статей, написані в 1073 і 1076 для київського князя Святослава Ярославича. Ізборник 1073 відкритий К.Калайдовичем у Воскресенському Новоєру-салимському монастирі піз Московю. Зберігається в Московському історичному музеї. Ізборник 1073 є списком збірника, створеного у Болгарії для царя Симеона. Містить твори переважно церковно-релігійного характеру, а також матеріали з граматики, риторики, логіки і поетики, перекладені з болгарської на старослов'янську мову. Ізборник 1076 належав у 18 ст. російському історичному Щербатову, тепер рукопис зберігається в Публічній бібліотеці ім.М.Салтикова-Щедріна у Петербурзі. Ізборник 1076 включає публіцистичні твори руських письменників, які містять загальноморальні повчання, зокрема "Слово" про користь читання, а також тлумачення Святого Письма.

ІЗГОЇ - категорія неповноправних людей у і Київській державі в 11-12 ст., які вийшли з свого і звичайного суспільного середовища у зв'язку з різними обставинами. За "Церковним статутом". кн. Всеволода Мстиславича (12 ст.) 1. ставали: попович, який не вивчив грамоти; холоп, що викупився, але не мав засобів на життя; купець, що заборгував; князь, позбавлений уділу. В 14 ст. 1. як окрема категорія людей перестали існувати.

ІЗМАЙЛОВ АНДРІЙ (рр. н. і см. невід.) -. московський державний діяч, стольничий. В 1709 призначений Петром/міністром-резидентом при гетьмані І.Скоропадському. Отримав від царя інструкцію відносно своєї діяльності в Україні. В інструкції, яка складалась з 10 пунктів, говорилося про те, що І. має стежити, аби

запорожці не селились поблизу кордонів Гетьманщини, іноземних послів гетьман повинен приймати в присутності міністра-резидента, а всю привезену кореспонденцію негайно пересилати до Москви; слідкувати за тим, щоб гетьман не замінював генеральної і полкової старшини та не позбавляв чи надавав маєтностей старшині без узгодження з московським урядом; щоб гетьманський уряд повідомляв про всі свої прибутки: резиденція гетьмана мала знаходитися у Глухоа. В таємній частині інструкції І. доручалось стежити, щоб гетьман і старшина не вступали в переговори з турками, татарами, шведами, поляками і “зрадником” І.Мазепою, дізнатись про розмір військового скарбу і прибутків, які поступали в українську казну за гетьмана І.Мазепи; вивідувати настрої серед старшини і козаків: утримувати при гетьманові два російські полки, які б знаходились під безпосереднім командуванням царського міністра-резидента. Незабаром І. змінив на посту міністра-резидента Ф.Протасєва.

ІЗЯСЛАВ МСТИСЛАВОВИЧ (р.н. невіст. - п. 1154, прожив бл. 60 років) - великий князь київський (1146 - 1154), онук Володимира Мономаха, другий син Мстислава Володимировича. У 1132 одержав у володіння Переяславське князівство, однак вже в тому ж році був змушений на короткий час переїхати у Полоцьк. Згодом став княжити у Турові та Пинську. Внаслідок міжусобної війни у 1134 одержав Волинь. У 1142-46 - І.М. знову Переяславський князь. Після смерті київського князя Всеволода Ольговича у серпні 1146 здобув Київ. Вів довгі війни з Юрієм Довгоруком, які проходили з перемінним успіхом. Однак в кінцевому підсумку перемогу здобув І.М. Опирався на Київщину, Н Переяславщину, Волинь, смоленські та турово-пинські землі. І.М. був прихильником незалежності Київської митрополії від Константинопольських Патріархів. На церковному соборі 1147 під його впливом всупереч волі патріарха митрополитом було обрано русича Кліма Смолятича. Підтримував тісні зв'язки з правлячими династіями сусідніх країн. Був тестем угорського короля та свояком польського князя і чеського короля. Помер 14.11.1154 у Києві.

ІЗЯСЛАВ ЯРОСЛАВИЧ (1024-1078) - великий київський князь (1054-1078, з перервами). Згідно із заповітом свого батька Ярослава Мудрого одержав у володіння значну частину земель Київської держави. Київську, Новгородську, Псковську, Турово-Пинську та Древлянську волості. У 1057 поширив свою владу на Волинь.

У 1068 військо І.Я. та його братів Святослава та Всеволода було розгромлене половцями на р.Альті. Після цього у Києві відбулося народне повстання, в ході якого І.Я. було вигнано. Повернувся він за допомогою збройних загонів свого родича - польського князя.

Бл. 1073 р. І.Я. разом з братами уклав “Правду Ярославичів” - доповнення до першого збірника давньоруського права “Руської Правди”. У цьому ж році між ними розпочалася міжусобна війна, під час якої І.Я. був переможений дружинами Святослава та Всеволода Ярославичів, після чого вдруге залишив Київ і виїхав за кордон. Побував у Польщі та Німеччині, де вів переговори з німецьким імператором Генріхом IV. За допомогою свого сина Ярополка І.Я. підтримував зв'язки з Римським Папою Григорієм VII. Після смерті Святослава Ярославича І.Я. повернувся на Русь і у липні 1077 втретє став князем київським. В ході нової міжусобної війни з синами Святослава загинув у жовтні 1078 над Десною, недалеко від Чернігова. Похований в Києві у Десятинній церкві.

ІКОНА - живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Ісуса Христа, Богородиці, святих і подій Святого Письма. Виникли в 2 ст. н.е. Культ І. був офіційно прийнятий в 787 на 7 Вселенському соборі в Нікеї. І. виконували спеціальною технікою за традиційними приписами: липову, дубову або кипарисову дошку закріплювали тонким полотном і покривали кількома шарами левкасу (алебастр з клеєм), шліфували і за певним порядком виконували малюнок, золочення, розпис яйцевою темперою, а в кінці покривали покостом (оліфою). Перші І. в Україні були візантійського походження. Серед іконописців України 11-12 ст. найбільше славився Алімпій. Найстарші І., які збереглися до нашого часу, датуються 11-12 ст. Деякі І. були в Україні особливо шановані, славилися як чудотворні і часто ставали предметом воєнної зобичі або дарування. Найвідоміші з них: Вишгородська (“Володимирська”, 11 ст.), Ігоревська (11 ст.), Чернігівська (12 ст.), Печерська (14 ст.), Холмська, Зарчаницька, Самбірська, Марії Повч, Покрови з Січової церкви на Запоріжжі та н.

ІКОНОСТАС - стіна з ікон у православному храмі, яка відокремлює вівтар від центральної частини. Має “царські” та двоє бічних “дияконських” дверей (воріт). І. стоїть на підвищенні-солеї, за “царськими воротами” має завісу. В Україні збереглося багато І., які мають велику художню цінність: у Львові в церкві св. П'ятиці (кін.16 ст.), у Рогатині (1649), в Києві в Андріївській церкві (1747-53) та ін.

ІЛАРІОН (рр.н. і см. невід.) - київський церковний діяч і письменник 11 ст., перший митрополит з руських (з 1051). Був священиком в князівському с.Берестові під Києвом. В 1051 за бажанням Ярослава Мудрого, який прагнув звільнитися від прямого втручання Візантії в київські церковні справи, собор руських єпископів висвятив І. київським митрополитом. Даних про його митрополитство після 1055 немає. І. - автор видатного церковно-богословського твору “Слово про закон і благодать”, написаного між 1037 і 1050. Основним змістом “Слова” було прославлення Володимира Святославича за запровадження християнства на Русі, возвеличення рідної землі і церкви, незалежність якої від Візантії відстоював І. Був прихильником політичної і культурної самостійності Київської держави.

ІНОКЕНТІЙ IV (1195-1254) - Папа Римський (з 1243). Вів боротьбу проти німецького імператора Фрідріха II Штауфена та його наступників. В 1245 скликав Вселенський собор у Ліоні, на якому брав участь архієпископ руський Петро Акеревич. На соборі вирішено організувати оборону Сх. Європи ви монголо-татарської

навали. І. IV робив спроби приєднати до Риму православну церкву, вислав послів до Монголії, Суздаля і в Україну. У 1246-47 листувався з князем Данилом Романовичем Галицьким з метою створення антитатарської коаліції та відновлення церковної єдності. В 1253 передав Данилові Галицькому королівську корону, видав буллу в заклик до боротьби проти монголо-татар. Хрестовий похід, який організував І. IV, не відбувся.

ІСКРА ЗАХАР ЮРІЙОВИЧ (р.н. невід.- п. бл. 1730) - український військовий діяч, полковник корсунський (1684-1707). В 1683 брав участь у боях польсько-українських військ під командуванням Яна II Собеського проти турецької армії під Віднем. У 1686-87 у складі козацьких полків здійснив похід проти турків у Молдавію. В 90-х роках 17 ст. разом з С.Лалієм. С.Самусем, А.Абазином очолив національно-визвольну боротьбу на Правобережній Україні проти польського панування. Став одним з керівників Палія повстання 1702-04. В жовтні-листопаді 1702 Корсунський полк на чолі з І. розгромив польські війська під Немировом і Бердичевом (26.10) і примусив капітулювати шляхетську залогу у Білій Церкві. Під натиском переважаючих військових сил під командуванням польного гетьмана А.Сенявського, змушений зі своїм полком відступити на Лівобережжя. Після укладення Прутського трактату 1711 обіймав відповідальні посади в полковій адміністрації Стародубського полку.

ІСКРА ІВАН ІВАНОВИЧ (р.н. невід. п. 14(25)7.1708, за ін. даними - 15.(26)7.1708 -полтавський полковник (1696-1703). Наприкінці 17-поч. 18 ст. керував козацькими військами під час спільних українсько-московських походів на турецько-татарські фортеці Кизи-Кермен, Іслам-Кермен, Шин-Прей на півдні України та в боях проти шведської армії у Лівонії (1700). Належав до антигетьманської опозиції, яку очолював В.Кочубей і підтримував промосковську орієнтацію частини козацької старшини. Восени 1707 разом з Кочубеєм возив донос у похідну царську канцелярію на І.Мазепу, в якому повідомлялось про таємні переговори гетьмана з польським королем СЛещинським і шведським королем Карпом XII. Московський цар Петро I не повірив повідомленню І. і Кочубея. Заарештований у Вітебську. Страчений разом з Кочубеєм за наказом царя у липні 1708 у козацькому таборі під Борщагівкою (тепер село Погребищенського р-ну Вінницької обл.).

ІСКРА ІВАН ЯКОВИЧ (р.н. невід.- п. січень 1659) - козацький полковник. На поч. 1658 приєднався до Пушкаря і Барабаша заколоту 1657-58. За наказом М.Пушкаря їздив з доносами на гетьмана І.Виговського до Москви. Наприкінці 1658 взяв участь у повстанні проти гетьмана, яке за допомогою московських воєвод організував І.Безпалій. За священнями Г.Граб'янки І. сам намагався захопити гетьманську булаву. Загинув у бою проти гетьманських військ.

ІСЛАМ-ПРЕЙ III (Іслам Герай III; 1604-1654) -кримський хан (1644-54), син хана Селямет-Гірея. В 1644 турецький султан призначив І.-Г. ханом замість його молодшого брата Мухаммед-Гірея. В 1648 уклав воєнний союз з гетьманом України ^Хмельницьким, спрямований проти Польщі. Проте зацікавлений у тривалій війні і взаємному виснаженні України і Речі Посполитої, І.-Г. III віроломно порушував союз. Боячись зміцнення України, І.-Г. III в Зборівській битві 1649, Берестецькій битві 1651, Жванецькій облозі 1653 зраджував Б.Хмельницького. За І.-Г. III татарські загони часто нападали на Україну, грабували міста і села. брали ясир. За українськими народними переказами І.-Г. III отруїла невільниця-українка, яка помстилася за нищення України татарськими ордами.

“ІСТОРИЯ РУСІВ” - найвизначніший історичний твір в Україні у кін. 18-поч. 19 ст. Вперше “І.Р.” в 1846 опублікував у Москві О.Бодянский. Автор “І.Р.” - невідомий, хоча авторство приписувалося багатьом особам (Г.Кониський, Г.Полетика, кн. О.Безбородько, кн. М.Репнін та ін) Автор “І.Р.” подає картину історичного розвитку України з найдавніших часів до 1769, приділяючи головну увагу козаччині, національно-визвольній війні українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57. Гетьманщині. Основна ідея твору - право кожного народу на самостійний державно-політичний розвиток. Боротьба українського народу проти іноземних поневолювачів складає основний зміст твору “І.Р.”. Її використовували при написанні своїх історико-літературних творів Т.Шевченко, Є.Гребінка, І.Срезневський, М.Гоголь, М.Костомаров.

Й

ЙОАКИМ САВЙОЛОВ (1620-1690) московський церковний діяч. Патріарх Московський (з 1694). Був ченцем Межигірського монастиря у Києві. В 1685-86 шляхом інтриг і політичного тиску добився підпорядкування Київської митрополії Московській Патріархії. Восени 1685 висвятив у Москві Г.Четвертинського на престол київського митрополита, який склав присягу на вірність Московському Патріарху.

ЙОЗЕФІВ - місто в Пд. Чехії, де в 1921-26 знаходився табір для інтернованих бійців Української Галицької Армії (4 тис. чол.). Українськими комендантами табору були : ген. А.Вольф, пізніше - сотн. І.Козак. У таборі діяла гімназія, бібліотека, театр. Виходив двотижневик “Український скиталець”.

ЙОРДАН (Iordanis, Iordanes; рр.н. і см.-невід.) -готський історик 6 ст. За походженням гот (остгот) або алан знатного роду з Мезії. Був секретарем аланського полководця Гунтігіса Бази, який перебував на службі у Візантійській імперії. Можливо, пізніше прийняв духовний сан. Його найважливіший твір “Про походження і

діяння готів”, або “Гетіка” - цінне джерело з історії готів, давніх слов'ян та всієї епохи Великого переселення народів. Написаний бл. 551 - твір є коротким викладом праці “Історія готів” Коссідора (не зберігся). В праці Й. міститься цікавий матеріал з історії стародавніх слов'ян, відзначається важлива роль слов'ян в історії Візантії.

ЙОСИФ II (13.3.1741- 20.2.1790) - імператор Священної Римської імперії (1765-90), співрегент своєї матері Марії Терезії (1765-80), володар Австрії й інших спадкових володінь династії Габсбургів (1780-90). Прихильник т.зв. освіченого абсолютизму. Проводив політику протекціонізму економіки країн і намагався створити єдиний внутрішній ринок. В 80-х роках провів ряд реформ державного управління, спрямованих на зміцнення монархії. З метою подальшої політичної централізації Й. II поділив країну на 15 округів, управління якими знаходилося в руках урядових комісарів. Й. II скасував монастирське землеволодіння, підпорядкував діяльність церкви інтересам держави, запровадив нову систему шкільної освіти, яка сприяла розвитку світової школи. В 1781 видав патент про релігійну толерантність, який запроваджував свободу віросповідання і зрівнював у правах греко-католицьке і римо-католицьке духовенство.

За Й. II у 1784-85 німецька мова стала офіційною мовою в усіх частинах держави. В 1782 уряд Й. II ліквідував особисту залежність селян у Галичині, Чехії, Моравії, Угорщині та зміцнив панщину і натуральні повинності грошовою рентою. Зробив спробу ввести єдиний поземельний податок, що не було втілено в життя через сильний опір дворянству. Зовнішнь-політична діяльність уряду Й. II була спрямована на протидію експансіоністській політиці Російської імперії в Східній Європі та розширення володінь Австрії. Внаслідок першого поділу Польщі до Австрії були приєднані Галичина (1772) і Буковина (1774). За Й. II в 1784 відновив свою діяльність Львівський ун-т, у якому з 1787 діяв окремий факультет для українських студентів, названий “Студіум Рутенум”. Й. II, наштотхнувшись на значний опір австрійського, польського, угорського дворянства своїм реформаторським заходам, був змушений наприкінці життя відмінити деякі з них. Проте наслідки здійснених реформ відіграли позитивну роль у розвитку українського національно-культурного життя в Галичині і на Буковині.

К

КАВАЛЕРІДЗЕ ІВАН ПЕТРОВИЧ [14.(26).4.1887 - 3.12.1978] - відомий український скульптор, кінорежисер, драматург. Н. на хуторі Ладанському (тепер Сумська обл.). У 1907-09 навчався у Київському художньому училищі, в 1909-10-у Петербурзькій АН І.Гінцбурга. В 1910-11 вдосконалював художню майстерність у приватній студії Н. Аронса у Парижі. В творчому доробку К. - скульптурний портрет Ф.Шаляпіна (1909), пам'ятники - княгині Ользі у Києві (1911; зруйнований у 1934), Т. Шевченку в Ромнах (1919), Полтаві (1925), Сумах (1926), Г.Сковороді в Лохвиці (Полтавська обл., 1922), Києві (1977), проект пам'ятника Ярославу Мудрому (1944-60); композиції “А. Бучма в ролі М. Задорожного” (1954), “Прометей” (1962); “Лев Толстой” (1965) та ін. Діяльність у кіно розпочав у 1911. Працював художником, сценаристом і режисером на Одеській (з 1928) і Київській (1934-41) кіностудіях. З 1957 - режисер-постановник на Київській кіностудії ім. О. Довженка. Неодноразово за свою творчість звинувачувався у націоналістичному ухилі. Як кінорежисер К. поставив фільми “Злива” (1929), “Перекоп” (1930), “Коліївщина” (1933), “Прометей” (1936), “Запорожець за Дунаєм” (1937), “Григорій Сковорода” (1958), “Повія” (1961; за твором П. Мирного). Автор п'єс “Вотанів меч” (1966), “Перша борозна” (1969).

КАГАНОВИЧ ЛАЗАР МОЙСЕЙОВИЧ [10(22).11.1893 - 26.7.1991] - радянський партійний і державний діяч, Н. у с. Кабани Київської губернії. За національністю єврей. З 1907 працював шевцем на взуттєвих підприємствах у Києві. З 1911 К., ставши членом РСДРП(б), брав активну участь у більшовицькому русі, входив до складу керівних органів більшовицьких організацій у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), Мелітополі, Юзівці (тепер Донецьк). У 1917-18 очолював Поліський (Гомельський) комітет більшовицької партії. В 1918-22 К. - партійний функціонер у Нижньому Новгороді та Воронежі (Росія), Туркестані. В 1922-25 - завідувачий відділом ЦК РКП(б), секретар ЦК РКП(б). У 1925-28 К., будучи генеральним секретарем ЦККП(б)У, став запеклим противником українізації. Виступав проти політичної лінії українських націонал-комуністів О.Шумського і М. Хвильового, часто конфліктував з головою РНК України В.Чубарем. У березні 1927 звинуватив у “націоналістичному ухилі” О.Шумського і керівника Закордонного бюро допомоги КПЗУ К.Саврича (Максимовича). Політикою переслідування націонал-комунізму в Україні (резолуція Пленуму ЦК КП(б)У про “націоналістичних зрадників”, березень 1928) довів до розколу Комуністичну Партію Західної України, добився арешту, а згодом, і знищення її провідних членів - Й.Крелика (Васильківа), М.Косара (Заячківського), К.Саврича (Максимовича), Г.Іваненка (Барабу), Р.Кузьму (Турянського) та ін. У 1928 К. призначений секретарем ЦК ВКП(б), з 1933 очолював сільськогосподарський відділ ЦК ВКП(б), К. був одним з найближчих прибічників Й.Сталіна. Беззастережно підтримував ідею Сталіна про суцільну колективізацію, наполегливо добивався її реалізації шляхом застосування репресивних заходів щодо селянства, в першу чергу українського. 6.7.1932 на конференції КП(б)У К. разом з В.Молотовим звинуватив керівників КП(б)У у провалі колективізації і виступив проти пропозиції українських комуністів зменшити норми хлібозаготівель в Україні, значно завищені плани яких стали однією з головних причин голоду 1932-33. У 1935-45 К. керував роботою наркоматів важкої і нафтової промисловості, шляхів сполучення; з серпня 1938 - заступник голови

Раднаркому СРСР. У березні 1947 К. знову був призначений першим секретарем ЦК КП(б)У. Продовжував традиційну для більшовиків політику репресій проти української інтелігенції, звинувативши її в "українському буржуазному націоналізмі", провів обширну чистку серед українських національних кадрів. Брав активну участь у ліквідації націоналістичного підпілля та особисто керував боротьбою проти частин Української Повстанської Армії. У грудні 1947 був викликаний до Москви. Після смерті Й. Сталіна очолював ряд міністерств, був першим заступником голови Ради Міністрів СРСР. В 1957 разом з В. Молотовим, Г. Маленковим, Д. Шепіловим та ін. створив опозиційну тодішньому партійному курсу групу, яка зробила спробу змістити з посади першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова. У червні 1957 на Пленумі ЦК всіх членів групи, зокрема і К., було усунено від керівних державних і партійних посад. У 1962 був виключений з КПРС, після чого реальної участі у політичному житті не брав. Помер у липні 1991 у Москві.

КАДЕТИ (Конституційно-Демократична Партія, з квітня 1906 - Партія Народної Свободи) -російська ліберальна партія. Установчий з'їзд партії відбувся в жовтні 1905 у Москві, Ядро партії складали члени "Союзу Визволення" та "Союзу Земців-Конституціоналістів", нелегальних ліберальних організацій, що існували протягом 1903-1905. Остаточно партія конституювалася на другому з'їзді у січні 1906, що проходив у Петербурзі. Були внесені поправки до програми партії та обраний її Центральний Комітет. Друковані органи партії - газета "Речь" (1906-18) і журнал "Вестник Партии Народной Свободы" (1906-08; 1917). Головну роль у керівництві партії відігравали П.Мілюков, В.Маклаков, А.Шингарєв, П.Струве, Й.Гессен, В.Набоков, кн. Д.Шаховской, кн. Павло і Петро Долгорукови, І.Петрункевич та ін. У політичній частині програма К. виступала за перетворення Росії в конституційну і парламентарну монархію з кабінетом міністрів, відповідальним перед двопалатним парламентом, що вибирався на основі всезагального виборчого права. Програма партії включала вимоги свободи слова, совісті, зібрань, недоторканості особи та життя і т.п. У національному питанні К. визнавали право на розвиток національної культури неросійських народів, але були проти перебудови Росії на засадах автономії чи федерації (автономні права в межах імперії визнавалися лише за Польщею і Фінляндією). На поч. 1914 лідер К.П.Мілюков виступив на засіданнях Думи проти заборони святкування 100-річчя з дня народження Т.Шевченка. Третина програми партії (19 параграфів із 57) була присвячена соціальній політиці. Її аграрна частина передбачала наділення землею безземельних і малоземельних селян за рахунок державних, удільних, кабінетських та монастирських земель, а також часткового відчуження приватновласницьких угідь за умови компенсації їх власникам державою за справедливою, а не ринковою вартістю. У робітничому питанні програма вимагала поширення законодавства на всі види найманої праці, поступового введення 8-годинного робочого дня, права робітників на страйки і утворення організацій, обов'язкового державного страхування тощо. К. виступали прихильниками мирного, конституційного розвитку Росії, відмовляючись від радикальних методів боротьби з урядом. У 1906 партія налічувала 70-100тис. членів. У I Державній Думі К. здобули 179 із 478 депутатських місць і стали керівним центром Думи. Її головою було обрано кадета С.Муромцева, У II Державній Думі партія К. одержала 98 із 518 місць, зберігаючи роль "центру". Головою Думи став Ф.Головін. Маючи 54 депутатські мандати у III Державній Думі, К. перебували в опозиції до уряду. В IV Державній Думі партія була представлена 58 депутатами (всього обрано 438), але значно активізувала свою парламентську діяльність і винесла на розгляд Думи ряд важливих законопроектів - про свободу совісті й преси, недоторканість особи, загальне виборче право та ін. З початком Першої світової війни 1914-18 К., які раніше, виступали проти жорливої участі Росії у війні, заявили про своє об'єднання з урядом і про необхідність відкласти політичну боротьбу до переможного завершення війни. Лютнева революція 1917 змінила становище партії К., яка відіграла помітну роль у діяльності Тимчасового Уряду, сформованого 2(15).3.1917. До його першого складу від К. увійшли П.Мілюков, А.Шингарєв, М.Некрасов, О.Мануйлов. До нового уряду, сформованого 5(18).5.1917, входили члени партії А.Шингарєв, М.Некрасов, О.Мануйлов, Д.Шаховський. Представники К. (Ф.Кокоскін, С.Ольденбург, П.Юренєв, А.Карташов) були у складі нового коаліційного уряду, утвореного 24.7(6.8).1917. В 1917 в партії налічувалось бл. 50 тис. членів.

В Україні ідеї К. поширювалися, в основному, в середовищі наукової інтелігенції. До партії належав ряд відомих українських діячів, серед яких І.Луцицький, Ю.Соколовський, Л. Яснопольський, В.Науменко, Б.Бутенко, Ф.Штейнгель, І.Шраг, Д.Григорович-Барський, П.Смирнов, М.Василенко та ін. У Києві К. видавали газету "Свобода і Право". Намагаючись перебудувати Росію у демократичну республіку, більшість К. водночас виступали проти національно-політичних вимог Української Центральної Ради. У 1918 К.М.Василенко, А.Ржепецький, С.Гутник, Б.Бутенко, Ю.Соколовський, І.Кістяківський входили до складу Ради Міністрів Української Держави.

Після захоплення влади більшовиками 28.11(11.12).1917 радянський уряд видав декрет, що проголошував К. "партією ворогів народу". Керівники партії підлягали арешту і суду революційного трибуналу. К. пішли у підпілля, брали активну участь у "білому" русі. Частина членів партії емігрували за кордон. У травні 1921 в Парижі відбувся з'їзд членів ЦК партії, який закінчився розколом. На чолі "демократичної групи", яка в 1924 оформилася в "республікансько-демократичне об'єднання", став П.Мілюков. Друга частина членів партії на чолі з Й.Гессеном і А.Камінкою групувалася навколо газети "Руль". На поч. 1990-х рр. діяльність партії в Росії була відновлена. Лідером партії є М.Астаф'єв.

Т.Полещук (Львів).

КАДЛУБЕК (Kadlubek) ВІНЦЕНТІЙ (бл. 1150 -1223) - польський хроніст. У 1208-18 - краківський єпископ. Написав "Хроніку поляків", у якій виклав історію Польщі до 1202. В хроніці звеличував роль католицької церкви, виступав проти феодальної роздробленості, доводив необхідність єдності польського народу. Характеризуючи взаємини Польщі з Київською Руссю та Галицько-Волинським князівством, вдавався до домислів і перекручення фактів, щоб "історично обґрунтувати" східну політику польських феодалів.

Я.Ісаєвич (Львів).

КАЗИМИР I ВІДНОВИТЕЛЬ (Kazimierz I Odnowiciel; 25.7.1016 - 28.11.1058) - польський князь з 1034 (за ін.дан., 1038 або 1039) з династії П'ястів. Вступив на престол під час занепаду центральної влади і фактичного розпаду Польщі на ряд незалежних князівств. Бл. 1034 був вигнаний з країни великими феодалами. В кін. 1038 - на поч. 1039 за підтримкою німецького імператора Генріха III повернувся на престол. Проводив політику об'єднання польських земель. У 1039 уклав воєнно-політичний союз з Київською державою, у 1047 за допомогою Ярослава Мудрого (К. I В, одружився 1038 з його сестрою Марією-Добронігою (п. 1087), а син князя Ізяслав з сестрою К. I В, Гертрудою) приєднав до Польщі Мазовію. У 1054 зайняв Сілезію, якою з 1038 володіла Чехія. За правління К. I В. у Польщі було відновлено християнство, за що він і дістав прізвисько "Відновитель".

М. Ерстенюк (Львів).

КАЗИМИР II СПРАВЕДЛИЙ (Kazimierz II Sprawiedliwy; 1138 - 5.5.1194) - польський князь (1177-94). Син Болеслава III Кривоустого. В 1177 внаслідок боротьби з Мешко III Старим зайняв краківський престол. У 1180 на Ленчицькому з'їзді надав ряд привілеїв феодальній знаті. Будучи васалом німецького імператора Фрідріха I Барбароси, за його наказом у 1189 допомагав галицькому князю Володимирі Ярославичу і повсталим галичанам звільнити Галич від угорських військ короля Бели III (див. Галицьке повстання 1189). Дочка К. II С. була одружена з Великим князем Київським Всеволодом Святославичем Черемним.

М. Ерстенюк (Львів).

КАЗИМИР III ВЕЛИКИЙ [Kazimierz III Wielki; 30.4 (за ін.дан., 30.6.) 1310-5.11.1370]-король Польщі (1333-70; коронувався 25.4.1333). Син Владислава I Локетка, останній представник дин. П'ястів. Був одружений з дочкою Великого князя Литовського Гедиміна Анною (Альдоною). Проводив політику зміцнення королівської влади і централізації країни. В 1337-46 провів грошову реформу. У 1346-47 видав Вісліцько-Пйонтркувські статuti (Статuti К. III В.), що стали першими повними записами польського звичаєвого права, і в яких законодавчо закріплювалось існування станової монархії у Польщі. Протягом 40-х рр. 14 ст. К. III В. за підтримкою Польщі і Чехії вів загарбницьку політику проти Галицько-Волинської держави. У 1340 К. III В., попередньо уклавши військовий союз (1339) з угорським королем Людовіком I Великим, розпочав агресію проти Галицько-Волинського князівства, але зазнав поразки. Після смерті у 1349 глави боярського уряду Д.Дедька захопив Галичину, а трохи раніше - Сяноцьку землю. В 1350 К. III В. уклав угоду зі своїм небіжем Людовіком I Великим про перехід після його смерті польських земель, Галичини, Холмської і Белзької земель під владу Угорщини. За К. III В. у 1351-52 тривала війна між Польщею і Литвою за Галицько-Волинську землю, а в 1352-66 Польська держава воювала проти волинського князя Любарта. У 1366 підписав договір з Великим князівством Литовським, за умовами якого до Польщі відійшла Західна Волинь з Холмом і Белзом. Розпочав процес польської і німецької колонізації українських земель. У 1370 за підтримкою К. III В. було відновлено православну Галицьку митрополію і висвячено на митрополита єпископа Антонія (1370-91 або 1392). Вів невдалу війну проти Тевтонського ордену, яка завершилась укладенням Калішського трактату 1343, за умовами якого Польща втрачала Східне Помор'я. В 1343 приєднав до Польщі Куявію. Заснував Краківський ун-т (1364). Після смерті К. III В. владу у його володіннях успадкував Людовік Угорський (див. Людовік I Великий).

М. Ерстенюк (Львів)

КАЗИМИР IV ЯГЕЛЛОНЧИК (Kazimierz IV Jagielloczyk; 30.11.1427 - 7.6.1492) - Великий князь Литовський (з 1440) і король Польщі (з 1447). Н. у м. Кракові. Син Ягайла і української княжни Марії Гольшанської. В 1447 К. IV Я., намагаючись зміцнити королівську владу шляхом послаблення політичної ролі магнатів, видав загальноземський привілей, який значно розширював права шляхти, у т.ч. української (Нешавські статuti 1454). Проводив політику остаточної ліквідації залишків автономії українських земель. У 1452 скасував Волинське, а в 1470 (фактично - 1471) - Київське князівство і перетворив їх на литовські провінції. За правління К. IV Я. зусиллями київського князя Семена Олельковича (див. Олельковичі) та митрополита Григорія II Болгариневича був здійснений остаточний поділ Київської митрополії (з осідком у Москві) на Київську (з осідком у Києві; охоплювала 10 українсько-білоруських єпархій та існувала до 1686) та Московську (з 1589 - патріархія). За К. IV Я. було укладено в 1468 збірник тогочасних законів - Судебник великого князя Казимира. В 1454-66 відвоював у Тевтонського ордену Східне Помор'я з Гданськом та поставив у васальну залежність Східну Прусію з її столицею Кенігсбергом (тепер Калінінград, Росія). К. IV Я., проводячи активну зовнішню політику, домогся утвердження свого сина Владислава на чеському (1471) та

угорському (1490) престолах. У 1481 К. IV Я. викрив спробу підготовки повстання проти його влади з боку українських князів М. Олельковича, І.Гольшанського та Ф.Більського. Війська К. IV Я. жорстоко придушили Мухи повстання 1490-92.

М.Ерстенюк (Львів).

КАКУРІН МИКОЛА ЄВГЕНОВИЧ [3(16).9.1883 - 27.7.1936] - російський і український військовий діяч, полковник Армії УНР і УГА. Н. у м. Орлі (Росія). У 1904 закінчив Михайлівське артилерійське училище, а в 1910 - Академію Генштабу. У роки Першої світової війни 1914-18 - полковник російської армії. Добровільно перейшов на службу в Армію Української Народної Республіки. З березня 1918 К., очолюючи друге квартирмейстерство Українського Генерального Військового Штабу, займався організацією армії. У червні 1918 призначений помічником начальника Генерального Штабу Збройних Сил Української Держави. Служив в Українській Галицькій Армії, а з березня 1920 - Червоній Українській Галицькій Армії. З жовтня 1921 викладав у Военній академії ім. М.Фрунзе. Заарештований органами НКВС, помер у тюрмі. Автор ряду праць з воєнної історії - "Російсько-польська війна 1918-20" (1922), "Київська операція поляків 1920" (1928), "Громадянська війна на Україні" (1931) та ін.

КАЛЕДІН ОЛЕКСІЙ МАКСИМОВИЧ [12(24).10.1861 - 29.1(11.2). 1918] - російський військовий і державний діяч, генерал від кавалерії, один з керівників білого руху в Росії у 1917-18. Н. у станиці Усть-Хоперській (тепер Волгоградської обл.). Походив з дворянського роду. В 1882 закінчив Михайлівське артилерійське училище, а в 1889 - Академію Генштабу. Під час Першої світової війни 1914-18 командував корпусом, з травня 1916 до травня 1917-восьмою дивізією Південно-Західного фронту. 17(30).6.1917 обраний отаманом Війська Донського та очолив донський військовий уряд, У 1917 К. після жовтневого перевороту в Петрограді проголосив незалежність Області Війська Донського, утворив союз козаків Дону, Кубані та Тереку і почав збирати військові сили для придушення більшовицького заколоту в столиці. Встановив зв'язки з Українською Центральною Радою. В листопаді-грудні 1917 вів переговори з генеральним секретарем військових справ С. Петлюрою про умови переходу через територію України загонів донських козаків, що поверталися з фронту на Дон. Після проголошення РНК Росії ультиматуму УЦР і з початком українськобільшовицької війни 1917-21, уряд К. наказав всім донським військовим підрозділам надавати "найрішучішу допомогу українському народу, його представникам в боротьбі з більшовизмом". У грудні 1917 разом з ген. Л.Корніловим і М.Алексєєвим увійшов до складу "тріумвірату" - верхнього органу сил на Півдні Росії, сформував Добровольчу Армію. У січні-лютому 1918 війська К., зазнавши ряд поразок від більшовицьких частин у р-ні Ростова і Новочеркаська, відступили в Сальські степи і на Кубань. 29.1(11.2).1918 К. склав свої повноваження і покінчив життя самогубством (застрелився).

КАЛИНОВСЬКИЙ МАРТИН (Калиновський Марцін; р. н. невід. - п. 2.6.1652) - польський державний діяч, полководець. У 1635-45 -чернігівський воєвода, з 1646 - польний гетьман, а з 1651 - великий коронний гетьман. Володів великими земельними маєтностями в Україні. Разом з М.Потоцьким очолював польські війська в Корсунській битві 1648, яка завершилася повною перемогою української армії під проводом гетьмана Б. Хмельницького. Обидва польські полководці потрапили у полон до кримських татар. У кін. 1650 К. був викуплений з полону і повернувся до Польщі. На поч. лютого 1651 польські коругви під командуванням К., порушивши Зборівський мирний договір 1649, напали на м. Красне (тепер с. Красне Вінницької обл.), де були розташовані козацькі загони, очолювані брацлавським полковником Д.Нечаєм. У нерівному бою козаки зазнали поразки, а Д.Нечай загинув. К. зробив спробу захопити Вінницю. Проте українські війська під проводом І.Богуна відбили всі атаки ворога і, завдавши раптових контрударів, примусили загони К. відступити. У Берестейській битві 1651 К. командував лівим крилом польської армії. У травні 1652 20-тисячна польська армія, очолювана К., була вщент розбита українськими військами у Батозькій битві 1652. У цій битві загинув і К. М.

Ерстенюк (Львів).

КАЛКА (тепер Кальчик) - притока р. Кальміуса на тер. Донецької обл. У 1223 на К. відбулася перша битва руських і половецьких військ з монголо-татарськими ордами Чінгіс-хана, очолюваними Джабе і Субедеєм. У 1222 монголо-татари через Пн.Кавказ вдерлися в Пн. Причорномор'я і завдали поразки половцям і аланам у битві на Дону. Половецький хан Котян відступив до Дніпра і звернувся по допомогу до галицького князя Мстислава Мстиславича Удатного. На нараді князів у Києві було вирішено виступити спільно з половцями проти монголо-татар. У квітні 1223 у похід проти ординців вирушили дружини галицького, київського, волинського, чернігівського, путивльського, смоленського князів та війська половецького хана. Переправившись через Дніпро біля порогів, об'єднані сили київських князів розбили монголо-татарський авангард. Підчас вироблення єдиного плану подальших дій серед князів виникли суперечності. Галицький князь Мстислав Удатний, волинський Данило Романович Галицький і половці переправилися через К., а ін. князі залишилися на західному березі ріки. 31.5.1223 (за ін.дан., 16.6.) на К. відбулася вирішальна битва. Монголо-татари атакували спочатку половців, а потім князівські дружини і розбили їх. Після цього монголо-татари оточили табір Великого князя Київського Мстислава Романовича і три дні штурмували його. Не змігши прорвати добре організовану оборону, татари запропонували укласти мир. Коли ж умови миру були

прийняті, і князівські дружини залишили табір, ординці напали на них і всіх знищили. Проте зазнавши великих втрат, монголо-татарські війська не наважилися продовжити похід вглиб Київської держави і повернулися до Монголії.

КАЛНИШЕВСЬКИЙ ПЕТРО ІВАНОВИЧ (1690 - 31.10.1803) - останній кошовий отаман Запорізької Січі (1762, 1765-75), талановитий полководець і дипломат. Походив з козацько-старшинського роду Лубенського полку. Кошовим отаманом обирався 10 років підряд. Дбав про колонізацію земель Запоріжжя, поширення хліборобства і торгівлі, їздив до Петербурга, де відстоював військові та адміністративно-територіальні права Запоріжжя від зазіхань російського уряду. Після зруйнування в червні 1775 царськими військами Нової Січі К. був заарештований і за наказом Катерини II засланий до Соловецького монастиря (тепер Архангельська обл., Російська Федерація). Більше 25 років провів у жорстких умовах одиночної камери. 2.4.1801 указом Олександра I був звільнений з монастирської тюрми, але за власним бажанням залишився у монастирі, де незабаром і помер. Похований на головному подвір'ї Соловецького монастиря перед Преображенським собором .

КАЛЬМІУСЬКИЙ ШЛЯХ (Кальміуська сакма; тат. сукмак - стежка) - одне з розгалужень Моравського шляху, яким користувалися загони кримських і ногайських татар для розбійницьких наскоків на Слобідську Україну і Московську державу в 16 - на поч. 18 ст. Починався у верхів'ях р. Молочних Вод, де відокремлювався від Муравського шляху. Далі йшов на північ вздовж правого берега р. Кальміусу і біля фортеці Тор (тепер м. Слов'янськ Донецької обл.), перетинав Сіверський Донець, потім проходив у північному напрямі через територію Острозького полку поблизу фортець Старобільськ, Сватове, Валуйки, Новий Оскіл, Старий Оскіл. Під Лівнами К. ш. знову з'єднувався з Муравським шляхом. М. Пасічник (Львів).

КАЛЬЧЕНКО НИКИФОР ТИМОФІЙОВИЧ [27.1(9.2). 1906] - державний і партійний діяч УРСР. Н, у с. Кошманівці (тепер Машівського р-ну Полтавської обл.). У 1921-24 навчався в Полтавській школі садівництва. В 1928 закінчив Полтавський сільськогосподарський ін-т. У 1932 став членом КПРС. Працював на різних господарських посадах у Харківській області. У 1938-41 - голова Одеського облвиконкому. У 1941-46 - у Радянській Армії, член Військової Ради І Українського фронту; військове звання - генерал-лейтенант. У 1946 К. призначено міністром технічних культур УРСР, 1947-50 - міністр радгоспів УРСР, 1950-52 - міністр сільського господарства УРСР. У 1952-54 - перший заступник голови Ради Міністрів УРСР, 1954-61 - голова Ради Міністрів УРСР, з лютого 1961 - заступник голови Ради Міністрів УРСР і міністр заготівель УРСР, 1965-76 - перший заступник голови Ради Міністрів УРСР. Входив до складу ЦК КПРС (1956-66), член Політбюро ЦК КПУ (1966-76).

КАМЕРОН ЧАРЛЬЗ (1740-1812) - шотландський архітектор. Освіту здобув у Франції та Італії. З 1779 К. жив і працював у Росії та в Україні. За його проектом збудовано садибу гетьмана К. Розумовського в Батурині (1799-1803) - один з найкращих зразків класицизму в Україні.

КАМ'ЯНСЬКА СІЧ - Запорізька Січ, заснована козаками в 1709 на р. Кам'янці (побл. нинішнього с. Милового Бериславського р-ну Херсонської обл.). Після зруйнування у травні 1709 московськими військами під командуванням полковника П. Яковлева Базавлуцької Січі запорожці з дозволу уряду султана Ахмета III заснували Січ на турецько-українському пограниччі. Однак, вже у 1711 московські війська і полки І. Скоропадського напали на К.С. і зруйнували її. У 1711 запорожці заснували Олешківську Січ.

КАНДИБА АНДРІЙ (Андроник; р. н. невід. - п. 1730) - український військовий і державний діяч. У 1698-1707 - сотник конотопський, 1708-09 - полковник корсунський. Підтримував політичні плани гетьмана І.Мазепи, спрямовані на звільнення України з-під залежності від Московського царства і створення повністю незалежної Української держави. У 1709-15 був заарештований і засланий до Сибіру (за ін. дан., до Москви). За гетьмана Д. Апостола повернувся в Україну і був призначений генеральним суддею.

КАНДИБА ОЛЕГ (псевд. О.Ольжич; 8.7.1907-10.6.1944) - відомий український поет, політичний діяч, археолог і публіцист. Син О.Олеся. Н. у Житомирі. В 1917-23 навчався в середній школі (Пуца Водиця) поблизу Києва. У 1923 емігрував разом з батьками до Чехо-Словаччини. В 1924-29 навчався в Кардовому ун-ті у Празі, на літературно-історичному ф-ті Українського Педагогічного Інституту, вивчав археологію в Українському Вільному Університеті. Восени 1930 захистив докторську дисертацію на тему "Ноолітична кераміка Галичини". В 1930-31 - асистент кафедри археології УВУ. Працюючи в археологічному відділі Національного музею, здійснив наукові експедиції по західноукраїнських землях, Німеччині, США і Балканських країнах, брав участь у міжнародних археологічних конференціях. У 1938 читав лекції у Гарвардському ун-ті. Опублікував ряд праць з антропології та археології. В історичній науці - послідовник школи Л. Нідерле. З поч. 1930-х рр. К. заявив про себе як самобутній і оригінальний поет. Співпрацював у львівських періодичних виданнях: "Літературно-Науковий Вістник", "Вістник", "Обрії", "Напередодні"; празьких "Студентський вістник", "Пробоем". З молодих літ К. став учасником українського націоналістичного руху. В 1929 - член Організації Українських Націоналістів. Виконував ряд відповідальних завдань Проводу Українських Націоналістів, особисто Є.Коновальця. В 1937 очолив культурно-освітню референтуру Проводу Українських Націоналістів. В кін. 1930-х рр. редагував часопис "Самостійна думка", перетворивши його на орган ПУН. В 1938-39 К. брав активну участь у становленні державності Карпатської України та в збройній боротьбі проти угорських загарбників. Протягом 1939-41 очолював Революційний Трибунал ОУН, член Проводу Українських Націоналістів. На поч. радянсько-німецької війни 1941 -45 переїхав до України. В 1941-42 К. живу в Києві, налагоджував підпільну мережу ОУН (М) в Україні. В жовтні 1941 К. став одним з

організаторів політично-громадського центру - Української Національної Ради у Києві. З початком гітлерівських репресій проти українських націоналістів К. переїздить до Львова. У травні 1942 Почаївська конференція ОУН (М) обрала К. заступником голови ПУН та головою Проводу на українських землях. У січні 1944 після арешту А.Мельника перебрав посаду Голови ПУН. 25.5.1944 заарештований гестапо у Львові. Був ув'язнений у концтраційному таборі Саксенгаузен. Загинув під час чергового допиту в ніч з 9 на 10.6.1944. К. - автор поетичних збірок "Рінь" (1935), "Вежі" (1940) та посмертно виданої "Підзамче" (1946), перевиданих у збірках "Поезії" (1956) та "Величність" (1969), ряду праць з архелогії, серед яких "Schipeniz-Kunst und Gerete eines neolithisches Dorfes" (1937).

К. Бондаренко (Львів).

КАНДИБИ - український старшинський рід у Правобережній Україні, а з поч. 60-х рр. 17 ст. - на Полтавщині. Найвідоміші представники: Федір К. (рр. н. і см. невід.) - український військовий діяч другої пол. 17 ст., у 1669-72 - корсунський полковник, згодом - конотопський сотник (з 1681) і ніжинський полковий обозний (1698-1700). Брав участь у Чигиринських походах 1677 і 1678 та Кримських походах 1687 і 1689. Андрій (Андроник) Федорович К. (р. н. невід. - п. 1730) - державний і військовий діяч Гетьманщини. У 1698-1707 очолював конотопську сотню. З 1708 - полковник корсунський. Підтримав виступ гетьмана І.Мазепи проти очолюваної політики московського уряду в Україні. Після поразки шведсько-українських військ у Полтавській битві 1709 був захоплений у полон і засланий. У 1715 повернувся до України. В 1729 призначений гетьманом Д. Апостолом генеральним суддею.

КАНУКОВ ДЖАМБУЛАТ (1875-1919) - український військовий діяч, полковник авіації Української Галицької Армії. За походженням татарин. З грудня 1918 воював разом з сином (син загинув в одному з боїв) у складі Летунського полку УГА. Командував Другою летунською сотнею, яка базувалася у Красному (поблизу Львова), а після загибелі командира полку полк. Б. Губера очолив авіаційну частину. Загинув у повітряному бою в р-ні Озерної на Тернопільщині.

КАНЦЕЛЯРСЬКИЙ КУРІНЬ - спеціальний навчальний заклад напіввійськового типу в Україні у 17-18 ст. Заснований при Генеральній Військовій Канцелярії, функціонував у гетьманських столицях - Батурині і Глухові. Точна дата його заснування невідома. Вперше згадується у "Щоденнику" генерального підскарбія Я. Марковича під 1748. К.к. був покликаний готувати службовців для державних, адміністративно-судових і фінансових органів Гетьманщини. Підпорядковувався генеральному писареві, а безпосереднє керівництво здійснював старший канцелярист. До куреня приймали переважно вихідців із знатних козацько-старшинських родів. Кандидати на навчання повинні були добре знати граматику, риторику, основи філософії, логіку. Часто до К.к. вступали і випускники Києво-Могилянської Академії. Тих, хто успішно склав вступні іспити, приводили до присяги і вносили до списку військових канцеляристів. Проживали канцеляристи в окремому будинку-курені і знаходилися на повному державному забезпеченні (за ін. дан., навчалися за власний кошт). Слухачі вивчали іноземні мови, юриспруденцію, камеральні (тобто фінансово-економічні) науки, військову справу. До навчальних планів входили також співи, музика (гра на скрипці, флейті, басах) і спорт. У неділю і релігійні свята канцеляристи куреня співали у місцевій церкві і мали славу найкращих співаків у столиці. Безвідповідальність чи якась інша провина слухача К.к. каралася "посиланням на гармату" (порушник повинен був просидіти три години на військовій гарматі), що вважалося великим безчестям. Навчання військових канцеляристів тісно поєднувалося із практикою. Їм доручали вести окремі справи (у т.ч. скарги на рішення щодо розподілу землі), а також призначали до складу різних комісій, що виїжджали для розгляду справ у полки і сотні. Прибулого військового канцеляриста зустрічали у сотні з корогами і всіма військовими почестями. З великою повагою ставився до канцеляристів і сам гетьман. За освіченість і вишукані манери слухачів К.к. часто запрошували до гетьманського двору взяти участь у різних урочистостях. Після закінчення навчання у К.к. канцеляристи займали вищі державні посади, ставали відомими дипломатами, юристами і адміністраторами.

В.Кульчицький (Львів).

КАНЦЛЕР (від лат. - писар) - одна з вищих посадових осіб у країнах середньовічної Європи. Посада К. вперше була встановлена в 9 ст. у франкській імперії. К. очолював королівську канцелярію і архів, оформляв королівські акти, зберігав державну печатку, вів деякі судові справи та провадив зовнішню політику держави. У Гетьманщині в 17-18 ст. обов'язки К. виконував генеральний писар, якого іноземці в ході дипломатичного листування або під час офіційних прийомів титулували К.

КАПКАН ЮРІЙ (н. 1875 - р. см. невід.) - український військовий діяч, полковник Армії УНР. Під час Першої світової війни 1914-18 - підполковник російської армії. У травні 1917 перейшов на службу до українських військових частин, а через деякий час призначений командиром Першого Українського козачого полку ім. гетьмана Б. Хмельницького (популярна назва - богданівці). У травні 1917 став делегатом Першого Всеукраїнського військового з'їзду (див. Всеукраїнські військові з'їзди 1917), на якому був обраний до складу Українського Генерального Військового Комітету. 5-6(18-19).7.1917 командував військовими підрозділами, що брали участь у ліквідації Полуботківців виступу 1917. У кін. жовтня 1917 К. очолив перший Український полк охорони революції, сформований з делегатів Третього Всеукраїнського військового з'їзду. Полк 29-

31.10(10-13.11),1917 розбив військові загони штабу Київського військового округу, що підтримував повалений Тимчасовий Уряд, і придушив заколот більшовиків у місті. З кін. листопада 1917 К. командував І Сердюцькою дивізією, а в грудні 1917 - військами на українському фронті (див. Українсько-більшовицька війна 1917-21). У 1918-19- інспектор піхоти Армії Української Народної Республіки. Подальша доля невідома.

КАПНІСТ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ [12(23).11.1758 (за ін. дан., 1757) - 28.10 (9.11). 1823] - визначний український письменник, громадсько-політичний діяч кін. 18 - поч. 19 ст. Н. у Обухівці на Полтавщині (тепер с. Велика Обухівка Миргородського р-ну Полтавської обл.). Деякий час перебував на військовій службі. В 1782-83 - контролер головного поштового управління у Петербурзі, В 1783 повернувся в Україну. Певний час був директором училищ Полтавської губернії. Користувався великим авторитетом серед українського дворянства. Займав виборні посади предводителя дворянства Миргородського повіту (1782; ще до переїзду в Петербург), Київської губернії (1785-87), генерального судді Полтавської губернії (з 1802) та полтавського предводителя дворянства (з 1820), перебуваючи на яких завжди відстоював інтереси українського населення. Почав друкуватися в 1780. Писав оди, елегії, анакреонтичні вірші. В 1783 написав "Оду про рабство" (опубл. 1806), в якій виступив проти посилення колоніальної політики російського уряду в Україні, зокрема, остаточної ліквідації в 1783 козацьких полків і запровадження кріпосного права у Слобідській і Лівобережній Україні. В 1787 К. разом з групою аристократів-автомістів підготував проект відновлення козацьких формувань в Україні ("Положення, на яком може быть набрано й содержано войско охочих козаков"), який, незважаючи на підтримку П. Рум'янцева-Задунайського і Г.Потьомкіна, був відкинтий царським урядом. У квітні 1791 К. разом з своїм братом Петром за дорученням українських патріотичних кіл перебував у Берліні. Вів переговори з представниками пруських урядових кіл, у т.ч. з міністром закордонних справ (канцлером) Пруссії Е.-Ф.Герцбергом про можливість надання допомоги українському національно-визвольному рухові у випадку відкритого збройного виступу проти російського самодержавства. В 1798 опублікував поему "Ябеда", в якій у гострій формі критикував російську колоніальну політику на українських землях. Переклав "Слово о полку Ігоревім" на російську мову і зробив цікавий коментар, в якому підкреслено українське походження і українські особливості цього твору.

КАПНІСТИ - український шляхетський рід у 18-20 ст., графи. Походили з роду італійського (венеціанського) купця (грека за національністю) Василя Петровича К. (р. н. невід., -п. 19,8.1757), який на поч. 18 ст. оселився в Україні. У 1726 займав посаду сотника Ізюмського полку. У 1736-38 був учасником спільних походів російсько-української армії у Крим. У 1737-50 очолював Миргородський полк. Відзначився в боях проти турків і татар. Будував фортифікаційні споруди і проводив картографічні роботи у Південній Україні. В 1750 звинувачений у підготовці змови з метою захоплення гетьманської влади і наступним проголошенням Гетьманщини незалежною державою. Згодом - командував слобідськими полками. Загинув у битві під Грос-Егердорфом в ході Семилітньої війни 1756-63. Його син Микола Васильович К. (рр. н. і см. невід.) - катеринославський губернський маршалові 795); Петро Васильович К. (р. н. невід. -п. 1826) - гвардійський офіцер російської армії; Василь Васильович К. (1758-1823) - визначний український письменник і громадсько-політичний діяч (див. В. Капніст).

КАПТУРОВІ СУДИ - надзвичайні суди в шляхетській Польщі і Литві, а також у Правобережній Україні в 16-18 ст. Назва походить від польського слова каптур (капюшон), що його косили монахи під час жалібних обрядів. Діяли під час безкоролів'я у період з 1572 до 1768. К.с. розглядали переважно кримінальні і деякі цивільні справи шляхти і духовенства у зв'язку з припиненням діяльності звичайних судів, а також справи про участь українських селян у гайдамацькому русі проти національно-релігійного та соціального гніту. Судді К.с. обиралися сеймами конфедерацій (магнатсько-шляхетських військово-політичних союзів), які оголошували себе верховним органом влади, Деякі підготовчі дії у справах, підсудних цим судам, проводили станові земські суди, створені за Литовськими статутами.

В. Кульчицький (Львів).

КАПУСТА ЛАВРІН (рр. н. і см. невід.) - український військово-політичний діяч часів Хмельниччини, гадацький полковник (1648-49), суботівський отаман, дипломат. У 40-х рр. 17 ст. перебував на Запоріжжі. У квітні 1648 брав участь у повстанні реєстрових козаків у Кам'яному Затоні, разом з якими приєднався до української армії під проводом гетьмана Б. Хмельницького. З 1648 - полковник гадацький. Учасник Жовтоводської битви 1648, Корсунської битви 1648, Пилявецької битви 1648. У листопаді 1648 за наказом Б.Хмельницького здійснив похід на Городок і Перемишль. У лютому 1649 призначений Б.Хмельницьким суботівським отаманом. Очолював українську розвідку під час національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57. Брав участь у розслідуванні справ про шпигунство на користь Польщі дружини Б. Хмельницького М. Чаплинської (страчена за наказом Б.Хмельницького), про підготовку змови проти гетьмана полковником М. Федоровичем і організацію польським шпигуном Я. Смяровським замаху на Б. Хмельницького та ін. Виконував деякі дипломатичні доручення, зокрема в 1653 двічі їздив з листом від гетьмана до Москви, де брав участь у Земському соборі (25.5.1653), мав зустріч з царем Олексієм Михайловичем (4.10.1653). У квітні 1655 і в березні 1657 очолював українське посольство до Туреччини. Дальша його доля невідома.

КАПУСТЯНСЬКИЙ МИКОЛА (1.2.1879 -19.2.1969)-український військовий і політичний діяч, генерал-

хорунжий Армії УНР. Н. у Чумаках Катеринославської губернії. Брав участь в російсько-японській війні 1904-05. У 1912 закінчив Академію Генштабу в Петербурзі. Під час Першої світової війни був полковником Генерального штабу російської армії та начальником штабу дивізії. Влітку 1917 К. став одним з ініціаторів формування українських військових частин у російській армії. В серпні 1917 К. призначений начальником штабу першої дивізії Першого Українського Корпусу під командуванням П. Скоропадського. У січні 1918 - начальник штабу Північно-Західного фронту, де йшли запеклі бої в більшовіками. За Дерикторії УНР виконував обов'язки Головнокомандуючого з військових операцій, а згодом генерал-квартирмейстра штабу Армії УНР. У серпні 1919 під час спільного походу Армії Української Народної Республіки та Української Галицької Армії на Київ і Одесу очолював оперативні відділи об'єднаних армій. Після завершення визвольних змагань 1917-1921 К. був інтернований у польському таборі Ланцуг. Згодом жив у Польщі, з 1923 - у Парижі. Брав активну участь у житті української громади у Франції, де в 1932 організував громадсько-культурну організацію - Український Народний (пізніше - Національний) Союз, в 1932-38 - голова УНС. К. був одним з засновників і провідних членів Організації Українських Націоналістів. У січні-лютому 1929 став учасником Першого Конгресу Українських Націоналістів, на якому обраний заступником голови Президії Конгресу. Увійшов до складу Проводу Українських Націоналістів, а згодом призначений військовим референтом ПУНу (з 1933 - співкерівник референтури разом з ген. В. Курмановичем). У 1930-х рр. керував перевишколом колишніх старшин Армії УНР і УГА у станиці ОУН неподалік Данціга (тепер м, Гданськ, Польща), з 1930 видавав у франції журнал "Військові Знання". В серпні 1939 учасник II Великого збору ОУН у Римі. З лютого 1940 після розколу в організації належав до ОУН (М). Протягом Другої світової війни виконував обов'язки заступника голови Української Національної Ради в Києві. В післявоєнний час жив у Німеччині. В липні 1948 був призначений міністром військових справ Уряду УНР в еміграції. Помер і похований у Мюнхені (Німеччина). Автор книги "Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919" (1921-22, 1946), численних статей на воєнну тематику.

КАПУЦИНИ - католицький чернечий чин, відгалуження ордену францисканців. Заснований в 1525 францисканцем Маттео да Башіо. В 1619 Папа Павло V затвердив К. як незалежний чин. Назва чину походить від гостроверхого капюшону, пришитого до ряс з грубого полотна, яку носять К., підперезавшись шнурком. У 16-17 ст. К. діяли у франції, Німеччині, Швейцарії, Італії та ін. країнах Європи. У 18 ст. поширили свій вплив і на Україну, головним чином - Волинь. К. вели активну місіонерську діяльність у країнах Азії і Африки. В 1538 у франції був створений жіночий чин капуцинок. У 80-х рр. 2D ст. чин нараховував бл. 17 тис. членів. На поч. 1990-х рр. чин відновив діяльність в Україні.

КАПУЩАК ІВАН (13.11.1807 - 17.10.1868) -український громадський діяч у Галичині. Н. у Ляхівцях на Станіславщині (тепер с. Підгір'я Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.). Вчився у гімназії в Станіславові, знав німецьку мову. До 1830 служив у австрійській армії. Після повернення з війська став сільським дяком. У червні 1848 вибраний депутатом австрійського парламенту від Солотвинського виборчого округу. 17.8.1848 К. при обговоренні проекту програми з аграрного питання виголосив у рейхстазі промову, що була спрямована на захист поневолених галицьких селян та містила вимогу скасування феодальних повинностей селян без викупу поміщикам. Виступ К. прокоментувала більшість західно-європейських газет того часу. Вимогу, поставлену галицьким представником, підтримали всі селянські депутати віденського парламенту. В 1850-х рр. К. розгорнув значну громадсько-освітнянську роботу. В 1853 організував народну школу у своєму селі, став її першим вчителем. У 1854-64 - громадський писар. І.Франко в 1897 переклав промову К. і надрукував її у своїй праці "Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині" (1898).

КАРАДЖИЧ ВУК СТЕФАНОВИЧ [26.10(6.11.)1787- 26.1.1864] - визначний сербський філолог, історик, етнограф і фольклорист, член-кор. Австрійської (з 1848), Пруської (з 1850) та Російської АН (з 1851). Діяч сербського національного відродження. Реформатор сербської літературної мови. Н. у м. Тржич (Сербія). Брав участь в Першому сербському повстанні 1803-13. На основі народної мови здійснив реформу сербської мови, склав її граматику і словник. У 1818-19 побував в Україні, зокрема у Києві, Львові, Чернівцях. Його праці й патріотична діяльність були широко відомі діячам українського відродження і служили їм взірцем для наслідування. Реформаторство К. щодо введення для сербської мови фонетичного правопису взяли за зразок діячі "Руської Трійці" під час видання альманаху "Русалка Дністровна". І.Вагилевич на основі К. словника укладав свій "Ідиотикон" - українсько-німецько-латинський словник М.Шашкевич, Я.Головацький, А.Метлинський та ін. за його зібранням переклали на українську мову чимало сербських народних пісень. За мотивами зібраних ним народних пісень Т. Шевченко написав вірш "Подражаніє сербському". К. було обрано академіком Австрійської, Пруської та Російської АН, почесним членом Одеського товариства історії та античності (1842), а також Харківської університетської ради (1846). Автор праць: "Грамматика сербської мови за говорами простого люду" (1814), "Сербський словник з німецькими і латинськими тлумаченнями" (1818), упорядник зібрань: "Сербські народні казки" (1821), "Сербські народні пісні" (4 кн., 1823-1833), "Сербські народні приказки" (1836) та ін.

Ф. Стеблій (Львів).

КАРАЗИН ВАСИЛЬ НАЗАРОВИЧ [30. 1(10.2.). 1773 - 4(16). 11.1842] - український вчений, винахідник, громадський діяч. Н. у Кручику Богодухівського повіту на Харківщині. Навчався у Харківському приватному пансіоні та Гірничому корпусі (інституті) в Петербурзі. З ініціативи К. було засновано Харківський університет (1805) та створено філотехнічне Товариство (1811-18) для поширення досягнень науки, техніки та розвитку

промисловості в Україні. Неодноразово активно виступав проти колоніальної експлуатації України Російською імперією. Був прихильником перебудови державного устрою Росії на засадах конституційної монархії. В 1820-21 за критику існуючого суспільного ладу був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці. Після звільнення жив під наглядом поліції у своєму маєтку. Помер у Миколаєві, де і похований. К. автор ряду важливих відкриттів у галузі техніки, хімії, агрономії, селекції та ін. Йому належать бл. 60 наукових праць. У Харкові К. встановлено пам'ятник.

КАРАЇМОВИЧ ІЛЛЯШ [р. н. невід. - п. 24.4(4.5).1648] - козацький старшина. В 1634 -наказний гетьман козацьких військ на Сіверщині під час війни з Московією. У 1637 - полковник переяславський, з 1646 - військовий осавул реєстрових козаків. Учасник переговорів у 1646 представників козацької старшини з польським королем Владиславом IV Вазою у Варшаві. У квітні 1648 разом з І.Барабашем очолював загін реєстрового війська, що був відправлений М. Потоцьким для придушення повстання на Запорізькій Січі під проводом Б. Хмельницького. Коли загін, що плыв на байдаках вниз по Дніпру, прибув під Кам'яний Затон (тепер с. Дніпровакам'янка Верхньодніпровського р-ну Дніпропетровської обл.) реєстровці підняли повстання, яке очолили Ф. Джалалій і черкаський сотник Б. Товпига. Повсталі скликали так звану Чорну раду, на якій вирішили приєднатися до війська Б. Хмельницького. К., І.Барабашата їх прихильників 24.4.(4.5).1648 було вбито (втоплено у Дніпрі), а реєстрові козаки 2(12).5.1648 з'єдналися під Жовтими Водами з повстанським військом (див. Жовтоводська битва 1648).

КАРБОВАНЕЦЬ - 1) Українська назва рубля Російської імперії, що поширилася з другої пол. 18 ст. Назва походить від насічок-карбів, що поміщалися на гурті (боковій стороні) монет замість відповідних написів; 2) Грошова одиниця Української Народної Республіки. Рішення про випуск перших грошових знаків номіналом 100 К. було прийнято Українською Центральною Радою 19.12.1917. Вони були видруковані в одній з друкарень Києва і з'явилися на грошовому ринку вже 24.12.1917. Це були перші грошові знаки, на яких поміщено зображення державного герба України - тризуба та написи українською мовою. Одночасно на банкнотах цієї емісії бачимо написи російською, єврейською та польською мовами. Після встановлення законом УНР від 1.3.1918 нової грошової одиниці - гривні К. став дорівнювати 2 гривням. В обігу знаходилися знаки номінальною вартістю 10, 25, 50, 100, 250, 1000 К. У їх проектуванні брали участь відомі українські графіки Г.Нарбуг, І.Мозалевський, Ф.Красицький та ін. 3) Українська назва російських та радянських рублів, які були запроваджені після встановлення в Україні радянської влади.

КАРДИНАЛ - найвищий (після Папи Римського) духовний стан у католицькій церкві, К. обіймають вищі церковні посади, є найближчими радниками і помічниками Папи в управлінні церквою. Призначаються Папою Римським. З числа К. на конклаві (зборах колегії К.) обирається Папа Римський. Згідно з постановою 1586 Папи Сікста V число К. не повинно було перевищувати 70 (6 кардиналів-єпископів, 50 кардиналів-священників, 14 кардиналів-дияконів). На сьогодні у католицькій церкві нараховується бл. 150 К. Частина К. живе у Римі (К. курії), де очолюють центральні органи Ватикану. В 1970 Папа Павло VI постановив, що К., які досягли 75 років, виходять на пенсію зі збереженням сану, а з 80 років не можуть входити до складу римської курії і брати участь у виборах Папи, 3 українців К. були: митрополит Київський Ісидор (15 ст.), митрополити Львівські М.Левицький, С.Сембратович, Й. Сліпий. Сьогодні титул кардинала має глава Української Греко-Католицької Церкви митрополит М. І.Любачівський.

КАРЛ I (17.8.1887 - 1.4.1922) - імператор Австрії і король Угорщини (під ім'ям Карл IV; 1916-18). Походив з династії Габсбургів. За правління К. I Австро-Угорська імперія як член Четверного союзу продовжувала брати участь у Першій світовій війні 1914-18. За К. I Австро-Угорщина 19.1(1.2).1918 визнала незалежність України і 27.1(9.2)1918 уклала разом з іншими членами австро-німецького блоку Берестейський мир 1918. Уряд К. I не виконав таємної статті договору про виділення української частини Галичини і Буковини в окремий коронний край у складі імперії, а 4.7.1918 анулював цю таємну угоду. За правління К. I в листопаді 1918 на західноукраїнських землях відбулася національно-демократична революція, що завершилася утворенням Західно-Української Народної Республіки (див. Листопадове повстання 1918). Під час революції К. I був змушений 11.11.1918 зректися влади в Австрії, а 13.11 - в Угорщині. 3.4.1919 австрійський парламент позбавив династію Габсбургів права на престол. У квітні і жовтні 1921 намагався здійснити державний переворот в Угорщині. Інтернований Антантою на о. Мадейру, де й помер.

КАРЛ X ГУСТАВ (8.11.1622 - 13.2.1660) -шведський король (1654-60). З 1648 - генералісімус шведської армії. В 1654 вступив на престол після зречення своєї двоюрідної сестри Христини. 30.10.1654 прийняв перше українське посольство на чолі з Д.Греком, який за дорученням Б. Хмельницького представив план створення антипольської коаліції (Україна, Швеція, Семигород, Бранденбург, Молдавія і Волощина). У 1655-60 вів війну з Польщею. Влітку 1655 шведські війська зайняли Познань і Варшаву, а на поч. жовтня - Краків. У 1656 московський цар оголосив війну К. X Г., що призвела до тривалого протиборства Швеції та Московської держави. В 1656-57 вів активні переговори з Б. Хмельницьким про утворення українсько-шведського воєнного союзу, проте передчасна смерть гетьмана не дозволила реалізувати ці плани. Підтримував союзницькі відносини з гетьманом І.Виговським. За К. X Г. в жовтні 1657 було укладено у Корсуні українсько-шведський договір 1657. Воєнні операції військ К. X Г. у 1655-60 значно розширили шведські володіння на Балтиці.

КАРЛ XII [17(27).6.1682 -30.11(11.12).1718] - король Швеції (1697-1718), визначний полководець. Син Карла XI. Спираючись на економічну і політичну могутність Швеції, маючи в розпорядженні першокласну для того

часу армію і флот, вів війни проти Данії, Польщі, Московської держави, Саксонії. Його основна діяльність була пов'язана з керівництвом шведською армією під час Північної війни 1700-21. На поч. війни примусив капітулювати Данію (1700), розгромив московську армію під Нарвою (1700) і, завдавши поразки польсько-саксонським військам, вступив на територію Польщі і Саксонії. Змусив Августа II Фрідріха укласти Альтранштадський мир 1706, за умовами якого останній зрікся престолу на користь С.Лещинського. В 1705-08 вів через С. Лещинського таємні переговори з гетьманом І.Мазепою про умови участі України в антимосковській коаліції. Влітку 1708 50-тисячна армія К. XII розпочала бойові дії проти московських військ у Білорусії. 21.9.1708 шведські полки на чолі з К. XII, за попередньою домовленістю з гетьманом, вступили на територію Лівобережної України (в р-ні с. Дрокова на Стародубщині). 28.3(8.4). 1709 К. XII уклав з гетьманом І.Мазепою та кошовим отаманом К.Гордієнком шведсько-український союзний договір. За умовами його К. XII визнавав Україну незалежною державою і зобов'язувався надати допомогу українському уряду в боротьбі проти московських військ на території України. 27,6(8.7).1709 шведська армія під командуванням К. XII зазнала поразки у Полтавській битві 1709 і змушена була разом з І.Мазепою відступити на турецьку територію у м. Бендери. Після смерті І.Мазепи (1709) К. XII уклав союз з новообраним гетьманом П.Орликом та кримським ханом для спільної боротьби проти Московського царства. 5(16).4.1710 К. XII підтвердив акт обрання гетьманом П. Орлика і договір між ним і Військом Запорізьким (див. Конституція П. Орлика 1710) та як "протектор України" проголосив себе гарантом безпеки і державної незалежності України. В 1710-13 робив спроби організувати спільний шведсько-турецько-український похід проти Московського царства. В 1715 повернувся до Швеції, де намагався створити нову армію і продовжити війну. В 1716-18 спробував захопити Норвегію, яка належала Данії. Загинув під час облоги норвезької фортеці Фрідріхсгалле.

КАРЛОВИЦЬКИЙ КОНГРЕС 1698-99 - міжнародний конгрес, який відкрився в жовтні 1698 у Карловицях (Словенія). Скликаний для укладення мирного договору між державами, що входили до "Священної Ліги" (Австрія, Венеція, Московія і Польща) і Османською імперією. К.к. передував ряд тяжких воєнних поразок Османської імперії, у т.ч. повний розгром турецьких військ у 1683 під Віднем, в якому значну роль відіграли українські козаки. Посередниками на конгресі виступали представники Англії і Голландії. Між Московією та іншими членами Ліги виникли гострі суперечності, що перешкодили укладенню спільного договору союзників з Туеччиною. У січні 1699 на К.к. було підписано окремі мирні договори Польщі (16.1.1699), Австрії і Венеції (26.1.1699) з Османською імперією. Московська держава 24.1.1699 уклала з Туреччиною перемир'я на 2 роки. За умовами цих договорів до Польщі відійшли Поділля і частина Правобережної України, Австрія одержувала Центральну Угорщину, Трансильванію і майже всю Словенію; Венеція - Морею, о-ви архіпелагу, фортеці у Далмації. За Московщиною залишався Азов, здобутий під час Азовських походів 1695-96.

КАРМАТАНЯНЦЬ ЙОВГАННЕС (Муратович Іван; рр. н. і см. невід.) - вірменський книгодрукар 17 ст., що працював в Україні. Н. у м. Бітлісі (тепер Туреччина). На поч. 17 ст. оселився у Львові, де 1616 заснував першу в Україні та четверту в світі вірменську друкарню, що діяла до 1619. В 1616 видав "Сагмос і Давіт" ("Псалтир Давида") вірменською мовою, 1618 "Альгіш Бітікі" ("Молитовник") - єдину в світі друковану книгу кипчацькою мовою вірменським шрифтом. Друкарня К., незважаючи на короткочасність існування, відіграла помітну роль у культурному житті вірменських колоній в Україні.

Я. Дашкевич (Львів).

КАРМЕЛІТИ - члени католицького монашого чину, заснованого у другій пол. 12 ст. у Палестині. Перша чернеча община К. була заснована бл. 1156 хрестоносцем Бертольдом на г. Кармель (звідки і назва чину). В 1226 статут чину був затверджений Папою Григорієм III. У 1238 К. перемістилися до Європи, де заснували значну кількість монастирів. У 1245 або 1247 Папа Інокентій IV надав К. права жебруючого ордену. У 1451 у Франції виник жіночий чин кармеліток. У 16 ст. чин розділився на дві гілки - К. і К. босих. У 17-18 ст. монастирі К. були в багатьох містах України - Кам'янці-Подільському, Барі, Бердичеві, Дрогобичі, Львові, Перемишлі. Із входженням українських земель до складу Російської імперії монастирі К. ліквідувалися. В 1970-х рр. чин К. налічував бл. 27 тис. ченців і черниць.

КАРМЕЛЮК (Кармалюк) УСТИМ ЯКИМОВИЧ [27.2(10.3).1787-10(22). 10.1835] -український національний герой, видатний керівник повстанського руху на Поділлі проти національного і соціального гніту в першій пол. 19 ст. Н. у с. Головчинцях Літинського повіту Подільської губернії (тепер с.Кармалюкове Жмеринського р-ну Вінницької обл.) у селянській сім'ї. В 1812 К. за бунтарські дії був відданий поміщиком Пигловським у солдати. В 1813 разом з Д. Хроном втік з уланського полку, який розміщався в Кам'янці-Подільському, і повернувся в рідні місця. В 1814 очолив повстанський рух проти російської адміністрації і дворянства, який розгорнувся в Літинському, Летичівському і Ольгопільському повітах. У 1830-35 селянський рух під проводом К. охопив усе Поділля, суміжні з ним райони Бессарабії і Київщини. У повстанському русі брали участь бл. 20 тис.чол. Протягом 23 років боротьби повстанські загони на чолі з К. здійснили понад 1 тис. нападів на поміщицькі маєтки. Захоплені у поміщиків гроші і майно роздали селянській бідноті. Для боротьби з повстанцями російський уряд у листопаді 1833 створив т.зв. Галузинецьку комісію (в с. Галузінцях тепер Дерезнянського р-ну Хмельницької обл.). К. чотири рази заарештовували, засуджували до каторжних робіт і засиляли до Сибіру. Але кожного разу він втікав, повертався на Поділля і знову очолював повстанський рух. 10(22).10.1835 К. був убитий із засідки шляхтичем Рутковським у с. Шляхові Коричинці на Хмельниччині. Похований К. у Летичеві (тепер Хмельницька обл.). Образ народного месника відобразили у своїх творах

М.Старицький, Марко Вовчок, В. Кучер та ін. Т. Шевченко назвав його "славним лицарем".

М.Ерстенюк (Львів).

КАРПАН СТЕПАН (1906 - 28.7.1934) - член Організації Українських Націоналістів. Н. у с.Городища Королівські на Львівщині. 23.3.1934 вбив коменданта польської поліції Т. Врубеля, який намагався завербувати його таємним агентом і отримувати від нього інформацію про діяльність та плани ОУН. Засуджений до смертної кари. Польські власті не дозволили дружині К. попроситися з чоловіком перед його смертю. 28.7.1934 К., попросився з капеланом доктором Липським та своїм оборонцем і, не дозволивши зав'язати собі очі, прийняв смерть через повішення.

"КАРПАТСЬКА СІЧ" (Організація Національної Оборони "Карпатська Січ") - Збройні Сили Карпатської України, які були сформовані у листопаді 1938 із загонів Української Національної Оборони. В 1919-39 Закарпаття входило до складу Чехо-Словаччини на правах автономної територіальної одиниці під назвою Підкарпатська Русь. Проте відносна політична свобода не могла підмінити прагнення карпатських українців до створення національної держави і возз'єднання всіх українських земель. У 1930-Х рр. політичні партії і громадські організації вели активну боротьбу за встановлення на закарпатських землях української державності. Намагаючись не допустити розгортання українського національно-визвольного руху і з метою дестабілізації економічної і політичної ситуації, угорські і польські спецслужби заслали на територію Закарпатської України диверсійно-терористичні групи. В 1938 на Закарпатті діяло бл. 20 угорських воєнізованих загонів ("рондьош гарді"), що нападали на українські села, приміщення громадсько-політичних організацій у містах, руйнували мости, тероризували українське населення. За цих умов 4.9.1938 в Ужгороді за ініціативою Організації Українських Націоналістів відбулися збори делегатів від української молоді всього Закарпаття, на яких було утворено напіввійськову організацію Українську Національну Оборону (УНО). До складу проводу УНО увійшли В.Івановчик (голова; з жовтня - С.Росоха), І.Рогач (заст. голови), С.Росоха (секретар), Л.Климуш, Ю.Шпилька, І.Коперльос, Ю.Ставінець, В.Щадей, Л.Чешок і В.Деха. До проводу входили також представники від кожного повіту. Військовий штаб УНО очолювали полк. Аркас, полк. Стефанів, сотн. Клименко. Незабаром у великих селах і містах Карпатської України відділи УНО налічували від 500 до 1000 членів. Найбільшою проблемою для УНО був брак зброї, яку треба було здобувати в угорських і польських диверсійних банд. На поч. листопада 1939 УНО була реорганізована в Організацію Національної Оборони "Карпатська Січ". Управління "К. С." здійснювала Головна Команда. До її складу увійшли Д. Климуш - комендант, І.Роман -заступник, І.Рогач - генеральний писар, С.Росоха - зв'язковий старшина з урядом Карпатської України. Начальником Генерального штабу було призначено полк. М.Колодзінського. Члени "К.С." були розподілені у гарнізони, де проводили вишкіл молоді. Частина січовиків несла службу в поліції або прикордонній сторожі, ведучи боротьбу з угорськими або польськими диверсійними групами, "К.С." проводила активну культурно-просвітницьку роботу серед населення та видавала тижневик "Наступ" (ред. С. Росоха). Загони "К.С." постійно поповнювалися добровольцями, вихідцями з інших українських земель (Галичини, Буковини, Наддніпрянської України), які прагнули допомогти Карпатській Україні збудувати власну армію. Після проголошення новообраним парламентом 15.3.1939 незалежності Карпатської України (14.3.1939 А. Волошин від імені уряду проголосив Карпатську Україну незалежною державою) "К.С." стала національними Збройними Силами. 15.3.1939 президент А.Волошин призначив військовим міністром С.Ключурака, а головнокомандуючим військами Карпатської України - С.Єфремова. Однак проти утворення української держави на Закарпатті рішуче виступила Угорщина і Польща. В ніч з 13 на 14.3.1939 Угорщина, попередньо узгодивши свої дії з гітлерівською Німеччиною, розпочала відкриту агресію проти Карпатської України. Частини "К.С." протягом 14-15.3. стримували наступ переважаючих сил противника (бл. 40 тис. солдат і офіцерів) по лінії Перечин-Середне-Іршава-Севлюш-Королево. Проте, незважаючи на героїчний опір січовиків, 16.3.1939 угорська армія захопила Хуст, а 18.3. окупувала більшу частину території Закарпатської України. У кін. березня все Закарпаття було повністю загарбане Угорщиною. На окупованій території продовжували вести боротьбу партизанськими методами окремі підрозділи "К.С.". Особливо активно діяли партизанські загони поручника Ф.Тацинця, поручника М.Крупи, хорунжого О.Ворохти. В гірській частині Закарпаття окремі відділи "К.С.", продовжували боротьбу з окупантами ще в кін. травня 1939.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (Карпато-Українська держава) - офіційна назва автономної Української республіки у складі Чехо-Словаччини в 1938-39 і Української незалежної держави на Закарпатті в березні 1939. Неофіційно назва К.У. вживалася і до 1939 для означення території Закарпаття. Після розпаду Австро-Угорської імперії закарпатські українці активно виступали за об'єднання К.У. з іншими українськими землями. 21.1.1919 на Народних Зборах ("Соборі Русинів") у Хусті, де зібралося більше 400 депутатів з усього Закарпаття, було проголошено злуку К.У. з Українською Народною Республікою. Однак несприятлива міжнародна ситуація і критичне становище Директорії УНР внаслідок агресії більшовицької Росії, не дозволили здійснити надії закарпатських українців на возз'єднання в єдиній Українській державі. На основі рішень Сен-Жерменського мирного договору 1919 і Трианонського мирного договору 1920 К.У. увійшла до складу Чехо-Словаччини на правах автономії. Проте реальний автономний статус К.У., передбачений договорами, так і не був забезпечений чехословацьким урядом. У 1920-30-х рр. українська громадськість і політичні партії на Закарпатті активно виступали за надання Карпатській Україні автономії, створення Української національної держави і возз'єднання у Соборній незалежній українській державі. Після

Мюнхенського договору чотирьох держав-(25.5.1938) складне міжнародне становище Чехо-Словаччини і всезростаюча боротьба українського населення за політичні права примусили чехословацький уряд погодитися надати К.У. статус автономної республіки. 8.10.1938 було утворено перший автономний уряд на чолі з А.Бродієм (затверджений центральною владою 11.10.1938). 22.10.1938 пражський парламент ухвалив конституційний закон про автономію К.У., після чого Чехо-Словаччина перетворилася на федеративну державу чехів, словаків і карпатських українців. 27.10.1939 А. Бродя, який намагався проводити проугорську політику, було усунуто з посади голови уряду і прем'єр-міністром К.У. обрано А. Волошина. Рішенням Віденського арбітражу 1938 (див. Віденські арбітражі 1938 і 1940) значна частина К.У. (Угорський, Іршавський, Мукачівський і Севлюшський повіти) з містами Ужгород, Мукачів і Берегів були приєднані до Угорщини. За цих умов столицю К.У. було перенесено до Хусту. Для захисту державної незалежності і боротьби з угорськими терористичними формуваннями було створено збройні сили К.У. - Організацію Оборони "Карпатська Січ", велику допомогу в створенні якої надала Організація Українських Націоналістів. Уряд А. Волошина активно здійснював заходи, спрямовані на розбудову української держави. Налагоджувалася робота промисловості, транспорту, торгівлі, українізувалась система освіти, видавнича справа, державна адміністрація. 12.2.1939 відбулись вибори до Сейму К.У., на яких абсолютну більшість голосів виборців (бл. 94%) здобули кандидати Українського Національного Об'єднання. 15.3.1939 Сейм (голова А.Штефан) проголосив повну державну самостійність К.У. Прийнята парламентом конституція К.У. визначила назву держави (Карпатська Україна), державний устрій (президентська республіка), державну мову (українська). Державним прапором та гімном республіки були визнані герб (ведмідь на лівому червоному півполі й чотири сині та три жовті смуги у правому півполі та тризуб з хрестом на середньому зубі), жовто-блакитний стяг і український національний гімн "Ще не вмерла Україна". Президентом К.У. було обрано А. Волошина, який призначив прем'єр-міністром нового уряду суверенної держави Ю.Рева. В ніч з 13 на 14.3.1939 хортистська Угорщина, за підтримкою гітлерівської Німеччини, розпочала відкриту агресію проти К.У. З перших же годин угорського вторгнення частини Карпатської Січі вели кровопролитні бої з переважаючими силами противника по лінії Ужгород-Мукачів-Берегів-Севлюш. 16.3.1939 зазнавши значних втрат, ворог зумів захопити Хуст, а 18.3, більша частина території К.У. була окупована угорськими військами, У гірських районах К.У. загони "Карпатської Січі" продовжували боротьбу з угорськими регулярними частинами до кін. травня 1939. У кін. березня 1939 президент республіки А. Волошин і частина уряду на чолі з прем'єром Ю. Реваєм виїхала через Румунію на еміграцію. Недовгий період існування К.У. став однією з найяскравіших сторінок багатоговікової боротьби карпатських українців за встановлення української державності.

КАРПЕНКО ДМИТРО [псевд. Яструб; бл. 1907 (за ін. дан., 1920) - 17.12.1944] - український військовий діяч, майор Української Повстанської Армії. Н. на Полтавщині (за деякими дан., у Полтаві). На поч. радянсько-німецької війни 1941-45 - лейтенант Червоної Армії. В 1943 приєднався до підпільного осередку ОУН у районі Одеси. З серпня 1943 - рядовий стрілець у курені "Гайдамаки", згодом - політвиховник сотні "Сіроманці". З осені 1943 очолив сотню "Сіроманці" (Воєнна Округа "Лисоня" УПА-Захід) на Тернопільщині. Навесні-влітку 1944 відділ К. вів бої з формуваннями польської Армії Крайової на Холмщині (у складі ВО "Буг") та радянськими партизанами в р-ні Рави-Руської. Організатор інтернаціональних куренів УПА, які склалися з грузинів, узбеків, азербайджанців, росіян. Заги нув у бою з відділами НКВС за селище Нові Стріліська на Дрогобиччині (тепер Львівська обл.). Постановою Української Головної Визвольної Ради від 30.5.1945 першим з старшин УПА нагороджений Золотим Хрестом Бойової заслуги першого ступеня (по смертно).

КАРПИНЕЦЬ ІВАН (26.12.1898 - 17.11.1954) - український історик і музеєзнавець, член Наукового Товариства ім. Т.Шевченка. Н. у м. Рудках на Львівщині. Гімназійну освіту здобув у Перемишлі. У 1918-20 - воїн Української Галицької Армії. Навчався у Львівському (таємному) Українському Університеті (1921-23), Львівському ун-ті (1923-28). У 1932 здобув науковий ступінь доктора філософії. Не будучи допущений польською окупаційною владою до роботи за фахом історика, викладав у школах українську та німецьку мови. З 1936 - працівник бібліотеки НТШ, член його історико-філософської секції, з 1937 - засновник і керівник його Музею історично-воєнних пам'яток. У 1940-41 і 1944-46 -старший науковий співробітник Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР, після ліквідації якого в 1946 переведений на роботу до Києва, але скоро через хворобу відрхований з інституту. В останні роки життя викладав німецьку мову в інститутах Львова. Як науковець досліджував економічну та військову історію Галичини. Автор праць з історії міст та промисловості Галичини під владою Австрії (1772-1914) та військової історії західноукраїнських земель 1914-1920. Опублікував дослідження: "Кількість міських поселень колишньої Галичини та їх поділ на міста і містечка" (1932), "Галицькі залізні гуті та їх продукція в рр. 1772-1848" (1937), "Історія 8-ї Галицької бригади" (1932-35), "І курінь 8-ї бригади УГА" (1931), "Панцирний поїзд, ч. 2" (1936). Зберігаються в рукописах: "Проблема міст Галичини", "Белз і Белжчина під Австрією" (1772-1918), "Чортківськаофензива"(1919), "Український народ Австро-Угорщини в часі I світової війни" та ін.

Ф. Стеблій (Львів).

КАРПИНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1869 - 1929) -український громадсько-політичний діяч. Н. у Білій Підляській на Підляшші. До 1917 - суддя у Чернігові. В січні 1918 - товариш міністра внутрішніх справ в уряді В.Винниченка. У період існування Української Держави - член ради Міністерства закордонних справ. У 1920-

X pp. займався адвокатською практикою у Рівному, очолював місцеву філію “Просвіти”. В 1922-28 -член польського сенату. Очолював Український Сенаторський Клуб у Варшаві. Помер у Рівному.

КАРПІНІ ПЛАНО ДЖОВАНІ (бл. 1182 -1.8.1252) - ченець францисканець, італійський мандрівник. Н. в Умбрії. В 1245 К. очолив одну з трьох дипломатичних місій, висланих Папою Інокентієм IV до Монголії з метою навернення монголо-татарів до християнства. Шлях її пролягав з Ліону через Чехію, Польщу, Україну (у т. ч. Київ), пониззя Волги, пн. узбережжя Аральського моря, долину Сирдар'ї, Семиріччя, гори і пустелі Центральної Азії до ставки великого хана Гаюка поблизу Каракорума. У 1246 під час перебування в Україні деякий час жив у Володимирі, де намагався переконати Василька Романовича у необхідності релігійної унії з Апостольською столицею. Був посередником у дипломатичних зв'язках Данила Романовича Галицького з Папою Римським. Залишив записки про свої подорожі - “Книга про татарів” (повністю надрукована 1838)

КАТЕРИНА І ОЛЕКСІЇВНА [5(15).4.1684 -6(17).5.1727]-російська імператриця (28.1.1725-17.5.1727). Дочка литовського селянина Самуїла Скавронського, який переселився у м. Маргенбург (нині м. Алуксне у Латвії). До прийняття православ'я носила ім'я Марта. Під час перебування у Маргенбурзі була служницею у пастора Глюка. На початку Північної війни 1700-21 потрапила до російського воєначальника Шереметьєва, а згодом - до О.Меншикова, у яких перебувала на становищі напівслужниці-напівналожниці. З осені 1703 - фактична дружина царя Петра I. Офіційний церковний шлюб було оформлено 12.2.1712. Від шлюбу народилися дві дочки - Анна та Єлизавета. У 1724 К.І О. була урочисто коронована Петром I. Після смерті Петра I (28.1.1725) група прихильників петровських реформ на чолі з О. Меншиковим та П.Толстим, за підтримкою гвардійських полків проголосили К. І О. російською імператрицею. Сама К. І О. державними справами і політичною діяльністю не займалася, фактичне управління імперією було в руках О.Меншикова та Верховної Таємної Ради, створеної 8.2.1726 з числа аристократичної верхівки. За правління К. І О. російський уряд продовжував проводити колоніальну політику щодо України. Однак зростання незадоволення козацької старшини та загроза війни з Туреччиною змусили царський уряд піти на ліквідацію Першої Малоросійської колегії (див. Малоросійська колегія) та відновлення гетьманства (гетьманом став Д. Апостол). Незадовго до смерті К.І О. підписала заповіт про передачу престолу онуку Петра I - Петру II Олексійовичу.

КАТЕРИНА ІІ ОЛЕКСІЇВНА [Софія-Фредеріка-Августа; 24.4.(5.5).1729 - 6(17).11.1796] -імператриця Російської імперії (1762-1796). Н. у м. Штетін (м.Щецін, Польща). Походила з нмецької династії Ангальт-Цербст. У 1745 вийшла заміж за майбутнього імператора Росії Петра III. У 1762 внаслідок палацевого перевороту і усунення свого чоловіка К. II стала імператрицею. Вела активну загарбницьку політику. В результаті російсько-турецьких воєн (1768-74,1787-91) та трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) Російська імперія захопила більшу частину українських земель (крім Галичини, Буковини та Закарпаття). К.ІІ проводила політику, спрямовану на остаточну ліквідацію автономії України: у 1764 було скасовано гетьманство, у 1765 розформовано козацькі полки на Слобожанщині, у 1775 остаточно зруйновано Запорізьку Січ, у 1782 у Гетьманщині ліквідовано полкову та сотенну адміністрацію і запроваджено поділ на 3 намісництва, у 1783 розформовані козацькі полки на Лівобережжі і юридичне запроваджено кріпосне право. У 1785, видавши “Жалувану грамоту дворянству”, К.ІІ законодавче оформила права і привілеї російського дворянства і прирівняла до нього українську козацьку старшину, закріпивши за нею земельні володіння. К.ІІ особисто віддавала накази про придушення антикріпосницьких виступів в Україні - Коп'ющини у 1768 та Турбаївського повстання 1789-93.

У галузі культури правління К.ІІ позначилося дальшою русифікацією України, У 1783 у Києво-Могилянській Академії було запроваджено російську мову викладання. У 1786 було проведено секуляризацію церковних земель, чим завдано шкоди церкві в Україні. Після приєднання до Росії Правобережної України уряд К.ІІ проводив тут політику, спрямовану на ліквідацію греко-католицької церкви.

КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО - козацький корпус, створений за царським указом від 3(14).6.1787 на Пд. Україні. К.К.В. організовувалось князем Г. Потьомкіним з колишніх запорожців та військових поселенців Катеринославщини. У військо увійшли поселенці колишньої Української лінії та військові частини “корпусу передової округи Катеринославських козацьких полків” (Бузький, Малоросійський і Конвойний полки). Сформоване з 10 полків на взірець Донського козачого війська, К.К.В. одержало для поселення землі в межиріччі Інгулу і Південного Бугу. В 1788 до К.К.В. приписані старообрядці, міщани і цехові Катеринославської, Вознесенської і Харківської губерній. Загальне число військового населення понад 50 тис. чол., у т. ч. близько 20 тис. козаків (за ін. дан., бойовий склад становив до 10 тис. чол.). У 1790 “великим гетьманом” Катеринославського і Чорноморського війська було призначено Г.Потьомкіна. К.К.В. брало участь у російсько-турецькій війні 1787-91, відзначилось під час здобуття Акермана (тепер Білгород-Дністровський), Кілії, Ізмаїла. В 1796 було розформоване Козацькі полки, крім Бузького, перетворено на регулярні частини царської армії. В 1802 козацьке населення колишнього К.К.В. було переселено на Кубань. 3 тис. осіб стали основою Кавказького полку Кубанського Козачого Війська.

о. Сухий (Львів).

КАЧКОВСЬКИЙ МИХАЙЛО (1802-20.8.1872) -український громадський і культурний діяч, юрист, народовець-австрофіл, Н. у Дубно, Був відомим меценатом, матеріально підтримував письменників і

публіцистів. На його кошти засновано у Львові журнал "Слово" (1861). При Народному Домі у Львові створив фундацію (80 тис. гульденів) на нагороди за твори українською літературною мовою. Помер у Кронштадті під час подорожі по Росії. Його ім'ям було назване засноване 1874 на зразок товариства "Просвіта" московфільське культурно-освітнє товариство (див. Товариство ім. М. Качковського), хоч К. московфілом, ніколи не був.

КАШТЕЛЯН (кастелян)-у Польській державі-службова особа, яку призначав король або князь для управління "городу" (замку) та навколишньої місцевості. Вперше посаду К. запровадив король Болеслав I Хоробрий. Призначався у кожне воєводство заступником воєводи. К. належала військова, поліцейська влада, яка в 13 ст. перейшла до королівських старост. Мав право брати участь у королівській раді (сенаті). У випадку скликання "посполитого рушення" (народного ополчення) К. командував шляхтою свого повіту під час воєнного походу. К. призначався також на загарбаних Річчю Посполитою українських землях. Ця посада існувала до 18 ст.

КАЩЕНКО АНДРІАН ФЕОФАНОВИЧ [19.9.1858 - 29.3.1921] - відомий український письменник. Н. на хуторі Веселому Лукашівської волості Олександрійського повіту Катеринославської губернії (тепер Запорізька обл.). Навчався в класичній гімназії та юнкерському училищі у Катеринославі. Декілька років перебував на військовій службі, згодом працював контролером в управлінні залізниць у багатьох містах Російської імперії - Пермі (1904-08), Петербурзі, Москві, Туапсе (1911-13). З 1914 знову жив у Катеринославі. К. брав активну участь у національно-культурницькому русі, зокрема, сприяв розповсюдженню творів Т.Шевченка, організував українські вистави і вечори, тісно співпрацював з катеринославською "Просвітою", листувався з відомими діячами української культури (О. Пчілкою, П. Мирним, П.Стебницьким). У 1917-19 К. організував і очолив "Українське видавництво А. Кащенко у Катеринославі", яке популяризувало українську історичну літературу. Помер і похований у Катеринославі (тепер Дніпропетровську). К. - автор багатьох прозових творів на історичну тематику, серед яких найвідоміші: "На руїнах Січі" (1907), "Борці за правду" (1913), "Під Корсунем" (1913), "У запалі боротьби" (1914), "З Дніпра на Дунай" (1914), "Зруйноване гніздо" (1914).

КВАРТА [від. лат. quarta (pars) - четверта частина, чверть] - 1). Одиниця вимірювання об'єму рідких і сипучих тіл у неметричній системі мір. У 16-18 ст. К. ввелась в Україні як міра рідин, яка дорівнювала приблизно 1 л.-2). Прямий податок у 16-18 ст. у Речі Посполитій і на українських землях, що входили до її складу. Сплачувалась у розмірі четвертої частини від прибутків королівських (державних і "столових") маєтків. Ішла на утримання постійного найманого т. з. кварцяного війська. В період війни стягувалась "подвійна кварта".

КВАРТНИК (польськ. kwartnik від лат. quarta, quartensis - чверть) - срібна польська монета, що дорівнювала 1/4 лічильно-грошової одиниці -скойця (2 гроші). Карбування К. на монетних дворах Польщі велось протягом 1337-1403 (з перервами). У другій пол. 14 ст. після встановлення польського панування на галицьких землях у Львові велось карбування К. для Галицької Русі. Відомими є К. королів Казимира III Великого та Людвіка Угорського, а також королівського намісника князя Владислава Опольського. Згодом їх карбування було продовжене за правління Владислава II Ягайла (до 1414). Про належність цих монет свідчить зображення на К. герба Галичини - лева та відповідний напис - "Moneta Russiae". Поступово на грошовому ринку К. були замінені півгрошами, частина яких також карбувалася у Львові.

КВАРЦЯНЕ ВІЙСЬКО - назва військових загонів, які вперше створені у Речі Посполитій в 1562 за часів правління Сигізмунда II Августа. К.в. утримувалось за рахунок т. зв. кварта -четвертої частини прибутків королівських (державних та "столових") маєтків. Складалося з двох родів військ - кавалерії та шляхти (з 1632 запроваджено також артилерію). К.в. використовувалось, головним чином, для охорони державних кордонів Речі Посполитої. Значна частина війська перебувала в українських землях і часто використовувалось для придушення козацьких повстань. Під час національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57 підрозділи К.в. зазнавали нищівних поразок від української армії, зокрема в битвах під Жовтими Водами і Корсунем.

КВАТЕРІНК ПЕТРО (рр. н. і см. невід.) -сотник австрійського генерального штабу в роки Першої світової війни 1914-18. У 1914 виступив ініціатором створення стрілецьких розвідувально-диверсійних груп ("двадцятки"), що відзначились у боях з російськими військами у Карпатах. Після війни - полковник югославської, згодом - генерал хорватської армії.

КВІРІНГ ЕМАНУІЛ ЙОНОВИЧ [1(13).9.1888 -26.11.1937] - радянський партійний державний діяч, доктор економічних наук. Н. у с. Фрізенталь Новоузенського повіту Самарської губернії (тепер с. Новолиповка Федоровського р-ну Саратовської обл., Росія) в сім'ї німецького колоніста. Брав участь у революційному русі: з 1906-як член партії есерів, з 1912 - як більшовик. З 1913 співробітничав у газеті "Правда", був секретарем більшовицької фракції в IV Державній Думі. Влітку 1914 К. заарештували і вислали до Катеринослава, де він незабаром був обраний до складу Катеринославського комітету РСДРП(б). Після Лютневої революції 1917 в Росії секретар Катеринославського комітету РСДРП(б) і голова Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів. З жовтня 1918 до березня 1919 - перший секретар ЦК КП(б)У. В партії К. очолював т. зв. катеринославську фракцію, яка виступала за окупацію України російськими радянськими військами та сприяв входженню Катеринославщини до складу Донецько-Криворізької Радянської Республіки. В 1919 - голова Раднаркому України, в 1919-20 - секретар Катеринославського губкому КП(б)У. В 1921 входив до складу радянської делегації на мирних переговорах з

Польщею і підписав разом з Ю.Коцюбинським від УСРР Ризький мирний договір 1921. У 1921-23 - секретар Донецького губкому КП(б)У. В 1923-25- перший секретар ЦК КП(б)У. Перебуваючи на цій посаді, К. чинив опір проведенню політики українізації, за що був звинувачений українськими націонал-комуністами в російському шовінізмі. В 1925 відкликаний з України до Москви. В 1925-27 - заст. голови ВРНГ СРСР, 1-927-30 і 1934-37 - заст. голови Держплану СРСР, з 1930 очолював Економічний інститут червоної професури, в 1932-36 - директор Економічного інституту Комуністичної академії. Був членом ЦК ВКП(б). Заарештований органами НКВС і усунений як можливий політичний противник Й. Сталіна.

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО ГРИГОРІЙ ФЕДОРОВИЧ [справжн. прізвище - Квітка, літ. псевд. Грицько Основ'яненко; 18.(29).11.1778 - 8.(20).8.1843] -перший видатний прозаїк нової української літератури, відомий громадсько-культурний діяч. Н. у с. Основі (тепер у межах Харкова). Походив з козацько-старшинського роду. Здобув домашню освіту. У 23 роки вступив до Курязького монастиря, але через чотири роки повернувся до світського життя. Був комісаром у народному ополченні, повітовим предводителем дворянства (1817-28), згодом - головою Харківської палати кримінального суду. Став активним діячем громадського і культурного життя Харкова. Обирався членом Товариства наук при Харківському ун-ті. Виступив одним із засновників Харківського професійного театру (з 1812 - його директор), Благодійного товариства (1812), Інституту шляхетних дівчат (1812), Харківської губернської бібліотеки (1838). К.-О. був прихильником ідеї вдосконалення суспільства шляхом реформ та впливу на нього засобами літературного і театрального мистецтва. Головним творчим принципом вважав "писання з природи", орієнтацію на живу навколишню дійсність. Виступав з пропагандою народної теми в літературі, був переконаний в позастановій цінності особистості. Свої перші твори друкував у ж-лі "Украинский Вестник", який видавав у 1816-17 разом з Р.Гонорським і Є. Філоматським. Писав українською і російською мовами. В 20-х рр. виступив з комедіями - "Приезжий из столиць", или суматоха в уездном городе" (1827, опубл. 1840), "Дворянские выборы", "Шельменко-денщик" та ін. Спираючись на літературну традицію, започатковану І. Котляревським, народну пісенність і гумор, К.-О. написав популярні і досі комедію "Сватання на Гончарівці" (1835) та п'єсу "Шельменко-денщик" (1840). Українські прозові твори К.-О. поділяються на дві основні групи: бурлескно-реалістичні ("Солдатський патрет", "Мертвецький великдень", "От тобі і скарб", "Пархімове снідання", "Підбрехач", повість "Конотопська відьма") та сентиментально-реалістичні повісті ("Маруся", 1834; "Козир-дівка", 1838; "Сердешна Оксана", 1841; "Щира любов"). Серед кращих творів російською мовою - роман "Пан Халявський" (1840), повісті "Жизнь и приключения Столбикова" (1841), "Ганнуся", "Панна Сотниківна", історико-художні та етнографічні нариси "Головатый" (1839), "Украинцы" (1841), "История театра в Харькове" (1841), "1812 рік в провінції", т.зв. фізіологічні нариси - "Ярмарка" (1840), "Знахарь" (1841). Кращі твори К.-О. одними з перших представляли українську літературу європейським читачам. У 1854 в Парижі опубліковано французькою мовою "Сердешну Оксану". Твори К.-О. перекладено на польську, болгарську, чеську та ін. мови. З К.-О. листувався Т. Шевченко. Поет давав позитивні відгуки на його твори, присвятив йому вірш "До Основ'яненка" ("Б'ють пороги; місяць сходить"; 1839) та виконав ілюстрації "Знахар" і "Панна Сотниківна" до однойменних творів К.-О.

К.-О. носить почесне ім'я "батька української прози". Його повісті, сюжети яких розгортаються поза соціальними конфліктами, з ідеально-цінливими і побожними героями, є типовим зразком українського сентименталізму. Творчість К.-О. справила значний вплив на подальший розвиток української літератури, зокрема т. зв. етнографічної школи.

О. Рибак (Львів).

КЕДРИН ІВАН (справжнє прізвище - І.Рудницький; 22.4.1896-4.3.1995)- український політичний діяч і журналіст. Н. у Ходорові (тепер Львівська обл.). Навчався у гімназіях Бережан і Львова. З 1915 як вояк австрійської армії брав участь у бойових діях Першої світової війни 1914-18. У 1916 потрапив у російський полон, відбував його у таборі в Забайкаллі. Після Лютневої революції 1917в Росії переїхав у Київ, де працював в українських державних установах освіти. Згодом вступив до Армії УНР, брав участь у боях, працював референтом військової газети. З 1920 жив в еміграції. В 1923 закінчив філософський ф-тет Віденського ун-ту. Під час навчання в 1920-21 редагував разом з В. Піснячевським, В. Мурським, А. Хомиком журнал "Воля" (останні три номери - "Воля України"). Незабаром повернувся до Львова, де плідно займався журналістською діяльністю. Співпрацював у газеті "Діло", в 1925-31 - кореспондент і пресовий референт Української Парламентської Репрезентації у Варшавському сеймі, довголітній секретар Товариства письменників і журналістів у Львові. В 1937-39 К. спільно з І.Німчуком та В. Кузьмовичем редагував газету "Діло" (очолював політ. відділ газети). В 1920-30-Х рр. політична діяльність К. була тісно пов'язана з екзильним урядом УНР та найвпливовішою політичною партією в Західній Україні - Українським Національно-Демократичним Об'єднанням. Відповідав за підтримання зв'язків між УНДО і Організацією Українських Націоналістів, контакти УНДО з екзильним урядом УНР. Окупація у вересні 1939 радянськими військами західноукраїнських земель змусила К. виїхати до Кракова. З 1944 проживав в Австрії, де протягом 1946-49 очолював Українське Центральне Допомогове Об'єднання в Австрії. В 1949 емігрував у США. З 1953 до 1973 працював у редакції газети "Свобода" - найбільшого українського щоденного видання на американському континенті. Брав активну участь в політичному, науковому та громадському житті української еміграції. К. деякий час виконував обов'язки голови Президії Української Національної Ради в екзилі. Був членом ЦК УНДО, головою Спілки українських журналістів в Америці, заступником голови НТШ в

Америці, співредактор органу Об'єднання бувших вояків українців в Америці "Вісті Комбатанта", (з 1961). Помер у Нью-Джерсі (штат Нью-Джерсі, США). Автор книг: "Берестейський мир: спомини і матеріали" (1928), "Причини упадку Польщі" (1940), "Паралелі з історії України" (1971), "Життя-події-люди" (1976).

Д. Кушплір (Львів).

КЕДРОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (13.8.1890 -13.3.1970) - український військовий і громадсько-політичний діяч, журналіст, полковник Армії УНР. Н. на Херсонщині. Належав до Української Партії Соціалістів-Революціонерів, член Центрального Комітету партії. У 1917-18 К. входив до складу Української Центральної Ради. В червні 1917 на Другому Всеукраїнському військовому з'їзді обраний членом Українського Генерального Військового Комітету, згодом - заступник голови комітету. 13.5.1919 К. за наказом Головного Отамана С. Петлюри очолив державну військову інспекцію, яка мала завершити реорганізацію Армії Української Народної Республіки та зміцнити військову дисципліну в частинах. З осені 1919 до 1921 К. - посол УНР в Латвії, Естонії та Фінляндії. В 1921 переїхав у Відень. У першій пол. 1920-Х рр. К. активно співпрацював із Спілкою Українських Журналістів у Європі, з 1926 жив в еміграції у США. В 1926-33 - співредактор щоденної газети "Свобода". Працював керівником українського відділу радіостанції "Голос Америки" (1955-63) у Вашингтоні. Помер у Нью-Йорку. Автор спогадів "Обриси минулого" і "1917-ИЙ рік" (1966).

КЕЙСТУТ (Кейстутіс;1297-15.8.1382)-князь тракайський (трокський) і жемайтійський (1345-82). Син Великого князя Литовського Гедиміна. Володів землями в Західній Литві. В 1345 К. вигнав з Вільнюса свого брата Євнута і правив у Великому князівстві Литовському разом з старшим братом Великим князем Литовським Ольгердом. У 1352 до володінь К. була приєднана Берестейська земля. Вів успішну боротьбу проти Тевтонського ордену, В 1370 об'єднані сили князів К., Ольгерда з українськими князями розбили хрестоносців біля Рудави недалеко Кенігсберга (тепер Калінінград, Росія). У 50-60-Х рр. 14 ст. брав участь у захопленні Чернігово-Сіверської (1355-56), Київської (1362), Подільської (1363) і Волинської земель. Після смерті Ольгерда (1377) К. визнав Великим князем Литовським його молодого сина Ягайла, однак незабаром виступив проти нього, вигнав його з Вільнюса і захопив великокнязівську владу. В 1382 був схоплений за наказом Ягайла і вбитий у Кревському замку.

М. Ерстенюк (Львів).

КЕЛЛЕР ФЕДІР (1857 - 20.12.1918) - російський генерал. У 1914-15 командував 10 кавалерійським полком російської армії, відомого своїми погромами в Галичині. В період Гетьманату перебував у Києві. Після проголошення гетьманом П. Скоропадським федеративного зв'язку з Росією призначений 8.11.1918 командуючим Збройними Силами Української Держави. К., будучи таємним прихильником відновлення "єдиної і неделимої Росії", одразу ж здійснив ряд антиукраїнських акцій - скасував українські організаційні статuti в армії і запровадив старі - царські, наказав закрити Український клуб у Києві та заарештувати ряд відомих українських діячів, санкціонував нищення пам'яток національної культури в місті. К. намагався встановити зв'язок з армією ген. А. Денікіна та готував замах на П. Скоропадського. 27.11.1918 І К. було усунено з посади і на його місце призначено ген. Долгорукого. У грудні 1918 заарештований українськими республіканськими військами і розстріляний.

КЕНІГСБЕРЗЬКИЙ ЛІТОПИС (Радзивілівський) - ілюстрований літописний звід, що містить "Повість минулих літ" в редакції близькій до Лаврентіївської (до І її О), далі -відомості з південноруських літописів, а з серед. 12 ст. до 1206-літопис подій у Володимиро-Суздальській Русі. Зберігся у західноруському (можливо, смоленському) списку кінця 15 ст., який, на думку більшості дослідників, є копією літопису І3 ст. (відредагованого літопису Переяславля Суздальського), що мав в своїй основі володимирський звід 1212, складений з використанням володимирського зводу кінця 12 ст. і літопису Переяслава Дніпровського. Цінним історичним джерелом є вміщені в К.л. 617 кольорових мініатюр, що значною мірою повторюють мініатюри зводів 13 ст., творці яких, ймовірно, використовували також найстарші ілюстровані рукописи з Києва або Переяслава. Список К.л. зберігався у князів Радзивілів, з -1668 у Кенігсберзькій бібліотеці (звідси і назва). В серед. 18 ст. за ініціативою президента Російської АН К. Розумовського (пізнішого гетьмана України) переданий до бібліотеки АН у Петербурзі. В 1902 видано його фотомеханічну репродукцію.

Я. Ісаєвич (Львів).

КЕРЕНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ [22.4(4.5).1881 - 11.6.1970] - російський політичний і державний діяч, глава Тимчасового Уряду(1917). Н. у Сибірську, В 1904 закінчив юридичний ф-тет Петербурзького ун-ту, працював адвокатом. У 1912-17- депутат ІV Державної Думи, де входив до фракції трудовиків,а згодом і очолив її. Після Лютневої революції 1917 в Росії - заступник голови виконкому Петербурзької Ради. 2(15).3.1917 увійшов до складу Тимчасового Уряду, де займав пости міністра юстиції (березень-травень 1917), воєнного і морського міністра (травень-вересень), з 8(21).7-міністр-голова (прем'єр-міністр). Після розгрому корніловщини 30.8(12.9) призначений верховним головнокомандуючим. Намагався лавірувати між

різними політичними силами з метою збереження Російської імперії. До революції виступав проти національної політики царизму і переслідувань української мови. Однак до розгортання на поч. 1917 національно-визвольного руху в Україні поставився негативно. В червні 1917 К., будучи військовим міністром, заборонив проведення Другого Всеукраїнського Військового з'їзду (див. Всеукраїнські Військові з'їзди 1917). 29-30.6(12-13.7).1917 очолював російську делегацію (М.Терещенко та І.Церетелі) на переговорах з представниками Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату у Києві, Російська делегація зобов'язалася визнати Центральну Раду державним органом влади в Україні. Проте вже 3(17).8.1917 К. видав Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату, яка значно обмежувала автономні права України. К. неодноразово у своїх публічних промовах звинувачував українських державних діячів у "розвалі Росії". Після жовтневого перевороту у Петрограді 1(14).11 виїхав на Дон. У 1918 емігрував у Францію, з 1940 жив у США. В еміграції займався політичною діяльністю. Відстоював ідею побудови демократичної Росії на федеративних засадах. Помер у Нью-Йорку.

"КЕРЗОНА ЛІНІЯ" - умовна назва лінії, яку Найвища Рада держав Антанти прийняттям "Декларації Верховної Ради союзних і об'єднаних держав з приводу східного кордону Польщі" визнала 8.12.1919 східним кордоном Польської держави. Проходила від Гродно на Ялівку, Немирів, Брест-Литовськ, Дорогуськ-Устилуг, на схід від Хрубешова через Крилув і далі на захід від Рави-Руської I на схід від Перемишля до Карпат. "К.л." не відповідала етнічним кордонам Польщі, а залишала під контролем Варшави значну частину українських етнічних територій (Посяння, Підляшшя, Холмщину й Лемківщину), на що постійно вказували представники делегації Української Народної Республіки на засіданнях територіальної комісії Паризької мирної конференції 1919-20. 10.7.1920 польська делегація на конференції в Спа (Бельгія), враховуючи становище на фронті під час польсько-радянської війни 1920, погодилася визнати цю лінію східним кордоном Польщі. 12.7.1920 міністр закордонних справ Великобританії Дж.-Н. Керзон направив більшовицькому уряду у Москві ноту з пропозицією припинити наступ Червоної Армії на цій лінії (звідси назва "К.л."). Внаслідок воєнних операцій на фронті у вересні-жовтні 1920 та польсько-радянських переговорів у Ризі (див. Ризький мирний договір 1921) кордон між УСРР і Польщею проходив далеко на схід від "К.л.". За рішеннями Ялтинської конференції 1945 "К.л." була покладена в основу після воєнного польсько-радянського територіального розмежування. Договір між СРСР і Польщею, підписаний 6.8.1945 у Москві, встановлював радянсько-польський кордон з відхиленнями на 17-30км від "К.л." на користь Польщі. За умовами цього договору значна частина українських етнічних земель (Лемківщина, Холмщина, Посяння і Підляшшя) залишилися у складі Польщі.

КИБАЛЬЧИЧ МИКОЛА ІВАНОВИЧ [19(31).10.1853 - 3 (15).4.1881]- визначний український винахідник, член "Народної Волі". Н. у м. Коропі Кролевецького повіту Чернігівської губернії (тепер Чернігівська обл.). У 1869-71 вчився у Новгород-Сіверській гімназії. З 1871 навчався у Петербурзькому інституті інженерів шляхів сполучення, з 1873 - у Медико-хірургічній академії. Протягом 1875-78 К. відбував ув'язнення в Лук'янівській тюрмі за революційну пропаганду серед селян Київської губернії. Після звільнення у травні-червні 1879 входив до групи "Свобода або смерть", що утворилася у складі організації "Земля і Воля". З серпня 1879 належав до "Народної Волі". К. за дорученням виконавчого комітету організації розробляв і виготовляв вибухові пристрої для замахів на Олександра П. Заарештований 17(29).3.1881 у Петербурзі та засуджений до страти. В тюрмі розробив проект літального апарату для польоту в космос. У проекті розглядалися такі технічні питання, як влаштування порохового ракетного двигуна, управління ракетним апаратом шляхом зміни кута напряму двигуна, забезпечення надійності польоту тощо. Страчений (повішений) разом з ін. учасниками замаху на царя. Іменем К. названо кратер на зворотньому боці Місяця.

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ (Київська Академія) - один з перших загальноосвітніх вищих навчальних закладів у Східній Європі. Бере свій початок від заснованої у 1615 Київської братської школи, яка відігравала важливу роль у боротьбі проти національно-культурного гніту українського народу. В 1632 до неї була приєднана школа при Києво-Печерській Лаврі, заснована в 1631 (див. Лаврська школа). Об'єднаний навчальний заклад дістав назву Києво-Братської Колегії (або на честь його покровителя П. Могили) Києво-Могилянської Колегії. Сучасники прирівнювали колегію до академій (університетів), проте юридична назва академії була закріплена лише в 1701. Кількість учнів колегії в 1700 досягала двох тисяч, пізніше коливалася в межах 500-1200. Значну частину їх склали сини міщан, козаків, селян. Академія поділялася на 7 (у 18 ст.-на 8) класів ("шкіл"). Вищу ступінь навчання складали "школи - риторики і поетики" (тут вивчалися науки гуманітарного циклу), дворічна "школа філософії" (гуманітарні і природничі науки), чотирирічна "школа богослів'я". Лекції читалися переважно на латинській мові. Багато викладачів, переборюючи наслідки середньовічної схоластики, орієнтувалися на досягнення педагогіки гуманізму. В їх лекціях простежувалися елементи раціоналізму та матеріалістичного сенсуалізму. Глибоко та оригінально розроблялися в К.-М.А. проблеми логіки, семіотики, психології. В академії проводилися публічні наукові виступи, ставилися вистави.

Видатними просвітителами були професори академії І. Гізель, Ф. Прокопович, С. Яворський, М. Козачинський, Г. Кониський. У 1734 в академії вчився М. Ломоносов. Вихованцями К.-М.А. були Є. Славинецький, С. Полоцький, Г.Сковорода, Я. Козельський, гетьман України І.Самойлович. У 17 ст. філіали академії діяли у Вінниці, Гощі, Кременці, Яссах (Молдавське князівство), за її зразком були створені колегії у Чернігові (1701), Харкові (1726), Переяславі (1738). У 18 ст. досвід К.-М.А. широко використовувався при організації середніх і вищих навчальних закладів Росії. Вихованці академії зробили внесок у розвиток освіти в Білорусії, Молдавії, південних слов'ян.

Академія діяла до 1817. Історичне значення К.-М.А. полягає в тому, що вона була значним освітнім і науковим центром України, сприяла поживленню культурного життя та зміцненню міжнародних зв'язків.

Я. Ісаєвич (Львів).

КИСВО-МОГИЛЯНСЬКА КОЛЕГІЯ - див. Києво-Могилянська Академія.

КИСВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА - один із найбільших та найдавніших чоловічих монастирів на українських землях. Заснований бл. 1051 ус. Берестове, недалеко від Києва, на правому березі Дніпра. Засновником монастиря вважається св. Антоній Печерський. Першим відомим ігуменом К.-П.Л. був згаданий у історичних джерелах монах Варлаам (1061), після цього монастирську братію очолив св. Феодосій Печерський. Впродовж 11-13 ст. монастир був найбільшим церковним осередком Київської держави. З 12 ст. одержав назву лаври. Відіграла важливу роль у культурному житті Київської держави. Тут велось давньоукраїнське літописання, було налагоджене переписування книг, існував шпиталь для убогих та калік, розвивалась мозаїчна та ювелірна справи, У перших століттях свого існування К.-П.Л. неодноразово зазнавала руйнувань: у 1096 - половецькими ордами, у 1169 - владими́ро-суздальськими військами Андрія Боголюбського; у 1203 загонами князя Рюрика Ростиславича та чернігівськими князями; у 1240 - монголо-татарськими ордами хана Батия. Однак, кожного разу монастир знову відновлювався і ставав все більш відомим. Ще більше зросло значення К.-П.Л. в період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського, а з 1569 - Речі Посполитої. Незважаючи на знищення монастиря, під час нападу кримських татар у 1482, він швидко відродився; в 1598 офіційно одержав статус лаври (об'єднувала 6 монастирів) та права ставропігії від Константинопольського Патріарха. Після Берестейського церковного собору 1596 (див. Берестейська унія 1596) тривалий час велися суперечки між греко-католиками та православними за володіння лаврою, які завершилися 1613 переходом лаври у власність православної церкви. В цей період К.-П.Л. продовжувала залишатися центром українського культурно-освітнього життя. Тут укладався започаткований у 13 ст. "Києво-Печерський Патерик" - важливе джерело до історії українських земель, У 1615 архімандрит монастиря Є.Плетенецький заснував при монастирі друкарню. У 17 ст. було опубліковано 117 видань, серед яких - твори П.Могили, І. Гізеля, Л.Барановича, І.Галятівського та інших відомих авторів. В 1631 митрополит П. Могила відкрив при К.-П.Л. школу (див. Лаврська школа), яка об'єднавшись із школою Київського братства дала початок Києво-Могилянській Академії. Після включення України до складу Московської держави, у другій пол. 17 ст., розпочався наступ на права К.-П.Л. з боку Московських Патріархів, У 1688 лавра дістала права ставропігії від патріарха і була вилучена з-під юрисдикції Київського митрополита. У 1720 царський уряд заборонив друкувати книжки українською мовою, що принесло значні збитки монастирю. В 1786 секуляризовано лаврські маєтки (монастир переведена на державне утримання), скасовано стародавнє правило, коли вся братія обирала Духовний Собор, який управляв справами К.-П.Л. Поступово проводилась політика русифікації монастиря, як і всього церковного життя в Україні. Після встановлення радянського режиму в Україні К.-П.Л. постійно зазнавала репресій з боку органів влади. У 1921-22 більшість коштовностей та мистецьких цінностей лаври було конфісковано.

На території лаври за її багатовікову історію створився цілісний архітектурний ансамбль. Найдавнішими пам'ятками були Успенський собор (1073-78, зруйнований радянськими підпільниками 3.11.1941) та Троїцька надбрамна церква (1108). Ряд церков було споруджено у 16-18 ст. на кошти українських гетьманів та представників козацької старшини. Велика лаврська дзвіниця (висота 96,5 м) зведена у 1731-45 архітектором Г.Шеделем, ряд споруд побудовані за проектами лаврського архітектора С.Ковніра. 26.9.1936 територію К.-П.Л. було оголошено державним історико-культурним заповідником, всі її цінності націоналізовано. На його території (всього 22 га) знаходиться понад 30 пам'яток архітектури, функціонують ряд відомих музеїв, у т.ч. Музей історичних коштовностей України та ін. У повоєнні роки знищені війною лаврські споруди були відбудовані і реставровані. Відновлено діяльність чоловічого монастиря Руської Православної Церкви. У другій пол. 1980-Х рр. частина території та будівель К.-П.Л. була передана церкві. Тепер на території К.-П.Л. знаходиться резиденція глави Української Православної Церкви (у канонічній єдності з Московським Патріархатом).

КИСВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК - видатна рукописна церковно-літературна пам'ятка першої пол. 13 ст., збірник творів про історію Києво-Печерської Лаври та перших її подвижників. Створений після 1215, але не пізніше 1230. Відомий з двох рукописних збірок 15 ст.- Тверської (1406; т. зв. Арсенівська) та Київської (1462; т. зв. Касіанівська). Незважаючи на наявність сюжетів і мотивів перекладних патериків (описання життя ченців певного монастиря) Єгипетського, Афонського, Синайського, Єрусалимського, Скитського, "К.-Л.П." відзначається яскравою самобутністю. Основу "К.-П.П." склали послання єпископа Сімеона (Симеона) печерському ченцю Полікарпу та звернення Полікарпа до ігумена Лаври Акіндіна, а також Лаврський літопис 1076 "Про перших чорноризників лаврських". Пізніше до "К.-П.П." увійшло "Житіє Феодосія ігумена печорського" (складене Нестором бл. 1091) і "Казання про створення Печорської церкви". Патерик прославляв будівників і живописців (зокрема, Алімпія), окремих діячів Києво-Печерського монастиря. Поряд з реальними відомостями про життя в монастирі, ставлення князів до монастиря, роль варягів у культурному житті, про приватні бібліотеки ченців подаються і фантастичні оповідання (чорти виконують накази святого тощо). Відомо близько двохсот списків патерика. Справив значний вплив на розвиток жанру "патерик".

Вперше надрукований в 1635, вдруге - у друкарні Києво-Печерської Лаври в 1661. "К.-П.П." - один з найвизначніших творів староукраїнської літератури, цінне історичне джерело для вивчення подій історії України 11-13 ст.

О.Рибак (Львів).

КИЇВСЬКА БРАТСЬКА ШКОЛА - одна з найвизначніших братських шкіл в Україні у 17 ст. Заснована Київським Богоявленським братством у 1615. Статут К.б.ш. був затверджений у 1620 за зразком статуту Львівської братської школи. Школу могли відвідувати вихідці з різних суспільних станів - шляхта, козаки, міщани. Учні вивчали мови: грецьку, тодішню українську, латинську, польську, а також граматику, риторику, піїтику, початки філософії і богослов'я, арифметику, астрономію і музику. Ректорами школи були Й. Борецький (1615-18), М. Смотрицький (бл. 1620), К. Сакович (1620-24). З К.б.ш. вийшло чимало видатних українських діячів 17 ст., зокрема письменники С. Косов, С. Почаський та ін. Школа відіграла значну роль у розвитку національно-культурного життя України, активно протистояла намаганням польського уряду колонізувати українське населення. В 1632 її було об'єднано з Лаврською школою П.Могили і започатковано Києво-Могилянську Колегію (згодом з 1701 - Києво-Могилянська Академія).

О. Рибак (Львів).

КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА - див. Київська Русь

КИЇВСЬКА КОЗАЧЧИНА 1855 - масовий селянський рух у Київській губернії в 1855, спрямований проти національної і соціальної політики російського уряду в Україні. Приводом до селянських виступів послужило опублікування під час Кримської війни 1853-56 царського маніфесту, який закликав формувати народне ополчення і вирушати на війну. Серед селян Київщини почали поширюватися чутки про те, що, записавшись в ополчення (в "козаки"), вони будуть звільнені від кріпосної залежності і одержать поміщицькі землі та майно. Селяни складали списки "вільних козаків", відмовлялися відробляти панщину і виконувати розпорядження місцевої адміністрації, створювали власні виборні органи самоврядування ("сільські громади"). Масовий селянський рух розпочався в лютому 1855 у Васильківському повіті і незабаром охопив 8 з 12 повітів Київської губернії (понад 500 сіл). Ватажками К.к. були В. Бзенко, І. та М. Бернадські, М. Гайденко, П. Швайка та ін. На придушення "козаччини" російський уряд кинув регулярні війська. У ряді сіл сталися криваві сутички селян з військами, найбільші з них - у містечках Корсуні й Таганчі (Канівський повіт) та селах Березні (Сквирівський повіт), Биковій Греблі (Васильківський повіт), Яблунівці. Виникнувши на соціальному ґрунті, К.к. поступово набула і рис національно-визвольного руху, що вилилося у бажання відновити козацтво як суспільний стан і військово-формування.

КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ - одна з церковних провінцій Константинопольського Патріархату, що утворилася в результаті хрещення України-Русі Володимиром Святославичем у 988. Точна дата заснування К.м. та імена перших митрополитів залишаються невідомими. За однією з версій, першим ієрархом був грек Михаїл. Однак ряд дослідників дотримуються думки, що ним був Леон чи Леонтій (п. 1004) або єпископ Настас Корсунянин. Першим Київським митрополитом, про якого згадують історичні джерела, став сучасник Ярослава Мудрого грек Теопемп (1037-48). Духовна влада К.м. поширювалася на всі єпархії, що були утворені на землях Київської держави. Напередодні монголо-татарської навали їх було 16, з них 10 - на етнічно українських землях: київська, чернігівська, білгородська, володимиро-волинська, турівська, переяславська, перемишльська, галицька та ін. Протягом домонгольського періоду відомими є 22 Київських митрополити, більшість з них були греками, присланими Константинопольськими патріархами. Вихідцями з земель Київської держави були митрополит Іларіон (1051-62), Єфим (1089-97; невідомо чи був затверджений патріархом), Климентій Смолятич (1141 -54) та Кирило II (1233-36; невідомо чи був затверджений Патріархом). К.м. користувалася значною автономією у складі Константинопольської Патріархії.

Після зруйнування Києва монголо-татарами київські митрополити обрали місцем свого перебування Владимир на Клязьмі. Це призвело до послаблення їхнього зв'язку з українськими землями та змусило галицько-волинських князів розпочати процес утворення окремої Галицької митрополії. В 14-15 ст. на українські та білоруські землі у складі Великого князівства Литовського поширювалася духовна влада митрополитів, які, перебуваючи у Москві, продовжували вживати титул "митрополит Київський і всієї Русі", їх намагалися використати у своїх політичних цілях московські князі. Це стало причиною того, що у 1458 утворилася К.м., незалежна від Московських митрополитів. Київські митрополити другої пол. 15 ст. були прихильниками Флорентійської унії 1439 про об'єднання католицької та православної церков і підтримували зв'язки з Римськими Папами. Згодом ці відносини були перервані, і К.м. вступила в період глибокої кризи, яка привела до укладення Берестейської унії 1596. В результаті цього акту митрополит М.Рогоза, який перейшов на бік унії, оголосив К.м. греко-католицького віровизнання. З 1596 до 1620у Києві існувала лише уніатська митрополія. У 17 ст. Київськими греко-католицькими митрополитами були М.Рогоза (1596-99), І.Погій (1599-1614), В.Рутський М-37), Р. Корсак (1637-42), А. Селява (1642-55), Г.Копенда (1655-74), К. Жоховський (1674-93), Л. Заленський (1694-1708). На поч. 13 ст. до складу Київської греко-католицької митрополії входили 9 єпархій: Київська, Полоцька, Смоленська, Турово-Пинська, Берестейсько-Володимирська, Холмсько-Белзька, Перемисько-Самбірсько-Сяноцька (перейшла на унію 1692), Львівсько-

Галицько-Кам'янецька (перейшла на унію 1700) та Луцько-Острозька (перейшла на унію 1702). Після церковного собору в Ужгороді 1646 частина православного духовенства на Закарпатті також прийняла унію з Римом, але юридичне не підпорядковувалася Київському митрополитові.

У 18 ст. головними завданнями греко-католицьких Київських митрополитів була оборона прав церкви від латинських впливів та польської і російської влади. Тоді ж греко-католицька церква починає відігравати дедалі активнішу роль у справі українського національного відродження. Особливо важливе значення в оформленні церковно-обрядового, духовного та культурного обличчя церкви мав Замойський синод 1720. З 1705 до 1838 було одинадцять Київських католицьких митрополитів, дев'ять з яких носили титул Київських митрополитів, а два останні вважалися папськими легатами для з'єднання з Римом вірних у межах Російської імперії. Внаслідок першого поділу Речі Посполитої (1772) Київська католицька митрополія була поділена на три частини: в межах Речі Посполитої залишилися єпархії Київська, Володимирсько-Берестейська, Луцька, Пинська і частина Холмської; до Росії відійшла єпархія Полоцька, а до Австрії - Львівська, Перемишльська і частини Кам'янецької, Луцької та Холмської єпархії.

Внаслідок другого і третього поділів Речі Посполитої (1793, 1795) із переходом більшої частини українських і білоруських земель до складу Російської імперії почалися постійні переслідування греко-католицької церкви, що закінчилися у 1839 її ліквідацією. Греко-католицька церква продовжувала існувати лише в межах Австрійської імперії, де у 1805 була відновлена Галицька митрополія. Київськими греко-католицькими митрополитами 18- першої пол. 19 ст. були Ю. Винницький (1708-13), Л. Кишка (1714-28), А. Шептицький (1728-46), І. Гребницький (1748-62), П. Володкович (1762-78)*, Л. Шептицький (1778-79; був адміністратором митрополії з 1768). Я. Смогожевський(1780-88), Т.Ростоцький (1788-1805), Г. Лісовський (1806-14), Г.Коханович (1814), Й.Булгак (1814-38).

Незважаючи на те, що після Берестейської унії 1596 права та привілеї К. м. були передані польським королем Сигізмундом III Вазою греко-католицькій митрополії, вона не припинила свого існування. Спочатку її справами управляли екзархи, іменовані Константинопольськими Патріархами, а у 1620 завдяки вимогам українського козацтва на чолі з гетьманом П.Сагайдачним в Україні було відновлено православну ієрархію. Київським митрополитом став Й. Борецький (1620-31). Православна К.м. була визнана польськими урядом у 1632. Православними Київськими митрополитами 17 ст. були І. Копинський (1631-33), П. Могила (1633-47), С. Косів (1647-57), Д. Балабан (1657-63), Й. Тукальський-Нелюбович (1663-75). У 1675-85 містоблюстителем митрополіччю Київської кафедри був чернігівський архієпископ Л. Баранович. У 1685 митрополитом став Г. Святополк-Четвертинський (1685-90), який прийняв посвяту в Москві з рук Патріарха Йоакима, склав присягу на вірність і підпорядкував К.м. Московській Патріархії. З 1688 було заборонено вживати титул "Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі". У 1721 згідно з "Духовним Регламентом" К.м. була формально ліквідована як автономна церковна область і стала звичайною єпархією Московського Патріархату. В 1722-43 у Київських митрополитів було відібрано митрополічий титул, і вони залишалися тільки архієпископами. За Катерини II у 1770 з титулу "митрополит Київський, Галицький і Малої Росії" було вилучено слова "і Малої Росії". Якщо у 18 ст. більшість Київських митрополитів були за походженням українцями, то у 19 ст. К.м. керували переважно росіяни.

Після утворення в 1919р. УАЦ і затвердження її самостійності Всеукраїнським церковним собором у 1921р. її глава членувався "митрополит Київський і всієї України". Цей титул носили митрополити В. Липківський (1921-27) та М.Борецький (1927-30). Внаслідок ліквідації радянською владою УАПЦ українська К.м. припинила існування. Після Другої світової війни К.м. стала складовою частиною Московського Патріархату, як Екзархат Руської Православної Церкви в Україні.

КИЇВСЬКА РУСЬ (Київська держава) - назва давньоукраїнської держави з центром у Києві, яка виникла на рубежі 8-9 ст. внаслідок тривалого процесу економічної, політичної та етнокультурної консолідації східнослов'янських племінних князівств і у різних формах існувала до серед. 13 ст. К. Р. займала територію Східної Європи від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, від Сяну на Заході до Волги та Оки на сході, її площа становила близько 800 тис. кв. км. У історії К.Р. можна виділити три послідовних періоди: 1) Період становлення та еволюції державних структур, що хронологічно охоплює кін. 8-І О ст. Протягом 6-8 ст. союзи слов'янських племен еволюціонували у протодержавні утворення - племінні князівства. Писемні джерела зафіксували існування додержавних об'єднань дулібів, білих хорватів і полян. Арабські автори називають три додержавні утворення східних слов'ян - Куявія, Славія та Артанія. Сучасні дослідники ототожнюють Куявію із Київською землею, Славію - із Переяславською, а Артанію - з Тмутороканню, Черніговом або Перемишльською землею. Племінні князівства стали фундаментом формування державності у східних слов'ян. Цей процес найбільш інтенсивно відбувався у Середньому Подніпров'ї впродовж 8 - сер. 9 ст. У цей час сформувалося державне об'єднання Руська земля, у яку початково увійшли землі полян, древлян і сіверян. Назва "Русь" - місцевого, середньодніпровського походження. У 60 - поч. 80-х рр. 9 ст. у Києві правили князі династії, що веде свій початок від князя Кия - Аскольда і Діра, Київський князь Аскольд організував перший похід Русі на столицю Візантії Константинополь (860), після чого відносини між обома державами розвивалися на засадах рівноправності. У північних землях Русі процес формування державності прискорився після покликання на князювання у 862 трьох братів - князів Рюрика, Синеуса і Трувора (див. Норманська теорія). Після смерті Рюрика (879) його

наступник Олег у 882 убив київських князів Аскольда і Діра, й проголосив Київ столицею об'єднаної держави: "Се буде мати градам руським". Влада київського князя поширилася на периферійні землі Русі. Князь Олег організував похід на Візантію (907), що завершився укладенням вигідних для Русі договорів 907 і 911. Син Рюрика князь Ігор підкорив племінні княжіння уличів і древлян, підтвердив умови попередніх договорів з Візантією (944), здійснив успішні походи на Кавказ. За його правління на Русь вперше напали печеніги (915). Князь Ігор загинув під час полюддя у Древланській землі (945). Дружина Ігора - княгиня Ольга придушивши Древлан повстання 945, провела перші державні реформи, які впорядкували процес збору і розміри данини із підвладних Києву земель. Княгиня Ольга прийняла християнство, здійснила дві подорожі до Візантії (946, 957), вислала посольства до німецького імператора Оттона I з проханням висвячення єпископів на Русь.

Великий князь Київський Святослав Ігорович провів ряд успішних походів проти в'ятичів, Волзької Булгарії, Хозарського каганату, ясів і касогів (965-967) на Балкани (968-971). Святослав прагнув перенести столицю Русі у м. Переяславець на Дунаї, однак, після Доростольської оборони був вимушений повернутися на Русь. Князь загинув у бою з ордою печенізького хана Курі поблизу дніпровських порогів у 972, 2) Період найбільшого піднесення і розвитку К.Р. (кін. 10-11 ст.). Після тривалої боротьби між синами князя Святослава київський стіл зайняв його син Володимир Святославич. Володимир ліквідував владу племінних князів і замінив її практикою посадження у землях Русі своїх синів. Князь заклав систему оборони південних кордонів держави, відбивав напади печенігів. Після спроби проведення язичницької реформи (980), Володимир запровадив у 988 християнство як державну релігію. За князювання Великого князя Київського Ярослава Мудрого проведено ряд важливих державних реформ. Найбільше значення мало укладення збірника законів "Руська Правда", які регулювали усі відносини давньоукраїнського життя. Ярослав Мудрий проводив активну зовнішню політику, уклав ряд вигідних для Русі династичних шлюбів своїх дітей з іноземними володарями. У 1054 князь узаконив "горизонтальну" практику успадкування великокнязівського столу (старійшинство) призначив першого руського митрополита Іларіона, сприяв розвитку науки і культури. У роки правління Ярослава Мудрого К.Р. досягла найбільшої могутності.

3) Період політичної роздробленості К.Р. (кін. II - сер. ІЗ ст.). Ріст великого феодалного землеволодіння, зростання кількості міст, закріплення Рюриковичів у окремих землях Русі, міжусобиці і вторгнення кочівників привели до політичного дроблення країни. На Любецькому з'їзді 1097 князі узаконили принцип "отчинного старійшинства" в успадкуванні влади у землях Русі. У давньоукраїнській державі продовжували наростати відцентрові тенденції, влада київського князя стала номінальною. Лише Володимирі Мономаху та його синові Мстиславу Володимировичу вдалося утримати єдність земель Русі. У другій пол. 12 ст. зростають суперечності між окремими князівствами, наслідком яких стали численні міжусобні війни. Українські князівства об'єднувалися на короткий час під владою галицько-волинських князів Романа Мстиславича та його сина Данила Романовича Галицького. Навала орд монголо-татарського хана Батия (1240) завершила процес розпаду К.Р.

Провідне місце в економіці К.Р. посідало сільське господарство, яке розвивалося у відповідності до природних умов. У лісостеповій зоні К.Р. застосовувалась вогнево-підсічна система обробки землі, у степовій - перелога. Давньоукраїнські землероби використовували досконалі знаряддя праці: плуг, борони, заступи, коси, серпи. Сіяли злакові і технічні культури. Значного розвитку досягло скотарство. Зберігали своє значення мисливство, рибальство, бортництво. Початкове в К.Р. переважало землеволодіння вільних общинників. З кін. II ст. формується і зростає князівське землеволодіння - вотчини. Важливе місце у господарстві К.Р. займало ремесло. У цей час відомо понад 60 і видів ремісничих спеціальностей. Через територію К.Р. проходили торгівельні шляхи "із варягу греки", що з'єднували Русь із Скандинавією і країнами чорноморського басейну, "соляний" (у Галичину), "залозний" (на Кавказ), Київ-Регенсбург (у Західну Європу). В К.Р. розпочато карбування монет - срібників і златників. Зростала кількість міст - від 20 - 9-10 ст., 32-11 ст. до 300 у 13 ст.

Політична і адміністративна системи Київської Русі базувалися на князівсько-дружинному устрої при тривалому збереженні органів самоуправління міських і сільських громад (див. Віче). Громади об'єднувалися у волості - адміністративно-територіальні одиниці, у які входили міста та сільські округи навколо них. Групи волостей об'єднувалися в землі. К.Р. сформувалась як одноосібна монархія. В 12-13 ст. форма держави змінилася. Відносини між окремими князівствами розвивалися на засадах федерації або конфедерації. На чолі держави стояв київський князь, який зосереджував в своїх руках всю повноту законодавчої, виконавчої, судової й військової влади. Внутрішнє управління державою здійснювали численні княжі управителі (посадники, тисяцькі, дворецькі, тивуни тощо). Князівська влада спиралася на постійну військову організацію - дружину. Дружинникам-посадникам доручалися в управління окремі волості, міста і землі. Народне ополчення ("вої") формувалося за десятковим принципом. На чолі окремих підрозділів стояли десятник, соцький, тисяцький. "Тисяча" становила військово-адміністративну одиницю. Соціальна структура К.Р. відповідала її економічній системі. До панівного стану входили бояри, воєводи, тисяцькі, соцькі, печатники, покладники, тіуни, огнищани, сільські старости, міська верхівка - "мужі градські". Вільна категорія сільських виробників називалася смерди. Феодално-залежним населенням у К. Р. були рядовичі, закупи та ізгої. Холопи і челядь перебували на становищі рабів. У 990 на Русі засновано митрополію з центром у Києві, яка підпорядковувалась Константинопольському Патріархові. В усіх землях існували єпископії, що ділилися на парафії. Протягом 11-13 ст. було засновано десятки монастирів, зокрема Києво-Печерський монастир (див. Києво-Печерська Лавра).

Праці сучасних істориків, етнографів і лінгвістів доводять, що К. Р. була давньоукраїнською державою. Український етнос формувалася на території Київської, Дrevлянської, Чернігівської, Переяславської, Галицької і Волинської земель. За цими землями закріпилася назва "Україна". Колонізуючи північні землі слов'янське населення змішалося з угро-фінськими племенами. Північно-західні і північно-східні союзи племен стали основою формування білоруського і російського народів. У період політичного роздроблення К. Р. мовно-культурні відмінності українського, білоруського і російського народів ще більше поглибилися. Поруч зі слов'янами на території К. Р. проживали понад 20 народів: на півдні - печеніги, половці, торки, берендеї, каракалпаки; на північному заході - литва і ятвяги; на півночі і північному сході - чудь, весь, меря, мурома, мордва, черемиси, перм, ям, печората інші угрофінські народи. У містах К. Р. існували колонії німців, поляків, євреїв, вірмен, готів, варягів.

Високого рівня досягла культура К.Р. Ще до 9 ст. місцеве населення користувалося абеткою із 27 літер (класична кирилиця нараховує 43 літери). Для письма використовувались береста і пергамент. Прекрасними зразками писемності на Русі є Остромирове Євангеліє (1053-56), Ізборники Святослава (1073-76). У роки правління Володимира Святославича у Києві, Новгороді та інших містах засновано перші школи. У 1086 онука Ярослава Мудрого Анна Всеволодівна заснувала у Києві при Андріївському монастирі жіночу школу. При Софії Київській Ярослав Мудрий створив першу бібліотеку. Розвивалося літописання і література. У Києві було укладено перший літописний звід 1037-39, тут редагувалась "Повість минулих літ". До визначних літературних пам'яток належать "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона, "Повчання" Володимира Мономаха, "Слово о полку Ігоревім" та ін. Визначними філософами К.Р. були митрополит Іларіон, Климентій Смолятич, Кирило Турський, Феодосій Печорський, Лука Жидята та ін. Високого рівня розвитку досягли природничі науки: математика, астрономія, географія, ботаніка. В 11 ст. на Русі засновано перші лікарні. Широке визнання здобули лікарською практикою ченці Києво-Печерського монастиря Антоній, Агапіт, Пимен; лікарі Іоан Смера, Петро Сіріанин, Февронія. Княгиня Євпраксія Мстиславівна уклала лікарський трактат "Мазі". Одне з провідних місць у мистецтві К.Р. належить архітектурі, що у своєму розвитку пройшла ряд періодів. К.Р. витворила унікальний тип споруд, у яких поєднувалися передові досягнення будівничих інших країн і самобутній національний стиль. Відомий зодчий Петро Милогій досягнув вершин дерев'яного зрубного будівництва. До визначних пам'яток церковного будівництва (хрестово-купольні багатоніфні храми) належала Десятинна церква (989-996), Спаський собор у Чернігові (1036), Софійські собори у Києві (1037), Новгороді (1045), Полоцьку (серед. 11 ст.). У 12 ст. сформувалися оригінальні київський, галицький, новгородський, судзальський будівельні стилі. У церковному будівництві широко використовувалися фрески і мозаїки. Визначним майстром іконопису був Алімпій Печерський. Київські майстри оволоділи багатьма видами ювелірного мистецтва: зернь, скань, чернь, перегородчата емаль. Важливу роль у К.Р. віддавалася музичному мистецтву, відомі декілька видів струнних, духових і ударних інструментів, що побутували у 10-13 ст. Широкого поширення набуло мистецтво скоморохів та співців. Культура К.Р. заклала підвалини до наступного розвитку культури українського народу, мала значний вплив на культурні процеси у порубіжних країнах. Найбезпосереднішим спадкоємцем політичної та культурної традиції К.Р. стала Галицько-Волинська держава, яка продовжила ранній період української державності.

О. Мазур (Львів).

КИЇВСЬКЕ БРАТСТВО (Київське Богоявленське братство) - національно-релігійна громадська організація київських міщан, яка виникла бл. 1615. Містилося в Києво-Братському монастирі, збудованому на землі, подарованій Г. Гулевичівною. Членами К.б. були заможні міщани, частина української шляхти і православного духовництва. До братства вписався з усім козацьким військом гетьман П.Сагайдачний. Виступало проти запровадження унії в Україні. З ініціативи К.б. в Україні було відновлено православну церковну ієрархію, ліквідовану після проголошення Берестейської унії 1596. З 1615 мало школу елліно-слов'янських та латино-польських наук (див. Київська братська школа). У 1632 К.б. об'єдналось з школою Києво-Печерської Лаври і започаткувало Києво-Могилянську Колегію. З 1620 мало права ставропігії. Братство утримувалося за рахунок пожертвувань членів братства. У другій пол. 17 ст. значення К.б. занепало. У документах 18 ст. не згадується.

О. Рибак (Львів).

КИЇВСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1068-69 - повстання городян Києва і частини сільського населення Київської землі проти князя Ізяслава Ярославича. Причиною повстання стала відмова князя видати киянам зброю і коней для продовження боротьби з половцями, які восени 1068 розбили об'єднані сили Ярославичів на р. Альті і грабували київські землі. Повсталі розгромили двір тисяцького Коснячки і звільнили підступно ув'язненого в 1067 полоцького князя Всеслава Брячиславича, проголосивши його великим князем. Ізяслав утік у Польщу. У квітні 1069 Ізяслав за допомогою військ польського князя Болеслава II Сміливого зайняв Київ (Всеслав втік до Полоцька) і жорстоко придушив повстання.

КИЇВСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1113 - повстання киян і, можливо, сільського населення Київського князівства. Причиною повстання, яке вибухнуло відразу після смерті князя Святополка Ізяславича, стало підвищення

цін на хліб, голод, зловживання князівської адміністрації, яка спекулювала цими продуктами, та перетворення вільних городян на холопів за борги. Обурені кияни розгромили двір боярина Путяти Вишатича та володіння лихварів-євреїв. Налякані повстанням бояри запросили на престол переяславського князя Володимира Мономаха. Ставши великим князем київським, Мономах видав нові закони (відомі під назвою Статут Володимира Мономаха), які містили деякі поступки повсталим. У статуті обмежувалися проценти по позиці (максимум 220% річних), були сформульовані права і обов'язки закупів, заборонялося перетворювати на раба купця-боржника, якщо він позбувся свого майна внаслідок війни або пожежі.

КИЇВСЬКИЙ ЛІТОПИС - одна з найдавніших історичних і літературних пам'яток княжої доби. К.л. - складова частина Іпатіївського літопису, продовження "Повісті минулих літ". Охоплює події з 1111-17 до 1200. Зібраний у Видубицькому монастирі і містить запозичення з втраченого Чернігівського та незбереженої частини Галицького літописів. Літопис ведено і далі, принаймні до 1237, деякі його уривки увійшли до новгородського літопису. До К.л. увійшли монастирські, особисті й родові князівські літописи, воїнські повісті, оповідання про народні повстання. Зокрема, оповідання про долю князя Ізяслава Мстиславича; про загибття киянами ченця Ігоря чернігівського; звіт київського посла Петра Бориславича до князя Володимирка; розповідь про смерть князя Ростислава Мстиславича, про вбивство князя Андрія Боголюбського, про похід князя Ігоря Святославича та ін. К.л. має світський характер, хоч серед авторів є і духовні особи. Твір відображає тогочасний ідеал "лицарства" з чітко усталеними поняттями честі, слави, є виразом ідеології українського патріотизму. К.л. досліджували М. Грушевський, Д.Чижевський, М. Приселков, Д. Лихачев, Переклад К.л. увійшов до "Літопису руського" (1989).

О.Рибак (Львів).

КИЙ, ЩЕК, ХОРИВ І ЛИБІДЬ - три брати і сестра, які, за переказами, вміщеними у "Повісті минулих літ", були засновниками Києва. Існування на території Києва в 5 ст. декількох поселень підтверджують археологічні розкопки на згаданих у літописі горах- Щекавиці і Хоривиці. Вважають, що К. був реальною особою - князем полян, який жив у 5 - поч. 6 ст. Підтримував зв'язки з візантійським імператором (ймовірно, Юстиніаном), їздив до Константинополя, де був прийнятий з великими почестями. Дружина К. здобула ряд перемог над волзькими та камськими болгарами. Намагаючись закріпити свою владу на Дунаї, збудував м. Києвець (залишки існували в 11-12 ст.). Деякі сучасні дослідники утотожують князя К. з вождем гуннів Аттілою. Двоє інших братів і сестер, мабуть, особи міфологічні.

КИПЧАКИ - див. Половці

КИРЕЙ ВАСИЛЬ (1879 - 1942) - український військовий діяч, генерал-майор Армії УНР. Закінчив Оренбурзький кадетський корпус, Константиновську військову артилерійську школу, Михайлівську артилерійську академію, Академію Генштабу в Петербурзі. В роки Першої світової війни 1914-18 - командир 23-го армійського стрілецького корпусу російської армії, генерал-майор. Восени 1917 К. брав активну участь в українзації корпусу, зголосився на службу до українського війська. У грудні 1917 призначений Українською Центральною Радою головнокомандуючим Українськими Збройними Силами на більшовицькому фронті. Після повстання директорії УНР на поч. 1919 перейшов на службу в Добровольчу Армію генерала А. Денікіна. Влітку 1920 був референтом українських справ адмірала П. Врангеля в Криму. Очолював місію в переговорах з делегаціями Головного Отамана С. Петлюри та українських повстанців щодо спільних дій проти більшовицької Росії. Із залишками армії Врангеля виїхав до Туреччини. З 1924 перебував у Чехо-Словаччині, де очолював 11 -ту артбригаду інтернованих частин Добармії. М. Литвин, К.

Науменко (Львів).

КИРИЛО I (р. н. невід. - п. 1233) - митрополит Київський (1224/25 - 1233). За національністю грек. Присланий на митрополичий престол з Нікеї. Користувався повагою серед князів. Не раз виступав посередником у вирішенні князівських суперечок та міжусобиць.

КИРИЛО II (р. н. невід. -п. 1281)- український православний церковний діяч, митрополит Київський та всієї Русі (1242-43 - 1281; за ін. дан., 1247-49 - 1281). Походив з Галичини. До обрання митрополитом був канцлером Данила Романовича Галицького, згодом - єпископ холмський. Призначений на митрополичу кафедру галицько-волинським князем Данилом Романовичем Галицьким. В 1246 (за ін. дан., 1250) висланий до Нікеї на затвердження свого сану Константинопольським Патріархом. У 1250 приїхав до Києва. Часто мандрував, подовгу жив у різних містах - Новгороді, Чернігові, Рязані. Згодом переселився до Володимира на Клязьмі, але митрополичої кафедри туди не переніс. Похований у соборі св.Софії в Києві. К. приписувалося авторство "Правил" (схвалених Київським собором в 1274), які врегульовували тогочасні церковні відносини.

КИРИЛО I МЕФОДІЙ - слов'янські просвітителі та проповідники християнства, творці слов'янської азбуки. Кирило (мирське ім'я -Костянтин; бл. 827 - 14.2.869) і його старший брат Мефодій (бл.820 - п. між 6.4. і 19.4.885). Н. у м.Солунь (тепер Фессалоніки, Греція) в сім'ї военначальника. З 840 Кирило вчився у Константинополі при дворі візантійського імператора Михайла III, де одним з його вчителів був Фотій. Добре знав слов'янську, грецьку, латинську, єврейську і арабську мови. Був патріаршим бібліотекарем, викладав філософію. В 40-60-х рр. 9 ст. брав участь у диспутах з іконоборцями і мусульманами в Сирії. Бл. 860 їздив з

дипломатичною місією до хозарів. Мефодій рано вступив на військову службу. Протягом 10 років управляв заселеною слов'янами областю Візантії. Постригшись у ченці, став ігуменом монастиря Поліхрон на березі Мармурового моря. Влітку 863 К. і М. на запрошення князя Ростислава переселились до Моравії, щоб проповідувати християнство. Перед від'їздом К. створив один з перших слов'янських алфавітів (у науці немає єдиного погляду з питання, яку азбуку створив К. - кирилицю чи глаголицю). К. і М. перекладали на старослов'янську мову церковні книги - вибрані місця з Євангелія, Псалтир, Апостольські послання. За запровадження слов'янської мови в богослужінні були звинувачені в ересі. В 866 на виклик Папи Римського Адріана II їздили до Рима. Отримали від нього спеціальне послання, в якому їм дозволялося розповсюджувати слов'янські церковні книги і проводити богослужіння на слов'янській мові. Після приїзду до Рима Кирило помер. Мефодій був висвячений на архієпископа Моравії і Панонії I в 870 повернувся до Панонії. Внаслідок інтриг німецьких феодалів деякий час перебував в ув'язненні. В 882-884 жив у Візантії. В серед. 884 повернувся до Моравії, де перекладав Біблію на слов'янську мову. К. і М. заклали основи слов'янської писемності і літератури. Ім'я К. і М. носила перша українська політична організація в Києві - Кирило-Мефодіївське Братство.

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО (товариство) - українська таємна політична організація, що виникла в грудні 1845 - січні 1846 у Києві. Ініціаторами створення братства виступили В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П.Куліш, О. Маркевич. Організація була названа іменами відомих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія. Знаком братства став перстень з написом "Св. Кирило і Мефодій, січень 1846". Крім організаторів до братства незабаром увійшли: Г. Андрузький, О. Навротський, Ц.Пильчиков, І.Посяда, М. Савич, О. Тулуб. У квітні 1846 до братства вступив Т. Шевченко. Восени 1846 загальна кількість членів братства, за даними слідства, становила 12 осіб. Програмні положення К.-М. б. були викладені у "Книзі буття українського народу" і "Статуті Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія", основним автором яких був М.Костомаров, та у "Записці", написаній В.Білозерським. В основу документів лягли ідеї українського національного відродження і панславізму. К.-М. б. ставило своїм головним завданням побудову майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення ряду реформ; створення демократичної федерації слов'янських народів, очолюваної Україною, на принципах рівності і суверенності; знищення царизму і скасування кріпосного права і станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах всіх слов'янських народів щодо їх національної мови, культури і освіти. Кирило-мефодіївці, єднаючись на основі спільних політичних поглядів, бачили різні шляхи проведення їх у життя - від ліберально-поміркового реформізму (М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш) - до революційних методів боротьби (Т.Шевченко, М. Гулак, Г. Андрузький). Члени братства вели активну громадсько-політичну діяльність: вони поширювали ідеї братства через розповсюдження його програмних документів, прокламацій ("До братів-українців", "До братів-великоросів і поляків"), твори Т. Шевченка; займалися науковою працею і виступали з лекціями в навчальних закладах Києва, в яких проповідували свої погляди; піклувалися про розвиток народної освіти, збирали кошти на відкриття народних шкіл, написання і видання нових книг (зокрема, П. Куліш підготував перший підручник з історії України "Повість про український народ", виданий у 1846 та ін.). К.-М. б. проіснувало 14 місяців. У березні 1847 за доносом провокатора О. Петрова діяльність братства була викрита, а члени заарештовані. Слідство у справі кирило-мефодіївців тривало з 18.3. до 30.5.1847 у Петербурзі. Найтяжче було покарано Т. Шевченка, якого віддали у солдати Окремого Оренбурзького корпусу з заборною писати і малювати. На трирічний термін було ув'язнено у Шліссельбурзькій фортеці М. Гулака, М. Костомаров перебував в ув'язненні один рік, а О.Навротський - півроку у В'ятській тюрмі. Інших членів братства царський режим вислав у віддалені губернії імперії під нагляд поліції, заборонивши повертатися в Україну. Діяльність К.-М. Б. достовірно висвітлена у різних публікаціях самих кирило-мефодіївців, а також у працях О.Кониського, С. Ефремова, Б. Багалія, М. Грушевського, М. Возняката ін.

КИРИЛО ТУРОВСЬКИЙ (Турівський; н. між 1130 і 1134-п. не пізніше 1182) - церковно-політичний діяч і письменник Київської Русі. Н. у м. Турові (тепер Гомельська обл., Беларусь). Здобув широку освіту, добре знав грецьку мову і візантійську літературу. Після прийняття чернецтва став Туровським єпископом. Прославився як письменник і проповідник. Автор 8 проповідей ("Слів"), в яких прославляв церковні свята ("Притча про людську душу і тіло", "Послання або повість до Василія ігумена Печорського", "Слово на антипасху" та ін.), послань до Андрія Боголюбського (не збереглися), 22 молитв і одного канону. Твори К.Т. відзначаються багатством риторичних прийомів і свідчать про високий рівень розвитку поетичного і ораторського мистецтва в Київській Русі у 12 ст. Проповіді К.Т. були популярні як в Україні, так і в інших слов'янських країнах, та увійшли у різні збірки проповідної літератури.

КИРИЧЕНКО ОЛЕКСІЙ ІЛАРІОНОВИЧ (25.2.1908 - 29.12.1975) - радянський партійний і державний діяч. Н. у с. Чорнобаївка (тепер Білозерського р-ну Херсонської обл.). З 1930 -член КПРС. У 1936 закінчив Азово-Чорноморський інститут інженерів-механіків соціалістичного землеробства. З 1938 працював в апараті ЦК КП(б)У. З 1941 - секретар ЦК КП(б)У з промисловості. Під час радянсько-німецької війни 1941-45 - член Військової Ради ряду фронтів, генерал-майор. У 1944 - секретар ЦК КП(б)У по кадрах, 1945-49 - перший секретар Одеського обкому Комуністичної партії. В 1949-53 - другий секретар ЦК КП(б)У. Після усунення червневим пленумом ЦК КПУ з посади першого секретаря Л.Мельнікова К. став першим українцем, що очолив Компартію України. Під час перебування К. на посту керівника республіканської Компартії значно зріс відсоток українців серед членів КПУ (бл. 60% загального складу), розпочався короткий період політичної "відлиги", використаний для висунення національно-культурних домагань (ставилося питання про чистоту

української мови, створення умов для розвитку національної науки, реабілітацію репресованих українських діячів культури та їхньої творчості, скасування цензури тощо). У 1957 К. було відкликано до Москви і призначено на посаду секретаря ЦК КПРС. З 1960 - перший секретар Ростовського обкому Компартії, пізніше - на господарській роботі. Останні роки провів у Москві. К. Бондаренко (Львів).

КИСІЛЬ АДАМ (1580 - 3.5.1653)- політичний і державний діяч Речі Посполитої першої пол. 17 ст. Походив з старовинного волинського шляхетського роду. Навчався в академії в Замостю. З 1617 служив у коронному війську, відзначився у війнах з Османською імперією, Московією і Швецією. Власник великих маєтностей в Україні. Брав активну участь у суспільно-політичному житті України першої пол. 17 ст. В 1629 був представником короля Сигізмунда III Вази на церковному соборі в Києві, який був скликаний з метою примирити прихильників православної і уніатської греко-католицької церков в Україні. Відомий як захисник православної віри, хоча підтримував контакти з кліром греко-католицької церкви. Під час національно-визвольних повстань 1637-38 К. виконував функції урядового комісара і вів переговори з повсталими. В 1639 одержав посаду чернігівського каштеляна, в 1641 став сенатором Речі Посполитої. З 1646 -київський каштелян, з 1647 - брацлавський воєвода, з 1649 - київський воєвода. В порід національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57 К. був постійним представником Речі Посполитої під час переговорів з представникам гетьманського уряду (лютий 1649 в Переяславі, серпні 1649 у Зборові, вересень 1651 в Білій Церкві). Намагався знайти компромісні рішення у відносинах між Польщею і Гетьманщиною, прагнув досягти порозуміння між обома сторонами шляхом надання привілеїв козацтву і зрівняння його у правах з польською шляхтою. Толерантна позиція К. викликала безпідставні звинувачення на його адресу з обох сторін. Похований у родинній церкві у Низкиничках на Волині.

КИШКА ЛЕВ (1663, за ін. дан., 1668 -19.11.1728) - Митрополит-Київський і Галицький греко-католицької (уніатської) церкви. Н. у м. Ковелі в зuboжілій шляхетській родині. У молодому віці вступив до монастиря. Протягом 1687-91 навчався у Римі. З 1698 - секретар чину св. Василя Великого (див. Василіани), а у 1703-13-його протоархимандрит. У 1708 обраний архимандритом супрасльського василіанського монастиря, в якому заснував друкарню. З 1711 -єпископ володимирсько-берестейський. У 1713 обраний, а у 1714 затверджений греко-католицьким митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі. Як митрополит зайнявся впорядкуванням церковно-релігійних справ. У 1720 провів церковний собор у Замості. Помер у 1728 у с. Кулечів на Волині. Похований у Володимирі-Волинському.

“КИЕВЛЯНИН” - І). Літературний альманах, що видавався М. Максимовичем. Вийшло 3 номери: 1840-1841 у Києві, 1850 в Москві. В них містилися численні статті з історії Києва, Переяслава, Волині. Альманах публікував історичні документи, статті, літературні твори Є. Гребінки, Г.Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, деяких російських письменників. М. Максимович зазнавав критики з боку російської шовіністичної преси за видання “К”, 2). Щоденна російська газета монархічного напрямку, що виходила у Києві в 1864-1919 (з перервами; до 1879 - три рази в тиждень, потім щоденно). Видавав і редагував газету російський історик В. Шульгін. “К.”, стоячи на позиціях російського великодержавного шовінізму, проповідував русифікаторську політику в Україні. Субсидувалась російським урядом і фактично була офіційним виданням місцевої адміністрації. В 1878-1911 редактором газети був Д. Піхно (став одним з засновників у 1905 російської чорносотенної організації “Союз Русского Народа”), а з 1911-В. Шульгін (син В.Шульгіна). З початком національно-демократичної революції в Україні в 1917 видання “К.” було припинено. Тимчасово виходила під час окупації Києва денікінцями (серпень-січень 1919).

“КИЕВСКАЯ СТАРИНА” - щомісячний історико-етнографічний журнал національно-демократичного напрямку. Виходиву1882-1907 у Києві (останній рік видавався українською мовою під назвою “Україна”). “К.С.” як неофіційний орган київської Громади був заснований Ф. Лебединцевим, О. Лазаревським, В. Антоновичем, П. Житецьким на кошти В. Симиренка. В журналі публікувалися праці з історії, археології, етнографії України, історичні джерела, твори художньої літератури, фольклорні матеріали. “К.С.” об'єднала навколо себе кращі українські наукові і культурні сили того часу. З часописом тісно співпрацювали і друкували в ньому свої праці В.Антонович, Д. Багалій, В.Винниченко, Д. Яворницький та ін. “К.С.” відіграла значну роль у розвитку української культури і формуванні національної свідомості українського народу за колоніального становища України у складі Російської імперії.

“КИЕВСКИЕ ОТКЛИКИ” - газета, що видавалася російською мовою у Києві в 1898-1906. “К.О.” досить багато місця присвячували українській тематиці. Редакторами “К.О.” були І.Луцицький і М. Василенко. Серед співробітників газети були С. Петлюра, С. Єфремов, Б. Кістяківський, М. Могилянський та ін. У 1906 замість “К.О.” почала виходити газета “Киевские Отголоски”, а згодом “Киевские Вести” (до 1910).

О. Сухий (Львів).

“КИЕВСКИЙ ТЕЛЕГРАФ” - громадсько-політична літературна газета, заснована в 1859 у Києві письменником О.-А. фон Юнком. Виходила з 1(13).7.1859 двічі на тиждень (зі 864-тричі) російською мовою. Видавалася на кошти Я. Рогоцької. Навколо газети гуртувалася українська національно-демократична інтелігенція. З1874 була неофіційним органом київської Громади. В цей період з “К.Т.” співпрацювали В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський, М. Житецький, Я. Шульгін, М. Зібер та ін. У статтях і матеріалах, які публікувалися в “К.Т.”, розглядалися питання розвитку українського національного руху, економічні,

політичні та культурні проблеми в Україні. Вийшов 71 номер газети. Після прийняття Емського акту 1876 і посилення україножерського курсу російського уряду газету було закрито 1(13).6.1876. У травні 1994 видання газети поновлено в Києві (гол. ред. Р.Кухарук).

КИКАЛЬ ФРАНЦ (р. н. невід. - п. червень 1917, можливо 30.6.1917) - командант *Легіону Українських Січових Стрільців* (1917). Під час Першої світової війни 1914-18 - підполковник австрійської армії. В 1914-16 служив у 24 (коломиїському) піхотному полку австрійської армії. Є дані, що К. деякий час командував Вишколом Українських Січових Стрільців. У лютому-червні 1917 був призначений командантом Легіону УСС. Загинув у червні 1917 у ході боїв Легіону з російськими військами в р-ні с. Конюхи на Тернопільщині.

КИММЕРІЙЦІ - найдавніші з відомих за своєю назвою племен, що жили в Українському Причорномор'ї у 8-7 ст. до н. е. Вперше згадуються в «Одіссеї» Гомера (8 ст. до н. е.) та «Історії» Гедорота (5 ст. до н. е.), а під ім'ям «гамірра» в ассирійських текстах 8-7 ст. до н. е. К. були потемками племен зрубної культури (10-7 ст. до н. е.), поширеної від Волги до нижньої течії Дунаю. В 6 ст. грецькі колоністи Керченську протоку називали Боспором Киммерійським. К. робили походи в Малу Азію, де воювали з Урарту, Ассірією, Лідією. Існує думка, що спочатку їх шлях пролягав через чорноморське узбережжя Кавказу, а згодом - у Південно-Східну Європу через землі численних фракійських племен. У 679-678 до н. е. К. були розгромлені ассирійським царем Асархаддоном. Більш успішними були їх військові дії на заході Малої Азії, в державі Лідія, де вони перебували до 60-х рр. 6 ст. до н. е. Країну К. - Гамірр поміщують на північному заході Малої Азії, в Каппадокії. Згодом вони змішалися з місцевим населенням. Можливо, частина К. залишилася в гірській частині Криму і стала предкамитаурів. Історична топоніміка пов'язує з К. територію Керченського і Таманського півостровів (Боспор Киммерійський, гора Киммерік, Киммерійський вал і т. д.). Матеріальна культура, господарство і побут К. відомі головним чином за похованнями, яких нараховується близько сотні. Ведучи кочовий спосіб життя, К. не залишили довготривалих поселень. Над своїми похованнями часто ставили кам'яні стели. К. займалися скотарством, певною мірою і землеробством. Панівне становище серед К. посідали кінні воїни. Вони були озброєні луком, кинджалом, мечем, кам'яним або бронзовим молотком. У К. були в широкому вжитку бронзові, рідше золоті та скляні прикраси, глиняний і металевий посуд. За *Геродотом*, племена К. очолювали царі. Однак царських поховань в Українському Причорномор'ї не виявлено. Значна частина елементів киммерійської культури була успадкована скіфами.

М. Пелецишин (Львів).

КИНДЗІРСЬКИЙ МИРОСЛАВ (псевд. Боєвір; р. н. невід-п. 29.12.1944) -українськийвійськовий діяч, окружний Провідник *Організації Українських Націоналістів* на Чернівецьщині. Загинув у бою з більшовицькими частинами біля с. Васловинці на Чернівецьщині.

КІРАСИРИ - вид тяжкої кавалерії, вершники якої були захищені кірасою (захисне озброєння з двох пластин, витягнутих по формі грудей і спини та з'єднаних пряжками на плечах і боках), і мали на озброєнні палаш, пістолети і карабін. У Західній Європі К. з'явилися в кін. 17 ст. У 18- поч. 19 ст. кірасирські полки, призначені для нанесення вирішального удару, існували в більшості європейських армій. На поч. 20 ст. кіраси були ліквідовані (крім парадної форми), а назва «кірасирські» збереглась за традицією за окремими полками в деяких арміях.

КИСТЯКІВСЬКИЙ (Кістяковський) ІГОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1876-1941)- український державний діяч. Н. у м. Києві. Закінчив юридичний ф-тет Київського ун-ту. В юнацькі і студентські роки часто зустрічався з *В. Антоновичем*, *П. Житецьким*, *П. Науменком*, спілкування з якими сприяло формуванню національного світогляду. Декілька років навчався в університетах Німеччини. Після повернення додому обраний доцентом Київського ун-ту св. Володимира. З 1903 жив у Москві, де займався адвокатською практикою і викладав в університеті. Разом з *Й. Вернадським* та ін. науковцями залишив викладацьку роботу в університеті на знак протесту проти реакційної політики міністра освіти Л.Кассо. В 1910-17 викладав у Московському комерційному інституті. Співпрацював з діячами українського національного руху, матеріально підтримував видання часопису «Украинская Жизнь». У травні 1918 призначений державним секретарем *Української Держави*. В липні-листопаді 1918 -міністр внутрішніхсправ у кабінетах *Ф.Лизогуба* і *С. Кербеля*. Налігав в уряді до групи міністрів (*В. Любинський*, *Д.Дорошежа*), *Б.Бутенко*, *О. Рогоза*), які відстоювали незалежницький курс та виступали проти укладення федеративного договору з Росією. З 1919 жив у Стамбулі, пізніше - у Парижі. Співпрацював з російськими еміграційними колами. Автор праць: «Богова відповідальність наслідника в римському праві» (1900), «Поняття про суб'єкт права» (1903) та ін.

КИСТЯКІВСЬКИЙ (Кістяковський) ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ [14(26).3.1833 - 13(25).1.1885] -український вчений-криміналіст та історик права. Батько *І. Кістяківського*. Н. у с. Городищі на Чернігівщині (тепер Бахмацького р-ну Чернігівської обл.). У 1857 закінчив юридичний ф-тет Київського ун-ту, з 1864 - приват-доцент, а з 1869 - професор кримінального права цього ж ун-ту. К. був одним з ініціаторів створення та головою Київського Юридичного Товариства, активно співпрацював у журналі «Основа». Опублікував бл. 70 наукових статей у журналах «Киевская Старина» і «Киевские Университетские Известия». К. досліджував українське звичаєве право, історію права та судовий устрій Гетьманщини. Зібрав і видав збірник законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1879). Автор праць: «Дослідження про смертну кару» (1867), «Елементарний підручник загального кримінального права» (1875) та ін.

КИШ (тат. - укріплений табір) - І). Назва військового табору в 11-16 ст. та козацького табору в 16-17 ст. в

Україні. 2). Назва Запорізької Січі з її державно-політичним устроєм, а також запорізького військового товариства. К. обирався щороку на загальній козацькій раді 1 січня, 1 жовтня (свято св. Покрови) та на 2-3 день Великодня. 3). В роки Першої світової війни *Кіш Українських Січових Стрільців* - військовий підрозділ *Легіону Українських Січових Стрільців*. Існував у 1915-18. 4). У період українських національно-визвольних змагань 1917- 21 назва найбільшої військово-територіальної одиниці *Вільного Козацтва*. К. поділявся на курені, полки і сотні. В серпні 1917 існували такі вільно-козацькі К.: Бердичівський, Борзнянський, Звенигородський, Київський, Канівський, Ніжинський, Уманський, Черкаський та ін. Термін К. вживається в назві одного з найбільших з'єднань Збройних Сил Української Народної Республіки - *Гайдамацького Коша Слобідської України*.

КІШ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ - І). Збірна назва для означення всього військового товариства запорізьких козаків. 2). Центральний орган управління на Запорізькій Січі, що відав адміністративними, військовими, фінансовими, судовими та ін. справами. 3). Козацький військовий табір, в якому знаходилася військова старшина на чолі з кошовим отаманом, що здійснювала управління всіма справами Війська Запорізького. Термін «кіш», «кхоц» - татарського походження і має декілька значень: а) головна квартира старшого чабана - отамана, який керував громадою власників десяти отар, в кожній з яких було по тисячі овець; б) тимчасове місце постю, військовий табір, головна квартира війська підчас походу тощо. К.З.С. сформувався разом з виникненням українського козацтва і заснуванням перших Січей і проіснував до ліквідації Запорізької Січі у 1775. Згодом існували коші *Задунайської Січпа* Бузького Козацького Війська.

КІШ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ -українська військова частина, створена на поч. 1915 (офіційно - 14.3.1915 під назвою «Доповнююча сотня УСС») для поповнення особового складу *Легіону Українських Січових Стрільців*. Основними завданнями, які покладалися на К. УСС, був набір добровольців та опіка поранених, хворих і скалічених стрільців та старшин. Організаційна робота К. зразу зіткнулася зі значними труднощами. Австрійське військове командування, яке було не зацікавленим в існуванні національного збройного формування, забороняло набирати до К. військовозобов'язаних чоловіків віком від 18 до 50 років, сподіваючись, що за такого стану речей Легіон незабаром перестане існувати. Однак К. УСС, проводячи велику організаційну і роз'яснювальну роботу серед українського суспільства, повністю забезпечував Легіон новобранцями. Деякий час К. займався військовим навчанням новоприбулих стрільців і формуванням з них боєздатних сотень. У листопаді 1915 ці функції було передано Вишколу УСС. Канцелярія К. вела реєстрацію всіх стрільців і старшин, які перебували у К. (до 1917 бл. 7 тис,чол.). Стрільці К. активно займалися культурно-освітньою роботою серед українського населення, відкриваючи народні школи, читальні, курси для неписьменних. У цій роботі К. тісно співпрацював з «Бюрою культурної помочі для українського населення окупованих земель», яке здійснювало просвітницьку роботу на Волині. Комендантом К. УСС було призначено Н. *Гірняка*, заступником -Т. *Рожанковського*. У грудні 1918- січні 1919 К. переформовано на Запасний Кіш І бригади УСС у складі групи «Схід» *Української Галицької Армії*.

КІШКА (Кушка, Кошка) САМІЙЛО (р. н. невід. - п. 1602', за ін. дан., 1620) - український козацький гетьман (1600-02). Походив з брац-лавського роду Кошичів або Кошків. Учасник морських походів запорожців в 70-х рр. 16 ст. проти турків. Під час одного з них потрапив у полон, де перебував бл. 25 років. У 1599 організував на турецькій галері повстання українських невольників, які, перебивши команду, повернулися в Україну. Будучи обраний гетьманом, добився від польського короля *Сигізмунда М Вазі* скасування баніції (закону про визнання козаків поза законом), що привело до визнання козацтва як суспільного стану. В 1600 очолював запорожців у спільному українсько-польському поході до Криму. В 1601 -02 К. на чолі 4-тисячного козацького загону брав участь у польсько-шведській війні у Лівонії. Про дальшу діяльність К. і обставини смерті достовірних даних немає. Одні дослідники вважають, що К. загинув у 1602 під Фелліном у Лівонії і був перевезений та похований у Канові, інші - що К. ще брав участь у *Цецорській битві 1620*. Помер у 1620 і похований у Каневі.

КЛАРК ЕДУАРД ДАНІЄЛЬ (5.6.1769 -9.3.1822) - англійський мінералог, мандрівник, колекціонер рукописів і старожитностей, Н. в Уїллінгтоні (Суссекс, Пд, Англія). З 1808 - професор мінералогії в Кембріджському ун-ті. Опублікував докладні мемуари про свої подорожі по країнах Європи і Близького Сходу, зокрема про перебування в східних і південних районах України. К. наводить цікаві відомості про побут українських селян, відзначає охайність їх жител, підкреслює хоробрість чорноморських та кубанських козаків, які, за його словами зберігають звичаї, винесені з Запоріжжя.

Я. Ісасвич (Львів).

КЛЕЙНОДИ - дорогоцінні військові знаки, регалії або атрибути українського козацтва, що використовувалися у 16-19 ст. Вперше К. були надані Запорізькому Війську польським королем Баторієм Стефаном у 1576. Серед них були хоругва, бунчук, булава та печатка з гербом, на якому зображено козака з самопалом. Згодом до К. зарахували також перначі, литаври, значки і палиці та ін. Найвищою ознакою влади була булава, що носилася гетьманами та *кошовими отаманами*. Так, Б. Хмельницький вже з 1648 носив срібну позолочену булаву, прикрашену перлами та ін. дорогоцінним камінням. Булава була й ознакою влади кошового отамана Запорізької Січі. Козацькі полковники мали перначі (шестопері) - менші ребристі булави, які носили за поясом. Печатка коша Запорізької Січі виготовлялася круглої форми зі срібла із зображенням козака у гостроверхій шапці на голові, в кафтані з гудзиками на грудях, з шаблею, порохівницею при боці, з самопалом на лівому плечі. Навколо напис «Печать славного Війська Запорізького Низового». Паланкові та

курінні печатки були круглої або чотирикутної форми з зображенням левів, оленів, коней, місяця, зірок, корон, списів, шабель та луків. Хоругва (коругва, прапор) була, здебільшого, кармазинового кольору з вишитими зображеннями гербів, святих, хрестів тощо. Носили їх завжди попереду війська, поруч з гетьманом чи отаманом. Значками називалися прапорці куренів та сотень. Існував звичай, за яким новообраний полковник був зобов'язаний за власний рахунок виготовляти прапор паланки. Один з них зберігався до 1845 на Кубані і був виготовлений з тканини двох кольорів: жовтої та синьої. Литаври - великі мідні котли, обтягнуті шкірою, що служила для подання різного роду сигналів (скликання козаків на раду, подання сигналу тривоги тощо). Кожний з К. надавався тільки чітко встановленим представникам козацької старшини. Так, на Запорізькій Січі булава надавалася кошовому; хоругва - всьому Війську Запорізькому, і носив її хорунжий; бунчук - кошовому чи гетьману, але носився завжди бунчужним або бунчуковим товаришем; печатка - військовому судді, курінна або паланкова печатка - курінному отаману або паланковому полковнику; пернач - полковнику, литаври - всьому війську, але у відання довбиша; палиця - військовому осавулу; значки - для всіх тридцяти восьми запорізьких куренів, але у відання значкових товаришів. Всі козацькі К. за винятком паличок від литаврів, зберігалися у січовій Покровській церкві у скарбниці і виносилися тільки за особливим наказом кошового. Палички від литаврів зберігалися у курені військового довбиша. Інколи до К. відносили і велику срібну чорнильницю - каламар - атрибут військового писаря Запорізького Війська. Подібні К. мала і козацька старшина у *Гетьманщині*, Правобережжі, на *Задунайській Січі* та на Кубані.

Після ліквідації козацтва і знищення Запорізької Січі К. були зібрані і віддані на зберігання у Ермітаж і Преображенський собор в Петербурзі, Оружейну палату в Москві, а також в ін. сховища. Так, ще в кінці 19 ст. у Ермітажі зберігалося 17 запорізьких значків і одна хоругва; а у Преображенському соборі - двадцять курінних прапорів, три бунчуки, одна срібна булава, один срібний позолочений жезл. Зараз доля цих національних скарбів українського народу невідома. Після *Лютневої революції 1917 в Росії* Тимчасовий Уряд прийняв рішення про їх повернення в Україну, але внаслідок жовтневого перевороту 1917 рішення не було виконано. З проголошенням незалежності український уряд ставив перед керівництвом Російської Федерації питання про повернення національних культурних цінностей, однак якихось конкретних домовленостей не було досягнуто.

КЛЕМАНСО ЖОРЖ (28.9.1841-24.11.1929)-французький політичний і державний діяч, член Французької академії (з 1918). Один з засновників французького радикалізму. Н. у родинному маєтку Муерон-ан-Поред у Вандеї. В 1858 закінчив Нантський лицей. З 1860 навчався на медичному ф-ті Сорбонського ун-ту. З перших днів навчання К. включився в опозиційну діяльність проти режиму Другої республіки. Влітку 1862 за участь у виданні ж-лу «Травай» («Праця») та агітацію проти диктатури Наполеона III був заарештований і ув'язнений на два місяці у в'язниці Мазас. Після закінчення ун-ту (1865) і захисту докторської дисертації деякий час жив в Англії, пізніше - у США. В 1869 повернувся до Франції, займався лікарською практикою. З вересня 1870 жив у Парижі, де включився у політичну боротьбу. Після ряду поразок Франції у франко-пруській війні 1870-71 виступав за її продовження. Прагнув не допустити громадянської війни в дні Паризької комуни 1871. К. намагався примирити комунарів з версальцями (урядом А. Тьєра). У 1871-93 - депутат Національних зборів. З 1881 очолював партію радикалів. Різно критичував політику кабінетів Гамбетти, Феррі, Бріссона, вимагав підготовки до реваншистської війни проти Німеччини. В 1880-90-х рр. займався журналістською і літературною діяльністю, видавав газету «Жюстас» («Справедливість»; 1880-97), ж-л «Блок» (1901-03), друкований орган радикальної партії «Орор» (з 1903). У 1901 К. став одним із засновників республіканської партії радикалів. У 1902-09 обирався до сенату. В березні-жовтні 1905 - міністр закордонних справ, у 1906-09 - прем'єр-міністр Франції. В листопаді 1917 К. знову очолював французький уряд та міністерство військових справ. У 1918 К. як голова Верховної Ради держав Антанти став ініціатором французького десанту на Чорноморському узбережжі України. К. був одним з авторів Версальського мирного договору 1919, голова *Паризької мирної конференції 1919-20*. З надзвичайною настирливістю К. намагався нав'язати учасникам конференції свої плани розчленування Німеччини, добитись максимального відшкодування економічних втрат Франції за рахунок німецьких репарацій, зміцнення позицій Французької республіки на європейському континенті за рахунок перекраювання кордонів і створення нових держав. Негативно ставився до вирішення європейських проблем на користь народів колишньої Російської імперії, що боролись за національну незалежність. Відводючи майбутній Польщі, Чехо-Словаччині і Румунії роль санітарного кордону проти більшовизму та можливих союзників у війні проти Німеччини, негативно ставився до створення незалежної Української держави, наполягав на включенні етнічних українських земель до складу територій інших країн. У 1920 К. зазнав поразки на президентських виборах і відійшов від політичної боротьби. Автор книг: «Соціальна битва» (1895), «Великий Пан» (1896), «Демосфен» (1926), «Думки в час надвечір'я» (1928), «Велич і злиденність однієї перемоги» (видано посмертно, 1930) та ін.

С. Мовчан (Львів).

КЛЕПАЧІВСЬКИЙ КОНСТЯНТИН ЙОСИПОВИЧ (12.10.1887-14.5.1979)-український державний діяч, фінансист. Н. у с. Ново-Іванівці Хорольського повіту на Полтавщині. Закінчив духовну семінарію у Житомирі, згодом - юридичний ф-тет Петербурзького ун-ту. Після завершення навчання працював в інспекційному відділі Державного банку Російської імперії. В грудні 1917 переїхав до Києва. В 1918 К був одним з

організаторів *Державного банку УНР*. У 1919 - директор Державного банку УНР. Підпис К. стоїть на українських банкнотах 50 і 100 гривень. У 1920-30-х рр. жив в еміграції у Варшаві. В 1945 переїхав до Німеччини. З 1949 жив у Філадельфії (США). Похований у Саут Бавнд Бруку (Нью-Джерсі, США).

КЛИМ ІВАН (псевд. Митар, Бурмач; 19. І.І 909-9.3.1914) - український політичний і військовий діяч. Н. у с. Старий Мізунь (тепер Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). Навчався в Стрийській і Рогатинській гімназіях. Закінчив юридичний ф-тет Краківського ун-ту. В 1930-х рр. брав участь в українському націоналістичному русі, за що в 1937-39 перебував в ув'язненні у Дрогобицькій тюрмі. На поч. *радянсько-німецької війни 1941-45* вирушив у складі Похідних груп ОУН у *Наддніпрянську Україну*, займався створенням мережі ОУН на Запоріжжі і Донеччині. Став одним з організаторів повстанської радіостанції «Вільна Україна», що діяла в околицях сіл Ямельниця та Сопота на Сколівщині (тепер Львівська обл.). У січні 1944 схоплений гітлерівцями і розстріляний у Дрогобичі.

КЛИМЕНТ VIII (24.4.1536 - 5.3.1605) - Папа Римський (1592 - 1605). У 1594 К.VIII і німецький цісар Рудольф II звернулися до запорізьких козаків через посла Е. *Лясотуз* пропозицією створення воєнних коаліцій для боротьби проти Османської імперії. В кін. 1595 на прохання представників ієрархії українського духовенства, єпископа володимирського І. *Потія* і єпископа луцького *К.Терлецького* проголосив унію православної і католицької церков, внаслідок чого була утворена Українська Греко-Католицька Церква (див. також *Берестейська унія 1596*). Виступав за зрівняння прав греко-католицької і римо-католицької церкви в *Речі Посполитій*, за надання права українським греко-католицькими єпископам засідати в польському сеймі.

КЛИМЕНТІЙ СМОЛЯТИЧ (Клим Смолятич; р. н. невід. - п. після 1154) - церковний і політичний діяч *Київської держави*, митрополит Київський (1147-54; за ін. дан., 1147 - поч. 1155), письменник. Н. у Зарубі недалеко Києва. Був ченцем Зарубського монастиря. В 1147 при підтримці Великого князя Київського *Ізяслава Мстиславича* на соборі українських єпископів був обраний Київським митрополитом. Константинопольський Патріарх не затвердив кандидатури К. С. Боровся за незалежність української православної церкви від *Візантії*. В 1154 втратив митрополічу кафедру і став єпископом володимирським. Був високоосвіченою людиною свого часу, талановитим письменником, філософом і оратором, з його творів відоме тільки «Послання пресвітеру Хомі», що збереглося у списках 15-16ст.

КЛИМИШИН МИКОЛА (псевд. Непоборний; 25.2.1909) - український політичний діяч, член *Організації Українських Націоналістів* у Галичині. Н. у Мостищі Калуського повіту на Станіславщині. Навчався на філософському ф-ті Краківського ун-ту. Із студентських років брав участь в українському націоналістичному русі. Очолював краківський відділ ОУН, який переправляв націоналістичні видання («Розбудова Нації», «Сурма», «Український Націоналіст») на українські землі. Заарештований 14.6.1934 у Кракові, звинувачений у приналежності до ОУН і підготовці до замаху на міністра закордонних справ Польщі Б. *Перацького*. Засуджений на *Варшавському процесі 1935-36* до довічного ув'язнення. У часи *радянсько-німецької війни 1941-45* брав участь у формуванні Похідних груп ОУН під проводом С. Бандери. В 1941 К. очолив Північну Похідну групу ОУН. З 1949 живе у США. Автор спогадів «В поході до волі» (1975).

КЛИМІВ ІВАН (псевд. Легенда; 1909 -4.12.1942) - відомий український політичний і військовий діяч, член УВО і ОУН (з 1929). Н. у с. Сілець Волзький Сокальського повіту Львівського воєводства (тепер Львівська обл.). Навчався в Сокальській гімназії. В 1929 вступив на юридичний ф-тет Львівського ун-ту. Ставши в 1929 членом *Організації Українських Націоналістів*, був одним з організаторів націоналістичного руху та керівником екіпіру ОУН (з 1935) на Сокальщині. В 1930-х рр. неодноразово заарештовувався польською поліцією, був в'язнем *Берези Картузької* (серпень 1935-січень 1936). К. один з співорганізаторів мережі осередків ОУН на Волині. У серпні 1937 під час Луцького процесу 1937 звинувачений у приналежності до ОУН і засуджений до 10 років тюремного ув'язнення. У вересні 1939 звільнений з в'язниці. Незабаром очолив Крайову Екіпіру ОУН на ЗУЗ та став з 1941 членом Проводу ОУН (Б), організаційний референт Проводу (1941-42). Після проголошення у Львові 30.6.1941 ОУН (Б) відновлення Української держави на західноукраїнських землях, К. увійшов до складу *Українського Державного Правління* на чолі з Я.Стецьком, де очолив міністерство політичної координації. Брав активну участь в організації руху Опору на окупованих гітлерівцями землях України. В грудні 1942 заарештований гестапо у Львові і закатований під час допиту.

КЛИМКЕВИЧ МИХАЙЛО (1889 - липень 1944) -український військовий діяч, сотник УГА, майор Дивізії «Галичина». Під час *українсько-польської війни 1918-19* - командир *Козацького загону ім. Гонти* (з квітня 1919). Деякий час очолював Янівську (десяту) бригаду *Української Галицької Армії*. У міжвоєнний період - один з активних діячів Українського Педагогічного Товариства «Рідна Школа». В 1943-44 брав участь у формуванні *дивізії «Галичина»*. Загинув у липні 1944 в боях під Бродами (тепер Львівська обл.).

КЛИРИК (Клірик) ОСТРОЗЬКИЙ (рр. н. і см. невід.) - нерозгаданий псевдонім українського письменника-полеміста кін. І б - поч. 17 ст. Закінчив Острозьку школу. К. О. входив до літературного гуртка викладачів школи, серед яких були Г. *Смотрицький*, Д. *Наливайко*, В. Суражський та ін. Автор полемічних послань до прихильника унії І. Потія («Отпис на лист...», 1598; «На другій лист велебного отця Іпатія...», 1599) та історії Флорентійського собору, в яких виявив високу теологічну і світську освіченість, зокрема, цитував Петrarку.

КЛОЧКОВСЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ(1873 -1931)-український військовий діяч, контрадмірал Чорноморського флоту. В 1917-18- начальник Севастопольського порту і дивізії підводних човнів. В червні 1918 був призначений представником *Української Держави* у Криму. З 12.11.1918 К. -тимчасовий командуючий

Чорноморського Військового Флоту.

КЛОЧУРАК СТЕПАН (27.2.1895 - 1980) - визначний український громадсько-політичний діяч у Закарпатті, журналіст. Н. у Ясіні на Мармарошині. Навчався на юридичному ф-ті Віденського ун-ту. Учасник Першої світової війни - офіцер австрійської армії. В кін. 1918 - на поч. 1919 К. виступив одним з організаторів *Гуцульської Республіки*, був обраний головою найвищого органу республіки - Гуцульської Народної Ради. В січні 1919 разом з братами М. і Ю. Брацайкама став ініціатором проведення Всеукраїнського Собору Русинів (Всекарпатського Конгресу; 21.1.1919), на якому було прийнято рішення про воз'єднання *Закарпаття з Українською Народною Республікою*. В березні 1939 входив до складу закарпатської делегації (гол. М. Брацайко), яка передала уряду ЗО УНР у Станіславові рішення Всекарпатського Конгресу. Після поразки національно-визвольних змагань 1917-21 К. жив у Закарпатті, брав активну участь в українському національно-політичному житті. З квітня 1920 - член Управи товариства «*Просвіта*» в Ужгороді. Деякий час належав до закарпатської філії Чехо-Словацької Соціал-Демократичної Партії, згодом - лідер української фракції Аграрної Партії. В 1920-30-х рр. редагував газету «Народ» (1920-21), спільно з Є. Пузою-тижневики «Вперед» (виходив у 1922-38 в Ужгороді) та «Земля і Воля» (1934-38 у Мукачеві). З січня 1939-член єдиної у Закарпатті української політичної партії - *Українського Національного Об'єднання*, згодом - член Президії цієї організації. З 14.3.1939 - міністр господарства, а 15.3.1939 призначений президентом А. Волошином міністром військових справ *Карпатської України*. Протягом березня 1938 керував К. частини «*Карпатської Січі*» чинили героїчний опір угорським загарбникам. Після окупації угорськими військами всієї території Карпатської України емігрував у Чехо-Словаччину. Жив у Празі, де в 1945 був заарештований співробітниками радянської контррозвідки. Деякий час К. перебував разом з А. Волошином у Лефортовській тюрмі в Москві, а згодом був засланий до концтабору. У 1956 повернувся до Праги, де і помер. На Заході було опубліковано його мемуари «До волі» (1978).

КЛЮЧНИКИ - двірські службовці князя в *Київській державі*. Опікувалися майном князя. К. найчастіше виходили з рабів.

КЛЯЧКІВСЬКИЙ РОМАН-ДМИТРО - (псевд. Клим Савур, Охрім, Білаш та ін.; 4.11.1911 -12.2.1945) - український політичний і військовий діяч, полковник УПА. Н. у Збаражі (тепер Тернопільська обл.). Закінчив Станіславівську гімназію, пізніше - студент юридичного ф-ту Львівського ун-ту. Ще юнаком став членом *Організації Українських Націоналістів*. У жовтні 1937 був заарештований польською поліцією, деякий час перебував в ув'язненні. У 1939-41 був одним з керівників підпільної мережі ОУН у Галичині. Займався організаційною роботою серед молоді, в 1939-40 був обласним провідником Юнацтва ОУН Станіславщини. В 1941 К. за активну участь в українському націоналістичному русі заарештований радянськими спецслужбами у Львові і під час *Процесу 59-х* засуджений до страти (згодом замінена на 10 років тюрми). На поч. радянсько-німецької війни 1941-45 втік з Бердичівської в'язниці. В 1942-45 К. - провідник ОУН (Б) на Північно-Західних Українських Землях, член Проводу ОУН. Відіграв значну роль в організації відділів *Української Повстанської Армії* та розбудові армії на Поліссі і Волині. Займався розробкою тактики боротьби з гітлерівцями, формуванням кінних підрозділів УПА, організацією самооборони населених пунктів та ін. З січня 1943 займав пост командира групи військ «УПА-Північ». Збройні формування під командуванням К. провели цілий ряд успішних операцій проти загарбників. Загинув у бою з військами НКВС на хуторі Оржівський Клеванського р-ну Рівненської обл.

КЛЬОНОВИЧ СЕБАСТІАН ФАБІАН (бл. 1545 -29.8.1602)- польський поет. Н. в м. Сулімежицях (тепер Польща). Закінчив Краківський ун-тет. Деякий час жив у Львові, з 1574 оселився у Любліні, де був міським писарем, вйтом, райцею. В поемі «Роксоланія» (1584, латинською мовою, український переклад М. Білика, 1961) описав багатство природи України, змалював побут і звичаї українських селян, подав описи Львова, Києва та ін. міст, навів у латинському перекладі зразки українського фольклору. Скорочений український переклад поеми К. під назвою «Старий Львів» зробив І.Франко.

Я. Ісаєвич (Львів).

КМЕТІ (Кметі) - термін, що зустрічався в середні віки у слов'янських мовах і мав різне значення. К. називались, очевидно, вільні члени общини, плем'я. У давньоукраїнських пам'ятках, «*Повчання Володимира Мономаха* та «*Слові о полку Ігоревім*», К. називались кінні воїни, дружинники князя. На західноукраїнських землях, що були захоплені *Польщею*, в 13-15 ст. К. називали вільних селян, які мали власний наділ і сплачували державний податок. Протягом другої пол. 16 - першої пол. 17 ст. К. потрапили в особисту залежність від феодала, і їх почали називати *холопами*.

«КНИГИ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» -головний програмний документ *Кирило-Мефодіївського Братства*, написаний в 1846 М. Костомаровим. Відомі дві версії, які дещо відрізняються між собою. У документах жандармського слідства фігурували під назвою «Закону Божого». На змісті «К.б.» вплинули історичні та політичні концепції «*Історії Русів*», поезії Т. Шевченка, ідеологія панславізму, західноєвропейські ідеї романтизму, утопічного (теорії Ф. М. Фур'є, К. А. Сен-Сімона) і християнського (погляди Р.Ф.Ламенне) соціалізму та декабристський рух в Україні. Назва і стиль «К.б.» була запозичена з «Книг польського народу і польського пілігримства»А. Міцкевича(1832). Незважаючи на наслідування і запозичення, «К.б.» були оригінальним документом української політичної думки. Центральним моментом є поєднання християнських ідеалів справедливості, свободи і рівності з українським патріотизмом. У «К.б.» проходила ідея українського месіанства: український народ - найбільш пригноблений і зневажений, а

водночас - і найбільш волелюбний та демократичний звільнить росіян від їхнього деспотизму, а поляків - від аристократизму. Політичним ідеалом українського руху «К.б.» проголошували об'єднання усіх незалежних слов'янських народів у федерацію зі столицею в Києві. «К.б.» пропагували радикальну соціальну програму, що передбачала скасування кріпацтва і самодержавного ладу. Ідеї, висловлені у «К.б.» (передусім - ідея політичної автономії України у складі слов'янської федерації), справили великий вплив на ідеологію українського політичного руху в Наддніпрянській Україні другої пол. 19- поч. 20 ст.

Д. Кушпир (Львів).

КНЯГИНИЦЬКИЙ ЙОВ (світське ім'я - Іван; бл. 1550-30.12.1621)- український церковно-освітній діяч. Відомостей про його життя збереглося мало. Н. у Тисмениці (тепер Івано-Франківська обл.). Освіту здобув у монастирській школі в Угневі (тепер Львівської обл.) та Острозі. Якийсь час був викладачем Острозької школи. В молоді роки двічі відвідав *Афон*. Довгий час жив в одному з афонських монастирів, прийняв постриг під іменем Ізидора. Після повернення реорганізував ряд православних монастирів в Україні. В 1611 заснував біля с. Маняви (тепер Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.) монастир *Манявський Скит*. Підтримував дружні стосунки з *І. Вишенським*, *З. Копистенським* ін. церковними діячами. До К. зверталися як до авторитету у справах чистоти віри (відоме звернення Кирила Транквіліона).

О. Рибак (Львів).

КНЯЖІ З'ЇЗДИ - з'їзди удільних князів Київської держави, які визнавали васальну залежність від Великого князя Київського. К.з. вирішували найважливіші військові справи, погоджували міжособні суперечки тощо. Головував на з'їзді великий князь київський. Найбільш відомі *Любецький з'їзд 1097*, на якому було домовлено про припинення міжусобиць і схвалено право князів на успадковану землю; *Витечівський з'їзд 1100*, під час якого обговорювалося питання про припинення міжусобиць з метою згуртування сил для спільної боротьби проти половців; *До-лобський з'їзд 1102*, в ході якого переяславський князь *Володимир Мономах* переконав учасників з'їзду про необхідність спільного походу проти половців.

КНЯЗІВСТВО - державне утворення або територія на чолі з князем. У *Київській державі* перші К. виникли в 9 - на поч. 10 ст. і часто називалися землями. Іменувалися К., звичайно, за назвою головного міста - Київське, Галицьке, Чернігівське, Переяславське та ін. К., в свою чергу, поділялося на уділи представників князівської сім'ї (удільні К.). Для означення деяких великих монархічних державу 10-16 ст. вживався термін «велике князівство» (наприклад, Велике князівство Литовське). В кін. 12 ст. значна частина українських земель була об'єднана у складі *Галицько-Волинського князівства*. В 14 ст. Галицько-Волинське К., незважаючи на довгу кровопролитну боротьбу, втратило свою незалежність. Галицьку землю захопила Польща, а К., що існували на землях Волині, Поділля, Київщини, Переяславщини, Чернігово-Сіверщини, увійшли до складу Великого князівства Литовського (Литовської держави). В 1470 (фактично 1471) перестало існувати останнє українське державне утворення періоду середньовіччя - Київське К.

КНЯЗЬ - глава держави-князівства або окремого політичного об'єднання у багатьох слов'янських народів. У *Київській Русі* до 9 ст. К. були воєначальники племені або союзу племен, які виконували деякі судові і адміністративні функції. В серед. 9 ст. з утворенням Київської держави суть влади К. змінилася, набрала монархічного характеру і поступово стала спадковою. К., який очолював Київську державу, а також Велике князівство Литовське, мав титул великого князя. Князівська влада в різних князівствах мала особливості. Наприклад, в *Галицько-Волинському князівстві* владу К. обмежувала боярська рада, а в *Полоцькому князівстві* - віче. Протягом 14 ст. значну частину українських земель захопило Велике князівство Литовське. Українські князі потрапляють у васальну залежність до Великого князя Литовського. В 15-16 ст. вони втрачають державну владу і перетворюються на впливових земельних магнатів.

КОБЗАРИ - українські народні співці, виконавці історичних дум, що супроводжували свій спів грою на кобзі. В 16-17 ст. брали активну участь у козацьких походах і гайдамацьких повстаннях. Своїми піснями закликали народ до боротьби з загарбниками, підносили бойовий дух війська. К. гуртувалися в братства, які мали свої звичаї і закони. Серед К. найвидатнішими були *О. Вересай*, *А. Шут*, *Р. Холодний*, *М. Кравченко*, *Г. Гончаренко*, *І. Кучеренко* та ін.

КОБИЛИЦЯ ЛУК'ЯН (1812 - 24.10.1851) - український громадсько-політичний діяч, керівник національно-визвольного селянського руху на *Буковині* в 40-х рр. 19 ст. Н. у с. Путилі-Сторонець (тепер с. Путила Чернівецької обл.) в сім'ї селянина-кріпака. В 1839 К. був обраний селянами уповноваженим, якому доручалося відстоювати громадські інтереси. Проте звернення К. та інших уповноважених у державні установи з приводу утисків соціально-національних прав українського населення залишалися без наслідків. У 1843-44 К. очолив виступи селян 22 громад, які рішуче відмовлялися відробляти панщину, самочинно переобрали сільську старшину, висунули вимоги відкриття українських шкіл, вільного користування лісами і пасовиськами, зажадали переведення їх на становище державних селян. У березні 1844 повстання було придушено за допомогою урядових військ, а К. заарештовано і ув'язнено. Під час *Революції 1848-49 в Австрійській імперії* селяни Буковини обрали К. депутатом парламенту. В австрійському парламенті К. виступив за надання політичної автономії Буковині і приєднання її до *Галичини*, вимагав скасування

кріпацтва і передачу селянам землі без викупу. В листопаді 1848 на багатолюдних зборах у Вижниці закликав селян до повстання. Селянські виступи під керівництвом К. тривали до літа 1849. У квітні 1850 К. був заарештований у Жаб'єму. Після катувань в ув'язненні він тяжко захворів. Його вислали до м. Гура-Гумора (тепер Гура-Гуморулуй, Румунія), де він і помер. Героїчна боротьба К. оспівана в народних піснях. Високу оцінку діяльності К. дав І. Франко.

КОБИЛЯНСЬКА ОЛЬГА ЮЛІАНІВНА (27.11.1863 - 21.3.1942) - видатна українська письменниця. Н. у м. Гура-Гумора на Буковині (тепер м. Гура-Гуморулуй, Румунія). З 1891 жила у Чернівцях. Закінчила чотирикласну німецьку школу. Подальшу освіту здобула самотужки. Вихована під впливом німецької культури, перші літературні спроби зробила на німецькій мові - «Гортенза, або Картина з життя однієї дівчини» (1880), «Долячи воля» (1883) та ін. Національний світогляд письменниці формувався під впливом творів Т. Шевченка та І. Франка, безпосереднього знайомства з О. Маковеєм, С. Окуневськю, Н. Кобринською. В 1899 здійснила подорож у *Наддніпрянську Україну*, де познайомилася з М. Лисенком, М. Старицьким, Лесею Українкою. В дальших творах, написаних українською мовою («Людина», 1894, «Impromptphantasie», 1894; «Valse melancholique», 1894; «Він і Вона», 1895; «Царівна», 1896; «Що я люблю», 1896; «Некультурна», 1897; «Покора», 1898; «Нюба», 1905 та ін.), К. порушує проблеми жіночої емансипації, формує культ сильної жіночої особистості «аристократичного характеру». Тему життя буковинських селян К. змалювала в оповіданнях «У св. Івана» (1890), «Банк рустикальний» (1895), «На полях» (1898) та особливо яскраво - в одному з найкращих творів світової літератури про селянство - психологічній повісті «Земля» (1902). У повісті «У неділюрано зілля копала...» (написана за мотивами української народної пісні «Ой не ходи, Грицю», 1909) у філософському плані розкрито тему краси людських почуттів, великого кохання і людської гідності. Протягом 1915-23 К. написала ряд антивоєнних оповідань - «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Назустріч долі», «Снитися» (1917), «Зійшов з розуму» (1929) та ін. Значний вплив на творчість К. мали ідеї імпресіонізму та неоромантизму. В 1920-30-х рр. створила низку оповідань з народного життя («Вовчиха», 1923; «Але Господь мовчить», 1927 та ін.). Померла у Чернівцях. У 1944 відкрито літературно-меморіальний музей письменниці у Чернівцях та в с. Димці (тепер Глибоцького р-ну Чернівецької обл.), де довгий час жила К.

КОБЛИК (кобель, кібель) - одиниця об'єму сипких речовин, вина, а також земельної площі на Закарпатській Україні в 17 - на поч. 20 ст. В 17-18 ст. К. становив 90-100 л, у 19 ст. - 60-75 л. Поділявся на 4 віка, або 16 чвертвівок. Як міра земельної площі становив ділянку землі, засіяну одним К. зерна, і часто прирівнювався до гольда.

Я. Ісаєвич (Львів).

КОБРИНСЬКА НАТАЛІЯ (8.6.1855-22.1.1920) - українська письменниця і громадська діячка, засновниця жіночого емансипаційного руху в *Галичині*. Н. у с. Белелуї (тепер Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.). Довгий час жила в Болехові. Знання здобула шляхом самоосвіти. В 1884 організувала у Станіславові (тепер Івано-Франківськ) «Товариство Руських Жінок», була ініціатором видання альманахів «Перший вінок» (1887), «Нашадоля» (1893-96), «Жіноча бібліотека» (1912), в яких багато уваги приділялося проблемам жіночої емансипації, окреслювалися основні ідеї жіночого руху в Галичині. В 1891 скликала у Стрию перше жіноче віче. Літературну діяльність розпочала в 1883. Головною темою її творів стала доля жінки в тогочасному суспільстві. Основні збірки прозових творів: «Дух часу» (1899), «Ядзя і Катруся», «Казки» (1904). У 1914-17 К. створила ряд оповідань і нарисів на антивоєнну тематику - «Полишений» (1914-15), «Свічка горить» (1915), «Каліка» (1916-17), «Брати» (1917), «На цвинтарі», «Кінь» та ін. Виступала з статтями про жіночий рух, на літературну та фольклорну тематику («Про «Нору» Г. Ібсена, 1900; «Символізм в народній пісні», 1905 тощо).

КОБРИНСЬКИЙ ЙОСАФАТ МИКОЛАЙОВИЧ (28.9.1818 - 29.3.1901) - український громадсько-культурний діяч. Н. у Коломиї. Навчався в університетах Відня і Львова. В 1844 закінчив богословський ф-тет. Був священником ус. Москалівці (1845-1853) та Мишині (1853-1901) на Прикарпатті. К.-автор «Букваря» (1842), в якому вперше в Галичині застосував цивільний шрифт, та першого в Галичині агрономічного посібника для селян українською мовою «Гній - душа в господарстві» (1848). У 1848-1849 - активний член Коломийської Руської Ради, один з організаторів аматорського театру і читальні в Коломиї, учасник Першого з'їзду української інтелігенції у Львові. У 1890-х рр., - ініціатор заснування і фундатор Народного Дому в Коломиї.

Ф. Стеблій (Львів).

КОВАЛЕВСЬКА СОФІЯ ВАСИЛІВНА [уроджена Корвин-Круковська; 3(15).1.1850 -29.1.(10.2)1891] - відомий математик, письменниця і публіцист. Член-кор. Петербурзької АН (з 1889). Н. у Москві. В 1869-74 навчалася за кордоном, зокрема, слухала лекції з математики в Гейдельберзькому ун-ті. В 1870 переїхала до Берліну, де чотири роки працювала у видатного німецького математика К. Вейерштрасса. У 1874 Гетінгенський ун-тет присвоїв їй ступінь доктора філософії. Після повернення в 1874з-за кордону займалася літературно-публіцистичною діяльністю. З 1884 - професор Стокгольмського ун-ту. В 1888 одержала премію Паризької Академії і наступного року - премію Стокгольмської Академії. Основні праці - з математики, механіки та астрономії. К.- автор художніх творів: «Боротьба за щастя» (1887), «Спогади про дитинство» (1890),

«Нігілістка» (1891) та ін.

О. Рибак (Львів).

КОВАЛЕВСЬКИЙ (КОВАЛІВСЬКИЙ) ІВАН (рр. н. і см. невід.) - український військово-політичний діяч, дипломат, генеральний осавул (1655-56, 1658; за ін. дан., 1648-59). Обирався *генеральним осавулом* за гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського та Ю. Хмельницького. Очолював українські посольства до Валахії (осінь 1654), Трансильванії (1656, 1657), Швеції (весна 1657) і Речі Посполитої (1658). 7.9.1656 разом з генеральним писарем І. Грушею уклав українсько-семиградський договір з *Юрієм II Ракочієм*. Вів у *Чигирині* переговори з шведським послом Г. Лілієнкроною. В жовтні 1657 спільно з *Ю.Немиричем* та І. *Богунем* брав участь у виробленні умов і укладенні українсько-шведського союзного договору у Корсуні (див. *Корсунський договір 1657*). У 1663 був сотником Глинської сотні Лубенського полку. Подальша його доля невідома.

КОВАЛЕВСЬКИЙ МАКСИМ МАКСИМОВИЧ [2.8(8.9).1851 - 23.3(5.4). 1916] - відомий український історик, правознавець, етнограф, громадсько-політичний діяч, академік Петербурзької АН (з 1914). Н. у Харкові. В 1872 закінчив юридичний ф-тет Харківського ун-ту. Професор Московського (1877-87), Стокгольмського і Оксфордського (1887-1905), Петербурзького (1905-16) ун-тів. За демократичні погляди переслідувався російським урядом, довгий час був змушений жити за кордоном. У 1901 заснував у Парижі Російську вищу школу суспільних наук, в якій історію України викладав М. Грушевський. Після повернення в 1905 до Росії К. намагався створити ліберальну партію. В 1906 К. був обраний депутатом І Державної Думи, з 1907 - член Державної Ради. К. тісно співпрацював з українською фракцією у Державній Думі, очолював Допомогове товариство ім. Т. Шевченка у Петербурзі. З 1909 видавав журнал «Вестник Европы», редагував енциклопедичне видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем», виступав проти переслідування російським урядом української мови, підтримував ідею надання автономії поневоленим народам Російської імперії. К. - автор праць: «Первісне право» (т. 1-2, 1886), «Походження сучасної демократії» (т. 1-4, 1895-99), «Общинне землеволодіння в Малоросії у 18 ст.», «Соціологія» (т. 1-2) та ін.

КОВАЛЕВСЬКИЙ МИКОЛА (3.9.1892 -18.8.1957) - відомий український політичний і державний діяч, публіцист. Н. у Крупах Люблінської губ. Брав активну участь у студентському русі, в 1912 очолював українську студентську громаду в Москві, а з 1915 - в Києві. В 1915 редагував нелегальне видання українських есерів газету «Боротьба». В квітні 1917 К. разом з П.Христюком, Л. Ковалівим, М. Шрагом став одним з співзасновників *Української Партії Соціалістів-Революціонерів*, з липня - голова партії. Очолював редакцію газети «Народна Воля» -спільного органу Селянської Спілки і УПСР. Під час роботи *Всеукраїнського Національного Конгресу 1917* обраний членом *Української Центральної Ради* від Полтавської губернії, згодом - член *Малої Ради*. В травні 1917 К. у складі делегації від УЦР (В. Винниченко, Г. Одинець, Д.Коробенко, С.Письменний, Д. Ровінський, С.Єфремов та ін.) перебував у Петрограді, де на переговорах з *Тимчасовим Урядом* було вперше поставлено вимогу про надання автономії Україні. В листопаді 1918 К. входив до складу Крайового комітету охорони революції на Україні. З листопада 1917 до квітня 1918 - генеральний секретар продовольчих справ і міністр продовольчих справ УНР. У січні 1919-депутат Трудового Конгресу України. В період *Директорії УНР* - міністр земельних справ в урядах О. *Остапенка*, Б. *Мартоса*, Іс. *Мазели*. З 1920 жив в еміграції у Польщі, Румунії та Австрії. З 1921 очолював одну з груп УПСР у Відні. Редагував цілий ряд українських закордонних періодичних видань, в 1940-42 - співредактор «Нашого Життя», з 1950 - редактор агентства «Експрес-пресслужба» (Інсбрук). Помер в Інсбруці. Автор науково-публіцистичних праць: «Як заложено УПСР» (1919), «Україна під червоним ярмом» (1937), «Опозиційні рухи в Україні і національна політика СРСР в 1920-54» (1954), «При джерелах боротьби» (1960) та ін.

КОВАЛЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1890 - п. після 1939) - український громадсько-політичний діяч, публіцист. У 1919-21 - засновник і голова *Української Народно-Республіканської Партії*. В кін. квітня 1919 К. підтримав спробу антидержавного заколоту в Рівному, який очолив В. *Оскілко*. В 1920 К. був призначений міністром рільництва *Української Народної Республіки*. З 1921 перебував у еміграції. Жив у Луцьку, де очолив правління «Українбанку». В 1930-х рр. редагував газету «Волинське Слово», яка часто виступала на своїх сторінках з різкою критикою національної політики польського уряду на окупованих українських землях. У 1939 К. після розвалу Польської держави і зайняття *Західної України* радянськими військами був заарештований органами НКВС. Подальша його доля невідома.

КОВАЛЕНКО МИКОЛА (рр. н. і см. невід.) -український громадський діяч. Селянин з Полтавщини. Очолив ініціативну групу по скликанню 29.4.1918 Хліборобського Конгресу, на якому проголошено гетьманом України П. *Скоропадського*. К. як член Всеукраїнського Союзу Хліборобів-Власників керував роботою фракції, що стояла на засадах державної незалежності України.

КОВАЛЕНКО МИХАЙЛО (р. н. невід. - п. 1919) - український політичний діяч. Поміщик з Констянтиноградського повіту Полтавської губернії. Входив до складу IV Державної Думи. В травні 1917 К, став ініціатором створення Всеукраїнського Союзу Хліборобів-Власників (ВСХВ). 20.10.1918 К. від імені фракції дрібних власників у ВСХВ передав гетьману П. *Скоропадському* вимогу продовжувати курс на зміцнення самостійної і незалежної Української держави.

КОВАЛІВ ЛЕВКО БОРИСОВИЧ (18.12.1894 - 26.10.1937) - український політичний і державний діяч. Н. у Харкові. Навчався у Виборзькому комерційному училищі, з 1913 - у Київському комерційному ін-ті. В цей час був активним членом української студентської громади, згодом вступив до групи українських соціал-революціонерів. З 1915 співпрацював у ж-лі «Боротьба». Внаслідок переслідувань російською владою змушений переїхати до Полтави, де працював інспектором у Полтавському губернському земстві. З поч. квітня 1917 К. - один з провідних членів *Української Партії Соціалістів-Революціонерів*, член ЦК партії. Входив до складу *Української Центральної Ради*. В січні-травні 1918 входив разом з Г. Михайличенком, О. Шумським, А. Приходьком, А. Заливчим, П. Любченком, Ю. Мазуркевичем, М. Литвиненком, Ф. Матіяшем та ін. до лівого крила партії. В березні 1919 став одним з ініціаторів створення *Української Партії Соціалістів-Революціонерів (комуністів)*, очолював роботу підпільної контррозвідки. З приходом більшовиків К. активно співпрацював з ними. Після захоплення Києва денікінцями переїхав до Москви. В 1919 разом з Г. Гриньком вів переговори з керівниками Комінтерну про визнання партії єдиною комуністичною організацією в Україні. В 1919 К. редагував ж-л «Український Комуніст» (вийшов один номер у листопаді 1919) та газету «Пролетарська боротьба» (разом з І. Косачем та О. Шумським). У грудні 1919 К. підписав з КП(б)У угоду про співпрацю, однак в березні 1920 виступив проти злиття боротьбистів з більшовиками. З лютого 1921 К. - заступник наркома закордонних справ УСРР. У березні 1921 обраний членом ВУЦВК. У листопаді 1921 вийшов з КП(б)У і переїхав до Києва. Займався науковою роботою в галузі фототехнічних процесів та технікою кольорової фотографії. В середині 1920-х рр. повернувся до Харкова, очолив Українську філію товариства «Радіопередача». З поч. 1930-х рр. навчався в аспірантурі Московського фізико-хімічного інституту ім. Карпова, згодом - співробітник цього інституту. 5.11.1934 К. був заарештований у Харкові, звинувачений у причетності до контрреволюційної боротьбистської організації, яка нібито готувала замах на Й. Сталіна. Проходив по «Справі боротьбистів» разом з М. Полозом, Г. Епіком, М. Волобуєвим, В. Поліщуком, В. Підмогильним, М. Кулішем та ін. (всього 17 чол.). Під час слідства і на суді тримався особливо стійко, категорично відкидав всі звинувачення. В березні 1935 К. був засуджений до 10 років таборів (за ін. дан., до розстрілу, який був замінений на 20 років таборів). 26.10.1937 розстріляний у Бамлагу за постановою особливої трійки НКВС по Далекому Сходу. Реабілітований в серпні 1956.

КОВАЛЬ-МЕДЗВЕЦЬКИЙ МИКОЛА (5.2.1868 - 10.9.1929) - український військовий діяч, генерал-поручник Армії УНР. Н. у с. Нижня Кропивня на Поділлі. Навчався у Житомирській гімназії. В 1891 закінчив Московську військову артилерійську школу, в 1901 - геодезичне відділення Академії Генштабу у Петербурзі. Дістав призначення на посаду начальника астрономічної станції в Чарджоу. З 1905 - помічник начальника геодезійного відділу Генштабу російської армії, з 1911 - начальник Військово-топографічної школи. Брав активну участь у житті української громади Петербурга. Навесні 1917 одним із перших генералів російської армії прибув до Києва і зголосився до служби у Збройних Силах України. В 1917 *Українською Центральною Радою* був призначений начальником Головної геодезичної управи. З 1919 член Ради Військового міністерства УНР, з 1920 - генерал-поручник, здійснював зв'язок Головного Отамана С. Петлюри з *Галицькою Армією*, очолював комісію УНР в Проскуріві для вирішення подальшої долі роззброєниху травні 1920 частин *Червоної Української Галицької Армії*. Після інтернування Армії УНР в Польщі перебував у Кракові, працював в астрономічній обсерваторійній станції Ягеллонського ун-ту. Під час Великодніх свят 1923 організував урочистий парад Кінногірського дивізіону генерала О. Алмазова у Лобзові (передмістя Кракова). Останні роки працював у Варшавському бюро мір і ваг, вів гравіметричні спостереження у Гдині, Картузах, Варшаві. Помер і похований у Варшаві.

М. Литвин, К. Науменко (Львів)

КОВАЛЬСЬКИЙ МИКОЛА (1885-28.12.1944)-український громадський і політичний діяч. Родом з Волині. К. був членом *Революційної Української Партії*, пізніше- *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії*. З квітня 1917 входив до складу *Української Центральної Ради*. В 1918-20 К. очолював Департамент Державного Контролю УНР. В еміграції жив у Польщі. Під час Другої світової війни 1939-45 співпрацював з українським рухом Опору, за що був заарештований гітлерівцями. Загинув у фашистському концтаборі Дахау (Німеччина).

КОВЕНКО МИХАЙЛО (рр. н. і см. невід.) -український військовий діяч періоду українських національно-визвольних змагань 1917-21. За фахом-інженер. Належав до *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії*, згодом -до *Української Партії Соціалістів-Самостійників*. У грудні 1917 - січні 1918 К. сформував з національне свідомої молоді 20 сотень Вільного Козацтва, що знаходились у підпорядкуванні *Української Центральної Ради*. В січні 1918 призначений військовим комендантом Києва. Заарештував у будинку УЦР групу членів «лівої» фракції Української Партії Соціалістів-Революціонерів (М. Полоз, М. Михайличенко, А. Сіверо-Одоевський, М. Шумський та ін.), яка у змові з російськими більшовиками готувала державний переворот з метою усунення від влади УЦР. У січні-лютому 1918 курені *Вільного Козацтва* під командуванням К. брали участь у ліквідації інспірованого більшовиками антиурядового виступу на заводі «Арсенал» і вели тяжкі оборонні бої проти радянських військ на підступах до Києва та в самому місті. У період Директорії УНР К. очолював Верховну слідчу комісію по боротьбі з контрреволюцією. В 1919 редагував газету «Україна» в Кам'янці-Подільському. З 1920 жив в еміграції в Румунії. Подальша його доля невідома.

КОВНІР СТЕПАН (Стефан) ДЕМ'ЯНОВИЧ (1695 - 1786) - видатний український будівничий. Н. у с. Гвоздові

на Київщині. Кріпаком працював у *Києво-Печерській Лаврі*, де і навчився будівельної справи. Створені К. в стилі українського барокко споруди - Ковнірівський корпус (1744-45; за ін. дан., 1746-72), дзвіниці на Ближній (1759-63) і Дальніх (1754-61; проект І.Григоровича-Барського) печерах у Києво-Печерській Лаврі, Кловський палац (1752-56; за ін. дан., 1754-58) у Києві, церква Антонія і Феодосія та дзвіниця у Василькові (1756-59), дзвіниця Києво-Братського монастиря на Подолі (1756-59), Троїцька церква в Китаївській пустині поблизу Києва (1763-67) та ін.

КОВПАК СИДІР АРТЕМОВИЧ [26.5(7.6). 1887-11.12.1967] -український радянський воєнний і державний діяч, генерал-майор (з 1943). Н. у с. Котельві на Полтавщині. Учасник Першої світової війни. В 1918-19 К. очолив партизанський загін, боровся проти денікінців, пізніше у складі Червоної Армії - з військами П. Врангеля. В 1921-26 - військовий комісар у ряді міст Катеринославщини (Великий Товмак, Павлоград, Кривий Ріг та ін.). У 1937-41 - голова Путивльського міськвиконкому Сумської обл. Під час *радянсько-німецької війни 1941-45 К.* - командир Путивльського партизанського загону, пізніше -з'єднання партизан. У 1941-42 з'єднання К. здійснило рейди по Сумській, Курській і Брянській обл., у 1942-43 - рейд у Правобережну Україну, в 1943 - Карпатський рейд. Під час пересування у Карпатах ковпаківці вели бої з формуваннями Української Народної Самооборони та частинами Української Повстанської Армії. В 1944 з'єднання перейменовано у Першу українську партизанську дивізію ім. С. Ковпака (ком. П. Вершигора). 31946 К. -депутат Верховної Ради УРСР, міністр оборони УРСР. У 1947-67-заступник голови Верховної Ради УРСР, з квітня 1967 - член Президії Верховної Ради УРСР. Автор книги «Від Путивля до Карпат».

КОДАК - фортеця на правому березі Дніпра напроти Кодацького порогу (див. *Дніпрові пороги*). Збудована польським урядом у липні 1635 з метою ізолювати Запоріжжя від України і перешкодити втечі селян на Запорізьку Січ. К. будувався під керівництвом французького інженера Г. -Л, де Боплана. Залога К. складалася з двохсот німецьких найманців-драгунів на чолі з французьким офіцером Ж. Маріоном. У серпні 1635 запорожці під проводом гетьмана І. Сулими зруйнували К. У 1639 К. був відбудований і залога збільшена до 600 найманців. Восени 1648 К. за наказом *Б.Хмельницького* було захоплено козацьким загоном під командуванням полковника М. *Нестеренка* і перетворено на опорний пункт української армії. За гетьмана *Мазели К.* був сторожовим постом. У 1711 за умовами Прутського мирного договору 1711 К. разом з іншими фортецями на півдні України був зруйнований. У 1734-75 К. - козацька слобода, центр Кодацької паланки (див. *Паланка*). У кін. 18 ст. К. перейменовано на с. Старі Кодаки (тепер у межах м. Дніпропетровська). Руїни К. збереглися до наших днів.

КОЖУХОВ - більшовицький концентраційний табір недалеко від Москви. Весною 1920 до К. було ув'язнено бл. 250 старшин і стрільців *Української Галицької Армії*, у т.ч. ген. О. *Микитку* і ген. Г. *Ціріца*. На поч. липня 1920 з табору було вивезено у напрямі Мурманська 217 галицьких старшин. Подальша їх доля невідома.

КОЗАК ІВАН (8.8.1891 - 27.12.1978) - український військовий і громадський діяч, сотник УГА. Н. у Галичині. Вивчав право у Львівському, Празькому! Краківському унтах, згодом працював в Угневі (тепер Сокальського р-ну Львівської обл.). Під час Першої світової війни 1914-18 був мобілізований в австрійську армію. В 1918-19 К. - організатор і командант польової жандармерії УГА. В лютому 1920 К., перебуваючи у складі УГА, змушений приєднатися до Червоної Армії і деякий час служити в *Червоній Українській Галицькій Армії*. На поч. квітня 1920 К. на чолі Запасного Куреня разом з кінним полком ЧУГА (командир К. *Шепарович*) першими у повному бойовому складі перейшли на бік Армії УНР. Командував Херсонською дивізією, згодом - з групою А. *Кравса* відступив на територію Чехо-Словаччини. В 1923-26 - командант табору для інтернованих вояків УГА в *Йозефові* (Чехо-Словаччина). У міжвоєнний час жив у *Галичині*, де активно займався громадською діяльністю. В 1949 емігрував до США. Брав участь у заснуванні Об'єднання Бувших Українських Вояків в Америці, деякий час віце-президент організації. Очолював громадський комітет по спорудженню пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні. Помер у Нью-Йорку. Залишив спогади.

«**КОЗАК МАМАЙ**» - традиційна назва найпопулярнішої народної картини у 17-19 ст. в Україні. На картині, найчастіше, зображувалася постать козака-бандуриста, поруч якого - кінь, прив'язаний до списа, і дерево, на гілках якого розвішано зброю. Спільною для всіх цих картин є постать козака, що сидить, підібгавши ноги. На деяких картинах «К.М.» намальований на фоні різних сцен - козаки варять їжу, полюють або б'ються з ворогами. Під зображенням, звичайно, розміщено віршований напис, в якому говориться про його добрі справи. Ім'я «Мамай» не пов'язане з конкретною особою, а є прізвиськом запорожця козака, який став символом усього козацтва. Найбільшого поширення сюжет набув на Лівобережній Україні та Київщині. Найдавніша картина «К.М.» датована 1642 (Харківський музей образотворчого мистецтва). Першими творцями картин були мандрівні художники, які побували на Запоріжжі. Малювали на полотні, стінах дому, хатніх дверях, скринях, шафах, кахлях, посуді та ін. До образу «К.М.» часто зверталися митці і в пізніші часи: Т. Шевченко, І. Репін, Г. Нарбут, М. Бутович, С. Васильківський - в образотворчому мистецтві, М. Куліш, О. Ільченко - в літературних творах. Художники і літератори створили узагальнений образ народного героя, захисника покривджених, борця за волю України.

КОЗАЦТВО - збірна назва козаків в Україні і в порубіжних державах. І). У 15 - першій пол. 17 ст. - військово-промисловий стан, який проживав на українських землях у складі Польського королівства і Великого князівства Литовського (з 1569 - *Речі Посполитої*). Термін «козак» уперше згадується в Початковій монгольській хроніці 1240, куди перейшов із тюркських мов у значенні - «схильний до завоювання». У 14 ст. фігурує у дописі до збірника житій святих «Синаксар» (1308) та у словнику половецької мови «Кодекс

Куманікус» (1303) у значенні «страж», «конвоїр». Первісне, слово «козак» вживалося на означення вільних людей, які населяли південноукраїнські степи. Існувало декілька шляхів формування козацтва. Його попередником стало слов'янське населення басейнів нижньої течії рр. Дніпра, Південного Бугу і Дністра (літописні «бродники»), яке займалося господарською діяльністю у цих регіонах і мало демократичну військову організацію. З посиленням національного і соціального гноблення іноземних феодалів значна частина українських селян та міщан утікала в малозаселені прикордонні райони й поповнювала ряди К. За дніпровські пороги спрямовувалася хвиля т.зв. уходників - сезонних здобичників, окремі з яких оселялися у степу з метою його господарського освоєння. В ряди К. вступала і українська шляхта, що втратила свої маєтності. На процес формування К. значний вплив мав зовнішній фактор. З часу утворення *Кримського ханства* (1449) до кінця 15 ст. на українські землі було вчинено не менше 41 нападу, в тому числі на *Поділля* - 31, 9 - на Руське воєводство, 7 - на Волинь, 4 - на Київщину, 2 -на Волзьке воєводство. Внаслідок цих нападів, окремі з яких носили характер великих військових походів, було частково або повністю спустошено окремі міста і регіони, захоплено у полон бл. 220 тис. осіб (при загальній чисельності населення українських земель близько 3,7 млн. чол.). У I б ст. джерела зафіксували щонайменше 69 нападів протягом 63 років: на Поділля - 32, 18 - на Волинь, 17 - на Руське і Волзьке воєводства, решта - на Лівобережжя. Демографічні втрати становили 353 тис. осіб. Всього за другу пол. 15 - I б ст. було здійснено не менше 110 татарсько-турецьких набігів. Упершій пол. 17ст. втрати українського населення становили 300 тис. осіб. Для захисту від татарсько-турецької агресії у Пониззі Дніпра на південь від дніпровських порогів була створена військово-політична організація Запорізька Січ. Перша писемна згадка про українських козаків міститься у хроніці М. Бельського від 1489. Перше укріплення бл. 1552 (за ін. дан., 1554-55, 1556) збудував на дніпровському острові Мала Хортиця Д. *Вишневецький*. Згодом Запорізька Січ стала державно-політичним утворенням К. з демократичним устроєм. Основними рисами запорозького К. були: родинний принцип організації братства (побратимства, рівність, демократизм), морально-етичний кодекс поведінки (високий соціальний статус свободи, мужності, відданості товариству і, навпаки, низький статус мирної праці, спокійного способу життя тощо), інститут кобзарів, спеціальна наука молоді, специфічне ставлення до жінки, аскетизм, релігійність, колективне землеволодіння. Польсько-литовська державна адміністрація залучала козаків до оборони кордонів Речі Посполитої. Протягом 16 ст. сформувалася друга і категорія козацтва - городове козацтво. Його організаторами були прикордонні старости: черкаський - О. Дашкевич, С. Полозович, Хмельницький - П. *Лянцкоронський*, барський - Б.Претвич, магнати С. *Зборовський*, Д. *Вишневецький*, Б. *Ружинський*. У другій пол. 16 ст. польський уряд намагався послабити вплив запорожців і встановити над ними контроль. Король *Сигізмунд II Август* грамотою від 5.6.1572 започаткував практику внесення козаків у спеціальний список, що визначав козацький статус - реєстр. Козаки вписані у реєстр отримали назву реєстрових козаків. У 1578 кількість реєстрового К. зросла до 500. Королівський універсал від 25.7.1590 збільшував реєстр до I тис. козаків. Військова влада над реєстровцями належала гетьману, якого обирали за згодою уряду. Організаційно реєстрове козацтво складалося з 6 полків (1625) - Білоцерківського, Канівського, Черкаського, Корсунського, Переяславського, Чигиринського, що поділялися на сотні, У першій пол. 17 ст, кількість реєстрових козаків зростала: 1619 - 1тис., 1625 - 6тис., 1631 - 8тис. чол. Українське К. брало активну участь у повстаннях під проводом К. *Косинського*, С. *Наливайка*, Т. *Федоровича* (Трясила), Д. Гуж, П. *Бута*, Я. Острянина. У 1638 польським урядом запроваджено «Ординацію війська Запорізького реєстрового» (див. «*Ординація 1638*»), яка скасовувала інститут гетьмана. Над реєстровцями владу перейняв польський комісар. Більша частина К., що не була внесена до реєстру (виписні козаки) опинилися під загрозою закріпачення. У 16-18 ст. окремі магнати в Україні утримували власне військо, що складалось з надвірних козаків.

2). Привілейований стан населення, сформований на Україні у роки національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-1657. У ході воєнних дій проти шляхетської Речі Посполитої відбувалося масове показачення українських селян і міщан. Політичний лад *Гетьманщини* успадкував традиційні форми козацького військово-територіального устрою - полки і сотні. Територіально держава Б. *Хмельницького* ділилася на 16 полків (в окремі періоди їх кількість сягали 22). Запорізька Січ становила окрему військово-адміністративну одиницю. У період *Руїни* українське К. було розмежоване кордонами іноземних держав -Московії, Речі Посполитої та Османської імперії. Протягом всього існування Гетьманщини спостерігалось протистояння українських інтересів й інтересів російського самодержавства. Поступово московський уряд встановив контроль над виборами гетьмана та призначенням козацької старшини на посади, втручався у внутрішні справи Гетьманщини. Виступ К. на боці І. Мазепи у роки Північної війни 1700-21 викликав хвилю масових репресивних заходів з боку російського самодержавства. За наказом *Петра I* було знищено гетьманську столицю *Батурина* (1708) та зруйновано Чортомлицьку Січ (1709). Після поразки у *Полтавській битві 1709* частина українських козаків емігрувала за кордон, де обрала гетьманом П. *Орлика*. У першій чверті 18 ст. українські козацькі полки залучалися на будівельні роботи у містах Російської імперії, спорудження військових укріплень і водних шляхів сполучень, зокрема, Ладозького каналу. Окрему категорію К. творили козаки підпомічники, в обов'язки яких входило спорядження одного козака для військової служби від 2-3-х дворів. Економічно незалежний козак, що виконував військову службу називався виборним (див. *Виборні козаки*). Остаточо поділ козаків на виборних і підпомічників проведений російським урядом у 1734-36. Намагаючись посилити контроль над К., як основним осередком опозиційного руху за повноцінну українську державність, російський уряд створив у Гетьманщині *Малоросійську колегію* (1722) і заборонив вибори гетьмана. З 1734 по 1750 у Лівобережній Україні діяло *Правління Гетьманського Уряду*. Черговий наступ на права К. відбувся у роки правління гетьмана К.

Розумовського. Прагнучи до уніфікації державного управління Катерина II 10.11.1764 ліквідувала інститут гетьманства. Влада у *Лівобережній Україні* перейшла до президента Малоросійської колегії П. Румянцева. У травні 1775 військо російського генерала П.Текелі зруйнувало Запорізьку Січ.

У *Правобережній Україні*, яка за умовами «вічного миру» 1686 відійшла до Речі Посполитої в 80-і рр. 17 ст. було відновлено реєстрове козацтво. На цій території існували Корсунський, Брацлавський і Білоцерківський (Фастівський) полки, які очолював наказний гетьман. Населення полків підлягало юрисдикції польської адміністрації. Рішенням сейму 1699 козацькі полки на Правобережжі було ліквідовано, але К. продовжувало існувати надалі до 1714. У серед. 17 ст. К. сформувалося на території *Слобідської України*, де існувало 5 полків: Острогозький, Сумський, Охтирський, Харківський, Балакліївський. 28.7.1765 слобідське К. за наказом Катерини II було ліквідоване.

3). Наприкінці 18- поч. 20 ст.- стан вільних сільських виробників наближених до становища державних селян, що користувався обмеженими правами і привілеями. Близько 5 тис. запорізьких козаків після зруйнування Січі (1775) переселилися на територію Туреччини і утворили задунайське К. (див. *Задунайська Січ*). Інша частина була розселена на території Банату в Австрійській монархії (банатське К.). В останній чверті 18 ст. козацька старшина у Лівобережній Україні була зрівняна у правах з російським Дворянством. Козаків було залучено на військову службу, частину зведено до становища вільних селян, інших - покріпачено. Підчас російсько-турецької війни 1787-1791 царський уряд розпочав організацію *Чорноморського Козацького Війська*. Понад 15 тис. чорноморського К. брало участь у бойових діях. Окремі козаки отримали землі у басейні Південного Бугу і Дністра (бузьке К., див. Бузьке Козацьке Військо). У 1792 російський уряд переселив Чорноморське Козацьке Військо (бл. 25 тис. чол.) на землі т.зв. Чорноморської прикордонної лінії, яка проходила правим берегом р. Кубані. Кубанське К. заснувало 40 курінних селищ. У роки російсько-турецької війни 1828-1829 на Кубань переселилася також частина задунайського К., яка в травні 1928 на чолі з Й. Гладким перейшла під владу Російської імперії. З них було сформовано *Азовське Козацьке Військо*.

4). Військовий стан у Московській державі, зосереджений переважно на її кордонах або в районах активної російської колонізації. Найбільш чисельним було донське К., яке утворилося у 15 ст. з місцевого населення і переселенців з території Московської держави й українських земель. Донські козаки часто взаємодіяли із запорізьким К. у боротьбі з експансією Османської імперії й Кримського ханства. У 1632 між ними укладено угоду про взаємодопомогу. Спільними силами обох козацьких загонів було взято турецьку фортецю Азов, яка перебувала в руках козаків з 1637 по 1642 (див. «*Азовське сидіння*»). З листами до Донського війська звертався у 1649 і 1650 гетьман Б. Хмельницький, у 1668 - І. *Брюховецький*, згодом - кошовий отаман І. *Сірко*. Запорожці брали активну участь у виступах донських козаків під проводом С. Разіна (1670-1671), К. Булавина (1707-1709), О. Пугачова (1773-1775). Російський уряд неодноразово намагався ліквідувати автономію Дону. У 1671 донське козацтво склало присягу московському цареві, а у 1775 рештки автономії було скасовано указом Катерини II. У 18 ст. зросла кількість українських переселенців на Дон. За переписом 1782 за донськими станицями рахувалося 7456 українських дворів. У першій пол. 19 ст. зі «станичних малоросіян» сформовано 4 задонські станиці. Переважно з донських козаків створилось Уральське і Терське К., серед яких була значна кількість українців. У другій пол. 18-19 ст. було створено нові козацькі війська, що перебували під контролем російського уряду (Астраханське - 1750, Оренбурзьке -1755, Сибірське -1808, Кавказьке -1832, Забайкальське- 1851, Амурське- 1858,Семіраченське - 1867, Уссурійське - 1889). К. створило у російській регулярній армії окремі кінні підрозділи, які нерідко виконували поліційні функції.

5). Українські регулярні військові частини під час українських національно-визвольних змагань 1917-1921 та Другої світової війни 1939-45. Найбільш чисельними були українські добровільні частини, що утворилися на поч. 1917 і відображали українську козацьку традицію - Вільне *Козацтво*. Організаційно нове військо-міліційне з'єднання оформилося на Всеукраїнському з'їзді Вільного Козацтва в жовтні 1917 у Чигирині. Отаманом Вільного Козацтва було обрано П. *Скоропадського* на з'їзді у Звенигородці (Київщина) у квітні 1917. Територіальне ділилося на сотні, курені, полки, кіш. У серпні-вересні 1917 вільно-козацький рух охопив Київщину, Херсонщину, Полтавщину, Чернігівщину і Кубань. У січні 1918 у зв'язку з наступом більшовицьких військ за розпорядженням Генерального Секретаріату Військових Справ розпочато реорганізацію вільно-козацьких частин у регулярні військові підрозділи - Реєстрове Вільне Козацтво. Відділи Вільного Козацтва вели боротьбу з більшовицькими військами в січні-лютому 1918. У квітні 1918 на вимогу німецького командування Вільне Козацтво було роззброєно і розформовано, (див. також Вільне *Козацтво*). В Україні у складі Червоної Армії діяли підрозділи *Червоного Козацтва України* під командуванням В. *Примакова*. Із встановленням радянської влади в Україні і в Росії К. як стан було скасовано. У роки Другої світової війни 1939-45 в Червоній Армії було сформовано козаці з'єднання під командуванням генералів П. Белова, Л.Доватора, І. Плієва. Російські козаці військові частини воювали також на боці гітлерівської Німеччини. Організаційно вони підпорядковувалися командуванню Російської Визвольної Армії (РОА) та корпусу ген. Н. Краснова.

6). Товариства козаків в еміграції після 1920. Політичною орієнтацією ділилися на декілька груп: самостійників, федералістів і монархістів. Число українських прихильників незначне. Найбільш активними були козаки-самостійники (Вільнокозацький Рух, Козачий Народний Рух -Вільне Козацтво), на чолі яких стояли І. Гнілорибов, М. Фролов, І. Білий, В. Глазков. Вони відстоювали ідею створення окремої суверенної федеративної держави - Козаччини. Друковані органи цих товариств - двомовні: «Вольное козачество» -

«Вільне козацтво», «Казачья жизнь» - «Козаче життя».

7). Громадські товариства нащадків українських козаків. Утворилися у другій пол. 80-х рр. у багатьох областях України. Сучасне українське К. стоїть на засадах відродження козацьких традицій, збереження та відновлення пам'яток української історії та культури. Гетьманами українського козацтва обиралися В. Чорновіл і В. Мулява. Українські козацькі товариства беруть активну участь у громадсько-політичному і культурному житті держави.

О. Мазур (Львів).

КОЗАЦЬКА РАДА (січова рада, військова рада) - орган козацького управління, що існував на Запорізькій Січі, в реєстровому козацькому війську та у *Гетьманщині* у 16-18 ст. К.р. була вищим законодавчим, адміністративним і судовим органом Запорізької Січі. Рішення ради вважалося думкою всього війська і було обов'язковим до виконання кожним членом козацького товариства. На К.р. розглядалися питання внутрішньої і зовнішньої політики, проводились вибори військової старшини, поділ земель і угідь, покарання злочинців, що вчинили найтяжчі злочини та ін. К.р. збиралася у встановлені дні року. У 18 ст., у часи *Нової Січі*, це були: 1 січня - Новий рік, 2 або 3 день Великодня та 1 жовтня - св. Покрови - храмове свято Запорізької Січі. Крім того, це робилося в будь-який день на вимогу козацького товариства чи «сіроми». На К.р. могли бути присутніми всі козаки. Скликалася рада кошовим отаманом і відбувалася згідно з давніми звичаями, її учасники утворювали широке коло, всередині якого розміщувалась козацька старшина: кошовий отаман, обозний, писар, осавули та ін. Особливу роль відігравали осавули, які були посередниками між радою і старшиною. Формального голосування не проводилось. Свою волю козаки виявляли голосними окликами та підкиданням шапок. Крім К.р. всього Запорізького Коша, існували також курінні та паланкові ради. Перші з них відбувалися у випадках, коли козацька старшина не вважала за потрібне скликати загальну К.р. (таємні та термінові справи, що вимагали негайного вирішення, прикордонні суперечки, організація незначних військових походів тощо). Інколи перед загальними К.р. відбувалися старшинські ради. В компетенції паланкових К.р. був розгляд дрібних справ, головним чином межових суперечок. У реєстровому козацькому війську також скликалися загальні, полкові та сотенні К.р. їх компетенція була дуже обмеженою. Прийняті ними рішення затверджувались польським урядом, що викликало незадоволення козаків. К.р. відбувалися в різних місцях. З поч. 17 ст. ними найчастіше були урочище Маслів Став на Київщині, міста Корсунь, Канів, Переяслав. Під час воєнних походів та народних повстань К.р. відбувалися у військових таборах. В останньому випадку, крім козаків, участь у їх проведенні брали представники міщанства, селянства та православне духовенство. Інколи скликалися ради городових козаків окремих міст (зокрема, рада козаків м. Канева під час Жмайла повстання 1625). К.р., скликані без згоди кошового отамана чи гетьмана, вважалися незаконними. Під час *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57* К.р. вважалася вищим законодавчим органом Української гетьманської держави (див. *Генеральна Військова Рада*). На одній з них у 1648 було обрано гетьманом Б. Хмельницького і вирішено розпочати повстання проти Польщі. Однак, внаслідок зміцнення влади гетьмана, значення К.р. постійно зменшувалось, скликали їх дедалі рідше, а найважливіші питання розглядалися на старшинських радах. Спробу реформування К.р. і перетворення її у представницький орган всієї України здійснив гетьман І. Виговський. Він запропонував надати всім полкам рівне представництво, на раду стали з'являтися тільки старшина і по 10 козаків від кожного полку. Однак у зв'язку з зміною політичної обстановки в Україні дана реформа не була проведена. Найбільш відомими загальними радами цього часу були *Переяславська рада 1654* та *Чорна рада 1663* в Ніжині. Після цього компетенції К.р. були суттєво обмежені. У них брали участь лише представники старшини, які обирали гетьмана і затверджували т. зв. «статті» - умови міждержавних договорів України та Московської держави. У зв'язку з подальшими обмеженнями царським урядом прав і вольностей Гетьманщини, в К.р. стали брати участь представники царського уряду, які санкціонували їхні ухвали, а часто і диктували раді свою волю. У 18 ст. в Гетьманщині К.р. набула лише характеру урочистої церемонії обрання гетьманом кандидата, призначеного царським урядом.

У Правобережній Україні, що внаслідок укладення *Андрусівського перемир'я 1667* перейшло під владу Польщі, рішенням польського сейму козацтво було ліквідоване, і тільки після його відновлення у 1680-Х рр. К.р. знову стали скликатися. Найчастіше це відбувалося у Фастові, Корсуні чи Каневі. Значення цих рад було незначним і носило локальний характер.

КОЗАЦЬКА СТАРШИНА - військовий та адміністративний керівний склад Запорізької Січі, реєстрового козацтва, Гетьманщини, а також Слобідської України. Зародження К.с. розпочалося разом з виникненням українського козацтва в кінці 15 ст. Спочатку до її складу входили отамани-ватаги, що були керівниками перших козацьких загонів. Повного організаційного оформлення К.с. набула в період створення Запорізької Січі. В різні часи її існування чисельність цієї групи козацтва була неоднаковою і деколи сягала до 150 осіб. До складу К.с. входили: військова старшина - *кошовий отаман, військовий суддя, військовий осавул, військовий писар* та курінні отамани; військові служителі - підписар, булавничий, хорунжий, бунчужний, перначний, підосавул, довбиш, піддовбиш, *військовий пушкар, підпушкар, гармаш, військовий товмач, військовий шафарі, підшафар, кантаржій та канцеляристи*; похідні та паланкові начальники - полковник, писар, осавул, підписар та підосавул. В період ведення воєнних дій обирався також обозний, що був

помічником осавула і входив до складу військової старшини. До К.с. на Запоріжжі належали т. зв. батьки, сивоусі діди - колишні військові старшини, які залишили свої посади по хворобі або за давністю літ. На Запорізькій Січі старшина зосереджувала в своїх руках адміністративну владу і судо-, чинство, керувала військом, розпоряджалася фінансами, представляла Січ у зносинах з іноземними державами. Старшину обирали на військовій козацькій раді за участю всього козацтва.

К.с. існувала у реєстровому козацькому війську, що було створене у 1572. На чолі *реєстрових козаків* стояв *гетьман*, якого обирали за погодженням з королівським урядом на загальній військовій раді. Першим гетьманом реєстрового війська вважається шляхтич Я. Бадовський. До реєстрової К.с. належали: 2, а згодом 4 осавули, обозний, військовий суддя, військовий писар, полковники та сотники. В різні часи кількість полковників та сотників була різною, що залежало від кількості реєстру (у 1625-1630 було б полковників і 60 сотників). Всі представники К.с. складали присягу на вірність королеві і зобов'язувалися нести військову повинність, за що реєстровим козакам надавалися значні права та привілеї. Однак уряд Речі Посполитої постійно проводив політику, спрямовану на їх обмеження. В 1625 було введено посаду регіментаря, що був заступником коронного гетьмана і видав реєстровим козацьким військом. Після придушення національно-визвольних повстань 1637-1638 сейм Речі Посполитої ухвалив «Ординацію Війська Запорізького, що перебуває на службі у Речі Посполитій» (див. «Ординація 1638»). згідно з якою було ліквідовано посаду гетьмана, а його функції передавалися урядовому комісарові. Посади К.с., вищі від сотника, надалі могли займати тільки представники польської та полонізованої шляхти.

Під час *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57*, в процесі формування національної державності, К.с. стала виконувати функції апарату державної влади. З введенням нового адміністративно-територіального поділу України на полки та сотні відбулася ієрархічна диференціація К.с. на генеральну, полкову та сотенну старшину. Найвищий рівень державної адміністрації посідала *генеральна старшина*, що складалася з найближчого оточення гетьмана і виконувала роль уряду Української держави (див. *Гетьманщина*). До її складу входили: *генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, 2 генеральні осавули, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий та генеральний бунчужний*. Генеральна старшина вирішувала найважливіші питання військової та цивільної адміністрації, відала фінансами та судочинством. У зв'язку з проведенням царським урядом політики, спрямованої на ліквідацію державних прав України, права К.с. систематично обмежувалися. Так, згідно з указом *Петра I* від 1721 право призначати генеральну старшину було передано Колегії іноземних справ у Петербурзі, яка затверджувала одного з двох запропонованих гетьманським урядом кандидатів. Таким же чином відбувалося призначення полковників та сотників, що привело до фактичного скасування принципу виборності К.с.

Військовою та цивільною адміністрацією полків в Україні у другій пол. 17-18 ст. була полкова К.с. Очолював її полковник. Крім нього до цієї категорії К.с. належали полковий обозний, полковий суддя, полковий писар, полковий осавул, полковий хорунжий. Формально представники полкової К.с. повинні були обиратися на полкових військових радах, але часто їх призначали гетьмани за погодженням з царськими комісарами. З 1722 до 1727 К.с. фактично призначала *Малоросійська колегія*. До сотенної К.с. належали: сотник, сотенний отаман, писар, осавул та хорунжий. Найнижчою ланкою К.с. були міські й сільські (курінні) отамани. Представники К.с., виконуючи свої функції, користувалися т. зв. ранговими маєтностями, прибутки з яких були платнею за старшинські посади. Одночасно окремі представники К.с. одержували платню і від царського уряду, що передбачалося *Березневими статтями 1654*, *Переяславськими статтями 1659*, *Московськими статтями 1665* та ін. міждержавними актами, укладеними між урядами Гетьманщини і Московської держави. Після остаточної ліквідації державних прав України царський уряд 1785 скасував К.с. у Гетьманщині як окремий суспільний стан (ще раніше це було зроблено у *Слобідській Україні* - у 1765 та на Запоріжжі - в 1775). Деяка частина старшини була зрівняна у правах з російським дворянством.

КОЗАЦЬКЕ ПРАВО - сукупність звичаєвих норм (приписів), переважна більшість яких виникла в Запорізькій Січі. Запорізька Січ, як військово-політичне утворення, розвивалася на підставі своєрідних традицій і звичаїв, що склалися серед козаків протягом десятиліть. Вона мала свій військовий та адміністративно-територіальний поділ: 38 військових куренів і 5-8 територіальних паланок, а також оригінальну систему органів управління їх трьох ступенів: військові начальники, військові чиновники, похідні та поланкові начальники. Вся військова старшина обиралася *Генеральною Військовою Радою* на один рік кожного 1-го січня. На підставі тих же звичаїв і традицій чітко регламентувалися права і обов'язки старшин. У Запорізькій Січі склалася своя правова система, в основі якої лежало звичаєве К.п. Норми К.п. стверджували ті суспільні відносини, що склалися серед козацтва, закріплювали військово-адміністративну організацію Січі, встановлювали правила військових дій, діяльність судових органів, порядок землекористування, укладання договорів, визначали види злочинів і покарань. К.п. визнавалося іноземними державами, а козаки всіляко захищали його, побоюючись, що писане право може обмежити козацькі вольності. Із Запорізької Січі звичаєві норми в 16-17 ст. поширювалися по всій Україні. Великого значення К.п. набуло після укладення *Березневих статей 1654*, за якими царський уряд офіційно визнав силу «попередніх прав». Гетьман і старшина, виносячи ті чи інші рішення або даючи вказівки судам, посилювалися на практику, що склалася. Суди ж, ухвалюючи вироки, нерідко посилювалися на давні права і звичаї козацького війська. Норми звичаєвого права є в «*Правах, за якими судиться малоросійський народ*» (1743), «Екстракті малоросійських

прав» (1767) та ін. законодавчих збірниках. Архівні матеріали 18 - першої пол. 19 ст. свідчать, що протягом цього часу в *Лівобережній Україні* ще діяли окремі норми звичаєвого права, в тому числі К.п. Звичаєве право Запорізької Січі, доповнене правовими актами місцевої військово-адміністративної влади, вважалося народним правом, користувалося великим авторитетом, охоронялося державою та народними традиціями і навіть одержало своєрідну назву - К.п. Норми К.п. складала основу правової системи Гетьманщини, що проіснувала до 1840-42.

Кульчицький (Львів).

КОЗАЦЬКИЙ ЗАГІН ім. ҐОНТИ - українська військова частина під командуванням А. Долуда, яка 13.11.1918 прибула до Львова з *Наддніпрянської України* на допомогу *Українській Галицькій Армії*. Під час українсько-польської війни 1918-19 загін брав участь у боях за Львів та у воєнних діях УГА на північ від міста. З квітня 1919 загоном командував І. *Климкевич*. У серпні 1919 К.з.ім. Ґонти у складі Десятої (Янівської) бригади УГА наступав на Київ.

КОЗЕЛЕЦЬКА РАДА 1662 - старшинська рада, скликана за наказом гетьмана Я. Сомка в квітні 1662 у м. Козельці (тепер Чернігівська обл.). На думку деяких дослідників, К.р. була таємною, бо на ній були присутні лише полковники зі своїми найближчими помічниками. На раді, що проходила 14.4, порушувалось питання про організацію оборони України і про обрання нового гетьмана. Внаслідок заперечень єпископа Мефодія вибори не відбулись. 16.4.1662 на повторній раді гетьманом України було одногласно проголошено Я. Сомка. Проте московський уряд, будучи невдоволений незалежною політикою новообраного гетьмана і використовуючи умови *Переяславських статей 1659*, не затвердив рішення К.р. і на *Чорній раді 1663* підтримав кандидатуру І. *Брюховецького*.

М. Пасічник (Львів).

КОЗЛОВСЬКИЙ ІВАН СЕМЕНОВИЧ (11(24).3.1900 - 21.12.1993) - видатний український співак (ліричний тенор), народний артист СРСР (з 1940). Н. у с. Мар'янівка (тепер Гребінківського р-ну Київської обл.). Деякий час співав у церковному хорі Києво-Печерської Лаври. Згодом вступив до трупи Народного Дому. У 1917 за рекомендацією О. *Кошиця* вступив до Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка. В 1919-24 К. перебував на військовій службі, брав участь у виставах Полтавського пересувного музично-драматичного театру. В 1924 запрошений солістом до трупи Харківського оперного театру, в 1925 - до Свердловського. Протягом 1926-54 триумфально виступав на сцені Великого театру в Москві. В 1938-41 був організатором і художнім керівником концертного ансамблю опери в Москві. Мав надзвичайно красивий голос ніжного тембру і великого діапазону, досяг вершин оперного та камерного співу. К створив мистецьке досконалі сценічні образи, серед яких: Левко, Петро («Утоплена» і «Наталка Полтавка» Лисенка), Андрій («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Ленський («Євгеній Онегін» Чайковського), Юродивий («Борис Годунов» Мусоргського), Фауст («Фауст» Гуно), Альфред, Герцог («Травіата», «Ріголетто» Верді), Лоенгрін («Лоенгрін» Вагнера) та ін. К. був видатним інтерпретатором романсів М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, М.Глінки, камерних творів Л.Бетховена, Ф.Ліста, П.Чайковського, Ф. Шуберта, Р.Шумана та ін. Протягом всієї творчої діяльності активно пропагував українське вокальне мистецтво. З великою емоційністю, легкістю і теплотою виконував романси, народні пісні, колядки, зокрема пісні в обробці М. Лисенка «Без тебе Олесю», «Ой джигуне, джигуне», «Ой важу я, важу», «Ой на гору козак воду носить»; Я. Стеценка «Зоре моя вечірняя»; Л.Ревуцького «Засвістали козаченьки», романси М.Лисенка («Огні горять», «^ені однаково» на слова Т. Шевченка), М. Леонтовича, С.Людкевича та ін. К. ніколи не поривав зв'язків з Україною. Майже щороку виступав з концертними програмами на батьківщині. Великі зусилля докладав до розвитку музичного мистецтва в Україні, зокрема у рідному селі заснував дитячу музичну школу. Помер у Москві.

КОЗЬМА ОЛЕКСАНДР (1860 - р. см. невід.) -український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У роки Першої світової війни 1914-18 - полковник, командир інженерного полку російської армії. Вліткувосени 1917брав активну участь в українізації військових фронтових частин, формуванні українського війська. З листопада 1917- начальник відділу зв'язку *Українського Генерального Військового Комітету* Української Центральної Ради в Києві. У січні-лютому 1918 К. як старшина Запорізької дивізії воював на більшовицькому фронті. З березня 1918 - командир інженерного полку, корпусний інженер Запорізького Корпусу у Харкові. У добу *Директорії УНР* призначений помічником начальника технічних військ Армії УНР. В грудні 1919 - травні 1920 - учасник Першого Зимового походу Армії УНР (див. *Зимові Походи Армії УНР 1919-20 і 1921*). Деякий час виконував обов'язки інспектора військових електро-технічних шкіл. З 1921 знаходився у складі інтернованих частин української армії у Каліші. В 1920-Х рр. став організатором системи таборової освіти, був викладачем Станичної гімназії ім. Т. Шевченка до її закриття 1937.

М. Литвин, К. Науменко (Львів).

КОЛЕГІЯ ПАВЛА ҐАЛАҐАНА - приватний навчальний заклад у Києві, заснований 1871 *Г. Ґалаґаном* у пам'ять про свого померлого сина Павла. Загальна вартість земель в Полтавській і Чернігівській губ., подарованих Г. на утримання колегії, складала 275 тис. карбованців, що на той час становило величезну суму. Ансамбль колегії складався з п'яти споруд, реконструйованих в 1780 архітектором О. Шілле. Навчальний заклад був розрахований на навчання і проживання в інтернаті 70 вихованців. Учні приймалися з усіх українських земель, у т.ч. з тих, що перебували у складі Австро-Угорської імперії - *Галичини, Буковини*

і *Закарпаття*. Науково-методичне піклування над колегією здійснював Київський ун-тет. У колегії у різний час викладали І. Нечипоренко (1879-90 - директор колегії), І. Анненський (1890-93 - директор закладу), П. Житецький, М. Мурашко, М. Пимоненко, В. Науменко, З. Архімович та ін. Колегія виховала плеяду визначних вчених, юристів, медиків, літераторів. Серед них: В. Липський, А.Кримський, Н. Котляревський, В. Грабар, М.Максимейко, А. Лівіцький, П. Филипович, М. Драй-Хмара, М. Зеров, О. Богомолець, Д.Петрушевський, Й. Петрушевський та ін. В 1885 і 1886 в бібліотеці К.П.Г. тривалий час працював І. Франко. В 1920 колегію перетворено в «трудоу школу».

КОЛЕНДА ҐАВРІІЛ (Коленда; бл. 1606 -1674) - митрополит Київський, Галицький і всієї Русі греко-католицької (уніатської) церкви (1655-74). Н. на Віленщині у дрібній шляхетській родині, вчився у м. Брунсберг (Східна Прусія; 1627-30), а згодом - у Відні (1633-36) та Римі (1636-39). Після закінчення навчання був обраний архімандритом василіанського монастиря у Березвечі, а з 1652 став коад'ютором полоцької архієпархії. З 1655 - адміністратор Київської уніатської митрополії. У 1665 призначений Ватиканом митрополитом Київським, проте затвердженний польським королем Яном II *Казимиром* тільки після укладення *Андрусівського перемир'я 1667*. Намагався впорядкувати церковне життя, зміцнити чернецтво тощо, П. у 1674 в Супраслі, похований у Полоцьку.

КОЛЕССА ОЛЕКСАНДР [12(24).4.1867 -23.5.1945] - український літературознавець, мовознавець, громадсько-політичний діяч, дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (з 1899). Н. у Ходовичах Стрийського повіту (тепер Львівська обл.). Брат ф. Колесси. Був доцентом (з 1895) і професором Львівського унту (1898-1918). Належав до *Української Національно-Демократичної Партії*. В 1907-18 був депутатом австрійського парламенту, на засіданнях якого послідовно відстоював інтереси українського населення Галичини в шкільництві та вищій освіті. К. був співзасновником і заступником голови *Загальної Української Ради* у Відні. В 1921 К. очолював дипломатичну місію *Західноукраїнської Народної Республіки* у Римі. З 1921 і до кінця життя жив і працював у Празі. В 1923-39 - професор Кардового ун-ту, заступник голови чесько-українського комітету (голова - Я.Бідло). К. надавав стипендії українським студентам для навчання у Чехо-Словаччині, став одним з засновників *Українського Вільного Університету*, його професором і кількарізовим ректором (1921-22, 1925-28, 1935-37, 1943-44). Досліджував пам'ятки давньоукраїнської письменності («Південноволинське Городище і городиські рукописні пам'ятки 12-16 ст., 1923-25), фольклор («Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору», 1927), вивчав історію української мови («Погляди на історію української мови», 1924), проблеми українського літературознавства («Погляд на сучасний стан історії розслідувань української літератури» (1901), нову українську літературу (творчість Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича). Автор пісні «Шалійте, шалійте, скажені кати» (1889).

КОЛЕССА ФІЛАРЕТ (17.7.1871 - 3.3.1947) - видатний український фольклорист, композитор, музикознавець і літературознавець, д. чл. НТШ (з 1909), ВУАН (з 1929). Брат О. Колесси. Основоположник українського етнографічного музикознавства. Н. у с. Татарське (тепер с. Піщане Львівської обл.). У 1891-92 навчався у Віденському ун-ті у А. Брукнера. В 1896 закінчив Львівський ун-тет. Викладав у гімназіях Львова, Стрия, Самбора. В різні часи працював з І.Франко, М. Лисенком, Лесею Українкою. В 1918 захистив дисертацію у Віденському ун-ті та отримав вчену ступінь доктора філології. Досліджував ритміку українських народних пісень, народні пісні Галичини, Волині, Лемківщині. З 1939 - професор Львівського ун-ту, директор державного музею етнографії у Львові (з 1940), керівник львівського відділу Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії Академії Наук УРСР (з 1940). Учасник міжнародних конгресів фольклористів, музикознавців і філологів (Прага, Варшава, Відень, Антверпен). Помер і похований у Львові. Основні праці: «Огляд українсько-руської народної поезії» (1905), «Ритміка українських народних пісень» (1906-07), «Мелодії українських народних дум» (1910-13), «Наверстування і характерні признаки українських народних мелодій» (1913-14), «Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і походження голосін» (1920-21), «Про генезу українських народних дум» (1921), «Народні пісні з південного Підкарпаття» (1923), «Речитативні форми в українській народній поезії» (1925), «Українські народні пісні на переломі 17-18 вв.» (1928), «Народні пісні з галицької Лемківщини» (1929), «Українська усна словесність» (1938), «Народні пісенні мелодії українського Закарпаття» (1946). Автор хорових творів і обробок українських народних пісень («Вулиця», «Обжинки», «Гагілки», «Шкільний співаник»-1925). Залишив у рукописі «Історію української етнографії».

О. Рибак (Львів).

КОЛИМА - ріка на північному сході РРФСР (Якутська АРСР, Магаданська обл.), довжина 2129 км, площа басейну 643 тис. км². В басейні К. на поч. 1930-х рр. була розміщена група концтаборів, які входили в систему «Дальстрою». До 1955 в цих таборах перебувало 3,5 млн. в'язнів, серед яких значна частина українців.

КОЛІВЩИНА - велике національно-визвольне повстання проти польського гніту в *Правобережній Україні* 1768. К. стала найвищим етапом *гайдамацького руху*. Назва К. походить, мабуть, від слів «кіл» (був зброєю частини повстанців) або «колоті», «колій». В лютому 1768 підтиском російського уряду польський король С. *Понятовський* підписав трактат про формальне зрівняння у правах з католиками віруючих православної і протестантської церков. Значна частина польської шляхти була незадоволена цим трактатом. Під гаслом захисту католицизму, шляхетських прав і звільнення Польщі з-під впливу Російської імперії у м. Барі на

Поділлi вона створила *Барську конфедерацію 1768*. Конфедерати стали катувати і грабувати українське населення, руйнувати православні церкви і монастирі на Київщині, Поділлi і Волині. Для боротьби з конфедератами російський уряд послав на православну Україну військо. Серед українського населення поширилася чутка, що нібито цариця *Катерина II* видала «Золоту грамоту» з закликом знищувати польську шляхту. Все це стало безпосереднім приводом до розгортання гайдамацького повстання на Правобережжі. Навесні 1768 в урочищі Холодний Яр під Чигирином запорізький козак М. Залізняк зібрав загін повстанців, які обрали його козацьким полковником. 26.6(6.7) гайдамацький загін вирушив у похід. Повстанське військо здобуло Жаботин, Смілу, Черкаси, Богуслав, Канів, Лисянку. Сили повстанців швидко зростали. На поч. червня 1768 повстанське військо наблизилося до Умані, яка належала магнатові С. *Потоцькому*. Проти гайдамаків М. Залізняка шляхта вислала полк найвірніших козаків на чолі з уманським сотником І. *Гонтою*. Проте І. Гонта разом з козаками перейшов на бік повсталих і розпочав наступ 9(20).6.1768 на Умань. Після здобуття 10(21).6. Умані повстанські загони розташувались табором поблизу міста. Рада повстанців обрала М.Залізняка гетьманом і князем смілянським, а І. Гонту - полковником і князем уманським.

Гайдамацьке військо поділялося на 16 сотень на чолі з сотниками. Військова і цивільна влада зосереджувалась у канцелярії при повстанському війську. У червні-липні 1768 на Правобережжі діяло близько 30 загонів на чолі з гайдамацькими ватажками М. *Швачкою*, А. *Журбою*, С. *Неживим*, П. Тараном, С. Лепехою, І. Бондаренком, Я.Релятеєм, Н. Москалем та ін. Повстання загрожувало перекинутися на власне польські землі, Лівобережну Україну на Запоріжжя. В цих умовах російський і польський уряди вирішили спільними зусиллями вести боротьбу проти повстанців. У другій пол. червня 1768 російські війська разом з польською армією розпочали каральні акції проти гайдамаків. 26.6(7.7).1768 російські частини оточили повстанський табір і по-зрадницькому схопили керівників повстанців М. Залізняка, І. Гонту та С. Неживого, а їхні загони роззброїли. Решту гайдамацьких загонів було розбито в боях. Остаточо повстання було придушено тільки в квітні-травні 1769. Польські каральні війська з надзвичайною жорстокістю розправлялися з повстанцями. Гайдамаків тисячами вішали, відтинали їм голови, садили на палі. Найбільше повстанців було страчено у містечку Кодні поблизу Житомира (бл. 3 тис. чол.) і в с. Сербах поблизу Могилева-Подільського(бл. 2тис. чол.). Після жаклих тортур у с. Сербах І. Гонта був страчений. М. Залізняк та інших учасників повстання - жителів Лівобережної України і Запоріжжя - Київська губернаторська канцелярія засудила до тілесного покарання і до заслання на каторжні роботи до Нерчинська. Події К. та справедлива боротьба гайдамаків відіграли значну роль у формуванні національної свідомості українського народу. К. присвятив один з найвидатніших своїх творів -поему «Гайдамаки» Т. Шевченко.

КОЛУХ ДМИТРО (бл. 1882 - бл. 1937) -український громадський і державний діяч. Н. у Россоші Воронежської губернії. До 1917 був активним організатором споживчої кооперації в Україні. В 1913 взяв участь в Другому Всеросійському Кооперативному Конгресі в Києві, на якому запропонував створити Український Кооперативний Союз. У 1917-20 очолив правління Дніпросоюзу (головну установу Союзу кооперативних спілок України). З лютого до квітня 1918-міністр харчових справ УНР в уряді В. *Голубовича*. З 1920 - заступник голови правління Вукопспілки і голова Коопташу, деякий час очолював Укрзовнішторг. У 1931 заарештований органами НКВС у справі «Українського Національного Центру» і засланий в Середню Азію, де і помер.

КОЛЛАРД ЮРІЙ (2.1.1875-3.1.1951)-український громадсько-політичний діяч. Н. у Морачів на Полтавщині. За фахом інженер-технолог. На поч. 20 ст. К. разом з Д. Антоновичем, М.Русовим, Б. Камінським, П. Андрієвським, О.Коваленком та ін. став співзасновником Революційної *Української Партії*. З 1917 належав до Української Партії Соціалістів-Самостійників. У період *Української Центральної Ради* очолював управління залізниць на Поліссі, в добу *Директорії УНР* - управитель міністерства шляхів. В еміграції жив у Чехо-Словаччині, Польщі і Німеччині. Помер в Авгсбургу (Німеччина). Автор мемуарів «3 юнацьких років» (1930), «Спогади з минулого» (1931) та ін.

КОЛОЃРИВИЙ ГРИГОРІЙ (р. н. невід. - п. бл. 1790) - український військовий діяч, військовий осавул. Походив з козацького роду на Глухівщині. В 1750 гостро виступив проти перебування російських військ в Україні. Автор цікавої промови, виголошеної в 1768 у Запоріжжі. В ній К. підкреслював, що велика справа побудови незалежної Української держави, яку розпочав Б. *Хмельницький*, була зруйнована через чвари серед його наступників.

КОЛОДА (велика маца) - одиниця міри сипких тіл (зерна, солі та ін.) і меду в Україні у 14-17 ст. Поділялася на 8 півмірків (осьмачок), 16 мац. Місткість К. не була сталою. Найпоширеніша у вжитку т. зв. львівська К. дорівнювала бл. 310 л. Медова К. містила 10-12 відер:

Я. *Ісаєвич* (Львів).

КОЛОДЗІНСЬКИЙ МИХАЙЛО (псевд. Кум, Гузар; 26.7.1902 - 18.3.1939) - визначний український військовий діяч, членУВО і ОУН, полковник «Карпатської Січі», Верховний Командант (з серед. березня 1939) Збройних Сил Карпатської України. Н. у Поточиськах Городенківського повіту в Галичині. В серед. 1920-х рр. - активний учасник українського молодіжного націоналістичного руху в *Західній Україні*, провідний член Союзу Української Націоналістичної Молоді. В лютому 1929 затверджений полк. Є. *Коновальцем* військовим референтом першої Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ. У січні 1932 заарештований у Львові польською поліцією за виступ перед молоддю з лекцією «Націоналісти і військове виховання» і більше року перебував

в ув'язненні. В листопаді 1938 К. очолив Генеральний Штаб «Карпатської Січі», який під його керівництвом розробив план створення Збройних Сил Карпатської України. В серед, березня 1939 К. після від'їзду полк. С. Єфремова очолив Збройні Сили Карпатської України. Командував воєнними операціями українських військ проти угорських загарбників на підступах до Хусту і під час оборони столиці. Загинув у ході одного з боїв з переважаючими силами ворога під Буштином. Автор праць з військової теорії: «Українська військова доктрина» і «Воєнне положення і стратегічне значення Закарпаття».

КОЛОМАН (Кальман Книжник; бл. 1068 -3.2.1116) - король Угорщини (з 1095). Походив з династії Арпадів. У 1112 з метою встановлення дружніх відносин з *Київською державою* одружився з Євфимією (п. 1139), дочкою *Володимира Мономаха*. Зміцнив королівську владу. Вів війни з Венецією. Втручався в міжусобну боротьбу українських князів, захопив частину Закарпаття. В 1099 К. зробив спробу загарбати *Галичину*, але був розгромлений військами князів Володаря і Василька Ростиславичів у битві біля м. Перемишля. Розширив територію Угорщини, приєднавши Хорватію (разом з Далмацією; унія 1102), Зробив письмовий звіт угорських законів.

КОЛОМАН (бл. 1207-1241)-син угорського короля *Андрія II*, зять князя сандомирського і краківського *Лешка Білого*, князь галицький (1214-19). В 1214 внаслідок угоди в Спіші між Андрієм II і Лешком Білим К. був проголошений королем Галичини, яку окупували угорські і польські війська. У 1219 галичани підняли повстання проти угорських загарбників і запросили на престол новгородського князя *Мстислава Мстиславича Удатного* (див. *Галицьке повстання 1221*). 23.5.1221 об'єднані сили *Данила Романовича Галицького* і Мстислава Удатного розбили угорські війська під командуванням К. біля Галича. К. потрапив у полон і був відправлений у м. Торчеськ.

КОЛОМАЦЬКА РАДА 1687 - козацька рада, що відбувалася 25.7.1687 над р. Коломаком (ліва притока Ворскли) на кордоні *Гетьманщини*. На козацькій раді, яка проходила в оточеному з усіх боків московськими військами під командуванням князя В. Голіцина таборі, було позбавлено гетьманської булави І. *Самойловича*. Гетьманом Лівобережної України рада обрала генерального осавула І. *Мазепу*. На К.р. між представниками московського уряду і козацькою старшиною було укладено *Коломацькі статті 1687*.

КОЛОМАЦЬКІ ПЕТИЦІЇ 1723 (Коломацькі чолобитні) - два звернення козацької старшини до російського імператора *Петра I*, складені влітку 1723 у військовому таборі над р. Коломаком і вручені царю канцеляристом Іваном Романовичем. У К.п. козацька старшина домогалася відновлення державних прав України, ліквідації *Малоросійської колегії* і дозволу обрати нового гетьмана У відповідь на К.п. російський уряд наказав заарештувати і ув'язнити в Петропавлівській фортеці наказного гетьмана П. *Полуботка*, полковника Д. *Апостола*, генерального бунчужного Я. *Лизогуба*, генерального осавула В. Жураховського, управителя Генеральної Військової Канцелярії Д. Володковського і цілий ряд ін. старшин.

КОЛОМАЦЬКІ СТАТТІ 1687- міждержавний договір, укладений 25.7.1687 на р. Коломаку (тепер Харківська обл.) між новообраним гетьманом України І. *Мазепою* й козацькою старшиною, з одного боку, та московськими царями Іваном і Петром та царицею Софією, з другого. Договір складався з 22 пунктів (статей). В основі К.с. лежали попередні українсько-московські договори затверджені козацькими радами при обранні гетьманів Д. *Многогрішного* та І. *Самойловича*. К.с. повторювали, в основному, з деякими змінами, текст *Глухівських статей 1669* та містили кілька нових пунктів. Статті декларативно підтверджували козацькі права і привілеї, зберігали 30-тисячне реєстрове козацьке військо та компанійські полки. Однак, деякі зміни попередніх гетьманських статей і нові пункти К.с. (18-22) значно обмежували політичні права гетьмана та українського уряду. Гетьман не мав права без царського указу позбавляти старшину керівних посад, а старшина - скидати гетьмана. Козацька старшина зобов'язувалась наглядати і доносити на гетьмана царському уряду. Значно обмежувалося право гетьмана розпоряджатися військовими землями. Гетьманському уряду заборонялось підтримувати дипломатичні відносини з іноземними державами. Гетьман зобов'язувався направляти козацьке військо на війну з Кримським ханством і Туреччиною; у гетьманській столиці - Батурині - розміщувався полк московських стрільців. У ст. 19 договору перед гетьманом і старшиною ставилось питання про необхідність тісного державного об'єднання України з Московською державою і ліквідацію національної окремішності українського народу. К.с. стали наступним кроком на шляху дальшого обмеження державних прав України.

КОЛОСОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1886 - р. см. невід.) -український військовий діяч, підполковник Армії УНР. У березні 1918 К. очолював відділ розвідки Українського Генеральського Військового Штабу. В 1919 К.-радник делегації УНР на *Паризькій мирній конференції 1919-20*. В 1919-20 - військовий аташе УНР у Франції. Автор статей на військову тематику.

КОЛПАК ОПАНАС (р. н. невід.-п. після 1786) -кошовий отаман Запорізької Січі. З 1745 перебував на Запоріжжі, згодом - полковник Орельської паланки. В 1771 К., беручи участь у російсько-турецькій війні 1768-74, здобув на чолі козацького полку Кафу (тепер Феодосія). К. доклав багато зусиль для колонізації півдня України.

КОЛЬ ЙОГАН ГЕОРГ (28.4.1808 - 28.10.1878) -німецький мандрівник, географ і письменник. Н. у м. Бремені. Закінчив місцеву гімназію, вчився в Геттінгенському та Гейдельберзькому ун-тах. Після смерті батька змушений залишити ун-тет, з 1830 працював домашнім вчителем та вихователем по дворянських маєтках у Латвії (в Курляндії). Подорожував по Прибалтиці, Росії та Україні. В 1838-54 жив у Дрездені, 1854-57 - у

США, 1857-78 - у Бремені. Об'їхав за цей час майже всі країни Європи і частину Північної Америки. На основі зібраного матеріалу і власних спостережень опублікував ряд книг з географії, а також з краєзнавства, в яких розповів про економіку, історичне минуле, зовнішній вигляд міст, освіту, торгівлю різних країн. Головні праці: «Німецько-російські Остзейські провінції», «Історія відкриття Америки» (1861), «Народи Європи» (1868) та ін. Залишив один з найкращих у 19 ст. опис подорожей по Україні, опублікований в книгах «Мандрівки в Південну Росію» (1841), «Мандрівки по Росії і Польщі. Україна, Малоросія» (1841), «Мандрівки по Росії і Польщі. Буковина, Галичина, Краків і Моравія» (1841). В ньому автор вмістив багаті відомості про природні умови, економіку і культуру України, захоплено змалював побут і звичаї, економіку і культуру України, відзначив красу і багатство українських історичних пісень та дум, підкреслив етнічну єдність народу на всіх українських землях (Наддніпрянина, Галичина, Буковина, Закарпаття), висловив віру у велике майбутнє української нації. В описі подано основні відомості з історії України 11-18 ст., відзначено наявність багатьох рукописних літописів і хронік з описом минулого України, дано високу оцінку анонімному твору «Історія Русів» та «Історії. Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського.

Ф. Стеблій (Львів).

КОЛЬБЕРГ ОСКАР (22.2.1814 - 3.6.1890) -польський етнограф, фольклорист і композитор, член-кореспондент Краківської Академії наук. Н. в м. Пшисусі (Польща). Вивчав культуру і побут поляків та інших слов'янських народів. Помер у Кракові. Автор багатотомної етнографічної серії «Народ, його звичаї, спосіб життя, мова, перекази, прислів'я, обряди, чаклунство, забави, пісні, музика і танці» (т. 1-23, 1857-90). В його науковій спадщині вагоме місце займають праці з етнографії українців: «Покуття» (т. 1-4, 1882-89), «Холмщина» (т. 1-2, 1890-91), «Перемишльщина» (1891), «Волинь» (1907), «Білорусь-Полісся» (1968), «Русь Карпатська» (1970). Ці праці увійшли до повного зібрання творів вченого, виданого в Польщі у 1960-80-х рр. *ф.*

Стеблій (Львів).

КОМІТЕТ ОХОРОНИ РЕСПУБЛІКИ - крайовий орган, сформований лідерами УПСР і УСДРП 22.3.1919 у Кам'янці-Подільському і проголошений вищим органом державної влади в Україні. В серед, березня 1919 лідери політичної опозиції до тодішнього курсу Директор» УНР, спрямованого на укладання союзницького договору з Антантою та формування єдиного антибільшовицького фронту, переїхали у Кам'янець-Подільський. Тут 21-22.3. на міжпартійній нараді керівників соціалістичних партій було створено КОР, до складу якого увійшли по два представники від ЦК УПСР, ЦК УСДРП, Кам'янецької Трудової Ради і Козацької Ради кам'янецької залози, а саме: В. *Чехівський* (голова, УСДРП -незалежні), А. *Стешенко* (товариш голови, УПСР), І. *Лизанівський* (УПСР), Іс. *Мазела* (УСДРП), І.Романенко (УСДРП), М. *Ткаченко* (УСДРП -незалежні), Є. Малик (секретар), Волошин (від Трудової Ради), Грищенко (УПСР), Казимирів, Свистун, КОР видав звернення, в якому вимагав негайно припинити переговори Директорії УНР з французьким командуванням в Одесі; водночас комітет виступив за проведення переговорів з більшовицьким урядом України при умові визнання Раднаркомом України і Росії самостійності і незалежності УСРР; гарантування легального існування українських соціалістичних партій, виведення російських військ з України, створення нового уряду України на Другому Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих і селянських депутатів. КОР закликав всіх громадян дотримуватись спокою і виконувати всі розпорядження КОР. Діяльність комітету фактично стала спробою здійснити державний переворот на території, яку контролювала Директорія УНР. Не отримавши підтримки ні в державних, ні в політичних колах і не маючи змоги контролювати ситуацію, комітет 27.3.1919 офіційно проголосив про свою самоліквідацію. Всіх членів КОР, які були заарештовані отаманом Хомодовським, згодом за наказом С. *Петлюри* звільнено.

КОМНІНИ - династія візантійських імператорів (1057-59, 1081-1185). Рід К. походив з Комни (Мала Азія). Засновником династії був Ісаак I Комнін (1057-59), який захопив владу внаслідок заколоту малоазійської знаті. Незабаром зрікся влади на користь Константина X з роду Дук. Інші представники: Олексій I К. (1081-1118); Іоанн I К. (1118-43); Мануїл I К. (1143-80); Олексій II К. (1180-83). К., спираючись на військову і земельну аристократію, зуміли зміцнити внутрішньополітичне становище імперії. Вели активну зовнішню політику. Зупинили наступ печенігів і турків-сельджуків на Візантію, відвоювавши в останніх ряд областей в Малій Азії. Розширили кордони імперії на Схід і Пн. Захід, встановивши суверенітет над Сербією, Угорщиною і Антіохійськими князівствами. Зуміли придушити повстання на Кіпрі, Криті, в Трапезунті. За правління К. нормани в 1185 здобули Фесалоніки і загрожували Константинополю. Останній імператор з дин. К. - Андронік I К. (1183-85) - двоюрідний брат Олексія II К., якого він у 1183 вбив і сам захопив владу, був скинутий з престолу внаслідок змови малоазійської знаті і страчений. Влада у *Візантії* перейшла до рук династії Ангелів. У 13 ст., після утворення Латинської імперії (існувала в 1204-61), правили дві інші гілки К.: одна в Трапезунтській імперії (існувала 1204-1461; т. зв. «Великі К.»); інша - в Епірському деспотаті (царстві, 1204-1337).

КОМПАНІЙСЬКІ ПОЛКИ - вільнонаймані («охотницькі») кінні полки у *Гетьманщині*, створені в 60-70-х рр. 17 ст. гетьманським урядом. Виконували військово-політичні функції, несли сторожову та розвідувальну службу, а також брали участь у військових діях. Полки поділялись на сотні, сотні - на курені. На чолі стояв полковник і полкова старшина. Одночасно існувало 3-4 К.п. Полк нараховував 1500-1800 козаків. Компанійці одержували від гетьманського уряду платню, продовольство, амуніцію.

КОМПУТИ - списки (реєстри) козацького війська, які були запроваджені після становлення Української

гетьманської держави (див. Гетьманщина) в ході *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57*. У К. подавалися відомості про майнове становище козаків, проходження ними військової служби та ін. Укладалися вони полковими канцеляристами у вигляді перепису козацьких дворів. К. мали значення правових актів на підставі яких визначалася належність до козацтва як суспільного стану населення. Вперше К. було укладенно 1654, а згодом в 1666. У 18 ст. укладалися окремі К. значкового військового товариства, в які було внесено відомості про військові та службові доручення козаків, що входили до його складу. К. були скасовані разом з ліквідацією царським урядом автономного устрою українських земель - в 1765 - у *Слобідській Україні*, а у 80-х рр. 18 ст.-у *Лівобережній Україні*.

КОМУЛОВИЧ ОЛЕКСАНДР (р. н. невід. - п. 1598)-ватиканський дипломат кін. 16 ст. Хорват за національністю. Був священиком, потім -папським легатом. Восени 1593 К., виконуючи дипломатичне доручення Папи Климента XIII, виїхав до Семигороду, Литви, Московії, Молдавії та на Запоріжжя з метою створити антитурецьку коаліцію європейських держав. На Запоріжжя недобрався. Весною 1594 вів переговори на Поділлі з С. *Наливайком* про умови участі козацьких військ у війні проти Туреччини.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КПЗУ) - створена в лютому 1919 на установчому з'їзді у Станіславові. До 1923 -Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ). Попередницею КПЗУ була Інтернаціональна Революційна Соціал-Демократія (ІРСД) - нечисленна молодіжна організація, що нелегально діяла в Галичині в 1915-18. У заснуванні КПСГ взяли участь посланці з *Наддніпрянської України* - члени партії боротьбистів. Першим секретарем ЦК КПСГ було обрано колишнього боротьбиста К. Саврича (Марсимович). Інший центр формування КПСГ знаходився в УСРР, де в квітні 1920 було створено Галицький організаційний комітет КП(б)У (Галорком). У 1919-20 КПСГ вважалася обласною організацією КП(б)У, але мала окреме представництво в Комуністичному Інтернаціоналі. Під час короткого існування *Галицької Соціалістичної Радянської Республіки* партія вийшла з підпілля і діяла під назвою Комуністична Партія Галичини (КПГ).

Після остаточної окупації Галичини Польщею і підписання *Ризького мирного договору 1921* КП(б)У уклала в Москві угоду з Комуністичною Робітничою Партією Польщі, згідно з якою КПСГ мала входити до складу КРПП. Це спричинило розкол КПСГ на дві частини, одна з яких виступала за приєднання до КРПП («капеєрівці»), а інша - на чолі з О. Кріликом (Васильковим) -обстоювала організаційну самостійність («васильківці»). Тільки в 1923, після ухвали Ради Послів Антанти про анексію Галичини Польською державою, «васильківці» погодилися на приєднання до КРПП на правах автономної частини. КПСГ поширила свою діяльність на Волинь, Холмщину, Підляшшя і частину Полісся і була перейменована на КПЗУ. КПЗУ була складовою частиною КРПП (з 1925 - Комуністична Партія Польщі), але, маючи широкую автономію, проводила свої з'їзди (1925, 1928 і 1934), обирала ЦК і зберігала місце в Комінтерні у складі польського представництва, її членами, крім українців, були також поляки та євреї, які проживали в *Західній Україні*. 1920-і рр. були часом зростання впливу КПЗУ, чому сприяли успіхи Непу й українізації в УСРР. Партія діяла в підпіллі, проте під її впливом перебували й легальні організації (у 1923-24 - *Українська Соціал-Демократична Партія*, у 1926-32 - *Українське Селянсько-Робітниче Соціалістичне Об'єднання - Сельроб*). Через легальні організації КПЗУ брала участь у виборах і мала своє представництво в сеймі Польщі: Клуб УСДП (1924), Комуністичну польську фракцію (1924-27), Клуб Сельробу - єдності (1928-30). Комуністи керували діяльністю підпільних Комуністичної Спілки Молоді Західної України і філіалу Міжнародної Організації Допомоги Революціонерам. Офіційним органом КПЗУ був журнал «Наша Правда», що виходив у Берліні. Крім того з ініціативи партії в різні роки видавалися газети «Нове Життя», «Світло», «Сельроб» та ін., журнали «Вікна», «Культура», «Нові Шляхи».

Ідеологія КПЗУ 1920-х рр. була близькою до націонал-комунізму - течії в комуністичному русі, що намагалася поєднати національні інтереси з комуністичними ідеями. Єдиним шляхом до національного і соціального визволення західноукраїнські комуністи вважали соціалістичну революцію в Польщі, яку спільно мали здійснити робітники і селяни всіх національностей. КПЗУ висувала гасло з'єднання всіх українських земель в єдиній соціалістичній державі - УСРР. У 1927 більшість ЦК КПЗУ підтримала т. зв. «національний ухил» О. *Шумського* в КП(б)У. У відповідь тодішній генеральний секретар ЦК КП(б)У Л. *Каганович* звинуватив керівництво КПЗУ в зраді. Партія розкололася на більшість («шумськістів») і меншість (прихильників Кагановича). Розкол охопив і Сельроб. 18.2.1928 більшість КПЗУ під проводом О. Крілика (Васильківа) і Р.Кузьми (Турянського) була виключена з Комінтерну. До кін. 1928 у Західній Україні існували дві комуністичні партії: КПЗУ - більшість («васильківці») і КПЗУ - меншість, яка користувалася підтримкою Москви. «Васильківці» відкрито виступали проти політики Сталіна і Кагановича в національному питанні, домагалися наповнення радянської української державності реальним змістом. Наприкінці 1928 КПЗУ - більшість оголосила про саморозпуск, її лідери заявили про визнання своїх «помилочок» і виїхали в УСРР. Незабаром усі вони стали жертвами сталінських репресій.

З кін. 1920-х рр. почався занепад комуністичного руху в Західній Україні. Під впливом звісток про колективізацію, репресії і голодомор 1933 та частина населення, що стояла на радяно-фільських позиціях, відвернулася від комуністів. Національне свідомі елементи виходили з КПЗУ, чисельно в ній стали переважати поляки і євреї. У 1933 керівники КПЗУ М. Заячківський (Косар) і Г. Іваненко (Бараба) були викликані в СРСР і знищені там за сфабрикованою справою «Української військової організації». Водночас репресували багатьох західноукраїнських комуністів, що перебували на радянській території. Внаслідок цих подій чисельність партії скоротилася з 4300 до 2600 членів. КПЗУ поступово перетворилася у партію

тоталітарного типу, яка не допускала плюралізму думок у своїх рядах і поборювала всі інші політичні сили, в т.ч. соціал-демократів, називаючи їх «соціал-фашистами». Своєю боротьбою проти українських партій КПЗУ поставила себе за межі українського національного руху. Фактично партія стала слухняним знаряддям сталінської політики в Західній Україні, хоча це не врятувало її від репресій. У 1938 Виконком Комінтерну ухвалив постанову про розпуск Компартії Польщі, а разом з нею -Компартії Західної України і Західної Білорусії. Приводом стало звинувачення, що нібито керівництво в цих партіях захопила фашистська агентура. Майже всі члени КПЗУ, які опинилися на території СРСР, були репресовані.

Ю. Сливка (Львів).

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ [КПУ; до 1952 - Комуністична Партія (більшовиків) України (КП(б)У) - частина Комуністичної Партії Радянського Союзу, що об'єднувала осередки останньої в межах України, керувала всіма ділянками суспільного життя, посідаючи абсолютну владу. Ідеологічно КП(б)У ґрунтувалася на марксизмі-ленінізмі, проголошувала своєю метою побудову комуністичного суспільства. КПУ виникла з більшовицьких осередків Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії (РСДРП), що діяла в Україні. До революції 1917 вони не були об'єднані в окрему всеукраїнську організацію. Більшовики, як і всі інші російські партії, не визнавали українців окремою нацією, вважаючи Україну органічною частиною Росії. Тому питання про створення окремої територіальної організації ніколи не ставили.

З поч. революції 1917 більшовицькі організації України мали вплив тільки в індустріальних центрах. Ставлячись до української національної революції байдуже, а часто вороже, більшовики трактували національний рух як зовнішню щодо України колонізаторську силу. Але в місцевостях, де українське національне відродження розвивалося особливо бурхливо, окремі більшовицькі діячі поступово змінили своє ставлення до цього суспільно-політичного процесу. Так стали на позиції самостійності України діячі РСДРП(б) В. Шахрай і С. Мазлах в Полтаві, *Ю.Лапчинський* і М. *Скрипнику* в Києві. Більшовики південно-східних міст України (Одеса, Донбас, Харків, Катеринослав), де було багато неукраїнського пролетаріату і куди хвиля національного відродження доходила повільніше, продовжували ігнорувати національно-визвольний рух в Україні. З літа 1917 у більшовицьких організаціях України виникають тенденції до створення всеукраїнського більшовицького центру. Про це прийняв рішення 2.7.1917 Київський комітет більшовиків. У виділене комітетом оргбюро ввійшли Г. *П'ятаков* (голова), В. *Затонський* та І. Крейсберг. Однак його не визнали більшовики південно-східних міст України. Напоч. грудня 1917 обласний з'їзд РСДРП(б) Південно-Західного краю ухвалив рішення про створення організації «Соціал-демократія України» як складової частини РСДРП(б). Більшовицькі організації України за вказівкою ЦК РСДРП(б) 11-12(24-25).12.1917 створили на противагу УЦР свій власний уряд УНР у Харкові., УЦР вони оголосили поза законом, розпочали проти неї війну. Раднарком РСФРР, підтримуючи харківський *Народний Секретаріат*, теж вступив у війну проти *Української Центральної Ради*. Більшовицькі організації південно-східних областей України не визнавали навіть радянського уряду України і поборювали українську державність, створюючи сепаратистські республіки (Донецько-Криворізька, Одеська, Донська і Кримська). Проти цієї політики виступив Народний Секретаріат, який спеціальною декларацією від 7.3.1918 засудив цей сепаратизм і оголосив усю територію України в межах III і IV Універсалу Центральної Ради неподільною державою. Під час перебування німецьких військ на території України більшовики провели 18-20.4.1918 у Таганрозі партійну нараду більшовицьких організацій України, яка прийняла пропозицію М. Скрипника про утворення КП(б)У як самостійної партії, не зв'язаної з РКП(б), а також обрала оргбюро для скликання I з'їзду КП(б)У на чолі з Г.П'ятаковим. Таким чином, Таганрозька нарада оформила існування окремої більшовицької партії України. I з'їзд КП(б)У, що відбувся 5-12.7.1918 в Москві (на ньому були представлені 4,4 тис. членів партії) під тиском ЦК РКП(б) і особисто В. Леніна скасував постанову Таганрозької наради і проголосив КП(б)У складовою частиною РКП(б), яка підпорядковується її ЦК. Проте в пресі було повідомлено про нібито самостійне існування КП(б)У з мотивів боротьби партії проти німецьких військ в умовах Берестейського миру 1918. Як і на цьому з'їзді, так і на двох наступних точилась запекла боротьба між Київською і Харківсько-Катеринославською групою більшовиків з питань тактики революції в Україні. В цілому КП(б)У не користувалася серед українського населення авторитетом, бо й за своїм складом не була українською. На час I з'їзду КП(б)У в партії було близько 7% українців. У травні КП(б)У нараховувала близько 36 тис. членів, з яких 10 тис. припадало на Донбас, по 5 тис. - на Харків і Катеринослав. Донецькі робітники були в основному переселенцями з Росії. В сільських губерніях України більшість у партійних організаціях становили євреї. Далекими від українського життя були й партійні працівники, прислані з ЦК ВКП(б). Антиукраїнська політика КП(б)У стала особливо активною після відновлення в лютому 1919 радянської влади. Прозрозкладка, насадження комун та інших колективних форм господарювання, ігнорування національного питання викликали широкий протест українського населення, що вилився в масові антибільшовицькі повстання, які прискорили падіння радянської влади у серпні 1919. У період денікінської окупації України, як і в період перебування при владі гетьмана П. Скоропадського, більшовики діяли в підпіллі. Мотивуючи загальним розкладом КП(б)У ЦК РКП(б) ухвалив 2.10.1919 рішення про розпуск ЦК КП(б)У, а керівництво підпільною роботою в Україні було передано створеному Зафронтовому бюро КП(б)У. Але й ця реорганізація керівництва партії не допомогла налагодити широкі зв'язки з українським суспільством. Після кожної невдалої спроби знайти підтримку місцевого населення, в КП(б)У виникали українські національні опозиції (В. Шахрай, Ю. Лапчинський, боротьбисти), що вимагали відокремлення

КП(б)У в самостійну українську партію. РКП(б) і російська більшість в КП(б)У швидко їх ліквідували як ворожі прояви українського націоналізму. КП(б)У відновила свою діяльність в Україні в кін. 1919 після остаточної окупації її військами РСФРР. Тим разом політика більшовизму на Україні стала більш обережною в порівнянні з першою пол. 1919. Було зроблено поступки в національному, земельному питаннях, у ставленні до селянства, однак КП(б)У продовжувала сприйматися в Україні як зовнішня окупаційна сила. Партія й надалі залишалася нечисленною (на листопад 1920 в ній перебувало 42 тис. членів, з них 19% українців) та малоавторитетною. В політичному відношенні КП(б)У залишалася сектантською, її соціально-економічна політика натрапляла на народний опір. У 1920 в КП(б)У виникла робітнича опозиція, підтримана робітничими страйками, яка також була ліквідована ЦК РКП(б).

КП(б)У зміцнила своє становище у зв'язку із саморозпуском підтиском Комінтерну уберезні 1920 *Української Комуністичної Партії (боротьбистів)* й злиттям її з КП(б)У (було прийнято близько 4 тис. членів, серед них *О. Шумський*, *В. Блакитний (Еланський)*, *М. Полоз*, *Г. Гринько*, *П. Любченко* інші). КП(б)У вдалося схилити на свою платформу і керівний складдіючої в Україні з літа 1918 *Української Комуністичної Партії*. Це дало можливість, з одного боку, позбутися політичних суперників, які теж стояли на марксистській платформі, а з другого боку - зміцнити партію ідейно. Влада КП(б)У стабілізувалася лише в період НЕП-у, коли в Україні склалася остаточно однопартійна система. Перехіддо НЕП-у мав значний вплив на політику КП(б)У, яка проводилася за російським зразком, орієнтуючись лише на господарський характер НЕП-у і не враховуючи національного моменту. Це виявилось і в проведенні чистки в КП(б)У в 1921, і в русифікаторській політиці в галузі освіти та культури, і в самому складі партії (в 1923 в ній нараховувалося лише 24% українців), й особливо позначилося в період створення СРСР. Хвиля національно-культурного відродження в Україні, створення національних економічних, у першу чергу кооперативних, організацій змусили ЦК КП(б)У зайнятися національним питанням. Значну роль у цьому відіграли резолюція XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923) з національного питання та всесоюзна нарада з національного питання (червень 1923), які розпочали українізацію. Проте керівництво КП(б)У, очолюване *Е. Квірінгом* та *Д. Лебедем*, чинило впертий опір висуванню українських кадрів у керівництво партії та республіки, поширенню української мови та культури. На місцях партією керували такі ж противники українізації. Хоча формально українізація розпочалася від XII з'їзду РКП(б), але фактично - вона стала можливою тільки після усунення з поста першого секретаря ЦК КП(б)У *Е. Квірінга* (1925). Важливим чинником українізації став апарат Наркомату освіти, очолюваний по черзі *Г. Гриньком*, *О. Шумським*, *М. Скрипником*. Подією що значно прискорила українізацію, був червневий (1926) пленум ЦК і ЦКК КП(б)У, який ухвалив «Тези про підсумки українізації». Тези ствердили, що в 1917-20-х рр. партія робила помилки в національній політиці в Україні, і вимагали прискорення українізації, створення більшовицьких кадрів на українському культурному ґрунті. Передбачалося збільшити видання української літератури, підкреслювалася потреба боротьби проти порушень конституції союзними органами. Головною небезпекою в Україні тези вважали російський націоналізм і закликали усіма силами поборювати його. Однак наймогутнішим поштовхом українізації було масове українське відродження знизу, що охоплювало мільйони українців, кероване українською інтелігенцією. Доба українізації була найсвітлішою сторінкою історії України під більшовицькою диктатурою. Цей період в історіографії дістав назву «Українського відродження». Здійснювана у 1920-х рр. українізація зустріла широкий спротив російського шовінізму. Проти нього гостро виступила національна опозиція в КП(б)У, очолена *О. Шумським* та *М. Хвильовим*, що мала широку підтримку української інтелігенції та молоді, а також *М. Скрипника*. З цією опозицією вміло розправився *Л. Каганович*, який в 1925 був присланий в Україну замість *Е. Квірінга*. Він успішно виконав інструкцію ЦК ВКП(б): українізацію не спиняти, але одночасно українських націонал-комуністів розколоти і приборкати. Скрипник і частина українських комуністів виступили проти *О. Шумського* та *М. Хвильового*, що висунули лозунг «Геть від Москви». Протягом 1926-28 з КП(б)У було виключено 36 тис. членів (12,5% усього складу). Було розгромлено і керівний склад *Комуністичної Партії Західної України*, що підтримав політичну лінію *О. Шумського*. КП(б)У повела боротьбу проти троцькістської опозиції у своїх лавах. Після розгрому троцькістської опозиції і встановлення з 1929 диктатури *Й. Сталіна* розпочався наступ на національне відродження в союзних республіках, у т. ч. й на Україні. Першим етапом ліквідації українізації став удар по старих діячах національної революції 1917-21. У 1930 ДПУ розпочало серію інспірованих процесів першим з яких став процес Союзу Визволення України. Підчас процесу було засуджено до різних строків ув'язнення, а пізніше знищено, 45 діячів культури. Серед них *Єфремов*, *В. Чехівський*, *А. Ніковський*, *Й. Гермайзе*, *М. Слабченко*, *Л. Старицька-Черняхівська* та ін. Одночасно було репресовано декілька тисяч українських діячів на місцях, зокрема колишніх членів українських національних партій, було здійснено чистки в КП(б)У, внаслідок яких у 1929-30 з партії було виключено 26,7 тис. членів, у 1932-33 - ще 51 тис.

КП(б)У стала виконавцем політики ВКП(б) на здійснення суцільної примусової колективізації сільського господарства. Листопадовий (1929) пленум ЦК ВКП(б) визнав Україну регіоном зразкового проведення колективізації, що завдало непоправних затрат сільському господарству України. Вимоги *М. Скрипника* та інших керівників КП(б)У знизити надто високі плани хлібозаготівель були оцінені *Й. Сталіном* як нехтування інтересами будівництва соціалізму в ім'я особистих інтересів українських селян, їх звинувачено в українському націоналізмі. Це звинувачення стало офіційним приводом припинення українізації, та розгортання політичних репресій проти державних і культурних діячів УСРР. Масовий терор здійснювався під керівництвом присланих з Москви II секретаря ЦК *П. Постишева* та великої групи членів ВКП(б). Протягом 1929-33 було виключено й репресовано 46% членів КП(б)У, в т. ч. й 49% членів її ЦК. І хоча

чисельність КП(б)У на квітень 1933 зросла до 469,8 тис. членів, а кількість українців в її складі до 60%, ці цифри відображають радше ріст конформізму в українському суспільстві. Майже 20% чисельного складу партії були партійними функціонерами. Чисельність робітників у партії зменшилася із 58,5% у 1921 до 41,1% у 1933. З цього часу «монолітичність» і дисципліна в партії трималася на кар'єризмі й страху. В 1937-38 КП(б)У пережила другу кризу. Виходячи із власної теорії загострення класової боротьби з розгортанням будівництва соціалізму, Й. Сталін вирішив знищити заздалегідь усіх «потенційних зрадників» у можливій майбутній війні з Німеччиною та Японією. Впродовж 1936 з КП(б)У було вичищено 45 тис. членів, а в 1937-1938, коли НКВС очолив М. Єжов, - ще 162 тис. членів, що становило понад 50% усього складу партії. Було репресовано 61 члена ЦК КП(б)У (із 62 обраних на XII з'їзді партії в 1937). Були знищені й самі організатори репресій в Україні П. Постишев й С. Косіор. Новий склад ЦК КП(б)У на чолі із скерованим з Москви М. Хрущовим остаточно довершив погром українського національного відродження та забезпечив умови для всебічної русифікації України. В кін. 1930-х рр. КП(б)У остаточно втратила усі зв'язки з українським; народом, а Україна була включена в єдину імперську систему.

Після приєднання в 1939 західних областей України до УРСР діяльність КП(б)У була поширена і на цей регіон. 9.12.1939 ЦК КП(б)У затвердив склад керівних органів усіх шести областей *Західної України*. Одночасно здійснювалися масові арешти та репресії місцевого населення, в першу чергу представників інтелігенції, членів заборонених тепер місцевих політичних партій. На це були направлені рішення пленуму ЦК КП(б)У 28-30.11.1940, який ухвалив запровадження в Західній Україні надзвичайних заходів: приборкату селянство шляхом колективізації, прочистити школи і вузи від націоналістів. Цей і терор з наростаючою силою тривав аж до нападу Німеччини на СРСР.

І з окупацією території України німецько-фашистськими військами керівники КП(б)У очолили більшовицькі партизанські загони, які вели боротьбу не стільки з німецькою окупацією, скільки з українськими повстанськими загонами, створеними Організацією Українських Націоналістів. КП(б)У не змогла організувати численого підпілля на окупованій німцями території та очолити народний опір окупантам. Майже всі члени партії евакуювалися в тил або були мобілізовані до армії. В Україні лишилося не більше 1% членів КП(б)У, які в основному перебували у партизанських загонах на Поліссі, а не в підпільних організаціях. Чисельність КП(б)У за час війни зменшилася втричі й становила 200 тис. членів на 1945. В той же час діяльність українського революційного підпілля та діяльність УПА зіграли значну роль у піднесенні національної свідомості українців.

У післявоєнний час, завдяки досконалії адміністративній машині, опертій насамперед на каральні органи, КП(б)У досить швидко спромоглася стабілізувати свою владу та організувати відбудову народного господарства. Партійні організації приділяли чимало уваги питанням зростання своїх рядів і поліпшення партійно-політичної роботи. Напоч. 1951 КП(б)У налічувала вже 715 тис. чоловік, об'єднаних у 46 тис. партійних організацій. Партія поповнювалася в першу чергу за рахунок інтелігенції. Не виявляли великого бажання до вступу в ряди КП(б)У робітники і селяни, особливо західні українці. У 1951 серед 90 тис. членів партії західних областей України 82,8% становили прибулі зі Сходу. Вкрай незначним був прошарок комуністів на селі. В кін. 1940-х рр. КП(б)У за вказівкою А. Жданова і Л. Кагановича знову розгорнула боротьбу з «українським буржуазним націоналізмом». Було проведено широку чистку серед діячів науки і культури. Лідери командно-адміністративної системи намагалися нав'язати українській громадськості своє розуміння ролі літератури і мистецтва в житті суспільства. Л. Каганович очолював КП(б)У з березня по грудень 1947, а потім знову першим секретарем ЦК КП(б)У був обраний М. Хрущов, якого в грудні 1949 змінив Л. Мельников (1949-53). За вказівками останнього із звинуваченням в українському націоналізмі було виключено з рядів КП(б)У 22175 членів. Масові репресії здійснювалися проти населення західних областей України. За період з 1944 на 1951 звідси було депортовано в концтабори і на поселення до Сибіру і Казахстану 65906 селянських сімей (203662 чол.). Отже, в повоєнний період КП(б)У перетворилася на відвертого носія російського шовінізму; звеличуючи все російське, вона культивувала комплекс меншовартості в українців, систематично гальмувала і нищила українську культуру, допустила до значної русифікації шкільництва.

Після смерті Й. Сталіна (5.3.1953) наступила нова доба в житті КПРС та її складової частини КПУ. М. Хрущов, який очолив партію, взяв курс на поступове реформування існуючої системи. Була припинена підготовка нових політичних процесів, почалася реабілітація репресованих, ліквідація системи концентраційних таборів. Політику М. Хрущова підтримував І секретар ЦК КПУ О. Кириченко (1953-57). При проведенні різноманітних реформ М. Хрущов намагався спиратися на підтримку української партійної організації. При цьому відбувалося загравання з почуттями українців, робилася спроба піти на деякі поступки. У період так званої «хрущовської відлиги» було зроблено чимало спроб провести кардинальні реформи в галузі сільського господарства, промисловості, вдосконалення партійного і державного керівництва, перебудови роботи партії і громадських організацій, розвитку освіти і культури. Однак вони зустріли впертий опір партійно-державної бюрократії. Активним провідником політики М. Хрущова в Україні став М. Підгорний, який очолював КПУ з грудня 1957 до липня 1963. Хоча в цей період і були підірвані позиції сталінізму, але повністю зруйнувати командно-адміністративну систему не вдалося. Жертвою став і сам реформатор. На жовтневому 1964 пленумі ЦК КПРС він був усунутий, а замість нього партію очолив Л. Брежнєв.

У добу Л. Брежнєва ще більше утискалися автономні права КПУ, очолюваної в цей період П. Шелестом,

який змінив в 1963 М. Підгорного. Офіційно керівництво П. Шелеста нічим не відрізнялось від його попередника, типового провідника лінії Москви. Хоча він висловлювався на захист української мови і культури, але в той же час проводилася ліквідація українських шкіл, відбувався утиск української мови. Цілеспрямована русифікація України продовжувалася. В республіці почав різко зменшуватися приріст корінного населення. Партійно-державна верхівка ігнорувала або переключувала проблеми, які виникли в реальному житті суспільства. Адміністративно-бюрократичний апарат остаточно перетворився у замкнутий клан, який був справжнім вершителем долі народів і кожної людини зокрема, діяв поза законом і поза критикою, користувався всілякими привілеями. Проповідуючи серед простих трудівників віру в комуністичні ідеали, ця панівна верства жорстко придушувала будь-яке інакомислення і незадоволення існуючим станом. На словах без кінця декларувався лозунг розквіту національних культур, а насправді ліквідувалася національна самобутність, насаджувалося насильницьке «зближення націй».

Протитоталітарного режиму наприкінці 1950-Х-на поч. 60-х рр. виступали дисиденти. Все більша кількість людей, в першу чергу серед інтелігенції, почала рішуче критикувати тоталітарні порядки, вимагати повної реабілітації репресованих, розширення громадянських, релігійних і національних прав. Однією з форм протесту проти існуючих порядків, захисту демократії, духовних цінностей та матеріальної культури українського народу став рух шестидесятників (Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, І. Дзюба, Є. Сверстюк, В. Чорновіл, М. Осадчий, А. Горська та інші). Відбулися робітничі страйки в Кривому Розі, Одесі, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку. Новий етап арештів і розправ з інакомислячими розпочався з початком секретарювання в КПУ В. Щербицького, який прийшов на зміну П. Шелесту в 1972. Він став одним з найближчих сподвижників Л. Брежнєва. Особливою активністю у боротьбі з дисидентами відзначалися секретар ЦК КПУ з ідеології В. Маланчук та голова КДБ України В. Федорчук.

У січні-травні 1972 по Україні прокотилася нова хвиля арештів представників опозиційної інтелігенції. Вироки були набагато суворішими, ніж у 1950-60-Х рр., проте, незважаючи на арешти, дисидентський рух не припинявся.

З приходом до влади нового генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова (березень 1985) було проголошено про початок кардинальних змін в економічній, соціальній та зовнішній політиці СРСР. Долаючи опір своїх супротивників, М. Горбачев та його прихильники взяли курс на так звані перебудову і гласність. У цей час в Україні в умовах погіршення соціально-економічної ситуації і зростання невдоволення народних мас виникають різного роду клуби й громадські організації, які розпочали критику політики КПРС - КПУ. На активізацію опозиційного руху значний вплив зробила *Українська Гельсінська Спілка та Народний Рух України*. КПУ, яка сліпо вірила в непорушність своєї монополії на владу, тепер все більше зазнавала поразок і осуду з боку населення. У жовтні 1989 під тиском громадскості В. Щербицький залишив посаду першого секретаря ЦК КПУ. Його місце зайняв В.Івашко, а після його від'їзду на роботу до Москви першим секретарем став С. Гуренко. Це був останній лідер КПУ доби радянського тоталітаризму. КПУ під тиском опозиційних сил втрачала владу, вплив і авторитет. Серед рядових комуністів ширилася деморалізація, вони не мали переконливих аргументів для відстоювання застарілих ідеологічних догм. Почався процес масового виходу з партії, особливо інтелігенції та рядових трудівників. Після спроби державного перевороту 19-21.8.1991 прихильники і захисники тоталітарного режиму були остаточно скомпрометовані. Верховна Рада України 24.8.1991 прийняла Акт проголошення незалежності України. Президія Верховної Ради України спочатку припинила діяльність КПУ, а потім, 30.8.1991, прийняла указ про повну її заборону.

Після заборони КПУ частина колишніх комуністів вступила до новоствореної Соціалістичної Партії України. В той же час окремі комуністичні групи заявили про свій намір відродити партію. Влітку 1993 засновники КПУ порушили перед міністерством юстиції питання про реєстрацію відновленої КПУ, але міністерство відмовилося реєструвати заборонену партію. З'їзд КПУ, що відбувався у Донецьку 19.6.1993, вніс певні зміни до резолюції і статуту партії, поставивши питання про створення нової партії. На час реєстрації в жовтні 1993 КПУ налічувала 46 тис. членів. Очолює партію П.Симоненко. Весною 1994 ряд кандидатів від КПУ були обрані депутатами Верховної Ради України. В жовтні 1994 вони поставили на сесії Верховної Ради питання про відміну постанови Президії Верховної Ради від 30.8.1991 про заборону КПУ, яке не знайшло підтримки більшості депутатського корпусу.

Я. Малюк (Львів).

КОН ФЕЛІКС ЯКОВИЧ [18(30).5.1864 -28.7.1941] - радянський партійний і державний діяч. Н. у Варшаві. Навчався в Варшавському університеті. На поч. 80-х рр. 19 ст. входив до складу польських соціал-демократичних гуртків і організацій, незабаром був заарештований і засуджений до тривалого терміну ув'язнення. З 1884 до 1904 відбував каторгу на Карі (Сх. Сибір) та жив на поселенні в Якутії. З 1904 - діяч лівого крила Польської Соціалістичної Партії (ППС), з 1906 - член ЦК ППС-лівіці, в 1906-08 - Центрального робітничого комітету ППС. У 1907 виїхав за кордон. Жив в Австро-Угорщині та Швейцарії, з 1914 до 1917 - діяч лівого крила соціал-демократичної партії Швейцарії. В травні 1917 переїхав до Петрограду. В 1917-18-комісар у польських справах по Харківській губернії, з 1918 - член РКП(б) і Комуністичної Партії Польщі. В 1919 керував групою польських комуністів у Києві, редагував газету «Głos komunisty» («Голос комуніста»; виходила в Києві на польській мові). В 1919-20 К. був членом Оргбюро по скликанню першого з'їзду КП(б)У, член Київського губкому більшовицької партії. В кін. квітня 1920 очолив Галицький організаційний комітет

КП(б)У. Під час польсько-радянської війни 1920 керував роботою Зафронтбюро (з травня 1920 - Закордонний відділ) ЦК КП(б)У. В липні-серпні 1920- член Польського тимчасового революційного комітету в Білостоці. В лютому 1921 К. разом з Ю. Коцюбинським підписав першу мирну угоду від імені УСРР з Литвою. В березні-грудні 1921 - перший секретар ЦК КП(б)У. В 1922 - начальник Українського управління РСЧА (УкрПуРу). В 1920-х рр. був представником уряду УСРР при Раднакомі РСФФР у Москві і представником КП(б)У в Комінтерні. В 1925-30-редактор газети «Красная звезда», ж-лу «Каторга и ссылка», «Рабочей газеты». В 1930-Х рр. працював в радянських установах РРФСР. Помер у Москві.

КОНАРСЬКИЙ ШИМОН(5.3.1808-27.2.1839) - відомий діяч польського національно-визвольного руху. Н. у Добкшишках (Польща). Учасник *Польського визвольного повстання 1830-31*. В еміграції у Франції - співзасновник організації «Молода Польща» (1834). Видавав (разом з Я.Чинським) її друкований орган - ж-л «Північ» («Пулноц», 1835), який пропагував ідеї революційного союзу слов'янських народів на чолі з демократичною Польщею у боротьбі за ліквідацію монархо-абсолютистських режимів у Росії, Австрії та Пруссії й побудову спільної слов'янської республіки. В 1835 повернувся у Краків, звідки таємно перебрався на територію Російської імперії та оселився у с. Лісове на Волині. Став одним із співзасновників таємної організації «Співдружність Польського Народу», ініціатором створення та керівником її осередків в Україні, Білорусії та Литві (1835-38). В травні 1838 схоплений в Литві царським урядом та страчений у м. Вільнюсі. У справі К. в Україні заарештовано близько 250 осіб, з яких 117 покарано ув'язненням.

Ф. Стеблій (Львів).

КОНВОКАЦІЙНИЙ СЕЙМ - у *Речі Посполитій* в 16-18 ст. - сейм, що збирався після смерті короля. Скликався гнездненським архієпископом (примас Польщі), що був першим за рангом серед сенаторів, міг виконувати королівські функції в період «безкоролів'я». К.с. визначав термін і вів підготовку виборів нового короля, якого обирали на елекційному сеймі. На К.с. робився загальний огляд правління померлого короля, і, як підсумок, висувались вимоги до майбутнього монарха, спрямовані на покращання ситуації в країні. У К.с. брали участь і предавники козацької старшинами та українського духовенства, які відстоювали українські національні інтереси.

КОНГРЕС ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ РОСІЇ 1905 - відбувся в листопаді 1905 у Петербурзі. У роботі конгресу взяли участь представники народів, поневолених Російській імперії - азербайджанці, вірмени, грузини, естонці, євреї, киргизи, латиші, литовці, поляки, татари і українці. Головував під час роботи конгресу відомий польський вчений-мовознавець Бодуен де Куртене. Делегати конгресу вимагали надання рівних національно-культурних прав для всіх народів Російської імперії. Одним із наслідків роботи конгресу стало створення у І Державній Думі міжнаціональної парламентської фракції - Союзу Автономістів. У вересні 1917 в Києві проходив З'їзд *Народів Росії 1917*.

КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (КУН) - українська політична партія, створена в жовтні 1992 у Києві. Протягом 1988-91 Провід ОУН (Б), який знаходився за кордоном (див. *Організація Українських Націоналістів*), намагалася встановити контакти з організованими силами в Україні і через них впливати на суспільно-політичні процеси в республіці, 17-18.10.1992 у Києві відбувся установчий з'їзд КУН, скликаний за ініціативою Проводу ОУН (Р) та секретаріату Конференції Українських Націоналістів. У роботі з'їзду взяло участь 282 делегати з 23 областей України. Діяльність КУН ґрунтується на засадах українського націоналізму. Програма КУН стверджує: «Націоналістична концепція суспільного ладу спирається на триєдності нації, родини і людини, як ідеалі гармонійного суспільного розвитку...». В програмних документах КУН зазначено, що організація виступає за розбудову національної унітарної правової Української держави, побудованої на засадах народовладдя і політичного плюралізму; домагатиметься утвердження соціальної ринкової економіки; вважає за доцільне участь України в міжнародному поділі праці та інтеграцію національного господарства в світову економіку на принципах рівноправності і взаємовигідності. В Програмі партії задекларовано: право на працю для кожного громадянина; курс на повне працевлаштування населення; право трудящих на паї від прибутку підприємств, на яких вони працюють; встановлення такої мінімальної заробітної плати, яка достатньо забезпечувала б життєві та культурні потреби працюючого і його родини тощо. Статут КУН передбачає індивідуальне, асоційоване і колективне членство. Очолює організацію Слава Стецько. Друкованим органом КУН є газета «Шлях *Перемоги*», що виходить у Львові. На парламентських виборах 1994 ряд членів КУН були обрані депутатами Верховної Ради України (М. Ратушний, Г.Дем'ян, І. Білас, Л. Глухівський, П. Швидкий, Т. Процев'ят та ін. Більшість з них увійшла до парламентської групи «Державність» (співгол. І. Юхновський і М. Павловський).

Є. Болтарович (Львів)

КОНДРАТЮК ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ [9(21).6.1897 - п. поч. жовтня 1941 або 1942] -визначний український вчений-винахідник, один з перших творців ракетної техніки і теорії космічних польотів. Н. у Полтаві. Після закінчення в 1916 другої Полтавської гімназії деякий час навчався у Петербурзькому політехнічному ін-ті, але незабаром був мобілізований у російську армію. В 1918-30 працював механіком, інженером-будівельником, займався проектуванням елеваторної техніки у Полтаві, Києві, Малій Висці (тепер Кіровоградська обл.), на Пн. Кавказі і Новосибірську. В липні 1930 К. було заарештовано за звинуваченням у шкідництві групи проектувальників і будівельників зернохосвищ у Зх. Сибіру. Після звільнення з ув'язнення в 1932 К. переїхав у Київ, де очолив в Українському науково-дослідному ін-ті групу, що займалась проектуванням повітросилових установок. У 1919 К. написав роботу «Тим, хто буде читати, щоб будувати»

(згодом - доопрацьована і видана в січні 1929 під назвою «Завоювання міжпланетних просторів»), в якій автор розробив основні проблеми космонавтики, космічних польотів і конструювання кораблів для міжпланетних подорожей. У своїй праці К. вивів основні рівняння руху ракети, виклав схему і дав опис багатоступінчастої ракети, запропонував принципово нові рішення проблем створення і експлуатації космічних кораблів, які значно випередили тогочасну ракетобудівну думку, та реалізуються по мірі розвитку космонавтики. К досліджував проблему теплового захисту космічного корабля під час його руху в атмосфері. Праця К. була за замовленням NASA перекладена на англійську мову. Ідеї та розрахунки К. використовувались американськими вченими для підготовки польоту космічного корабля «Apollo» на Місяць. На поч. радянсько-німецької війни 1941-45 був мобілізований в діючу армію. Загинув при нез'ясованих обставинах. Ім'я К., як одного з засновників космонавтики, присвоєно одному з найбільших кратерів на зворотній стороні Місяця.

КОНЕЧНИЙ ФЕЛІКС (І.ІІ.1862-10.2.1949)-польський історик, професор Вільнюського унту (1920-29) К. був прихильником теорії, за якою історія вважалась системою цивілізацій, що стикаються між собою. Особливе місце К. відводить цивілізації західній, католицькій, яку він протиставляє східним цивілізаціям. За К. найціннішою складовою частиною католицької цивілізації є польська культура. Головні праці: «Історія Польщі за Ягеллонів» (1903), «Нариси історії адміністрації в Польщі» (1924), «Про багатоманітність цивілізацій» (1935). В працях «Історія Росії» (т. I -2, 1917-29), «Історія Росії від найдавніших до найновіших часів» (1921), «Про початковий польський характер Холмської землі та Червоної Русі» (1921) торкався окремих етапів історії України. К. проповідував культуртрегерську місію польської шляхти на українських землях, намагався довести польський характер західно-українських земель напередодні створення східнослов'янської держави - Київської Русі, заперечував прогресивну роль козацтва в історії українського народу, національно-визвольну війну під проводом Б. Хмельницького 1648-57 зображував як грабіжницькі походи черні, інспіровані султанською Туреччиною з метою послаблення Речі Посполитої.

Ф. Стеблій (Львів).

КОНЕЦПОЛЬСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1620 -30.3.1659) - польський військовий і державний діяч. Син С. *Конецпольського*. Власник великих земельних володінь в Україні. З 1641 -великий коронний хорунжий, з 1656 - сандо-мирський воєвода. У вересні 1648 К. разом з В. *Заславським* і М. *Остророгом* командував польськими військами в *Пипявецькій битві 1648*. Б. Хмельницький з сарказмом називав недосвідченого у військових справах К. «дитиною».

КОНЕЦПОЛЬСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (1591 -12.3.1646) - польський коронний гетьман (1632-46). Мав великі земельні володіння на Брацлавщині. В 1612 був учасником походу великого гетьмана литовського Я. *Ходкевича* на Москву. У *Цецорській битві 1620* К., будучи заступником коронного гетьмана С. *Жолкевського*, потрапив у полон до кримських татар. Після повернення в 1623 з полону очолив коронні війська в Україні, В 1625 командував польською армією, яка зазнала значних втрат у бою з козацькими військами під Боровицею. Уклав від імені польського уряду *Куруківську угоду 1625*. Жорстокими заходами розправлявся з учасниками національно-визвольної боротьби проти польських загарбників в Україні. Кероване К. коронне військо було вщент розгромлене козацькими полками в Переяславському бою 1630 (див. також *Федоровича повстання 1630*). У 1635 за наказом К. було збудовано на березі Дніпра фортецю *Кодак*. Командував польськими військами під час придушення *Павлюка повстання 1637* і *Острянина повстання 1638*.

КОНИСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (ЮРІЙ) [9(20).11.1717- 2 (13). 2.1795] - визначний український письменник, проповідник, церковний і культурний діяч. Н. у м. Ніжин (тепер Чернігівська обл.). Походив з шляхетської родини. Освіту здобув у Київській Академії (1728-43). У 1745 став професором цієї академії. Викладав піітику, риторіку, філософію. У 1751 (за ін. дан., 1752) став ректором Київської Академії. В 1755 переїхав до м. Могильова, де був єпископом моголівським. З 1783-архієпископ білоруський. Заснував (1757) та опікувався моголівською семінарією. Автор віршів, надрукованих у підручнику поетики, драми «Воскресіння мертвих» (поставлена 1747 у Київській Академії, опублікована в «Летописях русской литературы», 1860). До драми додано 5 інтермедій соціально-побутового змісту, в яких звучить жива народна мова, український гумор. К. належать численні проповіді, курс піітики, два рукописні курси філософії. К. - автор ряду історичних праць: «Prawa i wolności obywateluw korony Polskiej i w ks. Litewskiego...» (1767), «Историческое известие о Белорусской епархии» (1776), «Записка о том, что в России до конца XVI в. не было унии с Римской церковью» (1847). К. відстоював інтереси православної церкви, виступав протиунії і за повернення уніатів на православ'я. Дослідники відзначають, що вірші К. написані в стилі барокко, а в проповідях він схилявся до простішого класичного стилю. Твори К. були видані у Петербурзі (1835) у двох томах, а проповіді опубліковані окремим виданням у 1892. Деякі історики приписували К. авторство «Історії Русів». Помер у Могильові (тепер Белорусь).

О. Сухий (Львів).

КОНИСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ [6(18).8.1836 - 29.11(12.12).1900; літ. псевд. О.Верниволя, Ф. Ґоровенко, В. Буркун, Перебендя, О. Хуторянин та ін.] - український письменник, публіцист, педагог, громадський діяч ліберального напрямку. Н. у с. Переходівка (тепер Ніжинського р-ну Чернігівської обл.). Друкуватися почав у «Черниговском Листке» (1858). К. вів велику і різноманітну громадську роботу. У Полтаві, де він служив, організував недільні школи, писав для них підручники. В пресі опублікував ряд

статей на церковні теми. Брав участь у роботі київської Громади, організовував недільні школи. Як член київської міської ради домагався введення у школах української мови. К. налагоджував зв'язки з українськими діячами у *Галичині*. У зв'язку з переслідуванням царизмом українських діячів (1863), К. був висланий у Вологду, а потім - Тотьму. З 1865 жив за кордоном. Тісно зійшовся з національними українськими діячами Галичини. У 1872 повернувся до Києва, де працював у «*Київском Телеграфі*». К. був одним з фундаторів Літературного Товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1873), а пізніше - ініціатором перетворення його у *Наукове Товариство ім. Т.Шевченка*. Літературну діяльність почав у 1858. У поезіях, повістях, драмах, оповіданнях обстоював українську національну ідею, проголошував теорію малих діл. Автор популярних поезій: «Я не боюсь тюрми і ката», «На похорони Т. Шевченка», ін. В оповіданнях К. піднімає проблему соціального й національного гноблення України у царській Росії («Півнів празник», «Млин», «Спокуслива нива»), народного побуту («Хвора душа», «Старці», «За кригою»). В повістях «Семен Жук і його родичі» та «Юрій Горовенко» подав образи українських національних інтелігентів, просвітян-культурників. Помер у Києві. К. - автор ґрунтовної біографії Шевченка, яка не втратила свого значення і нині: «Тарас Шевченко - Грушівський». Хроніка його життя», т. 1-2 (1818-1902). Для недільних шкіл К. видав популярні книжки й підручники («Українські прописи» (1862), «Арифметика, або щотриця» (1863), «Перша граматика, або читання» (1863). Від кін. 1920-х рр. твори К. в СРСР знаходились під забороною (за винятком кількох поезій), а радянське літературознавство відносило К. до «націоналістів».

О. Сухий (Львів).

КОНОВАЛЕЦЬ ЄВГЕН (14.6.1891-23.5.1938) - визначний український військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, командант УВО, голова Проводу Українських Націоналістів (з 1927). Н. у с. Зашків Львівського повіту (тепер Жовківського р-ну Львівської обл.). У 1901-09 навчався в *Академічній гімназії* у Львові. З 1909 вивчав юриспруденцію (право) на юридичному ф-ті Львівського ун-ту. З студентських років вів активну громадсько-політичну діяльність. В 1910-П К. брав участь у боротьбі студентства за український університет у Львові, під час якої від рук польського шовініста загинув А. Коцко. В 1912 став секретарем львівської філії «*Просвіти*», тісно співпрацював з друкованим органом організації місячником «*Письмо з Просвіти*», був членом «*Академічної громади*», з 1913 К. як один з лідерів українського студентського руху був обраний до складу головної управи Українського Студентського Союзу, де належав до національно-демократичної секції. Незабаром став членом *Української Національно-Демократичної Партії*. У 1913 як представник від студентства входив до «Тіснішого народного комітету» УНДП (гол. К. *Левицький*), на засіданнях якого провідні галицькі політики обговорювали і приймали рішення з найактуальніших питань українського політичного життя в Австро-Угорщині. На поч. Першої світової війни 2.8.1914 К. був мобілізований до австрійської армії (19 полк. Крайової оборони Львова). В червні 1915 під час боїв на *Маківці* К. потрапив у російський полон. У-1915 - поч. 1916 перебував у таборі для військовополонених у Чорному Яру (між Царицином і Астраханню), а з кін. 1916 - у таборі в Царицині (тепер Волгоград). Після Лютневої революції 1917 в Росії К. разом з галицькими старшинами з табору в Дубовці (неподалік Царицина) А. *Мельником*, І. *Чмолою*, Р. *Сушком*, В. *Кучабським*, ф. *Черником* розгорнув широку організаційну і пропагандистську роботу серед полонених-українців. У вересні 1917 К. втік з табору і незабаром добрався до Києва. У жовтні-листопаді 1917 К. спільно з Р. *Дашкевичем* та ін. членами *Галицько-Буковинського Комітету сформував Галицько-Буковинський Курінь Січових Стрільців*, який незабаром перетворився в одну з найбоєздатніших частин *Армії Української Народної Республіки*. В січні 1918 К. після проведення реорганізації *Галицько-Буковинського Куреня Січових Стрільців* було обрано командиром *Куреня Січових Стрільців*. У кін. січня - поч. лютого 1918 частини Січових Стрільців відзначились у ході придушення антидержавного заколоту в Києві та в боях проти більшовицьких військ на підступах до міста. В період діяльності *Української Центральної Ради* Січові Стрільці на чолі з К. фактично виконували функції національної гвардії, забезпечуючи роботу уряду в найскладніші часи української державності; 1-2.3.1918 стрілецькі частини під командуванням К. спільно з *Запорізьким Корпусом* та *Гайдамацьким Кошем Слобідської України* звільнили від більшовиків Київ. З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського полк Січових Стрільців 1.5.1918 на вимогу німецького командування було роззброєно і розформовано. К., залишившись у Києві, разом з кількома старшинами здійснював організаційні заходи по створенню нової стрілецької частини. В кін. серпня 1918 К. отримав від гетьмана П. *Скоропадського* дозвіл на формування *Окремого Загону Січових Стрільців* з осідком в Білій Церкві. На поч. листопада 1918 К. через Д. *Дорошенка*, а згодом і особисто, вів переговори з гетьманом про умови надання національно-демократичними силами (у т. ч. Січовими Стрільцями) підтримки гетьманському уряду та наголошував на недопустимості укладення федеративного союзу з Росією. В листопаді 1918 Січові Стрільці під командуванням К. підтримали Директорію УНР у повстанні проти влади П. Скоропадського і в *Мотовилівському бою 1918* розбили гетьманські частини. К. брав активну участь у зміцненні боєздатності республіканських армій. В 1818-19 К. командував дивізією, корпусом і групою Січових Стрільців під час бойових операцій проти більшовицьких і денікінських військ (див. також *Січові Стрільці, Армія Української Народної Республіки*). Після прийняття 6.12.1919 на нараді *Головного Отамана* з представниками уряду та військовими керівниками УНР рішення про розформування українських регулярних частин, К. видав наказ по самодемобілізацію підрозділів Січових Стрільців. У листопаді 1919 К. потрапив у польський табір для військовополонених у Луцьку. Весною 1920, звільнившись з ув'язнення, К. перебрався в Чехо-Словаччину. Намагався у «порозумінні з С. *Петлюрою* організувати з колишніх бійців УГА і українських полонених з таборів у Італії військово формування та робив спроби організувати збройне підпілля на окупованих українських землях. Поразка національно-визвольних змагань 1917-21 та

чотирьохстороння окупація України, спонукали К. до пошуку нових методів боротьби за незалежність України. В цих обставинах в липні 1920 К. здійснює заходи по створенню принципово нової організації, яка б в умовах підпілля могла ефективно боротися проти окупаційних режимів. У серпні 1920 за безпосередньою участю К. було створено Українську Військову Організацію. 20.7.1921 К. повернувся до Львова і очолив Начальну Команду УВО. К. був співорганізатором Другого Зимового походу Армії УНР (див. *Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921*). 3 грудня 1922 К. був змушений жити в еміграції у Чехо-Словаччині, Німеччині, Швейцарії та Італії. В листопаді 1927 за ініціативою К. на одній з нарад УВО було вирішено створити єдину революційно-політичну організацію, діяльність якої ґрунтувалася б на націоналістичній ідеології та поширювалася на всі українські землі. 28.1-3.2.1929 на Першому Конгресі Українських Націоналістів у Відні було створено *Організацію Українських Націоналістів*, головою проводу якої було обрано К. У кін. 1920-на поч. 30-х рр. К., організаційно зміцнивши УВО і ОУН, встановив контакти з політичними колами Німеччини, Великобританії, Литви, Іспанії, Італії та організував українські політично інформаційні служби в багатьох політичних центрах Європи, залучив до співпраці з ОУН широкі кола української еміграції. Здійснив ряд заходів внаслідок яких були створені осередки ОУН або споріднених організацій в Франції, Бельгії, Канаді. За його безпосередньою участю в Америці були засновані Громади Українських Стрільців, що поклали початок Організації Державного Відродження України в США і Українському Національному Об'єднанню в Канаді. З метою підготовки до майбутньої збройної боротьби за незалежність України за дорученням К. було сформовано військовий штаб та укомплектовано школи по підготовці старшинських кадрів для української армії в Польщі, Чехо-Словаччині, Австрії. Діяльність К. по розбудові ОУН, яка користувалась всезростаючою підтримкою української молоді, намагання поставити українське питання у *Лізі Націй* та постійні заходи по налагодженню націоналістичного підпілля в УСРР, викликали занепокоєння у більшовицького керівництва в Москві. 25.5.1938 К. загинув у Роттердамі (Голландія), відкриваючи поштовий пакет, в якому знаходився вибуховий пристрій, переданий йому агентом радянських спецслужб. Похований на кладовищі Кросвік у Роттердамі.

КОНОНОВИЧ САВА (р. н. невід. - п. жовтень 1637) - козацький гетьман (1637), У 30-х рр. 17 ст. був полковником Переяславського полку. Вибраний гетьманом на козацькій раді на р. Росаві замість В. *Томиленка*. В жовтні 1637 під час *Павлюка повстання 1637* К. був захоплений козаками в Корсуні, звинувачений у відстоюванні шляхетських інтересів і розстріляний у Крилові на Переяславщині.

КОНОНОВИЧ-ГОРБАЦЬКИЙ ІОСИФ (р. н. невід. - п. 1653) - православний церковний і освітній діяч. Закінчив академію в Замостю (тепер Польща). Викладав риторику (1635-36) і філософію (1639-42). В 1630-х рр. запрошений П. *Могилою* до Києва, де став одним з перших професорів Києво-Могилянської Колегії. У 1642-45 - ректор колегії. В 1642 очолював українську делегацію на соборі в Яссах, де виступав за використання методів навчання, прийнятих в єзуїтських колегіях та наполягав на викладанні латинської мови в православних навчальних закладах. Згодом був єгуменом Золотоверхого Михайлівського монастиря в Києві, пізніше єписком вітебським, оршинським і могилівським (1650). Автор трьох праць латинською мовою (уривки з них опубл. українською мовою в 1972 у Києві), зокрема, «Підручника логіки» (1639-40), в якому спробував відродити деякі положення філософії Арістотеля. Зберігся до наших днів у вигляді рукописної книги латинською мовою.

КОНОТОПЬКА БИТВА 1659 - переможна битва української армії, очолюваної гетьманом *І.Виговським*, з московськими військами в червні 1659 під Конотопом (тепер Сумська обл.). Ранньою весною 1659 сотисячна московська армія під командуванням О. Трубецького і Г.Ромодановського вдерлася до Лівобережної України. Неподалік від Конотопа московське військо було на деякий час затримано козаками Ніжинського і Чернігівського полків. Однак під натиском переважаючих сил противника українські частини відступили у місто. В кін. березня 1659 московська армія почала облогу Конотопа. Захисники міста під командуванням ніжинського полковника Г. *Гуляницького* протягом двох місяців відбили всі штурми противника. Московити втратили бл. 10 тис. вбитими, але здобути місто не змогли. Героїчна оборона міста скувала основні сили ворога і дала змогу гетьманові *І.Виговському* зібрати війська і підготуватися до генерального бою. 28-29.6 (8-9.7).1659 на р. Соснівці поблизу Конотопу відбулася вирішальна битва, в якій московська армія була вщент розгромлена. В ході битви московити втратили бл. 30 тис. вбитими і 5 тис. полоненими (серед яких було кілька бояр, зокрема Пожарський, Львов). Рештки ворожих військ відступили *під* Курськ. Проте *І.Виговський* не зміг скористатися перемогою. Проти його політики виступила старшинська опозиція, яку при таємній підтримці московського уряду організував *І. Безпалий*. Підбурювані старшиною кілька козацьких полків на Сіверщині підняли заколот проти гетьманської влади. Скориставшись новим проти гетьманським виступом новосформовані московські війська знову розпочали наступ на Лівобережжя. В цих умовах у жовтні 1659 *І. Виговський* зрікся гетьманства.

КОНОТОПЬКІ СТАТТІ 1672 - українсько-московський договір, підписаний 17.6.1672 у Козачій Діброві поблизу Конотопа (тепер Сумська обл.). Після обрання на загальній козацькій раді гетьманом Лівобережної України *І. Самойловича* між гетьманським урядом і царською адміністрацією було укладено К.с., які проголошували основні принципи міждержавних відносин між *Гетьманщиною* та Московським царством. При підписанні статей було присутнє московське посольство на чолі з Г. Ромодановським, архієпископ Л. Баранович, генеральна і полкова шташина, козацькі війська (бл. 4 тис. чол.) і делегація ніжинських міщан. К.с., які нараховували 10 нових пунктів, були складені на основі *Глухівських статей 1669* з деякими доповненнями. Статті обмежували політичні права гетьманського уряду, особливо в області зовнішньої

політики. Новообраному гетьману заборонялось без царського указу й старшинської ради висилати посольства до іноземних держав і, особливо, підтримувати відносини з гетьманом П. *Дорошенком*. Козацькі посли не мали права брати участь у переговорах з представниками польського уряду у Москві в справах, які стосувалися Війська Запорізького. Лівобережним полкам заборонялося надавати військову допомогу П. Дорошенку в його боротьбі проти Польщі. За К.с, значно обмежувалась гетьманська влада на користь старшини. Гетьман не мав права позбавити старшину урядів (посад - Авт.) або покарати без згоди старшинської ради чи вироку військового суду. Скасувавши компанійські полки як реальну військову силу, на яку міг опертися гетьман, К.с. створили передумови для посилення колоніальних впливів московського уряду в Гетьманщині.

КОНСТАНТИН I (р. н. невід. - п. 1159) -митрополит Київський (1156-58). Грек за походженням, Призначений Патріархом Константинопольським на митрополичий престол замість *Климентія Смолятича*, що призвело до заворушень серед духовенства у Києві, Помер у Чернігові.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ - головні законодавчі акти *Західно-Української Народної Республіки*, що визначали її політико-правовий устрій. Незабаром після розпаду Австро-Угорської імперії, Українська Національна Рада, що виникла у Львові 18.10.1918 проголосила створення на західноукраїнських землях суверенної держави. Внаслідок переможного національно-визвольного повстання в листопаді 1918 у Львові було створено Західно-українську Народну Республіку, 13.11.1918 на засіданні внайвищого законодавчого органу влади ЗУНР - *Української Національної Ради ЗУНР-ЗО УНР 1918-19* було прийнято Тимчасові Основний закон держави (Тимчасовий Основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії; згодом доповнений конституційними законами 16.11.1918, 4.1.1919, 15.2.1919, 18.4.1919), який накреслював головні принципи державного ладу, внутрішньої і зовнішньої політики новоствореної держави. Тимчасовий Основний закон складався з п'яти артиклів. В законі зазначалось, що «держава, проголошена на підставі самовизначення народів, охоплюючи весь простір колишньої австро-угорської монархії, заселений переважно українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка» (арт.I); визначалися кордони цієї держави (арт.II); закріплювався державний суверенітет і самостійність ЗУНР (арт.III); відзначалось, що носієм суверенітету є народ, який здійснює свою владу через представницькі органи, обрані громадянами без різниці статі на основі загального, рівного, прямого, таємного виборчого права за пропорційною системою виборів (арт.IV.). Найвищим органом влади, парламентом, мали стати Установчі Збори, а до їх обрання функції парламенту мала виконувати Українська Національна Рада, а уряду - Державний Секретаріат. В артиклі V йшлося про герб і прапор ЗУНР. Гербом став золотий лев на синьому полі, прапором - синьо-жовтий стяг. Затверджено було державну печатку країни. 16.11.1918 УН Рада прийняла Тимчасовий закон «Про адміністрацію Західно-Української Народні Республіки». Зберігаючи попередній адміністративно-територіальний поділ, закон встановлював, що у повіті адміністративна влада належить повітовому комісару, який призначався державним секретарем внутрішніх справ. При комісарі шляхом виборів, в яких приймало участь населення повіту, утворювалася т.зв. повітова національна рада з дорадчим голосом. Міських комісарів призначав держсекретар внутрішніх справ, а у містечках і селах (містечкових і сільських громадах) громадських комісарів призначали повітові комісари. При міських, містечкових і сільських комісарах діяли т. зв. «прибічні ради», які обиралися населенням. Закон докладно врегулював компетенцію місцевих органів влади і управління, які у всій своїй діяльності підпорядковувалися урядові. Тимчасово, через відсутність нових законів, залишалось чинним австрійське законодавство. Усі попередні службовці державного апарату, пошт, залізниці і т. д., незалежно від національності, могли залишатися на державній службі й надалі, якщо вони склали письмове зобов'язання чесно служити Українській державі.

4.1.1919 було прийнято декілька конституційних актів, зокрема, закон про утворення Президії УНРади у складі голови (президента) Ради і 4-х його заступників та закон про утворення Віділу УНРади у складі президента Ради та дев'яти членів. Віділ репрезентував державу у зовнішніх відносинах, призначав членів уряду, приймав їх відставку, підписував і публікував закони тощо (фактично виконував функції колегіального глави держави). 15.2.1919 затверджено закон про мову в державному житті республіки. Державною мовою стала українська. Разом з тим за національними меншинами закріплювалось право «уживати як усно так і в письмі їх рідні мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інститутами і державними підприємствами», їм гарантувалося право вільно користуватися рідною мовою, мати свої школи, бібліотеки, видавати періодику, книги і т.п. 8.4.1919 УНРада ухвалила закон «Про громадянство на Західні області УНР», де було врегульовано цілий ряд проблем, пов'язаних з цим державно-правовим інститутом.

Важливими законами конституційного характеру, були закони УНРади, які торкалися організації судової системи і судочинства (21.1.1918, 11.2.1919, 15.2.1919, 8.3.1919), органів прокуратури та органів охорони суспільного порядку (13.11.1918, 16.11.1918) та ін. Конституційна парламентарна система гарантувалася спеціальним законом (1919) про скликання Сейму ЗУН Р. Однопалатний Сейм повинен був зібратися у червні 1919. Прийнятий 14.4.1919 новий виборчий закон зазначав, що Сейм складатиметься з послів, обраних на основі загального, рівного, прямого, таємного голосування. Право голосу надавалося з 21 року, право бути обраним - з 25 років. Демократизм виборів забезпечувався, крім того, створенням однакових за кількістю населення виборчих округів з однаковим представництвом; закріпленням за кожною національною

меншиною (пропорційно до її кількості) певного числа депутатських місць (з 226 послів Сейму за українцями було закріплено 160 місць, за поляками - 33, євреями - 26, німцями - 6

Після захоплення території ЗУНР польськими військами (липень 1919) уряд *Диктатора ЗО УНР-ЗУНР* був змушений переїхати у Відень, де продовжували активну діяльність по захисту державних інтересів ЗУНР. Питання про дальшу долю ЗУНР, її території та українського населення неодноразово слухалося на різних міжнародних форумах, зокрема 23.2.1921 на засіданні Ради Ліги Націй. 30.4. 1921 екзильний (еміграційний) уряд запропонував Раді Послів Антанти та Раді Ліги Націй проект конституції Західноукраїнської держави - «Проект основ державного устрою Галицької Республіки». Проект складався з 42 статей і 12 розділів. Державна територія Галицької Республіки мала охоплювати українські землі Галичини аж по Перемишль включно. Кордон з Польщею мав пролягати по р. Сян. Проект закону передбачав, що «Державними народностями є українці, поляки, жиди, що користуються рівними правами в області публічного життя. Прочі народності творять національні меншості, що їх права і охорону заporučає конституція». За формою правління Галицька Республіка мала бути демократичною парламентською республікою. Законодавча влада у ній належала парламенту - Державній Раді, обраній на 5 років громадянами шляхом загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорційальною системою виборів без різниці статі, національності, віросповідання тощо. Вибори послів проходили окремо за національностями, тобто, кожна з них обирала їх пропорційно до своєї кількості. Голова парламенту, президент, повинен бути українцем за національністю, один віце-президент (всього їх було 4 чоловіки) - поляком, 1 - євреєм. Передбачався й пост одноособового глави держави - Президента, який повинен був обиратися на загальних виборах строком на 6 років. Президент формував уряд - вищий виконавчий орган країни, відповідальний (як і Президент) перед парламентом. Усі національні меншості мали в уряді своїх міністрів. Державною мовою мала стати українська, а «зовнішніми урядовими мовами» -українська, польська і єврейська. У проекті закону за національними меншинами закріплювалося право звертатися в усі державні органи та інституції на рідній мові й обов'язок цих органів давати відповідь на цій же мові. Місцевим органам, де компактно проживали національні меншини, надано право «установлювати для себе внутрішню мову урядування. Службовцями державних органів та інституцій могли бути «іменовані лише громадяни держави, що володіють щонайменше двома мовами національностей держави. Початкові (народні), середні та професійні школи мали бути «зорганізовані зокрема для всіх трьох головних народностей, а наука в тих школах мається подавати у рідній мові більшості учнів». Щодо вищих навчальних закладів -університетів та ін. то «вони є для всіх доступні..., а їх устрій уладжують особні закони».

Конституційне законодавство ЗУНР базуючись на тогочасних загальноприйнятих нормах міжнародного права, було глибоко демократичним, гуманним і справедливим. Пізніші звинувачення ЗУНР у «буржуазному націоналізмі», «антинародності», «антидемократичності» і т. д., які висувалися комуністичними ідеологами, були абсолютно необ'єктивними і безпідставними (див. також. *Західно-Українська Народна Республіка, Західна Область Української Народної Республіки*).

Б. Тищик (Львів).

КОНСТИТУЦІЯ П.ОРЛИКА 1710 (Бендерська Конституція, Пакти й Конституція прав і вольностей Війська Запорізького) - перша європейська конституція в сучасному розумінні, складена 5(16).4.1710 при обранні гетьманом України П. Орлика. Набула офіційної назви «Пакти й Конституція прав і вольностей Війська Запорізького» («Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорізького»). В основі «Пактів й Конституцій» лежала угода між гетьманом, козацькою старшиною і запорожцями. Конституція, в написанні якої брали участь П. Орлик, Г. Герцик, А. Войнаровський, К. Гордієнко, складалася з преамбули і 16 параграфів (пунктів). У преамбулі схематично викладено історію руського (українського) народу і Війська Запорізького. Авторами Конституції стверджувалося, що козаки («народ козацький») стали засновниками Київської держави. Однак, згодом у боротьбі з Польським королівством Україна втратила свою незалежність, яку було відновлено тільки за гетьмана Б. Хмельницького. Далі відзначалося, що Московське царство, порушивши взяті на себе зобов'язання щодо України, намагалось ліквідувати права і привілеї Війська Запорізького та «накласти рабське ярмо на вільний народ, який нікому не дозволяв себе завоювати силою зброї». За цих умов Військо Запорізьке змушене відстоювати права українського народу збройним шляхом. У преамбулі вказувалося на визначну роль гетьмана І. Мазепи у захисті інтересів України і Війська Запорізького. Перед новообраним гетьманом П. Орликом ставилося завдання вибороти незалежність України при підтримці Швеції. Шведський король Карл XII як «покровитель і протектор» України, затвердивши умови іакти обрання гетьмана, ставав гарантом незалежної України та недоторканності її кордонів. В основному тексті документу проголошувались принципи побудови української держави - Гетьманщини. У першому параграфі розглядалося питання про віру. Православ'я проголошувалося державною релігією, а також передбачалася автокефалія української церкви при формальному підпорядкуванні Константинопольському Патріархові. Другий пункт визначав кордони Української держави, які встановлювалися відповідно до умов *Зборівського мирного договору 1649 з Річчю Посполитою*. Гетьман повинен був забезпечити непорушність і охорону кордонів (сприяти поверненню в Україну полонених і домагатися відшкодування всіх збитків, заподіяних Україні війною). У наступних пунктах стверджувалося повернення у володіння Війська Запорізького Трахтемирова, Кодаку, Калебердиди, Переволочної з прилеглими землями та необхідність зруйнування московських фортець, збудованих на Запоріжжі. У шостому параграфі визначені основні принципи державного правління в Україні. Всі

найважливіші державні справи вирішувалися гетьманом спільно з генеральною старшиною, полковниками і генеральними радниками від кожного полку. Передбачалося тричі на рік (на Різдво, Великдень і на свято Покрови Богородиці) у гетьманській резиденції збирати *Генеральну Військову Раду*. В раді мала брати участь генеральна старшина, полковники, сотники, генеральні радники і послы від Низового Війська Запорізького. Наступні пункти Конституції обмежували судову і фінансову владу гетьмана. Всі важливі судові справи, в т.ч. про образу гідності гетьмана передавалися на розгляд Генерального Військового Суду (7). Гетьман не мав права одноособове розпоряджатися державною скарбницею. Скарбницю очолював генеральний скарбник (див. *Генеральний підскарбій*), який розпоряджався прибутками за згодою гетьмана. На утримання гетьмана виділялись маєтки в Шептаківському повіті і частина земель Війська Запорізького. Все це стосувалося і полковників (9). Гетьман повинен був здійснювати загальний нагляд за діяльністю адміністративних органів, затверджувати вибір вищих урядовців і полковників; намагались не допускати зловживань козацькою старшиною відносно козаків і посполитих (10); звільняти від податків і повинностей козацьких вдів і сиріт та деякі інші категорії населення (11). Значна увага приділялась фінансовим, економічним і військовим питанням (проведенню ревізії державних земель запровадженню фіксованих мит і різних зборів, скасуванню оренди стацій для компанійців і сердюків тощо). Текст конституції був складений латинською і руською (українською) мовами. Діяла у *Правобережній Україні* до 1714. Конституція, значно обмежуючи права гетьмана, заклала основи республіканського правління в Україні. К. стала вищим виявом української політичної думки 17 ст., фактично проголосивши Україну незалежною демократичною республікою.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ - Основний Закон *Української Народної Республіки*, що закріплював суспільний та державний устрій, основи її політики, основні права і обов'язки громадян, систему й принципи організації та діяльності державних органів. Прийнята *Українською Центральною Радою* 29.4.1918. На цьому засіданні, крім інших законів, була обговорена і прийнята Конституція Української Народної Республіки - Основний закон держави. Проект Основного Закону був підготований спеціальною конституційною комісією на чолі з головою УЦР М. *Грушевським*, яка вивчила досвід конституційного законодавства різних країн світу, насамперед, найближчих сусідів України, що мали спільні або подібні з нею історичні, економічні та політичні умови розвитку.

Конституція мала підназву: «Статут про державний устрій, права і вільності УНР». Складалася з 85 статей і 8 розділів: Загальні постанови, Права громадян України, Органи влади Української Народної Республіки, Всенародні Збори Української Народної Республіки, Про Раду Народних Міністрів Української Народної Республіки, Суд Української Народної Республіки, Національні союзи, Про тимчасове припинення громадянських свобод.

У розділі I Конституції констатується, що Українська Народна Республіка є «державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною»; носієм державного суверенітету є увесь народ України, усі громадяни України, які проживають на її території; реально свій суверенітет народ здійснюватиме через Всенародні Збори України (ст. 3); територія України є єдиною і неподільною, і що без згоди 2/3 депутатів Всенародних Зборів не може відбутися ніяка зміна як кордонів України, так і у державно-правових відносинах якоїсь частини території держави до всієї цілості (ст. 4). Не порушуючи «єдиної своєї влади, - говориться у ст. 5, - УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування». Усім націям і національностям, які населяють Україну надавалося право «на впорядкування своїх культурних прав у національних межах».

Відразу за першим, загальним розділом йшов розділ про громадянські права й свободи, що свідчить про те велике значення, яке надавали в тогочасній Українській державі проблемі проголошення та гарантування прав і свобод громадян. Громадянином УНР вважалася кожна особа, яка набула це право у передбаченому законодавством порядку. Інститут подвійного громадянства не допускався. Позбавити людину громадянства міг тільки Суд республіки. Цивільно-правова, громадянська і політична дієздатність наступала в УНР з 20-річного віку. Ст. II конституції підкреслювала, що «ніякої різниці у правах і обов'язках між чоловіком і жінкою, «право УНР не знає». В ст.12 Конституції стверджувалося, що всі громадяни рівні у своїх громадянських і політичних правах - незалежно від статі, національності, раси, віросповідання, освіти, майнового стану. Використання старих титулів і звань заборонялося. Охоронялася недоторканність особи, житла, таємниці листування. За положеннями Конституції ні громадяни України ні іноземці не могли бути обмежені на території держави у свободі слова, друку, віросповідання, створенні організацій і союзів, праві на страйк, якщо тільки вказані дії не носили характеру кримінального злочину. Проголошувалася повна свобода вибору місця проживання і пересування. На території УНР скасовувалася як вид покарання смертна кара, тілесні та ображаючі людську гідність і честь покарання. Скасовувалося як покарання і конфіскація майна. Виборче (активне і пасивне) право надавалось тільки громадянам УНР, яким на день виборів виповнилось 20 років. Виборче право було загальним, рівним, таємним.

Наступні чотири розділи Конституції врегульовували принципи організації і діяльності вищих органів державної влади, управління й судочинства. В основу побудови структури вищих органів держави покладено принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Найвища законодавча влада, згідно Конституції, належала Всенародним Зборам, виконавча - Раді Народних Міністрів (Р.Н.М.), судова - Генеральному Суду. Місцевими органами влади і управління ставали виборні Ради і управи - у громадах (сільських і міських), волостях і землях. Всенародні Збори мали обиратися населенням на основі рівного,

прямого, загального, таємного голосування на пропорційній системі виборів - один депутат - від 100 тис. жителів строком на 3 роки. Проголошувався принцип депутатської недоторканності, запроваджувалася оплата праці депутатів. Сесії парламенту скликалися двічі на рік. На першій сесії мав бути обраний Голова парламенту, його заступник та товариші, які склали Президію Всенародних Зборів. На Голову покладалися обов'язки організувати і очолювати роботу парламенту, «сповняти всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки» (ст. 35). Відповідно до Конституції законодавчі акти приймалися тільки парламентом, який також затверджував бюджет країни, оголошував війну, укладав мир і т. д. Право законодавчої ініціативи належало: Президії Всенародних Зборів; партійним фракціям, зареєстрованим Всенародними Зборами; групам депутатів (не менше 30 чоловік); Раді Народних Міністрів; органам самоврядування, які об'єднують не менше 100 тис. виборців; групам виборців (не менше 100 тис. чол.).

Згідно з Конституцією Рада Народних Міністрів формувалася Головою парламенту. Склад і програма Р.Н.М. затверджувався парламентом, перед яким уряд несе відповідальність за свою діяльність. У випадку винесення вотуму недовіря уряд йшов у відставку. Парламент більшістю у 2/3 голосів міг віддати членів РНМ під слідство й суд (ст. 58). Депутати парламенту мали право депутатського запиту до уряду. Протягом 7 днів окремі міністри чи уряд повинні були дати відповідь на депутатський запит. Навищим судом республіки оголошувався Генеральний Суд, який обирався Всенародними Зборами. Він виступав як касаційна інстанція для усіх інших судів, не міг бути судом першої та другої інстанцій та мати функції адміністративної влади. На який строк обирався Генеральний Суд, як і інші суди країни, яким способом вони обиралися - у Конституції не сказано. Це мало бути вирішене окремим законом про судоустрій. Зате у Конституції є інше важливе положення, що «судових вирішень не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади» (ст. 63). Судочинство оголошувалося усним і гласним, всі громадяни, незалежно від посад, оголошувалися рівними перед судом і перед законом. Окремий розділ Конституції був присвячений національним проблемам. «Кожна з населяючих Україну нації», - пишеться у ст. 69, - має право в межах УНР на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу». Кожна національна меншина входить у свій Національний Союз, обирає свої органи самоврядування. Верховним органом у Національних Союзах є Національні збори. Кожен Національний Союз видає своє законодавство, що не повинно протирічити Конституції і законодавству України (у такому разі створюються спільні «погоджувальні комісії»), встановлює свій бюджет та ін. Органи кожного Національного Союзу були органами не громадськими, а державними, що надавало їм відповідного правового статусу і авторитету. 8-й розділ Конституції, передбачав можливість тимчасового (не більше як на три місяці) призупинення дії громадських прав і свобод випадку війни чи внутрішніх заворушень. Таке рішення, як і те, дія яких саме прав чи свобод повинна бути призупинена, приймали Всенародні Збори, а у виключних випадках - Рада Народних Міністрів.

У Конституції не згадувалося про герб, прапор, гімн держави, про основні принципи внутрішньої і зовнішньої політики, про порядок обрання місцевих органів влади і управління; органи прокуратури, судову систему та ін. Конституція, очевидно, будучи створеною на перехідний період становлення української державності, мала тимчасовий характер. Конституція УНР була доброю правовою базою для всього іншого законодавства України, створення демократичної державності, законності та правопорядку. В період *Директорії УНР*- 12.11.1 920 РИМ УНР був ухвалений Закон про Тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці.

Б. Тищик (Львів).

КОНСТЯНТИН VII БАГРЯНОРОДНИЙ (Порфирородний; 17 або 18.5.905 - 9.11.959) - візантійський імператор (913-959, фактично 945-959) з *Македонської династії*, письменник. Син Лева IV. До лютого 945 фактично був усунений від управління державою *Романом I Лекапіном*, який узурпував у 920 всю владу і проголосив себе співправителем. За правління К.VII Б. відбулося два великі походи київського князя *Ігоря* (941 і 944) на Візантію. В результаті цих походів було укладено торговельний договір з *Київською державою*. У вересні 957 К.VII Б. приймав у Константинополі київське посольство на чолі з княгинею *Ольгою*. Вів боротьбу проти арабів у Месопотамії і Пн. Сирії. Автор кількох творів «Про ферми», «Про церемонії візантійського двору», «Про управління імперією». Його трактат «Про управління імперією» (складений в 943-953) містить багато цікавих відомостей про географію та історію Київської Русі.

КОНСТЯНТИН ІХ МОНОМАХ (р. н. невід. - п. 1055) - візантійський імператор (1042-55). Представник столичної знаті. За К. ІХ М. влада в провінціях перейшла до цивільних чиновників-префектів. У період його правління почалися напади зі сходу на Візантію турків-сельджуків, а з півночі - печенігів. У 1043 відбувся останній похід київської дружини на чолі з Володимиром Ярославичем на Константинополь, що завершився укладенням в 1046-47 мирного договору між *Візантією* і *Київською Руссю*. Договір був закріплений шлюбом сина *Ярослава Мудрого* Володимира з родичкою К. ІХ М. Анною (Марією).

КОНТАКТНИЙ КОМІТЕТ - неофіційний представницький орган українських партій та організацій Галичини, що діяв у Львові в 1937-39. Заснований у грудні 1937 провідними діячами *Української Соціалістично-Радикальної Партії*, *Української Соціал-Демократичної Партії*, *Фронту Національної Єдності*, *Української Народної Обнови*, *Союзу Українок* і опозиційною групою в *Українському Національно-Демократичному Об'єднанні* на противагу політиці «нормалізації» (див. «*Нормалізація*»), здійснюваної керівництвом УНДО з 1935. К.К. ставив собі за мету, проводячи дискусії з актуальних суспільно-політичних проблем, підготувати

широку угоду за участю українських політичних партій і громадських організацій Галичини і Волині. В грудні 1937-січні 1939 до К.К. входили: від опозиції УНДО (т.зв. група «Діла») - Д. Левицький і В. Кузьмович, від ФНЄ-Д. Паліїв, від УСРП-М. Стахів, від Союзу Українок (з 1938 - «Дружина Княгині Ольги») - М. Рудницька, від УСДП - В. Старосольський, від УНО - О. Назарук. З лютого 1939 після врегулювання внутрішньопартійних протиріч в УНДО до учасників К.К. приєднався голова цієї партії В. Мудрий. В окремих засіданнях комітету брали участь Ф. Свістель (УНДО), І.Костюк (УСРП), І. Квасниця (УСДП), С. Герасимович (ФНЄ), К. Малицька (СУ) та ін. К.К. не міг приймати рішень, виконання яких було б обов'язковим для всіх організацій, що були представлені в ньому. Учасники комітету досягнули згоди щодо загальних засад міжпартійних відносин, яка (за деякими винятками) діяла упродовж всього часу його існування. Навесні 1938 укладено угоду між пресовими органами різних політичних напрямів (т. зв. пресове порозуміння). Учасники комітету здійснювали заходи для створення єдиного національного політичного центру в Галичині (восени 1938 - Всеукраїнської Національної Ради, в серпні 1939 - Українського Національного Проводу), однак через ідеологічні та партійні розбіжності ці спроби закінчилися невдачами. З початком німецько-польської війни у вересні 1939 К.К. припинив свою діяльність.

М. Швагуляк (Львів).

КОНТАРИНІ (Contarini) АМБРОДЖО (р. н. невід. - 1499) - венеціанський дипломат. У лютому 1474 посланий до правителя Зх. Ірану Узун Гасана для переговорів про війну проти Туреччини в союзі з Венецією. В подорожніх записках К. (вперше опубліковані у Венеції 1487) є відомості про відвідані ним по дорозі в Іран міст Луцька, Житомира, Києва, Кафи. Тв.: «Барбаро и Контарини о России» (1991).

Я. Ісаєвич (Львів).

КОНЧАК (рр. н. і см. невід.) - половецький хан, внук *Шурукана*. В другій пол. 12 ст. об'єднав під своєю владою *половців* і створив сильну військову організацію. В 1172 і 1180 підтримував сіверських князів у їхній боротьбі з іншими князями. Вів тривалу боротьбу з Києвом. У 1174, 1178, 1187 здійснив походи у Переяславську землю. У 1184 зазнав поразки у битві на р. Королі від руських князів. У 1185 розбив на р. Каялі війська князя *Ігоря Святославича* і взяв його у полон. Боротьба К. з руськими князями на чолі з новгород-сіверським князем Ігорем Святославичем лягла в основу сюжету «*Слова о полку Ігоревім*». У 1187 орди К. напали на Чернігівську і Київську землі. Дочка К. Свобода була одружена із галицьким князем Володимиром Ігоровичем.

КОПА - 1). Сход сільської общини в Україні у 15-18 ст. для вирішення громадських справ, зокрема, пов'язаних з копним судом, 2). У східних слов'ян - одиниця лічби: 60 снопів, дошок, яєць тощо. 3). В українській та інших слов'янських мовах - купа хліба в снопах. 4). К. грошей - в Україні у 14-18 ст. - одиниця грошової лічби. Використовувалася при лічбі празьких грошів, 60 шт. яких дорівнювали празькій ваговій гривні срібла (253,0 г). Згодом це поняття стало лише лічильним. У західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі, лічба монет на К. велася дуже рідко. Однак, на українських землях, які знаходились у складі Великого князівства Литовського, облік монет протягом 15-17 ст. вівся переважно на К. Литовська К. дорівнювала 60 литовським грошам або 60 пенязям (динаріям).

В. Кульчицький, Р. Шуст (Львів).

КОПІНСЬКИЙ ІСАЯ [р. н. невід. - п. 5(15).10.1640] - український церковний діяч, православний митрополит Київський (1631-32). Н. у Галичині. Навчався у Львівській братській школі. Був монахом Києво-Печерської Лаври, згодом - ігуменом Межигірського Києво-Братського монастиря. На поч. 17 ст. (до 1612-14) на запрошення князя Михайла Вишневецького заснував Густинський Троїцький монастир (побл. Прилук Чернігівська обл.), а в 1619- Мгарський Спасо-Преображенський монастир (в с. Мгара Лубенського р-ну Полтавської обл.). У 1615 став одним з організаторів *Київської братської школи*. В 1620 К. при відновленні православної митрополії був висвячений Патріархом Єрусалимським Теофаном на кафедру перемишльського і самбірського православного єпископа. З 1628 призначений архієпископом смоленським і чернігівським. Після смерті І. *Борецького* (1631) обраний православним митрополитом Київським. Після легалізації православної церкви у Речі Посполитій (постанова польського сейму «Про заспокоєння обивателів... релігії грецької», 1632) уступив митрополиту кафедру П. *Могилі*. До 1635 перебував у Києво-Михайлівському Золотоверхому монастирі, пізніше жив на Поліссі, підтримував зв'язки з монастирями Полтавщини. В кін. 30-х рр. 17 ст. К., ставши противником церковної політики П. Могилі, спрямованої на утвердження Українського Патріархату, виступав за перехід української церкви під юрисдикцію Московської Патріархії.

КОПИСТЕНСЬКИЙ ЗАХАРІЯ (псевд. Азарія; р. н. невід. - п. 21.3.1627) - визначний український церковний і культурний діяч, вчений-богослов, письменник. Н. у Перемишлі (тепер на території Польщі). Освіту здобув, очевидно, у *Львівській братській школі*. Вільно володів грецькою і латинською мовами. З 1616 перебував у Києві, де став членом *Київського братства*. Займався видавничою і літературно-полемічною діяльністю. У 1616 написав передмову до «Часослова» - першої книги, виданої (20.12.1616) Києво-Печерською друкарнею. 20.11.1624 К. був призначений архімандритом *Києво-Печерської Лаври*. К. - автор богословських трактатів («Книга про віру єдину» 1619-21), «Книга про правдиву єдність православних християн», 1623), передмова до «Бесіди Івана Золотоустого» (1623) та «Номоканона» (видання 1624), проповідей («На погреб

Є. Плетенецького») і визначного полемічно-публіцистичного твору «Палінодій, або Книга оборони католицької святої апостольської східної Церкви» (1621-22; за ін. дан., 1619-22; видана 1878).

КОПІЙКА - назва російської монети, запровадженої в обіг у 1534. Дорівнювала 1/100 рубля. Початкове вага. К. становила бл. 0,68 г срібла, але до початку 18 ст. вона зменшилася до 0,28 г. К. широко поширювалася на українських землях вже з другої пол. 16 ст. Остаточно К. була запроваджена у *Гетьманщині* Петром I на початку 18 ст. і відтоді стала основною розмінною монетою. Назва походить від терміну «копье» - спис, який тримав у руці вершник - цар, зображення якого було відкарбоване на зворотній стороні монети.

КОПНІ СУДИ - суди сільської громади в Україні, в Білорусі й Литві, що виникли у ранньому середньовіччі. Збиралися в заздалегідь визначеному місці - копищі і діяли в складі обраних населенням копного округу судців, які йменувалися копними мужаами. К.с. поєднували слідчі і судові функції, діяли на основі звичаєвого права. Збиралися кілька разів: для розшуку злочинця по «гарячих слідах» - «гаряча копа»; для судового розгляду - «велика копа» з представників сіл копного округу; для остаточного вирішення справи і виконання вироку - «завита копа» (завити-закінчити). К.с. присуджували до штрафу, відшкодування збитків, тілесних покарань, смертної кари, практикували умовне засудження. Апеляційною інстанцією проти вироків К.с. були державні суди. Поступово законодавство все більше пристосовувало К.с. до інтересів феодалів, які з часом замінили їх вотчинними судами. Вотчинні суди чинили земельні магнати над належними їм селянами. Згадки про К.с. зустрічаються ще в документах другої пол. 17 ст. На Волині і Поділлі К.с. зберігалися з певними змінами до поч. 20 ст.

В. Кульчицький (Львів).

КОРДУБА МИРОН МИХАЙЛОВИЧ (2.3.1876-2.5.1947) - відомий український історик, дійсн. чл. НТШ з 1903. Н. у с. Острів (тепер Тернопільський р-н Тернопільної обл.). Навчався у Львівському ун-ті (1893-95) і Віденському (1895-98) унтах. Учень М. *Грушевського*. Працював учителем гімназій у Чернівцях (1900-18), Львові та Холмі. У 1929-39 - професор Варшавського ун-ту. З 1944 - професор і завідувач кафедри історії південних і західних слов'ян Львівського ун-ту. К. - автор праць з історії, історичної географії старої і середньовічної України. Проблема історії періоду княжої доби присвячені роботи «Перша держава слов'янська» (ЗНТШ, т. 13), «Суспільні верстви та політичні партії в Галицькому князівстві до пол. 13 ст. (ЗНТШ, тт. 30-32), історико-етнічні процеси та питання історичної географії розглядаються в працях «Молдавсько-Польська границя на Покутті по смерті Стефана Великого» (1906), «Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном в 13 ст.» (ЗНТШ, 1925, тт. 138-140), «Територія й населення України» (1917) та ін. К. глибоко вивчав питання українсько-польських взаємин 16-17 ст. і, зокрема, період Хмельниччини («Венеційське посольство до Хмельницького 1650», ЗНТШ, 1907; «Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею», ЗНТШ, 1908, т. 84; «Боротьба за польський престол по смерті Володислава IV», 1912; «Між Замостям та Зборовом», ЗНТШ, 1922 т. 133). У 1920-30-х рр. К. написав ряд історіографічних праць, зокрема («La literature historique ukrainienne en Pologne et dans la migration ukrainienne» (1929), «La litterature historique sovietique Ukrainienne compre-rendu 1917-1931» (1938) та ін. К. - автор численних статей та рецензій на українські історичні та історико-географічні теми. Працював і як популяризатор історичних знань. Відома його науково-популярна праця «Історія Холмщини і Підляшшя» (1941). К. був співавтором «The Cambridge History of Poland» (т. I., 1950). До недавнього часу радянська історична школа замовчувала ім'я К., звинувачувала його у «помилках» буржуазно-об'єктивістської націоналістичного характеру. Помер у Львові.

О. Сухий (Львів).

КОРЕЦЬ - старовинна одиниця виміру зерна, рідин (зокрема, меду), що була поширена в Україні, Польщі та Литві у 15-18 ст. В Україні К. був побутовою міркою збіжжя і являв собою мішок (або мірку певного розміру), яка містила б пудів (бл. 100 кг) зернового хліба - жита чи пшениці.

КОРЖ КУЗЬМА (р. н. невід. - п. 1919) - український громадсько-політичний діяч. Член *Української Партії Соціал-Революціонерів*. На поч. 1917 К. на Установчих Зборах УПСР обраний до складу Центрального-Комітету партії. В кін. квітня 1917 став членом *Української Центральної Ради*, а згодом - секретарем Інформаційного Бюро УЦР У грудні 1917 К. було обрано депутатом Всеукраїнських Установчих Зборів від Катеринославщини. В 1918 очолював Центральний Повстанський Комітет. Влітку 1919 за участь в організації антибільшовицького повстання у Києві К. був заарештований і розстріляний.

КОРНІЄЦЬ ЛЕОНІД РОМАНОВИЧ [8(21).8.1901 -29.5.1969] - радянський державний діяч в Україні. Н. у с. Бобринець (тепер Кіровоградська обл.). В 1922-25 служив у Червоній Армії. У 1925-30 працював в органах народної освіти, згодом в керівних партійних органах. В 1933 - другий секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У. В 1938-39 - голова Президії Верховної Ради УРСР. У 1939-44 - голова Ради Народних Комісарів УРСР. У роки *радянсько-німецької війни 1941-45* був членом військової ради Південного, Північно-Кавказького та Воронежського фронтів. У 1944-46-перший заступник голови Раднаркому, в 1946-53 - заступник голови Ради Міністрів УРСР. З 1953 жив у Москві, де займав відповідальні пости. У 1953-58 - міністр заготівель, міністр хлібопродуктів СРСР, в 1958-61 - голова Державного комітету Ради Міністрів СРСР по хлібопродуктах, з 1963 - голова комітету заготівель, міністр СРСР.

К. Бондаренко (Львів).

КОРНІЛОВ ЛАВР ГЕОРГІЙОВИЧ [18(30). 7.1870 - 13.4.1918] - російський генерал, монархіст, один з керівників «білого» руху в Росії. Н. у Казахстані (тепер м. Каракалінськ Карагандинської обл.). У 1892 закінчив Михайлівське артилерійське училище, в 1898 - Академію Генштабу. Служив у штабі Туркестанського військового округу. Учасник російсько-японської війни 1904-05, згодом - військовий аташе У. Китаї (1907-11). Під час Першої світової війни 1914-18 командував 48-ою піхотною дивізією, пізніше - корпусом. У березні-квітні 1917- командуючий військами Петроградського військового округу, травні-липні - Північно-Західного фронту. З 19.7(1.8). до 27.8(9.9). - Верховний Головнокомандуючий. У липні 1917 К., прагнучи підвищити боєздатність фронтових частин, наказав українізувати 34 корпус російської армії, яким командував ген. П. Скоропадський (див. *Перший Український Корпус*). Наприкінці серпня, очоливши заколот проти *Тимчасового Уряду*, намагався встановити військову диктатуру. Після ліквідації заколоту К. був заарештований і ув'язнений в тюрмі м. Бихова біля Могилева. У листопаді 1917 втік на Дон, де разом з ген. М. Алексєєвим очолив Добровольчу Армію. У квітні 1918 загинув під час боїв за Єкатеринодар (тепер Краснодар, Росія).

КОРНЯКТИ - родина багатих львівських купців у 16-І 7 ст. Походив и від Костянтина К: (1517-1603) - купця, грека за національністю, який розбагатів на відкупках державних мит і торгівлі з закордоном. Пізніше дістав шляхетство і придбав значні земельні маєстності в Перемишльській і Львівській землях Руського воеводства. Бл. 1589 вступив до Львівського братства і подавав йому матеріальну допомогу. Згодом підтримував львівського єпископа Г. *Балабана*, який намагався підкорити братства своїй владі. Сини Костянтина К. Олександр (р. н. невід. - п. 1606) і Костянтин (1564-1624) покатоличилися. При значній фінансовій допомозі К. було збудовано у Львові пам'ятки української ренесансної архітектури - дзвіницю Успенської церкви (т. зв. вежа Корнякта; 1572-78; за ін. дан., 1582) і житловий будинок (будинок Корнякта, 1571-80).

Я. Ісаєвич (Львів).

КОРОБКА ФЕДІР (рр. н. і см. невід.) - український військовий діяч періоду Хмельниччини, генеральний обозний (1650-54, 1669), дипломат. Відомостей про походження і життя К. до поч. *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57* не збереглося. В 1648-49 - городовий отаман Чигирин, згодом - наказний полковник Чигиринського полку. В 1650 призначений генеральним обозним. Брав участь у боях проти польських військ. Виконував важливі дипломатичні доручення Б. *Хмельницького*, Ю. *Хмельницького*, І. *Виговського*. К. очолював українські посольства до Московії (1657), Швеції (1657 і 1658), Туреччини (1657), Молдавії. Після смерті Б. Хмельницького був прихильником політики гетьмана І. Виговського. Деякий час перебував на службі у П. *Дорошенка*. Дальша його доля невідома.

КОРОГВА (Хорогва) - І) бойовий прапор у військових підрозділах українського козацтва в 16-18 ст. К. були з шовкових або інших тканин, вишивані, мальовані або гаптовані золотом. Кольори К. були різними, але здебільшого блакитні, жовті, жовто-блакитні, чорні і білі. На К. розміщували образи Ісуса Христа, Богородиці та ін. святих, часто зображувався Хрест. У 18 ст. на козацьких К. було зображення козака з самопалом і шаблею. 2) Підрозділ у польсько-литовській армії в 16-18 ст., який за чисельністю відповідав роті (80-120 чол.). 3) Прямокутне або трикутне церковне знамено із зображенням Ісуса Христа, Богородиці або святих. Виноситься з церкви під час хресних походів.

КОРОЛЬОВ СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ [30.12.1906 (12.1.1907) - 14.1.1966) - видатний український вчений-винахідник, конструктор ракетно-космічних систем, академік АН СРСР (з 1953). Н. у Житомирі. Після закінчення будівельної школи в Одесі, навчався в Київському політехнічному інституті (1924-26). У 1930 закінчив Московське вище технічне училище і одночасно Московську школу пілотів. З 1920 К., будучи старшим інженером ЦАДІ, розробляв ряд конструкцій планерів. У 1931 К. став одним з організаторів Групи вивчення реактивного руху, яку очолив в травні 1932. Під його керівництвом була збудована перша радянська ракета на рідкому паливі «ГІРД-9». З 1934 - керівник відділу реактивних літальних апаратів Реактивного інституту. Ним було розроблено проект керованої крилатої ракети 212 і ракетопланера РП-318-1. У 1937 К. було заарештовано і відправлено в концтабір, згодом - до спецтабору для науковців, де він займався роботами по створенню ракетних двигунів для військових літаків. Після звільнення в 1938 і під час Другої світової війни займався проблемами оснащення бойових літаків реактивним прискорювачем на рідкому паливі. В 1942-46 К. - заст. головного конструктора двигунів в одному з військових КБ. Після закінчення війни випробовував та вдосконалював німецькі ракети V-2. Наукові і технічні ідеї К. набули широкого застосування в ракетній і космічній техніці. К. очолював розробку і запуск багатьох балістичних ракет, ракетноносіїв пілотованих космічних кораблів «Восток», «Восход», на яких було здійснено перші польоти в космос. Під його керівництвом були сконструювані супутники серії «Електрон», «Молния», супутники серії «Космос»; створені ракетно-космічні системи дозволили запуски штучних супутників Землі і Сонця, польоти автоматичних станцій до Місяця, Венери, Марсу тощо. Помер і похований у Москві. Ім'я К. було присвоєно великому утворенню (таласоїду) на зворотньому боці Місяця. В 1970 в Житомирі відкрито будинок-музей С. Корольова.

КОРОННИЙ КРАЙ - адміністративно-територіальна одиниця Австрійської імперії (з 1867 - Австро-Угорської імперії) у 18- поч. 20 ст. Наприкінці 18 ст. внаслідок трьох поділів Речі *Посполитої* частина українських земель потрапила до складу Австрійської імперії. Австрійський уряд на захоплених територіях створив К.к. - Королівство Галичини і Лодомерії (Володимирі, «Колорівство Галичини і Володимирі разом з Великим князівством Краківським з князівствами освенцімським і заторським») з центром у Львові, у складі якого

штучно об'єднав західноукраїнські етнічні землі з частиною польських земель. Територія цього К.к. охоплювала Ів.-Франківську, Львівську, центральну та південну частину Тернопільської, Чернівецької областей України, Перемишльського, Жешівського, Тарнівського, Новосандецького і частини Краківського та Бельського воєводств Польщі. Адміністративні кордони К. к. неодноразово змінювались. У склад галицької провінції в 1786-1849 входила *Буковина*, а в 1795-1809 - велика територія між рр. Пилиця і Західний Буг (Нова або Західна Галичина); в 1809-15 від *Галичини* був відокремлений Тернопільський округ (входив до складу Росії); у 1809-46 - територія Кракова та його околиць, де у 1815 була утворена Краківська республіка). З 1849 Буковина стала окремим від Галичини К.к. Адміністративна влада в К.к. належала губернському управлінню на чолі з губернатором. Вищим представницьким органом був крайовий сейм, існував також виконавчий орган сейму - крайовий комітет (крайовий відділ). З 1848 українські політичні сили ставили перед цісарською владою вимогу поділу Галичини на українську і польську (Східна Галичина з центром у Львові) та польську (Західна - з центрами у Тарнові чи Кракові) та утворення окремого К.к. з української частини Галичини, Буковини й Закарпаття. Австрійський уряд під впливом польських шовіністичних сил відмовився задовольнити цю вимогу. Лише в лютому 1918 у Брест-Литовську уряд Австро-Угорщини підписав угоду з *Українською Народною Республікою* (таємний протокол до Брестського мирного договору) про те, що з українських частин Галичини та Буковини до 31.7.1918 буде утворено окремий К.к. Проте скориставшись хитким внутрішньо-політичним становищем України Австро-Угорщина 4.7.1918 аналювала цю угоду (див. *Берестейський мир 1918*).

О. Сухий (Львів).

КОРОТЧЕНКО ДЕМ'ЯН СЕРГІЙОВИЧ [29.10(10.11).1894 - 7.4.1969] - партійний і державний діяч УРСР. Н. у с. Погрібки Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії (тепер Коротченкове Шосткінського р-ну Сумської обл.). Розпочав кар'єру після вступу в РКП(б) у листопаді 1918. У 1919-20-комісар Червоної Армії. В 1920-30-х рр. очолював первинні партійні організації в Шосткінському повіті, Чернігові та Первомайську, вчився на курсах при ЦК ВКП(б) у Москві (1928-30). У 1931-36 - голова районних організацій компартії в Москві. З червня 1936 до червня 1937 - секретар Московського обкому ВКП(б), потім - перший секретар Західного (м. Смоленськ) та Дніпропетровського обкомів ВКП(б). У 1938-39 - голова Раднаркому УРСР, 1939-47 - секретар ЦК КП(б)У. В роки радянсько-німецької війни 1941-45 К. - один з організаторів партизанського руху в Україні. В 1947-54 - голова Ради Міністрів УРСР, з 1954 - голова Президії Верховної Ради УРСР та заступник Голови Президії Верховної Ради СРСР. Член Політбюро ЦК КПУ (з 1938, 1952-66 - член Президії). Помер у Києві.

К. Бондаренко (Львів).

КОРСАК РАФАІЛ (н. після 1600 - 28.8.1640) - український греко-католицький церковний діяч, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі. Н. у шляхетській родині в Білорусі. Освіту здобув у Замойській колегії та у школі у м. Несвіж (Литва). За скеруванням митрополита В. Рутського вивчав філософію у Папській колегії у м. Брунеберг (Східна Пруссія), а згодом - у Празі. У 1621 виїхав для богословських студій до Риму, де був висвячений на священника. Повернувшись, у 1625 був обраний віденським архімандритом. З 1626 - єпископ галицький і помічник митрополита В. Рутського, з 1631 - коад'ютор митрополита, з 1632 - єпископ пинський. З 1637 - митрополит, у 1639 К. відвідав Рим, де поставив питання про створення патріархату на українських та білоруських землях у складі *Речі Посполитої*. П. 28.8.1640 в Римі, де і похований.

КОРСУНСЬКА БИТВА 1648 - переможна битва української армії на чолі з Б. Хмельницьким проти польського війська під командуванням коронного гетьмана М. *Потоцького* і М. *Калиновського* під Корсунем (тепер Корсунь-Шевченківський Черкаської обл.) під час національно-визвольної війни українського народу. Після розгрому передового польського загону С. *Потоцького* і Шембека в *Жовтоводській битві 1648*, головні польські сили були відведені з-під Черкас на нові позиції між Корсунем і Стеблевом. 14(24).5.1648 до Корсуня підійшло козацьке військо, очолюване Б. *Хмельницьким* (15-17 тис. чол.) і татарський загін Тугайбея (бл. 4 тис. чол.). Після перших сутичок польське командування, дезінформоване захопленням у полон козаком (був висланий зі спеціальним завданням у ворожий табір Б. *Хмельницьким*), вирішило відступити через Богуслав і Білу Церкву до Наволочі. Дізнавшись від козака С. Зарудного, що був провідником польського війська про маршрут відступу ворожих частин, Б. *Хмельницький* вислав козаків Корсунського полку на чолі з М. *Кривоносом* влаштувати засідку. Зайшовши в тил ворога, козаки з урочища Горохова Діброва побл. с. Виграєва (тепер Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.) перекопали шлях глибокими ровами, зробили з дерев завали і, загативши річку, затопили яр водою. Вранці 16(26).5.1648 польське військо, почавши відступ з Корсуня, в Гороховій Діброві потрапило у засідку. В ході запеклої битви, що тривала кілька годин, польська армія була вщент розгромлена. Понад 8,5 тис. польських жовнірів і офіцерів було взято в полон (у т. ч. М. *Потоцький* і М. *Калиновський*). Козаки захопили 41 гармату, велику кількість інших воєнних трофеїв. Внаслідок перемог української армії під Жовтими Водами і Корсунем була знищена польська окупаційна армія в Україні, створилися сприятливі умови для широкого розгортання національно-визвольної боротьби українського народу, під час якої була відновлена Українська держава Гетьманщина (див. також - *Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57, Гетьманщина*).

КОРСУНСЬКА РАДА 1657 - *Генеральна Військова Рада*, яка відбулася 25.10.1657 у Корсуні. На раду зібралася вся генеральна старшина, делегати від рядового козацтва і духовенства. На К.р. прибули послы з

Швеції, Речі Посполитої, Австрії, Туреччини, Кримського ханства, Семигороду, Молдавії і Волощини. Рада затвердила рішення попередніх козацьких рад (23.8. і 26.8.1657) про обрання гетьманом України І. *Виговського*. Під час К.р. було ратифіковано українсько-шведський воєнно-політичний союз, спрямований на забезпечення незалежності і територіальної цілісності України (див. *Корсунський договір 1657*). Водночас на К. р. було ухвалено поновити союзні відносини з *Кримським ханством* і *Туреччиною* та заключити перемир'я з Польщею. К.р. остаточно вирішила питання переорієнтації зовнішньополітичного курсу Української держави. Гетьманський уряд, шляхом укладення воєнно-політичних угод з кількома європейськими країнами і одночасним припиненням союзницьких відносин з Московією, намагався досягти повної державної незалежності України.

КОРСУНСЬКИЙ БІЙ 1630 - переможний бій козацько-селянського війська під проводом Т.Федоровича проти польської залоги м. Корсуня (тепер м. Корсунь-Шевченківський Черкаської обл.). Навесні 1630 у *Правобережній Україні* вибухнуло національно-визвольне повстання проти польських загарбників. На поч. березня 1630 повстанська армія чисельністю бл. 10 тис. козаків виступила з Запорізької Січі на Правобережжя. В серед. березня 1630 запорожці на чолі з гетьманом Т. Федоровичем (Трясилом) здобули Черкаси. В місті повстанці захопили у полон гетьмана реєстрових козаків Г. *Чорного* і, звинувативши його у зраді, стратили (за одними даними був страчений під Боровицею, за іншими - на Запоріжжі). 4.4.1630 козацьке військо підійшло до Корсуня, в якому одночасно розпочалося повстання міщан проти польської залоги.

Під час бою 3-тисячний загін реєстровців, що перебував у Корсуні, перейшов на бік повсталих. Зазнавши цілковитої поразки, залишки польських частин втекли до Бара, де розташувалась ставка великого коронного гетьмана С. *Конецпольського*. Перемога українських повсталих військ у К.б. сприяла розгортанню національно-визвольної боротьби на чолі з Т. Федоровичем проти польських поневолювачів (див. *Федоровича повстання 1630*).

КОРСУНСЬКИЙ ДОГОВІР 1657 - договір, укладений між Україною і Швецією 25.10.1657 на *Генеральній Військовій Раді в Корсуні* (див. *Корсунська Рада 1657*). Від української сторони у виробленні умов договору брали участь І. *Ковалевський*, І. *Богун* та Ю. *Немирич*, а з шведської -Г. Лілієнкрона. К.д. передбачав створення українсько-шведського воєнно-політичного союзу, який би гарантував державну незалежність та територіальну цілісність Української держави. За умовами договору шведський король *Карл X Густав* зобов'язувався домагатися визнання Польщею незалежності України; західноукраїнські землі та Берестейське і Полоцьке воєводства, які знаходилися під владою Речі Посполитої, мали увійти до складу *Гетьманщини*. Початок воєнних дій між Швецією і Данією, складна внутрішньо-політична ситуація в Україні не дозволили реалізувати умови К.д. та зумовили підписання гетьманом І. Виговським *Гадяцького договору 1658*.

КОРЯТОВИЧ (Коріятович) ФЕДІР(р. н. невід. - п. бл. 1417; за ін. дан., 1414) - закарпатський князь. Походив з великокнязівського литовського роду, племінник *Ольгерда*. Син подільського князя Коріята Гедимоновича. У 80-х на поч. 90-х рр. 14 ст. - князь Подільської землі. В 1393 зміщений Великим князем Литовським Витовтом і вигнаний з Поділля. Переїхав на Закарпаття, де отримав від угорського уряду у володіння м. Мукачів з навколишніми землями. Був призначений жупаном Берегівської, Земплинської, Мармароської жуп. На кошти К. на Чернечій горі було збудовано православний монастир. За даними старих хронік, привів з собою на Закарпаття бл. 40 тис. українців з Поділля, які заснували тут ряд нових поселень.

КОСИЙ ІВАН (рр. н. і см. невід.) - козацький гетьман(1603;за ін.дан.,1602-03). Був обраний гетьманом у Могилеві. Вивів козацьке військо на Запоріжжя після невдалого Лівонського походу (1601-03), що відбувся під проводом гетьманів С. *Кишки* і Г. *Крутневича*. Дальша доля невідома.

КОСИНКА ГРИГОРІЙ (справжнє прізвище -Стрілець; 29.11.1899 - 1.11.1934) - відомий український письменник. Н. у с. Щербатівка Обухівського повіту на Київщині. Змалку наймитував, працював на цукроварні. В 1914 переїхав до Києва, де служив канцеляристом. У 1919-22 навчався в Київському інституті народної освіти. В 1919 у газеті «Боротьба» з'явилось перше оповідання К. «На буряки». В 1920-х рр. працював у редакції газети «Вісті Київського губревкому», журналах «Нова Громада» та «Всесвіт», директором Харківського і Київського радіокомітетів. Належав до літературних об'єднань АСПИС (1923-24), «Ланка» і «МАРС». Листувався з В. *Стефаником*. Проза К. відзначається правдивістю і гостротою відтворених життєвих конфліктів. К. важається продовжувачем традицій імпресіоністичної новели в українській літературі (М. Коцюбинський, С. Васильченко, В. Стефаник). Утворах К. змальовуються трагічні події української революції 1917-21. Офіційна радянська критика звинувачувала К. у сповіданні «куркульської ідеології та «націоналізму». На поч. 1930 -х рр. видання творів К. було заборонено. В листопаді 1934 був заарештований. Проходив по судовій справі разом з письменниками А. та І. Крушельницькими, К. Буревієм, О. Влизьком, Д. Фальківським. Під час судового процесу в грудні 1934 був звинувачений у приналежності до контрреволюційної терористичної організації і засуджений до розстрілу. Реабілітований 19.10.1957. К. - автор оповідань: «На золотих богів» (1922), «Заквітчаний сон» (1923), «Мати» (1925), «За ворітьми» (1925), «В житах» (1926), «Політика» (1927), «Вибранні оповідання» (1928, 1929), «Циркуль» (1930), «Змовини» (1933), «Серце» (1933), «Гармонія» (1933) та ін.

КОСИНСЬКИЙ КРИШТОФ (р. н. невід. - п. 1593) - гетьман запорізьких козаків. За походженням дрібний шляхтич з Підляшшя. З 1586 перебував на Запорізькій Січі, займав важливі військові посади. В 1591 К. був

обраний запорізьким *гетьманом*. У 1591-93 очолював перше велике козацьке повстання проти Польщі (див. *Косинського повстання 1591-93*). У ході кровопролитних боїв з польськими військами в січні 1593 під містечком П'яткою (тепер Чуднівського р-ну Житомирської обл.) та в травні поблизу Черкас загопи повстанців були розбиті і повстання зазнало поразки. Сам К. загинув в одному з боїв (за ін. дан., підступно вбитий під час переговорів з черкаським старостою князем О. Вишневецьким).

КОСИНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1591-93-перше велике національно-визвольне повстання проти польського панування в Україні у 1591-93 під проводом К. *Косинського*. Повстання почалося в грудні-1591 виступом загону запорожців на чолі з гетьманом К. Косинським, який захопив замок і місто Білу Церкву - резиденцію білоцерківського старости Я. Острозького. В місті повстанці, яких підтримали міщани та селяни навколишніх сіл, здобули гармати, порох й військове спорядження. Поступово повстанський рух проти польської влади набув значної сили і протягом 1592 охопив Київське, Волинське, Брац-лавське і частково Подільське воєводства. Козацькі загопи оволоділи Трипіллям, Богуславом, Переяславом, захопили Київський замок. У кін. 1592 - поч. 1593 велике повстанське військо на чолі з К. Косинським діяло на Волині. Польська шляхта для боротьби з повстанцями у м. Константинові зібрала значне військо під командуванням київського воєводи В.-К. Острозького. У вирішальній битві 23.1.(2.2.) 1593 під П'яткою (тепер село Чуднівського р-ну Житомирська обл.) козацькі війська зазнали поразки і були змушені відступити на Запоріжжя. Проте козаки не склали зброї. В травні 1593 двохтисячний козацький загін під командуванням К. Косинського виступив із Запорізької Січі. Незабаром козацьке військо підійшло до Черкас і взяло в облогу замок місцевого старости князя О. Вишневецького. В одному з боїв козаки були розбиті загонами О. Вишневецького, під час якого загинув і сам К. Косинський. За іншою версією під час блоку Черкас К. Косинський був запрошений на переговори з О. Вишневецьким до замку, де був підступно вбитий слугами князя. Залишившись без керівника, козаки були розбиті надвірними військами черкаського старости.

КОСІВ (Косов) СИЛЬВЕСТР [р. н. невід. -13(23).4.1657] -український культурно-освітній та церковний діяч. Походив з дрібної православної шляхти з Вітебщини. Протягом багатьох років був викладачем Віденської і Львівської братських шкіл, а також *Лаврської школи*. У 1632 разом з П. *Могилою* брав участь в організації Київської Колегії. У 1634 був висвячений на єпископа мстиславського, могилівського та оршанського, а у 1647 обраний київським православним митрополитом. На час його перебування на митрополичій кафедрі припадають події національно-визвольної війни українського народу під керівництвом Б. Хмельницького. К. був явним і непримиренним ворогом зближення України з Московією. Він засудив рішення Переяславської ради 1654, відмовився скласти присягу на вірність московському цареві і підпорядкувати Київську митрополію московському патріархові. Як і П. Могила, К. був прихильником західної орієнтації. З-під його пера вийшли такі богословсько-полемічні твори як: «Дидакалія» (наука про святі Тайни), та «Екзегезис» (твір про початки *Києво-Могилянської Колегії*).

КОСІОР СТАНІСЛАВ ВІКЕНТІЙОВИЧ [6(18). 11.1889-26.2.1939]-більшовицький партійний і радянський діяч. Н. у м. Венгрові (тепер Польща). Поляк за національністю. Член комуністичної партії з 1907. У 1907-18 - учасник більшовицького руху в Донбасі і на Дону. В березні-квітні 1918 входив до складу Народного Секретаріату як народний секретар у справах фінансів. К. був одним з організаторів КП(б)У. В 1922-28 займав керівні посади в органах РКП(б). У 1928-38 - генеральний секретар (з 1934 -перший) ЦК КП(б)У. В липні 1932 на III Всеукраїнській конференції КП(б)У К., добре знаючи незадовільне становище із забезпеченням населення хлібом, активно підтримав вимогу Л. *Кагановича* і В. *Молотова* повністю виконати значно завищені плани хлібоздачі в Україні. За його ініціативою було створено колгоспні фонди (постанова ЦК КП(б)У від 18.11.1932). Вилучення на поч. 1933 цих фондів (включно з насінєвими) за директивою Й. Сталіна і В. Молотова і при безпосередній підтримці К., у залік виконання плану хлібозаготівель стало однією з головних причин голодомору 1932-33 в Україні. К. - безпосередній організатор і виконавець політики фізичного і духовного геноциду українського народу, що проявився в ліквідації «українізації» і проведенні політики русифікації, організації штучного голодомору 1932-33 в Україні, розгортанні протиукраїнського терору, сфабрикуванні численних політичних процесів та масовому винищенні національної інтелігенції. К. - одна із найзловісніших постатей в українській історії. В 1939 К. було заарештовано, звинувачено у приналежності до Польської Військової Організації і розстріляно.

КОССАК ГРИГОРІЙ (Гриць; 7.3.1882 - бл. 1932) - український громадський і військовий діяч, полковник УГА, Н. у Дрогобичі. До 1914 працював вчителем в Ясенівці біля Дрогобича, брав активну участь у роботі товариства «Січових Стрільців» на Дрогобиччині. На поч. Першої світової війни 1914-18 був мобілізований до австрійської армії. Згодом відкликаний з діючої армії на прохання *Бойової Управи УСС* для формування УСС. 3.8.1914 К. призначений отаманом другого куреня *Легіону Українських Січових Стрільців*. В січні-березні 1915 - виконував обов'язки коменданта полку УСС, а з 22.8. 1915 до 16.3.1916 - командир Першого полку УСС. 5-9.11.1918К.- командуючий українськими військами у Львові. В 1917-18-заступник коменданта, а згодом комендант Вишколу УСС. Під час українсько-польської війни .1918-19 з кін. 1918 очолював Третій Корпус УГА, згодом - тиллові служби УГА. На. поч. 1920-х рр. перебував у таборі для інтернованих у м. *Ліберці* (Чехо-Словаччина). Згодом жив в еміграції в Австрії та на Закарпатті. В 1924 повернувся до УСРР, викладав українознавство в школі червоних старшин у Харкові. В 1931 К. разом з відомими українськими політичними і військовими діячами періоду українських національно-визвольних змагань 1917-21 *І.Лизанівським*, *М. Шрагом*, *П.Христюком*, *В. Голубовичем*, *В. Мазуренком* та ін. був заарештований органами НКВС. Звинувачений у приналежності до підпільної терористичної організації «Українського

Національного Центру» і незабаром розстріляний.

КОССАК ЗЕНОН (1.4.1907 - 19.3.1939)-відомий український політичний і військовий діяч, провідний член УВО і ОУН. Н. у м. Дрогобичі (тепер Львівська обл.). Вивчав юриспруденцію (право) у Львівському ун-ті. Був одним з організаторів і лідерів молодіжного націоналістичного руху в *Галичині*. В серед. 1920-х рр. створив у Дрогобичі осередок *Організації Вищих Класів Українських Гімназій*, згодом увійшов до проводу *Союзу Української Націоналістичної Молоді*. На поч. лютого 1929, ставши членом *Організації Українських Націоналістів*, був затверджений Є. Коновальцем бойовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ, а з 1930 - заступником бойового референта Р. *Шухевича*. Організував дрогобицьку бойову групу *Української Військової Організації* (П. Крисько, В. Білас, Д.Данилишин, М. Гнатів та член «п'ятірки» під псевд. Оса), яка згодом особливо відзначилася під час проведення збройних акцій як проти польських окупаційних органів в цілому, так і проти окремих їх представників (експропріаційні акції у Бориславі (31.7.1931), Трускавці (8.8.1931), Городку (30.11.1932), замах на таємного агента поліції Я. Буксу (24.8.1931) і начальника східного відділу міністерства внутрішніх справ Польщі Т.Голувка (29.8.1931). В кін.1930 очолив організаційну референтуру Української Військової Організації. Співпрацював у «Бюлетені КЕ ОУН на ЗУЗ». Неодноразово заарештовувався польською службою безпеки-дифензивою (популярна назва - «двуйка», «двійка»). В червні 1933 і січні 1934 на судових процесах у Львові засуджений до 8-річного ув'язнення за приналежність до ОУН і співучасть у акції відділу УВО у Городку. Присуд відбував у тюрмі для українських політичних в'язнів у Вронках (Познанське воєводство, Польща). Після звільнення став одним з активних організаторів Організації Національної Оборони «Карпатська Січ», з кінця 1938 призначений помічником начальника штабу ОНОКС М. *Колодзінського*. Загинув у березні 1939, відстоюючи незалежність *Карпатської України* в боях проти угорських загарбників в р-ні Букштина (тепер Закарпатська обл.).

КОСТЕЛЬНИК ГАВРИІЛ (1886 - 20.9.1948) -український священник, письменник-публіцист і філософ-богослов, дійсний член *Наукового Товариства ім. Т. Шевченка*. Н. у Руському Крстурі (Сербія). Вивчав теологію в Загребі і Львові, згодом навчався на філософському ф-ті Фрибургського ун-ту (Швейцарія). В 1913 прийняв духовний сан. У 1920-28 К. викладав у Львівській Греко-Католицькій Семінарії, пізніше - у *Греко-Католицькій Богословській Академії у 1928-30*). У 1922-32 редагував церковно-суспільний журнал «Нива». В кін. 1920-Х рр. виступив з критикою *Берестейської унії 1596* і висловлювався за поновлення православного віровизнання в Галичині. В 1939-41 і в 1944-45 органи НКВС шляхом тиску, шантажу і погроз вимагали, щоб К. створив в УГКЦ опозиційну до Риму групу священників, У 1945 К. примусили очолити ініціативний комітет по об'єднанню РПЦ і УГКЦ, який за директивами партійних і державних органів, кліру *Російської Православної Церкви* провів у Львові 8-10.3.1946 Собор Греко-Католицької Церкви (див. *Львівський Собор 1946*). Цей псевдособор проголосив скасування Берестейської Унії і об'єднання *Української Греко-Католицької Церкви* з РПЦ. У вересні 1948 К. був убитий у Львові. Радянські органи влади звинувачували у вбивстві членів українського руху Опору, однак, на думку більшості дослідників, К. був вбитий співробітниками радянських спецслужб. Вбивство К. було використано радянськими органами влади для нагнітання «антинаціоналістичної» істерії, розширення заходів репресивного характеру та посилення пропагандистсько-ідеологічного тиску. Автор збірки ліричної поезії та богословських праць: «Християнство і демократизм» (1918), «Границі демократизму» (1919), «Границі вселенної» (1924), «Три розправи про пізнання» (1925), «Психологія віри» (1926), «Спір про епіклезу між Сходом і Заходом» (1928), «Засада тотожності» (нім. мовою; 1929), «Становище і походження людини» (1936) та ін.

КОСТОМАРОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ [літ. псевд.Ієремія Гапка;4(16).5.1817-7(19).4.1885] -видатний український історик, етнографта письменник. Н. у Юрасівці Острогозького повіту Слобідсько-Української губернії (нині Ольховатського р-ну Воронежської обл.). У 1832 К. позбувся кріпацької залежності. Вчився у Воронежській гімназії. В 1836 закінчив історико-філологічний ф-тет Харківського ун-ту. В грудні 1837 склав іспити на звання кандидата, після чого вступив на військову службу юнкером до Кінбурнського драгунського полку. В 1840 К. розпочав підготовку до складання іспитів на ступінь магістра історичних наук, які успішно витримав і одержав дозвіл писати дисертацію. Першу дисертацію «Про причини і характер унії в Західній Росії» подав до захисту в 1841, але з огляду на протест церковної влади її було вилучено й знищено. У 1844 успішно захистив другу дисертацію: «Об историческом значении русской народной поэзии». Протягом 1844-47 К. вчителював у Віденській та 1-й Київській гімназіях, а згодом був ад'юнктом кафедри російської історії в Київському інституті шляхетних дівчат. Був один із засновників *Кирило-Мефодіївського Братства*, автор його програмних документів, У 1847 К. заарештовано і відправлено до Саратова, де був змушений служити чиновником у губернському статистичному комітеті. З 1857 за згодою уряду переїхав до Петербурга, де у 1859-62 був екстраординарним професором унту. У 1860-85 - член-редактор Археографічної комісії, один з організаторів журналу «Основа» і редактор збірника «Акти Южной и Западной России». Оцінюючи науковий доробок К. Рада Київського ун-ту в 1864 присвоїла йому вчений ступінь доктора російської історії. В 1876 К. було обрано чл.-кор. Російської Академії Наук, 1869-почесним членом сербського ученого Дружества, а у 1870 - членом Південно-Слов'янської Академії. Помер К. у Петербурзі. Похований 11(23).4. на Волковському кладовищі.

Науковий доробок К. величезний і різноманітний. Перший його твір «Сава Чалый, драматические сцены на южнорусском языке» було опубліковано в 1838 у Харкові. Основні історичні дослідження присвячені вивченню історії українських земель 16-18 ст., зокрема, монографії «Богдан Хмельницький» (1857), «Руїна» (1879-1880), «Мазепа» (1882), «Мазепинці» (1884), «Останні роки Речі Посполитої» та розвідки

«Гетьманство Виговського», «Гетьманство Юрія Хмельницького», «Павло Полуботок», «Богдан Хмельницький данник Оттаманської Порти» та ін. Характерною особливістю всіх цих праць є те, що вони базуються на документальних матеріалах. К. - автор «Русской истории в жизнеописаниях ее важнейших деталей» (т. 1-3, 1874-76). К. - засновник народницького напрямку в українській історіографії. У своїх працях він відстоював ідею самостійності української нації, окремішність українського історичного процесу, який, на його думку, є втіленням вільнолюбного демократичного духу українського народу. Велику цінність мають і етнографічні праці К.: «Об историческом значении южнорусского народного песенного творчества», «История казачества в южнорусских народных песнях» та ін. У 1867 ним написано передмову, а також упорядковано і відредаговано зібрання творів Т. Шевченка - «Кобзар». К. є автором великої кількості публіцистичних статей, опублікованих у 1860-80 на сторінках часописів «Основа», «Отечественные записки», «Современник», «Вестник Европы» та ін. видань. К. - представник української школи письменників-романтиків. Його літературні твори відображають події часів Київської держави, Хмельниччини та Гетьманщини (поезії «Співець Митуса», «Ластівка», «Дід пасічник»; історичних драми «Сава Чалий», 1638 і трагедії «Переяславська ніч», 1841 та ін.). Написав кілька повістей російською мовою - «Сорок лет» (1840), «Сын» (1865), «Холоп» (1878), «Черниговка» (1881) та ін.

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ІВАН ПЕТРОВИЧ [29.8.(9.9).1769 - 29.10(10.11).1838] - видатний український письменник, драматург, перший класик нової української літератури. Один з найвидатніших ідеологів *Просвітництва в Україні*. Н. у Полтаві. У 1780-89 вчився у Полтавській духовній семінарії. В 1789-93 працював канцеляристом, у 1793-96 - домашнім учителем у сільських поміщицьких родинах. У 1796-1808 перебував на військовій службі в Сіверському карабінерському полку. В 1806-07 К. в ранзі штабс-капітана брав участь у російсько-турецькій війні 1806-12, був учасником облоги Ізмаїлу. В 1808 вийшов у відставку. З 1810 працював наглядачем «Дому для виховання дітей бідних дворян». У 1812 під час походу *Наполеона I Бонапарта* на Росію К., за дозволом генерал-губернатора Я. Лобанова-Ростовського, сформував у містечку Горошині Хорольського повіту на Полтавщині 5-ий український козацький полк (за умови, що полк буде збережено після закінчення війни як постійне козацьке військо), за що отримав чин майора. В 1817-21 - директор Полтавського театру. В 1818 разом з *В. Лукашевичем*, *В. Тарнавським* та ін. входив до складу полтавської масонської ложі «Любов до істини». К. сприяв викупові *М. Щепкіна* з кріпацтва. У 1827-35 - попечитель «богоугодних» закладів. Помер у Полтаві. Літературну діяльність розпочав бл. 1794. К. - автор «Енеїди» (1798, 3 частини; 1842 - повне посмертне видання) - першого твору нової української літератури, написаного народною мовою. Взявши за основу сюжетну канву однойменної поеми Вергілія, К. в традиціях давнього українського бурлеску створив свій оригінальний художній твір. У поемі автор відтворив різні сторони життя українського суспільства у другій пол. 18 ст. Національне забарвлення і співчуття до долі простого народу зумовили великий успіх «Енеїди» серед сучасників. За мотивами поеми були створені опери «Еней на мандрівці» (композитор Я. Лопатинський) та «Енеїда» (композитор М. Лисенко, лібретто М. Садовського). У 1804 написав «Пісню на Новий 1805 год пану нашому і батьку Олексію Борисовичу Кукарину» (вперше опублікована Я. Головацьким у ж-лі «Пчола» в 1849). У 1819 К. написав для Полтавського театру п'єси «Наталка-Полтавка» (надр. 1838) і водевіль «Москаль-чарівник» (надр. 1841), які стали основою започаткування нової української драматургії. М. Лисенко, використавши доробок своїх попередників (О. Барсицького, А. Єдлічки) створив музику до «Наталки-Полтавки». Творчість К. високо цінував Т.Шевченко. Поет в 1838 написав вірш «На вічну пам'ять Котляревському», в якому підносив К. як національного співця та прославляв як творця безсмертної «Енеїди». В 1903 у Полтаві було споруджено пам'ятник К. (скульптор Л.По-зен), у 1973 - у Києві (скульптор Г. Кальченко). В 1952 у Полтаві було відкрито літературно-меморіальний музей К.

О. Рибак (Львів)

КОТОВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ [12(24).6.1881 - 6.8.1925] - більшовицький військовий діяч. Н. у м. Ганчешти (пізніше Котовськ, Молдова) Бессарабської губернії. Після закінчення сільськогосподарського училища працював управителем маєтку. В 1905 був мобілізований в армію, звідки незабаром втік. Став прихильником анархізму. В 1905 і 1915 очолював збройні загопи повсталих селян у *Бессарабії*. Декілька разів був заарештований і засланий. З серпня 1917 - на Румунському фронті. З кінця 1917 перебував на службі в більшовицькій армії, командував партизанським загonom у Молдавії. В 1919 - командир кавалерійської бригади, яка вела бої проти частин *Армії Української Народної Республіки* та денікінців на півдні України. З січня 1920 - начальник 17-ої кавалерійської бригади. Учасник радянсько-польської війни 1920. У вересні 1920 кавалерійська частина під командуванням К. була розбита загonom Чорних запорожців під Галузинцями. З вересня 1921 - начальник 9-ої кавалерійської дивізії. В листопаді 1921 ця дивізія спільно з ін. з'єднаннями Червоної Армії в р-ні с. Малі Мінки (неподалік Базару, тепер Житомирська обл.) завдала поразки частинам Армії УНР, що брали участь у Другому Зимовому поході (див. *Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921*). З жовтня 1922 - командир 2-го кавалерійського корпусу. Вбитий у радгоспі Чабанці (неподалік Одеси). Похований у Бірзулі (тепер м. Котовськ, Одеської обл.).

КОТЯН СУТОЙОВИЧ (рр. н. і см. невід) -половецький хан в першій пол. 13 ст., тесть *Мстислава Мстиславича Удатного*. Вперше згадується в літописі під 1202 у зв'язку з міжусобною боротьбою у *Галицько-Волинській державі*. Брав участь у князівських усобицях в 1225 і 1228. У 1230 К. був союзником *Данила Романовича Галицького* в боротьбі проти угорців. Брав участь у битві на р. *Калці* з монголо-

татарами на стороні руських військ. У 1238 К. був розбитий ордами хана Батия в поволзьких степах. Разом з 40 тисячами половців переселився на територію Угорщини, де їм було виділено землю для поселення.

КОХ ЕРІК (19.6.1896 - 12.11.1986) - німецький нацистський лідер, військовий злочинець. Н. у Пруссії. На поч. 1920-х рр. приєднався до нацистського руху і з 1933 був гауляйтером (губернатором) Східної Пруссії. Відомий своєю жорстокістю і брутальністю, користувався серед керівництва націонал-соціалістичної партії та німецьких військових славою «другого Сталіна». Спочатку його рекомендовано міністром окупованих територій на Сході А. *Розенбергом* на посаду рейхскомісара Росії, де окупаційний режим мав бути більш жорстоким, аніж на іншій території Радянського Союзу. За прямим розпорядженням Гітлера наприкінці серпня 1941 був призначений рейхскомісаром України. Обіймав цю посаду до кінця 1944. В 1944-45 - гауляйтер Східної Пруссії. Його правління в окупованій Україні відзначалося винятковою жорстокістю. Вважав Україну не національним, а територіальним поняттям. Відповідно до цієї позиції вибрав столицею *Рейхскомісаріату України* місто Рівне. Трактуював українців як «недолюдей» (Untermenschen). Спричинив смерть бл. 4 млн. людей в Україні, включаючи і єврейське населення України. Ще 2,5 млн. чол. за час його правління були депортовані до Німеччини, де працювали як «остарбайтери». Під його керівництвом нещадно експлуатувалися природні багатства України, пограбовано і вивезено до Німеччини величезну кількість пам'яток культури тощо. Після поразки Німеччини перебував інкогніто у британській зоні окупації. У 1949 його виявлено і передано польському уряду для суду за злочини, які скоїв як гауляйтер Східної Пруссії. Під час судового розправу заявляв про свої симпатії до Радянського Союзу, ставив собі за заслугу, що протидіяв планам А. Розенберга утвердити на окупованій території українську державу. Після десятилітнього зволікання був засуджений до страти у 1959, хоч вирок не було виконано з огляду ніби-то через слабе здоров'я К. За інформацію польських дисидентських джерел, утримувався у польській тюрмі Барчево у винятково гуманних умовах - користувався телевізором, одержував журнали і медикаменти із Заходу тощо. Уряди УРСР та СРСР ніколи не домагалися його видачі для суду за злочини, які він скоїв як рейхскомісар в Україні.

Д. Кушплір (Львів).

КОХАНОВИЧ ГРИГОРІЙ (н. бл. 1750 - п. 1814) - митрополит греко-католицької (уніатської) церкви на українських, білоруських та литовських землях у складі Російської імперії. Н. у Білорусі, освіту здобув у Вільні. Після висвячення у сан священника обіймав посади крилошанина, віцеофіціала, а згодом офіціала у полоцькій капітулі. У 1807 став луцьким єпископом, а 3.10.1809 російський імператор *Олександр I* призначив його «митрополитом уніатських церков в Російській імперії». Не був затверджений Рим. Папою. Помер у 1814 в Жидичині.

КОЦКО АДАМ (24. II. 1882-1.7.1910)-український студентський діяч, борець за український ун-ту Львові. Н. у Шоломії Бібрського повіту в Галичині (тепер Львівська обл.). Здійснив багато подорожей по *Галичині* та *Наддніпрянській Україні*, цікаві розповіді про села вміщував у львівських газетах. К. був убитий польським шовіністом 1.7.1910 під час студентських виступів в університеті.

КОЦЮБІНСЬКИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ [5(17).9.1864 - 12(25).4.1913] - видатний український письменник і громадський діяч. Н. у м. Вінниці. Вчився в початковій школі в Барі. У 1880 закінчив Шаргородське духовне училище, згодом навчався в духовній семінарії. Ще в юнацькі роки захоплювався творчістю українських письменників, зокрема, Т. Шевченка, П. Мирного, Марка Вовчка, був знайомий з творчістю Е.Золя, В. Гюго, Гі де Мопасана, читав філософські твори Л. Фейєрбаха, Ф.Фур'є. В 1880 К., живучи в Кам'янці-Подільському, зблизився з народовольською молоддю. У 1882 був заарештований, але незабаром звільнений. Повернувшись до Вінниці, не зміг через національно-політичні переконання вступити на державну службу і змушений заробляти на життя приватними уроками. В 1886 за К. було встановлено таємний поліцейський нагляд, який не припинявся протягом всього життя. У 1890 виїхав до Львова, де познайомився з І. Франком, В.Гнатюком, М.Павликом. У львівських журналах «Дзвінок», «Правда», «Зоря» почали друкуватися його твори («Наша хата», 1890; «Причинок до біографії Шевченка», 1891; «Шевченкова могила», 1891; «Для загального добра», 1845 та ін.). На поч. 1890-х рр. К. став членом Братства Тарасівців. У 1891 при Вінницькому реальному училищі склав іспит на народного вчителя, деякий час вчителював у с. Лопатинцях. Проводив національно-освітню роботу серед місцевих селян, збирав фольклорний матеріал. Через переслідування поліції був змушений залишити вчителювання. Тільки завдяки М. Костомарову К. вдалося в 1893 знайти працю у філоксерній комісії. В 1893-97 працював у Бессарабії і Криму. В 1897 залишив роботу в комісії та переїхав у Чернігів. Деякий час працював у редакції газети «Волинь». Згодом повернувся до Чернігова, де з 1909 працював статистиком у земській управі. В 1906-08 К. -голова товариства «Просвіта» у Чернігові. Очолюючи легальне культурно-освітнє т-во, письменник намагався використати його діяльність для формування національної свідомості українців. К. влаштовував для громадськості вечори, присвячені Т.Шевченку, театральні вистави, читання лекцій з історії та літератури, згуртовував навколо себе молодих літераторів (зокрема, традиційні літературні вечори - «суботи» відвідував П. Тичина). Хворий на серце, К. був змушений кілька разів виїжджати на лікування за кордон (в Австрію, Швейцарію, Італію). В 1911 «Товариство прихильників української науки і штуки» встановило для К. довічну пенсію, що дало можливість письменнику залишити службу. З жовтня 1912 до січня 1913 лікувався у Києві. Помер у Чернігові. Похований на Болдиній горі.

Перший період творчості К. позначений впливом народницько-культурницької ідеї в літературі.

Зображуючи переважно соціальні проблеми і побут селян, К. вказував на обов'язки української інтелігенції щодо народу. В цей період з'являються твори «Андрій Соловейко, або Вчення світ, а невчення тьма» (1884), «21-го грудня, на Введеніє» (1885), «На віру» (1891), «П'ятизлотник», «Ціпов'яз» (обидва - 1893), «Хо» (1894), «Для загального добра» (1895), «Посол від чорного царя» (1897) та ін. К. є одним з найвизначніших представників імпресіонізму в українській літературі. Утворах «У путах шайтана» (1899), «Лялечка» (1901), «Цвітяблуні» (1902), «На камені» (1902), «Під мінаретами» (1904), «Intermezzo» (1908) К. майстерно вдається до глибокого аналізу психологічного стану своїх героїв, тонко відтворює зміни у настроях, точно фіксує миттєві враження. Тема національного і соціального гніту в Україні в умовах колоніального становища відображена в тій чи іншій мірі в усій творчості К., але з особливою силою проявляється у творах «Він іде» (1906), «Сміх» (1906), «Persona grata» (1907), «Fata morgana» (1903-10) та ін. Високим гуманізмом і поезією пройняті твори письменника останніх років - «Тіні забутих предків» (1911), «На острові» (1913), «Хвала життю». Твори К. перекладені мовами багатьох народів світу. За оповіданнями і повістями К. створено кінофільми «Коні не винні» (1956), «Кривавий світанок» (за «Fata morgana», 1956), «Пе-коп'ор» (1957), «Дорогою ціною», (1957), «Тіні забутих предків» (1967). Відкрито літературно-меморіальний музей письменника у Вінниці (1927) і Чернігові (1934).

КОЦЮБІНСЬКИЙ ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ [25.11.(7.12).1896 - 8.3. 1937] - більшовицький державний, партійний і військовий діяч. Н. у м. Вінниці. Син визначного українського письменника М. Коцюбинського. Навчався у Чернігівській гімназії. З 1913 став чл. РСДРП. Восени 1916 мобілізований в російську армію. Навчався в школі прапорщиків в Одесі, проходив службу в Петрограді. В жовтні 1917 брав участь у більшовицькому перевороті в столиці Російської імперії. У грудні 1917 увійшов до складу *Народного Секретаріату* спочатку як заступник, а згодом - як виконуючий обов'язки народного секретаря військових справ. У січні 1918 призначений головнокомандуючим збройними силами т. зв. радянської «Української Народної Республіки», які в своїй абсолютній більшості склалися з петроградських і московських червоногвардійців. З березня 1918 - член більшовицького ЦВК, народний секретар внутрішніх справ, а з кінця листопада - *Тимчасового робітничо-селянського уряду України*. В 1919-20 керував більшовицькими державними і партійними органами в Чернігові і Полтаві. З 1920 - на дипломатичній роботі в Австрії (1920-22, 1925-27) та Польщі (1927-30). З лютого 1930 К. - заступник голови, а з лютого 1934 - голова Держплану і заступник голови Раднаркому УСРР, входив до складу ЦККП(б)У, був членом ВУЦВК. У листопаді 1934 знятий з роботи, згодом виведений із складу ЦККП(б)У і в березні 1935 виключений з більшовицької партії. В лютому 1935 заарештований, звинувачений в антирадянській діяльності і засуджений рішенням особливої наради при НКВС СРСР до 6 років заслання у Західному Сибіру. В жовтні 1936 був заарештований на засланні і перевезений в Київ. К. разом з В. *Порайком*, М. *Голубенком*, Титарем, Тирчуком, Логинівом, Плєскачевським був звинувачений у організації за дорученням Г. П'ятакова і керівництві діяльністю контрреволюційною троцькістською організацією на Україні («український троцькістський центр»). 8.3.1937 засуджений колегією Верховного суду СРСР до розстрілу і того ж дня вирок було виконано. В грудні 1955 реабілітований. Відомим є «Лист без конверта» С. Єфремова до К., в якому український вчений звинуватив його у кривавих злочинах проти власного народу.

КОЧУБЕЇ - український козацько-старшинський рід 17-19 ст., ймовірно, татарського походження. В 1799 одна лінія роду К. отримала титул російських графів, а в 1831 - князів. Василь Леонтійович К. (1640 - 1708) - генеральний писар (1687-99), генеральний суддя (1699-1708). Налігав до тієї частини української старшини, яка трималася орієнтації на Московську державу (див. В. Л. *Кочубей*). Василь Васильович К. (бл. 1680- 1743)-полковник полтавський(1727-43); Семен К. (1725 - 1779) - полковник ніжинський (з 1746), генеральний обозний (з 1751), фактичний керівник українського уряду за гетьмана К. Розумовського. Семен К. (бл. 1778 -1835) - полтавський губернський предводитель дворянства. В 1818 разом з І. Котляревським, В. Лукашевичем був членом заснованої в Полтаві масонської ложі «Любов до істини». Віктор Павлович К. (1768 - 1834) - російський державний діяч, граф (1799), князь (1831; див. В. П. *Кочубей*).

КОЧУБЕЇ ВАСИЛЬ ЛЕОНТІЙОВИЧ [1640 -14(25).7. (за ін. дан., 15(26).7.) 1708]-український державний діяч кін. 17 - поч. 18 ст. Був управителем Генеральної *Військової Канцелярії* за гетьмана І. Самойловича. В 1687-99 - генеральний писар, в 1699-1708 - генеральний суддя. В 1706-08 призначався *наказним гетьманом*. К. був лідером антигетьманської старшинської опозиції, яка виступила проти участі України в антитурецькій коаліції в кін. 17 ст. Відносини з гетьманом ще більше загострилися внаслідок відносин І. *Мазепи* з його дочкою Мотрею (див. М. *Кочубей*). Восени 1707 К., дізнавшись про таємні переговори І. Мазепи з польським королем С. *Лещинським* і шведським королем *Карлом XII*, підтриманий полтавським полковником І. Іскрою та частиною слобожанської старшини, написав донос на гетьмана царю *Петру I*. Був заарештований у Вітебську, у царській похідній канцелярії, куди К. та І. *Іскра* приїхали з доносом. Петро I, не повіривши їх словам, віддав обох до суду. Під час слідства К. і його спільники, зазнавши тортур, зреклися своїх звинувачень проти гетьмана. За наказом царя страчені разом з І. Іскрою біля с. Борщагівки (тепер село Погребищенського р-ну Вінницької обл.).

КОЧУБЕЇ ВІКТОР ПАВЛОВИЧ [11(22).11.1768-3(15).6.1834]-російський дипломат і державний діяч, граф (з 1799), князь (з 1831). В 1784-97 - перебував на дипломатичній службі в Швеції, Великобританії, Туреччині. З 1798 - віце-канцлер, а в 1801-02 - управляючий Колегії іноземних справ. У 1802-08 і 1819-23 - міністр внутрішніх справ. За правління *Миколи I* призначений головою Державної Ради і кабінету міністрів (з 1827).

КОЧУБЕЙ МОТРЯ (Кочубеївна; бл. 1688 - р. см. невід.)-дочка В. Кочубея. Батьки Мотрі К. не дали згоди на її шлюб з І. Мазепою, якому вона доводилася хрещеницею. Відносини Мотрі з І. Мазепою стали однією з причин ворожого ставлення В. Кочубея до гетьмана і були одним з мотивів викриття В. Кочубеем та І. Іскрою московському урядові справжніх планів І. Мазепи напередодні шведсько-українсько-московської кампанії 1708-09. У 1707 Мотря К. одружилася з генеральним суддею В. Чуйкевичем. Після поразки шведсько-українських військ у *Полтавській битві 1709* Мотрю К. та її чоловіка було заслано до Сибіру. Дальша доля Мотрі невідома. Є згадка про те, що вона, повернувшись в Україну, пішла в монастир у с. Пушкарівка під Полтавою, де і провела останні роки життя. Збереглися листи К. до І. Мазепи. Історія кохання К. і І. Мазепи змальована у романі Б. Лепкого «Мазепа», поемі О. Пушкіна «Полтава», опері П. Чайковського «Мазепа» та картині І. Рєпіна «Мотря Кочубей».

КОШИЦЬ ОЛЕКСАНДР АНТОНОВИЧ (14.9.1875 - 21.9.1944) - визначний український хоровий диригент і композитор. Н. у с. Ромашки (тепер Миронівського р-ну Київської обл.) у сім'ї священика. В 1901 закінчив Київську духовну академію. Після закінчення академії деякий час викладав у гімназіях Ставрополя і Тифліса. В 1903-05 збирав і записував козацькі пісні на Кубані, які згодом опублікував у збірці «500 кубанських народних пісень». У 1906-10 навчався в музично-драматичній школі М. Лисенка. Викладав співи у школах Києва, керував студентськими хорами у Київському ун-ті та ін. навчальних закладах міста. У 1912-16-хормейстер, пізніше диригент театру М. Садовського, в 1916-17 - диригент і головний хормейстер Київської опери. На поч. січня 1919 спільно з К. Стеценком організував у Києві за дорученням С. Петлюри (2.1.1919) *Українську Республіканську Капелу* (з 1920 - Український Республіканський Хор). У березні 1919 капела під керівництвом К. була відряджена українським урядом для пропаганди національного музичного мистецтва за кордон. Українська Республіканська Капела з величезним успіхом виступала майже в усіх країнах Західної Європи (Чехо-Словаччині, Австрії, Швейцарії, Франції, Великобританії, Німеччині, Голландії та ін.) і Америки (США, Бразилії, Аргентині, Кубі). Репертуар капели складався з українських народних пісень в обробці К., М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценката ін. композиторів. З 1926 жив у США і Канаді. Займався педагогічною діяльністю. К. - автор мемуарів «Спогади» (1948) і «З піснею через світ» (1952). Помер і похований у Вінніпегу (Канада).

КОШОВА КАНЦЕЛЯРІЯ - адміністративна установа на Запорізькій Січі у І б-18 ст. Керівником К. к. був військовий писар, який займав високе становище серед січової старшини. Писарю підпорядковувался підписар та декілька канцеляристів різного рангу. Серед його обов'язків було ведення листування із урядами іноземних держав (Речі Посполитої, Московського царства, Кримського ханства та ін.), укладення розрахункових записів тощо, Писар К.к. відповідав за збереження документів, які знаходились у військовій скарбниці, що виконувала і функції архівосховища. К.к. окремого приміщення на Запорізькій Січі не мала, всі справи велися в курені, в якому проживав *військовий писар*. У 18 ст. крім головної К.к. існували також паланкові канцелярії.

КОШОВИЙ ОТАМАН (кошовий) - виборна службова особа в Запорізькій Січі (16-18 ст.), яка зосереджувала у своїх руках найвищу військову, адміністративну і судову владу. Очолював *Кіш Запорізької Січі*. К.о. до сер. 17 ст. часто називався *гетьманом*. Під час воєнних походів влада отамана була фактично необмеженою, але в мирний час найважливіші питання військового і політичного характеру виносив на розгляд ради старшин і військової ради. К.о. мав чітко визначені обов'язки: відкривати військовій раді (коло), головувати на старшинських радах, вступати в дипломатичні стосунки з іноземними державами, розподіляти військову здобич, прибутки від мит, узаконювати поділ пасовищ, земель і угідь для полювання і рибальства. К.о. затверджував обрану січовою радою кошову старшину - *військового писаря, військового суддю, військового осаула*, які були його найближчими радниками і помічниками. Призначав паланкову і наказну старшину, інколи й військових службовців - військового довбиша, військового товмача, військового кантаржя, військового гармаша та ін. К.о., виконуючи функції верховного судді, затверджував вироки, винесені кошовим суддею, в т. ч. і смертні, К.о. приймав духовних осіб з Києва і призначав священиків у січову і паланкові церкви. На час своєї відсутності призначав свого заступника - *наказного отамана*. Зовнішньою ознакою влади К. була залізна булава (іноді тростяна). В церкві ставав в окремому місці - бокуні (стасидії), різьбленій з дерева і пофарбованій у зелений колір. Обирався на козацькій раді строком на один рік, і тільки у виняткових випадках переобирався на наступний термін. Декілька раз ставали К.о. такі визначні українські військові діячі, як *І.Сірко, К.Гордієнко, І.Малашевич, П.Калнишевський*. Після закінчення строку перебування на посаді складав звіт про свою діяльність на військовій раді. К.о., не обраний на наступний рік, повертався у курінь, до якого був приписаний. Останнім кошовим Запорізької Січі був П. *Калнишевський*.

КРАВС АНТІН (23.11.1871 - 13.11.1945) -український та австрійський військовий діяч, генерал-чотар *Української Галицької Армії*. Німець за походженням. Н. у Бергометі на Буковині. В 1891 закінчив кадетську школу у Відні. Учасник Першої світової війни 1914-18. Командував 55 Бережанським полком австрійської армії. В листопаді 1918 перейшов на службу в УГА, очолив військову групу «Хирів». Протягом березня 1919 група майора К. відзначилася в боях під час *Вовчухівського наступу 1919*. У серед. березня 1919 К. було призначено командиром Третього Корпусу УГА. На поч. серпня 1919 під час наступу українських армій на Київ було створено ударну Центральну армійську групу, командиром якої призначено К. У ході кровопролитних боїв з більшовицькими військами українські частини під командуванням К. зайняли Бердичів, Козятин, Фастів і 30.8. увійшли до Києва. В лютому 1920 К. очолив Третю Бригаду ЧУГА, а після з'єднання з Армією УНР, командував бригадою у складі Херсонської дивізії. У вересні 1920 частини УГА під

командуванням К., ведучи важкі бої з противником, прорвалися до Чехо-Словаччини, де були роззброєні та інтерновані у таборі *м.Ліберці*. В 1924 К. повернувся до Відня, де і помер (за деякими дан., помер 1946 у Карлсбурзі під Віднем). Автор спогадів «За українську справу» (1937).

КРАВЧУК ЛЕОНІД МАКАРОВИЧ (10.1.1934) -відомий український політичний діяч, Президент України (1991-94). Н. у с. Великий Житин (тепер Рівненського р-ну Рівненської обл.). У 1949-53 навчався у Рівненському кооперативному технікумі. У 1958 закінчив економічний ф-тет Київського ун-ту. Був членом Комуністичної партії з 1958. Працював викладачем Чернівецького фінансового технікуму. З 1960 - лектор, пізніше завідувачий відділом пропаганди і агітації Чернівецького обкому КПРС. Закінчив академію суспільних наук у Москві, кандидат економічних наук. З 1970 працював в апараті ЦК КП України. З 1980 завідувачий відділом пропаганди і агітації. В жовтні 1988 К. був призначений завідувачим ідеологічним відділом. З жовтня 1989 - секретар ЦК КП України з ідеології, кандидат у члени Політбюро компартії. З 24.7.1990 К. - голова Верховної Ради України. 1.12.1991 К. став першим всенародне обраним президентом України. В жовтні 1994 обраний головою культурологічної організації - Всеукраїнське братство «Тарасові джерела». З 1994 - депутат Верховної Ради України. В січні 1995 К. очолив Всеукраїнське об'єднання «Порозуміння», президент Фонду сприяння розвитку мистецтв України.

КРАСВИЙ КОМІТЕТ ДЛЯ ОХОРОНИ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ - надзвичайний орган виконавчої влади в Україні, створений 25.10(7.11).1917 на закритому засіданні *Малої Ради* спільно з представниками *Українського Генерального Військового Комітету*, Всеукраїнської Ради робітничих депутатів та ін. організацій для захисту національно-демократичних завоювань в Україні. Комітет був підзвітний УЦР. При комітеті було створено штаб, який мав займатися питаннями організації відсічі контрреволюційним силам. До складу комітету увійшли М. *Ткаченко*, М.Порш, О. *Сеєрюк*, В. *Затонський*, С. *Гольдельман*, М. *Рафес*, Г. *П'ятаков*, С. *Петлюра*, І. Крайзберг, М. *Зільберфарб*, А. *Ніковський*, М. *Ковалевський*, М. Шаповал, Д. Пісоцький та ін. 8.11.1917 комітет опублікував звернення «До громадян України», в якому повідомляв, що влада Комітету поширюється на всю територію України (у складі 9 українських губерній), закликав «зберігати спокій у краї та боронити завоювання революції». При комітеті було створено штаб, який мав займатися питаннями організації відсічі контрреволюційним силам. До складу цього органу входили і більшовики, які, однак, після засудження УЦР жовтневого перевороту 1917 у Петрограді вийшли з комітету по охороні революції. 10.11.1917 діяльність комітету була припинена.

КРАЙОВА КОНСТИТУЦІЯ ДЛЯ ГАЛИЧНИНИ 1850 - видана австрійським урядом з метою згладження національних суперечностей в краю, де поляки становили 45,9% населення, українці - 45,4%, євреї - 7,-1% та інші - 1,6%. К.к. для Г., порушуючи єдність краю, ділила його на три округи (Краківський, Львівський і Станіславівський), тобто, чисто польський, змішаний польсько-український і чисто український. Очолював крайову адміністрацію намісник, якому підпорядковувалися призначені сеймовими куріями президенти округів. Крайове «представництво» за конституцією повинно було складатися з трьох сеймових курій: Львівська - 50 депутатів, Краківська - 58, Станіславська (тепер Івано-Франківська) - 42. Депутати обиралися прямими виборами на 6 років при наявності майнового цензу. Компетенція курій зводилася, головним чином, до питань господарського характеру, і їх рішення вимагали затвердження імператора. Виконавчим органом усіх трьох курій був спільний Крайовий виділ (комітет) у складі 15 членів, обраних порівну куріями. Спільним законодавчим органом усіх трьох округів Галичини був Центральний виділ у складі 33 членів (15 членів Крайового комітету і по 6 депутатів від кожної курії). Компетенція Центрального виділу зводилася до розгляду питань, які конституція вважала спільними для всього краю. Намісник краю, а також президенти округів і призначені ними комісари контролювали діяльність сеймових курій і Центрального виділу, беручи в обов'язковому порядку участь в їх засіданнях. Водночас з К.к. було опубліковано положення про вибори, яке регулювало порядок утворення виборчих округів, складання списків виборців, порядок голосування і підрахунку голосів, видання посвідчення про обрання та перевірку повноважень депутатів. К.к. для Г. так і не була введена в дію і офіційно скасована розпорядженням імператора від 21.12.1851.

В. Кульчицький (Львів).

КРАСІВСЬКИЙ ЗІНОВІЙ (12.11.1929 -20.9.1991)-український громадсько-політичний діяч, правозахисник, поет. Н. у Витвиці на Івано-Франківщині. Депортований разом зі своїми батьками до Казахстану у 1947, втік і брав участь у повстанському русі. В 1949 заарештований і засуджений до 5 років ув'язнення і довічного заслання. В 1953 К. був звільнений і висланий до Караганди до своєї родини. Під час аварії на шахті був важко травмований і згодом отримав дозвіл на повернення в Україну. В 1957-62 навчався на філологічному ф-ті Львівського ун-ту. В 1964 став одним з співзасновників підпільного Українського Національного Фронту, співавтор його програмних документів «Тактика УНС», редактор журналу «Воля і Батьківщина». У 1967 К. разом з іншими членами УНС заарештовують і засуджують до тривалого терміну ув'язнення. За написання листів протесту та участь у голодівці з 1972 К. утримують у психіатричній лікарні Смоленська, пізніше - Львова і Бережниць. Після звільнення в 1978 К. знову активно включився в український правозахисний рух. У 1979 виступив одним із співзасновників Української Гельсінської Групи. В березні 1960 був заарештований втретє і без суду ув'язнений. Звільнившись в 1985. К. брав участь у створенні нових суспільно-політичних рухів та політичних партій в Україні. Автор збірок поезій «Месник», «Невольницькі плачі», поеми «Тріумф сатани», історичного роману «Байда» та ін.

КРАСІЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1870 - 1946) -український військовий діяч, підполковник Української Галицької

Армії. Учасник Першої світової війни 1914-18- майор жандармерії австрійської армії. В 1918 К. став організатором і командантом Польової жандармерії УГА, згодом - Державної жандармерії *Західної Облaсті Української Народної Республіки*.

КРАСКОВСЬКИЙ ІВАН (1889 - р. см. невід.) -український державний діяч, історик. Білорус за походженням, Н. на Підпяшші. В роки Першої світової війни К. разом з Ф. *Штейнґелем*, А.В'язловим, Д. *Дорошенком*, А. *Ніковським*, Ф. *Матушевським* та ін. входив до складу Комітету Союзу Міст Південно-західного фронту, який надавав всебічну допомогу українському населенню *Галичини* і *Буковини*, окупованих російською армією (в т. ч. вів національно-просвітницьку діяльність). Був представником Союзу Міст, а з весни 1917 - губернським комісаром на Тернопільщині. В кін, 1917 - поч. 1918 - товариш генерального комісара Тернопільщини. Налезав до *Української Партії Соціалістів-Федералістів*. У кін. грудня 1917 - поч. 1918 - товариш генерального секретаря (згодом - народного міністра) внутрішніх справ В. *Винниченка*. В період Гетьманату працював у міністерстві закордонних справ *Української Держави*, а за *Директорії УНР* - товариш міністра закордонних справ, пізніше - посол УНР у Грузії. В 1920-х рр. повернувся до Білорусі, займався науковою і викладацькою діяльністю в університеті у Мінську. В 1930-х рр. репресований органами НКВС СРСР.

КРАСНИЙ ПІХНАС (1881 - 1939) - діяч єврейської громади в Україні. Н. на Київщині. Був одним з організаторів єврейських шкіл в Україні. Налезав до Єврейської Народної Партії (Фолькс Партай), входив до її керівних органів. З квітня 1919 К. - міністр з єврейських справ в урядах Б. Мартоса та Іс. *Мазели*. Разом з іншими членами уряду УНР видавав численні звернення, спрямовані проти погромів мирного єврейського населення. В 1920 К. був членом Комісії по виробленню Конституції УНР (створена 30. 8.1920) та комісії, яка підготувала Закон «Про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» (затверджений 12.II.1920). Розстріляний у Києві.

КРАСОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1891 - 1921) -український політичний діяч. У 1917 - член Київського губернського виконавчого комітету; в 1919 - помічник державного інспектора армії УНР В. *Кедровського*. В жовтні 1919 - висланий українським урядом до Москви для переговорів з Раднаркомом про спільну боротьбу проти денікінців. У 1920-21 брав участь у повстанському русі проти більшовицького окупаційного режиму. Загинув в одному з боїв.

КРАСОВСЬКИЙ ПЕТРО (рр. н. І см. невід.) -український архітектор другої пол. 16 ст. Працював у Західній Україні, головним чином у Львові. Збудував у місті дзвіниці Вірменського собору (1570), т. зв. Чорну кам'яницю (1577), каплицю Трьох святих (1578).

КРАСОВСЬКІ ІВАН (1550 після 1619) та **ДМИТРО** (р. н. невід. - п. після 1614) - керівники (старійшини) Львівського Успенського братства у 80-х рр. 16 ст. - 10-х рр. 17 ст. Родом корінні львів'яни, сини члена братства 40-50-х рр. 16 ст. Дем'яна К., вихідця з Володимира-Волинського. На поч. 80-х рр. 16 ст. стали членами львівського братства і з реформою 1586 поряд з братами Рогатинцями активно втілювали реформаторські ідеї в діяльність Успенського братства, перетворюючи його в центр культурної, освітньої, національної роботи українців. З 1586 К. неодноразово ставали старійшинами *Львівського братства*. Івана К. разом з Юрієм Рогатинцем вважають ймовірним автором статутів братства та братської школи. За активну реформаторську працю в братстві К. зазнали переслідувань не тільки польської міської влади, але й місцевого Львівського єпископа Г. *Балабана*. За намовою останнього Іван К. у 1589 навіть був підданий церковному відлученню - анафемі, яке було зняте константинопольським єпископом Єремією. Після прийняття унії брати К. стали на бік її противників, протидіяли її впровадженню. Брати К. підтримували зв'язки з «некоронованим королем» України-Руси князем К. Острозьким, неодноразово бували в Острозі. Іван К. разом з Андрієм Білдагою написав у 1609 «Інструкцію» послам братства на сейм Речі Посполитої та проект промови до польського короля («Ля-мент»), де активно задекларовано захист національних, культурних, релігійних та політичних інтересів українців.

М. Капраль (Львів).

КРАТ МИХАЙЛО (6.8.1892 - 8.8.1979) - український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Н. у Гадячі (тепер Полтавська обл.). Учасник Першої світової війни 1914-18, полковник російської армії. У добу *Директори УНР* - старшина Армії УНР, з серпня 1919 - командир 8-го Чорноморського полку 3-ї Залізничної дивізії. Особливо відзначився на поч. жовтня 1919 в районі Бершаді, де вщент розгромив Білостоцький полк 5-ї офіцерської денікінської дивізії та полонив близько 600 його старшин і рядових. Під час Першого Зимового походу очолював штаб Запорізької дивізії (див. *Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921*). Влітку і восени 1920 -заступник командира Окремого кінно-огірського дивізіону О. *Алмазова* в боях на більшовицькому фронті. У листопаді був інтернований у Польщі і в складі дивізіону перебував у таборі на Лобзові (передмістя Кракова) та у с. Бронівце. Один з організаторів та учасників відомого параду «Алмазівців» на Великдень 1923. Навесні 1945 був близьким помічником генерала П. *Шандрука* в організації Української Національної Армії. По капітуляції Німеччини - організатор табору українських старшин в м. Шпітталь над Дравою, а після його переведення до Беллярії-Ріміні в Італію призначений командантом табору. Завдяки його зусиллям у таборі діяли українські культурно-освітні заклади: театр, гімназія, хор, художні майстерні, а також спортивний клуб. Після 1950 українським воякам дозволено покинути табори. К. став автором мемуарів, з генералом О. Вишнівським видали історію 3-ї Залізної дивізії УНР. Помер у Детройті (США).

М. Литвин, К. Науменко (Львів).

КРЕВЕЦЬКИЙ ІВАН ІВАНОВИЧ (14.10.1883-27.6.1940) - український історик, бібліотекар і журналіст, дійсн. чл. НТШ (з 1907). Н, в Іванівцях Жидачівського повіту в Галичині. Закінчив Львівський ун-тет. З 1909 по 1937 - головний бібліотекар Бібліотеки *Наукового Товариства ім. Т. Шевченка*. Був редактором часописів «Наша школа» (1909-12), «Республіка» (1918-19), «Стара Україна» (1924-25), керівником наукового семінару з української військової історії у *Львівському (таємному) Українському Університеті* (1921-25). Учень *М. Грушевського*. Згодом належав до т.зв. державницького напрямку української історіографії. Автор багатьох праць, переважно з історії Галичини у складі Австрійської імперії кін. 18 - поч. 20 ст., особливо періоду революції 1848-49. Головні з них: «Аграрні страйки і бойкоти у Східній Галичині в 1848-49 рр.» (1906), «Справа поділу Галичини в рр.1846-1850» (1910), «Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848-49 рр.» (1905), «Батальйон руських гірських стрільців. 1848-1850» (1912), «Проби організованя руських національних гвардій в Галичині 1848-1849» (1913). Його праці побудовані на великому джерелознавчому матеріалі, принесли автору заслужене визнання першого українського військового історика в Західній Україні. К. був автором також ряду публікацій з історії Наддніпрянської України 17-18 ст., численних есе, історико-публіцистичних нарисів, досліджень з історії української науки, бібліотекознавства і бібліографії, преси, мемуаристики, історіографії. Як керівник Бібліотеки НТШ К. вів листування з багатьма діячами української науки і культури, залишивши після себе багату епістолярію. Під його керівництвом бібліотека напередодні Другої світової війни 1939-45 була найповнішою книгозбірнею українських книг, часописів та інших друків, а також книжок про Україну іноземними мовами (нараховувала до 300 тис. томів книг і рукописів).

Ф. Стеблій (Львів).

КРЕВСЬКА УНІЯ 1385 - угода, укладена між Польщею і Великим князівством Литовським 14.8.1385 ум. Крево (Литва). Передбачала об'єднання Польщі і Литви в єдину державу внаслідок шлюбу польської королеви Ядвіги і литовського князя Ягайла. За умовою К.у. Ягайло ставав польським королем, одночасно залишаючись Великим князем Литовським. Литва зберегла незалежність, але зазнавала значно посиленого в ній польського впливу. Виконуючи умови К.у., в 1385 Ягайло разом з усіма підданими прийняв католицтво. Основною метою К.у. було об'єднання сил двох держав для боротьби проти агресії Тевтонського ордену і приєднання до Польщі частини українських земель, які перебували у складі Великого князівства Литовського. Проти К.у. виступила литовсько-українська опозиція на чолі з князем Витовтом, яка домоглася збереження Великого князівства Литовського як окремої незалежної держави (див. також *Городельська унія 1413*).

КРЕЙЦЕР - австрійська розмінна грошова одиниця, що була в обігу на грошовому ринку західноукраїнських земель у другій половині 18-19 ст. Була запроваджена у Галичині після 1772, а на Буковині після 1774. До 1857 1 К. був 1/60 гульдена (флорина), а в 1857-1892 складав монети номінальною вартістю 5/10, 1, 4, 5, 10, 20 К. (у 1857-1892). Під час грошової реформи 1892 К. було вилучено з обігу і замінено на нову розмінну одиницю геллер, що дорівнював 1/2 К.

КРЕМПСЬКИЙ (рр. н. і см. невід.) - козацький гетьман (1596). Будучи козацьким полковником, брав участь у *Наливайка повстанні 1594-96*. У кін. травня 1596 К. після смерті *Г. Лободи* у козацькому таборі в урочищі Солониця було обрано гетьманом. Під час розгрому польськими військами під командуванням *С. Жолкевського* повстанського табору, К. на чолі козацького загону (1500 чол.) зумів прорвати вороже оточення і відступити на Запоріжжя.

«КРЕСИ» - назва військових осад на українських землях (Поділля і Київщина) під польською владою, що засновувались на сх. і пд.-сх. погра-иччі Речі Посполитої для охорони і захисту від татарських нападів. З початку цей термін використовувався для окреслення пограничних земель Польщі на сході («креси всходне»), а потім і всіх пограничних земель («креси заходне», «креси полудньове» тощо).

Л. Зашкільняк (Львів).

КРЕХОВЕЦЬКИЙ-ДЕМКОВИЧ ІВАН (рр. н. і см. невід.)-український військовий і державний діяч 50-70-х рр. 17 ст., визначний дипломат, один з найближчих сподвижників *Б.Хмельницького*, генеральний суддя. Н. у с. Крехівці у Галичині. До поч. *національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького 1648-57* - поручник панцирної хоругви і поборця жидачівський. З 1648 - писар Корсунського полку, згодом -наказний полковник ніжинський. У січні 1650 за дорученням *Б. Хмельницького* вів дипломатичні переговори у Варшаві з польським урядом, якому привіз козацький реєстр, складений за умовами *Зборівського договору 1649*. У вересні 1654 і червні 1655 К.-Д. очолював українське посольство до семигородського князя *Юрія II Ракоція*. В кін. 1656 був призначений радником *А. Ждановича*, командуючого 20-тисячним козацьким корпусом, який спільно з військами *Юрія II Ракоція* вів воєнні дії на території Речі Посполитої. Був одним з тих далекоглядних українських політиків, які підготовляли союз зі Швецією (див. *Корсунський договір 1657*). З 1658 - корсунський полковник. В 1664 К.-Д. разом з козацькою старшиною протестував проти підступного вбивства *І. Виговського*. 4.4.1665 К.-Д., будучи генеральним суддею у гетьмана *П.Тетері*, разом з генеральним обозним *Т. Носачем* і корсунським полковником *Я. Улеським* був захоплений у московський полон і засланий до Москви. Бл. 1668 був звільнений і повернувся в Україну, але участі у державному житті Гетьманщини більше не брав.

КРЕЧЕТНІКОВ МИХАЙЛО (1729-20.5.1793)-російський військовий і державний діяч, генерал. Учасник російсько-турецької війни 1768-74. Командував російськими військами під час придушення в 1768 українського національно-визвольного повстання на Правобережжі - Коліївщини. В 1790 К. був призначений замість *П.Рум'янцева* генерал-губернатором Малоросії. В 1792 очолював російські військові з'єднання, які на заклик Тарговицької конфедерації 1792 окупували Польщу. В 1793 був призначений генерал-губернатором правобережних українських земель, які увійшли до складу Російської імперії за другим поділом Польщі (1793).

КРИВЕЦЬКИЙ МИХАЙЛО (р. н. невід. - п. 1929) - український політичний і державний діяч. За освітою - економіст. Член *Української Партії Соціалістів-Самостійників*. У 1917-19 - радник міністерства фінансів УНР, керуючий відділом Державної Скарбниці, директор Державного Банку УНР. У лютому-квітні 1919 в період *Директорії УНР* - міністр фінансів в уряді *С. Остапенка*. Змушений емігрувати. В еміграції жив у Австрії і Франції, де і помер. Підпис К. стоїть на перших українських грошах періоду УНР.

КРИВОНІС МАКСИМ (Перебийніс, Вільшанський; р. н. невід. - п. листопад 1648) - визначний український полководець, герой національно-визвольної війни українського народу 1648-57, черкаський полковник. Найімовірніше, народився у с. Вільшаній на Черкащині (тепер село Городищенського р-ну Черкаської обл.). За ін. даними, був міщанином з Острога чи Могилева-Подільського. В 30-40-х рр. 17ст. перебував на Запоріжжі, де прославився у козацьких походах проти турків і татар. Є відомості, що деякий час перебував на службі у французькій армії. Наприкінці 1647 підтримав повстання на Запорізькій Січі, і незабаром став одним з найближчих сподвижників *Б. Хмельницького*. На поч. національно-визвольної війни очолив Черкаський полк. Керував козацькими загонами у всіх битвах української армії під проводом *Б. Хмельницького* в 1648. У травні 1648 очолив козацьку кінноту, яка відіграла вирішальну роль у розгромі польської армії у *Корсунській битві 1648*. Відзначився під час розгортання національно-визвольного руху проти польських загарбників по всій Україні. В червні 1648 К., виконуючи наказ *Б.Хмельницького*, керував повстанськими загонами на Поділлі і Брацлавщині, в ході якого повстанці визволили значну частину Правобережної України, зокрема, Тульчин, Вінницю, Умань і Брацлав. К. розгромив у боях під Немировом, Махнівкою і Староконстантиновом надвірні хоругви польських магнатів *Я. Вишневецького* і *В. Заславського*, які вдерлися на Брацлавщину і жорстоко розправилися з українським населенням. У липні 1648 козаки під командуванням К. здобули Бердичів, Меджибіж, Бар та ін. міста. Після розгрому польської армії в *Пилявецькій битві 1648*, К. організував переслідування відступаючого ворога. В серед. вересня К. був тяжко поранений у боях з найманими німецькими частинами під Староконстантиновом (25 км від Пилявців), Не одужавши від поранення, взяв участь у поході української армії у Галичину. Козацькі частини під проводом К. 5.10.1648 здобули штурмом Високий Замок -найголовніше укріплення Львова. Помер К. в серед. листопада 1648 від чуми, яка спалахнула в українській армії під час облоги Замостя.

КРИМ (з 1991 - Республіка Крим, автономія в складі України) - адміністративно-територіальна частина України, що знаходиться на території Кримського п-ова. Знаходиться між 46015 і 44023 північної широти, омивається водами Чорного та Азовського морів. На півночі Кримський півострів з'єднується із східноєвропейською рівниною Перекопським перешийком, ширина якого 8 км. Від Таманського півострова (Кавказ) Крим відділений Керченською протокою (4-15 км). Довжина півострова з півночі на південь сягає 200 км, а з заходу на схід - 320 км. Загальна площа 25881 км. За переписом населення 1989 - 2,4 млн. чол. Столиця республіки -м. Сімферополь. За рельєфом Кримський півострів поділяється на 3 зони: 1) гірську (Кримські гори), 2) степову (північний і середній Крим), 3) горбисту (Керченський півострів). Вздовж південного підніжжя Кримських гір простягається неширока (2-8 км) зона південного узбережжя Криму з специфічним кліматом, наближеним до середземноморського. Найвища вершина Кримських гір - Ромен-кош (1543 м). Корисні копалини: залізні руди, солі, лікувальні грязі, мінеральні джерела. Грунти чорноземні, гірсько-лісові, гірсько-лучні. Кліматичні умови неоднорідні: на півночі у степовій зоні - помірно жаркий, на Керченському півострові - засушливий. Головні ріки: Чорна, Бельбек, Альма, Сангир та ін. Озера - Сакське, Сасик, Кигське та ін. Землі Кримського півострова, з огляду на своє географічне розміщення, одними з перших на Україні були зоною розселення людини.

Найдавніші археологічні знахідки датуються епохою середнього палеоліту (бл. 100 тис. років тому) і виявлені у печерах Кіік-Коба та ін. Першим відомим за назвою населенням Криму були кіммерійці, що з'явилися 1500 до н. е. Це були скотарські племена іранського походження, у I тис. до н.е. в гірській частині К. проживали племена таврів. В 7 ст. до н. е. степова частина Криму була завойована скіфами, які створили тут державу з столицею у м. Неаполь-Скіфський. Проіснувала вона до III ст. н.е. З 7-6 ст. до н. е. на морському узбережжі К. виникають грецькі колонії. Найбільш важливими серед них були *Херсонес* (неподалік від нинішнього м.Севастополя), Феодосія, Керкенітидата ін. Частина цих міст держав були об'єднані у Боспорське царство, столицею якого було м. *Пантікапей* (нині Керч). Політичний і економічний вплив грецьких колоній на райони степового К. був особливо відчутним у 4-2 ст. до н. е. В цей час було освоєно західну частину кримських степів і торгівля хлібом стала основою економіки Херсонесу та інших поселень. У серед. I ст. до н. е. К. попав під вплив понтійського царя Мітрідата VI Евпатора, а згодом під владу Риму, Тут до 3 ст. перебували римські гарнізони, а Херсонес був базою військового флоту.

З 3 ст. н.е. територія півострова зазнає навали кочових народів. Спочатку це були *готи*, які встановили своє панування над степовими районами і навіть над деякими приморськими містами. Згодом, в кінці 4 ст., їх витіснили *гунни*. Гунни знищили Скіфське і Боспорське царство, а частину готів відтіснили в Кримські гори,

де їхня невелика держава проіснувала до кінця 15 ст. У 5 ст. значна частина К. потрапила під вплив Візантійської імперії, а згодом, у 6-8 ст. тут панували хозари, які інколи володіли навіть Херсонесом. З серед. II ст. в К. починається панування половців, які оволоділи східним узбережжям п-ова. Приморський К. після перерви у 4-5 ст. потрапив під владу Візантії, яка зберігає тут свої впливи до 13 ст. Головними опорними пунктами візантійців були міста Херсонес, Пантікапей (Керч) та Сугдея, укріплення яких були збудовані або відновлені в роки правління імператора *Юстиніана I* (527-565). Починаючи з 6 ст. кримські землі були об'єктом зацікавлення і слов'янських племен. Тут виникали слов'янські поселення, звідси на Русь поширювалося християнство. Київські князі *Ігор* та *Святослав Ігорович* намагалися оволодіти К., а *Володимир* Святослава здійснив сюди збройний похід, який закінчився здобуттям Корсуна (Херсонеса) у 988. У східній частині Кримського п-ова протягом 10-12 ст. існувало Тмутараканське князівство, яке було частиною *Київської держави*. Після здобуття Константинополя хрестоносцями у 1204 Візантія втратила свої впливи на п-ві. Згодом К. став об'єктом експансії венеціанців, а згодом - генуезців. Основним торговим портом стала Кафа (тепер Феодосія), у 13-15 ст. приморський і гірський К. був генуезькою колонією, яка носила назву Газарії. В цей час, після падіння вірменської середньовічної держави, сюди переселяються вірмени (14 ст.), а дещо раніше - євреї (13 ст.). Здобуття турками Константинополя у 1453 відрізало генуезькі колонії від метрополії, що стало однією з причин їх занепаду. У 1475 після тривалої облоги турки здобули Кафу, а згодом і весь приморський К., після чого зіткнулися з татарами, які панували у степовому К. з 1239 і були улусом *Золотої Орди*.

Вперше кримські татари здійснили спробу відірватися від неї при хані Ногаї, але після його загибелі (бл. 1290) знову були підкорені золотоординцями. Татари поділялися на племена, коліна та роди. На чолі племен стояли б старших родин («беки», «беї», Ширіни, Барини, Аргини, Яшлови, Мансури та Сафлеути, кожна з яких володіла значною частиною степу і саме вони складали верхівку феодалної драбини, їх васалами були старшини колін та окремих родів. Татари перейшли до кочового скотарства, а також займалися землеробством і ремеслом.

Під час боротьби за відокремлення від Золотої Орди висунулася династія Гіреїв, перший представник якої *Хаджі-Гірей* у 1425 створив незалежне *Кримське ханство*, а у 1432 переніс столицю до Бахчисараю. Незабаром після завоювання турками південного берега Криму, хан Менглі-Гірей у 1478 визнав васальну залежність від султана. Династія Гіреїв правила до 1783. К. під владою Османської імперії користувався значною автономією. К. татари зберегли багато монгольських традицій. Правителі обиралися на зборах знаті (курултаях), а турецькі султани лише підтверджували вибір. Гіреї вели незалежну зовнішню політику, збираючи аж до поч. 18 ст. данину з Московщини та Польщі. Армія кримських татар боролася на боці Османської імперії, але на своїх власних умовах. Підписавши мирний договір з московським царем *Іваном III Васильовичем* та заручившись підтримкою Туреччини, татарські орди у 1482 пограбували Київ. Впродовж 16-17 ст. Кримське ханство майже щорічно здійснювало грабівницькі напади на Україну, плюндруючи села і міста, забираючи місцеве населення у полон (ясир) та продаючи його на невільничих ринках. На захист українського населення виступило українське козацтво, яке з поч. 17 ст. стали здійснювати походи на К. У 1616 козацькі війська під проводом гетьмана П. *Сагайдачного* захопили Перекоп і Кафу, інколи кримські татари вступали у воєнно-політичні союзи з Україною. Після заключення миру, 24.12. 1624 татарський хан уклав угоду з гетьманом М. *Дорошенком* проти Туреччини. Козаки допомогли хану Шагін-Гірею знищити турецький флот. Однак після перемоги протурецької фракції та смерті М. Дорошенка у 1628 козаки змушені були залишити К. У 1648 гетьман Б. *Хмельницький* заключив угоду з ханом *Іслам-Гіреєм III*, і татарська армія допомогла козакам одержати перемогу над поляками у *Корсунській битві 1648* і *Зборівській битві 1649*. Однак, побоюючись зміцнення України, і, будучи зацікавленим у тривалій війні та взаємному виснаженні України й Речі Посполитої, хан Іслам-Гірей III зраджував Б. Хмельницького у *Зборівській битві 1649*, *Берестецькій битві 1651* і *Жванецькій облозі 1653*. Це примусило Б. Хмельницького шукати нових союзників і послужило однією з причин укладення *Переяславської угоди 1654*. Гетьман І. *Виговський* відновив союз з кримським ханом, і в 1659 кримсько-татарські загопи взяли участь у *Конотопській битві 1659*. Гетьман П. *Дорошенко* підтримував добрі стосунки з Кримським ханством, тоді як запорізькі козаки під проводом І. Сірка продовжували здійснювати походи на К. Ситуація знову змінилася після заключення «Вічного миру» 1686. У 1692 Петрик Іваненко уклав угоду проти Московії та Польщі з ханом Селім-Гіреєм, який визнав його гетьманом України. В 1711 гетьман П. Орлик заключив договір з кримським ханом *Девлет-Гіреєм II* проти Московії. Проте замість обіцяної допомоги татари в 1711-1714 здійснили кілька походів на Правобережну та Слобідську Україну. Це була остання спроба українсько-татарського союзу. З другої пол. 17 ст. ханство занепало і остаточно втратило свою незалежність внаслідок російсько-турецьких воєн. У 1687-89 відбувся невдалий похід російських та українських військ у К. (див. *Кримські походи -1687 і 1689*). Вперше російські війська вступили у К. під час російсько-турецької війни 1736-39 (див. *Кримські походи 1736-39*). Однак турецький протекторат протягом тривалого часу був перешкодою на шляху загарбання п-ва Російською імперією. Під час російсько-турецької війни 1768-74 в 1771 російські війська на чолі з князем В. Долгоруким оволоділи всією територією ханства. За *Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774* К. було оголошено незалежним від Туреччини. Росія отримала частину морського узбережжя з фортецями Керч, Єнікале, Кінбурн та Азов і фактично встановила свій контроль над ханством. 9.4. 1783 підтиском уряду Катерини II останній хан Шагін-Гірей зрікся престолу, і К. було включено до складу Російської імперії. Спочатку його було приєднано до Новоросійського краю, а згодом, у 1802 виділено в окрему Таврійську губернію з центром у м. Сімферополі. Використовуючи вигідне стратегічне становище К., царський уряд

прийняв рішення про заснування м.Севастополя і перетворення його в основну базу Чорноморського флоту.

Захопивши К., Росія проводила політику, спрямовану на позбавлення татарського населення кращих земель, які роздавалися представникам російського дворянства. Це спричинило масову еміграцію кримських татар до Туреччини, особливо, в роки Кримської війни 1853-56 та безпосередньо після її закінчення. За різними оцінками, у Туреччині нині проживає від 2 до 5 млн. кримських татар. Тільки у 1870-х рр. політика царського уряду щодо татар була дещо пом'якшена. За переписом 1897, татари становили 34%, а у 1921 - 26% населення К. Впродовж 19 ст. царський уряд проводив політику колонізації К. за рахунок вихідців з інших країн. Так, до серед, століття сюди на постійне місце проживання переїхало понад 10 тис. німців, понад 15 тис. болгар, кількості родин італійців тощо. Водночас було виселено частину кримських вірмен та євреїв. Проте найбільш потужним був потік переселенців з України та Росії. У 1897 українці й росіяни становили 45%, німці - 5,8%, євреї - 5,3%, греки - 3,1%, караїми і болгары - по 1%.

Наприкінці 19 ст. розпочалося національне відродження кримських татар. Їхній лідер Ізмаїл Бей Газінірالی прагнув модернізувати кримськотатарське суспільство й інтегрувати його з іншими тюркськими народами Російської імперії. У результаті було утворено кримсько-татарську літературну мову та діяло бл. 350 шкіл. Однак, після поразки революції 1905 проросійська орієнтація І. Бей Газінірالی втратила популярність. Нове покоління кримсько-татарських лідерів утворило в 1909 партію «Ватан», яка виступила за політичну самостійність кримських татар. Після Революції 1917 в Росії в К. сформувалися основні 4 політичні течії: 1) російська, прихильників дальшого перебування К. в складі Росії; 2) кримсько-татарська, яка прагнула спочатку автономії, а згодом і повної незалежності; 3) українська, яка прагнула включити К. до складу України; 4) більшовицька. 25.3.1917 відбувся Перший Всекримський Мусульманський З'їзд, на якому було обрано мусульманський виконавчий комітет і його голову муфтія Чембіджана Чембеєва, що згодом став лідером кримськотатарського національного руху. У липні 1917 виникла політична партія Міллі Фірка, яка відстоювала інтереси кримських татар і виступала за утворення незалежної кримсько-татарської держави. Ця політична організація відіграла ключову роль у створенні й роботі кримсько-татарського парламенту - Курултаю. Засідаючи у Бахчисарай в грудні 1917 - січні 1918, вищий законодавчий орган ухвалив «Кримсько-татарські основні закони» та обрав національний уряд -Директорію, у складі 5 осіб на чолі з Чембеєвим (Челебі Чігановим). У листопаді 1917 у результаті виборів були утворені Кримські губернські збори, у складі яких домінували російські есери (Мілії Фірка одержала 31%). У грудні 1917 більшовики утворили Кримську Раду, основною опорою якої були севастопольські моряки, що в січні 1918 встановили свою владу над К. Однак вже в кінці 1917 влада в Криму перейшла до рук більшовиків, які проголосили у березні 1918 утворення республіки Тавриди.

Після утворення *Української Народної Республіки* К. до її складу, згідно з III Універсалом Центральної Ради, не було включено. Але у квітні 1918 українські війська під командуванням полковника П.Болбочана витіснили більшовиків з Криму і здобули Сімферополь та Бахчисарай. Проте під тиском німецького командування українські частини змушені були залишити К., що призвело до втрати Чорноморського флоту, на кораблях якого вже було піднято державні прапори УНР. Захопивши К., німці встановили тут окупаційний режим на чолі з генералом Кошем. формально цивільне управління п-вом було передано Кримському крайовому уряду, який очолював генерал С. Сулькевич. Кримський уряд вів ворожу політику щодо України, що спричинило митну війну. Параліч економіки п-ова, викликаний запровадженням гетьманським урядом блокади, примусив уряд С. Сулькевича піти на переговори з Києвом. У жовтні 1918 було укладено прелімінарну угоду, на підставі якої К. мав входити до складу України, діставши внутрішню автономію - власний парламент, територіальні військові формування та адміністрацію. Падіння влади гетьмана П. Скоропадського поклато край планам об'єднання К. з Україною. У листопаді 1918 закінчилася німецька окупація К., влада тут перейшла до рук уряду, на чолі якого був С. Крит. Його підтримували денікінці та війська країн *Антанти*, які висадилися на території п-ова. Проте вже у квітні 1919 тут знову встановився більшовицький режим і 6.5. К. було проголошено Соціалістичною Радянською Республікою, яка вже у червні того ж року була ліквідована денікінцями, 3 квітня 1920 К. став базою врангелівців. У листопаді 1920 К. втретє окупували більшовики, і 18.10.1921 В. Ленін підписав декрет про утворення «Автономної Кримської Радянської Соціалістичної Республіки як частини РСФРР в межах Кримського півострова». Державними мовами проголошувалися російська та кримсько-татарська.

У 1920-х рр. проводилася політика «татаризації» К. Під проводом кримсько-татарського націонал-комуніста Велі Ібрагімова у 1923-1928 розвинулася сітка культурно-освітніх установ. Кінець політиці «татаризації» був покладений масовими репресіями серед місцевої політичної та культурної еліти і депортації 35-40 тис. кримських татар. Тисячі татар загинули під час колективізації і голоду. В 1938 татарська мова була переведена насильно на кириличний алфавіт. Всі рештки автономії К. були ліквідовані.

В роки Другої світової війни 1939-45 К. з осені 1941 до травня 1944 був окупований німецько-фашистськими військами. В 1941 радянська влада депортувала 45-50 тис. німців. Після звільнення п-ова від гітлерівців за рішенням Москви 18-20.5.1944 більше 188 тис. татар у покарання за ніби то колаборацію з німецьким режимом були вивезені на спецпоселення до Казахстану та Середньої Азії. За різними оцінками, загинуло від 42,5 до 50% татар, вивезених під час депортації, та у перші роки життя на поселеннях. У червні 1944 з К. були депортовані 20 тис. місцевих греків, 20 тис. вірменів і 17 тис. болгар. Депортація була одним із засобів «детатаризації» К. (іншими засобами були знищення культурних та історичних пам'яток, заміна історичних назв місцевостей новими на зразок «Советский», «Первомайск», «Красногвардейск») та

заселення його вихідцями з Росії, Білорусії та України. За післявоєнний період чисельність населення у К. збільшилася майже у 10 разів.

30.6.1945 Кримську АРСР було ліквідовано, натомість створено звичайну область у складі РРФСР. 19.2.1954 Президія Верховної Ради СРСР на відзнаку 300-річчя «возз'єднання» України з Росією та враховуючи спільність економіки, територіальну близькість тісних господарських та культурних зв'язків між Кримською областю та Україною затвердила подання Президії Верховної Ради РРФСР та Президії Верховної Ради Української РСР про передачу Кримської області до складу України. Цим жестом центральне керівництво переклало на плечі українського народу частку моральної відповідальності за насильне виселення кримських татар та ін. народів К. Центральним моментом у передачі К. було визнання за Україною ролі надійного партнера Росії у зміцненні Радянського Союзу. У післявоєнні роки К. перетворився в улюблене місце відпочинку для партійної й державної еліти СРСР та країн соціалістичного блоку; сюди переселялися разом зі своїми сім'ями після виходу на пенсію колишні партійні, державні і військові діячі. Офіційна радянська історіографія витворила міф про К. як про місце російської військової слави, підкреслюючи досягнення російської зброї у Севастопольській битві 1854-55 та оборони Севастополя від німецьких військ у 1942. Натомість кримські татари зображувалися як відсталі народ скотарів і військових грабіжників, народ без власної історії, який співробітничав з ворогами слов'янських народів - Турецькою імперією і фашистською Німеччиною.

На відміну від інших депортованих народів СРСР, кримські татари до кінця існування радянської влади так і не були повністю реабілітовані. У 1956 їх було звільнено з-під адміністративного нагляду без права повернення на батьківщину. У 1960-х рр. оформився організований рух кримських татар. Він набирає як легальних (посилання петицій до радянських органів з вимогою дозволити повернутися до К.), так і нелегальних (діяльність молодіжних національних груп на чолі М. Джамільовим). У 1966-67 кримські татари організували демонстрації у Москві, у результаті яких голова КДБ Ю. Андропов у липні 1967 змушений був зустрітися з кримсько-татарськими лідерами. У вересні 1967 з кримських татар було знято звинувачення у співпраці з фашистською Німеччиною. В 1967 100 тис. кримських татар спробували повернутися до К., але там змогло поселитися лише 900 сімей. Решта внаслідок свідомих перешкод з боку державних і партійних органів змушені були повернутися на місця попереднього проживання. У 1970-80-х рр. опозиційний рух кримських татар встановив тісні зв'язки з українськими (П. Григоренком та ін.) та російськими (А.Сахаровим та ін.) дисидентами.

Згідно з даними перепису 1989, у СРСР нараховувалося 272 тис. (за неофіційними даними, 400-500 тис.) кримських татар. З них лише 28 тис. проживало у К. У 1987-89 відновився рух кримських татар за повернення до К. У 1989 виникла Організація кримського татарського руху. Її політичні вимоги: повернення на батьківщину; відновлення автономії К.; відродження історії та культури. У листопаді 1989 Верховна Рада СРСР засудила депортацію кримських татар і дозволила їхнє повернення. До вересня 1993 у К. повернулося 260 тис. чол. Наприкінці червня 1991 у Сімферополі було скликано другий (після 1917) курултай, який обрав уряд (меджліс) на чолі з М. Джамільовим. Курултай проголосив Декларацію національного суверенітету, прийняв державний прапор (на ньому зображено символ династії Гіреїв на голубому тлі) і державний гімн, відновив вживання латинського алфавіту. Рух кримських татар категорично виступає проти приєднання К. до Росії або його поділу між Україною і Росією. У відповідь на розгортання українського національного руху 1989-1990 та масове повернення кримських татар на батьківщину активізувався рух місцевого російськомовного населення К., яке нараховує бл. 1,6 млн. чол. та тягє до Москви. У січні 1991 місцева партійна і державна верхівка організувала референдум, під час якого 93% учасників висловилося за відновлення автономного статусу К. 12.2.1991 було відновлено Кримську АРСР у складі Української РСР.

Під час невдалого військового перевороту 19-21.8.1991 місцеві партійні і державні органи підтримали змовників. Хоча під час референдуму 1.12.1991 54% населення К. підтримало незалежність України, російськомовне населення прагне до повної або часткової ізоляції К. від Української держави. Утворений у серпні 1991 Республіканський рух К. на чолі з Ю. Мешковим виступає за приєднання К. до Росії. 5.5.1992 Верховна рада К. прийняла акт про незалежність Республіки К., однак це рішення було відмінено Верховною Радою України як незаконне. З літа 1992 місцеве російськомовне керівництво користувалося майже повною політичною автономією, чинячи свідомі перешкоди реалізації українських та кримсько-татарських національних вимог. Курултай та Верховна Рада К. діють як два альтернативні законодавчі органи. У жовтні 1992 на поселення кримських татар в Алушті були вчинені збройні напади, які привели до нової ескалації напруги у міжнаціональних стосунках. 600 тис. українського населення К., значною мірою зрусифіковане й політичне розрізнене (найбільше політичне об'єднання - Український громадянський конгрес К.), не відіграє значної ролі у розвитку політичної ситуації. У січні 1994 Ю. Мешков у результаті виборчої кампанії, яка супроводжувалася серією політичних вбивств, став президентом Республіки К. Радикалізація політичного руху російськомовного населення підважувала політичний компроміс, укладений з кримськими татарами у жовтні 1993. Розкол всередині російськомовної політичної еліти (між прихильниками президента та прихильниками Верховної Ради) та її відверто антагоністична позиція у відношенні до українських органів влади загрожувала політичною нестабільністю як в К., так і в усій Україні та загостренням українсько-російських міждержавних відносин. Враховуючи ці обставини, Верховна Рада України 17.3.1995 відмінила дію Конституції кримської автономії і ліквідувала інститут президенства у К.

Я. Грицак, Р. Шуст (Львів)

КРИМСЬКА ГРУПА АРМІЇ УНР - група військ Армії УНР. Сформована у квітні 1918 з частин Запорізького Корпусу, відповідно до наказу військового міністра УНР О. Жуковського від 10.4.1918. Командуючим групи призначено полк. П. Болбочана. Перед К.г. було поставлено завдання звільнити Крим від більшовицьких військ і оволодіти базами Чорноморського військового флоту. До складу К. г. входили Другий Запорізький піхотний полк, Перший Запорізький ім. кошового К. Гордієнка полк кінних гайдамаків, Запорізький Кінногірський гарматний дивізіон (ком. полк. О.Алмазів), інженерний курінь, чотири артилерійські батареї, автопанцерний дивізіон і два бронепоезди. Більшовицьке командування намагалося утримати Крим, спираючись на глибоко ешелоновану оборону, 11.3.1918 війська К.г. розпочали наступ з р-ну Харкова. Після розгрому більшовицьких частин під Лозовою українські війська зайняли 13.4. станцію Сінельніково і 14.4. після короткого бою спільно з Легіоном Січових Стрільців під командуванням В. Габсбурга - Олександрівськ (тепер - Запоріжжя). 18.4. передові частини К.г. вже вели кровопролитні бої за Мелітополь і незабаром оволоділи містом. У ніч з 21 на 22.4. частини Другого Запорізького полку прорвали лінію сивашських укріплень та вийшли в тил більшовицьким військам. Переборюючи запеклий опір ворога, українські війська 22.4. визволили Джанкой. 24.4. Перший Запорізький полк Гордієнківський полк під командуванням ген.В.Петріва визволив Сімферополь і того ж дня при підтримці татарських добровольців - Бахчисарай. Проте, дальший наступ українських частин у Криму під тиском німецького командування було зупинено. Завершення звільнення Криму від більшовиків провели німецькі війська, командування яких розраховувало захопити Чорноморський флот (див. *Чорноморський Військовий Флот*). У травні 1918 український уряд, виконуючи умови *Берестейського миру 1918*, видав наказ про виведення підрозділів Армії УНР з Кримського п-ова в р-н Мелітополя.

КРИМСЬКЕ ХАНСТВО - кримсько-татарська держава, що існувала у 1449-1783 на землях Кримського п-ова, пониззя Дніпра, Приазов'я та Прикубання, Усередині 13 ст. ця територія була захоплена монголо-татарами і увійшла до складу *Золотої Орди*. Внаслідок тривалих міжусобиць, підтримки Польщі та Литви ханові Хаджі-Гірею у 1449 вдалося відірватися від Золотої Орди і створити незалежну державу - К. х. Столицею його стало місто Бахчисарай. Управляли державою представники династії Гіреїв. У 1478 хан *Менлі-Гірей* визнав себе васалом турецького султана. У найбільших фортецях (Кафа, Гезлев, Єнікале, Перекоп та ін.) були розміщені турецькі залоги. Державною релігією К.х. був іслам. Важливою політичною силою в К.х. було мусульманське духовенство на чолі з муфтієм, який вважався за значенням другою особою після хана. Певну роль у державному управлінні відігравала рада, до складу якої входили брати хана та найбільш знатні беї.

У другій пол. 15 ст. кримські хани розпочали здійснювати грабінницькі походи на українські землі. Перший такий великий похід відбувся у 1482 внаслідок якого було зруйновано значну кількість міст Правобережної України, включаючи Київ. Під час набігів татари захоплювали багато полонених, яких згодом продавали на невольницьких ринках Криму, або перетворювали на рабів. Намагаючись уникнути спустошення українських земель, які входили до складу Речі Посполитої, королівський уряд намагався припинити напади татарських орд шляхом сплати данини. Але це не приносило очікуваних результатів. Так, лише впродовж другої пол. 15 -першої пол. 16 ст. відбулося близько 100 татарських набігів на Україну, під час яких татарські загони інколи добиралися аж під Перемишль. Головним оборонцем українського народу від татаро-турецької агресії стало українське козацтво, яке у 16 ст. оформилося як серйозна військово-політична сила. Козаки не тільки вели оборонну боротьбу, але й самі нерідко здійснювали сухопутні і морські походи до Криму та Туреччини. Особливо успішними були походи гетьманів та кошових отаманів Запорізької Січі П. *Сагайдачного*, М. *Дорошенка* та І.Сірка. В роки національно-визвольної війни українського народу середини 17 ст. Б. Хмельницький уклав воєнно-політичний союз з кримським ханом *Іслам-Гіреєм III*, який неодноразово порушував укладену угоду (особливо це проявилось під час *Берестецької битви 1651*).

З другої пол. 17 ст. починається занепад К.х. Остаточна доля кримсько-татарської держави вирішилася внаслідок російсько-турецької війни 1768-74. За *Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774* К.х. було проголошено незалежним від Туреччини. Фактично воно підпало під контроль Росії. У 1783 уряд *Катерини II* змусив останнього хана Шагін-Гірея зректися влади і виїхати з країни. К.х. перестало існувати як незалежна держава, а його територія була включена до складу *Російської імперії*.

КРИМСЬКИЙ АГАТАНГЕЛ ЮХИМОВИЧ [літ. псевд. А. Хванько; 3(15).1. 1871 - 25.1.1942] -визначний український вчений, письменник, сходовознавець, історик української мови і літератури, дійсний член УАН (з 1917) та НТШ (1903). Н. у м. Володимирі-Волинську (тепер Волинська збл.). Деякий час навчався у гімназіях Острога і Києва. В 1885 вступив до *Колегії Павла Галагана* у Києві, де значний вплив на формування його мав П. *Житецький*. Після закінчення колегії (1884) К. добре володів німецькою, французькою, польською, грецькою, італійською і турецькою мовами. В 1892-96 - навчався у Лазаревському ін-ті східних мов у Москві, а з 1896 - на історико-філологічному факультеті Московського ун-ту. К. брав активну участь в українському національному житті кін. 19 ст., вів переписку з відомими діячами української культури - О. *Огоновським*, Б. *Грінченком*, І. *Франком* та ін. У цей період своєї діяльності К. вів наукову полеміку з Соболевським, який пропагував гіпотезу М.Погодіна про те, що давні кияни були росіянами, які тільки в період татаро-монгольської навали відійшли на північ. У І 896-98 перебував у науковому відрядженні в Сирії і Лівані. В 1898-1918 К. викладав арабську, перську, турецьку мови та історію країн мусульманського Сходу в Лазаревському інституті східних мов (з 1900 - професор), Після встановлення в 1917 української

державності К. вирішив повернутися на батьківщину. У 1918 став професором Київського унту (до 1941, з перервами). В червні-листопаді 1918 К. разом з В. Вернадським, М. Василенком та ін. був одним з організаторів *Української Академії Наук*, і до 1918-її незмінний секретар та голова історико-філологічного відділу (до 1929). Протягом 1921-29 К. очолював Інститут сходознавства ім. О. Потебні в Києві. В травні 1928 після чергового переобрання К. секретарем УАН більшовицький уряд не затвердив його на цю посаду, а незабаром були ліквідовані і всі установи, які очолював вчений. В 1930-і рр. К. був практично усунений від науково-викладацької роботи в академічних установах України. 20.7.1941К. було заарештовано співробітниками НКВС, звинувачено в антирадянській націоналістичній діяльності і ув'язнено в одній із тюрем НКВС в Кустанаї (тепер Казахстан). Помер (за ін. дан., був закатований) 25.1.1942, К. -автор численних праць з історії та культури арабських країн, Ірану, Туреччини та ін., семітології, історії, ісламу («Історія мусульманства», 1904-12; «Історія арабів і арабської літератури», 1911-12; «Історія Персії та її письменства», 1923; «Історія Туреччини та її письменства», 4 тт., 1924-27). Окремі історико-літературні монографії К. присвячені «Хамасі» АбуТаммана, Абану Ліхкі, Хафізу, П. Алеппському. Велику увагу приділяв дослідженню історії української мови і літератури, фольклору, етнографії. К. - автор праць: «Українська граматики» (2 тт., 1907-08), «Нариси з історії української мови» (1922, у співавторстві з О. Шахматовим), редактор першого тому «Академічного словника» (1924). Як письменник К. відомий поетичними творами на східні теми, що увійшли до збірки «Пальмове гілля» (3 тт., 1901, 1908, 1922), оповіданнями (зб. «Повістки й ескізи з українського життя», 1895 і «Бейрутські оповідання» 1906 та романом - «Андрій Лагоський» (1905, повністю опублікований в 1972). К. належать численні художні переклади Антари, Омара Хайяма, Сааді Хафіза, Міхрі-Хітум, фірдоусі та багатьох ін., у т.ч. західноєвропейських поетів.

КРИМСЬКІ ПОХОДИ 1687 І 1689 - спільні воєнні походи московського і українського війська проти Кримського ханства. Після укладення «Вічного миру» 1686 з Польщею, Московське царство вступило в коаліцію держав - «Священну лігу» (Австрія, Венеція і Річ Посполита), які боролися проти Османської імперії та її союзника Кримського ханства. 5.9.1686 було оголошено про підготовку до війни. В травні 1687 московська армія (60 тис. чол.) під командуванням В. Голіцина українські війська (50 тис. чол.) на чолі з гетьманом І. Самойловичем вирушили в похід на Крим. Після переходу в серед, серпня українсько-московськими військами р. Кінські Води (тепер р. Конка, притока Дніпра), кримські татари, щоб пинити наступ, підпалили степ. 17.6.1687 у зв'язку з нестачею провіанту і корму для коней, не дійшовши 200 км до Криму, В. Голіцин віддав наказ повернутися назад. Всю вину за невдалий похід московське командування переклало на гетьмана І. Самойловича, якого було скинуто з гетьманства і на його місце обрано І. Мазепу. Ранньою весною 1689 розпочався другий кримський похід московської армії та українських козаків (40 тис. чол.) під командуванням В. Голіцина та І. Мазепи. Після запеклого бою з загонами кримських татар в урочищі Зелена Долина об'єднані армії продовжили наступ і 20.5. підійшли до Перекопу. Однак В. Голіцин не наважився штурмувати добре укріплене місто. 21.5. московське командування прийняло рішення припинити похід і повернутися у Лівобережну Україну. Участь козацьких військ у К.п. і воєнних діях у Криму в 1736-38, повне забезпечення українськими селянами потреб московської армії у провіанті, фуражі й конях, відіграло вирішальну роль в оволодінні Російською імперією Українським Причорномор'ям, а згодом і Кримом.

КРИМСЬКІ ПОХОДИ 1736-38 - спільні воєнні походи російських і українських військ проти Кримського ханства під час австро-російсько-турецької війни 1735-39. У травні 1736 російсько-українська армія під командуванням Б. Мініха та наказного гетьмана Я. Лизогуба 20(31).5.1736 штурмом здобула Перекоп, 5(16).6. -Козлов (Євпаторію), 17(28).6. - Бахчисарай. Під час здобуття Козлова був смертельно поранений миргородський полковник П. Апостол (див. *Апостоли*). Через велику спеку, нестачу води і провіанту, а також сильну епідеміюхолери, об'єднані війська відступили до Лівобережної України. В 1736 з фортеці Азов (зайнятий Донською армією в червні 1736) розпочався новий похід. Напоч. червня 1736 російсько-українські війська під командування П. Лаосі форсували Сиваш, а 14.7. розбили загоны кримського хана і зайняли Карасубазар. Проте віддаленість баз постачання змусили командування припинити військові дії і віддати наказ відступати назад. Черговий похід російсько-української армії на Крим у червні-липні 1738 завершився невдачею. Участь у цьому поході брав визначний український козацький літописець Г. Граб'янка, який був тяжко поранений в одному з боїв і невдовзі помер.

КРИП'ЯКЕВИЧ ІВАН ПЕТРОВИЧ (25.6.1886 -21.4.1967) - визначний український історик, дійсний член НТШ (з 1911), академік АН УРСР (з 1958). Н. у м. Львові у сім'ї священика. В 1904-09 навчався на філософському ф-ті Львівського ун-ту. В студентські роки брав активну участь в боротьбі за український університет, займався культурно-освітньою діяльністю, в 1908 організував «Просвітній кружок», тісно співпрацював з «Просвітою». Наукову діяльність розпочав під керівництвом М. Грушевського, став одним з найвидатніших його учнів. З 1905 почав друкувати свої наукові статті у періодичному виданні *Наукового Товариства ім. Т. Шевченка* - «Записки НТШ» (з 1934 - редактор). У 1911 захистив докторську дисертацію та тему «Козаччина і Баторієві вольності», і незабаром був обраний дійсним членом НТШ. Викладав історію в *Академічній гімназії* у Львові (1912-14), згодом - в гімназіях Рогатина і Жовкви. Багато співпрацював в українських періодичних виданнях, що видавалися в *Західній Україні* - «Письма з Просвіти», «Молода Україна», «Літературно-Науковий Вісник» та багатьох ін., редагував журнал «Дзвіночок» (1911-14) та «Ілюстрована Україна» (1913-14). У 1918-19-приват-доцент Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету. В міжвоєнний період плідно займався науково-педагогічною роботою. У 1921-24 -професор Львівського (таємного)

Українського Університету (секретар сенату ун-ту), в 1934-39 викладав історію України в Богословській Академії у Львові, тісно співпрацював з Науковим Товариством ім. Т. Шевченка (з 1920 був секретарем історичної секції, 1924 редагував «Записки НТШ», з 1934 - голова історичної секції). В 1920-30-х рр. К. вів широку національно-громадську роботу. В 1921-22 працював у Комітеті охорони військових могил, який займався пошуком і впорядкуванням українських стрілецьких могил в Галичині, в 1923-25 брав участь у роботі туристично-краєзнавчого товариства «Плай», співпрацював з ж-лом «Політика» (1925-26). З жовтня 1939 К. - завідувачий кафедрою історії України, професор (з 1941) Львівського ун-ту. В роки гітлерівської окупації працював редактором наукових видань Українського видавництва у Львові. У повоєнний час був звинувачений в «українському буржуазному націоналізмі» і зазнав переслідувань. У 1946 К. разом з частиною львівських науковців депортований до Києва. Деякий час займав посаду старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР. У травні 1948 К. дістав можливість повернутися до Львова. В 1951 очолив відділ Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, в 1953-62 - директор цього інституту. Помер і похований у Львові. Найважливіші історичні праці К. присвячені періоду козаччини і Хмельниччини - «Матеріали до історії української козаччини» (1914), «Студії наддержавою Б. Хмельницького» (1925-31), «Богдан Хмельницький» (1954) та ін. К. - автор багатьох праць з історіографії («Українська історіографія»; 1923), археології, сфрагістики, історії культури («Історія української культури»; 1937), численних науково-популярних нарисів з історії України («Велика історія України»; 1935), «Історія українського війська» (1936, співавтор) та підручників «Оповідання з історії України», «Коротка історія України для початкових шкіл» (1918), «Огляд історії України» репетиторій для вищих клас середніх шкіл та вчительських курсів» (1919) та ін.

КРИЧЕВСЬКИЙ СТАНІСЛАВ-МИХАЙЛО [р. н. невід. - п. 21(31).7. (за ін. дан., 22.7.(1.8); 24.7(3.8).1649] - український військовий діяч, полковник чигиринський (1643-48) і київський (1648-49), один з найближчих сподвижників *Б.Хмельницького*. Походив із старого українського шляхетського роду на Берестейщині. Здобув добру освіту. Володів польською, німецькою, французькою та латинською мовами. Служив у польському коронному війську. В 1627 під час польсько-шведської війни очолював гусарську корогву. З 1643 - чигиринський полковник реєстрового козацтва, де сотником був Б. Хмельницький. У січні 1644 спільно з польськими військами розбив татарську орду під Охматовом. У жовтні 1647 взяв на поруки Б. Хмельницького, врятувавши його від розправи, яку готував над ним коронний хорунжий О. Конєцпольський. У травні 1648 під час Жовтоводської битви 1648 К. потрапив у татарський полон. Викуплений Б.Хмельницьким за 12 тис. злотих, приєднався до української армії. В 1648 призначений київським полковником. За дорученням Б. Хмельницького вів переговори з кримським ханом про можливість спільної боротьби проти Речі Посполитої. Влітку 1648 разом з полками М. Кривоноса та І. Ганжі боровся проти польських загарбників на Поділлі. Учасник *Пилявської битви 1648*, походу української армії в Галичину і облоги Замостя. В червні 1649 К., очоливши авангард української армії, змусив польські війська під командуванням С. Лянцкоронського відступити з-під Меджибожа, а на поч. липня 1649 брав участь у розгромі загонів Я. Вишневецького під Констянтиновом. У липні 1649 призначений наказним гетьманом 20-тисячної української армії, яка за дорученням Б. Хмельницького мала обороняти північні кордони України від нападу польсько-литовських військ під командуванням Я. Радзивілла. 21(31).7.1649 козацькі полки під командуванням К. були розбиті в бою під Лоєвим (тепер Белорусь) К. У ході бою був тяжко поранений і потрапив у полон. Відмовившись видати ворогові воєнні плани українського командування, заподіяв собі смерть.

КРІПОСНЕ ПРАВО - система правових норм, що встановлювали залежність селянина від феодала і право останнього на селянина-кріпака як на неповну власність. Покріпачення селян відбувалося поступово у тісному зв'язку з розвитком великого землеволодіння. Першими кріпаками були в Київській державі «посаджені на землю» *холопи*. «Руська Правда» законодавчо визначила їхнє безправне становище, як і становище кабальних людей (закупів, ізгоїв, рядовичів та ін.), що ставали кріпаками. Із загарбанням українських земель Литвою і Польщею процес закріпачення селян посилювався. Литовські великі князі і польські королі видавали жалувані грамоти феодалам на володіння землею і покріпачення селян. До кін. 16 ст. в Україні було покріпачено до 20% селянства. Ряд законодавчих актів (наприклад, Віслицько-Пйонтркувський статут 1368 для Галичини, що обмежив право переходу селян; Литовські статuti) встановлювали особисту залежність селян від феодалів. На українських землях у складі Великого князівства Литовського закріпачення селян розпочалося з 1447. Вважалися кріпаками і підсусідки (зубожілі селяни, які не мали власного господарства і жили в чужих дворах, «у сусідах»), загородники (збіднілі селяни, яким дозволялося освоювати цілині землі за межами орних полів), які прожили на панській землі 10 років і не повернули боргу. В 1543 всякі переходи селян від одного до іншого поміщика було заборонено. Невпинно зростала панщина (примусова дарова праця кріпосного селянина в господарстві поміщика), данина (курми, яйцями, коров'ячим маслом) і чинш (регулярний оброк грошима). «Устава на волоки» 1557 посилювала закріпачення селянства, значно збільшила державні податки, зобов'язала селян 2-3 дні на тиждень працювати на землі феодалів.

Після об'єднання Литви з Польщею за *Люблінською унією 1569* українське селянство було остаточно закріпачене артикулом короля Генріха Валуа 1573 і Литовським статутом 1588. Козацькі повстання кін. 16-першої пол. 17 ст. та національно-визвольна війна 1648-1657 під проводом Б.Хмельницького значно ослабили феодально-кріпосницьку систему в Україні, але не знищили її. Маєтки вигнаних польських магнатів, шляхти і католицької церкви перейшли в розпорядження «Скарбу Війська Запорізького», колишніх

кріпаків було перетворено на посполитих (звичайних) селян. Козацька старшина протягом другої пол. 17 - першої пол. 18 ст. зосередила в своїх руках величезні земельні володіння, заселені залежними від неї посполитими селянами. На вимогу старшини гетьман К. Розумовський в 1760 видав універсал (підтверджений 1763 царським урядом), який заборонив селянам переселятися на нові місця без письмового дозволу землевласника. На українських землях, які перебували в складі Російської імперії, К. п. було остаточно оформлене указом *Катерини II* (1783), за яким селян Лівобережної та Слобідської України було повністю позбавлено права переходу і на них поширено загальноросійські закони. Поміщик міг продати кріпака, обміняти на будь-яке майно, розлучити чоловіка з жінкою і батьків з дітьми.

У Галичині, на Буковині і Закарпатті, які перебували у склад Австрії також невпинно зростала панщина. Лише в 1836 видано закон, що встановлював розміри панщини, скасовував деякі другорядні повинності і забороняв поміщикам бити селян. *Революція 1848-49 в Австрійській імперії* змусила віденський уряд скасувати панщинні та ін. феодальні повинності по всій імперії, у т. ч. і на західноукраїнських землях. На східноукраїнських землях, що перебували у складі Російської імперії, К.п. скасувала селянська реформа 1861.

В. Кульчицький (Львів).

КРОМЕР МАРТИН (1512 - 23.3.1589) - польський хроніст. Н. в міщанській сім'ї. Навчався у Краківському і Болонському університетах. З 1579 - єпископ. Був секретарем польського короля *Сигізмунда II Августа*. Учасник дипломатичних місій. Автор історичної хроніки Польщі з найдавніших часів до 1505 (перше видання 1555), в якій подано відомості з історії України, та праці «Польща» (1575), що містить географічні та етнографічні дані про Україну. Праці К. використовували українські літописці 17 - поч. 18 ст.

Ф. Стеблій (Львів).

КРОНА (корона) - основна грошова одиниця Австро-Угорської імперії запроваджена в обіг у 1892. Золотий вміст К. становив 0,30488 г. К. ділилась на 100 гелерів. В обігу перебували золоті монети номінальною вартістю 100, 20 та 10 К., срібні монети - 5, 2, і К., розмінна монета з нікелю - 20 та 10 гелерів і з бронзи - 2 та 1 гелер. Попередні монети (австрійської валюти) прирівнювались по курсу до нових у такому співвідношенні: 1 гульден (флорин) = 2 К., 1 крейцер = 2 гелерам. Монети старих емісій перебували в обігу до 1899. Випускались також банкноти кронувої валюти номінальною вартістю 1000, 100, 50, 20, 10, 2, і К. З 1901 вони вільно обмінювались на золото. В роки Першої світової війни 1914-18 обмін було припинено. На західноукраїнських землях грошові знаки австро-угорських емісій перебували в обігу до 1920, коли їх було замінено польськими марками.

КРУТИ - залізнична станція між Бахмачем і Ніжином, біля якої 17(30).1.1918 (надумку деяких дослідників - 16(29).1.1918) відбувся бій сотні Першої Військової школи ім. Б. Хмельницького та сотні Помічного Студенського Куреня проти наступаючих на Київ більшовицьких військ під командуванням П. Єгорова. В кін. грудня 1917 уряд радянської Росії розпочав відкриту агресію проти *Української Народної Республіки*. У січні 1918 декількох напрямків до Києва рвалися три більшовицькі армійські групи під загальним командуванням М. Муравйова (див. *Українсько-більшовицька війна 1917-21*). 14(27).1.1918 на українсько-більшовицький фронт в р-н Бахмача виїхав Помічний Студентський курінь на чолі з сотником Омельченком, сформований з студентів-добровольців Українського Народного Університету та Київського Університету ім. св. Володимира, учнів старших класів Української Кирило-Мефодіївської гімназії. 29.1.1917 бійці Студентського Куреня, учні Військової школи і невеликий відділ Вільного Козацтва (всього бл. 300 чол.) зайняли оборону обабіч залізничного полотна поблизу станції К. (у напрямі до станції Пліски). Вранці 17(30). 1.1918 більшовицькі війська (6 тис.чол.), які склалися з петроградських і московських червоногвардійців та матросів Балтійського флоту, розпочали наступ. Протягом 5 годин українські підрозділи стримували атаки ворога. Проте незабаром, скориставшись кількаразовою перевагою в чисельності, наступаючі зім'яли оборону і почали оточувати українські частини. Розуміючи безвихідність ового становища та небажаючи здаватися в полон ворогові, бійці Студентського Куреня пішли в багнетну атаку і були майже всі знищені. 27 студентів і гімназистів (серед них -Божко-Божинський, М. Лизогуб, О. Попович, В.Шульгин, П. Кольченко, М. Ганкевич, Тарнавський, Соколовський та ін.) були захоплені в полон. Перед стратою гімназист Пипський почав співати гімн «Ще не вмерла Україна», який підхопили всі засуджені на смерть. Після розстрілу більшовики не дозволили місцевим селянам поховати тіла загиблих. Декілька бійців, яким вдалося врятуватись, вночі розібрали залізничну колію і все-таки на кілька днів затримали наступ червоної гвардії. Після звільнення території України від більшовиків, за розпорядженням українського уряду, 19.3.1918 у Києві відбувся урочистий п'єхорон 28 полеглих у бою під Кругами. Під час Служби Божої і на могилі співав студентський хор під керівництвом *О.Кошиця*. Траурну промову виголосив М. Грушевський. Загиблих було поховано з військовими почестями на Аскольдовій горі у Києві. В радянський час могили полеглих під К. було зруйновано. Сьогодні на місці останнього бою українських студентів під К. і на могилі героїв встановлено пам'ятні знаки.

КРУТНЕВИЧ ГАВРИЛО (рр. н. і см. невід.) -український козацький гетьман (1602-03, з перервами). Суперничав за гетьманську булаву з С. Кішкою. В 1601-02 К. у складі козацького війська під проводом С. Кішки брав участь у польсько-шведській війні, яку вів *Сигізмунд III Ваза* за шведський престол. Після загибелі С. Кішки в бою під Фелліном був втретє обраний гетьманом.

КРУШЕЛЬНИЦЬКА СОЛОМІЯ (23.9.1872 -16.11.1952) -видатна українська співачка (лірико-драматичне сопрано), педагог. Н. у Білявинцях (тепер с. Бучацького р-ну Тернопільської обл.). У 1893 закінчила Львівську консерваторію (клас співу В. Висоцького). У 1893 вперше виступила на оперній сцені Львова в опері «Фаворитка» Г. Доницетті. В 1893-96 вдосконалювала вокальну майстерність у проф. Ф. Креспі у Мілані (Італія) та в 1895 вивчала партії в операх Р. Вагнера у Відні. Володіла винятковими природними вокальними і сценічними даними, опанувала школу бельканто. З величезним успіхом співала на оперних сценах провідних театрів світу, зокрема, у Львові (разом з О. Мишугою), Одесі (1896-97), Варшаві (1898-1902), Петербурзі (1901-02), Парижі («Гранд-опера», 1902), Неаполі (1903-04), Каїрі (1904), Александрії (1904), Римі (1904-05), Мілані («Ла Скала, 1898, 1904, 1907, 1909, 1915), Буенос-Айресі (1906, 1908, 1910-13) та ін. Виконала бл. 60 партій в операх «Запорожець за Дунаєм» (П. Гулака-Артемівського), «Аїда», «Трубадур», «Отелло» (всі - Дж. Верді), «Тоска» (Дж. Пуччіні), «Лоенгрін», «Тангейзер», «Загибель богів», «Зіґфрід», «Трістан та Ізольда» (всі - Р. Вагнера), «Соломея» та «Електри» (Р. Штрауса), «Євгеній Онеґін» і «Пікова дама» (П. Чайковського) та ін. Вершиною вокальної майстерності К. стало виконання партії Мадам Баттерфляй в однойменній опері Дж. Пуччіні. Пропагувала за кордоном українські народні пісні та твори українських композиторів (М. Лисенка, Д. Січинського, О. Нижанківського, А. Вахнянина). Майже щороку протягом 1894-1923 К. спільно з О. Мишугою та М. Менцинським виступала з концертами, присвяченими вшануванню пам'яті Т. Шевченка, у містах Галичини і Буковини. Підтримувала тісні дружні зв'язки з В. Стефаніком, М. Лисенком (присвятив К. три романси), О. Кобилянського, Н. Кобринською, Е. Карузо, Дж. Печініні, Р. Леонкавалло, Тіта Руффо, М. Батістіні, А. Тосканіні, ф. Шаляпінім, листувалася з І. Франком, М. Павликом та ін. визначними діячами української культури. В 1939 К. повернулася в Україну. Викладала вокал у Львівській консерваторії (з 1946 - професор). Померла у Львові. Похована на Личаківському кладовищі.

О. Рибак (Львів).

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ АНТІН (4.8.1878 -23.10.1937) - відомий український письменник, громадсько-політичний діяч і педагог. Н. у м. Ланцуг (тепер Жешувське воєводство, Польща). Навчався в Перемишльській гімназії. Вищу освіту здобув на філософському ф-ті Львівського ун-ту. К. займався педагогічною діяльністю у Станіславові, Коломиї, Стрию, де працював вчителем та директором гімназій. Був особисто знайомий з І. Франком, М. Павликом, Н. Навроцьким, М. Терлецьким, К. Студинським. К. - один з відомих діячів культурно-освітнього руху в Галичині в кін. 19 - на поч. 20 ст. Брав активну участь у заснуванні осередків «Просвіти» та спортивно-молодіжних філій «Січей» і «Соколів», виступив ініціатором створення педагогічного товариства «Учительська Громада». В 1900-02 К. був одним з членів групи української молоді, яка гуртувалася навколо журналу «Молода Україна». Належав до провідних членів Української Радикальної Партії в Галичині. В 1918-19 входив до складу Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР. З квітня 1919 К. очолював Міністерство освіти УНР в уряді Б. Мартоса. В жовтні 1919 К. був змушений емігрувати. Жив у Відні, займався, в основному, літературною діяльністю. В 1924 повернувся в Галичину. В 1929-33 редагував журнали радянофільського напрямку «Нові Шляхи» (1929-32) і «Критика» (1933). З часу свого перебування в Західній Україні зазнавав постійних переслідувань з боку польських окупаційних властей. У травні 1934 К. на запрошення уряду УСРР переїхав разом із сім'єю на постійне місце проживання до Харкова. В листопаді 1934 К. разом з синами Тарасом та Іваном було заарештовано. На судовому процесі (13-15.12.1934) Тарас та Іван К. разом з відомими письменниками Г. Косинкою, Д. Фальківським, О. Влизьком звинувачені у керівництві підпільною націоналістичною організацією, зв'язках з Організацією Українських Націоналістів, були засуджені до смертної кари і 17.12. розстріляні. К. після перегляду його справи в березні 1935 був засланий на 10 років на Соловки. 23.10.1937 трійкою УНКВС по Ленінградській обл. К. був винесений смертний вирок, який був в той же день виконаний. Посмертно реабілітований у жовтні 1957. Інші члени родини К. також були заарештовані та загинули в концтаборах (дружина Марія, дочка Володимира, сини Богдан і Остап).

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ ІВАН (12.11.1905 -17.12.1934) - відомий український поет, літературний критик. Син А. Крушельницького. Н. у Рогатині (тепер Івано-Франківська обл.). Після закінчення в 1927 Віденського ун-ту, деякий час працював у Стрию. З 1929 допомагав батькові видавати у Львові радянофільський журнал «Нові Шляхи» (виходив у 1929-32). Літературну діяльність розпочав у серед. 1920-х рр. У 1931 видав «Альманах нового мистецтва», що об'єднував митців-новаторів. У 1932 виїхав на лікування до СРСР. Декілька місяців провів у Сухумі, згодом переїхав до Харкова. Деякий час працював в Інституті історії матеріальної культури ВУАН. У 1933 заарештований і звинувачений в підготовці терористичних акцій проти керівників радянської влади. 13-15.12.1934 виїздна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР К. разом з братом Тарасом, Г. Косинкою, Д. Фальківським, О. Влизьком, Ю. Бачинським та ін. були засуджені до смертної кари і страчені (розстріляні). Реабілітований у січні 1958. Автор поетичних збірок: «Весняна пісня» (1924), «Юний спокій» (1929), «Бурі і вікна» (1930), драматичних поем «Спір за мадонну Сільвію» (1930) і «На Скелях» (1931).

КУБАЛЯ ЛЮДОВІК (9.9.1838 - 30.9.1918) -польський історик, дослідник середньовічної історії, Н. ус. Кам'яниці Лімановецького повіту. Навчався у гімназії в Новому Санчу (Польща), а також у Краківській гімназії св. Анни. В 1857 записався на юридичний ф-тет Ягеллонського ун-ту у Кракові. Наступного року перевівся на філософський ф-тет Віденського ун-ту, який закінчив у 1861. Викладав історію в Ягеллонському ун-ті. Був членом Краківського Таємного Комітету, організував багато політичних акцій, спрямованих проти австрійської влади та брав участь у підготовці повстання у Західній Галичині. У грудні 1863 заарештований і

засуджений на 5 років, однак через рік амністований. Після звільнення працював у Ягеллонському ун-ті, де 1867 захистив докторську дисертацію «Stanislaw Orzechowski, gzez historyczno-literacka». В 1868 переїхав до Львова. Викладав у Третій гімназії ім. Франца-Йосифа, пізніше - у Золочівській гімназії (1874-75), згодом - знову повернувся до Львова, з 1883 до кінця життя завідував бібліотекою Павліковських у Львові. Того ж року був обраний членом-кор. Академії Наук у Кракові, а з 1901 - дійсним членом. У 1891 намагався отримати кафедру при Львівському ун-ті, але невдало. Невдовзі К. було надано титул *honoris causa* цього університету. На засіданні Історико-Філософської секції *Наукового Товариства* ім. Г. Шевченка у Львові 25.2.1914 вченого обрали дійсним членом. Помер у Львові. Праці К. переважно стосувалися часів правління королів *Володислава IV Вази* і *Яна II Казимира*. Збірка статей «Szkice historyczne» вийшла у Львові в 1880, згодом з'явилася монографія «Jerzy Ossoliski» (1883). Особливу увагу дослідника привернули Північні війни Речі Посполитої в другій пол. 1650-х рр. Цій темі було присвячено чотири великих праці: «Wojna moskiewska г. 1654-1655» (Варшава, 1910), «Wojna szwecka od f.1655 do Г.1656» (Львів, без року), «Woina brandeburska i najazd Rakoszego w Г.1656 i 1657» (Львів, 1917) та «Wojna Dunskie i pokoj Oliwski, 1657-1660» (Львів, 1922).

Я. Федорук (Львів).

КУБІЙОВИЧ ВОЛОДИМИР (23.9.1900 -2.11.1985) - визначний український громадсько-політичний діяч, географ і демограф, дійсний член *Наукового Товариства ім. Т. Шевченка* (з 1931). Н. у Новому Санчі (тепер Польща) в українсько-польській родині. З 1918 навчався в Ягеллонському ун-ті у Кракові (перервані війною студії продовжив у 1919-23). Під час українсько-польської війни 1918-19 служив в артилерії *Української Галицької Армії*. В 1928-39 - доцент Краківського у-ту. Виступав на Міжнародних конгресах у Празі (1932), Варшаві (1934) та Болгарії (1936). Вів наукову дискусію (з часом набрала політичного забарвлення) з відомими польськими професорами Ю. Смоленським і Я. Ромерем, яких звинуватив у фальсифікації статистичних даних в їх дослідженнях. Займався вивченням українських етнічних земель у складі Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії. У своїх дослідженнях послідовно відстоював геополітичні інтереси України, за що в 1939 був звільнений з ун-ту. З 1940 - професор *Українського Вільного Університету*. Активний учасник українського національно-визвольного руху. В серед. квітня 1940 очолив Український Центральний Комітет у Кракові, який координував діяльність українських громадсько-культурних організацій у *Генеральній Губернії*. У квітні 1943 став одним з ініціаторів створення і головою Військової Управи (ВУ) у Львові, яка здійснила організаційні заходи по формуванню першої Української Дивізії Української Національної Армії (див. *Дивізія «Галичина»*). В 1944-45 К., будучи провідним членом Українського Національного Комітету, докладав багато зусиль по організації частин Української Національної Армії. У 1944 К. звернувся із закликом припинити українсько-польське збройне протистояння. В роки Другої світової війни 1939-45 допоміг уникнути арешту гітлерівськими спецслужбами бл. 300 особам (в більшості, євреям). З 1945 жив в еміграції у Німеччині і Франції, де займався, в основному, науковою діяльністю. В 1947-51 - генеральний секретар НТШ за кордоном, а з 1952 - голова НТШ у Європі. Помер у Сарселі (Франція).

Автор бл. 80 наукових праць з географії і демографії України - «Територія і людність українських земель» (1935), «Атлас України і сумежних країв» (1937), «Географія українських і сумежних земель» (1938, 1943), «Українські етнічні групи Півд.-зах. України (Галичини)» (1953) та ін., настінних географічних карт України і Галичини. К. - головний редактор унікального видання довідникового характеру «Енциклопедія Українознавства» (Париж-Нью-Йорк, 1955-84), автор численних статей у ній. Перевидання «Енциклопедії Українознавства» - розпочато в 1993 у Львові. Залишив спогади «Мені 70» і «Українці в Генеральній Губернії 1939-41» (1975).

КУЗЕМСЬКИЙ МИХАЙЛО (20.2.1809 -5.12.1879) - український церковний і політичний діяч. Н. у с. Шибалині Бережанського округу в Галичині. Закінчив Бережанську гімназію, Львівський ун-тет (богослов'я). З 1833 по 1836- священик у містечку Заліщики на Тернопільщині. Згодом займав різні пости в управлінні Львівської греко-католицької архієпархії: сповідника при соборі св. Юра у Львові (1836), канцлера консисторії (1837-42), каноніка, пралата-схоліарха (1842-48). Відаючи шкільництвом, спричинився до заснування значної кількості народних (парафіяльних) шкіл в Галичині. У 1848-49 - заступник голови, у 1849-51 - фактичний голова Головної *Руської Ради* у Львові. Один з ініціаторів скликання Першого з'їзду української інтелігенції у Львові (жовтень 1848), заснування *Галицько-Руської Матиці* (був її першим головою), відкриття *Народного Дому* у Львові (1848). З 1856 - пралат-кустос (хранитель), з 1865 - архідіакон, генеральний вікарій і офіціал митрополії. Після смерті митрополита М. *Левицького* управляв митрополією (1858-60). У 1859 - активний учасник боротьби проти наміру урядових кіл перевести галицьке письменство на латинський алфавіт (див. «Азбучна війна»). Від 1861 - депутат Галицького крайового сейму. У 1868-71 холмський останній греко-католицький єпископ. З 1871 жив у Львові, згодом - у с. Ляшках Горішніх.

Ф. Стеблій (Львів)

КУІНДЖІ АРХИП ІВАНОВИЧ [квітень 1841; за ін. дан., 1842 - 11(24).7.1910] - видатний український живописець-пейзажист, педагог. Н. ум. Маріуполі. Грек за походженням. Живопису навчався, в основному, самостійно. Деякий час займався в майстерні І. Айвазовського. В 1868 вчився в Петербурзькій АМ. З 1875 - член Товариства пересувних художніх виставок. Викладав у Петербурзькій АМ, з 1882 - професор, з 1893 - дійсний член Академії, а з 1894 - керівник художньої майстерні. В 1897 звільнений за підтримку студентських виступів. К. був ініціатором створення Товариства художників (1909; пізніше - Товариства ім. А. Куїнджі), яке

об'єднувало живописців-пейзажистів. Серед учнів К. - О, Борисов, К. Богаєвський, А. Рілов, В. Пурвіт та ін. Помер і похований в Петербурзі. Написав сповнені урочистості й оптимізму картини української природи, розкрив її поезію і красу. Найвизначніші твори: «Степ» (дві картини, 1875), «Чумацький шлях» (1875), «Українська ніч» (1876), «Березовий гай» (1879), «Місячна ніч на Дніпрі» (1880), «Дніпро вранці» (1881), «Дуби», «Захід сонця в степу» (обидві - бл. 1900), «Нічне» (1905-08) та ін.

КУЛАГА ЗАХАР (р. н. невід. - п. 1589; за ін.дан., 1586) - український козацький гетьман (1589, за даними Д. Яворницького; 1586 - М.Грушевського). Вперше згадується в козацькому реєстрі у 1581. У 1589 очолив морський похід запорожців (800 чол.) на Козлів (Газлев, тепер Євпаторія). Загинув у бою з татарськими загонами калги Феті-Гірея.

КУЛАГА-ПЕТРАЖИЦЬКИЙ ІВАН (Калуга-Петрицький, Петражицький-Кулага; р. н. невід. -п. 1632) - козацький гетьман (1631-32). Прихильник політики гетьмана *М.Дорошенка*, спрямованої на досягнення порозуміння між польським урядом і Військом Запорзьким. У 1625-26 очолював залог реєстрових козаків на Запоріжжі. У 1631 К.-Л., будучи обраний гетьманом, проводив лояльну політику по відношенню до Польщі, намагаючись шляхом компромісів відстояти козацькі права. Захищав інтереси української православної церкви. Добився участі влітку 1632 на польському сеймі козацьких делегатів, які поставили вимогу про допуск козаків до вибору нового короля *Владислава IV Вази* і справедливого вирішення релігійного питання. В березні 1632 зобов'язався захищати православну церкву зброєю. У вересні 1632 на козацькій раді на Масловому Ставі (тепер с. Маслівка Миронівського р-ну Київської обл.), запідозрений, очевидно, у спробі укласти угоду про умови нормалізації релігійних відносин з представниками греко-католицької церкви, був усунений з гетьманства. Через деякий час К.-Л. стратили у Каневі.

КУЛІШ МИКОЛА ГУРОВИЧ (5.12.1892 -3.11.1937) - визначний український драматург. Н. у с, Чаплинці Таврійської губ. Навчався в Олешківському (тепер Цюрюпинськ Херсонської обл.) восьмикласному у-щі, згодом - у гімназії. В 1913 вступив до Одеської школи прапорщиків. Учасник Першої світової війни 1914-18. З поч. 1918- голова Олешківської ради робітничих і селянських депутатів. У 1919-21 служив в армії, брав участь в боях з денікінцями, з 1920 -начальник штабу Дніпровського селянського полку. Після демобілізації керував органами народної освіти в Олешківському повіті, редагував газету «Червоний Шлях» у Зінов'євську (тепер Кіровоград). У 1922 працював у губернському відділі народної освіти в Одесі. В 1924 написав п'єсу «97», в якій розповів про голод 1921-22 на Херсонщині. Постановки цього твору та п'єси «Комуна в степах» (1925) на харківській сцені принесли К. загальне визнання. В 1925 переїхав до Харкова, де зблизився з М. Хвильовим та Л. Курбасом. У 1920-х рр. належав до літературних організацій «Гарт» та «*ВАПЛІТЕ**» (листопад 1926 - січень 1928 - президент). У 1926-28 К. входив до складу редакційної колегії журналу «Червоний Шлях», з кін. 1929 - член президії нового літературного об'єднання «Пролітфронт». Виступив одним з творців нового українського театру. Перші п'єси «97» (1924), «Комуна в степах» (1925) переважно реалістично-побутового характеру, комедія-фарс «Хулій Хурина» (1926) має експресіоністичні риси; «Зона» (1926) - гостра сатира на партійних кар'єристів, комедія «Отак загинув Гуска» (1927) має елементи символізму. Творчою вершиною стали п'єси «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазайло» (1929). Тема цих п'єс - облудність ідеалів комуністичної революції, національне пристосуванство і фальш міщанського середовища. «Патетична соната» (1929) показує боротьбу трьох сил - комуністичної, білогвардійської і національно-патріотичної у 1917-18. У п'єсі використано засоби тогочасної експериментальної драми у поєднанні з традиційним українським театром (вертеп). У 1930-х рр. написав п'єси «Маклена Граса» (1933), «Прощай село» (1933), «Поворот Марка» (1934), «Вічний бунт» та ін. Твори К. гостро критикувала офіційна критика. Більшість творів К. були поставлені на сцені театру «Березіль» Л. Курбаса. У грудні 1934 драматурга було заарештовано, звинувачено у приналежності до терористичної організації і зв'язках з ОУН. Під час судового процесу по «Справі боротьбистів» у березні 1935 К. засуджений до 10 років соловецьких таборів. На Соловках утримувався в суворій ізоляції. У листопад 1937 К., *В.Підмогильний*, *Ю.Мазуренко*, Г. Епік за постановою особливої трійки УНКВС по Ленінградській обл. від 9.10.1937 були розстріляні (за деякими дан., скинуті з баржі у море).

О. Рибак (Львів).

КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ [літ.псевд. Панько Казюка, Данило Юс, Павло Ратай, Хуторянин та ін.; 27.7(8.8).1819 -2.2(14.2.)1897] - відомий український письменник, історик, етнограф, літературний критик та перекладач. Н. у с. Вороніж Глухівського повіту на Чернігівщині (тепер Вороніж Шосткинського р-ну Сумської обл.). Закінчив Новгород-Сіверську гімназію. Після відкриття Київського університету св. Володимира К. записався спочатку на філологічний, а згодом на юридичний ф-тет, де слухав лекції проф. *М.Максимовича*. Важкі матеріальні умови не дозволили К. закінчити навчання. За рекомендацією М.Максимовича у 1842 К. призначили на посаду вчителя у дворянській школі в Луцьку. Незабаром переїхав до Києва, де одержав посаду вчителя у дворянській школі на Подолі. В цей час він багато подорожував по Київщині, записав чимало народних пісень, легенд, переказів. Впродовж 1843-45 К. підтримував дружні стосунки з *І.Шевченком*, *М.Костомаровим*, *В.Білозерським*, *М.Гулаком*, *О.Марковичем*. В кін. 1845 став одним з засновників *Кирило-Мефодіївського Братства*. У 1845 К. переїхав до Петербурга, де одержав посаду вчителя російської мови для студентів-іноземців при ун-ті. Перебуваючи у Петербурзі, продовжував підтримувати тісні зв'язки з кирило-мефодіївцями, регулярно листуючись з ними. За рекомендацією Петербурзької Академії Наук К. у 1847 виїхав у наукове відрядження за кордон. Незабаром у зв'язку з розгромом Кирило-Мефодіївського Братства був заарештований у Варшаві й ув'язнений в

Петропавлівській фортеці. Після закінчення слідства засланий до Тули. Згодом повернувся до Петербурга, де розпочав активну літературну та видавничу діяльність. За короткий час опублікував «Записки о Южной Руси» (т.т. 1-2, 1856-57), історичний роман «Чорна рада» (1857), «Граматику». Заснував власну друкарню, видав бл. 40 дешевих книжок під загальною назвою «Сільська бібліотека». З початком видання у Петербурзі журналу «Основа» (редактор В. Білозерський) К. став його активним дописувачем, поміщаючи на сторінках часопису публіцистичні статті, історичні розвідки, поезії, поеми, повісті. Після видання *Валуєвського указу 1863* і початку переслідування українського друкованого слова, К. у 1864 змушений був погодитись на переїзд до Варшави. В 1867 К. за зв'язки з політичними діячами Галичини та публікацію творів в українських виданнях зазнав переслідувань і був змушений залишити державну службу і емігрувати. В 1868-71 К. перебував за кордоном. В основному, жив у Галичині, де активно включився в політичне життя, співпрацював з галицькими народовцями, Підтримував тісні контакти з українським фізиком *І. Пулюєм* та письменником *О. Барвінським*. Повернувшись з-за кордону у 1871, К. оселився у Петербурзі. Працював у Міністерстві шляхів, редагував офіційний журнал міністерства. Розпочав друкування своєї історичної праці. «История воссоединения Руси» (тт. 1-2, 1874; т. 3, 1877). У 1876 опублікував розвідку «Мальована Гайдамаччина», в якій різко засудив козацтво та гайдамацький рух. На відміну від Т.Шевченка та М.Костомарова, К. вважав козацтво руйнівною силою, яка, не маючи уявлення про державу, нищила здобутки культури. Разом з тим, він позитивно оцінював діяльність української шляхти та козацької старшини. Після видання Емського акту 1876 і у зв'язку з загостренням вимог цензури К. не вдалося опублікувати цілої низки своїх творів та одержати дозволу на видання журналу «Журнал П.А.Кулиша», який мав бути двомовним - українсько-російським. У 1881 К. востаннє побував у Львові, де опублікував «Зазивний лист до української інтелігенції», у якому закликав підтримувати національно-культурний рух у Галичині, захищений від царської цензури. Повернувшись у Наддніпрянську Україну, повністю відійшов від політичної діяльності. Оселився на хуторі Мотронівка біля Борзни (тепер Чернігівська обл.). Решту життя провів у важких матеріальних нестатках, однак не покидав ні літературної, ні науково-історичної праці. Написав тритомну працю про національно-визвольну війну під керівництвом Б.Хмельницького - «История отпадения Малороссии от Польши» (1889-90), збірки поезій «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893), «Позичена Кобза» (1897). Перекладав твори Шекспіра, Байрона, Гете, Гейнета Шіллера. Помер і похований на хуторі Мотронівка.

КУЛЬЖИНСЬКИЙ СЕРГІЙ (1881 - 1938) -український військовий діяч, генерал-хорунжий АрміїУНР. В роки Першоїсвітової війни 1914-18-начальник штабу 12-ї кінної дивізії, полковник російської армії. В українських збройних силах з 1918. Влітку 1919 - командир 1-ї Окремої Волинської кінної бригади на більшовицькому фронті, начальник кінної старшинської школи Армії УНР. У 1920-23 К. - викладач Юнацької школи у Кам'янці-Подільському, таборів інтернованих українських частин у Ланцугіта Вадовицях. Жив і помер у Польщі.

М. Литвин, К. Науменко (Львів).

КУЛЬЧИЦЬКА ОЛЕНА(15.9.1877-8.3.1967)-український живописець і графік. Н. ум. Бережани (тепер Тернопільська обл.), лауреат Державної премії УРСР ім. Т.Шевченка (1967, посмертно). Художню освіту здобула, навчаючись у 1901-08 на художньому відділенні Львівської промислової школи та в 1903-08 у Віденській художньо-промисловій школі. Деякий час подорожувала, знайомлячись з творчістю видатних західноєвропейських митців. У 1920-30-Х рр. викладала малювання в гімназіях Львова і Перемишля. В 1945-51 - викладач Львівського поліграфічного інституту (з 1948 - професор). Померла і похована у Львові. Створила картини: «Діти на леваді» (1909), «Жнива», «Бабуся», «Діти з свічками» (всі - 1913); серії акварелей - «Народна архітектура Західних областей України», «Народний одяг Західних областей України» (1920-1 рр.); офорти, зокрема«Бора» (1911), «На панщині» (1918), «Проти бурі» (1928); гравюри на дереві («Довбуш», «Головач», обидві » 1910); ілюстрації до творів М.Коцюбинського («Тіні забутих предків», 1929), І.Франка та ін. В 1971 у Львові відкрито літературно-меморіальний музей художниці.

К. Кондратюк (Львів).

КУЛЬЧИЦЬКИЙ ЮРІЙ - ФРАНЦ (бл. 1640 -20.2.1692) - український вояк, купець, герой оборони Відня у 1683. Н. у с. Кульчицях біля Самбора (тепер Львівська обл.). У молоді роки під час однієї з сутичок з турками потрапив у полон. Пербуваючи в полоні, досконало вивчив турецьку мову, згодом добре оволодів угорською, румунською та німецькою мовами. Після звільнення з полону працював перекладачем з турецької мови у Віденському торговельному об'єднанні, що вело жваву торгівлю з країнами Сходу. Згодом сам став купцем.У серпні 1683 К. під час облоги турецькими військами Відня вступив до відділу добровольців. У ніч з 13 на 14.8.1683 за дорученням бургомістра Лібенберга К., вийшовши з обложеного міста, пробрався через турецькі лінії у табір князя Лотарінгського, що прибув на допомогу віденцям. К. повідомив союзників про становище в місті та виклав план координації бойовихдій противорога. 17.8.1683 К. повернувся до Віденя. Завдяки К. значно піднявся моральний дух захисників міста та австрійське командування налагодило постійний зв'язок за допомогою світлових сигналів з вежі св. Стефана зі ставкою союзницьких військ під командуванням *Яна III Собеського*, що мало вирішальне значення для завдання поразки турецькій армії .під Віднем (12.9.1683). Вдячні віденці подарували К. весь запас кави, захоплений у турецькому таборі, що дозволило йому відкрити у Відні першу в Європі кав'ярню. Помер К. від туберкульозу в 1692. З великими почестями його було поховано на цвинтарі біля собору св. Стефана у Відні. Ім'ям К. названо одну з вулиць австрійської столиці та на розі будинку неподалік від центру міста споруджено його бронзову статую (1885, скульп. І. Пендель).

В. Кульчицький (Львів).

КУМЕЙКІВСЬКИЙ БІЙ 1637 - бій між козацьким військом і польською армією в р-ні с. Кумейки (тепер Черкаського р-ну Черкаської обл.) під час національно-визвольного повстання 1637. Наприкінці травня 1637 у Правобережній Україні вибухнуло повстання під проводом П. Павлюка (Бута) проти польського панування. Незабаром повстання охопило і Лівобережну Україну, де діяли повстанські загони на чолі з полковниками К. Скиданом і С. Биховцем. На придушення повстання польський уряд кинув значні військові сили (у т.ч. частини угорських і німецьких найманців; всього бл. 16 тис.чол.) під командуванням польового гетьмана М. Потоцького. Вирішальний бій відбувся 6(16).12.1637 біля с. Кумейки. В ході бою польським військам вдалося оточити повстанців. Збудувавши нашвидкоруч табір, козаки цілий день відбивали запеклі атаки шляхетської кінноти, яку підтримувала піхота і артилерія. Увечері П. Павлюк і К. Скидан з невеликими силами вийшли з табору і відступили до Чигирина, де надіялися з'єднатися з іншими повстанськими загонами та поповнити запаси пороху. Основні повстанські сили на чолі з Д. Гунею продовжували бій до пізньої ночі. На світанку 7(17).12. повстанці почали відступати до Черкас, а потім - до Боровиці (тепер село Чигиринського р-ну Черкаської обл.), де об'єдналися із загonom Павлюка. 10(20).12.1637 під Боровицею розпочався новий бій з польськими військами. Не маючи змоги силою зломити опір повстанців, М. Потоцький запропонував розпочати переговори. Під час переговорів П. Павлюка, а також ін. керівників повстання (В. Томиленка, Г. Лихого) було по-зрадницьки схоплено, відправлено до Варшави, де незабаром страчено. Д. Гуня і К. Скидан з частиною війська відступив на Запоріжжя. Незважаючи на поразку повстання, боротьба проти польських загарбників навесні 1638 розгорнулася з новою силою (див. *Острянщина повстання 1638*).

КУНА - грошова одиниця часів *Київської держави*. Назва походить від шкірки куниці, яка відігравала важливу роль в процесі торгового обміну з країнами Арабського Сходу. Монетними еквівалентами К. були арабський куфичний дірхем, руський срібляник, західноєвропейський денарій. Часто термін К. був збірним поняттям для означення певної суми срібних монет. В II ст. К. складала 1/25 гривни і дорівнювала 2 резанам або 4-6 векшам (виверицям). У 12-13 ст. К. була урівняна з резаною і стала рівною 1/50 гривни. Термін К. до серед. 13 ст. часто вживався і для означення слова «гроші», замінюючи термін «сребро» (срібло).

КУНИЦЬКИЙ СТЕПАН (р. н. невід. - п. 1684) - гетьман правобережних козаків. Служив у гетьмана П. Дорошенка. В 1683 призначений *Яном II Собеським* гетьманом правобережних козаків. Осівши в Немирові, проводив нову колонізацію розорених воєнними діями під час гетьманування П. Дорошенка і Ю. Хмельницького земель у Правобережній Україні. Почав відбудову старих козацьких міст - Корсуня, Богуслава, Мошнів. У кін. 1683 на чолі козацького загону здійснив похід у Пд. Молдавію. Успішно діяв в р-ні Бендер і Акерману. Однак, згодом натрапив на великі сили буджацьких татар і був змушений відступити. В 1684 убитий козаками у Могилеві-Подільському.

КУНЦЕВИЧ ЙОСАФАТ (світське ім'я Іван; 1580 - 12.11.1623) - український церковний діяч, греко-католицький архієпископ полоцький (з 1618). Н. у м. Володимирі-Волинському. В 1604 вступив у василіанський монастир св. Трійці (за ін. дан., св. Софії) у Вільно (тепер Вільнюс, Литва). З 1607 К. разом з В. Рутським реорганізував чернече життя, упорядкував монастир і запровадив сувору чернечу дисципліну. В 1609 став священиком, а в 1613 після призначення Київським греко-католицьким митрополитом В. Рутського - архімандритом, з 1618 - греко-католицький архієпископ полоцький. Сприяв піднесенню освітнього рівня духовенства та поглибленню релігійності населення. Активна діяльність К., спрямована на поширення впливу греко-католицької церкви, викликала невдоволення серед противників унії. 12.2.1623 К. був підступно вбитий у Вітебську. К. - автор ряду полемічних творів «О фальшованю писем словенских», «О старшинстві св. Петра», «О крещеніі Владимира», «Катехизис» та ін. Канонізований церквою в 1867.

КУРАКІН ОЛЕКСІЙ БОРИСОВИЧ (1759 - 1829) - російський державний діяч, князь. У 1802-08 К. був генерал-губернатором *Лівобережної України*. Під час свого правління відзначався прихильним ставленням до українських національних традицій, чим заслужив повагу серед громадських кіл. У 1804 І. Котляревський написав «Пісню на Новий 1805 год нашому пану і батьку Олексію Борисовичу Куракіну» (вперше надрукована в 1869 Я. Головацьким у журналі «Пчола»). Згодом К. був призначений міністром внутрішніх справ Російської імперії.

КУРБАС ЛЕСЬ [Олександр Степанович; 25.2.1887 - 3.11.1937) - визначний український театральний діяч та режисер. Н. у Самборі. (тепер Львівська обл.) в акторській сім'ї. Середню освіту здобув у Тернопільській гімназії. Оволодів російською, польською та німецькою мовами, самотужки вивчав англійську та норвезьку мови. В 1907-08 навчався на філософському ф-ті Віденського ун-ту, вивчав германістику і славистику. Великий вплив на формування світогляду молодого К. мали Гордон Х. Крег, М. Райнгард, П. Альтеборг і, особливо, А. Бергсон та Й. Кайнц. У 1908 К. перевівся на філософський ф-тет Львівського ун-ту. Одночасно працював у аматорському театральному гуртку товариства «Сокіл». Восени 1909 організував власний драматичний гурток при Львівському ун-ті. Після вбивства польськими шовіністами українського студентського діяча А. Коцька (1.7.1910) проти українських студентів розпочалися репресії, під час яких К. було виключено з ун-ту. В 1911 він знову короткий час перебував у Відні, де, мабуть, студіював у Віденській драматичній школі. Влітку 1911 К. було запрошено до гуцульського театру «Верховина» Г. Хоткевича, одним з режисерів. Брав участь у постановці вистав «Довбуш», «Непросте», «Гуцульський рік». У 1912-14 - актор Театру товариства «Руська Бесіда». У вересні 1915 організував у Тернополі труп «Тернопільські театральні вечори». Наприкінці березня 1916 К. на запрошення М. Садовського переїжджає до Києва. На

київській сцені дебютував у ролі Степана в драмі «Невольник» М. Кропивницького. Згодом приєднався до групи випускників музично-драматичної школи, які створили «Молодий Театр», метою якого було виховання і розвиток акторських обдарувань молоді (серпень 1917 - квітень 1919). На сцені «Молодого Театру» К. поставив «Чорна пантера і білий ведмідь» В. Винниченка, «Молодість» М.Гальбе, «У гущі» Лесі Українки, «Драматичні етюди» О.Олеса, «Цар Бдіп» Софокла. У квітні 1919 наказом Театрального комітету при Народному комісаріаті освіти «Молодий театр» було об'єднано з Державним драматичним театром у Києві. Під час денікінської окупації Києва К. працював над оперою «Тарас Бульба» М.Лисенка. У червні 1920 колектив акторів на чолі з К. утворив Київський драматичний театр - Київдрамте, який здійснив постановку українською мовою вистави У. Шекспіра - «Макбет». Головну роль у ній грав сам К. - це був останній його акторський виступ у новій ролі, У травні 1921 колектив Київдрамте переїхав до Харкова як Державний мандрівний зразковий театр. Ідеєю К. в цей час було створення єдиної всеукраїнської театральної академії. Поступово ідея академії трансформувалася й оформилася у Мистецьке об'єднання «Березіль», до якого увійшло бл. 250 театральних діячів та акторів. Було утворено 5 майстерень, режисерську лабораторію, що готувала кадри для всіх театрів України, а також бл. 20 творчих дослідницьких комісій, станцій, бюро тощо. В першій пол. 1920-х рр. К. на Одеській кіностудії були поставлені фільми «Вендета», «Макдональд», «Арсенальці».

У березні 1926 на Всеукраїнській театральній нараді було вирішено перевести театр «Березіль» у Харків. У цей час на сцені театру поставлено ряд високохудожніх, часто гостро дискусійних вистав, серед них «Джиммі Хігінс» за Е.Сінклером. «Золоте дерево» Ф. Кроммелінка, «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклена Граса» М. Куліша, «Диктатура» І. Микитенката ін. У кін. 1930 К. став керівником реорганізованого Харківського театру малих форм «Веселий пролетар», раніше з його ініціативи у Харкові було створено Театр української опери та Театр для дітей. Активна діяльність К. на ниві української національної культури, вже 1927 викликала необгоунтовані нападки і звинувачення у націоналізмі, формалізмі, відриві від радянської дійсності тощо. Було заборонено п'єсу А. Берга «Войцек», не попала на сцену і вистава М. Куліша «Патетична соната». З поч. 1931 почалося масове цькування К. До критики долучилися майже всі літературні групи, які «викривали змову» К. і М. Куліша. Сіялась недовіра до К. серед молодих акторів та режисерів. У вересні 1933 К. викликав до себе перший секретар ЦК КП(б)У П.Постишев, який вимагав від нього зректися помилок і засудити діяльність М. Хвильового та М.Скрипника, що К. відмовився зробити. 5.10.1933 на спеціальному засіданні народного комісаріату освіти було усунуто К. від обов'язків мистецького керівника театру «Березіль». Згодом його позбавили звання народного артиста УСРР, яке йому було присвоєно у 1925. В жовтні 1933 К. на запрошення мистецького керівника Державного Єврейського Театру Соломона Мі-хоелса виїхав до Москви з метою поставити на сцені «Короля Ліра» У. Шекспіра. 26.12.1933 по дорозі до театру його було заарештовано, а згодом заслано на північ у табори ГУЛАГУ. Розстріляний 3.11.1937 (офіційні радянські джерела подають дату 15.11.1942). В історію українського театру К. увійшов як його реформатор, організатор та режисер, який шляхом експерименту прищеплював йому нові ідеї та форми.

КУРБСЬКИЙ АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ (1528 -1583) - московський політичний і військовий діяч, письменник-публіцист. Походив з роду смоленсько-ярославських князів. Здобув добру освіту (вивчав граматику, риторичку, астрономію і філософію). В 40-50-х рр. обіймав вищі адміністративні і військові посади. В 1549 і 1552 брав участь у походах військ *Івана IV Васильовича* на Казань. На поч. Лівонської війни 1558-83 К. очолював (з 1561) московські війська в Прибалтиці. В 1562 здійснив похід на Вітебськ, згодом - призначений воеводою у Дерпт (тепер Тарту). Між К. та Іваном IV існували протиріччя з питань внутрішньої і зовнішньої політики, що в кінцевому результаті привело до переходу К. 30.4.1564 на службу до польського короля *Сигізмунда II Августа*. Оселився в Миляновичах біля Ковеля. Став членом королівської ради, отримав значні земельні володіння в Литві і в Україні (ут. ч.-м. Ковель). Брав участь у воєнних діях проти Московії, очолюючи в 1564 одну з польських армій. В 1564-79 К. направив Івану IV чотири послання, в яких звинувачував його в жорстокості та невиправданих страхах. У 1573 написав політичний памфлет «Історія великого князя Московського», в якому виступав проти зміцнення самодержавної влади, відстоював право великої аристократії на управління країною. К. мав значний вплив на князя В.-К. *Острозького* в церковних справах.

КУРЕМСА (Куруміші, Хуруміші) - монголо-татарський темник, третій син Урдуя, внук хана Джучі, засновника Білої Орди. В 1252-54 здійснив похід на українські землі (Пониззя і Пд, Волинь), що входили до складу Галицько-Волинського князівства, але зазнав поразки від *Данила Романовича Галицького* та його синів Лева і Шварна. Був намісником (баскаком) Золотої Орди у Правобережній Україні. В 1258 (за ін. дан., 1260) замінений золотоординським темником *Бурундаєм*.

КУРИЛАС ОСИП (26.7.1870 - 25.6.1951) український живописець і графік, один з основоположників українського модерного релігійного мистецтва. Н. у м. Щирці на Львівщині (тепер Пустомитівського р-ну Львівської обл.). Мистецьку освіту здобув, навчаючись у Львівській художньо-промисловій школі (1895-90; за ін. дан., 1898-90). Під час Першої світової війни К. перебував у складі Пресової квартири (відділу) Українських Січових Стрільців на австро-російському фронті, де у польових умовах створив цілий ряд портретів, батальних картин та замальовок з стрілецького життя, зокрема картини «Маківка», «Битва на Лисоні» та ін. В міжвоєнний час працював у галузі жанрового та портретного живопису. К. - автор творів на релігійну тему («Богородиця», «Преображення») портретів (Т.Шевченка, 1918; А. Шептицького, князя Володимира,

автопортрету, 1948), жанрових полотен («Жебраки», 1895; «Сільськадівчина», 1898; «Бездомні», 1914; «Гуцульська пара», 1937; «На Гуцульщині», 1942; «Лісоруби», 1947 та ін.), ілюстрації до оповідань В. Стефаніка «Кленові листки» та «Новина», читанок та букварів. К. створив декілька відомих іконостасів у Галичині та Америці.

КУРІННИЙ ОТАМАН (курінний) - 1) У Запорізькій Січі (16-18 ст.) виборна службова особа, яка очолювала військово-адміністративну одиницю -*курінь*. Обирався на курінній козацькій раді строком на рік. Всього було 38 К. о. Здійснював управління справами куреня та видав його господарством. К.о. забезпечував курінь боєприпасами, харчами, паливом, перераховував гроші і майно козаків у курінній скарбниці, включав новоприбулих до козацьких списків (компугів), вирішував деякі судові справи у воєнний час. К.о. йшли у бій на чолі своїх куренів, показуючи приклад хоробрості й відваги для козаків. 2) У Гетьманщині в 17-18 ст.-К.о. очолював найвищу адм.-територіальну ланку -*курінь* (полк-сотня-курінь). Керував військовими, організаційними і адміністративними справами. Підпорядковувався сотенному правлінню. Призначався сотенною або полковою адміністрацією. 3) В *Армії Української Народної Республіки* 1917-21 -звання старшинського складу та функційне звання » УПА в 1942-44.

КУРІНЬ -1). У 16-18 ст. військово-адміністративна одиниця Запорізької Січі, що складалася з кількох сот козаків. Очолював К. *курінний отаман*. Кожний, прийнятий до козаків, входив до певного К. *Нова Січ* поділялася на 38 К. Кожний К. мав своє господарство і назву, найчастіше за назвою місцевості, з якої походили козаки цього К. -Полтавський, Уманський, Канівський, Корсунський, Батуринський та ін. 2). В адміністративно-територіальній системі Гетьманської держави з часів *національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького 1648-57* до остаточної ліквідації її політичної автономії К. - складова частина сотні. Кожний К. складався з 10-40 козаків. 3). Велика довгаста будівля, в якій жили козаки на Запорізькій Січі. 4). Тактичний підрозділ у *Легіон Українських Січових Стрільців, Армії Української Народної Республіки .Українській Галицькій Армії та в Українській Повстанській Армії.*

В. Кульчицький (Львів).

КУРІНЬ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ - одна з найкращих військових частин Армії Української Народної Республіки під час українських національно-визвольних змагань 1917-21. Сформований у грудні 1917 - січні 1918 з стрільців і старшин *Галицько-Буковинського Куреня Січових Стрільців*. Визначну роль у створенні куреня відіграли українські старшини *Є. Коновалець, Р.Дашкевич, І.Андрух, В.Кучабський, І. Чмола, О.Думін, Ф. Черникта* ін. (див. також *Галицько-Буковинський Комітет*). До складу куреня входило дві піхотні сотні (ком, сотн. *Р.Сушко* і сотн. *І.Чмола*), запасна сотня (ком. сотн., *В. Кучабський*), кулеметна сотня (сотн. *Ф. Черник*) та гарматна батарея (сотн. *Р.ДАШКЕВИЧ*). Особовий склад частини нараховував бл. 600 бійців. 6(19).1.1917 командантом куреня став *Є. Коновалець*, а начальником штабу - *А.Мельник*. Для вирішення найважливіших воєнно-політичних питань у курені було створено дорадчий орган - Стрільцьку Раду, до складу якої увійшли *Є.Коновалець, А.Мельник, Р.Дашкевич, Р.Сушко, Ф.Черник, К..Воевідка, В.Кучабський, П.Пасіка, А.Домарадський*. У січні-лютому 1918 КСС вів кровопролитні бої проти більшовицьких військ під командуванням *М. Муравйова* у Лівобережній Україні, на підступах до Києва і в самій столиці. 23.1.1918 сотня *Р. Сушка* виступила на Полтавщину. Загін січовиків на чолі з *О. Думіним* зайняв позиції біля Трипілля, а решта куреня під командуванням *І.Рогульського* обороняла північні околиці Києва. 20-22.1(2-4.2).1918 сотня *Р.Сушка* спільно з *Гайдамацьким Кошем Слобідської України* (команд. *С.Петлюра*) брала участь у придушенні антиурядового виступу частини робітників заводу «Арсенал». Відділ КСС забезпечував охорону уряду УНР, який в лютому 1918 був змушений залишити Київ і тимчасово виїхати на Волинь. На поч. березня 1918 КСС, Кіш Слобідської України і Окремий Запорізький Загін (ком. ген. *А.Прісовський*) визволили Київ від більшовицьких військ. 10.3.1918 КСС, який значно збільшив свій кількісний склад за рахунок добровольців, було розгорнуто у полк Січових Стрільців (див. *Січові Стрільці*).

«**КУРІНЬ СМЕРТІ**» - 1) Добровільні військові формування у 1917 в Україні, які створювалися для боротьби проти більшовиків. 2) Назва повстанського загону під командуванням *Є. Ангела*, який діяв проти більшовицьких і білогвардійських військ в 1918-19 на Чернігівщині.

КУРМАНОВИЧ ВІКТОР (26.11.1876 -18.10.1945) - український військовий діяч, генерал-четар УГА. Н. у с. Вільшаниці на Золочівщині (тепер Львівська обл.) у родині священика. В роки Першої світової війни командував полком на італійському фронті. В кін. 1918 - поч.1919 К. - командир групи «Північ» Української Галицької Армії, яка відзначилася успішними бойовими діями на українсько-польському фронті. Згодом очолював Перший Корпус УГА. В лютому-червні 1919 - начальник штабу *Начальної Команди УГА*. З 9.6. 1919 - член Ради Уповноважених Диктатора ЗО УНР-ЗУНР як головноуповноважений з військових справ ЗО УНР. У липні 1919 після переходу УГА за Збруч. К. був призначений заступником начальника (генерал-квартирмейстером) Штабу Головного Отамана об'єднаних українських армій. В еміграції жив у Австрії. З 1933 - член ОУН, очолював разом з *М. Капустянським* референтуру з військових справ ПУН в УВО-ОУН у Данцінгу. Займався перевишколом колишніх старшин УГА у станиці. В квітні 1945 заарештований радянськими спецслужбами у Відні. Помер у тюрмі в Одесі.

КУРОВЕЦЬ (Курівець) ІВАН (17.1.1863 -13.5.1931)- український громадсько-політичний діяч. Н. у Батятичах Кам'яно-Струмилівського повіту в Галичині (тепер Кам'яно-Бузький р-н Львівської обл.). У 1887 закінчив Медичну Академію у Відні. Працював лікарем в Калуші, став одним з засновників Народного Дому і філії Селянського банку в місті. Налігав до *Української Національно- Демократичної Партії* (з 1919 -

Української Трудової Партії). У 1908 і 1913 К. обирався депутатом галицького сейму. В 1918-19 очолював Державний Секретаріат охорони здоров'я в уряді К. Левицького. В 1920-х рр. -директор Народної лікарни у Львові, декан медичного ф-ту *Львівського (таємного) Українського Університету*, голова видавничої спілки «Діло» (1921-31). У 1925 К. виступив одним з засновників *Українського Національно-Демократичного Об'єднання*. В 1928 став депутатом варшавського сейму від УНДО, але незабаром подав у відставку. Автор наукових і популярних розвідок («Лікарський порадник» та ін.).

КУРУКІВСЬКИЙ ДОГОВІР 1625 - угода, укладена 26.10(5.11.) 1625 в урочищі Медвежі Лозки біля Курукового озера (поблизу сучасного Кременчука) між польським коронним гетьманом С. Конецпольським та гетьманом М. Дорошенком під час *Жмайла повстання 1625*. За К.д. козацький реєстр збільшувався до 6 тис.чол. Встановлювалася платня в сумі 60 тис. злотих. Реєстровим козакам дозволяли обирати гетьмана, але затверджував його король. Козацькими правами мали користуватися лише реєстрові козаки. Козаки, які залишилися поза реєстром (бл. 40 тис.чол.), повинні були повернутися під владу панів. Всім учасникам повстання оголошувалася амністія. Козакам заборонялось вступати в зносини з іноземними державами та здійснювати військові напади на турецькі володіння. Умови К.д. не задовольняли основну масу козацтва. Нереєстрове козацтво не визнавало К.д. і продовжувало боротьбу.

КУРЦЕВИЧ-КОРІЯТОВИЧ ІОСИФ (світське ім'я Єзекиїл; р. н. невід. - п. 1642) - церковний православний діяч. Належав до литовського князівського роду. Здобув блискучу освіту. Закінчив Падуанський ун-тет (Італія). Прийняв чернецтво, згодом став архімандритом Запорізького Трахтемирівського монастиря, В 1620 висвячений Патріархом Єрусалимським Теофаном на єпископа Володимирського і Берестейського, однак через опір польської влади посади кафедри не зміг. У листопаді 1620 К. разом з гетьманом П.Сагайдачним брав участь у роботі польського сейму, на якому порушувалось питання про визнання нової православної ієрархії. В 1625 виїхав до Московії і став єпископом Суздальським. У 1634 позбавлений сану і засланий у Соловецький монастир.

КУЧАБСЬКИЙ ВАСИЛЬ (псевд. Бука, Яструб, Бой; 4.11.1895 - п. бл.1945) - український військовий діяч, історик, дійсний член *Наукового Товариства ім. Т. Шевченка* (з 1938). Н. у с. Волиця бл. Пустомит на Львівщині. В 1905-13 навчався в *Академічній гімназії* у Львові, з 1913 на юридичному ф-ті Львівського ун-ту. В 1909 разом з І. Чмолюю і Ф. Черником організував таємний гурток «*Мазепинський мілітарний курс*», з 1911 належав до «*Пласту*». В 1913-14 К. був одним з активних учасників січово-стрілецького руху в Галичині. На поч. Першої світової війни 1914-18 вступив до *Легіону Українських Січових Стрільців*. У 1915-16 К. під час кровопролитних боїв з російськими військами під Болаховом і над Стрипою командував сотнею УСС. За хоробрість, проявлену в боях біля Семиківців, нагороджений Військовим Хрестом Заслуги 3-го класу. Вів велику просвітницьку роботу серед стрілецтва, друкував публіцистичні статті і новели у часописі «Шляхи», брав участь у виданні стрілецького сатиричного часопису «Самохотник». На поч. вересня 1916 сотні К. і А. Мельника відзначилися у боях за Лисоню неподалік Бережан (тепер Тернопільська обл.). 21.9.1916 К. потрапив у російський полон і був вивезений до табору для військовополонених біля Царицина (тепер Волгоград, Росія). На поч. січня 1918 К. у складі групи старшин (А.Мельник, Р.Сушко, М.Матчак, Д.Герчанівський та ін.) втік з табору і пробрався до Києва. 19.1.1918 разом з А. Мельником, Р.Сушком, І.Андрухом, Ф.Черником вступив до *Куреня Січових Стрільців*. У складі СС спочатку очолив запасну сотню, згодом - другий піхотний полк. Був членом Старшинської Ради СС. У січні-лютому 1918 стрілецька сотня під командуванням К. вела тяжкі оборонні бої на Подолі у Києві проти більшовицьких військ. У 1918-19 брав участь у боях проти Червоної Армії та Добровольчої Армії ген. Денікіна. У 1919 К. входив до складу української дипломатичної місії у Швеції. Після повернення в Україну брав участь в боях на українсько-польському фронті в Галичині (див. *Українсько-польська війна 1918-19*). У кін. 1919 К. у складі стрілецьких частин був інтернований у Луцьку. З весни 1920 перебував у Чехо-Словаччині. У липні 1920 став учасником засідання Старшинської Ради (Є.Коновалець, І.Андрух, М.Матчак, Я.Чиж) у Празі, на якій фактично було засновано *Українську Військову Організацію*. В 1920 повернувся в Галичину, був обраний до складу Начальної Команди УВО. Після замаху у вересні 1921 С.Федака на Ю.Пілсудського та воєводу О. Грабського К. було заарештовано і на деякий час ув'язнено. Після звільнення жив у Львові. В 1923-24 - співредактор першого націоналістичного журналу «Заграда» (гол. редактор Д.Донцов). У серед. 1920-х рр. емігрував до Німеччини, де закінчив Берлінський ун-тет і захистив докторську дисертацію з філософії. З 1935 викладав у Кільському ун-ті. Займався науково-публіцистичною діяльністю, був активним співробітником Українського Наукового Інституту в Берліні, друкувався в численних українських виданнях, зокрема «Літопис Червоної Калини», «Дзвони», «Мета», «Політика», «Записки Українського Наукового Товариства в Берліні», «Літопис політики, письменства і мистецтва» та ін. У міжвоєнний період брав участь у гетьманському русі. В роки гітлерівської окупації Польщі був директором бібліотеки у Кракові. В 1945 після вступу радянських військ до території Польщі К. пропав безвісти (за деякими дан., переїхав до Відня, де був заарештований органами НКВС і розстріляний у Львові). Автор праць «Січові Стрільці. Воєнно- історичний нарис» (1937), «Українська дипломатія і держави Антанти в 1919»(1931), «Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мировій конференції в 1919» (1931), «Україна і Польща» (1933), «Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом в 1918-23 роках» (нім. мовою, 1934), «Значіння ідей В'ячеслава Липинського» (1935), «Симон Петлюра в світлі історії» (1936) та ін.

КУЧМА ЛЕОНІД ДАНИЛОВИЧ (9.8.1938) -відомий український політичний і державний діяч, Президент України (з 1994). Н. у с. Чайкине Чернігівської обл. У 1960 закінчив Дніпропетровський ун-тет. За фахом -

інженер-механік. У 1960-1975 працював старшим інженером, ведучим конструктором, помічником головного конструктора конструкторського бюро «Південне». Довгий час працював технічним керівником Байконура. В 1975-82 - секретар первинної організації КПУ в КБ «Південне», 1982-86 - перший заступник генерального конструктора цього КБ, 1986-92 - генеральний директор ракетно-будівельного концерну «Південний машинобудівельний завод». З жовтня 1992 до вересня 1993 - прем'єр-міністр України. З 1993 - президент Українського союзу промисловців та підприємців. 10.7.1994 всенародним голосуванням обраний Президентом України. К. - кандидат технічних наук, академік Інженерної Академії України.

КУЧМАНСЬКИЙ ШЛЯХ - одне з відгалужень *Чорного шляху*, яким у 16 - першій пол. 18 ст. користувалися кримські і ногайські татари для розбійницьких нападів на Поділля і західноукраїнські землі. Починався від верхів'їв Інгулу (тепер. поблизу м. Вознесенська Миколаївської обл.), перетинав Пд. Буг і йшов у зх. напрямі на м. Бар (тепер Вінницька обл.). Біля Тернополя К. ш. з'єднувався з Чорним шляхом.

М. Пасічник (Львів).

КУШНІР МАКАР (10.8.1890-16.9.1951; псевд. В. Богуш, Я. Дуб, Якименко) - український політичний діяч і журналіст. Н. у Черкасах. Навчався у Петербурзькому ун-ті. Після Лютневої революції 1917 в Росії переїхав до Києва. Належав до *Української Партії Соціалістів-Федералістів*. У 1917-18 входив до складу *Української Центральної Ради* і *Малої Ради*. Співпрацював у офіційному органі УПСФ «Нова Рада» (1917-19), громадсько-політичній газеті «Трибуна» (1918-19), які виходили в Києві. В 1918 К. увійшов до складу делегації УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*. У 1920-х рр. перебував в еміграції у Парижі та Відні. Публікував статті у різноманітних періодичних виданнях, брав активну участь в українському національному русі за кордоном. Став одним з засновників *Організації Українських Націоналістів*. Учасник Першого Конгресу Українських Націоналістів у Відні (28.1.-3.2.1929). В 1929-38 - член Проводу організації, виконував функції головного судді. Керував роботою Українського Пресового Бюро у Женеві (видавало два інформаційно-політичні бюлетені франц. і англ. мовами), що інформували світову громадськість про справжню сутність польського і більшовицького окупаційних режимів в Україні та мету національно-визвольної боротьби українського народу. В 1929 К. в одній із своїх публіцистичних статей «Ліга визволення народів Східної Європи, Кавказу і Закаспію» висловив думку про необхідність створення єдиної політичної організації для координації національно-визвольної боротьби всіх поневолених більшовицьким режимом народів, що була реалізована створенням в листопаді 1943 Антибільшовицького Блоку Народів. У 1937 К. втратив зір і був змушений відійти від активної політичної діяльності. Жив у Бельгії, де і помер.

КУЩ ВІКТОР (10.9.1878 - 21.11.1942) - український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Н. у Симферополі. Закінчив Одеську піхотну військову школу, Академію Генштабу в Петербурзі. Учасник Першої світової війни 1914-18, полковник російської армії. В українських збройних силах з 1917- командир стрілецьких частин, булавний старшина *Запорізького Корпусу*. У 1918-19 на більшовицькому та денікінському фронтах. З вересня 1920 - начальник оперативного відділу Генштабу Армії УНР, Після поразки національно-визвольних змагань 1917-21 перебував у таборах інтернованих частин Тарнові, згодом у Каліші. Після ліквідації таборів 1924 став співзасновником української станиці в Каліші, членом і головою її управи. Був співорганізатором Українського Воєнно-Історичного Товариства в Польщі, головним редактором його друкованого журналу «Табір» (видавався 1923-26 у Каліші, 1927-39 у Варшаві). Автор великої кількості статей з питань військової історії, стратегії, тактики сучасних армій. Останні роки життя К. - член головної управи Українського Центрального Комітету. Помер і похований у Варшаві.

М. Литвин, К. Науменко (Львів).

КУЯВІЯ (Куябія, Куяба) - державне утворення у східнослов'янських племен 8-9 ст. Згадується у працях арабських і персидських географів 9-10 ст. поряд з *Артанією* і *Славією*. Більшість істориків вважає К. політичним об'єднанням слов'янських племен у Придніпров'ї, центром якого була Куяба (Київ).

КЮЛЬМАН РІХАРД (1873 - 1948) - німецький дипломат. У 1917-18- державний секретар міністерства закордонних справ Німеччини. 9.2.1918 підписав за Німеччину *Берестейський мир 1918*.

КЮЧУК-КАЙНАРДЖІЙСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1774 (Кучук-Кайнарджійський мирний договір) - договір, укладений між Туреччиною і Російською імперією 10(21).7.1774 у с. Кючук-Кайнарджі поблизу м. Селістрія (тепер на території Болгарії) після завершення російсько-турецької війни 1768-74. За умовами К.-К.м.д. *Кримське ханство* оголошувалося незалежною державою; Російська імперія приєднувала українські землі в межах річки Дніпра і Пд. Бугу до узбережжя Чорного моря та частину морського узбережжя з фортецями Керч, Єнівалє, Кінбурн і Азов; остаточно потрапляла під царську владу Велика і Мала Кабарда; російсько-турецький кордон на Пн. Кавказі встановлювався по р. Кубань. Договір передбачав відновлення Туреччиною автономії Молдавського князівства та Волощини, які фактично потрапляли під протекторат Російської імперії. Російським торговим судам дозволялося плавати у Чорному морі і вільно проходити через Босфор і Дарданели. К.-К.м.д. значно посилив агресивну колоніальну політику Росії на півдні України, створив передумови для зруйнування Запорізької Січі (1775), захоплення нею Кримського ханства і ліквідації кримсько-татарської держави (1783).

Л

ЛАВНИКИ - члени *лавних судів* у Речі Посполитій, які діяли і в Україні з 17 - до другої пол. 19 ст. у містах, що користувалися *Магдебурзьким правом*. Л. (засідателі) обиралися з представників заможної міської верхівки в кількості 7-13 чоловік. Підготовуванням війта розглядали цивільні і кримінальні справи міщан, а також населення підлеглих містові т. зв. міських сіл.

В. Кульчицький (Львів).

ЛАВНІ СУДИ - суди в Речі Посполитій, які діяли і в Україні у 17 - другій пол. 19 ст. Л.с. функціонували в містах і селах, що користувалися *Магдебурзьким правом*. Очолювали їх війти в містах і солтиси в підлеглих містові т. зв. міських селах. Л.с. за участю обраних з представників заможної верхівки 7-13 лавників (засідателів) розглядали цивільні і кримінальні справи міщан, а також населення міських сіл. Останні в зв'язку з поширенням імунітетних прав феодалів втрачали своє значення і почали в 16 ст. занепадати. У 18 ст. компетенцію Л.с. було зведено до розгляду майже виключно дрібних майнових справ.

В. Кульчицький (Львів).

ЛАВРА - назва найбільш великих і впливових чоловічих монастирів, які підлягали вищому церковному органу країни. Відомі з 4-6 ст. (Палестина, Греція). Настоятелями Л. є місцеві єпархіальні архирейі, а безпосередньо керують Л. намісники в сані архимандрита. В Україні титул Л. мають два великі монастирі - *Києво-Печерська Лавра* (з 1598) і *Почаївська Лавра* (офіц. з 1833, хоча цей титул вживався ще у 18 ст.).

ЛАВРЕНТІВСЬКИЙ ЛІТОПИС - пергаментний рукопис, що містить копію літописного зведення 1305. Складений в 1377 групою невідомих переписувачів під керівництвом ченця Нижегородського Печерського монастиря Лаврентія за списком поч. 14 ст. Текст починається "*Повістю минулих літ*" і доводиться до 1305. У рукописі відсутні відомості за 898-922, 1263-1283, 1288-94. У складі Л.п. до нас дійшло "*Повчання Володимира Мономаха*". Зберігається в Публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна. Вперше повністю опублікована в 1846 ("*Полное собрание русских летописей*", т.1).

ЛАВРІВСЬКИЙ ЮЛІАН (1821 - 5.5.1873) - український громадський і політичний діяч, один з відомих діячів народовецького руху. Підчас *Революції 1848-49 в Австрійській імперії* належав до "Руського Собору". В 1848 брав участь у роботі Собору Руських Вчених, очолював засідання правничої секції. В 1861 зусиллями Л. було засновано товариство "*Руська Бесіда*", а в 1864 - Театр "*Руської Бесіди*". В 1861 Л. був обраний послом галицького сейму, з 1870 - його віце-маршалом. Виступав за досягнення українсько-польського компромісу в Галичині, відстоював рівноправ'я українців в усіх сферах суспільно-політичного життя та крайової адміністрації. Протягом 1870-73 очолював культурно-освітнє товариство "Просвіта". Л. як посол сейму і голова "Просвіти" активно домагався відкриття кафедри історії України в Львівському ун-ті, запровадження навчання українською мовою у всіх класах Академічної гімназії у Львові (вдалося реалізувати в 1874), сприяв розповсюдженню українських підручників на Буковині і Закарпатті, та налагодженню культурних зв'язків з Підросійською Україною. Л. дбав про створення при товаристві стипендійних фондів та розвиток благодійної діяльності. В 1870 Л. заснував народовецьку газету "Основа", що видавалася у Львові (1870-72; ред. Т.Леонтович і К. Климкевич). Переклав на українську мову австрійський цивільний кодекс.

ЛАВРСЬКА ШКОЛА - навчальний заклад, відкритий П. Могилою у 1631 при Троїцькому монастирі *Києво-Печерської Лаври*. Була створена за західноєвропейським зразком і давала вищу освіту, ніж братські школи. В 1632 Л.ш. було об'єднано з Київською братською школою і створено Колегію, яку очолив П. Могила (див. *Києво-Могилянська Академія*).

ЛАГОДА АНДРІЙ (рр. н. і см. невід.) - козацький діяч першої пол. 17 ст. В 1629 Л. разом з С. Сосимовичем як делегат Війська Запорозького брав участь у роботі церковного собору у Києві, який розглядав можливість досягнення порозуміння між прихильниками греко-католицької та православної церков (завершився безрезультатно). В 1637 - полковник канівський, а після затвердження Ординації у 1638 - сотник Канівського полку.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МАТВІЙОВИЧ [8(20). 6.1834- 31.3.(13.4).1902]-відомий український історик. Н. у с. Гирівці Конотопського повіту Чернігівської губ. (тепер с. Шевченкове Конотопського р-ну Сумської обл.). У 1858 закінчив історико-філологічний ф-т Петербурзького ун-ту. Служив у судових установах Чернігівщини, Полтавщини, а з 1880-у Києві, як член судової палати. Член історичного т-ва Нестора-літописця, один з засновників журналу "*Києвская Старина*". Був особисто знайомий з Т. Шевченко. Л. - автор бл. 450 праць і статей переважно з історії Лівобережної України 17-18 ст. Головну увагу Л. приділив дослідженню історії селянства - "Малоросійські посполиті селяни 1648-1788" (1866), козацької старшини і Шляхти - "Нариси дворянських родів Чернігівської губернії" (1868), "Нариси малоросійських фамілій" (1875-76), "Люди старої Малоросії" (1882-88), колонізації та землеволодіння - "Опис старої Малоросії" (1888-1902), адміністративно-судового устрою Гетьманщини - "Суди в старій Малоросії" (1898) та ін. Л. видав важливі документальні публікації: "Щоденник М. Ханенка" (1884), "Сулимівський архів" (1884), "Мотижинський архів" (1890), "Щоденник генерального підскарб'я Якова Маркевича" (1893-97), "Любецький архів графа

Милорадовича" (1898) та ін. В основі історичної концепції Л. лежала ідея народництва. В своїх працях Л. підкреслював визиск українського селянства з боку козацької старшини і як результат - неприхильне ставлення Л. до *Гетьманщини* та її діячів ("Замітки про Мазепу", 1878; "Павло Полуботок", 1880). Зосереджуючись в основному на соціально-економічних проблемах, Л. менше уваги звертав на політичний занепад Гетьманщини внаслідок колоніальної політики російського уряду. Це зумовило деяку однобокність історичної концепції Л., що підкреслювала українська історіографія, хоча високо оцінила його вкладу розвиток історичної науки в Україні. Заслугою Л. є те, що він ввів у наукове користування велику кількість документів, архівних матеріалів, які мають велике значення при вивченні історії Лівобережної України другої пол. 17-18 ст.

ЛАЗАРЕВСЬКІ — козацький рід на Чернігівщині, до якого належали відомі діячі української культури і науки 19-20 ст. Матвій Л. (1778 -1856) - батько шести братів Л. - Василя, Івана, Михайла, Олександра, Федора і Якова. Автор спогадів про Чернігівщину в першій пол. 19 ст. - "Памяти мої". Василь Матвійович Л. (27.2.1817 -18.4.1890) - письменник і перекладач. Закінчив Харківський ун-тет. У 1847-48 - чиновник Оренбурзької прикордонної комісії. З 1848 жив у Петербурзі. Л. був знайомий з Т. Шевченком, листувався з ним і матеріально допомагав поетові на засланні. Переклав на російську мову твори У. Шекспіра - "Отелло", "Король Лір", "Макбет", збирав матеріали для "Полного малоросійського словаря" (залишився в рукописі). Іван Матвійович Л. (1836 - 4.7.1867) - знайомий Т. Шевченка, Протягом 1858-61 Л. часто зустрічався з поетом у Петербурзі. В березні 1860 поет подарував йому "Кобзар" з власноручним написом. Михайло Матвійович Л. (12.7.1818 -3.5.1867) - близький товариш Т. Шевченка, В 1837 закінчив Ніжинський ліцей. У 1841-46 жив у Тобольську, з 1856 переїхав до Оренбурга. З 1850 - радник Петербурзького губернського правління. Познайомився з Т. Шевченком у 1847.

Листувався і матеріально допомагав йому на засланні. Клопотався про визволення поета з заслання і першим сповістив Т. Шевченку про звільнення. Л. піклувався про хворого Шевченка, після його смерті подбав про похорон, а згодом - про організацію перевезення тіла поета в Україну. Олександр Матвійович Л. (20.6.1834 - 13.4.1902) - визначний український історик (див. *О. Лазаревський*).

ЛАНЖЕРОН ЛУІ-ОЛЕКСАНДР (13.1.1763-16,7.1831) - французький дворянин, російський державний діяч, генерал, граф (з 1799). Н. у Парижі. В 1799 емігрував до Росії. Служив офіцером у російській кавалерії, брав участь в російсько-турецькій війні 1806-12, під час якої його ад'ютантом був І. *Котляревський*. З листопада 1815 до травня 1823- генерал-губернатор Новоросії; головнокомандуючий Бузького і Чорноморського Козачого Війська. Сприяв зростанню одеського порту, заснував перші громадські заклади в Одесі та був покровителем *Рішельєвського ліцею*. Був одним із засновників масонства в Україні. Помер у Петербурзі.

"**ЛАНКА**" - літературне об'єднання письменників, засноване в 1924 у Києві. До "Л." належали письменники Б. *Антоненко-Давидович*, М. Івченко, Т. *Осьмачка*, Г. *Косинка*, В. *Підмогильний*, Є. *Плужник* та ін. Виступали проти заполітизованої культури, відстоювали незалежність літературної творчості від офіційної політики більшовицької партії в галузі літератури. В 1924 "Л." була перейменована в "МАРС".

ЛАНЦУТ - місто в пд-сх. Польщі. З грудня 1919 до квітня 1920 тут знаходився табір для військовополонених бійців *Української Галицької Армії* та інтернованих вояків *Армії Української Народної Республіки*. В ході радянсько-польської війни 1920 з них було сформовано 6-ту Січово-Стрілецьку дивізію. Командантом табору був ген. *О. Пилькевич*.

ЛАПЧИНСЬКИЙ ЮРІЙ (Георгій) ФЕДОРОВИЧ (1887 - 1938) - більшовицький діяч, один з лідерів націонал-комуністів в Україні, з 1905 -член РСДРП(б). У 1917 очолював Раду робітничих і солдатських депутатів у Кременчуці, був народним комісаром соціального забезпечення і керуючим справами *Народного Секретаріату*, член ЦВК Рад України. В грудні 1918 -уповноважений Тимчасового робітничо-селянського уряду України на Чернігівщині. В 1919 - голова Чернігівського губревкому. В 1919 Л. спільно з В. *Шахраєм* виступив з різкою критикою ленінської програми з національного питання. В 1919-20 Л. очолював у КП(б)У опозиційну фракцію т. зв. федералістів у складі КП(б)У, що добивалася спільно з боротьбистами утворення самостійної української комуністичної партії та виступала за рівноправні федеративні відносини між УСРР і РСФРР. У листопаді 1919 на Гомельській партійній конференції Л. разом з П. Поповим і П. Слинком відстоював ідею існування незалежної української комуністичної партії та радянської Української держави. У 1920-22 був секретарем ВУЦВК, членом Київського губревкому і губкому партії. В квітні 1920 виступив з декларацією, в якій звинувачував керівництво РКП(б) у запровадженні режиму воєнної окупації та заявив, що РСФРР ставится до УСРР як західноєвропейські імперіалістичні держави до своїх азійських або африканських колоній. У 1920 вийшов з КП(б)У, вступив до *Української Комуністичної Партії* та став одним з лідерів партії. В 1922 виїхав за кордон, жив у Варшаві, Берліні, Італії. В 1926 повернувся в Україну. З тактичних міркувань відновив членство в КП(б)У. В 1928-30 - радянський консул у Львові. В 1938 репресований НКВС СРСР.

ЛАТИННИКИ - штучна назва прихильників римо-католицького віросповідання, які спілкуються українською мовою, але здебільшого ототожнюють себе з етнічними поляками. Одну частину Л. складають зукраїнізовані поляки, іншу - українці, які під впливом обставин змушені були прийняти римо-католицтво. Загальна кількість Л. на території України в 1939 досягала 700 тис. чол. Найкомпактніше проживали на зах. Поділлі та Волині. Після встановлення нових кордонів між УРСР і Польщею, частина Л. виїхала до Польщі, частина залишилася і українізувалася.

ЛАЦІС МАРТИН ІВАНОВИЧ [справж. прізвище, ім'я та по-батькові — Судрабс Ян Фрідріхович; 16(28).12.1888-20.3.1938] - більшовицький партійний і державний діяч. Н. у садибі Рагайні Венцп'єбалзької волості Ліфляндської губернії (тепер Латвія). В 1903-05 працював столяром у Ризі. З 1905 - член РСДРП(б). В 1905-17 Л. займався пропагандистською діяльністю в Росії і Прибалтиці. Після жовтневого перевороту 1917 в Петрограді - член колегії наркомату внутрішніх справ Росії, в 1918 - член колегії ВЧК, голова ЧК і військового трибуналу 5-ої армії Східного фронту. В 1919-21 Л., будучи головою Всеукраїнської Надзвичайної Комісії (ВУНК; рос. - ВУЧК), застосовував масовий терор проти учасників національно-визвольного руху та їх сімей, з метою залякування проводив масові арешти і розстріли української інтелігенції та селянства. З 1921 перебував на керівній партійній і державній роботі в Росії. З 1932 - директор Інституту народного господарства ім. Г. Плеханова. Знищений органами НКВС СРСР.

ЛАЦЬКИЙ ВОЛЬФ-ВІЛЬГЕЛЬМ (псевд: Бер-тольдї; 1881 - 1940) - відомий діяч української єврейської громади, політичний діяч і журналіст. Н. у Києві. Засновник і провідний діяч Єврейської (Жидівської) Народної Партії в Україні. В квітні 1919 очолював Міністерство єврейських справ УНР. Л. - автор численних публікацій у періодичній пресі, в яких викривав причетність Добровольної Армії ген. А. Денікіна до погромів єврейського населення в Україні. Помер у Тель-Авіві (Ізраїль).

ЛАШКЕВИЧ ОЛЕКСАНДР (1842 - 1889) - український громадський діяч, історик. Н. у Стародубі Чернігівської губ. (тепер Росія). Навчався у Київському ун-ті. В 1870-80-х рр. - земський і судовий діяч на Чернігівщині. З поч. 1870-х рр. Л. був активним членом київської Старої Громади (див. *Громади*), до якої належали такі визначні українські наукові і культурні діячі як В. Антонович, М. Драгоманов, Ф. Вовк, П. Чубинський, М. Старицький, М. Лисенко, М. Ковалевський та ін. В 1888-89 Л. видавав і редагував неофіційний орган Старої Громади ж-л "*Киевская Старина*". Автор кількох праць з історії Лівобережної України 18 ст.

ЛЕБЕДИНЦЕВ ФЕОФАН (Теофан) ГАВРИЛОВИЧ [літ. псевд. Ф.Лобода; 12(24).3.1828 -12(24).3.1888] - український історик. Н. у с. Зелена Діброва Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Городищенського р-ну Черкаської обл.). Закінчив Київську духовну академію. В 1851-64 викладав у духовних семінаріях Воронежа і Києва та у Київській духовній академії, редагував ж-л "Руководстводля сельських пастырей" (1860-63). В 1865-80 очолював Холмську, Люблінську і Радомську дирекції училищ. Був знайомий з Т. Шевченком, від нього отримав примірник "Кобзаря" з власноручним підписом. У 1882-87 - видавав і редагував ж-л "*Киевская Старина*". В своїх працях досліджував переважно історію української церкви і братств в Україні, відзначав їх важливу роль у розвитку національно-визвольного руху. Редагував другий і третій томи першої частини "Архива Юго-Западной России", в першому з яких опублікував історичну розвідку "Архимандрит Мелхиседек Значко-Яворський" (ч. I, т. 2, 1864). Помер в Києві. Автор праці "Братства, їхня колишня і нинішня доля та значення" (1862) та спогадів про Т. Шевченка.

ЛЕБЕДЬ МИКОЛА (псевд. Максим Рубан, Марко, Євген Скиба; 23.11. 1909) - український політичний і військовий діяч, один з лідерів *Організації Українських Націоналістів*. Н. у с. Нові Стрілиська Бібрського повіту (тепер Львівська обл.). В 1930 закінчив гімназію у Львові. У 1930-32 Л. брав активну участь в організації молодіжних груп ОУН на західно-українських землях, керівник підпільних вишколів Юнацтва ОУН у Карпатах. У 1932-34 - зв'язковий між Крайовою Екзекутивою та Проводом ОУН за кордоном. У 1934 підготував замах на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. Після здійснення замаху намагався виїхати через Гданськ-Щецін до Німеччини, але за наказом Г. Гімлера був заарештований і виданий Польщі. На Варшавському процесі 1935-36 був засуджений до смертної кари, яка згодом була замінена довічним тюремним ув'язненням 5.9.1939 Л. під час конвоювання до іншої в'язниці втік. У 1940 в ході внутрішнього конфлікту в ОУН підтримав політичну лінію С. Бандери, а з 1941 став його заступником. 30.6.1941 у Львові Українські Національні Збори проголосили Акт відновлення Української Самостійної Держави та створення *Українського Державного Правління*, до складу якого увійшов Л. Після арешту в липні-вересні 1941 більшості членів Правління Л. організував український антифашистський рух Опору. Організатор і керівник трьох конференцій ОУН в Україні (вересень 1941, квітень 1942, лютий 1943). У 1941-44 вів переговори з польською Армією Крайовою (АК) про спільну боротьбу проти гітлерівців. До 1943 Л. очолював ОУН на західноукраїнських землях та відіграв важливу роль у формуванні Української Повстанської Армії. В серпні 1943 став учасником III Надзвичайного Великого Збору ОУН, очолив Головну раду ОУН і Референтуру зовнішніх зв'язків при Проводі ОУН. У 1944 став співзасновником *Української Головної Визвольної Ради* та Генеральним Секретарем закордонних справ УГВР. За дорученням керівництва УГВР виїхав на Захід для встановлення контактів з представниками західних союзників. До 1948 був членом Закордонних Частин ОУН. З грудня 1949 проживає у США. В 1952-74 очолював науково-дослідницький центр "*Пролог*" у Нью-Йорку, в 1982-85 - заступник голови, з 1974 - член Ради директорів. В 1956-91 Л. - член управи Українського Товариства Закордонних Студій в Мюнхені та Торрнтського Видавничого комітету "*Літопис УПА*" (1975). Автор спогадів "*УПА*" (1946, 1987). Живе в Йонкерсі (штат Нью-Йорк).

ЛЕВ ІХ (світське ім'я - Бруно; 21.6.1002 -19.4.1054) - Папа Римський (з 1049). Походив з роду ельзаських графів Дансбург-Егісгайм. Був обраний на престол при підтримці імператора Генріха III. Намагаючись централізувати церковну ієрархію, добивався підпорядкувати єпископів Західної Європи своїй владі. В 1053 Л. ІХ, прагнучи приєднати до папських володінь Пн. Італію, очолив похід німецьких, лота-рінгських та італійських рицарів проти норманів, що захопили ці землі. 18.6.1053 зазнав поразки в битві під Чівітате і потрапив у полон. Згодом був звільнений. За Л. ІХ стався остаточний поділ Церкви на західно-християнську

(католицьку) і східно-християнську (православну). Канонізований церквою.

ЛЕВ XIII (світське прізвище та ім'я - граф Вінченцо Джоакіно Печчі; 2.3.1810 - 20.7.1903) - Папа Римський (з 1878). Н. у Карпінетто Романо. З великою прихильністю ставився до Української Греко-Католицької Церкви. В 1882 за розпорядженням Л. III Св. Конгрегацією було проведено реформу чину василіан (див. Василіани), що організаційно значно зміцнило орден. У 1885 заснував Станіславівське єпископство, а в 1895 іменував кардиналом митрополита Галицького С. *Сембратовича*. У 1897 Л. XIII заснував окрему семінарію для українців (Українську колегію) при церкві св. Сергія у Римі. Доручив Конгрегації пропаганди виробити план створення Українського Патріархату (до нього мали належати і закарпатські єпархії) з тимчасовим центром у Львові.

ЛЕВ ДАНИЛОВИЧ (бл. 1228 - бл. 1301) - галицько-волинський князь, син *Данила Романовича Галицького*. В 1247 (за ін. дан., 1251-52) Л. Д. для зміцнення союзу з Угорським королівством одружився з дочкою Бели IV - Констанцією. В 1252 допомагав батькові воювати з монголо-татарськими ордами на чолі з *Куремсою*. Після смерті Данила Галицького (1264) успадкував Перемишльське князівство і Львів (ім'ям Л. названо місто), а після смерті брата *Шварна Даниловича* (бл. 1269) - Перемишльке, Холмське, Волзьке, Дорогочинське князівства і Галич. В 1272 переніс столицю *Галицько-Волинської держави* до Львова. Підтримував жваві дипломатичні зв'язки з Чехією, Угорщиною, Литвою, Тевтонським орденом. Після смерті краківського князя Болеслава Соромливого (1279) Л. Д. в союзі з чеським королем Вацлавом II намагався здобути Краків. Підтримуючи в боротьбі за краківський престол Болеслава Мазовецького (сина сестри Предслави), вів тривалу війну з польським князем Лешком Чорним. Приєднав до Галицько-Волинського князівства частину *Закарпаття* з Мукачевом (бл. 1280) і Люблінську землю (бл. 1292).

ЛЕВ ДИЯКОН (бл. 950 - бл. 1000) - візантійський історик-хроніст 10 ст. Н. у Калої (Мала Азія). Належав до придворних кіл. Учасник походу імператора *Василя II Болгаробійці* проти болгар в 986. Автор "Історії" в 10 книгах (написана бл. 990 і охоплює події 959-975). Перша частина твору має компілятивний характер і є переказом т.зв. "Історії Фок" (не збереглася), друга частина - самостійний твір, написаний на основі особистих спостережень та розповідей очевидців. Твір Л. Д. - цінне джерело для вивчення ранньої історії *Візантії*, Болгарії, *Київської держави*. В ньому описані походи київського князя *Святослава Ігоровича* в Болгарію (967 або 968) і його війни з Візантією на Балканах.

ЛЕВ ЮРІЙОВИЧ (Лев II; р. н. невід. - п. бл. 1323) - галицько-волинський князь (1308-23, за ін. дан., 1315-23), син князя *Юрія Львовича*. Правив спільно з братом Андрієм. Підтримував тісні економічні і політичні зв'язки з Польщею і Тевтонським орденом. Л. Ю. та його брат тривалий час воювали з монголо-татарами і Литвою. В 1323 під час одного з військових походів (на думку одних дослідників - проти литовських військ, ін. - монголо-татар) Л. Ю. і *Андрій Юрійович* загинули. Після їх смерті припинила існування династія Романовичів. Боярство запросило на галицько-волинський престол мазовецького князя Юрія-Болеслава Тройденевича (див. *Юрій II Болеслав*), сина сестри Лева і Андрія Юрійовичів - Марії.

ЛЕВАНІДОВ АНДРІЙ (р. н. невід. - п. після 1797) - російський генерал, генерал-губернатор Слобідської України (1796-97). Учасник російсько-турецьких війн 1768-74 і 1787-91, командир стародубського карабінерського полку (1785) і корпусний командир у Києві (1790-94). Підтримував зв'язки з українськими політичними колами, що стояли на позиціях політичної автономії України. Допомагав А. *Худорбі* та А. *Веделю*. Цікавився історією України. Залишив рукописний збірник "Андрея Леванідова Малоросійський летописец" (бл. 1730; зберігався в Національному музеї у Львові).

ЛЕВЕНГАУПТАДАМ-ЛЮДВІГ (квітень 1659 - ? 2.1719) - шведський військовий діяч, генерал-лейтенант (1706), граф. Освіту здобув у шведських і німецьких університетах. Служив в арміях кількох західноєвропейських держав (1685-97), згодом - у шведській армії. На поч. Північної війни 1700-21 командував полком, в 1706 - генерал-губернатор Ліфляндії і Курляндії. В 1708 Л., виконуючи наказ *Карла XII*, вирушив з Прибалтики на з'єднання з основними силами шведської армії в р-н Могилева. 28.9(9.10)1708 був розбитий московськими військами неподалік Лісної (тепер село Славгородського р-ну Могилівської обл., Беларусь). У *Полтавській битві* 1709 командував піхотою. Після битви за наказом короля Карла XII, прийняв на себе командування шведськими військами. Організував відступ шведських частин до Переволочної (тепер с. Кобеляцького р-ну Полтавської обл.), де 30.6(11.7).1709 був змушений капітулювати. В 1709-19 перебував у московському полоні, очолював адміністрацію шведських військовополонених. Після смерті Карла XII призначений королевою Ульріхою Елеонорою міністром, але по дорозі у Швецію помер у Москві. Залишив мемуари (видані в 1757 у Стокгольмі).

ЛЕВЕНЦІ - козацько-старшинський рід на Полтавщині у 17-18 ст. Найвідоміші представники: Прокіп Л. (р. н. невід. - п. 1691) - полковник полтавський (1674-78, з перервами). Брав участь у *Чигиринських походах* 1677-78 у складі військ гетьмана 1. Самойловича. В 1687 Л., будучи полтавським полковим обозним, розглядався старшиною як один з ймовірних кандидатів на гетьманство. Іван Прокопович Л. (р. н. невід. — п. бл. 1736) - полтавський полковник (1703-09). В 1709 не підтримав заходи гетьмана 1. *Мазепи*, спрямовані на ліквідацію московського панування в Україні, однак не допомагав і московським військам у воєнних діях проти шведсько-української армії. В 1709 був позбавлений полковництва та інтернований у Харкові. З 1724 Л., разом з 1. Мануйловичем і Ф. Гречаним очолював *Генеральну Військову Канцелярію*.

ЛЕВИНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (літ. псевд. В.Лукич; 2.9.1856 - 6.10.1938) - український письменник і

громадський діяч, дійсний член НТШ (з 1926), почесний член товариства "Просвіта" (з 1925). Н. у Белзці (тепер Гончарівка Золочівського р-ну Львівської обл.). Працював нотаріусом у Винниках біля Львова. З 1875 брав активну участь в українському літературному процесі *Галичини*. В 1881 Л. склав разом з І. Франком антологію української поезії. Був співредактором журналу "Друг" і альманаху "Дністрянка" (1876), редактор популярного довідника для селян "Руський Правотар Домовий" (1885; разом з Ю. Сельським), альманаху "Ватра" (1887) і журналу "Зоря" (1890-96), видав "Просвіти", зокрема, щорічних календарів на 1880-85, 1890, 1893, 1916-18. Л. значну увагу приділяв налагодженню літературних і культурних взаємин з *Наддніпрянською Україною*. Помер у Винниках.

ЛЕВИНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (8.8.1880 -19.12.1953)-український політичний діяч, публіцист, теоретик українського соціалістичного руху. Н. у Дрогобичі (тепер Львівська обл.). Після закінчення Дрогобицької гімназії навчався у Львівському ун-ті. На поч. 20 ст. став одним з ініціаторів створення УСДП. В 1904-14 - редактор партійних видань УСДП - "Воля", "Земля і Воля" (1907-12; редагував спільно з М. Ганкевичем), "Вперед" (1912-13, спільно з П. Буняком і А. Чернецьким) у Львові та "Дзвін" (1913-14; разом з Д. Антоновичем) у Києві. Під час Першої світової війни 1914-18 Л. перебував у Відні і Женеві. В 1919-20-х рр. - член Закордонної групи Української Комуністичної Партії у Відні, видав разом з В.Винниченком газету "Нова Доба" (1920-21). З 1930 Л. проживав у Львові, співпрацював у журналах "Нова Україна" у Празі, "Нова культура", "Культура", "Нові Шляхи" у Львові та ін. Помер у Відні. Автор численних праць і публіцистичних статей на суспільно-політичну тематику: "Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині" (1914), "Царская Россия и украинский вопрос" (1917), "Народність і держава" (1919), "Соціалістична революція і Україна" (1920), "Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи" (1920), "Відокремлення Галичини", "Народність і держава", "Асиміляція і ресиміляція в історичному процесі поневоленого народу", "Початки українського соціалізму в Галичині" та ін.

ЛЕВИНСЬКИЙ ІВАН (6.7.1851 - 4.7.1919) -український архітектор. Н. у Долині на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл.). В 1875 закінчив Технічну Академію у Львові, з 1903 -професор Львівського політехнічного ін-ту. В 1880-х рр. організував архітектурно-проектну майстерню і разом з архітекторами О. Лушпинським, Л. Левинським, Т. Обмінським та ін. З 1903 - професор архітектури Львівського політехнічного ін-ту. Л. і тісно співпрацював з "Просвітою" і "Сільським Господарем", входив до складу ради Національного музею у Львові. В 1914 депортований російською окупаційною владою до Києва. Збудував в Києві дерев'яну українську греко-католицьку церкву в гуцульському стилі. Після повернення в 1918 до Львова заснував агрономічно-технічне т-во "Праця". Помер у Львові. Спроектував і побудував багато будівель у Галичині. У своїй творчості дотримувався принципів модерну і використовував прийоми і форми української народної архітектури. Серед будівель, споруджених Л. у Львові: головний залізничний вокзал, готель "Жорж", будинок т-ва "Дністер" (1905), Академічний дім, будинок бурси Українського педагогічного товариства (співавтор, 1906-08), будинок Музичного ін-ту ім. М. Лисенка (1916), та ін.

ЛЕВИНСЬКИЙ СТЕПАН (1710 - 1800) - останній єпископ луцької греко-католицької єпархії, скасованої 1795 за указом *Катерини II*.

ЛЕВИТСЬКИЙ МИКОЛА (1880 - 1935) - український політичний діяч. Член *Української Центральної Ради* від *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії*. В грудні 1917 - лютому 1918 входив до складу української делегації на мирних переговорах з представниками країн Четверного союзу у Брест-Литовську (див. *Берестейський мир 1918*). Разом з О. Сєврюком і М. Любинським підписав 9.11.1918 від імені *Української Народної Республіки* цей договір. За правління гетьмана П. Скоропадського Л. був заступником директора відділу зовнішніх відносин у Міністерстві закордонних справ, брав участь у мирних переговорах з Радянською Росією у Києві. В період *Директорії УНР* перебував у складі дипломатичної місії у Парижі. В 1923 повернувся в Україну. Працював у Харкові. В 1929 заарештований і засланий. Помер у таборах Красноярського краю.

ЛЕВИТСЬКИЙ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ [25.3(7.4). 1859 - 1.12.1936) - український громадський діяч. Н. у с. Хмільній Канівського повіту (тепер Канівського р-ну Черкаської обл.). Навчався в Московському, згодом - на юридичному ф-ті Харківського ун-ту (закінчив 1885). Був секретарем Олександрівської земської управи, займався адвокатською практикою в Єлисаветграді (тепер Кіровоград). У 1894 за ініціативою Л. виникли перші в Україні землеробські артілі (спілки) в Олександрійському повіті Херсонській губернії, (у 1897 нараховувалось бл. 125 артілей, які об'єднували бл. 3 тис. чол.), а також створював промислові та торговельні спілки. На поч. 1903 Л. організував артілі в Єлисаветграді, Одесі, Києві, Балті, Вінниці та ін. містах. В 1917-18 Л. входив до складу *Української Центральної Ради*. В радянський період працював у кооперативних установах України, займався педагогічною діяльністю. Помер у Києві.

ЛЕВИЦЬКИЙ ВЕНЕДИКТ (28.3.1783 -14.1.1851)- український греко-католицький церковний діяч і педагог. Н. у с. Іванівцях на Стрийщині (тепер Львівська обл.). У 1802 закінчив Львівську гімназію. В 1803-05 вивчав філософію і право у Львівському ун-ті, 1805-10 навчався у Віденському конвікті (семінарії). Був священником в соборі св. Юра у Львові (1810-15), заступником ректора Львівської духовної семінарії (1815-20), професором моральної теології Львівського ун-ту (з 1817), тимчасовим ректором семінарії (1820-24, 1836-38), почесним каноніком (крилошанином з 1826), деканом богословського ф-ту ун-ту (1829, 1831, 1839, 1843, 1847), ректором ун-ту (1830), цензором українських книг і театральних вистав (1835-48). Відомий як консерватор, ініціатор цензурної заборони альманахів "*Руська Трійця*", "*Зоря*" і "*Русалка Дністрова*",

граматики живої народнорозмовної мови Й. Лозинського та ін. видань. Під час революції 1848-49 в Австрії - член *Головної Руської Ради*, керівник її відділу освіти, учасник Першого з'їзду української інтелігенції у Львові, де обстоював церковно-слов'янську мову в літературі, співзасновник *Галицько-Руської Матиці*. Автор праці "Про руський напис на дзвоні св. Юра у Львові" (1831), перекладів біблійної історії Старого і Нового Заповіту, довідника про галицьких і львівських єпископів, життєписів ректорів Львівського ун-ту. *Ф. Стеблій (Львів)*.

ЛЕВИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР (16.8.1888 -14.2.1980)- український політичний діяч. Н. у с. Кричка на Станіславщині (тепер Ботородчанського р-ну Івано-Франківської обл.). За освітою - юрист. На поч. Першої світової війни став членом Союзу *Визволення України*. В 1915-18 Л.В. за дорученням Союзу вів організаційну та культурно-виховну роботу серед полонених українців у німецьких таборих. У 1919-20 - директор пресової служби посольства УНР у Берліні. В 1924 емігрував у США, став провідним членом української політичної організації (соціалістичного напрямку) "Оборона України" (згодом -секретар організації), редагував часопис "Організаційні Вісті" (1936-41). В 1933 - директор Українського павільйону на всесвітній виставці в Чикаго. В 1933-42 - віце-президент Українського Братства. З 1941 - редактор газети "Громадський Голос" в Нью-Йорку. З поч. 1940-х рр. перейшов на радянофільські позиції.

ЛЕВИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ КИРИЛОВИЧ [справж. прізвище - Ніс; бл. 1697-8(19).5.1769] -визначний український живописець і гравер, представник українського барокко. Н. у с. Ма-яцці (тепер Полтавська обл.). Походив з козацької родини Носів. Навчався у Польщі (Вроцлав, Гданськ), та у Київській Академії. З 1738 був священиком у Маяцці, згодом - управитель друкарні *Києво-Печерське* Лаври. Автор бл. 40 мідеритів релігійного і алегоричного змісту, гравюр з портретними зображеннями, гербами, архітектурними пам'ятниками тощо. Виконав цикл гравюр для лаврських видань "Євангелія" (1737) і "Апостола" (1737-38 і 1752). Автор гравюр до видання "Hortus rocticus" М. Довгалевського (1736), "Філософії Аристотелевої" М. Козачанського (1745), "Путника від богоспасаемого Києва..." С. Множинського-Каянова (1751), "Апостола" (1752, 1757), оформив подарункові гравюри на честь лаврських архимандритів Романа Копи (1730-40), І. Негребецького (1738), митрополитів Р. Заборовського (1739) і Д. Туптала (1752). В 1752-55 Л. разом з сином Д. *Левицьким* працював над розписами іконостасу Андріївської церкви в Києві.

ЛЕВИЦЬКИЙ ДМИТРО (1877-31.10.1942)-український громадсько-політичний діяч, адвокат. Н. у Добрачині Сокальського повіту в Галичині. Закінчив юридичний ф-тет Віденського унту. До Першої світової війни 1914-18 жив і працював у Раві-Руській та Бережанах (Галичина). Воював на фронтах світової війни як офіцер австрійської армії. В 1915 потрапив у російський полон і був депортований у Ташкент. В 1917 організував і очолив у Києві Галицько-Буковинський Комітет допомоги жертвам війни. В період *Гетьманату* був секретарем *Українського Національного Союзу*. 1.12.1918 Л. разом з Л. *Цегельським* підписав у Фастові попередній договір про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину державу. В 1919-21—посол УНР в Данії. У 1921-22 очолював патріотичну організацію "Молода Галичина" у Відні, до складу якої входили Є. *Коновалець*, А. *Мельник*, І. *Чмола*, І. *Кедрип* ін. Після повернення в Галичину редагував газету "Діло" (1923-25). Л.Д. був одним із співзасновників і першим головою (1925-35) *Українського Національно-Демократичного Об'єднання*. В 1928-35 - депутат польського сейму і голова Української Парламентської Репрезентації у варшавському парламенті. З осені 1930 до липня 1931 перебував в ув'язненні. З 1936 Л. очолював редакційну колегію газети "Діло", в 1936-39 був заступником голови УНДО В. *Мудрого*. Виступав проти проведення політики "Нормалізації". У вересні 1939 заарештований співробітниками органів НКВС СРСР. Помер на заслання у Бухарі (Узбекистан).

ЛЕВИЦЬКИЙ ДМИТРО ГРИГОРОВИЧ [1735 -4(16).4.1822] - видатний український живописець-портретист, академік Петербурзької АМ (з 1770). Н. у Києві. Син Г. *Левицького*. Художньому мистецтву навчався у батька. В 1752-55 разом з Г. Левицьким і О. Антроповим брав участь у розписах іконостасу Андріївської церкви у Києві. З 1762 працював у Москві, пізніше -у Петербурзі. В 1770 - академік, 1771-88 -керівник портретного класу Петербурзької АМ. В 1788-95 жив і працював в Україні. З 1807 -радник АМ у Петербурзі. В останні 20 років життя Л. через хворобу очей майже не працював. В 1820 на деякий час повернувся на батьківщину. Помер у Петербурзі. Л. виконав ряд блискучих портретів, які відзначаються досконалою технікою, композицією і колоритом, серед них -архітектора О. Кокорінова (1769-70), власника мануфактурних заводів П. Демидова (1773), французького філософа Д. Дідро (1773-74), польського короля С. Лещинського, серію портретів вихованок Смольного ін-ту (1773-76), М. Д'якової (1778), Д. Долгорукого (1783), акторок А. Давія та У. Мнішек (обидва - 1782), алегоричного портрету Катерини II (1783) та ін. Навчаючись на кращих зразках українського барокко і працюючи в душі класицизму, Л. створив реалістичну школу портретного малярства, з якої вийшов цілий ряд українських художників М. Миропольський, С. Маяцький, Л. Калиновський та ін.

ЛЕВИЦЬКИЙ ЄВГЕН (17. 1.1870-21.11.1925)-відомий український громадсько-політичний діяч, публіцист. Н. у с.Сидорів Гусятинського повіту (тепер Тернопільська обл.). Був одним з лідерів студентського руху. В 1892 обирався головою Всеслов'янського студентського конгресу у Відні. В жовтні 1890 Л. разом з І. *Франком*, М. *Павликом*, В. *Будзиновським*, К. *Трильовським* став ініціатором створення першої української політичної партії - *Української Радикальної Партії*. Налезав до правого крила УРП (В. *Охримович*, В. *Будзиновський*, І. *Франко*), яке в грудні 1899 заснувало *Українську Національно-Демократичну* Партію, член вищого органу партії - Народного Комітету. Був співавтором програм обох партій, співпрацював в офіційному партійному органі УНДП - газеті "Народ", редактор "Будучности" (1899), "Свободи" (1901), "Діла" (1903). В 1907 обраний

депутатом австрійського парламенту. Під час Першої світової війни 1914-18 Л. за дорученням Союзу *Визволення України* вів організаційну і просвітницьку роботу серед полонених українців у німецьких таборих. В 1918-19 Л. - член Української Національної Ради ЗУНР-ЗОУНР. В 1919-20 - посол ЗУНР у Берліні та Празі. Згодом займався адвокатською практикою у Відні, де і помер. Автор багатьох статей на політичні та культурологічні теми в українських та німецьких періодичних виданнях.

ЛЕВИЦЬКИЙ КОСТЬ (18.11.1859-12.11.1941) - визначний український громадсько-політичний і державний діяч, адвокат і публіцист, дійсн. чл. НТШ і "Просвіти". Н. у Тисмениці (тепер Івано-Франківська обл.) в родині священика. В 1878 закінчив Станіславівську гімназію. Навчався на юридичному ф-ті Львівського та Віденського унів. В 1884 захистив докторську дисертацію. З 1890 займався приватною адвокатською практикою у Львові. Наприкінці 19 - поч. 20 ст. Л., сприяючи піднесенню українського підприємництва в Галичині, допомагав створити і брав активну участь в роботі цілого ряду важливих економічних організацій - "Народна Торгівля", страхова компанія "Дністер", Крайовий Союз Кредитовий (згодом - Центробанк, очолював в 1898-39), Крайовий Союз Ревізійний (очолював з 1904) та ін. В 1889-1900 (за деякими дан., до 1905) Л. редагував "Часопис Правничий", був багаторічним президентом Товариства Українських Правників у Львові. В 1899 виступив співзасновником, а згодом обраний і головою *Української Національно-Демократичної Партії*. В 1907 обраний депутатом австрійського парламенту і в 1908 - галицького сейму, керував діяльністю Українського Парламентського Клубу у Відні та Сеймового Клубу у Львові. Підчас Першої світової війни в серпні 1914 очолив *Головну Українську Раду* у Львові, а з травня 1915 - *Загальну Українську Раду* у Відні. 9.11.1918 Л. обраний головою уряду ЗУНР - *Державного Секретаріату ЗУНР-ЗО УНР*. Після окупації Галичини польськими військами (1919) був в 1920-23 членом закордонного уряду Диктатора Є. *Петрушевича* у Відні, в якому займав пост уповноваженого з питань преси і пропаганди, а з 1921 - уповноважений закордонних справ ЗУНР. В 1924 повернувся у Галичину, де продовжував громадську і наукову діяльність. Належав до *Українського Національно-Демократичного Об'єднання*. В 1920-30-х рр. Л. очолював Союз Українських Адвокатів, був членом Начальної Ради Адвокатів у Варшаві (1935-39), редактором видання "Життя і Право", директором Центробанку. В 1939 Л. був заарештований органами НКВС, але після дворічного ув'язнення - звільнений. Частина терміну ув'язнення відбував у тюрмі НКВС на Луб'янці у Москві. В липні 1941 став засновником і головою Української Національної Ради - органу, який мав представляти інтереси українського населення західних областей України перед німецькою окупаційною владою (ліквідована за наказом Г. Гімлера в березні 1942). Помер у Львові. Л. - автор цінних історичних праць: "Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914" (1926), "Історія визвольних змагань галицьких українців в часи світової війни 1914-1918 рр." (1928), "Великий зрив" (1931) та ін.

ЛЕВИЦЬКИЙ МИХАЙЛО (1774-14.1.1858) - український греко-католицький церковний діяч. Н. у Ланчині на Покутті (тепер Івано-Франківська обл.). В 1790 закінчив Станіславівську гімназію, згодом теологічний ф-т Віденського ун-ту. Здобув науковий ступінь доктора богослов'я. 31797 - префект Львівської духовної семінарії, пізніше викладач пасторального богослов'я у Львівському ун-ті. З 1808 - канонік Галицької митрополії у Львові, з 1813 - єпископ перемишльський, 17.8.1815 австрійський імператор Франц І призначив Л. Галицьким митрополитом, а Папа Римський затвердив це рішення 8.3.1816. З 1848 - примас Галичини. Був учасником Віденського конгресу 1815. В 1856 Л. став першим кардиналом *української Греко-Католицької Церкви*. Будучи на посту перемишльського єпископа і в перші роки перебування в сані митрополита, піклувався про заснування народних (парохіяльних) шкіл і видання для них підручників, підтримав створення освітнього Товариства священиків у Перемишлі (1816), дяко-вчительського ін-ту (1817). Спільно з І. *Могильницьким* домагався запровадження викладання українською мовою в школах Східної Галичини. Згодом визначився як консерватор, близький до польсько-шляхетських кіл, противник модерних віянь в суспільному і культурному житті. Став одним з ініціаторів цензурної заборони альманахів "Зоря" і "Русалка Дністрова", що їх видала "Руська Трійця". В 1839 Л. виступив з протестом проти ліквідації російським урядом унії на Правобережжі, Волині й Білорусі. Під час *Революції 1848-49 в Австрійській імперії* підтримав створення *Головної Руської Ради*, заохочував духовенство до праці над просвітою народу, виявляючи, однак непослідовність у ставленні до інтриг польської політичної верхівки. Похований в Уневі на Львівщині.

Ф. Стеблій (Львів).

ЛЕВИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН (31.7.1875-23.3.1917) - український політичний і військовий діяч. Н. у Коломиї на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл.). За фахом — юрист. В 1907-12 працював адвокатом у Турці, згодом - Долині. Належав до *Української Національно-Демократичної Партії*, входив до керівного органу організації-Народного Комітету. З серпня 1914 брав активну участь в організації *Легіону Українських Січових Стрільців*. В 1914-15 Л. командував четою, сотнею УСС. Відзначився в боях над Стрипою і Серетом у вересні 1915. В грудні 1916 призначений командантом *Гуцульської сотні УСС*, яка брала участь у боях біля Курлибаби на Закарпатті. В одному з боїв Л. загинув.

ЛЕВКОН I (4 ст. до н. е.) — архонт, цар Боспорської держави в 389/388 - 349/348 до н. е. За правління Л. I до Боспорської держави були приєднані Феодосія (бл. 380 до н. е.), весь Сх. Крим, племена Прикубання- синди, торсти, псеси, дандарії. Захоплення родючих земель, привело до збільшення експорту боспорського хліба (особливо в Афіни), що сприяло розвитку всієї економіки і культури Боспору. За Л. I в *Пантікапеї* вперше розпочалося карбування золотих монет (бл. 375 до н. е.).

ЛЕВКОН II (3 ст. до н. н.) - цар Боспорської держави. Правив бл. 240-220 до н. е. Пожвавлення торгівлі з іншими країнами дозволило Л. II стабілізувати економічне становище царства. В Пантікапеї було відновлено карбування срібної монети. За правління Л. II було вперше випущено в обіг повновагі мідні монети від імені царя, на яких було виکارбувано щит, меч і спис.

“ЛЕГІОН УКРАЇНСЬКИХ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ”-українська підпільна націоналістична організація, створена весною 1930 у Чернівцях. Основним завданням організації була боротьба проти румунського окупаційного режиму за об'єднання Буковини в єдиній соборній незалежній Українській державі. Організація складалася з добре законспірованих осередків, до складу яких входило по 3-5 чол. Очолював організацію О. Зибачинський. У 1932 на буковинських землях було організовано групу “Месники України” (керівники Д. Квітковський та І. Григорович), яка організаційно підлягала “ЛУР”. В 1934 “ЛУР” нав'язала контакти з Проводом Українських Націоналістів і незабаром стала базою для розгортання структури ОУН на південно-західних українських землях. Крайовим провідником ОУН на Буковині, в Бессарабії і Мармарощині був призначений О.Зибачинський.

“ЛІГІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ” -українська націоналістична організація, створена 12.11.1925 на з'їзді представників Українського Національного Об'єднання і Союзу Визволення України у Празі. Членами “ЛУН” в більшості були вихідці з *Наддніпрянської України*. Головою “ЛУН” було обрано М. Сціборського. Організація підтримувала ідею національно-визвольної боротьби, виразником якої вважали С. Петлюру. Восени 1925 виступила з ініціативою створення Всеукраїнського Національно-Політичного Об'єднання, до складу якого увійшли б усі політичні партії, що відстоювали ідею державної незалежності України. 17-18.3.1928 на з'їзді “ЛУН” було створено керівний орган організації - Генеральну Раду (М. Сціборський - голова, Ю. Руденко - генеральний секретар). Найбільші осередки “ЛУН” знаходились у Подєбрадах, Празі, Парижі, Люксембурзі. У 1.927 “ЛУН” видавала ж-л “Державна Нація” (редакційна колегія - П. Кожевників, гол.ред.; М. Сціборський, Б. Демчук).

ЛЕГІОН УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТІЛЬЦІВ-українська військова частина у складі австрійської армії, що діяла на російському фронті у 1914-18, У серпні 1914 *Головна Українська Рада* у Львові створила *Бойову Управу УСС*, яка звернулася до австрійського уряду з проханням дозволити сформувати Легіон Українських Січових Стрільців. Згоду було отримано, але перепони чинилися відперших днів створення частини. На прохання відкликати з військ сто українських старшин цісарське командування виділило лише шістьнадцять, серед них Г. Коссака, С. Горука, В. Дідушка, Д. Вітовського та ін. Для легіону австрійці передали тисячу важких однозарядних крісів, які ще 1888 були зняті з озброєння. Всього до УСС зголосилось 28 тис. галичан, яких вистачило б на формування двох піхотних дивізій, але уряд і польські політичні кола, побоюючись створення українського війська, обмежили чисельність легіону двома тисячами. Основна маса галичан - більше 100 тис. - була мобілізована до частин, які відправлено подалі від України, на італійський фронт. Невишколених січовиків австрійське командування вирішило одразу ж кинути на фронт проти наступаючих російських військ, де на легіон чекала неминуча загибель. Але тодішній тимчасовий командир Т. Рожанковський відмовився виконувати авантюрний наказ, за що був усунутий з посади. Під командуванням нового командирам. *Галущинського* 3.9.1914 новобранці прийняли у Стрию (Львів був уже окупований царськими військами) присягу й відбули на доукомплектування у закарпатські села Горонда та Страбичій під Мукачеве. Ядро легіону становили активісти січового, сокільського і пластового руху, вчорашні гімназисти та студенти. Серед новобранців були й дівчата-студенти О. *Степанів*, С. *Галечко*, А. *Дмитерко*, І. Кузь та ін. Наприкінці вересня 1915 стрілецькі сотні вступили в перші бої з російськими козачими частинами в р-ні Верецького і Ужоцького перевалів. У жовтні 1915 січовики у складі 55-ї австрійської дивізії перейшли у контрнаступ, подолали перевали і відбили у противника Борислав, Дрогобич і Стрий. Тільки коли російський командарм ген. О.Брусилів перекинув з-під Перемишля резерви, йому вдалося відновити становище. Легіон УСС відійшов до Карпат. На поч. березня 1915 січові стрільці зайняли позиції на схилах *Маківки*. Після захоплення восени 1914 Галичини, російська армія ген. М. Іванова розгорнула наступ через Карпати з метою прорватись в Угорщину. Легіон УСС, що займав оборону на Маківці, входив до складу 129 та 130-ї бригад австрійської армії під командуванням Й.Вітошинського-Доброволі й Дрди (група військ ген. П. *Гофмана*). Штурм російськими підрозділами позицій січових стрільців розпочався в ніч з 28 на 29.4. Протягом 29.4.-2.5. на схилах Маківки тривали запеклі бої, внаслідок яких російські війська були відкинуті за р. Головчанку. Найбільшої напруги бої досягли 1 -2.5.1915. На Маківці загинули 42 січовики, 76 зазнали поранень, 35 потрапило до полону. Наприкінці серпня 1915 галицькі курені знову втягнулися у запеклі бої в подільських степах між Серетом і Стрипою. 2.11. зусиллями стрілецьких куренів було ліквідовано прорив росіян на Бережани. В околицях міста, на схилах Лисоні щойно реорганізований полк УСС (командант от. Г. Коссака) втратив убитими, полоненими і пораненими більше тисячі старшин і стрільців. Зиму 1915-16 полк УСС перебував у тилу, займаючись військовою підготовкою і культурно-освітньою роботою. Навесні 1916 до полку долинула трагічна звістка про смерть І. Франка, який останні місяці свого життя провів у львівському “Приюті для хорих і виздоровців УСС”. Його сини Петро і Тарас служили в легіоні. На похорони славетного письменника 31.5. прибула з фронту велика стрілецька делегація на чолі з Г. Коссаком. Січовики виносили домовину і супроводжували катафалк до Личаківського цвинтаря, де на могилі поклали вінок з написом: “Великому Каменяреві. Ми ломимо скалу”.

У ході Брусилівського прориву влітку 1916 цісарське командування знову прикрило січовими стрільцями найбільш важливий відтинок фронту - шлях із Підгаєць на Бережани. В боях в р-ні Лисоні відзначилися

курінний отаман С. Горук, сотник А. Мельник, Р. Сушко., В. Кучабський, З. Носковський, Ф. Черник. На Лисоні полк УСС втратив півтори сотні вбитими і декілька сот стрільців потрапили у російський полон, яких відправлено у табори Симбірська і Царицина.

Залишки полку виведено у тил, переформовано і призначено нового команданта, яким став Ф. Кікаль. Восени 1916 стрілецькі старшини на чолі з Д. Вітовським розпочали велику культурно-освітню місію на Волині, куди вони були направлені для організації комісаріатів (Ковель, Луцьк, Володимир-Волинський) по набору рекрутів до армії. Однак головним своїм завданням січовики вважали розвиток українського шкільництва, яке було у вкрай занедбаному стані. За короткий час вони заснували близько сотні українських шк іл, а 16 старшин і стрільців працювали у них вчителями. За допомогою громадських діячів Львова К.Студинського, П.Мишуґи, І. Крип'якевича січовики придбали для волинських шкіл 1500 підручників, чимало приладів.

На фронт під Бережани полк повернувся у лютому 1917. Підчас нового наступу російської армії на Південно-Західному фронті, стрілецька частина ціною великих втрат утримувала фронт біля с. Конюхи на Бережанщині. У березні-жовтні 1918 полк УСС під командуванням от. О. Микитки, згідно з умовами Берестейського миру 1918, у складі австро-німецьких військ здійснив похід у *Наддніпрянську Україну* (Жмеринка-Бірзула-Херсон-Нікополь-Олександрівськ). У полковому наказі, оголошеному січовикам напередодні походу, зазначалось: "Ніяких насильств і борб не зводити... Кара смерти заборонена... Поведене з людьми має бути чемне, миле, але не фамільярне... Говорити тільки по-українськи до населення". За Збручем полк практично не брав участь у бойових операціях, приділяючи головну увагу культурно-освітнім заходам серед наддніпрянських українців. При легіоні УСС був Кіш УСС - запасна частина, яка займалась набором і вишколом навобранців. При ньому діяли бібліотека, стрілецький хор і оркестр під керівництвом композитора М. Гайворонського, а також Пресова Кватира, у складі якої плідно працювали А. Баб'юк (М. Ірчан), А. Лотоцький, О. Назарук, Ю. Шкрумеляк, Л. Лепкий, О. Курилас, М. Угрин-Безгрішний, І. Іванець, О. Сорохтей та інші талановиті письменники, журналісти, композитори, актори, художники. Зусиллями митців налагоджено випуск альманаху "Червона Калина", сатиричних журналів "Самопал" і "Самоохотник", спеціальних поштівків. У 1915 видано "Співанки УСС" - збірник творів стрілецького пісенника Р. Купчинського і композитора М. Гайворонського. Їхні тодішні пісні "Чуєш, брате мій", "Їхав стрілець на війноньку", "Човен хитається серед води", "Засумуй, трембіто" добре знані в Україні та діаспорі й понині. У Пісочній на Львівщині готував старшин і підстарший Вишкіл УСС, який очолювали полковник Г. Коссак, підполковник К. Слюсарчук, майор М. Тарнавський. До нього приїздили наслідник царського престолу Карл, а також митрополит Андрей Шептицький, який 28.10.1917 освятив прапор УСС. Він був створений стрілецьким художником І.Іванцем - із синього шовку та золотими літерами "УСС" на малиновому полі, а з другого боку - герби Галичини та Києва. На поч. жовтня 1918 УСС було передислоковано з Херсонщини на Буковину, в Чернівці. Після утворення *Західно-Української Народної Республіки* в листопаді 1918 полк передислоковано до Львова, де він став ядром *Галицької Армії* (див. також. *Українські Січові Стрільці*).

М. Литвин (Львів).

ЛЕЛЕВЕЛЬ ЙОАХИМ (22.3.1736-29.5.1861)-видатний польський історик і громадсько-політичний діяч; ідеолог польського демократичного руху першої пол. 19 ст. Н. у Варшаві. Закінчив Віденський ун-тет (1807). В 1808-10 вчителював у м. Кременці. Був професором Віденського (1815-18, 1822-24) і Варшавського (1818-21) унів. У 1824 за прогресивні погляди і зв'язки з революційним підпіллям Царський уряд позбавив його права викладати в ун-ті. У 1829 обраний до сейму. Під час *Польського визвольного повстання 1830-31* - голова Патріотичного товариства, член польського уряду. Після поразки повстання емігрував за кордон. Був одним із керівників польської демократичної еміграції. У 1846 вступив до Демократичного Товариства Польського, 1847 - до Міжнародного Демократичного Товариства. Л. - автор багатьох праць з історії Польщі та допоміжних історичних дисциплін. Вперше у польській історіографії в основу історичної періодизації поклав суспільні фактори. Л. піддавав критиці суспільний устрій, засуджував національне поневолення польськими феодалами українського і білоруського народів, виступав за міжслов'янську солідарність, оцінював національно-визвольну боротьбу українського народу як подію великого історичного значення. Громадсько-політична і наукова діяльність Л. мала великий вплив на формування демократичної суспільної думки і розвиток національного руху в Польщі. Його історичні праці були відомі й користувалися популярністю в Україні (зокрема, серед членів "*Руської Трійці*", *Кирило-Мефодіївського Братства*).

Ф. Стеблій (Львів).

ЛЕМИК МИКОЛА (4.4.1914 - жовтень 1941)-український політичний діяч, член ОУН (з 1932). Н. у Соловій Перемишлянського повіту в Галичині. Після закінчення української гімназії навчався на математично-природничому ф-ті Львівського ун-ту. 21.10.1933 Л. за наказом ПУН вбив начальника канцелярії (за деяк. дан., емісара більшовицьких спецслужб) консульства СРСР у Львові О. Майлова на знак протесту проти штучно організованого радянською владою голоду 1932-33 в Україні. Негайний суд у Львові, який відбувся в жовтні-листопаді 1933, засудив Л. до смертної кари. Через деякий час смертну кару було замінено на довічне ув'язнення. На поч. Другої світової війни 1939-45 звільнений з тюрми, став одним з організаторів Похідних груп ОУН та їх діяльності в Україні. З 1941 - Крайовий Провідник ОУН (М) на Східно-Українських землях. Восени 1941 очолив Середню Похідну Групу ОУН (за ін. дан., Східну). В жовтні 1941 заарештований

гестапо і розстріляний у Миргороді (Полтавська обл.).

ЛЕМКІВЩИНА - українська етнічна територія, на якій здавна проживала етнографічна група українців - лемки. Розташована в українських Карпатах (по обох схилах Сх. Бескидів) між ріками Сяном і Попрадом у межах сучасної Польщі, та на північний захід від ріки Уж у Закарпатті до ріки Попрад у Словаччині. Загальна площа бл. 3,5 км². На думку деяких дослідників, давніми предками лемків було слов'янське плем'я білі хорвати, що заселяло район Карпатських гір в 7-10 ст. У середньовічні часи територія Л, входила до складу *Київської Русі та Галицько-Волинської держави*. Згодом землі Пд. Л. були захоплені Угорщиною, аз 1340-х рр. вся Л. була включена *Казимиром III Великим* у склад Польщі, де перебувала до 1772. Східна частина Л. творила Сяницьку землю у складі Руського воєводства, західна належала до Краківського воєводства. В 14-16 ст. територія Л, була в абсолютній більшості заселена українцями. До кінця 16 ст. сформувалася сучасна лемківська говірка (діалекту української мови) і закріпилася в тих межах, які проіснували до 1946. У церковному відношенні Л. належала до Перемиської єпархії, а більшість населення були греко-католиками. Віддалене розміщення краю, відсутність українських міст і національної інтелігенції зумовили слабкий національно-культурний зв'язок між Л. та іншими українськими етнічними землями (перш за все Галичиною та *Наддніпрянською Україною*), утруднювало поширення українських національно-політичних течій. На поч. 20 ст. провідною течією у суспільно-політичному житті Л. було *москвофільство*, ідеї якого поширювали переважно місцеві православні священики. Український національний рух почав розвиватися з кін. 19 - поч. 20 ст. Основними його осередками стали міста Новий Санч і Сянік. Серед провідних діячів українського національного руху на Л. були В. Хиляк, П.Ліницький, В. Яворський, М. Кубійович, М. Дороцький, О. і В. Константиновичі, О. Гудзьо, В. Бучацький, Й. Лукасевич та ін. Після розвалу Австро-Угорщини на Л. було проголошено Східно-лемківську республіку, яка в 1918-19 творила Сяницький комісаріат *Західно-Української Народної Республіки* з центром у с. Команчі (гол. П. Шпилька) і в серед. лютого 1919 була ліквідована польськими військами. Після падіння ЗУНР варшавський уряд, намагаючись послабити розвиток національного руху, підтримував москвофільську течію і прагнув перетворити лемків у окрему регіональну групу з польською національною свідомістю. З метою розколу українського руху на Л. в 1934 край було відділено від Перемиської єпархії і створено окрему Лемківську Апостольську Адміністрацію з русофільською ієрархією. В 1920-30-х рр. польський уряд, проводячи на Л. політику колонізації, намагався ліквідувати українське шкільництво, забороняв українські періодичні видання, закрив майже всі читальні "Просвіти", ув'язнював або виселяв національне свідомих українців. На протигагу польській політиці в краю у Львові була створена лемківська комісія, яка займалася веденням культурно-освітньої роботи серед населення Л. В 1934-39 у Львові видавалися газети "Наш Лемко" (ред. П. Смериканич, пізніше Ю. Тарнович) та "Бібліотека Лемківщини", що розповсюджувалися як в Галичині так і на Л. З метою допомоги лемківсько-українському рухові в США у 1936 була створена Організація Оборони Лемківщини (з 1958 видавала "Лемківські Вісті" та "Лемківські Календарі").

У роки Другої світової війни 1939-45 український культурно-освітній рух на Л. набув деякого поживлення. Було засновано ряд українських середніх шкіл, учительська семінарія, Українське Освітнє Товариство тощо. Після зайняття Л. радянськими військами в 1945, польські бойовики Армії Крайової вбили ряд лідерів українського національного руху, а в деяких районах знищили цілі села. Внаслідок укладення радянсько-польського договору 1945 та договору про польсько-радянський кордон (від 16.8.1945) територія північної Л. була остаточно передана Польщі. На підставі укладених договорів в 1945-46 проходив взаємний обмін населення у прикордонних районах, у т. ч. на Л. Переселення українців з їхніх етнічних земель, зокрема Л., мало за підписаними угодами проводитися на добровільних засадах, однак в більшості випадків воно відбувалось під адміністративним тиском органів влади примусово і з застосуванням сили, що незабаром набуло характеру етноциду. (див. "Вісла" операція). Якщо в 1939 на території Л. проживало 160 тис. українців, то внаслідок злочинних переселенських акцій 1946-47 Л. залишилася без корінних жителів. Масовим депортаціям українського населення з Л. протидіяла *Українська Повстанська Армія*, яка здійснювала активні бойові операції у цьому районі в 1944-47. Жителі Л. були розселені по всій території Польщі, в основному, у пн. і зх. районах держави. Намагаючись прискорити асиміляцію переселенців, органи влади, звичайно, допускали переїзд в одну місцевість не більше 3-4 українських сімей. Лише в кін. 1950-х рр. частині корінного населення Л. було дозволено повернутися на Л. Поступово налагоджувалось і українське культурно-освітнє життя у краю. При Головному правлінні Українському Суспільно-Культурному Товаристві (створене 1956) у Польщі діяла секція лемківської культури, з 1957 видавалося "Лемківське Слово" як додаток до тижневика "Наше Слово". З 1983 на Л. проводиться фольклорно-етнографічний фестиваль "Ватра". З 1990 у краї створено Об'єднання лемків, діє Лемківська секція при Об'єднанні українців Польщі.

ЛЕНКАВСЬКИЙ СТЕПАН (6.7.1904 -30.10,1977) - відомий український політичний діяч, публіцист, один з ідеологів *Організації Українських Націоналістів*. Н. у Загвзді на Станіславщині (тепер Івано-Франківська обл.). Навчався на філософському ф-ті Львівського ун-ту. З серед. 1920-х рр. Л. - активний учасник націоналістичного руху на західноукраїнських землях, провідний член *Організації Вищих Класів Українських Гімназій*, член проводу *Союзу Української Національної Молоді*. В 1928 брав участь у редагуванні (разом з С. Охримовичем та І. Габрусевичем) першого нелегального націоналістичного видання для молоді жу-лу "Юнак", був співробітником "Українського голосу" (1929-32, виходив у Перемишлі) і "Бюлетня КЕ ОУН на Західноукраїнських Землях (ЗУЗ)". Учасник першого Конгресу Проводу Українських Націоналістів у Відні (28.1-3.2.1929). З лютого 1929 увійшов до складу першого Проводу ОУН на ЗУЗ, був референтом

ідеологічного відділу. В 1931 заарештований польською поліцією у Кракові і у вересні 1932 під час Процесу “Конгресівців” засуджений до 4 років ув'язнення. Після гітлерівської окупації Польщі та частини західноукраїнських земель в 1939 Л. увійшов до складу Проводу ОУН (Б), з квітня 1941 - референт пропаганди. В липні 1941 Л. як один з ініціаторів проголошення Української держави у Львові був заарештований Гестапо і ув'язнений у концтаборі Авшвіц. В післявоєнний час жив у Німеччині. Був членом Проводу Закордонних Частин ОУН. Після загибелі С. Бандери, очолював Провід ОУН (1959-68), згодом керував відділом пропаганди і редагував газету “Шлях Перемоги”. Помер у Мюнхені. Автор “Декалогу” (“Десять заповідей українського націоналіста”, 1929), в якому виклав основні морально-етичні засади учасника національно-визвольних змагань.

ЛЕОНТОВИЧ ВОЛОДИМИР (літ. псевд. В.Ле-венко; 5.8.1866 - 10.12.1933) - український громадсько-політичний діяч, письменник. Н. на хуторі Оріховщина Лубенського повіту Полтавської губ. У 1888 закінчив юридичний ф-тет Московського ун-ту. До Першої світової війни 1914-18-земський діяч на Полтавщині. Був учасником українського національного руху, членом Старої Громади та Товариства Українських Поступовців, входив до Ради товариства. Фінансове підтримував видання першої української газети у Наддніпрянській Україні - “Рада”. З 1915 брав участь у роботі Комітету Союзу Міст Південно-Західного Фронту, який займався наданням допомоги пораненим і хворим бійцям на фронті і в тилу, біженцям та місцевому населенню в р-ні бойових дій. Співпрацював у жу-лі “Літературно-Науковий Вісник”, меценат газети “Рада”. В квітні 1917 обраний до Української Центральної Ради від Союзу Автономістів-Федералістів. У період Гетьманату - міністр земельних справ у кабінеті Ф. Лизогуба. В еміграції жив у Берліні, згодом — у Празі, де і помер. Літературну діяльність розпочав в 90-х рр. 19 ст. Автор повістей “Пани і люди” (1883), “Per pedes apostolorum” (1897), “Старе і нове”, “Спомини утікача” (1922), “Хроніка родини Гречок” (1922), разом з О. Єфремовим підготував видання російсько-українського юридичного словника (1917,1919).

ЛЕОНТОВИЧ МИКОЛА ДМИТРОВИЧ [1(13).12.1877 - 23.1.1921] - визначний український композитор, музично-громадський діяч і педагог. Н. у с. Монастирьок (тепер Немирівсь-кого р-ну Вінницької обл.) в сім'ї священика. В 1899 закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. Деякий час працював вчителем співу та арифметики у школі с. Чуків на Поділлі, де незабаром організував учнівський оркестр та вечірню музичну школу. З осені 1902 - викладач співів вчительської семінарії Вінниці. В 1903-04 Л. відвідував лекції в Придворній співецькій капелі у Петербурзі, склав екстерном іспит на звання регента. В 1904-08 Л. працював у залізничній школі на станції Грушині (тепер м. Крас-ноармійськ Донецької обл.), де вперше в Україні організував хор залізничників. Згодом знову повернувся на Поділля. Протягом 10 років викладав співу, арифметику і географію у Тульчинському жіночому єпархіальному училищі. З осені 1918 жив у Києві. В 1918-19 Л., працюючи викладачем хорової справи на диригентському ф-ті Київського музично-драматичного інституту ім. В. Лисенка, а пізніше - в музичному відділі комітету народної освіти, брав активну участь у розбудові української національної музичної культури. Після окупації в серпні 1919 Києва денікінцями змушений повернутися в Тульчин. Тут почав працювати над оперою “На русалчин великдень” (лібретто Н. Ташкевич за казкою Б. Грінченка), але закінчити її не встиг (завершив, відредагував і оркестрував М.Скорик). В січні 1921 Л. став жертвою політичного терору, який розгорнув більшовицький режим в Україні. В ніч з 22 на 23.1.1921 він був убитий співробітником НКВС у домі свого батька у с. Марківці (тепер Теплицького р-ну Вінницької обл.). Л. - автор класичних обробок українських народних пісень (понад 150 хорових обробок, 4 хорових композицій), серед яких “Праля”, “Козака несуть”, “Дударик”, “Женчичок-бренчичок”, “Щедрик”, “Піють півні”, “Ой, з-за гори кам'яної”, “Зашуміла ліщинонька” та ін.; хорових поем (“Льодолом”, “Легенда”, “Моя пісня”, “Літні тони”), церковних хорів (літургія).

ЛЕПКИЙ БОГДАН (4,11.1872-21.7.1941)-український поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, видавець. Н. у с. Крегулець Гусятинського округу в Галичині (тепер Тернопільська обл.). Навчався у Бережанській гімназії, у Віденському та Львівському ун-тах. З 1895 -вчитель української та німецької мови і літератури у Бережанській гімназії. У 1899-1914 перебував у Кракові. Друкуватися почав з 1895, був членом “Молодої Музи”. Під час Першої світової війни 1914-18 вів культурно-освітню роботу в таборах полонених (Вецляр). Після війни деякий час був в Берліні, де став співробітником видавництва “Українське слово”. У 1925 повернувся до Кракова, працював професором Ягеллонського ун-ту. Щороку Л. відвідував рідні місця, переважно був у с. Черче недалеко від м. Рогатина. У 1938-39 - член польського сенату у Варшаві. Помер і похований у Кракові. Автор поетичних збірок: “Стрічки” (1901), “Листки падають” (1902), “Осінь” (1902), “На чужині” (1904), “З глибини душі” (1905), “Над рікою” (1905), “Поезіє, розрадо одинока” (1908), “Для ідеї” (1911), “Тим, що полягли” (1916), “Доля” (1917), “Вибір віршів” (1921), “Слота” (1926); збірок оповідань переважно на тему сільського життя: “З села” (1898), “З життя” (1899), “Щаслива година” (1901), “У глухій куті” (1903), “Нова збірка” (1903), “В горах” (1904), “Кара” (1905), “По дорозі життя” (1905), “Кидаю слова” (1911): повістей: “Під тихий вечір” (1923), “Сотниківна” (1927), “Зірка” (1929), “Вадим” (1930), “Веселка над пустирем” (1929), “Крутїж” (1941); великої історичної повісті “Мазепа” (в трьох частинах -“Мотря”, 1926; “Не вбивай”, 1926; “Батурич”,1927); “Бої” (1928-29) та ін.; літературознавчих критичних нарисів про І. Котляревського, Є. Гребінку, П. Куліша, Л. Глібова, Марка Вовчка, С. Руданського, Ю. Федьковича, І. Карпенка-Карого; 3 і 5-томного видання творів Т. Шевченка з нарисом про його життя і творчість та ін. Залишив спогади - “Казка мого життя”.

О . Рибак (Львів).

ЛЕПЛЕВСЬКИЙ ІЗРАЇЛЬ (1896 - 1939) -радянський державний діяч. Н. у м. Брест-Литовському в єврейській

родині. У 1917 вступив до РСДРП(б). З 1918 - уповноважений Саратовської ЧК. В 1921-23 - начальник Катеринославської губчека, з 1923 - начальник Подільського губвідділу ДПУ, 1926-29 - начальник Одеського окрвідділу ДПУ. З 1929 - в ДПУ УСРР, пізніше - очолив Особливий відділ ОДПУ СРСР. У січні-червні 1934 очолював управління НКВС по Саратовській області, у 1934-36 - начальник Особливого відділу Білоруського військового округу, нарком внутрішніх справ Білорусії. З червня 1937 до січня 1938 - народний комісар внутрішніх справ УРСР. За час перебування Л. на цій посаді було репресовано цілий ряд представників української інтелігенції, селянства, робітників. Саме на 1937-38 припадав пік сталінських репресій в Україні, значна частина відповідальності за здійснення яких лежить на Л. Після усунення М. Єжова був заарештований і розстріляний.

К. Бондаренко (Львів).

ЛЕСНЯК ОМЕЛЯН (24.4.1882 - 1953) - український військовий діяч, отаман Української Галицької Армії. Н. у Стецевій Снятинського повіту на Станіславщині (за ін.дан., у Городенці, тепер Тернопільська обл.). В роки Першої світової війни 1914-18 - капітан австрійської армії. З березня 1916 - у складі *Легіону Українських Січових Стрільців*. У вересні 1916 командував першим куренем УСС, який вів кровопролитні бої проти російських військ в р-ні Лисони. 30.9.1916 потрапив у полон, де і перебував до 1918. Підчас українсько-польської війни 1918-19 служив в *Українській Галицькій Армії*. В 1919 призначений командантом Золочівської військової округи, пізніше - командант 3 бригади УГА. В листопаді 1919 Л. за дорученням *Начальної Команди УГА* вів переговори з представниками Добровольчої Армії ген. А. *Денікіна* про умови перемир'я. Після завершення національно-визвольних змагань 1917-21 жив в еміграції у Чехо-Словаччині і Австрії. В 1946 схоплений співробітниками НКВС СРСР. Дальша доля невідома. За деякими даними, згодом вийшов з ув'язнення і повернувся у Відень, де і помер.

ЛЕЩИНСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (20.11.1677 -23.2.1766) - король Польщі (1704-11, 1733-34). Н. у м. Львові. В 1699 - воєвода познанський. 12.7.1704 Л. при підтримці шведського короля Карла XII, військо якого в той час знаходилось у Польщі, був обраний польським королем. В 1703-08 вів таємні переговори з гетьманом І. *Мазепою* про об'єднання України, Польщі і Литви у федеративну державу на засадах *Гадяцького договору 1658*, уклав угоду з гетьманом про спільну боротьбу проти Московського царства. Після поразки шведсько-українських військ у *Полтавській битві 1709 Л.* був змушений виїхати до Франції (його дочка Марія в 1725 стала дружиною французького короля Людовика XV). Весною 1711 вислав польський військовий відділ Й. Потоцького на допомогу гетьману П. *Орлику*, який зробив спробу звільнити *Гетьманщину* з-під московської влади. В 1733 при підтримці Франції вдруге став польським королем (коронувався 12.9.1733). Під час війни за польську спадщину 1733-35 (між Росією, Австрією і Саксонією - з одної сторони та військами Л. і Францією - з другої) Л. був розбитий і за умовами Віденського миру 1738 (прелімінарний з 3.10.1735) змушений остаточно відмовитися від претензій на польський престол на користь *Августа III*. Повернувся у Францію, де дістав у володіння герцогство Лотарінгію і князівство Бар. Помер і похований у Люневелі (Франція). Автор книги "Вільний голос, що забезпечує свободу" (1733), в якій виступав за проведення реформ з метою зміцнення Речі Посполитої.

ЛЕШКО (Лешко Білий; в Галицько-Волинському літописі Лестко; бл. 1186 - 23.11.1227) -князь сандомирський (з 1194) і краківський (1194-98, 1201, 1202-27), син Казимира II. Після смерті батька (1194) втратив Краківське князівство, яке йому вдалося повернути завдяки підтримці духовенства. Був змушений віддати Мазовію і Куявію у володіння своєму брату Конраду Мазовецькому. В 1214 уклав у Спіші договір з угорським королем *Андрієм II* про спільну політику щодо *Галицько-Волинського князівства*. За цією угодою королевич Коломан мав одружитися з польською княжною Соломією (Соломонією) і проголошувався королем Галичини. Після окупації польськими військами Галицької землі Польща захопила частину галицьких земель разом з Перемишлем, Берестейщину і Південне Побужжя. Після вигнання галицькими боярами при підтримці князя *Мстислава Мстиславича Удатного* угорців з Галичини (1221) Л. продовжував спроби завоювати Галицько-Волинське князівство, проте зазнав поразки. Загинув під час походу проти князя Східного Помор'я Святополка.

ЛЕШКО ЧОРНИЙ (бл. 1242 - 1288) - князь краківський і сандомирський. Володів Средненським князівством. В 1279 після смерті Болеслава Соромливого отримав у спадщину Краківське і Сандомирське князівства. Вів тривалу боротьбу з галицько-волинським князем *Левом Даниловичем* за краківський престол на користь Болеслава Мазовецького.

ЛЖЕДМИТРІЙ I [р. н. невід. - п. 17(27).5.1606] - політичний авантюрист-самозванець, московський цар (1605-06). Видавав себе за сина *Івана IV Грозного* - Дмитрія. За деякими даними, Л. I. був ченцем-втікачем Григорієм Отреп'євим з Чудова монастиря у Москві. В 1601 з'явився в Польщі. Польський король і магнати (Вишневецькі, Сапі-ги, Мнішки) підтримали Л. I і протягом 1603-04 провели підготовку по возведенню його на московський престол. Л. I зобов'язувався передати Польщі Сіверську Україну і Смоленську землю; забезпечити участь Москви в антитурецькій коаліції; запровадити в Московській державі католицтво; надати допомогу *Сигізмунду 14 Вазі* в його боротьбі проти Швеції. У жовтні 1604 на чолі польсько-литовського загону вторгся в Сіверську Україну (захоплена Московським царством в 1503), де був підтриманий козаками та частиною селянства. Не дивлячись на поразку під Добринічами, укріпився в Путивлі (тепер Сумська обл.). Після смерті Б. Годунова, Л. I в червні 1605 зайняв Москву (московська армія підКромами перейшла на бік Л. I). Вступивши на царський трон, Л. I намагався проводити самостійну внутрішню політику. Заходи Л. I були

спрямовані на забезпечення йому підтримки серед провінційного дворянства. Збільшення податків та проведення жорсткої кріпосницької політики привело до посилення соціальних заворушень (рух Лжепетра). Невиконання Л.І його обіцянок (відтягував запровадження католицизму, відмовився зробити територіальні поступки Речі Посполитій і надати воєнну допомогу Сигізмунду III Вазі у війні проти Швеції) привело до загострення відносин з Польщею. Криза політики Л. І сприяла організації заколоту угруповання бояр на чолі з Василієм Шуйським. 17(27).5.1606 під час повстання москвичів проти поляків, що прибули на весілля Л. І і М. Мнішек, був убитий заколотниками.

ЛЖЕДМИТРІЙ ІІ ["Тушенський вор"; р. н. невід. - п. 11 (21). 1610] - політичний авантюрист-самозванець. Видавав себе за московського царя, який нібито врятувався під час повстання в травні 1606 (див. *Лжедмитрій І*). Особу Л. ІІ не в'ячено. З'явився в 1607 в Стародубі. Основу його війська складали польські загони кн. А. Вишневецького, Р. Ружинського і козаки І. Заруцького. В червні-липні 1607 вторгся в Московію, розбив війська В. Шуйського під Болховом (травень 1608), підійшов до Москви і створив табір у с. Тушино. Тут було сформовано уряд з частини московських феодалів і приказ них службовців. Восени 1608 Л. ІІ контролював значну частину території. Боярський уряд В. Шуйського запросив для боротьби з Л. ІІ шведські війська, що стало приводом для відкритої польської інтервенції в серпні 1609. В грудні 1609 Л. ІІ змушений втекти з Тушина в Калугу. Після невдалої спроби в липні 1610 знову зайняти Москву, Л. ІІ відступив в Калугу, де був убитий.

ЛИЗАНІВСЬКИЙ ІВАН (1892 - 1934) - відомий український громадсько-політичний діяч, публіцист. Н. у Заріччі Золочівського округу (тепер Львівська обл.). Учень М. *Грушевського*. В 1912 переїхав у наддніпрянську Україну. В 1917 став членом *Української Центральної Ради*. Належав до УПСР, входив до складу Центрального Комітету партії. Влітку-восени 1917 очолив *Галицько-Буковинський Комітет*. У листопаді 1917 Л. став одним з ініціаторів створення Гдлицько-буковинського куреня СС. Член Української Партії Соціалістів-Революціонерів. Після розколу партії в травні 1918 входив до складу центральної фракції УПСР (член ЦК УПСР з січня 1919). З березня 1919 входив до складу Комітету Охорони Республіки, який діяв у Кам'янці-Подільському. З поч. квітня 1919 - керівник Управління преси й інформації та виконуючий обов'язки Державного Секретаря в уряді Б. *Мартоса*, член Крайової Ради у Хмільнику. Після поразки національно-визвольних змагань 1917 залишився жити в УСРР. У травні 1921 Л., разом з ін. провідними діячами УПСР (В. Голубович, П. Петренко, Ю. Ярославенко та ін.) був заарештований і у т. зв. справі членів ЦК УПСР, засуджений більшовицькою владою, але згодом амністований. Працював у видавництві "Книгоспілка" і був редактором творів І.-Франка. Влітку 1931 Л. знову заарештований разом з В. *Голубовичем*, П. *Христюком*, В. *Мазуренком*, П. Петренком, М. *Шрагом*, М. *Чечелем*, Г. *Коссаком*, Д. Коліухом, Ю. Ярославом та ін., звинувачений у приналежності до підпільної організації "Український Національний Центр", метою якої була підготовка повстання проти більшовицького режиму й проголошення незалежності України. В кінці 1931 над учасниками цієї групи відбувся судовий процес у Харкові. У 1934 Л. був розстріляний.

ЛИЗОГУБ АНДРІЙ ІВАНОВИЧ (16.6.1804 -1864) - український дідич, близький знайомий Т.Шевченка. Батько Федора і Дмитра Лизогубів.Н. у Бурківці на Чернігівщині. Власник маєтку у Седневі (тепер Чернігівська обл.), де восени 1846 і 1847 гостював Т. *Шевченко*. Належав до кола небагатьох осіб, які листувалися з поетом на засланні і допомагали йому матеріально. В 1850 Л. намагався клопотати перед урядом про полегшення участі Т. Шевченка. Помер у Сорочинцях Миргородського повіту Полтавської губ.

ЛИЗОГУБ ДМИТРО АНДРІЙОВИЧ [1850 -10(22).8.1879] - учасник народницького руху в Україні в 70-80-х рр. 19 ст. Н. у Седневі на Чернігівщині. Син А. *Лизогуба*. Закінчив юридичний ф-тет Петербурзького ун-ту. В 1865-68 і 1874 перебував за кордоном, де познайомився з ідеологією народництва. У 1873-74 брав участь у діяльності гуртка чайковців, став одним з засновників таємної організації народників "Земля і Воля". В 1878 Л. був заарештований і звинувачений у підготовці замаху на *Олександра ІІ* і за вироком Одеського воєнно-окружного суду страчений (повішений) в Одесі.

ЛИЗОГУБ ФЕДІР АНДРІЙОВИЧ (6.10.1851 -1928) - український громадський і державний діяч. Н. у м. Седневі на Чернігівщині (тепер Чернігівська обл.). Походив з старовинного козацько-старшинського роду Лизогубів. Син А. *Лизогуба*. В 1888-97 - повітовий городнянський гласний, згодом - чернігівський гласний (гласний чернігівського земського зібрання). В 1901-15 Л., будучи головою земської управи у Полтаві, сприяв перетворенню міста у центр української культури. Л. виступив одним з ініціаторів спорудження пам'ятника І. *Котляревському* в Полтаві, видання його творів, побудови для земства нового будинку в українському стилі та відкриття музею у місті. Матеріально підтримував школу художнього промислу ім. М. Гоголя у Миргороді, якою керував О. Сластьон. Належав до партії октябристів. В 1915-17 був радником російського намісника на Кавказі. Після *Лютневої революції 1917 в Росії* очолив відділ іноземних підданих міністерства закордонних справ Росії. Через деякий час переїхав в Україну. 3.5.1918 призначений міністром внутрішніх справ (очолював міністерство до 8.7.1918) в гетьманському уряді М. *Устимовича*. Через кілька днів (10.5.1918) очолив *Раду Міністрів Української Держави*. Діяльність Л. на посту отамана (голови) Ради Міністрів була спрямована на стабілізацію політичного, економічного і культурного життя у державі та послідовне відстоювання інтересів України на міжнародній арені. Намагався залучити до співпраці в уряді представників партій національно-демократичного напрямку, у т. ч. Український Національно-Демократичний Союз при формуванні 25.5.1918 нового кабінету міністрів. Склав повноваження після проголошення гетьманом П. Сторопадсь-ким федеративного союзу України з майбутньою більшовицькою Росією

(14.11.1918). Номеру еміграції в Югославії.

ЛИЗОГУБИ - козацько-старшинський рід на Чернігівщині і Полтавщині в 17-20 ст. Представники роду посідали високі урядові пости в різні періоди існування української державності. Іван, Кіндратович Л. (Кобизенко; р. н. невід. - п. 1662, можливо, поч. 1663) - полковник канівський (1659, 1662) і уманський (1659-61), посол І. *Виговського* до московського уряду (1658). Розстріляний за наказом Ю. Хмельницького. Яків Кіндратович Л. (р. н. невід. - п. 19.8.1698) - український військовий і політичний діяч, полковник канівський (1666-69). В 1667 брав участь у посольстві І. *Брюховецького* до московського царя. В період гетьманства П. *Дорошенка* Л. призначався генеральним осавулом (1669-74) і наказним гетьманом (1670, 1673). У 1674 перейшов на службу до гетьмана І. *Самойловича*. У 1687 був одним з претендентів на гетьманську булаву. В 1687-98 - чернігівський полковник, учасник *Чигиринських походів 1677 і 1678* та *Кримських походів 1687 і 1689*. Під час здобуття Азова в 1696 був наказним гетьманом (див. *Азовські походи 1695-96*). Юхим Якович Л. (р. н. невід. - п. 1704) - генеральний бунчужний (1688-90), генеральний хорунжий (1694-98), полковник чернігівський (1698-1704). Учасник Кримських походів 1687 і 1689. Яків Юхимович Л. (1675-1749) - український військовий і політичний діяч першої пол. 18 ст. Навчався у *Киево-Могилянській Академії*. В 1713-28 - генеральний бунчужний. В 1723-24 Л. разом з полковником Д. Літостолом і генеральним осавулом В. Жураховським був за наказом Петра I заарештований та ув'язнений у Петропавловській фортеці. Після смерті Петра I звільнений і деякий час змушений жити у Петербурзі. В 1728-49 - генеральний обозний. У 1733-34 Л., будучи призначений наказним гетьманом, командував 10-тисячним українським корпусом, який діяв у Польщі проти прибічників С. *Лещинського*. В травні 1736 російсько-українська армія під командуванням Б. *Мінха* та наказного гетьмана Л. 20(31).5.1736 штурмом здобула Перекоп, 5(16).6. - Козлов (Євпаторію), 17(28).6. - Бахчисарай (див. *Кримські походи 1736-38*). У 1728-44 очолював комісію, яка складала кодекс законів "*Права, за якими судиться малоросійський народ*". У 1745-49 Л. входив до складу старшинської делегації, що добивалась відновлення гетьманства. На думку деяких дослідників, був автором *Лизогубівського літопису* (написаний бл. 1742) - цінного джерела з історії України; Андрій Іванович Л. (1804-1864) - знайомий Т.Шевченка (див. А. *Лизогуб*); Дмитро Андрійович Л. (1850-79) - учасник народницького руху в Україні (див. Д. *Лизогуб*); Федір Андрійович Л. (1862 -1928) - український державний діяч (див. Ф. *Лизогуб*).

ЛИЗОГУБІВСЬКИЙ ЛІТОПИС ("Летописец, или Описание краткое знатнейших действий и случаев, что в котором году деялось в Украине малороссийской обеих сторон Днепра и кто именно когда гетьманом был козацким") - український літопис 18 ст. Складений в 1742. Охоплював події в Україні з поч. 16 ст. до 1737. Автор "Л.л." анонімний. В історичній літературі існує думка, яку найбільш переконливо аргументували В. *Антонович* і П. Клепацький, що автором літопису був генеральний обозний Я. *Лизогуб* (не виключена і участь в написанні його брата С. *Лизогуба*; п. 1734). Основним джерелом для викладу історичних подій до кін. 18 ст. були козацькі літописи (зокрема, *Короткий опис Малоросії*), від 1690-х рр. до 1737 - родинні записи сім'ї Лизогубів. "Л.л." містить невеликі оповідання з історії України, головним чином про гетьманів, про участь козаків у Північній війні 1720-21 тощо. Закінчується літопис описом *Кримських походів 1736-38*. В основному, лояльно відносячись до російського царизму, літописець критично ставиться до його політики у Гетьманщині та відстоює ідею політичної автономії України. Літопис є цінною пам'яткою української історіографії 18 ст. Вперше був виданий М. Білозерським ("Южнорусские летописи", 1858), а пізніше В. Антоновичем ("Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси", 1888).

ЛИНЕВИЧИ - козацько-старшинський рід на Чернігівщині 18-19 ст. Найвідоміші представники: Карпо Л. (р. н. невід. - п. бл. 1735) - сотник Чернігівського полку (1718-34). Підписав *Коломацькі петиції 1723*. Микола Петрович Л. [24.12.1838 (5.1.1839)-10(23).4.1908] - військовий діяч, генерал-ад'ютант російської армії (з 1905). З 1855 перебував на військовій службі. Брав участь в російсько-турецькій війні 1877-78. З 1895 командував військовими частинами на Далекому Сході. З 1903 - командуючий військами Приамурського військового округу і генерал-губернатор Приамур'я. Під час російсько-японської війни 1904-05 - командуючий Манджурською армією, з березня 1905 - головнокомандуючий російськими збройними силами на Далекому Сході. В лютому 1906 усунений з посади.

ЛИПА ІВАН - (літ. псевд. Петро Шелест, Іван Степовик та ін.; 24.2.1865 - 13.11.1923) - відомий український громадсько-політичний діяч, письменник, лікар. Н. у Керчі. Після закінчення Керченської гімназії в 1888 вступив на медичний ф-тет Харківського ун-ту. В 1891 (за ін. дан., 1892) з Б. *Грінченком*, М. *Міхновським*, В. *Боровиком*, М. *Вороним* та ін. став засновником таємного товариства *Братства Тарасівців*, яке ставило своїм завданням поширення ідей Т. Шевченка та боротьбу за національне визволення українського народу. В 1893 товариство було розгромлене, а Л. заарештований. Після тринадцятимісячного ув'язнення ще три роки жив під наглядом поліції у Керчі. В 1897 закінчив навчання у Казані, працював лікарем на Херсонщині і в Полтаві. В 1902-18 жив у Одесі, займався лікарською практикою. В 1904-05 побудував у Дальнику лікарню для незаможних жителів міста. Брав активну участь в українському національно-визвольному русі. Організував видавництво "Одеська літературна спілка", з 1905 видавав альманах "Багаття" (разом з дружиною), часто друкувався в українських періодичних виданнях "*Діло*", "*Народ*", "*Правда*", "*Буковина*", "*Зоря*", "*Літературний Науковий Вісник*", "*Українська Хата*" та ін. Тісно співпрацював з одеською "*Просвітою*" і Одеським Літературним Товариством. В 1917 призначений українським комісаром Одеси, заснував українське видавництво "Народній Стяг". Згодом переїхав до Києва. З 1919 належав до Української Партії Соціалістів-Самостійників, входив до складу ЦК партії. У період *Директорії УНР* - керуючий

управлінням культури і віровизнання в урядах В. Чехівського, С. Остапенка, Б. Мартоса. Деякий час жив в еміграції в Тарнові (Польща). Був членом Всеукраїнської Національної Ради та *Ради Республіки*. З серпня 1920 входив до складу комісії по підготовці Конституції УНР, деякий час був міністром охорони здоров'я в Уряді *Української Народної Республіки в екзилі 1920-48*. 31.12.1922 жив у Винниках біля Львова, працював лікарем. Помер і похований у Винниках.

ЛИПА ЮРІЙ (5.5.1900 - 20.8.1944) - відомий український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист і лікар, один з визначних ідеологів українського націоналізму. Н. у Одесі. Син І. *Липи*. Здобув гімназійну освіту. В 1917 вступив добровольцем до Куреня морської піхоти *Армії Української Народної Республіки*. З літа 1919 навчався на юридичному ф-ті Кам'янець-Подільського ун-ту. З осені 1920 змушений разом з батьком емігрувати до Польщі, де жив у Познані, Львові і Варшаві. В 1920-х рр. брав участь у діяльності Союзу Української Молоді, організував літературне об'єднання "Сонцес-віт". У 1929 закінчив медичний ф-тет Познанського ун-ту, пізніше стажувався в Лондонському ун-ті. Вивчав політичні та економічні дисципліни у Варшавській школі політичних наук. З поч. 1930-х рр. займався лікарською практикою у Варшаві. Л., будучи активним учасником українського громадсько-політичного життя, проводив організаційно-політичну роботу серед українських студентів, брав участь у створенні науково-аналітичних і видавничих структур близьких до націоналістичних організацій. З поч. 1930-х Л. плідно займався літературно-публіцистичною діяльністю. Разом з Є. Маланчуком утворив літературну групу "Танк", друкувався в численних періодичних виданнях. Під час гітлерівської окупації Польщі жив у Варшаві. Після переїзду влітку 1943 до Яворова (тепер Львівська обл.) став одним з активних учасників українського руху Опору. Працюючи як лікар, Л. організував підпільні курси по підготовці медичних кадрів для *Української Повстанської Армії*, готував тексти листівок та відозв до населення і німецьких солдат. З липня 1944 - інструктор першої Старшинської школи УПА в Карпатах. Увійшов до складу *Української Головної Визвольної Ради*. 19.8.1944 захоплений підрозділом НКВС і 20.8.1944 закатований у с. Шугові на Яворівщині. Перші літературні спроби Л. відносяться до 1919. З часом з'являються поетичні збірки: "Світлість" (1925), "Суворість" (1931), "Вірую" (1938). З прозових творів найбільш відомі роман "Козаки в Московії" (1931), збірка новел "Нотатник" (1936-37), збірник літературознавчих есеїв "Бій за українську літературу" (1935), лікарські праці "Фітотерапія" (1933) і "Ліки під ногами" (1943). Найбільш відомими в творчій спадщині Л. є публіцистичні праці, присвячені суспільно-політичній тематиці - "Українська доба" (1936), "Призначення України" (1938), "Чорноморська доктрина" (1940, 1942, 1947), "Розподіл Росії" (1941, 1954). та ін.

ЛИПІНСЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ КАЗИМИРОВИЧ (5.4.1882 - 14.6.1931) - видатний український історик, громадсько-політичний діяч, філософ і публіцист, дійсн. чл. *Наукового Товариства ім.Т.Шевченка* (з 1914), ідеолог українського консерватизму. Н. у Затурцях Володимир-Волинського повіту на Волині у польській шляхетській родині. Закінчив Київську гімназію. Деякий час служив у драгунському полку в Кре- менці. Вивчав агрономію, філософію та історію у Ягеллонському ун-ті у Кракові, згодом - у Женевському ун-ті. В 1908 повернувся в Україну, поселився на хуторі Русалівські Чонари поблизу Умані, де займався науковою діяльністю. В цей період виходять його перші праці "Данило Брат-ковський" (1909), "Генерал артилерії Великого Князівства Литовського" (1909). В історико-філософській праці, написаній польською мовою "Шляхта на Україні" (1909), "Аріяньський соймик в Киселені в маю 1638" (1910). Л. обгрунтував вирішальну роль шляхти в процесі формування української державності та закликав її боротися за відродження України. В 1910 Л. переїхав у Краків (Польща). В 1912 побачила світ його монументальна праця "Z dziejw Ukrainy". До цієї книги ввійшли такі монографії як "Назва Русь і Україна та їх історичне значення", "Станіслав-Михайло Кричевський", "Богдановим шляхом", "Документи Руїни" та ін. В 1912 Л. виступив ініціатором створення Українського Інформаційного Комітету, завданням якого було пропагувати закордоном ідею про необхідність створення Української незалежної держави. Підчас Першої світової війни 1914-18 був мобілізований до російської армії, але через хворобу служив старшиною у резервній частині, В 1917 Л., перебуваючи у Полтаві, запропонував представнику секретаря військових справ *Генерального Секретаріату УЦР-УНР* допомогу у формуванні української військової частини, але не знайшов підтримки. В червні 1917 взяв участь у створенні *Української Хліборобсько-Демократичної Партії*. В жовтні 1917 написав і видав у Лубнах партійну програму УХДП, основні положення якої передбачали створення самостійної Української держави та збереження приватної власності на землю. В 1918 був призначений гетьманом П. *Скоропадським* послом *Української Держави* в Австрії. Займав цей пост і за *Директорії УНР*. В еміграції жив в Австрії та Німеччині. В 1920 вийшла відома монографія Л. "Україна на переломі 1657-69", в якій автор проаналізував історичний процес створення української державності в 15 - поч. 17 ст. Влітку 1930 Л. організував Союз *Українських Хліборобів-Державників*, ставши головним ідеологом і лідером гетьманського руху. В 1920-25 Л. редагував неперіодичний збірник "Хліборобська Україна", на сторінках якого вперше надруковано його найвідоміший твір - "Лист до братів-хліборобів". У 1926-27 очолював кафедру історії української державності в заснованому гетьманом П. Скоропадським Українському Науковому Інституті в Берліні. В 1930 ідеологічний конфлікт Л. з гетьманом П. Скоропадським приводить до розпуску СУХД, Л. разом з М. Кочубеем, В. *Кучабським* та ін. засновував нову організацію - Братство Українських Клясократів-Монархістів. Протягом всього цього часу Л. займався науково-дослідницькою роботою. Помер у санаторії Вінервальд недалеко Відня. Похований у Затурцях. Центральне місце в ідеології Л. займає критика слабостей українського руху, які привели до поразки української держави у 1917-20, та пошуки шляхів виходу із національно-політичної кризи. Л. критикував народницький світогляд соціалістичних лідерів Української Центральної Ради і Директорії УНР, які намагалися оперти національно-визвольні змагання на соціальні ідеї та шукали

підтримки лише серед пролетаризованого і напівпролетаризованого селянства, робітництва та народної інтелігенції, відкидаючи державотворчий потенціал “хліборобів” (заможного селянства й поміщиків) та українських чиновників, буржуазії і т. п. Л. стверджував, що ідею створення незалежної Української держави може реалізувати тільки весь народ під проводом “хліборобської верстви”. Політичний успіх українським національно-визвольним змаганням, на думку Л., міг забезпечити перехід зрусифікованої та сполонізованої його на повноцінну державну націю можна лише шляхом розбудження і зміцнення почуття територіального патріотизму та солідарності між усіма громадянами України, незалежно від їх соціального статусу, віросповідання, етнічного походження і рівня національно-культурної свідомості. Зразком такого успішного націо- і державотворення для Л. були США. Забезпечити єдність українського руху мала легітимна фігура українського монарха. Спадкова монархія, вважав Л., була б найкращою формою політичного устрою України. Хоча Л. був принциповим критиком демократії, його ідеологія спричинилася до утвердження ліберально-демократичних цінностей та поборювання тоталітарних тенденцій в українській політичній думці 20 ст.

Д. Кушплір, І. Підкова (Львів).

ЛИПКІВСЬКИЙ ВАСИЛЬ КОНСТЯНТИНОВИЧ [7(19).3.1864 - 27.11.1937] - визначний діяч Української Автокефальної Православної Церкви, митрополит Київський і всієї Русі (1921-1927). Н. у с. Полудні Липовецького повіту на Вінничині. Навчався в Уманському духовному училищі, пізніше - у Київській Духовній Академії. В 1890-х рр. Л. був законовчителем державної гімназії в Києві, згодом після прийняття сану священника - настоятелем міського собору, повітовим інспектором церковно-парафіяльних шкіл Липовецького повіту. З поч. 1900-х рр. - завідувачий Київською церковно-вчительською школою. В 1905 звільнений з роботи за національні переконання, згодом займав посаду настоятеля Солом'янської парафії в Києві, викладав у школах. З поч. 1917 Л., разом з архієпископом володимирським Олексієм, протоєреєм С. Потіхіним, священником Н. Мариничем очолив український релігійно-громадський рух за автокефалію Української Православної Церкви. Став одним з ініціаторів створення Братства Воскресіння Хреста та Всеукраїнської Православної Церковної Ради. 9.5.1919 відправив першу службу українською мовою в Миколаївському соборі на Печерську в Києві. В жовтні 1921 Всеукраїнський Церковний Собор (проходив у Києві 11-27.10; за ін. дан., 14-30.10.) затвердив проголошену 1.1.1919 автокефалію Української Православної Церкви і обрав Л. її митрополитом (висвячений 23.10.1921). Л. активно працював для ідеї відродження Української національної церкви, за що зазнавав постійних переслідувань. Незважаючи на опір частини промосковськи настроєного духовенства, проводив українізацію церковного життя, сприяв перекладу церковних книг на українську мову. Особисто відвідав бл. 500 парафій, чим сприяв зростанню авторитету УАПЦ в Україні. Відстоював принцип всенародного собороправства, тоді як більшість єпископів виступала за збереження права на зверхність духовенства у справах управління церквою. Діяльність Л., спрямована на зміцнення й розбудову УАПЦ, величезний авторитет митрополита серед духовенства та віруючих, спричинилися до нападок і переслідувань з боку більшовцьких органів влади. В жовтні 1927 делегати Всеукраїнського Церковного Собору, під загрозою арешту і заслання всіх його учасників та під тиском частини єпископату УАПЦ на чолі з єп. П. Ромадановим, проголосували за переобрання Л. (17.10.1927). Протягом наступних років Л. перебував під постійним наглядом більшовицьких репресивних органів, декілька раз заарештовувався і ув'язнювався. 22.10.1937 Л. був черговий раз заарештований, а вже 20.11. засуджений особливою трійкою при Київському управлінні НКВС СРСР до страти і незабаром розстріляний. Л.-визначний проповідник і перекладач богословських текстів на українську мову, автор ряду теологічних праць “Православна Христова Церква Українського Народу” (1951), “Відродження Церкви в Україні 1917-30” (1957) та “Відродження Української Церкви” (1961), “Проповіді на неділю і в свята” (1969) та ін.

ЛИПСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІПОЛІТОВИЧ [27.2.(11.3).1863 - 24.2.1937] - визначний український ботанік, дійсний член УАН (з 1919), академік АН УСРР в 1921-22 - віце-президент, а в 1922-28 - президент АН УСРР, член-кор. АН СРСР (з 1928). Н. у с. Самостріли на Волині (тепер Корецького р-ну Рівненської обл.). Навчався в Колегії П.Галана у Києві. В 1886 закінчив фізико-математичний ф-тет Київського унту св. Володимира. З 1887 працював на кафедрі ботаніки та в Ботанічному саду ун-ту. У 1894-1917 - співробітник ботанічного саду в Петербурзі (Петрограді). Після повернення в Україну жив у Києві й Одесі (з 1928 - директор Одеського Ботанічного саду). Здійснив численні експедиції до Середньої Азії, на Кавказ, в Молдавію, де зібрав унікальні гербарії. Описав 4 нові роди і бл. 220 нових видів рослин. Наслідки досліджень опублікував у працях “Флора Кавказу” (1899-1902), “Флора Середньої Азії” (1902-05) та ін. В 1927 вивчав радіоактивні мінеральні джерела Житомирщини, а в 1930-31 досліджував водорості Чорного моря (зібрані дані сприяли організації першого в Україні заводу по виробництву йоду). Л. належить цілий ряд праць з історії вітчизняної ботаніки, гербарної справи, про роботу Ботанічного саду УАН тощо.

ЛИСЕНКИ - український старшинський рід у *Лівобережній Україні* в 17-18 ст. З цього роду походили: Іван Якович Л. (р. н. невід. - п. 1699) - чернігівський полковник (1669-71), В травні 1672 після скинення з гетьманства Д. *Многогрішного* їздив до Москви з проектом умов, на яких козацька старшина хотіла обрати нового гетьмана. В 1672-76 - генеральний осавул. Брав участь у війнах проти Туреччини 1677-78, у 1690-92 - полковник переяславський, Федір Іванович Л. (р. н. невід. - п. 1751) - генеральний осавул (1728-41). Разом з генеральним суддею М. Забілою і генеральним підскарбієм А. Мариновичем входив до складу *Правління*

Гетьманського Уряду. Нащадком Федора Л. був видатний український композитор Микола Віталійович Л, (див. М. Лисенко)

ЛИСЕНКО МИКОЛА ВІТАЛІЙОВИЧ [10(22).3.1842 - 24.10 (6.11).1912]- видатний український композитор, етнограф, диригент, піаніст, громадський діяч. Н. у с. Гриньках на Полтавщині. Походив з козацько-старшинського роду Лисенків. Навчався у Харківському та Київському ун-тах, мав звання кандидата природничих наук. Становлення Л. - як громадського діяча пройшло у Київській Громаді. У 1867-69 завершив музичне навчання у Ляйпцігу, а в 1874-75 вдосконалював майстерність у Петербурзі в М. Римського-Корсакова. З 1869 жив у Києві, де працював учителем гри на фортепіано, а у 1904 відкрив власну музично-драматичну школу. Був у центрі музичного і національно-культурного життя Києва - виступав з концертами як піаніст, організовував хори, концертував з ними у Києві і по всій Україні. Брав участь у "Філармонічному товаристві любителів музики і співу", "Гуртку любителів музики і співу", "Гуртку любителів музики" Я.Спиглазова, в організації недільної школи для хлопців-селян, пізніше - в підготовці "Словника української мови", в переписі населення Києва, в роботі *Південно-Західного Відділення Російського Географічного Товариства*. Виступав як піаніст у концертах Київського відділення Російського музичного товариства, на вечорах Літературно-Артистичного Товариства, членом правління якого він був, у щомісячних народних концертах у залі Народної аудиторії. Організовував щорічні шевченківські концерти. Разом з О. Кошицен був організатором музичного товариства "Боян" (1905). У 1908-12 - голова ради правління "Українського Клубу". У хорах Л. здобули початки мистецької освіти К. Стеценко, П. Демуцький, Л. Ревуцький, О. Лисенко та ін. Грошовий збір від концертів йшов на громадські потреби, зокрема, на користь 183-х студентів Київського ун-ту, відданих у солдати за участь в антиурядовій демонстрації 1901. Переслідувався царським урядом, в 1907 Л. був на деякий час заарештований. Етнографічна спадщина Л. - запис весільного обряду (з текстом і музикою) у Переяславському повіті, запис дум і пісень кобзаря О. Вересая, розвідки "Характеристика музикальних особенностей малорусских дум и песен, исполняемых кобзарем Остапом Вересаем" (1874), "Про торбан і музику пісень Відорта" (1892), "Народні музичні інструменти на Україні" (1894). Створив класичні обробки народних пісень, написав понад 80 вокальних та фортепіанних творів. У композиторській спадщині Л. особливо важливе місце займають твори на тексти Т. Шевченка "Музика к "Кобзарю", "Радуйся, ниво непоплита", "Б'ють пороги", "Тацдамаки", "Іван Гус" та ін.). Л.- автор опер "Різдвяна ніч", "Утоплена", "Тарас Бульба", "Ене'ща", дитячих опер "Коза-дереза", "Пан Коцький", "Зима і Весна", оперети "Чорноморці", які стали основою українського національного оперного мистецтва. Помер і похований у Києві.

О. Рибак (Львів).

ЛИСИЦЯ ІВАН (рр. н. і см. невід) - український державний діяч кін. 17 ст., дипломат. Був брацлавським полковником, згодом перейшов на службу на Лівобережжя. Виконував важливі дипломатичні доручення гетьманів І. *Самойловича* та І. *Мазепи*. В листопад 1685 Л. разом з московським послом М. Алексеєвим їздив до Константинопольського Патріарха Яковау справі перепідпорядкування Київської православної митрополії юрисдикції Московської Патріархії.

ЛИСОВЕЦЬ ДЕМ'ЯН (р. н. невід, - п. листопад 1654) - український військовий діяч періоду *Хмельниччини*, дипломат. В 1649-54 - генеральний осавул, один з сподвижників Б. *Хмельницького*. Кілька разів призначався наказним гетьманом. Зокрема, під час походу на Дон (1650) та у Молдавію (1653), очолював козацькі полки в боях з польськими військами на Поділлі (весна 1653) і в р-ні Білої Церкви (літо і осінь 1653). Був одним з головних дорадників Б. Хмельницького. В кін, літа 1654 - посол гетьманського уряду в Молдавії.

ЛИСТВИНСЬКА БИТВА 1024 - битва між військами *Ярослава Мудрого* і військами його брата *Мстислава Володимировича* біля с. Листвина недалеко Чернігова. Закінчилася перемогою Мстислава. Після перемоги Мстислав Володимирович у 1026 сам запропонував укласти мирну угоду, за умовами якої став князем Чернігівської землі. Тільки в 1036 після смерті Мстислава ці землі перейшли під владу Ярослава Мудрого.

ЛИСТОПАДОВЕ ПОВСТАННЯ 1918 (Листопадовий Чин, Листопадовий Зрив) - українське національно-визвольне повстання, що відбулося в ніч з 31.10 на 1.11.1918 у Львові, внаслідок якого було утворено *Західно-Українську Народну Республіку*. В жовтні 1918, передбачаючи близький розпад ослабленої війною і національно-визвольними рухами Австро-Угорської імперії та перебуваючи під впливом факту існування *Української Держави* у Наддніпрянській Україні, західні українці почали готуватися до створення власної незалежної держави. Ще в вересні 1918 у Львові було створено Військовий Комітет, який розпочав підготовку до збройного повстання у Галичині. 18-19.10.1918 у Львові відбулися збори всіх українських депутатів австрійського парламенту і українських членів галицького та буковинського сеймів. До участі у нараді були запрошені по три представники від основних політичних партій Галичини і Буковини, вище греко-католицьке духовенство. На цих зборах було обрано Українську Національну Раду (УНРаду; див. *Українська Національна Рада ЗУНР-ЗО УНР 1918-19*), яка стала представницьким органом українського народу в Австро-Угорщині. 19.10.1918 УНРада проголосила Українську державу на всій українській етнографічній території *Галичини*, *Буковини* та *Закарпаття* і закликала національні меншості вислати своїх представників до УНРади. Президентом УНРади було обрано Є. *Петрушевича*. В свою чергу польські політичні діячі 28.10.1918 створили у Кракові т. зв. *Польську Ліквідаційну Комісію*, яка мала 1.11 прибути до Львова і за допомогою військових частин захопити владу в краї. 30.10.1918 УНРада, враховуючи ці обставини, поставила перед австрійським урядом вимогу передати їй всю повноту влади в Галичині. Однак намісник Галичини ген. К. Гуйн відповів на цю пропозицію відмовою. 31.10.1918 на спільному засіданні

членів УНРади і Військового Комітету було вирішено взяти владу в місті збройним шляхом. Військовий Комітет було перейменовано в Українську Генеральну Команду (див. *Український Генеральний Військовий Комісаріат*), яка мала здійснювати безпосереднє керівництво повстанням. Штабом повстання став *Народний Дім* у Львові. Повстання розпочалося о 4 год. ранку. Українські частини, які нараховували 60 старшин і 1500 вояків, зайняли ратушу, намісництво, головну пошту, вокзал, банк. Над ратушею і намісництвом було піднято синьо-жовтий прапор, австрійського намісника Галичини ген. К. Гуйна і коменданта Львівського військового гарнізону ген. Порсфера було заарештовано. 1.11.1918 о 7 год. ранку сотник Д. *Вітовський* склав рапорт К. *Левицькому* про те, що влада у Львові повністю перейшла до УНРади. Розпочався період становлення української державності у західно-українських землях (див. *Західно-Українська Народна Республіка*).

ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ІВАН (27.10.1919 -25.4.1984) - український історик і педагог. Н. у Відні. Син М.Рудницької та відомого українського громадсько-політичного діяча П.Лисяка. В 1937 закінчив Академічну гімназію у Львові. Навчався на юридичному ф-ті Львівського ун-ту (1933-39), та ф-ті зовнішніх відносин Берлінського ун-ту (1940-43) та в 1945 захистив докторську дисертацію в Кардовому ун-ті у Празі. В 1940-х рр. був членом українського студентського товариства "Мазепинець", Української Студентської Громади у Празі та разом з А. Білінським, В. Рудком, О.Пріцаком - членом Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини (НОУС). Л.- Р. довгий час був прихильником гетьманського руху, однак наприкінці 1940-х рр. відійшов від гетьманського табору. Його ліберально-консервативний світогляд сформувався під впливом політичної думки М. Драгоманова та В. Липинського. Після війни переїхав до Австрії, а в 1947 до Женеві (Швейцарія), де деякий час слухавлекції в Інституті вищих міжнародних досліджень. У червні 1951 переїхав у США. В 1951-52 стажувався в Колумбійському ун-ті і незабаром отримав вчений ступінь доктора філософії. В 1956-67 Л.-Р. викладав історію у Ля Саль Коледж (Філадельфія), а в 1967-71 - в Американському ун-ті у Вашингтоні. З 1971 і до самої смерті прожив у Канаді, з 1971- професор Альбертського ун-ту. В 1950-60-их роках періодично співпрацював з Українською Вільною Академією Наук і Мистецтв у США, був дійсним членом НТШтаУВАН, одним із засновників Канадського Інституту Українських Студій при Альбертському ун-ті. Протягом всього свого життя дописував до українських емігрантських періодичних видань, зокрема газети "Українські Вісті" і журналу "Зустрічі", був співробітником "Сучасності" (1961-67). В 1967 Л.-Р. став одним з авторів тексту "Заяви", надісланій від імені провідних американських інтелектуалів українського походження до керівництва СРСР і УРСР з політичними вимогами встановити громадянство УРСР, налагодити дипломатичні відносини між Українською РСР і зарубіжними країнами, надати українській мові статусу державної в УРСР, легалізувати УАПЦ і УГКЦта ін. Помер в Едмонтоні (Канада). Л.-Р. -автор бл. 200 робіт з новітньої історії України, формування української модерної нації та української політичної думки 19-20 ст., серед яких "Інтелектуальні початки нової України" (1958), Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники (1968, 1977), "Зауваги до проблеми "історичних" і "неісторичних" націй" (1981), "Політична думка українських підрадянських дисидентів"(1981)таін. В 1995 в Україні опубліковані "Історичні ессе" Л.-Р.

Д.Кушплір (Львів)

ЛИСЯНСЬКИЙ ЮРІЙ ФЕДОРОВИЧ [2.(13).8.1773 - 22.2.(6.3).1837]- відомий український мореплавець. Н, у м.Ніжині (тепер Чернігівська обл.). В 1786 закінчив Морський кадетський корпус у Кронштадті. З 1790 плавав на кораблях російського військового флоту. Брав участь у російсько-шведських морських битвах. З 1793 до 1797 служив на англійському флоті.

Здійснив успішні плавання в Північну Америку, Вест-Індію, Південну Америку. В 1803-06 Л. та І.Крузенштерн здійснили навколосвітню подорож на кораблях "Надія" і "Нева". (Кронштадт -мис Горн-Гавайські о-ви - Аляска - Ганджоу (Кантон) - мис Доброї Надії - Портсмут - Кронштадт). Під час подорожі Л. вперше в історії мореплавства здійснив морський перехід з Кантону (Китай) до Портсмуту (Великобританія) без входження в порт. Експедиція Л. провела важливі географічні спостереження, збирила цінні етнографічні матеріали про природу Океанії та Півн, Америки, склала навігаційні карти. В 1807-08 Л. плавав на кораблі Балтійського флоту. В 1809 вийшов у відставку. Помер у Петербурзі. Автор твору "Подорож навколо світу в 1803-06 на кораблі "Нева", (1812, 1947), який містить відомості про англо-французьку війну за колонії у Пн. Америці, колоніальні війни в Індії в кін. 18 ст., спостереження природи Пн. Америки, Індії, Цейлону. Ім'ям Л. названо один з Гавайських о-вів, півострів на березі Охотського моря.

ЛИТВІН ЮРІЙ ТИМОНОВИЧ (26.11.1934 -5,9.1984) - відомий український поет, журналіст і правозахисник. Н. у с. Ксаверівці під Києвом. Навчався у гірничо-промисловій школі у м. Шахти, згодом працював у Донбасі. З юнацьких літ цікавився українською літературою і національною культурою. В 1953-55 відбував перше ув'язнення на будівництві Куйбишевської гідроелектростанції. Невдовзі після звільнення 14.4.1956 Л. був заарештований вдруге, звинувачений у створенні в ув'язненні підпільної націоналістичної організації "Група Визволення України" і засуджений до 10 років позбавлення волі. Покарання відбував у таборах Мединь і Вихорівка ("Озерлаг", Іркутська обл.) і мордовських таборах для політ'язнів. В ув'язненні писав вірші українською і російською мовами та закінчив в 1965 збірку "Трагическая галерея" (розповідь про злочини тоталітарної системи проти українського народу). Незабаром всі поезії були вилучені підчас обшуку. Після звільнення в червні 1965 був змушений через переслідування переїхати у Красноярськ. 14.11.1974 Л. знову заарештували і засудили за ст. 187-1 ("Наклепницькі вигадки, що ганьблять радянську державу і суспільний лад"). В листопаді 1977 Л., тільки звільнившись з ув'язнення, став членом *Української Громадської Групи*

сприяння виконанню Гельсінських угод і продовжив боротьбу проти тоталітарного режиму в Україні. У квітні 1979 завершив статтю "Правозахисний рух в Україні. Його засади і перспективи", в якій виробив політичну програму українського правозахисного руху. 5.7.1979 важко хворого Л. заарештовують знову, звинувачують у веденні "антирадянської агітації і пропаганди" та засуджують до 10-річного ув'язнення і 5 років заслання. 3 травня 1982 відбував покарання у таборах суворого режиму (селах Кучино, Половинка, Всесв'ятське Пермської обл.), де переважала більшість учасників українського правозахисного руху. 24.8.1984 Л. знайшли в камері із розрізаним животом. 5.9.1984 він помер., У листопаді 1989 прах Л., В. Стуса і О. Тихого був перевезений до Києва і з почестями похований на Байковому кладовищі. Автор книг "Рабочее дело", "Безумец", "Поэма о подснежниках".

Н. Теплоухова (Київ)

ЛИТВИНОВИЧ СПИРИДОН (6.12.1810 -4.6.1869) - український греко-католицький церковний діяч, Галицький митрополит УГКЦ (1863-69). Н. у с. Дрицьків Бережанського повіту на Тернопільщині у родині священика. Навчався на богословських ф-тах Львівського і Віденського ун-тів і в 1835 був висвячений у сан священика. Згодом здобув науковий ступінь доктора богослов'я. Був кафедральним проповідником Собору св. Юра у Львові, катехитом гімназії у Чернівцях, а з грудня 1848 - парохом церкви св. Варвари у Відні. В 1852 Л. призначено почесним крилошанином та першим ректором новозаснованої духовної семінарії у Відні. У 1857 висвячений на єпископа-помічника Галицького митрополита. Після смерті митрополита М. *Левицького* у 1858-60 був тимчасовим адміністратором Галицької митрополії. Брав активну участь у суспільно-політичному житті Галичини, був *віце*-маршалком Галицького сойму, членом Державної Ради Австрійської імперії. У 1861 - співголова Палати Послів австрійського парламенту, У 1863 іменований Галицьким митрополитом. Відстоював політичні права українського населення в Галичині, підтримував проект поділу *Галичини* на дві окремі адміністративні одиниці - західну (польську) і східну (українську). Л. рішуче виступав проти спроб польського вищого духовенства підпорядкувати греко-католицького митрополита польському архієпископові. Заслугою Л. було прийняття в 1863 "Конкордії" (з лат. -згода) з римо-католицькою церквою. Ця угода стала суттєвою перешкодою у колонізації Галичини. Помер у Львові. Похований на Личаківському кладовищі. Був автором патріотичних поезій, зокрема, слів до однієї з найпопулярніших старогалицьких пісень "Руський молодець" ("Я щасний руську матір маю").

Ф. Стеблій, Р.Шуст (Львів).

ЛИТОВСЬКІ СТАТУТИ - кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського, що діяли на захоплених ним українських землях в 16 - першій пол. 19 ст. Протягом 16 ст. було видано три Литовські статuti: 1529 ("Старий"), 1566 ("Волинський") і 1588 ("Новий"). Л. с. використали поточне законодавство, судові постанови, німецьке, польське, римське та звичаєве право Литви, Польщі, України тощо. Норми Л.с. спрямовані на захист приватної власності (особливо земельної), закріплювали станові привілеї землевласників, визначали правові підстави феодальної експлуатації селянства. Так, за Л. с. 1529 мисливський собака оцінювався в два рази дорожче за "мужика тяглою". Найрозробленішим був Л. с. 1588, в якому значною мірою зберігались основні засади давньоруського права. Цей статут, що діяв, зокрема, у Київській, Подільській та Волинській губерніях до 1840, юридичне запровадив кріпосне право на Брацлавщині (тепер Вінницька і частина Хмельницької обл.) і Придніпров'ї. Написаний білоруською мовою, а в 1614 його перекладено і видано польською, згодом - французькою, латинською та ін. мовами. Закріплював феодальну власність на землю, передбачаючи і власність на неї селян. Третій статут оформив створення єдиного стану кріпосних селян шляхом злиття закріпачених слуг з ін. розрядами залежних селян. Договори, як правило, укладаються в письмовій формі. Інколи вимагалася їх реєстрація в суді та присутність свідків. Найпоширенішими були договори купівлі-продажу, позики, майнового найму. Для забезпечення зобов'язань застосовувалася застава. Право спадщини належало синам, дочки могли одержати не більше чвертини майна у вигляді приданого. За вмісні злочини винний відповідав повною мірою. Наприклад, за вмісне вбивство злочинець карався смертю, а з його майна стягувалася т. зв. головщина, також ін. видатки, пов'язані з нанесенням матеріальної шкоди. При необережному вбивстві винний звільнявся від покарання, але зобов'язаний був сплатити родичам убитого годовщину. Суд повинен був враховувати і вік злочинця. Так, не несли кримінального покарання неповнолітні особи (за Статутом 1568 - які не досягли 14 років, а починаючи з 1580-не досягли 16 років). Кримінальне законодавство знало просту і складну співучасть. Статут 1588 встановив, що при простій співучасті всі винні повинні були каратися однаково. При складній співучасті злочинці поділялися на виконавців, пособників і підбурювачів. Приховання і недонесення по деяких злочинах також підлягали карі. Наприклад, у випадку державної зради батька повнолітні сини, які знали про підготовку зради, підлягали покаранню. Велике місце займали злочини проти особи і майнових прав. Основним покаранням за них був штраф у користь потерпілого і великого князя. Суворе покарання передбачалося за крадіжку: при крадіжці коня або рецедиві передбачалося повішення. Водночас злочин, вчинений шляхтичем, карався легше, ніж такі ж протизаконні дії простої людини. Зокрема, у випадку нанесення ран шляхтичем шляхтичеві винний карався відрубанням руки. За подібний злочин, вчинений щодо простої людини, винний шляхтич карався грошовим штрафом. Якщо ж простолюдин поранив шляхтича, він підлягав смертній карі. Покарання розглядалося як відплата за злочин і засіб для залякування злочинців. Л. с. були використані при складанні "*Прав, за якими судиться малоросійський народ*".

В. Кульчицький (Львів)

ЛИБЕРЕЦЬ (нім. Reichenbach) - місто на півночі Чехо-Словаччини. 3 серпня 1920 у Л. знаходився табір для інтернованих бійців *Української Галицької Армії*. У Л. було переведено з таборів *Німецьке Яблінне* групи генерала А. Кравса, а також інтернованих бійців з табору в Липнику. У вересні 1920 у табір прибув ешелон з військовополоненими галичанами з Італії. У таборі перебували українські старшини А. Шльоснер, А. Вольф, Г. Косак, Г. Стефанів та ін. На 31.12.1920 у таборі перебувало 450 старшин, 563 стрільці, 66 жінок і 25 дітей. На поч. 1921 у таборі було створено першу націоналістичну організацію за межами України - *Групу Української Національної Молоді*. В квітні 1921 всіх інтернованих бійців було переведено до табору *Йозе-фів* (Чехо-Словаччина).

ЛІВИЦЬКИЙ АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (9.4.1879 - 17.1.1954) - визначний український громадсько-політичний діяч, президент УНР в екзилі (1926-54). Н. у с. Липляві Золотоніського повіту Полтавської губ. Закінчив *Колегію Павла Галагана*, згодом - юридичний ф-тет Київського ун-ту. Працював адвокатом і мировим суддею в Лубнах, Канові, Золотоноші.. З студентських років брав участь в українському національному русі, очолював студентську громаду в Києві. З 1901 - член *Революційної Української Партії*, керівник відділу партії в Лубнах. У 1905 Л. був заарештований і засуджений у справі т. зв. Лубенської республіки. В 1905-20 Л.- один з провідних членів *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії*. З березня 1917 - член *Української Центральної Ради* та Селянської Спілки. Влітку 1917 призначений губернським комісаром Полтавщини. В період *Гетьманату* з серпня 1918 входив до складу опозиційного влад П. Скоропадського *Українського Національного Союзу*. Після встановлення влади *Директорії УНР* був одним з організаторів та керівників *Трудового Конгресу України*. З квітня 1919 - міністр юстиції та заступник голови Ради Народних Міністрів УНР *Б. Мартоса*, з серпня 1919 - керівник міністерства закордонних справ в уряді Іс. Мазепи. З жовтня 1919 у складі української дипломатичної делегації перебував у Варшаві, де виробляв умови українсько-польського договору (попередньо підписаний 2.12.1919). 22.4.1920 підписав *Варшавський договір 1920*. Після завершення українських національно-визвольних змагань змушений перебувати в еміграції. В 1920-21 і 1922-26 очолював Уряд УНР в екзилі 1920-48. Після трагічної загибелі в травні 1926 *С. Петлюри* Л. став його наступником (згідно з Законом про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР від 12.11.1920) і очолив Директорію УНР (фактично Президент УНР в екзилі) та Головним Отаманом військ УНР. З того часу і до своєї смерті Л. очолював Державний Центр УНР в екзилі. Жив у Варшаві під постійним наглядом польської поліції. Став одним з ініціаторів створення та активним членом *Прометейського руху*. В роки Другої світової війни перебував під гітлерівською окупацією. В післявоєнний час жив у Німеччині. З травня 1945 значно активізував роботу уряду. З метою консолідації політичних сил в еміграції та реорганізації Державного Цетру УНР в екзилі за ініціативою Л. та у співпраці з Іс. Мазепою було створено в 1948 *Українську Національну Раду в екзилі*. Помер в Карлсруе. Був похований на цвинтарі Вальдфрідтоф у Мюнхені (Німеччина), згодом перепохований у С. Баувнд Бруку (Нью-Джерсі, США).

ЛІВИЦЬКИЙ МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ (9.1.1907-8.12.1989) - український громадсько-політичний діяч, Президент УНР в екзилі (1967-89). Н. у Жмеренці (тепер Вінницька обл.). Син А. *Лівицького*. В листопаді 1921 Л. разом з батьками змушений залишити Україну. Навчався в ун-тах Варшави і Женеві. Здобув економічну і журналістську освіту. З поч. 1930-Х рр. став активним учасником національно-політичного життя української еміграції. Був секретарем делегації уряду УНР при *Лізі Націй* у Женеві, керував філією Українського Пресового Бюро, публікував свої статті в журналі "Тризуб" та львівській газеті "Діло". В 1938-39 за дорученням уряду УНР перебував у Карпатській Україні, де займався питанням формування збройних сил новоствореної Української держави на Закарпатті. Під час окупації України гітлерівцями П. в 1942 переїхав до Києва, однак незабаром був заарештований і на деякий час ув'язнений. В післявоєнний час Л. активно займався політичною діяльністю. В 1946 став одним з ініціаторів заснування *Українського Національного Державного Союзу*, з 1950 - його голова. Входив до складу *Української Національної Ради в екзилі*, з 1949 - член Уряду УНР (керував ресортом преси та інформації), редагував часопис "Мета" (виходив з 1952 у Мюнхені). З 1957 Л. став прем'єром Виконавчого Органу УНРади та керівником міністерства (ресорту) закордонних справ. В 1967 на шостій сесії УНРади Л. було обрано Президентом УНР в екзилі. На цьому посту Л. докладав багато зусиль для підтримання міжнародного авторитету УНР. Автор багатьох статей на суспільно-політичну тематику, що публікувалися у зб. "Захід-Схід і проблематика поневолених Московою націй" (1975) та "ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками" (1984).

ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА (Лівобережжя) - історико-географічна назва частини українських земель, що обіймають територію сучасних Чернігівської, Полтавської, західних районів Сумської, східної частини районів Київської (з м. Києвом) і Черкаської областей. У російських офіційних документах другої пол. 17 поч. - 20 ст. Л.У. називали Малоросією; напівофіційна назва Гетьманщини. З 1654 Л.У. перебувала в залежності від Московської держави, що у наступному підтверджували умови *Андрусівського перемир'я 1667*, *Бахчисарайського миру 1681* і *"Вічного миру" 1686*, укладених без участі представників Гетьманщини між Московським царством, Річчю Посполитою, Османською імперією та її васалом Кримським ханством. На півночі і сході Л.У. межувала з російськими повітами і *Слобідською Україною*, на півдні - з Диким полем і Запорізькою Січчю, на заході її кордон проходив в основному по Дніпру, включаючи м. Київ та його околиці, розташовані у Правобережній Україні. Козацький військово-адміністративний устрій (полково-сотенний),

запроваджений на Л.У. під час національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57 трансформувався у державний територіально-адміністративний. У другій пол. 17 - 18 ст. Л.У. ділилася на Гадяцький, Київський, Кропивенський, Лубенський, Миргородський, Ніжинський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Стародубський, Чернігівський полки, які в свою чергу поділялися на сотні (по 10-20 у кожному).

У складі Московської держави (з 1721 - Російської імперії) Л.У. зберігала певну політичну автономію, яка зазнавала постійних обмежень з боку царського уряду. У Лівобережжі проводились козацькі ради, на яких обирали гетьмана, кандидатуру якого затверджував цар. Свої дії гетьман був вимушений погоджувати з *Малоросійським приказом* і першою Малоросійською колегією (1722-27). На Л.У. існували магістратні й ратушні міста. До магістратних належали міста Київ, Ніжин, Переяслав, Стародуб, Чернігів, Новгород-Сіверський, Полтава та ін., що зберегли Магдебурзьке право. Ратушні міста підлягали старшинській адміністрації. В 1785 із запровадженням *міських дум* міський устрій було приведено у відповідність з загальноросійським. Протягом 1734 - 50 управління Л.У. здійснювало *Правління Гетьманського Уряду*. Після ліквідації інституту гетьманства (1764) у Л.У. знову відновила діяльність друга Малоросійська колегія (1764-86) на чолі з президентом П. Рум'янцеvim. У 1781 на Л.У. створено Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське намісництва, межі яких встановлено без урахування попереднього територіально-адміністративного поділу. За царським указом від 1796 "Про новий поділ держави на губернії і намісництва" останні були об'єднані в Малоросійську губернію, яка у 1802 реорганізована у Чернігівську і Полтавську. Указом Катерини/від 3.05.1783 на Л.У. було запроваджено кріпосне право, а у 1785 козацька старшина отримала права російського дворянства. Економіка Л.У. розвивалася в умовах всеросійського ринку. Ліквідація у 1754 внутрішньої митної системи привела до переорієнтації промисловості і торгівлі на російський ринок. З'являються перші мануфактури, але занепадають ряд традиційних промислів. На посилення російським урядом національного і соціального гніту українське населення Лівобережжя відповіло рядом виступів, серед яких Переяславське повстання 1666, Кліщинське повстання 1767-70, *Турбаїське повстання 1789-93*, гайдамацький рух 60-80-х рр. 18 ст. під проводом С. Гаркуші. Після другого поділу Речі Посполитої (1793) і приєднання *Правобережної України* до Російської імперії назва Л.У. стала вживатися як географічне поняття.

О. Мазур (Львів).

ЛІГА НАЦІЙ - перша міжнародна міждержавна організація, створена з метою розвитку співробітництва, досягнення миру і безпеки між народами на Паризькій мирній конференції в 1919-20. Ініціатором її створення виступив президент США В. Вільсон. Згідно статуту Л. Н. її засновниками вважались держави-переможці у Першій світовій війні 1914-18, а також новостворені країни Польща, Чехо-Словаччина і Хіджас. Спочатку членами цієї організації стали 44 країни, пізніше кількість їх збільшилась до 52. Статут Л. Н. включався як складова частина всіх післявоєнних мирних договорів. Основними органами Л.Н. були: асамблея (збори) представників всіх членів організації, Рада Ліги, а також постійний секретаріат на чолі з генеральним секретарем. Місце перебування основних органів Л.Н. - Женева.

Асамблеї Л. Н. скликались щорічно. Представники кожної держави мали на засіданнях один голос незалежно від кількості населення і величини території країни. Рішення асамблеї приймались одностайно, за винятком спеціально обумовлених. Такий підхід приводив до числених безплідних дискусій і компромісів, неефективних рішень і в кінцевому рахунку - послаблення впливу Л.Н. на міждержавні стосунки і вирішення міжнародних конфліктів. Рада Л.Н. складалася з чотирьох постійних членів (Англія, Франція, Італія, Японія) та чотирьох непостійних, які щорічно переобиралися.

Декілька положень статуту стосувалися проблем запобігання і вирішення міждержавних конфліктів. У випадку виникнення загрози конфліктів між членами Л.Н., ставились питання на розгляд Ради, або третейського суду незацікавлених країн. У випадку необхідності всі країни, члени Л.Н. були зобов'язані розірвати з агресором всі економічні і культурні зв'язки, оголосити йому загальну блокаду. Криза діяльності Л.Н. особливо яскраво проявилася після провалу міжнародної конференції по роззброєнню, коли Німеччина в 1933, а Японія в 1934 вийшла з її складу. Прийнятий в 1934 за ініціативою Франції в Л.Н. СРСР використовував її не стільки для реального вирішення міжнародних конфліктів, а як трибуну для політичної пропаганди. Безпомічність Л.Н. проявилась при обговоренні скарг на японську агресію проти Китаю, розпочату в 1931, італійську проти Ефіопії (1935-36), радянську проти Фінляндії (1939-40). Л.Н. не зуміла прийняти ні одного ефективного рішення проти агресорів. Виключення СРСР з організації в грудні 1939 було кроком відчаю, а не реальною допомогою жертві агресії.

До завдання Л.Н. належала оборона прав національних меншостей, гарантованих міжнародними договорами, які підписали країни, що окупували українські землі. Еміграційні уряди УНР і ЗУНР, українські парламентарі неодноразово зверталися до Л.Н. зі скаргами на порушення прав і свобод на окупованих українських землях урядовими властями Польщі, Румунії і СРСР. Взявши до уваги протест Є. Петрушевича, Л.Н. в своєму рішенні від 23.2.1921 визнала, що Східна Галичина знаходиться під польською військовою окупацією і засудила антиукраїнську політику варшавського керівництва. У вересні 1933 Л.Н. провела таємне засідання з приводу голодомору в Україні. Прийняті рішення носили декларативний характер і не мали реального впливу на ситуацію. До компетенції Л.Н. належала опіка над емігрантами. Емігрантське бюро, очолюване визначним норвезьким вченим і дипломатом, лауреатом Нобелівської премії Ф. Нансеном,

надавало допомогу політичним емігрантам з Наддніпрянської України.

Інтереси українського народу в установах Л. Н. в 1921-24 відстоювали також Українське Товариство Ліги Націй (голова М. Залізняк, пізніше -Р. *Перфецький*), Західно-Українське Товариство Ліги Націй, які входили у всесвітню спілку товариства. Неофіційним представником уряду УНР в екзилі при Л.Н. був О. *Шульгин*. Проте, після визнання Ліонським Конгресом Міжнародних Союзів Л. Н. рішення Ради Послів держав *Антанти* про включення Галичини до складу Польщі, українські товариства, відкинувши пропозиції стати відділом польського товариства, на знак протесту в 1924 вийшли з складу міжнародних союзів. У ставленні до українського питання, як і в цілому до ін. національних проблем, Л.Н. проявляла непослідовність, не здійснювала контролю за реалізацією прийнятих нею резолюцій. Складна система прийняття рішень, відсутність механізму для їх впровадження, декларативність і суперечливість окремих документів Л.Н. зумовили її безсилість проти агресорів і в кінцевому результаті привели до остаточного краху з поч. Другої світової війни 1939-45. Формально Л.Н. припинила свою діяльність у 1946.

С. Мовчан (Львів).

ЛІГНАУ ОЛЕКСАНДР (1859 - 1923) - український військовий діяч, генерал-майор. Н. на Херсонщині в сім'ї німецького колоніста. Закінчив Одеську піхотну військову школу та Академію Генштабу в Петербурзі. В роки Першої світової війни 1914-18 - начальник штабу 7-го армійського корпусу, полковник. У 1917 брав участь в українізації частин російської армії. У травні 1918 призначений гетьманом П. *Скоропадським* заступником військового міністра О. *Рогози*, активно працював у галузі формування українських військових частин, зміцнення збройних сил *Української Держави*. З вересня 1918 - командир 7-го стрілецького корпусу, який формувався у Харкові. За часів *Директорії УНР* був замінений П. *Болбочаном*. Виїхав на Дон, де перейшов на службу у Добармію ген. А. *Денікіна*. У 1920 емігрував до Болгарії, де й помер.

М. Литвин, К. Науменко (Львів)

ЛІЛІЄНКРОНА ГУСТАВ (Лілієкрона, Лільєнкрона, Лілієнкрон; 10.10.1623 - 19.4.1687) -шведський державний діяч, дипломат. 10.4.1657 Л. разом з Д. Калаугером (див. *Грек Данило*) був висланий королем *Карлом X Густавом* з дипломатичною місією до Б. *Хмельницького*. 22.6.1657 урочисто прийнятий гетьманом України у *Чигирині*. Через Л. шведський король повідомив Б.Хмельницького про можливі умови укладення українсько-шведського союзу, спрямованого проти Польщі і Московії. За цими умовами Швеція мала отримати значну частину польських земель, а до Гетьманщини відходили західноукраїнські землі, що знаходились у складі Речі Посполитої та Пд. Білорусія. Українська сторона зобов'язувалась виставити 30-тисячний козацький корпус для ведення бойових дій на території Польщі. Переговори, які вів Л., завершилися укладанням (після смерті Б. Хмельницького) *Корсунського договору 1657.3 1679* Л. був губернатором однієї з провінцій Швеції, з 1685 - президент комерц-колегії, з 1686 - канцлер Лундського ун-ту. Інструкція Карла X Густава Л. і листи Л. шведському уряду - цінне джерело з політичної історії України 1657 (опубліковані в "Архиве Юго-Западной России", ч. 3, т. 6, 1908).

Я.Ісаєвич (Львів)

ЛІСКЕ КСАВЕРИ (18.10.1838 - 28.2.1891) -польський історик і археограф, професор Львівського ун-ту (1871-91), представник т. зв. Львівської історичної школи. Засновник і голова Польського Історичного Товариства (1886), засновник і редактор жу-лу "Kwartalnik historyczny" ("Квартальний історичний журнал", 1887), редактор 2-15 томів фундаментального видання "Акти гродські і земські з часів Речі Посполитої Польської" (1870-91), документи якого стосуються, головним чином, історії Західної України доби середньовічного феодалізму. Дослідження Л. присвячені переважно історії зовнішньої політики Польщі в 16 ст. Найважливіші праці "Дослідження з історії 16 ст." (1867) та збірка мемуарів "Чужинці в Польщі" (1876), в якій опубліковано мемуари У. Вердума про подорож по Україні.

Ф. Стеблій (Львів).

ЛІСНИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ (Лесницький-Сах-нович; р. н. невід. - п. 1664) - відомий український військовий і державний діяч. Походив з Київщини. Був активним учасником *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57*, одним з найближчих співробітників Б. Хмельницького. В 1651-58 (за ін. дан., 1652-58) - полковник миргородський, наказний гетьман (1657). На поч. 1657 призначений наказним гетьманом і висланий на боротьбу проти татар. Прихильник політики І. *Виговського*, брав активну участь у підготовці *Гадяцького договору 1658*. В 1659-63 Л. підтримував гетьмана Ю. *Хмельницького*, в 1661-62 - генеральний судця. Був причетний до укладання *Слободищенського трактату 1660*. Разом з І. Виговським був членом *Львівського братства*. В 1664 Л. звинувачений правобережним гетьманом П. *Тетерею* у зраді й за вироком суду розстріляний.

ЛІСОВСЬКИЙ ІРАКЛІЙ (1734 - 30.08.1809) -митрополит греко-католицької (уніатської) церкви на українських, білоруських та литовських землях, що перебували у складі Російської імперії. Н. у містечку Усач у Білорусі в зuboжilій шляхетській родині. Після закінчення початкової школи, вступив до чину василіан. Здобуття освіти продовжив у Полоцьку, де опанував філософію та богослов'я. Був настоятелем монастиря у Полоцьку, а згодом у Орші. З 1784 - архієпископ полоцький, у 1795-98 - адміністратор уніатської церкви у Литві, Білорусі та Україні. Після смерті митрополита Т. *Ростоцького* у 1806 імператор *Олександр І*

призначив Л. "митрополитом уніатської церкви в Росії". В цей час митрополія складалася з трьох епархій: Полоцької, Луцької та Берестейської. Перед смертю призначив своїм наступником луцького єпископа Кохановича. Номеру 1814.

Р. Шуст (Львів).

"ЛІТЕРАТУРНИЙ ЯРМАРОК" - літературно-мистецький альманах, що видавався у Харкові в 1928-30. Вийшло 12 номерів під редакцією М. Хвильового. Задекларований як позагруповий, альманах був органом групи письменників, що входили до *ВАПЛІТЕ*. Альманах був однією з останніх організованих спроб потистояти комуністичній ідеології у нівеляції літератури під гаслом пролетарського реалізму. У "Л.я." друкувались п'єси М. Куліша, твори М. Хвильового ("Іван Іванович", "Ревізор"), роман В. Гжицького "Чорне дерево", поема В. Сосюри "Мазепа", поезія і проза В. Мисика, О. Близька, М. Іогансена, інтермедії О. Вишні. Альманах неодноразово зазнавав нападів офіційної критики, навіть за зовнішнє оформлення видання (поєднання модернізму з традиційними формами українського вертепу). Після насильницької ліквідації "Л.я." провідні співробітники в квітні 1930 заснували літературне об'єднання "*Пролітфронт*" і однойменний журнал.

О. Рибак (Львів)

"ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК" - літературно-мистецький, науковий та суспільно-політичний щомісячний ж-л. Заснований у 1898 як продовження видаваного *Науковим Товариством ім. Т.Шевченка* жу-лу "Зоря" та редагованого І. Франком жу-лу "Житє і Слово" (1894-96). Видавався за зразком європейських ревію ("товстих журналів"). З 1898 до 1905 - видання НТШ (ред.комітет у 1898: О. Борковський, М. Грушевський, О. Маковей, І. Франко, у 1899-1905 -В. Гнатюк, М. Грушевський, І. Франко). У 1905 через невдоволення окремих членів НТШ позицією жу-лу у різних громадсько-політичних питаннях, зокрема критикою діяльності галицьких партій, ЛНВ був переданий Українсько-Руській Видавничій Спілці. У 1906-13 виходив у двох редакціях — київській і львівській (ред. М. Грушевський). Його вихід був перерваний Першою світовою війною, відновлений у 1917-1919 у Києві як видання Товариства підмоги українській літературі, науці й штуці під редакцією О. Олесея. З 1922 по 1932 видавався у Львові Українською видавничою спілкою. За ініціативою Є. Коновальця головним редактором "ЛНВ" було призначено Д. Донцова. У 1933-39 виходив під зміненою назвою "Вісник" (ред. Д. Донцов). Публіковані у "ЛНВ" матеріали відіграли винятково важливу роль у формуванні ідеології українського національного руху та розвитку модерної української культури.

Д. Кушплір (Львів).

"ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ" - український козацький літопис 17 ст. Літопис є одним з найголовніших і найбільш вірогідних творів української історіографії другої пол. 17 ст. Складається з вступу і двох частин. У вступі описується становище в Україні перед *національно-визвольною війною українського народу під проводом Б.Хмельницького 1648-57*. У першій частині автор змальовує воєнно-політичні події національно-визвольної війни та періоду *Руїни* до 1676. У другій частині твору висвітлюються події 70-90-х рр. 17 ст., опис яких доведено до 1702. Твір написаний тогочасною українською літературною мовою з елементами народної мови. Місце написання і автор літопису невідомі. На думку деяких дослідників, зокрема О. Оглоблина, твір був укладений у *Лівобережній Україні*, найімовірніше, у Стародубі. В історичній літературі існує версія, за якою, на думку М. Модзалевського, О. Оглоблина, М. Петровського, автором літопису був генеральний підскарбій Р. *Ракушка-Романовський*. Оригінал "Л.С." не зберігся. Відомий з копій 18 ст. Вперше опублікований О. *Бодяньським* у 1846.

ЛІТОПИСИ - історичні твори в Київській Русі, а пізніше на українських, білоруських і російських землях, в яких розповідь велася по роках. Оповідання про події кожного року починалися словами "в літо", звідки і походить назва "літопис". За своєю формою і змістом Л. подібні до анналів і хронік. Дослідники вважають, що літописання на Русі почалося в 10 ст, а можливо, як припускає М. Брайчевський, і в 9 ст., в часи князя *Аскольда і Дира*. Нові Л. виникали як зведення і продовження попередніх записів. Так, перше літописне зведення, що дійшло до нас, знаменита "*Повість минулих літ*", укладена і відредагована на поч. 12 ст. спершу печорським монахом Нестором, потім ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром, а пізніше ще одним невідомим автором, мала своїми попередниками декілька київських і новгородське зведення. Л. Київської Русі є визначними пам'ятками історичної літератури, головним джерелом для вивчення цього періоду української історії. Вони містять розповіді про розселення східних слов'ян й сусідніх народів, про заснування Києва, утворення та розвиток Київської держави, про її міжнародні зв'язки і культуру. В 12-13 ст., з розпадом Київської Русі, літописання набирало локального характеру, приділяючи головну увагу місцевим подіям. Склалися Л. у монастирях, а також при дворах князів і єпископів.

Відомими пам'ятками літописання цього періоду є Київський і Галицько-Волинський літописи. В 14 ст. знову складаються загальноруські літописні зведення Лаврентіївське й Іпатіївське (поч. 15 ст.) та ряд інших, які збереглися і дійшли до нас в пізніших списках. Продовженням руської літописної традиції є білорусько-литовські літописи 14-16 ст. - Супрасльський, літопис Биховця, Баркулабівський та ін. Українське літописання 17 ст. представлене багатьма пам'ятками, зокрема Густинським, Львівським, Межигірським Л., Острозьким літописцем, атакожзбіркою літописних оповідань "*Літописці Волині і України*". В них розповідається про боротьбу проти Туреччини і Кримського ханства, виникнення українського козацтва і військові походи запорожців, національно-визвольні повстання, становище міст і політику Речі Посполитої

на українських землях, тогочасні міжнародні зв'язки України. У 17 ст. літописання як форма історичного твору поступово зникає. Останню групу пам'яток під такою назвою складають т. зв. козацько-старшинські Л, 17- поч. 18 ст., зокрема "Літопис Самовидця", літопис Г. *Граб'янки*, літопис С. *Величка*, які за своєю формою відрізняються від попереднього літописання і можуть вважатися окремою групою історичних творів. В них розповідається про події в Україні у 17-18 ст. і особлива увага приділяється *національно-визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-54*.

О. Щодра (Львів).

ЛЛОЙД ДЖОРДЖ Девід (17.1.1863 -26.3.1945)- відомий державний і політичний діяч Великобританії, лідер Ліберальної партії, граф (з 1944). Н. у Манчестері в сім'ї учителя. Валлієць за походженням. В 1884 закінчив юридичний ф-тет ун-ту. Деякий час утримував юридичну контору в Кріччіті. В 1890 вперше був обраний у парламент. Брав участь у створенні політичної організації "Молодий Уельс", що виступала за надання автономії Уельсу. Зумів швидко здобути політичний авторитет прекрасно володів ораторським мистецтвом. Під час англо-бурської війни 1899-1902 виступив з критикою дій британської армії проти бурів, висував вимогу припинення фінансування загарбницької війни. З грудня 1905 - міністр торгівлі. Після перемоги на парламентських виборах ліберальної партії (січень 1906) Л.Д. займав пост міністра торгівлі (1905-08) і міністра фінансів (1908-15). З квітня 1909 - канцлер. У 1909 провів бюджет, який підвищував податок на землі ленд-лордів. У 1911 став ініціатором прийняття закону про страхування, що передбачав обов'язкову виплату коштів робітникам у випадку хвороби чи безробіття. В роки Першої світової війни 1914-18 займався перебудовою фінансової системи країни з метою мобілізації всіх ресурсів для ведення війни. З травня 1916 займав поствоєнного міністра в коаліційному уряді. З грудня 1916 до жовтня 1922 - прем'єр-міністр Британської імперії. Л.Д. був одним з головних учасників *Паризької мирної конференції 1919-20*. Будучи майстром компромісів і політичної інтриги, вміло використовуючи американсько-японські і американо-французькі протиріччя, зумів досягти значних успіхів у відстоюванні інтересів Великої Британії. Різко виступив проти намагань Ж. *Клемансо* розчленувати Німеччину, максимально послабити її репараціями і створити великі державні об'єднання під егідою Франції. З усіх учасників конференції Л.Д. найбільш прихильно ставився до українського питання. Виступав проти включення ериторії ЗУНР-ЗО УНР до складу Польської держави. За його наполяганнями було створено комісію для проведення розмежування етнічних територій українців, поляків і білорусів (згодом кордон цього розмежування увійшов в історію під назвою "*Лінія Керзона*"). Послаблення міжнародних позицій Великобританії в післявоєнний період примусило Л.Д. в кін. 1922 піти у вщетавку. Відійшов від політичного життя, здійснив тривалі подорожі до Бразилії, Індії, Єгипту. З серед. 1930-х рр. намагався повернутись у політику. Запропонував економічну програму виходу Англії з кризи, що містила елементи планування і державного регулювання економіки. Видав шеститомні "Воєнні мемуари" і спогади про післявоєнне мирне врегулювання "Правда про мирні договори".

С. Мовчан (Львів).

ЛОБИСЕВИЧ ОПАНАС КИРИЛОВИЧ (1732 -1805) - український письменник 18 ст., один з зачинателів українського національного відродження. Н. у містечку Погарі на Чернігівщині (тепер Брянської обл., Росія) в козацько-старшинській родині. В 1747-52 навчався у *Київській Академії*, а в 1754-60 - в ун-ті при Петербурзькій АН. З 1761 Л. був перекладачем у гетьмана К.Розумовського, а в 1765-74 - його секретар. У 1716 повернувся в Україну. В 1785-87 - новгород-сіверський губернський предводитель дворянства. В 70-х рр. 18 ст. Л. разом з Г. Долинським, М. *Значко-Яворським*, М. *Миклашевським*, Г. *Полетиною*, А. Худорбою та ін. належав до найактивніших членів *Новгород-Сіверського Патріотичного Гуртка*. Переробив українською мовою в бурлескно-трагедійному стилі еклоги Вергілія (з "Буколік") "Вергилиевы пастухи... в малороссийский кобеняк переодетые" (1794; не зберігся), залишив переклади з франц. мови - "Слово президента де Монтеск'є", "Описание пещеры бога сна Овидиевых превращений" та ін.

ЛОБОДА ВІКТОР (1823 - 1876) - український громадський діяч. Н. на Полтавщині. Закінчив корпус інженерів шляхів у Петербурзі. Працював урядовцем в Україні і Росії. З 1858 жив у Полтаві. Брав участь в українському національному русі, член Полтавської *Громади*. Л. був палким прихильником ідеї політичної незалежності України. В 1862 під час розгрому російськими властями Чернігівської і Полтавської Громад, Л. разом з іншими активний членами (П. Чубинський, О. Кониський, П. Єфименко, С. Ніс та ін.) був заарештований і незабаром засланий у Пермську губернію. В 1868 звільнений без права повернення в Україну. Автор спогадів про Т. Шевченка (публікувалися в "*Київській Старині*").

ЛОБОДА ГРИГОРІЙ (р. н. невід. - п. 1596) -козацький гетьман (1593 - 1596, з перервами). Восени 1594 Л. і С. Наливайко як союзники імператора *Рудольфа II* очолювали козацьке військо (бл, 12 тис. чол.) у поході в Молдавію проти турків і татар та їх союзника господаря Арона, під час якого зайняли Ясси. Весною наступного року об'єднані козацькі війська під командуванням Л. і С. Наливайка пробували здобути міста Тягиню, Білгород і Кілію. Запорозькі курені під проводом Л. брали участь у *Наливайка повстанні 1594-96*. Восени 1595 повстанські загони Л. боролись проти шляхти у Південному Подніпров'ї, здобули Чигирин і Канів. У ході повстання виступав за досягнення порозуміння між козаками і польським урядом. У березні 1596 позбавлений булави, але після поранення М. *Шаули в бою* поблизу урочища Гострий Камінь (недалеко Трипілля на Київщині), Л. знову обрали гетьманом. У травні 1596 під час облоги козацького табору польським військом в урочищі Солониця (біля Лубен) на р. Сулі Л. був запідозрений у веденні переговорів з

коронним гетьманом *С.Жолкевським*, звинувачений у зраді і вбитий козаками.

ЛОВМ'ЯНСЬКИЙ ГЕНРИК (20.8.1898) - польський історик, академік Польської АН (з 1952). Н. у Даугудзі (тепер Литва). Професор ун-тів у Вільнюсі (з 1934) і Познані (з 1945). Автор досліджень з ранньосередньовічної історії Польщі, Литви, Київської Русі. Головні праці : “Студії над походженням литовського суспільства й держави (т. 1-2, 1931-32), “Історична проблематика Червенських міст” (1953), “Проблема ролі норманів у генезі слов'янських держав” (1957), “Початки Польщі” (1963-67). В багатьох працях висвітлює стародавню історію західноукраїнських земель.

Я.Ісаєвич (Львів).

ЛОЗИНСЬКИЙ ВЛАДИСЛАВ (29.5.1843 -20.5.1913) - польський історик. Н. у с. Опарах (тепер Дрогобицького р-ну Львівської обл.). Автор праць “Львівське золотарство в давні часи” (1889), “Львівський патриціат і міщанство в 16-17 ст.” (1890), “Львівське мистецтво 16-17 ст.” (1898), “Правом і безправ'ям. Звичаї на Червоній Русі за панування Сигізмунда III” (1903). У своїх працях інколи вдавався до перекручень у цитуванні і тлумаченні джерел. Проводив ідею про “цивілізаторську роль” польської шляхти і патриціату на українських землях, чому нерідко суперечить зібраний ним фактичний матеріал.

Я. Ісаєвич (Львів)

ЛОЗИНСЬКИЙ ЙОСИП ІВАНОВИЧ (20.12.1807 - 11.8.1889) - український вчений, етнограф, мовознавець, публіцист, діяч українського національного відродження. Н. у с. Гурку(Вурку) біля Перемишля (тепер Польща). В 1830 закінчив богословський ф-тет Львівського ун-ту. Був священником у селах Ліски, Радохинці, Медиці та в Яворові. Л. одим з перших у Галичині порушив питання про використання народної мови в письменстві, автор укладеної “Граматики руської (малоруської) мови” (1845, польською мовою) та рукописного “Букваря” (1838). Пропонував запровадити в українському письмі латинський алфавіт і з цією метою видав латинкою збірку пісень та весільних обрядів “Руське весілля” (1835). Зазнавши, однак, критики, переглянув свою позицію, відмовився від помилкового погляду на перспективи розвитку української літератури в складі польської й визнав провідну роль для Галичини культури *Наддніпрянської України*. У 1848 - заступник голови Перемишльської руської ради, учасник Першого з'їзду української інтелігенції у Львові. У 1850-х рр. продовжував відстоювати народну мову і фонетичний правопис у письменстві. В 1860-их роках перейшов на московфільські позиції. Автор праці “Житє І. Снігурського” (1851).

Ф. Стеблій (Львів).

ЛОЗИНСЬКИЙ МИХАЙЛО (1880-23.10.1937) - український політичний і державний діяч, публіцист. За фахом - юрист. В 1914-17 співпрацював з Союзом Визволення України.Тривалий час співпрацював в українських періодичних виданнях - “Діло”, “Рада”, “Громадська Думка”, “Гасла” та ін. Належав до *Української Національно-ДемократичноїПартії*. В 1918-19 входив до складу *Української Національної Ради ЗУНР ЗО УНР 1918-19*.3.12.1919- керуючий справами Державного Секретаріату закордонних справ. У березні 1919 очолював делегацію ЗО УНР на українсько-польських переговорах в справі укладення перемир'я на фронті під час українсько-польської війни 1918-19.3 квітня 1919 входивдо складу української делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20*. Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917-21 жив у еміграції. В 1921-27 Л.- професор міжнародного права *Українського Вільного Університету* в Празі. Згодом переїхав в УСРР, завідував кафедрою права в Інституті Народного Господарства в Харкові. В 1930 заарештований і засланий на півн. Урал, де був розстріляний (за ін. дан., загинув на Соловках). Автор праць: “Польський і руський революційний рух і Україна” (1908), “Утворення українського коронного краю в Австрії” (1915), “Галичина в житті України” (1916), “Галичина в рр. 1918-20. Розвідки і матеріали” (1922), “Уваги про українську державність” (1927), “У десятиріччя галицької революції: факти і спроба оцінки” (1928), есеїв про М. Драгоманова, М.Павлика, підручників з міжнародного права (“Міжнародне право”, 1922; “Охорона національних меншостей в міжнародному праві”, 1923) та ін.

ЛОМИКОВСЬКИЙ ІВАН (р. н. невід. - 1714) -український військово-політичний діячдругій пол. 17 - поч. 18 ст. На поч. 1670-х років - генеральний писар у гетьман Правобережної України М. *Ханенка*, згодом перейшов на Лівобережжя. З 1689 - член гетьманського уряду як генеральний хорунжий (1689-92), генеральний осавул (1692-1707), генеральний обозний (1707-09). Л. був палким прихильником гетьмана І. *Мазепи*, гостро виступав за розрив відносин з Московським царством. З 1709 - в еміграції.

ЛОСЕНКО АНТОН ПАВЛОВИЧ [30.7(10.8).1737 - 23.11(4.12).1773] - визначний український живописець і портретист. Н. ум. Глухові на Чернігівщині. В семирічному віці був вивезений до Петербурга у придвірний хор. З 1753 вчився живопису в І. Аргунова, з 1759 - у Петербурзькій АМ (проф. Ротарі), а згодом продовжив навчання в Парижі (1760-65) і Римі (1765-69). Після повернення Л. був обраний професором, академіком (з 1770) і директором Академії Мистецтв (з 1772). Л. був видатним педагогом. Автор картин: “Чудесна ловля риби” (1762), “Жертвоприношення Авраама” (1765), “Каїн і Авель” (1768), “Зевс і Фетіда” (1769), “Святий

апостол Андрій Первозванний” (1769), “Володимир перед Рогнідою” (1770), “Прощання Гектора з Андромахою” (1773, картина не закінчена), портретів П. Шувалова (1760), письменника О.Сумарокова (1760), актора Ф. Волкова (1763) та ін.

ЛОСЬКИЙ КОСТЬ (28.1.1874 - 14.10.1933) -український громадсько-політичний діяч, письменник і публіцист, дійсний член *Наукового Товариства ім. Т. Шевченка*. Н. у Петербурзі. Закінчив історичний і юридичний факультети у Варшаві та Петербурзі. Служив в урядових установах на Холмщині, став одним з ініціаторів та провідним діячем українського національного відродження в краї. В довоєнний час Л. організував “Просвіту” (1905), видавав газету “Буг”, твори української художньої літератури. В 1917-18 - комісар Бучацького повіту у Галичині, потім - помічник губернського комісара Галичини і краєвий комісар Холмщини. Був членом *Української Центральної Ради*, очолював департамент внутрішніх справ при *Генеральному Секретаріаті УЦР-УНР*. В 1918 призначений гетьманським урядом послом у Фінляндії, згодом - посол УНР у цій країні, пізніше - у Швеції та Норвегії. З 1920 Л. жив в еміграції у Чехо-Словаччині. Був професором римського права *Українського Вільного Університету* в Празі, в 1927-28 - деканом правничого факультету, проректором УВУ (1929-30). Помер у Празі. Головні праці: “Украинский вопрос: Россия и Антанта” (1918), “Нарис римської історії” (1919), “Короткий нарис грецької історії” (1921), “ Історія джерел римського права” (1921), робив переклади А. Чехова і Г. Гайне та ін.

ЛОТОЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (літ. псевд. О. Білоусенко, О. Любенький; .22.3.1870-22.10.1939) - визначний український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, професор церковного права, дійсн. чл. НТШ (1900); і *Українського Наукового Товариства в Києві*. Н. у с. Браниця недалеко Кам'янець-Подільського у родині священика. В 1896 закінчив Київську духовну Академію. В 1900-17 - урядовець державного контролю в Києві та Петербурзі. Брав активну участь в українському національному русі. З 1908 був активним членом *Товариства Українських Поступовців*. З березня 1917 очолював Українську Національну Раду в Петрограді, що складалась з представників українських громадсько- політичних організацій міста. Співпрацював з численими російськими журналами і газетами, в дописах до яких відстоював українські національні інтереси. Був губернським комісаром *Буковини* та *Покуття* під час окупації краю російськими військами. З вересня 1917 - член *Української Партії Соціалістів-Федералістів*. У вересні-листопаді 1917 - генеральний писар *Генерального Секретаріату УЦР-УНР*. Л. був міністром віросповідань *Української Держави* (з 24.10.1918) та Української Народної Республіки періоду *Директорії УНР*. Виступив ініціатором проголошення автокефалії Української Православної Церкви (1.1.1919). В 1919-20 очолював місію УНР у Туреччині, де вів переговори з Константинопольським Патріархом у справі визнання автокефалії Української Православної Церкви. В 1920 емігрував до Відня, пізніше - у Прагу Варшаву. В 1922-28- доцент права *Українського Вільного Університету*, 1929-39 - професор історії церкви у Варшавському ун-ті. В 1930-39 - засновник і директор Українського Наукового Інституту у Варшаві. В 1927-30 міністр внутрішніх справ в екзильному Уряді УНР. Автор праці “Українські джерела церковного права” (1931), “Автокефалія” (1935, 1938), “Церковна справа в Україні” (1923), числених публіцистичних статей на суспільно-політичну тематику, мемуарів “Сторінки минулого”(1932-34) і “В Царгороді” (1939).

ЛОХВИЦЬКИЙ КІНДРАТ АНДРІЙОВИЧ [9(20).3.1774, за ін. дан., 1775 - кін. 1830-х рр.] - український археолог. З 1823 жив у Києві, де займався археологічними дослідженнями. Розкопав фундамент Десятинної церкви (1824), відкрив руїни Золотих Воріт (1832), а також виявив сліди церкви св.Ірини (Орини; збудована за Ярослава Мудрого) та кількох невідомих будівель княжої доби.

“ЛУГ” - українське фізкультурно-спортивне товариство, засноване в 1925 у *Галичині*. Створене за ініціативою Р. *Дашкевича* з метою національно-патріотичного виховання української молоді і підготовки її до боротьби за незалежність України. Виник після заборони діяльності польською владою в 1924 спортивно-протипожежної організації “Січ”. Організаційна структура “Л.” складалась з трьох ступенів: центральний відділ у Львові, повітові “Л.” і місцеві осередки товариства. Організації “Л.”, маючи напіввійськовий характер, забезпечували активну участь членів товариства у військовій підготовці (проведення польових занять, стрільб тощо), керували розвитком спорту серед української молоді. В 1920-30-х рр. “ Л.” став одним з основних організаторів спортивного і культурного життя української молоді. З ініціативи та під керівництвом “Л.” по всій Галичині проводились спортивні свята, ставилися вистави і концерти, члени товариства виступали з доповідями. В 1925-39 беззмінним головою “Л.” був Р. Дашкевич, серед інших провідних діячів товариства були О.Коберський, М. Козланюк, О. Куцерба, І.Мамчак, Ю.Мамчак та ін. “Л.” належав до найбільш масових молодіжних організацій Західної України. В 1939 існувало 805 місцевих осередків “Л.”, в яких нараховувалось бл.50тис. членів. В 1935-39 “Л.” видавав у Львові часопис “Вісті з Лугу” (ред. Р. Дашкевич, О. Федорчак, А.Курдилик). В 1939 з встановленням радянської влади у *Західній Україні* діяльність “ Л.” була заборонена.

ЛУКАРІС КИРИЛО (1572 - 28.6.1638; за ін. дан., 1633) - православний церковний діяч, Патріарх Олександрійський (1602-21) і Константинопольський (з 1621). Н. на о. Крит. В 1596 Л. був висланий Олександрійським Патріархом Мелентієм Пігасом для участі в Берестейському соборі 1596. (див. Берестейська унія 1596). Деякий час викладав в Острозькій Академії. Ставши патріархом, підтримував тісні зв'язки з Україною, затвердив Луцьке братство та статuti братських шкіл у Луцьку і Києві. В 1627 заснував друкарню у Константинополі. 28.6.1638 за наказом султана Мурада IV задушений, а тіло кинуте в море.

ЛУКАСЕВИЧ ЄВМЕН (26.12.1871 -20.12.1929) - український громадський діяч, видавець. Н. у Білій Чортківського округу в Галичині. Медичну освіту здобув у Цюріху (Швейцарія). За фахом - лікар. Займався лікарською практикою. З 1905 жив у Києві, був членом *Українського Наукового Товариства*. В 1917-18 Л. був одним з ініціаторів створення українських лікарських організацій, у т.ч. Українського Червоного Хреста. З кін. 1918 до серед. 1919 -голова української дипломатичної місії у Швейцарії (пізніше - М. Василько). В 1920-міністр закордонних справ в уряді В. Прокоповича. В еміграції жив у Варшаві. Видавав газету "Українська Трибуна" (1921) і перший український медичний ж-л "Українські Медичні Вісті". Підготував і видав "Анатомічний словник"(1926).

ЛУКАШЕВИЧ АНТІН (18.2.1870 - 23.5.1936) -український громадський і політичний діяч на Буковині. Н. у Бабині на Буковині. Належав до *Української Національно-Демократичної Партії*. Був послом до буковинського сейму (1911-18) і до австрійського парламенту (1907-18). В період румунської окупації буковинських земель став співзасновником Української Національної Організації (1922-28). Обирався депутатом румунського парламенту (1920, 1926-27), в якому відстоював права буковинських українців, боровся проти румунізації народної освіти на *Буковині*. В численних статтях місцевих і зарубіжних виданнях виступав проти дискримінації українського населення Буковини румунською владою. Помер у Чернівцях.

ЛУКАШЕВИЧ ВАСИЛЬ (бл. 1783-16. 10..1866) - український громадсько-політичний діяч. Н. у Борисполі на Київщині. Походив з козацько-старшинського роду. З 1798 виховувався у Пажеському корпусі, після закінчення якого, у 1803-04 служив перекладачем у Колегії закордонних справ, з 1805 - у міністерстві внутрішніх справ. У 1807 вийшов у відставку і оселився в Борисполі. Заснував школу в Переяславі. З 1811 - предводитель дворянства Переяславського повіту.В 1818 Л. став членом масонської ложі "Любов до істини" в Полтаві, до якої входив також І. Котляревський. Л. створив *Малоросійське Таємне Товариство*, що ставило собі за мету створення української самостійної держави. В лютому 1826 Л. був заарештований і ув'язнений у Петропавлівській фортеці. Згодом звільнений з ув'язнення. Жив у Борисполі під наглядом поліції. На думку деяких істориків (М. Петровський), Л. був автором "*історії Русів*".

ЛУКОМСЬКИЙ СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ (1701 - бл. 1779) - український історик. Н. в Умані у козацькій родині. Закінчив Київську Академію. В 1731-35 - канцелярист *Генеральної Військової Канцелярії*, згодом - сотник Прилуцької (1735-47), Яготинської (1751-57) і Переволочанської (1757-63) сотень, абшитований полковник (1773). Після виходу у відставку в жовтні 1763 жив у Прилуках. Автор хроніки з історії України 14-16 ст. - "Зібрання історичне" (1770). Переклав на українську мову щоденник домініканського монаха С. Околовського (містить дані про хід національно-визвольного повстання під проводом Д. Гуні та Я. Острянина) і записки польського мемуариста М. Титловського про *Хотинську війну 1620-21*.

ЛУПУЛ ВАСИЛЬ (Лупу; 1593 - 1661) - господар Молдавії (1634-1654). Н. у Константинополі, за походженням грек чи албанець. В 30-х рр. 17 ст. оселився в Молдавії. Займаючись торгівлею розбагатів і став великим землевласником. В 1634 . Л. зумів посісти молдавський престол. За правління Л. в 1640 у Молдавському князівстві при сприянні Київського митрополита П. *Могилу* було відкрито Слов'яно-греко-латинську академію, видано в 1646 "Правила" ("Уложення") - перше зведення законів, що діяли до серед. 18 ст. Л. тривалий час при підтримці Польщі і Туреччини вів запеклу боротьбу з волоським господарем М. *Басарабом* за Волощину. Після *Молдавських походів 1650, 1652 і 1653* українського війська Л. став союзником Б. Хмельницького. В серпні 1652 видав свою дочку Розанду (див. Р. *Лупул-Хмельницька*) заміж за сина Б. Хмельницького - Тимоша. В квітні-вересні 1653 Л. при допомозі українських військ на чолі з Т. *Хмельницьким* вів боротьбу проти претендента на господарський стіл С. Георгіцу, якого підтримували волоський господар М. Басараб, трансільванський князь *Юрій II Ракоціп* польський уряд. У вересні 1653, після загибелі Т. Хмельницького і відступу козацьких загонів з Сучави, Л. був остаточно позбавлений престолу і змушений виїхати до Чигирина. Проте через деякий час за участь у таємних переговорах з польськими емісарами Л. позбавили праважити в Україні. Переїхав до Криму. На вимогу султана Л. видали Туреччині. Після тривалого ув'язнення помер у Стамбульській фортеці.

ЛУПУЛ-ХМЕЛЬНИЦЬКА РОЗАНДА (Роксана, Руксандра; бл. 1630 - 1686) - дочка молдавського господаря

В. Лупула. В 31.8.1652 вийшла заміж за Т. Хмельницького. Після його загибелі (1653) деякий час перебувала у Чигирині, а згодом - у Рашкові на Поділлі. З 1666 жила у Молдавії. В 1686 (за ін. дан., 1687) загинула від рук польських жовнірів у фортеці Немц.

ЛУТАЙ (Лютий) ФЕДІР (рр. н. і см. невід.) -український військовий діяч серед 17 ст. В 1637 - військовий осавул, 1638 - сотник Переяславського полку. В 1647 обраний кошовим отаманом Запорізької Січі. Багато допомагав Б. Хмельницькому на поч. національно-визвольної війни українського народу 1648-57. Заснував бл. 1652 *Чортотлицьку Січ*.

ЛУЦЕНКО ІВАН (1869 - 25.3.1919) - український громадсько-політичний і військовий діяч, лікар Армії УНР. Н. на Одещині. В 1902-07 Л. був одним з лідерів *Української Народної Партії*. В квітні 1917 став одним з організаторів і першим головою Одеської Української Військової Ради, яка ставила собі за мету сприяння побудові української незалежної держави. 21.4.1917 на Всеукраїнському Національному Конгресі 1917 Л. було обрано до складу *Української Центральної Ради* від Одеси, а на поч. червня 1917 - членом Українського Генерального Військового Комітету. В листопаді-грудні 1917 разом з П. *Макаренком* і М. *Андрієнком* став засновником *Української Партії Самостійників-Соціалістів*. *Влітку 1919 Л.*, будучи військовим лікарем Армії УНР, загинув у боях за залізничну станцію Антоніни на Волині (за ін. дан., потрапив у більшовицький полон і був розстріляний).

ЛУЦКЕВИЧ МАРКО (26.4.1882-1934) - український громадсько-політичний діяч. Н. у Ковелі на Волині. Закінчивши навчання в Москві, став організатором кооперативного руху на Волині. У 1922 - посол до польського сейму. У своїх промовах в парламенті виступав з засудженням польського окупаційного режиму в *Західній Україні*, за що був позбавлений депутатської недоторканості й відданий під суд. Зумів таємно емігрувати у Чехо-Словаччину. В 1924 переїхав до УСРР. В 1926 був заарештований більшовиками та засланий у Сибір, де і помер.

ЛУЦЬКЕ БРАТСТВО [Хрестовоздвиженське (Чеснохрестське) братство] у Луцьку - національно-релігійна, громадська організація православних українських шляхтичів Волині та міщан Луцька. Засновано 1617. Визначними діячами братства того періоду були шляхтичі Л. Древинський, М. Гулевич-Воютинський, А. Пузина, ченці Герасим Микулич, Ісакій Борискович та ін. До Л.б. входили також окремі представники старшини Війська Запорізького. Братство вело боротьбу проти національно-політичного гноблення українського населення, займалося громадсько-культурницькою та благодійною діяльністю і відіграло значну роль у боротьбі за збереження законних прав православ'я на Волині у 20-40-х рр. 17 ст. Братчики відкрили друкарню, шпиталь і школу. Пам'ятками української педагогічної думки є правила для учнів ("Артикули прав") і статут школи Л.б. ("Порядок шкільний"), запозичений зі статуту Львівської братської школи. Великий вплив на діяльність світського братства мав Луцький братський монастир ("братство духовне"), при якому в 1628 і 1640-х рр. діяла друкарня. З серед. 17 ст. в умовах посилення національно-релігійного гніту на західно-українських землях почався занепад Л.б., і наприкінці 18 ст. воно припинило свою діяльність. В 1871 засновано нове Л.б., яке мало офіційно-клерикальний характер.

Я. Ісаєвич (Львів).

ЛУЦЬКИЙ ОСТАП (8,11.1883-1941)- український громадсько-політичний діяч, публіцист, поет. Н. у с. Лука Самбірського повіту на Львівщині. Навчався у Празькому і Варшавському унтах. Член літературної групи "Молода Муза" (1906-09), надрукував декілька збірок поезій. Редактор газети "Буковина" (1907-13), директор Центральної каси українських кооперативів у Чернівцях. Учасник Першої світової війни -офіцер австрійської армії. У 1918 - ад'ютант архієпископа В. Лабсбурга. Під час *українсько-польської війни 1918-19* - сотник УГА, шеф штабу 4 Золочівської бригади. У 1920 - представник української армії у штабі польського війська, зв'язковий С. *Петлюри* з Ю. *Піلسудським*. Після війни поселився на Стрийщині й брав участь у розвитку місцевого кооперативного руху. У 1928-39 - голова Центросоюзу у Львові і директор Ревізійного Союзу Українських Кооперативів. Сприяв до успіху кооперативного руху у Галичині. Належав до *Українського Національно-Демократичного Об'єднання* (УНДО), член ЦК організації. В 1928-35 - посол польського союму, а в 1935-39 - сенатор. Прихильник курсу "нормалізації" польсько-українських стосунків. Невдовзі після окупації радянськими військами Західної України заарештований (поч. жовтня 1939) органами НКВС і вивезений у концентраційний табір біля Котласу, де й загинув. Автор збірок поезій "Без маски" (1903), "3 моїх днів" (1905). "В такі хвилини" (1906).

Д. Кушплір (Львів).

ЛУЦЬКИЙ ПРОЦЕС 1937 - політичний судовий процес, влаштований у Луцьку 17-31.8.1937 польським урядом над 42 членами *Організації Українських Націоналістів*, заарештованих в липні 1937. Під час процесу, ув'язнених (в більшості студентів) було звинувачено в приналежності до ОУН і антидержавній діяльності. 31.8.1937 за вироком окружного суду до тривалих строків ув'язнення було засуджено 34 підсудних, серед яких І. Климів -на 10 років, П. Мигаль-на 8 років, І. Кохановський, В. Сич, А. Марченко - на 7 років кожен. До тривалих термінів ув'язнення були засуджені інші члени ОУН. Л.п. став ганебним

продовженням політики державного терору польських властей проти корінного населення Західної України.

ЛУЧИЦЬКИЙ ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ [2(14). 6.1845-22.8.1918]-український історик, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1908). Н. у м. Кам'янці-Подільському. В 1866 закінчив Київський ун-тет. Навчався в Київському ун-ті, з 1877 - професор цього ун-ту. Належав до Конституційно-Демократичної Партії (див. *Кадети*). В 1907 - депутат III Державної Думи від м. Києва. Був членом Старої Громади, одним з засновників *Українського Наукового Товариства* у Києві. Автор праць "Католицька ліга і кальвіністи у Франції" (1877), "Общинне землеволодіння в Малоросії" (1882), "Матеріали до історії землеволодіння в Полтавській губернії в 18 ст." (1883), "Робітниче населення і економічна політика німецьких міст 15-16 ст." (1884), "Селянське землеволодіння у Франції напередодні революції" (1900), "Становище землеробських класів у Франції напередодні революції і аграрна реформа 1789-1793 рр." (1912) та ін.

ЛУЧКАЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (справжнє, прізвище - Поп; 19.11.1789 -3.12.1843)-український мовознавець, фольклорист та історик. Н. у Великих Лучках на Мукачівщині (тепер Закарпатська обл.). Гімназійну освіту здобув в Ужгороді та Великому Варадині (тепер - Румунія). Навчався в духовній семінарії (конквіті) у Відні (1812-16), відвідував лекції в ун-ті. Був учнем відомих славистів В.Копітара та Й.Добровського. В 1816-17- священик у с. Великих Лучках, в 1817-27 Л.- бібліотекар, архіваріус та керівник консисторії Мукачівського єпархіального управління, директор міської школи в Ужгороді. В 1829 виїхав до Італії, де був придворним парохом герцога Карла Людовика Бурбона в м. Лукка. В 1830 повернувся у Закарпаття, був священиком в Ужгороді (на Цегельні, 1830-43). Л., служачи тривалий час єпархіальним шкільним референтом, сприяв заснуванню та впорядкуванню парафіяльних шкіл на території єпархії. В 1830 видав у Відні "Граматику слов'яно-руську" (лат. мовою) - першу в Закарпатті українську граматику з широким використанням народної розмовної мови та фольклору. Виступав проти шовіністичної політики угорського уряду, спрямованої на денаціоналізацію українського населення Закарпаття, відзначав кровну спорідненість закарпатських українців з українцями інших західноукраїнських земель та Наддніпрянщини. Написав латинською мовою шеститомну "Історію карпатських русинів" (було видано тільки два томи). Перші чотири томи у перекладі українською мовою опубліковано у Пряшеві в "Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику" (1983-91). Автор твору "Церковні бесіди на всі неділі року" (1831).

Ф. Стеблій (Львів).

ЛЬВІВСЬКА БРАТСЬКА ШКОЛА - навчальний заклад, перша братська школа в Україні. Заснували її бл.1585 діячі Львівського братства Ю. Рогатинець, І. Рогатинець, І. Красовський та ін. Статут Л.б.ш, ("порядок шкільний"; 1591) -видатна пам'ятка педагогічної думки. Він передбачав демократичні основи організації школи.

До Л.б. ш. приймали дітей різних станів зі Львова та ін. міст і сіл України. Молодші школярі навчалися грамоти, старші (спудеї) вивчали старослов'янську, грецьку і латинську мови, граматику, риторику і піїтику, елементи філософії. Школа була й осередком розвитку хорового співу та українського шкільного театру. В 1591 була надрукована грецько-слов'янська граматика "Адельфотес", складена учнями школи й учителем Арсенієм Еласонським, У різний час ректорами й учителями тут були С.Зизаній, Л.Зизаній, Ф. Касіянович, І. *Борецький*, П. *Беринда*, Г.Дорофеєвич, І. Трофимович-Козловський, С. *Косов*, В. Ушакевич, Ф. Сидорович та ін. Гетьман П. *Сагайдачний* заповів значні кошти на потреби школи. Л.б.ш. справила великий вплив на розвиток освіти не тільки в Україні, а й у Білорусії, Молдавії та ін. Вона виховала багатьох відомих громадських і культурних діячів (Є. Плетенецький, К. Мазепета, І. Югасевич та ін.). Керівники Л.б.ш. намагалися перетворити її на вищий навчальний заклад, однак у другій пол. 17 ст. школа занепала, а у 80-х рр. 18 ст. перестала існувати.

Я. Ісаєвич (Львів)

ЛЬВІВСЬКЕ БРАТСТВО (Успенське ставропігійське братство у Львові, Львівська ставропігія) - національно-релігійна громадська організація православних, а згодом - греко-католицьких українських міщан Львова. Зародком братства було існуюче здавна об'єднання православних міщан - опікунів місцевої церкви Успення і Онуфріївського монастиря у львівському передмісті Підзамче. Не пізніше 1585 група українських міщан (Ю. та І. *Рогатинці*, І. Красовський, Д.Красовський, Л. Маленький та ін.) розробила статут Л.б. і подала його в січні 1586 на затвердження Антіохійському Патріарху Йоакиму IV Доу. Статут Л.б. встановлював за братством право зверхності над іншими братствами та контроль за духівництвом, у т.ч. єпископами. Незабаром Л. б. домоглося права ставропігії -непідлеглості місцевим православним єпископам. Згодом статут Л.б. став зразком для ряду православних братств Західної й Правобережної України. Активну участь у громадському житті Л.б. брали С. Зизаній, Л. Зизаній, К. Ставровецький, П. *Беринда*, І. *Борецький* та інші українські діячі культури і освіти. Боротьбу Л.б. проти національно-релігійних утисків підтримували деякі православні магнати (К. *Острозький* та ін.). Прагнення Л.б. до збільшення участі мирян у громадському і культурному житті була одним з проявів реформації на Україні. Л.б. протягом тривалого часу брало діяльну участь в боротьбі проти насильного запровадження Берестейської церковної унії 1596, виступало на захист політичних прав українських міщан. Підтримувало тісні зв'язки з релігійними і культурними осередками в православних країнах. Братство намагалося створити у Львові міське самоврядування, незалежне від

магістрату і польської влади. Йому належала Львівська братська друкарня, коштом Л.б. утримувалася *Львівська братська школа*. Л.б. спорудило визначну пам'ятку архітектури у Львові - Успенську церкву. Значну увагу воно приділяло розвитку українського образотворчого мистецтва. Братство організувало у Львові шпиталь - притулок для непрацевдатних, подавало матеріальну допомогу своїм незаможним членам. З серед. 17 ст. керівництво Л.б. перейшло до "багатих купців". Насильства з боку польсько-шляхетської влади, а також розорення Л.б. 1704 шведськими військами привели до занепаду і зменшення ролі братства в суспільно-політичному, громадському і культурному житті України. В 1708 Л.б. прийняло унію. Незважаючи на це, переважна більшість членів братства продовжувала виступати за збереження і зміцнення традиційних обрядів і звичаїв, підтримувала культурні та релігійні зв'язки, з *Наддніпрянською Україною*. В 1788 австрійський уряд ліквідував Л.б.

Я. Ісаєвич (Львів).

ЛЬВІВСЬКЕ ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ 1848 -збройний виступ міщан Львова в листопаді 1848. В умовах наступу контрреволюції в Австрійській монархії повстання було інспіроване представниками Польського Демократичного Товариства (В. Гельтман, П. Дараш, М. Домагальський), прибулими на початку революції до Галичини з еміграції. Відмовившись від співробітництва з польською Центральною Радою Народною, яка поступово втрачала свій вплив, вони розгорнули активну пропаганду серед міських низів і створеної на поч. революції національної гвардії, зокрема, студентського "Академічного легіону". Після Жовтневого повстання 1848 у Відні серед міських низів поширювались заклики наслідувати приклад віденських повстанців (див. *Революція 1848-49 в Австрійській імперії*). 1.11 австрійські солдати напали на двох національних гвардійців, що викликало у Львові заворушення і вуличні демонстрації. Урядові війська відкрили вогонь по демонстрантах. Це стало поштовхом до повстання. Протягом ночі на вулицях, що оточували площу Ринок, виросло 23 барикади. Весь центр міста опинився в руках повсталих робітників і ремісників, озброєних рушницями, косами, сокирами, шаблями. До повстанців приєдналась частина національної гвардії, зокрема, студенти "Академічного легіону". Уранці 2.11 між повсталими і урядовими військами відбувались збройні сутички. Помірковані елементи Центральної Ради Народною, керівництво національної гвардії та т.зв. комітету громадської безпеки намагалося стримати активність повсталих і вступили в переговори з головнокомандуючим австрійськими військами у краї генералом Гаммерштейном. Однак, це нічого не дало. О 10 годині ранку 2.11. за його наказом почався артилерійський обстріл міста, внаслідок чого було вбито 55 і поранено 75 осіб, згоріли будинок університету (при цьому загинула цінна бібліотека), театр, технічна академія, міська ратуша. О 12 годині 30 хвилин повстанці капітулювали. 3.11. в місті було оголошено стан облоги. Кількасот учасників повстання віддано до військового суду, національну гвардію розпущено, заборонено всякі збори, заборонено діяльність політичних товариств, закрито періодичні видання, крім урядових. Придушення повстання наблизило реставрацію абсолютизму в Австрії.

Ф. Стеблій (Львів).

ЛЬВІВСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО (Наукове Товариство у Львові) - польське наукове товариство, що діяло в Західній Україні в 1901-39. Засновано як "Товариство для підтримки польської науки", 1920 реорганізоване у Л.Н.Т. Мало відділи: філологічний, історико-філософський, математично-природничий; секції історії мистецтва та культури, соціально-економічної історії. Головами Л.Н.Т. в різні роки були історики О. Бальцер, Ф. Буяк. Л.Н.Т. видавало польською мовою серії монографій та збірники статей: "Наукові праці" (в історико-філологічній серії, т. 1 -16), "Дослідження з історії польського права" (т. 1-18), "Архів Наукового товариства" (в історико-філософському відділі, т. 1-26), "Історичні пам'ятки" (т. 1-6). В ряді видань Л.Н.Т. тенденційно висвітлювалася історія західно-українських земель, ідеалізувалася політика польської шляхти і держави щодо українських земель.

Я. Ісаєвич (Львів).

ЛЬВІВСЬКИЙ ЛІТОПИС - літописна пам'ятка першої пол. 17 ст., вміщена в рукописній книзі М. Гунашевського. Назва умовна. Відображає події в Україні з 1498 по 1649. Найбільш докладний опис подій з 1630. Літопис подає цінні відомості про зовнішньополітичне і економічне становище України, взаємини з Польщею, Московією, Кримським ханством. Багато уваги приділяє козацьким повстанням 30-х рр. 17 ст., *національно-визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57*, наводить ряд фактів з її історії, яких немає в інших джерелах. Текст Л. л. виявив напочатку 19ст. історик Д. Зубрицький. Вперше опублікований у Москві (1839), згодом - у Львові (1870-і рр.).

Ф. Стеблій (Львів).

ЛЬВІВСЬКИЙ ЛІЦЕЙ - загальноосвітній навчальний заклад у Львові, проміжного (між середньою і вищою школою) типу, заснований на базі ліквідованого австрійським урядом Львівського ун-ту. Мав відділи філософії, права, богослов'я і хірургії, на яких навчалося від 500 до 800 студентів, переважно дітей шляхти, духовенства і купецтва. Керівництво ліцеєм здійснював сенат на чолі з ректором. Серед викладачів Л.л. були відомі діячі освіти і науки: І. Лаврівський, М. Гриневецький, Ю. Родер, Ю. Маусс та ін. У 1817 ліцей реорганізовано в університет.

Ф. Стеблій (Львів).

ЛЬВІВСЬКИЙ ПРОЦЕС 1936 - політичний судовий процес над 23 членами ОУН, в тому числі 9 членами

Краєвої Екзекутиви- ОУН на Західноукраїнських землях, який став завершенням *Варшавського процесу 1935-36*. Процес відбувався в травні-липні 1936 у Львові. Серед ув'язнених були С. Бандера, Р. Шухевич, В.-М. Янів, Я. Стецько, Я. Макарушка, О. Пашкевич, Б. Підгайний, І. Малюца, К. Зарицька, Р. Мигаль та ін. Підсудних захищали 11 відомих українських адвокатів, серед яких: В. Старосольський, С. Шухевич, В. Гербовий, О. Павенцький та ін. Заарештовані члени ОУН використали судовий процес для викриття антиукраїнської політики польського уряду. С. Бандера, виступаючи на суді, заявив, що вся урядова політика щодо українського населення у Польщі була спрямована на повну національну асиміляцію українців. Після майже двохмісячних засідань суд виніс наступний вирок: С. Бандера і Р. Мигаль засуджені до довічного тюремного ув'язнення, Б. Підгайний, І. Малюца, Є. Качмарський, Р. Сеньків і О. Машак - до 15 років. Інші заарештовані члени ОУН були також засуджені до різних термінів ув'язнення. Героїчна постава підсудних під час процесу, їх послідовне відстоювання ідеї української державності сприяло зростанню авторитету ОУН серед українського населення.

ЛЬВІВСЬКИЙ СОБОР 1946 ("Собор Греко-Католицької Церкви") - псевдособор Української Греко-Католицької Церкви, який відбувся 8-10.3.1946 у соборі св. Юра у Львові. Після смерті митрополита А. Шептицького (1.11.1944) за ініціативою радянських органів держбезпеки та особисто Й. Сталіна розпочалась ліквідація *Української Греко-Католицької Церкви* як нежалежного від радянських органів влади національного інституту та єдиної ланки зв'язку українців із Заходом. Радянські засоби масової інформації розгорнули широку кампанію звинувачень церкви у колабораціонізмі з німецькими нацистами та підтримці українського руху Опору.

11.4.1945 відділи військ НКВС оточили собор св. Юра у Львові і заарештували митрополита Й. Сліпого, єпископів Н. Будка і М. Чарнецького (в червні 1946 засуджені до тривалих термінів ув'язнення), прелатів О. Ковалевського і Л. Куницького, цілий ряд священників. Їм було заявлено, що греко-католицька церква з цього часу ліквідована. В цей же день співробітники органів держбезпеки заарештували у Станіславові єпископів Г. Хромишина та І. Латишевського. В 1945-46 все вище духовенство УГКЦ разом з урядовцями курії, викладачами теології та філософії богословських академій і семінарій, ченцями (всього бл. 1 тис. чол.) було заарештовано і вивезено на Схід. Шляхом репресій радянські власті намагалися змусити ієрархію греко-католицької церкви погодитись на об'єднання з Російською Православною Церквою. Однак ні один з усіх заарештованих єпископів не зрікся єдності з Римом. В цих умовах радянські спецслужби розробили план проведення "Собору Української Греко-Католицької Церкви". В травні 1945 у радянській пресі була опублікована відозва "Ініціативного комітету воз'єднання греко-католицької церкви з православною", яку підписали священники Г. Костельник, М. Мельник і А. Пельвецький. 8-10.3.1946 ініціативна група, діяльність якої повністю направлялась і контролювалась радянськими партійними органами і службою безпеки, скликала у Львові "Собор УГКЦ". Шляхом залякування, часто і відвертого терору та знищення особливо непоступливих священників було сформовано групу учасників собору, яка складалася з 216 священослужителів (у Галичині служило 1270 священників) і 19 мирян. У списках присутніх були виявлені особи, яких вже не було в живих. 9.3.1946 собор, незважаючи на абсолютну неканонічність (повна відсутність канонічних єпископів УГКЦ), проголосив скасування Берестейської унії 1596 і "воз'єднання" з Російською Православною Церквою. 28.8.1949 на регіональному релігійному з'їзді у Мукачеві таким самим чином було проголошено про розрив унії з Римом і підпорядкування греко-католицької церкви на Закарпатті Московському Патріархові. Незважаючи на неканонічність Л.с., радянський уряд визнав Українську Греко-Католицьку Церкву скасованою і розпочав ліквідацію її парафій та церков. Внаслідок протидії рішенням Л.с. бл. тисячі священників було заарештовано, засуджено до тривалих термінів ув'язнення або депортовано. І лише незначна частина священослужителів, не витримавши психологічного і фізичного тиску, формально перейшла до православ'я. Бл. 200 священників взялися творити структуру Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі. Більше 40 років священослужителі і вірні УГКЦ були змушені таємно дотримуватись обрядів і свят своєї церкви, наражаючись на переслідування та репресії з боку органів влади. В 1972 проголошена Л.с. "реунія" УГКЦ була ратифікована помісним собором Російської Православної Церкви. На Заході Л.с. був визнаний неканонічним, а ліквідація УГКЦ проголошувалась незаконною (папська енцикліка "Східні Церкви" від 15.12.1958). В кін. 1980-х рр. розпочалась боротьба за легалізацію УГКЦ, однієї з двох українських національних Церков. 1.12. 1989 діяльність УГКЦ була легалізована в Україні.

ЛЬВІВСЬКИЙ (ТАЄМНИЙ) УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ- український нелегальний вищий навчальний заклад, заснований у липні 1921 за ініціативою *Наукового Товариства ім. Т.Шевченка*, Товариства українських наукових викладів ім. П. Могили та Ставропігійського Інституту у Львові. Після польської окупації Львова (1918) утраквістичний (польсько-український) ун-тет ім. Франца І було сполонізовано і перейменовано на ун-тет ім. Яна Казимира. Всі українські кафедри (8 кафедр) в навчальному закладі були ліквідовані, а професори-українці (всього 14 чол.) - звільнені. Згідно з наказом ректора ун-ту від 14.8.1919, на навчання приймалися тільки громадяни Польської держави, які пройшли військову службу в армії, чим фактично закривався доступ до навчального закладу українській молоді. Аналогічне рішення прийняв і ректорат Львівського політехнічного ін-ту. В цих умовах 20.9. 1919 Наукове Товариство ім. Т. Шевченка оголосило запис на Українські Університетські Курси. Ця і всі наступні спроби українських громадсько-наукових установ (НТШ, Товариства українських наукових викладів ім. П. Могили та Ставропігійського Інституту) організувати в кін. 1919-на поч. 1920навчаннядляукраїнської молоді Галичини за програмою вищої школи наштотувались на категоричну заборону польської влади. Незважаючи на урядові заборони і переслідування, восени 1920 спільними зусиллями українських вчених і галицької молоді були організовані

нелегальні університетські курси з філософським, юридичним та медичним відділами. Через деякий час розпочалася робота по реорганізації цих таємних курсів у навчальний заклад за зразком західноєвропейських ун-тів. Рішення приступити до створення Л(т)УУ було прийнято на з'їзді українського студентства у Львові в липні 1921. У серед. вересня 1921 новостворений навчальний заклад розпочав свою роботу. Університет діяв нелегально, на громадських засадах. Заняття проводились в приміщеннях НТШ, "Просвіти", Національного музею, закладах "Рідної Школи", підвалах собору св. Юра, на приватних квартирах викладачів і студентів. У перший рік свого існування університет мав три відділи (факультети): філософський, юридичний, медичний, пізніше було утворено технічний відділ. В 1922 на базі технічного відділу було створено Українську (таємну) Високу Політехнічну Школу (існувала в 1922-25) у Львові. В 1924 до ун-ту формально було приєднано ще й факультет мистецтва під керівництвом С. *Новаківського* і протекторатом А. *Шептицького*. В ун-тет записалося 1028 студентів. З них на філософський ф-т - 235, на юридичний -608, медицини - 185. Крім того було ще 230 надзвичайних студентів. Таким чином всіх записаних в університет нараховувалось - 1258. На технічному від ділі навчалось 150 студентів. Першим ректором У(т)УУ був доктор В. *Щурат*, потім М. Панчишин, М. Чайковський, Є. Давидяк. Ректором Високої Політехнічної Школи було обрано В. Лучківа. У 1924-1925 на трьох від ділах університету нараховувалося 58 кафедр. На філософському ф-ті було 22 кафедри, юридичному -26, медичному- 10. На філософському та юридичному ф-тах навчання тривало 4 роки, на медичному та в політехніці - 2 роки. Після двох років навчання у Львові студенти медицини та політехніки мали змогу продовжувати навчання у вищих навчальних закладах Праги, Відня, Гданська. В 1921 для керівництва справами у закладі був створений Сенат ун-ту, до складу якого входили В. Щурат, М. Кордуба (декан істор. ф-ту), І. *Крип'якевич*, І. Раковський, В. Вергановський (декан юридичн. ф-ту), М. *Левицький*, Р. Ковшевич, І. Куровець (декан медичн. ф-ту), М. *Музика*, М. *Вахнянин*. Серед викладачів у-ту були відомі українські вчені: І. Крип'якевич, К. *Студинський*, М. Корчинський, С. Балей, М. Возняк, М. Галуцинський, Ф. *Копесса*, І. *Свенціцький*, В. *Левицький*, М. Чайковський, М. Чубатий, С. *Старосольський*, С. *Шухевич*, Ю. Гірняк та ін. Незважаючи на складні умови, пов'язані з нелегальним існуванням, рівень викладання і підготовки спеціалістів в університеті був високим. Студенти ун-ту мали свої численні молодіжні організації, серед яких "Український Студентський Союз", "Академічна Громада", "Медична Громада", "Гурток Правників", "Крайова Студентська Рада" та ін. Науковий гурток істориків видавав ж-л "Історичний Вісник". Матеріальну підтримку діяльності ун-ту надавали українські господарсько-економічні установи, частина фінансової допомоги поступала від численної еміграції із Чехо-Словаччини, США і Канади. Викладачі та студенти ун-ту зазнавали постійних переслідувань з боку польських органів влади. Заходи національних громадсько-політичних організацій і українських депутатів польського сейму, спрямовані на легалізацію діяльності У(т)УУ, були безуспішними. Переслідування та арешти польською поліцією студентів та професорів, відсутність матеріальної бази і нестача коштів, урядова заборона службовцям державних установ викладати в ун-ті та дискримінація випускників привела до припинення діяльності Л(т)УУ в 1925.

В. Качмар (Львів).

ЛЪОБКОВИЦ ВІЛЬГЕЛЬМ (1883 - р. см. невід.) - український військовий діяч, отаман *Української Галицької Армії*. За національністю австрієць. Офіцер австрійської армії під час Першої світової війни 1914-18. Під час українсько-польської війни 1918-19 - начальник оперативного відділу *Начальної Команди УГА*, з 1919 - начальник штабу третього корпусу УГА. З лютого 1920 Л. змушений служити в *Червоній Українській Галицькій Армії*. В березні 1920 - начальник штабу 3-ї бригади ЧУГА. У квітні 1920 у складі своєї бригади зробив спробу перейти на бік Армії УНР. Потрапив у польський полон і перебував у таборі інтернованих бійців УГА в Тухолі. Дальша доля невідома.

ЛЪОРНЕР ФЕРДИНАНД (1886 - 1958) - український військовий діяч, отаман *Української Галицької Армії*. За національністю австрієць. Учасник Першої світової війни 1914-18, офіцер австрійської армії. В 1918 перейшов на службу в Галицьку Армію. В 1918-19Л. - начальник штабу другого корпусу УГА, помічник начальника оперативного відділу при *Начальній Команді УГА*. З лютого 1920 Л. - начальник штабу 2 бригади *Червоної Української Галицької Армії*. В квітні 1920 при спробі Другої бригади ЧУГА приєднатись до Армії УНР, Л. потрапив у польський полон. Згодом повернувся до Австрії. В 1929-38 Л. був австрійським аташе в Москві.

ЛЮБАРТ (православне ім'я - Дмитро, р.н. невід. - п. 1385) - князь литовський (1340-85), галицько-волинський (1340-49) і волинський (1349-85), наймолодший син *Гедіміна*, брат *Ольгерда* і *Кейстута*. Був одружений з дочкою галицько-волинського князя *Юрія II Болеслава*. В 1340 після смерті Юрія II Болеслава бояри обрали Л, князем *Галицько-Волинської держави*. Володів Волинською, Холмською і Белзькою землями. В 1353, 1366 і 1376-78 у союзі з великим князем литовським Кейстутом вів тривалу боротьбу за землі Галицько-Волинського князівства з Польщею і Угорщиною. У Луцьку за князювання Л. було збудовано фортецю - т.зв. замок Любарта.

ЛЮБАЧІВСЬКИЙ МИРОСЛАВ-ІВАН (24.6.1914) - Патріарх *Української Греко-Католицької Церкви*. Н. у Долині (тепер Івано-Франківська обл.). У 1920-24 навчався у початковій школі м. Долини. В 1933 закінчив Першу Стрийську державну гімназію. В 1933 вступив до Богословської Академії у Львові, де протягом трьох років вивчав філософію та теологію. Як один з кращих студентів Академії був скерований для продовження навчання до Австрії, У 1936-39 вчився в Католицькому ун-ті в м. Інсбрук. 18.8.1938 був висвячений у сан диякона, а у вересні 1938 - висвячений митрополитом А. *Шептицьким* у сан священника. Згодом

продовжував вивчення теології в ун-ті м. Сьйон (Швейцарія), де захистив докторську дисертацію на тему: "Розвідка над Літутією св. Василя Великого". З 1942 Л. вивчав теологічні науки у Римі - спочатку у Папському Бібліотечному Інституті, а з 1944 - у Григоріанському ун-ті. У 1945-47 стулював медицину у Римі. У травні 1947 прибув до США. Працював секретарем Українського Католицького Університету, викладав українську та німецьку мови. З 1968 - професор-катехит Української католицької семінарії св. Йосафата у Вашингтоні, аз 1971 - професор Академії св. Василя у Філадельфії. 13.9.1979 став архієпископом та митрополитом у Філадельфії (США), а 27.3.1980 - коад'ютором з правом наступництва патріарха Йосифа Сліпого. 7.9.1984 Л., після смерті патріарха Йосифа, став Верховним Архієпископом Української Греко-Католицької Церкви. 25.5.1985 Римський Папа Іван Павло II підніс Л. до гідності кардинала католицької церкви. 20.3.1991 внаслідок легалізації *Української Греко-Католицької Церкви*, Л. повернувся до свого престолу на Святоюрській горі у Львові. Л. є автором багатьох наукових праць з історії Церкви на Україні та різних галузей теології.

Р. Шуст (Львів).

ЛЮБЕЦЬКА БИТВА 1016 - битва між військами турівського князя Святослава Володимировича (див. *Святополк Окаянний*) і новгородського князя Ярослава Володимировича в 1016 біля м. Любеча (тепер село Ріпкінського р-ну Чернігівської обл.). Після смерті Володимира Святославича (1015) між його синами розпочалась міжусобна боротьба за великокнязівський престол. Старший з них - Святополк Володимирович зайняв київський престол, і намагаючись позбутись інших претендентів на великокнязівську владу, вбив своїх братів Бориса, Гліба та древлянського князя Святослава. Проти Святополка, зібравши велике військо (40 тис. новгородців і 1 тис. варягів з князем Еймундом), виступив Ярослав Володимирович. Дві дружини зустрілись неподалік м. Любеча і протягом трьох місяців не відважувались розпочати бойові дії. Врешті в кін. 1016 відбулася вирішальна битва, в якій військо Святополка зазнало поразки, а він сам втік до свого тестя - польського короля *Болеслава I Хороброго*. Ярослав вступив у Київ і був проголошений великим князем київським (див. *Ярослав Мудрий*).

ЛЮБЕЦЬКИЙ З'ЇЗД 1097 - з'їзд князів Київської держави в 1097 у м. Любечі (тепер Ріпкінського р-ну Чернігівської обл.) на Дніпрі. На з'їзді були присутні 6 князів, які вирішили припинити міжусобні війни і проголосили, що кожен князь повинен володіти тими землями, які успадкував від батька. Святополк Ізяславович як старший отримав Київ з Туровом і Пинськом та титул великого князя; *Володимир Мономах* - Переяславське князівство і Суздальсько-Ростовську землю; Олег і Давид Святославичі - Чернігів і Сіверську землю, Рязань і Тмутаракань; Давид Ігорович - Володимир-Волинський з Луцьком; Василько Ростиславович (з братом) - Теребовлю, Червен і Перемишль. Учасники з'їзду вирішили для налагодження спільних справ скликати княжі з'їзди, а також організувати спільний похід проти половців. Постанови з'їзду були закріплені спільною присягою князів. Однак з'їзд не зміг припинити князівські усобиці. Осліплення володимирським князем Давидом Ігоровичем зі згоди Святополка теребовлянського князя Василька Ростиславича привело до нової міжусобної війни. Для її припинення Володимир Мономах скликав *Витичівський з'їзд 1100*.

ЛЮБИНСЬКИЙ МИКОЛА (5.10.1891 -1930-х рр.) - український політичний діяч, дипломат. Н. у Стріхівцях Новоушицького повіту Подільської губ. Належав до *Української Партії Соціалістів-Революціонерів*. У квітні 1917 увійшов до складу *Української Центральної Ради* та *Малої Ради*. В грудні 1917-лютому 1918 Л. брав участь у Берестейських мирних переговорах (див. *Берестейський мир 1918*). Від імені української делегації підписав "Відозву до німецького народу", в якій йшлося про необхідність надання Німеччиною військової допомоги Україні. В березні-квітні 1918 - міністр закордонних справ УНР в уряді В. *Голубовича*. В 1920-х рр. жив вУСРР. Працював науковим співробітником Інституту Української Наукової Мови ВУАН у Києві, співредактором "Вісника Інституту Української Наукової Мови" (1930). Репресований на поч. 1930-х рр.

ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 - угода про об'єднання Польщі та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу - *Річ Посполиту*. Розгляд питання про укладення унії розпочався в січні 1569 на спільному польсько-литовському сеймі у Любліні (звідси і назва угоди). Однак в березні 1569 великі литовські магнати, які погоджувались на об'єднання тільки при умові існування окремого сенату і сейму Великого князівства Литовського, припинили переговори. Польський сейм, використовуючи підтримку литовської і української шляхти, що була невдоволена пануванням великих землевласників у князівстві та намагалась одержати такі ж права як і польська шляхта, санкціонував акти короля *Сигізмунда II Августа* про відторгнення і приєднання до Польщі українських земель -Підляшшя, Волинь, Брацлавщину, Поділля і Київщину. Тиск шляхти, невдачі Литви у Лівонській війні 1558-83 та прагнення отримати військову допомогу з боку Польщі в боротьбі з Московською державою, примусили литовських магнатів піти на відновлення переговорів. 28.6.1569 була підписана Л. У., яку 1.7.1569 затвердили роздільно депутати польського і литовського сеймів. Л.у. завершила процес об'єднання двох держав, що розпочався з укладення Кревської унії 1385. На чолі об'єднаної держави стояв монарх, який титулувався королем польським і Великим князем Литовським. Його мали обирати на спільному польсько-литовському сеймі і коронувати в Кракові. Спільними для Польщі та Литви були сейм і сенат, запроваджувалася єдина грошова одиниця. Велике князівство

Литовське зберігало певну автономію, маючи окремі закони, судову систему, військо, уряд і адміністрацію. Українські землі, що увійшли до складу Польщі, були поділені на Берестейське, Подільське, Брацлавське і Київське воєводства. Укладення Л.у. привело до значного посилення національно-релігійного гніту в Україні і, одночасно, викликало піднесення українського національно-визвольного руху проти польських загарбників.

ЛЮБОВИЧ ЯРОСЛАВ (р. н. невід- п. 5.3.1929) -член *Української Військової Організації*. Загинув 5.3.1929 під час бойової операції УВО у Львові. Похорон Л. перетворився на масову антипольську демонстрацію, в якій взяло участь бл. 5 тис. чол., в основному молоді. В сутичці з польською кінною поліцією, яка намагалась перешкодити вшануванню пам'яті Л., десятки людей було поранено, а 22 чол. заарештовано.

ЛЮБОМИРСЬКІ - польський князівський рід. З 16 ст. Л. володіли великими маєтностями в Україні. Найбільш відомі представники: Юрій-Себастьян Л. (20.1.1616-31.12.1667)-польський військовий діяч, польний гетьман (1660).

Учасник *Зборівської битви* 1649 і *Берестецької битви* 1651. Влітку 1660 Л. разом з великим коронним гетьманом С. *Потоцьким* очолював польську армію, яка розгромила московські війська під командуванням В. Шереметьєва поблизу Любара і Чуднова (тепер Житомирська обл.); Ієронім Л. (бл. 1648 - 1706) - польський державний і військовий діяч. З 1683 -надвірний королівський маршалок, в 1692-1702 - коронний підскарбій, з 1702 - гетьман великий коронний і каштелян краківський. Брав участь у війнах проти Туреччини. Під час Північної війни 1700-21 проводив ворожу політику щодо короля Августа // *Фридерика*, пізніше перейшов на сторону шведів. Юрій Л. (28.5.1817 -25.5.1872) - попечитель *Оссолінеуму* в 1847-51 і 1869-72.

ЛЮБЧЕНКО ПАНАС ПЕТРОВИЧ [2(14).1.1897-29.8.1937]- радянський державний і партійний діяч. Н. у м. Кагарлик (тепер р. ц. Київської обл.). З 1917 Л. - член *Української Партії Соціалістів-Революціонерів*. У 1916-17 брав участь у видавництві журналів “Соціалістична Думка” та “Наше Слово”. Входив до складу Української Центральної Ради. В УПСР був одним з лідерів лівої фракції, яка виступала за встановлення радянської влади в Україні і співпрацю з більшовиками. З березня 1919 Л. належав до новоствореної *Української Партії Соціалістів-Революціонерів (комуністів)*; з серпня 1919 - Українська Комуністична Партія (боротьбистів), входив до складу керівних органів партії. У березні 1920 Л. як і переважаюча більшість провідних членів УКП (боротьбистів) разом з О. *Шумським*, Г. *Гриньком*, Г. *Михайличенком* та ін. увійшов до складу КП(б)У. В 1920-27 - секретар Київського губкому КП(б)У, заступник начальника полгвдділлу 2-ї Кінної армії, голова Чернігівського і Київського губвиконкому. В 1927-34 - секретар ЦК КП(б)У. Одночасно з 1933 - перший заступник голови Раднаркому УСРР, з 1934 - голова Раднаркому УСРР, з 1934 - член Політбюро ЦК КП(б)У. Л. виступив громадським звинувачувачем на процесі *Спілки Визволення України*. На поч. 1930 став одним з активних провідників імперської політики Москви, відіграв керівну роль у колективізації й конфіскації збіжжя у селян, що привело до голодомору 1932-33 в Україні. На серпневому пленумі ЦК КП(б)У звинувачений в керівництві контрреволюційною націоналістичною організацією в Україні. 29.8.1937 Л., передчуваючи близькі репресії щодо нього особисто і членів його сім'ї, застрелив дружину і покінчив життя самогубством.

ЛЮДВІК І ВЕЛИКИЙ (Людвік Угорський, Лайош 1; 1326 - 11.9.1382) - угорський король з 1342, польський король з 1370. Син Карла Роберта і Ельжбети Локеток. Вів войовничу зовнішню політику за висунення Угорщини на провідні позиції у Європі. В 40-50-х рр. 14 ст. брав участь у загарбанні земель Галицько-Волинського королівства. В 1350 уклав договір зі своїм дядьком польським королем *Казиміром III Великим* про перехід польських земель та окупованих поляками Галичини та Холмщини під владу Угорщини. Після смерті *Казиміра III Великого* став королем польським. У 1372 передав владу над Галичиною своєму наміснику князю шлезькому Владиславу Опольському (правив до 1377). У 1376-78 вів вперту боротьбу з Великим князем Литовським *Любартом* за Західну Волинь. Після смерті Л.І В. польський престол посіла його дочка *Ядвіга*.

ЛЮДКЕВИЧ СТАНІСЛАВ (24.1.1879 -12.9.1980) - визначний український композитор, музикознавець, фольклорист і педагог, Н. у Ярославі (тепер Польща). Музичну освіту здобув у Відні (докторська дисертація - “Програмова музика”). З 1909 - директор, аз 1919 - викладач Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка, з 1939 - професор Львівської консерваторії. З 1936 - голова Музикологічної комісії НТШ. Композиторську діяльність почав у гімназії. Написав кантату-симфонію “Кавказ”, хорові твори: “Вічний революціонер”, “Косар”, “Хор підземних ковалів”, “Заповіт”, симфонічні поеми “Каменярі”, “Дніпро”, “Моисей”, “Стрілецька рапсодія”. Автор опер “Бар Кохба”, “Довбуш”, численних обробок народних і стрілецьких пісень. Автор праць “Галицько-руські мелодії” (1906), підручників: “Загальні основи музики” (1921), “Матеріали до науки сольфеджіо і хорового співу”.

Працював у журналах “Артистичний Вісник” (1905), “Музичний Листок” (1925) і “Музичний Вісник” (1929-34). Л. - перший професійний композитор на західноукраїнських землях, сприяв піднесенню музичної культури, зокрема працюючи у музичному товаристві “Боян” і Музичному інституті ім. М.Лисенка. Його заслуга—у спрямуванні української музичної творчості у напрямі інструменталізму. Помер і похований у Львові. о. *Рибак (Львів)*.

ЛЮТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 В РОСІЇ -революційні події, які завершилися падінням монархії у Російській імперії. Участь Росії у Першій світовій війні 1914-18 поглибила соціально-економічні і політичні суперечності

в країні. З поч. 1917 незадоволення війною та економічні труднощі викликали масовий страйковий рух, особливо у великих промислових центрах. Страйк на Путиловському завод в Петрограді, що розпочався 17.2(2.3).1917, став передвісником масових революційних виступів.

27.2(10.3).1917 до загального страйку петроградських робітників приєдналися солдати Волинського, Преображенського та Литовського гвардійських полків. Петроград опинився в руках повсталих. Відновлення порядку в столиці та встановлення зв'язку з урядовими установами і особами - такі завдання поставив перед собою Тимчасовий комітет Державної Думи (голова -М. Родзянко), створений вранці 27.2(10.3).1917. Того ж дня ввечері відкрилось перше засідання Петроградської Ради робітничих депутатів, яка обрала головою лідера меншовицької фракції Державної Думи Н.Чхеїдзе, Рада делегувала в Тимчасовий комітет своїх представників -Н. Чхеїдзе і О. Керенського. В ніч на 28.2(11.3), 1917 Тимчасовий комітет у зверненні до народів Росії заявив, що він бере на себе організацію нової влади ідо утворення *Тимчасового Уряду* державне управління здійснюватимуть комісари із членів Думи. Більшістю голосів 2(15).3.1917 Петроградська Рада доручила формування уряду Думському комітету. 2(15).3.1917 цар *Микола II* зрікся престолу на користь свого брата Михайла, який 3(16).3.1917 також відмовився від трону. В той же день була опублікована декларація про програму і склад Тимчасового Уряду на чолі з князем Г. Львовим, який до скликання Установчих зборів взяв на себе всю повноту влади в країні. (див. Тимчасовий Уряд).

Т. Полещук (Львів)

ЛЯЄР АЛОЇЗ (1885-1919)- український військовий діяч, отаман Української Галицької Армії. Німець за походженням. Весною 1919 на східному фронті УГА проти більшовиків очолював відтинки "Підволочиськ" (група Ляєра). Захоплений поляками в полон і був вбитий при спробі втечі.

ЛЯЙНБЕРГ СОЛОМОН (р. н. невід. - п. 1919) -український військовий діяч, поручник УГА. Єврей за національністю. Учасник Першої світової війни 1914-18, поручник 15 піхотного полку австрійської армії. В червні 1919 Л. був призначений командиром Жидівського (Єврейського) куреня УГА. Відзначився у боях з поляками. Потрапив у польський полон і був закатований.

ЛЯНСКОРОНСЬКИЙ ПРЕДСЛАВ (Ляндскоронський; р.н. невід, - п. 1531) - український військовий діяч поч. 16 ст., відомий як один з найкращих полководців свого часу. Був брацлавським і кам'янецьким старостою, згодом -київським воєводою. Л спільно з О. Дашкевичем організовував загони українських козаків для боротьби з татарсько-турською агресією. В 1512 об'єднані козацькі сили на чолі з Л. і К. Острозьким відбили грабіжницький напад кримських татар на південно-українські землі. В 1516 Л. очолив козацький похід на Білгород і розбив татарські орди в битві біля озера Овідова під Очаковом. У 1528 спільно з козаками черкаського старости О. Дашкевича здійснив похід під Очаків.

ЛЯНЦКОРОНСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (р. н. невід. - п. 1657) - польський державний діяч серед. 16-17 ст. У 1650- воєвода брацлавський, згодом - руський, а з 1654 - гетьман польний коронний. Підчас *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57* очолював шляхетські війська, які вели бої проти української армії в р-ні Красного (тепер Тиврівського р-ну Вінницької обл.). У 1651 загони Л. були розбиті під Вінницею козацькими полками під командуванням І. Богуна.

ЛЯСОТА ЕРІХ (бл. 1550 -1616)-австрійський дипломат і вояк, автор записок про Запорізьку Січ кін. 16 ст. Н. у Бляйшвіці (Блажейові цах) у Силезії. Можливо, словянин за походженням. Навчався у Ляйпцігському і Падуанському ун-тах. У 1576-84 перебував на військовій і дипломатичній службі в Іспанії, Португалії і Австрії. З 1585 служив при дворі німецького імператора *Рудольфа II*. У 1588-90 перебував у шведському полоні. В червні 1594, виконуючи дипломатичне доручення імператора, прибув на Запорізьку Січ. Намагався схилити козаків до укладення воєнного союзу з Німеччиною для спільної боротьби проти Османської імперії. Під час своєї подорожі побував у Львові, Бродах, Почаєві, Погребищі, Києві та ін. містах України. Помер в Кошице (Словакія). Залишив щоденник -цінний документ для вивчення військової організації та побуту Січі, історії та географії України, Польщі та Молдови. Щоденник охоплює період 1573-94. Видавався німецькою мовою в 1854 і 1866 у м. Галле під назвою "Щоденник Еріха Лясоти фон Стеблау", російською (переклад К. Антоновича-Мельника і В. Антоновича, 1873, 1890), польською (1972) і англійською (1975). Переклади "Щоденника" на українську мову робили Д. Яворницький, В. Доманицький, М. Грушевський і В. Січинський.

ЛЯТОШІНСЬКИЙ БОРИС МИХАЙЛОВИЧ [22.12.1894 (3.1.1895) - 15.4.1968] - відомий український композитор, диригент і педагог. Н. у Житомирі. В 1918 закінчив юридичний ф-тет Київського ун-ту, в 1919 - київську консерваторію у класі композиції Р. Глієра. З 1920 - викладач Київської консерваторії, з 1935 - професор (у 1935-38 і 1941-44 - професор Московської консерваторії). Помер і похований у Києві на Байковому кладовищі. Л. - один з основоположників модерного напрямку в українській музиці. Автор опер: "Золотий обруч" (за повістю І.Франка "Захар Беркут", 1929), "Щорс" (1937), 5-ти симфоній (1919, 1936, 1954, 1963, 1966-67), симфонічної балади "Гражина" (1955, за поемою А. Міцкевича), 3-ох симфонічних поем, концертно-симфонічного ансамблю "Український квінтет" (1942), кантати "Заповіт" (1939), хорів ("Тече вода в синє море", "Пори року"), обробок українських народних пісень та романсів ("Зоря", "Коли додому я прийду" та ін.), музики до кінофільмів ("Тарас Шевченко", 1951) та драматичних вистав.

ЛЯХИ - староукраїнська назва поляків. Вперше зустрічається в "*Повісті минулих літ*" та ін. літописах. В новіші часи назва "ляхи" вживалася у зневажливому значенні, інколи для означення польської шляхти.

М

МАВРИКІЙ (539 - 27.11.602) - візантійський імператор (582-602). Протягом всього правління стримував наступ на імперію слов'ян, аварів, лангобардів, персів. У 591 уклав вигідний мир з Іраном, за яким до Візантії відійшла частина Вірменії. Внутрішня політика М. вела до децентралізації імперії, а його заповіт (597) передбачав поділ держави між його синами. В 601-02 союзниками візантійських військ, які воювали на Балканах під командуванням брата М. Петра, проти аварів виступали анти. Прагнув послабити вплив Папи Римського Георгія I на візантійські справи, домагався надання Константинопольському Патріарху титулу вселенського. 23.11.602 скинутий з престолу внаслідок військового перевороту, який очолив центуріон Фока. М. іноді приписують т. зв. "Стратегікон" (рубіж 6-7 ст.) - твір, в якому містяться цікаві дані про військову справу у Візантії, а також про побут, суспільний лад, військову справу у антив, аварів, персів.

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО - середньовічне міське право, за яким міста звільнялися від управління і суду великих земельних власників та створювали органи місцевого самоуправління. Воно закріплювало права міських станів - купців, міщан, ремісників, було юридичним виявом успіхів міського населення в боротьбі проти феодалів. Виникло в 13 ст. у м. Магдебурзі (звідси й назва, тепер ФРН,) М. п. встановлювало порядок виборів і функції органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за різні види злочинів тощо. Протягом 13-18 ст. М.п. поширилося в Чехії, Угорщині, Польщі, Литві, а звідти - на територію Білорусі та України. Українські міста М.п. одержували від литовських князів, польських королів і українських гетьманів. Уперше в Україні М. п. дістали міста Галицько-Волинського князівства (м. Санок 1339, тепер Польща). Львову М.п. надано 1356, Кременцю - 1374, Берестю - 1390, Києву - 1494-97, Станіславові (тепер Івано-Франківськ) -1663. У 15-17 ст. М.п. деталі більшість міст України. У різний час його одержали Вінниця, Глухів, Дубно, Житомир, Лубни, Козелець, Полтава, Стародуб, Чернігів та ін. У деяких містах, зокрема західноукраїнських, надання М.п. супроводилося посиленням німецької і польської колонізації, обмеженням прав українського населення. М.п. за своєю змістом і формою в Правобережній і Лівобережній Україні під впливом місцевих умов, а також норм звичаєвого права відрізнялося від М.п., яке застосовувалося в Західній Європі. Так, в Україні організація магістратів була іншою. У менших містах, які називалися ратушними, козацька старшина відала справами козаків, а виборна міська влада - справами міщан. Положеннями М.п. керувалися й полкові суди тощо. Норми М.п. використовувалися при всіх офіційних і приватних кодифікаціях права в Україні 18-19 ст. (див. "Екстракт малоросійських прав", "Права, за якими судиться малоросійський народ"). Після укладення в 1654 між Гетьманщиною і Московською державою воєнно-політичного союзу та поступового обмеження царським урядом політичної автономії Лівобережної України М.п. залишилося лише у деяких т. зв. привілейованих містах. Фактично застосування М.п. в Україні припинилося після запровадження в 1781 "Установлення про губернії" та створення нової судової системи. Указом 1831 Микола I скасував М.п. по всій Україні, крім Києва, де воно збереглося до видання указу від 4.1.1835. У містах на західноукраїнських землях, які за першим поділом Польщі (1772) відійшли до Австрії, органи міського самоврядування та суди, створені за М.п., продовжували ще деякий час діяти. Згодом австрійський уряд значно обмежив права цих органів. У Львові застосування М.п. припинено в 1786.

В. Кульчицький (Львів).

МАГІСТРАТ - в українських містах, що дістали *Магдебурзьке право*, орган міського самоврядування. Віддав адміністративними, господарськими, фінансовими, поліцейськими та судовими справами. Очолював М. вїйт, входили до його складу помічники вїйта (бурмістри), райці (радники) і лавники (засідателі). У Львові М. існував протягом 1356-1784. У містах *Правобережної України* М. виникли в 15-17 ст., в більшості міст *Лівобережної України* (Полтава, Стародуб, Чернігів та ін.) - у першій пол. 17 ст. На території Слобідської України М. встановлено в 1724. У 1785 у Лівобережній Україні внаслідок створення міських дум за М. залишилися головним чином судові функції. Повсюдно в містах України М. було поступово ліквідовано в ході здійснення судової реформи 1864 в *Російській імперії*.

В. Кульчицький (Львів).

МАГОМЕД VI ВАХІДЕДДІН (рр. н. і см. невід.) - турецький султан (1918-1922). За М. VI Туреччина спільно з ін. країнами Четверного союзу 19.1.(1.2.11918 визнала незалежність Української Народної Республіки і 27.1 (9.2.). 1918 уклада з Україною *Берестейський мир 1918*. 22.8.1918 дипломатичний представник уряду М. VI у Відні Гусейн Гільні Паша вручив українському послу в Австрії ратифікаційні грамоти Берестейського миру. В період правління М. VI в Туреччині діяли українські дипломатичні місії на чолі з М. Суковкіним (представник *Української Держави*) та О. Лотоцьким (представник УНР періоду *Директорії УНР*). У Києві представниками Туреччини були: посол Ахмед Мухтар-бей і генеральний консул Ферід-бей.

МАДЖАК (10 ст.) - правитель ("цар") слов'янського міжплемінного об'єднання валінана, яке українські історики ототожують з волинянами. Заповідомленнями арабського історика *Масуді*, владу М. визнавало в 10 ст. багато слов'янських племен. Деякі дослідники вважають, що М. жив задовго до 10 ст. і ототожують його з *Мусокієм*.

МАДЯРОНИ - зневажлива назва зденационалізованої частини закарпатської інтелігенції, яка в 1920-40-х рр. відстоювала свою ідею приєднання Карпатської України до Угорщини. Під час Другої світової війни 1941-45 тісно співпрацювали з угорським урядом. До М. належали О. Бонкало, А. Годинка, А. Бродій, О. Ільницький та ін.

МАЄВСЬКИЙ ІВАН (рр. н. і см. невід.) -український громадсько-політичний діяч, публіцист. Входив до складу *Української Центральної Ради* і *Малої Ради*. Належав до Української Партії Соціалістів-Революціонерів. У січні 1918 став одним з організаторів антирумунського Хотинського повстання 1919, під час якого очолив т. зв. Хотинську Директорію. Дальша доля невідома.

МАЄР (Маєр) ЙОГАН (рр. н. і см. невід.) -шведський дипломат серед. 17 ст. У 1650-51 за дорученням шведського уряду здійснив подорож до Криму, звідки повертався до Швеції через Молдавію, Україну, Польщу. Склав щоденник про свою подорож (опублікований в уривках Н. Молчановським 1908), який містить відомості про події в Україні в першій пол. 1651, про стан польської і української армій напередодні битви під Берестечком (див. *Берестецька битва 1651*). Оскільки М. користувався тільки польськими джерелами, його інформація часто тенденційна. Під час перебування в Гданську М. давав вказівки В. Гондіусу щодо складання карти України.

Я. Ісєвич (Львів).

МАЗЕПА ІВАН СТЕПАНОВИЧ [Мазепа-Калєдинський; 19.2(2.3).1639 - 21.9(2.10).1709) -визначний український політичний діяч, дипломат, гетьман України. Н. у с. Мазипинці на Київщині в українській шляхетській родині. Точна дата народження М. невідома. Окремі дослідники подають різні датування: М. Костомаров -1629, Ф. Уманець - бл. 1633, М. Андрусак -20.3.1632, А. Єнсен - бл.1638-1645, І. Борщак -бл. 1640. Навчався у *Києво-Могилянській Академії*, а також у єзуїтській колегії у Варшаві (за ін. дан., у Полоцьку). Протягом 1656-59 жив за кордоном, де у Німеччині, Італії, Франції та Нідерландах вивчав військову справу, дипломатію, іноземні мови, Після повернення М. у 1659-63 перебував на службі при дворі польського короля Яна II *Казимира*, виконував ряд дипломатичних доручень, зокрема був послом до гетьмана П. *Тетері*. У 1663 М. повернувся в Україну і після смерті батька отримав посаду чернігівського підчашія (1665). Підчас боротьби між претендентами на гетьманську булаву, підтримав П. *Дорошенка*. У 1669 очолив його особисту охорону, ставши ротмістром надвірної хоругви козаків. Завдяки своїм особистим здібностям незабаром ставгенеральним писарем. У 1674 брав участь у переговорах між гетьманами П. *Дорошенком* та І. *Самойловичем*. Згодом, їдучи з дипломатичною місією до Криму та Туреччини, був захоплений у дорозі кошовим отаманом І. *Сірком* з переданий І. Самойловичу. У 1682 М. посів посаду генерального осавула в уряді лівобережного гетьмана. Як представник Гетьманської держави М. часто був учасником переговорів між Московією, *Кримським ханством*, Османською імперією та *Річчю Посполитою*.

Після невдачі першого Кримського походу 1687 (див. *Кримські походи 1687 і 1689*), І.Самойловича було усунено з гетьманства і заслано в Сибір. 25.7.1687 на Коломацькій Раді 1687 М. був обраний гетьманом України. Ставши гетьманом, М. прагнув об'єднати в єдиній державі всі українські землі - Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя, Слобожанщину, Він передбачав побудову в Україні станової держави західноєвропейського зразка із збереженням традиційного козацького устрою. Реалізуючи свої задуми, гетьман дбав про формування аристократичної верхівки українського суспільства. З цією метою козацька старшина наділялася значними землеволодіннями, одержували нові права та привілеї. Це викликало незадоволення у середовищі окремих суспільних груп. Ряд заходів М., спрямованих на захист козаків (універсал 1691), міщанства (ряд охоронних універсалів містам), селян (універсал від 28.11.1701 про обмеження панщини двома днями на тиждень) та духовенства (універсали 1690-94 про підтвердження прав Київської митрополії, чернігівського та глухівського монастирів тощо) не привели до усунення соціальних протиріч і консолідації українського суспільства.

Знаючи ставлення російського уряду до України, гетьман М. намагався використати свій вплив на *Петра I* і зв'язки з московськими можновладцями, для збереження прав і вольностей Гетьманщини, Українські полки брали активну участь у війнах Московії з Кримським ханством та Туреччиною (див. *Азовські походи 1695-1696*). У 1700 М. став другим кавалером, заснованого Петром I ордену Андрія Первозванного. У 1703 король Польщі *Август II Фрідерік* нагородив його орденем Білого Орла, а у 1707 імператор Йосиф I надав гетьману титул князя Священної Римської імперії.

У перші роки Північної війни 1700-21 посилювалось гноблення царським урядом Гетьманщину Вже у 1700 у Прибалтику для ведення військових дій проти шведів, було вислано понад 17 тис. козаків. Зросли і фінансові тягари, особливо за рахунок збільшення податків, а згодом і через розміщення в Україні московських військ. Все це викликало незадоволення козацької старшини та гетьманського уряду. У 1704 за вказівкою Петра I, М. наказав козацькому війську взяти під контроль територію українських земель, яка досі перебувала під владою Речі Посполитої. Влада гетьмана поширилась на Правобережну Україну. Одочасно було придушено козацький рух під керівництвом С. *Палія*.

Довідавшись про плани Петра I ліквідувати гетьманство та козацький устрій України, гетьман навесні 1705 розпочав таємні переговори із союзником Карпа XII польським королем С. *Лещинським*. Весною 1709 було укладено угоду між шведським королем *Карлом XII* і М., яка передбачала відновлення державної незалежності України у союзі із Швецією. Після початку наступу шведів на Москву, через територію України,

гетьман 4.11.1709 відкрито перейшов на сторону Карла XII. Це викликало масові репресії московських військ проти українського населення. Було знищено гетьманську столицю- Батурин, Запорізьку Січ та ін. Весною 1709 шведські та гетьманські війська розпочали наступ на Москву через Харків і Курськ. Однак на їхньому шляху знаходилась Полтава, невдала облога якої дала можливість Петру I підготуватися до генерального бою і розгромити шведсько-українські війська у *Полтавській битві 1709*. Карл XII та М. були змушені відступити у турецькі володіння, де гетьман оселився в передмісті м. Бендер. Помер М. 21.9(2.10).1709 і був похований у Святогорському монастирі в м. Галаца (нині Румунія).

Гетьман М. - видатний культурно-просвітницький діяч України. За його сприянням *Києво-Могилянська Колегія* одержала у 1694 статус академії. Піклувався гетьман станом науки, освіти, мистецтва, церковними справами. За М. збудовано або відновлено ряд монументальних споруд у стилі українського бароко. У 1690 споруджено нове приміщення Києво-Могилянської Колегії, у 1698 - кафедральний собор у Переяславі, Богоявленську церкву Братського монастиря у Києві (зруйнована у 1934), дзвіницю собору св.Софії у Києві, до 1695 - обнесено новими мурами Києво-Печерську Лавру та ін. У 1700 було засновано Чернігівський колегіум. М. був покровителем літератури. Сам він - автор ряду віршів: "Дума" ("Всі покою щиро прагнуть"), "Пісня" ("Ой горе, горе чайці-небозі"), "Псалми" та ін. Підтримував творчість Дмитра Туптала, Стефана Яворського, Іоана Максимовича. Коштом гетьмана видруковано Євангеліє арабською мовою. Багато церков і монастирів обдаровував М. іконами, книгами, дзвонами, і цінними речами.

Р.Шуст (Львів).

МАЗЕПА ІСААК ПРОХОРОВИЧ (16.8.1884 -18.3.1952)-український громадсько-політичний діяч. Н. у Костобоброві Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губ. У 1904-10 навчався в Петербурзькому ун-ті, був активним діячем Української Студентської Громади, з 1905 - член УСДРП, один з лідерів української соціал-демократії. В 1911-17 працював агрономом (в 1915-16 - у Катеринославі). Після *Лютневої революції 1917 у Росії* був членом Катеринославської міської думи та Катеринославської Ради робітничих і селянських депутатів, у квітні 1918 очолював Катеринославську губернську революційну раду. За *Гетьманату* - співредактор газети "Наша справа". В січні 1919 - депутат *Трудового Конгресу України*, а з квітня 1919 - міністр внутрішніх справ УНР в уряді Б. *Мартоса*. З 27.8.1919 до 25.5.1920 - голова *Ради Народних Міністрів УНР*. У травні-червні 1920 - міністр земельних справ УНР. Брав участь у Першому Зимовому поході 1919-20 (див. *Зимові походи Армії УНР 1919-20 і 1921*). З 1920 жив в еміграції у Львові, де редагував газету УСДРП "Вільна Україна" та часопис "Соціалістична думка". З 1923 перебував у Чехо-Словаччині. З 1927 -доцент Української Господарської Академії в Подєбрадах, працював в Українському Ін-ті Соціології. У міжвоєнний період належав до провідних діячів "Закордонної делегації УСДРП". Відстоював українські інтереси на багатьох соціал-демократичних конференціях, був членом Виконавчого Комітету Робітничого і Соціалістичного Інтернаціоналів. З 1945 перебував в Австрії та Німеччині. З жовтня 1946 - професор Українського Технічного і Господарського Інституту в Мюнхені. В 1948 виступив одним з співorganizаторів *Української Національної Ради в екзилі* і був обраний першим головою Виконавчого Органу УН Ради (до січня 1952), У 1950 став засновником *Української Соціалістичної Партії*. Помер в Авгсбурзі. М. - автор історичних праць і публіцистичних статей: "Більшовизм і окупація України" (1922), "Підстави нашого відродження" (1946), спогадів - "Україна в огні і бурі революції" (1941,1950-52) та ін.

МАЗЕПИ (Мазепи-Калєдинські) - український шляхетський рід на Білоцерківщині в 16 - поч. 18 ст. Походили від Михайла (або Миколи) М., який отримав у 1574 від короля *Сигізмунда I Старого* у ленну власність хутір Каменець (пізніше - Мазепинці). Федір М. (р. н. невід. - п. 1596) - козацький полковник. Брав участь у Наливайка повстанні 1594-96. Страчений у Варшаві. Степан-Адам М. (р. н. невід. - п. 12.3.1665) - український військовий діяч серед. 17 ст. Батько гетьмана І. Мазепи, учасник *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57*, з 1654 - білоцерківський отаман. Підтримував гетьмана І. *Виговського*, виступав за укладення Гадяцького договору 1658. У 1658 висланий гетьманом з дипломатичною місією до польського короля *Яна II Казимира*. З 1662 - чернігівський підчашій. Іван Степанович М. (1639 - 1709) - гетьман Лівобережної України (див. І. *Мазела*). Після смерті І. Мазепи в 1709 рід М. зник.

МАЗЕПІНСЬКИЙ МІЛІТАРНИЙ КУРС - перша українська таємна напіввійськова організація. Виникла в 1912 у Львові. Видавала підручники з військових питань українською мовою. Провідними членами організації були І. *Чмола*, *В.Кучабський*, Ф. *Черник* та ін.

МАЗУРЕНКО ВАСИЛЬ ПЕТРОВИЧ (1877 -1930-і рр.) - український політичний діяч, брат С. і Ю. Мазуренків. За освітою інженер-технолог. З 1903 - член Революційної *Української Партії*. З 1904 належав до "Закордонного Комітету" РУП. Згодом - член УСДРП. З квітня 1917 М. обраний до складу *Української Центральної Ради* від Харківської губернії. В 1917-18 часто виконував обов'язки або призначався заступником міністра фінансів України. В 1919 деякий час був головою дипломатичної місії УНР в Італії. В 1920 М. повернувся в Україну. Працював директором Палати мір і ваг у Харкові. В 1931 заарештований у справі "Українського Національного Центру" і згодом репресований НКВС СРСР.

МАЗУРЕНКО СЕМЕН ПЕТРОВИЧ (1879 - п. після 1925) - український політичний діяч, дипломат. Брат В. і Ю. Мазуренків. Брав участь у революційних подіях 1905 в Україні, виступив одним з організаторів Всеросійського Селянського Союзу. В 1906 був заарештований і засланий. В 1917 повернувся в Україну, став активним членом УСДРП. У серед. січня 1919 М. за дорученням В. *Винниченка* і В. *Чехівського* на чолі

дипломатичної місії перебував у Москві. Вів переговори з представниками більшовицького уряду (Д. Мануїльський) про можливість досягнення порозуміння з радянською Росією, припинення воєнної агресії проти УНР та визнання її незалежності. За директивами В. Винниченка погоджувався на запровадження радянської форми влади в УНР (при умові пропорційного представництва селян і робітників у Радах), укладення економічного союзу з РСФРР, дотримання Україною принципу нейтралітету. Одна через невизнання московським керівництвом права УНР на самостійність та продовженні воєнних дій більшовиків на території України, місія М. була змушена припинити переговори.

МАЗУРЕНКО ЮРІЙ ПЕТРОВИЧ (1.7.1885 -3.11.1937)- відомий український політичний діяч, юрист. Брат С. і В. Мазуренків. Н. у Кривому Розі. Член *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії*. В січні 1919 став одним з ініціаторів утворення фракції “незалежників” в УСДРП, яка виступала за встановлення радянської влади в Україні та за негайні переговори з Радянською Росією. В квітні 1919 М. очолював Головний Повстанський Штаб (у Сквирі), який координував дії повстанських загонів проти більшовицьких військ на території України. В 1920-25 - член Центрального Комітету *Української Комуністичної Партії*. В 1920-30-х рр. М. - професор Харківського інституту народного господарства, голова Юридичного Товариства у Харкові, начальник планово-фінансового сектору Наркомгоспу УСРР. У 1934 був заарештований і в грудні цього ж року засуджений у “Справі боротьбистів” до тривалого терміну ув'язнення. 9.10.1937 М. разом з В. Підмогильним, М. Кулішем, Г. Епіком постановою особливої трійки УНКВС по Ленінградській обл. був винесений смертний вирок, виконаний 3.11.1937.

МАЇВСЬКИЙ ДМИТРО (псевд. Майченко, Тарас, Косар, П. Дума та ін.; 8.11.1914-19.12.1945) -український військовий і політичний діяч. Н. в с.Реклинець Жовківського повіту на Львівщині. Навчався в Сокальській гімназії. З юнацьких літ брав участь у національно-визвольній боротьбі проти польського окупаційного режиму в Західній Україні. Член *Організації Українських Націоналістів*. Напередодні Другої світової війни 1939-45 очолював повітовий провід ОУН Жовківщини, пізніше - обласний провідник ОУН на Холмщині (1939-40). На поч. радянсько-німецької війни 1941-45 М. було призначено референтом Крайового Проводу ОУН на ЗУЗ, основним завданням якого була координація дій Похідних груп ОУН. У 1941-42 - заступник Крайового Провідника ОУН/ОУНСД у Києві, в 1942-45 - член Проводу ОУН/ОУНСД. У 1941-43 М. займався пропагандистською роботою в різних регіонах України, редагував підпільні видання “Ідея і Чин” (1942, 1944-45), “За самостійність України”, “Молода Україна”. 13.5.1943 М. разом з Р. Шухевичем і З. Матлою увійшов у Бюро Проводу ОУН, обраний заступником голови Бюро. Був одним з ініціаторів створення *Антибільшовицького Блоку Народів та Української Головної Визвольної Ради*. Восени 1945 М. разом з ген. Д. Грицаєм отримав від УГВР та командування УПА доручення зустрітися з членами Бюро Проводу (С. Бандерою, Я. Стецьком та ін.), які перебували за кордоном, для узгодження дій всіх складових частин руху Опору. В грудні 1945 при переході чесько-німецького кордону М. разом з Д.Грицаєм потрапили у засідку чеської поліції. Підчас короткої сутички М. застрелився, а Д. Грицай був схоплений і через деякий час страчений у Празькій тюрмі (за ін. дан., покінчив життя самогубством).

МАЙСТРЕНКО ІВАН (псевд. Бабенко, Далекий, Радченко, Корсун, Гребінка, Авгур; 28.8.1899 -18.11.1984) - український політичний діяч і публіцист. Н. у містечку Опішні Зінківського повіту Полтавської губ. З 1914 навчався в Великосорочинській учительській семінарії ім. М.Гоголя. На поч. революції 1917 належав до найчисельнішої тоді *Української Партії Соціалістів-Революціонерів*. У 1918 приєднався до лівої течії УПСР, яка в серпні 1919 оформилася в Українську Комуністичну Партію (боротьбистів). У 1919-20 був одним з керівників повстанської бригади. Внаслідок об'єднання УКП(б) з Комуністичною Партією (більшовиків) України опинився у рядах більшовицької партії, але на знак протесту проти великодержавної політики більшовиків вийшов з неї й вступив у 1920 до самостійницької *Української Комуністичної Партії* (УКП). Був обраний до складу ЦК УКП й активно працював у робітничому середовищі Донбасу (1920-21). Коли в 1925 під тиском ДПУ і Комінтерну УКП була змушена самоліквідуватися і влитись до КП(б)У М. знову став членом більшовицької компартії. Працював у редакціях українських газет і журналів, зокрема, в 1929-31 був заступником редактора одеської міської газети “Чорноморська Комуна”, з 1931 до 1935 - заступник директора Всеукраїнського комуністичного інституту журналістики в Харкові. В 1935 М. був виключений з партії і у грудні 1936 заарештований. Після однорічного перебування у Харківській тюрмі з 1937 відбував подальше ув'язнення у сибірських таборах. У 1940 був знову звільнений. Під час гітлерівської окупації керував Українською капелою бандуристів, яка гастролювала по Україні, Австрії і Німеччині. В післявоєнний час жив у Баварії (Німеччина). Став одним з лідерів лівого крила Української Революційно-Демократичної Партії й редагував його періодичний орган - газету “Вперед” (1949-59). У 1979-84 - професор і ректор Українського Технічного і Сільськогосподарського Інституту, редагував його науковий “Бюлетень”. Помер у Мюнхені. Автор числених публікацій, в т. ч. книг “Bolhevist Bonapartism” (1947), “Borot bism: A Chapter in the History of Ukrainian Communism” (1954), “Національна політика КПРС” (1978), “Історія Комуністичної партії України” (1979) та спогадів “Історія мого покоління” (1985, посмертне видання).

Д. Кушмір, І. Підкова (Львів).

МАКАРЕНКО АНДРІЙ ГАВРИЛОВИЧ (17.7.1886 - 28.9.1963)-український політичний діяч. Н. у Гадячі Полтавської губ. Служив в управлінні Пд.-Зх. залізниць у Києві. В 1917 став одним з організаторів українських залізниць, голова Спілки залізничників. У період *Української Держави* - директор департаменту в міністерстві залізниць. З 14.11.1918 - член Директорії УНР. З січня 1921 входив до складу Всеукраїнської Національної Ради (утворена 4.1.1921). У 1920-30-х рр. перебував у Чехо-Словащині і Австрії. Захистив

докторську дисертацію у Вищому Українському Педагогічному Інституті. В 1928-29 М. разом з П. Андрієвським і Ф. Швецем створили Українську Національну Раду за кордоном (УНРЗ), яка мала стати центральним представницьким органом наддніпрянських українців у еміграції. В післявоєнний час жив у Німеччині, допомагав українським біженцям уникнути депортації в СРСР. З 1951 оселився в США. Помер у Х'юстоні (штат Техас, США).

МАКАРЕНКО ОЛЕКСАНДР ГАВРИЛОВИЧ (1882 - р. н. невід.) - український політичний діяч. Н. у Гадяцькому повіті на Полтавщині. Брат А. *Макаренка*. За фахом - інженер лісового господарства. Був провідним діячем *Української Народної Партії*, з 1917 - *Української Партії Соціалістів-Самостійників* (з грудня 1917 - голова УПСС). У 1918-19- депутат Трудового Конгресу *України*, один з найвпливовіших політичних діячів періоду *Директорії УНР*. У квітні підтримав військовий заколот отамана В. *Оскілка* у Рівному. Після придушення заколоту виїхав до Польщі. Дальша його доля невідома.

МАКАРІЙ I СВЯТИЙ (р. н. невід. - п. 1.5.1497) - православний церковний діяч, Київський і Литовський митрополит (1495-97). Був архімандритом Віденського монастиря св. Трійці. В 1495 обраний митрополитом на соборі єпископів. Вбитий татарами в Стриголово поблизу Мозира (тепер Білорусь) під час подорожі з Вільнюса до Києва. Похований спочатку в Софійському соборі, згодом у Володимирському соборі. В 1621-22 канонізований православною церквою.

МАКАРІЙ II (р. н. невід. - п. 1556) - православний церковний діяч, Київський митрополит (1534-56). Був єпископом у Луцьку. З 1534 - Київський митрополит. Здійснюючи заходи по відновленню Галицької православної єпархії з осідком у Львові як продовження *Галицької митрополії*, призначив в 1535 своїм намісником у Галичині Макарія Тучапського. В 1539 висвятив його на львівського єпископа.

МАКАРІЙ III (Макаріос; р. н. невід. - п. 1675) - патріарх Антіохійський (1648-75; за ін. дан. -16147-72). За походженням араб з м. Алеппо (Халебі) в Сирії. Під час подорожі в 1654-56 з Дамаска (через Анатолію, Стамбул і Констанцу) до Москви двічі побував в Україні. Відвідав Умань, Київ, Прилуки, Смілу, Чигирин та ін. міста. В червні 1654 зустрічався з гетьманом Б. Хмельницьким. Цю мандрівку описав у своєму творі "Подорож Патріарха Макарія" його син П. *Алеппський*, який подорожував разом з батьком.

У 1666 М. III взяв участь у церковному соборі 1666-67 у Москві, на якому виступив з критикою реформ патріарха Нікона.

МАКАРУШКА ЛЮБОМИР (12.8.1899 -6.2.1986) - український громадсько-політичний діяч. Н. у с. Сівка-Войнилівська Калуського повіту в Галичині. Закінчив Військову Академію у Віннер Нойштадті. Служив у австрійській армії, брав участь у чині капітана УГА в *українсько-польській війні 1918-19*. Навчався в Кардовому ун-ті у Празі, згодом вивчав економіку в Торговій Академії у Відні (1918). Був активним учасником українського студентського руху. З 1922 - генеральний секретар *Центрального Союзу Українського Студентства*. В серед. 1920-х рр. деякий час очолював першу українську націоналістичну молодіжну організацію за кордоном - Групу *Української Націоналістичної Молоді*. Був членом *Української Військової Організації*, входив до складу Крайової Команди У БО. З 1926 належав до *Українського Національно-Демократичного Об'єднання*, згодом став одним з лідерів цієї політичної організації. М. спільно з Д. *Палієвим*, В. *Целевичем* виступав за ідейно-політичне підпорядкування діяльності УВО керівництву УНДО. В листопаді 1927 взяв участь в роботі Першої конференції Українських Націоналістів у Берліні. В 1927-29- генеральний секретар УНДО, в 1930-35 - посол до польського сейму. В 1943-44 - майор дивізії "*Галичина*". В післявоєнний період жив у Західній Німеччині. В 1948-51 -член Виконавчого Органу УНРади в еміграції. Помер у Бад Годесберзі (Німеччина). Автор статей у періодичній пресі на суспільно-політичні теми та розвідок про визвольні змагання.

МАКЕДОНСЬКА ДИНАСТІЯ - династія візантійських імператорів (867-1056). За правління М.д. були встановлені торговельні, дипломатичні і культурні зв'язки *Візантії* з *Київською державою*. Засновником династії став Василій I *Македонянин* (867-886). Головні представники -*Констянтин VII Багрянородний* (913-919, 945-959), Никифор II Фока (963-969), Іван I Цімісхій (969-976), *Василій II Болгаробійця* (976-1025).

МАКІВКА - гора Сколівських Бескидів у Карпатах. Висота 958 м. Місце переможних боїв *Легіону Українських Січових Стрільців* з російськими військами 29.4.-2.5.1915. Після захоплення восени 1914 Галичини, російська армія ген. М. Іванова розгорнула наступ через Карпати з метою прориву в Угорщину. Легіон УСС, що займав оборону на М., входив до складу 129 та 130-ої бригад австрійської армії під командуванням Й. *Вітошинського-Доброволі* і Дрди (група військ ген. П. *Гофмана*). Штурм російськими підрозділами позицій січових стрільців розпочався в ніч з 28 на 29.4. Протягом 29.4.-2.5. на схилах М. тривали запеклі бої, внаслідок яких російські війська були відкинуті за р. Головчанку. Бій на М. був першим успіхом стрілецької зброї. В боях на горі загинуло 47 стрільців, а 76 було поранено. Полеглих поховали на південних схилах гори, де невдовзі упорядковано цвинтар, встановлено пам'ятний знак. Могили загиблих на М. стрільців стали місцем щорічного вшанування всіх полеглих за незалежність України.

МАКОВЕЙ ОСИП СТЕПАНОВИЧ (літ. псевд. Spectator, О. Степанович; 23.8.1867 - 21.8.1925) -український письменник, літературний критик, публіцист і громадський діяч. Дійсний член НТШ з 1903. Н. у м. Яворові (тепер Львівська обл.). Навчався у Львівській гімназії. В 1893 закінчив філософський ф-т Львівського ун-ту. Був редактором журналу "Зоря" (1894-95), газети "Буковина" (1895-97), одним з редакторів "*Літературно-Наукового Вісника*" (1897-99), співробітником "Діла". З 1899 - викладач учительської семінарії в Чернівцях. У

1901 одержав вчений ступінь доктора філософії за дослідження творчості П. Куліша. Під час Першої світової війни 1914-18 служив військовим перекладачем австрійської армії, начальником поштової цензури в Чернівцях, пізніше - в радіогрупі. У післявоєнний період працював директором вчительської семінарії в Заліщиках. З 1923 був членом *Української Трудової Партії*. М. був знайомий і підтримував дружні стосунки з І. Франком. Літературну діяльність розпочав у кін. 80-х рр. 19 ст. Автор поетичних збірок "Поезії" (1895), "Подорож до Києва" (1897), "Ревун" (1910). Частина поетичної спадщини М. залишилась неопублікованою. Найповніше талант письменника виявився в прозових творах, зокрема, "Залісся" (1897) і "Ярошенко" (1905), оповіданнях, об'єднаних у збірках "Наші знайомі" (1901), "Оповідання", "Кроваве поле" (1921), "Примруженим оком" (1923). М. досліджував творчість І. Франка, Лесі Українки, П. Грабовського, Т. Бурдуляка, Ю. Федьковича.

МАКСИМ (р. н. невід. - 1305) - православний церковний діяч, митрополит Київський (1283-1305). Грек за національністю. В 1283 присланий Константинопольським Патріархом на митрополичу кафедру в Київ. В 1299 (або 1300) переїхав з Києва до Володимира на Клязьмі (згодом до Москви), прийняв титул "Митрополитавсея Русі", перенісши таким чином центр митрополії. Ця подія зумовила створення королем Юрієм Львовичем *Галицької митрополії* (1301).

МАКСИМОВИЧ ДМИТРО (р. н. невід. - п. 1732) - український державний діяч кін. 17 ст. Походив з старшинського роду *Максимовичів*. Був близьким співробітником гетьмана І. *Мазепи*. Деякий час видав державними прибутками *Гетьманщини* (з 1694), згодом - генеральний бунчужний (1703-08) і генеральний осавул (1708-09). Після поразки шведсько-української армії в *Полтавській битві 1709* потрапив у московський полон. У 1710 був засланий з родиною до Архангельська, де і помер.

МАКСИМОВИЧ ІВАН (р. н. невід. - п. 1732) - український державний діяч поч. 18 ст., вчений. Походив із старшинського роду *Максимовичів*. Закінчив *Києво-Могилянську Колегію*. Був *генеральним бунчужним* за гетьмана І. *Мазепи*. В 1709 змушений емігрувати разом з І. Мазепою. В 1710-14-генеральний писар в уряді П. Орлика. В 1711 М. уклав союзний договір з Кримським ханством, вів переговори з представниками турецького султана у Стамбулі з метою створення антимосковської коаліції. В 1715 повернувся в Україну, де був заарештований і вивезений до Москви. Працював у бібліотеці Синоду. В 1722-26 підготував латино-слов'янський словник. У 1728 звільнений за політичну неблагонадійність. Подальша його доля невідома.

МАКСИМОВИЧ МАНАСІЯ [світське ім'я - Михайло; р. н. невід. - п. 2(13).7.1758] - український церковний і культурно-освітній діяч. Н. по бл. Миргорода (тепер Полтавська обл.). Закінчив Київську Академію. Протягом 1745-49 викладав у ній німецьку і єврейську мови. З 1755 - ректор і професор піітики Київської Академії, в 1755-58 - архімандрит Києво-Печерського монастиря. М. - автор ряду проповідницько-богословських творів, перекладач.

МАКСИМОВИЧ МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ [3(15)9.1804-10(22). 11,1873] - визначний український вчений-природознавець, історик, фольклорист, етнограф і письменник. Н. на хуторі Тимківщина Золотоніського повіту Полтавської губернії (тепер с. Богуславець Черкаської обл.). У 1819 закінчив Новгородсіверську гімназію. Навчався на філологічному і природничому ф-тах Московського ун-ту. В 1827 захистив магістерську дисертацію. Деякий час працював викладачем Московського ун-ту і директором ботаничного саду; з 1833 - професор кафедри ботаніки. В 1834-35 - перший ректор Київського ун-ту св. Володимира, одночасно декан філософського ф-ту. Виношував плани залучення до викладацької роботи в ун-ті Т. Шевченка, М. Гоголя, М. Костомарова. В 1845 підписував реакційних сил і зважаючи на стан здоров'я, вийшов у відставку. Жив у своїй садибі Михайлова Гора біля с. Прохорівки (тепер Канівський р-н Черкаської обл.) і займався науковою діяльністю. Не раз робив спроби повернутись до викладацької роботи, однак російське міністерство освіти, побоюючись українофільських поглядів М., усувало його від науково-академічної діяльності. Живучи в Україні, М. підтримував тісні творчі та особисті зв'язки з Т. Шевченком, П. Гулаком-Артемівським, Є. Гребінкою, М. Костомаровим, М. Щепкіним, А. Міцкевичем та ін. визначними діячами науки і культури. За наукові заслуги М. був обраний членом Київського, Московського, Петербурзького, Новоросійського ун-тів та багатьох наукових товариств, а з 1871 - член-кореспондент Петербурзької АН. М. - вчений-енциклопедист широкого діапазону - від історії до ботаніки. Як історик М. був прихильником панівного тоді романтизму та ідеї народності.

Обстоював державно-правовий зв'язок між княжим і козацько-гетьманським періодом історії України, довів безпідставність твердження М. Погодіна про "великоруське" населення Київщини за княжої доби ("Нарис Києва" і "Листи про Київ до М. Погодіна"). Численні праці М. з історії Київської держави, козаччини, Гетьманщини, гайдамацького руху ("Історичні листи до козаків придніпровських", "Листи про Б.Хмельницького", 1859; "Дослідження про гетьмана Конашевича-Сагайдачного", "Про Лаврську Могилянську школу", "Бубнівська сотня", тт. 1-2, 1848-49; "Розповідь про Коліївщину", "Вісті про гайдамаків" та ін.) мали важливе значення для розвитку української історичної науки. М. - автор цінних праць з археології - "Українські стріли найдавніших часів", "Археологічні записи про Київ та околиці". М. поклав початок українській фольклористиці виданням збірників "Малоросійські пісні" (1827), "Українські народні пісні" (1834), "Збірник українських пісень" (1849). Фольклорні видання М. викликали великий інтерес до українського фольклору серед представників інших слов'янських народів. Як мовознавець опублікував низку статей про класифікацію слов'янських мов. М. був засновником і видавцем альманахів "Денниця" (1830-34), "Киевлянин" (1840, 1841, 1850), "Украинец" (1859,1864). М. - автор віршованого перекладу "Слова о полку

Ігоревім” українською і російською мовами. Йому належить видання і дослідження найдавніших літературних пам'яток Київської Русі - “Руської Правди”, “Повісті минулихліт”. Опублікував багато цінних документів - грамот, універсалів, актів тощо. М. переклав псалми на українську мову й написав низку віршів, у т.ч. “Ой, як дуже за тобою жила Вкраїна”, присвячений Т. Шевченкові. Автор етимологічного українського правопису т.зв. “максимовичівки”. Наукові праці М. в галузі природознавства (“Про системи рослинного царства”, 1827; “Основи ботаніки”, тт. 1-2, 1828-31; “Роздуми про природу”, 1831) дають підстави вважати вченого одним з основоположників вітчизняної ботаніки.

МАКУХ ІВАН (17.9.1872 - 18.9.1946) - український громадсько-політичний діяч. Н. у с. Дорошеві Самбірського повіту в Галичині. Закінчив Львівський ун-тет, доктор філософії з 1901. З 1907 займався адвокатською практикою у повітовому містечку Тлумачі. На поч. 20 ст. М. став одним з організаторів осередків спортивно-пожежної організації “Січ” та освітнього товариства “Просвіта” у Галичині. Належав до провідних діячів *Української Радикальної Партії*, брав участь у виданні газети “Громадський Голос”. У 1908-18 - депутат галицького сейму, обирався заступником голови Української Парламентської Репрезентації. З 1915- член *Загальної Української Ради*. В жовтні 1918 брав участь у роботі *Української Національної Ради ЗУНР-ЗО УНР 1918-19* у Львові, яка проголосила українську державність на всій території Галичини. З 9.11.1918 М. очолював державний секретаріат громадських робіт, а з 4.1.1919- став державним секретарем внутрішніх справ ЗУНР. У грудні 1919 очолив Крайову Раду у Хмільнику на Поділлі (тепер - Вінницька обл.), яка спільно з Радою Республіки, на думку деяких дослідників, намагалась усунути від влади Головного Отамана С. *Петлюру* і тодішній уряд УНР на чолі з Іс. Мазепою. З 1920 М. - товариш міністра внутрішніх справ УНР. Після поразки національно-визвольних змагань 1917-21 жив у *Західній Україні*. В 1930-39 - голова УРП (з 1926 - Українська Соціалістично-Радикальна Партія. В 1928-35 - член польського сенату. В 1944 М. переїхав до Зальцбургу (Австрія), де і помер. Залишив спогади “На народній службі” (видані посмертно, 1958).

МАКУХ ВАСИЛЬ (1921 - 5.11.1968) - український правозахисник. Н. у Карові Сокальсько-го р-ну Львівської обл. З 1944 перебував в *Українській Повстанській Армії*, служив у військовій розвідці. В лютому 1946 під час одного з боїв був поранений і схоплений НКВД. Незабаром засуджений до 10 років концтаборів і 5 років заслання. Після звільнення вимушений був поселитися у Дніпропетровську. Брав участь в українському правозахисному русі 1960-х рр. 5.11.1968 М. на знак протесту проти комуністичної тоталітарної системи, колоніального становища України і політики русифікації та агресії СРСР проти Чехо-Словаччини, здійснив акт самоспалення на Хрещатику у Києві.

МАЛ (р. н. невід. - п. 946; за ін. дан., 977) - князь древлян. Очолив *Древлянське повстання 945*. За повідомленням “*Повісті минулих літ*” древляни після вбивства князя Ігоря запропонували княгині Ользі вийти заміж за М. Під час придушення повстання древлян військами княгині Ольги та взяття Іскоростеня М. загинув. Деякі дослідники (зокрема, А. Шахматов, М.Та-убе та ін.) утотожнювали М. з Малком Любечанином, батьком *Малуші* та *Добрині*.

МАЛА РАДА - орган *Української Центральної Ради*, створений у квітні 1917, який діяв між її пленарними засіданнями. Спочатку існувала як виконавчий комітет УЦР (офіц. назва - Комітет УЦР), У кін. квітня 1917 до складу М.Р. входили М, *Грушевський* (голова), С. *Єфремов* і В. *Винниченко* - заступники голови, члени - Х. Барановський, В. Бойко, Запорожець, В. Коваль, Косів, В.Конор-Вілінська, Ф. Крижановський, З. Мірна, А. Ніковський, Г. *Одинець*, В. *Прокопович*, М. *Стасюк*, Л. *Старицька-Черняхівська*, В. *Садовський*, Л. Чикаленко і П. *Христюк*. Після створення Генерального Секретаріату Комітет УЦР 6.7.1917 було перейменовано у М.Р. Мала здійснювати підготовчі та, до певної міри, законодавчі функції між сесіями УЦР. На засланнях М.Р. обгорювалися і готувалися проекти рішень всіх найважливіших поточних політичних, економічних і військових питань, які пізніше затверджувалися на сесії УЦР. Щомісяця скликала сесії Центральної Ради, в разі потреби - надзвичайні. В липні 1917 М.Р. складалася з 40 представників від політичних фракцій УЦР, Президії Центральної Ради і Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів та 18 членів від національних меншин.

МАЛАЛА ІОАНН (бл. 491 - 574)- візантійський історик 6 ст. Автор “Всесвітньої хроніки” (18 книг), яка починається з легендарної історії єгиптян і доведена до 563. “Хроніка” використовувалась руськими літописцями і була перекладена на давньоруську мову. Слов'янський переклад містить вставки: апокрифічні заповіді 12 патріархів і “Слово Атанасія Александрійського до Мелхіседека”.

МАЛАШЕВИЧ ІВАН (р. н. невід. - п. 1737) -кошовий отаман у 1714-37 *Олешківської Січі* і Нової Січі. Виступав за повернення запорожців з території Кримського ханства на Запоріжжя. В березні 1734 запорожці повернулись під гетьманську владу і заснували Нову Січ на р. Підпільній. Під час переговорів з російським урядом про умови повернення М. рішуче відстоював військово-політичні татериторіальні права Запоріжжя. Помер під час походу запорожців на Очаків.

МАЛЕВИЧ КАЗИМИР СЕВЕРІНОВИЧ [11(23).2.1878 - 15.5.1935] - видатний український художник. Н. у Києві. До 17 років жив на Поділлі (Ямпіль), Харківщині (Пархомівка, Білопілля), Чернігівщині (Вовчок, Конотоп). Малювати вчився у М. Пимоненка, в Київській мистецькій школі (1895-97). В 1904 переїхав у Москву. Вдосконалював майстерність в училищі живопису, скульптури і архітектури (1904-05) та в студії Ф. Рерберга (1905-10). У картинах першого періоду творчості намагався поєднати принципи кубізму, футуризму і експресіонізму. Брав участь у виставках об'єднань художників “Бубновий валет” (1910) і “Ослиний хвіст”

(1912) та ін., на яких виставляв свої роботи, написані в неопримітивістському стилі: ("Селяни в церкві", 1911-12; "Врожай", 1911) та кубо-футуристському стилі ("Англієць в Москві", 1914). Став одним із засновників абстрактного мистецтва. В 1915 започаткував новий модерністський напрям у мистецтві - супрематизм ("Чорний квадрат на білому тлі", 1913; "Біле і чорне"), видавав ж-л "Supremus" (1916). У 1919-22 викладав художній школі в Вітебську, а в 1923-27 - директор Інституту художньої культури в Ленінграді. В 1927 переїхав до Києва, де зусиллями М. Скрипника М. було створено нормальні умови для творчості. Публікував статті на мистецьку тематику в журналі "Нова Генерація" (1928-29) у Харкові. В 1927-30 викладав в Київському художньому інституті, дев цей час працювали М.Бойчук, В. Пальмов, Ф. Кричевський, О. Богомазов, В. Касіян, мав намір працювати О. Архипенко. Однак, початок репресій в Україні проти інтелігенції змусили М. знову повернутись у Ленінград. Помер в Ленінграді, похований під Москвою. Автор картин: "Квітницарка" (1913), "Купальниці" (1908), "Дачник" (1909-10), "На жнива" (1910), "Жнива" (1912), "Лісоруб" (1912), "Динамічна композиція" (1915), "Дівчата в полі" (1928-32) та ін.

МАЛОПОЛЬЩА - історико-географічна область у пд. і пд.-сх. частині Польщі у верхів'ях Вісли. На цій території в 9-10 ст. проживало плем'я віслян (центр - Краків), землі яких у кін. 10 ст. за *Болеслава I Хороброго* були приєднані до Польської держави. Назва походить від лат. "Полонія мінор" ("мала" або "молода" Польща), що вживалась на відміну від "старої" Польщі - Великопольщі (Познанщина). Вживалась з кін. 15 ст. стосовно Краківського, Сандомирського і Люблінського воєводств. Протягом століть територія Малопольщі змінювалась, включаючи різні, переважно польські землі. Після *Люблінської унії 1569* і поділу коронних земель на провінції до М. (як провінції) було приєднано українські землі - Руське, Волинське, Подільське, Брацлавське і Київське воєводство. Внаслідок трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795) М. разом з частиною українських земель була включена до складу штучно створеної адм.-тер. одиниці Австрії - королівства Галичини і Лодомерії (Володимирії). З середніх віків М. була тереном високої політичної, економічної і культурної активності польської шляхти і міщанства. В міжвоєнний період польська адміністрація вживала штучну назву "Малопольська Вихідня" (Східна Малопольща) для окреслення, окупованої під час українсько-польської війни 1918-19 території *Західно-Української Народної Республіки*.

Л. Зашкільняк (Львів).

МАЛОРОСІЙСТВО - комплекс провінціалізму серед частини українського громадянства України, зумовлений її довгим перебуванням у складі Російської імперії. М. знаходить свій вияв у байдужому, а то й негативному ставленні до українських національно-державницьких традицій та прагнень, а часто і активній підтримці російської культури і великодержавної політики. За визначенням М. *Драгоманова* носії М. - це зросійщені українці, національний характер яких сформувався під чужим тиском і впливом. Як наслідок цього - засвоєння, переважно, гірших якостей чужої національності і втрата кращих своїх. В. *Липинський* визначив М. як "хворобу бездержавності". Подібний комплекс існував у ментальності деяких західноукраїнських кіл у Галичині 19 ст. у відношенні до Польщі - "генте рутенус, націоне польонус" (українці за походженням - поляки за національністю) та у Закарпатті - відносно Угорщини (див. *Мадярони*).

МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ - центральний орган російської колоніальної адміністрації в *Лівобережній Україні* у 18 ст. М. к. (т. зв. перша М.к.) створена за указом Петра I від 16(27).5.1722 у гетьманській столиці Глухові (замість існуючого до цього *Малоросійського приказу* в Москві) з метою контролю за діяльністю гетьмана і українського уряду та поступового обмеження політичної автономії Гетьманщини. М. к. складалася з шести офіцерів російських полків, розташованих в Україні, та прокурора (всіх призначив цар) на чолі з бригадиром С. *Вельяміновим-Зерновим*. У цивільних справах М.к. підлягала сенатові, а у військових - головнокомандуючому російських військ в Україні М. *Голіцину*. За царською інструкцією від 16.5.1722 на М.к. покладалися функції щодо нагляду за діяльністю гетьмана, генеральної і полкової старшини, встановлення і стягнення податків до царської казни, провіанту для російської армії; розквартирування російських офіцерів і солдат в Україні; контролю за діяльністю *Генеральної Військової Канцелярії*, роздачі земельних володінь офіцерам і старшинам. М.к. була апеляційною установою у судових справах, які розглядалися в *Генеральному Військовому Суді*, полкових і ратушних судах Лівобережної України. Всі питання державного життя Гетьманщини український уряд повинен був вирішувати за погодженням з М.к. В 1727 у зв'язку з загостренням російсько-турецьких відносин царський уряд, намагаючись залучити на свою сторону козацьку старшину, ліквідував М.к. (указ *Петра II* від 29.9.1727) і поновив гетьманство. В 1734 після смерті Д. *Апостола* гетьманство було тимчасово скасоване. 10(21).11.1764 *Катерина II* своїм указом остаточно ліквідувала гетьманство і незабаром відновила діяльність т.зв. другої М.к. у Глухові. М.к. складалася з чотирьох російських урядовців, чотирьох українських старшин, прокурора (російського полковника), двох секретарів (українця і росіянина) і канцелярських службовців. На чолі М.к. стояв граф П. *Рум'янцев* (одночасно генерал-губернатор Малоросії), перед яким російський уряд ставив завдання якнайшвидшої остаточної ліквідації автономії Гетьманщини та повного підпорядкування управління українськими землями загальноросійським державним органам. В адміністративному відношенні М.к. підлягала канцелярії малоросійського генерал-губернатора (існувала до 1796). Поступово М. к. узурпувала всю повноту військової влади. Після ліквідації російським урядом сотенно-полкового устрою Лівобережної України (1781), перетворення лівобережних козацьких полків у регулярні карабінерні кавалерійські частини російської армії (1783) та запровадження намісництва (1780-83), на українських землях повністю поширилась система державного управління Російської імперії. Указом від 20(31).8.1781 М.к. була скасована.

МАЛОРОСІЙСЬКЕ ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО -українська таємна політична організація у Наддніпрянській Україні в першій пол. 20-х рр. 19 ст. Організатором і керівником М.Т.Т. був В. *Лукашевич*. Організація ставила собі за мету добитися політичної незалежності України. До М.Т.Т. належали С. Кочубей, В. Тарновський, П. *Капніст*, О. Величко, І. *Котляревський*, брати Олексієви, К. Шапалипський та ін. Осередки товариства існували в Києві, Полтаві, Чернігові та ін. містах. М.М.Т. мало тісні зв'язки з Товариством Об'єднаних Слов'ян і польськими патріотичними організаціями, зокрема товариством "Темпляри". В 1826 членів М.М.Т. було заарештовано. Під час слідства у Петербурзі В. Лукашевич заперечував існування організації. Учасників М.М.Т. після нетривалого ув'язнення було звільнено.

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ПРИКАЗ ("Приказ Ма-льяя Россия") - державна установа Московської держави, створена 31.12.1662, що відала питаннями взаємовідносин царського уряду з Гетьманщиною. М.п. офіційно підлягав Посольському наказу, хоча фактично управління його діяльністю здійснював сам цар. В М.п. служило до 4 дяків і від 15 до 40 піддячих. М.п. очолювали, як правило, керівники Посольського наказу, зокрема О. Ордін-Нащокін, А. Матвеев. Через діяльність приказу царський уряд, відповідно до умов українсько-московських договорів (див. *Березневі статті 1654, Переяславські статті 1659, Московські статті 1665, Глухівські статті 1669, Конотопські статті 1672* та ін.), а часто й порушуючи їх, здійснював зв'язки з гетьманом та його адміністрацією, затверджував претендентів на гетьманство, призначав воєвода українські міста, проводив контроль за внутрішньою і зовнішньою політикою гетьманського уряду, стежив за діяльністю православної церкви в Україні, збирав через дяків і піддячих відомості про політичну ситуацію в Гетьманщині, відав питаннями розміщення російських військ в Україні, відбудови і спорудження нових фортець та укріплень, розглядав справи про злочини службових осіб наказу в Гетьманщині тощо. М.п. було ліквідовано у зв'язку з створенням *Малоросійської колегії*.

МАЛУША (за деякими дан., Мальфрід; р. н. невід. - п. 1000) - мати Великого князя Київського *Володимира Святославича*, сестра Добрині. Була дочкою Малка Любечанина, ключницею княгині *Ольги*. На думку деяких істориків (зокрема, М. Грушевського) М. була дочкою древлянського князя *Мала*.

МАНАСТИРСЬКИЙ АНТІН (2.11.1878 -15.5.1969) -український живописець, народний художник УРСР (з 1957). Н. у с. Завалів (тепер Тернопільської обл.). У 1895-99 вчився у Львівській художньо - промисловій школі, у 1900-05 -Краківській академії красних мистецтв. Жив і працював у Львові. Член Товариства для розвою руської штуки. Автор пейзажів ("Зима в Карпатах", 1904; "Міст над Прутом", 1914; "В Карпатах", 1951; "Гірський потік", 1955), жанрових картин ("Ярмарок в селі Ділятині", 1914; "Два приятелі", 1920; "Паламар", 1932); історичних полотен ("Козацька школа", 1916; "На кургані", 1916; "Прощавайте, товариші!", 1917; "Біля водопою", 1917; "Тяжка втрата", 1917; "У таборі Кармалюка", 1950); портретів (Т. Шевченка, 1912; "Запорожець", 1932, "Паламар", 1932; Б.Хмельницького, 1954-55), картин на теми українських народних пісень ("Пісня", 1917; "Ой, під гаєм, гаєм", 1917; "Ой, ходила дівчина бережком...", 1926; "Сидів старий з молодою", 1926) і літературних творів ("У ворожки", 1910; "Катерина", 1913; "Тарас Бульба", 1952).

О. Рибак (Львів).

МАНУІЛЬСЬКИЙ ДМИТРО ЗАХАРОВИЧ [парт. псевд. - "Мефодій", "Фома", "Іван Безграмотний"; 21.9(3.10) 1883 - 22.2.1959] - радянський державний та партійний діяч, академік АН УРСР (з 1945). Н. ус. Святець Кременецького повіту Волинської губернії (тепер Мануїльське Теофіпольського р-ну Хмельницької обл.). З 1903 навчався в Петербурзькому ун-ті. В цьому ж році став членом РСДРП. У 1905-06 займався агітаційно-пропагандистською діяльністю в Петербурзі. В 1906 за участь у Кронштадтському повстанні матросів заарештований і засуджений до 5-річного заслання в Якутію. Втік з Вологодської тюрми до Києва. З 1907 - член Київського комітету РСДРП. Восени 1907 емігрував у Париж. У 1911 закінчив юридичний ф-тет Сорбонського ун-ту. В 1912-13 нелегально перебував у Петербурзі і Москві, згодом знову емігрував закордон. У травні 1917 повернувся у Росію. Після жовтневого більшовицького перевороту 1917 М. - член колегії Наркомату продовольства РСФРР. З травня 1918 - заступник голови більшовицької делегації на мирних переговорах з Україною. 12.6.1918 М. разом з Х. Раковським підписав умови прелімінарного миру з *Українською Державою*. В 1918 висланий ЦК РКП(б) для організації більшовицького руху в Україні. Деякий час був близький до фракції т. зв. федералістів КП(б)У (очолював Ю. *Лапчинський*, виступали за утворення рівноправного федеративного союзу між УСРР і РСФРР). У 1919-20 - член Всеукраїнського ревкому, в 1920-22 -народний комісар землеробства УСРР. У 1920-21 М. - учасник польсько-радянських мирних переговорів у Ризі (див. *Ризький мирний договір 1921*). З грудня 1921 протягом незначного часу - перший секретар ЦК КП(б)У, редактор газети "Комуніст". У 1920-23 і 1949-52 - член політбюро ЦК КП(б)У, з 1924 - член президії. В 1928-43 - секретар виконкому Комінтерну, голова делегації ВКП(б)У в Комінтерні, один з провідників сталінської політики терору в апараті Комінтерну та закордонних компартіях. У липні 1944 призначений заступником голови Раднаркому УРСР і народним комісаром закордонних справ УРСР. У квітні 1945 очолював українську делегацію на міжнародну конференцію у Сан-Франціско (оформила створення ООН) та на *Паризькій мирній конференції 1946*. Брав участь у роботі перших сесій Генеральної Асамблеї ООН, на яких виступав з промовами, спрямованими проти діяльності української еміграції. В 1945-46 М., виступивши, ініціатором, ідеологом і керівником нової кампанії боротьби проти "українського буржуазного націоналізму", розгорнув широкомасштабну акцію по переслідуванню й цькуванню української інтелігенції, зокрема, найвідоміших тогочасних істориків М. Петровського та І. Крип'якевича, письменників О. Довженка, В. Сосюру, Ю.Яновського, М. Рильського та ін. У 1946-53 М. - заступник голови Ради Народних Міністрів УРСР. Помер і похований у Києві.

МАНУЙЛОВИЧ ІВАН (р. н. невід. - п. 1740) -український державний діяч першої пол. 18 ст. У період правління гетьмана І. Самойловича був знатним військовим товаришем (1711), у 1713-14 - осавул Генеральної Артилерії, в 1714-28 -глухівський сотник. Після арешту гетьмана П. *Полуботка* М, разом з І. Левенцем і Ф.Гречаним очолював у 1724-27 *Генеральну Військову Канцелярію*. В 1728-38 - генеральний осавул в уряді гетьмана Д. *Апостола* (другий генеральний осавул - Ф. Лисенко).

МАНЯВСЬКИЙ СКИТ - монастир у Маняві. Заснований в 1611 біля с. Маняви (тепер Івано-Франківська обл.) І. Княгиницьким. У 1621 М.С. був обнесений кам'яним муром з трьома оборонними вежами, за якими ховались жителі навколишніх сіл під час нападів турків і кримських татар М.С. був одним з осередків культурного життя в *Галичині*. Мав велику бібліотеку, славився головним іконостасом, виконаним українським живописцем Ю. Кондзелевським. Пізніше іконостас знаходився в церкві с. Богородчани. З 1923 т. зв. Богородчанський іконостас зберігається в Українському Національному музеї у Львові. У 1785 М.С. був закритий австрійським урядом. З споруд М.С. збереглися фортечні мури та руїни монастиря. В 1980 у М.С. відкрито історико-архітектурний музей.

МАРГОЛІН АРНОЛЬД ДАВИДОВИЧ (17.11.1877 - 29.10.1956) - відомий діяч української єврейської громади. Н. у Києві. В 1900 закінчив юридичний ф.-тет Київського ун-ту св. Володимира. З 1905 до 1917 М. був генеральним секретарем Південно-російського відділу Союзу боротьби за досягнення рівних прав євреїв, а в 1906-13 - засновником і президентом Єврейської територіальної організації. М., будучи членом Російської колегії адвокатів, відстоював інтереси єврейської меншини на багатьох провокаційних "погромних" процесах. У 1911-13 М. брав участь у слідстві та судовому процесі єврея М. Бейліса. З 1918 належав до *Української Партії Соціалістів-федералістів*. З березня 1918 - член *Генерального Суду*. В період *Директорії УНР* - товариш міністра закордонних справ в урядах В. *Чехівського* та С. *Остапенка*. М. підтримував національну політику *Директорії УНР*, у т.ч. її активну боротьбу з єврейськими погромами, і сам неодноразово виступав в зарубіжній пресі з заявами про непричетність українського народу до антиєврейських насильств в Україні в 1919 та підкреслював жорстоку боротьбу Директорії з організаторами погромів. У 1919 М. входив до складу української місії під час переговорів з представниками Антанти в Одесі та дипломатичної місії УНР на *Паризькій мирній конференції 1919-20*. Згодом - посол *Української Народної Республіки* у Великій Британії. З 1922 жив у США. Займався науковою і громадською діяльністю, був членкор. УВАН у США, професором Українського Технічного Інституту у Нью-Йорку. Помер 29.10.1956 у Нью-Йорку. В своїх численних публіцистичних працях, серед яких - "Україна и политика Антанти"; "Записки єврея и громадянина" (рос. мовою, 1922), "The Jews of Eastern Europe" (1926), "From Political Diary, Russia, the Ukraine, America 1905-1945" (1946), "Ukraine and Policy of the Entente" (1977) послідовно відстоював право українського народу на створення української самостійної держави. М., знаючи справжнє ставлення С. Петлюри до українського єврейства та заходи *Головного Отамана* в 1919-20, спрямовані на припинення єврейських погромів в Україні, називав звинувачення голови Директорії в антисемітизмі "повним абсурдом".

МАРИНОВИЧ МИКОЛА (1861 - 1944) - український військовий діяч. У роки Першої світової війни 1914-18 - полковник австрійської армії, з 1918 - *Української Галицької Армії*. М. керував бойовими операціями українських частин під час *Листопадового повстання 1918* у Львові. Закатований більшовицькими партизанами в 1944 у Галичині.

МАРІТЧАК ОЛЕКСАНДР (8.9.1887 - 1.10. 1981) - український політичний і державний діяч, вчений-правознавець, дійсний член *Наукового Товариства ім. Т. Шевченка* (з 1918). Н. у Стрию тепер Львівська обл.). Закінчив Львівський ун-тет. До Першої світової війни 1914-18 займався адвокатською практикою в Рудках поблизу Львова. В 1918-19- член *Української Національної Ради ЗУНР-ЗО УНР*. У 1921-23 М. керівник канцелярії закордонного уряду Є. Петрушевича у Відні та секретар Західно-Українського Товариства Ліги Націй. В 1923 повернувся до Львова, викладав право у *Львівському (таємному) Українському Університеті*, в 1939-41 - професор, завідувач кафедри міжнародного права Львівського ун-ту. В 1920-30-х рр. брав активну участь у політичному житті Галичини. Належав до *Українського Національно-Демократичного Об'єднання*, член Центрального Комітету цієї організації. Був членом партійної фракції, що згуртувалася навколо тижневика "Рада". В 1930-х рр. М. виступав оборонцем під час політичних процесів, які влаштувала польська окупаційна влада над членами *Української Військової Організації* і *Організації Українських Націоналістів* (суд над Д. *Данилишином*, В. *Біласом*, М. *Жураківським* і З. *Коссаком*, грудень 1932; суд над М. *Лемиком*, листопад 1933). У післявоєнний час жив у Мюнхені, де в 1946-49 викладав правознавство в Українській Вищій Економічній Школі. В 1949 переїхав у США, брав участь у діяльності українських громадсько-політичних організацій в Америці. Помер у Мічигані.

МАРІЯ-ТЕРЕЗІЯ (13.5.1717 - 29.11.1780) -ерцгерцогиня австрійська (1740-80), королева Чехії і Угорщини, імператриця (1765-80) "Священної Римської імперії" з династії *Габсбургів*. Дочка цісаря Карла IV. Поклала початок реформам у дусі політики освіченого абсолютизму, які передбачали посилення державної централізації (запровадження загальної військової повинності, прибуткового податку, скасування внутрішніх митних кордонів і зборів, створення бюрократичного апарату, упорядкування системи обліку і контролю, проведення першого перепису населення і земельних угідь), осучаснення аграрних відносин (скорочення панщини з 5-6 до 3 днів на тиждень - закони 1771 і 1775, звуження юрисдикції поміщиків над селянами, викуп селянами права на спадкове володіння земельними наділами), обмеження міського самоуправління і цехових привілеїв, удосконалення системи освіти (відкриття широкої сітки світських шкіл на державний кошт), запровадження єдиного Кримінального кодексу, звуження впливу церкви. Проводила політику

протекціонізму. За її правління до складу Австрійської імперії були включені Галичина (внаслідок I поділу Речі Посполитої 1772) і Буковина (за умовами Константинопольської австро-турецької конвенції 1775) та Баварія (1779), на які поширено дію вище згаданих реформ. Реформаторська політика М.-Т. дещо обмежила всевладдя поміщиків у західноукраїнських землях, забезпечила умови для підвищення матеріального і освітнього рівня місцевого греко-католицького й православного духовенства та селянства. У містах, містечках і селах було створено сітку шкіл (однокласні - "парафіяльні" з навчанням рідною мовою, трикласні - "тривіальні", чотирикласні - "нормальні" з навчанням німецькою мовою), засновано для греко-католиків духовну семінарію у Відні при церкві св. Варвари " т. зв. *Барбареум* (1774), заборонено поміщикам вимагати від священників і дяків виконання панщини. Згодом реформи М.-Т. продовжив її син Іосиф II.

Ф. Стеблій (Львів).

МАРКА ПОЛЬСЬКА - грошова одиниця, що знаходилася в обігу у *Західній Україні* під час польської окупації 1919-24. Запроваджена на території Галичини замість австро-угорської корони в 1920. М.П. була перехідною валютою і, не маючи ніякого забезпечення, постійно знецінювалася. В обігу знаходились знаки номінальною вартістю 10000000, 5000000, 1000000, 500000, 250000, 10000, 50000, 10000, 5000, 1000, 500, 100, 50, 20, 10, 5, 1 1/2 М.П. В ході грошової реформи 1924 М.П. було вилучено з обігу і обмінено на нову грошову одиницю - злотий, у співвідношенні 1:1800000.

Р. Шуст (Львів).

МАРКЕВИЧ АНДРІЙ (21.11.1830-24.3.1907)-український громадський діяч і етнограф. Н. на Полтавщині. Працював юристом у Петербурзі, сенатор. Був помічником президента Імператорського Філантропічного Товариства і віце-президентом Російського Музичного Товариства. В 1858 познайомився з Т. Шевченком у Москві, згодом листувався з поетом. З 1898 очолював Товариство ім. Т. Шевченка у Петербурзі, добився дозволу на перше повне видання творів поета ("Кобзар", вид. В. Доманицький, 1907) у Російській імперії. Помер у Петербурзі. Видав збірку "Народные украинские напевы, положенные на фортепиано" (1860).

МАРКЕВИЧ МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ [Мар-кович; 2'6.1.(7.2.) 1804-9(21).6,1860]-український історик, поет і етнограф. Н. у с. Дунайці (тепер Глухівського р-ну Сумської обл.). Навчався в пансіоні Головного пединституту у Петербурзі. Був знайомий з Т. Шевченком, О. Пушкіним, К. Рилєєвим. У 1831 видав у Москві поетичну збірку "Українські мелодії", в якій оспівано героїчне минуле українського народу. В 1847 поклав на музику вірш Т. Шевченка "Нащо мені чорні брови". Т. Шевченко присвятив М, вірш "Н.Маркевичу" ("Бандуристе, друже сизий"). М.-автор "Історії Малоросії" (тт. 1-5, 1842-43), в якій викладається історія України з найдавніших часів до кін. 18 ст. Головним джерелом для написання твору стала "Історія Русів" та праці М. і Д. Бантиш-Каменських. Перші два томи не мають наукової цінності, 3-5 томи, які містять документальні додатки, примітки, опис джерел, списки генеральної старшини та вищого духовенства, хронологічні таблиці, зберігають певне довідкове значення. З інших історичних розвідок найвідоміші - "Мазепа" (1841), "Гетьманство Барабаша" (1841), "Про перших гетьманів Малоросійських" (1848), "Про козаків" (1858). З етнографічних праць найважливіші "Збірник малоросійських пісень" (1840), "Південноруські пісні" (1857), "Звичаї, повір'я, кухня та напої сучасних малоросіян" (1860). Науковий інтерес становить зібрана М. колекція документів з історії України 17-18 ст. (зберігається в Москві).

МАРКОВИМ АНДРІЙ (бл. 1674 - 23.1.1747) -український державний діяч першої пол. 18 ст. Н. у Прилуках (тепер Чернігівська обл.). Син М. Маркевича. £ 1708 М. був значковим військовим товаришем. У 1708 підтримав промосковську позицію частини козацької старшини. В листопаді 1708 перейшов на сторону московських військ і разом з О. *Меньшиковим* брав участь у штурмі та зруйнуванні *Батурина*. В 1709 М. їздив за дорученням І.*Скоропадського* з посольством до Стамбула. В 1709-14 - глухівський сотник, в 1714-27 - лубенський полковник. У 1722 М. на чолі 10-тис. козацького загону брав участь у російсько-іранській війні. Своє становище використовував для особистого збагачення, нещадно експлуатуючи місцеве населення, що привело до народних заворушень. Усунений від влади гетьманом Д. *Апостолом* і відданий під слідство. Проте, маючи підтримку певних російських урядових кіл, був виправданий і, незважаючи на протест Д. Апостола, призначений генеральним *підскарбієм* (1729-40). У 1734 М. разом з М. Забілою і Ф. Лисенком увійшов від української сторони до складу *Правління Гетьманського Уряду*.

МАРКОВИЧ ДМИТРО (18.11.1848- грудень 1920) - український громадський і державний діяч, юрист, письменник. Н. у Полтаві. Працював суддею в Україні, Бесарабії і у Варшаві. З поч. 1900-х рр. жив на Волині і Поділлі. Був членом *Товариства Українських Поступовців*, з 1917 редагував у Вінниці тижневик "Подільська Воля". В період Української Центральної Ради - генеральний прокурор, за *Гетьманату* - член сенату. В лютому - квітні 1919 М. був міністром юстиції УНР в уряді С. *Остапенка*. Помер у Вінниці. М. - автор зб. оповідань "По степах і хуторах" (1898, 1908), а в 1918-19 побачили світ "Твори" (т. 1-2, 1918-19).

МАРКОВИЧ ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ (31.7.1790 - 27.12.1865) - український історик і громадський діяч. Н. у Сварковому (тепер Глухівського р-ну Сумської обл.). Навчався в Харківському ун-ті. Служив у державних установах Чернігівської губернії губернським регістратором (1807-12), повітовим суддею в Глухові (1820-21) і предводителем дворянства (1826-27, 1832-38). У 1852 звернувся до уряду з проектом, в якому йшлося про звільнення селян з правом викупу землі. Проект було відхилено. Сприяв втіленню реформи 1861 у Чернігівській губернії, побудував народну школу в рідному селі й виступив ініціатором

створення госпіталю. Автор ряду праць - "Опис Малоросії" (незакінчена і неопублікована), "Історична і статистична записка про дворянський стан і дворянські маєтності" (1840, 1894), "Історичні нариси міста Глухова" (тт. 1-2, 1893), "Малоросійське весілля" (1897) та ін. М. опублікував частину документів з родинного архіву, в т.ч. частину щоденника свого діда - "Щоденні записки генерального підскарбія Я. Маркевича" (тт. 1-2, 1859).

МАРКОВИЧ ОПАНАС [27.1.(8.2.) 1822 -20.8.(1.9.) 1867] - український громадський діяч, фольклорист і етнограф. Н. у с. Кулажинцях (тепер Гребінківського р-ну Полтавської обл.). У 1846 закінчив навчання у Київському ун-ті. За участь у діяльності *Кирило-Мефодієвського Братства* в 1847 був засланий до Орла. В 1851 М. разом з дружиною, українською письменницею Марко Вовчок повернувся в Україну. В 1860-61 перебував у Петербурзі, брав участь у виданні ж-лу "Основа". Помер у Чернігові. Багато зібраних М. фольклорних і етнографічних матеріалів опубліковано А. Метлинським, В. Антоновичем і М. Драгомановим.

МАРКОВИЧ ЯКІВ АНДРІЙОВИЧ [7(17). 10.1696-9(20).9.1770]-український державний діяч, мемуарист. Н. у м. Прилуках (тепер Чернігівська обл.). У 1713 закінчив Київську академію. Учень Ф. *Прокоповича*. Обіймав посаду бунчужного товариша (1721), наказного лубенського полковника (1721, 1723-25), був членом генеральної лічильної комісії (1736-39) та генеральним підскарбієм (1740-62). Протягом 1717-67 М. вів щоденник, записи якого складають 10 томів. Вперше частину мемуарів видав О. Маркович під назвою "Щоденні записи генерального підскарбія Якова Андрійовича Маркевича" (тт. 1-2, 1859). Більш повне видання щоденника здійснив О. Лазаревський під назвою "Щоденник генерального підскарбія Якова Марковича" (тт. 1-3; 1893-97). Четвертий том "Щоденника", що охоплює 1735-40, був опублікований за редакцією В. *Модзалевського* у 22 томі "Жерел до історії України-Руси" (1913). "Щоденник" М. є одним з цінних джерел для вивчення політичної, соціально-економічної та культурно-побутової історії України 18 ст.

МАРКОВИЧ ЯКІВ МИХАЙЛОВИЧ [16(27).10.1776 - 1804] - український історик, брат О. *Маркевича*. Н. у Пирятинському повіті на Потавщині. Навчався в Московському університетському пансіоні. Автор праці "Записки про Малоросію, її жителів та виробництва", (ч. I, 1798), де висвітлюється історія України з найдавніших часів до пол. 11 ст., а також наводяться цікаві дані про культуру і побут українського народу.

МАРКОВИЧІ - український козацько-старшинський рід єврейського походження. Марко Аврамович (р. н. невід, - п. 1712) - власник маєтностей у Прилуках і Пирятині, батько А. Скоропадської - дружини гетьмана П. *Скоропадського*. Сини Марка М.: Андрій М. (бл. 1674 -47) - генеральний підскарбій (див. А. *Маркович*)-, Іван М. (р. н. невід, - п. 1724) - прилуцький сотник (1709-19) і полковий суддя (1719-29); Федір М. (р. н. невід, - п. 1737 або 1738) - сотник прилуцький (1719-24), бунчуковий товариш. До чернігівської лінії М., яка походить від сина Андрія М. - Якова М. (див Я. *Маркевича*), належать брати Я. Маркович і О. Маркович; з роменської лінії М., родоначальником якої став другий син Андрія М. - Семен М., походять О. Маркович і Д. Маркович. Федір М. був засновником прилуцької лінії М., які з 19 ст. називалися Маркевичами, і до якої належали М. *Маркевич* (1804 - 1860) - український історик, етнограф і поет та Олексій Маркевич (1847 - 1903) - український історик і громадський діяч.

МАРМАРОЩИНА (Мараморщина) - історико-географічний край у басейні р. Тиси. Назва походить від назви р. Мара. Загальна площа -10,3тис.кв.км. Північна частина М. (бл.0,7тис. км.кв.)-українська етнічна територія, яка становить східну частину українського Закарпаття. В 1910 на М. українці становили 45% населення, румуни - 24%, євреї - 16%. Назва М. вперше зустрічається в документах з 1199. До кін. 13 ст. М. була майже не заселена. З 14 ст. територію М. колонізували українці з Галичини та румуни з Семигороду (Трансільванії). З 1385 М. становила адміністративний округ - жупу (комітат) у складі Угорського королівства. В 1526 М. відійшла до Семигороду, а з 1733 перебувала у складі Австрійської імперії. З розпадом Австро-Угорщини (1918) північну частину М. у 1919 приєднала Чехо-Словаччина, а південну - Румунія. Задан, перепису 1930 на М. проживало 29 тис. чол, у т.ч. 17 тис. українців (65,4%), 6 тис. євреїв (32,1%) і 3 тис. (11%) предстанків ін.національностей. Українське національне життя в Пд. М. (у складі Румуни) в 1920-30-х рр. було пов'язане з українськими осередками у Чернівцях. Працесам румунізації у М. протидіяла *Українська Греко-Католицька Церква*, яка нараховувала 11 парафій. У березні 1939 українське населення М. допомагало втікачам з Карпатської України. Після 1945 Пд. М. увійшла до складу Румунії і становить Сигітський і Вишевський райони Марамурешського повіту. Українське населення у М. живе переважно в селах, а також у містах Кимпулунг, Сігету-Мармаціей, Бая Спріє, Бая Маре та ін. Сьогодні існують деякі можливості для розвитку українського культурного життя на М.

МАРС ("Майстерня революційного слова") -літературне об'єднання в Києві, яке існувало в 1926-29. Виникло з колишньої "*Ланки*". До складу МАРСу входили молоді талановиті письменники різних літературних напрямів, зокрема, Б. Антоненко-Давидович, М. Івченко, Я. Качура, Г. Косинка, Є. Плужник, В. Підмогильний, Т. Осьмачка, Я. Савченко та ін. Члени М. намагалися відстоювати незалежність літературної творчості від ідеологічних концепцій комуністичної партії у літературі. В 1929 МАРС було ліквідовано. Більшість членів об'єднання згодом заарештовано і розстріляно (Г. *Косинку*, В. *Підмогильного*, Є. *Плужника*, Я. *Савченка*), Б. Антоненко-Давидович відбув 20-річне ув'язнення.

МАРТИНЕЦЬ ВОЛОДИМИР (15.7.1899 -10.12.1960) - український політичний діяч, журналіст і публіцист. Н. у Львові. Здобув гімназійну освіту, В 1918 М. вступив добровольцем до Корпусу СС у Києві (див. Січові Стільці), згодом працював секретарем губерніального комісара Холмщини, Посяння і Підляшшя С. *Скоропис-Йолтуховського*. Під час *українсько-польської війни 1918-19* - старшина Холмсько-

Городельського коша ім. С. Петлюри. Деякий час утримувався в польських таборах для інтернованих. В 1920-23 вивчав право на юридичному ф-ті Львівського ун-ту, 1923-26 - економіку у Високій Торговельній школі в Празі, 1927-29 - політичні науки і журналістику в Берліні та 1934-36 - філософію у Сорбонському ун-ті в Парижі. В 1926-27 - заступник голови ЦЕСУС-у. М. був одним з керівників *Української Військової Організації* та співзасновником ОУН, редактором провідних українських націоналістичних видань - "Національна Думка" (1926-27), "Сурма" (1927-33), "Розбудова Нації" (1928-34) і "Українське Слово" в Празі, В 1929-41 працював в секретаріаті ПУН, відділі преси і пропаганди. М. був в'язнем більшовицьких (Лук'янівка, 1919), польських (Каліш і Щеп'юрно, 1919), а пізніше і німецьких (Брец, 1944) тюрем і концтаборів, Після розколу в ОУН (лютий 1940) належав до ОУН (М), в 1941-42 крайовий провідник ОУН (М).

У 1941-44 очолював Союз Українських Журналістів. У післявоєнний час жив у Німеччині, з 1949 - у Вінніпезі (Канада), де був редактором "Нового Шляху". Помер у Вінніпезі. Автор праць "За зуби і пазурі нації" (1937), "Українське підпілля: Від УВО до ОУН. Спогади і матеріали." (1949), "Ідеологія організованого і т. з. волевого націоналізму" (1954) та ін.

МАРТИНЕЦЬ МИХАЙЛО (1859 - 8.6.1919) -український господарський і державний діяч. Н. на Бойківщині. За фахом - інженер лісництва. Закінчив Віденський ун-тет. Деякий час працював у Самборі (тепер Львівська обл.). В 1900-14 -начальник міністерського відділу регулювання гірських потоків у Галичині. В 1916-18 - начальник Львівської відділу відбудови краю. Належав до Української Національно-Демократичної Партії. У січні 1919 призначений державним секретарем земельних справ ЗУНР в уряді С. Голубовича. Був співавтором закону про земельну реформу (виданий 14.4.1919). В липні 1919 під час відступу частин Галицької Армії з Галичини М. був захоплений у польський полон. Розстріляний разом з В. *Ріпецьким* поблизу Надвірної (тепер Івано-Франківська обл.) .

МАРТИНОВИЧ ІСИДОР (1837-15.10. 1898) -український освітній діяч на Буковині, історик. Середню освіту отримав в Бучачі, богословську - в Чернівцях. В 1863-65 - перший викладач української мови Вищої реальної школи в Чернівцях, пізніше - пароху с. Оршівцях. У 1862-94 -шкільний інспектор Кіцманського повіту. У своїх історичних нарисах ("Історичне свідчення про найстарших володарів та мешканців Буковини й Молдавії", 1870, нім.мовою 1887; "Деякі історичні відомості про село Шипинці", 1874) на підставі літописних даних і грамот доводив автохтонність українського населення Північної Буковини.

Я. Ісасвич (Львів).

МАРТОС БОРИС (1.6.1879 - 19.9.1977) -відомий український громадсько-політичний і державний діяч, педагог, дійсний член *Наукового Товариства ім. Т. Шевченка* (з 1946). Н. у с. Городище Кременчуцького повіту Полтавської губернії. Походив зі старого козацького роду.

Ще під час навчання в Харківському ун-ті став активним учасником українського національно-демократичного руху, тричі заарештовувався і відбував покарання. Належав до *Револьюційної Української Партії*, а згодом до *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії*. Після закінчення ун-ту в 1908 М. було заборонено займатись викладацькою роботою, тому в 1910-14 працював у кооперативних організаціях на Волині, Полтавщині і Кубані. З березня 1917 - член *Української Центральної Ради* і *Малої Ради*. В червні 1917 обраний до складу Центрального Комітету Селянської Спілки. В червні-серпні 1917 - генеральний секретар земельних справ першого українського уряду (див. *Генеральний Секретаріат УЦР-УНР*). В період Гетьманату відійшов від політичного життя, займався проблемами кооперативного руху. Деякий час очолював виконавчий орган Центрального Українського Кооперативного Комітету, був членом Ради директорів Дніпросоюзу, викладав у Київському Комерційному ін-ті. В грудні 1918 М. був призначений міністром продовольчих справ в уряді В. *Чехівського*, а з 9.4. до 27.8.1919 - голова *Ради Народних Міністрів УНР*. У 1920 М. емігрував до Німеччини, а згодом - до Чехо-Словаччини. Був одним з організаторів і професором (з 1924) Української Господарської Академії у Подебрадах, в 1936-38 - директор Українського Технічного і Господарського Інституту. Після Другої світової війни 1939-45 переїхав до Мюнхена, де став засновником і ректором Української Вищої Школи Економіки (1945-49). Працював в Інституті вивчення СРСР; президент (1954-56), віце-президент (1956-57) і секретар (1957-58) його вченої ради. З 1958 жив у США, де і помер. Автор праць "Теорія кооперації" (1924), "Гроші української держави" (1972) та ін.

МАРТОС ІВАН ПЕТРОВИЧ [1754 -5(17).4.1835] - видатний український і російський скульптор. Н. у м. Ічні (тепер Чернігівська обл.) в козацькій родині. В 1764-73 навчався у Петербурзькій АМ у Л. Роллана і Н. Жілле. У 1774-79 М., будучи пенсіонером АМ в Римі, вивчав і копіював твори античної скульптури. Після повернення в Петербург став одним з найбільших представників класицизму. З 1794 -професор, з 1814-ректор АМ. Автор численних монументально-декоративних творів в Україні та Росії, зокрема, надгробків - К. Розумовського в *Батурині* (1803-05), П. Рум'янцева в Києві (1797-1805), Павла I у Павловську (1807); пам'ятників - К. Мініну і Д. Пожарському в Москві (1804-18), А. Решельє в Одесі (1823-28), М. Ломоносову в Архангельську (1826-29), Г. Потьомкіну в Херсоні (1829-35) та ін.

МАРТОС ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ [1790 -13(25).8.1842] -український історик. Син І.П.Мартоса. Н. у Петербурзі. У 1806 закінчив Петербурзький інженерний корпус, працював військовим інженером у Києві. Учасник російсько-турецької війни 1806-12 та російсько-французької війни 1812. У 1821-42 перебував на високих державних посадах. Автор 3-томної (за ін. дан., 5-томної) "Історії запорізьких козаків", рукопис якої втрачено. Надруковано лише два розділи третього тому - про Берестецьку битву 1651 і про шлюб та смерть Т.

Хмельницького. ("Северный архив", 1822, N13-14, 1823, N6). Мемуари М., доведені до 1812, були опубліковані в "Русском архиве" (1893, № 7-8).

МАРУСЯК ДМИТРО (рр. н. і см. невід.) -ватажок загону опришків. Н. у с. Космач (тепер Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.). На поч. 19 ст. організував опришківський загін, який діяв у Галичині і на Закарпатті. Загін М. нападав на панські маєтки, громив їх, а панське майно роздавав селянам. У 1814 австрійський уряд за затримання М. встановив велику грошову винагороду. Подальша його доля невідома. Про М. складено багато народних пісень і переказів. На їх основі І. Франка написав драму "Кам'яна душа", а Г. Хоткевич - повість.

МАРЧЕНКО ВАЛЕРІЙ (16.9.1947 - 7.10.1984) -відомий український правозахисник, літературознавець і перекладач. Н. у Києві. Навчався на філологічному ф-ті Київського ун-ту, одночасно вивчав тюркські мови в Бакинському унті. З 1970 - співробітник газети "Літературна Україна", за сумісництвом викладав українську мову і літературу в середній школі у Києві. Протягом 1971-72 опублікував ряд перекладів з азербайджанської творів С. Ахундова, Дж. Мамедкулі-Заде. В період 1968-73 були написані, але не опубліковані літературознавчі розвідки про М. Зерова ("Русское наследие неоклассика"), публіцистичні статті "Київський діалог", "Страшний якийсь тягар" та ін. Друкувався у молодіжних виданнях Азербайджану і Туркменістану. 25.6.1973 заарештований співробітниками КГБ. За вироком Київського обласного суду від 27.12.1973 відповідно до ст.62 ч. 1 Кримінального кодексу УРСР. "Наклепницькі вигадки, які ганьблять радянський суспільний лад..., за поширення документів націоналістичного змісту, в яких зводиться злісний наклеп на радянську дійсність, національну політику КПРС...". Засуджений до 6 років позбавлення волі в колонії суворого режиму і 2 років заслання. Відбував покарання у пермському таборі для політ'язнів Є 35. В таборах познайомився з українськими правозахисниками - І. Світличним, С. Глузманом та ін. В ув'язненні написав ряд публіцистичних нарисів, в яких висвітлював умови існування в'язнів у радянських таборах, трагічні події 1940-50-х рр. у Західній Україні. Незважаючи на тяжку хворобу нирок, яка привела до інвалідності, М. відмовився писати заяву-каяття. Після звільнення жив у Києві. Довго не міг знайти роботу, згодом працював сторожем. Займався перекладами з англійської, писав публіцистичні статті - "Там, у Київських печерах", "ГУЛАГ". Активно займався правозахисною діяльністю, розсилав листи-протести з засудженням існуючої тоталітарної системи. Рішуче виступив проти інструкції Міністерства освіти УРСР "Про посилення вивчення російської мови у школах України", яку назвав "найсвіжішим Валуєвським указом" (див. Валуєвський указ 1863). 21.10.1983 вже важко хворого М. заарештовують вдруге і засуджують до 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання. Етапом був відправлений у пермські табори, де незабаром відмовили нирки. Помер у тюремній лікарні в Ленінграді. Похований у с. Гатному (Києво-Святошинського р-ну Київської обл.). У Гамбурзі вийшла в перекладі німецькою мовою книга про життя і творчість М. - "Я не маю ні дому, ні вулиці".

Н. Теплоухова (Київ)

МАРШАЛ ДЖОЗЕФ (рр. н. і см. невід.) -англійський мандрівник. У 1770 подорожував по Україні за маршрутом Стародуб-Чернігів-Київ-Очаків. Автор записок "Подорожі по Голландії, Фландрії, Німеччині, Данії, Швеції, Лапландії, Росії, Україні і Польщі" (тт. 1-3; 1772, 1773, 1792, нім. перекл. опубл. у Гданську в 1773, 1778). В цьому творі описав природні багатства України, підкреслив високий рівень культури землеробства українських селян "вищої, ніж бачив будь-де після свого від'їзду з Фландрії", багато уваги приділив можливостям збільшення імпорту до Англії з України конопель і льону.

Я. Ісасвич (Львів).

МАРШАЛОК - одна з найвищих державних посад, що існувала в Польщі і Великому князівстві Литовському з 14 ст. Великий М. коронний (в Литві - земський) та його заступник М. придвірний, керували офіційними церемоніями при королівському чи великокнязівському дворі, виконували певні судові функції тощо. Символом влади М. була палиця. В пізніший час М. називався голова сейму, сеймику, трибуналу тощо. В Україні у кін. 18-19 ст. М. (або маршалом) інколи називали місцевого (губернського чи повітового) предводителя дворянства.

МАСАРИК ТОМАС ГАРІГ (7.3.1850 -14.9.1937) - чеський учений-філософ, політичний і державний діяч, перший президент Чехо-Словаччини (1918-35). Н. ус. Годонін (Моравія) в словацько-німецькій родині. У 1786 закінчив Віденський ун-т. Після розподілу Кардового унту в Празі на німецький і чеський ун-ти (1882) - професор філософії у чеському ун-ті, У 1890 приєднався до "молодочеської" партії, а в 1900 заснував Чеську Народну Партію (т. зв. Партію Реалістів). У своїй політичній діяльності М. пройшов довгу еволюцію від космополіта до національного свідомого лідера. Як депутат австрійського парламенту взяв участь у дебатах навколо польсько-українських стосунків у Галичині й у великій промові (25.5.1908) виступив на захист українських прав. Під час Першої світової війни 1914-18 зайняв антиавстрійську позицію і пов'язував надії та розв'язання чеської проблеми з перемогою Антанти. В 1915 організував Чеський комітет у Парижі, пропонував розв'язати національне питання у Центрально-Східній Європі шляхом надання самостійності народам Австро-Угорської імперії й автономії народам Ротиської імперії. Відстоював ідею єдності чесько-словацької нації. Під час свого перебування в Росії й Україні (1917-18) організував легіон з чехо-словацьких військовополонених. Уклав угоду з урядом *Української Народної Республіки* про екстериторіальний статус легіону. Після укладення *Берестейського миру 1918* анулював цю угоду (легіон зберігав нейтралітет під час радянсько-української війни і виїхав з України на Далекий Схід). М., незважаючи на свої русофільські

тенденції, проявляв симпатії до українського національного руху. Був знайомий з І. Франком. Під час перебування в США (травень-листопад 1918) організував спілку емігрантів, які представляли народи Австро-Угорщини. У його склад увійшли М. Січинський, Л. Цегельський - від українців та Г. Таткович від угро-русинів Закарпаття. На основі угоди з Угоро-русинською радою в США Закарпаття було включене у склад Чехо-Словацької республіки у 1919. Ставши президентом Чехо-Словащини, підтримував діяльність українських еміграційних груп у Празі та ін. містах, допоміг викрити і забезпечив фінансовою підтримкою Український Вільний Університет (1921). Вищий Педагогічний Інститут ім. Драгоманова (1923, обидва - у Празі) та Українську Господарську Академію у Подебрадах (1922). Заслугою М. було створення у міжвоєнній Чехо-Словащині стабільного і функціонуючого демократичного ладу. Користувався значною популярністю серед українців.

Я. Грицак (Львів).

МАСУДІ (аль Масуді Абу-ль-Хасан Алі Ібн аль Хусейн; н. в кін. 9 ст.- п. бл. 956 або 967) -арабський історик і мандрівник. Н. у Багдаді. В 915-945 відвідав Персію, Аравію, Сирію, Пн. Африку (до Занзібару), Азербайджан, Вірменію і Середню Азію; плавав по Індійському океану до Цейлону і Мадагаскару. Жив у Сирії і Єгипті. Помер у Фустаті (Старий Каїр). Під час своїх подорожей зібрав численні матеріали з історії, географії, етнографії і культури багатьох народів. Автор бл. 20 праць (майже всі втрачені) з різноманітних галузей знань (історії, філософії, права, мусульманського богослов'я). Збереглися тільки твори "Промивальні золота і копальні самоцвітів" (943), "Книга повідомлень і розсудів" (956) та деякі фрагменти ін. творів. У них є відомості про слов'ян, їх побут і релігію. Повідомляється про політичне об'єднання валінана (волиняни) на чолі з *Маджаком* та про похід на Кавказ київського князя *Ігоря* (після 913).

МАТВЄЄВ АРТАМОН СЕРГІЙОВИЧ (1625 -25.5.1682) - московський державний і військовий діяч, дипломат, боярин (з 1674). У травні 1653 разом з І. Фомінін вів переговори з українським урядом, згодом - у складі московського посольства брав участь у *Переяславській раді 1654*. В 1655 М. командував стрільцями, які спільно з українською армією здійснили похід під Кам'янець-Подільський і Львів. У березні 1669 М. разом Г. Ромодановським і Богдановим був присутній при обранні гетьманом Лівобережної України Д. Многогрішного та укладенні *Глухівських статей 1669*. 3 1669 очолював *Малоросійський наказ*, з 1671 керував і Посольським наказом. Відігравав головну роль у формуванні московської політики щодо *Гетьманщини*.

МАТЕЮК АНАТОЛІЙ (р. н. невід. - п. листопад 1919) - український політичний діяч, священник. Н. на Підляшші (тепер Польща). В 1917 став організатором Всенародного з'їзду українців з *Холмицини* і *Підляшшя* у Києві. М. деякий час очолював Холмський виконавчий комітет, був одним з його представників в *Українській Центральній Раді*. У 1918-19- військовий священник (капелан) Другої сердюцької дивізії Армії УНР, протопресвітер, У листопаді 1919 у Жмеренці (тепер Вінницька обл..) хворого на тиф М. захопили в полон денікінці і розстріляли.

МАТЛА ЗИНОВІЙ (псевд. Святослав Вовк, Дніпровий; 26.11.1910 - 23.9.1993) - відомий діяч *Організації Українських Націоналістів*, активний учасник національно-визвольного руху в Західній Україні. Н. у с. Містки (тепер Пустомитівського р-ну Львівської обл.). Навчався на математичному ф-ті Львівського ун-ту. В 1933-34 - надобласний провідник Львівської, Бережанської, Тернопільської, Перемишлянської областей ОУН. У 1934 заарештований польською поліцією і звинувачений як співучасник вбивства поліцейського агента Яцини у м. Жовкві (тепер Львівська обл.). 28.11.1934 рішенням *негайного суду* засуджений разом з безпосереднім виконавцем замаху Г. Куликівцем до смертної кари. В лютому 1935 цей вирок було замінено на довічне ув'язнення. З поч. Другої світової війни 1939-45 і розвалом польської держави звільнений з тюрми. Влітку 1941 М. очолив Південну Похідну групу ОУН (Б), у 1941-42 - Крайовий Провідник ОУН на Південно-Східних Українських Землях. У 1942-43 входив до складу Проводу ОУН (Б), у травні 1943 обраний членом Бюро Проводу ОУН. У 1943 був заарештований гестапо і ув'язнений у німецькому концентраційному таборі. З 1945 - член Проводу Закордонних Частин ОУН. Жив у Німеччині, а з 1952 - у Франції, потім - у Філадельфії (США). В грудні 1953 М. разом з С. Бандерою і Л. Ребетом створили Колегію Уповноважених, яка повинна була реорганізувати ОУН і накреслити завдання організації в нових умовах. У лютому 1954 внаслідок наростання протиріч у 34 ОУН Л. Ребет і М. створили організацію, яка отримала назву -Організація Українських Націоналістів за кордоном (ОУН з; т. зв. двійкарі). В 1971-81 головний редактор часопису "Америка". Помер у Філадельфії. М. - автор спогадів "Південна похідна група" (1952).

МАТУШЕВСЬКИЙ ФЕДІР (21.6.1869 -21.10.1919)- відомий український громадсько- політичний діяч, дипломат, публіцист. Н. у м. Сміла Черкаського повіту Київської губ. Закінчив духовну семінарію. Навчаючись на юридичному ф-ті Дерптського (Тартуського) ун-ту, організував українську студентську громаду. Незабаром був обраний головою українського клубу "Родина". Підтримував тісні стосунки з М. Лисенком, І. Франком, М. Грушевським, М. Коцюбинським, Лесею Українкою. Після закінчення (1904) у-ту повернувся в Київ, займався літературною і видавничою діяльністю. В 1906 М. був редактором першої української щоденної газети "*Громадська Думка*" у Наддніпрянській Україні, згодом - "Ради". За свою діяльність заарештований і деякий час ув'язнений у Лук'янівській тюрмі. М. був одним з активних членів *Товариства Українських Поступовців*, *Української Радикально-Демократичної Партії*, а з 1917 - *Української Партії Соціалістів-Федералістів*. У 1917 став членом *Української Центральної Ради* від УРДП. З листопада 1917 входив до складу *Крайового комітету для охорони революції в Україні*. В січні 1919

призначений послом України в Греції. Помер у жовтні 1919 в Афінах. Автор ряду літературознавчих праць: "Жертви переходної епохи" (про А. Свидницького), "В. Антонович у світлі автобіографії та даних історичних нарисів", про Т. Шевченка, спогадів "З щоденника українського посла".

МАТЧАК МИХАЙЛО (28.2.1895 - 19.11 1958) -український військовий і громадсько-політичний діяч, видавець. Н. ус. Воля Якубова Дрогобицького повіту (тепер Львівська обл.). Закінчив Дрогобицьку гімназію. Учасник Першої світової війни 1914-18. З 1914 - підхорунжий *Легіону Українських Січових Стрільців*, командир чети в сотні Д. *Витовського*. В 1914-15 М. брав участь в боях на Маківці, за Галич, над р. Стрипою. У вересні 1916 під час боїв на Лисоні потрапив у російський полон. Після звільнення з полону на поч. 1918 М. повернувся у Київ і став одним з організаторів *Куреня Січових Стрільців*. Входив до складу Старшинської Ради (Є. *Коновалець*, А. *Мельник*, Р. *Дашкевич*, Р. *Сушко*, І. *Андрух*, В. *Кучабський*, Я. *Чиж*), був ад'ютантом Є. Коновальця. В 1920 М. став одним з засновників *Української Військової Організації* у Галичині, в 1920-23 - член її керівного органу Начальної Команди УВО. Очолив Український бойовий комітет, що займався збором коштів для потреб УВО. В 1920-х рр. вчився на юридичному ф-ті *Львівського (таємного) Українського Університету*. В 1923-26 редагував разом з Д. Палієвим орган УВО "Новий Час" (з 1925 - безпартійна газета), в 1923-24 постійно друкувався в суспільно-політичному часописі "Заграва". З серед. 1920-х рр. був провідним діячем *Української Соціалістично-Радикальної Партії*, член секретаріату партії. В 1030-х рр. депутат польського сейму від УСРП. У 1923-39 очолював видавництво "Ізмарагд" у Львові. Під час гітлерівської окупації Польщі жив у Кракові, був членом управи "Спілки Українських видавництв". У 1944 емігрував в Австрію. В лютому 1947 М. був схоплений радянськими спецслужбами у Відні, вивезений до СРСР і засуджений до 25-річного ув'язнення у таборах. Після звільнення з сибірських концтаборів М. заборонили повернутись в Україну. Помер у Потьмі (Мордовія).

МАТЮШЕНКО БОРИС (1883 - 25.3.1944) -український громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ (з 1931). Н. у Києві. Закінчив Київський ун-т. Лікар за фахом. Був активним діячем *Революційної Української Партії* (з 1903), з грудня 1905 - в *Українській Соціал-Демократичній Робітничій Партії*. З серед. 1917 очолював Головну медично-санітарну управу при *Генеральному Секретаріаті УЦР-УНР*. У 1917-18 організував медично-санітарну службу в Україні. В період *Гетьманату* - директор департаменту здоров'я. У 1919 входив до складу української делегації на *Парижській мирній конференції 1919-20*. Протягом 1919-21 - голова Закордонного бюро Українського Червоного Хреста. З 1922 жив у Празі, був професором кафедри гігієни *Українського Вільного Університету* та *Української Господарської Академії* в Подєбрадах. Належав до провідних діячів "Закордонної делегації УСДРП". Виступив засновником Спілки Українських Лікарів у Чехо-Словаччині (в 1922-35 - її голова). В 1923-25 редагував журнал "Український Медичний Вістник", був співредактором "Латинсько-українського медичного словника" (1926).

МАТЮШЕНКО ПАНАС (Опанас) МИКОЛАЙОВИЧ - [2(14).5.1879 - 20.10.(2.11). 1907] - один з керівників повстання на броненосці "Потьомкін" у червні 1905. Н. у с. Дергачах (тепер Харківська обл.). Працював робітником у паровозному депо в Харкові, пізніше - в Одеському порту. З 1900 служив на кораблях Чорноморського Флоту в чині унтер-офіцера. В червні 1905 під час заворушень матросів з приводу недоброякісної їжі закликав команду броненосця до збройного повстання. З 14.6. до 25.6. очолював судову комісію. Після придушення повстання емігрував у Швецію. З 1906 жив у Румунії, згодом - в Америці. В 1907 переїхав у Париж, де зблизився з анархо-синдикалістами. В червні 1907 нелегально повернувся в Україну. З(16).7.1907 заарештований в Миколаєві. За вироком воєнно-морського суду був страчений (повішений) у Севастополі.

МАХМУД II (20.7.1784 -1.7.1839)-турецький султан (1808-39). Вступив на престол 28.7.1808 внаслідок державного перевороту, здійсненого Мустафою-пашою Байрактаром. Проводячи політику централізації держави, провів ряд реформ. У 1826 видав наказ про формування регулярної армії і розпустив яничарський корпус. У 1834 ліквідував воєнно-ленну систему, запровадив новий адміністративний устрій країни. В 1836-38 створив за європейським зразком міністерства внутрішніх і закордонних справ, міністерство фінансів. За М. II значно посилилась національно-визвольна боротьба балканських народів, яка привела до здобуття незалежності Грецією (1830) та автономії Сербією, Молдавією і Валахією. За правління М. II Османська Імперія зазнала поразки в збройній боротьбі з єгипетським пашою Мухамедом Алі. Під час російсько-турецької війни 1828-29 частина козаків *Задунайської Січі* на чолі з кошовим отаманом Й. *Гладким* перейшла на бік російських військ, що привело до ліквідації задунайського козацького війська.

МАХНО НЕСТОР ІВАНОВИЧ [14(26). 10.1888; за ін. дан., 17(29). 1889; - 25.7. 1934; за ін. дан., 6.7.1934]-український повстанський отаман, один з лідерів анархістського руху в Україні. Н. у с. Гуляй-Полі Катеринославської губ. (тепер Запорізька обл.). Деякий час навчався у гуляй-пільській початковій школі. В 1906 став членом анархістської організації "Спілка бідних хліборобів", що діяла на Катеринославщині. В 1906-08 М. за участь в експропріаційних акціях кілька разів заарештовувався поліцією. В березні 1910 Одеський військово-окружний суд засудив М. до смертної кари, яка незабаром була замінена довічною каторгою. У 1911-17 М. був ув'язнений у Бутирській тюрмі в Москві. Після Лютневої революції 1917 у Росії М. у березні 1917 М. повернувся на Катеринославщину, де розгорнув широку діяльність як політик і військовий діяч. Став одним з ініціаторів заснування Селянської Спілки, очолював місцеву раду робітничих і селянських депутатів та профспілку деревообробників та металістів. Створена М. місцева адміністрація провела розподіл маєтностей великих землевласників серед селянства, примусила місцевих підприємців значно підняти заробітну плату робітникам. В кін. 1917- поч. 1918 М. сформував "селянські вільні батальйони", які

розпочали боротьбу проти козачих частин з Південно-Західного і Румунського фронтів, які намагалися через територію України пробитись на Дон і приєднатись до військ ген. О. Каледіна. Наступ в березні 1918 німецько-австрійських військ (після укладення *Берестейського миру 1918*) примусив М. виїхати з України. Деякий час він перебував у Таганрозі, Ростові-на-Дону, Царицині, Астрахані, Саратові і Москві. Влітку 1918 М. знову повернувся в Україну, де організувавши невеликий повстанський загін, розпочав боротьбу проти влади гетьмана П. Скоропадського. В серед. грудня 1918 М. уклав угоду з керівництвом *Дерикторії УНР*, яка виявилася недовготривалою. В грудні 1918 загоны М. перейшли на сторону більшовиків і захопили разом з червоноармійцями Катеринослав. Проте вже 31.12.1918 частини Армії УНР під командуванням Самокиша звільнили місто. З поч. січня 1919 М. розпочав боротьбу проти денікінців, військ Дерикторії та Антанти. Очолював бригаду у Першій Задніпровській дивізії (ком. П. Дибенко), до складу якої входила частина от М. Григор'їва. Ідейне обґрунтування махновського руху в 1918-20 здійснювала українська анархістська організація "Набат" (створена в 1918), що висунула лозунг проведення "третьої соціальної революції". М., перебуваючи під впливом ідей анархізму виступав проти будь-якої форми влади (ідея "вільних рад" та "безвладної держави"), забезпечення життя трудівників на основі безпартійності та безвладдя. М. в умовах протиборства двох сильних противників в Україні намагався стати "третьою силою" проряд з Директорією і більшовиками. Спроба більшовицьких органів влади втілити "політику воєнного комунізму", проводити продрозкладку, насильно створити перші колективні господарства та комітети бідноти, викликала опір серед українського селянства і привела до антибільшовицьких настроїв у махновських військах. У червні 1919 М. об'єднавшись з армією М. Григор'їва відкрито виступив проти радянської влади. На поч. вересня 1919 М. завершив переформування своїх загонів, які було перейменовано в "Революційну повстанську армію України" (махновців; нараховувала бл. 80 тис. бійців). З літа 1918 М. вів переговори з С. Петлюрою про спільну боротьбу проти більшовицької влади та денікінців в Україні, що завершилися укладенням 20.9.1919 у Жмеренці договору між командуванням Армії УНР і махновцями. Протягом вересня-жовтня 1919 війська М. вели бої проти А. Денікіна, знищуючи окремі частини та руйнуючи тиллові комунікації. Повстанські загоны зайняли Катеринослав, Гуляй-Поле, Олександрівськ, Маріуполь, Нікополь, Мелітополь, Бердянськ. Проти М. денікінське командування було вимушене кинути свої кращі сили на чолі з ген. Я. Слащовим і от. А. Шкурком. В кін. 1919 - на поч. 1920 проти повстанців були стягнуті великі сили радянських військ під командуванням Й. Якіра. Частини РСЧА вели бойові дії не тільки з загонами М, але проводили жорстокі каральні операції проти місцевого населення, що співчувало махновцям. М. відповідав знищенням окремих червоноармійських підрозділів, ліквідацією комнезамів і місцевих органів більшовицької влади. Під час наступу військ П. Врангеля у вересні - жовтні 1920 М. знову пішов на зближення з більшовиками і 2.10.1920 уклав у Старобільську воєнно-політичну угоду з командуванням Південного фронту (ком. М.Фрунзе). В ході Перекопсько-Чонгарської операції Червоної Армії махновські загоны першими форсували Сиваш. Відразу після розгрому військ Врангеля, радянське командування, порушуючи підписану угоду, розпочало рішучу ліквідацію частин свого недавнього союзника. З кін. листопада 1920 до серпня 1921 М. вів виснажливу і запеклу боротьбу проти більшовицької влади, здійснивши ряд повстанських походів по Азовському побережжю на Дон і у Поволжжя. 28.8.1921 М. разом з 77 бійцями перейшов кордон з Румунією. Деякий час М. жив у Бухаресті, згодом у Варшаві. У вересні 1923 М. був заарештований польською владою. Під час судового процесу в грудні 1923 був звинувачений у веденні переговорів з радянськими дипломатичними представниками, на яких обговорювалися питання про можливість підняття повстання в Західній Україні з наступним приєднанням цієї території до УРСР. У кін. 1923 М. був "за неясністю доказів" звільнений. М. з сім'єю спочатку оселився в Торуні, згодом - у Данцігу (тепер Гданськ, Польща), де постійно перебував під наглядом поліції. В квітні 1925 переїхав до Парижа, де жив у Венсені. М. підтримував активні зв'язки з міжнародним анархістським рухом, друкувався в "Анархическом веснике" та "Деле труда". Помер у Парижі. Урну з прахом М. було замуровано в стіні комунарів на кладовищі Перля-Шез.

МАЦЕЙКО ГРИГОРІЙ (псевд. Гонта; 8.8.1913-11.8.1966.) - член *Організації Українських Націоналістів*. Н. у Щирці на Львівщині. З 1925 працював у Львові. В 1932, ставши членом *Організації Українських Націоналістів*, брав участь в акціях організації. В жовтні 1933 був заарештований польською поліцією і звинувачений в антипольській діяльності, але, незабаром, через брак доказів звільнений. 15.6.1934 вбив у Варшаві міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, який в 1930 став одним з організаторів і керівників "Паціфікації" у Галичині, а в 1931-32 репресивних акцій проти українського населення на Волині та Поліссі. М. після здійснення замаху був переправлений членами ОУН Я. Раком, К. Зарицькою і Я. Барановським у Чехо-Словаччину. Згодом жив у Аргентині, де і помер. В організації замаху на Б. Перацького були звинувачені і на *Варшавському процесі 1936* засуджені до смертної кари та тривалих строків ув'язнення С. Бандера, М. Лебедь, М. Карпинець, Д. Гнатківська, М. Климишин та інші члени ОУН.

МАЦІЄВИЧ КОСТЬ (18.5.1874 - 2.4.1942) - український державний і політичний діяч, вчений - агроном. Н. на Київщині. Закінчив Новоолександрівський сільськогосподарський інститут. У 1899-1901 - вчений секретар Полтавського сільськогосподарського товариства, в 1901-05 - губернський агроном Саратовського земства. Протягом 1907-15 працював у Харківському сільськогосподарському товаристві, редагував часописи "Хлібороб" (виходив в 1907-18), "Агрономический журнал", У 1915-17 - професор Вищих сільськогосподарських жіночих курсів у Петербурзі. В 1917 повернувся у Київ, брав активну участь у національному русі. Вступив до *Української Партії Соціалістів-Федералістів* і став одним з провідних її членів. Був обраний до складу *Української Центральної Ради* та *Малої Ради*. Займаючи посаду товариша секретаря

земельних справ М. Савченка-Більського, розробив проект земельної реформи в Україні, згодом - генеральний секретар земельних справ УНР. М., за дорученням *Генерального Секретаріату УЦР-УНР*, готував проект земельної реформи в Україні. В січні-лютому 1919 К. входив до складу дипломатичної місії (очолював А. Марголін), що вела переговори з представниками *Антанти* в Одесі. З 13.2.1919 до 9.4.1919 очолював Міністерство закордонних справ УНР в кабінеті С. Остапенка. У 1919-23 - голова української дипломатичної місії у Румунії. З 1923 жив в еміграції у Чехо-Словаччині. Викладав агрономію в *Українській Господарській Академії* в Подєбрадах. Брав участь у суспільно-політичному житті української еміграції, був членом Української Радикально-Демократичної Партії і президентом Українського Демократичного Союзу в Празі. Помер у Подєбрадах. М. - автор ряду праць з проблем агрономії: "Головні питанні підвищення урожайності с/г культур" (1904), "Селянські товариства сільського господарства" (1904), "Довідникова книга для сільських товариств" (1913) та з історії аграрних відносин: "Головні принципи земельної реформи на Україні" (1917), "Сільськогосподарська політика СРСР в світлі сучасної кризи" (1931); "Колективізація селянських господарств на Україні" (1936).

МАШКЕВИЧ БОГУСЛАВ КАЗІМІЖ (р. н. невід. - п. бл. 1649) - польський мемуарист 17 ст. Служив офіцером-у надвірних військах Я. Вишневецького і литовського гетьмана Я. Радавицла. В 1643-49 М. вів щоденник, який містить відомості про два перші роки *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57*, державні справи *Речі Посполитої*, детальний опис фортеці *Кодак та Дніпровських порогів*. Щоденник вперше був виданий в 5-ти томах у видавництві Ю. Немцовича в 1822-33 (за ін. дан., у "Збірці пам'яток історичних про стародавню Польщу" у Лейпцігу в 1840). Оригінал щоденника не зберігся.

МЕДВЕДЄВ ЮХИМ ГРИГОРОВИЧ (1 .4.1886 -11.5.1938) - більшовицький партійний і державний діяч в Україні. Н. у м. Бахмут (тепер Артемівськ Донецька обл.). Після закінчення навчання у Бахмутському ремісничому училищі, працював електротехніком на заводах Бахмута і Катеринослава. З 1904-член РСДРП. У 1917 вступив до *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії*. В 1917 став ініціатором створення Харківської організації лівих українських соціал-демократів, яка в політичних кампаніях блокувалась з більшовиками. В грудні 1917 виступив одним з організаторів Першого Всеукраїнського З'їзду рад селянських, робітничих і солдатських депутатів у Харкові (див. Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів 1917). У кін. грудня очолив президію Центрального Виконавчого Комітету Рад України, підтримав більшовицьку політику, спрямовану на ліквідацію *Української Народної Республіки*. В січні-лютому 1918 М. очолював делегацію маріонеткового більшовицького уряду в Україні (див. *Народний Секретаріат*) на переговорах у Бересті (див. *Берестейський мир 1918*). У березні 1918 усунений з посади Голови президії ЦВК України. З квітня 1919 перебував у Москві, входив до складу закордонного бюро лівих українських соціал-демократів. З серпня 1919 -член *Української Комуністичної Партії (боротьбистів)*, а після її розпуску - КП(б)У. На поч. 1930-х рр. М, вийшов зі складу більшовицької партії і відійшов від політичної діяльності Жив у Харкові, перебував на різних господарських посадах за спеціальністю. В січні 1938 заарештований органами УНКВС, звинувачений у приналежності до військово-терористичної організації і антирадянській діяльності та 11.5.1938 розстріляний. В 1957 реабілітований.

МЕДВІДЬ ІВАН (рр. н. і см. невід.) - один з керівників гайдамацького руху в 30-х рр. 18 ст. у Правобережній Україні. Учасник гайдамацького повстання під проводом Верлана. Навесні 1736 створений М. у Чорному лісі поблизу р. Цибульника гайдамацький загін, зайняв і деякий час володів Чигирином (тепер Черкаська обл.). Восени 1736 гайдамаки М. спільно з гайдамацьким загonom І. Жили, М. *Гриви*, Харка, Рудя, Іваниці здобули в Київському воєводстві укріплені замки в Наволочі (тепер село Попільнянського р-ну Житомирської обл.) і Погребищі (тепер Вінницька обл.) та зруйнували кілька навколишніх шляхетських маєтків. Після 1737 його доля невідома.

МЕЗАМИР (Межамір Ідарич; рр. н. і см. невід.) -князь антів. Жив у 6 ст. Бл. 550-х рр. вів війни з *аварами*. Потрапив до них у полон, де був страчений.

МЕЛЕНЕВСЬКИЙ МАРКІЯН (Мар'ян; псевд. Басок, Гилька, Самойлович та ін.; 1878 - р. см. невід.) - український політичний діяч. Н. у с. Федюківці Київської губернії. Закінчив Київську гімназію. У 1896 М. був виключений з сільськогосподарського і лісотехнічного ін-ту в Новій Олександрії (Пулава) Люблінської губернії за участь у студентських виступах. Був одним з прихильників марксизму. В 1899 заарештований у Києві за участь у студентських демонстраціях і засланий на 2 роки до Вологодської губ. Після відбуття заслання емігрував у Львів і продовжив політичну діяльність в "Закордонному Комітеті" *Революційної Української Партії*, співробітничав з газетами "Праця" та "Селянин". З літа 1904 М. пропагував разом В. *Мазуренком* і П. Канівцем ідею про недоцільність існування самостійної української соціал-демократичної партії та необхідність об'єднання з російською соціал-демократією. Діяльність М. спричинилася до розколу в РУП і створення в травні 1905 Українського Соціал-Демократичної Спілки РСДРП. "Спілка", до складу Головного комітету якої входив М., будучи складовою частиною РСДРП, займалась пропагандою марксистських ідей серед українських робітників. В 1908 М. разом з Л. *Троцьким*, Скобелевим входив до складу редакції газети "Правда", що короткий час видавалась у Львові. Через деякий час вийшов зі складу УСДС, діяльність якої набула антиукраїнського характеру. В 1914-17 М. - член президії *Союзу Визволення України*, в 1914-15 - представник цієї організації у Туреччині. З травня 1915 входив до складу *Загальної Української Ради* у Відні. В 1923 опублікував у "Новій Громаді" (виходив у Відні) статтю "Куди йти", в якій підтримав встановлення радянської влади в Україні. В 1920-х рр. переїхав до УСРР. Подальша його доля

невідома.

МЕЛЬГУНОВ СЕРІЙ (9.2.1722 - 2.7.1788) -російський військовий державний діяч, генерал-поручник. В 1763-65 - головний командир Нової Сербії, губернатор Новоросійської губернії. Створив пікінерські полки на півдні України. Згодом -сенатор, президент Камер-колегії. З 1777 був генерал-губернатором Ярославської і Вологодської губерній у Росії. В 1763 за його дорученням було розкопано Литий курган (згодом також - Мельгуновський курган; перша пол. 6 ст. до н.е.) біля с. Кучерівки (тепер Знамянського р-ну Кіровоградської обл.), в якому було виявлено багате поховання одного із скіфських вождів. Було знайдено зброю (бронзові наконечники стріл, залізний меч в золотих піхвах, прикрашених зображенням урартського і ассирійського стилю) і різні прикраси (золоті діадеми, срібні оздоби тощо). Речі з Литого кургану були вивезені до Петербургу і сьогодні зберігаються в Ермітажі.

МЕЛЬНИК АНДРІЙ (12.12.1890-1.11.1964)-визначний український військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, один з лідерів *Організації Українських Націоналістів*. Н. у с.Воля Якубова Дрогобицького повіту на Львівщині. В 1914-16 М. командував сотнею *Легіону Українських Січових Стрільців* на австрійсько-російському фронті. Сотня М. відзначилась під час боїв на Маківці, під Заваловом і над Стрипою. В період боїв на Лисоні 4.9.1916 М. потрапив у російський полон. М. разом з В. *Кучабським*, І. *Андрухом* та іншими полоненими галичанами були відправлені у табір для військовополонених у с. Дубовці під Царицином (тепер Волгоград, Росія). 6.1.1917 група українських старшин, серед яких М., Р. *Сушко* та ін. організували втечу з полону і незабаром добралися до Києва. В січні 1918 став одним з організаторів *Куреня Січових Стрільців*. З січня 1918 був призначений начальником штабу куреня, з березня, після сформування полку Січових Стрільців, начальник штабу полку. Після падіння *Української Центральної Ради* перебував у Києві та Білій Церкві. Під час повстання проти влади гетьмана П. *Скоропадського* - заступник командира Осадного Корпусу, а з січня 1919 - виконуючий обов'язки командира корпусу. З 19.12.1918 М. було присвоєно військове звання отаман *Армії Української Народної Республіки*. В листопаді 1918 М., очолюючи штаб *Окремого Загону Січових Стрільців*, розробив план і брав участь у *Мотовилівському бою 1918*. В березні-червні 1919 - начальник Штабу Дієвої Армії, у липні-серпні 1919 - помічник команданта групи Січових Стрільців. В кін. 1919 був інтернований польськими військами у Рівному. В 1920-21 -інспектор військових місій УНР у Празі. В 1922 повернувся в Галичину, де став співзасновником *Української Військової Організації*, а згодом її краєвим командантом. В квітні 1924 М. був заарештований польською поліцією і засуджений до 4-річного ув'язнення. Після звільнення продовжував займатись громадсько-політичною діяльністю. В 1932-38 - член правління видавничої спілки "Діло", в 1933-38 - голова Головної Ради Католицької Асоціації Української Молоді "Орли", член Товариства українських комбатантів "Молода Громада". В 1934-член Сеньйорату УВО та голова Сенату ОУН. Після загибелі Є. *Коновальця* 11.10.1938 став головою Проводу Українських Націоналістів. На поч. 1940 після розколу ОУН очолив одну з фракцій організації. В роки німецької окупації України М. послідовно відстоював ідею створення української незалежної держави, за що потрапив під арешт, а з 26.02.1944 був ув'язнений в концтаборі Саксенгаузен. Після звільнення у 1945 жив у Німеччині та Люксембурзі. В 1947 на Третньому Великому Зборі Українських Націоналістів М. обраний довічним головою ПУН. Післявоєнний період свого життя присвятив боротьбі за консолідацію емігрантських сил. В 1957 висунув ідею створення світового конгресу українців і союзу українців, реалізовану в 1967 зі створенням *Світового Конгресу Вільних Українців*. Помер у Клерво (Велике герцогство Люксембург), похований у м. Люксембург.

К. Бондаренко, І. Підкова (Львів).

МЕЛЬНИЧУК СТЕПАН (19.12.1898 -11.11.1922) - один з командирів українського повстанського загону, що боровся проти польської окупаційної влади у *Галичині* в 1922. Н. у с. П'ядки (тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.). З 1916 служив в австрійській армії, з кінця 1918 - чотар *Української Галицької Армії*. Деякий час перебував у *Червоній Українській Галицькій Армії*. На поч. жовтня 1922 М. разом з П. *Шереметою* очолив збройний загін (бл. 50 чол.), який здійснив повстанський рейд по території Львівського і Тернопільського воєводств. Повстанська група під командуванням М. руйнувала маєтки польських дідичів і колоністів, нищила відділення поліції і жандармерії, вступала в бої з регулярними військами. 28.10.1922 у жорстокому бою біля м. Заліщики (тепер Тернопільська обл.) був тяжко поранений і схоплений польською поліцією. В листопаді 1922 у Чорткові М. разом з іншими учасниками партизанського рейду (П. *Шереметою*, В. *Крупю*, Р. *Луцейком*) був засуджений воєнним судом до розстрілу і 11.11.1922 страчений.

МЕЛЬНИКОВ ЛЕОНІД ГЕОРГІЙОВИЧ [18(31).5.1906 - р. см. невід.] - радянський партійний діяч в Україні. Н. у с. Дегтярьовка (тепер Брянська обл., Росія). Закінчив. Донецький індустріальний ін-тут. Член КПРС з 1928. З 1936 - на керівній партійній роботі в Сталіно (тепер Донецьк) і Караганді. В 1947-49 - секретар, другий секретар, у 1949-53 - перший секретар ЦК КП України. В червні 1953 звільнений з посади першого секретаря за прорахунки в національній політиці в Західній Україні (прискорені темпи русифікації освіти, зокрема Львівського ун-ту й однобічний підбір кадрів). У 1953-55 -посол СРСР у *Румунії*. З 1955 займав відповідальні пости в державному апараті у Казахстані. В 1966 призначений головою Державного комітету по нагляду за безпечним веденням робіт у промисловості та гірничому нагляду при Раді Міністрів СРСР.

МЕНАДР ПРОТИКТОР (рр. н. і см. невід.) -візантійський історик і юрист другої пол. 6 ст. Перебував на службі у візантійського імператора Маврикія (582-602). Автор "Історії", що охоплює події 558-582. Твір М.

подає відомості про історію, культуру, військову справу Візантії, а також про суспільний лад побут, військову справу аварів, антів, склавів та про війни слов'ян з Візантією.

МЕНГЛІ-ГІРЕЙ (Менглі-Герей; р. н. невід. - п. 1515) - кримський хан (1468-1515 перервами) з дин. Греїв. Син засновника *Кримського ханства* Хаджі-Гірея. Переніс столицю ханства з Солхата (тепер Старий Крим) у Бахчисарай. За правління М.-Г. відбулося остаточне відокремлення Кримського ханства від *Золотої Орди*. В 1475 змушений визнати себе васалом Туреччини. Вів тривалу боротьбу проти хана Великої Орди - Ахмата і його синами (завершилась перемогою М.-Г., у 1502). За М.-Г. Кримське ханство вело війни проти Польщі, Великого князівства Литовського, Московії та Молдавії. В 1482 велика татарська орда на чолі з М.-Г., за намовою московського князя Івана III Васильовича, напала на Україну, захопила і зруйнувала Київ. У 1492-97 уклавши союз із золотоординським ханом, здійснив ряд спільних походів на Київщину, Поділля, Волинь і Чернігівщину. В 1497 загони М.-Г. були розбиті К. Острозьким, а 1505 - М. Глинським під Клецьком. За правління М.-Г. встановлено титул калги - першого спадкоємця престолу, якого призначав хан.

МЕНЦИНСЬКИЙ МОДЕСТ (29.4.1875 -11.12.1935) - визначний український співак (героїчний тенор). Н. у с. Новосілки (Новосільці) Перемишльського повіту (тепер с. Великі Новосілки Мостиського району Львівської обл.). У 1896 закінчив Самбірську державну гімназію. Деякий час навчався у Львівській духовній семінарії. Мистецтвом співу оволодів під керівництвом проф. В. Висоцького у Львові та Ю. Штокгаузена у Франкфурті-на-Майні. 18.3.1901 вперше дебютував на франкфуртській сцені в опері Ф.Флотова "Марта" (партія Лйонеля). З великим успіхом виступав на оперних сценах багатьох міст Європи. В 1904-08 М. - перший тенор Королівської опери у Стокгольмі. В 1903 і 1908-09 співав у Львівській опері, а в 1910-26 - соліст опери у Кьольні. З 1926 знову співав у Стокгольмській опері. Прославився виконанням партій в операх Р. Вагнера ("Зігфрід", "Лоенгрін", "Летючий голландець", "Тангейзер", "Валькірія", "Загибель богів", "Трістан та Ізольда"). Серед інших партій: Радамес ("Аїда" Дж. Верді), Отелло ("Отелло", Дж. Верді), Надір ("Шукачі перлів", Ж. Бізе), Каніо ("Паяци", Р. Леонкавалло), Елеазар ("Дочка кардинала", Ж. Гавелі), Ірод ("Саломея", Р. Штрауса) та ін. Часто виступав з концертами на батьківщині, залучаючи до участі в них хорові колективи, зокрема, львівський "Боян", "Бандурист". У лютому 1916 влаштував концерт для полонених українців у австрійському таборі Венцляр. М., як невтомний популяризатор української музичної культури за кордоном, постійно виконував твори українських композиторів: М. Лисенка ("Оті горять", "Минають дні", "Гомоніла Україна", "Мені однаково" - всі на слова Т. Шевченка), Д. Січинського ("Дума про гетьмана Нечая", "Як почуєш вночі" на слова І. Франка), Я. Ярославенка ("Гей, закуй мені зозуле" на слова В. Пачовського, С. Людкевича). Помер і похований у Стокгольмі.

МЕНШИКОВ ОЛЕКСАНДР ДАНИЛОВИЧ [6(16).11.1673 - 12(23).11.1729] - російський державний і військовий діяч, князь (1707), гене-ралісімус (1727). Н. у Москві в родині придворного конюха. З 1686 - денщик *Петра I*, згодом - один з найближих радників царя. В 1703 призначений губернатором Інгерманландії, пізніше - Санкт-Петербурзької губернії. Керував будівництвом Петербурга і Крондштадту, на спорудженні яких працювали тисячі українських селян і козаків (з них бл. 80 тис. загинуло). Під час Північної війни 1700-21 командував великими з'єднаннями московської армії. У листопаді 1708 М. зруйнував Батурин, з особливою жорстокістю винищивши його жителів за підтримку гетьмана І. Мазепи. В *Полтавській битві 1709* М., командуючи лівим флангом московської армії, розбив корпус ген. Росса. Отримав величезні земельні володіння в Україні. Діяльність М. на українських землях супроводжувалась безжалісним висискуванням місцевого населення та закріпаченням козаків у його особистих володіннях. У 1709-13 командував московськими військами у Польщі, Курляндії, Померанії і Гольдштайні. В 1718-24 і 1726-27 - президент Военної колегії. Після смерті Петра I, при підтримці гвардії, 28.1.1725 посадив на трон Катерину I. Став одним з ініціаторів ліквідації *Малоросійської колегії* і обрання гетьманом Д. Апостола. За правління *Петра II*, М. було звинувачено в державній зраді, усунено від влади і заслано разом з сім'єю в Ранненбург, а в 1728 - у Березов (тепер Тюменська обл.).

МЕОТИ - давні племена (сінди, дандарії, до-схи та ін.), які за даними античних письмових джерел жили в Приазов'ї та Прикубані з 7 ст. до н.е. до 3 ст. н.е. В перших ст. н. е. частина М. проживала також у дельті Дону. Єдиної думки щодо їх походження та етнічної приналежності немає. На думку одних дослідників М. були іраномовним населенням, інших - ці племена є предками адигейського народу, В 4-3 ст. до н.е. деякі меотські племена увійшли до складу Боспорської держави. Культура, господарство і побут М. відомі з розкопок їх городищ (близько 30), поселень, а також могильників. Основою господарства М. було землеробство. Вирощували пшеницю, ячмінь, жито, просо, льон та ін. Значну роль відігравало також скотарство (коні, велика рогата худоба, свині, вівці та ін.). Розвивались різні ремесла (гончарне, залізобудівне, будівельне), торгівля з Боспорською державою (вивіз хліба, продуктів скотарства, а також рабів) і степовими племенами. Воїни-М. використовувались як найманці у боспорському війську. М. запозичили від сарматів деякі предмети озброєння. В суспільному розвитку М. у перших століттях нашої ери знаходились на етапі переходу від первісності до цивілізації та державності. У М. існували великі поселення, формувалися позародові органи територіального управління, згодом виділились вожді та професійні воїни-дружинники. Ці процеси прискорились з входом частини М. до складу Боспорської держави. В духовному житті М. велику роль відігравали традиції первісної релігії, зокрема, звичай хоронити чоловіків-покійників разом з конем.

М. Пелецишин (Львів).

МЕРИТИН (Мердерер) БЕРНАРД (кін. 17 -1759) - український архітектор. За національністю німець. Жив і працював у Львові. Кращі споруди - Собор св. Юра у Львові (1745-70), ратуша у Бучачі (1751), ряд костьолів. Споруди М. виконані в стилі рококо з елементами класицизму, пристосованому до українських традицій. Велику роль в архітектурі М. відіграє скульптура.

“МЕТА”- 1) Журнал, видаваний у Львові 1863-65 (з перервою), групою молодих народовців на чолі з К. Климковичем. Один із перших т.зв. “товстих” українських журналів; 2) Перший український соціалістичний жіночий журнал, видаваний у Львові Д. Старосольською у 1908; 3) Тижневик - орган *Українського Католицького Союзу*. Видавався у Львові в 1931-39.

МЕХМЕД II (Мехмет II Аль Фатіх, Завойовник; 30.3.1432 - 3.4 (або 3.5) 1481) - турецький султан у 1444 і 1451-81. Вів завойовницьку політику, особисто очолював походи турецької армії. В травні 1453 захопив Константинополь, поклав край існуванню Візантійської імперії. В 1452-59 внаслідок війни з Сербією перетворив її у турецьку провінцію. За правління М. II турками була завойована Морея (1460), Трапезундська імперія (1461), Боснія (1463), острів Евбея. В 1475 М. II примусив хана *Менлі-Гірея* визнати *Кримське ханство* васальними володіннями Османської імперії, чим було покладено початок постійним турецько-татарським нападам на Україну. В 1478 османські війська завоювали Волощину, а в 1478-79-Албанію. В період правління М. II був складений перший збірник законів Османської імперії “Канун-наме”.

МЕХМЕД IV (Махмед IV, Магомед IV; 1642 -1692) - турецький султан (1648-87). За правління М. IV турецький уряд проводив політику налагодження союзницьких відносин з Україною та надавав підтримку гетьманам Б, *Хмельницькому*, І. *Виговському*, Ю. *Хмельницькому*, П. Гетері, І. *Брюховецькому* і П. *Дорошенку*. В 1650 турецький уряд внаслідок тривалих двосторонніх переговорів, запропонував Б. Хмельницькому прийняти протекторат над Україною, що мала стати васальною державою Османської імперії як Молдавія, Волощина, Трансільванія і Кримське ханство. На думку деяких українських істориків (М. Грушевський, О. Оглоблинтаін) на поч. 1651 Б.Хмельницький, незважаючи на опозицію частини української шляхти (А. Кисіль) і вищого духовенства (С. Косів) прийняв пропозицію М. IV. і визнав турецький протекторат. Проте плани створення антипольської коаліції у складі України, Туреччини, Кримського ханства, Молдавії, Волощини та Трансільванії не були реалізовані. В 1667 з ініціативи П. Дорошенка розпочалися переговори з турецьким урядом про створення військово-політичного союзу України з Туреччиною. М. IV погодився взяти Україну під турецький протекторат, причому Україна зберігала повну автономію, право вільного вибору гетьмана, звільнялась від данини і отримувала воєнну допомогу у боротьбі за об'єднання всіх українських земель під владою Війська Запорізького. Цей договір був ухвалений Корсунською Радою 1669. У 1672 М. IV очолював турецьку армію, що спільно з українськими військами під проводом П. Дорошенка здобула Кам'янець та звільнила від польських військ значну частину Поділля і Галичини. Внаслідок турецько-польської війни 1672-76 та умов Бучацького договору 1672 і Журавненського договору 1676 до Османської імперії відійшло Поділля, а під владою П. Дорошенка залишалась тільки Брацлавщина і Пд. Київщина, що було порушенням українсько-турецької угоди 1668 і стало початком краху зовнішньої політики гетьмана П. Дорошенка. В 1677-81 уряд М. IV, підтримуючи Ю. Хмельницького, вів спільною українськими військами війну проти Московського царства за Лівобережну Україну (див. *-Чигиринські походи 1677 і 1678*), яка завершилась укладанням *Бахчисарайського мирного договору 1681*. За М. IV у вересні 1683 турецька армія під час облоги Відня зазнала поразки від польських військ під командуванням *Яна III Собеского*, у складі яких були і українські козаки. В 1687 М. IV був усунений від влади яничарами.

МЕЧНИК -1) У *Київській Русі* в 9-12 ст. особа, що належала до молодшої князівської дружини разом з дітським виконувала деякі судові функції (зокрема, брала участь при випробуванні “залізом”. 2) У *Речі Посполитій* М.-особа з почту короля або великого князя, що під час урочистих церемоній несла перед ним меч. Коронний М. здійснював також військове судочинство. В 17 ст. почесний шляхетський титул.

МЕШКО ОКСАНА ОМЕЛЯНІВНА (ЗО. 1.1905 -2.1.1991) - відома українська правозахисниця. Н. у Старих Санжарах (тепер Решетняки Ново-санджарського р-ну Дніпропетровської обл.). В 1931 закінчила Інститут народної освіти у Дніпропетровську. Деякий час вчителювала, працювала в науково-дослідних установах. В 1947-54 за політичні переконання відбувала ув'язнення в сталінських таборах. У 1970 М. висилала листи-протести проти ув'язнення В. Мороза до Верховної Ради і Верховного Суду УРСР. Протягом 1972 добивалася звільнення з ув'язнення свого сина - дисидента О. Сергієнка. В 1976 М. разом з П. *Григоренком*, О. *Тихим*, Л. Лук'яненком та ін. діячами українського дисидентського руху стала членом-засновником *Української Гельсінської Спілки*, з березня 1979 - очолила цю правозахисну організацію. М. була автором числених документів визвольного руху 1960-80-х рр, підтримувала зв'язки з майже усіма правозахисниками колишнього Союзу. За свою дисидентську діяльність М. постійно переслідувалась радянськими репресивними органами. Деякий час примусово утримувалась в психіатричній лікарні, а в 1980 (за ін. дан., в січні 1981) була засуджена до 6 місяців таборів та п'яти років заслання у Хабарівський край. В 1985 М. повернулася в Україну, де приєдналась до відновленої УГС на чолі з В. Чорноволом. Стала одним з засновників Української Республіканської Партії та Союзу Українок. У 1987 перебувала на лікуванні в Австралії, відвідала США і Канаду. Залишила спогади . “Між життям і смертю” (1981; видані англійською мовою).

А. Русначенко (Київ)

МЕДЗВЕЦЬКИЙ-КОВАЛЬ МИКОЛА (1868 -1929) - український військовий геодезист. У роки Першої світової

війни 1914-18 - генерал-майор російського Генштабу. В 1918-19 Н.-К. генерал-поручник *Армії Української Народної Республіки*, начальник Геодезичної управи і член Ради Міністерства військових справ УНР. Помер в еміграції у Варшаві.

МЄШКО I (Мечислав I; 922 - 25.5.992) -перший історично достовірний польський князь. (бл. 960-992) з дин. *П'ястів*. Батько *Болеслава I Хороброго*. За правління М. почала формуватися Польська держава. Вів війни з лютичами (967) за Помор'я, з Чехією (990) за Сілезію і Малу Польщу. В 966 запровадив християнство.

МЄШКО II (990 - 10.5.1034) - польський король (1025-34) з дин. *П'ястів*, син *Болеслава I Хороброго*. За М. II в 1027 Польща зазнала поразки від Угорщини в боротьбі за Словачку. В 1031 *Ярослав Мудрий* відвоював *Червенські міста*, захоплені королем Болеславом I Хоробрим у 1018. У 1031 М. II був скинутий з престолу братом Беспримом. При підтримці чеського короля Ольджиха знову посів польський престол. М. II видав свою дочку Гертруду заміж за Великого князя Київського *Ізяслава Ярославича*.

МЄШКОВСЬКИЙ (Мишковський) ЄВГЕН (12.4.1882 - 9.7.1920) - український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Н. на Полтавщині. В 1912 закінчив Академію Генштабу в Петербурзі. Учасник Першої світової війни 1914-18, полковник російської армії. В 1918- начальник оперативного відділу Генштабу Армії УНР, з 10.12.1918 - начальник штабу *Української Галицької Армії*. В січні-лютому 1919 М. розробив план реорганізації Галицької Армії, реалізація якого дозволила значно підвищити боєздатність Збройних Сил ЗУНР. З 26.2.1919 - начальник штабу Східного фронту (команд, полк. Хилбоченко), пізніше Волинської групи і Армії УНР, У 1920 - генерал-квартирмейстер Генштабу Армії *Української Народної Республіки*. У складі українських частин брав участь у радянсько-польській війні 1920. У липні 1920 М. був смертельно поранений в бою з більшовицькими військами під Чорним Островом. Похований у Тернополі.

МИГУРА (Мігура) ІВАН ДЕТЕСОВИЧ (церковне ім'я - Іларіон; рр. н. і см. невід.) - визначний український гравер кін. 17 ст.- поч. 18 ст. Навчався в Києво-Могилянській Колегії. Був архідияконом Києво-Печерської Лаври, в 1709-12 ігуменом Миколаївського Крупицько-Батуринського монастиря (біля с. Осіч на Чернігівщині). М. створив панегіричні гравюри в стилі українського барокко з віршованими текстами і портретами історичних осіб, зокрема, гетьманів України П. Конашевича-Сагайдачного, І. Мазепи (1706), І. Скоропадського (1703), Д. Апостола, митрополита Стефанія Яворського, козацьких старшин В. Кочубея, З. Корниловича (1705) та І. Ломиковського, портрети святих Івана Золотоустого і Миколая, А. Войнзровського і митрополита В. Ясинського (1708), автопортрет та ін.

МИКИТИНСЬКА СІЧ -Запорізька Січ на Дніпрі, що існувала в 40-50-х рр. 17 ст. Була заснована в 1638 (за деякими дан., козаком Федором Линчаєм) і розташовувалась на мисі Микитин Ріг на правому березі Дніпра (тепер у межах м. Нікополя Дніпропетровської обл.). На М.с. у лютому 1648 було проголошено гетьманом Б. Хмельницького і розпочалось повстання, яке поклато *початок національно-визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57*. Існувала не далі 1652, коли запорожці заснували *Чортомлицьку Січ*.

МИКИТКА ОСИП (21.2.1871 - серпень 1920) -визначний український військовий діяч, генерал-майор УГА. Н. у с. Заланові Великому Рогатинського округу на Станіславщині (за ін. дан. в м. Львові). Після закінчення кадетської школи у Відні (1902). М. служив в австрійській армії. Учасник Першої світової війни 1914-18. З січня 1918 - комендант *Легіону Українських Січових Стрільців*, який з березня 1918 разом з австрійськими стрільцями (згідно з умовами Берестейського миру 1918) звільняв від більшовиків Південь України (Одесу, Запоріжжя, Херсонщину). На поч. *українсько-польської війни 1918-1919* М. сформував і очолив армійську групу "Старе Село", яка вела тяжкі бої з ворожими військами за Львів. Згодом командував Першим Корпусом УГА, який відзначився в ході Чортківського наступу 1919 під час боїв за Тернопіль і Золочів. Після здобуття об'єднаними українськими арміями Києва (кін. серпня 1919) призначений начальником столичного гарнізону. З 2.11.1919 до 10.2.1920 - начальний вождь Української Галицької Армії. На поч. лютого 1920 як командуючий УГА, виступав проти переходу армії на сторону більшовиків та намагався вивести українські частини на територію Румунії. Заарештований разом з генералом Г. Ціріцом членами Начального ревкому УГА (О. Лесняком, О. Станиміром, Д. Паліївим) і виданий у Балті більшовикам. З середини травня 1920 М. перебував у таборі для військово-полонених галичан у Кожухові під Москвою. М. відхиляв всі пропозиції більшовицького військового командування перейти на службу в Червону Армію. На поч. серпня 1920 вивезений до Москви, де був розстріляний разом з генералом Г. Ціріцом.

МИКЛАШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ (1640-ірр.- 30.3.1706)-український державний діяч кін. 17 - поч. 18 ст. З 1671 - військовий товариш. У 1671-72 був близьким співробітником гетьмана Д. *Многогришного*. Згодом призначався отаманом Глухова (1675) і полковим осавулом Ніжинського полку (1679-82). Займав відповідальні пости в уряді гетьмана І. *Самойловича - генерального хорунжого* (1682) і *генерального осавула* (1683-90). В 1690-1704 і 1705-06 -полковник стародубський. Володіючи великими маєтностями, сприяв розвитку в них різноманітних ремесел та мануфактур. Був відомим меценатом української культури, зокрема побудував собор св. Юрія в Києво-Видубецькому монастирі. Не підтримував офіційної політики І. *Мазепи*. У 1703 вступив в таємні переговори з польсько-литовськими політичними колами з метою створення конфедеративного об'єднання у складі України (Великого князівства Руського), Польщі і Литви на засадах *Гадяцького договору 1658*. Загинув під час облоги шведськими військами Несвіжу (тепер Белорусь).

М. Ерстенюк (Львів).

МИКЛАШЕВСЬКІ - український козацько-старшинський рід 2 пол. 17- поч. 20 ст. Засновником роду вважають Андрія М. (Андрушко Мик-лашенко, рр. н. і см. невід.) - реєстровий козак Чигиринської сотні (1649). Михайло Андрійович М. (бл. 1640 - 30.3.1706) - український військовий і державний діяч кін. 17- поч. 18 ст. З 1671 -військовий товариш, з 1675 - глухівський городовий отаман, в 1679-82 - ніжинський полковий осавул, з 1682 - генеральний хорунжий, а з 1683 - генеральний осавул. У 1689-1706 - стародубський полковник. Активно проводив колонізацію земель північної Гетьманщини, був меценатом українського мистецтва (збудував собор св. Юрія в Києво-Видубецькому монастирі). М. входив до старшинської опозиції, яка виступала проти офіційної політики гетьмана І. *Мазепи*. В 1703 вів таємні переговори з литовсько-польськими політиками про можливість входження України поряд з Польщею і Литвою третім рівноправним членом Речі Посполитої на умовах *Гадяцького договору 1658*. Загинув під час облоги шведською армією Несвіжу. Михайло М. (1756 -26.8.1847)-український і російський військовий та державний діяч. Н. у Деменці на Стародубщині (тепер Росія). Служив у гвардійському полку в Петербурзі (1675-89), у 1789-92-полковник стародубського карабінерського полку, командував полками на Дніпровській лінії (1792-97). У 1797 призначений волинським і чернігівським губернатором, але в 1800 усунений з посади. З 1801 - новоросійський губернатор, з 1808 -сенатор. М. був прихильником ідеї політичної автономії України, мав зв'язки з *Новгород-Сіверським Патріотичним Гуртком*. Під час вторгнення наполеонівських військ у Російську імперію склав проект відновлення козацьких полків у *Лівобережній Україні*. Після відставки М. оселився у своєму маєтку Понурівці, де утворив осередок українського культурно-політичного життя. За деякими дан., звідти поширився по Україні рукопис *"Історія Русів"*. Айдрій Михайлович М. (1801 -1895)- український дідич, власник фарфорового заводу у с.Волокитному Глухівського повіту Чернігівської губ. (тепер Путивльського р-ну, Сумської обл.), відомого своїми художніми виробами. Іван Миколайович М. (1858 -1901) - український економіст і статист, з 1896 -професор політичної економії і статистики Харківського університету. Автор праць з історії аграрних відносин в Україні. Микола М. (1860 -1909) - член 1 Державної Думи від Чернігівської губернії. Йосип Михайлович М. [4.(16)4.1882 -2.9.1959] - український музикознавець, піаніст і педагог. Н. у Петербурзі. Навчався в Петербурзькому університеті (1900-09), згодом закінчив Київське музичне училище і Петербурзьку консерваторію. В 1913-18- директор Петербурзького музичного інституту. З 1919 працював педагогом у Харкові. Виступав як піаніст.

М. Ерстенюк (Львів).

МИКЛУХА-МАКЛАЙ (Миклухо-Маклай) МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ [5(17).7.1846 -2(14).4.1888] - визначний вчений, мандрівник і громадський діяч. Н. у с. Рождественське Новгородської губернії (тепер Боровицького р-ну Новгородської обл., Росія). Походив з українського козацького роду Миклух, представники якого з 18 ст. жили на Київщині. В 1857-63 навчався у 2-й Петербурзькій гімназії. У 1863 вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького ун-ту, задки в 1864 був виключений за участь у студенському русі (без права вступу у вищі учбові заклади Російської імперії). Продовжив навчання за кордоном. Навчався на філософському і юридичному ф-тах Гейдельберзького (1864), Ляйпцігського (1865) і Йельського (1866-68) ун-тів. В 1866-67 здійснив подорож на Канарські о-ви, о. Мадейру і в Марокко. В 1869 проводив дослідження морської фауни на побережжі Червоного моря. В подальшому присвятив своє життя антропологічним і етнографічним дослідженням населення Пд,-Сх. Азії, Австралії, островів Тихого океану. В кін. жовтня 1870 виїхав на Нову Гвінею, де прожив на південно-східному березі цього острова (тепер Берег Миклухо-Маклая) близько 3-х років (1871-72. 1876-77, 1883). У 1873 відвідав Філіпіни та Індонезію, в 1874 побував на південно-західному березі Нової Гвінеї (Папуа-Нової Гвінеї). У 1874-75 двічі подорожував по Малакському півострові, вивчав племена семангів і сакаїв. У 1876 і 1879 здійснив подорож на острови Мікронезії і Меланезії. В 1878-82 і 1884-86 жив у Австралії, де заснував біологічну станцію біля Сіднея. М.-М. підтримував тісні зв'язки з Україною, не раз бував на Київщині, досліджував морську фауну біля Одеси та на південному березі Криму. З 1886 жив у Петербурзі, де і помер. М.-М. -автор близько 160 праць, переважна більшість яких присвячена антропологічній і етнографічній характеристиці папуасів та ін. народів Океанії і Південно-Східної Азії. Результати наукових досліджень М.-М. мають і сьогодні велике наукове значення. М.-М, вів щоденники своїх подорожей. Вперше видані в 1923 під редакцією Д.Анучина. В 1984 про життя і діяльність М.-М.була опублікована книга І. Вебстера *"The Moon Man"* ("Місячна людина").

МИКЛУХИ - український козацький рід на Київщині і Чернігівщині. Найвідоміші представники роду: Степан М. (рр. н. і см. невід.) -хорунжий Запорізького війська. Відзначився в боях за Очаків у 1772. Ілля Степанович М. (рр. н. і см. невід.) - дідич з Чернігівщини. Микола Іллєч М. (1818-58) - батько М. Миклухи-Маклая, інженер - капітан. Навчався в Ніжинському ліцеї та Петербурзькому корпусі інженерів шляхів. Брав участь у будівництві Миколаївської залізниці. Микола Миколайович Миклуха (1846-88) - видатний український і російський мандрівник, антрополог і етнограф (див. М. *Миклуха-Маклай*); Володимир Миколайович М, (р. н. невід. -п. 1905) - брат Миколи М., командир броненосця "Адмірал Ушаков". Загинув у Цусімському бою 1905; Михайло Миколайович М, (рр. н. і см. невід.) - брат мандрівника, геолог, дослідник Полісся.

МИКОЛА І [Микола Павлович Романов; 25.6.(6.7)1796 - 18.2.(2.3.)1855] - російський імператор (1825-55). Третій син Павла І. Зайняв престол після раптової смерті *Олександра І* і жорстокого придушення повстання декабристів 1825. М. І, прагнучи зміцнити імперію, встановив у країні режим військово-поліцейської диктатури. При М. І величезну роль в державному управлінні відіграла особиста канцелярія царя і особливо її "Третій відділ" - управління таємної політичної поліції і жандармерія. В 1830-31 придушив національно-визвольне повстання в Польщі, був одним з організаторів розгрому Угорської революції 1848-49. Політика М.

І щодо України була спрямована на повну нівеляцію національних особливостей, прав і традицій українського народу - скасування *Магдебургського права* (1835) й *Литовського статуту*, ліквідацію греко-католицької церкви на Правобережній Україні, боротьбу проти українського національно-визвольного руху (арешт членів *Кирило-Мефодіївського Братства*, переслідування і заслання Т. Шевченка). Основним напрямком зовнішньополітичної діяльності уряду М. І стала підтримка реакційних режимів в усій Європі. За М. І Росія вела війни за захоплення Кавказу і Середньої Азії, атакує російсько-іранську 1826-28 і російсько-турецьку 1828-29 війни. Поразка Росії у Кримській війні 1853-56 стала причиною глибокої кризи всього режиму, встановленого М. І і прискорила його смерть (правдоподібно самогубство).

МИКОЛА ІІ (Микола Олександрович Романов; 6(18).5.1868-17.7.1918)-останній російський імператор, старший син Олександра ІІІ. Продовжував реакційну внутрішню і зовнішню політику свого попередника, спрямовану на зміцнення самодержавства, посилення жорстоких репресій щодо національно-визвольного руху поневолених народів імперії та розширення колоніальних володінь. За М. ІІ Росія зазнала поразки в російсько-японській війні 1904-05. У період правління М. ІІ відбулася перша російська революція 1905-07, події якої примусили уряд піти на проведення обмежених конституційних реформ. За М. ІІ Російська імперія вступила в Першу світову війну. 23.8.1915 зайняв пост Верховного головнокомандуючого російської армії. Невдачі на фронті, величезні втрати, розруха, голод викликали незадоволення самодержавством у всіх колах суспільства. *Лютнева революція 1917* в Росії ліквідувала монархію. 2(15).3. М. ІІ зрікся престолу. 8(21).3.1918 був заарештований в Олександрівському палаці (Царське Село). М. ІІ було відправлено в Тобольськ, а згодом у Єкатиринбург (тепер Свердловськ). В ніч з 16 на 17.7.1918 М. ІІ і члени його сім'ї були розстріляні більшовиками.

МИКОЛАЙЧУК ІВАН (15.6.1941 - 3.8.1987) -визначний український кіноактор, сценарист і режисер, заслужений артист УРСР(з 1968). У 1957 Н. у с. Чорторії Кіцманського р-ну Чернівецької обл. У 1957 закінчив студію при Чернівецькому драматичному театрі ім. О. Кобилянської, працював у цьому ж театрі. Після закінчення в 1965 Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого працював на Київській кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка. Ролі у фільмах: Тарас Шевченко ("Сон", 1964), Іван ("Тіні забутих предків", 1964), "Давид Мутузка" ("Бур'ян", 1966), Петро ("Білий птах з чорною ознакою" (1971, співавтор сценарію). Знімався у фільмах "Захар Беркут" (1972), "Анничка", "Тривожний місяць вересень" та ін. Поставив фільми: "Вавилон-XX" (1979, за романом "Лебедина зграя" В.Земляка; співавтор сценарію, автор музичного оформлення, роль Фабіана), "Така пізня, така тепла осінь" (1982, у співавт. з В. Коротичем). За сценарієм М. кінорежисер В. Ільєнко поставив фільм "Мріяти і жити" (1975). У с. Чорторії створено меморіальний музей митця. В 1988 посмертно М. було присвоєно Державну премію України ім. Т. Шевченка. В 1991 у Києві була опублікована книга спогадів про М., сценарії його фільмів та інтерв'ю з ним.

МИКОШИНСЬКИЙ БОГДАН (рр. н. І см. невід.) - український козацький гетьман (1586, 1594). М. на чолі козацьких загонів воював проти турків і татар. У травні-червні 1594 запорожці під проводом М. здійснили вдалий морський похід. У червні 1594 М, вів переговори з Е. *Лясотою* про вступ запорожців на службу до австрійського імператора *Рудольфа ІІ* і їх участь у війні проти турків.

МИЛОРАДОВИЧ ЄЛИСАВЕТА (дівооче прізвище Скоропадська; 12.1.1832 - 27.3.1890) -українська громадська діячка і меценатка. Походила із старовинних українських родів Маркевичів і Скоропадських (за батьком) і Тарновських (по матері). Тітка гетьмана П. Скоропадського. В 1856 вийшла заміж за Лева Милорадовича, сина відомого українського історика Г. Милорадовича. Брала активну участь у громадсько-культурному житті Полтавщини. У 1860-х рр. - активний член Полтавської Громади. Підтримувала своїми щедрими пожертвами українські видання та недільні школи, а також жіночу гімназію в Полтаві. Заснувала на свої кошти школу у с. Рибці поблизу Полтави. Після заборони видань українською мовою у Російській імперії (див. *Валуєвський указ 1863*) пожертвувала гроші на розвиток українського руху в Галичині - зокрема, на товариство "*Просвіта*" та журнал "*Правда*". Внесла 20 тис. австрійських крон для заснування у Львові Товариства ім. Шевченка (1873, з 1893 - *Наукове Товариство ім. Т.Шевченка*). З 1878 очолювала Полтавське Філантропічне Товариство. Перебувала під наглядом російської влади, яка підозрювала М. у діяльності з метою відновлення Гетьманщини. Померла в Полтаві.

Д. Кушплір (Львів).

МИЛОРАДОВИЧИ - український старшинсько-шляхетський рід. За походженням - вихідці з Сербії. Під час московсько-турецької війни 1711-13 брати Михайло, Гаврило і Олександр М. вступили на службу в російську армію, за що отримали великі маєтки в Україні найвідоміші представники роду: Михайло Ілліч М. [р. н. невід. - п. 14(25).9.1726] - полковник гадяцький (1715-26). В 1723 підписав *Коломацькі петиції 1723* до російського уряду. Гаврило Ілліч М. (р.н. невід. - п. 1730) - гадяцький полковник (1727-29). Був усунений від полковництва гетьманом Д. *Апостолом* за численні зловживання. Петро Степанович М. [бл. 1723 - 7(18)1.1799] - останній чернігівський полковник (1762-81 або 1783), Андрій Степанович М. (1726 - 13.6.1796) - український і російський військовий та державний діяч. Навчався в Київській Академії. Був *бунчуковим товаришем*, згодом генерал-поручником російської армії. Учасник Семилітньої війни 1756-63, російсько-турецької війни 1768-74. З 1779 -малоросійський губернатор. В 1779-81 керував складанням опису Лівобережної України, Михайло Андрійович М. [1(12)10.1771 -15(27). 12.1825] - російський військовий діяч, генерал, граф (з 1813). Н. у Петербурзі. Навчався в університетах Кенігсберга, Геттінгена, Страсбурга. Учасник швейцарського походу російської армії (1799), війни проти Франції (1805), Туреччини (1806-12). В

1809-12-київський губернатор. У Бородінській битві 1812 командував правим крилом 1-ої армії. В 1813-14 брав участь у закордонних походах російських військ. З 1818 - петербурзький генерал-губернатор. У грудні 1825 під час повстання декабристів був смертельно поранений П. Каховським на Сенатській площі. Григорій Олександрович М. (6.10.1839 -26.8.1905) - український історик, генерал-лейтенант, граф. Н. на Чернігівщині. Закінчив Пажеський корпус. Учасник російсько-турецької війни 1877-78. Був організатором і першим головою Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Автор праць з історії Лівобережної України, археології, генеалогії.

М. Ерстенюк (Львів).

МИРОВИЧ ВАСИЛЬ ЯКОВИЧ [1740 -15(26).9.1764] - підпоручник Смоленського полку. Походив з козацько-старшинського роду Мировичів. Внук Ф. *Мировича*. В липні 1764 М., будучи офіцером караульної команди в Шлісельбурзькій фортеці, намагався здійснити палацовий переворот з метою скинення з престолу Катерини II і проголошення імператором Івана VI Антоновича. Спроба перевороту, можливо, була викликана прагненням М., посадивши на престол Івана VI, який знаходився в ув'язненні в фортеці, добитися розширення політичної автономії України. В ніч з 4 на 5.7.1764 група солдат на чолі з М. захопила фортецю. Однак, в цей час Іван VI, відповідно до інструкції Катерини II вже був убитий офіцерами внутрішньої стражі. М. заарештували і за вироком Сенату стратили у Петербурзі.

МИРОВИЧИ - український козацько-старшинський рід на Переяславщині у 17-18 ст. Іван М. (р. н. невід. - п. бл. 1709) - український військовий діяч, з 1689 - *значковий товариш*, в 1692-1706 - переяславський полковник. 27.10.1694 козацьке військо під проводом С. *Палія* і М. розгромило кримську орду на р. Кодимі. На чолі Переяславського полку брав участь у Північній війні 1700-21. На власні кошти збудував Покровську церкву в Переяславі. В 1704-06 М. і Д. Апостол очолювали 17-тисячний український корпус, який разом з саксонськими військами вів воєнні дії проти шведської армії у Польщі та Білорусії. Козаки під проводом М. брали участь у здобутті Варшави. В березні 1706 в боях за Ляховичі (тепер Беларусь) з шведськими військами, потрапив у полон. Помер у Швеції. Федір Іванович М. (р. н. невід. - п. 1758) -український військовий і державний діяч першої пол. 18 ст., сподвижник гетьманів І. Мазепи і П. Орлика. Навчався в *Києво-Могилянській Академії*. В 1708-09 - *генеральний бунчужний*. В 1709 М. за дорученням І. *Мазепи* вів переговори з Запоріжжям, які завершилися переходом 8-тисячного загону запорожців на чолі з кошовим отаманом К. Гордієнком на сторону українсько-шведських військ. Після поразки шведсько-української армії в *Полтавській битві 1709* змушений емігрувати. Близький співробітник гетьмана П. *Орлика*, палкий прихильник української державності. В 1710-11 - генеральний осавул. Жив у Криму, Туреччині, Швеції (1715-19) та Польщі (1719-54). Помер у Криму. Після еміграції Федора М. всі його маєтності були конфісковані. Його мати, Пелагея Захарівна, брат Іван та ін. члени родини М., були вивезені до Москви, а в 1716 заслані до Тобольська. Дозволено повернутись в Україну в 1745. Його сини - Яків і Петро були відправлені у Петербург. За намагання контактувати з батьком були в 1732 заслані в Сибір. З 1742 перебували на військовій службі; Іван Іванович М. (р. н. невід. - п. 1753)-український військовий діяч, дипломат. Син Івана М. У 1712 за підтримку його братом Федором М. політики гетьмана І. Мазепи був вивезений до Москви, а в 1716 висланий до Сибіру. Перебував на військовій службі. В 1730 під час конвоювання транспорту заліза до Петербурга втік у Крим. Служив перекладачем у кримського хана. Виконував дипломатичні доручення гетьмана П. Орлика. В 1735 їздив з дипломатичною місією до польського короля С. *Лещинського* у Францію. В 1736 М. був представником П. Орлика при турецькому командуванні. Василь М. (р. н. невід. -п. 732) - син Івана М. В 1716 звинувачений у таємних зв'язках зі шведами і братом Федором М. Засланий на каторгу в Сибір, де і помер. Анна М. (рр. н. і см. невід.) - дочка Івана М., дружина А. *Войнаровського*. Після арешту чоловіка російськими агентами і вивезення його до Росії, жила у Швеції.

М. Ерстенюк (Львів).

МИРОВІ СУДИ - особливий вид суду в Російській імперії, в тому числі й на території України для розгляду дрібних кримінальних злочинів, за які передбачалося тюремне ув'язнення до одного року та цивільних справ з ціною позову до 500 рублів. Встановлені відповідно до судової реформи 1864. На мирові суди покладався обов'язок примирити сторони (звідси і їх назва). Обиралися строком на 3 роки повітовими земськими зборами або міськими думами з осіб, що мали майновий та освітній цензи, з наступним затвердженням Сенатом. Першою інстанцією був дільничий мировий суддя, другою - повітовий або столичний з'їзд мирових суддів. У західних губерніях, у тому числі у Волинській, Київській та Подільській, мирових суддів призначав міністр юстиції. За законом 1889 М.с. ліквідовано (крім М.с. у столицях та деяких інших містах, зокрема Одесі та Харкові) і відновлено в 1912. М.с. в Україні остаточно ліквідовано постановою Народного Секретаріату "Про введення народного суду" від 4(17).1.1918

В. Кульчицький (Львів).

МИРОН ДМИТРО (псевд. Максим Орлик, Роберт, Андрій; 5.11.1911- 25.7.1942) - відомий український політичний діяч, публіцист. Н. у с. Раї Бережанського повіту (тепер Тернопільська обл.). Середню освіту здобув у Бережанській гімназії та в Академічній гімназії у Львові. Навчався на юридичному факультеті Львівського ун-ту. З юнацьких років брав участь у націоналістичному русі, став членом *Організації Українських Націоналістів*. У 1932-33 - референт юнацтва при Крайовій Екзекутиві ОУН на Західноукраїнських землях (ЗУЗ). Деякий час М. був головним редактором "Бюлетня ОУН на ЗУЗ", у липні 1934 заарештований польською поліцією, звинувачений у приналежності до ОУН, розповсюдженні

нелегальної націоналістичної літератури та співучасті у підготовці замаху на співробітника радянського консульства у Львові О. Майлова (замах вчинив 23.10.1933 М. Лемик). Був засуджений польським судом до 7 років ув'язнення. Ув'язнення відбував у тюрмах Равича і Вронок (тепер Польща). Був учасником Другого Великого Збору ОУН у Римі в 1938. З 1939 - політично-ідеологічний референт Крайової Екзекутиви ОУН, а в 1940 призначений Крайовим Провідником ОУН на ЗУЗ. З червня 1941 перебував у Відні, де займався політичним вишколом батальйону "Роланд". На поч. *радянсько-німецької війни 1941-45* М. брав активну участь у формуванні Похідних груп ОУН(Б). У 1941 очолив Північно-східну групу ОУН (Б), яка вирушила у *Наддніпрянську Україну*. З жовтня 1941 - Крайовий Провідник ОУН на Осередньо-Східно-Українських Землях (ОСУЗ). Заарештований гестапо в Києві. Вбитий підчас спроби втечі з в'язниці 25.7.1942. Автор праці "Прикмети характеру українського націоналіста".

МИСТЕЦЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ РУХ - літературне об'єднання українських письменників в еміграції. Засноване у вересні 1945 в м. Фюрті (Німеччина) за ініціативою письменників І. Багряного (голова об'єднання), В. Домонтовича, Ю. Косача, І. Костецького, І. *Майстренка*, Ю. Шереха (Шевельова). Очолював організацію, що нараховувала бл. 60 членів, У. Самчук. МУР намагався об'єднати всіх визначних українських письменників за кордоном, які стояли на засадах національної ідеології, та стати центром творчих дискусій між представниками різних стилів і напрямків у тогочасній українській еміграційній літературі. МУР організував і провів три з'їзди письменників (1945, 1947, 1949) та кілька творчих конференцій. Об'єднання опублікувало три збірники МУР (1946-47), літературний альманах (1946) та кілька видань "Малої бібліотеки МУРу". Однак всі спроби організувати видавництво та налагодити випуск власного журналу через післявоєнні економічні труднощі були безуспішними. В 1949 припинив існування.

МИТО - особлива платня (податок), який сплачували грішми за перевезення товарів, прогін худоби через державні кордони або внутрішні митні застави. М. брали також за користування шляхами, мостами, переправами тощо. Вперше на території України митні порядки існували в містах Причорномор'я, а також згадуються у перших міжнародних угодах, зокрема в договорах 907, 911 *Київської Русі з Візантією*. В період середньовіччя М. було важливим джерелом державних доходів, а також було засобом збагачення тих феодалів і міст, що діставали від уряду права його збирання. В другій чверті 17 ст. у *Правобережній Україні* було поширене т. зв. цло (прикордонне М.), а також шляхове, мостове, перевозне, ярмаркове тощо. З другої пол. 17 ст. і майже до кін. 18 ст. на кордоні між Лівобережною і Правобережною Україною існували митниці і митні застави. *Б.Хмельницький*, впорядковуючи митні справи молодого козацької держави, універсалом від 28 41654 доручив О. *Астаматію* організувати митні кордони України. За вивіз товарів з *Гетьманщини* до Московії стягувалось М. у вигляді евекти, а за ввіз з Московського царства у вигляді індукти. В 1754 митні податки (індукту і евекту), які стягував гетьманський уряд були скасовані. В роки існування УРСР митна політика була повністю підпорядкована митним органам СРСР. Сьогодні митна справа в Україні регулюється Митним кодексом України (затверджений Верховною Радою України 12.12.1991), Законом України "Про єдиний митний тариф" (затверджений Верховною Радою України 5.2.1992), а також ін. законодавчими актами України, міжнародними та міждержавними угодами.

А. Кольбенко (Львів).

МИХАЙЛИЧЕНКО ГНАТ (псевд. Ігнатій Михайлич; 27.9.1892 - 21.11.1919) - український політичний діяч, письменник. Н. у Студенці Курської губернії (тепер село Миропілля Сумської обл.). У 1908-12 навчався в сільськогосподарській школі с. Лозовеньки поблизу Харкова, пізніше - в Москві. Під час Першої світової війни 1914-18 деякий час перебував у російській армії. За революційну діяльність заарештований у 1915 і засуджений до 6 років каторги та довічного заслання до Сибіру. В 1917 повернувся в Україну. Належав до *української Партії Соціалістів-Революціонерів*, з липня 1917 - член Центрального Комітету партії. У 1917 обраний до *української Центральної Ради*. Стояв на позиціях "лівої фракції" УПСР, яка виступала на засіданнях УЦР за порозуміння з російськими більшовиками та встановлення радянського устрою в Україні. На поч. січня 1918 група депутатів УЦР, до якої входив і М. (М. Полоз, П. Любченко, Є. Неронович, А. Сіверо-Одоевський, С. Бачинський та ін.) у порозумінні з більшовиками . РНК у Петербурзі та *Народним Секретаріатом* у Харкові намагались підготувати антидержавний заколот. Однак, цю змову було викрито, а М. та інші її учасники тимчасово заарештовані. Після захоплення Києва більшовицькими військами (лютий 1919), деякий час очолював народний комісаріат освіти в уряді Х. *Раковського*. За деякими дан., у лютому 1919 М., використовуючи дезінформаційні матеріали, переконав М. *Григор'їва* перейти на сторону більшовиків. У березні 1919 М. став одним з ініціаторів утворення Української Партії Соціалістів-Революціонерів (комуністів). У цей період редагував разом з М.Семенком журнал "Мистецтво", сприяв виходу альманаху "Музагет". Розстріляний денікінцями в Києві. Автор кількох літературних творів, серед яких "Блакитний роман" (1921), новели "Повія", "Кольорові аркушки", "Коли цвітуть айстри", "Поцілунок", "Тюрма", "Місто", "Дівча", "Історія одного замаху" та ін. (посмертно опубл. в зб. "Новели", 1922; "Твори", 1929). Творчості М. було притаманне намагання поєднати комуністичну ідеологію з ідеями українського національного відродження.

МИХАЙЛІВ ЛЕОНІД (1884 - п. після 1939) - український політичний діяч. Належав до *Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії*. У лютому-квітні 1917 входив до складу *Ради Народних Міністрів УНР* (голова В. Голубович), де очолював міністерство праці. В добу Директорії УНР посідав цей пост в уряді В. *Чехівського*. З 1919 - заступник голови дипломатичної місії УНР у Польщі. В період польської окупації *Західної України* працював в "Українбанку" в Луцьку. Після зайняття в 1939 західноукраїнських земель

Червоною Армією, заарештований співробітниками НКВС. Дальша доля його невідома.

МИХАЙЛО II (Михаїл; рр. н. і см. невід.) -митрополит Київський (1130-45). За походженням грек. У 1145-внаслідок конфлікту з Великим князем Київським Всеволодом Олеговичем (Ольговичем) покинув митрополію і виїхав до Константинополя.

МИХАЙЛО III (9.1.840 - 23.9.867) - візантійський імператор з 842. Походив з Амфійської (Фрігійської) династії. До 856 правила його мати Феодора. В 856-65 фактична влада в *Візантії* знаходилась у його дядька - Варди. За правління М. III у 860 відбувався перший похід київської дружини на чолі з князями *Аскольдом і Диром* на Константинополь. Вів війни з арабами, внаслідок яких вони були відкинуті у Месопотамію. Вбитий своїм співправителем *Василієм I Македонянином*.

МИХАЙЛО ВСЕВОЛОДОВИЧ (1179 -20.9.1246) - чернігівський князь (1225-46). Син великого князя київського Всеволода Святославовича Черемного. В 1223 брав участь у битві з монголо-татарами на *Калці*, згодом князував у Чернігові. В 1225 і 1229 М. В. був новгородським князем. У 30-х рр. 13 ст. вів боротьбу з *Данилом Романовичем Галицьким*, Володимиром Рюриковичем і Ярославом Всеволодовичем за Галич і Київ. У 1235 М.В. при підтримці угорського короля Бели IV захопив Галич, а в березні 1238 на короткий час зайняв київський престол (у Галичині залишив свого сина Ростислава). В 1239 (за ін. дан., 1238) під час монголо-татарської навали виїхав до Угорщини, згодом - до Польщі, де намагався отримати допомогу (у т.ч. від Римського Папи *Інокентія IV*) в боротьбі з ординцями. В цей період володіння були захоплені і поділені між князями. В 1241 (за ін. дан., 1245) повернувся в Чернігів. У 1246 виїхав за наказом *Батия* в Орду, де сподівався одержати ярлик на Чернігівське князівство. За відмову виконати татарський культовий обряд (пройти через очисний вогонь) був вбитий татарами. За ін. версією, причиною вбивства М. В. стало те, що в 1239 він наказав вбити перших монголо-татарських послів, які прибули до Києва. Канонізований православною церквою.

МИХАЙЛО ФЕДОРОВИЧ (Романов; 12(22).7.1596 - 13(23).7.1645) - перший московський цар з династії *Романових*. Син боярина Федора Романова (з 1619 - патріарх Філарет). Обраний на престол Земським собором 21.2.1613. За М.Ф. провідну роль в управлінні державою відігравали його близькі родичі (в 1619-33 правив фактично його батько). На поч. царювання М.Ф. за *Деулінським перемир'ям 1618* до Польщі відійшла Чернігово-Сіверська земля, яка була захоплена Московським князівством у 1503. У 1632-34 М.Ф. вів невдалу війну з *Річчю Посполитою*, в якій на стороні польських військ воювали українські козаки на чолі з гетьманом *Т. Орендаренком* (див: також *Полянський мир 1634*). За М.Ф. Московія продовжувала вести загарбницькі війни у Сибіру.

МИХАЙЛО ХОРОБРИЙ (1558 - 9.8.1601) -господар Волощини (1593-1601). В молодості займався торгівлею, згодом посідав ряд важливих адміністративних посад. Добився від турецького султана призначення його господарем Волощини. Посівши престол М.Х. у 1594, опираючись на підтримку українських козаків, розпочав війну проти турецької влади на Волощині, Молдавії і Трансильванії. У 1595 розгромив турецькі війська в битві під Келугерені (між Джурджу і Бухарестом). Успішна боротьба М.Х. проти Туреччини була в значній мірі зумовлена розгромом козацькими полками на чолі з *С. Наливайком* союзників турків - татар під час походів на Молдавію (літо 1594 і весна 1595). у 1600 М.Х. об'єднав Волощину і Молдавію в єдину державу. Здійснював рішучі заходи, спрямовані на зміцнення центральної влади. Убитий під час заколоту бояр, які виступили проти його централізаторської політики. Створена М.Х. держава розпалась і її частини знову потрапили під владу Османської імперії.

МИЦИК ІВАН (псевд. Аскольд; 1913 - 1941)-український політичний діяч. Н. у с. Верхнє Синьовидне на Стрийщині (тепер Львівська обл.). Належав до *Української Військової Організації* і *Організації Українських Націоналістів*. 16.6.1931 за вироком революційного трибуналу УВО-ОУН виконав замах на таємного агента польської поліції Є. Бережицького. 19.1.1931 засуджений польським судом до 20 років ув'язнення. На поч. Другої світової війни 1939-45 був звільнений з тюрми та призначений Крайовим Провідником ОУН (М). Загинув у період гітлерівської окупації України.

МИЦЮК ОЛЕКСАНДР (21.6.1883 -30.12.1943) - український громадсько-політичний і державний діяч, економіст. Н. у Новоолександрівці Катеринославської губ. Належав до *Революційної Української Партії*. В 1905 М. за організацію осередку Селянської Спілки в Золотоніському повіті на Черкащині заарештований і засланий. Після повернення вступив до *Української Партії Соціалістів-Революціонерів*, став одним з активних її членів. У період *Української Центральної Ради* - директор відділу сучасних земельних справ при Генеральному Секретаріаті УЦР-УНР. З 26.12.1918 до 13.2.1919-міністр внутрішніх справ УНР. У січні 1919 - депутат Трудового Конгресу України. В 1920 - товариш міністра народного господарства Є. *Архипенка*. В еміграції жив у Чехо-Словаччині, був професором *Української Господарської Академії* у Подєбрадах, ректором (1938-39, 1940-41) Українського Вільного Університету у Празі. Автор бл. 60 праць і наукових статей, серед яких "Історія політичної економії" (т. 1-2, 1922, 1923), "Селянство й економія большевизму" (1930), "Аграрна політика, 1800-1925" (т.1-2, 1925), "Євразійство" (1930), "Український економіст-громадivecь С. Подолинський" (1933), "Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі" (т.1-2, 1936-38), підручників для вищих навчальних закладів "Історія політичної економії" та "Аграрна політика". Залишив мемуари "Директорія УНР. Спогади і роздуми" (1931).

МИШУГА ЛУКА (30.10.1887 - 8.2.1955) - український громадсько-політичний діяч, журналіст. Н. у Новому

Виткові Радехівського повіту в Галичині. Племінник О. *Мишуги*. В 1911 закінчив юридичний ф-тет Віденського ун-ту. На поч. 1914 М. брав участь у формуванні *Легіону Українських Січових Стрільців*. У 1915 М. разом з О. *Назаруком*, М. Угрином, Д. *Вітовським* та ін. представниками стрільцтва займався організацією культурно-освітньої роботи, а після розвалу Австро-Угорщини і місцевої адміністрації на Волині. В 1918 - повітовий комісар з УНР на Радехівщині. В період Директорії *УНР* служив у Штабі Головного Отамана (нач. М. *Юнаків*) у Кам'янці-Подільському. З грудня 1919 М. перебував на дипломатичній службі у Відні. Входив до складу делегації ЗУНР (голова К. *Левицьким*), яка безуспішно робила спроби протидіяти укладенню *Ризького мирного договору 1921*. З 1921 М. - представник уряду ЗУНР у США. Намагався організувати середукраїнської еміграції позику для національної оборони. В 1920-40-х рр. був одним з співзасновників політичних організацій американських українців - Об'єднання Українських Організацій в Америці (засн. у жовтні 1922; в 1924-40 - секретар ОУО) та Українського Конгресового Комітету (засн. в 1940; член Політичної Ради). В 1953-55 очолював Об'єднаний Українсько-Американський Комітет. У 1926-33 працював редактором, а в 1933-55- головним редактором газети "Свобода". Виступив одним з ініціаторів створення англомовної "Енциклопедії Українознавства". Автор числених розвідок і статей на суспільно-політичну тематику, зокрема, "Які тепер суди на Україні" (1919), "Державна адміністрація на Україні" (1920-21), "Україна і американська демократія" (1939), редактор "Пропамятна книга Українського Народного Союзу" (1936), "Українці у вільному світі" (1954) та ін.

МИШУГА ОЛЕКСАНДР (сценічний псевд. Філіппі Мишуга; 20.6.1853 - 9.3.1922) - видатний український оперний співак (тенор), педагог, меценат. Н, у с. Новий Витків (Львівська обл.). Навчався у вчительській семінарії у Львові, згодом деякий час працював вчителем. У 1878-81 - вчився у Львівській консерваторії у професора В. Висоцького. В 1881-83 вдосконалював вокал у Мілані та Ніцці. З 1883 М. дебютував у партії Ліонеля ("Марта" Ф. Флотова). Виступав з великим успіхом на сценах оперних театрів Мілану, Відня, Варшави, Риму, Лондона, Києва і Львова. Найкращі партії: Каніо ("Паяци" Р. Леонкавалло), Альфред, Герцог, Річард ("Травіата", "Ріголетто", "Балмаскарад" Дж. Верді), Йонтек ("Галька" С. Монюшка), Андрій ("Запорожець за Дунаєм" С. Гулака-Артемовського) та ін. М. підтримував тісні зв'язки з Україною, часто брав участь у Шевченківських і Франківських святах, виступав на благодійних концертах. В 1906-11 М. викладав вокал у Музично-драматичній школі ім. В. Лисенка у Києві, 1912-13 займався педагогічною діяльністю у Варшаві, а з 1919- Стокгольмі. Помер у Фрайбурзі (Німеччина), похований на батьківщині в с. Новий Витків.

МІЖПАРТІЙНА РАДА - координаційний міжпартійний орган заснований в 1919 у Львові. Створений українськими політичними партіями з метою узгодження і активізації методів легальної боротьби проти польського окупаційного режиму в *Західній Україні*. До складу М. Р. входили представники *Української Трудової Партії*, *Української Радикальної Партії*, *Української Соціал-Демократичної Партії* і *Української Християнсько-Суспільної Партії*. Головою МР було обрано К. *Студинського*, секретарем В. Бачинського. 14.2.1920 всі політичні партії, які належали до М.Р., заявили, що вони будуть відстоювати державну незалежність Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. М.Р. підтримувала тісні зв'язки з екзильним урядом ЗУНРу Відні. В січні 1922 з М.Р. вийшла УСДП, у травні 1923 - УРП, що привело до її самоліквідації.

МІНДОВГ (Мендовг, Міндаугас; р. н. невід. -п. 1263) - Великий князь Литовський (з 30-х рр. 13 ст. - 1263). Під кінець свого правління об'єднав під своєю владою більшість литовських земель (Нальшанську, Делтувську, Жемайтійську та ін.). У 1236 завдав поразки військам німецьких рицарів під Сауле (Шауляй). У боротьбі проти Лівонського ордену спирався на підтримку куршів, земгалів, лівів, естів. У 1244 здійснив похід проти орденських військ у Курсу. В 1251 прийняв католицизм і був коронований від імені Папи Римського. В 1250-53 М. вів війну з Данилом *Романовичем Галицьким*. Після завершення воєнних дій, уклав з Данилом Галицьким мирний договір, за яким відпускав йому Чорну Русь з Новгородком. У 1254 уклав військовий союз з *Галицько-Волинським князівством* спрямований проти монголо-татар, який було скріплено зарученням сина Данила Галицького -*Шварна Даниловича* з дочкою М. У 1255-56 (за ін.дан., 1258) М., розірвавши союзницькі відносини з Данилом Галицьким, вів воєнні дії проти Галицько-Волинської держави і захопив Чорну Русь з містами Гродно, Волковиськ, Слонім і Новгородок. У цій війні загинув князь Роман Данилович. 13.8.1260 війська М. розбили об'єднані сили Лівонського і Тевтонського орденів біля озера Дурбе. Убитий разом з двома синами внаслідок змови литовських князів.

М. Ерстенюк (Львів).

МІНІХ БУРГАРД КРИСТОФ [Христофор Антонович; 9.5.1683 - 16(27).10.17671 - російський військовий і державний діяч, генерал-фельдмаршал (з 1730 або 1732), граф (1728). За походженням німець. До 1721 служив офіцером у різних арміях країн Західної Європи. З 1721 -генерал-інженер російської армії. Керував будівництвом Ладозького та Обвідного каналів, під час робіт на яких загинуло від непосильної праці, хвороб та голоду десятки тисяч українських козаків. У 1728 призначений генерал-губернатором Інгерманландії, Карелії та Фінляндії, з 1732 - президент Воєнної колегії. В 1734 командував російською армією під час облоги і захоплення Гданська, де знаходився претиндент на польський престол С. Лещинський. Під час російсько-турецької війни 1735-39 очолював російські та українські війська, що спільно діяли в 1736-39 в Криму і Бесарабії. Як головнокомандуючий об'єднаних армій, М. абсолютно не турбувався про забезпечення українських полків, що привело до значних втрат серед їх особового складу. Під час воєнних дій проти турків і татар за наказом М. здійснювалися масові реквізиції коней, волів, провіанту і фуражу, залучалися тисячі селян до обозної служби, що нанесло великої економічної шкоди тогочасному господарству України. Володів великими маєтками в Україні. Активно виступав за скасування політичної автономії Гетьманщини.

Після смерті Д. Апостола 1734 домагався свого призначення на пост "управителя Малоросії". В 1742 *Єлизавета Петрівна* заслала М. у Пилим (Сибір). У 1762 був повернений із заслання за наказом *Петра III* Федоровича, але значної ролі в державному житті не відігравав.

МІРНИЙ ІВАН (30.8.1872 - 17.3.1937) - український громадсько-політичний і державний діяч. Родом з Харківщини. В квітні 1917 обраний до *Української Центральної Ради* від просвітницьких організацій Києва. В 1917 деякий час виконував обов'язки губернського комісара Київщини. В кін. листопада 1917 призначений заступником виконуючого обов'язки *Генерального писаря УНР*. З 22.1.1918 входив до складу Ради Народних Міністрів УНР, в якій займав пост Державного писаря. В період *Гетьманату* і *Директорії УНР* очолював канцелярію Міністерства закордонних справ України. В 1919 входив до складу делегації УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*. У 1920 - співробітник представництва екзильного уряду УНР у Берліні. З 1924 перебував у Празі. Був директором канцелярії Українського Вищого Педагогічного Інституту, співпрацював у багатьох періодичних виданнях. Помер у Празі.

МІРЧУК ПЕТРО (псевд. Залізник; 26.6.1913)-український політичний діяч, історик, журналіст. Н. у с. Добрівляни Стрийського повіту на Львівщині. В 1930-х рр. навчався на юридичному ф-ті Львівського ун-ту. Член *Організації Українських Націоналістів*. Брав участь у виданні "Бюлетня Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ", редагував періодичні націоналістичні видання "Молоде Село", "Наш світогляд". Був референтом Крайової Екзекутиви ОУН. У 1933-39 декілька раз заарештовувався польською поліцією за участь у національному русі. В 1939 після розвалу польської держави емігрував до Праги, де продовжив навчання в *Українському Вільному Університеті* (1941). У 1945-46 очолював Центральний Еміграційний Союз Українського Студенства. В 1948-52 - член Проводу Закордонних Частин ОУН, співредактор ряду націоналістичних видань. З 1950 жив у США. Викладав у ряді американських коледжів, у 1969 отримав звання доктора філософії УВУ в Мюнхені. М. автор праць: "Українська Повстанська Армія 1942-52" (1953), "В революційному змагу" (1964), "Нарис історії Організації Українських Націоналістів" (1968); збірника документів "Українська Повстанська Армія"(1941-52,1953); публіцистичних праць "За чистоту позицій українського національно-визвольного фронту" (1955), "На історії закруті" (1959); спогадів "У німецьких млинах смерті" (1957), статей про провідників українських національно-визвольних змагань.

МІСЬКА ДУМА - виборний розпорядчий орган міського самоврядування в *Російській імперії*. Заснована в 1785 "Жалуваною грамотою містам" на засадах станового представництва. Населення міста поділялося на шість розрядів, кожний з яких посилав депутатів до міського зібрання. З членів зібрання обиралась Загальна М.д., а зі складу думи - її постійно діючий орган Шестигласна дума (входило 6 чоловік, по одному від кожного розряду міського населення). Виконавчим органом М.д. була міська управа на чолі з міським головою. У містах *Лівобережної України* та *Слобідської України* М.д. встановлено з 1785, у містах *Правобережної України* -після приєднання до Російської імперії в 1793, Міська реформа 1870 замість станового представництва встановила обрання строком на 4 роки гласних (членів) М.д. на основі майнового цензу. Правом голосу користувалися лише власники нерухомого майна. Більшість міського населення було позбавлено виборчих прав. Виконавчим органом М.д. була міська управа, яку очолював міський голова, він же і голова М.д. Міське самоврядування перебувало в залежності від урядової адміністрації. Голова повітового міста затверджувався губернатором, голова губернського міста - міністром внутрішніх справ.

В. Кульчицький (Львів).

МІТРИНГА ІВАН (псевд. Сергій Орелюк, Пилин; 1909 - 6.9.1943) - український політичний діяч, публіцист, теоретик націоналістичного руху. Н. у Бібрському повіті в Галичині. У 1930-х рр. вивчав історію у Львівському ун-ті. Член ОУН, займав ряд провідних постів у Крайовому Проводі ОУН на ЗУЗ. Очолив в *Організації Українських Націоналістів* ревізійську групу ("група Мітринги"), яка вимагала перегляду теоретичних засад націоналістичного руху та виступала за демократизацію його програми. У 1938 видав статтю "Геть з большевизмом", в якій вперше був висунутий лозунг - "Свободу народам! Свободу людині!" У 1940 виступив з критикою концепції С. Бандери орієнтації на "Нову Європу", висунувши гасло: "Разом з поляками, французами, народами СРСР за вільну Європу без Гітлера і Сталіна". У 1941 ввійшов від ОУН (Б). Заснував Українську Революційну Партію Робітників і Селян, що в 1942 об'єднавшись з ін. групами, створила *Українську Національно-Демократичну Партію*. Видавав її партійний орган "Земля і Воля". Разом з Б. Левицьким літом 1942 приєднався до "*Поліської Січі*" Т. Боровця, в якій очолив відділ пропаганди. Загинув біля Вілії побл. Острога на Волині у бою з радянськими партизанами. Автор політичних брошур "Гітлер і Україна" (1939) і "Наш шлях боротьби" (1940).

Д. Кушплір (Львів).

МІХАЛОВСЬКИЙ ЯКУБ (23.4.1612-1662 або 1663) - придворний польських королів *Владислава IV Вази* і Яна // *Казимира*. З 1659 - белзький каштелян. Склав рукописний збірник актів, листів, віршів, мемуарів та ін. історичних матеріалів, що стосуються, головним чином, історії національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. Частина цього збірника видав під назвою "Пам'ятна книга Якуба Міхаловського" (1864), Публікація містить листи й універсали Б. *Хмельницького*, щоденник В. М'ясковського, діяріуші сеймів, описи битв тощо. М. склав також "Діяріуш зборівської кампанії" і "Діяріуш війни під Берестечком", які залишилися в рукописі. (Зберігаються в бібліотеці Польської АН у Кракові).

Я. Ісчевич (Львів).

МІХНОВСЬКИЙ МИКОЛО ІВАНОВИЧ (1873 -23.5,1924) - визначний український громадсько-політичний діяч, ідеолог державної незалежності України, основоположник і перший ідеолог українського націоналізму. Н. у с. Турівці Прилуцького повіту на Полтавщині. З 1890 навчався на юридичному ф-ті Київського ун-ту, по закінченні якого працював адвокатом у Харкові. В 1891 М. разом з Б. Грінченком, І. Липою, В. Боровиком став організатором "*Братства Тарасівців*", у 1896 - товариства "Молода Україна". В 1899 переїхав до Харкова, займався адвокатською практикою. Брав участь у роботі громадсько-політичних організацій, діяльність яких була спрямована на пробудження національної свідомості українського народу. В 1900 на замовлення керівництва першої у *Наддніпрянській Україні* політичної партії - *Революційної Української Партії* написав програму організації (видана у Львові під назвою "Самостійна Україна"), в якій проголошувалася ідея політичної самостійності України. В кін. 1901 -напоч. 1902 виступив ініціатором створення *Української Народної Партії*, що об'єднувала прихильників націоналізму та ідеї боротьби за створення незалежної національної держави. В 1902-04 М. у статтях і відозвах "Робітнича справа в програмі УНП" (1902), "Десять заповідей" (1903), "Справа української інтелігенції в УНП" виклав основні теоретичні засади українського націоналізму. В 1906 опублікував програму УНП, яка передбачала створення самостійної Української держави ("однієї, єдиної, неподільної, самостійної, вільної, демократичної України - республіки робочих людей - від "гір Карпатських аж по Кавказькі"), встановлення президентської республіки, надання соціальних гарантій для широких верств населення, передачу землі у власність селян тощо. В 1903 створив при УНП напіввійськову організацію, яка здійснила ряд політичних терористичних акцій у Харкові (1904), Києві (1909) та ін. У 1909-14 М. керував роботою національно-патріотичної організації - "3-є товариство взаємного кредиту", співпрацював з "Товариством ім. Квітки-Основ'яненка" (члени Г. Хоткевич, Д. Сумцов, Алчевські та ін.) у Харкові. М. популяризував ідеологію українського націоналізму та ідею самостійництва у різних виданнях, у численних періодичних виданнях, які він редагував або видавав, зокрема "Самостійна Україна" (1905). "Хлібороб" (1905), "Запоріжжя" (1906). "Слобожанщина" (1906) та "Сніп" (1912-13). Під час Першої світової війни 1914-18 був мобілізований до російської армії. Службу проходив у ранзі поручника Київського окружного військового суду. В березні 1917 М. першим висунув ідею створення національних збройних сил. За його ініціативою в Києві було засновано *Український Військовий Клуб ім. гетьмана П. Полуботка* та Військовий Організаційний Комітет, які ставили собі за мету формування українських військових частин. 1.5.1917 при безпосередній участі М. утворено Перший Український козацький полк ім. гетьмана Б. Хмельницького. В 1917 М.-член *Української Центральної Ради* і *Українського Генерального Військового Комітету*. В липні 1917 М., на думку деяких істориків, був одним з керівників *Полуботківців повстання 1917*, учасники якого планували збройним шляхом взяти владу у Києві і проголосити незалежність України. Заклики М. до проголошення самостійності та взяття УЦР всієї повноти влади на українській території викликали відверте роздратування найчисленніших фракцій УПСР і УСДРП у Центральній Раді та неприховану ворожість лідерів української соціал-демократії до нього. Влітку 1917 М. за наказом В. Винниченка заарештовано і відправлено на Румунський фронт. Восени 1917 повернувся на Полтавщину, де взяв участь у створенні *Української Демократично-Хліборобської Партії*. В період *Української Держави* стояв в опозиції до гетьманської влади, належав до *Українського Національно-Державного Союзу*. Негативно ставився до політики Директорії УНР, вважав, що її діяльність, спрямована на встановлення в Україні соціалістичного режиму. На поч. 1919 М. за дорученням УДХП намагався зв'язати контакти з командуючими найбоєздатніших частин Армії УНР Є. Коновальцем і П. Болбочаном, щоб при допомозі військових припинити наростання анархії, стабілізувати політичну і економічну ситуацію в країні. З встановленням більшовицького режиму М, деякий час жив у Полтаві, де перебував під наглядом ЧК. На поч. 1920 переїхав у Новоросійськ, безуспішно намагався виїхати закордон. Згодом переїхав на Кубань, де працював у системі народної освіти. Навесні 1924 повернувся до Києва. Через деякий час був заарештований співробітниками ДПУ. Обставини смерті М. остаточно не з'ясовані. За одними дан. 23.5.1924 М. був розстріляний, за ін. - був звільнений з ув'язнення і незабаром був знайдений повішеним (наймовірніше, самогубство було інсценовано оргнами ДПУ).

МІЦКЕВІЧ МЄЧИСЛАВ (1879 - р. см. невід.) -польський політичний діяч в Україні. Н.у Кам'янці-Подільському. Працював адвокатом у Києві. Член Польського Демократичного Централу в Україні. З 27.7.1917 М.-товариш генерального секретаря з міжнаціональних справ С. *Єфремова*, а на поч. січня 1918 - генеральний секретар польських справ. З січня 1918М.входив до складу Ради *Народних Міністрів* УНР, де займав пост міністра польських справ. Подальша доля невідома.

МНОГОГРІШНИЙ ВАСИЛЬ ІГНАТОВИЧ (р. н. невід. - п. не пізніше 1694) - український державний і військовий діяч. Н. у м. Коропі (тепер Чернігівська обл.). Брат гетьмана Д. Многогрішного. В 1664-68 - ніжинський полковий осавул. У. 1668 очолив українське посольство до московського царя *Олексія Михайловича*. В 1671 -72 - полковник Чернігівського полку, в 1671 -наказний гетьман. Після позбавлення гетьманства Д. Многогрішного М. був заарештований, підданий жорстоким тортурам і засланий у Сибір. В 1682-94 жив у Красноярську. Подальших даних про його долю немає .

МНОГОГРІШНИЙ ДЕМ'ЯН (Демко) ІГНАТОВИЧ (н.бл. 1630-п. після 1701)-гетьман Лівобережної України (1669-72). Н. у м. Коропі (тепер Чернігівська обл.). Походив з козацької родини. Учасник *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57*. У документах вперше згадується в Зборівському реєстрі (бл. 1649) на посаді військового осавула. В 1665-69 - полковник чернігівський. У 1668 М, як противник *Андрусівського перемир'я 1667*, взяв участь у антимосковському повстанні, яке розпочалося під керівництвом І. Брюховецького. Підтримував політику гетьмана П.

Дорошенка. В 1668 призначений П. *Дорошенком* наказним гетьманом Лівобережної України, тому що останній був змушений повернутись на Правобережжя. Наступ московських військ під командуванням Г. Ромодановського на Сіверщину (на Ніжин і Чернігів), відсутність воєнної допомоги від П. Дорошенка, сильні московські залоги у містах, тиск промосковсько настроєної частини старшини і православного духовенства (особливо архієпископа чернігівського Л. Барановича) примусили М. піти напереговори з царським урядом. У цей час 17.12.1668 на старшинській раді в Новгород-Сіверську М. було обрано "сіверським гетьманом". Переговори між московським урядом і М. завершилися укладенням Глухівських статей 1669 і проголошенням 9(19).3.1669 на *Генеральній Військовій Раді* у Глухові М. гетьманом Лівобережної України. Після обрання гетьманом М. намагався проводити політику, спрямовану на захист державних інтересів України. Він добився, щоб Київ з округою, незважаючи на умови Андрусівського перемир'я 1667, залишився у складі Лівобережжя. Спираючись на полки компанійців, М. прагнув зміцнити гетьманську владу, поступово ослаблюючи політичну роль козацької старшини. Вів таємні переговори з П. Дорошенком про можливість переходу Лівобережної України під протекторат Туреччини. Така політика викликала незадоволення як частини страшинської верхівки так і московського уряду. В ніч з 12 на 13.3.1672 у Батурині козацька старшина (П. Забіла, І. Самойлович, К. Мокієвич, Д. Райча, П. Рославець, Доманович і П. Уманець) при підтримці начальника московської залоги заарештували М. і видала представникам царського уряду. Гетьмана було вивезено до Москви, де в серед. квітня 1672 розпочався над ним суд. Його звинуватили у державній зраді, піддали тортурам, а після засудили до страти. Згодом страту замінено на довічне заслання. М. було вивезено з родиною до Сибіру і ув'язнено в Іркутській тюрмі. З 1688 звільнений з тюрми М. перебував на військовій службі у Селенгінську на Забайкаллі. В 1696 М. постригся у ченці. Помер в Іркутську. Українські історики пов'язують час гетьманування М. із закінченням одного з найтрагічніших періодів в українській історії - Руїни.

МОГИЛА АНДРІЙ (р. н. невід. - п. 1689) - гетьман Правобережної України (1684-89). Походив з козацького роду у *Лівобережній Україні*. Тривалий час перебував на Запоріжжі. В 1683 М. очолював козацький полк під час походу гетьмана С. *Куницького* проти буджацьких татар у Бессарабію. Восени 1683 восьмитисячне козацьке військо під командуванням М. вирушило на допомогу молдавському господарю. 4.12.1683 розбив турецькі загоны під м. Тіглотином. У січні 1684 на козацькій раді в Могилеві був обраний гетьманом. На чолі своїх військ (нараховували влітку 1684 бл. 12 тис.чол.) провів ряд успішних походів проти турків і татар. У листопаді 1686 залога гетьманської столиці Немирова під командуванням М. відбила облогу 50-тисячної татарської орди. Визнанням великих заслуг козацтва на чолі з М. в обороні Правобережної України і Речі Посполитої від турецької агресії, стала постанова польського сейму, яка узаконювала існування козацтва та відновлення козацьких прав і привілеїв. Сприяв заселенню земель навколо Корсуня, Черкас, Чигирина, Умані безземельними селянами та численними втікачами з Лівобережної України, що рятувалися від гніту московської колоніальної адміністрації. М. вів переговори з Римським Папою Інокентієм XI про умови участі козаків в антитурецькій коаліції. Виділяв значні кошти з гетьманської скарбниці для викупу з татарської неволі полонених козаків, що сильно підносило його авторитет і серед лівобережного козацтва. Загинув у січні 1689.

МОГИЛА ПЕТРО СИМЕОНОВИЧ [31.12.1596 (10.1.1597) - 1.(11).1.1647] - визначний український церковний і культурний діяч 17 ст., Київський митрополит (з 1632, за ін. дан., з 1633). Син Симеона М. - господаря Волощини (1601-07) і Молдавського князівства (1607-09). Вважається, що освіту здобув у *Львівській братській школі*, вивчав теологію у Паризькому ун-ті. Служив у польському королівському війську, брав участь у *Цецорській битві 1620* і *Хотинській війні 1621*. В 1625 М. під впливом І. Борецького прийняв чернецтво. В 1627 М. було обрано архімандритом *Києво-Печерсько Лаври*, а з 1632 (за ін.дан., 1633) - митрополитом Київським. Відстоював права Української Православної Церкви (на київських соборах 1628 і 1629) і в 1632 добився від короля Владислава IV Вази її легалізації в Україні (див. "*Статті для заспокоєння руського народу*"). В 1628-29 М. виступив одним з авторів проекту про створення українсько-білоруського патріархату поєданого з Римом. Однак цей проект не зустрів підтримки ні серед українського суспільства (в першу чергу Запоріжжя), ні зі сторони Риму та Польщі. М. створив гурток вчених і культурних діячів, т. зв. Могилянський Атенеум (С. Косов, А. Калнофойський, Т. Земка, І. Козловський-Трофимович та ін.), який під його керівництвом здійснив реформу церковного життя та опрацював проект "Православного ісповідання віри" - першого православного катехизису, який був прийнятий Собором православних церков у Києві 1640 і в Яссах 1641 та остаточно затверджений усіма східними Патріархами в 1643. У 1631 відкрив *Лаврську школу*, яка в 1632 була об'єднана з Київською братською школою і в 1633 дістала назву Києво-Могилянська Колегія (з 1701 - *Києво-Могилянська Академія*). Реставрував Софійський собор і будинки Києво-Печерського монастиря, а в 1635 дав доручення розкопати, зруйновану татарами-монголами Десятинну церкву. У 1640 за допомогою М. було засновано першу румунську школу - Слов'яно-Греко-Латинську Академію в Яссах, якою керував колишній ректор Києво-Могилянської Колегії С. Почаський. Сприяв письменникам і художникам. Відкрив друкарні в Довгому Полі (1635), чим відновив румунське книгодрукування і в Молдові у Яссах (1641). Помер у Києві, похований у Києво-Печерській Лаврі. М, автор ряду богословських творів - "Євангеліє Учительне" (1616), "Службник" (1629,1639), "Хрест Христа Спасителя" (1632), "Анфологійон" (1636), "Євлогійон" ("Требник Петра Могилы"; 1646), числених полемічних праць і проповідей. За ініціативою і активною участю М. групою київських письменників був написаний один з кращих творів української полемічної літератури 17 ст. трактат "Літос альбо Камінь..." (1644). Написаний польською мовою, вийшов під псевд. Євсей Пимен (на думку деяких дослідників автором книги був сам

М.).

МОГИЛЯНСЬКИЙ АРСЕНІЙ (світське ім'я -Олексій; 17.3.1704 - 8.6.1770) - український церковний діяч, митрополит Київський (1757-70). Н. у Решетилівці на Полтавщині. Навчався у Київській Академії (1721-27) та Харківському колегіумі (1727). В 1741-43 викладав у Московській академії, з 1744 - архимандрит Троїцько-Сергієвої Лаври, пізніше - єпископ (з 1747 -архієпископ) Переяслава-Залеського. Був членом Синоду. Після обрання на митрополитну кафедру відстоював перед російським урядом права *Київської митрополії* та інтереси Київської Академії. Провів ряд реформ для удосконалення системи навчання і управління Київською Академією, зокрема, запровадив вивчення математики і геометрії та встановив раду академії, яка обирала ректора і професорів навчального закладу. За М. відбулися вибори до "Комісії для складання нових законів", яка уклала в 1767 "Пункти о вигодностях малоросійського духовенства". В 4 пунктах ставилась вимога відновлення автономних прав Української Церкви: збереження титулу "митрополит Київський, Галицький та Малої Росії", відновлення традиції обрання митрополитів з місцевих кандидатів, затверджувати єпископів та єгуменів в Україні повинен митрополит, а не синод та ін. У 1770 уряд заборонив М. титулуватись "митрополит Київський, Галицький і Малої Росії", а тільки "Митрополит Київський і Галицький". Помер у Києві.

МОГИЛЬНИЦЬКИЙ АНТІН (3.3.1811 -13.8.1873) - український поет-романтик і громадський діяч. Н. у с. Підгірках (тепер Калуського р-ну Івано-Франківської обл.). В 1840 закінчив богословський ф-тет Львівського ун-ту. Був священиком в селах Хітарі, Зборі, Комарові та Бабчі на Прикарпатті. Літературну діяльність розпочав 1838. Особливо плідними для М, в літературному відношенні були роки під час Революції 1848-49 в *Австрійській імперії*. Автор балади "Русин-воїн" (1849), поеми "Скит Манявський" (1854), вірша-послання "Ученим членам "Руської Матиці" та ін. Як послідовник "*Руської Трійці*" відстоював народну мову в літературі.

В 1861 обраний послом Галицького крайового сейму у Львові та депутатом Державної ради у Відні. М. спільно з С. Литвиновичем активно виступав за надання рівних прав українській мові в навчальних закладах і в державних установах.

Ф. Стеблій (Львів).

МОГИЛЬНИЦЬКИЙ ІВАН (1777 - 24.6.1831) -український вчений-філолог, культурно-освітній і церковний діяч, один із провісників національного відродження в Галичині. Закінчив багословський ф-тет Львівського ун-ту. Від 1800 був парафіальним священиком в с. Дроздовичах і нижанковицьким деканом (Самбірщина). Згодом займав різні пости в управлінні Перемишльської греко-католицької єпархії: референта з питань шкільництва (з 1815), каноніка і члена капітули (з 1816), верховного інспектора шкіл (з 1817), кустоса (хранителя, з 1818). Відаючи шкільництвом, спричинився до заснування великої кількості народних (парафіальних) шкіл, підготував і видав для них ряд підручників: "Буквар славено-руського язика" (1816, 1817, 1819, 1826, 1827), "Правила школьні" (1817), "Повинності підданих ку їх монарсі" (1817,1827), "Наука християнська" (1817) і "Катехизис малий" (1817). Був ініціатором заснування в Перемишлі і першим ректором дяко-вчительського інституту, в якому викладав логіку, засновником і керівником першого в Галичині освітнього товариства священиків (1816). Спільно з єпископом, а згодом митрополитом М. *Левицьким* домагався викладання українською мовою в школах Галичини. З метою кращої аргументації уклав "Граматику язика словено-руського" (1823) - першу в Галичині граматику книжної української мови, а як передмову до неї - наукову працю "Відомість о руськім язичі" (1829, 1837, 1848), в якій спростував поширені у той час помилкові уявлення про українську мову як діалект польської або російської і аргументовано визначив її як одну з реально існуючих східнослов'янських мов.

Ф. Стеблій (Львів).

МОДЗАЛЕВСЬКИЙ ВАДИМ ЛЬВОВИЧ [28.3.(9.4).1882 - 3.8.1920] - український історик. Н. у Тифлісі (тепер Грузія), В 1902 закінчив Миколаївське інженерне училище в Петербурзі. В 1902-06 служив військовим інженером у Києві, з 1907 - вихователь І-го Кадетського корпусу в Петербурзі. У 1917-18 директор музею старо-житностей в Чернігові і керуючий справами Чернігівської архівної комісії. В 1918 жив у Києві. Очолював архівно-бібліотечний відділ міністерства освіти (пізніше - головне управління мистецтва і національної культури), деякий час був начальником Архівного Управління і Всеукраїнського Головного Архіву. Працював в *Українській Академії Наук*. М. - автор праць: "Нариси з історії Лохвицької, Сінчанської, Чернуської, Куринської і Варвинської сотень" (1906), "Перший військовий підскарбій Роман Ракушка" (1919, 1922-23), "Гути на Чернігівщині" (1926), генео-логічного довідника українських козацько-старшинських родів - "Малоросійський родословник" (т. 1-4, 1908-14, 5-ий том залишився в рукописі), "Малоросійського Гербовника" (в співавт. з В. Лукомським і Г. Нарбутом) та ін. Оpubлікував багато архівних документів з історії Гетьманщини 17-18 ст. ("Актові книги Полтавського городского уряду 18 ст.", 1911-14); "Актову книгу Стародубського городского уряду 1693 року", 1914; "Щоденник Якова Маркевича", 4 том за 1735-40-хрр.; 1913). Залишив щоденник, який вів протягом 1896-1917 (з перервами).

МОЗИРА (Мозиря, Мазуренко) ЛУК'ЯН (Лук'ян; р. н. невід. - п. 1652) - український військовий діяч, корсунський полковник (1649-52), дипломат. Учасник *Корсунської битви 1648*. Брав участь у Пилявецькій битві 1648 та Зборівській битві 1649.В 1649 після загибелі С. *Морозенка* призначений корсунським полковником. Влітку 1651 відзначився в ході *Берестецької битви 1651*, зумівши майже без втрат вивести Корсунський полк з оточення. В липні 1651 Б. *Хмельницький* послав М. на допомогу А. Ждановичу, який вів

оборону Києва від литовських військ під командуванням Я. Радзивілла. Їздив з дипломатичними дорученнями гетьмана до Варшави (червень 1648) і Москви (1651). М., будучи незгідним з умовами Білоцерківського договору 1651, взяв участь у виступі М. Гладкого. Очолив один з сформованих в р-ні Ніжина загонів, що протидіяв вступу польських військ у Лівобережну Україну. На поч. травня 1652 М. був схоплений поляками і страчений.

МОКІЄВСЬКИЙ КОНСТАНТИН (р. н. невід. - п. бл. 1709) - український військовий діяч, талановитий полководець і дипломат. Походив з шляхетського роду на Білоцерківщині. Був родичем гетьмана І. Мазепи (по матері). В 1691-1708 - київський полковник, 1708-09 - чигиринський полковник. Брав участь у війні проти Туреччини та у Північній війні 1700-21. В 1708-09 вів успішні переговори в Криму і на Запоріжжі з кошовим отаманом К. Гордієнком про приєднання запорожців до антимосковської коаліції. Деякий час перебував з дипломатичною місією у *Кримському ханстві*. Меценат Української Церкви.

МОКРІЄВИЧ КАРПО (р. н. невід. - п. бл. 1704) - діяч доби Руїни. На державну службу вступив за гетьмана Б. Хмельницького. В 1663-67 - канцелярист *Генеральної Військової Канцелярії*. В 1669-72 - генеральний писар в уряді гетьмана Д. Многогрішного. Був організатором змови частини козацької старшини проти Д. Многогрішного, який намагався протистояти політичним та адміністративним впливам московського уряду. Після приходу до влади гетьмана І. Самойловича, усунутий з державних посад. За гетьмана І. Мазепи - чернігівський полковий суддя (1688-90).

МОЛДАВСЬКІ ПОХОДИ 1650, 1652 і 1653 - походи української армії на чолі з Б. Хмельницьким і Т. Хмельницьким проти союзника Польщі - Молдавського князівства. На поч. 1650-х рр. Б. Хмельницький з метою забезпечення найкращих зовнішньополітичних умов для боротьби з Польщею, продовжуючи політику досягнення найширшої воєнно-політичної ізоляції Речі Посполитої, намагався зав'язати стосунки з придунайськими країнами - Валахією, Трансильванією (Семиграддям) і особливо з Молдавією. Ще влітку 1648 гетьман, робив спроби через посередництво турецького султана *Магомета IV* схилити васала Османської імперії молдавського господаря В. Лупула до встановлення добросусідських відносин з Гетьманщиною. Однак Лупул, намагаючись лавірувати між Туреччиною і Річчю Посполитою, продовжував підтримувати тісні відносини з польським урядом. У цих умовах влітку 1650 Б. Хмельницький, щоб перешкодити стратегічним планам польського командування використати Молдавію як плацдарм для наступу на Україну та примусити В. Лупула розірвати зв'язки з Польщею, почав готувати воєнний похід проти молдавського господаря. До цього походу гетьману вдалося залучити кримського хана *Іслам Гірея III*, який за умовою нового українсько-татарського союзу поставив питання про воєнну акцію проти Московського царства. В другій половині серпня 1650 українська армія під проводом Б. Хмельницького (60 тис. чол.) і загоони кримських татар (бл. 30 тис. чол.) перейшли р. Дністер і вступили на територію Молдавського князівства. На поч. вересня 1650 козацькі полки на чолі з Д. Нечаєм і Ф. Джалалієм оволоділи столицею князівства м. Ясси. В. Лупул був змушений укласти угоду, за умовами якої мав відмовитися від союзу з Польщею і вступити в союзницькі відносини з Україною, сплатити переможцям контрибуцію (600 тис. талерів), та щоб зміцнити політичні зв'язки з *Гетьманщиною*, зобов'язався видати свою дочку Розанду (див. Р. Лупул-Хмельницька) за сина гетьмана Т. Хмельницького. Після невдачі української армії у *Берестейській битві 1651* В. Лупул відмовився виконувати свої попередні зобов'язання. В цій ситуації Б. Хмельницький підготував новий похід проти Молдавії. Намагаючись перешкодити гетьману, польське командування вислало на Поділля 60-тисячну армію під командуванням коронного гетьмана М. Калиновського. Після розгрому в травні-червні 1652 у *Батозькій битві 1652* польського війська, українська армія, вступивши у Молдавію, змусила В. Лупула прийняти умови Б. Хмельницького. Активна зовнішня політика українського гетьмана в Молдавії стурбувала її сусідів і привела до формування сильної антиукраїнської коаліції в складі Речі Посполитої, Валахії і Трансильванії. У квітні 1653 валаський господар М. Басараб і семиградський князь *Юрій II Ракоці* при підтримці польського уряду захопили Ясси і посадили на престол С. *Георгіцу*. В. Лупул звернувся за допомогою до Б. Хмельницького. 21-22.4.(1-2.5.). 1653 українські війська під проводом Т. Хмельницького розгромили загоони *Георгіцу* і повернули владу В. Лупулові. Намагаючись розвинути успіх, Т. Хмельницький, розпочав наступ на Волощину, що було, як показали наступні події, стратегічною помилкою гетьманіча. Влітку 1653 об'єднані валасько-польські сили примусили українсько-молдавські війська відступити. У Сучавській фортеці (тепер Румунія) ворог оточив 2-тисячний загін В. Лупула. На допомогу молдавському господарю поспішив Т. Хмельницький на чолі з 12-тисячним козацьким військом і 10(20).8.1653 прорвався до Сучави. Під час героїчної оборони міста Т. Хмельницький 2(12).9.1653 був смертельно поранений і через кілька днів помер. 9(19).9.1653 сучавський гарнізон припинив опір, уклавши почесні умови здачі (козакам дозволялось вийти з Сучави і вивезти з собою тіло Т. Хмельницького), залишив місто.

І.П., Я. Федорук (Львів).

МОЛДОВА (Молдавія; офіц. назва - Республіка Молдова) - держава в південній частині Європи, в басейні Дністра й Прута. На північному сході та півдні межує з Україною, на заході - з Румунією, територія 33,7 тис. км². Населення 4394 тис. (1992). Столиця - Кишинів. Проголошена незалежною державою 27.8.1991 (до серпня 1991 - Молдавська РСР у складі СРСР). Поділяється на 40 районів, налічує 21 місто. Глава держави - президент. Законодавча влада належить однопалатному парламенту. Вищим виконавчим та розпорядчим органом є уряд - Рада Міністрів. Давніша історія М. викладена в ст. *Румунія і Бессарабія*.

У січні 1918 Бессарабію зайняли румунські війська. В умовах румунської окупації бессарабський парламент Сфатул Церій (Рада Країни) проголосив 25.11.1918 про входження Б. до Румунії. Радянський Союз не визнав цього факту. Прагнучи приєднати бессарабські землі до СРСР, радянське керівництво підтримувало прокомуністичні антирумунські елементи в самій Бессарабії, а також намагався “розв'язати” бессарабське питання дипломатичним шляхом. Незабаром після розгрому румунськими властями Татарбунарського повстання 1924 серед керівних кіл СРСР виникла ідея створення на території Української СРР Молдавської автономії, яка мала б служити бессарабським молдаванам взірцем “розв'язання національного питання” і водночас - осередком майбутнього об'єднання молдавського народу в складі СРСР. Одним з головних ініціаторів створення Молдавської радянської автономії був Г. *Котовський*. Керівники Української СРР, зокрема М. Скрипник, виступили проти такого плану, але під тиском московського центру змушені були погодитись на його реалізацію. 12.10.1924 постановою сесії ВУЦВК було утворено Молдавську АСРР (МАСРР, після 1936 - МАРСР). До її складу ввійшли частини Балтської, Тульчинської й Одеської округ загальною площею 8,3 тис. км². Населення МАСРР налічувало 572 тис.чол. (1926), причому молдавани становили лише 30,1%, українці -48,5%, проживали також росіяни, євреї та ін. Столицею автономії стала Балта, а з 1929 -Тирасполь. У квітні 1925 прийнято конституцію МАСРР, затверджену IX Всеукраїнським з'їздом Рад. У ці ж роки вперше запроваджено навчання молдавською мовою у школах. Насильницька колективізація, “розкуркулювання” й голод 1932-33 заторкнули й МАСРР.

Долю Бессарабії ще непередодні Другої світової війни наперед вирішив *Пакт Молотова -Ріббентропа* 1939. У таємному додатковому протоколі до цього договору Німеччина визнавала за Радянським Союзом свободу дій щодо Бессарабії. 26.6.1940 уряд СРСР в ультимативній формі зажадав від румунського уряду негайного передання Радянському Союзові Бессарабії разом з Північною Буковиною. Не одержавши підтримки з боку “дружньої” Німеччини, Румунія змушена була поступитися. 28.6.1940 радянські війська зайняли Бессарабію. Її населенню навіть формально не дали змоги для волевиявлення про свою подальшу долю. На території Бессарабії були розпущені всі політичні партії та громадські організації. 2.8.1940 сесія Верховної Ради СРСР ухвалила закон про утворення союзної Молдавської РСР (МОРСР). До її складу ввійшли 6 районів МАРСР і 6 повітів Бессарабії (центральні повіти). Натомість 8 районів МАРСР, а також Аккерманський і більша частина Ізмаїльського та Хотинського повітів Бессарабії, де переважало українське населення, увійшли до складу Української РСР. У новій союзній республіці створено радянські органи влади та партійні структури. Указами Президії Верховної Ради СРСР від 15.8.1940 на території Бессарабії було запроваджено радянське законодавство про націоналізацію землі, банків, залізниць, водного транспорту, промислових і торговельних підприємств, засобів зв'язку.

Незабаром після нападу гітлерівської Німеччини на СРСР територія М. була окупована німецькими та румунськими військами. Гітлерівське керівництво повернуло Румунії Бессарабію, Північну Буковину, передавши також землі між Дністром і Південним Бугом. Ця територія отримала назву Трансністрія. До складу останньої ввійшли й лівобережні райони Молдови. Протягом березня-серпня 1944 радянські війська витіснили противника з М. На території МРСР було відновлено радянський режим. У 1946-47 М. у результаті посух і неврожаїв, а також воєнних руйнувань зазнала масового голоду. До 1950 насильницькими методами проведено колективізацію сільського господарства та “розкуркулення” заможнішого селянства у правобережних районах М. Одночасно проводилася політика русифікації краю. Зазнавали переслідування всякі спроби захисту національної культури та історичних традицій молдавського народу. Майже ніяких можливостей суспільно-культурного розвитку не мали й ін. національності, що проживали в М. - українці, євреї, гагаузи, болгари. Після приходу до влади в СРСР нового партійно-державного керівництва на чолі з М. Горбачовим (1985) та проголошення ним політики “перебудови” і “гласності”, в М., як і в інших регіонах Союзу, активізувався національний рух. Його очолила масова громадсько-політична організація. Народний Фронт Молдови (НФМ), що виник у 1989. Ініціаторами створення НФМ стали представники творчої інтелігенції. Невдовзі організація здобула масову підтримку серед широких верств населення. В перший час молдавський національний рух виступав проти русифікації краю, монополії комуністичної ідеології, цензури, переслідування інакодумців, за демократизацію громадсько-політичного життя, надання ширших можливостей для розвитку молдавської культури. Значну підтримку здобув рух за зближення з Румунією, насамперед у сфері культури. Висувалася вимога замінити в молдавській мові кирилический алфавіт латинським - на зразок румунської мови, що було здійснено в 1989. Веліся гострі дебати навколо питання про національну ідентичність молдаван: частина громадськості розглядала молдавський народ як окрему націю (в межах МРСР) із своєю самостійною мовою, тоді як найбільш радикально настроєні елементи вважали молдаван невідільною частиною румунського народу, а їхню мову - румунською. По мірі поглиблення демократичних процесів у СРСР, ліквідації радянського панування в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, дедалі ширшої популярності набирало гасло незалежності М. і виходу її зі складу СРСР. У червні 1990 Верховна Рада республіки проголосила державний суверенітет МРСР, що стало важливим етапом боротьби молдавського народу за національне визволення. Радикальне крило молдавського національного руху поєднувало завдання боротьби за незалежність з наступним приєднанням М. до Румунії. Кишинів та інші міста правобережної М. стали місцями масових мітингів, що їх проводили НФМ та нові організації національно-демократичного організації, кількість яких неухильно зростала.

Національні меншості М. поставилися до прорумунських тенденцій у молдавському національному русі негативно. Особливо виразно це проявилось у лівобережних районах, населених переважно росіянами і

українцями, а також на півдні республіки, де проживають гагаузи. Москва, діючи за принципом "поділяй і владарюй", підтримувала придністровців і гагузів, використовуючи їх як противагу молдавському національному рухові. Після провалу антидержавного путчу в СРСР у серпні 1991 Верховна Рада МРСР проголосила державну незалежність Республіки М. Лівобережні сепаратисти з числа промосковської компартійної номенклатури відповіли на це проголошенням "незалежної" Придністровської Молдавської Республіки (ПМР) з центром у Тирасполі. Республіка М., подібно до інших нових незалежних держав, одержала міжнародне визнання, була прийнята до ООН та ін. міждержавних організацій. Близькі відносини встановилися з Румунією. В 1992 було налагоджено дипломатичні стосунки з Україною. Щодо ПМР, то її не визнала жодна держава. Кишинівська влада, застосувавши силу, зробила спробу ліквідувати цей сепаратистський осередок, утвердити суверенітет Республіки Молдови в Лівобережжі. Однак, силове вирішення проблеми наштовхнулася на збройний опір з боку придністровців. Збройний конфлікт між Придністров'ям і центральною владою продовжувався протягом всього 1992. За міжнародним посередництвом військові дії вдалося припинити, однак сепаратистський режим прорадянського типу на Лівобережжі продовжує існувати й понині. Його опорою служить дислокована в Придністров'ї 14-а російська (кол. радянська) армія. Іншим вогнищем напруження продовжували бути райони компактного проживання гагаузів, які вимагали для себе автономії й навіть незалежності. У 1994 було досягнуто угоди про надання гагаузам автономії,

Українське населення в М. становить 600 тис. -13,8% всіх жителів республіки (1989). В умовах радянського режиму в М. не існувало ні шкільництва (останню українську школу в МРСР закрито на поч. 1960-х рр.), ні друкованих органів чи теле-радіопередач українською мовою. Сьогодні робляться лише перші кроки в напрямі національного відродження українців у М.

Г. Кипаренко (Львів).

"МОЛОДА МУЗА" - літературне угруповання західноукраїнських письменників і митців. Засноване у 1906. Об'єднання існувало навколо видавництва "Молода муза" (1906-09) і журналу "Світ", Це не була формально-статутна організація, а об'єднання однодумців, ідейним гаслом яких було "мистецтво для мистецтва", орієнтація на західноєвропейську літературу. Риси творчості - культура чистого мистецтва, крайній індивідуалізм, песимізм, містика, увага до формально-зовнішніх пошуків. Найвідоміші молодомузівці В. Пачовський, П. Карманський, Б. Лепкий, С. Чарнецький, О. Луцький, ф. Коковський, С. Твердохліб, прозаїки В. Бірчак, М. Яцків, О. Турянський, композитор С. Людкевич, скульптор М. Парашук. На близьких позиціях були В. Щурат, літературні критики М. Євшан та М. Рудницький. Діяльність "М.м." була однією з перших спроб модернізації української літератури, викликала у свій час гостру дискусію, а з часом різке несприйняття офіційної радянської критики.

О. Рибак (Львів).

"МОЛОДА УКРАЇНА" - об'єднання студентських груп у *Галичині* та *Буковині* 1899-1903. До об'єднання входили студенти університету та учні старших класів середніх шкіл, зустрічалися для обміну ідеями, проблемами тогочасного суспільно-політичного життя краю. Провідними членами організації були Л. Цегельський, В. Старосольський, А. Крушельницький, С. Горук, С. Баран, М. Галушчинський, Є. Косевич, Т. Мелень та ін. Відстоювали ідею національної незалежності України. Видавала журнал *"Молода Україна"*. Встановило тісні зв'язки з студентами Харкова, Києва і Полтави. Згодом більшість членів "М.У" стали провідними членами політичних партій у Галичині і на Буковині.

"МОЛОДА УКРАЇНА" - назва українських журналів і часописів. 1) Перший український щотижневий студентський журнал, який виходив в січні 1900 до березня 1903 (з перервами) у Львові. У виданні і редагуванні журналу брали участь О. Грабський, М. Залітач, В. Старосольський, Є. Косевич, А. Крушельницький, С. Баран, Т.Мелень, С. Горук, М. Галушківський, М. Залітач та ін. Вийшло 33 номери. Неофіційний орган "Академічної Громади". Журнал відстоював ідею незалежності України, виступав проти колонізації, вів боротьбу за створення українських вищих шкіл. З виданням співпрацювали І. Мартович, С. Чарнецький, В. Щурат, М. Яцків і Леся Українка. Припинив існування через фінансові труднощі. 2) Щомісячний журнал української молоді, що виходив у Львові в 1905 за ред. В. Панейка. Вийшло 4 номери. 3) Перший і єдиний український дитячий журнал на українських землях у складі Російської імперії, щомісячний додаток до часопису "Рідний край". Видавався у Києві в 1906 і 1908-12, в 1912 у Гадячі на Полтавщині. Видавець і редактор Олена Пчілка. Всього вийшло 64 номери. В часописі друкувалися твори Х. Алчевської, Лесі Українки, М. Рильського, С. Васильченка.Т. Шевченка, С. Руданського ітн., багато перекладів з іноземної літератури для дітей (М. Лермонтова, М. Гоголя, Л.Толстого, Д. Свіфта, Ч. Дікенса, О. Вайлда та ітн.). 4) Щомісячний студентський журнал, орган Українського Студентського Союзу. Виходив в 1910 у Львові за ред. М. Вітошинського і В. Лотоцького. Вийшло 7 номерів. 5) Ілюстрований журнал для молоді. В 1923-26 виходив у Львові, спочатку як двотижневик, в 1926 - щомісячник. Видавцем і ред. журналу був М. Таранько. Всього вийшло 66 номерів.

"МОЛОДНЯК" - літературна організація комсомольських письменників, створена П. Усенком у листопаді 1926 у Харкові. До "М" увійшла частина молодих письменників, що належала до *"Плугу"* і *"Гарту"*. Учасники організації об'єднувались навколо однойменного журналу "М" (виходив у 1927-34 у Харкові; 1935-37 - у Києві; з 1937 під назвою "Молодий більшовик"). Очолював "М." та в 1927-31 був редактором його видання П. Усенко. До харківської групи "М" належали В. Кузьмич, Д. Гордієнко, І. Момот, П. Голота, О. Кундзич, Я.

Гримайло та ін. Учасниками “М” в Києві були Б. Коваленко, М. Шеремет, О. Корнійчук, П. Колесник, А. Шиян та ін. Філії “М” утворились в Донецьку, Миколаєві, Запоріжжі, Дніпропетровську, Кременчуці та ін. містах України. “М” спільно з ВУСППом активно долучилася до кампанії пошуків ітераторів-націоналістів та сприяла процесу ліквідації існуючих незалежних літературних об'єднань, створення єдиного централізованої письменницької організації, що б повністю контролювалась більшовицькою партією. “М” був ліквідований у квітні 1932 у зв'язку з постановою ЦК ВКП(б) “Про побудову літературно-художніх організацій”.

МОЛОТОВ В'ЯЧЕСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ [псевд., справжн. прізвище - Скрябін; 25.2.(9.3).1890 -8.11.1986]- радянський партійний та державний діяч. Н. у слободі Кукарка Вятської губ.(Росія). З 1902 навчався в Казанському реальному училищі. З 1906 - член РСДРП(б). У квітні 1909 заарештований і засланий у Вологодську губ. Повернувшись із заслання в 1911 вступив на економічне відділення Петербурзького політехнічного ін-ту. В 1912 проводив пропагандистську роботу серед робітників Петрограду і Москви, співпрацював у більшовицьких газетах “Зоря” і “Правда”. З 1916 став членом Російського бюро ЦК РСДРП(б). Після лютого 1917 року - член Виконкому Петроградської Ради і Петроградського військово-революційного комітету. В 1918 М. - голова Ради Народного Господарства Північного р-ну, з кін. 1919 - голова Нижньгородського губвиконкому. У вересні 1920 рішенням партійного керівництва був направлений у Донбас, у жовтні 1920 М. був обраний секретарем Донецького губкому більшовицької партії, з листопада 1920 - перший секретар ЦК КП(б)У. В період з листопада 1920 по березень 1921 обіймав пост першого секретаря ЦК КП(б) України. Перебуваючи на цьому посту проводив жорстку централістську політику, боровся з українським повстанським рухом, втілював програму продрозкладки і виступав проти заміни її продподатком, що призвело до голоду 1921-22 в Україні. У березні 1921 -30 - секретар ЦКВКП(б), з 1926 - член Політбюро партії, в грудні 1930 призначений головою РНК СРСР. Найближчий співробітник Й. Сталіна, вважався його “правою рукою”. М. став разом з Й. Сталіним організатором геноциду проти українського народу - голоду 1932-33. Власне, М. визначив значно завищений план хлібозаготівель для України в розмірі 356 млн.пудів і спільно з Л. Кагановичем добився його прийняття в липні 1932 на III Всеукраїнській конференції КП(б)У. В жовтні - листопаді 1932 М. за дорученням Сталіна, очолював надзвичайну комісію в Україні, яка керувала насильною колективізацією селянських господарств та тотальною реквізицією зерна в селян-одноосібників. Очолювана М. комісія розробила надзвичайні заходи для збільшення хлібозаготівель шляхом розгортання адміністративного тиску і проведення масових репресивних заходів щодо селянства. З метою активізації планів прискорення виконання планів хлібопоставок М. видав розпорядження про створення спеціальних репресивних комісій: вилучення хліба, призначеного для потреб громадського харчування; повну економічну блокаду сіл (заборона торгівлі, припинення постачання сіл тощо). На поч. 1933 М. наказав вивезти всі колгоспні фонди, включаючи і насінний, у рахунок заборгованості по планах хлібозаготівель, що перетворило штучно створену продовольчу кризу в Україні на широкомасштабний голодомор. У 1937 М. відіграв головну роль в проведенні партійної чистки ЦККП(б)У. З травня 1939 як міністр закордонних справ СРСР, М. разом з гітлерівською владною верхівкою взяв участь у підготовці планів розподілу Центрально-Східної Європи (див. *Пакт Молотова-Ріббентропа 1939*). В 1939-49 та 1953-57 - народний комісар, з 1946 - міністр закордонних справ СРСР, в 1941-57- перший заступник Голови Ради Народних Комісарів, з 1946 -Ради Міністрів СРСР. Після смерті Й. Сталіна М. став одним з керівників опозиції щодо нового курсу М. Хрущова. У червні 1957 разом з Л. Кагановичем, Г. Маленковим та Д. Шепіловим виведений із складу ЦК КПРС. В 1957-62 перебував на дипломатичній роботі у Монголії та Австрії. У 1961 виключений з партії. Останні роки життя провів у Москві.

К. Бондаренко, І. П. (Львів).

МОНОМАХОВИЧІ - відгалуження династії *Рюриковичів*, а точніше її вітки - Всеволодовичів, яка іде від сина *Ярослава Мудрого* Всеволода Ярославовича і дочки або племінниці візантійського імператора *Костянтина IX Мономаха* Марії. Відгалуженням династичної лінії М. були Мстиславичі, волинські Ізяславичі, смоленські Ростиславичі, суздальські Юр'євичі, а також вітки ярославських, ростовських, московських і тверських князів.

О. Щодра (Львів).

МОРАЧЕВСЬКИЙ ПИЛИП СЕМЕНОВИЧ [14(26). 12.1806-26.9.1879]-український педагог і перекладач, Н. у с. Шестовиці на Чернігівщині. В 1823 закінчив історико-філологічний ф-тет Харківському ун-ту. В 1832-49 викладав математику і російську словесність у навчальних закладах Сум, Луцька, Кам'янця-Подільського. У 1849-59 - інспектор Безбородьківського ліцею (див. *Ніжинський ліцей*) та гімназії у Ніжині. М. перекладав Євангеліє на українську мову (завершено переклад у листопаді 1861), пізніше - “Діяння Апостолів”, “Апокаліпсис”, “Псалтир”. Однак ні один з цих перекладів М. не був виданий при житті автора. Лише в лютому 1905 російська влада дала дозвіл на публікацію українського перекладу Св'ятого Письма. Вперше надрукований навесні 1906 (пізніше 1914, 1917), але дозволений для використання у церковних відправах лише в період Української Центральної Ради за розпорядженням Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Переклади Євангелія М. були перевидані у Канаді (1948) і США (1966) і досі використовуються під час богослужінь.

МОРДОВЕЦЬ (Мордовцев) ДАНИЛО [7(19).12.1830 - 10(23).6.1905] - український і російський письменник, історик. Н. у слобод Данилівці-на-Дону (тепер Волгоградської обл., Росія). Походив зі старовинного козацького роду. В 1854 закінчив історико-філологічний ф-тет Петербурзького ун-ту. Працював у Саратові та

Петербурзі редактором газети, цензором. Згодом служив на відповідальних постах у міністерствах внутрішніх справ і шляхів сполучення. У 1886 вийшов у відставку. Літературну діяльність розпочав ще у студентські роки, переказавши у віршах українською мовою "Краледворський рукопис". Темі історичного минулого України присвячена поема "Козаки і море" (1859), історичні праці "Самозванці і низова вольниця" (1867), "Гайдамаччина" (1870), історичні романи "Дві долі", "Палій" (1902, обидва укр. мовою), "Цар і гетьман" (1880), "Великий розкол" (1881), "Сагайдачний" (1882, всі - рос. мовою) та ін. У 1883 і 1886 М. побував в Україні (Київ, Харків). Свої враження від цих подорожей відтворив у нарисах "Під небом України", "За що ж?". Великий вплив натворчість М. мали зустрічі у Петербурзі з Т. Шевченком (1859), М. Драгомановим і К. Костомаровим. Про зустріч з Т. Шевченком М. писав у спогадах "З минулого і пережитого" (1902). М. сприяв виданню творів українських письменників у Петербурзі, виступав на захист українського театру від нападок російської шовіністичної преси. Помер у Кисловодську, похований у Ростові-на-Дону.

МОРОЗЕНКО (Мрозовицький) СТАНІСЛАВ (Нестор; р.н. невід., - п. 28.7.1649) - український військово-політичний діяч часів *Хмельниччини*, корсунський полковник. Походив із шляхетського роду з Тербовлі (тепер Тернопільська обл.). Здобув блискучу освіту. Вчився в Краківському і Падуанському ун-тах. Деякий час перебував при королівському дворі. Володів польською, німецькою, французькою і латинською мовами. З 1638 - полковник реєстрового козацтва. На поч. *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57* приєднався до української армії. Влітку 1648 спільно з М. Кривоносом та І. Ганжею очолив повстанський рух проти польських загарбників на Поділлі і Волині. Відзначився у *Пилявецькій битві 1648.3 1649* - корсунський полковник. Під час Збаражської облоги 1649 очолював козацьку кінноту. Загинув у ході одного з боїв. М. -герой української народної пісні "Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче".

МОСКВОФІЛЬСТВО (русофільство) - мовно-літературна і суспільно-політична течія серед українського населення *Галичини, Буковини і Закарпаття* у серед. 19 - 30-х рр. 20 ст. Відстоювала національно-культурну, а пізніше - державно-політичну єдність з російським народом і Росією. Основною передумовою виникнення М. була втрата українським народом власної державності, багатовікове іноземне поневолення, роздробленість і відособленість окремих земель, денационалізація освіченої еліти та низький рівень національної самосвідомості мас.

Перші прояви М. у Закарпатті сягають кін. 18-поч. 19 ст., коли звідти до Росії переселилися відомі вчені й громадські діячі І. Орлай, М. Балудянський, В. Кукольник, П. Лодій, які зайняли високі посади в російських урядових та наукових інституціях й користувалися великим впливом при царському дворі. Підтримуючи постійні стосунки зі своєю батьківщиною, вони сприяли зростанню там зацікавленості Росією, особливо її культурним життям, мовою і літературою. Після входження Галичини (1772) і Буковини (1774) до складу імперії *Габсбургів*, австрійський уряд, зважаючи на близькість мови, релігії та культури українського та російського народів, постійно підозрював місцеве населення у тяжінні до Росії. Це недовір'я пітримувалося польськими політичними колами, які прагнули не допустити будь-яких проявів самостійного національного життя українців, оголошуючи їх намагання відстоювати власні права "інтригою Москви". Власне тому такий сильний спротив зустріли перші прояви національно-культурного відродження у Галичині: заснування просвітницького "Товариства священників" у Перемишлі, заходи митрополита М. Левицького по впровадженню рідної мови у початкових школах, розробка перших граматики, викладання "руською" мовою університеті, діяльність "РуськоїТрійці".

Першим пропагандистом "общерусских" ідей у Галичині був відомий ідеолог панславізму М. *Погодін*, який в 1835 і 1839-40 побував у Львові й познайомився з місцевою інтелігенцією. Особливо тісні зв'язки він налагодив з істориком Д. Зубрицьким, навколо якого й почало формуватися коло прихильників російської мови та національної єдності "Галицької Русі з Великоросією". Перетворення М. в окрему суспільно-політичну течію прискорила революція 1848-49 в Австрійській імперії. Внаслідок недостатньої зрілості, обумовленої особливостями історичного розвитку, український національний рух у Галичині поєднував у собі кілька різних національно-політичних орієнтацій (українську, проросійську, пропольську і австрорусинську), співвідношення між якими перебувало у постійній динаміці, у зв'язку з чим змінювався не лише характер самого руху, але й світогляд його окремих діячів. Поразка революції, відновлення союзу австрійського уряду з польською та угорською політичною верхівкою коштом обмеження національних прав інших народів, крах надій політичних лідерів галицьких українців на задоволення їх побажань сприяли переорієнтації значної частини духовної та світської інтелігенції Галичини й Закарпаття на іншого могутнього покровителя - російське самодержавство.

В умовах реставрації абсолютизму (1849-59) М. не могли вести відкриту політичну діяльність і зосередили свої зусилля в сфері освіти й культури. Відсутність єдиної, загальноприйнятої української літературної мови стала сприятливим ґрунтом для поширення "об'єдинительських" ідей. В листопаді 1848 на "з'їзді руських вчених" переважна більшість його учасників вирішила прийняти народну мову за основу розвитку літератури і поширення освіти. Однак, під впливом церковної ієрархії у кінцевому рішенні була допущена можливість "для вираження вищих наук" вдаватися до давньоруської і церковно-слов'янської мов, що привело до тривалого засилля в літературі т. зв. язичія. Серед найбільших прихильників мовної єдності в Галичині у 1850-х рр. були Д. Зубрицький, А. Петрушевич, М. Малиновський, Я. та І. Головацькі, І. Гушалевич, Б. Дідицький, С. Шехович та ін. У цей період під вплив М. потрапили практично усі культурно-освітні установи - Ставропільський Інститут, Народний Дім у Львові та Галицько-Руська Матиця, преса - "Зоря Галицька",

львівський та віденський "Вістники", "Лада", "Сімейна бібліотека", видання наукових праць і шкільних підручників, викладання "руської словесності" в університеті й гімназіях та навіть публікація законів і розпоряджень державних і церковних властей.

Подібні процеси у 50-х рр. відбувалися й на Закарпатті, де ширенням М. ідей, у тісній взаємодії з галицькими однодумцями займалися відомі діячі національного відродження: А. Добрянський, О. Духнович, І. Раковський. Останній, зокрема, видавав зросійщеною мовою "Вістник державних законів" (1850-58) та часописи "Церковная газета" (1856-58) і "Церковний вістник" (1858). Велике сприяння москвофілам у нав'язуванні контактів з Росією надавав протоієрей російського посольства у Відні М. Раєвський.

Протистояння між обома течіями ще більше посилилося після відновлення конституційного правління в Австрії на поч. 1860-х рр. Молоді українофіли (див. *Народовці*) відкрито виступили проти наростання тенденцій М. у таборі "старорусинів" і заснували свої окремі друковані органи та культурно-просвітні організації. Періодичними виданнями М. були: "Слово" (1861-87), "Страхопуд" (1863-65), "Золотая грамота" (1865-66), "Боян" (1867) і "Славянская Зоря" (1868), "Русская Рада" (1871-1912), "Наука" (з 1871), "Пролом" (з 1880), "Галичанин" (1893-1913), "Руское Слово" (1890-1914), "Прикарпатская Русь" (1909-15), "Голос Народа" (1909-14).

Фактичне запровадження польської автономії в Галичині після поразки Австрії у війні з Прусією (1866) підштовхнули М. до відкритого проголошення лозунгу національно-культурної єдності з Росією. У 1866 в москвофільських галицьких виданнях заявлялося, що "Русь Галицька, Угорська, Київська, Московська, Тобольська і пр. под взглядом етнографическим, историческим, лексикальным, литературным, обрядовим есть одна тая же самая Русь" та доводилась єдність літературної мови галицьких українців і росіян. Це спричинило остаточний розрив між москвофільською і народовською течією у суспільно-політичному житті Галичини. У 1870 М. заснували Руську Раду - політичну організацію, яка нібито мала продовжувати традиції Головної Руської Ради. На противагу "*Просвіти*" (1868) було утворене М. "Общество им. Качковського" (1876; див. "*Товариство ім. Качковського*"), яке з часом створило паралельно сітку місцевих філій і читалень в Галичині, конкуруючи з аналогічними структурами народовців. Велику увагу М. приділяли т.зв. "обрядовому питанню", пропагуючи під виглядом очищення греко-католицького обряду від латинізації російське православ'я. У 1882 під впливом москвофілів оголосили про намір перейти на православ'я парафіяни с. Гнилички у самій Галичині. Австрійська адміністрація вжила рішучих заходів щоб запобігти поширенню цієї тенденції, домігшись відставки митрополита Й. Сембратовича та найбільш активних прихильників М. з керівництва церкви. Суд на над провідними М. діячами в 1882, відомий під назвою процесу проти О. Грабар і товаришів (А. Добрянського, І. Наумовича, В. Площанського, Й. Маркова та ін.) хоч і оправдав їх від звинувачення в державній зраді, завдав нищівного удару ідеології М., розвіявши міф про "патріотизм і вірнопідданство" лідерів "старої Русі" і довівши їх перетворення у платних агентів царизму.

У серед, 1880-х рр. М. втратило свій вплив і на Буковині, де в руки народовців перейшли головні культурні й політичні установи: "Руська Бесіда" і "Руська Рада". На М. позиціях залишилась нечисельна групка діячів (В. Продан, І.Глібовицький, Г. Купчанко), що гуртувалася навколо часописів "Православная Буковина" (1893-1901), "Буковински Відомости" (1895-1909), "Православная Русь" (1909-10), "Русская Правда" (з 1880).

В умовах кризи власної ідеології та зміцнення позицій народовців, галицькі М. у 1900 об'єдналися в Руськую Народную Партію, радикальне крило якої ("новокурсники") на чолі з В. Дудикевичем і Д. Марковим стало на позиції повної національно-політичної єдності з Росією і прийняття російської літературної мови. Це, а також співпраця з реакційними польськими колами остаточно дискредитувало М. та привело до відходу поміркованих політичних діячів (І. Свенціцького, С. Дрималика, М. Короля та ін.) до табору українських національно-демократичних сил.

Деяке пожвавлення діяльності М. наступило напередодні й під час Першої світової війни 1914-18. Створений у Києві (11.8.1914) "Карпаторусский Освободительный Комитет" закликав населення Галичини виступити на підтримку Російської імперії. Після зайняття Львова російськими військами комітет передав свої повноваження "Руському Народному Совету" під головуванням В. Дудикевича. Діяльність москвофілів привела до репресій австро-угорських військових властей проти мирного українського населення, арештів і масових розстрілів запідозрених у сприянні російській армії. Тисячі українців опинилися в концентраційних таборах: Таллергофі, Терезієнштатді та ін. Відступ російської армії призвів до еміграції багатьох москвофілів до Росії, де багато з них розчарувалися в ідеології М., і пізніше брали активну участь в українських національно-визвольних змаганнях 1917-21.

Нечисельні прихильники М. у самій Галичині у 1920-30-х рр. або перейшли на комуністичні, прорадянські позиції, або ж остаточно скомпроментували себе співпрацею з польською адміністрацією. Дещо міцнішими були позиції М. у міжвоєнний період на Лемківщині й Закарпатті, але й там у кін. 1930-х рр. перемиг український національно-державний курс. До цього часу впливи М. залишаються помітними у середовищі української еміграції в США і Канаді.

О. Турій (Львів).

МОСКОВСЬКІ СТАТТІ 1665 - міждержавний договір, підписаний у Москві 11(21).10.1665, за ін.дан., 12(22).10.] між

гетьманом І. Брюховецьким і московським урядом. М.с. значно обмежували політичні права України, посилювали її військово-адміністративну і фінансову залежність від московського уряду. За М.с. українські міста і землі переходили під безпосередню владу московського царя. Гетьманському уряду заборонялось вступати в дипломатичні зносини з іноземними державами. Обмежувалось право вільного обрання гетьмана, вибори якого мали проходити лише з дозволу царя і в присутності

московських послів (гетьманські клейноди забирались у війська аж до інвеститури нового гетьмана. Збільшувалась кількість московських військ в Україні, причому український уряд зобов'язувався постачати їм безкоштовно харчі. Військові гарнізони розміщувались тепер крім головних полкових міст і в Полтаві, Кременчуці, Новгороді-Сіверському, Каневі і навіть на Запоріжжі (у фортеці Кодак). Збирання податків з українського населення (за винятком козаків) покладалося на московських воєвод і всі збори мали йти у царську казну. Українська Церква переходила у підпорядкування Московському Патріарху. Фактично лише козацький стан зберігав свої автономні права. М.с. забороняли використання в Гетьманщині фальшивих грошей, якими насильно розплачувались на українських землях московські військові та повідомляли про повернення королівських грамот на Магдебурське право українським містам (забрані за наказом царя), зокрема Києву, Переяславу, Ніжину, Каневу, Чернігову, Почепу, Гадячу, Стародубу, Остру та ін. М.с. викликали величезне обурення серед усіх верств українського суспільства і стали головною причиною антимосковського повстання у Гетьманщині, а згодом і загибелі самого гетьмана І. Брюховецького.

МОТОВИЛІВСЬКИЙ БІЙ 1918-бій між гетьманськими частинами П. Скоропадського і військами Директорії УНР 18.11.1918 у р-ні ст. Мотовилівки на Київщині. 13.11.1918 на зборах представників всіх політичних партій, які входили до складу *Українського Національного Союзу*, делегатів від Січових Стрільців, залізничних організацій і Селянської Спілки було сформовано Директорію УНР. В ніч з 14 на 15.11.1918 Директорія УНР розповсюдила відозву, в якій закликала український народ до повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Збройне повстання розпочалось 16.11.1918 виступом Січових Стрільців у Білій Церкві. 17.11.1918 передові частини війська Директорії УНР розпочали з Фастова наступ на Київ. Гетьманське командування для утримання Києва перекинуло в р-н Фастова значні військові сили (офіцерський батальйон, гетьманська гвардія, сердюцький полк, кінна сотня, гарматна батарея і бронепоезд) під командуванням ген. Святополка-Мирського. Вранці 18.11.1918 у р-ні залізничних станцій Мотовилівка і Васильків стрілецькі частини вступили в бій з гетьманськими військами. Бій тривав цілий день. Надвечір стрілецькі частини під командуванням сот. О. Думіна прорвали праве крило оборони противника і захопили Васильків. Гетьманські війська, зазнавши значних втрат, відступили в напрямі Києва. Внаслідок перемоги військ Директорії УНР у М.б. через деякий час на території України було встановлено владу Директорії, відновлено *Українську Народну Республіку*.

МОЧУЛЬСЬКИЙ ІВАН (рр. н. і см. невід.) -кошовий отаман Олешківської Січі (1719). Вів переговори з гетьманом П. Орликом про можливість спільної боротьби проти московського панування в Україні та зобов'язувався зібрати для військового походу 30-ти тисячне військо.

МОШИНСЬКИЙ ЄВГЕН (р. н. невід. -29.7.1925) - український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1918-20 - начальник Головної Військово-Судової Управи і Головний Військовий Прокурор УНР. Похований у Луїні на Поліссі.

МСТИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (Хоробрий; р. н. невід. - п. 1036) - князь тмутараканський і чернігівський. Син київського князя *Володимира Святославича* і полоцької княжни Рогніди. В 988 М.В. отримавши від батька в уділ Тмутаракань (на місці сучасної Тамані, Росія), став засновником самостійного Тмутараканського князівства. У 1016 вів боротьбу з хозарами, а в 1022 підкорив касогів. У 1023 за допомогою хозар і касогів зайняв Черніго-Сіверську землю. Розбив війська свого брата *Ярослава Мудрого* в *Листвинській битві 1024*. Після перемоги М. В. сам запропонував укласти мирну угоду 1026, за умовами якої став князем Чернігівської землі. В 1031 здійснив разом з Ярославом похід у Польщу, допомагаючи йому відвоювати Червенські міста. Після смерті М.В. його земельні володіння знову увійшли до складу Київської держави. В Тмутаракані побудував церкву, в Чернігові заклав Спаський собор, в якому і був похований.

МСТИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ (Великий; 1.6.1076-14.4.1132)- Великий князь Київський (1125-32). Старший син *Володимира Мономаха* і Гіти - дочки англійського короля Гаральда І. В 1088-93 і 1095-1117 - князь новгородський, 1117-25 - князь переяславський і співправитель Володимира Мономаха у Києві. В 1096 розбив війська чернігівського князя Олега Святославича і примусив його взяти участь у *Любецькому з'їзді 1097*. М.В. брав участь у воєнних походах на половців в 1093, 1107 і 1111. В 1113 і 1116 здійснив два успішні походи на естів. Після смерті батька продовжував зміцнювати великокнязівську владу та успішно обороняв державу від зовнішніх ворогів. У 1129 підкорив половецьких князів і поставив у Полоцьку князем свого сина Ізяслава. В 1031 воював з литовцями. За М.В. Київська держава посідала вагомe міжнародне становище, про що свідчать династичні зв'язки київського князя з рядом західно-європейських королівських дворів (сам М.В. був одружений з шведською принцесою Христиною, дочка М.В. -Інгеборга видана заміж за норвезького принца Канута II, друга дочка - Мальфрідь була одружена з норвезьким королем Сігурдом II, пізніше з королем Данії Еріком-Емуном, третя дочка -Ірина була в шлюбі з грецьким царевичем Андроніком, четверта дочка- Єфросинія була дружиною угорського короля Гези II. Після смерті М. В. Київська держава остаточно розпалася на окремі політичне незалежні князівства.

МСТИСЛАВ ІЗЯСЛАВИЧ (р. н. невід. -13.4.1170) - великий князь Київський [1167 (або 1168) - 1170]. Син

київського князя *Ізяслава Мстиславича*. В 1151-54 - князь переяславський, з 1154 - князь волинський. Брав участь у війнах батька з чернігівськими князями та вла-димиро-суздальським князем Юрієм Долгоруким. В 1152 двічі розбив половецькі орди. Закріпившись на Волині, повів боротьбу за володіння Києвом. В 1160 здобув місто і посадив на київський престол свого дядька смоленського князя Ростислава Мстиславича. Після його смерті, став Великим князем Київським. В 1068 спільно з ін. князями розгромив половецькі кочовища над Ореллю і Снопородом. В березні 1169 обороняв Київ від військ князя *Андрія Боголюбського*, але був змушений залишити місто і відступити на Волинь. В 1170 знову зайняв Київ. Помер у Володимирі-Волинському.

МСТИСЛАВ МСТИСЛАВИЧ УДАТНИЙ (Мстислав Галицький; р. н. невід. - п. 1228) -князь, полководець і політичний діяч. Князь торопецький (з 1206; за ін. дан., з 1209), новгородський (1210-15 і 1216-18), галицький (1219-27), торчеський (1203-06, за ін. дан., 1203-09; 1227-28). Прозваний Удатним за військову доблесть. В 1193 і 1203 брав участь у походах українських князів проти половців. В 1212 і 1214 М.М.У. здійснив вдалі походи на чудь (естів) і проти лівонських рицарів. Вів боротьбу з влади-миро-суздальським князем Всеволодом Юрієвичем Велике Гніздо і в 1216 розгромив його війська на р. Липиці. В 1219 запрошений боярами князувати у Галицьку землю. Проте незабаром наступ об'єднаних польсько-угорських сил примусив М.М.У. залишити Галич. Уклавши воєнний союз з володимиро-волинським князем *Данилом Романовичем Галицьким*, половецьким ханом Котянном і половцями М.М.У. 23.5.1221 розгромив угорські війська на чолі з Коломаном біля Галича і повернувся на галицький престол. Був організатором походу українських князів проти монголо-татар у 1223. Під час битви на *Калці* М.М.У. очолював авангард князівських військ. У 1227 видав свою дочку Марію заміж за угорського королевича Андрія Андрійовича, якому згодом передав всю владу над Галицькою землею. В 1227-28 князував у Торчеську.

МСТИСЛАВ РОМАНОВИЧ [р. н. невід. - п. 31.5; з а ін. дан., 16.6. 1223] - Великий князь Київський (з 1212). Син князя *Романа Ростславича*. З 1197 - князь смоленський, з липня 1212 -Великий князь Київський. Разом з галицьким князем *Мстиславом Мстиславичем Удатним* став одним з організаторів наради українських князів у Києві перед першим походом на монголо-татар. Загинув у битві на *Калці*.

МУДРИЙ ВАСИЛЬ (19.3.1893.- 19.3.1966) -український громадсько-політичний діяч, журналіст, дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (з 1958). Н. у Вікні Скалатського повіту у Галичині (тепер Тернопільська обл.). Навчався у Львівському ун-ті. М. був членом Українського Студенського Союзу і "*Академічної Громади*" у Львові. В 1918 обраний до складу Проскурівського земства, очолював відділ освіти, а з 1920 - повітову адміністрацію. В 1921 повернувся до Львова. На поч. 1920-х рр. був одним з активних організаторів і працівників *Львівського (таємного) Українського Університету*, в 1921-25 - секретар навчального закладу. У 1921-31 - член Головної управи товариства "*Просвіта*", в 1925-31 - генеральний секретар з 1932 - заступник голови товариства. В 1927-39 - головний редактор газети "*Діло*" (в 1936-39 його фактично заступала редколегія І. Кедрин-Рудницький, І. Німчук, В. Кузьмович). У серед. 1920-х рр. М. виступив одним із засновників, а згодом став провідним членом *Українського Національно-Демократичного Об'єднання*, автор програми партії. У 1928-35 - заступник голови УНДО, з 1935 - голова об'єднання. В травні-липні 1935 М. від імені УНДО вів переговори з польськими політичними колами (міністр внутрішніх справ З. Косцялковський і львівський воєвода В. Біліна-Пражмовський) про досягнення компромісу в українсько-польських відносинах. Виступив одним з ініціаторів (разом з В. *Целевичем* і О. *Луцьким*) політики "*Нормалізації*" українсько-польських відносин у *Західній Україні*. У вересні 1935 М. обраний віце-маршалком польського сейму, очолював Українську Парламентську Репрезентацію. Після розвалу Польської держави в 1939 залишився у Кракові (до 1941), потім переїхав у Львів. З червня 1941 виходив до складу Українського Народного Комітету (секретар Комітету) співпрацював з газетою "Ідея і Чин". У липні 1944 на установчих зборах *Української Головної Визвольної Ради* обраний віце-президентом Ради (президент К. *Осьмак*). З 1945-48 перебував в Німеччині, де відновив діяльність УНДО. В 1949 переїхав до США. В 1953-66 - ексекютивний (виконавчий авт.) директор Українського Конгресового Комітету Америки. Помер у Нью-Йорку. Автор розвідки про боротьбу за українізацію університету у Львові - "Боротьба за огнище української культури в західних землях України" (1923), праць "Український Університет у Львові. 1921-24" (1948), "І. Франко, як громадський діяч" (1957) та ін.

МУЖИЛОВСЬКИЙ СИЛУЯН АНДРІЙОВИЧ (Сильван; р. н. невід. - п. можливо, грудень 1654) - український державний діяч, визначний дипломат. Відомостей про його походження та життя до поч. *національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-57* не збереглося. В 1648-49 був писарем *Генеральної Військової Канцелярії*. Виконував найважливіші дипломатичні доручення гетьмана Б. Хмельницького. На поч. серпня 1648 виїхав з М. Кривою у Молдавію для встановлення дипломатичних відносин між Україною і молдавським господарем В. *Лупулом*. У березні 1649 М. супроводжував перше посольство від московського царя. В серпні 1649 вів у Литві переговори з литовським князем Я. Радзивіллою про умови укладення українсько-польсько-литовського перемир'я. В 1651 на чолі дипломатичної місії був відряджений до Стамбулу, але по дорозі потрапив у польський полон, де пробув два роки. В першій пол. 1653 разом з К. *Бурляем* очолював українські посольства до московського царя *Олексія Михайловича* та шведської королеви Христини. Восени 1653 М. спільно з Г. *Лесницьким* та І. *Виговським* вів переговори з *Кримським ханством*. У 1654 був призначений ніжинським полковим суддею. Загинув у грудні 1654 під час суперечки з ніжинським полковником І. *Золотаренком*. За ін. дан., ще в 1657 перебував на дипломатичній службі у гетьмана І. Виговського.

МУРАВЬОВ МИХАЙЛО (25.9.1880 -11.7.1918) - більшовицький військовий діяч, полковник Червоної гвардії. Н. у Бурдоково Комстромської губернії (тепер Росія). В 1901 закінчив Казанську юнкерську школу. За вбивство товариша засуджений до 1,5 року у штрафній частині і позбавлений офіцерського звання. Учасник Першої світової війни 1914 -18. У 1917 став членом партії есерів. У січні 1918 очолював більшовицькі частини, які брали участь в захопленні Харкова, Полтави і Києва на поч. українсько-більшовицької війни 1917-21. 4.11.1918 у Дарниці під Києвом видав наказ про “безпощадне знищення всіх офіцерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції”. Слідуючи цьому наказу, більшовицькі війська розстріляли у Києві бл. 5 тис. жителів, тероризували українське населення. Влітку 1918 -командуючий більшовицькими військами Східного фронту. В липні 1918 приєднався до виступу лівих есерів. Розстріляний більшовиками у Сибірську. За іншими дан., дезертирував з більшовицької армії та згодом покінчив життя самогубством.

МУРАВЬОВ-АПОСТОЛ ІВАН МАТВІЙОВИЧ [1770 - 12(24).3.1851.] - письменник, перекладач, державний діяч. Внук (по материнській лінії) гетьмана Лівобережної України Д. Апостола. Н. у Москві. В 1801 дістав право іменуватись Муравйовим-Апостолом і володіти маєтками *Апостолів* на Миргородщині. Батько декабристів І., М. та С. Муравйових-Апостолів. З 1784 служив у колегії закордонних справ, в 1796-1805 перебував на дипломатичній службі за кордоном (посол у Гамбурзі, Копенгагені та Мадриді). Після виходу в 1806 у відставку поселився у с. Хомутці (тепер Миргородського р-ну Полтавської обл.); з 1826 до кінця 1840-х рр. проживав у Франції. Останні роки життя провів у Петербурзі, де і помер. Займався науковою і літературною діяльністю: перекладав твори зарубіжних авторів, написав “Подорож по Тавриді в 1820 р.” (1823) - одну з перших праць з історії та географії Криму.

Т. Полещук (Львів).

МУРАВЬОВ-АПОСТОЛ ІПОЛІТ ІВАНОВИЧ [1806 - 3(15).1.1826] - декабрист, брат Сергія та Матвія Муравйових-Апостолів. Н. у Петербурзі. Здобув добру освіту. 13(25).12.1825 М.-А. був відряджений Північним товариством декабристів в Україну, щоб повідомити про початок повстання в Петербурзі і домовитись з Південним Товариством про спільні дії. Дізнавшись про поразку повстання в Петербурзі, разом з братами взяв участь у повстанні Чернігівського полку. 3(15).1.1826 в бою під с. Ковалівкою (тепер Васильківського р-ну Київської обл.) з каральним загоном ген. Гейсмара був поранений і застрелився, щоб не потрапити до рук противника.

Т. Полещук (Львів).

МУРАВЬОВ-АПОСТОЛ МАТВІЙ ІВАНОВИЧ [25.4(6.5). 1793 - 21.2(5.3)1886.] - декабрист, син І.М.Муравйова-Апостола, брат І. та С. Муравйових-Апостолів. Виховання отримав в приватних пансіонах Гамбурга і Парижа. З 1809 навчався в Петербурзькому Інституті інженерів шляхів. В 1812 розпочав службу в армії (підпрапорщик). Брав участь у російсько-французькій війні 1812 та закордонних походах російської армії. Після повстання Семеновського полку, де він служив, в 1820 був переведений в Полтаву. Був ад'ютантом малоросійського генерал-губернатора М. *Рєпніна*. У 1823 в чині підполковника вийшов у відставку. М.-А. брав активну участь у створенні “Союзу Порятунку” (1816), член “Союзу Благоденства” (1818) та *Південного Товариства Декабрист* (1821). Протягом травня 1823 - серпня 1824 за дорученням Південного Товариства вів у Петербурзі переговори про об'єднання Південного і Північного Товариства. Був учасником повстання Чернігівського полку. Заарештований в січні 1826 і засуджений до смертної кари (згодом замінена 20-річною, пізніше - 15-річною каторгою). З 1836 жив в Ялutorовську. Після амністії в 1856 повернувся з Сибіру і оселився в Московській губернії. За три роки до смерті продиктував свої “Спогади”.

Т. Полещук (Львів).

МУРАВЬОВ-АПОСТОЛ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ [28.9.(9.10)1876 - 13(25.)7.1826] - один з керівників декабристського руху в Україні. Син І. Муравйова-Апостола, брат І. та М. Муравйових-Апостолів. Початкову освіту і виховання здобув у приватних пансіонах Гамбурга і Парижа. Після закінчення в 1811 Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучення в чині прапорщика розпочав службу в армії. В 1812-14 брав участь у воєнних діях проти наполеонівської армії. В 1814 -ад'ютант генерала М. Ранєвського. З 1815 служив в Семеновському полку, після повстання якого в 1820 переведений до Чернігівського плотного полку. Один із засновників “Союзу Порятунку” (1816), член “Союзу Благоденства”(1818). В 1823 разом з М. Бестужевим-Рюміним очолював Васильківську управу Південного Товариства. В 1823 встановив зв'язок між Південним Товариством і Польським Патріотичним Товариством. У вересні 1825 активно сприяв приєднанню Товариства Об'єднаних Слов'ян до Південного Товариства. Брав участь у з'їздах і нарадах декабристів у Києві, Тульчині та Кам'янці (1822-25). Підтримував програму “*Руської Правди*”, складену П. *Пестелем*, був прихильником повалення самодержавства шляхом військової революції та встановлення в Росії республіканського ладу. Висунув плани організації революційної повстанської армії (відомі під назвами “Бобруйської змови”, 1823 і “Білоцерківської змови”, 1824-25). 29.1.1825 (10.1.1826) підполковник М.-А. очолив повстання Чернігівського полку. У співавторстві з М. Бестужевим-Рюміним склав революційну прокламацію “Православний катехізіс” (популярний виклад програми Південного Товариства), яку вони читали перед солдатами. 3(15). 1.1826 після бою біля с. Ковалівки Васильківського повіту Київської губернії з каральним загоном генерала Гейсмара тяжко поранений М.-А. був заарештований. Вироком царського суду разом з ін. керівниками руху повішений 13(25).7.1826 у Петропавловській фортеці.

Т. Полещук (Львів).

МУРАВСЬКИЙ ШЛЯХ - один з найважливіших стратегічних шляхів 16-18 ст., який пролягав з Пд. України на північ до кордону з Московською державою. М.ш. починався з Перекопу, йшов на Пн. між верхів'ями річок Молочні Води і Кінські Води, перетинав річки Вовчі Води, Самару, Орель. Далі проходив через територію Харківського і Охтирського полку поблизу міст Коломака і Валок. Між верхів'ями річок Околу, Ворскли, Сіверського Дінця і Сейму М.ш. з'єднувався з Ізюмським шляхом, а біля м.Ливни з *Кальміуським шляхом* і далі простягався до м. Тули у Московії. М.ш. користувалися загонами кримських і ногайських татар під час грабінницьких наскоків на Лівобережну і Слобідську Україну. Після спорудження в кін. 17 ст. кількох укріплених пунктів, татари припинили вторгнення в Україну по М.ш. і він поступово перетворився на торгівельний шлях.

М. Пасічник (Львів).

МУРАШКО АНДРІЙ (р. н. невід. - п. 1674) -український військовий діяч доби *Хмельниччини* та *Руїни*. Походив з шляхетського роду на Київщині. В 1658 - наказний полковник білоруський. Очолював охотницькі полки під час правління гетьманів Д. *Многогрішного* та І. *Самойловича*. Загинув під час оборони м. Лодижина (тепер Тростянецького р-ну Вінницької обл.) від татарсько-турецьких військ.

МУРАШКО МИКОЛА ІВАНОВИЧ [8(20). 5.1844-9. (22).9.1909]-український живописець, відомий педагог, громадський діяч. Н. у м. Глухові. У 1863-68 навчався в Петербурзькій АМ. В 1869 переїхав до Києва, де викладав малювання у навчальних закладах міста. В 1875 заснував приватну рисувальну школу, яка відіграла важливу роль в розвитку образотворчого мистецтва і художньої освіти в Україні. В цій школі здобули художню освіту багато відомих художників, зокрема, І.Жакевич, В. Замирайко, Ф. Красицький, О. Мурашко. З 1901 М. жив у с. Бучі біля Києва, де і помер. Художні твори: "Мотив околиць Києва" (1879), "Осінь", "Над Дніпром"(1880-90-ті роки), "Крим" (1892), "Український пейзаж" (1896), портрети Т. Шевченка (1864-67), П. Могили (1868), М. Г.(1906) та ін. Автор книги "Спогади старого вчителя" (1907-09), численних статей і рецензій у пресі, в яких частково виклав свої мистецькі і педагогічні погляди ("Враження шкільної виставки" (1883), "Про деякі віяння в педагогіці мистецтва" (1898).

МУРАШКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ [26.8(7.9)1875 - 14.6.1919] - визначний український живописець, педагог і громадський діяч. Н. у Києві в сім'ї іконописного майстра. Небіж (племінник - авт.) М. *Мурашка*. Художню освіту здобув у Київській малювальній школі М. Мурашка. В 1894-1900 удосконалював художню майстерність у Петербурзькій АМ під керівництвом І. Рєпіна. В 1901 вчився в Мюнхенській АМ у словацького художника і педагога А. Ажбе. У 1902-04 працював в Парижі, де створив цикл картин "Парижанка", "Паризьке кафе" (1902), "На вулицях Парижа", "Біля кафе" (1902-03). В 1904-07 жив у Петербурзі, з 1907 - у Києві. Викладав у Київському художньому училищі (1909-12) та у власній мистецькій студії, яку відкрив у Києві спільно з А. Крюгер-Праховою. М. був членом Нового товариства художників (1904-15) та Товариства пересувних художніх виставок (з 1916). В 1917 М. став одним з основоположників і перших професорів Української Академії Мистецтв у Києві. Загинув в Києві при нез'ясованих обставинах. Творчість М. здобула широке визнання, його твори експонувались в Парижі, Мюнхені, Кьольні, Амстердамі, Дюссельдорфі, Римі та ін. містах Європи. М. - автор жанрових картин "Похорон кошового" (1900; для центральної постаті позував М, Старицький), "Благовіщення", "Карусель" (1908), "Неділя" (1909), "Недільний день" (1910), "Селянська родина" (1914), "Праля" (1914), "Тихе горе" (1914), "Продавщиці квітів" (1917), портретів - "Дівчина в червоному капелюсі" (1902-03), Я. Станіславського (1906), М. Мурашка (1907) та "Автопортрету" й ін. Значна кількість творів митця знаходиться в музеях та колекціях Амстердаму, Нью-Йорку, Будапешту, Женеві.

МУСОКІЙ (2 пол. 6 ст.) - цар антів. Відомості про М. містяться у праці візантійського історика Феофілакта Сімокатти "Історія". Брав участь у війнах, які анти вели на Балканах проти *Візантії*. Після загибелі Ардагаста очолював слов'янське військо у Подунав'ї. Ряд дослідників ототожнюють М. з *Маджаком*.

МУХИ ПОВСТАННЯ 1490-1492 - народне повстання в Галичині та Буковині проти польської влади. Повстання почалося у 1490 в Коломийському повіті на *Покутті*. Незабаром охопило Пн. Буковину, Галичину, Зх. Поділля, Очолив постанський рух селянин Муха. Загін повсталих, який нараховував до 10 тис. чол., здобув Снятин, Коломию, Галич і вирушив на Львів. Занепокоєний успіхами повстанського війська, польський уряд створив ополчення шляхти Руського воеводства. Польський король *Казимир IV Ягеллончик* найняв для походу проти повсталих пруський війська. Влітку 1490 біля Рогатина основні сили повстанців були розбиті королівськими військами. Невеликий загін повсталих на чолі з Мухою відступив на Покуття в р-ни Коломиї і Снятина, а потім до Пн. Буковини. Навесні 1491 повстанський рух очолив А. Боруля (за деякими дан. під цим ім'ям виступав Муха). Сутички з польськими військами тривали протягом 1491-92 на Покутті. В 1492 під Галичем загін шляхти напав на повсталих і розсіяв їх. Муха був схоплений і ув'язнений у тюрмі в Кракові, де незабаром помер від катувань.

М'ЯСКОВСЬКИЙ ВОЙЦЕХ (р. н. невід. - п. 1650)- польський дипломат, стольник подільський (з 1625), підкоморій львівський (з 1637). В лютому 1649 разом з А. *Кисілем* входив до польської урядової комісії, що вела у Переяславі переговори з Б.*Хмельницьким* і козацькою старшиною. Залишив щоденник з описом цих переговорів, який є цінним джерелом з дипломатичної історії національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. Щоденник вперше опублікував Ю. Немцевич (1822).

Я. Ісаєвич (Львів).